DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

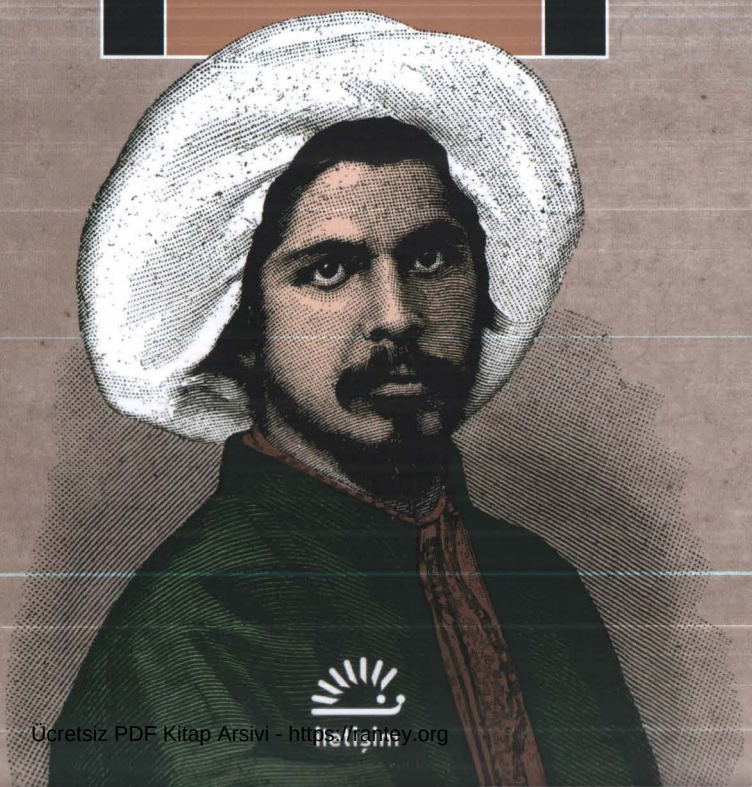
• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Hüseyin Çelik • ALİ SUAVÎ VE DÖNEMİ

Hüseyin Çelik

Ali Suavî ve Dönemi

İletişim

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://tahmey.org

HÜSEYİN ÇELİK • **Ali Suavî ve Dönemi**

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

HÜSEYİN ÇELİK 1959 yılında Van'da doğdu. 1983'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak girdi. 1987'de İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktoraya başladı. 1988-1990 yılları arasında İngiltere'de başta İngiliz Devlet Arşivi Public Record Office olmak üzere British Library ve bağlı ünitelerde, çeşitli arşiv ve dokümantasyon merkezlerinde araştırmalar yaptı. University of London SOAS'da Turkish Politic Bölümü'nde MA programına devam etti. Hollanda, Almanya, Belçika, Fransa, Avusturya, İtalya ve İsviçre'de Yeni Osmanlılar üzerine çalışmalar yaptı. 1991'de "Ali Suavi ve Eserleri" adlı doktora tezini verdi. Aynı yıl Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'ne yardımcı doçent olarak tayin edilen Çelik, bu görevini sürdürmektedir. Çelik'in *Osmanlı Yanlısı İngiliz Dış İşler Komiteleri* adlı çalışması İnkılâb Yayınları'nda yayımlandı.

© 1994 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1994, İstanbul (1 baskı)

İletişim Yayınları 236 • Araştırma-İnceleme Dizisi 39
ISBN-13: 978-975-05-3178-1
© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 2. BASIM
1. Baskı 2021, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

HÜSEYİN ÇELİK

Ali Suavî ve Dönemi

GELİŞTİRİLMİŞ VE GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ
YENİ BASIM

iletişim

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 11

İKİNCİ BASIM BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ 13

ÖNSÖZ 15

GİRİŞ 19

Ali Suavi'nin yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi manzarası 19

Yeni Osmanlılar 26

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI 37

Çocukluğu ve aile çevresi 37

Tahsili, ilk seyahatleri ve memuriyetleri 38

Şehzâde Camii'ndeki va'azları 54

Suavi'nin gazetecilik öncesi yayın faaliyeti 55

Gazeteciliğe başlaması 59

Kastamonu'ya sürülmesi 65

Kastamonu'daki günleri 66

Suavî'nin Avrupa'ya kaçması 68

Suavî Paris'te 72

Suavî'nin Londra hayatı ve *Muhbir* gazetesi 76

Suavi'nin Londra çevresi 86

David Urquhart kimdir? 90

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Suavî'nin David Urquhart'la münasebetleri ... 94
Butler Johnstone ... 99
Charles Wells ... 103
Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönmesi ve sonraki gelişmeler ... 108
Muhbir *gazetesinin yurtiçindeki yankıları* ... 120
Muhbir *gazetesinin yurtdışında yankıları* ... 130
Suavî'nin Londra'daki son zamanları ve aleyhinde yazılanlar ... 133
Hürriyet *gazetesi ve Suavî* ... 136
Ali Suavî'nin Osmanlı Devleti lehine Londra'da yaptığı propaganda faaliyetleri ... 141
Suavî'nin Paris hayatı ve *Ulûm* gazetesi ... 145
***Ulûm* gazetesi yayına devam ederken Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin durumu ve Suavî'nin cemiyet üyeleri ile münasebetleri** ... 151
İskenderbeyzâde Reşad ve Ali Suavî ... 152
Kânipaşazâde Rif'at Bey ve Ali Suavî ... 157
Suavî'ye göre Yeni Osmanlılık ve M. Fazıl Paşa ... 165
Ali Suavî'nin Namık Kemal hakkındaki yazıları ... 172
Suavî'nin Agâh Efendi aleyhindeki yazıları ... 176
1870 yılının sonunda Yeni Osmanlılarda durum ... 177
Ali Suavî ile Ziya Bey'in münasebetleri ve ortak bazı planları ... 179
Ali Suavî ve Mısır yönetimi ... 185
Ali Suavî'nin İstanbul'a dönme teşebbüsü ... 189
Suavî'nin Paris'te Ulûm kapandıktan sonraki hayatı ... 190
Suavî'nin Avrupa'daki faaliyetleri Türk basınında nasıl yer aldı? ... 199
Suavî'nin İstanbul'a dönmeden önce Vakit *gazetesinde çıkan yazıları* ... 202
Suavî ve Le Play ... 203
Suavî'nin yurda dönmek için Sultan II. Abdülhamid'e müracaatı, kendisine dönüş izni verilmesi ve Avrupa'daki propaganda faaliyetlerinin devletçe desteklenmesi ... 205
Suavî İstanbul'da ... 208
Suavî, Sultan Abdülhamid'in sarayında ... 210
Avrupa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi oyunlarına dikkati çeken ve çareler öneren yazıları ... 214
Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesini alkışlayan yazıları ... 215
Suavî'nin Urquhart ve ona bağlı komitelerin Osmanlı Devleti ile ilgili bazı yayınlarından yaptığı tercümeleri yayınlaması ... 219
Suavî Mabeyn'de iken gazetelerde hakkında çıkan yazılar ... 219
Suavî Mekteb-i Sultanî müdürü ... 221
Mekteb-i Sultani müdürünün, o dönemde, gazetelerdeki yazıları ve diğer faaliyetleri ... 238
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Osmanlı Rus Savaşı'nı doğrudan konu alan yazılar 239
Osmanlı Devleti'ne karşı tutumlarından dolayı Avrupa özellikle İngiltere aleyhindeki yazıları 241
İstanbul'daki Rumeli muhacirlerine yardımla ilgili yazılar 244
Ülkenin kalkınması, kaynakları vb. ile ilgili yazıları 245
Macar dostluğu ile ilgili yazılar 246
İngiltere Büyükelçisi Suavî'nin görevden alınmasını istiyor 247
Suavî görevden alınıyor 251
Suavî'nin Mekteb-i Sultani müdürü iken, Avrupa'dan misafir gelen dostları 258
Suavî'nin işsiz ve karanlık günleri 267
Üsküdar Cemiyeti 270
Çırağan Hadisesi ve Suavî'nin öldürülmesi 271
Çırağan Hadisesi yerli basında nasıl yer aldı 277
İstanbul'da yabancı dilde çıkan gazeteler 282
Çırağan Hadisesi The Times *gazetesi sütunlarında* 284
İngiliz gizli belgelerinde Çırağan Hadisesi 286
İngiliz belgelerinde Ali Suavî'nin karısı 297
Osmanlı arşiv belgelerine göre Ali Suavî'nin karısı 298
Bazı Türk yazarlarının Çırağan Hadisesi'ne bakışları 303
Çırağan Hadisesi'nden sonra kazananlar ve kaybedenler 306
Çırağan Hadisesi'nin genel bir değerlendirmesi 308
Suavî'nin Sultan Murad'la münasebeti ve Sultan Murad'ı Çırağan Sarayı'ndan kaçırmaya veya yeniden tahta çıkarmaya yönelik diğer teşebbüsler 315
Ali Suavî'nin mezarı 319
Çırağan Hadisesi'nde yabancı devletlerin parmağı 319
Ölümünden sonra Ali Suavî, onu lanetle ananlar 322
Ali Suavî'yi hayırla ananlar 323

İKİNCİ BÖLÜM
ESERLERİ 333
Kitap ve risaleler 334
Elde mevcut olanlar 334
Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal (Tedbir-i Servet) 337
Santorin Risalesi 338
Hukûku'ş-Şevâri' 339
Defter-ı A'mâl-ı Âli Paşa 340
Salnâmeler 343
Hive Fi Muharrem 1290 346

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Nasır-ed-din Chah D'IRAN 350
(I) A Propos de L'Herzégovine 351
(II) A Propos de L'Herzégovine 356
(III) A Propos de L'Herzégovine - Montenegro 357
Question of the Day, Tur kor Christian 358
İlavelerle yayına hazırladığı veya tercüme ettiği eserler 359
Tacryr Ou Relation de Mohemmed Effendi 359
Le Tableau de Sébés (Lugaz-ı Kabis) 360
Takvimü't-Tevârih 361
Giyotiyos'un ahlâka ait risalesinin tercümesi 362
Arabî ibare usulu'l-fıkh tercümesi 363
David Urquhart'ın New Castle Foreign Affairs Committee'nin başkanı Mister Crawshay'e Osmanlı dış borçları ile ilgili olarak yazdığı mektubun tercümesi 364
Foreign Affairs Committee'lerin Sultan Abdülaziz'e yazdıkları bir mektubun tercümesi 365
Bizzat Suavî veya başka kaynaklar tarafından sözü edildiği halde bulunamayan eserleri 368
Suavî'nin telif veya tercümeye başlayıp yarım bıraktığı eserleri 382
Yazarın telif veya tercümeye niyetlendiği eserler 382
Süreli yayınlar 384
Koleksiyonları elde mevcut olanlar 384
Yazarın yayınladığını veya yayınlayacağını söylediği fakat bulamadığımız gazeteler 387

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİKİRLERİ 389
Suavî'nin fikir kaynakları 389
Sosyal ve siyasal fikirleri 391
Monarşi-despotizm ve idarede kontrol mekanizmaları 391
Zulme karşı isyan ve itaatsizlik 395
Meşrutiyet-Kanun-ı Esasî (Anayasa) 399
Laiklik ve İslâm hukuku 415
Hilafet 422
Osmanlı toplumunun manevi rahatsızlıkları 426
Ulema'nın nüfuzunun kırılması - dinden uzaklaşma - taklitçilik 426
Rüşvet - yolsuzluk 432
Dalkavukluk 433
Milliyetçilik - "İttihad-ı İslâm" 434

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Türk dili ve edebiyatı üzerine düşünceleri 447
Türk dili 447
Türk edebiyatı üzerine görüşleri 455
Tiyatro 457
Eğitim 458
Medreselerin bozulması ve ıslahı 458
Diğer okullar 462
Fen bilimleri 464
Fıkıhta arzın küreviyâtı 465
Felsefe 465
Materyalizm 466
Ekonomik fikirleri 469
Terakki (kalkınma) fikri 469
Sanat ve ticaretin terk edilmesi 472
Kaynakların kullanılmaması 474
İsraf ve devlet borçları 474
Dış politika ve müdahalecilik 476
Bâbıâli'nin dış politikası 476
Hıristiyanlara tanınan imtiyazlar 478
Afrika'da bir İslâm devleti kurulması teklifi 481
Müteferrik konular 482
Faiz meselesi 482
İslâm'da resim ve heykel 484
Mi'rac meselesi 485

SONUÇ 487

BELGELER 493

KAYNAKÇA 591
DİZİN 605

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KISALTMALAR

BM	British Museum
BBA-BDA	Başbakanlık Arşivi
BL	British Library (İngiltere Milli Kütüphanesi)
B.MSS.	British Maniscripts (İngiliz El Yazmaları)
MP	Member of Parliament (Milletvekili)
BOA	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
BEO	Bâbıâli Evrak Odası
BH	Bahriye
P.R.O.	Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi)
F.O.	Foreign Office (İngiltere Dışişleri Bakanlığı)
DH	Dahiliye
ZB	Zabtiye
DH.HMŞ.	Dahiliye Nezareti, Hukuk Müşavirliği
DH.İD.	Dahiliye Nezareti, İdare
DH.İ.UM	Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye
DH.MKT.	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.ŞFR.	Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
DH.EUM.	Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
DH.EUM.MTK.	Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Muhaberat ve Tensikat
HR.SYS.	Hariciye Nezareti, Siyasi Kalemi
HR.TH.	Hariciye Nezareti,Tahrirat-ı Hariciye Odası
HR.TO.	Hariciye Nezareti, Tercüme Odası
HR.SFR 3	Hariciye Nezareti, Londra Sefareti
HR.SFR 4	Hariciye Nezareti, Paris Sefareti
İ.DH.	İrade, Dahiliye

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

MB.İ.	Mabeyn-ı Hümayun İradeleri
MF.MKT.	Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL.	Meclis-i Vala Evrakı
OR	Oriental Collections Library (Londra'da Doğu Eserleri Kütüphanesi)
ŞD.	Şura-yı Devlet
Y.A.HUS.	Yıldız, Sadaret Hususi
Y.EE.	Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV.	Yıldız, Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.A.	Yıldız Perakende, Sadaret
Y.PRK.ASK	Yıldız Perakende, Askeri Maruzatı
Y.PRK.AZJ.	Yıldız Perakende, Arzuhal ve Jurnaller Kataloğu
Y.PRK.BŞK.	Yıldız Perakende, Başkitabet Dairesi Evrakı
Y.PRK.HR.	Yıldız Perakende, Hariciye Evrakı
Y.PRK.TKM.	Yıldız Perakende, Tahrirat-Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK.ZB.	Yıldız Perakende, Zabtiye
ZB.	Zabtiye Nezareti

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İKİNCİ BASIM BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu kitabın 1. basım 1. baskısı 1994'te yapıldı. Aradan bir çeyrek asırdan fazla zaman geçti. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Ali Suavî, Hayatı ve Eserleri" konulu doktora tezimi, İletişim Yayınları büyük bir kadirşinaslık göstererek *Ali Suavî ve Dönemi* adıyla bastı.

1. basım 1. baskı çoktan tükendi. Araştırmamın büyük bir bölümü, başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerindeki arşiv ve dokümantasyon merkezlerinden derlediğim malzemeye dayanıyordu. En son Osmanlı Arşivi'nde araştırma yaptığım tarih 1991'di. O zaman arşivdeki belgeler yeni yeni tasnif edilmeye başlanmıştı. O tarihlerde bizim arşivlerde araştırma yapmak, samanlıkta iğne aramak gibi bir şeydi. Bürokratik formaliteler de işin cabası. Kitapta adı geçen, Ali Suavî'nin yakın çevresindeki insanlardan biri olması ve Mekteb-i Bahriye-yi Şahane'de hocalık yapması hasebiyle İngiliz Türkolog Charles Wells'le ilgili araştırma yapmak üzere Beşiktaş'taki Deniz Arşivi'ne 1990 yılında müracaat ettim. Bana ancak altı ay sonra araştırma izni verdiler. Beşiktaş'taki arşivde çalışma izni Ankara'dan çıkıyordu. Güvenlik soruşturması dahil beni kahreden bir süreç başlamıştı. İngiliz Devlet Arşivi'nin kapısını çaldıktan on beş dakika sonra gerekli izinlerin verilip çalışmaya başlamam göz önünde bulundurulursa kendi ülkemdeki bu muamelenin ne kadar üzüntü verici olduğu tahmin edilebilir. Umarım aynı işgüzarlıklar hâlâ devam etmiyordur.

Geçen süre zarfında Osmanlı Arşivi'nin yüzde sekseni tasnif edildi. Ayrıca bütün belgeler dijital ortama aktarıldı. Bu vesileyle bütün bunların yapılmasında emeği geçenlere, tarihimiz ve kültürümüz adına teşekkür ediyorum.

Kitap, 1994'te piyasaya çıktığı zaman özellikle akademik çevrelerden ve fi-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kir dünyasından çok takdir gördü. Bazı araştırmacılar ise başta yazım ve dizgi yanlışlıkları olmak üzere, ufak bazı hatalara temas ederek yapıcı eleştirilerde bulundular. Hem kitabın piyasada tükenmiş olması, hem yeni belge ve bulgularla kitabın zenginleştirilmesi düşüncesi hem de işaret edilen ufak tefek hataların düzeltilmesi için eserin ikinci baskısını yapma isteği uzun zamandan beri hep gündemimizdeydi. Ne var ki, benim siyasi mesaim oturup uzun uzadıya belgeler üzerinde çalışmama ne yazık ki imkân vermiyordu.

Yoğun siyasi mesaiyi bitirip yeniden üniversiteye dönünce kolları sıvayarak işe başladık. Elimizin altındaki kitap, ana çerçevesi ve özü itibariyle tabii ki, birinci basım birinci baskıyla aynıdır. Ancak Osmanlı Arşivi'nde yeni bulduğumuz yüzlerce sayfa İngilizce, Fransızca ve Osmanlıca belgeyi tarayarak elde ettiğimiz yeni bilgiler esere, eminim ki çok önemli bir değer katacaktır.

Adeta muhalif doğan Ali Suavî'nin Filibe'de Tahrirat Müdürlüğü yaptığı yıllarda ilçenin kaymakamı Ata Bey'le girdiği kavganın ortaya çıkan yeni belgeleri, işi farklı bir boyuta taşıdı. Ceberut devlete ve onun yöneticilerine, konumu ne olursa olsun, ilk gençlik yıllarından itibaren baş kaldıran Ali Suavî'nin, her türlü tehlikeyi göze alarak, ezilen halkın sesi olma adına, Sadrazam'a varıncaya kadar herkesi karşısına alması, zayıf haklıları, güçlü haksızlara karşı savunması, gelecekteki Suavî'nin bu yıllardaki habercisidir.

İkinci basım birinci baskıda, Suavî'nin, Bulgar İsyanı üzerine Osmanlı Devleti aleyhindeki kampanyaya karşı, İngiltere merkezli Avrupa'nın birçok ülkesinde yürüttüğü karşı lobi faaliyetleri, Galatasaray Sultanisi'ndeki müdürlüğü, bu dönemdeki faaliyetleri, Çırağan Baskını ve sonrasındaki gelişmelerle ilgili birçok yeni belge ve bilgi bulacaksınız. Suavî'nin Paris'te yaşayan dul eşi Bayan Stanley'in II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Padişah'a müracaat edip maaşa bağlanmasını istemesi, kendisine maaş bağlanması, hatta bununla da yetinilmeyip Bayan Stanley'e "Hidemat-ı Vataniye Tertibi'nden" daha fazla maaş bağlanması için dönemin hükümetince kanun tasarısı hazırlanması 1. basım 1. baskıda yer almayan konulardır.

Suavî'nin ve Türk Milleti'nin yakın dostu, İngiliz Milletvekili Butler Johnstone'un vefatından sonra, eşi Elaine Johnstone'un kocasının Osmanlı-Rus Savaşı dolayısıyla Sultan Abdülhamid'e borç verdiğini iddia ettiği 300 bin Sterlin'i resmen başvurarak geri istemesi ve bu konuda Bâbıâli'nin tutumunu ortaya koyan yeni belgeler umarız ki kitabın yeni baskısını daha da değerli kılacaktır.

Bu vesileyle, ikinci basım birinci baskıyı yaparak "Geliştirilmiş ve Gözden Geçirilmiş, Ali Suavî ve Dönemi"ni okuyucu ile bir kez daha buluşturan İletişim Yayınları'na tekrar teşekkür ederim.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

Tanzimat'tan sonra Türk devlet adamları, aydınları ve edebiyatçıları ya siyasî aksiyon yahut da medeniyetçilik yoluyla Türkiye'nin kurtulacağına inanmışlardır. Birinciler bunu siyasî rejim meselesi olarak görmüşler, mutlak monarşiden meşrutî monarşiye geçerek çözmek istemişlerdir. İkinciler ise hiçbir siyasî ve ideolojik maksat gütmeden ilim, kültür ve eğitim vasıtasıyla Türkiye'yi kurtarmaya ve kalkındırmaya çalışmışlardır. Bu, "medeniyetçilik" dediğimiz fikir hareketinin gayesidir. Ancak bazen bu iki cereyanın karıştığı, medeniyetçiliğe siyasî aksiyon kadar önem verildiği görülür. Namık Kemal neslinin içinde bulunduğu Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler I. Grup'ta yer alırken, Şinasi'den itibaren bir silsile medeniyetçi aydınlar II. Grubu teşkil ederler.

Son Çağ Türk fikir, edebiyat ve siyaset hayatı onların mücadelesi ve fikirleriyle vücuda gelmiştir. I. ve II. Meşrutiyet'in arkasında bu fikrî ve siyasî zemin vardır.

Hayatı, eserleri ve fikirleri üzerinde bir araştırma yaptığımız Ali Suavî, umumî bir bakışta I. Grup içinde yer alır. Ancak o, meselenin sadece siyasî aksiyon yoluyla ve rejim mücadelesiyle halledileceğine kani değildir. Bu itibarla Yeni Osmanlılar denilen yarı ihtilâlci bir cemiyet içinde yer almakla beraber ötekilerden farklı olarak bir ilim, kültür ve fikir politikacısı olarak görünür. Yahya Kemal'in Mizancı Murad Bey için verdiği "Türkiye'de fikir politikacılığını icad eden Murad Bey'dir," hükmü, devrine göre geniş kültür ve tecessüsü düşünülürse, hakikatte Suavî için daha doğrudur.

Ali Suavî, 19. asır Türk fikir ve edebiyat tarihinde kendisinden çok söz edilen bir şahsiyet olmakla beraber onu bütün cepheleriyle geniş olarak ele alan bir araştırma,elinizin altındaki çalışmaya gelinceye kadar, yapılmamış-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tı. Bunun sebeplerinden biri, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bir bütün olarak yahut mensuplarının bu cemiyet içindeki rollerini tek tek inceleyen ilmî araştırmaların yokluğudur. Ebüzziya Tevfik'in *Yeni Osmanlılar Tarihi*, biraz da Namık Kemal'i yüceltmek için yazılmış sübjektif, hatta romanesk bir eserdir. Orada anlatılanlardan yola çıkarak varılacak hükümlerde ihtiyat payı daima fazla olacaktır.

Bununla beraber doğrudan veya dolayısıyla Yeni Osmanlılar'dan bahseden eserler ve araştırmalar elbetteki mevcuttur. Nitekim Prof. Ahmed Hamdi Tanpınar, Prof. Hilmi Ziya Ülken, Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, Prof. Dr. Kaya Bilgegil, Prof. Dr. Şerif Mardin, İhsan Sungu, Fevziye Abdullah Tansel, Ziyad Ebuzziya, Prof. Dr. Mümtazer Türköne, Prof. Dr. Adnan Akgün'ün çalışmaları bu konuyu çeşitli yönleriyle aydınlatan değerli araştırmalardır. Bu itibarladır ki Ali Suavî'nin bütün cepheleriyle ortaya konulması, yalnız kendi bakımından değil, Yeni Osmanlılar tarihi açısından da hareketin aydınlatılmasına katkılar sağlayacaktır.

Ali Suavî sadece mizaç ve karakteri itibariyle değil, fikirleri ve hayat aksiyonu yönünden de problematik bir şahsiyettir. Belki de bu yüzden onun hakkında çok çelişkili, hatta birbirine zıt hükümler verilmiştir. Ancak bu hükümlere bakarak onun ne olduğu kadar ne olmadığını da anlamak güçtür.

Bu çelişkili hükümler arasında bir kutupta "olağanüstü zeki", "mütebahhir âlim", "değeri bilinmemiş idealist", "kahraman şehit Ali Suavî"; öteki kutupta "câhil", "şarlatan", "küçük adam", "megalomanyak", "mağrur", "hain", "ajan Ali Suavî" vardır.

Bu çalışmamızda bütün bu zıt hükümlerin uzağında kalarak devir-şahsiyet-eser-fikir bütünlüğü içinde objektif bir Ali Suavî monografisi vücuda getirmeye çalıştık. Onu araştırırken kendimizden ziyade eserlerini ve hakkında bulabildiğimiz yerli ve yabancı belgeleri konuşturmayı tercih ettik. Daha önce verilen bilgileri ve ileri sürülen iddiaları ancak bu şekilde bir kontrol süzgecinden geçirmek mümkün ve keza bugüne kadar Ali Suavî hakkında yapılmış bazı münferit çalışmalardan yine ancak bu şekilde yararlanmak veya onları tashih etmek kabil olabilirdi.

Araştırmamızın çeşitli bölümlerinde yer yer yaptığımız budur.

Bugüne kadar Ali Suavî üzerinde yapılmış veya yayınlanmış çalışmalar fazla değildir. Kronolojik sırayla bu çalışmalar şunlardır:

Ali Suavî'nin Türkçülüğü, İsmail Hami Danişmend, Ankara, 1942; *Ali Suavî*, Behice Kaplan (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü yayınlanmamış mezuniyet tezi, 1944); *Sarıklı İhtilalci Ali Suavî*, Midhat Cemal Kuntay, İstanbul, 1946; *Başveren İnkılapçı*, Falih Rıfkı Atay, İstanbul, 1951; *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavî*, Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan, İstanbul, 1991.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bunların dışında Ali Suavî ve devri üzerine yazılmış bir yığın makale vardır. Onlar çalışmamızın Kaynakça Bölümü'nde zikredilmiştir.

Yukarıdaki çalışmaların bazısında "dokümantasyon" eksikliğinden, bazısında devirlerinin hâkim temayüllerine uymak endişesinden, bazısında ise günümüzün kavram ve eğilimlerini mutlaka Ali Suavî'ye bulaştırmak çabalarından ileri gelen bir boşluk, noksanlık ve sübjektif bakış tarzı vardır.

Biz Türkiye'de ve Avrupa'da girebildiğimiz kütüphane ve arşivleri geniş bir taramaya tabi tutarak bu eksiklikleri telâfi etmeye çalıştık.

Ali Suavî'nin 1865-1878 yılları arasındaki 13 yıllık yoğun yazı ve mücadele hayatının dokuz buçuk yılı Avrupa'da geçmiştir. Hakkında hüküm verebilmek için onun hayat ve aksiyon çizgisini iyi takip etmek, devrin Avrupa'sı ve Avrupalı şahsiyetlerle bağlantılarını kurmak gerekiyordu. Londra, Paris, Lyon, Marsilya, Madrid, Montreux halkasında geçen bu hayatı ve bu münasebetleri adım adım izlemeye çalıştık. Bu suretle onu sadece kendi kendisi olarak değil, buralardaki çevreleriyle de tanımak ve tanıtmak istedik.

Araştırmamızı mümkün olduğu kadar geniş bir "documentation"a dayandırmaya çalıştık. İstanbul ve Ankara'daki devlet kütüphaneleri, üniversite kütüphaneleri, Başbakanlık Arşivi, Deniz Arşivi ve bazı özel arşivlerin dışında şu Avrupa arşiv ve kütüphanelerini de taradık:

Public Record Office (Londra), The National Register of Archives (Londra), Greater London Archives (Londra), History of Medicine Archives (Londra), British Library Main Reading Room, North Library (Londra), Manuscripts Student's Room (Londra), Oriental Collections (Londra), India Office Library and Records (Londra), Newspaper Library (Londra), Offical Publications and Social Sciences Service (Londra), University of London Senate House Library (Londra), School of Oriental and African Studies Library (Londra), House of Commons Library (Londra), Bibliothéque National (Paris), Bibliothéque INALCO (Paris).

Kitap, Giriş'i takiben 3 bölüm ve belgeler kısmından oluşmaktadır.

Birinci Bölüm'de Suavî'nin hayatı incelenmiştir. Ancak bu bölümü sadece bir hayat hikâyesi olarak değil, fikirlerinin bir gelişme macerası olarak ele aldık. Böylece Ali Suavî'nin hayat safhaları ile fikirleri arasındaki münasebetleri fikrî bir biyografi tesis edecek şekilde göstermek istedik.

İkinci Bölüm'de, Ali Suavî'nin elimizde mevcut olan eserlerinin tanıtım ve tahlilleri yapılmış, bizzat kendi kitap ve makalelerinde veya başka kaynaklarda Suavî'ye ait olduğu ifade edilen, ancak bugüne kadar bulunamayan eserleri de söz konusu edilmiştir.

Üçüncü Bölüm'de, yazarın elde mevcut bütün eser ve makalelerinin tetkik edilmesi sonucu ortaya çıkan fikir kategorilerinin bir tasnif ve tahlili yapılmıştır. Bunlar ele alınırken kronolojik gelişme ve değişimlere dikkat edil-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

miştir. Böylece onun, şartların, zaman ve mekânın değişmesiyle olaylar karşısında nasıl bir tavır takındığı daha vazıh şekilde tesbit olunmuştur.

Kitabımızın sonunda verdiğimiz belgeler, gerek Ali Suavî'nin hayat ve aksiyonuna, gerekse Suavî dönemindeki imparatorluk Türkiye'sinin bazı hayatî meselelerine ışık tutan orijinal ve bugüne kadar başka hiçbir yerde yayınlanmamış belgelerdir. Bu belgelerin büyük bir çoğunluğu İngilizce ve Fransızcadır. Onların ana fikirleri veya özetleri kitabımızın ilgili yerlerinde verilmiş, ancak orijinal metinleri esere dahil edilmiştir.

3 bölümden ibaret "Kaynakça"nın 1. bölümü Suavî'nin mevcut eserlerinin kronolojik listesini, II. bölümü kendisinden bahseden eserleri, III. bölümü ise faydalandığımız eser, süreli yayın ve araştırmaları ihtiva etmektedir. Ali Suavî'nin bulunamayan eserlerinin bazıları, mevcut kayıtlara göre tarafımızdan isimlendirilmiştir.

Yazarın İstanbul'daki *Muhbir* gazetesi ile Londra'da çıkardığı *Muhbir*'in birbirleriyle karıştırılmaması için Londra *Muhbir*'ini dipnotlarda Fransızca yazılışı olan *Le Mukhbir* ve gazetenin 37. sayıdan sonraki bölümü İngilizcesi *The Mukhbir* şeklinde verilmiştir.

Nihayet her ânı ayrı bir didişmeyle, her safhası daimi bir galeyan ve feveran halinde akıp geçmiş bir hayatı, bazen insicamlı, bazen çelişkili bir fikriyatı, büyük aksiyon yollarını denerken kendi şahsiyetini de gerçekleştiren "impulsif" bir mizacı, ne kadar ayrıntılı olursa olsun, tek bir araştırmayla ortaya koymak elbette ki mümkün değildir. *Sen de Gemidesin* diyen Ali Suavî, batan bir imparatorluk gemisinden ne kurtarılabilecekse hepsini kurtarmaya çalışmış bir Türk aydınıdır. 1867-1878 yıllarının Türkiye'sini tanımak isteyenler bu gemiden yükselen çığlıklara kulak verirken, Ali Suavî'nin de sesini duyacaklar ve ona eğildikleri her defasında bu sesin sahibini bizim burada yaptığımızdan daha iyi tanıyacak ve tanıtacaklardır.

Bu eserin aslı "Ali Suavî, Hayatı ve Eserleri" adı ile İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda Doktora tezi olarak hazırlanmış ve tez Kasım 1991 tarihinde kabul edilmiştir. Söz konusu tez yeniden gözden geçirilerek buradaki şekliyle yayınlanmıştır.

Çalışmalarım esnasında her türlü sabırlı desteğini esirgemeyen, tezimin ortaya çıkmasında büyük payı olan danışman hocam Prof. Dr. Birol Emil'e, çeşitli kaynakların temininde yakın ilgisini gördüğüm merhum Ziyad Ebuzziya'ya, bir buçuk yıl süreyle Avrupa'da araştırmalarımı sürdürmem için imkân sağlayan İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetimi'ne, eserin basımında azami titizliği gösteren İletişim Yayınları çalışanlarına, şu veya bu vesile ile yardımlarını gördüğüm bütün dostlarıma teşekkürü borç bilirim.

HÜSEYIN ÇELIK, *İstanbul, 1993*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

Ali Suavî'nin yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi manzarası

Ali Suavî, Tanzimat'ın ilânı yılında doğmuş bir Türk aydınıdır. 1839'da Osmanlı Devleti gerileme dönemini bütün hızıyla yaşıyordu.

Daha 17. asrın sonlarında, Avrupalı devletler karşısında güçsüzlüğünü fark eden Osmanlı Devleti, 1721'de Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Paris'e elçi olarak gidip gelmesinden ve gözlemlerini *Sefaretnâme*'si ile yayınlamasından sonra, artık tepeden baktığı, yükselme devrinin zaferleri arasından gördüğü Avrupa karşısında kesin olarak geri kaldığını anlamıştı.

Osmanlı Devleti, Avrupa'nın üstünlüğünü asıl savaş meydanlarında tanıyınca askerî alanlarda ıslahat yapmakla işe başlamıştır. 1734'te Üsküdar'da açılan Hendesehane ve III. Mustafa devrinde kurulan Mühendishane, Macar asıllı Fransız Subayı Baron de Tott'un İstanbul'a getirilmesi Kont De Bonneval'ın devlet hizmetine alınması vb. teşebbüsler, hep Osmanlı ordusunun Avrupa ordularını yakalayacak teknik seviyeye ulaşması için girişilen hamlelerdi.

Kaynarca Antlaşması (21 Temmuz 1774) ise artık Osmanlı Devleti'nin dünyadaki güç dengesinde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın gerisinde kaldığının bir belgesidir.

Büyük Fransız İhtilali'nin çıktığı yıl Osmanlı tahtına geçen III. Selim de yenileşme, Batı'yı yakalama hamlesine askeriyeden başlar. Nizam-ı Cedid, bu düşünceden doğmuştur. Avrupa ile temasların elçilikler kurma seviyesinde başladığı bu dönemde, özellikle gayrimüslimler arasında Fransız İhtilâli'nin ayı-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rımcı tesirleri gitgide artar. Sırp ihtilali henüz önlenmişken (1806), çıkan Osmanlı-Rus savaşı ve savaş sırasında patlak veren Kabakçı İsyanı III. Selim'in devleti gençleştirme ve yenileştirme hamlesini sona erdirir. IV. Mustafa'nın kısa süren saltanat döneminden sonra tahta çıkan II. Mahmud'un saltanatını yeniden alevlenen Sırp ayaklanması, 1809-1812 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşının getirdiği felâketler, 1821'de Fransız ve İngilizlerin desteklediği Yunanistan isyanı ve Türkiye-İran savaşı (1821-1823) derinden sarsar.

Bozulan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp yerine şekli Avrupalı, ismi Şarklı bir ordu kuran Sultan Mahmud, bir taraftan Avrupaî bir ordu ve idare tarzı tesis etmeye çalışırken diğer taraftan sıkı bir merkezî idare ile ülkeyi yönetiyordu.

Esaslı yenileşmelerin yanında, festen bandoya kadar bazı şekilci reformlara da girişen Sultan Mahmud'dan özellikle ulemâ hoşnud değildi. Onun kılık kıyafetle ilgili olarak yaptığı değişiklikleri Mısır da onaylamıyordu. M. Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa bu reformları sert şekilde tenkid etmiştir.

Bu yenileşme döneminde İstanbul'da açılan Batı tarzındaki okullar Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma hamlesinde önemli bir yere sahiptir. Ancak bu okullarda, özellikle Mekteb-i Tıbbiye'de Batılı hocalar tarafından yabancı dilde verilen dersler bir kısım aydınların ve kamuoyunun aksülamelini uyandırmakta gecikmemiştir.

Sultan Mahmud'un 1 Temmuz 1839'da ölümü Osmanlı ordusunun Mısır ordusu karşısında üst üste iki bozgununu da beraberinde getirmişti. Ayrıca düşmanlarına karşı ayakta durmaya çalışan Osmanlı Devleti kendi içerisinde de rahatsızdı.

Tahta geçen Sultan Abdülmecid'in yetişme tarzında ve icraatında üstünlüğüne inanılan Batı kültürü ağırlıktadır. 16 yaşındaki Sultan Abdülmecid'in Mustafa Reşid Paşa'nın teşviki ile ilân ettiği Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu, diğer adıyla Tanzimat Fermanı, her ne kadar devletin içinde bulunduğu keşmekeşi "şer'-i şerife ve kavânin-i münifeye inkıyad ve imtisal olunmamağa" bağlıyor idiyse de, ülkede can, mal, ırz ve namusun garanti altına alınacağı, keyfi idareye son verileceği gibi ifadelerle, devletin mevcut durumda keyfi bir idare ile yönetildiği, can, mal, ırz ve namusun garantide olmadığı, hatta rüşvetin yaygın olduğu resmen kabul edilmiştir. En dikkate değer nokta ise Ferman metninin İstanbul'daki sefirlere bildirilmesi ve onların şahitliğine gerek duyulmasıdır.

Tanzimat Fermanı, ferman metninin sınırları ile kalmamış, bir dönemin, bir zihniyetin de adı olmuştur. Bundan sonra bazı olumlu gelişmeler olmakla beraber uygulamalar Batı'yı taklide yönelik olmuş ve hayatın her safhasında Batı'dan gelen unsurlar kendisini hissettirmiştir.

Tanzimat'tan sonra Batı tesirinin çok açık görüldüğü alanlardan biri de hukuk alanıdır. 1840 yılında müslim ve gayrimüslimlerin yargılandıkları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mahkemelerin birleştirilmeleri yoluna gidilmiş, gayrimüslimlerin mahkemelerde şahitliği kabul edilmiştir. 1844 yılında mürtedlere (İslâm dininden dönenlere) şer'an uygulanması gerektiği iddia edilen ölüm cezası kaldırılmıştır. Dönmelerin kendi eski dinlerine dönme serbestisi getirilmiştir.[1]

Aslında bunlar Osmanlı idaresinin kendi isteği ile yaptığı işler değildi. Özellikle mürtedler ve dönmeler hakkındaki iradelerin çıkmasında en büyük baskı İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Stratford Cannig'den gelmiştir. Osmanlı idaresi boyunca mürtedlere pek rastlanmadığı gibi mürtedlerle ilgili hükümlerin de uygulanması haliyle söz konusu değildi. Cannig, böyle bir irade çıkartmakla Osmanlı Devleti'nde ondan önce din hürriyeti olmadığını bizzat Sultan'a tasdik ettirme amacını gütmüştür.

1850 yılında Hıristiyanların orduya alınmasına imkân hazırlayan kanun çıkar. Ancak buna rağmen onlar haraç vermeyi tercih edip askere gitmek istemezler.[2]

1860'tan sonra Osmanlı Devleti'nin uyguladığı Ticaret Kanunu, Mevzuat ve Arazi kanunları Fransız kanunlarından adeta tercüme edilerek hazırlanmıştır. Fakat Medeni Kanun hâlâ şer'i idi. Âli Paşa 1867'deki memorandumunda Fransız Medeni Kanunu'nu kabul etme niyetini açıklamış ve meseleyi "Hey'et-i Vükelâ"ya götürmüştür. Ancak Âli Paşa'nın bu teklifi reddedilmiştir.

Batılılar Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin ezildiğini iddia ederken aynı yıllarda, Yunanistan'a göçen bazı Rumlar Yunan idaresini, Kafkasya'ya giden bazı Ermeniler de Rus idaresini görünce geri dönmüşlerdir.[3]

Osmanlı Devleti'nin, 1853'te Rusya ile giriştiği Kırım Savaşı'ndan sonra, mali dengeleri alt üst olmuştur. Savaşta Osmanlı'nın müttefiği olan İngiltere ve Fransa'dan borç alan Osmanlı Devleti artık bu üst üste binen, faizleri katmerleşen dış borç gailesinden kurtulamayacaktır.

İngiltere ve Fransa sürekli Rus tehdidini göstererek Osmanlı Devleti'nden tavizler koparma peşindedir. Gerçekten de Tanzimat dönemi Osmanlı devlet adamları, Batı ile münabesetlerini hep Rusya'nın üzerlerine düşen gölgesini hesaba katarak ayarlamışlardır. Batı da Tanzimat bürokratlarının bu Rus fobisinden elinden geldiği kadar faydalanmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne, Rusya'ya karşı daimî müttefik olma arzularını bildiren İngiltere, Fransa ve Avusturya, bunun karşılığında bazı tavizler isterler. İşte Islahat Fermanı bu ortamda yayınlanmıştır. Ferman'ın özellikle İngiliz Elçisi Stratford Canning'in eseri olduğunu birçok araştırmacı kabul etmektedir.[4]

---

1 Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1878*, New Jersey, 1963, s. 44.

2 *A.g.e.*, s. 45.

3 *A.g.e.*, s. 50-51.

4 Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1878*, New Jersey, 1963, s. 53.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Âli Paşa'nın Sadrazam sıfatıyla hazırladığı Ferman, Osmanlı Devleti'nin Batılı bir devlet sayıldığının resmî ilânı ve tescilidir. Islahat Fermanı'nda, göstermelik de olsa, Tanzimat Fermanı'ndaki gibi şer'-i şeriften, parlak maziden hiç söz edilmiyordu.

Bu ferman o kadar tavizkâr ve gayrimüslimler için o derecede imtiyazlı hükümler getiriyordu ki Tanzimat'ın babası Mustafa Reşid Paşa tarafından bile kölece bir teslimiyet olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar Reşid Paşa'nın itirazında eski çırağı, sonradan rakibi olan Âli Paşa'nın şahsına karşı duyduğu hoşnutsuzluk var idiyse de, bu, gerçeği değiştirmiyordu.

Islahat Fermanı'ndan kısa bir süre sonra, 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Muahedesi bir taraftan Kırım Savaşı'nı bitirirken, diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti altına alıyordu.

15 Nisan 1856'da ise Fransa, İngiltere ve Avusturya aralarında yaptıkları bir antlaşma ile Osmanlı Devleti'ne karşı bir Rus saldırısında, yanında yer alacaklarını ve Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeyeceklerini taahhüt ettiler. Ancak bu taahhütlerini hiçbir zaman yerine getirmediler.[5]

Islahat Fermanı'nın getirdiği sun'î eşitlik kavramı gayrimüslimlerin lehine işlerken onlar arasında milliyetçilik akımları da içten içe yayılmıştır. Eskiden Rumlar, Ermeniler kendi alfabeleri ile Türkçe yazıp okurken, gazeteler çıkarırken artık onlar da kendi köklerine dönmeyi tercih etmişlerdi.

Tanzimat'tan sonra, yeni bir sosyal ve idarî kategori olarak ortaya çıkan bürokratlarla ulemâ'nın, aydınların ve halkın arasında büyük mesafeler girmiştir. Bu bürokrat sınıf, devlet memuriyetini hizmet kapısı olmanın ötesinde bir imtiyaz haline getirmiştir.

Kendi dinî liderleri, meclisleri, yabancı konsolosluk ve elçilikler tarafından himaye edilen, en küçük meselelerde bile haklarının hesabı sorulan gayrimüslimlere karşı, Müslüman nüfus yükünü çektiği kendi idaresinden bile şefkat göremiyordu.

Sultan Abdülmecid'in bizzat Saray'a Avrupaî bir hava getirmesi, Saray'ın mimarisinden, eşyasına, müziğine kadar her şeyinde Batı'nın taklit edilmesi Avrupa hayatına ve yaşayış tarzına karşı duyulan özlemin ilk ve en yüksek seviyede ifadesi olmuştur. Dolmabahçe Sarayı'nın ülkeye getirdiği maddi yük kadar içinde yaşanan hayat, lüks ve debdebe de memleketin o günkü şartlarına aykırı idi. Sultan Abdülmecid taşıdığı Halife sıfatına rağmen İngiliz Elçisi Canning'in düzenlediği baloya katılabiliyordu.

Dönemin meşhur Sadrazamı ve Dışişleri Bakanı Fuad Paşa bir taraftan bütün Osmanlı Masonlarının lideri iken diğer taraftan Avrupaîliğinin göstergesi olarak bahçesinde adeta bir heykel müzesine sahiptir. Bu halk ile idareci sınıf arasındaki yaşama ve zihniyet farkının göstergelerinden sadece biridir.

5 *A.g.e.*, s. 5.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ülkeye gelen yabancı sefaret mensupları Beyoğlu âlemlerinde tanıdıkları, düşüp kalktıkları gayrimüslimlerin gözüyle Türkleri değerlendiriyorlardı. Bu durum, Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti hakkındaki kanaati kötü yönde etkiliyordu.

Büyük devletlerin İstanbul'daki elçileri kendilerini her şeye müdahale etmeye memur ve yetkili görüyorlar, çoğu zaman vazifeleri dışındaki konularda da Bâbıâli'ye dediklerini yaptırıyorlardı. Kapitülasyonlar sayesinde ülkeye girip çıkanın haddi hesabı yoktu. Tüccar, misyoner, ajan, araştırmacı, turist ve sahte pasaportlu bir yığın insan, görünüşteki işlerinin dışında pek çok karanlık işle uğraşmaktaydılar. "Düvel-i Muazzama" kullanabilecekleri Hıristiyanlara verdikleri pasaportlarla onları dokunulmaz hale getiriyorlardı. Ülkenin bir başından diğerine açılan konsolosluklar çoğu zaman Osmanlı Devleti'ne karşı olan Hıristiyan ayrılıkçıların himaye merkezleriydi. Hal böyle iken Müslüman halkın Avrupalılara ve gayrimüslimlere karşı nefret duyguları beslemesi tabiiydi.

1859 yılında gayrimüslimlere tanınan imtiyazlara, Saray'ın sefahatine ve Avrupa taklidi hayat tarzına karşı bir ayaklanma hazırlığı ortaya çıkarıldı. Kuleli Vak'ası olarak bilinen bu başarısız hareketin lideri Müderris Şeyh Ahmed Efendi'dir. Bu hareket Müslümanların kendi idarelerine karşı, Tanzimattan sonra, giriştikleri ilk ciddi komplodur.

1861'de Osmanlı Devleti sınırları içerisinde uygulanan ağır bir nakliye vergisi vardır. Fabrikasyona geçen Avrupa'nın üretimi karşısında Osmanlı'nın el tezgâhları rekabet gücünü kaybetmişken bu tür uygulamalar yerli halka ticaretin kapısını kapıyordu.

Sultan Abdülaziz 1861'de tahta geçince, Osmanlı parası yüzde yüz oranında devalüe edilmiştir. Eski borçlar dururken 1860 yılında alınan borçların da ödeme süreleri gelmiştir. Sultan Abdülaziz'in ilan ettiği moraroryum, Osmanlı Maliyesi'nin resmen iflasını gösterip gerek Batılı ülkelere ve bankerlere, gerekse yerli sarraflara olan borçlar Osmanlı maliyesini krize sokmuştur. Krizler yeni borçlar bulunarak atlatılırken, faizleri çığ gibi büyümüştür. Ayrıca bu dış borçlar ülkenin hayati meselelerine değil, devletin günlük masraflarına harcanıyordu.

Sultan Abdülaziz döneminde devleti en çok meşgul eden siyasi hadise, 1866'da başlayan Girit isyanıdır. Yunanistan ve Rusya'nın açık desteği, diğer Batılı devletlerin görünüşte tarafsız, gerçekte ise isyancılara taraftar olan tavırları bu isyanın iki yıla yakın bir süre devam etmesine sebep olmuştur. Girit, zaten alt üst olmuş olan hazineye çok ağır yükler getirmiştir. Girit isyanı ancak Âli Paşa'nın 1868 Ekim'inde adaya giderek Rumlara bir yığın taviz vermesiyle durdurulmuştur.

Sultan Abdülaziz'i 1867 yılında Avrupa seyahatine çıkmaya ikna edenler

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Âli ve Fuad Paşalar'dır. Sultan'ın bu seyahati, Osmanlı Devleti'nin artık Padişahıyla beraber Batı'nın yanında ve Rusya'nın karşısında olduğunu ispat etmeğe yönelik bir hamledir. Ancak muhafazakârlar, İslâm halifesinin Avrupalı kral ve kraliçelerin ayağına gitmesini bir haysiyet meselesi yapmışlardır.

1869'da Fuad Paşa'nın, 1871'de de Âli Paşa'nın vefatından sonra idarede bu sefer iyice otorite boşluğu doğmuştur. Daha sonra iktidara gelen Mahmud Nedim Paşa ve diğer sadrazamlar da, gerçekten idaresi fevkalade zor hale gelmiş ülkeyi başarılı bir şekilde yönetememişlerdir. 1873-1875 yılları arasında Anadolu'da yaşanan kuraklık, açlık ve ardından gelen sel felâketleri bu bölgenin Müslüman Türk nüfusunu önemli oranda silip süpürmüştür. Bu tarihlerde Anadolu'daki vatandaşına ulaşamayan devlet, dünyanın birçok yerinde yardım isteyen, üstelik bağımsızlık mücadelesi veren Müslümanların imdat çağrılarına, önemsiz bazı desteklerin dışında, cevap verememiştir.

1875'te patlayan Bulgaristan ve Hersek isyanları, özellikle Avrupa kamuoyunda Hıristiyanların ezildiği propagandasına hız vermiştir. Rusya bir taraftan Balkanlar'da Pan-İslavist bir strateji takip ederken diğer taraftan Hıristiyanların hâmisi rolünü oynuyordu.

Sultan Abdülaziz 1876'da tahttan indirildiği zaman, hazineye pahalıya mal olmakla beraber arkasında kuvvetli bir donanma bırakmıştı. Bu günlerde siyaset sahnesinin en parlak ismi Midhat Paşa'dır. Sultan Abdülaziz'i tahttan indirip Sultan Murad'ı tahta çıkaran, ardından Sultan Murad'ı da hal'edip Sultan Abdülhamid'i cülus ettiren ekibin başı olan Midhat Paşa, 1876 Anayasası'nın da babası idi. 5 Şubat 1877'de Sultan Abdülhamid tarafından ülke dışına sürülen Midhat Paşa, kimine göre imparatorluğun tek kurtuluş şansını elinde tutan adam, kimine göre ise başına buyruk, haddini bilmez bir devlet adamıydı.

24 Nisan 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'na, 1876 Kanûn-ı Esasisi gereğince kurulan, ilk Osmanlı Meclis-i Mebusanı karar verdi. Savaş Osmanlı Devleti için hezimetle bitmiş, Ruslar Yeşilköy'e dayanmışlardı. 93 Harbi olarak tarihe geçen bu hadise Osmanlı tarihinin en büyük yenilgilerinden birisidir. Paris Muahedesi'nin 9. maddesi gereğince Osmanlı'nın iç işlerine karışmayacaklarını taahhüd eden İngiltere, Fransa ve Avusturya her fırsatta bu maddeyi ihlâl ettikleri gibi, Rusya'nın tırmanışına da göz yummuşlardır. Bu savaştan dolayı Balkanlar'dan göçerek İstanbul'a doluşmuş evsiz, aç ve sefil binlerce muhacir Müslüman Türk'ün durumu, savaşta kaybedilen can ve maldan daha vahim bir vaziyet arz ediyordu.

Bir taraftan Tanzimat sonrasının siyasî olayları bu şekilde gelişirken, diğer taraftan ülkede eğitim çok kötü durumda idi. Okuma yazma bilenlerin oranı tekli rakamlarla ifade ediliyordu. III. Selim'den itibaren açılan, ihtiyaçların zorladığı Batı tarzı okulların dışında, bütün ülkeyi içine alan bir eğitim se-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ferberliği yoktu. Daha 1830'larda kurulan Rüştiye Mektepleri bile ancak belli merkezlerde açılmıştır. "Maarif Nâzırı" Safvet Paşa 1869'da eğitimi beş kademeye ayıran kanunu Şûrâ-yı Devlet'ten çıkarmıştır. Buna göre okullar Sıbyan, Rüştiye, İdadiye, Sultaniye ve Darülfünûn olarak ayrılmıştır. Alt kademedeki okullar yeteri kadar açılmadan 1870 yılında Hoca Tahsin'in idaresinde kurulan Darülfünûn'un ömrü ancak bir yıl sürmüştür.

Medreseler ise eski parlak dönemini yitirmiş, ezberciliğin hâkim olduğu ve sadece teorik ilimlerin okutulduğu müesseseler haline gelmiştir. Zamanla fen derslerinin terk edilip sadece din ilimlerinin okutulması, hatta bunda da lüzumsuz teferruâta dalınması medrese talebelerinde ta'assup doğururken, Batı tarzı eğitim yapan okullarda bilim adeta dinin yerine geçirildiği için, şüphecilik, inkâr ve eskiye düşmanlık gibi duygular yeşermiştir. Başlangıçta önemli boyutlarda olmayan bu ikilik, yıkılış yaklaştıkça daha da kalın çizgiler haline gelmiştir. Cumhuriyet'e kadar devam eden mektepli-medreseli, başka bir tabirle feslilerle sarıklıların kavgası, ülkede ifrat ile tefritin çatıştığı, bir türlü itidale, senteze ulaşamamış bir toplumun varlığını gösteriyordu.

1867'de birçok vakıf devletleştirildiği için medreseler ve ulemâ bu uygulamadan büyük bir darbe yemişlerdir. Çünkü medreselerin çoğu vakıflar tarafından beslenmekte idi. Medreseler ıslah edilmeyip bu tür uygulamalarla daha da zayıflatılırken, modern okulların yaygınlaştırılmaması ülkenin eğitimini tam bir çıkmaza sokmuştur.

1832 yılında kurulan Tercüme Odası, daha sonraki tarihlerde Mabeyn Kalemi, Tophane Kalemi, Gümrük Kalemi gibi kurumlarda yabancı dil vasıtasıyla bir kısım gençlere Batı âleminin kapıları aralanmıştır.

Mısır'daki *Vekâyi'-i Mısrîye*'den sonra İstanbul'da resmî olarak *Takvim-i Vekayi*' ve yarı resmî *Ceride-i Havadis* ile başlayan gazetecilik faaliyeti, 1861'de Şinasî ve Agâh Efendi'nin *Tercüman-ı Ahvâl*'i çıkarmaları ve bunu 1862'de *Tasvir-i Efkâr*'ın takip etmesiyle kamuoyu haline getirilmiştir.

Ve daha da önemlisi, devrin hem ulemâ, hem de yeni aydın sınıfı ilk defa olarak müstakil ve aktif bir kuvvet halinde siyasî iktidara muhalefete başlıyordu. Özellikle Âli ve Fuad Paşaların zamanında, Beyoğlu'nda yabancı dilde yayın yapan ve sahipleri Osmanlı vatandaşı olmayan gazetelerle azınlıkların gazeteleri birçok şeyi rahatlıkla yazabiliyorken, çok az sayıda olan Türkçe gazeteler üzerinde sıkı bir kontrol, hatta baskı vardır ve hatta Türkçe yayınlanan gazetelerin birçoğunun sahibi de gayrimüslimdi. Çünkü herhangi bir durumda ancak onlar Bâbıâli'nin karşısına dikilebiliyorlardı. İşte böyle bir ortamda Yeni Osmanlılar hareketi doğdu.

19. asrın sonuna doğru Osmanlı Devleti'nin hiç de iç açıcı olmayan görüntüsü yukarıda özetlemeye çalıştığımız gibidir. Ancak bu arada bazı olumlu gelişmeler, son derece yerinde alınmış kararlar ve samimiyetle devletin kur-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tulması için çalışan devlet adamları ve aydınlar da vardır. Fakat bütün bunlar, batmakta olan devlet gemisini kurtarmaya yetmeyecekti.

Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm
Dolaştım mülk-i İslâmı bütün vîrâneler gördüm

beytini söyleyen Ziya Paşa, pek de mübalağa etmiyordu. Devrin devlet adamlarını ve aydınlarını *Sen de Gemidesin* ikazıyla uyaran Ali Suavî'nin bu ifadesi lüzumsuz ve beyhûde bir mecaz değildir ve bir bakıma Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin teşekkülünü izah eden güzel bulunmuş bir eser ismidir.

Yeni Osmanlılar

Burada Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kuruluş, amaç ve faaliyetleri ile ilgili olarak bilinenler kısaca özetlenecektir. Ancak cemiyete dair şimdiye kadar yayınlanmamış bazı bilgi ve belgelere de yer verilecektir.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kesin olarak hangi tarihte kurulduğunu bilmiyoruz. Ebuzziya Tevfik, cemiyetin 1865 yılı Haziran ayında Belgrat Ormanları'nda yapılan bir toplantıda kurulduğunu ve cemiyetin tüzüğünün İtalyan İhtilal Cemiyeti Carbonari'den ilham alınarak hazırlandığını söyler. Ebuzziya'ya göre cemiyet Nuri Bey'in başkanlığında Reşad, Mehmed, Ayetullah ve Kemal Beyler tarafından kurulmuştur ve cemiyet bir "Cemiyet-i Inkılabiyye"dir.[6] Diğer taraftan bazı araştırmacılar, Namık Kemal'in bu cemiyetten söz ederken kullandığı "İttifak-ı Hamiyet"[7] terkibini cemiyetin adı olarak kabul etmişlerdir.[8] Halbuki Namık Kemal'in kullandığı bu terkip cemiyetin adı değil, sıfatıdır. Nitekim aynı cemiyet için Mehmet Bey "İade-i Hukuk Cemiyeti"[9] derken Ali Suavî onu "Hürriyet ve Hamiyet"[10] kelimeleriyle vasıflandırır.

Aslında bütün bunlar cemiyetin ismi değil cemiyete yakıştırılan özellikler veya onun mahiyet ve aksiyonunu tasvir eden sıfatlardır. Bu cemiyetin esas adı "Yeni Osmanlılar"dan önce "Meslek"tir. Bu cemiyet 1867 Haziran'ında

---

6 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 20 Haziran 1909, no. 21, tefrika no. 17. Prof. Dr. Kaya Bilgegil, Ebuzziya'nın bu cemiyetten "İttifak-ı Hamiyet" diye söz ettiğini söyler. Bilgegil'in verdiği referansta cemiyet için "Cemiyet-i Inkılabiyye" denmektedir. *Yeni Osmanlılar Tarihi*'nin hiçbir yerinde Ebuzziya söz konusu cemiyetten "İttifak-ı Hamiyet" diye söz etmez (K. Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara, 1979, s. 81).

7 Midhat Cemal Kuntay, *Namık Kemal*: ..., cilt 1, 1944, İstanbul, s. 18.

8 Abdurrahman Adil, *Hadisât-ı Hukukiye ve Tarihiye, Kısm-ı Tarihî*, cüz 2, 1 Mayıs 1341. Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, New Jersey, 1962, s. 10, 21, 23, 24, 35, 36, 41, 43, 57, 202 (İttifak-ı Hamiyet ve Patriotic Alliance olarak). Roderic H. Davison, *Reform in The Ottoman Empire 1856-1878*, New Jersey, 1963, s. 188, 202, 207, 209.

9 *Inkılap*, no. 1, 28 Avril 1870.

10 *Ulûm*, no. 18, s. 1093.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mensuplarından bir kısmının Bâbıâli'yi basmak üzere harekete geçecekleri sırada yapılan bir ihbar üzerine açığa çıkarılmış ve elebaşları ile bunların irtibatlı oldukları kimseler çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.

Bu cemiyetin "Meslek" adlı bir cemiyet olduğu ilk defa Prof. Dr. Kaya Bilgegil tarafından tespit edilmiştir. Adı geçen cemiyetin tertiplediği komplo girişimi ile ilgili "Mazbata"yı da Başbakanlık Devlet Arşivi'nde bularak yayınlayan Bilgegil, bu ismin Fransızcadaki "Mission"un karşılığı olarak kullanılmış olabileceğine dikkati çekmiştir.[11]

Söz konusu mazbataya göre, bu teşkilâtın ileri gelenleri, daha sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti içerisinde de yer alacak olan Mehmed, Nuri ve Reşad Beyler'dir. Kanlı bir hükümet darbesi hedeflediği anlaşılan bu komployu cemiyet üyelerinden biri ele vermiştir. Ebuzziya, komplonun ortaya çıkarılışı tarihini ve tutuklamaların başladığı tarihi 16 Muharrem 1284 (20 Mayıs 1867) olarak verir[12] ki bu tarih İngiliz Elçiliği'nin raporları ile çelişmektedir. İngiliz Elçiliği Dragomanlarından Pisani Büyükelçi'ye sunduğu 5 Haziran 1867 tarihli raporunda, teşebbüsün Zaptiye Nazırı İsmail Paşa tarafından önceki gün ortaya çıkarıldığını ve tutuklamalara başlandığını belirtir. Pisani'nin bildirdiğine göre, Fuad Paşa komplonun cemiyete mensup birisi tarafından ihbar edildiğini söylemiştir. Ancak bu şahsın adı verilmemiştir[13] (Belge 1-a).

Ebuzziya, muhbirin Suphipaşazâde Ayetullah Bey olduğunu ima ederken[14] *Gazette d'Augsbourg*'un 14 Haziran 1867 tarihli bir haberine göre Ayetullah Bey, Veli Efendi Çayırı'ndaki toplantıyı, darbeden sonra çeşitli görevlere getirilecek isimler üzerinde çıkan anlaşmazlık yüzünden, terk etmiş ve eve gelince planı babasına açıklamıştır. Babası Suphi Paşa konuyu Rüştü Paşa'ya açmış, böylece komplo hedefine ulaşmadan önlenmiştir.[15]

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Lyons ise 13 Haziran 1867 tarihli raporunda, yine Fuad Paşa kaynaklı olmak üzere komplocuların, içinde Âli Paşa ve Fuad Paşa'nın da bulunduğu "Heyet-i Vükelâ"yı öldürmeyi planladıklarını bildirir. Lyons'un raporuna göre Fuad Paşa olayı fazla önemsememiş ve komplocuların Mustafa Fazıl Paşa ile bağlantılı olduğunu söylemiştir[16] (Belge 1.b).

---

11 Prof. Dr. Kaya Bilgegil, *Türkiye'de Bazı Yeni Osmanlılarla Yeni Osmanlı Taraftarlarının Bir Millet Meclisi Kurma Teşebbüsü*, Erzurum, 1974, s. 369-401 (Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı, sayı 2'den ayrı basım).

12 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 16 Haziran 1909, no. 17, tefrika no. 14.

13 P.R.O.F.O.: 195/887, no. 145.

14 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 7-14 Eylûl 1909, no. 99-106, tefrika no. 32-39 ve 6-8 Teşrin-i sâni 1909, no. 157-159, tefrika no. 90-92.

15 Bilgegil, *a.g.e.*, s. 399.

16 P.R.O. F.O. 78/1961, no. 245.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bilgegil'in yayınladığı Mazbata'da ne Namık Kemal'in, ne Ziya Paşa'nın, ne de Ali Suavî'nin adı cemiyet üyesi olarak geçer.

Mısır Vâlisi İsmail Paşa'nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa çeşitli devlet hizmetlerinden sonra Sultan Abdülaziz tarafından 15 Cemaziyelevvel 1282 tarihinde, maliyeyi yoluna sokacak Meclis-i Hazain Reisliği'ne getirilmiş, ancak üç ay sonra 4 Şevval 1282 (7 Şubat 1866) tarihinde bu görevden azledildiği gibi ülke dışına sürülmüştür.[17] Paşa'nın sürgününde esas sebep ağabeyi İsmail Paşa ile olan rekabetidir. Zaten Paşa'nın sürülmesinden sonra Mısır Valiliği'nin veraset sistemi Sultan'ın bir fermanı ile İsmail Paşa'nın istediği şekilde değiştirilmiştir. Artık ailenin en büyük erkek çocuğu değil, İsmail Paşa'nın çocukları Mısır'ı idare edeceklerdi. Yani Mısır'ın idaresi babadan oğula geçecek bir sisteme bağlanmıştır. Hal böyle olunca Paris'e yerleşmiş olan Mustafa Fazıl Paşa, Mısır idaresindeki veraset hakkını kaybetmiş, buna karşılık İsmail Paşa tarafından kendisine 4,5 milyon İngiliz lirası nakdî tazminat ödenmiştir.[18]

Ancak anlaşılmaktadır ki, Mustafa Fazıl Paşa hem sürgün edilmiş olmasından, hem de Mısır'daki veraset hakkını yitirmesinden dolayı buna sebep olan Bâbıâli'ye karşı intikam duygusu ile doludur. Kararlar her ne kadar Sultan'dan çıkıyor idiyse de Paşa, Sultan'ın etrafındaki halkanın idareye hâkim olduğunu bilmiyor değildi. Onun bundan sonra yapacağı şey her vasıtaya başvurarak Bâbıâli'ye karşı muhalefet etmekti; buna, 1867 komplosunda ortaya çıkarıldığı gibi, kan ve cinayet de dahildir.

Paris'ten *Nord* gazetesine gönderdiği bir mektubunda kendisinin şahsî işlerden çok umumî, mühim işlerle ilgilendiğini ve ülkesinin menfaatlerini şahsî menfaatlerinin üstünde tuttuğunu belirtmiştir. Paşa bu mektupta, kendisinin de dahil olduğu yenilikçi Osmanlı gençliğinden oluşmuş bir cemiyetten söz eder. İlk defa bu mektupta bu Osmanlı gençleri için "Jön Türk" tabirini kullanır.[19]

Bundan önce Musafa Fazıl Paşa'nın Paris'ten Sultan Abdülaziz'e gönderdiği bir mektup, çok daha fazla ses getirmiştir. 1867 yılı başında önce *La Liberté* gazetesinde Fransızca olarak yayınlanan mektup daha sonra İstanbul'da Sadullah Bey tarafından tercüme edilip elli bin adet basılarak dağıtılmıştır.

Paşa bu mektubun daha ilk paragrafında Sultan'a, etrafında bulunanların

17 Bu görevden alınması ve yerine Mehmet Paşa'nın atanması ile ilgili padişah iradesi için bkz. BOA.BOA.I..DH.. 546/37982.

18 Paşa'nın yurtdışında nerede ikamet edeceği, Mısır yönetimi ile Bâbıâli arasında sıkıntıya yol açmıştır. Bkz. BOA.MB.I... 21/83.

19 Söz konusu mektup *Courier D'Orient* tarafından iktibas edilmiş, ardından da Türkçeye çevrilerek *Muhbir*'de yayınlanmıştır. *Muhbir*, no. 20 16 Şevval 1283 (21 Şubat 1867), s. 3. Bu metnin Fransızca bir kopyası ve devlet kademelerindeki yansımaları için bkz. BOA.HR.SFR.3.. 124/67.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kendisinin doğruları görmesine engel olduklarını söylüyordu. Mektubunda padişahın müsteşarlarına "hainler ve cahiller," diyen M. Fazıl Paşa, baştan sona bir reformun gerekliliğinden söz ediyor, millet meclisinden laikliğe varıncaya kadar kurulmasını istediği yönetimin esaslarını çiziyordu.[20] Paşa bu tavrı ile zaten muhalifleri olan devlet adamlarını bir kez daha karşısına alırken, cesaretle söylenmiş sözlerinden dolayı ülkedeki gayr-i memnunların sempatisini kazanıyordu.

Paşa'nın bu mektubundan önce Sultan Abdülaziz'e gönderdiği başka bir mektubu daha vardır. Söz konusu mektup, birincisinden yaklaşık beş ay önce Osmanlıca olarak kaleme alınmış beş altı sayfalık bir mektuptur. Burada da saygılı bir dille ülkenin iç ve dış meseleleriyle ilgili olarak gözlemlerini ve tekliflerini arz eder.[21]

Esas gürültü koparan ikinci mektubun altında Mustafa Fazıl Paşa'nın imzası bulunmakla beraber kendisi tarafından yazılmadığı birçok kaynak tarafından ileri sürülmüştür.

Suavî, mektubu Ulahlı gazeteci Mr. Ganesco'nun[22] kaleme aldığını söylerken,[23] David Urquhart da aynı şahıs tarafından yazıldığını iddia etmektedir. Urquhart, Paşa'nın mektubu ile ilgili sansasyonları İtalyan gazetelerinden takip etmiştir. Urquhart, Floransa'dan *Diplomatic Review*'a gönderdiği bir mektupta, İtalyan gazetelerinin söz konusu mektuba beş kolonluk yer ayırdıklarını, mektubun yakında İngilizce ve Fransızca olarak da yayınlanacağını belirttikten sonra Mustafa Fazıl Paşa'nın şahsı için şunları söyler: "Kendisi, anormal derecede çok servete sahip, fakat her türlü idrakten mahrum ve Türk karakterinden asla nasibi olmayan, sahip olduğu serveti, Paris'te Avrupa'nın her türlü ahlâksızlığına bulaşarak harcayan bir adamdır". Urquhart yazısında, Paşa'nın özellikle laiklikle ilgili olan teklifine şiddetle tepki gösterir. Varlığını dine borçlu olan halifeye laikliğin kabulünden bahsetmenin aptalca bir teklif olduğunu söyler.[24]

Diplomatic Review'daki bir diğer yazıda, Fazıl Paşa'nın mektubunun *Tablettes d'un Spectateur* gazetesinin sahibi ve yazarı Mr. Ganesco tarafından yazıldığı belirtilmiştir.[25]

---

20 *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul, 1978, cilt 2 (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil).

21 Hicri 25 Rebiülevvel 1283 (7 Ağustos 1866) tarihli olan bu mektubun orijinali için bkz. BOA.Y..EE.. 91/17.

22 Aslen Ulahlı olan bu şahıs Fransa'da yayınlanan *Tablettes d'un Spectateur* gazetesinin sahibi ve yazarı Gregory Ganesco'dur.

23 *Ulûm*, no. 18, "Fazıliyye", s. 1119.

24 *Diplomatic Review*, "Comparison of Christendom with The Ottoman Empire", 3 April, 1867, s. 53-60.

25 *Diplomatic Review*, "Reform in Turkey", July 1876, s. 159.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu mektubun Mustafa Fazıl Paşa'nın kendisi tarafından yazılmadığını söyleyen sadece Suavî ve Urquhart değildir. Daha önce Paşa'nın mektubuna bir hayli yer veren Belçika gazetesi *Nord*, daha sonra mektuptaki fikirleri ve teklifleri ütopya olarak değerlendirmiştir. *Nord*'un bu tavır değişikliği üzerine M. Fazıl Paşa, gazeteye 29 Mart 1867 tarihli bir mektup göndermiş, Sultan'a yazdığı mektuptaki fikirleri yeniden savunmuş ve *Nord*'un ütopya şeklindeki yorumundan duyduğu üzüntüyü belirtmiştir.

Nord gazetesi Paşa'nın mektubunu yayınlamış ve altına bir yorum ilave etmiştir. Burada, eğer bir tavır değişikliği olduysa, buna mektubun Paşa'nın kendisinin değil, "gazetecilikte görünüşte tesirli ve ani sürprizler yapmakla kötü şöhret sahibi bir kalem" tarafından yazıldığını öğrenmelerinin sebep olduğu belirtilmiş ve "ütopya" kelimesinin Paşa'nın metnine yakıştığı, onun saçmalamalarına uygun daha hafif bir kelime bulunamadığı ifade edilmiştir. Paşa'nın gazeteye gönderdiği mektup ve gazetenin verdiği cevap *Levant Herald* tarafından iktibas edilmiştir.[26]

Mustafa Fazıl Paşa, Avrupa'da her fırsatta basın yoluyla kendi propagandasını yaptırırken diğer taraftan devletin gidişinden memnun olmayan ve yüksek sesle olmasa bile basından muhalefet görevi üstlenen genç yazarlarla temas kurmaya çalışıyordu.

1867 yılı Mart'ında bazı gazeteler hükümete karşı açıktan muhalefet etmeye başlamışlardı. Namık Kemal *Tasvir-i Efkâr*'da, Suavî ve Ziya Bey *Muhbir*'de yazıyorlardı. Suavî'nin, Belgrad kalesinin Sırplara terk edilmesi üzerine açıkça hükümetten hesap sorması ve aynı sayıda Mustafa Fazıl Paşa'nın Girit Müslümanları için yaptığı yardımın 1. sayfada flaş haber olarak duyurulması *Muhbir*'in 31. sayıda 1 ay süreyle kapatılmasına ve Suavî'nin Kastamonu'ya sürülmesine sebep olmuştur.

Namık Kemal, *Tasvir-i Efkâr*'da yazdığı "Mesele-i Şarkiyye" başlıklı makalelerinde, Suavî kadar açıktan olmasa da hükümeti nükteli bir şekilde tenkid ediyordu.[27] Filip, sahibi bulunduğu *Muhbir* gazetesinin kapatılmasına bir beyannâme ile itiraz etmiş ve *Tasvir-i Efkâr* bu beyannâmeyi yayınlamıştır.[28]

6 Zilka'de 1283'te (12 Mart 1867) Kararname-i Âli diye meşhur olan Basın Nizamnâmesi yayınlanır. Bu nizamnâme Türkçe basının zaten pek çıkmayan sesini iyice kısmıştır.

Suavî'nin Kastamonu'ya sürülmesinin ardından Namık Kemal ve Ziya Bey de birer görevle İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenir. Tayinleri çıktığı halde görev yerlerine gitmek istemeyen yazarlar tam bu sırada Mustafa Fazıl Paşa'nın Paris'ten davetini alırlar. Devletin içinde bulunduğu durum karşısında

26 *The Levant Herald*, 16 April, 1867, s. 1.

27 *Tasvir-i Efkâr*, 4-7 Zilka'de 1283 (10-13 Mart 1867).

28 *Tasvir-i Efkâr*, 3 Zilka'de 1283 (9 Mart 1867).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

düşüncelerini yazma hürriyetine sahip olmayan bu insanlar, zengin Mustafa Fazıl Paşa'dan, susturulmadan konuşabilecekleri, hiç olmazsa düşüncelerini serbest yazabilecekleri bir diyarın davetini alınca bir anlık tereddütten sonra Avrupa'ya kaçmaya karar verirler. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin üç meşhur ismi Ali Suavî, Namık Kemal ve Ziya Bey 30 Mayıs 1867'de Paris'te Mustafa Fazıl Paşa'nın konağındadırlar.[29]

Daha önce Veli Efendi Çayırı komplosunu tertipledikleri için gıyablarında 15 sene Akkâ'da kal'a-bendliğe mahkûm edilen Mehmed, Reşad ve Nuri Beyler de, Ebuzziya'ya göre Mustafa Fazıl Paşa'nın yardımıyla Paris'e kaçmışlardır. Gerçekten de ikinci, üçüncü dereceden suçlu olanların yakalanıp adı geçenlerin yurdu terk edebilmiş olmaları bu üçlünün birileri tarafından korunduğu ihtimalini yükseltmektedir. Ebuzziya onların, komplonun keşfedildiği günlerde *Courier d'Orient*'in sahibi Giampietry'nin idarehanesinde saklandıklarından söz etmekle beraber Avrupa'ya hangi yolla kaçtıklarını söylemez.[30]

Paris'e giden Yeni Osmanlılara maaş bağlayan Paşa onlara birlikte mücadeleyi teklif etmiş, kendisinin mevki ve makamda gözü olmadığı ve servetinin hepsine yeteceğini söylemiştir.[31]

M. Fazıl Paşa, Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati esnasında kendisini karşılamış, İstanbul'a dönüşüne izin verilmesi için çeşitli vasıtalara başvurmuştur. Hatta hiçbir resmî sıfatı olmadığı halde Sultan'ın maiyetinden sayılıp sayılmayacağı bile söz konusu olmuştur. Konu Sultan'ın Londra'yı ziyareti esnasında gündeme gelmiştir. Paşa, İngiliz işadamı Mr. Campbell ile aralarındaki bir kredi-komisyon anlaşmazlığından dolayı, adı geçenin müracaatı üzerine, Londra'da bir gün süreyle gözaltına alınmıştır. Ödediği kefaletle serbest bırakılan M. Fazıl Paşa, Sultan'ın maiyetinde Londra'ya geldiği halde uğradığı bu muameleye itiraz etmiştir. Bunun üzerine Mahkeme İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Stanley vasıtasıyla Türk elçiliğinden Paşa'nın Sultan'ın maiyetinde bulunup bulunmadığını resmî yazıyla sordurmuştur. Türk elçiliği Paşa'nın Sultan'ın maiyetinde olduğunu bildirmiştir. Elçiliğin bu cevabı üzerine Paşa bir yıl sonra davayı kazanarak ödediği kefaleti geri almıştır.[32]

Mustafa Fazıl Paşa'dan 25 bin sterlin alacaklı olduğunu iddia eden İngiliz işadamı Forbes Campbell, Londra Büyükelçiliği'ne yazılı başvuruda bulunarak Paşa'yı şikâyet etmiş, kendisinin, Padişah'ın maiyetinde olmadığı halde, uygunsuz işlem yapılarak adaletten kaçırıldığını iddia etmiştir. Sadece Mr.

29 *Ulûm*, no. 15, s. 932.

30 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 88, 27 Agustos 1909, tefrika no. 21.

31 *Ulûm*, no. 15, s. 932.

32 *The Levant Herald*, 13 August 1867, 30 June 1868.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Campbell değil, İngiliz ve Fransız birçok kişiyle alacak, verecek ilişkisine giren Paşa'yla ilgili başka şikâyetler de Bâbıâli'ye ulaştırılmıştır.[33]

Sultan'ın Mustafa Fazıl Paşa'yı affetmesiyle ilgili olarak çeşitli söylentiler ve ihtimaller bulunmakla beraber İngiliz Elçisi Henry Elliot, Paşa'nın Prince of Wales'ın (Galler Prensi, İngiltere Veliahtı) aracılığıyla affedildiğini, Londra'ya yazdığı bir resmî raporda bildirmiştir[34] (Belge 2). Meşhur bir Mason olan Galler Prensi'nin Mustafa Fazıl Paşa ile bu derecede yakından ilgilenmiş olmasının sebebi büyük ihtimalle, Paşa'nın da Mason olmasıdır.[35]

Sultan'dan İstanbul'a dönüş izni alan ve onu İstanbul'a yolcu eden Paşa, diğer taraftan ihtiyatlı davranmak için elindeki muhalif gücü hemen bırakmıyordu. Almanya'nın Baden Baden şehrinde Namık Kemal, Ziya Bey, Agâh Efendi, sürgün Avusturyalı Sosyalist Doktor Simon Deutch ve Polonyalı İhtilalci-Milliyetçi Wladyslaw Plater'in görev aldığı "Jeune Turquie" cemiyetini kuran Paşa, cemiyetin tüzüğünü de Mr. Ganesco'nun gazetesinde yayınlatmıştır. *Tablettes d'un Spectateur*'den sonra birçok Batılı yayın organında çıkan tüzüğün altında 30 Ağustos 1867 tarihi vardır. Ancak tarihin yanındaki yer Baden Baden değil, Paris'tir. Suavî, Mustafa Fazıl Paşa'nın Baden Baden'de bir "Cemiyet-i Hafiyye" kurduğunu söyleyerek ondan adeta Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin dışında bir cemiyetmiş gibi bahseder.[36] Diğer yandan Namık Kemal'in bir mektubundan kendisinin 30 Ağustos 1867'de Baden Baden'de olduğu anlaşılmaktadır.[37]

Söz konusu tüzük, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin hiç de Ebuzziya'nın aktardığı gibi olmadığını göstermektedir. Paşa, bir taraftan, bu tüzükle, Avrupa'ya şirin görünmeye çalışırken diğer taraftan parasıyla beslediği heyecanlı Osmanlı aydınlarının hamiyet duygularını istismar ediyordu. 1876 yılında bu tüzüğü neşreden *Le Temps* ve *Le Memorial Diplomatique* gazeteleri de bunun ilk defa *Tablettes d'un Spactateur*'de yayınlandığını belirtmişlerdir.[38] *Diplomatic Review* ise, bu gazetede yer almayan bir maddeyi yayınlamıştır.[39]

Bütün tüzüğün 13 maddeden oluştuğu anlaşılmaktadır. *Le Temps*'in yayınında 8, 9 ve 11. maddeler sıra noktalarla geçilirken 13. maddeden hiç söz edilmemiştir.

Le Memorial Diplomatique'in neşrinde ise sadece 9. madde sıra noktalarla geçilmiştir. Burada da 13. maddeden söz edilmemiştir. Ancak 12. maddenin

---

33 BOA.HR.TH..6/40, BOA.HR.MKT.819/11.

34 P.R.O.F.O.78/2076, no. 313.

35 Ebuzziya Tevfik, "Farmasonluk". *Mecmuayi Ebuzziya*, 18 Cemaziyelahir 1324 (1911), s. 686.

36 *Ulûm*, no. 18, "Fazıliyye", s. 1126.

37 Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul, 1972, s. 127-134.

38 *Le Temps*, 1 Juin 1876, *Le Memorial Diplomatique*, no. 25, 1876, s. 403.

39 *Diplomatic Review*, July 1876, s. 159-160.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sonuna ilâve edilen bir notla *Diplomatic Review*'nun 13. madde olarak yayınladığı bilgilere, teferruata girmeden, temas edilmiştir.

Diplomatic Review, Ganesco'nun, özellikle parayla ilgili olan 13. maddeyi, belki de paşanın emriyle, yayınlamadığını belirtir ve bu maddeyi neşreder. Ayrıca Ali Suavî, *Diplomatic Review*'nun yayınından önce, tüzüğün maddelerine dahil olduğunu bildirmeden 13. maddenin muhtevasını yazmıştır.[40]

Adı geçen üç gazetenin yayınına dayanarak Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin 30 Ağustos 1867'de Mustafa Fazıl Paşa tarafından onaylanan tüzüğünün tercümesini aşağıda veriyoruz:

> Paris gazeteleri "GENÇ TÜRKİYE"nin idare heyetinin teşekkülü hakkında, tahrif ve tadil edilmiş bir belge yayınladılar. Biz, bu belgenin orjinal metnini ve idare heyeti üyelerinin isimlerini sunmak imkânına sahip bulunuyoruz ve bu teşekküle dair ikinci bir belgeyi de sırası gelince takdim edeceğimizi bildiririz. Bazı mülâhazalarla birlikte yayınlanmış olan metin şudur:
>
> Madde 1- Genç Türkiye Partisinin kuruluş gayesi: a) Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın Hünkâr'a hitaben kaleme aldığı mektupta belirtilen ıslahat programını tahakkuk ettirmek ve hâlen Osmanlı İmparatorluğunu baskı altında tutan ve yıpratan yönetimi (rejimi) ve yöneticileri devirmek, b) Türkiye'deki Hıristiyan halkları Moskova'nın vesâyetinden kurtararak, Rusya'nın Şark üzerindeki müessiriyetini ortadan kaldırmaktır.
>
> Madde 2- GENÇ TÜRKİYE'nin bir Başkanı, İdare Heyeti, sivil ve askerî mensupları vardır.
>
> Madde 3- Başkanı, idare heyeti reisi olan Mustafa Fazıl Paşa Hazretleridir (Fransızca metinde Hazretleri karşılığı olarak Altes kelimesi kullanılmıştır).
>
> Madde 4- Paris ve Londra'da bulunan idare heyeti âzâları: (Eski metinde şöyledir: İdare heyetinin diğer üyeleri şunlardır). Ekselansları Ziya Bey, Agâh Efendi, Kont P... L..., Kemal Bey ve Simon Deutch.
>
> Madde 5- Osmanlı İmparatorluğunun iç işleriyle meşgul olmak üzere idare heyeti âzâlarından, Ziya ve Agâh Beyler özellikle görevlendirilmişlerdir.
>
> Madde 6- Hassaten milletlerarası ve diplomatik konularla ilgilenmek üzere idare heyeti âzâlarından Kont L... P... ve S... D... görevlendirilmiştir. Kendileri bütün memleketlerde temsilciler tayin edebilirler.
>
> Madde 7- İdare Heyeti Merkezi Paris ve Zürih'dir.
>
> Madde 8- İdare Heyeti en kısa zamanda bir anayasa ve ordunun yeniden teşkilâtlanmasına dair nizamnâme taslakları hazırlayacaktır.
>
> Madde 9- .....
>
> Madde 10- İdare Heyetinin İstanbul Baştemsilcisi Mr. J.B.B.'dır.

40 *Ulûm*, no. 18, "Fazıliyye", s. 1120.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Madde 11- Genç Türkiye'nin menfaati gereği, Prens Mustafa Fazıl'ın, devletin merkezinde bulunması GENÇ TÜRKİYE faaliyetlerine çok büyük bir hareketlilik sağlayacaksa, kendisinin Hünkâr'dan, İstanbul'a dönme müsaadesi alabilmesi için çalışılacaktır.

Madde 12- Bu büyük teşebbüs neticeye ulaşmadan evvel Prens Mustafa Fazıl Paşa vefat edecek olursa, Kemal ve Ziya Beyler ile İstanbul teşkilâtının diğer âzâları, Osmanlılığın yeniden teşkilâtlanıp dahilî ve haricî düşmanlarını bertaraf edene kadar faaliyetlerini tespit edilmiş plan gereğince sürdüreceklerdir[41] (Belge 40).

Madde 13- Aşağıda imzası bulunan cemiyet reisi Mustafa Paşa cemiyete yıllık 300.000 Frank ödemeyi taahhüt eder.[42]

Paris 30 Ağustos 1867

Onaylanmıştır: Mustafa Fazıl Paşa

Kurulan cemiyette Suavî'ye görev verilmemiş olması dikkate değer bir noktadır. Ayrıca 11. maddede Paşa'nın İstanbul'a gitmesinin daha uygun olması halinde Padişah nezdinde teşebbüse geçileceği ifade edilmiştir. Burada sanki Sultan'ın Avrupa'daki seyahati esnasında kendisine İstanbul'a dönüş izni verilmemiş gibi, bu hususta teşebbüse geçilmesinden söz edilmektedir. Anlaşıldığına göre Paşa, dönüşünü, bir yığın vaadle Avrupa'ya çektiği Yeni Osmanlılar'dan gizlemek çabasındadır. Nitekim bu tüzüğe imza attıktan 16 gün sonra İstanbul'a gitmek üzere Paris'ten ayrılmıştır.

Hiçbir yayın organında yer almayan 9. maddenin ne olduğunu bilmiyoruz. Suavî, Baden Baden'deki toplantıda alınan "kanlı yaşlı" kararlardan söz etmektedir.[43] Buna göre bu yayınlanmayan maddenin en azından gerektiği zaman kuvvete de başvurulabileceği gibi bir hükmü içine almış olması muhtemeldir. Daha önce, Veli Efendi Çayırı komplosu ile Yeni Osmanlılar teşkilâtının ilgisi olmadığı Ziya Bey tarafından Avrupa gazetelerinde ilân edilmiştir. Yeni kurulan cemiyette Mehmed, Reşad ve Nuri Beyler'in isimlerinin olmaması da aynı tedbirli davranışın bir sonucu olsa gerektir.

Mustafa Fazıl Paşa, İstanbul'a gitmek üzere Paris'ten ayrılmadan bir önceki akşam, Paris sefiri Cemil Paşa tarafından şerefine verilen yemeğe katılmış ve başta Cemil Paşa olmak üzere bütün elçilik personeli tren istasyonuna gelerek kendisini uğurlamışlardır.[44] 21 Eylül'de İstanbul'a varan Paşa[45] iki gün sonra Sultan'la birkaç saat süren bir görüşme yapmıştır.[46]

41 *Le Memorial Diplomatique*, no. 25, 1876, s. 403.

42 *Diplomatic Review*, July 1876, s. 159-160.

43 *Ulûm*, no. 18, "Fazıliyye", s. 1126.

44 *The Levant Herald*, 16 September 1867.

45 *The Levant Herald*, 21 September 1867.

46 *The Levant Herald*, 23 September 1867.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yeni Osmanlılar tüzüğü hazırlanırken Suavî Londra'da M. Fazıl Paşa'nın temin ettiği imkânlarla *Muhbir*'i 31 Ağustos 1867'den itibaren çıkarmaya başlar. *Muhbir* 50. sayısında 3 Teşrin-i sânî 1868'de kapandı. *Muhbir*'in yayınından yaklaşık bir yıl sonra, 29 Haziran 1868'de, Suavî ile araları açılan Yeni Osmanlılar Londra'da *Hürriyet* gazetesini neşrettiler.

Gerek *Muhbir* ve gerekse *Hürriyet*'in yayınlarında M. Fazıl Paşa'nın liberal yaklaşımının aksine dinin esas alındığı bir politika izlenmiştir. Hükümetin iç ve dış siyasetini en sert şekilde tenkid eden gazeteler zamanla M. Fazıl Paşa'nın kontrolünden çıkmışlardır.

Fazıl Paşa, iki yıla yakın İstanbul'da resmî bir vazife almadan beklemiş, 24 Temmuz 1869 tarihinde bir Devlet Bakanlığına (Meclis-i Aliyye memuriyetine) getirilmiştir.[47] Bu sırada kendisi kaplıca ve eğlence yerleriyle meşhur Hamburg'dadır.[48] Suavî'nin dediğine bakılırsa, Paşa, burada kumar oynarken söz konusu göreve atandığını haber almış ve son derecede sevinmiştir.[49]

Daha önce kendi parasıyla gazete çıkarttırdığı, maaş bağladığı Yeni Osmanlıları yayınları konusunda uyarmış olan Paşa, nâzır olunca resmen susmalarını istemiştir.

Bu sırada, teferruatı ileriki sayfalarda görülecek bazı sebeplerden dolayı Suavî ile arkadaşlarının arası iyice açılmıştır.

Paşa'nın susma isteğine uyan Namık Kemal *Hürriyet*'le ilgisinin kalmadığını ilân etmiştir. Paşa'nın isteğine uymayan Ziya Bey, gazeteyi 64. sayıdan itibaren bu sefer Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın yardımı ile çıkarmış, ancak 78. sayısında Suavî'nin Âli Paşa aleyhine yazdığı bir yazı üzerine, Ziya Bey İngiliz polisince tutuklanmıştır. İsmail Paşa'nın gönderdiği parayı kefalet olarak yatıran Ziya Bey, yardımcısı Arif'le beraber Londra'yı terk etmiştir. *Hürriyet* 87. sayıdan itibaren Cenevre'de Arif'in el yazısı ve taşbasması olarak çıkmış ve 100. sayıda kapanmıştır (22 Rebiülevvel 1287-22 Haziran 1870).

Ali Suavî, Paris'te *Ulûm* gazetesini çıkarırken Mehmed Bey ve Hüseyin Vasfi Paşa'nın Cenevre'de neşrettikleri *Inkılâp-Revolution* gazetesi ile daha önce yine Mehmed Bey'in idaresinde Paris'te çıkarılan *İttihad* gazetesi ancak birkaç sayı yayınlanabilmiştir.

1870 yılı sonbaharında Namık Kemal Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa'dan aldığı davetle İstanbul'a dönerken, Suavî Marsilya'da *Muvakkaten Ulûm Müşterilerine* isimli gazetesini çıkarıyordu. Yeni Osmanlılar'a Paris'te katılan Kânipaşazâde Rif'at Bey Ziya Bey'le Suavî aleyhinde yazdığı "Hakikat-ı Hal" isimli broşür ile ortalığı karıştırmış ve cemiyetle ilgisinin olmadığını ilân etmiştir.

47 *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, no. 1199, 24 Temmuz-ı Efrengi 1869.

48 Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul, 1972, s. 59-70.

49 *Ulûm*, no. 18, "Fazıliyye", s. 1127-1128.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu sırada Yeni Osmanlılar artık Bâbıâli'den çok birbiriyle uğraşmaktadırlar. Bu kavgaların perde arkası ileriki sayfalarda görülecektir.

1871 yılında çıkarılan af üzerine Ziya Bey, Reşad Bey, Belçika'da bulunan Agâh Efendi ve Nuri Bey İstanbul'a dönmüşlerdir. Hüseyin Vasfi Paşa Namık Kemal'den sonra İstanbul'a dönen ikinci Yeni Osmanlıdır. Suavî'ye izin verilmediği için o dönememiş, Mehmed Bey ise tahminen 1874 yılında İstanbul'a gelmiştir.[50]

Aslında Yeni Osmanlılar Cemiyeti bir siyasi organizasyon olarak, Mustafa Fazıl Paşa'nın alâkasını kestiği ve birbirlerine iyice düştükleri 1870 sonbaharında sona ermiştir.

Yeni Osmanlılar hareketini ülkenin içerisinde bulunduğu durum ve zaruretler ortaya çıkarmış olmakla beraber, bu hareketi M. Fazıl Paşa'nın intikam duyguları ve makam hırsı beslemiştir. Yeni Osmanlıların M. Fazıl Paşa'nın parasına, Paşa'nın ise onların dinamizmine, gençlik heyecanına ve kalemine ihtiyacı vardır. Kaptanın niyeti ne olursa olsun tayfalar gemiyi kurtarma çabası içerisinde idiler. Ancak her zaman olduğu gibi onlar da batışın şaşkınlığı ve çalkantıları içinde ortak bir kaderi paylaşıyorlardı.

Nihayet, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın dediği gibi; "Bu cinsten huzursuzluk devirlerinde muhtelif zümre ve muhitlerin, genç ve idealist teşekkülleri istismar ettiği daima olagelmiştir. Yeni Osmanlılar da böyle oldu".[51]

Böyle de olsa, onlar, başta imparatorluğu biraz daha yaşatmak için, hiç olmazsa başlangıçta, iyi niyetle, hamiyetle, idealistçe dâvâya sarılmışlardı. Bu itibarladır ki Yeni Osmanlılar hareketi Türk basın, siyaset, kültür ve edebiyat tarihinde ihmali câiz olmayan bir mevki'e sahiptir.

50 Mehmet Bey'in yurda dönüş için pasaport talebiyle ilgili olarak bkz. BOA.HR.İD.32/13.

51 *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 223.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

HAYATI

Çocukluğu ve aile çevresi

Ali Suavî, hicrî tarihle 1255 (Miladî 8 Aralık 1839) senesinin Ramazan bayramında İstanbul'da, Cerrahpaşa semtinde doğdu.[1] Çankırı'nın Çerkeş kazasının Viranşehir nahiyesine bağlı bir köyden gelerek İstanbul'a yerleşen Cepkenoğlu ailesine mensuptur.[2]

Abdurrahman Adil, onun için "Aksaray'da tevellûd etmiştir,"[3] der. Buradaki Aksaray, İstanbul'un Aksaray'ıdır. Abdurrahman Adil, doğduğu mahalleyi değil semti zikretmektedir.

Dr. Abdullah Cevdet ise, "Arş-makam Ali Suavî Kastamonulu idi,"[4] demektedir ki, aile şeceresi itibarıyla bu da doğrudur. Çünkü Osmanlı mülkî idaresinde Çerkeş, Kastamonu'nun Kengiri (bugünkü Çankırı) sancağına bağlı bir nahiyedir.[5]

---

1 Ali Suavî, 1869 yılı Temmuz ayından itibaren Paris'te yayınladığı, *Ulûm* gazetesinde bizzat kendi hayat hikâyesini yazmıştır. "Yeni Osmanlılar Tarihi" başlığını taşıyan tefrikaya *Ulûm*'un 13. sayısında başlayan yazar, uzun bir girişten sonra kendi hayat hikâyesinden başlar. Bu tefrika yarım kalmıştır. Suavî'nin, Avrupa'ya kaçıncaya kadar olan hayatını, birinci elden kaynak olması cihetiyle, adı geçen tefrikadan vermeyi uygun gördük.

2 *Tercüman-ı Şark*, 11 Mayıs 1294 (Rumi), (24 Mayıs 1878), no. 44. Suavî'nin ölümünden sonra *Tercüman-ı Şark* gazetesinin kendisi ile ilgili olarak yaptığı yayınlarda, onun Galatasaray Lisesi Müdürü iken yayınlanmış Fransızca bir hayat hikâyesinden söz edilir. Ailesinin Çerkeş'ten gelme Cepkenoğlu ailesi olduğunu *Tercüman-ı Şark* bu broşürden almıştır. Biz bu broşürü bulamadık. Söz konusu broşürden Ibn'ül-emin Mahmut Kemal İnal de söz etmektedir: *Son Sadrazamlar*, 2. cilt, İstanbul, 1982, s. 768.

3 Abdurrahman Adil, *Hadisât-ı Hukukiyye Mecmuası*, cüz 10, s. 143.

4 Abdullah Cevdet, "İnfilâk-ı Subh-ı İnfilâk", *İctihad*, no. 10, 3 Ağustos 1906.

5 Osmanlı Salnâmeleri.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Suavî, ecdâdının ulemâdan olmasına karşılık, babasının okuma yazmayı bile İstanbullu olan annesinden öğrenmiş bir kâğıtçı esnafı olduğunu söyler. Babası Hüseyin Ağa, hesabı da ancak dört işlem seviyesinde öğrenmiştir.

Suavî babasının şahsiyetini şöyle tarif eder: "Ehl-i ilme gayet hürmet eder, idare-i beytîyyesini pek iyi bilir, meşreben sıdk ve tahareti sever, haksızlık gördüğü zaman sabrı yanar, ateş kesilir; hatta haksızlık eden bazı ehibbasına tokat atmış ve bazısının kafasını yarmış."[6]

Babası sıradan, yarı câhil, fakat sâf ve samimi bir Müslüman olmakla beraber, annesi, kendi tabiriyle "şehrîdir". Babasına ders verecek kadar tahsilli olması da o günkü Türk kadınlarının tahsil seviyesinin üstünde olduğunu göstermektedir. Babasının, belki de tahsil yapamamış olmanın ezikliği içerisinde, fakat "ehl-i ilme" saygılı bir insan, annesinin ise kendi çapında bilgili bir kadın olması, Suavî'nin okumaya, ilme heves etmesinde önemli faktörler olarak düşünülebilir.

Tahsili, ilk seyahatleri ve memuriyetleri

Ali Suavî, Davutpaşa İskelesi Rüştiye mektebinden mezun olduktan sonra memuriyet hayatına girdi. Bab-ı Seraskerî Dersaadet Yoklama Kalemi'nde iki-üç yıl çalıştığını söyleyen Suavî'nin 13 veya 14 yaşında iken memuriyete başlamış olması gerekir. Bu yıllarda kendisinin cami derslerine devam ettiğini, kendisini yetiştirmek için gayret sarf ettiğini tahmin edebiliriz. Çünkü o, on altı-on yedi yaşına kadar hep ilim içerisinde büyüdüğünün bilindiğini söyler.[7] Bab-ı Seraskerî Yoklama Kalemi'nden ayrılırken de "zihnim ba'zı mesâlih-i askerî ile doldu,"[8] der.

Bâb-ı Seraskerî Yoklama Kalemi'ndeki memuriyetten ayrılıp hacca gitmek üzere yola çıkan Suavî bu sırada 17-18 yaşlarındadır. Bu yaşta hacca gittiğini bazı yayınlarında bizzat kendisi söyler.[9]

İlk eserini 17 yaşında iken, yani hac yolculuğuna çıkmadan önce İstanbul'da yazan Suavî, bu eserinden şöyle söz eder: "Akaid-i ehl-i Sünnete dair Nesâyih-i Ebu Hanife (Rahmetullah-i aleyh) üzerine şerhtir. Bunu yazdığım zaman İstanbul'da on yedi yaşımda idim."[10] Yine kendi beyanına göre, o, bu eserinin müsveddesini Bayezid Camii Müderrislerinden Tosyalı Hüseyin Efendi'ye tashih için vermiştir. Hüseyin Efendi, on beş günlük incelemeden sonra sadece bir ifadenin değiştirilmesinden başka eserin tashih edi-

6 *Ulûm*, no. 15, s. 893 (tarihsiz).

7 *A.g.e.*, no. 15, s. 893 (tarihsiz).

8 *A.g.e.*, no. 15, s. 895 (tarihsiz).

9 *Ulûm* gazetesi, no. 15, s. 893; *A propos de L'Herzegovine*, Paris, 1875, s. 1.

10 *Ulûm*, no. 15, s. 894.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lecek yerinin olmadığını takdir ifadeleriyle kendisine bildirmiş ve eseri iade etmiştir.

Hicaz seyahatine çıkan genç Suavî'nin bu yolculukta maddi sıkıntılar çektiğini yine kendi ifadelerinden öğreniyoruz. Yukarıda sözünü ettiği ve kendince çok değerli olan eserinin ilk yazmasını Mekke'de iyice parasız kaldığı bir zamanda İran âlimlerinden birine 100 kuruşa satmıştır.[11]

Rüştiyeden mezun olduktan sonra ilim çevrelerinde kendisini yetiştiren, Arapça ve Farsça öğrenen genç molla, kanaatimizce Hicaz'a sadece hac maksadıyla değil, öğrendiği dinî ilimlerin kaynağı olan diyardaki ilim çevreleriyle temasta bulunmak ve ülkesini tanımak amacıyla da gitmiştir.

Nitekim 1875 yılında Paris'te yayınladığı Fransızca bir eserinde söz konusu seyahati esnasında Rumeli hariç bütün Osmanlı ülkesini gezip gördüğünü, dinleri, insanları ve hayat şekillerini yerinde görüp incelediğini belirtir.[12] Daha 17-18 yaşında iken çok iyi Arapça bildiği anlaşılan Suavî, artık medreselerde yıllarca okutulan Sarf ü Nahv (Arapça dil bilgisi) merhalesini geride bırakmış, doğrudan İslâmî ilimlerle haşir-neşir olmaya başlamıştır. Kendi beyanlarından hareketle vardığımız bu sonucu ispatlayan bazı delilleri ileride sunacağız.

Hac yollarındaki genç molla boş durmamış, bu sırada ve her zaman en çok sevdiği hadis ilmi ile uğraşmıştır. Hicaz'dan önce uğradığı Mısır'dan, üçte biri olmayan bir hadis kitabı, Suyûtî'nin *El-Cami'üs-Sağir* isimli eserini satın alarak yollarda ezberlemiş, Mekke'ye varınca noksanını da orada tamamlayarak onu da ezberlemiştir. *Menâvî'nin Şerhi*'nden yararlanarak Suyûtî'nin eserindeki hadislerin kenarına "meşhur, ya vahid-i sahih veya zaif ü garib hasılı hangi nev'iden ise"[13] işaretler koymuştur. "Avdetimde İzmir'e çıktığımda yedi bin ehâdisin mertebeleri ezberimde idi,"[14] diyen Suavî, öyle anlaşılıyor ki, bu hac yolculuğunu en az bir yılda tamamlamıştır.

Suavî'nin Hadis ilmine karşı olan derin ilgisi İzmir'den sonra gittiği Bursa'da da devam etmiştir. Onun Bursa'ya ilk gidişi, kanaatimizce, herhangi bir görevle olmayıp, seyahatinin bir devamıdır. 17-18 yaşlarında hacı olmuş, Arapçayı çok iyi bilen, İslâmî ilimlere vâkıf olan böyle genç bir mollaya o günkü Osmanlı toplumunun her kesimi kapısını açar, bağrına basar ve

---

11 *A.g.e.*, no. 15, s. 894.

Osmanlı Arşivi belgelerine göre Bayezid Camii müderrislerinden Tosyalı Hafız Hüseyin Efendi, padişahın huzurunda yapılan derslere katılacak kadar ehliyetli birisidir. Bkz. BOA. MB.İ. 7/13.

Ayrıca Takvimhane'de görevlendirilmesi ile ilgili bir yazıda kendisinden "eshab-I fazl ü kemalden" şeklinde söz edilmektedir. Bkz. BOA.NZD. 91/56.

12 *A propos de L'Herzegovine*, Paris, 1875, s. 1.

13 Bu tasnif, hadislerin sahihlik derecesine göre hadis âlimlerinin yaptığı bir tasniftir.

14 *Ulûm*, no. 15, s. 896.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

her türlü ihtiyacını da giderirdi. Nitekim Bursa'da Haraççıoğlu Kütüphanesi ona teslim edilmiş ve kendi ifadesine göre o, burada *Sahih-i Buharî*'de tekrarlanan hadisleri ayıklamış ve söz konusu eseri yeni bir tarzda düzenlemiştir. *Sahih-i Buharî*'yi yanından ayırmayan Suavî bu sırada *Firdevs-i Dilemmî*'yi de ezberlemiştir.[15]

Ali Suavî, ilk defa bulunduğu Bursa'da –büyük bir ihtimalle 1274 (1858) yılında– Vali Süleyman Paşa'nın da gönlünü fethetmiştir. Orada yazdığı *Şibbaku'l- Ulûm* isimli eserini de Süleyman Paşa'ya ithaf etmiştir.[16] İşte bu Süleyman Paşa'dır ki, Simav'a medrese hocası olarak gidip 1275 (1859) yılının sonunda tekrar Bursa'ya gelen Suavî Efendi'yi Bursa Rüştiyesi'ne "Muallim-i Evvel" olması için İstanbul'a, zamanın Ma'arif Nazırı Sami Paşa'ya göndermiştir. Bununla ilgili belge ileride sunulacaktır.

Suavî'nin, tahminimizce fazla uzun sürmeyen, bir de Simav'da Koşulu Medresesi hocalığı vardır. Onun Simav'a kesin olarak ne zaman gittiğini bilmiyoruz. Hadis ilmi ile olan meşguliyetini anlatırken kullandığı ifadelere dayanarak onun Bursa'dan sonra Simav'a gittiği söylenebilir. O, hadis-i şerifler içerisinde kendisini en çok etkileyenlerin zulüm aleyhinde söylenenler olduğunu şöyle ifade eder: "Ehadis-i Şeriften zulüm aleyhinde şiddetle vürûd etmiş âsârı ayrıca mecmuama kayd edip, onlardan pek müteessir olurdum. Ve Cenâb-ı Muhammed-i Arabî ve Ümmî'nin zulüm aleyhine ol derece şiddet gösterişini en büyük ve birinci mucizesi itikad ederdim. Bu hadisler beni mezâlim aleyhinde öyle besledi ki, her tüyümü zalime karşı bir kahraman bulurdum. Şöyle ki bir damla vücudum ile zalime hücum etmeye ve mağlub olduğum halde tarafından katl olunmaya razı olurdum. Ve bu yolda maktûliyeti mûcib-i ehâdis-i şerife efdâl-ı şehâdet itikâd eylerdim."[17]

Bu merhaleye Bursa'da Haraççıoğlu Kütüphanesi'nde Hadis çalıştığı günlerden sonra gelen Suavî, bundan sonraki hayatını anlatmaya "Tâ ki, Simav kasabasında Koşulu Medresesi'nde tedris ile ikâmet etmekte iken,"[18] sözleri ile başlıyor. Özellikle "Tâ ki" sözü, onun Simav'a Bursa'ya ilk gidişinden sonra gittiğini göstermektedir.

Suavî'nin Simav hayatıyla ilgili olarak fazla bir şey bilmiyoruz. O, Simav'daki günlerini anlatırken özellikle devlet eliyle, daha doğrusu devlet memurları tarafından işlenmiş zulümlerden söz eder ve örnekler verir. Bunlardan iki tanesini *Ulûm*'da uzun uzadıya anlatmıştır. Birincisi, kendisinin Koşulu Medresesi'nden talebesi Yörük Hüseyin'in başına gelen olaydır. Suavî'nin anlattığına göre, Hüseyin çok samimî, halis ve kendisini medreseye

15 *Ulûm*, no. 15, s. 896.

16 *A.g.e.*, no. 15, s. 894.

17 *A.g.e.*, no. 15, s. 896.

18 *A.g.e.*, no. 15, s. 896.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

vakfetmiş bir talebedir. Kendisini medreseye vakfettiği için köyüne gidip bütün varını yoğunu satar. Kasabaya dönüşte bazı yörükler önünü keserler; hayatta bütün sahip olduğu beş bin kuruşunu elinden alırlar. Hüseyin, parasını eşkıyaya kaptırmamak için didinir, karşı koyar, fakat nafile, yara-bere içerisinde medreseye gelerek derdini hocası Suavî'ye anlatır. Suavî ona her hafta pazar yerine gidip kendisini soyanları gözlemesini, gördüğü takdirde zaptiyeye haber vermesini öğütler. Hüseyin söyleneni yapar, hırsızların elebaşısı yakalanır, hapse atılır. Fakat nahiye müdürü mahpustan 600 kuruş rüşvet alarak onu serbest bırakır. Bu arada Suavî işe karışır ve nahiye meclisi toplantısında rüşvetçi nahiye müdürünü ifşa eder. Bununla da yetinmez, Kütahya'ya giderek nahiye müdürünün diğer yolsuzlukları ile beraber meseleyi kaymakama anlatır. Nahiye müdürü azledilir ama zavallı "Hüseyin'in paraları gitti gider."[19]

Suavî'nin, kalbine açılmış ilk yara olduğunu söylediği ikinci zulüm, yine Simav'da yaşanmıştır. Yukarıda sözü edilen nahiye müdürünün azledilmesinden sonra, Suavî'nin Kütahya kaymakamı nezdindeki girişimlerinin neticesi olarak, geçmişte başından bir yığın musibet geçmiş olan Hacı Hafızoğlu nahiye müdür vekilliğine tayin edilir. Bu adam, görünüşte elinden tesbih, dilinden tehlil düşmeyen biridir. Fakat Suavî'nin Hacı Hafızoğlu'nun yanında olduğu bir gün bir fakir kadıncağız gelir; bu kadıncağız fakir, kimsesiz bir hizmetçidir. Belki kıymetsiz, fakat kendisi için kıymetli olan bazı malları köylülerden biri tarafından gasbedilmiştir, bunun için dava etmeye gelmiştir. Hacı Hafızoğlu, "Şer'an kayd ü tescili lâzımdır," deyip bir kâğıt alarak kadının ifadesini yazar, gasbedilen mallarını bir bir kaydeder. Sonra kadına şahit bulamaması halinde bir sonuç alamayacağını söyler. Bunun üzerine kadıncağız yanındaki çocukla beraber boynu bükük çıkmaya davranır. İşte o sırada Hacı Hafızoğlu "Kayd ü tescil parası ver de öyle git," diyerek kadını durdurur. Kadın para lâfını duyunca yalvarmaya başlar, davasından vazgeçtiğini beyan eder. Fakat bu işe yaramaz. Kadın Kara Müftü'ye gönderilir. O da 60 kuruşun alınması gerektiğini söyler. Parası olmayan kadının yanına zabıta verilerek oğlunu bir esnafın yanına yıllık 40 kuruşa çırak vermesi ve peşinat olarak aldığı 20 kuruşu Hacı Hafızoğlu'na getirmesi sağlanır ve ancak bundan sonra serbest bırakılır.

20 kuruşu alan Hacı Hafızoğlu, olup biteni şaşkınlıkla seyretmiş olan Suavî'ye dönerek: "Biçare fukarada para yok ki ne yapsınlar," der, 4 beşliğin ikisini minderin üstüne bırakıp ikisini de Suavî'ye uzatır. Bu sahneyi kendisi şöyle anlatıyor: "Ben o vakte kadar geçen macerayı istima ile neticesine intizaren başım dönmüşken ejder-i sahtın herif elinde bana müteveccih olduğunu görmekle ifakat buldum ve filhal eline çarpıp yerimden fırladım, debboy

19 *Ulûm*, no. 15, s. 897-899.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bahçesine girdim. 'Bu ne halet, bu ne iftâ', bu ne şeriat, yani şeriatı bu gûne su-i istimal ne hiyânet, ne isâ'et, bu ne devlet, bu ahalideki cehâlet ne cehâlet diye düşüne düşüne müteessiren hasta oldum. Ve güç hal ile medreseye gittim. Ondan sonra da Simav'da oturmayıp maskat-ı re'sim İstanbul'a avdet etmek üzere Bursa yolunu aldım."[20]

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre, Suavî Bursa ile sürekli irtibat halindedir. Simav'da geçen olayların 1275 (1858) yılının sonlarında meydana geldiğini söylemektedir ki, bu sırada kendisi yirmi yaşını aşkındır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Bursa'da Süleyman Paşa'dan bir tavsiye mektubu alan Suavî İstanbul'a döner. İstanbul'da bu günlerde Anadolu'da Rüştiye mekteblerinin yaygınlaştırılması gündemdedir. Dönemin Maarif Nazırı, Darü'l-Muallimîn'den mezun olan yeni öğretmenlerin gerek sayı ve gerekse nitelik bakımından yeterli olmadıklarını gözönünde bulundurarak dışarıdan öğretmen temin etmek için bir imtihan açmıştır. İşte Suavî de bu imtihana girenler arasındadır. O, imtihanda gösterdiği fevkalade başarı ile bütün imtihan komisyonunun büyük takdirini kazanmıştır. Çok iyi bir derece ile imtihanı kazanan "Hacı Ali Efendi", Bursa Rüştiyesi muallim-i evvelliğine tayin edilir.

Suavî'nin atama teklifi ve atamayı gerçekleştiren padişah iradesi göstermektedir ki, Ali Suavî, söz konusu tayinin yapıldığı tarihe kadar sadece Ali Efendi, bazı yerlerde de hacca gitmiş olmasından dolayı Hacı Ali Efendi olarak anılmaktadır. O, bu "Suavî" lâkabını sonradan almıştır. "Suavî", yola ve uykusuzluğa karşı dayanıklı anlamında Arapça bir kelimedir. Bu ismin aslında onun şahsiyetinin bir ifadesi olduğu hayatının ileriki safhalarında daha iyi görülecektir.

Bizzat kendisi "Suavî" lâkabını çok sonraları aldığını söylemektedir. 1869'da Paris'te kendisi ve Ziya Bey aleyhinde bir broşür yayınlayan Kânipaşazâde Rif'at'a verdiği cevapta "Suavî kaside tarzıyla ve birkaç nüsha gazete yazmakla, bir iki seneden beri ta'ayyün etti diyorsun. Evet ben bir hakir abdı ilahiyim. Ve Suavî ismi sahih bir iki sene içinde ta'ayyün etti. Çünkü daha yeni takıldı,"[21] der.

Suavî'nin vefatından sonra *Tercüman-ı Şark* gazetesi bu konuyu hakaret dolu cümlelerle yazmıştır.[22] Bursa Mekteb-i Rüştiyesi'ne muallim-i evvel olarak tayin edilmesi ile ilgili Sadaretin teklif yazısı ve padişah iradesinin suretleri:

---

20 *Ulûm*, no. 15, s. 904-905.

21 "Fransa'da Paris Şehrinde Misafireten Mukim Elhac Ali Suavî Efendi Tarafından yine Paris'te Kânipaşazâde Ahmet Rif'at Bey'e Yazılan Mektubun Suretidir", s. 7.

22 *Tercüman-ı Şark*, "Ali Suavî'nin Avrupa'daki Yaşayışı", 14 Mayıs 1295 (Rumi) (26 Mayıs 1878), no. 47.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Atûfetli Efendim Hazretleri,

Bursa'da inşa olunmuş olan Mekteb-i Rûştiye muallim-i evvelliğine şehrîye altı yüz kuruş maaş ile Hacı Ali Efendi'nin ve muallim-i sâniliğine üç yüz kuruş mahiye ile Velieddin Efendi'nin ta'yini hususuna dair Maliye Nezaret-i Celilesinin takrir-i ma'ruzu üzerine zikr olunan muallim-i sâniliğin bâ-müzakere istid'a olunması cihetiyle suret-i intihâbı veren milel-i sâire mektebleri maşârifâtı milletçe tesviye olunmakta olmasına nazaran mekâtib-i rüştiyenin bu makule ma'aş ve masâriflerinin devletçe ifâsı keyfiyetinin âtide bir güne sirâyet mahzûru olup olmayacağı hakkında isâbet-efzâ-yı vukû' olan suâl-i'âlî-yi Hazret-i padişâhî muktezâ-yı celilî üzerine evvel emirde mekâtib-i rüştiye muallimlerinin emr-i intihâb ve ta'yini ve maaşlarının mikdarı hakkında olan usûl ve nizam keyfiyetini Maarif-i Umûmîye Nezâret-i celilesinden lede'l-istîzah mekâtib-i rüşdiye muallim-i evvellerinin darü'l-muallimîn talebesinden ve muallim-i sanilerinin mahallince bulunamadığı halde kezâlik Dersa'adet'ten gönderilmesi mukarrer olup fakat mekâtib-i rüşdîyenin bir taraftan memâlik-i şâhânede tekessür etmekte olduğu ve darü'l-mu'allimîn talebesinin tahsis olan müddette ta'yin kılınan derslerini tekmil edemeyerek nâkıs bulundukları cihetle evkât-ı istifadeyi iza'eden ictinâben bilmecbûriyye haricden lede'l-imtihan muktedir hocalar intihabına zarûret mess etmiş ve mumâileyhumâ Hacı Ali Efendi ve Velieddin Efendi'nin meclis-i ma'arifte imtihanları icra' olunarak ehliyetleri tebeyyün eylediği suret-i cevabdan anlaşılmış ve işbu mekâtib-i rüştîyenin bu suretle hazine-i celile-i devletten tahsisatı bulunmuş mücerred saye-i maarif-vâye-i Hazret-i Padişâhî'de gerek Dersa'adet'de ve gerek taşralarda neşr-i maarif için ittihâz olunmuş usûl ve nizâm iktizasından bulunmuş olmasıyla ma'mafih bu maddenin bir kere meclis-i vükelâda müzâkeresiyle arz ve isti'zan olunmuş babda ve zikr olunan Bursa Mekteb-i Rüşdîyesine ta'yini isti'zân olunmuş olan muallimler hakkında her ne vechile emr ü ferman-ı cenâb-ı Şehinşâhî müteallık ve şeref-südûr buyurulur ise mantûk-ı celili infâz olunacağı ve mezkûr takrir Maarif-i Umûmîye muhabereye şâmil olan tezkere ile manzûr-ı 'âli buyurulmak için arz ve takdim kılındığı beyanıyla tezkere-i senâverî takdimine mübâderet olundu efendim.

22 C sene 1276[23]

(16 Ocak 1860)

Ma'ruz-ı Çaker-i Kemîneleridir ki,

Vâye-pira-yı tebcil olan işbu tezkere semiyye-i sadâret penahileriyle mezkûr takrir ve tezkire manzûr-ı 'âlî-i hazret-i mülûkane buyurulmuş husûs-ı mezkûrun ber-minvâl-ı muharrer müzakeresiyle arz ve istizan olunmuş ve zikr olunan Bursa Mekteb-i Rüşdîyesine dahi gösterilen ma'aşlar ile müma iley-

23 Başbakanlık Arşivi, irade no. 29761, yıl 1276.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

hükmânın mu'allim tayin kılınmasını müteallik ve şerefsüdür buyurulan emr ü irade-î seniyye-î cenâb-ı şehriyâri mukteza-yı münifinden olarak ba'de'l-beyan takrir ve tezkereye yine savb-ı sâmî-i âsâfîlerine iade kılınmış olmağıla ol babda emr ü ferman Hazret-i veliy'ül-emrindir.

22 C sene 1276[24]

(17 Ocak 1860)

Ayrıca Ma'rif-i Umûmîye Nâzırı Sami Paşa tarafından arz edilen Rüştiye Mektepleri hocalarının tayin, maaş ve seçimi ile ilgili teklifte de Suavî'nin imtihanda gösterdiği fevkalâde başarı övülmektedir. Bu teklifin ve sadaretin konu ile ilgili yazısının suretleri şudur:

Ma'arif-i Umûmîye Nezaret-i Celilesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Taşra mekâtib-i rüşdîye muallimlerinin ve ma'aşlarının mikdar ve kemiyyeti ve suret-i intihâb ü ta'yinleri hakkında olan usûl ve nizâm keyfiyetinin bilinmesi lâzım gelmekle sari'ân beyân ve iş'ârına himmet buyurmaları meyanında tezkire-i senâveri terkimine ibtidar kılındı.

fi 15 Cemaziyyelahir 1276

(9 Ocak 1860)

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemîneleridir ki,

İşbu tezkere-i seniyye Cenâb-ı vekâletpenâhileri meal-ı 'âlisi ma'lum-ı âcizî olmuştur. Ma'lum-ı â'li-i sadaret penahîleri buyurulduğu üzere taşra ve Dersa'adet mekâtib-i rüşdîyesi muallim-i evvellerinin altı yüz ve muallim-i sanilerinin üç yüz ve bevvabın yüz kuruşuna cem'an bin kuruş şehriye mûretteb ma'aşı olduğu misüllü bunlardan bazılarına dahi bir taraftan iktizasına ve imkânına göre elli ve yüz kuruş maaş ile rik'a ve sülüs hocası ta'yin olunmakta bulunmuştur. Bundan çend sene mukaddem ittihaz olunan usûl mücibince muallim-i evveller, küşad olunan Darü'l-Muallimîn talebesinden ve mahallince ehliyetli muallim-i sâni bulunamadığı halde kezalik Dersa'adet'ten gönderilmesi meclis-i ma'arifçe karargîr olup fakat sâye-i ma'ârif-vâye-i Hazret-i Velînimetde mekâtib-i rüşdîyenin bir taraftan memâlik-i mahrûsa-i şâhânede tekessür etmekte olduğu umûr-ı bedihiyyeden bulunduğu ve Darü'l-Muallimîn talebesinin tahsis olunan müddette ta'yin kılınan derslerini tekmil edemeyerek nâkıs bulundukları cihetle evkât-ı istifadeyi iza'eden ictinâben, mecbûren haricden lede'l-imtihan muktedir hocalar intihabına zarûret mess etmiştir. İşte bu kaziyeye mebnî geçen sene âcizleri Girit'te iken nasılsa burada yedine şehâdetnâme verilerek Girit'e gönderilmiş olan muallim-i evvelin hiçbir işe yaramayacağı tebeyyün eylediğine mebnî mekteb açılamamış ol-

24 Başbakanlık Arşivi, irade no. 29761, yıl 1276.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

duğu halde orada lede'l-imtihan ehliyeti zâhir olan yerliden Bilâl Efendi dâileri hâce-i evvel ta'yiniyle sâye-i Hazret-i Şahâne'de mekteb-i rüşdîye küşad olunmuş ve kezâlik geçenlerde devletlû Süleyman Paşa'nın inhalarıyla Dersa'adet'e gelmiş olan Ali Efendi dâileri meclis-i ma'rifte lede'l-imtihan fazilet-i fevkal'âdesi hüzzâra hayret verecek surette lede'l-müşahade Bursa'da derdest-i tanzim olan mekteb-i rüşdiye birinci hocalığına ve kezâlik Bursa ahalisinden lede'l-imtihan mu'inliğine Seyyid Velieddin Efendi bâ-ta'yin iade olunmuş ve el-hâletü hâzihi Darü'l-Mu'allimîn talebesinin lieclit-teşvik bu halde kalmayarak ilerilemesiyçün ta'yin kılınmış olan Arabî, Farisî ve Riyazîye hocaları dahi meclis-i ma'arifte hazır bulundukları halde haftada iki gün cümlesi nöbetle mevki-i imtihana götürülmeyerek bunların suret-i tedrisi ve ta'limlerinin himem-i celîle-i sadâret-penâhilerine iştika esbâbının istihsaline ziyadesiyle sa'y ü gayret hakkında olduğu cihetle bundan böyle lâyıklü hocalar yetiştirilmesi eltâf-ı ilahiyyeden ümid-i vasık olduğu muhât-ilm 'âli-i hidîvîleri bu bâbda her halde emr ü ferman Hazret-i Veliyü'l-emrindir.

15 Cemaziyyelahir 1276
(9 Şubat 1860)
Bende Sâmi[25]

Abdurrahman Adil, söz konusu imtihandan şöyle söz eder:

Edib-i şehîr Sami Paşa, Ma'arif nezaretinde iken bir müsabaka imtihanı açtı. Mekâtib-i rüşdîye için muallimler intihab etti. Bu müsabakaya dahil olanlar miyanında yirmi, yirmi iki yaşlarında bir genç molla vardı. Genç molla imtihanda birinci çıktı. Medresedeki tahsilini hariçteki tetebbuatıyla tevsik ve tevsi etmiş idi. Sami Paşa genç mollayı pek takdir etti. Onunla hususî muhaverelerde bulunarak zekâsına, malumatına meftun oldu, bu genç adamı yetiştirmeye azm etti. Efkâr-ı umumîyeye rağmen genç mollayı Bursa mekteb-i rüşdîyesine muallim tayin etti.[26]

Suavî, Kânipaşazâde Rif'at Bey'in kendisini, cahil olduğu halde alim geçinen birisi olarak itham etmesi üzerine adı geçene yazdığı cevabî mektupta imtihan konusu ile ilgili olarak "Fakat ilmi, namı ve Küçük Hoca ünvanı ta ol vakitten ta'ayyün eylemiştir ki, beni devletin meclis-i ma'arif-i umumîsinde resmen imtihan edip hocalık tevcih etmişlerdi. O meclis ki onda Sami Paşa gibi Nazır-ı Ma'arif-simat hazır ve esbak Şeyhülislâm Hüsameddin Efendi gibi arif ve melek-haslet reis idi. Ol imtihanda yirmi yaşımdan geçkince idim,"[27] demektedir.

25 Başbakanlık Arşivi, irade no. 29761.

26 *Hadisat-ı Hukukiyye Mecmuası*, İstanbul, 1923, cüz 11, s. 143.

27 "Fransa'da Paris Şehrinde Misafireten Mukim Elhac Ali Suavi Efendi Tarafından yine Paris'te Kânipaşazâde Ahmet Rif'at Bey'e Yazılan Mektubun Suretidir", s. 7.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bursa Rüşdiyesi'nde bir yıl muallim-i evvellik yapan Küçük Hoca, Sadrazam Âli Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a döndüğünü söylemektedir.[28]

Suavî'nin Bursa'daki hâmisi Müşir Süleyman Paşa'nın Hüdavendigâr vilâyeti valiliği 1274-1276/1857-1859 yılları arasındadır.[29] Muhtemelen Süleyman Paşa'nın ayrılmasından sonra Suavî, ya buradaki görevinden ayrılmış veya alınmıştır. Onun, Bursa Rüşdiyesi'ndeki öğretmenliği ve Bursa'daki faaliyetleri ile ilgili olarak A. Adil ve Bursalı Mehmed Tahir Efendi'nin yazdıkları dışında elimizde bilgi mevcut değildir.

Osmanlı Müellifleri'nin yazarı Mehmed Tahir: "Suavî'ye gelince; bu zât Bursa Rüşdiyesi'nde muallim bulunduğu zamanda ismi Bursa'lılarca (Küçük Hoca) imiş. Kendisi kabına sığamayan behhas, zî-i ulemâda genç bir muallim idi. Bulunduğu memleketin ulemâsıyla mübâhese etmeyi severdi. Bu mübaheselerden birkaç tanesi, ulemâ mübâhesesinden müstefid olmayı seven pederim Rif'at Bey tarafından tertib olunmuştur. Şimdiki hastahane binası büyük pederimin ma'lulen ikametgâhı bulunduğu zaman bu yolda birkaç hararetli mübâheseye cevlangâh olmuştu. Mübâhesesinin bir tanesi de ıstılâhât-ı fıkhiyyeden "gadîr" kelimesinin tahkîkatına münhasır olmuş. Bu mübâhesede kendilerini galib sayan zümre-i ulemâ, diğer bir mübahesede kazandıklarına pişman olmuşlar.

Bursalılara konferans tarzında ders veren Suavî olmuştur. Ma'mafih bu kadar faziletlerine rağmen yine Bursa'dan ib'âd olunmuştur,"[30] demekte ve onun Bursa'dan uzaklaştırılmasını kendisini çekemeyenlerin kıskançlığına yormaktadır.

A. Adil de onun Bursa'da hoş görülmediğini ve genç muallimin bir süre sonra ayrılarak İstanbul'a geldiğini söyler.[31]

Bursalıların onu hoş görmemesinin sebebi gerçekten sadece gençliği, ulemâ ile giriştiği tartışmalarda onları yenmesi mi idi? Bunu kesin olarak bilmiyoruz. Aslında burada "Bursalılar" kelimesi yerine "belli bir grup Bursalı" demek daha doğrudur. Çünkü böyle olaylarda birkaç kişinin bile yetkilileri ikna etmesi yeterlidir.

Tercüman-ı Şark, onun Bursa Rüşdîyesi'nden ayrılmak zorunda kalışını ahlâkî sebeplere bağlamıştır.[32] *Tercüman-ı Şark*'ın söz konusu yazısı Suavî'nin bilinen şartlardaki ölümünden sonra kaleme alındığı ve Saray'a yaranmak maksadıyla yazıldığı için iftiralarla doludur. Bundan dolayı bu iddiaların hakikatine inanmak, objektif bir değerlendirme olmaz.

---

28 *Ulûm*, no. 15, s. 905.

29 1274, 1275, 1276/1857, 1858, 1859 yılları salnâmeleri.

30 "Ali Suavî Efendi", *Hadisat-ı Hukukiyye*, Kasım 1923, İstanbul, cüz 12, s. 171-172.

31 "Ali Suavî", *Hadisat-ı Hukukiyye*, Temmuz 1923, İstanbul, 10 cüz, s. 142-144.

32 *Tercüman-ı Şark*, "Ali Suavî'nin Avrupa'daki Yaşayışı", 27 Mayıs 1878, no. 47.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Suavî'nin bu ilk gençlik yılları ile ilgili olarak şimdiye kadar yazılanlar tahminlerden öteye geçmediği gibi onun bizzat kendisi hakkında verdiği bilgiler ya hakikaten görülmemiş, ya görmezlikten gelinmiş veya yanlış yorumlanmıştır.

Behice Kaplan, onun aynı zamanda hem Bursa'da hem İstanbul'da hem Simav'da hem de Hicaz'da bulunamayacağını ifade ile yazarın kendi hayatına dair verdiği düzensiz bilgileri kronolojik bir sıraya sokmadan şahsi bir yorum tâbi tutmuştur.[33]

Cemil Meriç, Behice Kaplan'ın bu yorumunu aynen tekrarlamıştır.[34] Ayrıca Kaplan ve Meriç, *Ulûm*'daki bir "Cön Türk Tarihi"nden söz ederler ki bu "Civan Türk Tarihi"nin[35] yanlış okunmuş şekli olmalıdır.

Suavî'nin Simav'da Rüşdiye muallimliği yaptığına dair ortada en ufak bir delil yokken birçok yazar onun Simav'da rüşdîye muallimliğinde bulunduğunu yazmıştır.[36] Bu tarihlerde Simav'da zaten rüşdîye mektebi yoktur.[37] 1859-60'lı yıllarda Bursa'da bile yeni açılmış olan ve Suavî'nin ilk öğretmenlerinden bulunduğu rüşdîye mektebinin o zamanlar Simav gibi ufak bir nahiyeye kadar yaygınlaşmış olduğunu düşünmek yanlıştır.

Bir başka yanlış da şudur:

Küçük Hoca'nın Simav'da ders verdiği medresenin adını kendisi "Koşulu" (قوشولی) olarak verirken[38] birçok araştırmacı Kuşlu, Kurşunlu şekillerinde kaydetmiştir.[39]

Suavî'nin Bursa'daki göreviyle ilgili olarak Tanpınar, "bu mûsabakayı kazandığı rivayeti doğru ise... dediği gibi on beş yaşında değil, en az onsekiz yaşında Rüşdîye muallimi olması lâzım gelir,"[40] der ki, Suavî'nin hiçbir eserinde on beş yaşında Bursa'da rüşdîye muallimi olduğuna dair bir ifade yoktur. Ayrıca Suavî ısrarla 17-18 yaşlarında hacca gittiğini belirtirken Tanpınar onu 20-21 yaşlarında hacca gönderir.

Uçman ise "kendi ifadesine bakılırsa 18-20 yaşlarında hacca gitti,"[41] der ki, Suavî'nin böyle bir ifadesi yoktur.

---

33 *Ali Suavî*, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, yayınlanmamış tez, İstanbul, 1944, s. 3.

34 *Mağaradakiler*, "Sarıklı İhtilalci", İstanbul, 1978, s. 135.

35 *Ulûm*, no. 13, s. 787-798, no. 14, s. 826-843, no. 15, s. 892-933.

36 "Sarıklı İhtilalci", s. 5, Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 231; Uçman, "Ali Suavî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 2, s. 445, Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1334, s. 328, Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, Ankara, 1967, cilt 1, s. 3.

37 Bkz. 1270-1284 Salnâmeleri.

38 *Ulûm*, no. 15, s. 897.

39 Kuntay, *a.g.e.*, s. 138: Kuşlu; Kaplan, *a.g.e.*, s. 3: Kurşunlu; Tanpınar, *a.g.e.*, s. 231: Kuşlu; Uçman, *a.g.e.*, s. 445: Kurşunlu.

40 Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 230.

41 Uçman, "Ali Suavî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt II, s. 445.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Suavî, 1277 (1861) yılı başlarında İstanbul'a dönmüştür. Bu sırada 22-23 yaşlarında olan Küçük Hoca artık pek de küçük değildir. Gerek seyahatleri ve gerekse memuriyetleri münasebetiyle bulunduğu yerlerde devlet çarkının artık eski intizamıyla dönmediğini görmüştür. Suavî, cemiyet hayatına Islahat Fermanı'yla beraber başlamıştır denilebilir. Avrupa ve Rusya'nın baskısı neticesi imzalanan Islahat Fermanı'nın hiçbir derde deva olmadığı gibi gayrimüslimlere bir yığın imtiyaz getirdiğini daha bu günlerde görmüştür. Devlet otoritesinin zaafa uğramasıyla idarede artan keyfiliğin, çözülüşün bizzat şahidi olan Suavî, bu sıralardaki gözlemlerini sonraki yıllarda bir muhalefet aracı olarak kullanacaktır.

Ona göre Hacı Hafızoğlu sadece kötü idarecinin bir örneği idi. Hacı Hafızoğlu'nun köylü kadınına yaptığı zulmü anlattıktan sonra "Hacı Hafızoğlu fıkrası ki ben onu gafletle okunsun diye kayd etmedim,"[42] der.

Bab-ı Seraskerî'deki memuriyetinde askerî teşkilatı, Bursa Rüşdîyesi muallimliğinde Ma'arif teşkilatını tanıdığı gibi girişken mizacıyla gittiği yerlerde idarî amirlerle olan yakınlığı sayesinde mülkî ve malî problemleri de yakından görmüştür. "Anadolu seyahatinde her girdiği memleketin sigar ve kibâr ve müdür ve kaymakamı veya valisi cânibinden mazhar-ı ihtiram olan "Küçük Hoca" idi," sözleri de onun, bu yıllarını anlatırken söyledikleri arasındadır.

Rüşdîyeler, o dönemde yaygınlaştırılmaya çalışılan Batılı anlamda orta öğretim kurumları oldukları için buralarda öğretmenlik yapacakların (özellikle mualim-i evvellerin) sadece dinî ve sosyal bilimlerde yetişmiş, Arapça, Farsça bilmiş olmaları yeterli değildir. Fen derslerinin de okutulduğu bu okullara tayin edilecek öğretmenlerin din ilimleri yanında fen ilimlerini de belli bir seviyede bilmeleri gerekiyordu.[43] Sami Paşa'nın yukarıdaki yazısında da anlaşıldığı gibi, darü'l-mu'allimînden mezun olanların bile tayin için yetersiz bulundukları bu okullara Suavî'nin –hem de başarılı bir imtihandan sonra– tayin edilmiş olması, onun daha 20-21 yaşlarında doğu dilleri ve din ilimleri yanında temel fen bilgisine sahip bulunduğunu göstermektedir.

Suavî'nin hayatı ve yazdıkları onun çok hırslı bir insan olduğunu göstermektedir. O, bu hırsını ilim tahsil etmek için de kullanmıştır. Zeki ve çok kuvvetli bir hafızaya sahip olması bunu kolaylaştırmıştır.

Daha bu yıllarda haksızlığa baş kaldırmayı, adaletsizlikle mücadele etmeyi kendisine tavır olarak seçen Suavî'nin bu temelini dinden almış olduğu muhakkaktır. O, Bursalı Tahir Bey'in ifadelerine bakılırsa, Bursa Rüşdîyesi'nde

42 *Ulûm*, no. 15, s. 905.

43 Suavî, bu tarihlerde rüştiyelerde okutulan dersleri şöyle sıralar: Sarf ü Nahv-ı Arabî ve Farisi, İmla ve İnşa, Tevârih, Coğrafya, Hesap, Mukaddeme-i Hendese, Ahlâk (*Ulûm*, "Nekayis der Usul-ı Atika", no. 7, s. 406).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

muallim iken de sarıklıdır. Bir taraftan Batı tarzında bir okulda öğretmen olan, diğer yandan cami cemaati arasında veya ulemâ meclisinde en derin fıkıh konularını tartışan Suavî'de bu ikili, hayat boyu beraber yürüyecektir.

Suavî, muhtemelen 1278 yılının başı, yani 1861'in ortalarında Bursa'dan İstanbul'a dönmüş olmalıdır. Çünkü o, kendisini Sadrazam Âli Paşa'nın İstanbul'a çağırdığını söylemektedir. Hatta bu sıradan bir çağrı değil bir davettir.[44] Eğer bu böyle ise, onun İstanbul'a dönüşü Âli Paşa'nın dördüncü defa sadarete gelişinden sonraya rastlamaktadır ki, bu tarih 29 Muharrem 1278'dir (7 Ağustos 1861).[45]

Yine kendi ifadesiyle, Bursa rüşdîyesinde 1 yıl muallim-i evvellik yaptığına bakılırsa o, görevden ayrıldıktan veya alındıktan hemen sonra değil, en az sekiz ay sonra İstanbul'a gelmiştir. Tayini ile ilgili irade 22 Cemaziyelevvel 1276 (17 Ocak 1860) tarihlidir. Görevden ayrılır ayrılmaz İstanbul'a gelmiş olsa idi bu geliş 1861 yılının ilk aylarına rastlardı ve bu durumda onu Sadrazam Âli Paşa'nın İstanbul'a davet etmiş olmasından söz edilemezdi. Kendi ifadesini yalanlayan bir belge mevcut olmadığı sürece biz onun söylediklerini gerçek olarak kabul etmek durumundayız.

Suavî, yukarıda da belirttiğimiz gibi Bursa'da sadece Rüşdîye muallimliği yapmamış, aynı zamanda Ulu Cami'de dersler de vermiştir. Kendisi Londra'da yayımladığı *Muhbir*'de bir ithama cevap verirken: "Suavî ol vakt hadisi'l-sin idi ki onsekiz yaşından yirmi yaşına kadar Simav ve Bursa Cami'-i kebirinde bir ikiyüz talebeye ezberimden şerh-i akaid ve haşiye-i Hayalî ve tefsîr-i Beydavi ve Mülteka ve Tarikat-ı Muhammediye okutmuş ve sözünü isma' etmiş idi ki o talebelerin içlerinde ol vakit me'zun hocalar var idi,"[46] der.

1861 yılının ortalarında İstanbul'a gelen Suavî'nin İstanbul'da ne kadar kaldığı ve neler yaptığı ile ilgili olarak fazla bilgimiz yoktur. Ancak onun bu dönemde Osmanlı yönetiminin ileri gelen devlet adamlarına yakın olduğunu ve devletin gidişatını yakından takip ettiğini biliyoruz.

A. Adil, İstanbul'a gelen Suavî'nin Sami Paşa'nın konağına yerleştiğini söyler: "Pederi pek fakir olduğundan Sami Paşa bu genç âlimi, yani Ali Suavî'yi hanesine kabul etti. O da kendisine bir oda tahsis etti. Suavî, Sami Paşa konağının hânegîsi oldu."[47]

Suavî'nin kendisi de Âli Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a gittikten sonraki hayatı ile ilgili teferruatlı bilgi vermez. Tek söylediği şey: "Bursa'dan Sadrazam Âli Paşa'nın davetiyle İstanbul'a gittiğimde vükelâ-yı devletten ekse-

44 *Ulûm*, no. 15, s. 905.

45 Ongunsu, A.H., "Ali Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul, 1978, s. 338.

46 *The Mukhbir*, August (Ağustos) 31, 1868, no. 47, s. 2.

47 A. Adil, *Hadisat-ı Hukukiye*, 10. cüz, s. 143.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

risiyle hem-bezm olup ahvâl ve efkârlarına mümkün mertebe vukuf hâsıl oldu,"[48] der.

Anlaşılıyor ki, bu dönemde daha Suavî olmamış Küçük Hoca, paşa konaklarının müdavimidir. Devlet büyüklerini bu sırada tanıma fırsatı bulduğunu söylediğine göre bu süre pek kısa olmamalıdır.

Ebuzziya Tevfik, "O reisü'l-rüesâ-yı erbâb-ı fazl ü kemal olan Sami Paşa, lâhûtîyâne bir sîmâ-yı nûranî ile sadr-ı meclisden bu mebahisleri inâre, o mübaheseleri idare ediyordu,"[49] diyor. Söz konusu meclislerin Suavî'nin ilmî ve fikrî hayatını büyük çapta etkilediğine şüphe yoktur. İleride de göreceğimiz gibi, eğer yeryüzünde Suavî'ye dost kalan birileri olmuşsa bu, Sami Paşa ailesidir. Bu dostluk sonuna kadar devam etmiştir.[50]

Suavî'nin bundan sonraki seyahati, bu sefer Batı'ya doğrudur. Kendisi memuriyetlerini sayarken Bursa'daki Rüşdîye muallimliğinden sonra "ve bir aralık Sofya'da Mahkeme-i Ticaret reisliği ettim,"[51] der. 1281 salnâmesinde de Suavî bu yılda Sofya Ticaret Mahkemesi reisi olarak[52] görünmektedir. Bazı yazarlar onun Sofya Mekteb-i Rüşdîyesi'nde muallim-i evvellik yaptığını söylerler ki bu sadece bir tahmindir.[53]

"Bir aralık" demesinden bunun uzun sürmeyen bir görev olduğu anlaşılıyor. 1864 yılından önce Rumeli'ye gitmesi ihtimal olarak kabul edilirse, bunun resmî bir görev değil, fahrî bir görev veya seyahat için olması muhtemeldir. "Edirne vilayeti teşkil olunduğu sırada ehibbadan Filibe Kaymakamı Ata Bey'in ve kadısı Celalettin Efendi'nin ilhahları üzerine Filibe'de tahrirat müdürlüğü de ettim,"[54] diyen Suavî'nin Rumeli'ye gitmek üzere İstanbul'dan kesin olarak ne zaman ayrıldığını tesbit edemiyoruz.

Suavî, "Yeni Osmanlılar Tarihi"nde sadece resmî görevlerini saymaktadır. O Simav'daki medrese hocalığını da başka bir olayı anlatırken söz konusu etmiştir. Büyük bir ihtimalle, 1864'teki Sofya Ticaret Mahkemesi reisliğinden sonra Filibe'ye gitmiş ve buradaki medresede hocalığa başlamıştır. Filibe Kaymakamı Ata Bey'le hocalığı esnasında tanışmış olmalıdır.

Edirne, 8 Kasım 1864 tarihli vilayet nizamnamesinden sonra vilayet statüsüne geçtiğine göre[55] Suavî'nin Filibe'de tahrirat müdürlüğüne atanması da bu tarihten sonradır. Ata Bey'in kesin olarak Filibe Kaymakamlığı'na ta-

48 *Ulûm*, no. 15, s. 905.

49 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, no. 20, 19 Haziran 1909, tefrika no. 16.

50 Kuntay, *Sarıklı İhtilalci*, s. 15-19.

51 *Ulûm*, no. 15, s. 895.

52 1281 Salnâmesi, s. 92.

53 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1334, s. 328, F.A. Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, Ankara, 1967, cilt 1, s. 31.

54 *Ulûm*, no. 15, s. 895.

55 Davison, *The Reform in The Ottoman Empire*, New Jersey, 1963, s. 146.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yini ne zamandır (gün ve ay olarak) bilmiyoruz. Ancak 1283/1866 salnamesinde Filibe Kaymakamı görünüyor. 1282 yılı içerisinde söz konusu göreve tayini halinde aynı yılın salnamesinde yer alamayacağına göre muhtemelen 1282/1865 yılı içerisinde Filibe Kaymakamlığı'na atanmıştır. 1864'te Suavî, Sofya'da Ticaret Mahkemesi reisidir. Ata Bey'in Filibe Kaymakamlığı'na atanmasının ardından yani 1865'te Filibe Tahrirat Müdürlüğüne tayin edilmiş olmalıdır. Kendisinin, Ata Bey'le aralarındaki anlaşmazlığa Edirne Valisi Hurşid Paşa'nın müdahale ettiğini söylemesine bakılırsa, onun 1865-66 yıllarında Filibe Tahrirat Müdürlüğü'nde bulunduğu kesinlik kazanır. Çünkü Salnâmelere göre Hurşid Paşa'nın Edirne Valiliği 1865'te başlamaktadır.[56] Suavî anlaşmazlık üzerine 1866 yılının sonuna doğru İstanbul'a gelmiş olmalıdır.

"Yeni Osmanlılar Tarihi"ndeki ifadeleri, bize Rumeli'de adeta gezgin, her haksızlığa müdahale eden, üst kademe memurların danışma merci'i bir Suavî tipini verir. "Rumeli'de el-yevm en büyük memurların mahrem-i hassı Suavî idi. Cümle memurîn içinde adaleti sever çok zat gördüm. Lâkin idare-i zâlime icrâsına alet ve makine olageldiğini itiraf etmeyen bir âdil görmedim. Beni kendine en aziz dost ittihaz eden kaymakamlar, mutasarrıflar, valiler en şedîd hasmından işitmediği itirazları benim gibi hayyin ve leyyin dostundan işitirdi."[57]

A. Adil, onun Sami Paşa'nın Ma'arif Nazırlığı'ndan sonra Filibe'de mekteb-i rüşdiye muallimliğine tayin edildiğini söyler.[58] Fakat Filibe'de rüşdiye muallimliği yaptığına dair ne kendisinin bir beyanı, ne de bir belge vardır. Birçok araştırmacı da A. Adil Bey'in yazdığına dayanmış olacaklar ki onun Filibe'de mekteb-i rüşdiye muallimliği yaptığını söylemişlerdir.[59] Kendisi ise Filibe'de Dabbakhâne medresesinde hocalık yaptığını belirtir.[60]

A. Adil onun Filibe yıllarını şöyle anlatır:

> Filibe'de mektebte hem derslerini tedris eder, hem de cemiyetler, cemaatler teşkiline kalkışarak onları tenvir eyler idi. Vaazlar, konferanslar verirdi. O zaman Filibe mutasarrıfı Enderûn-ı Hümayun'dan yetişme Ata Bey nâmında bir zat idi. Ata Bey ile Ali Suavî'nin arası açıldı. Ata Bey Ali Suavî'nin halkı kıyama teşvik ettiği telâkkisinde bulundu. Bu iki zatın münakaşa ve muârazası-

56 1283 Salnâmesi.

57 *Ulûm*, no. 15, s. 906.

58 A. Adil, *Hadisat-ı Hukukiye*, 11. cüz, s. 143.

59 Tanpınar, *XIX. Asır Türkiye Edebiyatı Tarihi*, s. 231; Kuntay, *Sarıklı İhtilalci*, s. 5; A. Adil, *a.g.e.*, s. 143; Uçman, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 2, s. 445; Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, Ankara, 1967, cilt 1, s. 31; Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan, *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavî*, İstanbul, 1991, s. 400.

60 *Ulûm*, no. 7, s. 419.

na ahali alâkadar oldu. Nihayet infisal etti ve İstanbul'a gelince Ali Suavî aleyhinde Bâbıâli'ye muhtıralar vererek, ahaliyi kıyam ve isyana teşvik ediyor, iddiasında bulundu. Ali Suavî de infisal etti. İstanbul'a avdet eyledi. Ali Suavî meclis-i vâlâ'ya müracaat ederek Ata Bey aleyhinde ikame-i dâvâ eyledi, müfteriyâtını red eyledi. Fakat dava neticelenmeyip yüzüstü kaldı.

Salnâmelere göre Ata Bey 1283-84-85 yıllarında aralıksız olarak Filibe Kaymakamı görünmektedir. Ahmet Ata Bey, 29 Rebiülevvel 1283 (11 Ağustos 1866) tarihli bir dilekçe ile başka bir yere tayinini istemişse de, boş ve uygun bir mahal olmadığı gerekçesiyle "ileride icabına bakılacağı" vaadiyle reddedilmiştir. Dilekçesine verilen cevapta Ata Bey'in "bazı esbaptan dolayı münasip bir mahalle tahvil-i memuriyet" etmek istediği anlaşılmaktadır.[61] Burada sözü edilen bazı sebepler arasında hiç şüphe yok ki, Suavî ile çatışması da vardır.

Ali Suavî'nin Filibe Kaymakamı Ata Bey ve ilçede mültezimlerle iş tutup halkı ezen mütegallibe aleyhinde Sadrazam ve Meclis-i Vâlâ'ya yazdığı bir kitapçık ebadındaki iki ayrı şikâyet dilekçesini Osmanlı Arşivi'nde yeni bulduk.

Suavî, bu dilekçelerde devlet memurlarının desteğindeki, köylünün malını ucuza kapatan tüccarlardan, haksızlıklara göz yuman Kaymakam Ata Bey'den, vergi toplamada devleti zarara sokan vergi memurlarından acı acı şikâyet eder.

Dilekçelerinde, Kaymakam Ata Bey'in ilçede kurduğu diktadan, vatandaşa saldığı korkudan, Bulgarlarla Rumları birbirine düşürmesinden söz eder ve bunlara şahitli örnekler verir. Suavî'ye göre, Filibe'de devletin şefkatinden, adaletin kılıcından eser yoktur. Yönetim, halkı, millet temsilcilerini istediği gibi yönlendirmekte, istedikleri gibi yazdırılan dilekçelere imza attırılarak yukarılara gönderilmektedir. İnsanlar, sindirildiği için haksızlığa uğrasalar bile başlarına geleceği bildikleri için suskun kalmayı tercih etmektedirler.

Suavî, kişilerle şahsi bir meselesinin olmadığını, böyle bir dilekçe yazarak uğrayacağı her türlü muameleyi göze aldığını, yaptığının devlet, millet, fukara ve zulme uğrayan insanlar adına fedakârlık olduğunu özellikle belirtir.

Dilekçesinde, Edirne Valisi Hurşid Paşa da payını almıştır. Kendisi daha önce bütün olup bitenleri Vali Paşa'ya arz ettiğini, valinin meseleye el koyma yerine kendisine nasihat etmeyi tercih ettiğini ifade ettikten sonra Vâli'ye verdiği cevabı da Sadrazam'a yazmıştır. Sadrazam'a yazdığı birinci dilekçeyi "Kullukum ra'in ve kullukum mes'ulun an raiyyetihi" (Hepiniz çobansınız ve güttüğünüz sürüden sorumlusunuz," şeklindeki Hadis-i Şerif ile bitirir. Birinci dilekçenin altına "Filibe'de sabık Hoca Suavî" yazmaktadır. Basılan mühür-

61 1283-1284-1285 Salnâmeleri. Ata Bey'in tayin talebine verilen cevap için bkz. BOA.MVL. 1067/5.

de ise "Ali Suavî" ismi mevcuttur. İkinci dilekçenin altında ise sadece "Ali Suavî" yazılmıştır. Suavî'nin şikâyetlerine benzer şikâyetler ahali tarafından da yapılmış olacak ki, Hurşid Paşa, Filibe Kaymakamılığı'na 10 Cemaziyelevvel 1283 (20 Eylül 1866) tarihli bir yazı yazarak iddialarla ilgili tahkikat yapılarak sonucundan bilgi verilmesini emretmiştir. Filibe Kaymakamlığı'nın çok sayıda imza ve mühürün yer aldığı cevabi yazısında idialar reddedilmiş, konu ile ilgili detaylı rakamlar verilmiştir. Hurşid Paşa, 15 Cemziyelevvel 1283 (25 Eylül 1866) tarihli uzun bir yazı ile durumla ilgili Sadaret Makamı'na ve Meclis-i Vala'ya arzda bulunmuştur.Suavî'nin dilekçesindeki tarihle söz konusu yazışmalar arasında gün farkıyla yakınlık vardır. Söz konusu tahkikatın, Suavî'nin Hurşid Paşa'ya yaptığı ve sonuç alamadığını ifade ettiğ ısrarlı müracaatlar üzerine de açılmış olması ihtimal dahilindedir. [62]

Filibe'de bütün devlet mekanizmasını karşısına alma pahasına haksızlıklara isyan eden ve susmayan genç Tahrirat Müdürü Suavî Hoca, daha sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti içindeki ve sonrasındaki kabına sığmayan Suavî'nin adeta habercisidir.

Ali Suavî, Ata Bey ile aralarının açılmasının şahsi sebeplerden değil, vatandaşlara yapılan haksızlıklara karşı çıkmasından kaynaklandığını iddia eder: "Edirne valisi Hurşid Paşa benim açtığım a'şar iştikasını tetkik için Filibe'ye geldiğinde Filibe Mollası Celaleddin Efendi'ye vücûhtan birkaç zevâtın yanında demişti ki "Filibe Kaymakamı Ata Bey'in Suavî hakkında yazdığı inha hâlâ cebimdedir. Ben bunu okudukça Suavî Efendi'yi Peygamberden küçük fakat evliyadan büyük bir derecede ta'rif ve tavsif olunduğunu görüyorum. Acaba mu'ahharen ne oldu ki beyinlerine böyle bozukluk girdi. Şurası hoş değil mi ki herhangi memur ile bozuşsam ne o bana, ne ben ona beynimizde kalben ve ahlâken buğz ve adâvet peyda olmazdı. Mu'arefe-i sabıkamız olanlarla hâlâ bugünkü günde derûnî mübâğazamız olmayıp yine birbirimizi severiz. Demek benim kimsenin zâtına ve ahvâl-ı hâssasına buğzum yok. Kimsenin de bana olamaz. Töhmet varsa, politika töhmeti..."[63]

Suavî, Filibe'de hangi görev ve sıfatlarla kalmış ve nelere maruz bırakılmış olursa olsun, orada halk tarafından sevildiği muhakkaktır. O, hayatının sonuna kadar Filibeli dostlarıyla irtibatını koparmayacaktır. Hatta onlarla beraber ölecektir. Bundan, ileride bahsedeceğiz.

Ata Bey ile Suavî'nin çatışmasına ahalinin de dahil edildiği anlaşılıyor. Osmanlı Arşivi'nde yeni bulduğumuz bir belgeye göre, Suavî'nin Filibe'den ayrılması üzerine, aralarında bazı müderris ve vatandaşların da bulunduğu 31 imza sahibi Edirne Valisi'ne bir mektup yazarak teşekkür etmişlerdir. Bu bel-

62 Suavî'nin şikâyet dilekçeleri için bkz. BOA.MVL.1067/59-01,02; Filibe Kaymakamlığı'na açılan tahkikat ve etrafındaki yazışmalar için bkz. BOA.MVL.1067/57.

63 *Ulûm*, no. 15, s. 906.

ge 26 Eylûl 1282 tarihlidir ki, o da miladi 9 Ekim 1866'ya karşılık gelir. Suavî, yukarıda tafsilatını verdiğimiz, 9 Cemziyelevvel 1283 (19 Eylûl 1866) tarihli uzun bir dilekçe ile Kaymakam Ata Bey ve avanesini Sadrazam ve Meclis-i Vala'ya şikâyet ettiği için, muhtemelen onlar karşı atak olmak üzere böyle bir "teşekkür dilekçesi"ni organize etmişlerdir. Yine yeni bulduğumuz bir belgeye göre, Edirne Valisi "Muhammed Hurşid Paşa" imzasıyla söz konusu teşekkür mektubunu 11 Teşrinievvel 1282 (24 Ekim 1866) tarihli bir yazı ile Sadrazamlık makamına iletmiştir.[64]

Ata Bey'le bozuşmasından sonra İstanbul'a dönen Suavî'nin dönüş tarihi muhtemelen 1866 yılının sonlarıdır. Çünkü kendisi "İstanbul'a geldim, Mustafa Fazıl Paşa Paris'te imiş diye işitiliyordu. İstanbul'da Şehzade Camii'nde ders okutmaya başladım,"[65] demektedir. Nitekim Namık Kemal'in, taşradaki bir dostuna yazdığı mektup diye, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde çıkan yazısında, Suavî'nin Şehzâde Camii'ndeki vaazlarına geniş yer verilmiştir.[66]

İstanbul'da Şehzade Camii'ndeki derslere kadar geçen zaman aslında Suavî için bir nevi yetişme, devlet ve cemiyet tecrübesi kazanma, keskin müşahedeler edinme ve dolma dönemidir. Ona Şehzade Camii'nin kürsüsünden kalabalıklara hitab etme ve hemen ardından gazete sütunlarından konuşma fırsatı veren tecrübeler, Anadolu ve Rumeli'deki memuriyetleri ve seyahatlerinden miras kalan kazançlardır. Bizzat kendisi memuriyetlerini sıraladıktan sonra "bu memuriyetlerde idare-i devletin hakikatini ve keyfiyet-i cerayânını anladım,"[67] der.

Şehzâde Camii'ndeki va'azları

Suavî'nin Şehzade Camii'ndeki vaazlarının ilk şahidi Namık Kemal'dir. Şâir, yukarıda sözü edilen mektubunda, Suavî için "Bu zât nev-zuhûrân-ı irfânın zinet-i mefharetidir. Temyiz-i hafıza, sür'at-ı intikal, nâtıka, kuvve-i kalemiyye gibi birçok hasâis-i nâdireyi herbiri bir fâzıla sermaye-i mübahat olacak derece cami olduktan başka, henüz sinni otuz raddelerinde iken ma'ârif-i İslâmiyyenin hemen her cihetine ihâta ve Fransızca ve Rumca'ya dahi vukûf hasıl eylemiştir. Şehzade Camii'nde ikindiden sonra Bûr'enin Kaside-i Hemze'îye'sini tedris ediyor. Dersi pek revnaklı ve istima'ına ezkiyânın rağbeti kesretlidir. Görmüş olsanız her halde ta'riften bâlâter bulursunuz."[68]

---

64 BOA.MVL.1067/75.

65 *Ulûm*, no. 15, s. 908.

66 *Tasvir-i Efkâr*, "Bir Zatın Taşrada Bulunan Ehibbasından Birine Yazdığı Mektuptur", 11 Ramazan 1283-23 Ramazan 1283 (17-19 Ocak 1867), no. 452-455 (tefrika).

67 *Ulûm*, no. 15, s. 895.

68 F.A. Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, Ankara, 1967, s. 75.

Görüldüğü gibi, Namık Kemal, Şehzade Camii'nde ders veren Suavî'ye hayran olmuş, neredeyse onda adeta bir dehâ vehmetmiştir. Kayda değer noktalardan biri de bu derslere "ezkiyânın" (aydın tabakanın) ilgi göstermiş olmasıdır.

Aynı mektupta, Namık Kemal, vaizlerin çoğunun "geyik hikâyesi" ile vakit öldürdüklerinden şikâyet eder. Suavî'nin bugünlerde Namık Kemal ile yakından bir münasebeti yoktur. Kemal'in Suavî ile şahsi ihtilâfları başladıktan sonra onun hakkında söyledikleri ile yukarıdakileri mukayese etmek lazımdır.

Suavî'nin ezeli âşığı A. Adil, onun Şehzade Camii'ndeki derslerinden ve o günkü "popularite"sinden mübalağalı cümlelerle söz eder. "Bir ramazan-ı şerifte Ali Suavî'nin muhibbânı onu Şehzâde Cami'-i şerifinde derse çıkardılar. Ali Suavî, Kaside-î Hemze'îye'yi ezberden takrir ederdi. Ali Suavî kuvvetli bir hafızaya mâlik idi. Bir gün kütüphanede hâfız-ı kütüpten bir kitap istedi. Kitab nevâdirden idi. Ali Suavî kitabı baştan başa mütalâ'a etti. Mütalâ'a hitam bulduktan sonra hâfız-ı kütübü çağırdı ve kitabı teslim etti. Kitabı teslim ederken "aç ve dinle," dedi.

"Ali Suavî, hâfız-ı kütübe kitabı açtırıp baştan başa ezberden takrir etti. Ali Suavî'deki zekâ adeta cinnet derecesine vasıl olmuş bir zekâ idi.

Ali Suavî, derste Kaside-i Hemze'îye'den bir beyit kıra'at ettikten sonra şerhe başlar; şerhde ulûm ve fünûn-ı mütedâvileye müte'allik olan cihetleri zikr ve irad eder ve nihayet bahsi siyasete intikal ettirirdi. Siyaset Ali Suavî'nin ma'şûka-ı vicdânı idi. Ondan geçemez idi. Şehzade Camii'nde cemaat o kadar kesîr olurdu ki halk câmi'-i şerife sığmaz bir hale gelirdi. Ali Suavî'nin takrir ve tenvirleri halk için o kadar câzib idi."[69]

Yukarıdaki sözlerin mübalağa payı ne olursa olsun, Ali Suavî'nin o günlerdeki şöhreti ve müessiriyeti hakkında bir fikir vermeye kâfidir.

Suavî, şahısların değil, onların icraatlarının kendisini ilgilendirdiğini izah ederken "Ben Fuad Paşa'dan ne zarar gördüm, cami'e derslerime gelirdi. Sofrasında beraber yemek yedik, birlikte oturup muhabbet ettik,"[70] der.

Fuat Paşa gibi bir devlet adamının onun vaazlarına gelmesi Suavî'nin o sıralarda "ulûm-ı diniyye"de otorite sayıldığını gösteren dikkate değer bir hadisedir. Ancak bu otorite, elbette ki siyasî iktidarın dikkatinden kaçmıyordu.

Suavî'nin gazetecilik öncesi yayın faaliyeti

Devletin mülkîye, adlîye, maarif, malîye ve din müesseseleri ile bu müesseselerin ıslaha muhtaç taraflarını yakından görmüş, tanımış olan Ali Su-

69 *Hadisat-ı Hukukiyye*, cüz 11, s. 144-145.

70 *Ulûm*, no. 15, s. 906.

avî'nin ilk tepkileri itiraz, müdahale veya itiraz ve müdahalelere öncülük şeklinde olmuştur. Simav'da, Filibe'de, muhtemelen Bursa'da başından geçenler bu tavrının örnekleridir.

Ona göre çöküşün sebebi sistemin kendisinde değil, yanlış işletilmesinde idi. Yani şahıslar veya onların tavrı değişmeliydi. Giriş kısmında ana hatları ile çizdiğimiz mevcut durum, bu dönemdeki bütün aydınlar gibi Suavî'yi de rahatsız ediyordu. O, bu rahatsızlıkların kendince sebep ve çarelerini anlatmak, yazmak ihtiyacını hissediyordu. Bunun iki yolu vardı: yazarak, konuşarak. Hayatına bakılırsa o, bu yolun ikincisini, her gittiği yerde yapmıştı ve yapıyordu. Fakat cami kürsülerinden kalabalıklara hitap etmek kadar kitap, kitapçık veya makaleler yayınlamak da onun için ihtiyaçtı.

Bu hususta hazırlığı da vardı. *Ulûm*'daki hayat hikâyesinde yazdığına göre, o, Osmanlı tarihini baştan başa incelemiş ve şu kanaate varmıştı: Geçmişteki başarılar herkesin hak ve vazifelerini bilmesi ve nizamın uygulanmasıyla elde edilmiştir. Nizam uygulanmadıkça, uygulanabilir kanunlara dönüştürülmedikçe düzelmenin imkânı yoktur.[71]

İşte bu endişeler içerisinde olan Suavî'nin çok genç yaşlardan itibaren kalemi eline aldığını yine kendisinden öğreniyoruz. Ona bakılırsa, Rumeli'den İstanbul'a döndüğü zaman eserlerinin sayısı 127'dir. Bunların çoğu küçük risaleler ve hemen hemen hepsi talebelerin ellerinde dolaşan yazmalardır.[72]

27-28 yaşlarındaki birinin bu kadar eseri yazıp yazamayacağı sorusu bütün araştırmacıları meşgul etmiştir.

Bir şeye yoktur demek aslında son derecede zordur. Bir şeyin yok olduğunu söyleyebilmemiz için ihtimalleri de bir çırpıda silmek, yok farzetmek lazımdır. Dolayısıyla Suavî'nin sayısını 127 olarak verdiği eserleri için ne yoktur denilebilir, ne de hepsi vardır iddiasında bulunulabilir. Bir şeyin ortada olmaması onun hiçbir zaman var olmadığı anlamına gelmez. Günün birinde bir yerlerden çıkabileceği ihtimalini daima gözönünde bulundurmak lâzımdır.

O, bu 127 eserinden bazılarının şu veya bu münasebetle isimlerini ve konularını bildirir. İsmini verdiği eserlerinden *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal*[73] ile 1864 yılında Türkçeye tercüme ettiğini söylediği *Giyotiyos Tercümesi*[74] ve 1866 yılında yazdığı *Santorin Risalesi*[75] elimizde mevcuttur.

İsmini verdiği fakat şimdiye kadar rastlayamadığımız eserlerinden "Eserleri" bölümünde söz edeceğiz.

71 *Ulûm*, no. 15, s. 907.

72 *Ulûm*, no. 15, s. 892-893.

73 *Tasvir-i Efkâr*, 5 Cemadiülevvel 1282 (16 Eylül 1865), no. 333-23 Cemadiülevvel 1282 (14 Ekim 1865), no. 338.

74 *Le Tableau De Sébés* (*Lugaz-ı Kabis Sahip Eflatun*), 1873, Paris, s. 1 (Arapça).

75 *Ulûm*, no. 10, s. 599'da bu eserden söz edilmektedir. Adı geçen eser *Rûzname-i Ceride-i Havadis*'te tefrika edilmiştir (no. 417-420, 4-7 Haziran 1866).

Suavî'nin hiçbir yerde sözünü etmediği ve ilk gençlik yıllarında yazdığı kuvvetle muhtemel olan *Hukuku'ş-Şevâri* isimli eseri 1324 (1908) yılında Ahmet Kemal tarafından Sırat-ı Müstakim kitapları arasında yayımlanmıştır. Şayet bu eser basılmamış olsaydı belki bugün Suavî'nin böyle bir kitabının var olduğu da bilinmeyecekti.

Kanaatimizce, Suavî'nin bu dönemde yazdığı ve çoğu risale şeklinde olan el yazmalarının şimdiye kadar ortaya çıkmamasının sebeplerinden biri, isim meselesidir. Herhangi bir kütüphanede veya özel koleksiyonda görülen ve yazarı Ali Efendi veya Hacı Ali Efendi olan bir eserin Suavî'ye ait olabileceği hatıra gelmeyebilir. Yukarıda tesbit ettiğimiz gibi, O "Suavî" lâkabını Rumeli'de bulunduğu son yıllarda almıştır. Ondan önce Ali Efendi, Hacı Ali Efendi veyahut da El-Hac Ali Efendi'dir. El yazması eserlerin çok az sayıda nüshalarının bulunması yangın veya başka sebeplerle ortadan kalkma ihtimallerini de hatıra getirmektedir.

Onun *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal* ve *Heredot Tarihi Tercümesi* isimli eserlerinin varlığını Namık Kemal'in bir mektubundan da öğreniyoruz. Söz konusu mektup, Filibe telgraf memuru Rüştü Efendi'ye yazılmıştır. Rüştü Efendi, *Tasvir-i Efkâr*'ı yayınlayan Namık Kemal'e Ali Suavî Efendi'nin bir risalesini yayınlamak üzere göndermiştir. Bu risale *Ehemmiyet-i Hıfz'ı Mal* risalesidir. Rüştü Efendi, ayrıca Suavî'nin *Heredot Tarihi Tercümesi* ile listesini Namık Kemal'e gönderdiği ve Namık Kemal'in ifadelerinden sayılarının bir hayli kabarık olduğu anlaşılan eserlerinin basılması için *Tasvir-i Efkâr*'ın yardımlarını istemektedir.

Namık Kemal, söz konusu eserlerin hepsinin basılması halinde bunun çok masraflı olacağını ve bu eserleri basmak için yeni bir şirket kurmanın en iyi fikir olacağını bildirir. O günkü fiyatlarla bir eserin tek formasının maliyetini ve baskı şartlarını teferruatlı izah eden Namık Kemal'in ifadelerinden anlaşılıyor ki, henüz Suavî ile tanışmamıştır.

Suavî'nin *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal* risalesini en kısa zamanda gazetesinde yayınlamaktan çok memnun olacağını bildiren Namık Kemal eserin muhtevasını ve tanımadığı Suavî Efendi'yi şöyle değerlendirir:

> Vakıa risâlesinin hâvî olan tedkikât-ı hakîmâneden ve tahrirât-ı seniyyelerinden istifade olunan tafsilâttan anlaşıldığına göre, Hoca Suavî Efendi hazretleri ma'arif-i Şarkiyyeyi efkâr-ı Garbîye ile mezc ederek, kalem-i kemaliyle âlem-i dânişe pek büyük hizmetler etmiş olduğundan gencine-i fıtrattan tezyîn-i vatan için zuhûra gelmiş olan böyle cevheri girân kadr-i ma'rifetin nâm-ı celili bile şimdiye kadar mahfaza-i kitmanda mestur kalmasına arz-ı teessüfle berâber, müşarünileyhin tercemc-i hâlini kadr-âşinâ-yı irfâna neşretmek hizmet-i fahiresine, intişar-ı ma'arifin tarafdâr-ı gayretkârı olan Tasvîr-i Efkâr arz-ı is-

tihkak eder ve ümmiyesinin hüsûlû için dahi bu nâm-ı celîlin bize tebliğine vasıta olan inâyet-i aliyyelerine müracaat eyler.[76]

Mektupta söz konusu edilen *Heredot Tarihi Tercümesi* isimli eserin Suavî'ye değil, Rasim Paşa'ya ait olduğu Ebuzziya Tevfik tarafından iddia edilmiştir.[77] Mektupta eserin tek başına Suavî tarafından tercüme edildiği şeklinde bir ifadeye de rastlanmamaktadır. Ebuzziya'nın beyanına dayanan Tansel "bu münasebetle Ali Suavî'nin bir şarlatanlığı da meydana çıkmaktadır," hükmüne varır.[78]

Ali Suavî ise söz konusu eseri Rasim Paşa ile beraber tercüme ettiklerini ve kendisinin gerekli yerlere şerhler ve haritalar ilave ettiğini söyler.[79] Suavî, *Santorin Risalesi*'nde ise *Heredot Tarihi* ile ilgili olarak şöyle der: "Bu risale sahibi eser-i mezburu bazı zevat-ı kiram iane ve himmetiyle lisan-ı Türkîye tercüme etmiştir".[80]

Suavî konusunda hiçbir zaman objektif olmayan Ebuzziya'nın ifadelerine dayanarak onun hakkında hüküm vermenin yanlış olacağını ileriki sayfalarda daha iyi göreceğiz.

Burada üzerinde durulması gereken bir nokta da şudur: Namık Kemal, mektubunda Suavî'nin isminin o zamana kadar gizli kalmasına teessüf edip onun adını irfan ehline bildirmeyi yüce bir görev sayacaklarını söylediği halde *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal* yayınlanırken Suavî'nin adını bile yazmamıştır. Risale, "*Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal* hakkında meşâhirden bir zatın te'lifatından bir risaledir," notuyla yayınlanmıştır.[81] Fakat "meşâhirden" olan bu zatın kim olduğunu tefrikanın bitimine kadar da göremiyoruz. Şayet Namık Kemal'in söz konusu mektubu olmasaydı, bu risalenin Suavî'ye ait olduğuna, kendisinin *Ulûm*'da bu eserinden söz etmesine rağmen, birçok kimse inanmayabilirdi. Çünkü Namık Kemal'le sonraki yıllarda olan ihtilafından dolayı Namık Kemal'in kendisine yapıştırdığı ve Kemal hayranlarının devam ettirdiği bir "şarlatanlık" yaftası vardır.

Namık Kemal'in adı geçen risalesinin yayınlanması esnasında Suavî'nin ismini niçin yazmadığı ise izahı zor bir sorudur. Ayrıca, *Tasvir-i Efkâr*'da bu tarihlerde "Tefrika" başlığı altında yayınlanan ve yazarı belli olmayan bir yı-

---

76 F.A. Tansel, *Namık Kemal'in Husûsi Mektupları*, Ankara, 1967 cilt 1, s. 32. Yukarıdaki metin Prof. Dr. Ömer Faruk Akün'ün düzeltmeleri göz önünde bulundurularak verilmiştir. Tansel'in söz konusu mektup ve adı geçen eserle ilgili yaptığı yanlışlıkları için bkz. Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul, 1972, s. 19.

77 *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 19 Eylül 1909, no. 111.

78 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, Ankara, 1967, cilt 1, s. 32.

79 *Ulûm*, no. 23, s. 1340.

80 *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, "*Santorin Risalesi*", no. 419, 6 Haziran 1866.

81 *Tasvir-i Efkâr*, "Tefrika", 5 Cemadiûl-evvel 1282 (16 Eylül 1865), no. 333.

ğın risale mevcuttur. Bunların içinde de Suavî'ye ait olanları var mıydı? Bunu bilemiyoruz.

Gazeteciliğe başlaması

Ali Suavî, gazeteciliğe 1867 yılı Ocak'ında *Muhbir* gazetesi ile adım attı. Onun Şehzâde Camii'ndeki dersleri, va'azları elbetteki İstanbul'da yankılar uyandırmıştı. Suavî Efendi, sıradan bir hoca gibi konuşmuyor, cami derslerinde bile siyasi konulara giriyor, cemaate onların pek alışmadığı bir tarzda hitab ediyordu. Yine bu yıllarda onun kahvehaneleri dolaşıp Devlet-i Aliyye'nin içinde bulunduğu za'afı ve Hıristiyan Avrupa'nın kötü emellerini dile getiren konuşmalar yaptığı söylenmektedir. Hitab ettiği tabakanın dilini bilen Suavî, bu insanların nabzını iyi tutuyordu. Bu günlerdeki faaliyetlerini bir Alman gazetesi 2 Nisan 1867 tarihli sayısında "Müslümanları Hıristiyanlar aleyhinde kışkırtmak" olarak değerlendirmiştir.[82]

Suavî'nin ömrü boyunca Hıristiyanlara tanınan imtiyazlardan Müslümanlık hesabına rahatsız olduğu bir vâkıadır. Ancak onun yazılarında bu kışkırtma hadisesine rastlamıyoruz. Bizce bu, bir Hıristiyan gazetesince, Hıristiyanların Osmanlı Devleti içerisinde emniyetle yaşamadıkları iddiasını desteklemek ve bu zannı yaymak için yapılmış bir yayın da olabilir.

Giriş'te 19. asrın ikinci yarısının sosyal ve politik atmosferi içerisinde, en fazla rahatsız olan bir tabakanın da ulemâ sınıfı olduğunu belirtmiştik. Suavî, düzenli bir medrese tahsili olmamasına rağmen kendini bu sınıftan sayıyor, onlar gibi giyiniyor, medreselerde müderrislik yapıyordu. O devirde, ulemânın rahatsızlığını daima dile getirecek olan Suavî'nin yanı başında başka alimler de vardı. Padişah'ın yüzüne karşı her şeyin olduğu gibi devam etmesi halinde, halkını ve imparatorluğu kaybedeceğini haykıran Sadık Hoca, ulemâdan Veliyüddin Efendi, Aksaraylı Şeyh Hasan Efendi, Bereketzâde İsmail Hakkı, Hoca Tahir Efendi bunlardan bazıları idi.[83] Adı geçenlerin hepsi çeşitli vesilelerle sürülmüşlerdir.

İşte bu hava içerisinde Ermeni Filip Efendi[84] bir gazete çıkarıyordu. Fi-

---

82 *Augsburger Algemeine Zeitung*'dan naklen. Şerif Mardin, *The Genesis of The Young Ottomans Thought*, Princeton, 1962, s. 41, 42.

83 *A.g.e.*, s. 222, 223, 225.

84 Diyarbakırlı Şahin isminde bir Ermeninin oğlu olan Filip Efendi, İstanbul'a gelerek matbaalarda hizmetli olarak çalışmaya başlamıştır. Tahsili olmayan Filip Efendi, gün olmuş, adeta Osmanlı basınının patronu durumuna gelmiştir. *Muhbir*, *Hakaik*, *İstanbul*, *Velede'l-cevaib*, *Mecmua-i Ma'arif*, *Terakki*, *Vakit* vs. gazetelerinin sahibi olan Filip Efendi her dönemde gazetelerini sattıracak bir politika uygulamıştır. *Muhbir*'i Suavî'ye yazdırmış, Suavî Avrupa'ya kaçıp hükûmete karşı mücadele edince *İstanbul* gazetesiyle ona küfrettirmiş, Suavî'nin Avrupa dönüşü ikbali parlayınca *Vakit*'te ona medhiyeler dizdirmiş, Çırağan hadisesinden sonra da *Vakit* Suavî'yi yerin dibine geçirmiştir. İleride bunlara etraflıca değineceğiz. Filip'in sahip olduğu gaze-

lip'in, gazetesini satabilmek için popüler bir isme ihtiyacı vardı. Bu isim de Suavî'dir. Kendisi bu başlangıcı şöyle anlatır:

> Bir gün Filip isminde Ermeni taifesinden bir adam bilmediğim bir zatı vasıta ederek bana geldi. Muhbir isminde bir gazete tesis edeceğini bilbeyan benim yazmaklığımı isti'da etti. Ben vasıta olan Tevfik Efendi'ye yazdırmasını ve aralıkta ben de bazı şey yazıp vereceğimi söyledim. Bu adam gazetesini yaptı ve Tevfik'i muharrir tayin eyledi. Fakat birinci nüshasını kamilen ben yazdım. Sonraları da bazı bendler yazdım. Bu işe parmak sokmaktan asıl muradım vatanımız gazetelerinin köhne inşa'larını bozmak idi. Hem lisanı bozdum hem de memleketimize (hürriyet-i eklâm) soktum. Hatta ol vakt meclis-i vâlâ a'zâsından Ziya Bey'in (Ziya Paşa – H.Ç) yanında "Bazı kibar *Muhbir* gazetesi daire-i edebden çıkıyor", yollu bana telmih eylediğinde mir-i müşarünileyh' memleketimizde sağırlık duvarına (*Takvim-i Vekayi*) bir çivi iliştirdi. Sonra (*Ceride-i Havadis*) o çiviye bir çekiç, muahharen *Tercüman-ı Ahvâl* diğer bir çekiç ve daha sonra *Tasvir-i Efkâr* da bir çekiç vurdu. Şimdi bir Suavî peyda oldu. Eline koca bir tokmak alıp çiviye bir vuruş vurdu ki çivi dibine kadar girdi.
>
> Bu asır şu duvarı delecek, bu kulakları açacak idi. İşte açtı, bunu mukadder gibi bilip deliği kapatırız zan etmemeli. Hürriyet-i tab' memlekete girecek, buna çare yoktur, demiş olduğu o zaman işitildi.[85]

Ebuzziya Tevfik ve Midhat Cemal'e göre Ali Suavî, *Muhbir*'in bütün yazı işlerini üstlenmişti, hatta tek muharriri di.[86] Bu görüş Suavî'nin kendi beyanlarıyla çelişmektedir. Onun *Muhbir*'deki bütün yazıların sahibi olmadığını *Muhbir*'i incelerken etraflıca ele alacağız.

Muhbir yayınına devam ederken, Mustafa Fazıl Paşa'nın adı daha çok kamuoyunda dolaşmaya başlamıştır. Suavî de Mustafa Fazıl Paşa'nın adını Rumeli'de bulunduğu son yıllarda duymuş ve gıyabında bu "efsanevi" paşaya hayranlık beslemiştir:

> Ben bu efkâr ve hâlât ile Rumeli'de seyr ü seyahat etmekte iken ötede beride bir Mustafa Fazıl Paşa namı kemal-ı şa'şa'a ile işitmeye başladım. Ve bizzat padişaha "Eğer ıslahât icra etmezseniz, yani tebdil-i usûl-ı idare ile devleti kurtarmazsanız, hâtıme-i selâtîn-ı Osmanîye olursunuz" demiş ve bu Fazıl Paşa hâkimane davranmak i'tizarıyla saman altından su yürütmeye çalışanlar kabilinden olmayıp tamam bugünkü günde mazlumların te'yidine mazhar olacak bir fedakâran-ı cesur ve serbâz, mansıb-ı devlete gayr-ı muhtac bir

teler için bkz. Ebuzziya, *Salnâme-i Hadika*, 1290, 56, 74, 77, 78, 83.

85 *Ulûm*, no. 15, s. 909-910.

86 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 7, 6 Haziran 1909, tefrika no. 6, Kuntay, *Sarıklı İhtilalci*, s. 25.

gâni-i ser-firaz imiş, diye istima' eyledim. Kulak dolgunluğu ile beni kendine âşık etti. Hatta bulunduğum meclis ü mahâfil-i ulemâ ü meşayihinde bana dua-yi mu'tad teklif olunduğu halde Paşa'ya dua ederdim. Belki ona dua olunmasını bazı yerde âdet ettim. Müşarünileyhin memâlik-i Osmaniyyeden tard ve ihraç olunduğunu duymuş ve teessüf etmiş ve bununla beraber şu kaziye bir kat daha bâis-i şan u şöhret olduğundan tebdil-i usul-ı idareye bâis-i müeyyed olacağına hüsn-ı zan ettim.[87]

Yeni Osmanlılar ve Ali Suavî üzerinde çalışmış araştırmacıların çoğu Mustafa Fazıl Paşa'nın *Nord* gazetesinde çıkan ve kendisini Yeni Osmanlıların lideri ilân eden yazısını Suavî'nin tercüme edip *Muhbir*'de yayınladığını ileri sürmüşlerdir. Kendisi ise bu yazıdan kendisinin haberi olmadığını, yazıyı Filip'in tercüme ettirip yayınladığını söyler. Yalnız Suavî burada bir hata yaparak *Muhbir*'in 18. sayısında yayınlanan ve Mustafa Fazıl Paşa'nın Sırkâtibi Mösyö Sakakini tarafından Fransa'daki *La Presse* gazetesini, Mustafa Fazıl Paşa'nın Avrupa'da sarraflık şirketi kuracağına dair haberinden dolayı, tekzib eden yazı ile *Muhbir*'in 20. sayısında yayınlanan ve bizzat M. Fazıl Paşa'nın imzasıyla *Nord* gazetesinde yayınlanan ve ilk defa "Jön Türk" tabirinin geçtiği yazıyı birbirine karıştırmıştır.[88] Suavî, "Yeni Osmanlılar Tarihi" tefrikasını yazarken Avrupa'da bulunduğundan muhtemelen *Muhbir* koleksiyonuna sahip olmadığı için böyle bir hata yapmıştır.[89]

Üstelik *Nord*'da yayınlanan yazı doğrudan bu gazeteden alınmamış, *Courrier D'orient* gazetesinden iktibas edilmiştir.[90]

Muhbir gazetesindeki yazıların ağırlığı Maarif konularına verilmiştir. İlk okullardan medreselere kadar eğitimin problemleri, müfredat, eğitimde metod, eski eğitim sisteminin eksiklikleri hatta okullarda öğrencilere gazete okutma konuları *Muhbir*'de işlenen meselelerdir.

Genel olarak dil meselesi, dilde sadelik, gazete dili, kalkınma ve kalkınma için ilmin önemi, fikir hürriyeti *Muhbir*'in işlediği diğer konulardır.

Politikaya da ağırlık veren gazetenin daha ilk sayısında Suavî'nin "Ta'rifat" isimli bir tefrikasına yer verilmiştir. Bu tefrikada siyasi terimlere izahlar getirilmiştir. Zira bu terimlerin çoğuna o günkü Osmanlı toplumu yabancı idi.

Gazetenin hemen hemen bütün iç siyasetini Girit, Mısır meseleleri ile Belgrad kalesinin Sırbistan'a terk edilmesi konuları doldurmaktadır. Dış politika konularına da yer veren *Muhbir*, dış haberlerini ya Avrupa gazetelerinden veya İstanbul'daki yabancı dilde yayın yapan gazetelerden almıştır.

87 *Ulûm*, no. 15, s. 907-908.

88 *Ulûm*, no. 15, s. 910.

89 Bu konudaki yanlışlık ilk defa Prof. Dr. Faruk Akün'ün dikkatini çekmiştir. Bkz. Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul, 1972, s. 181-183.

90 *Muhbir*, 16 Şevval 1283, İstanbul, no. 20.

Muhbir'de en çok görülen sosyal muhtevalı yazılar, yardımlaşmayı konu almış olanlardır. Gerek Girit'te perişan olan Müslüman ahaliye yardım toplamak amacıyla gazetenin açmış olduğu kampanya, gerekse fakir fukaraya yardım, hayır kurumlarına yardım etmenin faziletine dair olan yazılar *Muhbir* gazetesinin münderecatında önemli bir yer tutar.

Suavî'nin yazdığı bazı yazılar ve *Muhbir*'in genel havasından hoşlanmayan Bâbıâli, gazeteyi 32. sayısında 1 ay süre ile kapatır. Bu kapatılmanın sebepleri, Suavî'ye göre, Mustafa Fazıl Paşa'nın *Nord* gazetesindeki yazısının *Muhbir* tarafından yeniden yayınlanması, kendisinin Belgrad kalesinin Sırplılara terk edilmesi üzerine yazdığı Bâbıâli'ye çatan yazısı, Suavî vasıtasıyla *Muhbir*'de yayınlanan Millet Meclisi lehindeki yazı ve Girit için gazetenin açıtığı yardım kampanyasıdır.

Muhbir'in 31. sayısında, "Belgrad Tarihi" başlıklı yazının hemen ardından "Şehir Postasıyla Bir Varaka" başlığı altında kalenin Sırbistan'a terk edilmesinin hesabı sorulur. Yazıda bazı cümleler vardı ki Âli Paşa'nın çok kızmasına muhtemelen bunlar sebep olmuştur. "Eğer kal'a hey'etiyle teslim olunacak ise acaba hediye olunacak kadar ucuz mudur? Öyle bir kal'a-yı metine ki şu günde 90.000 keseye yapılamaz. Ve hâlâ içinde bulunan hükümet konağı dört bin keseye çıkmaz."[91] Suavî, ardından hangi mecburiyet karşısında kalenin verildiğini soruyor ve *Muhbir*'in cevap beklediğini yazıyordu.

Ayrıca bugüne kadar araştırmacıların dikkatinden kaçan bir şey daha vardır: Âli Paşa'yı kızdıran, muhtemelen, *Muhbir*'in Giritli Müslümanlar için açtığı yardım kampanyası değil, 31. sayının baş sayfasında Mustafa Fazıl Paşa ve mensuplarının Girit için verdikleri yardımın reklam üslubunda ilan edilmesidir. "Devletlü Fazıl Mustafa Paşa Hazretlerin daire-i seniyyeleri tarafından *Muhbir*'e verilen Girit ianesi" başlığı altında, kendisi, birinci ve üçüncü hanımı, kethüdası, hekimi, eczacısı vs. tarafından verilen toplam 120 liralık yardım, birinci sayfada liste halinde ilan edilmiştir.[92] Bizzat padişahın fermanıyla yurtdışına sürülmüş ve padişaha yazdığı meşhur mektubunda padişahın etrafındakileri ve Bâbıâli yönetimini "hainler", "cahiller" diye suçlamış olan bir Paşa'yı *Muhbir*, "Devletlü" diye takdim ediyor, üstelik yardım vesilesiyle onun propagandasını yapıyordu. Âli Paşa'nın bunu hazmetmesi elbette mümkün değildi.

Suavî'nin yayınlattığı, Millet Meclisi lehindeki yazı ise 32. sayıda çıkmıştır. "Milel-i Muhtelife-i Osmaniyyenin Ahvâl-ı Hâzırasına Müte'allik Ba'zı Levâyihtir"[93] başlıklı bu yazı, muhtemelen Ziya Paşa tarafından yazılmıştır.

Muhbir'in 32. sayısı ancak kısmen dağıtılmış, çoğu kapatılma dolayısıyla hükümetçe toplatılmıştır.

---

91 *Muhbir*, 2 Zilkade 1283, Istanbul, no. 31, s. 4.

92 *Muhbir*, no. 31.

93 *Muhbir*, 3 Zilkade 1283, no. 32.

Suavî, Giritli Müslümanlar için yardım toplamak üzere açtığı kampanya sırasında görüştüğü ileri gelen veya sıradan insanlarla bir siyasi birlik kurduklarını itiraf eder:

> Girit biçarelerine iane toplamak üzere teşkil ettiğim cemiyetin ehemmiyeti ve bunlarla beraber gece gündüz birleşmekte olduğum kibâr ve sigâr ile geçen müfavazât-ı siyasiye gürültüsü, bir millet meclisi usulünün tervici, hasılı bunlar Bâbıâli'nin rûh-ı idaresine çarpıp uyandırdı.[94]

Namık Kemal'in yukarıda sözünü ettiğimiz 1867 yılı Ramazan'ında İstanbul'un kültür ve manevi hayatına ışık tutan mektubunda Suavî'nin *Muhbir*'deki yazılarından övgüyle söz edilir:

> Ramazandan evvel bir de Muhbir namıyla bir gazete zuhur etti. Hakikaten rağbet ve mütalâya şâyândır. Her türlü havadisten mümkün mertebe serbestçe bahsediyor.[95] Bir taraftan da halkın maarife, kisb u kâra terğibine dair birçok efkâr-ı müfide neşreyliyor. Hususiyle içinde Ali Suavî Efendi'nin bazı âsârı görülüyor. Eserden müessire istidlâl olunur. Fakat Muhbir'de görülen eserleri fevkalgaye kıymetdâr olmakla beraber, mümaileyhin mahiyetine de delil-i tam olmaz. Bu zat nev-zuhûr-ı irfanın zînet-i mefharetidir.[96]

Suavî'nin inşa edilecek bir kadın hastahanesine yardım edilmesini teşvik etmek için yazdığı makaleyi *Tasvir-i Efkâr*'da, "Beni Adem A'zâ-yı yekdiğerend"[97] başlığıyla yayınlayan Kemal Bey, onun fakirler ve sakatlara yardım etmenin faziletleri hakkındaki bir yazısını da "Hamiyet-i milliyyesini ma'arif-i dinîye ile tezyin etmiş olan Ali Suavî Efendi tarafından matbaamıza gönderilen layihadır," notuyla yayınlamıştır.[98]

Keza, bu tarihlerde *Rûznâme-i Ceride-i Havadis* gazetesinin yayınlayıcısı Çörçil, Suavî'nin *Muhbir*'deki yazılarından sitayişle söz etmektedir.

Suavî'nin tercüme ettiği Giyotiyos'un *Pinakis* adlı ahlâk risalesinin *Ruznâme*'de tefrika edilmeye başlanması münasebetiyle bir giriş yazan Çörçil, Suavî'yi son derecede parlak kelimelerle medh u senâ eder:

> Ma'almütehassisin himmetlerinin bekâ ve istikdamını cümle ile hayırhahâne arzuda bulunan zevattan olmalarına ve bazı eserlerinin geçenlerde çıkarılmış olan Muhbir nam gazetenin menafi'-i umumiyye ve havâdis-i mevsûka neşri-

94 *Ulûm*, no. 15, s. 911.

95 Ebuzziya Tevfik bu mektuptaki "mümkün mertebe serbestçe" kısmını çıkararak yayınlamış ve Fevziye Abdullah da Ebuzziya'nın neşrini esas almıştır. Prof. Dr. Faruk Akün bu atlamayı tesbit etmiştir. Bkz. Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, s. 38-39.

96 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, s. 75.

97 *Tasvir-i Efkâr*, 11 Ramazan 1283, no. 452.

98 *Tasvir-i Efkâr*, 23 Ramazan 1283, no. 583.

ne bedrika-i tevfik olmak üzere itasıyla tezyin-i ser-levha-i mübahât edilmesi iltimasına binaen bi-dirig buyurulan himmet-i âlîleriyle gazete-i mezkûr hakkında biz dahi ifâ-i tebrikde hasbe'l-vasıta müşterek olmak ile kanaat ederek mahfûz-ı sanduka-i itibarımız olan âsârın tab' ve neşri bir müddetcik kesb-i teehhür etmiş...[99]

Yukarıdaki metinde Çörçil'in kullandığı dil ile *Muhbir*'in dili arasında dağlar kadar fark vardır. *Muhbir*'de cümleler olabildiğince sade ve halis Türkçedir. *Muhbir*'in bu tavrını Ebuzziya, "Suavî Efendi, yazı işlerini üzerine aldığı *Muhbir* gazetesinde bilhassa basit bir lisanla, halkın yurtseverlik hislerini tahrik edecek fıkralar, makaleler yazıyordu,"[100] şeklinde değerlendirmektedir.

Ebuzziya, ayrıca *Muhbir*'in kapanmasına sebep olan yazılardan biri olan Belgrad kalesinin Sırplılara teslimi ile ilgili olan yazının Ziya Paşa tarafından yazıldığını iddia etmektedir.[101]

Ebuzziya, daha da ileri giderek Ziya Bey'in söz konusu yazıyı "Baskısız tahtayı el alır, el almazsa yel alır" başlığı altında *Muhbir*'de yayınladığını söyler.[102] Kanaatimizce Ebuzziya ya yanılmakta veya Suavî'ye olan düşmanlığından dolayı, bir yurt parçasının bir hiç uğruna düşmana terk edilmesini pervasızca tenkid eden bir yazıyı onun yazdığını inkâr etmektedir. Üstelik söz konusu yazıda "Baskısız tahtayı el alır, el almazsa yel alır" gibi bir başlık olmadığı gibi yazının içinde de bu atasözü geçmemektedir.

Halbuki Suavî, Ziya Bey ile aralarının iyi olduğu günlerde söz konusu yazıyı kendisinin yazdığını söylemiştir.[103] O, bununla da yetinmemiş, bir ömür boyu, Belgrad kalesinin Sırplılara verilmesini Âli Paşa'nın en büyük günahlarından biri olarak tekrarlamıştır.

Suavî'nin bu günlerde *El-Cevaib*[104] gazetesinde de makaleler yazdığını görüyoruz. *Muhbir*'in 25. sayısında onun *El-Cevaib*'de yayınlanan bir risalesinden tercüme edilen iki bölüm yayınlanmıştır. Risale ilmin önemi ile ilgili-

---

99 *Rûznâme-i Cedide-i Havadis*, no. 455, 29 Kanun-ı sâni 1867.

100 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 7, 6 Haziran 1909, tefrika no. 6.

101 *A.g.e.* aynı tarih ve no.
İstanbul'da yayınlanan *Muhbir* gazetesinin uyandırdığı yankılar ve hükümetin buna karşı aldığı tedbirlerle ilgili olarak bkz. BOA.A.]MKT.MHM.00386.00077.005

102 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 7, 6 Haziran 1909, tefrika no. 6.

103 *Le Mukhbir*, 28 Septembre (Eylül) 1867, no. 5.

104 1861-1884 yılları arasında Osmanlı tebasından Ahmed Faris eş-Şidyâk ve oğlu tarafından çıkarılmıştır. Arapça olarak yayınlanan gazete Osmanlı ülkesinin sınırlarını aşmış, Hindistan, Sumatra, Kuzey Afrika ve diğer bazı İslâm ülkelerinde de okunmuştur. Atilla Çetin (*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1984, no. 34, s. 481) gazetenin *Veledü'l- Cevaib* adıyla Türkçe nüshalarının yayınlandığını söylüyorsa da bizce bu yanlıştır. Çünkü aynı dönemi yaşamış olan Ebuzziya Tevfik, *Veledü'l-Cevaib*'in Filip'e ait müstakil bir gazete olduğunu ve sadece 7 sayı yayınlandıktan sonra kapatıldığını söyler (Ebuzziya Tevfik, *Salnâme-i Hadika*, 1290, s. 78). Aynı yanlışlık Hasan Duman'ın katoloğunda da vardır.

dir. *El-Cevaib* Suavî'nin risalesini "Şu mektup Fazıl-ı Levzaî Ali Suavî Efendi'nin bize yazmış olduğu risaledir,"[105] anlamına gelen Arapça bir başlıkla yayınlamıştır. *El-Cevaib*'in koleksiyonlarını bulamadığımız için maalesef yazıların aslını göremedik. Yazının geri tarafını tercüme edip yayınlamak için sabırsızlıkla *El-Cevaib*'in bir hafta sonraki sayısının çıkmasını beklediklerini ifade eden *Muhbir* editoryası, bunu yapamamıştır. Çünkü bir hafta sonra *Muhbir* 1 ay süre ile kapatılmış ve Suavî Efendi de Kastamonu'ya sürülmüştür. *El-Cevaib*'deki tefrika tamamlandı mı, yoksa yarıda mı kaldı, bunu bilemiyoruz. Ancak şu kadarını biliyoruz ki Suavî Avrupa'da iken de *El-Cevaib* ile olan münasebetini devam ettirmiştir. Yeri geldikçe bu konuya döneceğiz.

Kastamonu'ya sürülmesi

Muhbir gazetesinin kapatılmasından sonra Filip Efendi bir beyanname yayınlayarak Bâbıâli'den niçin kapatıldıklarını sormuştur. Namık Kemal söz konusu beyânnameyi *Tasvir-i Efkâr*'da yayınlamış ve ayrıca kapatılmayı tenkid eden bir yorum eklemiştir.[106]

Ebuzziya'nın beyanına göre, Suavî *Muhbir*'de yazdığı bu günlerde Zaptiye Müdür Muavini Mirliva Asım Paşa'nın konağı müdavimlerindendir. Paşa'nın konağı Suavî'nin daimi merkezi gibidir.

> Suavî, o tarihte başında bir imame-i azimi taşır ve nezafetine pek ziyade itinası olduğundan, iki tane sarığından beherini her gün münavebeten sarmağı itiyat ettiği cihetle bu sarıklar Paşa'nın konağında yıkanıp ütülenerek Hoca'ya verilirdi. Binaenaleyh Suavî, Paşa'nın hanegîsi addolunur idi. Hatta kendisine bir de oda tahsis edilmişti.[107]

Suavî sürgün edilişinden bahsederken hangi yerden alınıp götürüldüğünü söylemeden hadiseyi şöyle anlatır:

> Tâ ki bir akşam ezan vakti Edhem Efendi namında bir teftiş memuru gelip "Seni Zaptiye Müşiri Muavini Mustafa Paşa bekliyor" dedi. O akşam da Mustafa Paşa ile birlikte Cemil Paşa'ya gidecek idim. Derhal kalktım, merkum ile gittim. Beni Bâb-ı Zabtiye'ye kadar getirdi ve bir güzel odaya oturttu. Filhal iki teftiş memuru gelip yanımda oturdular. Ol vakit anladım ki ben tevkif olundum. O gece orada yattım. Sabahısı Zaptiye Müşirî Hekim İsmail Paşa yanına çağırıp, zaptiye müsteşarı ve muavini Mustafa Paşa dahi hazır oldukları halde sigara, kahve içtik. Ruh bahsi açıldı, nihayet Müşir Paşa dedi ki sizi mu-

105 *Muhbir*, 22 Şevval 1283, no. 25, s. 2.

106 *Tasvir-i Efkâr*, 28 Şubat 1867, no. 465.

107 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 10 Haziran 1909, no. 11, tefrika no. 10.

vakkaten seyahate gönderecekler. Bu 'hasbel-icab' bir şeydir, katiyyen ilişik etmeyiniz. Kim gönderiyor? Nereye gideceğim, sebep nedir? Sual ettim ise de 'hasb'el-icab'dan başka bir açık cevap vermedi. O gece orada kaldık. Müfettiş vasıtasıyla bana bir havadis geldi ki memurînden ve ahaliden yüz elli kadar zevât birikip Bâb-ı zabtîye'ye kadar gelerek beni hükûmetten isteyecekler imiş.

Hükûmet vermediği halde zor ile istemeğe ittifak etmişler. Ben bu haberi getiren zata böyle bir hareketin olmamasını tenbih ettim. Vakıa tenbihe hacet kalmadı, sabah oluyordu, beni bir alay zaptiye debdebesiyle İzmit Vapuruna getirdiler. Akdemce ..... vasıtasıyla talebemden Hasan Efendi'yi, bazı eşya ve kitap istemiş idim. Hasan Efendi geldi ve eşyayı da iki sandık ile vapurun kamarasında buldum. Teşekkür ederim; ol eşyadır ki Kastamonu'dan bu tarafa savuştuğum vakit, İstanbul'dan gelen me'mur-ı mahsus ile Bab-ı Zabtiyyeye gönderilmiş ve bir sene orada ve bazı evrak Âli Paşa'nın konağında kaldı. Eğer bu evrakın yanması mukadder olduğunu Âli Paşa bilmiş olaydı, alıkoymazdı. Zira konağı dahi beraber yandı.[108]

Ebuzziya, Suavî'nin Asım Paşa'nın konağından alındığını, hadisenin sabahı Namık Kemal ve arkadaşlarının *Tasvir-i Efkâr* yazıhanesinde toplanarak meseleyi enine boyuna değerlendirdiklerini ve Namık Kemal'in büyük bir kâğıda Suavî'ye iletilmek üzere beş on satır yazı yazıp kendisine verdiğini söyler. Ebuzziya aldığı talimat gereği bir tehlike ânında kâğıdı yutacaktır. Ebuzziya, Bâb-ı Zabtiyyeye gider, fakat müfettişten Suavî'nin vapura bindirildiği haberini alır.[109]

Suavî'nin bahsettiği 150 kişi belki de Namık Kemal ve arkadaşları idi. Belki de bu haber sadece bir provokasyondu veya Suavî'nin kendisi hakkında bir "hüsn-i zann"ı idi. Konu ile ilgili elimizde belge olmadığından hüküm veremiyoruz.

Ayrıca Suavî'nin bu yıllarda Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin çekirdeğini oluşturan "Meslek cemiyeti" ile ilgisinin bulunup bulunmadığını da bilmiyoruz. Bu konuda kendisi bir şey yazmadığı gibi Ebuzziya da ne onun de de Ziya Paşa'nın ismini zikreder. Ancak Suavî'nin onlarla irtibatlı olduğu anlaşılmaktadır.

Kastamonu'daki günleri

Suavî'nin Kastamonu'daki iki aylık hayatının fiilî siyasetten uzak, ilmî ve pedagojik bir faaliyette geçtiği anlaşılıyor. O, burada da talebeye ders veren,

---

108 *Ulûm*, no. 15, s. 911-913. Son cümlede Suavî, sanki Ali Paşa'nın konağının kendilerinin düzenlediği bir sabotajla yandığını ima etmektedir.

109 "Yèni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 10-11 Haziran 1909, no. 11-12, tefrika no. 10-11.

konuşan, yazan Suavî'dir. Kendi ifadesine bakılırsa Kastamonu'daki iki aylık sürede üç tane kitap veya risale yazmıştır. Kastamonu'daki hayatını ve faaliyetlerini kendi ifadelerinden takip edelim:

> İstanbul'daki ehibbanın muhaberâtıyla ve Vâli Hamdi Paşa'nın izhâr ettiği ünsiyetle hiç sıkılmadım. Politika olmasın da esas, ahkâm, usûl-ı fıkıh olsun dedim. Oranın talebesine Mir'at okutmağa başladım. Kastamonu'da, ki oraya dühulüm sene 1283 zilka'desinin nısfında idi (1867 Martının 3. haftası). Hürûcum nısf-ı muharrem sene 1287 (1867 Mayısının 3. haftası) iki mah zarfında ve tedris esnasında her devletin nizâmât-ı mukannene ve servet ve kuvvetine dair Türkçe bir kitap yazdım. İsmi "Sen de Gemidesin" idi. Bu isim tuhaf görünür fakat vech-i tesmiye vardır. Çünkü kitabın mukaddimesinde şu hadis-i şerifi yazıp şerh etmiştim.[110]
>
> Bir de ahvâl-ı Hazırayı Tarif olmak üzere münşiyane Arabî bir risale yazdım. Ve iki cilt de şark'da mevcut ta'rif ve Garb'dakilerle muvazene babında bir kitap daha yazdım. 1. cilt Kayde'l-Mevcûd, 2. cilt sayde'l-Mefkûd. Cild-i sâni ahirinde lisanımızın, hattımızın, imlamızın keyfiyet-i ıslahına dair ba'zı mütalaalar da irad ettim.[111] Yazdığım kitapların nüsah-ı müte'addidesi alınmak üzere hanemde daima üç talebe bulunur ve gece gündüz yazılır idi. Bu suretle müteaddid nüshalar neşr olundu.[112]

Hadis-i Şerif'in mealinden anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber, alimlerin cahilleri uyarması, üst tabakadakilerin alttakileri kollaması gerektiğini söylemektedir. Çevresinden sorumlu olma, olup bitene karşı kayıtsız kalmama, "bana ne" dememe mesajı veren bu hadis-i şerif o günlerde devletin ve milletin içerisinde bulunduğu durum karşısında daha da ehemmiyet kazanıyordu.

Suavî'nin yazdığını söylediği bu esere de şimdiye kadar raslayamadık. Ancak o günün şartları içerisinde kayıtsızlık içinde olan devlet adamları ile sıradan insanların vaziyeti Hadis-i Şerifteki gemi örneğine çok benziyordu. Şa-

110 Orijinal metinde yazar Hadis-i Şerif'in Arapça metnini vermiştir. Meali şöyledir: Allah'ın (men ettiği) hudut üzerinde duran (ilerlemeyen) kimse ile (ilerleyen) ve hududta vaki olan kimselerin benzeri bir sefine halkının meseli gibidir ki,onlar sefine üzerinde kur'a attılar: bazısına sefinenin üstü (güverte) düştü, bazısına da altı (ambar kısmı) isabet etti. Sefinenin alt katında bulunanlar susayıp sudan müstefid olmak istedikleri zaman yukarı (çıkıyorlar ve bura) dakilerin üzerine uğrayıp geçiyorlardı. Bunlar (aralarında): biz, nasibimiz ambarda bir delik açarsak (hem biz ezalanmamış, hem de) üstümüzdekilere eza vermemiş oluruz, dediler. Bunlardan birisi bir balta yakalayarak sefinenin en aşağı bir yerini delmeye başladı. Yukardakiler der-akab geldiler. "Sana ne oluyor?" diye sordular, o da: Siz bizim yüzümüzden müteezzi oluyorsunuz, bize muhakkak şu lazımdır dedi. Şimdi alt tabaka sahipleri bu esafil-i nası (fena) dilekleriyle başbaşa bıraksalardı, hepsi birden helak olurlardı. Fakat bunların (cinayetkâr) ellerini tutsalardı (hem) kendileri necat bulurlardı hem de bu mücrimleri toptan kurtarırlardı. (Sahih-i Buhari muhtasarı, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984, cilt 7, s. 433-434.)

111 Bu eserden ilk defa *Muhbir*'in 47. sayısında söz edilmiştir.

112 *Ulûm*, no. 15, s. 915.

yet Suavî böyle bir eser yazdıysa bu isim isabetle seçilmiştir. O, bu gemi sembolünü hep kullanacak ve devlet erkânına onların da aynı gemide olduğunu hep hatırlatacaktır.

Suavî'nin Avrupa'ya kaçması

Suavî'nin yazdığına göre, Mustafa Fazıl Paşa, daha kendisi Kastamonu'ya sürülmeden yani, *Muhbir*'de yazdığı günlerde onunla irtibat kurmak istemiş, fakat kendisi bu yakınlığa yanaşmamıştır:

> Bir aralık Muhbir gazetesinin sahibi Filip Nord gazetesinde Fazıl Paşa'nın Sır katibi imzasıyla görülmüş olan Jön Türk riyaseti ilânını Türkçeye tercüme ettirerek gazeteye derc etmiş. Bundan benim haberim yok idi. Kaldı ki Bâbıâli nazarında bunun tercüme ve ilanı bana 'arz olundu. İşte o tarihten itibaren Fazıl Paşa taraftarı addolunmaya başladım. Bundan birkaç gün sonra merkum Filip yanıma gelip: "Mustafa Fazıl Paşa'nın kethüdası Mehmed Bey beni çağırttı. Paşa'nın Muhbir gazetesinden memnuniyetini ve sana olan meyl ü muhabbetini beyan etti" dedi. Ve mülâkat ister misin diye sual eyledi. Ben mülâkatına tama' etmedim.[113]

Nihayet Mustafa Fazıl Paşa, Ali Suavî gibi her tabaka insan ile irtibatı olan, hem yazar, hem vaiz hem hoca bir insanın hükümete karşı, sürgününden dolayı daha da keskinleşen küskünlüğünü iyi değerlendirerek onu Paris'e davet etti.

Suavî karakter itibarıyla konuşması yahut da yazması gereken adamdı. Günün şartları içerisinde İstanbul'da ikisi de tehlikeli idi. Beyoğlu'nda yabancı dillerde yayın yapan gazeteler, sahiplerinin de yabancı olmasından yararlanarak istediklerini yazıyor, fakat Osmanlı gazeteleri bunların yazdıklarını iktibas bile ederken bir yığın zorlukla karşılaşıyorlardı. Kaldı ki Suavî'nin sürgüne gönderilmesinden, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın çeşitli vazifelerle İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenmesinden sonra basına nefes aldırmayacak "Kararnâme-i Ali" diye meşhur olan Basın Sansür Kanunu yayınlandı (8 Zilka'de 1283 - 14 Mart 1867). Halbuki eski Sadrazam Fuad Paşa'nın çıkardığı 10 Ocak 1865 tarihli kanuna göre mahkeme kararı olmadan gazeteler kapatılmayacaktı. "Kararname-i Ali" bunu ortadan kaldırıyordu.

Ayrıca Suavî, İstanbul'un gözünde artık mimli adamdı. Mustafa Fazıl Paşa'nın taraftarı olarak bilindiği bir tarafa, millet meclisi istemesi, o güne göre büyük cür'etkârlıktı. Suavî, Belgrad Kalesi'nin Sırbistan'a bırakılmasının hesabını Sadrazam'a soracak kadar pervasız adamdı. Sürgünden dönse bile İstanbul'da eski havayı bulamayacağını biliyordu. İşte bu sırada Mustafa Fa-

113 *Ulûm*, no. 15, s. 910.

zıl Paşa'nın elçisi Suavî'ye meşhur davetle geliyordu. Bundan sonrasını kendi cümlelerinden okuyalım:

> Ol vakte kadar Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'yla bir münasebetim yokken Zilhicce nısfında Kastamonu'ya biri çıktı, geldi. Bu adam müşarünileyhden 90 adet Osmanlı altını getirip Paşa'nın beni Paris'e istediğini tebliğ etti. Ben tereddüt edip fazla Avrupa'ya kaçmağı ihtiyar etmedim. Bu adam hâlâ ..... Paşa'nın ağalarından ..... Ağa idi. Andan sonra Hükümet canibinden bana maaş bağlanışını ve Muharremin evâhirinde İstanbul'a avdet edeceğim meseleleri bazı resmî taraftan tebliğ olundu. Hal böyle iken Mustafa Fazıl Paşa canibinden Fi 13 Muharrem 1284 Perşembe günü idi, ikindi olmak üzere bir adam çıkageldi ve beni alıp gizlice İstanbul'a getirmek hizmetine memur olduğunu ve oradan müşarünileyhin vekilleri Paris'e isal edeceklerini beyan etti. Elime de bir mektup verdi. Mektup .....ın hattıyladır. İçinde der ki; "Geçende size doksan lirayı Mustafa Fazıl Paşa gönderdi. Paris'te sizin vürudunuza muntazırdır. Size Avrupa'da bir gazete yazdıracaktır. İstanbul'dan hurûfat dahi satın aldı. Harfler sizden evvel Paris'e varır. Vüsûlunuzda hakkınızda lâzım gelen hürmetle beraber, refah ile maîşetinizi ta'ahhüd eder. Avrupa gibi bir serbest mahalde, mezâlim-i hâzıra aleyhinde şiddetli âsâr yazmak millete büyük hizmettir. Zat-ı fâzılânelerinden muntazır olduğumuz da budur. Sizi bulacak adam ile birlikte vakit fevt etmeyerek azîmetiniz intizar olunur. Zahmetiniz İstanbul'da Beyoğlu'na kadar gelmektir. Oraya geldiğinizde sizi biri görecektir. Ona teslim olunuz, mahall-ı matlûba isâl eder."[114]

Suavî'nin bu teklifi almasından sonra mektubu getiren adamla o günün sabahı bir hamamda buluşmaya karar verilir. Fakat o, bu arada, gidip gitmemek hususunda tereddüde düşer.

> Gitsem mi, gitmesem mi mütala'aya başladım. Gitmeği gönlüm istemezdi. Halbuki iki bâis azîmetime cebr ederdi.
>
> Birinci bâis: Mustafa Fazıl Paşa'nın "İstanbul'da Hünkâr'a mektup" diye tab' ve neşr ettirdiği risalesini elime alıp okudukça ve içinde 'Şevketli Padişahım tebdil-i usûl-ı idare ile devleti kurtarınız. Nizâmât-ı serbestâne ile tezyin ederek şunu halâs ediniz lâkin öyle nizâmât-ı serbestâne ki, sahih, vâsi ve münbit ola.
>
> Gerek hîn-i icrasında ve gerek bilâ-tağyir devamında iktiza eden her türlü teminat ile ihâta edile..'
>
> > Şevketlü Sultanım, şimdiden görüyorum ki sizin müsteşarlarınız olan hainler ve cahiller nizâm-ı serbestâne lâfzını ne türlü manalara çekeceklerdir.

114 *Ulûm*, no. 15, s. 915-917.

Malûm-ı şâhâneleridir ki, bendeniz şimdiki halimde ne me'muriyet, ne de bir gûna ihsan talebindeyim. İlân ederim ki, benim maksadım hükûmetinizdeki İslâm ve Hıristiyan teba'anın ekseriyetle feryad ettikleri fenalıkları hâk-ı pay-ı hümâyûnunuza arz ve tebliğ etmektir.

Şu ibareleri gördükçe bu vech ile âleme karşı garazsızlığını ilân eden bir zât-ı âliyi elden gelen hizmetle te'yid için maiyetine gitmeğe heves idi.

İkinci bâis: Bâbıâli, Fazıl Paşa'nın beni Paris'e kaçırmak üzere Kastamonu'ya adam gönderdiğini haber almış. O adamı ve onda ve keza bende olan evrâkı tutturmak ve beni bazı derecede rencide etmek üzere memur-ı mahsus irsâl edecek diye İstanbul'dan aldığım havadis ki, savuşmadığım halde bir takım gizli işler çıkacağını ve ben de bî-sebep rencide olacağım vechelerle gönlüm rahat değildi.[115]

Suavî'nin sözünü ettiği bazı gizli işler, acaba sadece kendisinin Paris'e kaçırılması ve bu arada aracı olan kimselerin yakalanması mı, yoksa bunun ötesinde bir şey var mı idi? Maalesef bunu Suavî'den öğrenemiyoruz. Kendisi Kastamonu'dan ayrılırken bazı evrakını yaktığını ve bazısını da yanına aldığını söylüyor. Bu yaktığı evrak ne idi, kiminle ilgiliydi, bilemiyoruz.

Suavî, bir hayli tereddütten sonra nihayet Fazıl Paşa'nın davetini kabul eder. 14 Muharrem 1283'te (18 Mayıs 1867) kendisini almaya gelmiş adamla Kastamonu'dan firar eder, atla İnebolu'ya gelir ve orada Trabzon'dan gelen İstanbul vapuruna biner. Gemi Büyükdere açıklarında demirleyince, Suavî, güverteye çıkar fakat orada Kastamonulu bazı yolcular tarafından tanınır. "Hoca kaçmış," fiskosunun gemide dolaşması üzerine, bir kamarota bir altın rüşvet vererek gemiye yiyecek getirmiş olan bir kayıkla kendisini kaçıran adamla beraber Tarabya'ya ve oradan da başka bir kayıkla Beşiktaş'a çıkar. Suavî'nin kayığı Beşiktaş'a doğru ilerlerken kendisini mahzun duygular içerisinde bulur. Vatanından ayrılmanın hüznü aslında şâir olmayan Suavî'ye şiir bile söyletir:

> Muharremin on yedinci gecesi hava açık, nur-ı kamer boğazı gümüş varaklatmış, kürekten su fışıltısı kulağıma hazin hazin dokunmağa başladı. Düşünmeğe başladım ki, benim bu yerde toprağım olsun, ben bu yerin en namusluları idadında bulunmak iddiasında olayım, ya ben neden bu yerden mehcûr oluyorum? Acaba ömrüm vefâ edip de ben bu yerleri bir daha görebilecek miyim? Haydi bakalım, takallûbât-ı dehr çoktur, husûsan bizim gibilere Kastamonu'ya gönderilirken Anadolu'da elsineye düşürmek kaydıyla söylemiş olduğum bazı eş'ar ki, Bolu'da Türabî, Serserî gibi saz âşıklarına tanzir ettirmiştim. Kayıkta onları okurdum.

115 *Ulûm*, no. 15, s. 915-918.

Çekerler tir-i cevri sîne-i gayretkeşe lâkin
Bu yolda tîr-i cevre sîne germek kahramanlıktır.

Ağzıma geleni de vezne sokardım. Ez'an-cümle o gece kayıkta "olmaktadır" diye uzun bir şeyler söyledim. Başı şöyledir:

Dembedem terkîb-i millet târ u mâr olmaktadır,
Târ u mâr ettikçe hâin neşvedâr olmaktadır.
Şimdi millet bir nefes şâd olmağa canlar verir.
Böyle bir demde ihanet ber-karar olmaktadır (ila ahir)

Bunları söylemekten muradım ne seyahat mecburiyetinden, ne de o gece kayıkta soğuktan titreyişimden. Hâsılı hiçbir şeyden rencîde-i hatırât olmayıp bilâkis halim ve fikrim ile mütelezziz idim.

Saadet dedikleri de rahat-ı bâldan ibaret değil mi? Elbette o gece Âli Paşa'nın kalbinden Londra'da çıkacak *Muhbir*'in ruhu ve üç sene sonra gelecek *Ulûm* gazetesinin nüfuzu selb-ı rahat etmişti.[116]

Suavî, daha sonra "Mustafa Fazıl Paşa'nın kefil-i umûru, dediği Deutsch'a gider.[117] Deutsch, o günlerde takipte olduğundan onu başka bir yere misafir olması için gönderir. Suavî misafir kaldığı şahsın yabancı olmadığını söyler, fakat adını vermez.[118]

Bu şahıs muhtemelen Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın da kaçmasını planlayan *Courrier D'Orient* gazetesinin sahibi Giampiétri'dir.

Suavî 22 Mayıs 1867'de, Messagerie şirketinin Marsilya vapuruna bindirilir. O, Kastamonu'dan gelirken kendisini rüşvetle karaya çıkartan kamarota bazı evrakını teslim etmiş ve Marsilya vapuruna getirip kendisine vermesi halinde bahşişler va'd etmiştir. Kamarot konuşulduğu gibi evrâkı Marsilya gemisine getirir ve bahşişini alır. Bu arada Suavî kendisini Kastamonu'dan kaçıran, biletini temin eden, ona üst baş alan şahsın adını açıklar. Bu şahıs Yorgi Stenfalis isminde birisidir. Bu şahıs daha sonra Mustafa Fazıl Paşa tarafından Suavî'nin Londra'da çıkaracağı *Muhbir* gazetesinin İstanbul'daki dağıtımı ile görevlendirilecektir.[119] Londra *Muhbir*'ini ele alırken Yorgi'nin faaliyetlerine ayrıca temas edeceğiz.

Burada hemen şunu belirtmeliyiz ki, Yeni Osmanlılar, girişte de belirttiğimiz gibi, her ne kadar yabancılara ve Osmanlı'nın Hıristiyan teb'asına tanınan imtiyazlardan yüksek sesle şikâyet ederlerse de, kendileri de onların bu imtiyazlarından istifade etmekten geri durmamışlardır.

116 *Ulûm*, no. 15, s. 923-925.

117 Bu adam Giriş'te kendisinden söz ettiğimiz Simon Deutsch'tur. Suavî okunduğu gibi (ڈوچ) şeklinde yazmıştır.

118 *Ulûm*, no. 15, s. 925.

119 *Ulûm*, no. 15, s. 927.

Suavî'nin Kastamonu'dan ayrılmasından birkaç gün sonra Zaptiye Müşiri İsmail Paşa, Kastamonu Valisi Edhem Paşa'ya bir yazı göndererek Suavî'nin kaçırılmak istendiğini ve bu amaçla oraya bazı kimselerin gönderildiğini, kimseye renk ve ipucu verilmeden evinin aranmasını ister. İsmail Paşa ayrıca Suavî'nin evinde bulunacak evrakın, ne olursa olsun, İstanbul'a gönderilmesini ve kendisinin gözaltında tutularak şüpheli şahıslardan uzak tutulmasını da emreder.

Fakat bu geç kalmış bir teşebbüstür. Suavî çoktan Paris yolundadır. Suavî her nasıl ele geçirmişse bu mektubun orijinalinin fotoğrafını *Ulûm* gazetesine basmıştır.[120]

Suavî Paris'te

Suavî'yi taşıyan gemi İtalya'nın Mesina limanına vardığı zaman, Suavî, denizde sandal içinde iki fesli görür ve birini hemen tanır. Bu, Meclis-i Vâlâ âzâsından Ziya Bey'dir. Güvertede yanına yaklaşan genç bir delikanlı, fesli zatları kendisine tanıtır. Bu genç, Mustafa Fazıl Paşa tarafından çıkaracağı gazetenin mürettipliğini yapmak üzere getirilen Ermeni Agop'tur. Fakat Suavî'nin bundan haberi yoktur. Suavî, Ziya Bey ile beraberindeki ikinci fesliyi yani *Tasvir-i Efkâr* muharririni ve tercüme odası hülefâsından Kemal Bey'i görür. Onlar daha önce "izeri" (İsere) gemisiyle Mesina'ya kadar gelmiş ve Suavî'nin bulunduğu Marsilya gemisini beklemişlerdir.

Suavî, burada kendisini beklediklerini zikretmez. Yalnız aynı gemi için bilet almış olduklarını söyler.[121]

Sohbet esnasında Suavî Ziya Bey'e niçin kaçtıklarını sormuş, o da Kıbrıs'a tayininden, Âli Paşa ve ekibinin onu padişahın gözünden düşürdüklerinden söz etmiş, ayrıca Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti ve Paris sergisini görmek arzusunu da kaçışının sebepleri arasında zikretmiştir. Bununla beraber Ziya Bey endişelidir. O, ancak Mustafa Fazıl Paşa'nın vaadlerinde samimî olması halinde öyle hür bir diyarda zulüm ve keyfi idare aleyhinde elbirliği ile çalışabileceklerinden bahseder.[122] Namık Kemal ise, Suavî'nin Kastamonu'ya sürülmesinden sonra kendisinin de *Tasvir-i Efkâr*'da yazmasının yasaklandığını, Erzurum Vali Muavinliğine tayin edildiğini, fakat Mustafa Fazıl Paşa'dan aldığı davet üzerine gitmediğini söyler. Kemal Bey Avrupa'ya kaçış sebebini açıklarken Suavî ile beraber Avrupa'da bir gazete yayınlayacaklarından söz eder. Bu sohbet sırasında Kemal Bey, Ziya Bey'i kaçmaya kendisinin ikna ettiğini anlatır. Ve bunu Ziya Bey'e de tasdik etti-

120 *Ulûm*, no. 15, s. 919-921.

121 *Ulûm*, no. 15, s. 929.

122 *Ulûm*, no. 15, s. 930.

rir.[123] Ziya Bey, Mesina'dan İstanbul'a çektiği telgrafta kendisi, Namık Kemal ve Ali Suavî'nin Mesina'ya vardıklarını bildirmiş ve Suavî'ye göre, üçünün beraberce kaçmaya muvaffak olmasının anlaşılması Âli Paşa'nın rahatını kaçırmıştır.[124]

Suavî'nin ifadelerinden öyle anlaşılıyor ki, kendisi Mesina'ya varmadan Ziya Bey ile Kemal Bey'in Paris'e davet edildiğini bilmemektedir.

Bu üç Osmanlı aydını Marsilya'dan trene binerek 26 Muharrem 1284'te (30 Mayıs 1867) Paris'e varırlar. Hemen Mustafa Fazıl Paşa'nın Boulevard Malesherbes'teki[125] konağına giderler. Suavî, "Biz üçler" dediği grubun Paşa ile karşılaşmalarını şöyle anlatır:

> Paşa'ya haber verdiler, çıktı, memnuniyet izhâr eyledi ve benim Kastamonu'dan öyle sühuletle savuşabildiğime hayli ta'accübler eyledi ve dedi ki: "benim servetim size de kâfidir, aman çalışalım, artık ne olacaksa olsun. Elbette bir şey yapalım."
>
> Biraz istirahatten sonra bizi, ol vakt Paşa'nın idaresiyle Rue Pèpinière'de oturan Şinasi Efendi'ye yer bulmak üzere gönderdi. Efendi (rahmetullahi aleyh) bize o sokakta numara 4'te odalar buldu.[126]

Ebuzziya'nın ifadesine göre, yedi kişiden ibaret olan ve içlerinde Suavî isminde ulemâdan bir de mühim adam bulunan Jön Türklerin en önemli elemanlarının Paris'e gelip Mustafa Fazıl Paşa'nın konağına inmeleri Fransız polisinin dikkatini çekmiştir.[127]

Bu arada Mustafa Fazıl Paşa'nın temasta olduğu Fransız gazeteleri de bu hadiseye yer vermiştir. *Journal des Débats* ile zamanın en mühim gazetelerinden sayılan *La Liberté*[128] ve *Siècle* gazeteleri bu gençleri alkışlamıştır. "Hatta Liberté topluluğu: "Türkiye'nin müncileri ve terakkiperverânın mukaddemetü'l ceyşi" tabiri ile tavsif ederek "Fransız kavmi, fikr-i terakkiye rayetkeş olan ve memleketlerinin en güzide eshâb-ı kaleminden bulunan bu genç vatanperverlere ağûş-ı mihman-ı nevâzîsini kemâl-ı hâlaset ve muhab-

123 *Ulûm*, no. 15, s. 931.

124 *Ulûm*, no. 15, s. 931.

125 Ebuzziya, Fazıl Paşa'nın Champ Elysées'de oturduğunu yazar. Ancak Suavî Fransa'yı Ebuzziya'dan daha iyi bildiği için onun beyanını tercih etmek doğru olur. Ayrıca Ebuzziya, Paris'e 7 Haziran 1867'de vardıklarını söyler ki, bu da Suavî'nin beyanıyla çelişmektedir. Bkz. "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 107, 15 Eylûl 1909.

126 *Ulûm*, no. 15, s. 932.

127 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 107, 15 Eylûl 1909, tefrika no. 40. Ayrıca Paris'e henüz ulaşmış, Yeni Osmanlılar'la ilgili Fransız basınında çıkan yazılar için bkz. Kaya Bilgegil, *Türkiye'de Bazı Yeni Osmanlılarla Yeni Osmanlı Taraftarlarının Bir Millet Meclisi Kurma Teşebbüsü*, Erzurum, 1979, s. 341-359.

128 Gazete Ziya Bey'le Mehmed Bey'in Fransızca yazılarına da yer vermiştir. (Ö. Faruk Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, s. 107.)

betle açar ve meslek-i hürriyette onlara pişvâ olmayı kendisine vazife addeder," demiştir.[129]

Yeni Osmanlılar Avrupa'ya gelişlerini övgüyle destekleyen gazetelerin yanında aleyhlerinde yazan gazeteler de vardır.

Londra'da yayınlanan *Muhbir*'in bir haberinden öğrendiğimize göre, Yeni Osmanlıların Paris'e gelişiyle beraber bir yığın söylenti çıkmıştır. Asıl iddia şudur: Yeni Osmanlılar, Avrupa'ya padişah ve "vükelâ-i hâzıra" aleyhinde bir hareket tertip etmek için gelmişlerdir. Bunun üzerine Ziya Bey kimsenin şahsı ile ilgilenmediklerine ve padişahın vücudunun her zaman mukaddes olduğuna dair Fransız gazetelerine bir ilân vermiştir. Cevap olarak *Le Mémorial Diplomatique* Ziya Bey'in şahsında Yeni Osmanlıları hedef alan bir yazı yayınlamıştır. Gazete, Ziya Bey'i Divan-ı Hümayûn kâtibi ve Deavi Nazırı olarak tanıtmış, ayrıca Amasya ve Kıbrıs Mutasarrıflıklarından azledildiğini iddia etmiştir. Aynı gazeteye göre, Yeni Osmanlılar Avrupa'ya Osmanlı devlet adamlarının itibarını kırmak için gelmişlerdir. Ziya Bey bu ithamlara *International* gazetesinde yazdığı bir yazı ile cevap vermiş ve *Memorial*'ın şahsı aleyhinde yazdıklarından dolayı Fransız adliyesinde dava açmıştır. Gazete özür dilemişse de Ziya Bey dâvâdan vazgeçmemiştir.[130]

Muhbir'deki haberde, Suavî bu davanın sonucunu okuyuculara bildireceklerini söylediği halde sonraki sayılarda dava ile ilgili herhangi bir habere rastlayamıyoruz.

Suavî ve arkadaşları, 30 Mayıs 1867'de Paris'e vardıktan tam bir ay sonra nazik bir davetle şehri terke zorlanıyorlardı. Sebep Sultan Abdülaziz'in Paris seyahatidir.

Daha önce Polonyalı bir genç ihtilalci tarafından Rus Çarı'na düzenlenen suikast teşebbüsü Fransız yönetimini daha hassas davranmaya zorlamıştır. O günkü Paris'te İtalyan Mazzini'den Lehli ihtilâlcilere; Girit'teki asi Rumlardan Garibaldi'nin adamlarına kadar bir yığın ihtilâlcinin bulunması Fransız hükümetini Osmanlı Sultanı'nın ziyareti esnasında dakik tedbirler almaya sevk etmiştir. Bununla beraber Yeni Osmanlıların Paris'i terke zorlanması Paris Sefiri Cemil Paşa'nın Fransız Hükümeti'ne müracaat etmesi neticesi gerçekleşmiştir. Bunun böyle olduğunu Kânipaşazâde Rif'at Bey'in Cemil Paşa'ya yazdığı ve Ebuzziya'nın yayınladığı bir mektuptan anlıyoruz.[131]

Ebuzziya'nın yazdığına göre, Fransız İçişleri Bakanı Marki de La Valette Ziya Bey'le Namık Kemal'i bakanlığa davet etmiş ve almak zorunda kaldıkla-

129 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 107, 15 Eylül 1909, tefrika no. 40.

130 *Le Mukhbir*, 21 Septembre 1867, no. 4, s. 3-4.

131 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 108-109, 16-17 Eylül 1909, tefrika no. 41-42.

rı tedbirlerden söz etmesine ihtiyaç kalmadan Ziya Bey, arkadaşları ile Londra'ya gitmek üzere bilet aldıklarını beyan edip müsaade istemiştir.[132]

Suavî ve arkadaşlarının Paris'te bulundukları bu bir ay içerisinde ilk defa gördükleri ve kendi ülkelerine hiç benzemeyen Paris'i tanımaya çalışmış olmaları muhtemeldir. Ayrıca Mustafa Fazıl Paşa'nın konağındaki meclislerde gerek Fransız ve gerekse diğer yabancılarla temas kurmuş olmaları mümkündür. Çünkü Ebuzziya'nın anlattıklarına bakılırsa, Fazıl Paşa'nın Paris'teki konağı, kelimenin tam manasıyla, bir "yol geçen hanı"dır. Paşa'nın Bâbıâli üzerinde baskı kurmak için para ile halledilebilecek her çareye başvurduğu anlaşılmaktadır. Avrupa kamuoyunda şöhret kazanmak için basın çevreleri ile yakın dostluk kurmaya çalışan Mustafa Fazıl Paşa'nın kaldığı yeri Ebuzziya şöyle anlatır:

> Fazıl Paşa oteli ise, buradaki konağın Paris âlem-i kibarına mahsus olan tarza tahavvül etmiş, yani şekline alafrangalık vermiş bir aynı idi. En benâm ricâl-ı siyâsîyyeden en sefil "avanturier" derbederlere kadar her sınıftan yüzlerle adam, küll-i yevm Paşa'yı ziyaret eder, bâhusûs erbâb-ı neşriyat tercihen cay-ı hürmet ve kabul görürdü. Binaenaleyh Jön Türk Fırkası pek az zaman zarfında pek çok ve hatta pek mühim erbâb-ı siyaset ile münasebet ve ünsiyyet hasıl eyledi.[133]

Ali Suavî, 1867 yılı Temmuz ayının başında Namık Kemal, Ziya Bey ve Agâh Efendi ile beraber Londra'ya gider. Arkadaşlarından Nuri, Reşat ve Mehmet Beyler Jersey adasına, Rifat Bey ise Brüksel'e gitmek üzere Paris'i terk ederler.[134] Bu sırada Mustafa Fazıl Paşa, Toulon'a Hünkâr'ı karşılamaya gitmiştir. Muhtemelen Yeni Osmanlıların Paris'i terk ettiğinden haberdar değildir.[135]

Suavî Londra'da diğer arkadaşlarıyla beraber 13 Regent Street'te bir eve yerleşmiştir. Sultan Abdülaziz Londra'ya geldiği zaman Ziya Paşa'nın dışındaki üç arkadaş, Crystale Palace'de fesleriyle Hünkâr'ın dikkatini çekmiş ve bu fesli gençlerin kim olduğunu sormuştur. Fuad Paşa "M. Fazıl Paşa kulunuzun teşkil eylediği fırka-yı muhalife efradından bazıları,"[136] şeklinde cevap vermiştir.

Mustafa Fazıl Paşa, Hünkârın Avrupa seyahatine büyük ilgi göstermiş, her gittiği yerde maiyetinde bulunmuştur. Ebuzziya'nın söylediğine göre, Londra'da Buckingham Sarayı'nda Padişah'la yaptıkları görüşmenin neticesinde, Padişah kendisinin samimiyetine inanmış ve İstanbul'a dönmesini istemiş-

---

132 *A.g.e.*, aynı tarih ve sayılar.

133 *A.g.e.*, tefrika no. 41.

134 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 112-113, 20-21 Eylûl 1909, tefrika no. 44-45.

135 Ali Kemalî Aksüt, *Abdülaziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, İstanbul, 1944, s. 115.

136 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 114, 22 Eylûl 1909, tefrika no. 46.

tir. Fakat Mustafa Fazıl Paşa, Hünkâr'dan özel işlerini yoluna koymak için iki ay müsaade almış ve Padişah'ın İstanbul'a dönüşü sırasında ona Budapeşte'ye kadar refakat etmiştir.[137]

Bu konuda değişik söylentiler vardır. İngiltere'nin o zamanki İstanbul elçisi Henry Elliot'a göre, Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönüşüne Wales Prensi'nin Padişah nezdindeki girişimleri neticesinde müsaade edildiğini[138] Giriş'te belirttik.

Londra'da bulunan Ziya Bey, Namık Kemal ve Ali Suavî bir mücadele programı yapmışlardır. Londra'da *Muhbir*'i tek başına çıkarmakta ısrar eden Suavî, bu arzusunu 10 Ağustos 1867'de Mustafa Fazıl Paşa'nın başkanlığında Paris'te yapılan toplantıda kabul ettirmiştir.[139]

Diğer taraftan Suavî, kendisinin çıkaracağı gazetenin hazırlıklarının daha kendisi Avrupa'ya gitmeden başlatıldığını ve mürettiplik için Agop isminde bir gencin Paşa tarafından Paris'e celbedildiğini söyler.[140] Buna karşılık, Ebuzziya, *Muhbir*'in yayın hazırlıklarının Yeni Osmanlılar Avrupa'ya kaçıp Londra'ya geçtikten sonra başladığını ve mürettip olarak da Anesti isminde bir Rum gencinin getirildiğini beyan eder.[141] Agop'un izine ileriki tarihlerde rastlamıyoruz.

Alınan karar gereği Suavî 31 Ağustos 1867 tarihinde Londra'da *Muhbir* gazetesinin ilk sayısını çıkarır.

Suavî'nin Londra hayatı ve *Muhbir* gazetesi

Londra'da yayınlanmaya başlanan *Muhbir* gazetesinin birinci sayısında müstakil bir sayfa halinde bir ilan vardır: "Umum" başlıklı bu ilan şöyledir:

> Ahali-i şarkiyyenin terakki-i ma'ârif ü medeniyetlerini mucib olacak efkâr-ı cedîdeye serbazlık vermek ve şarklılar hakkında Avrupa'nın efkârını tashihe çalışmak için Londra'da "Muhbir" namıyla bir gazete te'sisine muvaffak olduk.
>
> Bu teşebbüs birinci iştir ki İslâm tarafından Avrupa'ya gelinerek mübâşeret olundu.
>
> Müteaddid nüshalara müşteri olmanız, takdim kılınan nüshaların mültefit-i nazar-ı âlileri buyurulmak hamiyet-i sâdıklarından müsted'adır.
>
> Fi'l Cemaziyelevvel Sene 1284
>
> Suavî[142]

137 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 118, 26 Eylül 1909, tefrika no. 50.

138 P.R.O. F.O. 78-1076 From Elliot to Foreign Office, no. 313.

139 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 118, 26 Eylül 1909, tefrika no. 50.

140 *Ulûm*, no. 15, s. 929.

141 Ebuzziya, *a.g.e.*, aynı sayı ve tarih.

142 *Le Mukhbir*, 31 Aout (Ağustos) 1867, s. 1.

Gazetenin adresi "1 A Grove Place, Hammersmith" olarak verilmiştir. *Muhbir*'in Georges Bertrand adında birisi tarafından basıldığı gazetenin son sayfasının alt sağ köşesinde belirtilir.

Gazetenin Londra'daki esas bürosu yanında biri yine Londra'da diğeri Paris'te olmak üzere iki irtibat bürosu daha vardır. Bu büroların adresleri gazetenin başlığının sağ ve soluna yazılmıştır.

Gazetenin "Türkistan" bürosu olarak sadece "İstanbul" adı vardır.

Muhbir'in başlık altı ise şöyledir: "Bu gazete Londra'da basılır. Neden bahsedeceği içinden anlaşılır. Şimdilik haftada bir çıkar. Bir nüshası, yerinde iki pens, Türkistan'da bir buçuk kuruştur. Posta ücreti başka."

Suavî, Avrupa'daki yayın mücadelesine adeta bir meydan okuma ile başlıyordu. Gazetenin ilk cümlesi şudur: "Muhbir doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur, yine çıkar." O, bununla hem İngiliz Basın Kanunu'nun rahatlığını dile getirmiş, hem de Bâbıâli'ye, İstanbul'daki *Muhbir*'i kapatmanın kendisini susturamayacağını ihtar etmiştir.

Suavî, *Muhbir*'in ilk sayısında, gazeteyi çıkaran "Bir Cemiyet-i İslâmiyye"den söz etmekte ve amaçlarını şöyle dile getirmekteydi:

> Muvakkaten Avrupa'da ikâmet eden Cemiyet-i Islâmiyye memâlik-i Osmaniyye'nin ma'ârif-i terakkisine çalışmak niyetinde idi. Bir iki aydan beri matba'a ve levâzım tedarikiyle uğraşıp şimdi ise başlamıştır.
>
> Evvel-be-evvel memleketlerimiz mekteplerinde okunması lâzım gelecek kitapları elifba cüz'ünden başlayarak tahsil hitâmına kadar telif edecek. Medreselerin eski zamanda ve hâl-ı hâzırda Hind'te mevcud olan usul altına alınmasını tavsiye ile beraber tahsil için elverişli ve muhtasar ve müfîd ve câmi kitaplar basacak, zamanca lâzım gelecek kavânîn ve ma'ârife dair risaleler neşr eyleyecektir.
>
> Murad millete bir hizmet değil miydi? İşte en büyük yükü üzerine almak ve millet için şanlı hizmette bulunmak şerefini kazanmakla cemiyetimiz iftihar etsin. Ko ne derlerse desinler, insan olan can tende oldukça milletine hizmetten geri durmaz, ama memlekette menna'e'l-hayr var imiş. Dâr ü diyarını terk eder, yine milletinin hayrına çalışmaktan vaz geçmez. İşte bu vazifeyi tanırız. Ve ömrümüz oldukça fiil ve eserler isbat ederiz. Hasılı cemiyetimiz ma'arif yoluna çılaşacaktır, milletimiz de geri durmayacaktır, vesselam.[143]

Görüldüğü gibi, ne gazetenin çıkış ilanında, ne de bu gazeteyi çıkarmakta olan cemiyetin amacını açıklayan yukarıdaki yazıda cemiyetin Osmanlı hükümetine karşı sert bir muhalefet organı olacağına dair bir ifade yoktur. *Muhbir* gazetesi;

---

143 *Le Mukhbir*, 31 Aout (Ağustos) 1867, no. 1, s. 1.

1. Şark ahalisinin (Osmanlıların) eğitim ve medeniyette ileri gitmesini sağlayacak olan yeni fikirleri serbestçe yaymak
2. Şarklılar (Müslümanlar) hakkında Avrupalıların yanlış telâkkilerini düzeltmek

gayesiyle yayın yapacaktır. Suavî'ye göre Londra'da kurulan bu İslâm Cemiyeti'nin esas amacı "Eğitim hizmeti"dir. Bunun için A'dan Z'ye okullarda okutulacak kitaplar yazılacak, basılacak, tercümeler yapılacaktır.

Suavî, Ebuzziya'nın belirttiği gibi,[144] bu ilk sayı ile bütün şimşekleri üzerine çekmişti. O her ne kadar Mustafa Fazıl Paşa'dan maaş alıyor ve ister istemez bu cemiyetin içerisinde bulunuyor ise de kendi bildiğini okuyacağını *Muhbir*'in daha ilk sayısında ortaya koyuyordu.

Suavî'nin İstanbul *Muhbir*'inde de en çok üzerinde durduğu mesele eğitim konusudur. O, hayatının sonuna kadar Osmanlı ülkesindeki, hatta bütün şarktaki cehaletten yüksek sesle şikâyet edecektir. Suavî, siyasi sıkıntıların altında, cehaletin, eğitim yetmezliğinin bulunduğunun farkında idi. Halbuki Mustafa Fazıl Paşa Suavî'ye ve gazetesine ma'arif ile ilgili neşriyat yapsın diye para vermiyordu.

Suavî, 1867 yılı Ağustos'unun sonunda Londra'da *Muhbir*'i çıkartmakla uğraşırken Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa, Agâh Efendi ve bazı yabancılar Yeni Osmanlıların tüzüğünü hazırlıyorlardı. 30 Ağustos 1867'de Baden Baden'de gerçekleştirilen bu toplantıya Suavî katılmamıştı. Belki de çağırılmamıştı.

M. Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e şu veya bu şekilde yaklaşıp İstanbul'a dönme müsaadesi alması Suavî'yi onun niyeti konusunda zaten şüphelendirmişti. Kaldı ki Suavî'nin bulunmadığı Baden Baden toplantısında hazırlanan tüzüğün altına Avusturyalı sosyalist Simon Deutch ve Polonyalı sürgün ihtilalci Wladyslaw Plater'in de imza koymaları onu büsbütün telaşlandırmış olmalıdır. O, gazetesinde "cemiyet-i İslâmîye"den söz ederken öteki Yeni Osmanlıların Mazzini'ye[145] kadar varan Avrupalı Hıristiyan ihtilalcilerle sıkı fıkı olmaları ve Mustafa Fazıl Paşa'nın konağına girip çıkan bir yığın yabancının varlığı kendisinin Paşa'ya olan itimadını daha ilk adımda sarsmış bulunmalıdır.

Yeni Osmanlıların Avrupalı ihtilâlcilerle ne derecede münasebetleri olduğu tam olarak bilinmemekle beraber bazı ipuçları vardır.

Adam Lewark'a göre, bu bağlantılar Mazzini ve diğer İtalyan sürgünleri vasıtasıyla kuruluyordu.[146] Polonya asıllı bir Osmanlı subayı Avrupa'daki Yeni

144 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 119, 27 Eylül 1909, tefrika no. 51.

145 İtalyan ihtilalci ve milliyetçisi Mazzini Piamontelli.

146 Adam Lewark, *Dizieje Emigraczi Polskiej W Turcji (1831-1878)*, Warsaw, s. 211-213'ten naklen Davison, *The Reform*, ..., s. 214.

Osmanlılarla irtibattaydı.[147] Ziya Paşa'nın Polonya ihtilâlcilerinin lideri Marjan Lengiewicz ile irtibatı olduğu iddia edilmektedir.[148] "Bu adam, Mazzini tarafından Balkanlar'daki Hıristiyanlar arasında Osmanlı'dan ayrılmayı hızlandırmak üzere görevlendirilmiş fakat Balkan Hıristiyanlarının Ruslara alet olduğunu görünce tam aksine Bulgar-Polonyalı Askerî Birliği'ni kurarak Türklerin yanında Rusya'ya karşı durmuştur. Bu adam vasıtasıyla Ziya Paşa, Avrupa diplomasisi ve milliyetçi propaganda konusunda son derece tecrübeli olan Polonyalı Sürgün Count Wlaydyslaw Plater'in desteğini kazanmıştır."[149]

Mustafa Fazıl Paşa'nın Giriş'te sözünü ettiğimiz Jön Türk beyannamesinde Hıristiyanların Osmanlı yönetiminin baskısından kurtarılmasından söz etmesi, Hıristiyan Avrupa'nın sempatisini kazanma çabasıyla izah edilebilir. Fazıl Paşa, Avrupa müdahalesinin Osmanlı idaresi üzerinde ne derecede tesirli olduğunu bilenlerdendi.

Sürgündeki Avusturyalı sosyalist Dr. Simon Deutch da Mustafa Fazıl Paşa'ya en yakın olan yabancılardan biridir. Hatta Ali Suavî, bu zat için Mustafa Fazıl Paşa'nın "umumî vekili" demektedir.[150] Suavî'nin Avrupa'ya kaçışını temin edenlerden birinin bu zat olduğunu daha önce belirtmiştik. Deutch, ayrıca Fazıl Paşa'nın doktorudur.[151]

Namık Kemal'ın Fevziye Abdullah tarafından yayınlanan bir mektubu, onun 1867 yılı Ağustos'unun son günlerinde Baden-Baden'de olduğunu göstermektedir.[152] Schweiger Lerchenfeld'in bildirdiğine göre, Ziya Paşa da aynı tarihte oradadır. Hatta Mustafa Fazıl Paşa önce nizamnameyi imza etmek istememiş fakat Deutch ve Plater tarafından ikna edilmiştir. Bu imzalı belgenin bir suretini yanına almış olan Ziya Bey, bunu daha sonra Paşa'ya karşı baskı vasıtası olarak kullanmıştır. Söz konusu belge 1870'te Londra'da Ziya Bey'in evinin İngiliz polisince aranması sırasında ortaya çıkmıştır.[153]

Davison, "Şüphesiz ki Yeni Osmanlılar Avrupa'da Mazzini taraftarlarıyla, Polonyalı sürgünlerle, sosyalistlerle, Masonlarla ve 1860'lı yılların Avrupa'sındaki radikal kanatta bulunan diğer bazı insanlarla ilişkide bulunmuşlardır," der.[154]

---

147 Melek Hanım, *Six Years in Europe*, Londra, 1873, s. 97, 100, 106.

148 Davison, s. 214.

149 *A.g.e.*, s. 214-215.

150 *Ulûm*, no. 15, s. 925.

151 Davison, s. 215.

152 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, s. 112-113. Mektubun orijinalindeki tarih 17 Ağustos 1867'dir.Bu tarihin rumi olduğunu ve miladi 29 Ağustos'a tekabül ettiğini Prof. Ömer Faruk Akün tesbit etmiştir. Bkz. Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, s. 127-134.

153 Schweiger-Lercherfeld, *Serail and Hohe Pforte*, Viyana, 1874, s. 52-53'ten naklen, Davison, s. 206-207.

154 Davison, s. 215-216.

Baden Baden'de imzalanan Yeni Osmanlılar tüzüğünün tam metnini bulamayan Davison, sadece 1. maddeyi Polonyalı araştırmacı Adam Lewark'tan nakletmiştir. Lewark ve Davison 1. maddenin 2. fıkrasını "Rusya'nın Doğu Avrupa Hıristiyanları üzerindeki etkisinin yok edilmesi ve böylece çarlığın zayıflatılarak kahraman Polonya milletinin Rus tecavüzüne karşı yeniden kendi eski hür yapısı ile ihya edilmesi" şeklinde vermişlerdir ki, bu, bizim Giriş'te zikrettiğimiz metne uymamaktadır.[155] Lewark, orijinal metnin Warşova'daki Biblioteka Narodowa'da bulunduğunu ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında yok olduğunu söylemektedir.[156]

Ebuzziya'ya göre, Yeni Osmanlıların Suavî'nin *Muhbir*'de sözünü ettiği tasarıların hiçbirinden haberleri yoktur. Ortalıkta ne bir Cemiyet-i İslâmiyye vardı ne de Osmanlı ülkesinde okullarda okutulacak ders kitaplarının hazırlanması söz konusuydu.[157] *Muhbir*'in 1. sayısı tamamen Suavî'nin kendisidir. Gerçekten de o, daha ilk sayıdan itibaren kader birliği yaptığı arkadaşlarından ayrılıyordu. Onun Yeni Osmanlılıktan anladığı ne dava arkadaşlarının ne de Mustafa Fazıl Paşa'nın maksadına uyuyordu.

Muhbir'in 1. sayısındaki ikinci yazı, telif ve tercüme edilip gönderilecek eserlerin basılacağına dair ilân mahiyetinde bir haberdir. Bunun hemen devamında "Ulemâ tarafından ihtar olunan lüzumlu kitapları basar ve neşr ederiz,"[158] deniliyordu. Dikkat edilirse "Ulemâ tarafından telif ve tercüme edilen," denmiyor, "ulemâ tarafından ihtar olunan," deniyordu. Böylece Suavî, iyiyi ve güzeli seçme işini "ulemâ"ya, yani geniş manada ehline havale ediyordu.

Mustafa Fazıl Paşa, Hıristiyan Avrupa'nın desteğini kazanmak için cemiyetin beyannamesinin ilk maddesine Osmanlı Hıristiyanlarının baskıdan kurtarılması fıkrasını koyarken, Suavî, *Muhbir*'deki yazılarında Osmanlı ülkesinde Hıristiyanlara zulmedildiği iddiasını reddediyor, aksine onların Müslümanlara göre daha imtiyazlı olduklarını ileri sürüyordu. O, kusuru yönetimde, sistemde değil, yönetenlerde, uygulayanlarda arıyordu. Ona göre, İslâmiyetin emrettiği idare tarzı Hıristiyanların da Müslümanların da mutlu olması için yeterli idi. Sıkıntı işbaşındaki yöneticilerin sorumluluk taşımamalarıydı. Suavî meşrutiyeti savunurken de onu İslâmın bir gereği olarak müdafaa edecektir.

Suavî'nin Yeni Osmanlılar Cemiyeti yerine "Cemiyet-i İslâmiyye" tabirini kullanması, M. Fazıl Paşa ve arkadaşlarınca nasıl bir tepki gördü, bunu bilemiyoruz. Ancak 1. sayıdan sonraki sayılara da Suavî hep kendi damgasını vuruyor ve gazeteyi tamamen kendine mal ediyordu.

---

155 Davison, s. 215.

156 Adam, Lemark, *Diziee Emigracji Polskiej W Turcji (1831-1878)*, Warsaw, 1935'ten naklen Davison, s. 214.

157 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 119, 27 Eylûl 1909, tefrika no. 51.

158 *Le Mukhbir*, 31 Aout (Agustos) 1867, no. 1, s. 1.

Bununla beraber şunu biliyoruz ki, Yeni Osmanlılar *Muhbir*'i beğenmemekle birlikte daha ilk günden Suavî ile kapışmak niyetinde değillerdi.

Muhbir'in 3. sayısında Ziya Bey tarafından *Muhbir*'e gönderilen bir mektup yayınlanır. Ziya Bey mektubunda hem *Muhbir*'i, hem de Suavî Efendi'yi alabildiğine övmektedir. Hemen belirtelim ki Ziya Bey ile Suavî arasında, bilinenin aksine, hiçbir zaman ciddi bir düşmanlık olmamış, olduysa bile açığa vurulmamıştır. Bunu ileride etraflıca göreceğiz.

Ziya Bey'in mektubu:

> Müsellemü'l-fezâil Efendim,
> İrsaline himmet buyurulan Muhbir nüshasıyla tezkire-i matbu'anız vâsıl-ı yed-i tekrim oldu. Muhlislerinin vatan ve millet hakkında olan hamiyet-i âcizâneme dair olan tezkirede gördüğüm fıkra, diyar-ı ecnebiyede bulunduğumdan mıdır, yoksa başımdan geçen felâketlerin yarası acısından mıdır, bilmem, pek ziyade medâr-ı te'essür oldu. Vatan ve millet hamiyeti ne güzel söz... keşke her millet, hususiyle millet-i İslâmiyye bu sıfatta birçok zevâte mâlik olaydı... Muhlisleri, nefsimi de bu sıraya geçmek için lâzım olan evsâf ve harekette bulunmaya şimdiye kadar muvaffak olamadığımdan bu nâmı almaya utanırım. Bu sıfat-ı memdûha sahîhan size lâyıktır ki bu ana kadar gösterdiğiniz âsâr-ı makbûle-i ilmiyye ve hareket-i mergube-i hamiyetkârâne musaddak-ı yâr ü ağyârdır. İstanbul'daki Muhbir gazetesi bazı âsâr-ı tabsıra-şiârımızı derc etmekle millet-i İslâmiyyenin ve belki vatan ve devletini seven bütün Osmanlıların temime-i bâzu-yı iftiharı olmuş bir nüsha-i ahrârâne idi. Orada sekteye uğradı. Şimdi Londra'dan sernümâ-yı zuhûr oldu.
>
> *Muhbir ki bir sitâre-i rahşân-ı şark idi.*
> *Etti firaz-ı mıntıka-i Garb'dan tulû*
>
> Şark ahalisinin, her şeyden ziyade ulûm ve ma'arife ve Avrupa'nın dahi cümleden akdem şark ahvâlince tashih-i malumata ihtiyaçları derkâr olduğundan gazeteniz, ümidim gibi bu iki maksadı mevki-i icraya getirmeğe vasıta olduğu halde Şarkı ve Garbı birleştirecek bir hüsn-i hizmet meydana koyup maşrıkı ve mağribi mecbûr-ı şükrânı edecektir. Muhlislerine bu maksad bedâhatte olmakla hisseme düşen teşekkür ve tebrikin arz ve takdimine müsara'ât ettim. Çorbada tuzum bulunmak emeliyle takdim ettiğim bidâ'anın rehin-i kabul buyurulması ve gazete nüshalarının beher hafta melfûf varaka mûcibince bulunduğum mevki'e gönderilmesi müsted'adır. Madem ki özünüz doğrudur, doğrunun yardımcısı Cenab-ı Allah'tır. Mazhar-ı tevfik olmanız mütemennadır, efendim.
>
> Fi 7 Ca 1284
> Ziya[159]

159 *Le Mukhbir*, 14 Septembre (Eylûl) 1867, no. 3, s. 1.

Yukarıdaki mektuba göre, Ziya Bey, Suavî'nin *Muhbir*'in ilk sayısında ilan ettiği iki hedefi de onaylıyordu. Yani ülkedeki eğitim ve medeniyet faaliyetlerinin ileri gitmesine çalışmak ve Avrupalıların Müslümanlar hakkındaki yanlış kanaatlerini düzeltmek.

Halbuki Ebuzziya'ya bakılırsa, bütün bunlar dışarıya karşı birlik içinde görünmek için başvurulan bir yoldu.[160]

Ebuzziya, Suavî tarafından Yeni Osmanlıların çapkınlıklarının Mustafa Fazıl Paşa'ya ve bazılarının eşlerine imzasız mektuplarla bildirildiğini iddia etmektedir.[161] Bu iddianın doğruluk derecesi bilinemez, ancak Suavî ile arkadaşlarının ihtilafa düşmüş olmalarının bir sebebi de kuvvetle muhtemeldir ki Avrupa'da yaşadıkları hayat tarzıdır. Namık Kemal'in bazı mektuplarından öğrendiğimize göre Avrupa'ya giden Yeni Osmanlılar sefahat âlemlerine dalmışlardır. Neşriyatlarına ayetlerle, hadislerle başlayan ve Avrupa'da Avrupalıların şarklılar hakkındaki yanlış kanaatlerini düzeltmeye çalıştıkları iddiasında olan bu gençlerin, alışmadıkları bu dünyada adeta başları dönmüştür.

Namık Kemal, babasına yazdığı 28 Eylül 1867 tarihli mektupta: "Kahpe Avrupa, evliyayı azdırıyor. Yine aferin Suavî'ye, aferin Kemal'e... Bikrimizle duruyoruz,"[162] diyor.

Kemal'in bu mektubuna göre Suavî 28 Eylül 1867'de hâlâ bekârdır. Aynı yıl Marie isminde bir İngiliz kadınla evlendi. Bir ecnebi kadınla evlenmiş olması sonradan Suavî'ye karşı sürekli bir suçlama vesilesi olmuştur. Ali Suavî'nin sefahati ve evliliği üzerinde zamanımızda bazı araştırmalarda da durulmuştur[163] ve tabiatıyla bu hükümler Namık Kemal ve Ebuzziya'ya dayandırılmıştır.

Namık Kemal'in;

Suavî dedikleri o küçük adam
Anı adam sandık o da mı cüdam
Paris'te oturmuş yanında madam
Aman yalnız kaldık Mustafa Paşa'm

hicviyesinde sözü edilen madam herhangi bir kadın değil Suavî'nin hanımıdır.

---

160 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 154, 2 Teşrin-i sânî 1909, tefrika no. 87.

161 *A.g.e.*, aynı tarih ve sayı.

162 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, s. 119. Namık Kemal'in hocası Mösyö Fanton'un kendisine İstanbul'dan yazdığı bir mektupda "Azizim Kemal, burada diyorlar ki mütemadiyen içiyormuşsun. Müdafaa ettim ve hayır dedim... Sevgili kardeşim bu tatsız şeylerden beni kurtar, içme" (bkz. Kuntay, M.C., *Namık Kemal*, cilt 11, s. 51). Kemal Bey, babasına yazdığı bir mektupta ise "Buranın konyakları pek âlâ... Hele Londra'da günde yarım şişe konyak içmeyince midede kuvve-i hâzime mümkün olamıyor," diye yazar. Kadın peşinde koştukları dedikodularını yalanlar ve "Size öyle zamparalık ediyorlarmış, öyle gelip böyle gidiyorlarmış gibi söz söyleyen olursa, sayenizde Avrupa'da oturuyorlar, orada Ka'be tavaf olunmaz ya, ne yapsınlar dersiniz," der (Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, s. 100).

163 Mehmet Kaplan, *Namık Kemal*, s. 63; Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyat Tarihi*, s. 235.

Suavî, kendisi ve Ziya Bey aleyhinde Kânipaşazâde Rif'at Bey'in yazdığı broşüre cevap verirken yukarıdaki ithamlara benzer suçlamaları reddeder.

Rif'at Bey'in bir İngiliz kadınıyla evlendiği suçlamasına Suavî "İngiltere'de evlendi diyorsun, bu şer'an caizdir. Zina edemem, nikâh ederim,"[164] şeklinde cevap verir.

Sonra sarığını çıkarıp şapka giydiği ithamına da "sarığını çıkardı diyorsun, çıkardım derim. İşte fes ile geziniyorum,"[165] gibi kısa bir cevapla yetinir.

Ebuzziya Suavî'nin karısı ile ilgili bazı dedikodu mahiyetinde bilgilere yer verir ki, bizce bunlar Ebuzziya'nın Suavî'ye karşı takındığı peşin, hissî ve Namık Kemal hayranlığını ön plana çıkaran tavrından kaynaklanmaktadır.

Dahası var: Şayet gerçekten de Suavî, Avrupa'daki Yeni Osmanlıların çapkınlıkları ile ilgili olarak Mustafa Fazıl Paşa'ya Ebuzziya'nın sözünü ettiği mektupları yazmışsa, bu, Suavî'nin Paşa'yı başlangıçta asla tanımadığı anlamına gelir. Çünkü Giriş'te de belirttiğimiz gibi Paşa'nın kendisi Paris'teki sefahat alemlerinin müdavimidir. Bu durumda Suavî, kimi kime, ne diye şikâyet ediyordu?

Gerçek şu ki, Suavî'nin Londra'da *Muhbir*'i yönettiği günlerde Yeni Osmanlılar, Paşa'nın parasıyla Avrupa'nın en güzel yerlerinde oraların keyfini çıkarıyorlardı.

Ebuzziya'nın verdiği bilgilere göre Namık Kemal ve Rif'at Bey Fransa'nın Manş Denizi sahilindeki Dieppe tatil kasabasında, Ziya Bey Passy ile Auteuil arasında Pèpinière'de müstakil bahçeli bir evde, Agâh Efendi Bürüksel'de, Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler de Paris'te rahat bir hayat yaşamaktadırlar.[166]

Böyle olunca, Suavî Londra'da *Muhbir*'i istediği gibi çıkarmaya devam etmiştir. Suavî, mizaç olarak kendi bildiğini okuyan bir yapıya sahiptir. Ebuzziya onun *Muhbir*'deki yayın politikasını tenkid ederken şahsına bir yığın ithamda bulunur. Ebuzziya'ya göre Londra'daki *Muhbir*'in muharriri Ali Suavî "ne bir kelime İngilizce söyleyebiliyordu ve ne de iki kelime Fransızcayı bir araya getirmeye muktedir idi."[167]

Halbuki Ebuzziya'nın üstadı Namık Kemal'in Ocak 1867 tarihli bir mektubunda Suavî için "henüz sinni otuz reddelerinde iken ma'arif-i İslâmiyyenin hemen her cihetine ihâta ve Fransızca ve Rumca'ya dahi vukûf hâsıl eylemiştir,"[168] dediğini daha önce belirtmiştik.

Namık Kemal'in söyledikleri bir yana bırakılsa bile Suavî'nin dostu düş-

---

164 Fransa'nın Paris şehrinde misafireten Mukim Elhac Ali Suavî Efendi tarafından yine Paris'te Kânipaşazâde Rif'at Bey'e yazılan mektubun sureti, Paris, 1870, s. 7.

165 *A.g.e.*, s. 7.

166 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 121, 29 Eylûl 1909, tefrika no. 54.

167 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 123, 1 Teşrin-i evvel 1909, tefrika no. 56.

168 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, s. 75.

manı onun zekâ ve hafızasının olağanüstü olduğunu itiraf etmişlerdir. Rüşdiye Muallim-i Evvelliği imtihanını fevkalâde bir derece ile başaran, Arapça, Farsça bilen bir insanın, hele bir İngiliz kadınıyla evli iken tek kelime İngilizce bilmemesi hiç de mantıklı değildir. Ebuzziya daha da ileri giderek "Garip onda idi ki kadın Suavî'ye üç ay zarfında, İngilizce bir kelimenin telaffuzunu dürüstçe söyletmeye muvaffak olamadığı halde, kendisi bir dereceye kadar Türkçe söylemeye başlamıştır,"[169] der.

Bilenlerin tecrübesiyle sabittir ki, bir Türk'ün İngilizce öğrenmesi, bir İngiliz'in Türkçe öğrenmesinden çok daha kolaydır. Kaldı ki bir dili iyi bilen bir kimsenin hangi dil olursa olsun, ikinci bir dili çok daha kolay öğrendiği de bir vâkıadır. İleriki sayfalarda Suavî'nin Londra'daki çevresinden söz ederken Ebuzziya'nın haksızlığını göreceğiz.

Ebuzziya'nın Suavî'ye yönelttiği ikinci suçlama, onun İngiliz gazetelerinden iktibas suretiyle *Muhbir*'e uydurma haberler koyduğudur. Buna da *Muhbir*'in 25. sayısındaki şu haberi örnek verir:

> İngiliz jurnalleri şimdiye dek Girit'te Sadrazamın tutmuş olduğu politikaya türlü manalar vermekte idiler. Şimdi diyorlar ki, müşarünileyhin iyice aklı kesti ki, Girit Yunanistan'a gidecektir, fakat Müslümanların taassubundan korktuğu için bunu icraya cesaret edemedi. Öyle bir tedbir tuttu ki Girit'teki Müslümanlar sıkılıp sıkılıp en sonunda Girit'ten hicret isti'da edecekler, bu istid'aları müşarünileyhe sened olup 'İslâm hüsn-ı rızasıyla Girit'i terk etti' diyecek.[170]

Ebuzziya'nın iddiasına göre, Reşad Bey, Suavî'ye bu haberin kaynağını sorar. Suavî haberin hanımı tarafından okunduğunu ve kendisine aktarıldığını söyler. Reşad Bey bu sefer Madam'a sorar. Madam böyle bir haber okumadığını, okusa bile Suavî'ye hangi dille anlatacağını bildirir.[171]

Ebuzziya, yukarıdaki bilgileri Reşad Bey'den almıştır. Sonraları Suavî ile kanlı bıçaklı olan ve aleyhinde iki broşür yayınlayan Reşad Bey'in Suavî hakkında müsbet konuşması mümkün değildir.

Suavî'nin, *Muhbir*'de referanslarını verdiği bütün haberleri kaynakları ile karşılaştırdık. Londra'da "Newspaper Library"de yaptığımız araştırmalar neticesinde Suavî'nin alıntılar yaptığı *The Times*, *The Standard*, *The Economist*, *Diplomatic Review*, *Public Opinion*, *Saturday Review*, *Morning Adverstise*, *International* gazetelerindeki haberlerin, alıntı yapılırken asla çarpıtılmadıklarını tesbit ettik.

Ebuzziya'nın yukarıda sözünü ettiği haberin yayınlanıp yayınlanmadığını,

169 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 121, 1 Teşrin-i evvel 1909, tefrika no. 56.

170 *Le Mukhbir*, 29 Fevrier (Şubat) 1868, no. 25.

171 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 124, 2 Teşrin-i evvel 1909, tefrika no. 57.

kaynak verilmediği için tesbit etmek zordur. Kaldı ki bu doğrudan bir haber olmayıp Suavî'nin gazetelerin konu ile ilgili yayınlarından kendince çıkardığı bir yorumdur. Bu yorumda Âli Paşa'ya karşı olan kininin üsluba kattığı aşırılığın payı büyüktür.

Kaldı ki haberin alındığı gazetenin veya belgenin zikredilmemesi Suavî'ye mahsus bir hata olmayıp dönemin yayınlarında görülen genel bir özelliktir. *Hürriyet* gazetesini taradığımız zaman bunun gibi bir yığın kaynağı verilmemiş haber veya yorumla karşılaşırız. Fakat Ebuzziya'nın amacı Suavî'yi yermek olduğundan, bunu sadece Suavî'nin bir hatası olarak gösterir, *Hürriyet* gazetesindekilerden hiç söz etmez, onları görmezlikten gelir.

Örnek olması açısından *Hürriyet* gazetesinden birkaç referanssız haber aşağıya alıyoruz:

> Londra'da bir gazetede görülen fıkra...[172]
>
> Gazetelerin rivayetlerine göre Rusya'da...[173]
>
> Fransız gazetelerinin yazdıklarına göre Yeni Umûr-ı Nafia Nazırı Davud Paşa...[174]
>
> Ma'hud-ı mevkuflarına dair Avrupa gazetelerinde yine biribirine muhalif birçok tafsilat görüldü...[175]
>
> Gazetelerin rivayetine göre İstanbul'da bulunan Rusya sefiri...[176]

Bu örnekleri pek çok çoğaltmak mümkündür.

Ebuzziya'nın bir diğer iddiası da Suavî'nin müellifler ve eserler uydurması, hayalî şahısları konuşturmasıdır:

> Zaten Suavî'nin en büyük mahareti kütüb-i Arabiyye için müellif ismi icad etmek, sonra o müellif-i mevhûma bir de kitap telif ettirmek, merhale-i sâlisede, o kitabın bâb-ı sâlisinin fasl-ı râbi'inden bir sahifeyi "Abdürrafi kendi Târikü'n-Necât'ında dedi ki: En Nazar Fi'l-Mezalim, evvela Mısır'da Kıladon zamanında başlamıştır," diye tasni' ettiği ibareyi tercüme eder gibi yazmak idi.[177]

Ebuzziya'nın Suavî'ye mal ettiği yukarıdaki ifadelere biz Suavî'nin hiçbir eserinde rastalayamadık. Suavî ne Abdürrafi diye birinden söz eder ne

---

172 *Hürriyet*, 22 Şubat 1869, no. 35.

173 *Hürriyet*, 3 Ağustos 1868, no. 10.

174 *Hürriyet*, 14 Eylûl 1868, no. 12.

175 *Hürriyet*, 21 Eylûl 1868, no. 13.

176 *Hürriyet*, 30 Kasım 1868, no. 23.

177 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 124, 2 Teşrin-i evvel 1909, tefrika no. 57.

de onun Tarikü'n-Necat'ından. Onun *Muhbir*'in 25. sayısında "En-Nazar fi'l-mezalim" başlıklı bir makalesi vardır. Burada Mısır'daki "En-nazar fil-mezalim" uygulaması için "Mısır'da ibtida bu meclisi açan ümeradan Ebu'l-Abbas Ahmed bin Tolun'dur."[178] Abdurrafi ve Tarikü'n-Necat isimleri burada da geçmez.

Suavî'yi hayalî ve kaynağı olmayan haberler, müellifler, eserler uydurmakla suçlayan Ebuzziya, onun hangi kitap veya makalesinde bunu yaptığını, Abdurrafî'nin dışında, hangi isimleri uydurduğunu belirtmez. Teferruata girilirse denilebilir ki, Ebuzziya Suavî'yi müellif ve eser ismi uyduruyordu diye suçlarken kendisi müellif ve eser icad ediyor. Onun kaynak vermediğini söylerken kendisi de kaynak zikretmiyordu.

Suavî'nin Londra çevresi

Bugüne kadar Suavî'ye dair yazanların hemen hiçbirinin üzerinde durmadıkları husus, onun gerek şahsî, gerekse fikrî hayatında çok önemli bir yer tutan Avrupa'daki hayatıdır. Suavî'nin Avrupa'da geçen yaklaşık on yıla yakın hayatında kimlerin çevresine girdiği, kimlerden etkilendiği veya hangi fikir cereyanlarının etkisinde kaldığı birer soru işareti olarak bırakılmıştır.

Kanaatimizce Suavî'nin fikirlerindeki değişmelerin ve Yeni Osmanlılarla ters düşmesinin gerçek sebeplerinin anlaşılması için bu dönemin aydınlatılması gereklidir. Biz tesbit edebildiğimiz kadarıyla Londra'dan başlamak üzere Suavî'nin içinde bulunduğu çevreleri ve onlara mensup şahsiyetleri tanıtmaya çalışacağız.

Sultan Abdülaziz'in Londra ziyareti esnasında Suavî oradadır. Bu arada ilgi çekici bir hadiseyle karşılaşılır. Bir İngiliz asilzadesi, Osmanlı Devleti'nin İtalya sefiri Rüstem Paşa vasıtasıyla, Londra'da inşa ettirdiği Türk hamamını Sultanın maiyetinde bulunan heyete tahsis ettiğini bir tezkere ile bildirir. Bu adam, Suavî'nin hayatını ve fikirlerini derinden etkileyecek, onu Avrupa'da kaldığı sürece destekleyecek olan Davit Urquhart'tır. Suavî'nin, *Muhbir*'in 3. sayısında verdiği habere bakılırsa, Urquhart'ı Londra'daki ilk zamanlarından beri tanımaktadır, fakat henüz aralarında samimi bir dostluk kurulmamıştır. Bu tanışmanın ilk defa nasıl ve hangi vasıta ile olduğunu tesbit edemiyoruz. Ancak Ebuzziya, İstanbul'dan Londra'ya gitmiş, British Museum'un Şark Eserleri Bölümü'nde çalışan Halepli bir Rızkullah Hasun'dan söz eder. Ebuzziya'nın bildirdiğine göre bu Hasun Efendi, Kütüphaneye gidip gelen Oryantalistlerle Yeni Osmanlıları tanıştırmak için özel bir gayret sarfetmiştir.[179] Urquhart'ın kendisi de Şark dillerini çok iyi bildiği gibi etrafında bir

178 *Le Mukhbir*, no. 25, "En-nazar fi'l Mezalim", 29 Février (Şubat) 1868, s. 1.

179 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 113, 21 Eylül 1909, tefrika no. 45.

yığın Oryantalist vardır. Suavî'nin ilk olarak, gıyaben de olsa, Urquhart'ı bu yolla tanımış olması muhtemeldir.

Muhbir'de, Urquhart'a dair ilk haber şudur:

> Londra'da İngiliz ricâlinden olup yirmibeş seneden beri devlet ü millet-i Osmaniyyenin sadık dostu ve hayırhâhı geçinen Davit Urquhart Efendi Londra'da bina etmiş olduğu Türk hamamını geçende bu tarafı teşrif-i hümayûn vuku'unda maiyet-i şâhânede bulunan zevatın gusülü için terk etmiş olduğunu arz ederek İtalya sefiri Saadetlü Rüstem Bey Efendiye takdim eylediği tezkirenin tercümesidir.
>
> Tercüme:
>
> *Saadetlü Efendim Hazretleri,*
>
> *İlm-i tahâret ü nezâfette kem-pâye ve belki ulûm-ı riyaziyyeden ma'ada da bî-vâye olan Frengistan ahalisine ta'rîf-i tahâret meramıyla Londra'da bina etmiş olduğum Türk Hamamını maiyet-i şâhânedeki zevat-ı kirâma ikâmetleri müddetçe terk etmiş olduğumu haber vermenizi niyaz ederim. Zevât-ı mumâileyh Avrupa'ya fâide-bahş olacak fezâil-i nezâfeti göstermek için hamam-ı mezkûre rağbet ve müsara'at buyuracaklarını ümid eylerim.*[180]

Suavî bu haberin altındaki yorumunda, vaktiyle Yunan dostu olan Lord Byron ve Chateaubriand gibi kimselere Yunanlıların teşekkür için neler yaptıklarını, onların Yunanistan'da yığınla resim ve heykellerinin bulunduğunu belirttikten sonra, Osmanlı milletinin de Davit Urquhart'a teşekkürde kusur etmeyeceğini umar.[181]

Ebuzziya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*'nde Suavî'nin hayalî Türk dostları yarattığından söz ederken iddiasını onun 34 numaralı *Muhbir*'deki bir yazısına dayandırır. Yazı aynen şudur:

> Geçenlerde Londra kibarından bir zatın konağına davetli gitmiştim. Bu zat ta'accübümü celb etti. Gerçi elbisesi sade ve ebna-yı zemâne ziynetlerinden âzâde idi. Fakat bir âlim-i mu'ciz-beyan idi ki pek kısa ve cem'iyyetli kelâm söyler ve kal ü halinden, husûsen âsârından istidlâline göre zihnini yalnız bir sınıfın maslahatına hasr etmeyip bütün âlemin hayrını düşünür.
>
> Bu zat yukarı katta evrak ile kapısına kadar dolu bir oda gösterip gözleri yaş ile dolu olarak bana dedi ki: "Şu evrâkı gördün mü, işte otuzbeş seneden beri Osmanlı hayrına yazmış olduğum kitab ve mekatibin müsveddeleridir."
>
> O aralık refakatimde bulunan İngiliz ulemâsından biri kulağıma dedi ki "Şimdiye dek Osmanlı uğruna yalnız kendi kesesinden kırkbin lira sarf etti."
>
> Aşağı misafir odasına indik, esna-yı sohbette zevcesi olan hanım bir küçük

180 *Le Mukhbir*, 14 Septembre (Eylül) 1868, no. 3, s. 3.

181 *A.g.e.*, no. 3, s. 3.

oğlunun yüzüne bakarak ve göğsünü çekerek "Oğlum seni Türkistan'a göndereceğim, Osmanlıları göresin. Ama korkarım ki Osmanlılar bitmezden evvel yetişemeyeceğim." dedi. Bu kelime-i haileyi işitince tüylerim ürperip "Osmanlılar bitecek mi zannediyorsunuz?" dedim. Gözlerini küçülterek, kaşlarını çatarak, yüzüme acı acı bakarak dedi ki: "Osmanlılar kendileri yine kendilerini bitirecekler." "Ne ile?" dedim "taklitle" dedi. "Şu taklit ile Türkler kendilerini bitirecekler." ta'birinin gûş-ı hûşuma darbesinden hasıl olan ra'şa-ı ıztırarıyyeme mâlik olarak ve kendimi zabt ederek dedim ki "Bu taklit meselesinin izahını isterim."

Ol vakt zevci mümaileyh yüzüme bakıp "Fuad Paşa nasıl adamdır." deyü sual etti. "Mâla dair işe karıştırılmazsa iyidir." dedim. "Yok yok nasıl adamdır, diye sual ediyorum." dedi. Habt oldum. Ta'rif için bir kelime-i câmi'a ityanına muktedir değilim gibi bana bir sükût ârız oldu. Mumaileyh dedi ki: "Fuad Paşa Osmanlı gibi bir adam değil, Fransız gibi bir adamdır." Şu kelâm ile "taklit" manası bana izah olunduğunu görünce "Sahih sahih Osmanlıları işte bu hal bitirecek" dedim.

Mumâileyhi ziyaretten biraz vakit sonra diğer bir zata davetle gitmiştim. Bu zat İngiliz kibar ve ağniyâsından olup İslâmın ahlâk u kâvâid-i diniyyesine âşık bir hayırhâh-ı sâdıktır ki nasihatını yalnız bir hanedana hasr etmeyip Arap'ta, Türk'te Hind'te, Çin'de mevcud müslimîni kelime-i vâhideye cem' etmek arzu eder ve bu arzusunu istihsale vesâit arayarak gâh İstanbul'a, gah Arabistan'a gâh Hind'e gâh Çin'e seyr ü seyahat edip maksadı uğruna bezl-ı emvâl eder olduğu erbâb-ı hayrın malumudur. Esna-yı musâhebette İstanbul'da mevcut vükelâ ve memurînden erbab-ı iffet ü istikamet ve ashab-ı malumat u dirayet zevâtın münâsib refi'ada kullanılmayıp iş başına erâzil-i eşhâsın tasaddur ettiği sohbeti geçti.

Müşarünileyh dedi ki: "Zannolunmasın ki bu dâhiye İstanbul'a has bir kaziyedir, değildir. Şimdi dünyanın her tarafında böyledir. Gazeteleri dikkatle oku. Ve ebnâ-yı asrımızın terâcim-i ahvâlini yazan yeni bir kitaba im'an-ı nazar et. Bak ki Avrupa ümmetlerinden mevcut ve âsârı meşhûd olan erbâb-ı iffet ü istikamet ü hamiyet ü diyanet hükümetler tarafından münasip refiyyeye is'âd ve sadra ik'âd olundukları var mı? Hoş bunlar sû-ı idareye hizmeti kabul etmezler ya.

İşte her ne tarafa bakmış olsan göreceksin ki, edyânı istihza eder. Mehafetullah ne demektir deyü alenen güler, nerede bir takvâsız fakat dubaracı var ise onlar iş başındadırlar ve bizzat Napolyon dahi agrâzını tervic ettirmek için bu makuleleri istihdam eder. Bazı malum adamlar dünyanın bu halini anlayıp şimdi moda olan istihza-ı din mesleğine sülûk birle Avrupa'nın şu arsızlarına "din ne demektir, biz din namını kaldırmaya çalışıyoruz," diyerek göründüler. Ve yeni ta'birle liberal ünvanı kazandılar. İşte bu liberallik onların ikba-

lelerini hıfza kefil oldu. Zira bu zamaneye ve Napolyon politikasını istikamet ve iffet filân lâzım değil, yalnız dubaracılık lâzımdır. Napolyon'un sebeb-i ikbâli nakz-ı yemin kaziyesi değil midir? Ettiği yemini bozmakla nâil-i ikbal olan bir adam, hıfz-ı yemine lüzum gören dini tezyif etmemek işine gelir mi?

Fakat asıl acınacak hal şudur ku, birtakım ahmaklar şu zamanda bu mesleği sebeb-i ikbâl bildiklerinden bu yola dökülüyorlar. Düşünmüyorlar ki Avrupa bir fikirde müstedim değildir. Husûsen her memlekette erbab-ı diyânet ü iffet ü istikamet, hükümetler memurlarından tehâşi ede ede tekessür ettiler ve cemiyet oldular. Yakın vakitte Avrupa'nın bu hâin fikri mağlub olacaktır. Erbab-ı istikamet zimâm-ı idareyi ellerine alacaklardır. Ol vakt Allah'tan korkan ve edebsizlikten hayâ eden zatlar iş başına geleceklerdir. Sabr ediniz, çok kalmadı.

Zan etmeyiniz ki ümmetlerin bu hallere akılları ermiyor, eriyor, eriyor. Fransız ümmeti şu günkü günde eski halinden tenezzül ettiğini anlıyor. Ezcümle mukaddem Fransa'nın şimdiki kadar borcu yok idi. Bu günkü günde Paris tezyini namıyla verilen paralar tahammül derecesini geçti. Şimdi geçinemez oldu. Herkesi geçindirmeğe çare bulmak için her bir fısk ü fücür ve la'b ü sefahatlara hükümet cânibinden ruhsat verilip meselâ Paris şehri bir sefahat fabrikasına benzetildi. Sefahat fabrikasının işlemesi esbâb-ı müstedimei ma'îşetten olmadığını millet anlıyor.

Yakında büyük inkılâb göreceksiniz ve ol vakt şu dinsizlik ve edebsizlik mesleğine sâlik olan ahmakların nedâmetini işiteceksiniz. Fakat şu efkâr-ı hâinenin tebdili ola ki Osmanlıların ahlâk-ı müstakimesi tebeddül etmezden akdem vuku bulaydı.[182]

Ebuzziya, yukarıdaki makaleyi naklettikten sonra şöyle diyor:

Acaba bu Osmanlıların hayrına yazdığı eserlerin müsveddeleri ile kapısına kadar bir oda doldurmuş ve bu uğurda, yalnız kendi kesesinden kırk bin lira sarfetmiş olan zat kimdi? İnsan, fevazilinden bahsettiği efâzılın ve bahusus kendi kavmine hasr-ı hayırhâhi etmekle beraber, kesesinden kırk bin lira sarfetmiş bir civanmerdin, nâm-ı fazilet-ittisamını ilan ile milletin şükranını celbetmeğe mecbur değil midir?

Hele Osmanlılar hakkında içini çekecek kadar mütehassis ve onların inkırazından evvel evladını Türkistan'a gönderemeyeceğinden dolayı müteessir olan zevce-i muhteremenin, o müşfika-i rakikatü'l-kalbin kim olduğunu bize bildirmek lâzım gelmez mi idi? Yoksa bu fazilet-i mücesseme olan Zevceyn hasbe't-tevazu Suavî Efendi'ye isimlerini ilan etmemesi hakkında ricada mı bulunmuşlardı ki ketme mecburiyet görmüştür.[183]

182 *Le Mukhbir*, 13 Mai (Mayıs) 1868, no. 34, s. 2-3.

183 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 125-126, 3-4 Teşrin-i evvel 1909, tefrika no 58,59.

Ebuzziya, daha sonra, Suavî'nin sözünü ettiği ikinci zata geçer. Avrupa'da hele İngiltere'de İngiliz politikasını tenkid edecek bir adamın bulunmasına ve bu adamın daha ileri giderek Avrupa'da iktidarda bulunan insanların dürüstlükten uzak kimseler olduklarını iddia etmesine hayret eder. Böyle bir adamın gerçekte yaşamayıp Suavî'nin uydurması olduğunu belirttikten sonra, yaşadıysa bile çok cahil bir kimse olduğuna hükmeden Ebuzziya, uzun uzadıya dönemin İngiliz politikasının ve politikacılarının üstün meziyetlerinden söz eder ve bu konuda bazı sathî bilgiler verir.

Ebuzziya'nın tavrı ve aşağıda söyledikleri o dönem Osmanlı aydınlarının Batı karşısındaki ruh hallerini ortaya koyması bakımından dikkate şayandır.

"Gariptir ki Suavî Efendi'nin mu'teriz-i küll olan memdûhu dünyadan, hatta memleketindeki ricâl-ı devletin fazl ve kemalini bilmeyecek kadar gafilmiş,"[184] diyen Ebuzziya, Suavî için de "İşte bizim Simav'daki Küçük Hocamız, şimdi Avrupa'da büyük bir hâkim-i siyasî kesilerek böyle ricâl-ı mevhume lisanından hatır ve hayâle gelmez hikmetler yumurtluyordu,"[185] hükmüne varır.

Unutmayalım ki bu hüküm, Suavî'nin kendisini âlim ve meşhur göstermek için hayalî şahıslar ve eserler uydurduğu iddiası Ebuzziya'dan beri hep tekrarlanmıştır.

Ancak Suavî'nin sözünü ettiği kimseler, Ebuzziya'nın iddia ettiği gibi hayalî, mevhum şahıslar değillerdir. Aşağıda bunları ele alıyoruz. İlk şahıs David Urquhart'tır.

David Urquhart kimdir?

David Urquhart, 1805 yılında İngiltere, Cromarty'de dünyaya geldi. Babasının ölümü üzerine annesi onu İsviçre'ye götürdü. Cenevre'de Fransız askerî okulunda okudu. Walwich Tophanesi'nde silah tekniği öğrendikten sonra Oxford Üniversitesi'nden dersler aldı. 1827'de Yunan Bağımsızlık Savaşı'na katıldı. Londra'ya dönünce Kral IV. William tarafından kabul edildi. 1831'de İstanbul elçisi Sir Stratford Canning ile beraber elçilik görevlisi olarak İstanbul'a geldi. 1832'de tekrar İngiltere'ye döndü. 1833 yılında Doğu ülkelerinde İngiltere için ticari imkânlar araştırmak üzere seyahate çıktı. 1834'te yeniden İstanbul'a geldi. Bu sırada Mısır'la başı dertte olan Osmanlı İdaresini İngiliz ve Fransız yöneticilerinin muhalefetine rağmen savundu. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, dönemin İngiliz İstanbul Büyükelçisi Lord Ponsanby vasıtasıyla Urquhart'ı Bâbıâli'ye sınır dışı ettirdi. Urquhart, İngiltere'ye dönünce *England, France, Russia and Turkey* isimli eserini

184 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 127, 5 Teşrin-i evvel 1909, tefrika no. 60.

185 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 128, 6 Teşrin-i evvel 1909, tefrika no. 61.

neşretti. Bu yıllardan başlamak üzere Rusların özellikle yayılmacılık politikasına karşı İngiliz devlet adamlarını uyarmaya başladı. 1836'da İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'nin Genel Sekreterliği'ne tayin edildi. 1837'de Londra'ya geri çağırıldı. 1835'te yayınlamaya başladığı *Portfolio* dergisi diplomasi ağırlıklı bir yayın organı idi. Urquhart *Portfolio*'da Lord Palmerston'u Türkiye ile ilgili meselelerde olabildiğince sert şekilde eleştirdi. Dergi, kendisinin İstanbul'a gelmesi üzerine kapandı. Urquhart, 1843 yılından itibaren *Portfolio*'yu tekrar çıkarmaya başladı. Dergi 1845 yılına kadar çıkmaya devam etti.

1847 yılında Muhafazakâr Parti'den milletvekili seçilen Urquhart, 1852'ye kadar süren milletvekilliği süresince Türkiye'nin menfaatlerini savundu ve Lord Palmerston'un peşini bırakmadı.

Kırım Savaşı esnasında Osmanlı ile müttefik olmalarından yararlanarak Islahat Fermanı'nı Sultana ilân ettirmiş olmalarından dolayı İngiliz ve Fransız hükümetlerini tenkit etti. O, Osmanlı Hıristiyanlarının her zaman yerli Müslüman halktan çok iyi yaşadığını iddia ediyor, Hıristiyanların ezildiği propagandasını Rusya'nın bir oyunu olarak değerlendiriyordu. 1855'te yayınlamaya başladığı *Free Press* isimli gazetede bu fikirleri savundu. Yine bu yıllarda kurduğu Foreign Affairs Committeé'yi (Dış İşleri Komitesi)yaygınlaştırdı.

Free Press bu komitenin yayın organı idi. 1876'da Foreign Affairs Committee'lerin sayısı 21'e ulaştı. İskoçya'dan Brighton'a, diğer bir ifadeyle kuzeyden güneye bütün İngiltere'ye yayılmış bu cemiyetlerin üstadı, fikir babası Urquhart'tı.

Urquhart, Batılıların Osmanlı ülkesinde yaptırmaya çalıştığı reformlar, dış borçlar, Rus tehlikesi, Osmanlı'nın Batı'ya güvenmemesi gerektiği vs. konularında Sultan Abdülmecid'e, Reşid Paşa'ya, Sultan Abdülaziz'e, Fuad Paşa'ya yüzlerce mektup yazdı.

Free Press, 1866 yılından itibaren *Diplomatic Review* adı ile çıkmaya başladı.

Diplomatic Review'nun üzerinde en çok durduğu konu, Türkiye'nin kendi varlığına güvenerek dış müdahalelere müsaade etmemesi gerektiğidir.

Urquhart, 1864 yılından itibaren rahatsızlığından dolayı İsviçre'de oturdu. İngiltere'ye zaman zaman gelip gitti.

1876 yılının sonunda rahatsızlığı iyice artan Urquhart 1877'de Napoli'de öldü. Cenazesi Montreux'de toprağa verildi.

O, bütün Avrupa'da milletlerarası politika yazarı ve "diplomatist" olarak tanınıyordu. İngiliz tarihinde ise "The most prominant Turcophil of his day"[186] (dönemin en meşhur Türk dostu) olarak yerini aldı.

Urquhart, Suavî'nin *Muhbir*'deki yazısında söylediği gibi 1867'ye kadar 35 yılını İslâm Şark'la ve Türklerle ilgili eser ve yazılara vermiştir.

186 National Register of Archives, no. 26573.

Doğrudan Türkiye ile ilgili eserleri:

1. *The Spirit of The East*, Londra, 1838, iki cilt, (*Doğu'nun Ruhu*), 1. cilt 456 sayfa, 2. cilt 443 sayfa
2. *Turkey and its Recources*, Londra, 1833, 328 sayfa (*Türkiye ve Kaynakları*)
3. *The Turkish Bath*, Londra, 1965, 50 sayfa, ilk baskısı, (*Türk Hamamı*) aynı yazarın "Pillar of Hercules" isimli bir eserinin bir bölümü olarak 1950'de yapılmıştır.[187]

Urquhart'ın Türkiye ekseni etrafında yazdığı eserler:

1. *England, France, Russia and Turkey*, Londra, 1834
2. *The Resent Events in The East*, Londra 1854 (*Doğu'daki son olaylar*)
3. *The Occupation of The Crimea*, Londra, 1854 (*Kırım'ın İşgali*)
4. *The Mystary of Danube*, Londra, 1851 (*Tuna'nın Sırrı*)
5. *Materials for a True History of Lord Palmerston*, Londra, 1866 (*Lord Palmerston'un İcraatının Gerçek Yüzü İçin Dokümanlar*)

Urquhart'ın sadece *Free Press* ve *Diplomatic Review*'de Türkiye lehine, bir kısmı neredeyse kitap hacminde, yüzlerce yazısı vardır. Bunların bazısı çeşitli yerlere yazılan mektuplardır.[188]

Urquhart'ın, çocuğunu Osmanlı sukut etmeden İstanbul'a gönderip tanımasını isteyen ve Osmanlı'nın çöküşüne içi yanan hanımı da hayalî değildi. Bu kadın, Harriet Angelina isimli bir İngiliz hanımefendisidir. Soylu bir aileye mensup olan Angelina, Carlingford'un ilk ve Clermant'un ikinci Baron'u olan Samuel Parkinson Fortescue'nin kız kardeşidir. Urquhart'ın bu hanımdan iki oğlu ve bir kızı olmuştur. Bayan Urquhart da en az kocası kadar Türk dostu idi. Çok iyi bir eğitim görmüş olan bu hanımefendi, *Diplomatic Review*'da kocası ile aynı parelelde yazdığı yazılarda "Caritas" müstear adını kullanıyordu. Caritas, yazılarında, Türk terbiye sistemine ve Türk kadınlarına olan hayranlığını yeri geldikçe belirtmiştir.

Urquhart, Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Türklere karşı çarpışmakla beraber, İstanbul'daki memuriyetlerinde onlarla yakın temasta bulunmuş ve Doğu'ya yaptığı birkaç seyahatle de bütün İslâm dünyasını tanımıştır. O, Türk-

187 Urquhart'ın İngiltere'de açtığı Turkish Bath Movement (Türk Hamamı Kampanyası) ve yankıları için bkz. Hüseyin Çelik, *Temizlik Doğudan Gelir*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2011.

188 Davit Urquhart'ın biyografisi ve faaliyetleri için bkz. *The National Dictionary of Biographies*, cilt 58, s. 43-45. National Register of Archives, no. 26573 (Londra), *Free Press*, *Diplomatic Review* ve *Portfolio* koleksiyonları, Private Papers of Mr. Urquhart, History of Medicine Muscum, Londra.

Urquhart ve Foreign Affairs Committee'lerle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Çelik, *Osmanlı Yanlısı İngiliz Dışişleri Komiteleri*, İnkılab Yayınları, İstanbul, 1994.

lerin önderliğinde kurulan Osmanlı medeniyetine hayran kalmış ve daha 1838'de *The Spirit of The East* (*Doğu'nun Ruhu*) isimli kitabını yazmıştır. Bu eserinde Urquhart, Şark'a egzotik bir gözle değil, gerçekten yaşanan bir hayat ve medeniyetin arasından bakmıştır.

O, adı geçen kitabında, Osmanlı Türklerinin adil yönetimi, bütün yüce değerleriyle Türk toplumunu, kendisinin Türklerle olan münasebetlerini, İngilizler ile Osmanlılar arasındaki maddî ve manevî farklılıkları, Türk ailesi ve harem hayatını bütün cepheleriyle ele almıştır. Kitabın özü ahlâk ve fazilete dayanan bir yaşayış tarzının Doğu'da mevcut olduğu mesajıdır.

Daha, 1833'te yazdığı *Turkey and It's Resources* (*Türkiye ve Kaynakları*) isimli eserinin ilk beş bölümünde, Osmanlı yönetiminin hukukî ve iktisadî panoraması çizilmiş ve II. Mahmud dönemi yönetiminin bir değerlendirmesi yapılmıştır. Urquhart bu eserinde II. Mahmud'un Osmanlı Aristokrasisi'ne vurduğu darbeyi de tenkit etmiştir. Sonraki beş bölümde, Osmanlıların Avrupa finans sistemine bakışı incelenmiş, Türkiye'nin ticari potansiyeli ve tabii kaynakları etraflıca ele alınmıştır. Eserin XI. bölümü ise Türkiye'nin Rusya, Avusturya ve Fransa ile olan politik ve iktisadi münasebetlerine ayrılmıştır.

Urquhart'ın fikirlerinin ve mücadelesinin özü ise şuydu:

Osmanlı Devleti ancak kendi kendisi kalarak yaşayabilir. Avrupa'nın teklif ettiği reform planlarını Osmanlı için idam fermanı olarak kabul eden Urquhart'a göre, kendi içerisinde kontrol metanizmalarına sahip olan şer'i sistem, Osmanlı için en ideal sistemdi. O, Osmanlı'ya verilen dış borçları onu mahvetmek için kurulan bir tuzak olarak değerlendiriyordu. Islahat Fermanı'nın şiddetle aleyhinde olan Urquhart, Osmanlı Hıristiyanlarının Müslümanlardan çok daha iyi yaşadıklarına inanıyor ve Avrupa kamuoyunu da inandırmaya çalışıyordu.

Onun yukarıda sözünü ettiğimiz fikirleri Foreign Affairs Committee'lerin temsilcisi tarafından 1867'de Buckingham Sarayı'nda, Kraliçe'nin huzurunda, Sultan Abdülaziz'e bir hitabeyle arz edilmiştir. Bu hitabenin hem Osmanlıca hem de Fransızca metni *Diplomatic Review*'de yan yana karşılıklı sütunlar halinde yayınlanmıştır.[189]

Urquhart, İslâmiyetin günlük hayat üzerindeki tesirinin Hıristiyanlıktan tamamen farklı olduğu fikrinden hareketle, dinin Müslümanların hayatının her safhasında tesirini icra eden bir faktör olduğunu kabul eder. Hayatla dinin adeta mezc olduğu Osmanlı toplumunun bu yapısına göre Batılı siyaset ve terbiye sistemlerinin Şark'ı iflah edemeyeceğini, aksine ifsad edeceğini söyleyen Urquhart,[190] Osmanlı'nın sıkıntısının sistemden değil bu siste-

189 *Diplomatic Review*, 4 September (Eylül) 1867, s. 1.

190 David Urquhart, "İslam as a political system", *Free Press*, Supplements (1833-1881), s. 6-20.

mi Batılıların müdahalesiyle işlemez hale getiren devlet adamlarından kaynaklandığı inancındadır.

David Urquhart, Fransa ve İngiltere'nin Paris Antlaşması'nda Osmanlı Devletine vaad ettikleri taahhütleri yerine getirmeyerek Rusya'nın ekmeğine yağ sürdüklerini ve dolayısıyla ihanet ettiklerini her fırsatta söyler ve Padişah'ın hiç kimsenin hükümlerine uymadığı Paris Antlaşması'nın hükümlerinden ülkesini kurtarmasını ister. Sultan Abdülaziz'e, Foreign Affairs Committee'lerin adına yazdığı uzun mektupta, Osmanlıların ancak ve ancak geçmişte olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'in hükümlerine tam uyarak yaşayabileceğini ihtar ediyordu.[191] Bir bakıma Ebuzziya da pek haksız sayılmazdı. Bir Hıristiyanın Müslümanlarla ilgili bu fikirleri gerçekten inanılmazdı.

Suavî'nin David Urquhart'la münasebetleri

Suavî, Urquhart'ta adeta kendisini bulmuştur. Çünkü o, Urquhart'ın söylediklerini, küçük nüanslar dışında bir ömür boyu söylemiş adamdır. Suavî de Urquhart gibi İslâm'ın Hıristiyanlıktan farklı olarak bütün çağların ihtiyacına en modern şekilde cevap verecek bir din olduğuna inanıyordu. Ayrıca dış müdahale, Hıristiyanlara tanınan imtiyazlar, Osmanlı devlet adamlarının Batı karşısındaki tavizci ve taklitçi tutumları gibi hiçbir konu yoktur ki, Suavî ile Urquhart arasında bir görüş birliği bulunmasın. Sadece başlangıçta farklı düşündükleri bir konu vardır ki, o da Suavî'nin hararetli bir meşrutiyet taraftarı olmasıdır. Çok zaman geçmeyecek Urquhart, Suavî'yi o konuda da ikna edecektir. Bunları ileride ele alacağız.

Ebuzziya'nın ileri sürdüğü, Suavî'nin Urquhart ve eşinin isimlerini niçin açıklamadığı konusuna gelince, Suavî bunu yapamazdı. Çünkü Urquhart, onun velinimeti olan Mustafa Fazıl Paşa'nın ve fikirlerinin can düşmanı idi. Giriş'te kısaca temas ettiğimiz gibi, Urquhart Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektuba en sert tepkiyi göstermiş olan Batılı aydındır.

Urquhart'a göre bu mektubun yazarı Mustafa Fazıl Paşa'nın kendisi değil, Yeni Osmanlıların Baden Baden'deki toplantıda kararlaştırılan nizamnamesini gazetesinde yayınlayan Ulahlı Mr. Ganesco'dur.[192]

Daha Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubu Avrupa basınında görülür görül-

191 P.R.O.F.O. 78-2454 From Elliot to Derby (A letter from Foreign Affair Committees to the Sultan). İfadenin orijinali "That the Salvation of Turkey is to be Sought in addressing to the rules laid down in the Koran" şeklindedir.

192 *Diplomatic Review*, 24 July (Temmuz) 1876, s. 259. Gregory Ganesco, *Tablettes d'un Spectateur* gazetesinin sahibi olup Mustafa Fazıl Paşa'nın da destekçisidir. Suavî de *Ulûm*'da Fazıl Paşa'nın meşhur mektubunun bu şahıs tarafından yazıldığını söyler (*Ulûm*, "Fazıliyye", 15 Safer 1287, s. 1119). Şerif Mardin, Ganesco'yu *Tablettes d'un Spectateur* gazetesinin yazarı olarak değil, M. Fazil Paşa'nın mektubunun ilk defa yayınlandığı *Libérte* gazetesine zaman zaman yazan biri olarak tanıtır (*The Genesis of Young Ottoman Thought*, s. 278-279).

mez Urquhart, Floransa'dan 19 Mart 1867 tarihinde *Diplomatic Review*'ya bir mektup yazarak, "Mustafa Fazıl Paşa'nın her türlü idrakten mahrum, Türk karakterinden hiçbir iz taşımayan, sahip olduğu muazzam serveti Paris'te, Avrupa'nın her türlü ahlâksızlığına bulaşarak israf eden bir adam" olduğunu söyler.[193]

Paşa'nın laiklik konusunda padişaha yaptığı teklifle ilgili olarak da "Varlığı din müessesesi ile kaim olan, anayasası dinî müeyyideler üzerine oturmuş ve ancak bu müeyyidelere dayanarak kanun hâkimiyeti kurabilen Müslümanların halifesine" Mustafa Fazıl Paşa'nın yaptığı laiklik teklifiyle Urquhart adeta alay eder.[194]

Yeni Osmanlıların, Mehmed Bey'in başkanlığında 1867'de hazırladıkları komplonun da Urquhart'ça tenkid edildiğini "Giriş"te belirttik. Hareketin, Avrupalıların müdahalesiyle ortaya çıkan bozuk düzene karşı Müslümanların bir tepkisi olduğunu söyledikten sonra komploculara şöyle hitab eder:

> Bir söz de komploculaın kendilerine. Sizin şu anda yaptığınız düşmanınız Rusya'nın yıllarca beklediği sonucun aynısıdır. Emin olun ki o, sizin içinizden geçenleri biliyor, belki de bu yaptığınız planı o size önerdi. Sizin ülkenizin korunmaya ihtiyacı var, fakat ne sizin uyguladığınız metodlarla ne de sizin gibi adamlarla. Siz ülkenizi kimlerin tehdit ettiğini bilmek zorundasınız. Yapılan hareket aklın değil, cehaletin mahsulüdür. Kendi gücünüze, kaynaklarınıza, kanunlarınıza, ülkenizin tarihine ve özellikle onun Avrupa ile olan münasebetlerine sahip çıkın. Ayrıca düşmanınızın planlarını ve hareket vasıtalarını öğrenin, bilin. Ancak bu yolla her biriniz hayatın birer itici gücü ve ışığı olursunuz. Ancak böylelikle görenlerin körlere hâkim olmasıyla, iradenin acze galebesiyle ülkeniz eski düzen ve haysiyetine kavuşur.[195]

Urquhart, körlerle, Avrupalıların nasihatleriyle kalkıp oturan Osmanlı devlet adamlarını kastediyordu: "Bu budalalık çemberi, kargaşa, manasızlık ve zaafın sebebi Avrupalılarla sıkı fıkı olan ve şu anda iktidarda bulunan devlet adamlarıdır."[196]

Midhat Paşa'nın meşrutiyeti tesis etme çabalarını da, o günkü Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve etnik yapısını gözönünde bulundurarak doğru bulmayan, hatta tehlikeli gören Urquhart[197] ölünceye kadar Batı'nın, Osmanlı için yazdığı reçetelere karşı çıkmıştır.

---

193 *Diplomatic Review*, "Comparison of Christendom with the Ottoman Empire", 3 April (Nisan), 1867, s. 53.

194 *A.g.e.*, s. 53.

195 *Diplomatic Review*, "The Conspiracy in Turkey", 4 September (Eylul), 1867, s. 142.

196 *A.g.e.*, s. 142.

197 *Diplomatic Review*, "Reform in Turkey", July (Temmuz) 1876, s. 160.

Suavî, bir yığın gazeteciye, lehinde yazmaları için para dağıtan Mustafa Fazıl Paşa'nın bu kadar düşmanlığını yapan David Urquhart'ın adını, Paşa'nın parasıyla çıkardığı *Muhbir*'de açıkça yazabilir miydi?

Belki de bu endişeden olacak Suavî, *Muhbir*'in 3. sayısında Urquhart için "millet-i Osmaniye'nin sadık dostu ve hayırhâhı," dememiş, millet-i Osmaniye'nin sadık dostu ve hayırhâhı geçinen," demiştir. Bu "geçinen" kelimesi muhtemeldir ki, Suavî'yi saldırılardan ve M. Fazıl Paşa'nın gazabından korumuştu.

Her ne kadar Mustafa Fazıl Paşa, Avrupa basınını günü gününe şahsen takip edecek birisi değil idiyse de, etrafında parasıyla beslediği gazetecilerin her haberi ona ulaştırmaması mümkün değildi. Kaldı ki Urquhart, ülkesinde ve Avrupa'da çok iyi tanınan bir şahsiyetti.

Sadece Suavî Urquhart'ı sevmemiş, Urquhart da onu sevmiştir. Urquhart, 1875-76 yıllarında Bulgaristan'da başlayan isyan ve kargaşa münasebetiyle Türkiye'nin haklılığını birçok yazı ile savunmakla kalmamış, Suavî'nin de konuyla ilgili yazılarını gazetesinde yayınlamıştır.[198]

Suavî'nin Hersek'teki isyan üzerine, yine onun desteği ile yazdığı *1. Herzegovine* kitabını *Diplomatic Review*'de tanıtan ve içindeki fikirleri teyid eden Urquhart,[199] Suavî hakkında da şöyle demektedir:

> Karakterinin sağlamlığı ve yolsuz idareye olan muhalefetinden dolayı sürgünde yaşamaya mecbur olduğu halde, bir vatanperver kadar saltanata bağlı mümtaz bir Türk.[200]

Bu ifadelerden de anlaşılıyor ki, Urquhart Suavî'yi hem sevmiş hem de onun Meşrutiyet konusundaki fikirlerini değiştirmiştir. Bu konuyu ileride geniş olarak ele alacağız. Suavî'nin Urquhart'tan yaptığı tercümeler "Eserleri" bölümünde incelenecektir.

Nihayet *Muhbir*'de Ebuzziya'nın alaylarına konu olan yazıdan on yıl sonra, yani 16 Mayıs 1877'de Urquhart'ın ölüm haberini, Mekteb-i Sultanî Müdürü iken alan Ali Suavî, *Basiret* gazetesine yazdığı yazıda onu şöyle yüceltiyordu:

> Basiret gazetesine,
> En büyük hüzn-i ibtilâ ve en azîm matem-i belâ ile ilân ederim ki Münecimbaşı Efendi'nin ibtidâ-yi senede haber vermiş olduğu büyük adam dünyadan göçtü.
>
> O büyük adam ki bir gün İngiltere'de konağında büyük bir oda açıp tabandan tavana kadar doldurulmuş tomarları bana göstererek "Bu evrak, mil-

198 *Diplomatic Review*, "The Bulgarian Insurreection", October (Ekim) 1876, s. 244-269, "Letter by Ali Suavî Efendi", October (Ekim) 1876, s. 270-276.

199 *Diplomatic Review*, "Conversation at Constantinople", January (Ocak) 1876, s. 33.

200 *A.g.e.*, July (Temmuz) 1876, no. XXIV.

let-i Osmaniyye için yazdığım kitapların, gazetelerin, bendlerin müsveddeleridir." demişti.

Elimi uzatıp rastgele aldığım bir paketin ibtidâsında "Avrupa'da namuslu bir adam için sarf-ı fikir etmeye değecek yalnız bir haklı iş vardır, o dahi Rusya'ya karşı Osmanlı Padişahına hizmet etmektir." meâlinde gördüğüm fatiha hâlâ gözümün önündedir.

O büyük adam ki İngiliz doğduğu ve Avrupa'nın büyük diplomatlarından bulunduğu halde her ameli sünnet-i seniyye-i İslâmiyyeye kâmilen muvafık ve mutâbık idi. Kendisinden hîn-i vedâda işittiğim en son kelâm şu idi: "En halis ve en edîb Müslüman itikadıyla ve terbiyesiyle büyüttüğüm oğlumu yalnız âl-i pâk-ı Osmaniyeye hizmet eylemek için yetiştirdim. Mühendis yapışım, medeniyet ve ahlâkta zirve-i terakkiyât'a vâsıl olmuş olan Osmanlı'nın yol gibi, şimendifer gibi bazı maddiyatta geri kaldığı içindir."

Hele haremi hanım, öyle kâtip, öyle fâzıl, öyle hayırhâh kadın, kıymeti tasavvur olunamaz. Âl-i Osman hayrına yazılan kütüp ve evrakta zevciyle hemkalem idi.

Ne meclis idi, ne hâlet idi ol dem ve hengâm ki Mountreux'de sabahtan gece yarısına kadar zevci bir köşede, zevcesi diğer köşede bu aciz dahi bir köşede yazı yazardık.

Hersek ve sonra da Bulgar vekayi'i üzerine Osmanlıyı müdafaa için benim onlara refakatimle yazdığım beş kitap ve ondört mah aleddevam beş büyük gazeteye bendler onların yazdıklarına nisbetle pek azdır. Bir gün haremi hanım bana bakıp dedi ki, "Şu yatan adamı kim zannediyorsun?" Baktım hâlâ o ihtiyar kuru kemik, balmumu gibi sapsarı gözlerini açamaz hasta-yı bi-mecâl ve bihaber gözüm önündedir. Hanım dedi ki "Bu gördüğün adam Urquhart değildir, ehl'u-l-lah'tır. Evet evliyadandır. Zira Hüda-yı lemyezele kasem ederim ki, benim kocam bu güne dek padişah-ı İslâmın selâmetinden başka bir fikir etmedi." Meyyit görünen Urquhart bir hareket-i gayr-ı ihtiyarî ile kalktı ve haremine bakarak "Çünkü yalnız o fikir hak idi" dedi. Kuvveti kesildi, düştü.

Biz öksüzler gibi ağlaya kaldık. Yine ağlarım, ölünceye dek ağlarım.[201]

Bu yazıdan sonra hiç şüphemiz kalmıyor ki, *Muhbir*'in 34. sayısında Suavî'nin adını vermeden fikirlerine ve tavrına hayran olduğu şahıs, David Urquhart'tır. Suavî'nin Urquhart ailesi ile olan münasebetini bu yazı, en samimî şekilde ortaya koymaktadır.

Hemen belirtelim ki, Urquhart faktörünü hesaba katmadan Suavî'nin Mustafa Fazıl Paşa'ya sadık arkadaşları ile olan çatışmalarını izah etmek mümkün değildir. Bu bakımdan Urquhart'ı bir dipnotla değil eserin ilgili bölümünde tanıtmayı uygun gördük.

201 *Basiret*, 23 Cemaziyelevvel 1294 (6 Haziran 1877), no. 2114.

Suavî, Urquhart'ı tanımakla tabii olarak İngiltere'de, hatta bütün Avrupa'da geniş bir çevre kazanmıştır. İngiltere'yi bir baştan bir başa saran Foreign Affairs Committee'lerin kurucuları ve mensupları arasında milletvekilleri, diplomatlar, yazarlar, oryantalistler, gazeteciler ve çok değişik meslek dallarından insan grupları vardı.

Muhbir'in 15. sayısında Suavî, bir İngiliz gazeteci ile aralarında geçen mülakatı yayınlar. Söze başlarken "Londra'nın en büyük gazetelerinden birinin baş muharriri bir büyük zatın tavsiyesi üzerine görüşmek için nezdimize geldi ve beynimizde cereyan eden mükâleme şayan-ı dikkat olduğundan neşrine ibtidar olunur,"[202] der.

Burada bir büyük zat olarak sözü edilen Urquhart'tan başkası değildir. Çünkü her ne kadar o günün Londra'sında bir hayli Türk dostu var idiyse de hepsi Urquhart'ı üstad kabul ediyordu. Foreign Affairs Committee'lerin hemen hemen bütün bildirilerinde "Üstadımız Mr. Urquhart bize öğretti ki," şeklinde sık sık tekrarlanan ifadelere rastlarız.

Suavî burada da Urquhart'ın ismini gizlemek zorunda idi.

Muhbir'in 17. sayısında ise Girit Meselesi ele alınırken Suavî yine isim vermeden David Urquhart'ın fikirlerine Mustafa Fazıl Paşa'nın gazetesinde yer veriyordu.

> Şuna ta'accüb ederiz ki bundan dört mah mukaddem İngiliz ricalinden ve ulemâsından bir zat Bâbıâli'ye bir nasihat mektubu yazdı. İçinde dedi ki: "Dininiz üzere hareket ediniz ve beyne'd-düvel müsellem olan kavânî-i harbiyye ile amel ediniz. Dininizce hareket: Hazreti Peygamber (Aleyhisselat ü vesselâm) bir hadis-i şerifinde buyurdu ki: 'Zülüm etmeyiniz ve kendinize zulmettirmeyiniz'." Demek oldu ki zulmetmek nasıl haram ise, zulüm olunmak dahi haram imiş. Ey Bâbıâli, Girit âsilerine yardım eden ecnebiler size zulmediyorlar. Niçin sükût ediyorsunuz, gevşekliği bırakınız, o ecnebileri tard ve katl ediniz.
>
> Kavânîn-i harbiyye ile amel, her devletin kabul ettiği kanun ve kaidedir ki esnâ-yı muharebede a'daya muavin olan ecnebinin cezası idam olunmaktır. Girit meselesini bitirmek için âsi ahaliyi çabuk terbiye ve ecnebi yardımcıları tutup tutup asmalısınız.
>
> Hatta bu mektuba Fuad Paşa Hazretleri makam-ı hariciyeden cevap yazdı ve nasihatı takdir ve tahsin ederek teşekkür ibraz eyledi.[203]

Yukarıdaki paragrafların yer aldığı mektup gerçekten de David Urquhart tarafından 6 Ağustos 1867 tarihinde Fuad Paşa'ya yazılmıştır. Aynı mektup iki

202 *Le Mukhbir*, 11 Decembre (Aralık) 1867, no. 15, s. 1.

203 *Le Mukhbir*, 25 December (Aralık) 1867, no. 17, s. 3.

yıl sonra *Diplomatic Review*'da yayınlanmıştır.[204] Suavî Urquhart'ın ifadesine, Hz. Peygamber'in adından sonraki selât ve selâmdan başka ilâve yapmamıştır.

Bütün bunlar Ali Suavî'nin Londra'ya gittiği, daha doğrusu *Muhbir*'i çıkarmaya başladığı zamanlardan itibaren David Urquhart'la sıkı bir münasebete geçtiğini göstermektedir.

Urquhart'ın adını sadece Suavî gizlemiyordu. *Hürriyet* gazetesini çıkaran Namık Kemal ve Ziya Bey de muhtemelen bu Türk dostunu tanıyıp takdir etmişlerdi. Fakat onlar da bunu velinimetlerinden gizlemek ihtiyacını duymuşlardı. Her ne kadar yaptığımız araştırmalar, Namık Kemal ve Ziya Bey'in Urquhart'la sıkı irtibatlarının olmadığını gösteriyorsa da kendisinden büsbütün habersiz kalmadıkları muhakkaktır.

Nitekim *Hürriyet*'in 12. sayısında "İngiltere muteberânından Devlet-i Aliyye'yi sever bir zat tarafından aldığımız mektubun tercümesidir,"[205] başlığı altında Urquhart'ın malum fikirlerini ihtiva eden bir mektup yayınlanmıştır.

İleride göreceğiz ki, zaten M. Fazıl Paşa, *Hürriyet*'in yayımına da istemeyerek müsaade etmişti. Gerçi Kemal Bey ile Ziya Bey, Paşa'ya Suavî'den çok daha yakın idiler. Ancak onlar da vatan ve hamiyet duyguları ile doluydular. Suavî, Urquhart'la olan münasebetini muhtemelen bir yere kadar arkadaşlarından da gizlemişti.

Urquhart dolayısıyla Ebuzziya'ya tekrar dönersek, Ebuzziya, Namık Kemal'e Devlet-i Aliyye'yi seven bu İngilizin kim olduğunu, adını niçin gizlediğini sormuyordu. Suavî'ye ise bu soruyu bir itham gibi yöneltmişti. Dahası var: *Hürriyet*'in bir sonraki sayısında bir meçhul adamdan daha söz edilir: "Avrupa akademilerinden biri âzâsından Türkçe bilir, Osmanlıları sever, İnsaniyete hizmet eder bir zat tarafından reside-i dest-i mesrûriyetimiz olan mektubun hülâsasıdır."[206]

Biz sözü edilen bu zatın Charles Wells olduğunu tesbit ettik. Muhtemelen Ebuzziya ve Osmanlı kamuoyu bu zatı tanımıyordu. Ebuzziya'nın buna da bir itirazı olmadığı anlaşılıyor.

34 numaralı *Muhbir*'de sözü edilen, Ebuzziya'nın ise hayalî dediği ikinci şahıs, Suavî'nin son yıllarında İstanbul'a gelip evinde misafir kalacak kadar yakın dostu olan Butler Johnstone'dır.

Butler Johnstone

Suavî kadar Türk milletinin de samimi bir dostu olan H.A. Munro Butler Johnstone İskoçyalı bir asilzâde olarak 1837'de Edinburg'da doğdu. Lisans

204 *Diplomatic Review*, "Insurrection in Candia, Mr. Urquhart to Fuad Pasha", 7 April (Nisan), 1869, s. 60-62.

205 *Hürriyet*, 14 Septembre (Eylûl) 1868, no. 12.

206 *Hürriyet*, 21 Septembre (Eylûl) 1868, no. 13.

ve Master eğitimini Oxford Üniversitesi'nde tamamlayan Johnstone 1862-1878 yılları arasında İngiliz Avam Kamarası'nda (House of Common) Muhafazakâr Parti'nin Canterbury milletvekili sıfatıyla görev yaptı. 17 Ekim 1902'de Paris'te vefat etti.[207]

Johnstone, David Urquhart'ın takipçisi ve Foreign Affairs Committee'lerin faal bir üyesidir. Aynı zamanda Urquhart'ın fikirlerinin parlamentodaki sözcüsü durumundadır. Milletvekilliği esnasında birçok konuda Türkler ve Türkiye'yi müdafaa etmiştir.[208]

1875'teki Bulgar isyanı üzerine Gladstone'un Türkler aleyhindeki neşriyatına sert tepki gösteren Johnstone, Gladstone'a hitaben uzunca bir mektup yazmış ve bunu daha sonra kitap halinde yayınlamıştır.[209]

1875-76'lı yıllarda Liberal Parti mensupları ve birçok İngiliz Türkler aleyhinde yayınlar yaparken Butler Johnstone yazdığı bir diğer kitapta Türklerin dünyanın en adil, en medenî milleti olduğunu ilân ediyordu.[210]

Yine 1875'te yayınladığı *The Eastern Question* isimli kitabında Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün sağlanmasının şart olduğunu savunuyordu.[211]

Butler Johnstone de David Urquhart gibi, Mustafa Fazıl Paşa'nın en sert muhaliflerindendi. Johnstone Paşa'nın malum mektubuna tepki göstermiş ve *Pall Mall* gazetesine yazdığı bir seri yazı ile Osmanlı'nın mevcut düzenini müdafaa etmiştir. Johnstone söz konusu yazılarında Osmanlı Türkiye'sinin Avrupaî reformlara ihtiyacı olmadığını, ancak esasları zedelememek şartıyla kendisini yenilemesi gerektiği fikirlerine yer vermiştir. *Diplomatic Review*'nun, *The Times*'ın İstanbul muhabirinden aldığı bilgiye göre, Johnstone'un yazıları İstanbul'da Türkçe ve Fransızcaya tercüme edilip yayınlanmış ve bir hayli tesirli olmuştur.[212] Butler Johnstone, Urquhart'ın kaleme aldığı bir mektubu Sultan Abdülaziz'e sunmak üzere 1876 Ocak'ında İstanbul'a gelmiş fakat İngiliz elçiliği engellediği ve Bâbıâli de destek olmadığı için Sultan'la görüşemeden Londra'ya dönmüştür.

---

207 Michael Stenton, *Who's Who of British Members of Parliament*, cilt 1, 1832-1885, Londra, 1976, s. 59. Avukatı C. John Colse Pridham'ın hakkında verdiği bilgiler için bkz. BOA.HR.TO..539/64.

208 *Hansard's Parliamentary Debates*, 18 June (Haziran) 1875, s. 215-219/6 July (Temmuz), 1875, s. 1055-1057/8 February (Şubat), 1876, s. 107-109/5 May (Mayıs), 1876, s. 127-129/23 March (Mart), 1877, s. 436-443 13 April (Nisan), 1877, s. 1153-1159.

209 H.A. Munro Butler Johnstone, *Bulgarian Horrors and The Question of The East, A letter addressed The Right Honouroable*, W.E. Gladston M.P. Londra, 1876. Bu eser aynı yıl *Les Horreurs Bulgares* ismiyle Fransızcaya tercüme edilerek İstanbul'da basılmıştır.

210 H.A. Munro Butler Johnstone, *The Turks: Their Character, manners and institutions*, Londra, 1876. Johnstone'nın daha geniş bir biyografisi ve yukarıda adı geçen kitabın tarafımızdan yapılan tercümesi için bkz. Hüseyin Çelik, *Türkler, Karakterleri, Erciyes'leri ve Müesseseleri* (tercüme ve telif), Cedir Yayınları, Ankara, 2011.

211 H.A. Munro Butler Johnstone, *The Eastern Question*, Londra, 1975.

212 *Diplomatic Review*, "Reform in Turkey", July (Temmuz) 1876, s. 160.

Butler Johnstone'un 1876 Ocak'ında Sultan Abdülaziz'e sunmak üzere getirdiği 46 sayfalık mektuba 21 Foreign Affairs Committee'nin temsilcisi imza atmıştır. Sultan Abdülaziz'e hitab eden mektupta Hünkâr'a karşı aşırı derecede saygılı bir dil kullanılıyor ve Osmanlı Türkiye'sinin içinde bulunduğu durumdan nasıl kurtulacağına dair teklifler sunuluyordu.

A. Adil'in Sami Paşa'nın oğlu Hasan Bey'den naklettiğine göre, o sırada hâlâ Avrupa'da bulunan Suavî, Johnstone'a, İstanbul'da ağırlanması için Sami Paşa'ya takdim edilmek üzere bir mektup vermiştir. Mektupta Johnstone'un misafirliği esnasında kesinlikle sofrada içki bulundurulmamasını ihtar eden Suavî, Mr. Butler Johnstone'un "Garb mesâvi-i ahlâkının değil, eski Osmanlı adât-ı hâlise vü sâfiyyesinin meftûnu bulunduklarını ayrıca kayd ve iş'ar etmiş idi."[213]

İngiliz Devlet Arşivi'nde bulduğumuz belgeler, Johnstone'un bu teşebbüsünü teferruatı ile aydınlatmaktadır. Bu belgeler İngiltere'nin o zamanki İstanbul Büyükelçisi Henry Elliot'un Dışişleri Bakanı Lord Derby ile konu hakkında yazışmalarıdır.

Elliot'un Lord Derby'e yazdığı 15 Ocak 1867 tarihli bir rapor ve eklerinden anlaşıldığına göre:[214] (Belge III, IV, V) Butler Johnstone, İstanbul'a 21 Foreign Affairs Committee'nin müşterek bir mektubunu Padişah'a sunmak üzere gelmiştir. Johnstone, Elliot'a yazıyla başvurarak kendisini Sultan'a takdim etmesini istemiştir. Elliot ise, padişaha sunacağı mektubun muhtevasını görmeden böyle bir şey yapamayacağını ona yazılı olarak bildirmiştir. Johnstone elçiliğe gelerek mektubu Elliot'a göstermiş ve Elliot şaşkına dönmüştür. Johnstone'a ülkesinin politikasına ters düşen, hatta aleyhte olan böyle bir mektubu padişaha sunmasına İngiltere elçisi olarak aracılık edemeyeceğini bildirmiştir. Bu arada Elliot mektubun bir kopyasını bilgi için Lord Derby'e göndermiştir.

Elliot'un raporu Lord Derby, Disraeli ve Kraliçe'nin görüşlerine sunulmuş ve raporu okuyan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı (under secretary) Tenter'den derkenar olarak şu notu düşmüştür: "A strange documant apprantly one of Mr. Urquhart productions"[215] (Mr. Urquhart'ın marifetlerinden biri olması muhtemel garip bir belge)

"Acaib" denen mektupta neler yazılıydı. İngiltere'nin Doğu'daki politikasına ters düşen neydi?

Mektubun konusu, Osmanlı Devleti'nin dış borçları, reform teşebbüsleri, Şark Meselesi, Osmanlı ülkesinde sun'i olarak yaşatılan rahatsızlık, isyan hareketleri, Rusya'nın Şark'taki tırmanışı meseleleridir.

---

213 *Hadisat-ı Hukukiye*, cüz 12, s. 170.

214 P.R.O. F.O. 78/2454 From Sir Elliot to Lord Derby, no. 56.

215 P.R.O. F.O. 78/2454 From Sir Elliot to Lord Derby, no. 56.

Ayrıca, Avrupalıların iddia ettiklerinin zıddına olarak, Osmanlı ülkesinde ezilenlerin Hıristiyanlar değil, Müslümanlar olduğu özellikle belirtilmiştir.

Urquhart'ın yıllardır ortaya koyduğu fikirlerin bir özeti mahiyetinde olan bu mektup, padişaha kurtuluş yolu olarak şunu teklif ediyordu: "That the Salvation of Turkey is to be sought in addressing to the rules laid down in the Koran, particularly to those who enjoin lawfulness in respect to war, simplicity intexation by the means of manicipalities liberty of commerce and avoidance of debt."[216]

Görüldüğü gibi burada, padişaha, Osmanlı için kurtuluş yolunun Kur'an-ı Kerim'le indirilen hükümlere uymakla bulunabileceği, özellikle savaş ilânı, vergilerin toplanması ve devlet harcamaları, ticarette serbestlik ve borçlardan kaçınılması gibi konularda çözümün şer'i esaslara bağlılıkta olduğu hatırlatılıyordu.

Düşünmek lazım ki bunları söyleyenler Müslümanlar değil, Avrupalılardır. Abdurrahman Adil, Urquhart ve kurduğu ekol mensuplarının padişaha Gladstone'a güvenmemesini tavsiye ettiklerini söyler[217] ki bu bilgi yanlıştır. Çünkü bu tarihte Gladstone iktidarda değil, muhalefetteydi. İktidar muhafazakârlardaydı ve Başbakan Benjamin Disraeli idi. Hakikatte Urquhart ve ekibi şu veya bu şahsa değil, İngiliz politikasına güvenilmemesini istiyorlardı.

Johnstone, mektubu yerine ulaştıramayınca geri döner. Bunun üzerine Suavî, Ocak 1876 tarihinde, yani Johnstone'un geri dönmesinden hemen sonra, mektubu Türkçeye çevirerek bir risale şeklinde yayınlar.[218] Suavî ve İngiliz dostları padişaha yazıldığı halde kendisine takdim edilmeyen bu mektubun, yayınlandığı takdirde birileri tarafından yerine ulaştırılabileceğini ummuş olmalıdırlar. En azından kamuoyu mektuptan haberdar olacaktı.

A. Adil, Johnstone'un, İstanbul'a gelince, mektubun Padişah'a ulaştırılması için Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'ya gittiğini, fakat Sadrazam'ın İngiliz elçisinin haberi olmadan böyle bir şey yapamayacağını bildirerek Elliot'ı görmesini tavsiye ettiğini söylerse de,[219] Johnstone İstanbul'a ikinci gelişinde *Vakit* gazetesi muhabirine verdiği beyanatta M. Nedim Paşa'yı dürüst ve samimi bulmadığı için birinci gelişinde kendisiyle görüşmediğini kaydeder.[220]

---

216 Adı geçen dokümanın eki "To His Majesty The Sultan of Turkey the Address of Foreign Affairs Committees of England".

217 *Hadisat-ı Hukukiye Mecmuası*, cüz 12, s. 179.

218 Huzur-ı Şevket-Mevfûr-ı Padişâhiye, İngiltere'de Umûr-ı Ecnebiyye Komiteleri Canibinden Seksen Dört Buçuk Milyon Liralık Hakk-ı Düyûn Lâyihasıdır, Kabul Niyaziyle Arzuhal, Ocak 1876, Paris.

219 *Hadisât-ı Hukukiye Mecmuası*, cüz 12, s. 179.

220 *Vakit*, 15 Kanûnisani 1876, s. 1.

Buttler Johnstone'un Suavî'nin İstanbul'a dönüşünden sonraki ziyareti, Osmanlı-Rus savaşı sırasında Türkler lehine gösterdiği çabalar, servetiyle Osmanlılara silah temin etmesi gibi faaliyetlerini bu yılları incelerken ele alacağız.

Charles Wells

Charles Wells Suavî'nin dışında *Muhbir*'de imzası olan tek yazardır. Londra'da yayınlanan *Muhbir*'in 16. sayısında Wells'in ilk yazısı "Türkçe lisanı üzere Tedbir-i Mülk risalesinin müellifi İngiliz ulemâsından Charles Wells Efendi'nin *Muhbir*'e irsal buyurduğu benddir ki aynıyla derc olundu," kaydıyla yayınlanmıştır. Yazının başlığı "Memalik-i Osmaniyyenin Mevki-i Tabiîsinin Kuvvetine ve Müdâhale-i Ecnebiyye'nin Muzırratına Dair Lâyihadır"[221] şeklindedir.

Muhbir'in 20. sayısında, Wells'in "Terk-i Lisan"[222] başlıklı yazısına, 47. sayıda[223] Girit meselesinde Osmanlı tezini savunan iki makalesine yer verilmiştir.

Charles Wells kimdir? Charles Wells 1839 yılında İngiltere'de doğdu. Master eğitimini Oxon, doktorasını Leibzig Üniversiteleri'nde yaptı. Çeşitli Üniversitelerde öğretim üyeliği de yapan Wells, 1860 yılında King's College'in Türkçe bölümünde Türk Dili öğretim üyesi iken bu konudaki çalışmalarından dolayı ödül aldı. 1864 yılında Schlerwig Holstein Savaşı'nda *Daily Telegraph* gazetesinin Almanya'da özel muhabirliğini yaptı. 1869-73 yılları arasında İstanbul'da Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne'de İngilizce dersler verdi. 1875'te İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır anlaşmazlığı üzerine oluşturulan komisyonda General Kemball'ın özel danışmanlığını yaptı. 1876 yılında aynı vazifeyle Sırbistan'da görevlendirildi. 1892 yılından ölümüne kadar İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda "Şark Dilleri Tercümanı" olarak çalıştı. Wells 1889-1916 yılları arasında aynı zamanda King's College'deki profesörlüğüne devam etti. 5 Ekim 1917'de Londra'da öldü.[224]

The Royal Asiatic Society'nin üyesi olan Charles Wells'in Türk Dili ve Edebiyatı üzerine üç İngilizce eseri ve bir de Türkçe "Tedbir-i Mülk" isimli bir iktisat çalışması vardır.

---

221 *Le Mukhbir*, 12 Decembre (Aralık) 1867, no. 16, s. 2.

222 *A.g.e.*, 12 Janvier (Ocak) 1868, no. 20, s. 4.

223 *A.g.e.* "To The Editor of Times", 31 August (Agustos) 1868, no. 47, s. 3. "The Cretan Insurretciton", s. 4.

224 Who was who in UK 1916-1928, Londra, 1929. Herold Bowen, *British Contributiens to Turkish Studies*, Londra, 1945, s. 54-55. Herold Bowen, *Türkiyc Hakkında İngiliz Tetkikleri*, Londra, 1948, s. 51.

Charles Wells hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hüseyin Çelik, *Türk Dostu İngiliz Türkolog Charles Wells*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Charles Wells, ayrıca 1879 yılında, *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*'nü genişleterek 1880'de ikinci baskı olarak yayınlamıştır. Bu eserin girişindeki geniş sunuş yazısında Türk dilinin önemi ve yayıldığı coğrafyanın bir değerlendirmesi yapılmıştır. Türk yazarlarından söz ederken Wells, Suavî'ye dipnot düşerek hakkında şunları yazmıştır:

> Ali Suavî Efendi tanınmış Türk bilgini ve çok kabiliyetli bir yazardır. Kendisi bir müddet önce, benim de yazılarımla desteklediğim, Londra'da yayınlanan *Muhbir* gazetesinin yazarı idi. *Muhbir*, Türkiye'ye sadece Parlamenter rejim, malî kontrol mekanizmaları gibi siyasî reformlar getirmek maksadıyla çıkan bir gazete değildi. Aynı zamanda birçok Avrupa dilinde gördüğümüz basit yazı üslûbunu da yerleştirmeye çalışıyordu.[225]

Sultan Abdülaziz'in Londra'yı ziyareti esnasında, Buckingham Sarayı'nda Foreign Affairs Committee'lerin ileri gelenleri, kendisine özel bir toplantıda Urquhart'ın Osmanlı Devleti ve Avrupa'nın durumu hakkındaki fikirlerini içeren bir hitabede bulunmuşlardı. R. Monteith tarafından yapılan İngilizce hitabe Charles Wells tarafından tercüme edilerek Sultan'a arz edilmiştir. Hitabenin sonunda, Sultan Abdülaziz, Türkçeyi bu kadar güzel telâffuz eden bir İngilizin varlığından dolayı hayret etmiş ve son derecede memnun olmuştur.[226] Belki de bu olumlu intibadan dolayı Charles Wells 1869'da İstanbul'a davet edilerek Mekteb-i Bahriye-yi Şâhâne'ye İngilizce hocası tayin edilmiştir.

Wells, bu tayinden dolayı Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi Musurus Paşa'ya yazdığı 16 Aralık 1869 tarihli mektupla teşekkür etmiştir.

Esasen Charles Wells, 1867'den itibaren Musurus Paşa ile irtibat halindedir.[227] Musurus Paşa da her vesileyle kendisini desteklemiştir. 1881'de adı geçene maaş bağlanması için, kendisinin de üyesi bulunduğu Royal Asiatic Society'nin Başkanı H.C. Rawlinson'un, dönemin İngiliz Başbakanı Gladstone'a arz edilmek üzere, öncülük ettiği ve imzaladığı bir tavsiye mektubuna Henry Elliot, General Kemball, Arminius Wambery, Max Müller gibi ünlülerle beraber Musurus Paşa da imza atmıştır. Wells'e Kraliçe tarafından maaş bağlanması üzerine, kendisi Musurus Paşa'ya minnettarlığını ifade eden bir teşekkür mektubu yazmış, Musurus Paşa ise cevabi mektubunda sonuçtan dolayı memnuniyetini dile getirmiş ve Wells'i kutlamıştır.[228]

---

225 *Redhouse's Dictionary*, "Introduction to the Second Edition", Londra, 1880, no. VIII.

226 *Diplomatic Review*, 7 August (Ağustos), 1867, s. 120.

227 Wells'in İstanbul'a daveti ile ilgili yazışmalar için bkz. BOA.HR.SFR.3...159/52; BOA. HR.SFR.3... 123/43.

228 Bu yazışmalar ve Wells hakkındaki tavsiye mektubunun tam metni için bkz. BOA.HR.SFR.3... 279/31.

Musurus Paşa'dan sonra, Wells Londra Büyükelçiliği'ne atanan Rüstem Paşa ile de yakın ilişkisini sürdürmüştür. Son olarak yazdığı eserden bir nüshasını Maarif Nazırı Münif Paşa'ya diğer nüshasını Sultan'a arz etmesi için 30 Nisan 1891 tarihli bir yazı yazarak Rüstem Paşa'ya ricada bulunmuş ve bu ricası yerine getirilmiştir.[229]

Kendisine maaş bağlanmasından 10 yıl sonra, bu sefer maaşının artırılması için bir tavsiye mektubu hazırlanmış, bu mektubu ise tıpkı selefi Musurus Paşa gibi Rüstem Paşa da imzalamıştır.[230]

Wells İngiltere'ye dönüşünden birkaç yıl sonra yazdığı *Türk Dilinin Grameri* adlı kitabında isminin altına "Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne Sabık hocası" notunu ilâve etmiştir.[231]

Wells'in *The Literature of The Turks* isimli eserinde Ali Suavî'nin kendisine yazdığı bir mektup vardır. Mektup Suavî'nin orijinal el yazısı iledir. Wells, Türk yazarlarının el yazılarından örnekler verdiği bölüme bu mektubun kopyasını koymuştur. Mektup Charles Wells'in *The Times* gazetesinde yayınlanan ve tercümesi *Muhbir*'in 47. sayısında çıkan yazısı ile ilgilidir.

Suavî'nin mektubu şudur:

> Bu sabah dahi *Times*'da derc olunan ikinci mektubunuzu aldım. Türkçe tercümesine muntazırım. Zira birinci mektubun tercümesini tab edeceğiz; bunu dahi tab' ederiz.
>
> Doğrusu çok himmet buyurdunuz, doğruluk ettiniz. Zira pek büyük ve mühim bir meseledir. Çünkü şaşkın İngilizler eğer şimdi bu ecnebi haydutlara iâne verecek olursa Girit isyanı şu iâne kuvveti ile bu sene dahi dayanmış olur. Fakat şu iâne verilmezse Girit isyanı tamamen biter.
>
> Şimdi Muhbir'de bunların tercümesi tab olunca Müslümanların hep malumu olup bütün millet ve devlet himmetinizden mesrur olur ve me'mul ederim ki, Girit Müslümanları tarafından size hediye gelir. Çünkü Girit'teki Müslüman ahali sair memleketlerimize nisbeten okur-yazar, gözü açık ve hürriyete mâil ashâb-ı fıtnattır.
>
> Bendeniz ay başına kadar buradayım, Efendim.
>
> 27 Ağustos 1868, Suavî[232]

Mektupta kullanılan rahat ve samimi ifadelere bakılırsa Suavî'nin Charles Wells'le sıkı bir dostluğu olduğuna hükmedilebilir. Suavî bir İngilize yazdığı mektupta "şaşkın İngilizler" diyebiliyor. Bu ifade ilk anda yadırganabi-

229 BOA.HR.SFR.3...382/57, BOA.HR.SFR.3...386/43.

230 BOA.HR.SFR.3...382/11.

231 *A Practical Grammar of The Turkish Language*, Londra, 1880.

232 Charles Wells, *The Literature of The Turks*, Londra, 1291, s. 263-265.

lir. Fakat Foreign Affairs Committee'lerin yayınlarında İngilizlerin kendi hükümetleri hakkında kullandıkları bazı tabirlerle kıyaslanırsa çok hafif kalır.

Charles Wells'in Osmanlı Kültür ve Siyaseti ile ilgili fikirleri bir Osmanlı vatanperverinin fikirlerinden farksızdır.

Muhbir'in 16. sayısında, Osmanlı Devleti'nin stratejik durumu ve yabancı müdahaleleri ile ilgili olarak yazdığı yazıda, Wells, şu noktalar üzerinde duruyordu:

Osmanlı kendi kendisine güveneceğine yabancılardan medet umuyor. Şayet Osmanlı Devleti sahip olduğu jeopolitik avantajlarının farkına varır ve bu avantajları değerlendirebilirse Rusya her savaşta telef olur.

Kırım savaşına İngiltere ve Fransa burunlarını sokmasalardı Osmanlı Devleti tek başına Rusya'ya karşı durabilirdi. Yardım edenler hâsılata ortak olmak için yardım ederler. Önce kurtarırlar, sonra kendileri hâkim olurlar.

Avrupa'nın Girit ve diğer meselelerinden dolayı Osmanlı Devleti'ne müdahaleye kalkışması son derece yersizdir. Acaba Türkiye, Hindistan'da Müslümanlara zulmediliyor diye İngiltere'ye müdahale etse İngiltere bunu kabul eder mi?

Avrupalıların ve Rusya'nın Girit'e yardım göndermeleri gibi Osmanlılar İrlanda'ya yardım etseler İngiltere buna ne der?[233]

Wells'in *Muhbir*'deki ikinci yazısı Türk Dili ile ilgilidir "Devlet-i Aliyye Lisanına İtibar Etmediğine Dair Mütalâadır" başlıklı yazıda, özetle şunlar söylenir: Osmanlı teba'asının üzerinde anlaştığı ortak bir dilin olmaması büyük sıkıntılar doğurmaktadır. Türkiye'ye giden yabancı elçi ve konsoloslar Türkçe öğrenme zahmetine katlanmadıkları için İngilizce veya Fransızca bilen gayrimüslimlerle haşir neşir olmakta ve neticede Müslümanları iyi tanımamakta, rehberleri olan gayrimüslimlerden edindikleri yalan yanlış bilgilerle dönüşlerinde dedikodu yapmaktadırlar.

Yazara göre, bunun böyle olması Türk hükümetlerinin hatasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Türk hükümeti kendi dilini kendi hariciyyesinde bile kullanmıyor. Charles Wells, daha da ileri giderek Osmanlı Devleti'nin Türkçe bilmeyen elçi ve konsolosları ülkesine sokmaması gerektiği fikrini ileri sürer.[234]

Welss'in, *Muhbir*'in 47. sayısında yayınlanan iki yazısı da Girit meseleleri ile ilgilidir. Suavî'nin *İstanbul* gazetesinin bir suçlamasına karşı verdiği kısa cevabın dışında 47. sayı Charles Wells'in yazılarına ayrılmıştır.

Bu yazılarda, Girit'teki isyanın bir grup eşkıya tarafından çıkarıldığı, yerli halka isyancı demenin doğru olmayacağı belirtildikten sonra Yunanistan'ın kendilerine katılmayan yerli Hıristiyanları ve Müslümanları katle-

233 *Le Mukhbir*, 12 Decembre (Aralık) 1867, no. 16, s. 2.

234 *A.g.e.*, 18 Janvier (Ocak) 1868, no. 20, s. 4.

den bu eşkıyayı desteklemesi çirkin bir terör olarak nitelenir. Adada hayatın felce uğratıldığı, bunun faili olan kimselerin ise bazı Batılı güçlerce desteklendiğini belirten Wells, Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olan bu gailede kışkırtıcılıktan vazgeçmesini hatta hiç karışmamasını ister. Girit'teki bazı olayları isyancılar lehine dramatize eden Rum ve Rum dostu propagandacıları suçlayan yazar, eşkıyanın haklı olmadığını uzun uzadıya izah eder.[235]

İkinci yazıda, din ve azınlıklar konusuna ağırlık verilmiştir. Wells, Türkiye'deki Hıristiyanların gördüğü muamelenin, İngiltere'nin İrlanda'daki Katoliklere reva gördükleriyle mukayese edilemeyecek kadar iyi olduğunu belirttiği mektubunda Fransa, İspanya vs. ülkelerde azınlıklara yapılan kötü muamelelerden örnekler verir. Bu prespektiften meseleye bakan yazar, Girit'te Hıristiyanların ezildiği iddialarını gülünç bulur.[236]

Bu yazıların o günkü İngiltere'de tirajı en yüksek gazete olan *The Times*'da yayınlanmasının önemini ayrıca belirtmeye gerek yoktur. Wells, Girit isyanının en sıcak günlerinde Girit ve Yunan politikası hakkında *Diplomatic Review*'da ayrıca iki yazı yayınlamıştır.[237]

Bütün bunlar, Suavî'nin *Muhbir*'in yayını esnasında bu İngiliz dostlarından büyük destek gördüğünü ortaya koyar.

* * *

Vambery de *Muhbir*'e yazı yazanlardandır. "Son asrın altmışlı yılların başlarında ben bu genç Türklerle Londra'da tanıştım ve o zaman çıkmakta olan gazeteleri *Muhbir* ve *Hürriyet*'e birkaç makale yazdım,"[238] diyen Vambery altmışlı yılların başı ile sonunu karıştırmıştır. Bu satırları 39 yıl sonra yazdığı için bu yanlışlığa düşmüş olmalıdır.

Suavî'nin Vambery ile şahsî bir dostluğu olup olmadığını bilmiyoruz.

Melek Hanım'ın verdiği bilgiye göre Suavî, Millingen'le Londra'da münasebet halindedir.[239] Davison'a göre ise ondan yazı ve tercüme konusunda yararlanmıştır.[240]

Muhbir'in 5-12. sayılarının Fransızca özetleri çıkmıştır. Bunların Kânipa-

235 *The Mukhbir*, 31 August (Ağustos) 1868, no. 47, s. 3.

236 *The Mukhbir*, aynı no. s. 5.

237 *Diplomatic Review*, "The Candian Insurrectien and The Crimean War", 6 February (Şubat), 1867, s. 19-20; *Dip. Review*, "Why Crete not Candia; Why Hellenes not Greeks", 6 March (Mart) 1867, s. 35-37.

238 Arminius Wambery, *Western Culture in Eastern Lands*, Londra, 1906, s. 323.

239 Melek Hanım, *Thirty Years in The Harem*, Londra, 1872, s. 97.

240 Davinson, *Reform*, s. 215 (1853'ten 1864'e kadar Osmanlı ordusunda vazife alan Millingen'in Türkiye'deki adı Osman Seyfî idi. Fuad Paşa ile arası açıldığı için görevinden ayrılmıştır. Kendisi Polonyalıdır. *Les Anglais en Orient (1830-1876)*, Paris, 1877 isimli eserinde Yeni Osmanlılarla ilgili bazı bilgiler vardır).

şazâde Rif'at Bey tarafından yapıldığını Suavî'nin "Hakikat-ı Hal Der Defi İhtiyal"ı cevaplamak üzere kendisine yazdığı mektuptan öğreniyoruz,[241] Fransızca özetlerin çıkmaması Suavî ile arkadaşları arasında başgösteren ihtilaflarla yorumlanabilir.

Gazetenin 37. sayısından itibaren İngilizce özetler çıkmaya başlar. Bu dönemde Suavî'nin elinden matbaası bile alınmıştır. O artık Londra'daki dostlarına hitap etmek ister. 38. sayı ile beraber gazetenin adı bile *Le Mukhbir*'den *The Mukhbir*'e dönüşür. Suavî İngilizce özetlerin sebebini şöyle açıklamaktadır: "Muhbir gazetesini ingiliz ulemâsından dahi nice zevat istiyor ve alıyorlar. Ekserisi Türkçe bilmediklerinden hülâsa-i mündericatına malumat vermek için bir İngilizce hülâsasını her numaramıza derc edeceğiz."[242]

Kanaatimizce Suavî, Foreign Affairs Committee'lerden gördüğü ilgi üzerine İngilizce yayın ihtiyacını hissetmiştir.

Suavî'nin İngiliz Subayı Saint Clair ile olan münasebetlerini bundan sonraki hayatını anlatırken inceleyeceğiz.

Suavî Galatasaray Sultanisi Müdürü iken kendisine misafir olan "İngiltere'nin muteberânından" Mr. Verin diye bir zat vardır. O da Suavî'nin Londra'daki dostlarındandır. Trenler konusunda uzman olduğunu *Vakit*'teki yazıdan öğrendiğimiz[243] Mr. Verin'in tam adını ve biyografisini tesbit edemedik.

Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönmesi ve sonraki gelişmeler

Yukarıda Suavî'nin İngilizlerden oluşan dış çevresini ana hatlarıyla vermeye çalıştık. Ancak bir de iç çevre vardır. Yeni Osmanlıların kendi aralarında meseleler, para kaynakları olan M. Fazıl Paşa ile problemleri vardır.

Kanaatimizce, Suavî başlangıçta Mustafa Fazıl Paşa'nın vazgeçemeyeceği bir insandır. Çünkü o, her şeyden önce gruba çeşni katıyordu. Diğer Yeni Osmanlılar gibi aristokrat ailelerden, bürokrat çevrelerden değil, sıradan bir aileden geliyordu. Suavî'nin ulemâdan olması veya öyle sayılması da avantajdı. Topyekûn ıslahat iddiasıyla ortaya çıkan bir cemiyetin sadece bir sınıftan mensuplarının olması gayeye uygun değildi. Suavî cami cemaatinin, kahvehane topluluklarının nabzını tutmasını bilen, bir tarafıyla çok klasik diğer tarafıyla son derecede modern bir hocaydı. Kafilenin Paris'e gelişiyle Fransız gazetelerinin "Ulemâdan Suavî Efendi"ye özellikle yer vermelerinin özel bir anlamı olmalıydı.

241 Suavî'den Rif'at Bey'e yazılan mektup, s. 2.

242 242 *Le Mukhbir*, 3 Juin (Haziran) 1868, no. 37, s. 1.

243 *Vakit*, 22 Eylül 1877, no. 686.

Suavî'nin de Mustafa Fazıl Paşa'ya ihtiyacı vardı. O, gemileri yakarak firar etmişti. Memlekette bir yığın şeyin kötüye gitmesinin rahatsızlığını duyuyordu. Bir şeyler yapabilmek, mizacının atılganlığı ile hemen aksiyona geçmek istiyordu. Ayrıca onu kalabalıklara götürecek bir vasıtaya ihtiyacı vardı.

Suavî, *Muhbir*'i M. Fazıl Paşa'nın parasıyla çıkarıyordu. Fakat ilk sayıdan itibaren tamamen kendine maletmişti.

Kanaatimizce Suavî'nin en büyük tepkisi, kendisinin safdışı bırakılarak Baden Baden'de Jön Türk Cemiyeti'nin gizlice kurulmasıydı. O, bu tepkisini ve kızgınlığını *Ulûm*'da en sert şekilde dile getirecektir. Söz konusu toplantı ve burada alınan kararları öğrenen Suavî, hele David Urquhart'la da tanıştıktan sonra Mustafa Fazıl Paşa'nın ne kadar maceracı ve vatanperver insanları nasıl kendi haris emelleri uğruna kullanan bir insan olduğunu anlamıştı.

Mustafa Fazıl Paşa ile ilgili olarak *Muhbir*'in ilk sayılarında bazı haberler çıkmış ve sonra bunlar kesilmiştir. Paşa'ya, Fransa'da, para dağıttığı kuvvetle muhtemel olan gazeteler bile *Muhbir*'den çok yer veriyorlardı.

Muhbir'in ilk sayısında Paşa'ya dair şu haber vardır: "Avrupa'da bulunan devletlü Mustafa Fazıl Paşa hazretleri tarafından İstanbul'da bir büyük ve mükemmel mektep yaptırılacağı işitilmiştir."[244] Paşa'nın böyle bir niyeti var mıydı, bilemiyoruz. Belki de bu, 1. sayıyı maarife tahsis eden Suavî'nin temennisi idi.

İkinci haber, Paşa'nın İstanbul'a dönüşünden sonradır.

> Zat-ı Hazret-i Padişahînin niyeti Devletlü Fazıl Paşa Hazretlerini sadarete nasb buyurmaktır. Efkâr-ı Şâhânenin Türkistanca lâzım gelecek ıslahatı tamamen icra buyurmak ve düvel-i azîme, husûsen Avusturya devletiyle ittifak edip Rusya'nın tasallutuna mûdafa'a eylemektir.[245]

Bu haber de sadece bir temenni idi ve belki de Paşa'nın direktifleriyle yazılmıştı. Çünkü ne sultanın kendisini sadrazam yapma gibi bir arzusu, ne de onun ortaya attığı reformları gerçekleştirme gibi bir niyeti vardı.

M. Fazıl Paşa ile ilgili olarak çıkan üçüncü haber, Paşa'nın sadrazamlıktan feragat ettiği, Şûra-yı Devlet reisliğine razı olduğu şeklindedir. Habere göre, Paşa'nın İstanbul'a dönüşü kamuoyunu epey meşgul etmiştir. Kendisinin Şûra-yı Devlet reisliğine getirilmesi söz konusudur. Ancak Paşa, Sultan'a yazdığı malum mektuptaki reformlar gerçekleşmedikçe hiçbir görevi kabul etmeyecektir.[246]

Muhbir'de Paşa hakkında dördüncü yazı, İngiliz *Pall Mall* gazetesinden

244 *Le Mukhbir*, 31 Aout (Ağustos) 1867, no. 1, s. 2.

245 *Le Mukhbir*, 12 Octobre (Ekim) 1867, no. 7, s. 3.

246 *Le Mukhbir*, 26 Octobre (Ekim) 1867, no. 9, s. 2.

nakledilen bir haberin yorumudur. Adı geçen gazetenin 27 Kasım 1867 tarihli sayısındaki habere dayanılarak yapılan yorumda şöyle yazılır:

> İstanbul'dan şayi' olan havadise göre, Hey'et-i hâzıra elbette tebeddül edecekmiş ve idare-i cedîde teşkil edilecekmiş ve idare-i cedidede M. Fazıl Paşa hazretleri Maliye Nâzırı olacakmış. Evet, müsârünileyh emir ve sadık bir zatur ve Türkistan vüzerası içinde böyle emin nâdirdir. Lâkin böyle günde Maliye Nazırı olmuş, ne yapabilir? Mevcud olan hali iyiliğe tebdil edemez, zannolunur.[247]

Suavî bu yorumunda gerçi son derecede gerçekçidir, fakat bunu velinimetine karşı gösteriyordu. Siyasi hırsı olan insanların, şartlar ne olursa olsun, makama talip olduklarını Suavî bilmiyor muydu? Muhtemeldir ki Suavî kasten böyle yazmıştır. M. Fazıl Paşa'nın parasıyla çıkan bir gazetede, onun da derde deva olmayacağını ilân ediyordu. Devlet o kadar çürümüştü.

Dikkate değerdir ki, Suavî'ye bir büyük zatın tavsiyesi üzerine gelen –ki bu büyük zat Urquhart'tır– gazeteci ile yapılmış sohbet de yukarıdaki haberin yer aldığı 15. sayısının ilk sayfasında çıkmıştır.

İstediği reformlar gerçekleşmedikçe M. Fazıl Paşa'nın hiçbir görev kabul etmeyeceği hususu bir blöftен ibaretti. Nitekim İstanbul'da bir buçuk yıl makamsız bekleyen Paşa'ya ancak bu sürenin sonunda makamsız bir Nezaret tevcih edilmiştir. İngiliz elçisi raporunda bu atama için "a minister without portfolio,"[248] diyor. Atama ile ilgili haber *Ruzname*'de ve diğer gazetelerde yer almıştır.[249]

Nitekim söz konusu tayin ile ilgili haberi duyan Paşa, Ali Suavî'nin dediğine göre, hadsiz şekilde sevinmiştir. Suavî, Paşa ile arasının iyice açıldığı tarihlerde, onun tayin haberini nasıl karşıladığını şöyle anlatır:

> Çok geçmedi, bir gün Hambourg[250] kumarhanesinde deste deste kaimeleri yığmış, madaması da yanında kumar atıp dururken Mustafa Fazıl Paşa'ya Meclis-i Has azalığı tevcih buyurulduğunu işitince hemen şapkasını kaptığı gibi (Bilmem ki Paşa emîr midir, zira şapkasının kenarında yeşil kordela var idi.) kumar masasından fırladı, kalktı ve iki tarafına atf-ı nigâh eyledikte, sağına mı soluna mı hele bir gözüne bir gazete muharriri ilişti, derhal "mösyö Le Redaktör, sana izin verdim, yaz, ben meclis-i has âzâsından oldum," dedi ve koltuklarını âdetten fazla kabartıp salınarak kumarhane salonundan taşra

247 *Le Mukhbir*, 11 Décembre (Aralık) 1867, no. 15, s. 4.

248 Osmanlıcası "Daire-i Mahsûsası olmayan Mecâlis-i Alîyc'yc memur Nâzır", bkz. Prof. Dr. Ö. Faruk Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul, 1972, s. 64.

249 Devletlü Fazıl Mustafa Paşa Hazretlerine Meclis-i Alîye me'muriyeti tevcih buyurulmuştur (*Rüznâme-i Ceride-i Havadis*, 24 Temmuz-ı Efrengi 1869, no. 1199).

250 Hambourg, Frankfurt'a 14 kilometre mesafede ve o devrin kaplıcaları ve kumarhaneleri ile meşhur bir eğlence merkezidir. (Prof. Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, s. 62-63.)

çıktı gitti. Mehmed Bey, Vasıf Bey, falan bey, meddah Hafız Ömer Efendi[251] filan hep bendegânı her birileri birer kıtanın hükümdarı gibi kelle kulak kabartarak dümdar oldular. Rif'at Bey ve Kemal Bey bilmem ki o günkü olayda var mı idiler, yoksa ertesi gün mü hâk-ı pâye rumâl olabildiler.

Nedir bu sevinç, nedir bu gürültü deyü millet-i muhtelife anlar anlamaz hep koşuştular. Ne acep tantanalı bir alay oldu. Bu alayı hemen o gün Frankfurt gazetesi böyle tarifimiz gibi yazdı. Paşa İstanbul'a avdet etti.[252]

Mustafa Fazıl Paşa tayin haberini aldığı zaman Avrupa'da seyahattedir. Eğer yukarıdaki sahne aynen cereyan etti ise *Muhbir*'in 15. sayısında Suavî'nin Maliye Nâzırı olsa da bir şey yapamayacağına dair yorumuna Paşa'nın tepkisini tahmin etmek güç değildir. *Muhbir*'in 15. sayısından sonra M. Fazıl Paşa adına rastlamıyoruz.

Ancak Namık Kemal'in bir mektubundan[253] öğrendiğimize göre, Suavî ile Kemal Bey arasında *Muhbir*'deki bir yazıdan dolayı anlaşmazlık çıkmıştır. Söz konusu yazı 11. sayıda yayınlanan "İstanbul'dan 28 Teşrinievvel-i Firengi" başlıklı yazıdır. Yazı Kemal Bey tarafından kaleme alınmıştır.

Namık Kemal bu yazıda, Islahat adı altında bir yığın israfa girildiğini, orduda lüzumsuz olarak kıyafet değişikliği yapılıp nizamiye bütçesinin harap edildiğini, yığınla para harcanarak alınan zırhlıların süs gibi Dolmabahçe'nin önünde sıralanmışken, Girit'te çürük iki Yunan vapuru ile başa çıkılamadığını iddia eder.

Kaimelerin kaldırılması, konsolidenin değiştirilmesi konularına da değinen Kemal Bey, Girit'teki ordunun ehliyetsiz, kabiliyetsiz ellere teslim edilerek millete ait altıyüz yıllık şan ve şerefin mahvedildiğini söyler.[254]

Namık Kemal'in yazısında tenkid ettiği noktalar doğrudan doğruya Sultan Abdülaziz'in tasarrufundaki konulardır.

Suavî, en hızlı reformcu olduğu dönemlerde bile padişahlara saldırmamıştır. Yazılarında her ne kadar padişahı sık sık vazifeye davet eder, devlete sahip olmaya çağırırsa da hiçbir zaman padişahın şahsını hedef alarak sert tenkidler yapmamıştır. Bu hususu "Suavî'nin fikirleri" bölümünde etraflı olarak ele alacağız.

Bilhassa David Urquhart'la tanıştıktan sonra, Suavî'nin her geçen gün Osmanlı padişahına karşı daha da saygılı bir dil kullandığını görüyoruz.

Suavî, Namık Kemal'in yazısının sonuna dipnot mahiyetinde bir "ihtar" ilave etmiştir:

---

251 Adı geçen şahıslar için bkz. Prof. Akün, *a.g.e.*, s. 62.

252 *Ulûm*, "Fâziliyye" 15 Safer 1287, no. 18, s. 1126-1128.

253 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 3, s. 138-139.

254 *Le Mukhbir*, 7 Novembre (Kasım) 1867, no. 11, s. 2-4.

> Bu mektubun Maliye hesabının yalnız kemiyetinde bazı sehv vardır. Ve Girit'te iş görmeyen asker ve kumandan değil, ancak Bâbıâli'dir. Ve hazineyi aksatan zırhlı gemiler ve asker elbisesini tebdil değildir, ancak Bâbıâli'nin diğer harekâtıdır. Amma İdare-i hâzıra Girit kabahatını kumandanlara, maliyet israfını gemilere ve elbiseye atfederek halkın zihnini ol derece taglît etmiştir ki, muhabirimiz bile iğfal olunmuştur.[255]

Bu ihtar ve Namık Kemal'in sözü edilen mektubu gösteriyor ki Suavî *Muhbir*'i tamamen kendi kontrolü altında tutuyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi *Muhbir*'de Suavî'nin dışında yalnız Charles Wells'in imzası vardır.

Ayrıca Namık Kemal'in Suavî'ye yazdığı söz konusu mektup ile *Muhbir* ve *Hürriyet*'e çeşitli yerlerden gönderilen muhabir raporları kılıklı yazıların yine bizzat Yeni Osmanlılar tarafından kaleme alındığını öğreniyoruz.

Ziya Bey, Kemal Bey gibi muharrirlerin eli kolu bağlı Avrupa'da kalmalarının bir manası yoktu. *Muhbir*'in Suavî'in tekelinde olması, muhakkak ki, onların kıskançlık damarlarını kabartmıştır.

Bu haliyle Kemal Bey, amatör bir yazar muamelesi görüyordu. Yazdığı yazılar şayet Suavî'nin sansüründen geçerse neşrediliyor veya yukarıdaki yazı gibi yayın esnasında düşülen notlarla tashih ediliyordu. Bu durumun Namık Kemal'i fazlasıyla rahatsız ettiğine şüphe yoktur.

Şu da var ki, Kemal Bey, Padişah'ı da en az Bâbıâli kadar suçlu görüyordu. Suavî'ye yazdığı mektupta Sultan Abdülaziz'i tenkit etmekle kalmamış, ona "mezcûp, budala, habîs"[256] diyerek hakaret etmiştir. Halbuki Suavî, bütün tenkidlerini "İdare-i Hâzıra" üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Namık Kemal, babasına yazdığı 5 Ağustos 1868 tarihli bir mektupta *Muhbir*'in idaresinin kendisine verildiği halde, Suavî'nin gazeteye hâkim olduğunu ifade etmektedir:

> Muhbir şimdiye kadar bizden hiç kimseyi hoşnut etmemiştir. Ehemmiyetli bir şey yazılması murad buyurulsa, tahriri bendenize havale olunurdu; hatta Muhbir'e nezâret-i mütemâdiyye icra olunmak üzere burada bulunan arkadaşlardan biri ile bendenize suret-i mahsûsada emir geldi, diğer bir emirde benim merci'ime olan münasebetim cihetiyle, hâlim kimseye kıyas olunmayacağı beyan olunmuş idi. Halbuki Suavî efendi, kendi teşebbüs-ı mahsusu ile çıkan ve kimseyi memnun edemeyen ve nezâreti bendenize havale olunan Muhbir'in neşrine me'zun oldu. Bendenize Hürriyet için ruhsat verilmedi, hatta bu ay tahsisatı gelmedi.[257]

---

255 *Le Mukhbir*, 7 Novembre (Kasım) 1867, no. 11, s. 4.

256 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, s. 138.

257 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, s. 152.

Suavî, daha *Muhbir*'in ilk sayısında "Cemiyetimizin müteaddit gazeteleri olacaktır. Bu gazeteler havadis verecek ve Memâlik-i Osmanîye'ye müteallik politikadan bahs edecektir,"[258] diyordu. Fakat Mustafa Fazıl Paşa'nın değişik yollarla İstanbul'la barışma çabaları *Hürriyet*'in çıkmasını geciktirmiştir.

Suavî, daha Sultan Abdülaziz Avrupa'ya gelmeden başlayan hazırlıkları hızlandırmış ve *Muhbir*'i çıkarmaya muvaffak olmuştur. Kemal Bey'in, *Muhbir*'in Suavî'nin "teşebbüs-ı mahsûsu" ile çıktığını söylemesi onun meseleyi oldu bittiye getirdiğini göstermektedir.

Bu itibarla Kânipaşazâde Rif'at'ın hazırladığı *Muhbir*'in Fransızca eklerinin 12. sayıdan sonra kesilmiş olması tesadüf değildir. İhtimal ki Namık Kemal'in yakın arkadaşı olan Rif'at Bey 11. sayıdaki yazıdan dolayı Suavî ile Kemal Bey'in kapışmalarında Namık Kemal'i destekleyip Suavî'ye karşı tavır almıştır. Bu sıralarda Suavî'nin Fransızcası, Türkçeden bu dile tercüme yapacak seviyede olmadığından Fransızca eklerin terk edildiğini düşünebiliriz. Anlaşmazlık bundan ibaret değildir:

Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'dan Namık Kemal ve Ziya Beyler'e gönderdiği 27 Şaban 1284/24 Aralık 1867 tarihli mektup açıkça göstermektedir ki Yeni Osmanlılar arasında veya Suavî ile diğer arkadaşları arasında ciddi bir rahatsızlık vardır.

Ebuzziya, Paşa'nın mektubunun, Suavî'nin kendisine gönderdiği, arkadaşlarının çapkınlıklarını jurnalleyen isimsiz mektuplarla ilgili olduğunu söyler.[259] Bunun gerçeklik derecesini bilmiyoruz. Ancak Ebuzziya'nın Suavî hakkındaki birçok iddiasının doğru olmadığını gözönüne alarak bu iddiayı da ihtiyatla karşılamak doğru olur kanaatindeyiz.

Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubunun sureti şudur:

> Beyefendiler.
> İçimizde seyyiât-ı ahlâkiyye ashâbından bir adam bulunmuş olması bendenizce mucib-i taaccüb ve teessüf olamaz. Belki böyle bir adam bulunmaması badî-i istiğrab olurdu. Çünkü dünya dünya olalı, insaniyet bu gibi kerihelere mübteladır. Melfûf mektupların yalnız ikisini açmıştım. Velakin yalnız birisini okumuştum. Diğerlerini açmağa hacet görmedim. Ve takımıyla taraf-ı âlinize gönderdim. Benim kaideme riayet buyurur da siz de açmağa lüzum görmez iseniz, hakikaten isabet etmiş olursunuz. Fena bir şeyin tekarrür-ı rü'yeti ruhu iz'aç eder. Benim bir âdetim vardır: İftirasına karşı müfteriyi kabına sığmayacak bir hale getirerek intikam almaktır. Binaenaleyh onun mahsûdu olan meblağ-ı ma'hûda bir mislini daha ilave ve ifa etmesini Sakakini'ye bildirdim. Ba'dema masrafın defterini değil, mikdarını bildirip istifa buyurma-

258 *Le Mukhbir*, 31 Aout (Ağustos) 1867, no. 1, s. 2.

259 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 122, 30 Eylül 1909, tefrika no. 55.

larını ihtar ederim. Her ne zaman neşriyatın devamına ihtiyaç kalmaz ise bu miktarın rüfekâ-ı muhtereme arasında taksimi menût-i re'y-i alileridir.

fi 27 Şa'ban sene 1284

Mustafa Fazıl[260]

Yukarıdaki mektuba göre Suavî iftiracıdır. Bundan dolayı Paşa onu, prensibi gereği kabına sığmayacak bir hale getirerek intikam alacaktır. Bunu da Suavî'nin dışındakiler için kesenin ağzını sonuna kadar açarak yapacaktır. Paşa, onlardan masrafları için hesap defteri bile istemiyor, miktarı ifade etmeleri kâfidir. Sakakini'ye verilen talimat bu yöndedir.

Buna karşılık, Ebuzziya'nın yazdığına göre, Namık Kemal ve Ziya Beyler Suavî'ye gazetesinin baskı masraflarının karşılığını alabilmek için Sakakini'ye hesap defteri vermesi gerektiğini söylemişlerdir.[261]

Bu demektir ki Suavî dışındaki Yeni Osmanlılar Aralık 1867'den itibaren *Hürriyet*'i çıkarma hazırlığı içindedirler. Suavî ile araları açılmasına rağmen henüz ipler kopmamıştır.

Mustafa Fazıl Paşa'nın yukarıdaki mektubu, *Muhbir*'in 16. sayısının ardından yazılmıştır. Mektubun miladi tarihi 24 Aralık 1867 olduğuna göre *Muhbir*'in 15. sayısında yayınlanan ve Paşa'nın Maliye Bakanı olsa bile bir şeyi değiştiremeyeceğine dair haberin paşa tarafından görülmüş olması muhtemeldir.

Namık Kemal'in 8 Mart 1868 tarihli iki mektubu, bu tarihlerde kendisinin fiilî olarak *Muhbir*'in işleri ile ilgilendiğini, gümrükten rahatlıkla geçmesi için gümrük memuru Rifat Ahmed Efendi'ye ricalarda bulunduğunu, hatta rüşvet teklif ettiğini göstermektedir. Kemal Bey, Rifat Ahmet Efendi'yi ümitlendirdikten ve *Muhbir*'in beş altı ay neşriyat yapması halinde çok şey olacağını söyledikten sonra şöyle devam eder:

> Bakın birader, işte vatan, işte hamiyet, işte istifade, hepsi bugün meydanda geziyor. Sizden, maksadımız için pek büyük hizmet ve himmet me'mul ederim; bulunduğunuz mevki müsaittir. Gazetenin idhalinde sıkıntı çekiyoruz, şu arayıcılık maharetini elmas kaçıranların aleyhinde kullansanız da bizim gibi gazete kaçıranların eşyasını o kadar aramayıverseniz, iş pek kolaylaşırdı. Kabul ederseniz bana yazın, sizi iktiza edenlerle görüştüreyim. Görüşeceğiniz bir iki kişidir, gayet emindirler. Bu hamiyet de bizimkiler gibi bütün bütün hasbeten-lillah olmaz; ucundan biraz para da çıkarabiliriz. Bizde gümrüklerin fenalığına dair bana bir mufassal yazın. Aman a Kâni Paşa'nın aleyhinde bulunmayın; gazeteye basalım. Cevabınıza muntazırım.[262]

260 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 122, 30 Eylül 1909, tefrika no. 55-56.

261 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 122, 30 Eylül 1909, tefrika no. 55.

262 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, s. 131.

Bu satırların şaşırtıcı tarafı şudur ki, Namık Kemal rüşvet vermeyi teklif ettiği gümrükçüden Osmanlı gümrüklerinin fenalığına dair yazı yazmasını, fakat bu konuda arkadaşının babasını kayırmasını istiyordu.

Namık Kemal'in 8 Mart 1868 tarihli ikinci mektubu babasına yazılmıştır. Bu mektupta, Kemal Bey, *Muhbir*'le ilgili pürüzleri hallettiğini ve bunun için de Paşa'nın iltifâtına mazhar olduğunu bildirir.

> Hazretin davet ve iltifatından ve maaşın tezâyüdünden hâsıl olan memnuniyetimi Allah bilir. Hazret bendenizden pek memnun olmak gerektir; zira buradaki pürüzler temizlendi, işler düzeldi, Muhbir yoluna girdi. Bu kadar mehâsin ise bütün bütüne gayret-i âcizânemle vücuda geldi. Arkadaşların efkâr ve etvârını ıslaha, beş on günlerce çalıştım ve nihayet derecede akdettiğimiz meclis-i mübâhesede her şeyi kararlaştırmak için lâ-yenkati' iki buçuk saat söz söylemeğe mecbur oldum. Hatta hastalık da o kadar ikdamın neticesidir.

Suavî'nin dışındaki Yeni Osmanlılar Mart 1868'de Paris'tedirler. Bu toplantıda Suavî'nin bulunup bulunmadığını bilemiyoruz. Ancak Kemal Bey'in ifadesinden öyle anlaşılıyor ki, tek problem Suavî ile olan anlaşmazlıklar değildir.

Kemal Bey'in bu mektubunu Fevziye Abdullah Londra'dan yazılmış göstermekle beraber Prof. Dr. Ö. Faruk Akün bu yanlışlığı düzelterek Paris'ten yazdığını isbat etmiştir.[263]

Kemal Bey, mektubunda arkadaşlarının sadece fikirlerinin değil, hareketlerinin de ıslaha muhtaç olduğunu belirtir. Bu hareketler birbirlerine karşı almış oldukları tavır mıdır, yoksa Suavî tarafından M. Fazıl Paşa'ya imzasız mektuplarla bildirildiği söylenen yaşayış tarzı mıdır?

Kanaatimizce ikisi birden söz konusudur. Belki de bahsedilen bir çeşit özeleştiri toplantısı idi. Yahut Yeni Osmanlılar İstanbul'da dolaşan söylentilerin son bulması için toparlanmak gerektiğini düşünmüşlerdi. Yahut da Vambery'nin bahsettiği gibi, içki masalarında şeriat tartışmaları yapmanın[264] ortaya çıkış gayelerine ters düştüğünü teslim ediyorlardı.

Bu arada, Kemal Bey'in söz konusu mektubundan bir gün önce çıkan *Muhbir* gazetesinin 26. sayısında, geçmişe dönük bir durum değerlendirmesi yapılmıştır.

Burada "Muhbir'in Avrupa'da çıkmaya başladığı günlerden beri iftihar ettiği hareket tarzı üç kazîye üzerine mübtenidir" başlığı altında o güne kadarki yayın faaliyetinin bir değerlendirmesi yapılmış ve adeta yeni bir hamleye başlanacağı ima edilmiştir. Bu değerlendirmede, *Muhbir*, tam bir meşrutiyetçi hatta ihtilalcidir. Osmanlı Devleti'nin idaresinden kaynaklanan kötü gidi-

263 Prof. Dr. O. Faruk Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, s. 170.

264 Arminius Vambery'den naklen, Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978, s. 596.

şini garazsızca ortaya koymak, Avrupa'nın "Millet-i İslâmiyye" ile ilgili yanlış anlamalarını doğrultmak ve ülkeyi sağlam bir esas üzerine oturtacak parlamenter sistemi getirmekten ibaret.

Üç maddelik bu yayın politikasında ise, artık ne Suavî'nin 1. sayıda sözünü ettiği "Memâlik-i Osmaniyye'nin Maarif-i Terakkîsi"nden, bu maksat için yazılıp basılacak kitaplardan, ne de "Cemiyet-i İslâmiyye"den söz ediliyordu.

Anlaşılan şu ki, Suavî'yi ancak para musluklarını kısarak dizginleyebiliyorlardı. İhtimal, Suavî, böyle bir tehditle gazetesine müdahale etmelerine fırsat vermişti.

Muhbir, 26. sayısında, *Hürriyet*'i Namık Kemal'in idare ettiği zamanki havadadır. Fakat 27. ve 28. sayılar yeniden Suavî'yi yansıtır. 27. sayıya kadar 15. sayıdaki birkaç günlük gecikmenin dışında her hafta aksamadan yayınlanan *Muhbir* ilk defa 28. sayı ile sekteye uğrar ve on beş gün sonra çıkar.

Namık Kemal, Ağustos 1868 tarihiyle Reşad Bey'e yazdığı bir mektupta[265] Suavî'nin *Muhbir*'de "Şahsiyat" başlığı altında yazdıklarına katılmadığını söyler. Suavî söz konusu yazıda, vazifelerinin "Emri bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker" olduğunda ısrar ediyor ve 28. sayıyla 1. sayıdaki Cemiyet-i İslâmiyye'nin misyonuna dönüyordu. Nitekim çok geçmeden Namık Kemal ve Ziya Beyler *Muhbir*'deki Yeni Osmanlılar Cemiyeti damgasını kaldırması için Suavî'ye aşağıdaki mektubu yazmışlardır:

> Faziletmend Efendim,
> Muhbir'de ittihaz buyurulan meslek mukaddema, rüfekâyı kiram ile bil-ittihad karargîr olmasından nâşî muhafazası muktezi olan mesleğe tamamıyla mübâyin olduğundan ve gazetenin zîrinde sülüs hat ile muharrer ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti ibaresini havi olan damga ise, neşriyat-ı vâki'ada cümlenin müşâreketini mü'lin bir alâmet olarak bu ise hilâf-ı hakikat idüğünden lütfen çıkarılacak ilk nüsha-i Muhbir'in bu alâmetten hâlî bulunmasını, Yeni Osmanlılar Cemiyetini teşkil eden rüfeka nâmına bil-vekâle ve tarafımızdan bilhassa ihtar ve istirham eyleriz. Baki...
>
> Bürüksel, fi selh-i Muharrem, sene 85 (22 Mayıs 1868)
> Kemal Ziya[266]

Bu mektup, *Muhbir*'in 35. sayısının yayınlanmasından sonra yazılmıştır. Fevziye Abdullah, Suavî'nin *Muhbir*'de M. Fazıl Paşa'nın aleyhinde yazdığını ve yukarıdaki mektubun bundan dolayı kendisine gönderildiğini söyler.[267] Oysa ki *Muhbir*'de doğrudan doğruya Mustafa Fazıl Paşa aleyhinde yazılan bir yazı yoktu. *Muhbir*'in 8, 30, 31, 32, 33, 35, 42, 44, 46, 48, 49 ve 50. sayı-

265 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, s. 147.

266 Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, s. 200.

267 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, s. 136.

ları elde mevcut değildir. Yaptığımız bütün araştırmalara rağmen ne yurtiçinde, ne de yurtdışında bu sayıları bulamadık. 35. sayıya kadar olan ve elde bulunmayan sayılarda Suavî'nin Mustafa Fazıl Paşa aleyhinde yazısı olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak önce de belirttiğimiz gibi, *Muhbir*'de Paşa ile ilgili haberlere birkaç sayıda yer verilmiş, fakat aleyhinde bulunulmamış, hatta Paşa, kerhen de olsa övülmüştür. Kaldı ki Tansel, Londra'da yayınlanan *Muhbir*'in koleksiyonlarını görmediğini söylemektedir.[268]

Kaldı ki *Muhbir*'in son sayılarından 43. sayının İngilizce kısmında, Suavî, *Morning Star, La Patrie, Nord, Deutsche Algemeine Zeitung* gazetelerinin İstanbul'da işbaşındaki idarenin ülkeye parlamenter sistem getirme niyetinde olduğu haberleri üzerine yaptığı yorumda, Âli ve Fuad Paşaların bu konuda Yeni Osmanlılara katılmalarının Türkiye için hayırlı olacağını söyler. Ayrıca Mustafa Fazıl Paşa'nın ancak Meclis açıldığı takdirde Âli ve Fuad Paşalar ile uzlaşacağına dair bu gazetelerin verdiği haber *Muhbir*'in aynı sayısında yer almıştır.[269]

Ziya Bey ve Namık Kemal'in mektubuna rağmen Suavî, *Muhbir*'de "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" damgasını sonuna kadar muhafaza etmiştir.

Çünkü Suavî, Mustafa Fazıl Paşa ve diğer arkadaşlarıyla kanlı bıçaklı olduğu zamanlarda bile kendisini Yeni Osmanlı olarak takdim ediyordu. Ona göre Yeni Osmanlılık, keyfî yönetime karşı çıkmak, Avrupa karşısında zaafa uğramış Osmanlı Devleti'ni maarifle ve İslâm'ın rehberliğiyle eski şan ve şerefine kavuşturmak çabasıdır. O, Osmanlı ile de sınırlı kalmıyor, bütün İslâm âlemini içine alacak bir dava peşinde olduğunu söylüyordu. Suavî, *Muhbir*'in 47. sayısında *İstanbul* gazetesinin ithamlarına verdiği cevapta: "Ve öyle bir cemiyet içinde bulunmakla iftiharımı ilan ederim ki o cemiyetin muradı dünyada mevcud olan bilcümle iki yüz milyon Müslümanı birleştirmek cihetine masrûftur"[270] diye yazar.

Suavî'nin muhalifleri kendisini susturmak için matbaasındaki harfleri elinden aldılar. Ebuzziya'nın bildirdiğine göre, bu harfler Agâh Efendi'nin *Tercüman-ı Ahval* matbaasından getirtilmişti. *Hürriyet* gazetesinin çıkarılması için yeni bir matbaa kurulmuş ve ilk sayısı Suavî'den alınan harflerle basılarak 29 Haziran 1868 tarihinde yayınlanmıştır. Ancak "hurûfat" bu tarihten önce Suavî'nin elinden alınmıştır. Çünkü 12 Haziran 1868 tarihli ve 38 numaralı *Muhbir* Bible House'ın (İncil Cemiyeti) döktüğü, göze pek hoş gelmeyen Osmanlı harfleriyle basılmıştır.[271]

268 Tansel, *Belleten*, "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında ilk Teşebbüsler ve Neticeleri", 1953, XVII, s. 230.

269 *The Mukhbir*, 16 July (Temmuz) 1868, no. 43, s. 3.

270 *The Mukhbir*, 31 August (Ağustos) 1868, no. 47, s. 2.

271 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 135, 13 Teşrin-i evvel 1909, tefrika no. 68.

Muhbir'in 38. sayıdan itibaren Fransızca yazılan adının İngilizce olarak değiştirildiğini daha önce belirtmiştik. 38. sayıda önemli bir yazı vardır. Suavî'nin meşhur "Türk" makalesinin *Ulûm*'un 1. sayısından itibaren yayınlandığı bilinir. Ancak *Muhbir*'in 38. sayısında bir başka "Türk" makalesi vardır. Londra'da çıkan *Saturday Review* isimli haftalık gazete, Anadolu'ya gelen Osmanlı Türklerinin birkaç yüz aileden ibaret olduğunu, bunların da zamanla ortadan kalktığını iddia etmiştir. Suavî, söz konusu makaleyi buna cevap olarak yazmıştır. Makalede, Anadolu'ya gelen Türk nüfusunun Kayı aşiretinden ibaret olmadığı, Osmanlılardan önce Anadolu'da bir medeniyet kuran Selçukluların bulunduğu ve Orta Asya'dan sürekli göç olduğu belirtilerek, Anadolu'daki Türk nüfusu yok olmuş kabul etmenin gülünçlüğüne işaret edilmiştir.

40. sayıda, yine Avrupalılara cevap olmak üzere, "Usul-ı Fıkıh" üzerinde durulmuştur. İslâm hukukunun zamanın şartlarına göre değişmediği dolayısıyla ihtiyaçlara cevap veremediği iddialarına karşı Suavî, "Arabî ibare Usûlu'l-Fıkıh Nam Risalenin Tercümesi"ne başlar. Burada İslâm hukukunun her zaman ve zeminin ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olduğu, mahalliliğe, zamanın, örfün özelliklerine göre değişebilen karakteri üzerinde durulmuştur. Suavî, değişmez olan hükümleri de ayrıca zikretmiştir. *Muhbir* 38. sayıdan sonra, 1. sayısında belirlenen hedefe yeniden yönelmiş gibidir. Türk makalesi (no. 38) Usûlul-Fıkıh (no. 40-41-42), Hattımızın Islahı (no. 47) yazıları bu anlamda kayda değer makalelerdir.

Suavî, *Muhbir*'i yayınlarken her ne kadar David Urquhart ve ekibinin tesiri altında ise de bunu azami şekilde gizlemiştir. O, *Muhbir*'de tamamen meşrutiyetçidir. Fakat ne zaman bir meşveret meclisinden söz etse ulemâyı Senato makamına oturtur. Padişahın mutlak idaresinin söz konusu olamayacağını, mutlak surette fetva makamına karşı sorumlu olması gerektiğini savunan Suavî sık sık Asr-ı Saadet'ten örnekler verir.

Ayrıca, vezirlerin yaptıklarından sorumlu olmaları gerektiği, fakir fukara en ufak bir suçtan dolayı cezalandırılırken bütün nimetlerden yararlanan "Vüzerânın" sorumlu tutulmamalarının İslâmiyetle bağdaşmadığı hususları Suavî'nin üzerinde ısrarla durduğu konulardandır.

O, Bâbıâli'nin dış politikasını her fırsatta tenkid ediyor, bu politikanın Müslümanlar için haysiyet kırıcı olduğunu ileri sürüyordu.

Muhbir'deki daha pek çok konu ve fikir motifinden "Suavî'nin Fikirleri" bölümünde sistematik olarak bahsedilecektir.

Şuna da işaret edelim ki, *Muhbir*'in 38. sayıdan sonra adresi değişmiştir. Daha önce gazete Georges Bertrand tarafından basıldığı halde, 38. sayıdan sonra gazetede "Printed and Published by Ali Suavî, Editor Proprietor and Publisher of the Muhbir" (gazetenin tâbi'i, sahibi ve yayınlayıcısı Ali Suavî tarafından basılıp yayınlanmıştır" ibaresini görüyoruz. Bu demektir ki Su-

avî bütün işleri tek başına yapmak zorunda bırakılmıştı. Gazetenin masrafları karşılanmadığı için Suavî hâlâ Paşa tarafından ödenen maaşıyla *Muhbir*'i çıkarmaya devam ediyordu. Bu arada başka yerlerden destek görüp görmediğini bilmiyoruz.

Muhbir bir yılı aşkın bir süre yayınlandıktan sonra 50. sayısında kapandı. Elimizdeki son sayı 47. sayı olmakla beraber Cavit Orhan Tütengil, 49. ve 50. sayıları Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde gördüğünü söyler. Tütengil'in bildirdiğine göre gazetenin 50. sayısı 3 Teşrinisani (Kasım) 1868 tarihlidir.[272]

Muhbir'in kapanmasının gerçek sebebi, Suavî'nin elinden harflerin alınması mıdır, maddî desteğinin kesilmesi midir, yoksa *Hürriyet* gazetesinin yazdığı gibi Rum mürettibin matbaadaki bazı lüzumlu edevâtı satıp kaçması mıdır. Bu konuda kesin bir şey söylemek zordur. Belki de bu üç sebep aynı zamanda rol oynamıştır.

Hürriyet gazetesinde konu ile ilgili haber şudur:

> Muhbir gazetesinin mürettibi olan bir Rum Suavî Efendinin bilicab Paris'te bulunmasından istifade ile bazı garazkârânın vuku bulan tahriki üzerine matbaanın lüzumlu bazı edevâtını satarak firar etmiş ve bu hadise üzerine Muhbir biraz zamandır sekte-i tatile uğramıştır.
>
> Suavî Efendi, kendi veled-i manevîsi olan ve Avrupadaki Yeni Osmanlılar dahi vasıta-i ûlaları bulunan öyle bir eserin te'hirine fevka'l-gaye teessür ederek bu def'a yine devamına karar verdiler.[273]

Hürriyet, yazının devamında, bunun Yeni Osmanlıları, başka türlü susturamayacağını anlayan Bâbıâli'nin tertibi olduğunu, ancak Avrupa'daki Yeni Osmanlılar arasında her zamanki birlik ve beraberliğin devam ettiğini belirtir. Yazı şu cümleyle biter: "Tahammül ettikleri hizmetin ne derece ağır olduğunu bilirler ve birbirlerinden ayrılarak bâr-ı mesuliyet altında ezilmezler. Malûm ola vesselâm."

Şu veya bu sebepten dolayı *Muhbir* kapanmıştır. Ancak *Hürriyet*'in yazısındaki önemli nokta şudur: Suavî ve öteki Yeni Osmanlılar *Muhbir*'in neşrine devam edeceklerdir.

Bununla beraber anlaşılıyor ki, gazetenin kapanmasından ve Suavî'nin Paris'e çekilmesinden sonra diğer Yeni Osmanlılar Suavî'yi kaldığı yerden devam etmeye ikna edememişlerdir. O, sadece kendisinin olan ve hiç kimsenin müdahale etmeyeceği bir yayın organı peşindedir.

Yeni Osmanlıların *Muhbir*'i Suavî'ye yeniden çıkarttırmakta iki amaçları olabilirdi:

---

272 *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği*, İstanbul, 1969, s. 32.

273 *Hürriyet*, 28 Décembre (Aralık) 1868, no. 27, s. 5.

1. *Muhbir*'in kapanması, Yeni Osmanlıların dağıldığı haberlerini doğruluyordu. Yeniden çıkması dedikoduları önleyebilirdi.
2. Tamamen küsmüş ve topluluktan ayrılmış olan Suavî, eski arkadaşları için son derecede tehlikeliydi. Onun saldırılarına, hatta belki şantajlarına uğramaktan korkuyorlardı.

Mustafa Fazıl Paşa, İstanbul'da sarayla, Bâbıâli ile vaziyetini düzeltmeye çalışırken, Suavî'nin Baden Baden'de alınan, kendi tabiriyle "yaşlı kanlı" kararları açıklaması her şeyi berbat edebilirdi.

Zaten başından beri Mustafa Fazıl Paşa'nın Suavî'ye kerhen katlandığı anlaşılmaktadır. Fakat Suavî'nin saf değiştirmesi de hiçbirinin işine gelmezdi. Nuri Bey'in hatıralarından anlaşıldığına göre hepsi Suavî'nin gazabına uğramamak için özel bir çaba harcamıştır.[274]

Nitekim sonradan korktukları başlarına geldi.

Muhbir *gazetesinin yurtiçindeki yankıları*

Muhbir yayına başlarken, Suavî "Muhbir doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur, yine çıkar," diyordu. Gazetenin çıkması kadar, dağıtımı ve yurtiçinde geniş okuyucu kitlesine ulaştırılması da bir meseleydi.

Muhbir'in Londra'da çıkmaya başlamasından sonra ilk tepki, İstanbul'daki *Muhbir*'in sahibi Filip Efendi'den gelmiş olmalıdır. *Hürriyet* gazetesinin çok sonraları yazdığına göre, Filip Efendi, bütün hakları kendisine ait olan bu gazetenin Londra'da yayınlanmasından dolayı hak iddiasına kalkışmıştır. Namık Kemal imzalı yazının konu ile ilgili kısmı şöyledir:

> Filib'in zatı cümleye malumdur. Muhbir def'a-i sâniyede neşr olunduğu zaman Yeni Osmanlılara atmak için şûrâ-ı ümmet talebini hâvı bir bend tertib ve tab ettirmiş ve nefsine rahmen Yeni Osmanlılar'dan bazı zevatın ihtarı üzerine tab'ından sarf-ı nazar etmiştir. Şimdi Yeni Osmanlılar hakkında kendi namına birtakım hezeyanlara başladı. Belki biçarenin kabahatı yoktur. Yazılan şeyleri anlayamaz, anlamak nerede hatta bir harfini okuyamaz. Şu kadar ki hâl-ı aşinalığına bakılırsa kâtibi kendi derecesinden bir zat imiş.[275]

Öyle anlaşılıyor ki Filip, İstanbul'daki Yeni Osmanlıların şu veya bu şekildeki uyarısı, belki de tehdidi üzerine geçici olarak susmuştur.

Muhbir'in daha 3. sayısı basılmak üzere iken ve ilk sayısı İstanbul'a ulaşmışken yarı resmî *Rûznâme-i Ceride-i Havadis* gazetesi Suavî ile beraber es-

274 İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Bakü, 1925, cilt 1, s. 217-218'den naklen, Ö. Faruk Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, s. 168-169.

275 *Hürriyet*, no. 39, 22 Mars (Mart), s. 8.

ki ve yeni *Muhbir*'i de hedef alan bir yazı yayınlamıştır. Bu yazıda *Rûzname*, adeta hükümete suç duyurusunda bulunuyor ve *Muhbir*'in dağıtımının yasaklanacağından şüphe olmadığını yazıyordu:

> Muhbir gazetesinin kullandığı bazı lisan üzerine mukaddemâ hükümet-i seniyyece men olunarak matbaası seddettirilmiş ve muharriri olan Ali Suavî Efendi dahi Avrupa'ya gitmişti. Mezkûr gazetenin Paris'de basdırılması murad olunmuş ise de, taraf-ı hükümetten adem-i müsaade üzerine orada dikiş tutturamadığından ve mu'ahharan Belçika'ya gelmiş ise de tedârik-i malzemesince dûçâr-ı su'ubet olduğundan nihayet Londra'ya gidip orada mezkûr gazeteyi çıkarmağa başlamış ve birinci nüshası olmak üzere bir adedi Dersa'adet'e gelerek görülmüştür. Mumâileyh Ali Suavî Efendi Dersa'âdet'te iken havâdis ve vuku'âta bervechi sıhhat kesb-ı ma'lûmat edemeyip gazeteyi yanlış bir takım sözlerle doldurmakta olduğu halde, şimdi Londra gibi uzak yerde, Memâlik-i Mahrûsadaki havâdisi sıhhat üzre alıp gazetesine derc etmesi gayr-ı kabil idüğüne nazaran çıkaracağı gazete mecmûa-i ekâzib demek ve Memâlik-i Şâhâne ahâlisi havâdis-i dahiliyyeye dair mezkûr gazetinin yazacağı şeylere nazarı rağbet ü ehemmiyetle bakmayacağı bi-şek olmasıyla mezkûr gazetenin buralarca hiçbir vakit kesb-i revâc ü i'tibar edemeyeceği misüllü Memâllik-i şâhâneye idhâli bile hükümet-i seniyye cânibinden men buyurulacağında şüphe olunamaz.[276]

Suavî *Rûzname*'nin bu yazısına *Muhbir*'in 5. sayısında cevap vermiştir.

Söz konusu cevapta, Suavî, İstanbul'daki *Muhbir*'de Belgrad Kalesi'nin Sırplılara bırakılması üzerine yazdığı yazının gazetenin kapanmasına sebep olduğunu, Fransa'da gazete çıkarmaya teşebbüs etmediğini ve Belçika'ya da o âna kadar hiç gitmediğini söyler.

Yalan yanlış şeyler neşrettiği suçlamasına, "Evet Belgrad kalesinin Sırb'a terk olunacağını vükelâdan haber aldım, yazdım. Gazete kapatıldı. Gazete erâcif neşr ediyor diye kapu tarafından resmen ilân olundu. Halbuki Belgrad Kalesi verilmedi mi? On gün sonra başka gazeteler de yazmadı mı? Demek oldu ki ben yalancı çıkmadım. Evet iki meselede yalancı çıktım. Biri "idarei hâzıra bugünlerde Girit'i ıslâh edecek, iş bitecek, diye yazmıştım, ikinci "milletle meşveret meclisi" meselesi idi. Bu iki mesele bu güne kadar icra olunmadı,"[277] diye cevap verir.

Londra gibi uzak bir diyardan dahilî konulara dair haber alamayacağı, alsa bile bunların sıhhatli olmayacağı iddiasına gelince:

> Zahir ben Londra gibi uzak yere şedd-i rihâl edip gelmişken Rûzname gibi, "vükela falan gün sahilhanelerinden nakledecekler, Kamil Efendi'ye birinci

276 *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, 14 Eylûl-ı Efrenci, 1867, no. 736.

277 *Le Mukhbir*, 28 Septembre (Eylûl) 1867, no. 5, s. 4.

rütbeden Mecidiye nişanı verilmiş" gibi havadis mi yazacağım zannolunmuş? Ben Türkistan'ın hayrına müte'allik şeyler yazacağım.

Madem ki ben Arabistan ve Anadolu ve Rumeli'yi görmüş, bütün vatanımı karış karış bilmiş ve milletim lisanında olan âsârı okumuş, öğrenmiş ve bunca vakitler e'âzım-ı vükelâ ile beraber oturup kalkmış bir adımım. Elbette vatanımı ecnebi olan Mösyö Çörçil'den ve lala kucağında büyüyenlerden daha iyi bilirim ve yazarım.[278]

Suavî, devamla, gazetesinin rağbet görüp görmeyeceğinin milletin elinde olduğunu, yasağın da ancak padişahın seçtiği meclisler tarafından konabileceğini, *Muhbir* gibi hayra hizmet eden bir gazeteyi kapatacak bir meclis de düşünemediğini söyler. Cevabın sonunda, şayet biri *Muhbir*'i keyfî olarak kapatacak olursa, onun bu tutumuna karşı çıkacaklarını ve *Muhbir*'in millet yaşadıkça devam edeceğini söyleyen Suavî, onu yasaklayacak kimse için "o adam dünyaya kazık çakmamış ya, yarın o gider, başkası gelir, müsaade eder," der. Bu sözlerin muhatabı Âli Paşa'dır. Onun da değişebileceği ima edilmiştir; hatta bu, imadan çok bir tehdittir.

Suavî bunları yazarken *Muhbir*'in Türkiye'de yasaklandığından henüz habersizdi. *Rûzname* yasaklama haberini şöyle veriyordu:

> Londra'da Türkîü'l-ibareyle tab' ile birinci nüshası neşredilen Muhbir nam gazetenin hâvi olduğu makalâtın garaz u erâ-cif-i bâtıladan ibaret olup bu makule hukuka dokunur evrâk-ı havâdisin her devlet memâlikinde intişârı tecviz olunmaması emr-i tabi'î idüğünden mezkûr gazetenin dahi Memâlik-i Devlet-i Aliyye'nin hiçbir mahallinde neşr edilmemek üzere men'edildiği mesmû'umuz olmuştur.[279]

Yeni Osmanlılar, zaten böyle bir yasaklamayı bekliyorlardı. *Muhbir*'in 7. sayısında "İstanbul'dan Tahrirat-ı Mahsusa" başlığı altında bir yazı çıkar. Gayrimüslimlerin gazeteleri, adeta Yunan ve Rus gazetelerini andıran yazılarla doluyken serbestçe basılıp dağıtılmasına karşılık *Muhbir*'in yasaklanması şiddetle protesto edilir:

> Akibet Muhbir'in Devlet-i Aliyye mülküne dühûlü memnû' olduğunu ilân ettiler. Garibdir ki burada basılan Ermeni ve Rum gazetelerinin bazıları hakikaten mülk ü millete muzır erâcîf neşrinden hâli değildir. Bayağı yazdıkları şeylere Yunan ve Rusya gazetelerinin aks-ı sadâsı denilebilir. Öyle iken bunlar rahat rahat çıkıyor, neşr olunuyor. Muhbir ise bize mülkümüzün sahîhen muhtac olduğu şeyleri gösteriyor. Herkesi maarife ve terakkiye teşvik ediyor. Onun mülke duhûlü men'olunuyor. Memnû'iyeti de kanuna, nizâma müste-

278 *Le Mukhbir*, 28 Septembre (Eylül) 1867, no. 5, s. 4.

279 *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, 19 Cemaziyelevvel 1284/18 Eylül 1876, no. 739.

nid değil. Yalnız irâde-i keyfiyye eseri olduğu görülüyor. Asıl ona te'essüf olunuyor. Üdebâdan biri "vatana hizmet eden bir nanköre hizmet eder" demiş. Bu adam İstanbul'a gelsin. Muhbir'in nâil olduğu rağbeti görsün de iddiasının ne kadar bâtıl olduğunu anlasın. Evvel herkes Muhbir'e bir hayırhâh-ı nasîh derlerdi. Şimdi mazlûm-ı hamiyet nazarıyla bakıyorlar. Allah için bu memnû'iyet gazetenizin şöhret ve itibarını ekmel etmekten başka bir te'sir hasıl etmedi. Çünkü ilânından sonra üçüncü nüshayı aldık. Hatta birinci ikinci nüshayı göremeyenler bile aldı. Sakın zerre kadar fütur getirilmesin. Bu memnû'iyetin eseri görülmeyeceğini belki hükümet de bilir. Hatta bu memnûiyet Meclis-i vükelâda müzakere olunurken bir zât "üç sene evvel koleranın İstanbul'a duhûlünü men' edememiştik, şimdi Muhbir'in duhûlünü nasıl men' edeceğiz, aklım ermez," dediği işitilmiştir.[280]

Alınan tedbirlerden anlaşılıyor ki, *Muhbir*'in İstanbul'a ulaşması yetkilileri epey rahatsız etmiştir. Tarihçi Lütfi Efendi'nin yazdıklarına bakılırsa, *Muhbir*, İstanbul'da bir hayli sansasyon yaratmış ve hükümet muhalifleri arasında adamakıllı ilgi görmüştür:

> Mezkûr gazete beher hafta Londra'dan vesâit-i müte'addide ile, yani gâh tüccar mektupları içinde ve gâh bilinmeyecek surette bazı şeyler arasında pek çok nüshaları dağılıp meallerine vakıf olmayanlar nadir bulunur idi. Bunun illet-i gaiyyesi devletin usûlüne tezyif ve vükelânın hatalarını tafsil ve ta'dad ile halkın ve belki Avrupa'nın ezhânını tahdiş idi. Halkın o kadar rağbetine düşmüş idi ki, bir nüshası dört liraya kadar satıldığı işidilmiştir.[281]

Aslı Ziyad Ebuzziya'nın arşivinde bulunan ve başı, sonu olmadığı için kime ait olduğunu tesbit edemediğimiz, Ebuzziya Tevfik'ten kalma bir mektupta ise sadece *Muhbir*'in değil, Ali Suavî'nin fotoğrafının da o günkü İstanbul'da aranıp bulunamayan şeyler olduğunu göstermektedir. Mektup İstanbul'daki Yeni Osmanlılardan birinden, Londra'daki Yeni Osmanlılardan birine yazılmıştır. Konu ile ilgili ifadeler şöyledir: "Bununla beraber, burada üç şey revaç bulmuş ve herkes mâlik olmaya kendilerini mecbur görmüş gibidirler. Birincisi *Muhbir*'dir ki, hükümetin tazyikiyle bir liraya kadar satılmaktadır. İkincisi Ali Suavî Efendi Hazretlerinin resimleridir ki beher tanesi yirmi otuz kuruşa alınmakta Üçüncüsü ma'hud hicivdir ki..." (Belge 41).

Ebuzziya'ya göre ise "Ali ve Fuad Paşalar, Suavî'nin neşriyat-ı avâmkâranesine kat'a ehemmiyet vermiyorlardı. Çünkü şimdiki zamanımızla mukayeseye girişilecek olsa, o zamanda okuyup yazanlar değil, yalnız okuyabilen-

280 *Le Mukhbir*, 14 Novembre 1867, no. 7, s. 3-4.

281 M. Zeki Pakalın, *Tanzimat Maliye Nazırları*, İstanbul, 1940, cilt II, s. 36-37.

ler yüzde onu teşkil edemezdi. Fakat Ziya ve Kemal Beyler'in şiir ve inşadaki iktidar ve iştiharları erbâb-ı kalemi meftûn ve hayran edegeldiğinden ve bahusus her ikisi de *Hürriyet* efkâr ve güftarıyla meşhur bulunduklarından onlardan birinin yazıp neşredeceği şeylerin ehemmiyeti müsellem idi."[282] Bu ifadelerin sahibi Ebuzziya Midhat Paşa'nın Tuna vilayetindeki başarılarını anlatırken *Muhbir*'in Rusçuk'ta ve Vilayetin diğer livalarında açıkça okunduğunu söyleyerek tenakuza düşecektir.[283]

Burada yeri gelmişken belirtelim ki, Ebuzziya'nın "amiyâne" bulduğu bu dil için Ziya Paşa, meşhur "Şiir ve İnşa" makalesinde: "Bizim tabiî inşamız Mütercim-i Kâmus'un ve muahharen Muhbir gazetesinin ittihaz ettiği şîve-i kitabettir,"[284] diyordu.

Acaba gerçekten Âli ve Fuad Paşalar *Muhbir*'e aldırmıyorlar mıydı? Aşağıdaki yazışmalar bunun böyle olmadığını gösteriyor.

Public Record Office'de yaptığımız araştırmalar esnasında, *Muhbir*'in yurda sokulmaması için Bâbıâli tarafından İngiliz makamları nezdinde yapılmış çok sayıda müracaatla karşılaştık. 23 Eylül 1867'den - 23 Temmuz 1868'e kadar Osmanlı Polis Nezareti, İngiliz Postası İstanbul Şubesi Müdürlüğü, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı ve Bâbıâli arasında devam eden yazı sirkülasyonu Osmanlı Hükümeti'nin meseleyi hiç de hafife almadığını göstermektedir.

Konu ile ilgili ilk yazı Polis Nezareti tarafından İstanbul'daki İngiliz Postası Müdürlüğü'ne, Nazır İsmail Paşa'nın imzasıyla gönderilmiştir. 23 Eylül 1867 tarihli yazıda İsmail Paşa, *Muhbir*'in daha önce İstanbul'da yayınlanırken yaptığı yalan yanlış yayınlar sonucu kapatıldığını, adı geçen gazetenin şimdi de Türkçe olarak Londra'da yayınlandığını ve İngiliz postası ile İstanbul'a gönderildiğini belirttikten sonra İngiliz Posta Müdürlüğü'nden bu gazetenin yurda sokulmaması konusunda yardımlarını rica eder[285] (Belge 6).

İngiltere Postası İstanbul Şubesi Müdürü, İsmail Paşa'ya aynı günde verdiği cevapta, *Muhbir*'in yurda girişini engelleyemeyeceğini veya gelmiş nüshaları iade edemeyeceğini bildiren bir yazı yazmış, bununla beraber İsmail Paşa'nın yazısının bir suretini Londra'daki Posta Genel Müdürlüğü'ne görüş almak üzere göndermiştir[286] (Belge 7).

İngiliz Posta Genel Müdürlüğü tarafından, konunun Dışişleri Bakanı Lord

282 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 135, 13 Teşrin-i evvel 1909, tefrika no. 68.

283 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 147, 28 Teşrin-i evvel 1909, tefrika no. 81.

284 *Hürriyet*, 7 Septembre (Eylül) 1868, no. 11.

285 P.R.O.F.O. 195/874, no. 42, From British Postoffice at Conts. to F.O.

286 P.R.O.F.O. 195/874, no. 42, From British Postoffice at Conts. to F.O.

Stanley'e arz edilmek üzere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı'na bir yazı yazılmıştır. Yazıda, buna benzer bir yazışmanın 1862 yılında İngiltere'de yayınlanan Osmanlı aleyhtarı iki Rum gazetesi için de cereyan ettiği hatırlatılır. Yazı T. Hill imzasını taşımaktadır[287] (Belge 8a, b).

Dışişleri Bakanlığı, konunun Lord Stanley'e iletildiği, kendisinin, yapılan prosedür hatasına dikkat çekerek böyle bir müracaatın Polis Nezareti'nce Posta Müdürlüğü'ne değil, Osmanlı Hükümeti'nce İstanbul'daki İngiltere elçiliğine yapılması gerektiğini ve konunun İstanbul'daki İngiliz Posta Müdürlüğü'ne bildirilmesini emrettiği cevabını verir[288] (Belge 9).

Bu arada prosedür yanlışlığının farkına varılmış olunacak ki, daha Londra'dan cevap alınmadan Hariciye Nâzırı Fuad Paşa tarafından İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'ne bir yazı gönderilir. Bunda, İsmail Paşa'nın müracaatı tekrarlanır ve propoganda amacıyla yayınlanan, devlet adamlarına isnad ve iftiralarda bulunan *Muhbir*'in İngiliz Postasınca dağıtılmayacağına dair ümidini ifade eder. Fuad Paşa'nın yazısı 5 Ekim 1867 tarihlidir[289] (Belge 10).

Ayrıca konu ile ilgili olarak İstanbul'daki Posta Müdürü'nden, kendisine İngiliz Elçiliği'nden gönderilmiş bir talimat bulunup bulunmadığı sorulmuştur. Müdür 14 Ekim 1867 tarihli cevabında İsmail Paşa'nın yazısı dışında başka bir yazı almadığını, elçilikten de talimat gelmediğini İngiliz Dışişleri Bakan yardımcılığına bildirmiştir[290] (Belge 11).

Dışişleri Bakanı Lord Stanley, yardımcısı Mr. Barron'a İsmail Paşa'nın yazısının bir kopyasını ve 1862 yılında Bâbıâli'nin isteği üzerine, Osmanlı Devleti sınırlarına sokulması yasaklanan *British Star*[291] isimli Rum gazetesi hakkında basılı Parlamento kararını göndererek ona göre işlem yapmasını ister[292] (Belge 12).

Yazı, İstanbul Elçiliği'ne iletilir. Elçi Henry Elliot, Fuad Paşa tarafından yapılan resmî başvurunun bir kopyasını kendi yazısıyla beraber 31 Ekim 1867 tarihiyle İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderir[293] (Belge 13).

Bunun üzerine, Dışişleri Bakanlığı 20 Kasım 1867 tarihli yazısında Bakan Lord Stanley'in *Muhbir*'e *British Star*'a yapılan aynı işlemin uygulanması ko-

287 P.R.O.F.O. 195/874, 8 October (Ekim) 1867, no. 42.

288 P.R.O.F.O. 195/874, 12 October (Ekim) 1867. no. 42.

289 P.R.O.F.O. 195/893, 5 October (Ekim) 1867. no. 35.

290 P.R.O.F.O. 195/892, 14 October (Ekim), 1867.

291 Adı geçen gazete 1862 yılında Londra'da yayınlanmıştır. Ali Paşa'nın imzasıyla 17 nisan 1862 tarihinde bu gazetenin İngiliz postası aracılığıyla Osmanlı ülkesine sokulmaması için İngiliz elçiliğine yazı yazılmıştır. Yazışmalar 30 Nisan 1862'de sonuçlanır ve adı geçen gazetenin dağıtımı yasaklanır. Gazetenin sahibi Stefanos Xeno 8 Mayıs'ta Foreign Office'e müracaat ederek, iddia edildiği gibi, Rumları kışkırtmadıklarını söyler. İngiliz Hariciyecisi 12 Mayıs 1862'de verdiği cevapta kararında ısrar eder.

292 P.R.O.F.O. 195/874, 17 October (Ekim), 1867.

293 P.R.O.F.O. 195/876, From Sir Elliot to Lord Stanley, 31 Oct. 1867.

nusunda İstanbul'daki İngiliz Posta Müdürlüğü'ne talimat verildiğini içeren emrini Posta Genel Müdürlüğü'ne gönderir[294] (Belge 14).

Bu defa İngiliz Posta Genel Müdürlüğü, İstanbul'daki şubesine *Muhbir*'in İstanbul'a sokulmaması, mevcut sayıların da Londra'ya iade edilmesi hakkında talimat vermiştir[295] (Belge 15).

Elçi Elliot, *Muhbir*'in İngiliz postası kanalıyla İstanbul'a sokulmayacağına dair İngiliz Hükümeti'nin kararını 21 Aralık 1867 tarihli resmî bir yazıyla Bâbıâli'ye bildirmiştir[296] (Belge 16).

Bütün bunlardan sonra Fuad Paşa, 8 Ocak 1868 tarihiyle Elliot'a yazdığı bir yazıda, İngiliz Hükümeti'ne, kendi hükümeti adına teşekkür eder.[297] Söz konusu yazı çok silik olduğundan ve bir hayli kelime okunamadığı için bunu belge olarak veremiyoruz. Fakat mesele burada kapanmamıştır. *Hürriyet* gazetesinin çıkmasından sonra ilk sayısı İngiliz Postası kanalıyla İstanbul'a gelmiştir. Bunun üzerine İstanbul'daki İngiliz Posta Müdürü 11 Temmuz 1868 tarihli bir yazı ile Londra'daki Genel Müdürlüğe konuyu iletir. Gönderdiği yazıda, müdür uzun bir süreden beri kendilerine *Muhbir*'in gelmediğini, ancak Marsilya üzerinden gelen postadan 50 kadar *Hürriyet* isimli gazete çıktığını ve bu gazetenin, büyük bir ihtimalle, *Muhbir*'in değişik bir isim altında yayınlanmış şekli olabileceğini bildirir[298] (Belge 17).

İngiltere Posta Genel Müdürlüğü, aynı bilgileri İngiliz Hariciyesi'ne intikal ettirir. 23 Temmuz 1868 tarihli bu yazıda *Muhbir*'in kamuflaj için *Hürriyet* ismini aldığı üzerinde özellikle durulur[299] (Belge 18).

Ardından da Bâbıâli ile İngiliz makamları arasında bu sefer *Hürriyet* gazetesi için aynı yazı sirkülasyonu devam eder.

Bâbıâli'nin yasaklama isteğinin kabul edilmiş olması *Muhbir*'i zor duruma sokmuştur. *Muhbir*'i İstanbul'a sokabilmek için değişik yollar deneyen Yeni Osmanlılar, gazeteyi zarf içerisinde göndermeye başlamışlardır. Bu tedbir ek masraflar ve ek posta ücretlerini icap ettirmiştir.

Suavî, verdiği ilânlarla hem okuyucuların abone olmaları için ne yapmaları gerektiğini hem de fiyat artışının sebebini izah etmiştir.[300] Okuyucular bulundukları yerin İngiliz postalarından abone bedeli kadar İngiliz posta pulu göndereceklerdir.

---

294 P.R.O.F.O. 195/874, From F.O to Post Office General Sec., 20 Nov. 1867.

295 P.R.O.F.O. 195/874, From General Post Office to F.O., 30 Nov. 1867.

296 P.R.O.F.O. 195/832, From Sir Elliot to Fuad Pasha, 21 December (Aralık) 1867.

297 P.R.O.F.O. 195/893, From Fuad Pasha to Sir Elliot, 8 January (Ocak) 1868.

298 P.R.O.F.O. 195/898, From British Post Office (Constantinople) to General Post Office, 11 July (Temmuz) 1868.

299 P.R.O.F.O. 195/898, From General Post Office to F.O., 23 July (Temmuz) 1868.

300 *Le Mukhbir*, 18 Janvier (Ocak) 1868, no. 20, 27 Janvier (Ocak) 1868, no. 21, s. 1, 6 Février (Şubat) 1868, no. 22, s. 1, 13 Février (Şubat) 1868, no. 23, s. 1.

Görüldüğü gibi Suavî, yasağa rağmen Bâbıâli'ye meydan okumaya devam ediyor. Gazetenin İstanbul'a İngiliz postası kanalıyla sokulmasının resmen yasaklandığı İngiliz makamları tarafından kendisine de bildirilmiştir.[301] Suavî'nin bu konuda yazdığı yazının başlığı "Ethâf-ı Havâdis"tir. Buna göre Bâbıâli, İngiliz hükümetine gönderdiği yazılarda *Muhbir*'in daha önce İstanbul'da kapatılmış olduğunu bildirmiştir. Suavî buna itiraz eder ve İstanbul'daki *Muhbir*'in Filip'e ait olduğunu belirterek, Londra'daki *Muhbir*'le hiçbir ilgisi bulunmadığını, dolayısıyla iki ayrı gazetenin aynıymış gibi telakki edilerek hukuki bir yasaklamanın söz konusu olamayacağını ileri sürer. Böyle olmakla beraber, İstanbul'daki *Muhbir*'in kapatılması ve kendisinin Kastamonu'ya sürülmesinin de adaletsizlik olduğunda ısrar eder.

Suavî, "yahû" diye başladığı yazısına şöyle devam eder:

> İşte ben arz ediyorum ki Muhbir gazetesini ben omuzuma yükleyip Rusya'ya ve Bâbıâli'ye sokmuyorum. Petersburg'da ve İstanbul'da intişardan mesul değilim. Ancak şu iki idare Muhbir'i buldukları yerde kâğıtlarından istedikleri gibi intikam almakta serbesttirler. Fakat Avrupa'da, Amerika'da neşrolunacak Muhbir'e müdahale etmeye katiyyen selâhiyetleri yoktur.[302]

İngiltere hükümeti Bâbıâli'ye verdiği sözü tutmakla kalmamıştır. Londra'daki *Muhbir* adlî takibata uğramış, hakkında dava açılmıştır. Nitekim gazetenin 15. sayısı, 5 Aralık 1867 tarihiyle çıkması gerekirken altı günlük gecikmeyle, 11 Aralık 1867'de neşredilmiştir. Suavî verdiği bir ilanla okuyuculara gecikmenin sebebini şöyle açıklar:

> Gazetemizin 15. numarası mâh-ı hâlin 5. perşembe günü çıkması mu'tad iken bazı millet a'dası tarafından aleyhimize açılmış olan bi-gayr-ı hak davanın muhakeme eşgali işbu mu'tada sekte getirmiştir. Sebeb-i te'hiri beyan ile a'da tarafından hücumun tafsilatını ileriki nüshalarımızda beyanı va'd ederiz ve ona mukabil biz dahi millet tarafından muavenet bekleriz.[303]

Kimdi bu millet düşmanları? Sonraki sayılarda açıklanacağı va'd edildiği halde, *Muhbir*'in hiçbir sayısında bu açıklamaya rastlamıyoruz. Fakat büyük bir ihtimalle, Bâbıâli tarafından Londra'daki Türk Elçiliği kanalıyla açılmış bir dava olduğunu tahmin edebiliriz.

Muhbir'in 23. sayısında çıkan "Anadolu Muhabirinden" başlıklı yazıda, Suavî'nin Londra'da öldüğüne, matbaasının kapandığına dair İstanbul'da söylentiler yayıldığı ve bundan dolayı da abone paralarının toplanamadığı

---

301 *Le Mukhbir*, 28 Novembre (Kasım) 1867, no. 14, s. 1.

302 *Le Mukhbir*, 28 Novembre (Kasım) 1867, s. 1.

303 *Le Mukhbir*, 11 Décembre (Aralık) 1867, no. 15, s. 4.

haber verilmektedir. Muhabir, Suavî'ye şayet hayatta ise bunu okuyuculara ilân etmesini ister. Bunun üzere *Muhbir*'de şu ilan yayınlanır:

> İlân
> Londra'da gazete men' olunmaz, farz edelim ki men' olunsun, murad gazete yazmaktır ve milleti umûr-ı hâzıra vü mûstakbelden âgâh etmektir. Londra'da yazılmazsa başka yerde yazarız.
>
> Ve vefata gelince işte ben Suavî'yim. Ölüp ölmediğimi yine benden sual ediyorlar. Yahû ben ölmedim ve ölmesini de daha canım istemiyor. Zira görülecek işler var.[304]

Muhbir'in 29. sayısında, Suavî, *Muhbir*'in gördüğü haksız muameleye, buna mukabil Fransızca yarı resmî *La Turquie* gazetesinin, hak etmediği ve devletin aleyhinde sayılabilecek yayınlarda bulunduğu halde gördüğü lûtûf ve ihsanlara isyan eder. Yazıya göre, *Muhbir*'in İstanbul'a girmesinin zorluğu bir yana, okuyucuların maruz kaldığı muamele fecidir. "Malumdur ki İstanbul'da bir *Muhbir* ta'til edilmişti. Bir diğer *Muhbir* Londra'da çıkmaya başladı. Bu *Muhbir*'i İstanbul'a göndermek veya idhal etmek isteyenlerin başları sadrazamın ecnebi postalarıyla mukaveleye varıncaya dek her yere çekmiş olduğu sedlere çarpıyor. Bu sedleri aşarak İstanbul'a giren *Muhbir*'in nüshalarını ellerine alanlar ve gözden geçirenler hakkında hükümet mu'amele-i zulmiyyesini diriğ buyurmuyor."[305]

İstanbul'a gazete sokmak o kadar zorlaşmıştır ki gazetenin ebadının küçültülerek bütün gazetelerin zarf içerisinde kapalı olarak gönderilmesi yoluna gidilmiştir.

Konu ile ilgili olarak 38, sayıdaki ilân şöyledir:

> İlân:
> Bâbıâli ecnebî postaları ile mukavele edip Muhbir'in memâlik-i Osmaniyye'ye duhûlünü men eylemiş olduğundan şimdiden sonra Muhbir'i zarf derununda irsale mecbur olduk. Bu ise ziyadece posta mesârifine sebep olduğundan bundan böyle memâlik-i Osmaniyye'ye gönderilecek her bir Muhbir için 1 pens posta ücreti ve 3 pens gazetenin mesârifi olmak üzere cem'an 1 şilin kıymet takdir olundu.[306]

Bu safhada, diğer Yeni Osmanlıların *Muhbir*'in yurda sokulması konusunda yardımlarını kestikleri ve bütün çabalarını *Hürriyet*'in neşrine sarfettikleri hesaba katılırsa Suavî'nin işinin ne kadar zor olduğunu tahmin etmek güç değildir. Namık Kemal, babasına gönderdiği 7 Kasım 1867 tarihli mek-

304 *Le Mukhbir*, 13 Février (Şubat) 1868), no. 23, s. 4.

305 *Le Mukhbir*, 4 April (Nisan) 1868, no. 29, s. 1.

306 *Le Mukhbir*, 12 June (Haziran) 1868), no. 38, s. 1.

tubunda, İstanbul'a gazete sokma işinin zorluğunu "İstanbul'a gazete irsali malum, bu postayı çıkarıncaya kadar göbeğim çatladı,"[307] diye belirtir.[308]

Tabiatıyla burada söz konusu olan gazete, *Muhbir*'dir. Bu tarihte *Hürriyet* henüz ortada yoktur, Kemal Bey'in aynı amaçla, gümrük memuruna rüşvet teklif ettiği mektubundan yukarıda söz etmiştik.

Muhbir'e abone olanların listesinin zabtiye müşiri Hüsnü Paşa'nın eline geçtiğine dair *İstanbul* gazetesinde bir haber yayınlanmıştır.[309] Bu haber üzerine *Muhbir*'in yine 38. sayısında, Hüsnü Paşa'nın bu tavrı ve *Muhbir* gazetelerine el koyması protesto edilir. Yaptıklarının millete ve vatana hizmet olduğunu savunan Ali Suavî: "O halde ümmet ve devlete nasihat vazifesini tahmil eden *Muhbir* gazetesinin kabahati nedir? Evet kabahati, herkesin anlayacağı Türkçe ile yazılışı ve husûsen yazan muharririnin Müslümanlığıdır," der. Buradaki ima açıktır: Osmanlı Hükümeti Müslüman olmayan gazete ve gazeteciler karşısında tam bir zaaf içerisindedir.

Suavî söz konusu yazısında, Hüsnü Paşa'ya seslenerek, abonelerinin çoğunun yabancılar olduğunu, gazetelerin kapalı zarf içerisinde yabancı postalarla İstanbul'a getirildiğini, *Muhbir*'i tamamen engellemek için bütün yabancıların kovulması ve yabancı postahanelerin kapatılması gerektiğini söyler.[310]

Suavî'nin sonraları *Ulûm* gazetesinde yazdığına göre, *Muhbir*'in İstanbul'daki dağıtıcısı Yorgi İstenfalis isminde bir Rum'dur.

> Kastamonu'ya gelen ve beni alıp İstanbul'da Marsilya varupuruna sokan adam merak olmasın söyleyeyim Yunan teba'asından Yorgi İstenfalis idi. Hani o Yorgi ki, Muhbir'i çıkardıktan sonra Fazıl Paşa tarafından kendisine beşyüz kuruş maaş tahsis olunup İstanbul'da Muhbir dağıtmaya me'mur edilmişti.
>
> Sakın zanolunmasın ki, ben böyle lâkırdıları meydana söyleyip de esrar keşf ediyorum. Haşa, ben bunu kabul etmem.
>
> Çünkü Zabtiye müşiri Hüsnü Paşa, Yorgi'ye Fazıl Paşa'dan fazla para verip –zira maliye-i Osmaniyye Paşa'dan zengin– Yorgi'yi celb etmiş. Bizim hikâye ettiğimiz fıkraları öğrenmiş ve maaşını kimden ve ne hizmet için aldığını söyletmiş.
>
> Yorgi ise iki Paşa'yı da aldattı. Yani ikisinden de para aldı. Ben ona dağıtmak üzere 100 nüsha Muhbir gönderirdim. "Dağıtıyorum" diye kâhya Mehmed Bey'den aylığını alırdı. "Dağıtmıyorum işte doğruca efendimize geliyorum" diyerek yüzden ellisini götürür, casus maaşını alırdı.

---

307 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, s. 124.

308 *Muhbir*'in ve *Hürriyet*'in yurda sokulmaması, bu gazeteleri bulunduranların takibata uğramasıyla ilgili Osmanlı Arşivi'nde çok sayıda belge mevcuttur. Bkz. BOA.HR.SFR.3.141/49, BOA.A.}MKT.MHM.392/13,393/3,399/27; BOA.HR.MKT. 591/182, 634/3,594/28,644/58,637/4.

309 *İstanbul* gazetesi, 10 Safer 1285, no. 313, s. 1.

310 *Le Mukhbir*, 12 June (Haziran) 1868), no. 38, s. 2.

Hüsnü Paşa "Muhbir yakıyorum" diye kemâl-ı fahr ü azametle, İspanya'da kitap yaktıkları gibi, zabtiye konağı meydanında yakar ve İstanbul nam gazete ile "bu hafta Londra'dan gelen Muhbir postasını Müşir Paşa Hazretleri, eser-i dirâyet-i fevkalâdesi olarak avlamış." gibi ilân yazdırır idi.

Yüzden baki elliyi, Yorgi pahalı pahalı satar, para kazanırdı. Muahharen Hüsnü Paşa hakikat-i hâli anladı, ama Yorgi yükünü tutmuş, yani zengin olmuştu. Yunanistan'a kaçtı gitti.[311]

Hürriyet'in 53. sayısındaki bir yazı da Suavî'nin bu söylediklerini te'yid etmektedir. "Bundan haylice mukaddem "Muhbir" nüshalarından birtakımı zaptiye müşiri konağının havalisinde tarz-ı mezkûr üzere yakılmış ve Âli Paşa'ya bu muzafferiyetinden dolayı icrâ-yı resm-i tebrik olunmuş idi."[312] 63. sayısında ise hükûmetin yürüttüğü *Muhbir* ve *Hürriyet* avcılığından söz edilmektedir.[313]

Muhbir *gazetesinin yurtdışında yankıları*

Muhbir gazetesi, yurtiçinde yasaklanırken yurtdışında, özellikle yayınlandığı ülke olan İngiltere'de nasıl karşılanmıştır?

Bu sorunun cevabını bulmak üzere Newspaper Library'de (Londra) yaptığımız araştırmalarda *Muhbir*'in İngiliz basınınında da yankılar uyandırdığını gördük. *Muhbir*'e asıl yer veren İngiliz gazetesi *Public Opinion* gazetesidir. Bu gazete haftada bir yanınlanan ve dünyanın birçok gazetesinden alıntılar yapan bir yayın organıdır. Gazetenin alt başlığı olarak "A Comprehensive Summary of the Press Throughout the World" (Dünya Basınının Geniş Bir Özeti) ifadesi yer almaktadır.

Charles Wells'in *Public Opinion* gazetesinin yazarı olduğunu *Hürriyet* gazetesinden öğreniyoruz.[314] Suavî'nin yakın dostu Charles Wells'in adı geçen gazetenin editörü olduğuna dair *Hürriyet*'in dışında başka bir kaynakta bilgiye rastlamıyoruz. Gazetenin yazılarında genellikle isim yoktur.

Fakat *Public Opinion*'un *Muhbir*'e çok yer vermesinin Charles Wells'ten kaynaklandığını düşünebiliriz.

Adı geçen gazete, *Muhbir*'den alıntı yaptığı yazıların başına *Muhbir*'in Arap harfleriyle olan yazı karakterini koymuştur. *Muhbir*'deki yazılarda geçen ayet ve hadisler de orijinalinde olduğu gibi Arap harfleriyle yazılmıştır. Yazılarda başlığının altına "Turkish Native Opposition Paper" (Muhalif Türk Ga-

311 *Ulûm*, "Yeni Osmanlılar Tarihi", no. 15, s. 926-928.

312 *Hürriyet*, no. 53, 28 Juin (Haziran) 1869, s. 6.

313 *Hürriyet*, no. 63, 6 Septembre (Eylül) 1869, s. 5.

314 *Hürriyet*, 21 Septembre (Eylül) 1868, no. 13, s. 5.

zetesi) ibaresi daima konmuştur. Bazı yazılarda ise *Muhbir* başlığının altında "Organ of Young Turkey (Opposition) Party" [Muhalif Genç Türkiye (Yeni Osmanlılar) Partisi'nin yayın organı] ifadesi ile karşılaşıyoruz.

Public Opinion'un *Muhbir*'den alıntı yaparak İngilizce tercümelerini yayınladığı yazıların dökümü aşağıya çıkartılmıştır:

Tarih	*Public Opinion*	Tarih	*Muhbir*	Sayı
7 Sep. 1867	New Constitution for Turkey	31 Aout. 1867	Mütalaa	1
S Oct. 1867	European İnterferance in Turkey	8 Sept. 1867	Mesel	5
28. Dec. 1867	The Turkish Loans	11 Dec. 1867	Niçinci Mektubu	15
22 Feb. 1868	The Koran not Opposed to Consaituonal Government	13 Feu. 1868	"Ma'lum ola ki Kur'an'ı Azimüşşan" diye başlayan yazı.	19
14 Mar. 1868	Parliamentary Government, The course which the *Mukhbir* Published in Europe is based on three objects	7 Mars 1868	"Muhbir'in Avrupa'da çıkmaya başladığından beri ittihaz ettiği hareket üç kaziyeye mebnidir"	26
18 Ap. 1868	Mohammedanism not Opposeed to Civilization	14 Avr. 1868	(elimizde bu 30 sayı yok)	
30 May 1868	The Sultan Speach on opening the new council of state	20 Mai 1868	(Elimizde bu sayı yok)	35
30 May1868	"The Rumoured New Loan"	13 Mai 1868	"Bâbıali'nin ümmet namına yaptığı borçların kabul edilmeyeceği" daha sonra "ilân" başlığı altında 36, 37, 38. sayılarda da yer almıştır.	
20 Sun.1868	The Eastern Question from a Turkish Point of View	3 Juin 1868	Bir zat tarafından varid olan	37

Görüldüğü gibi *Public Opinion* gazetesi *Muhbir*'den aldığı yazıların muhtevasına uygun başlıkları kendisi tayin etmiştir. Fakat yazılar aynen tercüme edilmiştir.

Aynı gazete *Hürriyet*,[315] *Terakki*[316] ve *Elcevaib*[317] gazetelerinden de, *Muhbir* kadar olmasa bile, bazı alıntılar yapmıştır. Yalnız dikkat çekici bir şey vardır ki, *Public Opinion*, *Hürriyet* için "Opposition" (muhalif) sıfatını kul-

315 *Public Opinion*, 2 January 1868, 13 February 1868, 6 March 1868, 17 Oct 1868.

316 *Public Opinion*, 12 February 1868, 15 May 1868, 29 May 1868, 30 October 1868.

317 *Public Opinion*, 6 November 1869.

lanmayarak sadece "Turkish Native Paper" (Türk Gazetesi) ibaresi ile yetinmiştir.

Bunun dışında biz, taradığımız belli başlı İngiliz gazetelerinde *Muhbir*'e dair herhangi bir yorum veya habere rastlayamadık. 1867'de İngiltere'de yayınlanan 134 tane gazete vardır. Bunların hepsinin taranmasıyla daha başka haber, yorum veya alıntılar bulunabilir.

Journal des Débats gazetesi, *Muhbir*'in yurda sokulmaması ile ilgili bir yorum yayınlamış ve *Muhbir*'i yayınlayanları övmüştür. *Levant Herald*'ın naklettiğine göre adı geçen gazete Yeni Osmanlıları padişaha değil, hükümete muhalefet eden vatanperverler olarak nitelemiştir.[318]

Suavî'nin 14 numaralı *Muhbir*'deki bir yazısından anlıyoruz ki *Muhbir*'in Rusya'ya sokulması da yasaklanmıştır.

> Rusya gazetemizi Rusya memalikinde intişardan men ediyor idiyse de ancak gazeteleri bî-taraf addederek göndermekte idik. Resmî Petersburg Jurnali beşinci ve sekizinci numaralarımızı, Fransızca tercümeleriyle beraber ta Londra'ya kadar iade eyledi ve gazete bağları üzerine şiddetli kelâmlar yazdı. İşte böyle şey gazetecilere yakışmaz. Vakıa Muhbir'de Rusya entrikası aleyhinde sözler yazıyoruz. Ancak o bahisler hakikat-ı haldır itikadıyla yazılmaktadır. Eğer içinde mekârin-i sıhhat olmayan bahis varsa beyan olunmalı ve cevap verilmeli ve bizi ikna ve ilzam edip tarziyeye mecbur etmeli. Bizim bu meydan-ı hürriyete soyunmamızı mücerred Rusya'nın hain politikasına ve öyle politikaya aklı ererek ve ermeyerek hizmet edenlere karşı koymak için idi. Kızmak lâzım değil. Mübâheseye girişmeli, tarafeyn birbirini ilzâma çalışmalı.[319]

Hürriyet gazetesinin sonraki bir yazısında bu haber teyid edilmiştir. "Muhbir'in Petersburg'da neşri İstanbul'dan daha şedîd surette men olundu. Bâbıâli Rusya Sefareti'ni aleyhimizde kullanmak için herkesten daha müsait bulunduğundan bizden şikâyetini en ziyade ona arz ederdi."[320]

Kanaatimizce Rusya'nın *Muhbir* karşısında aldığı bu tavrın sebebi, sadece Bâbıâli'nin hatırı değil, gerek *Muhbir*'in Rusya aleyhinde yaptığı yayınlar ve gerekse Yeni Osmanlılar teşkilâtının Rusya aleyhinde yoğun faaliyet içerisinde olan Polonya ihtilalcileriyle irtibatıdır. Yeni Osmanlılar cemiyetinin Baden Baden'de kararlaştırılan tüzüğünün ikinci maddesinin Doğu Avrupa Hıristiyanları üzerindeki Rus nüfuzunu kırmak olduğu unutulmamalıdır.

Muhbir'in 37. sayısından itibaren İngilizce özetlerin bulunduğunu daha önce belirtmiştik. İngiliz aydınlarına hitap eden bu İngilizce özetlerin hem

318 *The Levant Herald*, 12 December 1867.

319 *Le Mukhbir*, 18 Novembre (Kasım) 1867, nr. 14, s. 1.

320 *Hürriyet*, no. 16, 12 Octobre (Ekim) 1868, s. 2.

İngilizce, hem de Osmanlıcayı mükemmel bilen Charles Wells tarafından yapıldığı akla gelen en yakın ihtimaldir. Zira bir yıl içerisinde Suavî'nin hatasız bir İngilizce yazacak kadar İngilizceyi öğrenmiş olması çok uzak bir ihtimaldir.

Suavî'nin Londra'daki son zamanları ve aleyhinde yazılanlar

Suavî'nin Londra'da iken aleyhinde en çok yazan gazete *İstanbul* gazetesidir. Gazetenin 1 Safer 1285/24 Mayıs 1868 tarihli sayısında *Muhbir*'in Hüsnü Paşa tarafından ele geçirilişini öven yazısından ve Suavî'nin bu yazıya cevabından yukarıda söz ettik.

Yine *İstanbul* gazetesi, Suavî'nin *Muhbir*'in 43. sayısındaki yazısını esas alarak "Muhbir Muharririne Cevap -Suret'i hakla hulûle sâ'î, o değil midir müfsid Suavî"[321] başlığı altında Suavî'ye çok ağır hakaretler yağdırmıştır.

İstanbul gazetesinin yazısına esas olan makale, Suavî'nin Londra'daki son zamanlarında içinde bulunduğu ruh halini göstermesi açısından önemlidir. Suavî, çok sevdiği bir dostundan, o zamana kadar tuttuğu yolu bırakması halinde İstanbul'a dönmesi için birçok kolaylıktan söz eden bir mektup aldığını söyler. Bunun üzerine dostuna *Muhbir*'de şu cevabı verir:

> Suret-i Cevabnâme-i âcizi
> Mektubunuzu aldım. Nasihat buyuruyorsunuz ki şimdiye kadar tuttuğum yolu tebdil edeyim. Çünkü beyanınıza göre eğer tebdil etmezsem dostlarımı darıltmış olacağım. Nasihatınız tarafı-ı âcizîye muhabbet ve mevedetten neş'et ettiğini bildiğimden şimdi size açıktan açığa ifade-i meram edeyim. Şöyle ki, şimdiye kadar dâinizin tuttuğum yol, yalnız mucib-i idrakım ve mukfezâ-yı sıdk-ı zamîrim olup zerre kadar istifade arzusu mülâhazamdan geçmedi.
>
> Mademki kimseye aldanmadım ve tuttuğum yolu kendi irademle tuttum, terk edemem, beni ma'zur tutunuz. Eğer terk etmedi diye beni dostlar terk ederlerse o halde onların sadık dost olmadıkları tebeyyün eder. Asıl sadık ve hakiki dostlar beni terk etmezler. İfade buyurduğunuz akçe-i muâvenete gelince, dâinizi şöyle bilmek lâzımdır ki, arabaya binmeğe, güzel ta'am yemeğe, döşekte yatmağa muhabbetim yoktur. Öyle bir adamım ki icabında yalın ayak yürümek, toprak üstünde yatmak, kuru ekmek kemirmekten müte'ezzi olmam. Bu hal ile beraber, öyle dostlarım vardır ki gazcte değil, bir yerde oturup, bazı meseleler yazıp mektuplarla göndersem kemal-ı hevesle satın alırlar, nerede olsam kalemim beni besler.

321 *İstanbul*, Rebiülahir 1285 (19 Ağustos-ı Efrenci) 1868, no. 369, s. 1-2.

Hülasa-i kelâm, ben öyle dost kaybetmemek için namusumu feda edemem. Ben Allah'tan başkasını tanımadığım cihetle ebnâ-yı nev'imin en kudretlisinden bile korkmağa kibir ederim. Benim gözlerime insanların iktidarı pek hakir görünür. Cemî-i zamanda hakikat ve doğruluktan ayrılmayıp mesleğimde sâbit-kadem bir herifim. Cihanda dört günlük ömür için mûdahane ve riya telaşlarını çekemem. Doğruluk gibi yoldan ayrılıp da öyle tekellüflü tariklere gidemem.

Birader Efendi, Zât-ı âlînizin hakkaniyeti sevdiğinizi bildiğimden şöyle rıyâsızca açıktan açığa yazdığım mektuba gücenmezsiniz zannındayım. Her halde, sadık ve riyasız bir dostunuz olduğumu tefekkürle okuyacağınız şu mektuptan dâinizi ma'zûr tutmanızı umarım efendim.

Şimdi bu mektubumuzu okuyan lhvân-ı vatan anlayacaklardır ki dost kıyafetinde görünen bazı garazkâr düşmanların İstanbul'a işâ'e ettikleri haberler yani hükümet tarafından Muhbir'e iltifat olunmuş dedikleri sözler, mahza fitnelik için olup aslı faslı yoktur.[322]

Aslında Suavî'nin bu mektubu yayınlamaktaki amacı kendisi hakkında İstanbul'da dönen dedikodulara cevap vermektir. Güya Suavî, Âli Paşa'ya müracaat ederek ve o âna kadar yaptıklarından pişman olduğunu ve müsaade edilirse döneceğini bildirmiştir. Bu arada Âli Paşa da Fazıl Paşa'nın maddî desteğini kestiği *Muhbir*'e yardım va'dinde bulunmuş, yardım etmiştir. İleride görülecektir ki, Kânipaşazâde Rif'at da Suavî'nin böyle bir şeye teşebbüs ettiği iddiasını ortaya atacaktır.

İstanbul gazetesi, Suavî'nin özellikle "Ben ebnâ'yı nev'imin en kudretlisinden bile korkmaya kibir ederim," şeklindeki sözlerini padişaha ve otoriteye karşı bir isyan olarak yorumlamıştır. Suavî'nin kullandığı "Ben Allah'tan başkasını tanımadığım cihetle..." kısmını kırpan ve bu kısımdan hiç söz etmeyen *İstanbul* gazetesi, onu kâh Musa'ya başkaldırmış Firavun'a kâh müşriklerin Hz. Peygamber'e isyan edişine, kâh Allah'ın emrine uymayan İblis'e benzetmiştir. Gazete, ayrıca Suavî'nin yaşı başı ve nesebi itibariyle sözü dinlenecek adam olmadığını iddia etmiştir.

Suavî *İstanbul* gazetesine verdiği cevapta[323] onların tavrını, bî-namazın ayetin baş tarafını okumayıp "La takrabü's-Selate" yani "namaza yaklaşmayın" demesine benzetir.

Ona göre bu yazı, *Muhbir*'e yardım teklif edip de kendisinin reddettiği devlet görevlisi tarafından yazdırılmıştır. Cevapta kendisini Firavun'a ve müşriklere benzeten *İstanbul*'un Bâbıâli'deki yetkiliyi de Hz. Muhammed ve Hz. Musa makamlarına çıkarma münasebetsizliğinde bulunduklarını söyleyen

322 *The Mukhbir*, 16 July (Temmuz) 1868, no. 43, s. 1-2.

323 *The Mukhbir*, 31 August (Ağustos) 1868, no. 47, s. 2.

Suavî, neslinden dolayı itham edilmesini de garip karşılar. Bunun ayıp olmadığını, keza malum yetkilinin de dedesinin manav olduğunu söyler. Suavî, İtaatin ise Allah'a ve Resülüne olup onların gösterdiği yoldan ayrılmayan idarecilere gösterilmesi gerektiğini ve bundan sapanlara itaat edilemeyeceği hükmü ile sözlerini bağlar.

Suavî'nin Âli Paşa'ya müracaat ederek yardım talebinde bulunduğu ve mücadelesinden dolayı pişman olduğu söylentilerine *Hürriyet* gazetesi de tepki göstermiş ve iddianın asılsızlığını belirtmiştir.

> Beş on günden beridir Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa tarafından bir şâyi'a çıkarıldı. Onun kavline göre güya Suavî Efendi Âli Paşa'ya bir arzuhal göndermesi ve onda şimdiye kadar kendinin idare-i hâzıraya karşı tuttuğu târik-i muhalefetin hata olduğuna şimdi vâkıf olduğundan ve vükelâ-yi hâziranın her meselede ittihaz ettikleri politikalar ayn-ı isabet ve mülk ve ümmet hakkında sarf-ı menfa'at olmağıla kendisi Yeni Osmanlılar efkâr-ı muzırrasında bulunmaktan vazgeçtiğinden, müsaade buyurulursa Istanbul'a geleceğini yazası ve bu mealde Âli Paşa'nın senasında mabeyn-i hümayûna dahi bir arîza takdim edesi ve Âli Paşa dahi arzuhali okuyunca bu Suavî kimdir diye arzuhâli yırtıp atası, işte bu zatlar bir vakitler Muhbir'in ve muahharen dahi *Hürriyet*'in men-i neşrine derece-i vüs' ve iktidarlarını sarf ettikleri halde muktedir olamadıklarından lisanen dahi cemiyet-i muhterememizin efradı hakkında her türlü ekâzip ve erâcifin ilânında kusur etmezler. Ancak yalancılıkta birinci şart söylenen yalanın oldukça doğruya biraz müşabehetlisini bulmaktır. Tâ ki işitenler inansınlar. Şimdi Muhbir gazetesinin her nüshası meydanda dururken ve her bendde yazılmış olan efkâr Suavî Efendi'nin ne meslekte olduğunu isbat ederken ve Âli Paşa dahi sadarette bulunup ma'lum olan meşreb kendisi iktizasınca gücü yettiğinden intikam almağa muktedir iken böyle bir hareketin o zattan südûru akla mümteni' görünür. Zira bunun sıhhati vuku'na inanmak için birkaç şart ister. Birincisi: Muhbir'ler bu dünya yüzünden kalkmış olmak, ikincisi: Âli Paşa sadarette bulunmamak. Velhasıl vükelâ-yı hâzıra ne derlerse desinler, ne yaparlarsa yapsınlar ahvâl ve asâr meydandadır, siz efkâr ve ittihadınızda durdukça öyle eracifin ne tesiri olabilir.[324]

Hürriyet gazetesinde, *İstanbul* muhabirinin ağzından yazılan şu yazı göstermektedir ki bu tür söylentiler sürekli ortaya atılmıştır. Çünkü *Hürriyet*'in bu yazısı, Suavî'nin aynı tarz söylentilere *Muhbir*'in 43. sayısında cevap verdiğinden yaklaşık bir yıl sonra yayınlanmıştır. Bu sırada Suavî Paris'tedir.

Suavî ile arkadaşları arasındaki ihtilâflar her ne kadar belli bir yere kadar dışarıya vurulmamaya çalışılmışsa da, İstanbul'a şu veya bu şekilde ulaşıyor ve etrafında senaryolar üretilebiliyordu.

324 *Hürriyet*, no. 46, 10 Mai (Mayıs) 1869, s. 5.

Yine *Hürriyet* gazetesindeki bir yazıdan öğreniyoruz ki, *İstanbul* gazetesi, resimli ilâvesinde Ali Suavî'yi küçük düşürücü karikatürler yayınlamıştır.[325] Adı geçen gazetenin kapatıldığı haberi üzerine *Hürriyet*'in yorumu şöyledir: "Ama ifsad-ı ahlâk u ezhân edecek resimlere gelindikte bunların en edepsizcesi Suavî Efendi için neşr ettiği ma'hud surahi tepesindeki resimdir. Halbuki gazetenin sahib-i imtiyazı o zaman hiç mesul tutulmadı."[326]

Suavî'nin Londra yıllarında aleyhinde yazmış bir diğer gazete de *La Turquie* gazetesidir. Adı geçen gazete 23 Haziran 1868 tarihli sayısında, *Muhbir*'in gerici fikirler ileri sürdüğünü iddia etmiştir. *Muhbir*'in 37. sayısında Padişah'ın Şura-yı Devleti açış nutku üzerine bir yorum yayınlanmıştır. Burada Suavî tarafından kullanılan bazı ifadeleri alarak Fransızcaya tercüme eden *La Turquie*, Suavî'nin kastettiği mânâyı çarpıtmıştır.

La Turquie, Suavî'nin Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında kin ve adaveti arttırıcı imalarda bulunduğunu iddia etmiştir.[327]

Suavî, *Muhbir*'in 41. sayısının İngilizce bölümünde *La Turquie*'nin kendisine ait Türkçe ifadeleri Fransızcaya tercüme ederken çarpıttığını iddia eder ve *La Turquie*'nin tercümesi ile 37. sayıdaki yazının *La Turquie* tarafından alınan kısmının İngilizce tercümesini yayınlayarak Avrupalı okuyucularından ikisinin karşılaştırılmasını ister. Suavî'ye göre *La Turquie*'nin amacı kendilerini Avrupa kamuoyuna yanlış tanıtmaktır. Bunun sebebi de adı geçen gazetenin yarı resmî bir organ olması ve hükümetten destek görmesidir.[328]

Hürriyet *gazetesi ve Suavî*

Hürriyet gazetesinin ilk sayısı 29 Haziran 1868'de çıkar. Bu sırada *Muhbir* 40. sayısını basmıştır. Ancak ilk sayının yayınından itibaren *Hürriyet* selefi olan *Muhbir*'i ikinci palana itmiştir. Bütün imkânlar ve himmetler *Hürriyet* için kullanıldığından *Muhbir* Suavî'nin şahsi gayretiyle yayınını sürdürmektedir.

Bununla beraber, *Hürriyet* gazetesi, daha ilk sayısında Suavî'ye ve *Muhbir*'e övgüler düzmüştür. *Hürriyet*'in ne Namık Kemal'in kontrolünde olan ilk 64 sayısında, ne de daha sonra 100. sayıya kadar Ziya Paşa'nın idaresinde çıkan nüshalarında Suavî'nin aleyhinde en ufak bir ifadeye, hatta imaya rastlanır.

---

325 *İstanbul* gazetesi, önceleri *Ayine-i Vatan*, ardından *Rûznâme-i Ayine-i Vatan* isimleri ile çıkmış, nihayet "İstanbul" adını almıştır. *Ayine-i Vatan* ve *Rûznâme-i Ayine-i Vatan*'da o günkü imkânlarla son derecede muntazam resimler basılmıştır. Resimli ilavesinde çıkan Suavî'ye ait karikatürü, söz konusu sayıyı bulamadığımız için göremedik.

326 *Hürriyet*, no. 52, 21 Juin (Haziran) 1869, s. 8.

327 *La Turquie*, 23 Juin 1868, no. 431.

328 *The Mukhbir*, "Latest Intellegence", no. 41, 2 July 1868, s. 3.

Bütün şahsi çekişmelere, mizaç farklılıklarına ve bazı konulardaki görüş ayrılıklarına rağmen 1870 yılının başlarına kadar en azından müşterek bir cepheye karşı muhalefet etme noktasında Yeni Osmanlılar içerisinde açıkça dışa vuran bir çözülme yoktur.

Hürriyet'in ilk sayısında Suavî'nin *Muhbir*'le icra ettiği misyon alkışlanıyordu:

> Gazete ise dünyada izhâr-i efkârın birinci vasıtalarından addolunur. İşte bu hakikati tamamıyla idrak etmiş olan Ali Suavî Efendi, ki fezâil-i ma'rûfesi cihetiyle vatana bâis-i ittihaz olan erbâb-ı hamiyet ü ma'rifetin güzidelerindendir, İstanbul'da doğru söz söylediği için zulmen kapatılmış olan Muhbir'i Londra'da çıkarmıştı.[329]

Hürriyet gazetesi de Suavî'nin Kastamonu'ya sürülme ve İstanbul'daki *Muhbir*'in kapatılma sebebini onun Belgrad kalesi hakkında yazdığı yazı olarak gösterir.

> Belgrad ve tevâbi'i olan kal'alar Sırbistan'a terk olunduğu zaman Yeni Osmanlılar efkârının İstanbul'a neşrine vasıta olan *Muhbir* ve *Tasvir-i Efkâr* idi ki buraya sarahaten ve zımnen mütearrız bulundular. Birinin muharriri tağrîb, diğerininki tatyîb yolunda terhîb olundu.[330]

Ziya Bey, *Hürriyet*'in *Muhbir*'in takipçisi olacağına ve onun da *Muhbir* gibi rağbet göreceğine olan ümidini ifade eder.

> Ve bedihîdir ki Yeni Osmanlıların istimal ettikleri silâh-ı sıdk u hakkaniyeti ibraz için bu ana kadar hizmet gösteren ve usûl-ı meşveretin ve hürriyet-i siyasiyyenin meşruiyeti meselesini mevzû-ı bahs u isbat eden yalnız *Muhbir* idi. Şimdi ise *Hürriyet* dahi meydana geldiğinden *Muhbir*'in ittihaz etmiş olduğu meslekte bunun dahi mazhar-ı kabul-i âmme olarak husûl-i maksada hâdim-i sadık olacağında şüphe olmaz.[331]

Hürriyet'in, İstanbul'dan doksan bir imza ile gönderildiğini belirterek yayınladığı bir mektupta, *Muhbir* ve *Hürriyet*'in devletin rahatsızlığını keşfettikleri ve hükümetin her şeye rağmen vatandaşı bunları okumaktan menedemediği belirtilmiştir.[332]

Hürriyet'in bir başka yazısında, İslâmiyetteki şahitlik müessesesi ile esir alım satımı meselelerinde Suavî'nin yazdıkları delil olarak gösterilir. "Mesela şehâdet ve esaret gibi mesâil hakkındaki ta'rizler dahi hep hakikati anla-

329 *Hürriyet*, no. 1, 29 Juin (Haziran) 1868, s. 2.

330 *Hürriyet*, no. 2, 6 Juillet (Temmuz) 1868, s. 3.

331 *Hürriyet*, no. 2, 6 Juillet (Temmuz) 1868, s. 3.

332 *Hürriyet*, no. 11, 7 Septembre (Eylül) 1868, s. 2.

mamaktan neş'et ettiğine şu iki maddeye dair Ali Suavî Efendi'nin *Muhbir* ve *Hürriyet*'te neşr ettiği tahkikat bürhân-ı âdildir."[333]

Namık Kemal, Mustafa Fazıl Paşa'nın emriyle imzasını çekince, *Hürriyet* 64. sayıdan itibaren "Arif" imzası altında Ziya Bey'in kontrolünde çıkmaya başlar.

Mustafa Fazıl Paşa'nın Bâbıâli ile barışarak Yeni Osmanlıları susmaya çağırması Ziya Bey ile Suavî tarafından ihanet kabul edilmiş, dolayısıyla bu durum onları birbirine yakınlaştırmıştır. O kadar ki Mustafa Fazıl Paşa'ya daha önce baş kaldırmış olan Suavî'nin, Ziya Bey'in *Hürriyet*'i ile münasebeti son derecede olumlu olmakla kalmamış, adeta karşılıklı yardımlaşmaya dönüşmüştür.

Hürriyet gazetesinin 75. sayısında *Muhbir*'den "İdare-i hâzıra" ile ilgili bir yazı aynen iktibas edilmiştir.[334]

Bu sıralarda Paris'te *Ulûm* gazetesini çıkarma hazırlığı içinde olan Suavî'ye *Hürriyet* gazetesi tanıtım ve reklam desteğinde bulunmuştur. Bu konuya *Ulûm* gazetesinden söz ederken tekrar döneceğiz.

Hürriyet gazetesinin *Muhbir*'den yaptığı iktibaslar dışında, Suavî'nin *Hürriyet*'e yazdığı iki yazı vardır. Bunlardan biri N. Kemal devresinde 28. sayıda yayınlanan "Abd ve Cariye Ticareti" ile ilgili olan yazıdır.[335] Yazının girişinde, Suavî, bu konuyu *El-Cevaib* gazetesinin Yeni Osmanlılardan ümmete nasihat edilmesini istemesi üzerine ele aldığını söyler. Yazıdan anlaşıldığına göre, *El-Cevaib* meseleye önce kendisi temas etmiş, vatandaşın bu konuda aydınlanması için Yeni Osmanlıların da konuya eğilmesini istemiştir.

Suavî yazısında, konuyu İslâmiyete göre tahlil etmiş ve Osmanlı toplumunun köle ve esir ticareti meselesinde ne kadar bilgisiz ve İslâmiyete uymayan bir tavır içerisinde olduğunu ortaya koymuştur.

El-Cevaib'in üzerinde durulmasını istediği bu hassas ve Avrupalılar tarafından Müslümanların aleyhinde kullanılan konuya Yeni Osmanlılardan diğer birinin değil de Suavî'nin muhatab olması, üstelik *Hürriyet*'in kendisine böyle bir yazı yazdırmış olması onun dinî konularda diğerlerinden çok daha bilgili olmasından kaynaklanmıştır.

Suavî'nin *Hürriyet* gazetesindeki ikinci yazısı 78. sayıda, yani Ziya Bey'in gazetenin başında olduğu devrede yayınlanmıştır. Yazı, Osmanlı maliyesinin içerisinde bulunduğu durumu dile getiren bir makaledir. Burada, 1286 (1869) yılına ait Osmanlı Devlet Bütçesi'nde resmen ilan edilen 761. 879 kese açığın hesabını soran Suavî, Âli Paşa'yı memleketin başına musallat bir belâ olarak niteler. Suavî'ye göre, Osmanlı'daki bu sefaleti, bu yolsuzluğu gö-

333 *Hürriyet*, no. 35, 22 Février (Şubat) 1869, s. 8.

334 *Hürriyet*, no. 75, 29 Novembre (Kasım) 1869, s. 2.

335 *Hürriyet*, no. 28, 4 Janvier (Ocak) 1869, s. 3-4.

ren Avrupalılar hatayı İslâmiyetin siyasetteki kusuru saymaktadırlar. Halbuki bütün bunların sebebi Âli Paşa'nın yolsuz idaresidir.

Suavî, Âli Paşa'yı devletin maddî sefaletine sebep olmasından dolayı zalim ilan etmekle kalmaz; İslâm dininin zalimler ve onlara yardımcı olanlar hakkındaki hükümlerini çeşitli fıkıh kitaplarını kaynak göstererek zikreder, onların katline fetva verildiğini ve zalimleri öldüren kimselerin sorumlu olmayacağını belirtir.

Hatta daha da ileri giderek Âli Paşa'yı "kâfir" ve öldürülmesi vacib bir zâlim ilân eder: "Billahi'l-kerim katli farz olan kâfir-i lâim işte bu zâlim-i zemîm Âli Paşa'dır."[336]

Suavî hiçbir yazısında buradaki kadar sert ve müfrit değildir. Bu yazıda kullanılan sanki kalem değil, kılıçtır.

Suavî, yazısının devamında Padişah'a seslenir. Kendisini hâlâ imam ve dindar tanıdıklarını, şayet o zamana kadar olanlar karşısındaki suskunluğu gafletse, kendisinin artık bu gafletten uyanma zamanının geldiğini söyler.

Bunlar yetmezmiş gibi, *Hürriyet* hemen sonraki, yani 79. sayısında Suavî'nin *Ulûm* gazetesinin 9. sayısında bir soruya verilen cevabı iktibas ederek yayınlar. Söz konusu soru ve cevap şöyledir: "Tarafımıza varid diğer bir mektupta zalimin katlinin helâl olup olmadığı sual olunmuş; şüphe yok bir kimse zalim veya muîn-i zalim olanı katlederse, şer'an katl helâl musîb ve me'cûrdur."[337] Bu yazılar üzerinde Âli Paşa Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Musurus Paşa vasıtasıyla *Hürriyet* aleyhine İngiliz Adliyesinde dava açtırır. Dava adam öldürmeğe kışkırtma iddiasıyla açılır. Suavî'nin kendisi, bu sırada Paris'tedir. İngiliz Polisi, Ziya Bey ve Arif'i tutuklar. Ziya Bey, Hidiv İsmail Paşa'nın gönderdiği parayla kefalet öder ve serbest kalırlar. Artık Londra'da yaşamanın zor olduğunu anlayan Ziya Bey, Arif'le beraber İngiltere'yi terk eder. Aslında buna firar demek daha doğru olur. İngiliz Polisi *Hürriyet* matbaasına ve Ziya Bey'in şahsî eşyasına el koyar.[338]

Ziya Bey Paris'e gelir, oradan da Cenevre'ye geçerek *Hürriyet*'i, Arif'in el yazısı ile taşbasması olarak 89. sayıdan itibaren yayınlamaya devam eder.[339]

Hürriyet'in başına gelenleri, Ebuzziya Suavî'nin bir hilesi olarak yorumlar.[340] Ebuzziya'nın sözünü ettiği hile *Hürriyet*'in 78. sayısındaki yazıdır. Halbuki Ebuziyya, Kânipaşazâde Rif'at'ın Ziya Bey ve Suavî aleyhindeki broşürü münasebetiyle, yukarıda sözü edilen Suavî'ye ait yazıyı uzun uzadıya

336 *Hürriyet*, 20 Decembre (Kasım) 1869, no. 78, s. 1-3.

337 *Hürriyet*, 27 Decembre (Kasım) 1869, no. 79, s. 4.

338 *Hürriyet* gazetesi aleyhinde Bâbıâli'nin İngiliz mahkemesinde açtığı dava için bkz. BOA.HR. SFR.3...160/48.

339 M. Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara, 1979, s. 130-150.

340 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 122, 30 Eylül 1909, tefrika no. 55.

över, gerçeğin ta kendisi olduğunu söyler.[341] Bu da Ebuzziya'nın Suavî'yle ilgili tenakuzlarından bir diğeridir.

Ebuzziya'nın söz konusu yazı ile ilgili verdiği teknik bilgiler de oldukça yanlıştır. Ebuzziya'nın bu yanlışlıklarına *Yeni Osmanlılar Tarihi*'ni sadeleştiren Ziyad Ebuzziya Bey büyük çapta temas etmiş ve bunları dipnotlarla düzeltmiştir.[342] Onun için biz burada ayrıca bu yanlışlara temas etmeyeceğiz.

Ziya Bey'in kendisi, *Hürriyet*'in 89. sayısında gazetenin gecikme sebebinin, Suavî'nin 78. sayıdaki yazısından dolayı aleyhlerinde açılmış olan dava olduğunu açıklar.[343] Bu sayıda, Ziya Bey, Suavî'nin 78. sayıdaki fikirlerini tekrar ve teyid eder. Ayrıca Ziya Bey bundan dolayı asla pişmanlık duymamış veya duyduğunu belirtmemiştir. Hal böyle olunca Ebuzziya'nın *Yeni Osmanlılar Tarihi*'nde "Hürriyet'in Ali Suavî Entrikasına mağlubiyeti veyahut Ziya Bey'in gafleti"[344] şeklinde bir bölüm açmasının izahı güçtür.

Kaldı ki Ziya Paşa'nın Yeni Osmanlılar arasında Âli Paşa'ya karşı en amansız kini duyan şahıs olduğu bilinmektedir.

Hürriyet'in *Muhbir*'den iktibas ettiği en hacimli ve en önemli yazı, *Muhbir*'in 27. sayısında yayınlanan "Müslümanların Padişah Hakkında Zannı" başlıklı yazıdır.[345]

Suavî bu yazıda, Müslümanların padişaha bakışı ile Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlerin padişaha bakışını mukayese etmiştir.

Yazıya göre, Müslümanlar Padişahlarına sadece bir kral olarak bakmıyorlar; onu peygamberin postunda oturuyor, Peygamber vekili, halife, imam, emirü'l-mü'minîn, hâmi-i din olarak görüyorlar. Padişah'ın Müslümanları bir savaşa çağırması halinde sadece Osmanlı Müslümanlarının değil, bütün dünya Müslümanlarının bu çağrıya uyacaklarını söyleyen Suavî, Hıristiyanların ise Padişah'a sadece bir kral olarak baktıklarını ve bu bakışın da Padişahı sıradan bir idareci menzilesine düşürdüğünü iddia eder.

Bu karşılaştırmadan sonra Suavî, cevabı kendi içinde olan, her biri uzun bir paragraf halinde 15 soru sorar. Bu soruların muhatabı belli olmamakla beraber, muhtevasından padişaha yönelik oldukları hemen anlaşılmaktadır.

"Sual" diye başlayan her paragraf, Müslümanların aleyhinde olan bir durumu dile getirir ve buna rağmen Müslümanların padişah hakkındaki kanaatlerini muhafaza edip edemeyecekleri sorulur.

Bu "Sual"lerde Hıristiyanlara tanınan imtiyazlar, memurların zulmü, padişahın halife sıfatıyla Müslümanları koruması gerektiği; Girit'teki Müslüman-

341 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 174, 23 Teşrin-i sâni 1909, tefrika no. 107.

342 Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, cilt II, İstanbul, 1973, s. 64-65.

343 *Hürriyet*, no. 89, Gurre-i Muharrem, 1287, s. 1-2.

344 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 213, 31 Kanûn-i sâni 1910, tefrika no. 144.

345 *Hürriyet*, no. 42, s. 5-6.

ların durumu, Âli Paşa'nın tutumu, ondan yaptıkları için hesap sorulup sorulmayacağı gibi konular ele alınmıştır.

Bu yazı sansasyon yaratmış olmalı ki, Fuad Paşa tarafından Fransızcaya tercüme edilerek İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 13 sayfalık bir rapor halinde gönderilmiştir.[346]

Fuad Paşa'nın bu yazının tercümesini İngiltere'ye, muhtemelen diğer Avrupa ülkelerine, niçin gönderdiği üzerinde düşünülmesi gereken bir sorudur.

Kanaatimizce, Fuad Paşa Hıristiyanlar lehine Avrupa'nın baskısıyla yapılan ıslahat ve icraatın Müslümanlar arasında uyandırdığı veya uyandırabileceği reaksiyona bir delil olmak üzere bu yazıyı tercüme edip göndermiş olabilir.

Bir diğer ihtimal, Padişah'ın halife sıfatının siyasi bir güç olduğunu göstermek suretiyle bu konuda Avrupalıların bir kere daha dikkatini çekmek amacıyla söz konusu yazıdan yararlanılmış olabilir.

En zayıf ihtimal de şudur: Fuad Paşa, Suavî'nin dolayısıyla Yeni Osmanlıların pek de öyle iddia ettikleri gibi din, dil vs. farkı gözetmeksizin bütün Osmanlıları bir ve eşit tuttukları iddialarında samimi olmadıklarını Avrupalılara gösterip, Saray'a ve Bâbıâli'ye muhalif olan bu siyasi teşekküle müsamaha etmelerine engel olmak istemiştir.

Bu noktada Ebuzziya'nın "Âli ve Fuad Paşalar, Suavî'nin neşriyât-ı avâmkâranesine kat'a ehemmiyet vermiyorlardı,"[347] şeklindeki iddiasını bir defa daha hatırlatalım.

Hürriyet'in yine 79. sayısında, Suavî'nin *Ulûm*'un 9. sayısında neşrettiği Encümen-i Daniş hakkındaki yazısı övülmüş ve tahlil edilmiştir.[348]

Ali Suavî'nin Osmanlı Devleti lehine Londra'da yaptığı propaganda faaliyetleri

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Suavî Londra'da özellikle Türk dostu İngilizlerden oluşan geniş bir çevre edinmiştir.

Muhbir'in daha ilk sayısında, amaçlarından birinin Avrupa kamuoyunun Müslümanlar hakkındaki yanlış fikirlerini düzeltmeye çalışmak olduğunu ilan eden Suavî, bunu gerçekten her fırsatta yapmaya çalışmıştır.

Özellikle şunu tesbit etmek gerekiyor ki, yalnız Suavî değil, diğer Yeni Osmanlılar da yayınlarında kendi devletlerini Avrupalılara şikâyet etme tavrı içerisine kesinlikle girmemişlerdir. Suavî, her fırsatta sıkıntının iş başındaki şahıslardan kaynaklandığını, Şark'taki problemlerin İslâm dininin siyasi

346 P.R.O.F.O. 195-893, 26 March 1868.

347 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 135, 13 Teşrin-i evvel 1909, tefrika no. 68.

348 *Hürriyet*, no. 79, 27 Décembre (Aralık) 1869, s. 3-4.

noksanlığından doğmadığını, ısrarla belirtir, yabancıları yaptıkları yersiz ve haksız müdahalelerden dolayı suçlar.

Suavî, hükümete karşı yayınlarından, sistemi kötülüyorlarmış gibi bir anlam çıkarabilecek Avrupalılara, şöyle seslenir:

> Biz Avrupa'yı şimdi anladık ki Türkistan'ı pek bilmiyorlar. Türkistan'da Rusya'nın dediği gibi zulüm var sanıyorlar. "Bizde zulüm var" dedikçe "Ha işte Müslümanlar da ikrar ediyor" diyorlar. Tuhaf yahû, bizim zulüm dediğimiz sizin dediğiniz gibi değil. Osmanlıyız. O vatan bizim hanemizdir. Bizim hanemiz umûruna her türlü itiraza hakkımız var. Zira hanemizde yangın zuhur ederse zarar görecek biziz. Hırsız girse zarara girecek biziz. Bizi boğan zulmün menba'ı işte şudur. Hanemizde sahih babalarımız, sahih familyamız görünmüyor. Hanemiz içinde müdebbir olanlar umûrumuzu yad ellerle tesviyeye bırakıvermişler. Hanemizde Yabancılar mutasarrıf oluyor. Hanemizde Moskof nüfuzu Osmanlı nüfuzundan daha ziyade yürüyor.
>
> İşte ey ecnebiler, bizim zulüm dediğimiz şey hep sizin yüzünüzden yani yalnız sizin menafi'inize hizmet edip bizi asla kayırmayan memurların harekâtından ibarettir ki zulüm denilen halin her cüz'ü bu menba'dan zuhur ediyor.[349]

Suavî, yönetime karşı muhalefet etmekle beraber milli menfaatler söz konusu olunca hemen cephe değiştirdiklerini şöyle dile getirir:

> Gerek milletimiz, gerekse Avrupalılar şehadet ederler ki, bir seneden beri çıkmakta olan Muhbir gazetemiz Osmanlı gazetesi olup Osmanlı olmayanlara muvakafat etmeğe tesadüf bile etmedi. Yani biz ki Osmanlıyız, memleketimiz ki hânemizdir. Evliya-yı Umûr ki hanemizin müdebbirleridir. İşte kendi hânemize salâh kasdıyla nasihat ettik ve itiraz eyledik. Lâkin ne vakit ki yabancılar dahi itiraz etmek istediler, derhal yabancılara hücum gösterdik. Kendi hanemiz aleyhinde yabancılarla ittifak etmedik.[350]

Ayrıca Suavî, *Muhbir*'de Girit isyanı, Şark meselesi, Rus yayılmacılığı, Hıristiyanlara tanınan imtiyazlar, kapitülasyonlar, dış borçlanma ve daha birçok konuda dışa karşı tam bir vatanperver tavrı içerisindedir.

Dahası da şu ki, Suavî, yukarıda saydığımız meselelerde Osmanlı'nın haklılık tezini savunmak amacıyla Londra'da bir Türk lobisi kurma gayreti içindedir. Dış propagandanın ehemmiyetini bilen, Yunanlıların Girit ve Rumeli'de hak iddia eden propagandacılarının İngiliz Parlamenterleri üzerindeki yoğun propagandalarına şahit olan Suavî, *Muhbir*'in 14. sayısında yayınlandığı bir ilânla karşı propaganda yapacak bir lobinin oluşturulması için destek aramaktadır:

349 *Le Mukhbir*, 25 Décembre (Kasım) 1867, no. 17, s. 1.

350 *The Mukhbir*, 31 August (Ağustos) 1868, no. 47, s. 2.

İlân:

Londra parlamentosu açıldı. Türkler aleyhinde Rumlardan tecemmü eden komiteler, kemâl-ı hararetle memuriyetlerine başladılar. Ve Girit'te ve Rumeli'de bazı mahalleri Yunan Devleti alabileceğine ümitlendi ve parlamentoda Yunan taraftarı olan azalar ortaya pek şiddetle atılmağa başladılar. Lakin ümid ederiz ki, bu komiteler istedikleri gibi muradlarına tervic edemeyeceklerdir. Zira Türkler eski Türkler değillerdir. Türklerden öyle fırkalar zuhûr etti ki Rusya ve Yunan entrikalarına ve bunlara karşı koymayan idareye mukabele ve mûsademe üzeredirler. İşte bu fırkalardan bazıları şu günlerde Rusya ve Yunan taraftarlarına ve Türkistan İdare-i hâzırasına karşı cevap vermek ve vatanını tefrikadan kurtaracak sebeplere teşebbüs etmek üzere Londra'da bir meclis teşkil edeceklerdir. Bu Türk meclisi yalnız Parlamentoda cereyan edecek mesele-i Şarkıyye mübâhesâtı üzerine beyân-ı efkâr ederek Türkçe ve İngilizce ve Fransızca evrâk-ı matbu'a dahi neşr eyleyecektir. Bu meclise her kim dahil olmak isterse Muhbir Matbaasına bildirmesi lâzım gelir.[351]

Bu ilânın yayınlandığı sayıdan bir sonrakinde ise Suavî, Rumların kendi taraftarları olan İngiliz milletvekilleri ile sıkı fıkı olduklarını ve bu milletvekillerinin de şiddetle Yunanlıları savunduklarını söyler. O'na göre, Türk dostu olan milletvekilleri Türkiye'yi tanımıyorlar ve bundan dolayı da Osmanlı'yı ulu orta müdafa ediyorlar. Çünkü Osmanlı, gücünü, varlığını anlatamamamış, 21 milyon Müslümanın hukukunu savunacak kuvvetli devlet adamları yetiştirememiştir. Suavî'ye göre mühim bir memuriyet olunca, özellikle Hariciye'de, Rumlar seçiliyor, bunlar da Osmanlı'yı gereği gibi savunmuyorlar.

Suavî, burada Osmanlı'nın o zamanki Londra Büyükelçisi Rum Musurus Paşa'yı kastetmiş olmalıdır.

Suavî, iktidarda olan Osmanlı yöneticilerinin özellikle devlet adamı yetiştirmemek gibi bir politika güderek kendi yerlerini sağlama aldıklarını iddia eder ve konuyu millete götürür:

> Ey azametli millet, bakınız tefekkür ediniz ki, aded-i nüfûsumuz ve derece-i kabiliyetimiz bilinmiyor. Vükelâmızın kendi yerlerine adam yetişmesin de idare-i devlet yalnız kendi eyâdi-i istiklâllerinde kalmağa muhtaç olsun hülyasıyla şimdiye dek tutmuş oldukları politika iyi mi oldu?
>
> Yazık değil mi bu koca vakûr ve şeci' millete, yazık değil mi 21 milyon Müslümanın nâm ve şanı olmasın. Evet bir millet yalnız birkaç kişinin ellerinde kalırsa sonunda olacak budur.
>
> Binâberin çalışacağız. Milletimizin ahvâl-ı sahîhasına ve kabiliyet-i mevcudesine dair İngiltere'ye malumat-ı sahîha vereceğiz. Hakayık-ı âhvâle vâkıf olmak istek eden Avrupalılara sıhhat-ı hâli ve nefsi'l-emri bildireceğiz.[352]

351 *Le Mukhbir*, 28 Novembre (Kasım) 1867, no. 14, s. 4.

352 *Le Mukhbir*, 11 Decembre (Aralık) 1867, no. 15, s. 2.

Suavî bunu yapmıştır. Nitekim *Muhbir*'de sık sık İngiliz Parlamentosu'nda Osmanlı Devleti'ne dair müzakere edilen konulara yer verilir ve üzerinde yorumlar yapılır.

Muhbir'in 15. sayısında Yunanistan'ın İngiltere'deki çok yoğun propaganda faaliyeti üzerinde durulduktan sonra *The Times* gazetesindeki bir haber söz konusu edilir. 21 Eylül 1867 tarihli *The Times* gazetesinin haberine göre, özel bir görevle Atina'ya giden Henry Elliot Yunan hükümetine, bir yetkili Türk devlet adamının, Teselya ve Epirus ovalarını Yunanistan'a bırakacaklarına dair sözlerini iletmiştir.

Bu haberin *The Times*'ta çıkmasından sonra konu İngiliz Parlamentosu'nda tartışılır. Milletvekili Bily Cookran, Dışişleri bakanı Lord Stanley'e böyle bir şeyin olup olmadığını, İngiltere'nin Yunanistan'a böyle bir va'adinin bulunup bulunmadığını sorar. Lord Stanley verdiği cevapta, 1862 yılında bir İngiliz Prensin Yunan kralı ilân edilmesi esnasında, bir Türk diplomatının, Yunan sınırını genişletmek için Türk Hükümeti'nin Teselya ve Epirus ovalarını Yunanistan'a rahatlıkla verebileceğini ifade ettiğini, Eliot'un Yunanlılara verdiği haberin bir İngiliz va'adi değil, kendi şahsi fikri ve söz konusu Türk diplomatının sözlerine dayanan bir ifade olduğunu açıklar.

Bunun üzerine, Suavî hemen Lord Stanley'e hitaben bir mektup yazar, bu hâin Türk diplomatının kim olduğunu açıklamalarını rica eder. 29 Kasım 1867 tarihli bu mektubuna İngiliz Hariciyesi 3 Aralık 1867 tarihinde müsteşar Mr. Hamound'un imzasıyla cevap verir. Cevapta, Lord Stanley'in söz konusu ismi açıklamakta mazur olduğu ve kendisinin mazur görüleceğini ümid ettiği bildirilir.[353]

Suavî'nin Lord Stanley'e yazdığı mektubun Osmanlıca orijinali British Library'de Or.12130'da kayıtlıdır. Suavî'nin mektubunun Türkçesi ve Lord Stanley'in cevabının tercümesi *Muhbir*'in 15. sayısında yayınlanmıştır.

Suavî'nin parlamentodaki müzakereleri ele alıp üzerinde yayınlar yapacak bir kulüp kurma teşebüsünün fikir olarak, başta Butler Johnstone ve diğer Türk dostu milletvekillerinden, veya Urquhart'ın teşviklerinden kaynaklanmış olabileceğini tahmin edebiliriz. Suavî'nin bir kulüp kurmak için ilan verdiği bu günler, arkadaşları ile arasının açılmaya başladığı günlerdir. Suavî'nin çağrısına, belki de en yakın arkadaşlarından olumlu cevap gelmediği için bu lobi kurulamamıştır. Söz konusu ilândan sekiz yıl sonra Bulgar ve Hersek isyanlarının patlaması üzerine Suavî bu propaganda faaliyetini Foreign Affairs Committee mensuplarından destek görerek yapacaktır.

Yeri gelmişken burada Suavî'nin büyük ve çok cepheli hamleci tarafına işaret etmek lâzımdır. O, 19. asrın ikinci yarısında yaşayan birçok Osmanlı ay-

353 *Le Mukhbir*, 11 Décembre (Aralık) 1867, no. 15, s. 2.

dını gibi bir anda çok şey yapma telâşındadır. Çünkü o kadar çok eksik, Batı'ya yetişmek için arada o kadar çok mesafe vardır ki, onlar birçok şeyi birden ele almak zorunda kalmışlardır. Suavî bu bakımdan herkesten çok daha aceleci ve belki de altından kalkamayacağı yükleri sırtlanmaya kendisini mecbur hissediyordu, denilebilir. Her yaptığının yanında yapmak istediği başka şeyler bulmak daima mümkündür. Gerek *Muhbir*'de, gerekse *Ulûm*'da başladığı biçok yazı serisini yarıda bırakması ancak bu tarafıyla izah edilebilir. Fakat şurası inkâr edilemez ki, Suavî'nin teşebbüsleri birer zemin arayışıdır, hülya değildir. O, bitiremediyse de kimsenin yanaşamadığı başlangıçlar yapmıştır.

İngiltere'de Osmanlı'yı dış dünyaya karşı müdafaa edecek bir lobi oluşturmaya teşebbüs etmesi de bu cümledendir. O, eksiği göstermiş ve herkesi bunu doldurmaya çağırmıştır.

Yine *Muhbir*'in 15. sayısında kendisine büyük bir adam tarafından gönderilen büyük bir gazetenin muharriri ile aralarında geçen mülakatı yayınlar ki, başka bir vesileyle yukarıda bu konuya temas etmiştik. Büyük adamın David Urquhart olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak sözü edilen başmuharririn kim olduğunu tahmin etmek zordur.

Başmuharrire göre, Müslümanlar sustukça haklı oldukları meselelerde seslerini duyuramıyorlar. Keza, Müslümanlar arasında, onların hukukunu savunacak kimseler olmalı, kamuoyu oluşturulmalıdır. Aksi takdirde ne İngilizler, ne de diğer dünya milletleri, aleyhlerindeki propaganda yüzünden onları haklı görecektir. Başmuharririn söylediklerini Suavî şöyle özetler. "Yani sen kendine muîn ol ki felek de senin mu'înin olsun, demek istiyor." İngiliz yazara göre, *Muhbir* gazetesinin ortaya çıkması bu konuda bir başlangıçtır. *Muhbir*'in intişarı "'Sen kendine muîn ol ki felek de senin muînin olsun' kaidesinin Osmanlılar beyninde icrâsına bir fâtiha-i hayriye addolunduğunu dahi ilâve-i makal eyledi."[354]

Bütün bunlar, Suavî'nin devlet ve millet hayatında tanıtımın, dış propagandanın önemini o günlerde hakkıyla kavradığını ve gereğini de kendine göre yapmaya çalıştığını göstermektedir.

Suavî'nin Paris hayatı ve *Ulûm* gazetesi

Ebuzziya, Suavî'nin *Muhbir*'i çıkarırken sürekli Londra'da kalmadığını, son zamanlarda, yani 1868 yılı sonbaharından itibaren de karısıyla beraber sürekli Paris'te oturduğunu söyler.[355]

Hürriyet gazetesinin 27. sayısında *Muhbir*'in kapanmasıyla ilgili yazıdan Suavî'nin sürekli Paris'te oturduğu sonucunu çıkaramıyoruz. Yazıda Su-

354 *Le Mukhbir*, 11 Décembre (Aralık) 1867, no. 15, s. 1.

355 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 1 Teşrin-i evvel 1909, tefrika no. 56.

avî'nin sadece "hasbelicab" Paris'te bulunmasından söz edilir. Ama Suavî'nin *Muhbir*'in 3 Kasım 1868'de kapanmasından sonra Paris'e yerleşmiş olabileceği muhtemeldir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Yeni Osmanlılar, kendilerinin darbe vurduğu *Muhbir*'in devamından yanadırlar.[356] Fakat muhtemelen Suavî bunu istememiştir. O, kimsenin müdahale edemeyeceği, yalnız kendisinin olan bir yayın organı peşindedir. Bu vesileyle daha *Muhbir*'in 1. sayısında ilan ettiği amaçlara rahatlıkla hizmet edebileceğini düşünmüştür.

Suavî 1869 yılının Temmuz ayında her şeyiyle kendisinin olan *Ulûm* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Gazetenin ilk iki sayısı tarihsizdir. 3. sayıda ise 7 Cemaziyelevvel 1286 tarihi vardır ki bu 14 Ağustos 1869'a tekabül eder. Buna göre on beş günde bir çıkan "*Ulûm*'un ilk sayısının 1869 yılı Temmuz ayının ortalarında yayınlanmış olması gerekir."[357]

Ulûm aslında adı gazete kendisi on beş günde bir çıkan bir dergi idi. Suavî, dağıtımını rahatlıkla yapabilmek için, tamamen eliyle yazdığı dergiyi, el büyüklüğünde, litografya ile basıyor ve zarf içinde posta ile dağıtımını sağlıyordu.

Yalnız 1. sayısı 40, sonraki sayıları 64 sayfa olan *Ulûm* gazetesi gerek muhtevası, gerek şekli, gerek üslûbuyla tamamen orijinaldir. Her ne kadar Şerif Mardin onu *Mecmû'a-i Fünûn*'un bir manada takipçisi kabul ederse de[358] gerçekte bu doğru değildir. Çünkü *Mecmu'a-i Fünûn*'un muhtevası ile *Ulûm*'un muhtevası arasında çok büyük farklar vardır. Münif Paşa, *Mecmu'a-i Fünûn*'un ilk sayısında mecmuanın yayın politikasını şöyle tesbit etmiştir. "Diyanet ve zaman-i hâl politikasından maada kaffe-i fünûn ve sanayi'e müteallik malûmât-ı nâfiayı müştemil olacaktır."[359]

Ulûm gazetesi ise hem diyanete hem de "zaman-ı hal" politikasına, üstelik sık sık yer vermiştir. İki derginin ortak tarafı, ikisinin de pozitif ilimlere yer vermiş olmalarıdır. Bunda da tavırları değişiktir. Suavî, pozitif ilimlerden söz ederken bile araya zaman zaman dinî unsurlar katar, *Mecmua-i Fünûn* ise oldukça liberal ve din dışıdır.

Ulûm'un ilk sayısında gazetenin ayrıca Fransızca ismi de yazılmıştır. "Gazette Scientifique" şeklindeki bu başlığı daha sonraki sayılarda görmüyoruz.

356 *Hürriyet*, no. 27, 28 Décembre (Aralık) 1868, s. 5.

357 Suavî, *Ulûm*'un 1. cildinin fihristinde 1286 yılı Rebiülahir'inin ikinci yarısının sonlarında gazeteyi yayınlamaya başladığını söyler ki bu da Temmuz 1869'un ikinci yarısına rastlar. Prof. Dr. Ö. Faruk Akün, *Ulûm*'un başlangıç tarihini 1 Ağustos 1869 olarak verir (bkz. *Namık Kemal'in Mektupları*, s. 263). Prof. Dr. Şerif Mardin ise *Ulûm*'un ilk sayısının 8 Cemaziyelevvel 1286'da çıktığını söyler. Bu yanlışa söz konusu tarihi miladî tarihe çevirirken başka bir yanlış ilave eder. 8 Cemaziyelevvel 1286'nın miladî karşılığını 8 Ağustos 1869 olarak bulur (bkz. *The Genesis of Young Ottomans Thought*, s. 240).

358 Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, New Jersey, 1962, s. 240.

359 *Mecmua-i Fünûn*, no. 1, "Mukaddime", 1279, s. 19.

Suavî, *Ulûm*'un hem yazarı, hem yazıcısı, hem basıcısı, hem dağıtıcısı, hülâsa her şeyidir.

O, gazeteyi çıkarmadan önce ve yayına devam ederken çeşitli vasıtalar kullanarak tanıtmaya çalışmıştır. Tahminimizce onun ilân faaliyetlerinin başında özel olarak hazırlattığı ve *Hürriyet* gazetesinin içerisinde dağıttırdığı el ilanları gelir. İlk defa bizim tesbit ettiğimiz bu ilânlardan biri Londra'da British Library'deki *Hürriyet* gazetesi koleksiyonu arasında 70. sayının içerisindedir. *Hürriyet*'in 70. sayısının tarihi ile el ilanındaki tarihler de birbirine uymaktadır. 10x15 cm. ebadında beyaz bir kâğıda Suavî'nin el yazısı ile yazılmış ilân şudur:

> Pariste Ulûm gazetesi ismiyle her on beş günde bir risale tab olunuyor. Türkçe her risale 64 sahifedir. Her sahifede 17 satır, Ulûm ve Ma'ariften bahseder. Husûsan ilm-i kelâm ve redd-i felsefiyât-ı bâtıla mükemmil. Bir ilimden bahs olundukta ona dair yazılmış kütûb-i gayr-ı matbu'a defteri ile şimdi o kitapların nerelerde bulundukları kayd olunuyor. Müntehîlere hafî olan mesel-i ilmiyye muhakemesi yazılmakta olduğu gibi, mübtedilere hafî cüz'iyattan dahi bahs olunacaktır. Meselâ hayât-ı Hızır ve imdâd, hurûc-ı benî asfer, zuhûr-ı Mehdi, zarar-ı faiz ve ta'azzüz-i ırza' ve diğer hurafât-ı bâtıla ve ekavil-i zaîfe, edille-i Şer'iyye ile İbtâl edilir. Ve meselâ bugün Avrupa'da mevcut olan her ilimden birer risale-i lâmi'a her nüshaya derc edilir.
>
> Bir risale iki Frank ki temiz para sekiz buçuk kuruş. Her kim kırk Frank gönderip yirmi nüshasına birden müşteri olursa ona iki nüsha fazla parasız verilir. Her on nüsha 640 sahifelik bir kıt'a mücelled kitab olarak yirmi Frank yani bir Fransız altınına satılır.
>
> Mektup zarfını resm-i âti üzerine Fransızca yazıp ecnebi posta ile irsâl etmeleri müşterilere ihtar olunur.
>
> Fi 24 Recep 1286
> (27 Ekim 1869)
> Suavî
> 3 Rue Chateaubriand Paris

Bu el ilanına göre *Ulûm*'un yayın politikası şöyle çiziliyordu:

1. *Ulûm* ve ma'ariften bahsedilecektir.
2. Özellikle kelâm ve bâtıl olan felsefenin reddi konularında karanlık kalmış meseleler aydınlatılacaktır.
3. Her ilimden söz edildikçe o ilimle ilgili İslâm dünyasında o güne kadar neler yazıldığı ve bu eserlerin nerelerde bulunduğu bildirilecektir.
4. Yüksek tabakaya, ilmî inceliklerden söz edilirken kültür seviyesi aşağıda olanlara da temel bilgiler verilecektir.

5. Bid'ât ve hurâfeler şer'î delillerle çürütülecektir.
6. Avrupa'da mevcut olan ilimler tanıtılacak ve bunların her birisi ile ilgili her sayıya aydınlatıcı bilgiler konacaktır.

Görüldüğü gibi Suavî burada ne Vüzerâ'dan, ne Vükelâ'dan söz ediyordu. Gerçek şu ki, *Hürriyet*'in 78. sayısındaki yazı istisna edilirse Suavî *Muhbir*'in 38. sayısından itibaren muhalefeti bir kenara bırakmış gibi görünmektedir. Yukarıdaki yayın politikasına göre, *Ulûm* adı gibi sadece ilmi meselelere hasr edilecektir. Ancak Suavî'nin siyaseti bir yana bırakması çok zordu. Nitekim bırakmadı. Her ne kadar *Ulûm*, *Muhbir* gibi baştan sona tenkid, polemik ve kavga ile dolu değilse de bunlardan büsbütün arınmış da değildir.

Hürriyet gazetesi, *Ulûm*'un reklamını yapan el ilânlarını dağıtması yanında, onun çıkışını yazılarla, haberlerle alkışlamış, ciddi olarak desteklemiştir.

Ulûm, çıktığı zaman *Hürriyet*'in dizginleri Ziya Bey'in elindedir. Ziya Bey, *Muhbir*'i tebrik eden tek "Yeni Osmanlı" olduğu gibi *Ulûm*'u da açıkça desteklemiştir.

Hürriyet'in 85. sayısında *Ulûm*, okuyuculara tanıtılıyor, *Hürriyet*'in Londra'daki idarehanesi aynı zamanda *Ulûm*'un irtibat bürosu ilân ediliyordu. İlân şöyledir:

> İlân:
> Fuzelâ-yı asırdan ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti erkânından Ali Suavî Efendi'nin her on beş günde bir kere telif ve neşr etmekte olduğu *Ulûm* gazetesi beher nüshası 2 Franga ve on nüshası bir yerde mücelled ve müellifin resmiyle musavver yirmi Franga satılmakta olduğundan talip olanlar mektup zarfını şu
> Suavî Efendi
> 44 Avenue de Grande Armée
> Paris
> resminde yazıp müellif-i mumâileyhe bildirmeleri veyahut da Londra'da bâlâ-yı gazetede muharrer olan *Hürriyet* matbaasına beyân-ı keyfiyet eylemeleri ilan olunur.[360]

Sadece Ziya Bey, Suavî'ye yardımcı olmamış, Suavî de kendisine yardımcı olmuştur. Londra'da kapanan *Hürriyet*'i Cenevre'de çıkarmaya başlayan Ziya Bey, gazetesi için irtibat adresi olmak üzere on tane adres vermiştir. Bunlar, Avrupa'nın çeşitli merkezlerine dağılmış adreslerdir. Adresler arasında tek Türk adresi Suavî'ninkidir. *Hürriyet*'in 90. sayısında on olan adresler 91. sayıda aynen devam etmiş, 94. sayıda beşe indirilmiş, 95. sayıda ise altıya çıkarılmıştır. Bunlar arasında Suavî'nin adresi, *Hürriyet* 100. sayıda kapanıncaya kadar bu gazetenin irtibat adresi olarak ilân edilmiştir.

360 *Hürriyet*, no. 84, 31 Janvier (Ocak) 1870, s. 1.

Ulûm, genel, ansiklopedik bir periyodiktir. Tarih, coğrafya, dinî ilimler, felsefe, pedagoji, sosyoloji, hukuk, siyaset, fen ilimleri (matematik, jeoloji, kimya, madencilik, fizik, astronomi, biyoloji) *Ulûm*'da yer verilen ilim dallarıdır. Tabiatiyle bunların hiçbirisi saf bilgi olarak verilmiyor, yazarının tahlil, tenkid ve yorumlarıyla birleşiyordu.

Bunlardan başka *Ulûm*'da polemik yazıları, siyasi tenkid yazıları da vardır. Belki de başka bir yayın organına sahip olmadığındandır ki, Suavî şahsına yöneltilen tenkidlere de *Ulûm* silâhı ile cevap vermiştir.

Ulûm, Temmuz 1869'dan 1 Eylûl 1870 tarihine kadar 25 sayı yayınlanmıştır. İlk yirmi sayı Suavî'nin el yazısı ile, sonraki 5 sayı ise matbu olarak yayınlanmıştır. 21. sayıdan itibaren Suavî, *Ulûm*'la beraber *Kamûsu'l-Ulûm ve'l-Ma'arif* isimli bir ansiklopedinin yayınına başlamış, fakat Türkçe ilk resimli ve alfabetik ansiklopedi teşebbüsü olan bu ansiklopedi Alman-Fransız savaşının çıkması sebebiyle *Ulûm*'la beraber sekteye uğramış, savaştan sonra da yayını mümkün olmamıştır.

Sırası gelmişken, *Ulûm*'daki Ali Suavî'nin özellikle siyasî fikirleri açısından eski Suavî omadığını hemen belirtelim. *Ulûm*'daki Ali Suavî iki yıl öncesinin aşırı meşrutiyetçi Suavî'si değildir. O, meşrutiyetin, demokrasi ve cumhuriyetin faziletlerini İslâmî açıdan da teslim ediyor, hatta bunların asr-ı saadette uygulandıklarını iddia ediyor, fakat meşrutiyetin o günkü Osmanlı toplumu için mümkün olmadığına inanıyordu. Suavî bunu yazılarında sadece îma etmiyor, açık açık belirtiyordu.[361]

Suavî üzerine yapılan çalışmaların hemen hepsi, ondaki bu değişmenin başlangıcını, 1876 yılında Sultan Abdülhamid'e yaranarak yurda dönmek için yazdığını iddia ettikleri meşrutiyet aleyhtarı bir yazıya bağlarlar. Bazı çalışmalarda ise sözde Suavî'yi yüceltmek amacıyla ondaki bu değişmeye hiç temas edilmemiştir.[362]

Suavî'nin bu yıllarda fikrî hayatındaki büyük değişmelerden belki de gelişmelerden biri Milliyet konusundaki fikirleridir.

Onun, İstanbul *Muhbir*'indeki yazılarında "Türk" kelimesine çok nadir olarak rastlarız. Halbuki o, *Ulûm* gazetesine meşhur "Türk" makalesi ile başlamıştır. Kaldı ki bu Suavî'nin yazdığı ilk "Türk" makalesi değildir. Onun "Türk" başlığı ile yazdığı ilk makale Londra *Muhbir*'inin 38. sayısında yayınlanmıştır. Bunlardan daha önce bahsetmiştik.

Onu, bu makaleleri yazmaya iten tesirler nelerdi? sorusunu cevabı, kanaatimizce, onun Urquhart ekolü ile temasında aranmalıdır. O, Avrupa'da kendisinin mensup olduğu millet hakkında lehte ve aleyhte bir yığın dü-

361 *Ulûm* gazetesi, "Demokrasi, Hükûmet-i Halk, Mûsavat", 29 Muharrem 1287 (30 Nisan 1870), no. 18, s. 1101-1102.

362 Yrd. Doç. Dr. İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul, 1991.

şünce ile karşılaşmıştır. Aleyhteki fikirler zaten asırlardan beri mevcuttu ve o bunlara aşina idi. Fakat objektif bir yaklaşımla Türkleri değerlendiren Avrupalılar, kendilerine Türklere dair verilen ve "Barbar" kelimesinde özetlenen imajın ne derecede haksız olduğunu anlıyordu. Bu idrak içerisindeki Avrupalılardan biri, Türkleri bütün müesseselerine kadar tanıdıktan sonra adeta benimseyen David Urquhart'tı. Urquhart, iddia edildiği gibi Türklere "sentimantal exoticisim"le[363] yaklaşmıyor, meseleleri müesseseler planında ele alıyor ve değerlendirmelerinin sonunda hayranlığını gizlemiyordu. Hayatından söz ederken tanıtmaya çalıştığımız eserlerinde, özellikle İslâm medeniyeti içerisinde yer aldıktan sonra, Türklerin sahip oldukları yüce değerleri Batı toplumlarına örnek olarak sunan Urquhart, İslâmiyet öncesi Türklükle ilgilenmiyordu. Hatta *The Turkish Bath* (*Türk Hamamı*) isimli kitap hacmindeki yazısında[364] ataları[365] Cengiz'in "Yasa"sıyla elbise yıkamaları yasaklanmasına, akan suyla yıkanmaları yasaklanmasına rağmen Türklerin İslâmiyetten sonra bütün dünyaya temizliği öğrettiğinden söz ediyordu.

Suavî, mensup olduğu milleti Urquhart ile yeniden keşfediyordu. O, *Muhbir*'deki "Türk" makalesini Londra'da yayınlanan *Saturday Review* isimli gazetenin bir yazısına[366] cevap olarak yazmıştı.

Saturday Review, Ertuğrul Gazi ile Anadolu'ya gelen Türklerin birkaç yüz aile olduğunu, bunların da zamanla kaybolduğunu iddia ediyordu. Gazete bu bakımdan Osmanlılara "Türkler" demenin yanlış olduğuna, Türk nüfusun o günkü Anadolu'da bile yok denecek kadar azınlık teşkil ettiğine hükmediyordu.

Suavî, yazdığı cevapta, öncelikle Türk ırkının bir tanıtımını yapmış ve daha sonra Osmanlı'ya geçerek bu iddiayı reddetmiştir.[367]

Ulûm'daki "Türk" makalesi, *Muhbir*'deki makalenin daha geniş ve daha çok ilim ve kültür platformuna çekilmiş bir devamıdır.

Suavî, *Ulûm* gazetesini yayınlamaya devam ederken, bir yandan da İstanbul'la anlaşarak davaya ihanet ettiğini ileri sürdüğü Mustafa Fazıl Paşa ve ona sadık kalan arkadaşları ile kavgasını sürdürüyordu. Hem Suavî'nin bu yıllarda Yeni Osmanlılar hareketi içerisindeki yerini, hem de bu hareketin dağılma seyrini Suavî'nin gözüyle ortaya koymak için *Ulûm* gazetesinin buna dair yazılarını ele almak yerinde olacaktır.

---

363 Mardin, *The Genesis of Young Ottomans Thought*, s. 253.

364 *Pillars of Hercules*, Londra, 1850, s. 37.

365 O tarihlerde tarih araştırmaları henüz Moğollarla Türkleri kesin çizgilerle ayırmamışlardı.

366 *Saturday Review*, 30 May (Mayıs), 1868.

367 *The Mukhbir*, 12 June (Haziran) 1868, no. 38, s. 1-2.

Ulûm gazetesi yayına devam ederken Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin durumu ve Suavî'nin cemiyet üyeleri ile münasebetleri

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Yeni Osmanlılar arasında başından beri bazı anlaşmazlıklar vardı. Ancak 1869 yılının son ayları ile 1870'in başları onlar için adeta yaprak dökümü olmuştur. Daha önce söylentiler halinde duyulan anlaşmazlıklar, Reşad Bey'in 1869 sonbaharında Ali Suavî aleyhinde yazıp neşrettiği *Reddiye* isimli broşürle gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.

Yeni Osmanlıların çözülüşü ve birbirlerinin aleyhinde yaptıkları yayınlar kronolojik olarak şöyle cereyan etmiştir:

1. 1869 yılı 16 Eylül'ünde Reşad Bey Suavî'nin aleyhinde *Reddiye* isimli bir broşür yayınlar.
2. Suavî, 19 Aralık 1869 tarihli *Ulûm*'un 10. sayısında *Reddiye*'ye cevap verir.
3. 1 Ocak 1870'te Kânipaşazâde Rif'at Bey, Ziya Bey ile Ali Suavî'nin aleyhlerinde yazdığı *Hakikat-ı Hal Der Def'-i İhtiyal* isimli broşürü yayınlar.
4. 7 Ocak 1870'te Namık Kemal bir mektupla *Hürriyet* gazetesi ile hiçbir ilgisi olmadığını ilan eder.
5. 8 Ocak 1870'te Reşad Bey Suavî'nin aleyhinde ikinci risalesini *Suavî'ye Taziye* ismi ile yayınlar.
6. 17 Ocak 1870'te Reşad Bey Rif'at Bey'e, risalesinden dolayı cevap verir.
7. 15 Ocak 1870'te Ali Suavî Kanipaşâzade Rif'at Bey'in broşürüne yayınladığı bir mektupla cevap verir.
8. Kânipaşazâde Rif'at Bey'in Suavî'ye ikinci mektubu (7 Şubat 1870) çıkar.
9. 16 Şubat 1870 tarihli *Ulûm* gazetesinin 13. sayısında Suavî, Yeni Osmanlıların Mustafa Fazıl Paşa tarafından aldatılmışlık macerasını konu alan "Yayalar" isimli bir piyes yazacağını ilân eder.

   Aynı sayıda Reşad Bey'in hem *Reddiye*'sine, hem de *Suavî'ye Taziye* isimli broşürüne cevap verir.
10. 1 Mart 1870'te Suavî, Mustafa Fazıl Paşa'nın Yeni Osmanlılar tarafından reislikten azledildiğini *Ulûm*'un 14. sayısında ilân eder.

    Aynı sayıda Suavî, Fazıl Paşa'ya sadık olan Yeni Osmanlıları "Fazıl Paşa Maaşlıları" diye ifşa eder.
11. *İnkılab* gazetesi, 1 Mayıs 1870'ten itibaren bizzat padişahı hedef alan yazılar yayınlar, Ziya Bey *Hürriyet* gazetesinde bunlara cevap verir.
12. 21 Ekim 1870'te Suavî, N. Kemal'i hükümete yaranmakla suçlar. *Muvakkaten*'de aleyhinde yazılar neşreder.

Bilindiği gibi Alman-Fransız savaşında Paris işgal edilmiş ve Suavî, işgal altındaki Paris'te her türlü posta faaliyetinin durması ve bütün basının Almanların sansüründe olmasını gözönüne alarak Paris'i terk etmiştir. Suavî, ilk iki sayısını Lyon'da, sonraki 8 sayısını Marsilya'da yayınladığı *Muvakkaten Ulûm Müşterilerine* isimli bir dergi çıkarmış ve işgal bitince Paris'e dönmüştür. Bu arada *Muvakkaten*'in yayını da son bulmuştur.

Görüldüğü gibi 1870 yılı sonbaharında Avrupa'daki Yeni Osmanlılar Kırlangıç Fırtınası'na tutulmuş gibidirler. Aslında bu tarihten sonra fiilî olarak Yeni Osmanlılar diye bir cemiyet kalmamıştır.

Şimdi Yeni Osmanlıların yukarıda 12 madde halinde sıraladığımız çözülüş seyrini Suavî ekseni etrafında takip edelim:

İskenderbeyzâde Reşad ve Ali Suavî

Yazıya dönüşmüş kavganın başlangıcı olan Reşad Bey'in adı geçen broşürü 16 Eylül 1869 tarihinde yayınlanmıştır. Elimizde olmayan bu risalenin tarihini Reşad Bey, daha sonra yazdığı *Suavî'ye Taziye* broşüründe belirtmiştir.[368]

Reşad Bey'in *Reddiye*'si *Ulûm*'un 4. sayısında yayınlanan "İlm-i Hesap" üzerine yazılmıştır. Reşad Bey söz konusu yazıda Suavî'nin hayali olarak matematik dersi verdiği şahısla kendisini kastettiği sonucunu çıkarmıştır.

Ulûm'un 4. sayısı 21 Cemaziyelevvel 1286'da (30 Ağustos 1869) yayınlanmıştır.[369]

Suavî, *Ulûm*'un 10. sayısında, İstanbul'daki bir dostundan geldiğini söylediği mektubu yayınlar. Bu mektup Reşad'ın *Reddiye*'sinden söz etmektedir. Aynı sayıda (15 Ramazan 1286-1 Aralık 1869) Suavî Reşad'a ilk cevabını verir.

Namık Kemal'in 1869 yılı Eylül ortalarından itibaren Mustafa Fazıl Paşa'nın emriyle *Hürriyet* gazetesinden imzasını çekmesi üzerine, Paşa'dan maaşını almaya devam eden ve Namık Kemal'le çok samimi olan Reşad da üstadının takındığı tavrı takınmıştır.

Daha Namık Kemal *Hürriyet*'te yazıyorken Mustafa Fazıl Paşa'nın kendilerine ihanet ettiği inancında olan ve bu konudaki fikirlerini arkadaşlarına yazdığı mektuplarda açıkça söyleyen, Paşa'nın aleyhinde şiddetli bir muhalefete başlayan Suavî'nin iddialarına, Namık Kemal önceleri inanmamış, durum ortaya çıkınca da bu sefer Paşa'nın istediği yönde hareket etmiştir.[370]

368 Reşad, *Suavî'ye Ta'ziye*, s. 2 (Reşad Bey'in el yazısı ile taşbasması).

369 Fevziye Abdullah, *Ulûm*'un 4. sayısının tarihini 12 Eylül 1869 olarak verir ki yanlıştır. Çünkü gazetenin tarihi 22 Cemaziyelevvel 1286'dır. Miladi 30 Ağustos 1869'a tekabül eder. (*Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, s. 167.)

370 Namık Kemal, Suavî'ye yazdığı Haziran-Temmuz 1869 tarihli mektupta onu Paşa'nın iyi niyetine inandırmaya çalışmaktadır. "Senin benim gazete çıkarmak için Avrupa'ya gönderilmekli-

Biz, bütün aramalarımıza rağmen Reşad'ın *Reddiye*'sini bulamadık. Ancak Suavî'nin *Reddiye*'ye yazdığı cevaplardan hareket edilecek olursa Reşad'ın iddiaları tesbit edilebilir. Buna göre, Reşad broşüründe Suavî'yi cahil olmak, hesap ilmi bilmemek ve ulûm-ı cedide'ye (yeni ilimlere) karşı olmakla suçlamıştır. Suavî'nin bir sahaf dostundan geldiğini söyleyerek yayınladığı bir mektuba göre, Reşad'ın broşürü Bâbıâli'de, Köprü'de bedava dağıtılmıştır. Tulumbacı ağzı ile kaleme alındığı iddia edilen broşürün yazarı Reşad'ın kimse tarafından tanınmadığı, fakat Avrupa'daki Yeni Osmanlılardan olduğunun tahmin edildiği de sahaf dostun mektubunda belirtilmiştir.

Suavî, mektuptaki habere değil, mektubu yazanın hatalarına önem verdiği için bu konuyu yazmak ihtiyacı hissettiğini belirtir ve kendisinin öyle silik, belirsiz adamlara muhatab olamayacağını ilân ettikten sonra şöyle der: "Suavî tüfengini kurmuş ta sadırdaki cehl ü zülm ü tuğyâna nişan almış, onu vurup düşürünceye dek iki tarafına bakınmak ihtimali yoktur. Zalimler birtakım kelpler saldırırlar, Suavî'nin ayağını bacağını ısırtmaya salarlar, lâkin Suavî dönüp de 'bu kelpler bacağımı ısırıyor ben de onların bacağını ısırayım,' demek imkânı yoktur."[371]

Kendisinin Padişah'a, Âli Paşa'ya, hâlihazırda işbaşında olan Vüzerâya karşı söz söylemeye hakkı olduğunu, fakat öyle siliklere karşı söz söylemeye tenezzül etmeyeceğini belirten Suavî, kendisi için "Onun maksadı nişanını sarsmamak ve doğruca vurmaktır,"[372] der.

Reşad'a yazdığı cevapta Suavî, aşırı derecede bir büyüklenmeye girmiştir. Muhaliflerine karşı tavrını, "İşte Hüsnü Paşa'nın İstanbul gazetesiyle zem etmek istediği Suavî'deki azâmet.. İşte abd-i ilâhînin başına tasallut etmiş zulme ve fecireye boyun eğmeyen uluvv-i himmet... Ah uluvv-i himmet bana emanetsin seni elbette hıfz ederim, seni elbette lekelemem.

Uluvv-i himmet ki onun bir tecellisi insanı esarete razı etmez. Zulme müsaid olmaz, erâzile münkarin kılmaz," cümleleriyle ortaya koyar.

Suavî, mektubun sahibine, Avrupa'da adı geçen broşürü yazacak kadar düşük seviyeli bir arkadaşlarının bulunmadığını, arkadaşlarının kimler olduğunun kendisiyle yazışanlar tarafından bilindiğini söyler.

Yazısına, meâli: "Dedim, kendinizi satarak karşılığında paralarınızı alın, ben kendimi korudum, rükû etmem" olan bir arapça beyitle son veren Su-

---

ğimizi âmir birtakım ta'ahhûdât-ı şâmil, elimde bu angajmanı yapan zatın el yazısıyla mektup var; fakat bekleyelim, bakalım, zira fenalıkların hepsi sû-i ilhâmdan neş'et ediyor. Yoksa benim itikadım, Paşa'nın bizden bir şey dirîğ ettiği ve edeceği yoktur". (Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 3, s. 165.)

371 *Ulûm*, Gurre-i Ramazan 1286, no. 10, s. 614.

372 *Ulûm*, Gurre-i Ramazan 1286, no. 10, s. 615.

avî, Mustafa Fazıl Paşa'nın parasıyla ona sadakatini devam ettiren arkadaşlarına böylece isim vermeden çatmıştır.[373]

Suavî'nin bu cevabı üzerine Reşad Bey, ikinci broşürü olan *Suavî'ye Ta'ziye*'yi yazmıştır. Elimizde bulunan bu broşürün ilk sayfasında, altında "Mehdîlik dâvasında bulunan Suavî'nin fotoğrafisi mucibince resimdir" yazısı bulunan, Suavî'nin bir resmi vardır. Resimde Suavî başı açık, sakallı ve kravatlıdır. Bu görüntünün o gün için, hele sarıklı olarak bilinen Suavî için ne büyük bir suç kabul edildiğini tahmin etmek zor değildir.

Reşad Bey, *Suavî'ye Taziye* broşüründe Suavî'ye alabildiğine hakaret etmiştir. "Herzegû", "behey herîf", "behey budala", "behey mağrûr", "behey mecnûn", "behey biçare", "kelb", "hokkabaz", "behey şaşkın", "edebsiz", "geveze", "seni gibi şarlatan seni", Reşad Bey'in risalesinde Suavî için kullandığı sıfatlardan ve ifadelerden sadece bazılarıdır.

Reşad Bey, Suavî'nin ramazanda bile içki içtiğini, şapka taktığını, protestan ayinlerine katıldığını, yaptıklarından pişman olduğuna dair hükümete müracaatta bulunduğunu iddia eder. Halbuki aynı Reşad Bey, daha önce yukarıdaki iddialara da yer veren Kânipaşazâde Rif'at'ın *Hakikat-i Hal* broşürüne, 17 Ocak 1870 tarihli bir mektupla cevap vermiş ve bu çıkışından dolayı onu ayıplamıştı.[374]

Reşad Bey Suavî'nin tûfeğini hükûmetteki cehalet, zulûm ve azgınlığa yönelttiği iddiasına "Behey mağrur sen kim oluyorsun ki çalışıp çalışıp da dâmen-i inâyetine erişemediğin mevâki-i refî'ayı nişangâh-ı hiddet ü gayz etmek istersin,"[375] şeklinde cevap vererek hükûmete yaranan bir tavır takınır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Suavî arkadaşları arasında alt tabakadan gelme tek kimsedir. O, bundan dolayı zaman zaman hor görülmüştür. Daha önce *İstanbul* gazetesinin bu yoldaki ithamından söz etmiştik. Şimdi de Reşad Bey, Suavî'nin büyüklenmesine, kendisini muhatab kabul etmemesine karşılık "Bana cevap vermeği kendince tenezzül addediyorsun, niçin. Eğer familya ile fahr eylemek aleyhinde olmasaydım seninkinden daha ma'rûf bir familyadan gelmiş olduğumu söylerdim,"[376] der.

Suavî, *Ulûm*'un 10. sayısında *Reddiye* dolayısıyla, bacağını ısırmaları için salınmış köpeklerin dönüp bacaklarını ısırmayacağını ilân etmişse de *Suavî'ye Ta'ziye*'nin ağır hücumlarına dayanamamış, *Ulûm*'un 13. sayısında "Aleyhimizde Bulunan Mahkûmlar Fukarası" başlıklı yazısını yazmıştır.[377]

373 *A.g.e.*, s. 615.

374 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 176, 25 Teşrin-i sâni 1909.

375 *Suavî'ye Ta'ziye*, s. 4.

376 *Suavî'ye Ta'ziye*, s. 9.

377 *Ulûm*, 15 Zilkâ'de 1286, no. 13, s. 801.

Suavî'nin bu başlığı seçmesinin sebebi, İskenderbeyzâde Reşad'ın, 1867'de başını Mehmed Bey'in çektiği ve Bâbıâli ricâlini öldürmeye hazırlandıkları ihbariyle ortaya çıkarılan komplonun tertipleyicilerinden olmasıdır. Bu hadiseden sonra Reşad Bey 15 yıl hapse mahkûm olmuş ve bunun üzerine Avrupa'ya kaçmıştır.

Suavî kendi talebesi ve yardımcı Hasan'a, Alman-Fransız savaşı münasebetiyle Paris'i terk etmesi için gerekli yol tezkeresinin Paris sefiri Cemil Paşa tarafından verilmeyip de, Reşad Bey ve arkadaşlarının aynı isteğinin yerine getirildiğini öğrenince bu durumu protesto eder. Bu arada Reşad'ın mahkûmiyetini gündeme getirir. "Halbuki hünkârı hal ve katle kıyam edip de yakayı ele vereceği sırada. Avrupa'ya kaçmış ve on beş sene kala-bendliğe mahkûm olmuş olan Reşad emsali fecireye Paris sefiri Cemil Paşa tezkere vermiştir. Acaba niçin?"[378]

Suavî'nin söz konusu yazısına göre, kendisi Reşad Bey'i görmüş, fakat gözü tutmamıştır. O, Reşad'ı "Yalancı, hamiyetsiz ve tiyatro sürtüğü" biri olarak tanımıştır. Hatta ona bir hayli iyilikler etmiştir. Reşad Bey Suavî'nin kendisi hakkındaki zannını tashih etmek için ona bir mektup yazmıştır. Reşad Bey, mektubunda Suavî'ye bağlılığını bildirmiştir.

Suavî bu mektubu yayınlamıştır. Mektubun sureti şudur:

> Ma'ruz-ı bendeleridir,
> Bundan hemen bir ay evvel aldığım tahriratta Londra'ya avdet etmediğim ser-rişte olunarak, yalancı, hamiyetsiz, tiyatro sürtüğü olduğum bil-itiraf beyan olunmuş idi. Tahriratı aldığım zaman cevap yazmağı vazifeden addetmiş idiysem de zât-ı devletlerinize olan ubûdiyetim gibi hakk-ı çâkerânemde gösterilen iltifat ve muhabbet şöyle durur iken bâlâda muharrer şu üç şeye nasıl mâna vereceğimden aciz ve böyle bir sözü başkası söylediği vakit siz kulunuzu muhafaza tarafında bulunacağınızı kaviyyen umduğum halde sizden işidişime hayran kaldığımdan ol babda vereceğim cevabı hin-i mülakatta yine sizi hakem nasb ederek açılacak muhakemeye te'hir eyledim. Şimdi onlardan bahse lüzum yoktur. Yalnız şu kadarcık söyleyim, bendeniz sonradan zannettiğiniz değil, asıl evvelki bildiğiniz Reşad'ım. Benim hakkımda söylenen sözlere kulak vermeyiniz. Zira kasem ederim ki sonra aksi zuhûr edecektir. Yakında en müstakîm ve en doğru olanlardan bulunduğum meydana çıkacaktır.
>
> Hüsn-i teveccühünüzü ve eski nazarınızı tebdil buyurmayınız. Biraz sabır buyurunuz. Bilâhare haksız çıkarsam ben de sizinle beraber kendime dâvâcı olacağıma kaviyyen söz veririm. Artık bir diyecek kalmaz ya. Doğrudan doğruya vuku bulacak emrinize ve her hizmete hazırım. Baki irade efendimindir.

378 *Muvakkaten*, 30 Eylül 1870, no. 1, s. 4.

Biraderim Hasan Efendi'ye arz-ı hulûs eylerim.
Fi 24 Teşrin-evvel-i Frengi
Bende Reşad[379]

Suavî, Reşad Bey'in tavrından ve yazdıklarından çok, iş başında olanların hallerinden, İstanbul'daki umumî ahlâksızlıktan muzdarip görünmektedir. Ona göre, Reşad ve arkadaşları kendilerini affettirmek için aleyhinde bulunmaktadırlar. Bu sayede Âli Paşa'nın affına mazhar olacaklardır.

Suavî, bu ahlâksızlığa ikinci bir örnek verir: Dördüncü Ordu'nun bazı binalarının inşası için tahsis edilen 12 bin kesenin dörtte birini cebine atan ordu reisi ile muhasebecinin yolsuzlukları ortaya çıkar ve durumlarını incelemek için bir komisyon kurulur. Bundan sonrasını Suavî'nin kendi ifadelerinden takip edelim. "Ne yapsın, nasıl yakayı kurtarsın. Suavî'yi zem ile hasımlarını keyiflendirmek tedbirini düşünüp ta "Erzincan'dan Mektup" diyerek *İstanbul* nam gazeteye muhasebecinin kalem-i hâlisiyle "Suavîye Reddiye" yazıldı. Anlamalı ki Erzincan'daki müttehem İstanbul'daki Sadrazam'ın Londra'daki hasmını ne çabuk buluyor. Şark zekâsı Garbın telgrafından daha esri' (Ahlâkı anlamalı)."[380]

Reşad'ın yazdıklarının da bu cinsten olduğunu söyleyen Suavî şöyle devam eder: "Şüphe yok işte, o bozuk ahlâk-ı hükûmetin eser-i terbiyesidir. Bu mahkûmlardan Reşad pek edebsiz tabirat ile pis etmiş olduğu evrakı şimdiye dek Sem'i Ali'ye telvîs edebilmiştir zu'mıyla hergün haber-i afv beklemektedir."[381]

Suavî yine devamla Reşad Bey'in Paris'te Azeryan isimli bir çocuktan rakamlardan başlayarak çarpım tablosunu henüz öğrenmeye çalıştığını, bu konuda konuşmaya yetkili olmadığını, kendisinin ise hesab ilmini hem öğrendiğini, hem öğrettiğini, hem de yazdığını söyler.

Yeni ilimlere karşı olduğu suçlamasına ise, kendisinin "Kayde-l mevcud" derken sahip bulunulan ilimlerin muhafaza edilip iyi bilinmesini, "Sayde'l-mefkûd" derken de yeni ilimlerin hemen araştırılıp kazandırılmasını kastettiğini söyler.[382]

Reşad Bey'in yazdığı risalelerin yalnız kendi kararı ve icraati eseri olduğunu düşünmek doğru olmayabilir. O, büyük bir ihtimalle başta N. Kemal olmak üzere, Nuri Bey ve Agâh Efendi ile fikir birliği ederek buna kalkışmıştır. Nitekim Namık Kemal kendisine yazdığı bir mektupta *Reddiye*'den dolayı memnuniyetini bildirmiş ve risalenin sağa sola dağıtılması için gayret gösterdiğini yazmıştır.

---

379 *Ulûm*, 15 Zilkâ'de 1286, no. 13, s. 802-803.

380 *Ulûm*, 15 Zilkâ'de 1286, no. 13, s. 806.

381 *A.g.e.*, s. 807.

382 *Ulûm*, no. 13, s. 807.

> Reddiye'nin birini Ziya'ya verdim; fevkalâde memnuniyetle kabul etti. Bende olan nüshaların cümlesini istedi vereceğim. O da etrafa neşredecek. O der ki, şimdi Suavî bu Reddiye'den dolayı kuduracak ve hepimize birden saldıracaktır. Öyle bir şey yaparsa benden de bir risale canına garim olsun. İşte o kadar.....
>
> Kardeşin Kemal[383]

Yukarıdaki mektubun tarihini, Fevziye Abdullah, Londra Ekim-Kasım 1869 olarak vermiştir ki bunun doğru olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü *Reddiye* 16 Ağustos 1869 tarihinde basılmıştır.[384] Paris'te bulunan Reşad Bey'in bunları Londra'daki Kemal Bey'e göndermesi için postada geçen süre hesaplansa bile söz konusu mektubun Eylül ayının başlarında yazıldığını söyleyebiliriz. Mektubun muhtevası da bunu göstermektedir. Kemal Bey'in ifadelerinden, Ziya Bey'le beraber olduğunu anlıyoruz. Zaten kendisinin *Hürriyet*'in 63. sayısından itibaren imzasını çekmiş olduğunu biliyoruz. Bu da Eylül ayının ikinci yarısına rastlar. Kemal Bey'in *Hürriyet*'le ilişkisini kesmesinden sonra Ziya Bey ile Suavî aynı safta ve M. Fazıl Paşa ile taraftarlarına karşıdırlar. Bunu ileride etraflı olarak göreceğiz.

Durum böyle olunca, Kemal Bey'in söz konusu mektubu Eylül ayı başlarında yazılmış olması muhtemeldir.

Suavî'nin yazısında sözünü ettiği ikinci şahıs Namık Kemal Bey'dir:

> Bir diğer refika dahi bu intizarı görüp ya ben niye affolunmayayım, diyerek ilân namıyla bir karalama da o tab ve neşr etmiştir. Ne tuhaf ki içinde kendisinin Londra'da çıkan Arif imzalı *Hürriyet* gazetesinde (ve işaretle) Paris'te çıkan Suavî imzalı *Ulûm* gazetesinde iştiraki olmadığını halka beyan ederim diye bir telâş ile mahlûkata neşr eder. Fesübhanallah, bunların kabahatleri gazetelere mi iştirak imiş, yoksa vükelâyı kesmek mi imiş.[385]

Kânipaşazâde Rif'at Bey ve Ali Suavî

Kânipaşazâde ile Suavî Londra *Muhbir*'in son sayıları çıkıncaya kadar anlaşıyor olmalılar ki *Muhbir*'in 43. sayısında Kânipaşazâde'nin Pradier Fodere'den tercüme ettiği *Hukuk-ı Umumiyye* isimli kitabın *Muhbir* matbaasında basılacağı ilan edilmiştir.[386]

---

383 F.A. Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, s. 170.

384 *Suavî'ye Ta'ziye*, 5 Şevval 286 (8 Ocak 1870), Paris, s. 2.

385 *Ulûm*, 15 Zilka'de 1286, no. 13, s. 807. Kemal Bey'in söz konusu ilânı 6 Ocak 1870 tarihlidir. İlânın Kemal Bey'in el yazısı sureti için bkz. "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 199, 18 Kanun-ı evvel 1909, tefrika no. 132. Bu ilân ilk defa *Terakki* gazetesinde yayınlanmıştır (8 Recep 1286, no. 68).

386 *The Mukhbir*, no. 43, 16 July (Temmuz) 1868, s. 1.

Ancak her nedense bu böyle sürmemiş, Suavî'nin aleyhinde en ithamkâr risale Kânipaşazâde Rif'at'ın yayınladığı *Hakikat-i Hal* olmuştur. Bu broşür sadece Suiavî'nin aleyhinde yazılmış bir risale değil, aynı zamanda Ziya Bey de ismen dahil olmak üzere Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bütünüyle hedef alındığı bir eserdir.

Rif'at Bey, zaten Yeni Osmanlılar teşkilâtına sonradan Paris Türk elçiliğindeki kâtiplik görevinden istifa ederek katılmıştır. Kânipaşazâde N. Kemal ile olan yakınlığından dolayı teşkilatta kabul görmüştür.

Söz konusu risale Rif'at Bey için tam bir nedâmet ve günah çıkarma vesikasıdır.

Suavî'nin Paris yıllarında, Londra'ya göre daha mutedil olan muhalif tavrının bir anda sertleştiği yazısı, *Hürriyet* gazetesinin 78. sayısında yayınlanan makaledir. Âli Paşa'nın katline fetva çıkaran bu yazı çok katı ve fevrî bir çıkıştır. Aslında bu çıkış, bu âni feverân bize Suavî'nin karakterinin bir tarafını verir.

Söz konusu yazı 20 Aralık 1869 tarihinde yayınlanmıştır. Bunu fırsat bilen Rif'at Bey sıcağı sıcağına kaleme sarılmış ve 1 Ocak 1870 tarihinde risalesini çıkarmıştır. O buradaki iddialarının bir özetini daha önce İstanbul'da yayınlanan *Mümeyyiz* gazetesine göndermiş, fakat postadaki gecikmeden olacak ki risale, *Mümeyyiz*'deki yazıdan önce yayınlanmıştır.

Rif'at Bey, 22 sayfalık bu risalesinde, aslında Yeni Osmanlılar diye bir teşkilât bulunmadığını, kendisinin politikaca hiç kimsenin fikrini paylaşmadığını, bu tip şeylere asla bulaşmadığını iddia etmiş, Suavî Efendi ile Arif imzasını kullananların (Ziya Bey) hile ve desiselerini ortaya koymayı hamiyetinin, vatanperverliğinin bir gereği olarak kabul etmiştir.

Paris'te hukuk öğrenimini tamamlama çabası içerisinde olan, derslerinden ve vatanına hizmetten başka hiçbir şey düşünmeyen masum bir talebe tavrı takınan Rif'at Bey, risaleyi yayınlamadan iki yıl önce gerekli mercilere kendisinin Yeni Osmanlılarla hiçbir ilgisinin olmadığını mektupla bildirdiğini de yazar.[387]

Böylece Rif'at Bey'in iki yıl öncesinden arkadaşlarını, jurnallediği ortaya çıkmış olur.

Risalesinde bazen Ziya Bey'i, bazen Suavî'yi hedef alarak tenkidler, ithamlar yönelten Rif'at Bey'in Suavî ile ilgili iddiaları şöyle sıralanabilir:

1. Suavî başından sarığı atmıştır.
2. İngiltere'de evlenmiştir.
3. Frengistanda şapka giyip, içki içmiştir.

387 *Mümeyyiz*, 6 Kanunisâni 1870, no. 115, s. 1. "Devletlû Kani Paşa Hazretlerinin mahdûm-ı hamiyet melzûm-ı âlileri olup Paris'te tahsilde bulunan saâdetlû Rif'at Beyefendi tarafından gazetemize gönderilen varakadır."

4. Sadarete dilekçeler vererek yaptıklarından dolayı pişmanlığı bildirmiş, af dilemiştir. İsteği reddedilince de *Hürriyet*'in 78. sayısındaki, Âli Paşa'nın katline fetva çıkaran, yazısını yazmıştır.
5. Söz konusu yazıda "Şeriat-ı Muhammediyye"yi kendi garazlarına alet etmiş, mahlûktan utanmadığı gibi Hâlık'dan dahi korkamayarak, din-i mübin-i Muhammediye'ye iman-ı galize ile iftira etmiştir.

   Âli Paşa'nın katli meselesinde, fetva hakkı yalnız İmal-ı ahkâma mûvekkil hükm-i şeriatın elinde iken, o fıkıh kitaplarındaki hükmü çarpıtarak lâyık olmadığı halde kendisini fetva makamının yerine koymuştur.
6. O, Milleti Yeniçeri asırlarının ihtilâl zamanlarına götürmeye gayret eden birkaç cahilden biridir.
7. *Ulûm*'daki yayınlarında 30 tane ilim dalının adını sayarak sanki hepsini biliyormuş gibi bilgiçlik taslamıştır.
8. İstanbul'da âlim olmadığı halde başına sarık sararak kaside şerhlerini geçmeyen vaazlar vermiştir. O günlerde de halk arasında Protestan Suavî olarak tanınmıştır.
9. Faizin helâl olduğunu savunarak İslâm dinine ters düşmüştür.

Sözlerinin arasına,

> *Çıkıp kürsîye vâiz herkese talim-i fazl eyler*
> *Nedir mânâ-yı fazlı bilmez ol bîçâre câhildir.*[388]

beytini yerleştiren Rif'at Bey, bunca saydıklarından sonra "ve kis alâ hazli-l bevaki" (geri kalan herzeleri buna göre kıyas et)[389] diyerek, Suavî'nin aslında daha yığınla elle tutulamayacak tarafı ve fikirleri bulunduğu imasını da ihmal etmez.

Rif'at Bey'in broşürüne ilk tepki İskenderbeyzâde Reşad'dan gelir. Reşad Bey, 17 Ocak 1870 tarihli mektubunda Rif'at Bey'e hitaben: kendisinin başlangıçta Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne davet edilmediğini, kendi isteği ile gelerek aralarına katıldığını ve ilk gelişinde özellikle Ziya Bey'in kendisinden şüphelendiğini fakat Namık Kemal'in teminatıyla teşkilâta kabul edildiğini hatırlattıktan sonra aralarına girmiş bir ajan olduğunu ima ederek onu ayıplar.

Reşad Bey, mektubunun daha başında, kendisine ancak "Çıngıraklı külâhları giydin meydan-ı muhabbete dökûldün" isimli bir risale ile cevap verilmesi gerektiğini söyleyerek onu başkalarını eğlendiren Karagöz oyunlarındaki maskaralara benzetir. Söz konusu mektupta Ziya Bey müdafaa edilirken Suavî'den hiç söz edilmez.[390]

---

388 *Hakikat-i Hâl Der Def-i İhtiyâl*, 27 Ramazan 1286 (1 Ocak 1870), Paris, s. 18.

389 *A.g.e.*, s. 21.

390 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 176, 25 Teşrin-i sâni, 1909, tefrika no. 63.

Suavî'nin Kânipaşazâde'ye yazdığı cevap çok daha uzun ve teferruatlıdır. Suavî'nin bu mektubu bugüne kadar tam metin olarak hiçbir yerde yayınlanmadığından ve Suavî'nin gerek hayatına, gerekse şahsiyetine ışık tuttuğundan aynen yayınlıyoruz:

Fransa'nın Paris Şehrinde Misâfireten Mukim Elhac Ali Suavî Efendi Tarafından Yine Paris'te Kânipaşazâde Ahmed Rif'at Bey'e Yazılan Mektubun Sureti:

Rif'at Bey,

Ziya Bey'in, benim aleyhimde bu kere imzalayıp tab' ve neşr ettiğin "Hakikat-ı Hâl" isimli evrakı gördüm. Bunun hülâsası şunlardan ibarettir:

1- Biz Avrupa'ya gelip bir cemiyet namıyla şimdiye dek Âli Paşa'na birçok zem ve hicivler neşr etmişiz (Sahife 2).

Sen ise Avrupa'ya tahsil için gelmişsin ve bizim içimize karışmamışsın (Sahife 3).

2- Ama senin dahi bizden olduğun belki tevehhüm olunabilir. Bundan iki sene akdem, te'ahhüren geçen ramazan içinde vatanın cânibine bizden olmadığını bildirmişsin (Sahife 2, 6, 7).

3- Mâahaza diğer arkadaşlarının senin hattını taklid edip sun'i mektuplar uydururlar da seni dahi bu neşriyata müşterek kılarlar diye hem korkup, hem de intikama havale etmişsin (Sahife 4).

İşte meramın bunları böylece Paşa Efendilerine bildirmek değilmiş, fakat (çok söylemeli ki kandırmalı) zannıyla 22 sahife doldurmuşsun. İfade etmek istediğin şeyi tamam olmadı zu'm ederek ileride daha yazacağını ima eylemiştin. Hâsılı zâtîyâta dahi girişip vücûd-ı zaîfini fil ayakları altına sermişsin.

Ben sana cevap yazsam halka bir acaib görünür. Çünkü bir taştır atıldı. Onu atanın ellerini kırmayıp taşa saldırmayı kimse Suavî'ye yakıştırmaz. Daha açığı, sen bugünkü günde kimin yerine müstakarsın ve bu evrakı kimin emriyle ve masrafıyla yapıyorsun, buraları kimseye hafî olmadığı için sana dokunmam, ancak seni ve emsâlini tahrik eden elleri kıracağım. Bu iş bitti.

Fakat çocuksun, hatta makam-ı i'tizarda gayret-i şebâba tâbiiyetini (Sahife 1) karar eyledik. Sana bir iyilik daha olmak üzere yukarıda rakamladığım muradlarına karşı şunları ihtar ederim.

1- "Güya Avrupa'da bir cemiyet varmış gibi gösterip" diyerek Ziya Bey'i (bir kelime okunamadı) cümleyi zem' ediyorsun.

Acaib böyle bir cemiyet yokmuş be yavrum sen bu cemiyetin sandukkârı değil miydin? Paris sefiri Cemil Bey'e hitâben sen bu cemiyete girdiğini beyan ederek kendi hattınla Londra'dan mektup yazıp benim ve Kemal Bey'in gözü önünde postaya verip göndermedin mi? Sonra cemiyet reisi seni sandukkâr tayin etmedi mi. Malı be malı herkesin muhassas maaşını kabz edip veren çocuk Kânipaşazâde Ahmed Rif'at değil miydi? Ya bu cemiyeti teşhisi ve mak-

sadını tahrir ederek Paris'te toplanıp imzalanan kâğıdı sen memuren ve Paris'ten hamilen Londra'ya getirip bana vermedin mi? Daha garibi Âli Paşa'nın ve diğer vükelânın aleyhine olan neşriyat. Fakat Ziya Bey'in ve Suavî'nin ve Kemal Bey'in ve Arif Efendi'nin ve Reşad Bey'in imzalarıyla tab ve neşr olunup senin bunlara iştirak etmemiş olduğunu beyan etmek istersin. Allah Allah be çocuk. Cemil Paşa'nın şahsını tesmiye ve tayin ederek fazla çatal (bir kelime okunamadı) kıssalarını ve sefaret memurlarının şapkalarını ve didon hevesi maskaralıklarını yazan sen değil misin? Bu bend hâlâ sizin hattınızla mahfuz değil mi?. Bu bendi tab'a mazhar oluncaya kadar ne kadar vasıtalara müracaat ettin! Bu vasıtaların mektupları baki ve şahısları hâlâ Paris'te. Altunizâde emlâkını hünkâr gasp etti diyerek bizzat Padişahın ve Fuad Paşa'nın aleyhine mahud bendi yazan, sonra da Fransızca'ya tercüme edip "okudoryan" namıyla neşr eden sen değil misin?

Ağatun aleyhinde yazdığın bende ne dersin. Ya şimdi çatmak isteğiniz Âli Paşa hakkındaki bendleri ne yapacaksın?

Muhbir'in her numarasını Fransızca tercüme edip neşr eden ve satan Rif'at Bey değil mi?

Okudoryan matbu değil mi? Levant Herald gazetesinde nasıl tetkik olundu, bunları unuttun mu? Âli Paşa'nın israf ve sefahatinden bahsile istikraz protestolarını sen yazmadın mı? Şeyhülislâm Hasan Efendi aleyhindeki bend senin değil mi? Şimdi sen ne yüzle bunlardan haberim yok diyorsun?

2- Tuttuğun bîtaraflık tarîkinde sebat eyle! Bundan iki sene evvel keyfiyeti icab eden mahallere bildirdim. (Sahife 3) ve geçen hafta postasıyla beyân-ı keyfiyet eyledim (Sahife 6-7) diyorsun.

Acaib hem vükelâ-yı hâzıra aleyhinde teşhis ederken bendler yazıp dururken, bir yandan da işte ikrâr ettiğin vechile bu makule gizliden bizimle olmadığını yazmak, bu ne haslettir! Be çocuk, söylediğinin bir kere mânâsını düşün. Şimdi ikrâr ettiğin şu hareketin ya ol vakit duyulmuş olaydı, şimdi şu tapındığın bin beşyüz Frank'ı kayıp etmez miydin?

Doğru söylesen ya! Çanta koltuğunda bizimle beraber Londra'ya, şuraya buraya gezdiğin ve her verdiğim bendi yazdığın ve her türlü evraka imza koyduğun sırada ne idin? Casus mu idin? Yoksa iki taraftan da para kapmak mı istersin? Birkaç gün daha bekle, casusun ne ceza çekeceğini sana gösterecekler.

3- "Emsâliyle mûsbet olduğu üzere maksad-ı fâsid-i nefsaniyetine iştirak etmeyenleri daima sigali mektuplar ve yalan havadisler ve daha birçok müzevvirlikler ile müttehim düşürmeğe çalıştığı muhtac-ı beyan olmayanların oynayacağı oyunlara gelince asla cevap ve mukabeleye tenezzül etmeyerek" (Sahife 4) diyorsun. Ha işte yazmış olduğun 22 sahife hezeyannâmenin ruhu budur. Bu lâkırdıyı söylemek için ne kadar yoruldun. Demek istersin ki, Paşa

Efendilerinin aleyhinde yazmış olduğun maddeleri isbat edecek mektupların sahte ve taklit olacak. Sana birini sual edeyim: Şu benim ve Ziya Bey'in aleyhinde yazıp bastırdığın Hakikat-ı Hal nam kizb-i pür-vebâl senin yazın değil mi? İşte benim ve diğerin ellerindeki evrak hep bu yazıdır. Bu mektupların meydana çıkarsa ne diyeceksin? Lâkin çocuğum korkma. Hiç Rif'at kim oluyor ki onun mektuplarına ehemmiyet verilsin. Tedarik ettiğin özür veçhiyle gayret-i şebâbet derler. Yani Hünkârın haberi bile olmaz. Âli Paşa ve Cemil Paşa ve diğerler ise iki şamar vururlar. Çocuksun, çık dışarı derler, iş geçişir gider. Böyle şeyler senin ve emsalinin Şûra-yı Devlet'e âzâ olmasına bile mâni olmaz. Ancak burada bir nükte var, onu izah etmek isterim. Sonra sen mektuplarına her hafta postasıyla filân taraftan gelen emirler ve şunun bunun İbret'te yazılacak zem ve ta'nının ne kelimat ve ta'birat ile yazılmasına dair talimat var. İşte senin mektuplarını saklayan refiklerin galiba bu nükteye mebnî saklıyorlar. Şunları bir ele geçir, hakkında hayırlı olur. Çünkü ya filân seni red edip kâzip ve müfteri ve bu ilâna mecbur olacak, yahut filân hapı yutacak. Hâsılı şimdi seni hoppa eden ve işbu yaramazlıklara cesaret ettiren binbeşyüz Frank'ın sahibi elinden yakanı kurtarmak müşkil olacak.

Hâtime

Sana ihtarlarımın hâtimesi olarak bir kelam söyleyeceğim. İcab eden mahallere tebliğde kusur etmeyeceğine itimadım vardır. Şu ki senin gibi köftehorları bizim gibilerin ayağı altına atıp da ezmekle bizi meşgul kılmağa ve kendileri bizim böyle çoluk çocukla meşguliyetimiz esnasında bister-i rahatta kahkaha atmağa çalışanlar muhakkak bilsinler ki esmayı kendi üstlerine sıçratacaklar ve nihayet çoluk çocukla pazarlığa girişenin hali budur deyip ibret alacaklar, ama ba'de harabe'l-Basra. Yani senin gibi mütehartik-i bilgayr çocuğu böyle ihtar ve nasihatla okşayıverip tahrik eden elleri kırarım, iyi düşünsünler. Yavrum nene lâzım senin böyle hamîd işlerine karışmak? Senin pederin istikametle ma'rûf bir zattır. Ve senin gibi kırk evlâdı olsa idareden âciz değildir.

Böyle binbeşyüz Frank için mansıbını tehlikeye düşürecek yerlere dalkavukluk etmekten ise doğruca pederine müracaat et. Babadır, şefkati vardır, kabul eder. İstanbul'a gidebilirsin, konakta yer içer büyürsün. Gide gide büyük adam olursun. Hani, "beni bir gün ferik ettiler, damad eylediler de sonra hâinler beni İstanbul'dan def' edip böyle hakaret eylediler" filân diyerek ağlar gibi naklediyordun, böyle şeyler kaderdir kader. O senin gördüğün adam Âli Paşa'yı filân Paşayı senin daha anlayamayacağın bazı sebepler için sevmiyorlar. Yoksa böyle tıfıl iken nasb ve azl gibi oyuncaklar için Paşalara küsmek hoş bir şey değildir. Teessüf etme, inşallah ferik olursun, rahraha binersin, paytona şöylece derilip karakollara selâm verirsin. Lâkin aman şu evrakı bunla-

rın elinden kurtar, filandan umduğuna nâil olamazsın. Evet bu macera üzerine şimdiden sonra baba terbiyesi acı gelecektir. Lâkin dehrin terbiyesi daha acı olur. Menlem yüeddibihu'l-ebavan edebbiyü'l-zamân.[391] Bu ihtarlarımdan fakat mütenebbih olup mektubunu kimseye söyleme. Yok kitap telifine de merakın vardır, "Suavî bana böyle bir şey yazmış", "Suavî'ye Reddiye" yahut "Hakikat-ı Hal" filan diyerek karalamalarını şayet teliftir zan edip tab u neşre kalkışacak olursan o da vazifem değil, ancak ihtarat içinde başgösteren (okunmadı) maddelerden şimdilik tasrihi câiz olmayan mevaddın alt yanı kalındır.

Me'mul ederim ki Ziya Bey dahi senin bu hareketlerini çocukluğuna, aldanmışlığına haml edip seni terzîle kalkışmayacaktır.

Sana yazdırılan şu "Hakikat-ı Hal" nâm hezeyannâmede benim çıkarmakta olduğum *Ulûm* gazetesi aleyhinde bir takım hezeyanlar var. Sana verilen talimatta bir maksat da budur. Çünkü onlar diyorlar ki "Suavî diyar-ı ecnebiyyede bir parasız kalmıştır, gazetesinin müşterilerini kestirebilirsek açlıktan ölür, ol vakit elinden kurtuluruz."

Lâkin onlara tebliğ eyle, benim gazetemin aleyhine iki günde bir şey yazdırıp neşr etmek *Ulûm* gazetesi isminde Suavî'nin bir eser çıkarmakta olduğunu ilân demektir. İçindeki mebâhise gelince, onu anlayarak okuyanlar vezn ederler. Telâş etme, Suavî Frengistan'da olsa dahi ta'ayyüş edebilir. Açlıktan ölmez. Bu keskin zebân-ı âmmeden, zalimlerin kurtulmak ihtimali yoktur.

Suavî'ye bakan bulunmaz farz etmek Memâlik-i Osmaniyye'de hiç Müslüman kalmamış farz etmek gibidir. Allah İslâma zeval vermesin. Ben alnımın teriyle yaşayıp zalim lokması yemediğim için herkes benden daha ziyade memnun olacaktır. Husûsen şimdiden sonra *Ulûm* gazetesinde yazılacak şeyler herbir Osmanlı'nın okuyup nasihat ve ibret alacağı maddelerdir.

Suavî
44 Avenue de la Grande Armée

Mektubun Haşiye Tarzında Zeylinin Sûreti

Rif'at Bey, bu ihtarât seni tezekkür için mektup ise de sen imzaladığın hezeyannâmede zâtiyata girişmeğe cesaret etmiş olduğundan onlara gazetelerde bitteşhir cevap vereceğim. Fakat merak etme, bu teşhir dediğim yalnız tezkiye-i nefsime medar olacak senedâtı irad birle üzerime edilen iftirâtı redde mahsustur ve hülâsası şudur.

1- Suavî İngiltere'de evlendi diyorsun. Bu şer'an câizdir. Zina edemem, nikâh ederim.

2- Sarığını çıkardı diyorsun, çıkardım derim. İşte fes ile geziniyorum.

3- Suavî cahil diyorsun. Buna hiç cevap iktiza etmez. Zira şimdiye dek demek ki evrâkın kaffesinde "Fezail-simât Efendim", "Câmi'ü'l-kemâlât Efen-

391 Anne babanın terbiye etmediklerini zaman terbiye eder.

dim" yazıyordun. Demek ki fezail-simât dediğin kizbü nifak imiş. Öyle ise şimdiye cahil dediğin dahi kizb ve nifaktır. Öyle ise mukaddemâ vükelâ-yı hâzıra aleyhinde hain ve zalim yazıyor idin, şimdi bunlara dönüp de müslih ve âdil dediklerin dahi kizb ve nifaktır.

Suavî kaside tarzıyla ve birkaç nüsha gazete yazmakla, bir iki seneden beri ta'ayyün etti, lâşey etti diyorsun. Evet ben bir hakîr abd-ı ilâhîyim. Ve Suavî ismi sahih bir iki sene içinde ta'ayyün etti. Çünkü daha yeni takıldı. Fakat ilmi, namı ve küçük Hoca ünvanı ta ol vakitten ta'ayyün eylemiştir ki beni devletin Meclis-i Ma'arif-i Umumiyyesi'nde resmen imtihan edip hocalık tevcih etmişlerdi. Ol meclis ki onda Sâmi Paşa gibi nâzır-ı ma'arif-simât hazır ve esbâk Şeyhülislâm Hüsameddin Efendi gibi ârif ve melek-haslet reis idi. Ol imtihanda yirmi yaşımdan geçkince idim. O vakitten beri haylazlık etmedim. Şimdi ise sen beni otuz yaşında hesab ediyorsun.

4- *Ulûm* gazetesinde otuz kadar ilimden bahs ettiğimi ikrar ve bunları ta'dât ediyorsun. Lâkin ömrüm ve sinnim bunlara hususiyle kâfi olmadığını söylüyorsun. İşte bunları bilirmişim ve bahs ediyormuşum ya artık keyfiyet-i tahsil ne vazifen!

5- Londra'da *Hürriyet* gazetesinin 78. numarasında Suavî imzasıyla görülen bend için Paşa kurtarmağa avukatlık ediyorsun. Lâkin yavrum bidâyette maliye hesabı yazdım. Sen öyle şeyden anlar mısın, anlar isen yanlış mı buldun, söylesen ya!

6- Fıkıh bilmediğimi zât-ı fekâhetmemâtınız şehadet ediyorsunuz. Sade fıkıh kitaplarının isimlerini bildiğimi ikrar ediyorsunuz. Acaib değil mi ki, mesele-i menküleyi anlamadığın şöyle dursun, yazdığım kitab isimlerini dahi doğru yazamamışsın. *Hürriyet*'i ve senin hezeyannâmeni bir daha al da bak, benim yazdığıma benzer mi? Mesele şudur: "Bir kimse zalimi ve zalime casusluk edeni katl ederse, katl helâl ve hatta katil ma'cur ve müsabdır," İşte Müslüman tarîki budur. Fakat sen diyorsun ki, Suavî'de hakk-ı ifta' yok. Acaib, ben imzama Suavî yazdım, "El Müfti, fi'l-belde" yazmadım ki, hakk-ı ifta'dan bahis bulunsun. Bizde kitaptan mesele nakletmek hürriyet üzeredir. İstersen sen bile nakl edebilirsin. Paşa kurtarmak için benim şehadetimin makbuliyetini cerh etmek istiyorsun. Şimdi Paşanın zulmüne şahid aramağa mı kaldı, öyle ise şahidim sensin. İşte Muhbir nüshaları, işte Okudoryan. Paşanın zulmü senin kaleminle mukayyeddir. Bir daha mı şahid ararsın, işte refikin Reşad. *Hürriyet*'teki imzası malum, Paşa'nın mezâlimi mukayyed, daha ararsan işte Kemal Bey *Hürriyet* nüshalarında imzalarıyla? Daha bâlâya, hatta mollanıza kadar çıkayım mı?

Nihayet-i kelâm Âli Paşa'nın zulmü Suavî'yle sabit olmaz mı demek istersin, haydi sizin şahitliğinizle sabit olsun. Olsun da ne yüzden olursa olsun.

7- Suavî mukaddemâ makam-ı sadarete müracaat etti diyorsun.

Evet ben âcizâne mütalâa ettiğim ıslahatı kaleme alıp bizzat padişaha tak-

dim eylemiş idim. Dünyada ne kadar müzevvir varsa seninle eğer bu varakadan Âli Paşa'ya senâ çıkarabilirse aşk olsun.[392]

Kânipaşazâde Rif'at, Suavî'nin bu mektubuna yine *Mümeyyiz* gazetesinde yayınlattığı bir mektupla cevap vermiştir.[393] Mektubunda bu sefer Yeni Osmanlılarla düşüp kalktığını gizlemeyen Rif'at Bey, ancak bunun bir hata olduğunu ve kendisinin gerçekleri görerek bu hatadan döndüğünü söyler.

Suavî'ye göre Yeni Osmanlılık ve M. Fazıl Paşa

Ali Suavî, 16 Şubat 1870 tarihli *Ulûm* gazetesinde Yeni Osmanlıların isteği üzerine bir "Yeni Osmanlılar Tarihi" ve "Yayalar" isimli bir tiyatro eseri yazacağını ilân etmiştir.

Suavî burada yazacağı piyesin konusu ve kahramanları hakkında ön bilgi verir. Buna göre şahıslar: Harem-i muhteremeyne doğru yola çıkan bir grup yaya ile yolda onlara rastlayan çok çalımlı görünüşlü zengin bir Hacı Baba'dır. Hacı Baba Yayalar'ın kendisine yol boyu eşlik etmelerini ister. "Yayalar" bu teklif karşısında önce tereddüt ederler, fakat Hacı Baba onları ikna eder. Servetinin hepsine yeteceğini, düşmanlarının çok olmasından dolayı onlara ihtiyaç duyduğunu söyler. Ayrıca Hacı Baba Yayalar'a teminat verir, sözünün namusu olduğuna güvenilmesini ister. "Kıble-i Müsliman'dan" yüz çevirmeyeceğine yemin eder.

Fakat çölün ortasında Hacı Baba bir ceylan bakışlıya rastlar ve ona vurulur. Yayalar'a verdiği sözleri unutan Hacı Baba bu ahû gözlünün peşine düşer. Her ne kadar Yayalar, kendisine vaadlerini hatırlatır ve peşine düştüğü şeyin ne kadar tehlikeli olduğunu söylerlerse de bu, Hacı Baba'ya kâr etmez. Bu sefer Yayalar, Hacı Baba'ya yalvarmaya başlarlar: "Aman Hacı Baba... şu rah-ı mübarek aşkına, maksad-ı mukaddes aşkına nefsine ve muktedâsı olduğun Yayalar'a merhamet et." Fakat Hacı Baba, Yayalar'ı çöl ortasında bırakıp onları terk eder, Yayalar'ın feryadına aldırmaz.

"Yazacağımız 'Yayalar' tiyatrosu şu Hacı Baba kıssasına benzer. Kör Ağa fıkrasını dahi andırır. Hele günü gelsin tiyatroyu ve perdelerini ve oyuncularını hep gösteririm,"[394] diyerek girişi bağlayan Suavî'nin piyesinin tamamı bu kadardır. O sonraları da böyle bir oyun yazmayacaktır. Fakat bu kadarla da olsa o, Hacı Baba tipiyle ortaya koyduğu Mustafa Fazıl Paşa'nın, kendisine göre, "Kıble-i Müsliman'dan" dönerek Yeni Osmanlılara ihanet ettiğini açıklamış oluyordu.

---

392 Bu mektubun bir sureti için bkz. Milli Kütüphane, İhsan Sungu Kitapları, no. 10320.

393 *Mümeyyiz*, 7 Şubat 1870, no. 136.

394 *Ulûm*, 15 Zilka'de 1286, no. 13, s. 793-795.

Hemen anlaşılacağı gibi bu mutasavver piyeste Yayalar, Yeni Osmanlılar; Mukaddes maksad da Osmanlı Devleti'ni kurtaracak reformları gerçekleştirmek, zulme, keyfi idareye son vermektir.

Paşa'nın vurulduğu ahu gözlü ise, mevki ve makam sevdasıdır.

Suavî, Yayalar piyesi ilânından sonra "Yeni Osmanlılar Tarihi" tefrikasına başlar. Bu yarım kalmış tefrikanın girişinde yazar, Yeni Osmanlılığın ne olduğunu, Yeni Osmanlıların kimler olduğunu izah eder. Baştan beri belirttiğimiz gibi o, yine kendisinin düşündüğü bir Yeni Osmanlı tipi çizer. Ona göre "Yeni Osmanlı", "Genç Osmanlı" tabiri, daha 1623'te İngiltere'nin İstanbul Elçisi Charles Thomas'ın Osmanlı'yı kocamış, ihtiyarlamış, bitmiş ilân etmesinden sonra Avrupa'da yayılıp kabul gören köhne, hasta Osmanlı imajına bir reaksiyondur.

Suavî, Osmanlı'nın ekonomik güç, maddi güç olarak kocamış değil, aksine son derecede dinç olduğunu "Bir memleket ki onda menâbi'-i servet kapanmış değil, hâlâ açılmamıştır. O memleket kocamış değil, daha civan ve tazedir," ifadeleriyle izah eder ki, bu ifadeler, aynen David Urquhart'a aittir. Suavî, yazının devamında, Türkiye'nin 1833'ten itibaren ihracatına dair rakamlar vermiştir. Bu istatistikî bilgiler de Urquhart'ın *Türkiye ve Kaynakları*[395] isimli eserinden alınmıştır. Fakat Suavî, Urquhart'tan bu yazısında söz etmez.

Suavî, aynı fikri 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında moral destek olarak yazdığı yazılarda kullanacaktır.[396]

Genç Osmanlı veya Yeni Osmanlı tabirlerinin manevî cephesine de temas eden Suavî, "Hani Padişah-ı mâlik-i rikabü'l-ümem, vezire 'Vekil-i mutlak' ve 'düstûr-ı mükerrem' diyenler, hani rical ve kibâra kerâmet buyurdunuz, âzad kabul etmez köleniz, can ve başımız yoluna kurbandır diyen ağızlar!... Hani beni asfer çıkacak, İstanbul'u alacak, evveli Şam ahırı Şam yazan istihraccılar, bunlar azaldı. Bu azları dahi *Muhbir*, *Hürriyet* ve *Ulûm* gazeteleri kırdı ve hâlâ kırmakta,"[397] sözleri ile çöken bir devletin ve devrin dalkavuk, şahsiyetsiz, fikirsiz, amin-hân devlet adamlarını yermekte ve Yeni Osmanlı zihniyetinin bu tavra bir tepki olduğunu ifade etmektedir.

Suavî'ye göre, ilk Yeni Osmanlı, zamanında devlete yeni bir kan vermeye çalışan Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'dır.[398] III. Selim'in, Sultan II. Mah-

395 David Urquhart, *Turkey ant it's recources*, Londra, 1833. Urquhart'ın aynı fikir etrafındaki yazıları için bkz. *Diplomatic Review*, "Commercial Prosperity of Turkey and Decline of Italy", 7 November (Kasım), 1866, s. 154 ve "Latest recorces of Turkey available for discharging her debt", October (Ekim) 1875, s. 298.

396 *Vakit*, 17 Temmuz 1877, no. 619.

397 *Ulûm*, 15 Zilkâ'de 1286, no. 13, s. 790, 791.

398 *A.g.e.*, s. 789.

mud'un, Reşid Paşa'nın, Mısır için Mehmed Ali Paşa'nın kendi dönemlerinin Yeni Osmanlıları olduklarını iddia eden Suavî, "tecdid" müessesesinin din için de geçerli olduğunu söyler.[399]

Daha sonra Osmanlı'nın, yolundan çıkarılmış, yolsuzluk ve düzensizliğe terk edilmiş bazı müesseselerini ve bu çözülüşün sorumlusu olan zihniyeti tarif eden yazar, Yeni Osmanlı'dan ne anladığını belirtir:

> Şimdi anlaşılır ki Civan Türk, Yeni Osmanlılar ta'biri manasız değildir. Yeni zaman yeni kan ister, yeni cihan yeni can ister. Evet eski Osmanlılar arasında nice eskiler vardır ki yeni kanlarla aşılanmak mümkündür. Fakat saydığım şu kuruyasıca kökler aşı tutar mı?
>
> Edille ise, Yeni Osmanlılar demek yeni çıkma Frenk mukallidi şu erâzil-i ma'lume demek olmayıp, ancak devleti yani idaresini tecdid edecek efkâr-ı cedideye sahip olanlardır ki bu mânâda yeni, civân ve taze gibi ta'birler Şark'ta hususen Islâm lisanında garîb ve ecnebî olmayıp öteden beri mevcud, cedîd teceddüt vasfıyla ma'rûf idi.[400]

Suavî, Mustafa Fazıl Paşa kendisini Yeni Osmanlıların lideri ilân etmeden önce, "nâmının tasrîhine ruhsat vermeyen bir zata riyaset takdim ve teklif olundu, daha o derecenin sırası gelmedi zannıyla i'tizar eyledi,"[401] der ki bu zâtın Midhat Paşa olması kuvvetle muhtemeldir.

Yeni Osmanlılar hareketi, 1869 yılının sonlarına doğru dağılmaya başlamıştır. Fakat Suavî, aksine, büyük çapta büyüdükleri, genişledikleri iddiasındadır.[402] Tabiatıyla o, Yeni Osmanlı'dan ne M. Fazıl Paşa'yı ne Namık Kemal, Reşad, Nuri Beyleri, vs.'yi kastediyordu.

Nitekim 14 numaralı *Ulûm*'da, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin 15 Zilhicce 1286 tarihli ilânının sureti" başlıklı bir ilân vardır. Bu ilân doğrudan doğruya M. Fazıl Paşa ile ilgidir:

> Yeni Osmanlılar reisi Mustafa Fazıl Paşa herkesin cayır cayır yanmakta olduğu, İdare-i hâzıra, ateş-i mezâlimine karşı birkaç senedir muhalefetle efkâr-ı cedîde ashâbına muktedâ olmuş ve İstanbul'da mecma'-ı nasa çıktıkça "yaşasın Mustafa Paşa" sadalarını işitip milletin bu derecelerde hüsn-i nazar ve meylini celb etmiş olduğu bunca demlerdir şifâhen ve -tahriren zem ettiği idâre-i hâzıra içine beş altı mahdan beri girip meydan-ı ihtilâftan çıktığını ikrar ve Yeni Osmanlılar cânibinden çend kere mes'ul tutulduğu halde ihtilaftan çekildiğini beyân birle düştüğü emelleriyle vükelâ-yı hâzıra idadında ka-

399 *A.g.e.*, s. 794-795.
400 *A.g.e.*, s. 793-794.
401 *A.g.e.*, s. 796.
402 *A.g.e.*, s. 796.

rar eylemiş olduğuna fi 2 Zilka'de 1286 ilân-nâmesinde zikr olunduğu vechiyle karar verilmiş olduğundan keyfiyetin ihvâna bildirilmesi bâbında merkezlere ihtar vâcib oldu.[403]

Söz konusu kararı gerçekten Yeni Osmanlılardan bir grup mu vermişti? Yoksa Suavî kendi kararlarını cemiyetin kararları imiş gibi kamuoyuna mı bildiriyordu?

Bu sıralarda Avrupa'daki Yeni Osmanlılardan Namık Kemal, Agâh Efendi, Reşad ve Nuri Beyler M. Fazıl Paşa'nın yanında yer almış, Kânipaşazâde Rif'at Bey, cemiyetten yakasını sıyırma telaşına düşmüştü. Adı geçenlerin Suavî ile oturup M. Fazıl Paşa aleyhinde karar vermeleri düşünülemez. Ancak onun, M. Fazıl Paşa'ya muhalefet konusunda müttefiki Ziya Bey, talebesi ve yardımcısı Hasan, henüz kararsızlık içerisinde olan Mehmed Bey ve Hüseyin Vasfi Paşa ile birlikte böyle bir karara varmış olmaları ihtimal dahilindedir. Bu bir ihtimal olsa bile, onların bir araya gelip bu karara vardıklarını zannetmiyoruz. Ancak Suavî'nin onlara danışmış ve bunun sonucu olarak böyle bir ilân yayınlamış olması akla daha yakındır. Ayrıca Suavî, yazılarında Yeni Osmanlıların sadece M. Fazıl Paşa ve taraftarlarından ibaret olmadığını her fırsatta Bâbıâli'ye hatırlatma yoluna başvurarak hem kendi taraftarlarının moralini sağlam tutma, hem de iktidardakilere korku salma amacı gütmüş olabilir. Yukarıdaki yazıda kullandığı "keyfiyetin ihvâna bildirilmesi babında merkezlere ihtar vâcib oldu," ifadesi buna ihtimal veriyor. Suavî yukarıdaki girişten sonra M. Fazıl Paşa hakkında verilen şu kararı yayınlamıştır:

> Yeni Osmanlılara İhtar,
> Hüvelhakim
> Malum olduğu üzere ekseriyet-ârâ ile riyaseti kabul olunmuş olan Yeni Osmanlılar reisi Mustafa Fazıl Paşa, geçenlerde Sadrazam Âli Paşa'ya "Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın azlini ilâna ve verâset-i evlâdiyye fermanının feshine bir çare bulunuz, ben Mısır Hidivi olayım, bu ihsanınıza bedel ben de sizi Yeni Osmanlılar'dan kurtarayım" dedi, diye müşarünileyhin riyasetten azlini talebde ihvan istical etmişlerdi. Vâkıa Yeni Osmanlılar İsmail Paşa'yı düşürüp Fazıl Paşa'yı onun yerine geçirerek işlere fatiha demek için meydana çıkmayıp ancak vatandan tazallümü ref' ile ıslâh-ı idareye gayret için ittifak ettiklerinden reis Fazıl Paşa dahi bu dâvâ ile evrâk-ı ma'lûmeye imza koymuş olduğundan reis tebdil-i efkâr ettiği anda yalnız azli değil cemiyetten bütün bütün tardı lâzım geleceği müstağni-i beyândır. Ancak bu güne dek *Muhbir* ve *Hürriyet* gazetelerine hayli mesârif ederek Âli Paşa'nın ve diğerlerinin isaet ve ihanetlerini ilân eden ve ma'lûm olan diğer hidemâti müsteğniyetü'l-be-

403 *A.g.e.* (tarihsiz), no. 14, s. 836-837.

yan sahibi olan reisimize bir hürmet-i fevkalâde olmak üzere, vaktiyle bazı halat-ı...sına[404] mukavemet olunduğu misillü, bu meselede dahi, mes'ul tutulmak yoluna gidilmesine mu'ahharen tecemmü eden ekseriyet-ârâ ile karar verilmişti. Karar-ı mezkûr vechile mes'ul tutulup bugüne dek te'min eder bir cevab-ı kat'î alınamadığı ve müşârünileyhe bu babda verilen vadeden de sekiz gün geçtiği halde ve mukaddemâ müşârünileyhin "ben vükelâ-yı hâzıra ile uyuştum, şimden sonra onların aleyhinde bir şey söylemeyiniz" diye emir verdiği vechlerden başka bir kere Fransızca gazetelerde (Ez'ân-cümle 34 numaralı ve 25 Kânunisânı-i Firengi 1870 tarihli Correspondance D'Orient gazetesinde matbu' olduğu vechile) "Jön Türk Reisi Fazıl Mustafa Paşa'nın, Âli Paşa'ya, İsmail Paşa'nın azlini ve ferman-ı sâbıkın feshini ilân edip beni Mısır Hidivi yapınız, Jön Türk'ten sizi kurtarayım, demesiyle Jön Türk riyasetinden düşmek lâzım gelmez" diye İslâmdan bir büyük rütbeli zatın imzalamış olduğu mektub-ı gadr-üslûb hilâf-ı me'mûl neşr olunmasıyla ihvânın bütün bütün itmi'nanını bozduğu cihetle müşarünileyh aleyhinde galeyân-ı efkâr müşded olup "Biz Fazıl Paşa'nın Mısır Hidivligi almasına satılmak için meydana çıkmadık. Fazıl Paşa imzaladığı evrak mu'cibi üzere efkârında devam ve sebat ve istikâmet ettiği müddetçe ona refakat etmeyi ta'ahhüd ettik. Yoksa biz onun esiri veya hizmetkârı değiliz. Biz devletimizin idare-i hâzırasını tebdil edecek ıslahat isteriz." diye her taraftan iştikâlar başlamış bunlarla beraber her nasılsa vaktiyle Yeni Osmanlılar arasına karışmış ve ihvânımızın malumu bulunan bir iki mürtekibin[405] bu babda müşârünileyh efkârına mümâşa'ât eylemesi dahi iştikâ-yı vâki'i bir kat daha teşdid eylemiştir ve filvaki bihakkın iştikâya herkesin selâhiyeti vardır. Halbuki bir reis-i bîhak ba'de'l-azl ve'l-tard terceme-i hali yazılmak usûl-ı meşrûtımızdan bulunduğu cihetle ma'zallahı Ta'âla bu tahrir vuku'unda müşârünileyhin hali diğergün olacağından buraları kendine tekrar-be-tekrar bil-ihtar def'a-yı sâniyye olmak üzere bir daha mes'ûl tutulup cevab-ı kat'î taleb olunarak 3 Zilka'de tarihinden itibaren bir malı va'de verilmesine ve işbu bir malı va'de zarfında reis-i müşârünileyh zikr olunan gazeteleri resmen tekzib edip de eski imzaladığı efkârında sabit bulunduğu Yeni Osmanlıları te'min edecek derecede beyan ve ilân ederse febiha, etmediği halde va'de-i mezbûre fakat altı gün daha lede'l-iktizâ temdîd olunabilmek şartıyla nihayet 1286 kurban bayramının arefe günü müşârünileyhin azl ve tardı ilân olunmaya yine ekseriyet-ârâ ile karar verilmiş olduğundan keyfiyetin ihvâna bildirilmesi bâbında merkezlere ihtar vacib oldu. 2 zilka'de 1286[406] (3 Şubat 1870).

---

404 Bu terkipte boş bırakılan kelime ve "halât" ile Paşa'nın Avrupa'daki sefahatı kastedilmiş olunmalıdır.

405 Namık Kemal, Agâh Efendi, Reşat ve Nuri Beyler kastedilmektedir.

406 *Ulûm* (tarihsiz), no. 14, s. 837-841.

Suavî, bu ilânla Paşa'yı tehdit ediyordu. Onun Osmanlı kamuoyunda bilinmeyen ve bilinmesi halinde de hoş karşılanmayacak hallerinin açıklanması Paşa için hiç de hoş olmayacaktı. Sadece bu değil, Paşa'nın Baden Baden'de imzaladığı ve Suavî'ye göre kanlı maddeler taşıyan Jön Türk nizamnâmesi ortadaydı. Bu ilânın çıktığı tarihten yaklaşık altı ay önce Meclis-i Ali'ye âzâ yapılan M. Fazıl Paşa daha büyük ümitler içerisinde iken Suavî'nin bu ifşa'ları veya onlarla ilgili muhtemel şantajları Paşa'nın rahatını kaçırmış olmalıdır.

Suavî'nin kendisi de M. Fazıl Paşa'nın tanınan süre sonunda yuvaya dönmeyeceğini çok iyi bilmekteydi. Belki de bu tutumuyla, M. Fazıl Paşa'ya sempatisi olanlara karşı kendi haklılığını peşinen isbat etmek istiyordu.

Fazıl Paşa'ya tanınan sürenin bitiminden epey sonra *Ulûm*'un 18. sayısında "Fâzilîye" başlıklı bir yazı çıkar. Bu yazıda "Fâzilîye" bir terim olarak ele alınmıştır. Buna göre "fazilîye" mevki ve makam elde etmek için hırsla çaba harcama, bu uğurda her şeyi meşru ve mübah sayma, makam elde edildikten sonra ise daha önceki taahhüdlere yan çizme mesleğinin adıdır. Suavî'ye göre; "Fâzilîye ihtilafîyedendir, lâkin her ihtilafîye fâzilîye'den değildir."[407] O, bu ifadelerle kendisi ve kendisi gibi işbaşındaki idareye karşı olanların Mustafa Fazıl Paşa'nın yandaşları olmadığını bir kez daha belirtiyordu.

Yazıda Paşa'ya karşı son derecede alaycı bir dil kullanılmıştır. Padişaha yazdığı meşhur mektuptan paragraflar nakledilerek, onun samimi görünerek yazdığı cümlelerin arasına kısa, manalı ve alaycı ifadeler yerleştirilmiştir: "Oh ne saadetlü tabiiyyet, ne hamiyet, ne büyük nasihat, ne telâşlı gayret, ne hulûs, ne iffet" gibi...

Yine *Ulûm*'un aynı sayısındaki "Demokrasi" makalesinde, Suavî, İstanbul'daki ahlâk düşüklüğünden söz ediyor ve bir örnek olarak M. Fazıl Paşa'nın tavrını gösteriyordu. "Hürriyet ve hamiyet namıyla bunca nüfusun önüne geçen ve mansıb ve iltifat-ı Ali'ye gayr-i muhtaç olduğu halde çanına bir Meclis-i Has Âzâlığı ot tıkadı. Hamiyet ve Hürriyet namıyla teşcî edüp Kıbrıs ve Rodos ve Akka kalelerine esir ettiği bunca ehl-i imanın âh ü enininden zerrece müteessir olduğu görülmedi."[408]

Yeni Osmanlılar Cemiyeti reisliği meselesi, *Ulûm*'un hatta *Muvakkaten*'in kapanmasına kadar sürmüştür. *Ulûm*'un 24. sayısında "Yeni Osmanlılar riyasetine dair bahis nihayet fi Recep 15 karar bulacağı i'lân olunur,"[409] şeklinde bir ilânla karşılaşıyoruz. Aynı ilân *Ulûm*'un 25. sayısında da tekrarlanmıştır.[410]

Biz, buradaki ilânın Mustafa Fazıl Paşa ile ilgili olmayabileceğini tahmin

407 *Ulûm*, 19 Muharrem 1287, no. 18, s. 1119.

408 *A.g.e.*, aynı sayı, s. 1092-1093.

409 *Ulûm*, 15 Août 1870, no. 24 (Ön kapak için).

410 *Ulûm*, 1 Septembre (Eylûl) 1870, no. 25, s. 1401.

ediyoruz. Buradaki ilân daha çok başsız kalan Yeni Osmanlılar için yeni bir reis tayin etme hakkında olabilir. Çünkü Suavî'nin *Muvakkaten*'in 9. sayısında yayınladığı bir mektuptan anlaşılıyor ki, Fazıl Paşa yalnız reislikten değil, cemiyetten de azledilmiştir.

Mektup Suavî tarafından *Liberté* gazetesine hitaben yazılmıştır. Mektuptan anlaşıldığına göre adı geçen gazetenin Viyana muhabiri, 13 Aralık 1870 tarihiyle gönderdiği haberde Fazıl Paşa'dan "Yeni Osmanlılar Cemiyet-i atîkası"nın reisi olarak söz etmiştir. Muhabir, Paşa'nın İstanbul'da Rus sefiri ile olan yakınlığı dolayısıyla Yeni Osmanlıların Rusya'dan medet umduğunu iddia etmiştir. Bunun üzerine Suavî adı geçen gazeteye bir mektup yazmıştır. Mektubun M. Fazıl Paşa'nın reisliği ile ilgili bölümü şöyledir:

> Bu mektup üzerine müsaadenizle iki lâkırdı söyleyeceğim, tab'ını rica ederim. Sahihtir, Fazıl Paşa Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin reisi idi. Lâkin İstanbul'da Rusya sefiri ile uyuştuğu günden beri, yani bundan bir sene akdem cemiyetin ekser-â'zâsıyla riyâsetten azl olunup cemiyetten dahi ihraç edildi. Bir de Yeni Osmanlılar Cemiyeti hâlâ mevcud ve evvelkinden daha kavî olduğu cihetle muhabirinizden cemiyet-i atîka tabirini sehve haml ederim.
>
> fi 22 Kanûnıevvel
> imza
> Fazıl Paşa'nın Muhbir gazetesi
> Rûfekasından ve Yeni Osmanlılar
> Â'zâsından
> Ali Suavî[411]

Durum böyle olunca, *Ulûm*'un 24. ve 25. sayılarında Yeni Osmanlılar Cemiyeti reisliğine dair ilânların Mustafa Fazıl Paşa ile ilgili olmayabileceği ihtimali daha da kuvvet kazanır.[412] Yukarıdaki mektuptan da anlaşılacağı gibi Suavî, M. Fazıl Paşa ve taraftarları dışında da bir Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin var olabileceğini ima etmek istemektedir. Ayrıca Suavî yeni bir reis için yazıştığı bazı kimselerin, daha doğrusu İstanbul'daki taraftarların görüşlerini almak istemiş olabilir.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Suavî sadece Mustafa Fazıl Paşa'nın aleyhinde yazmakla kalmamış, ona sadık arkadaşlarına da tenkidler yöneltmiştir. Onların Bâbıâli ile temas kurmaya çalıştıkları bir sırada, geçmişte hükümet aleyhinde yazdıklarını yayınlayarak kendilerini teşhir yoluna gitmiştir. *Ulûm*'un 14. sayısında "Fazıl Paşa Takımı" başlıklı yazı Paşa'dan maaş alan şahısların ve aldıkları maaş miktarlarının tam teşhiridir:

411 *Muvakkaten Ulûm Müşterilerine*, 19 Ramazan 1287, no. 9, s. 152.

412 Bununla beraber Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, bu ilânlarla Mustafa Fazıl Paşa'ya tanınan sürelerin uzatıldığını söylemektedir. Bkz. *Namık Kemal'in Mektupları*, s. 302.

Mustafa Fazıl Paşa Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne dahil olduğu eyyâmda kendisinin İstanbul'da ve Mısır'da ve Avrupa'da bulunan maaşlı muvazzafları, Paşalarına hulûs için tarafımıza havadis yazar ve hizmet dahi ederlerdi. Şimdi ôküz ôldû, ortaklık ayrıldı. Yani Fazıl Paşa cemiyetten ihraç olundu. Onun maaşlıları dahi Paşa'dan menâfi'-i maddiyelerini muhafaza uğrunda Yeni Osmanlılara hizmetten istinkâf edecekleri derkâr zahir idi, ettiler. Binaenaleyh onlardan ihtiraz olunmak bâbında ihvânı ihtar ederiz. Şimdi Paris'te bulunan Fazıl Paşa maaşlıları şunlardır:

	Frank
Kânipaşâzade Ahmed Rif'at Bey	1.500
Eski Postacı Agâh Efendi	1.500
Kemal Bey	1.000
Necip Paşa Torunu Mehmed Bey	1.000
Reşad Bey	0.750
Nuri Bey	0.750
Mısırlı Abdullah Efendi	0.300

Bunlar her mah maaşlarını Fazıl Paşa'nın Paris'te kâtibi Sakakini'den alırlar.[413]

Bu yazının devamında, "Mehmed Bana İsbat-ı Hamiyet Etti" başlıklı bir yazıda, Suavî, Mehmed Bey'in Paşa'dan aldığı 1.000 Franklık maaşı terk ettiğini ve Paşa'ya bir yıl önce yazdığı bir mektubu yayınlayarak hamiyetini ispat ettiğini bildirir.[414]

Ali Suavî'nin Namık Kemal hakkındaki yazıları

"Fazıl Paşa Takımı" yazısından sonra, Suavî ile Namık Kemal ve arkadaşları arasındaki bütün köprüler yıkılmıştır. Reşad Bey ve Kânipaşazâde Rif'at Bey'den sonra sıra Namık Kemal'e gelmiş ve Suavî bu sefer hücumlarını ona yöneltmiştir. Suavî, arkadaşlarının, bunca zaman aleyhinde bulundukları "zalim ve keyfî" idare ile sanki hiçbir şey yokmuş gibi barışmalarına tahammül edememekte ve onları davâya ihanet etmekle suçlamaktadır. Kânipaşazâde'ye cevap olarak yazdığı mektupta da gördüğümüz gibi, o, bu ekibin özellikle Âli Paşa aleyhinde yazdıkları yazıları tekrar gündeme getiriyor ve kendisine göre hain olan bu kimselerin Âli Paşa'dan hüsn-i kabul görmeleri-

413 *Ulûm* (tarihsiz), no. 14, s. 841-842. Ebuzziya'nın Yeni Osmanlılara M. Fazıl Paşa tarafından başlangıçta ödenen maaş ile ilgili verdiği rakamlar Suavî'ninki ile birbirini tutmamaktadır. Ebuzziya'nın verdiği rakamlara göre, Ziya Bey'e 3.000, Kemal ve Rif'at Beylere 2.000, Suavî ve Agâh Efendilere 1.500, Raşad ve Nuri Beylere 1.000'er Frank ödenmektedir (*Yeni Tasvir-i Efkâr*, 27 Eylûl 1909, no. 119, tefrika no. 51).

414 *Ulûm* (tarihsiz), no. 14, s. 842-843.

ne mâni olmaya çalışıyordu.

Gerek *Muhbir* ve gerekse *Hürriyet* gazetelerinde hangi yazının kim tarafından yazıldığını tesbit etmek oldukça zordur. Fakat Suavî bu yayınlarında, bunlardan özellikle idare aleyhinde olanlarını ortaya dökûyor, muhataplarına belki de korkulu rüyalar gördürüyordu.

Suavî'nin, Namık Kemal aleyhinde *Ulûm*'da yayınlanan ilk yazısı gazetenin 13. sayısındadır. Kemal Bey'in *Hürriyet* gazetesi ile ilgisinin olmadığını ilân ettiği ile ilgili bu yazıdan daha önce söz ettik.

Ulûm'un 20. sayısında "Kemal Bey'in Yeni Kıt'ası" başlığı ile iki beyit yayınlanmıştır:

> *Âlî acaba âhire ermez mi zamânın*
> *Eşrâf-ı kıyâmetle mi hemhâl olacaksın*
> *Cismin bu kadar haml-i sakîl ezmedi, gitti*
> *Ey müfsid-i har var ise deccâl olacaksın.*[415]

Şüphesiz bu beyitleri yayınlamakla Suavî, Kemal'in yeni bir şiirini okuyucularına ulaştırma peşinde değildi. Bu beyitler karşısında Âli Paşa'nın tepkisi ne oldu bilmiyoruz ama, Kemal Bey'in bir hayli sıkıntıya girdiğini tahmin etmek zor değildir.

Nitekim Kemal Bey, bu beyitlerin kendisine ait olmadığına dair Zabtiye Müşiri Hüsnü Paşa'ya mektup yazmıştır.[416] Suavî'nin İstanbul'dan yazan bir dostunun bildirdiğine göre Namık Kemal, söz konusu beyitlerin kendisinin olmayıp başkaları tarafından uydurulduğunu iddia etmiştir.

Her şeye rağmen Namık Kemal'in İstanbul'a dönüşüne izin verilmiştir. Hüsnü Paşa, Kemal Bey'e yazdığı 12 Cemadiyelevvel 1287/10 Ağustos 1870 tarihli mektupta kendisine ve mahkûmiyeti olmayan arkadaşlarına dönüş izni verildiği bildirilmiştir. Hüsnü Paşa'nın "Cevabnâme-i vâlâlarını kemal-ı meserret ile aldım," cümlesiyle başlayan mektubunu, Kemal Bey'in çoktan hükûmetle yazışma içerisinde olduğunun bir delili sayan Suavî, değişik bir vurma taktiği uygulayarak, "Beyan" başlığı altında "Kemal Bey'in Zabtiye Müşiri Hüsnü Paşa ile Ol vechile muhaberesi bizce meçhul ve zannetmem. Kemal Bey'in şimdiye dek gösterdiği sebat buna ihtimal vermez,"[417] der ve Kemal Bey'in Âli Paşa aleyhine yazmış olduğu diğer bazı kıt'alarını yayınlar.

> Acaba Sadrazam hakkında olbabda Kemal Bey inkâr etmiş denilen kıt'a nasıl şeydir? Kemal Bey bu güne dek o yolda çok kıt'alar inşad eyledi.[418]

---

415 *Ulûm* (tarihsiz), no. 20, s. 1246.

416 Aynı beyitleri Ziya Bey de *Hürriyet*'te yayınlamıştır (bkz. *Hürriyet*, no. 71).

417 *Muvakkaten*, 21 Teşrinievvel 1870, no. 4, s. 58.

418 *Muvakkaten*, 21 Teşrinisani 1870, no. 4, s. 58.

O, böyle bir ifade tarzını seçerek hem Kemal Bey'e gerekli darbeyi vuruyor, hem de Kemal Bey'i seven okuyuculara karşı doğrudan saldırmayan tavrıyla masum görünmeye çalışıyordu:

Birinci kıt'a-i Kemal Bey,

Ağlamaz mı bakıp ahvâl-i perişânımıza
Dil ü canıyla seven devletini, milletini
Nice zâr olmayalım saltanatın hâlini kim
Ne zamandır çekiyor Sadr ü Fu'ad illetini.

Kemal Bey, bu kıt'ayı inşad edip kendi kalemiyle 21 numaralı *Hürriyet* gazetesinde derc eyledi.

İkinci kıt'a-i Kemal Bey,

Âlî bu devleti sana muhtac gösterip
İkbâl ü devletinde bekâdan ümîdi kes
Bilmem nedir lüzûmu vücûd-ı habîsinin
Dünyâyı boynuzun mu tutar öküz teres[419]

Ulûm'un 20. sayısında neşredilen kıt'a burada tekrar yayınlanmıştır. Suavî bu dörtlüğün Kemal Bey'in kendi el yazısı ile elinde bulunduğunu söyler. Onun inkâr yoluna başvurmasını hiç beklemediğini ve daha önce bu şekilde hicvettiği kimselere müracaat edemeyeceğini tekrarlar.

Bu beyitlerin Âli Paşa'yı çok kızdırdığını Kemal Bey'in hocası Mösyö Fanton'un İstanbul'dan kendisine yazdığı mektuptan öğreniyoruz. Fanton, bilgiyi M. Fazıl Paşa'dan almıştır.[420]

Suavî'nin, Namık Kemal aleyhindeki yazılarında ortaya döktüğü bir diğer mesele onun padişah düşmanlığıdır. Yukarıda Namık Kemal'in *Muhbir*'deki bir yazısı dolayısıyla aralarında çıkan anlaşmazlıktan ve Kemal Bey'in konuyla ilgili olarak Suavî'ye yazdığı mektuptan bahsetmiştik.[421]

Suavî'nin *Muvakkaten*'deki bir yazısından, kendisi ile Namık Kemal arasında padişahın aleyhine yazıp yazmama tartışmasının bir kereye mahsus olmayıp sık sık cereyan ettiği anlaşılmaktadır.

> Bizce ve rüfekamızca ma'lum bir meseledir ki, enzâr-ı âleme ez-her cihet bizim rüfekamızdan gibi görünen bazı zatların efkârı zât-ı şâhânenin aleyhine münhasır olup onlar bizim efkârımızı ta'addi etmişlerdir. Kemal Bey, şimdiye dek işte o fırkadandır. Onların nazarında bizim kabahatımız devâir-i dev-

419 *Muvakkaten*, 21 Teşrinisani 1870, no. 4, s. 58-59.

420 Kuntay, *Namık Kemal*, cilt II, s. 19.

421 Mektubun tam metni için bkz. Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt I, s. 137-139.

lette cari olan fenalığı nizamsızlığa isnad edip hünkâr aleyhinde bulunmayışımızdır. Bu meselede Kemal Bey ile mücadelemiz yazılsa bir büyük defter olur.[422]

Suavî bu söylediklerine delil olarak Namık Kemal'in kendisine yazdığı, daha önce sözünü ettiğimiz mektubu aynen yayınlar.[423]

Bununla da yetinmeyen Suavî, Mehmed Bey'in Cenevre'de çıkardığı ve Yeni Osmanlıların Avrupa'daki en ihtilalci gazetesi olan *İnkılâb* gazetesinde yayınlanan "Hürriyet'e Cevab" yazısını Namık Kemal'in yazdığını iddia eder.[424] *İnkılab* gazetesinin doğrudan padişahın aleyhinde bulunması üzerine *Hürriyet*, *İnkılâb*'ın bu tavırını tenkit etmiş ve bunun üzerine adı geçen makale ile *Hürriyet*'e cevap verilmiştir.

Bütün bunlardan sonra, Hüsnü Paşa'nın Namık Kemal'e yazdığı mektupta, kendisinin padişah nezdinde de teveccühe mazhar olacağını bildirmesini Suavî hayretle karşılar ve "Katiyyen inanılacak mesâilden değildir,"[425] der.

Suavî'nin Namık Kemal aleyhindeki son yazısı *Muvakkaten*'in 6. sayısında "İstanbul'dan Mektup" başlığı altında çıkmıştır. Mektuba göre, Kemal Bey'in hocası Mösyö Fanton[426] onun tavassutuyla Fazıl Paşa'nın elinde bulunan nadir eserlerden Hafız Osman hattı bir Kur'an-ı Kerim'i Londra'da litografya ile bastırmaktadır. Fakat mürekkebin içinde domuz yağı bulunduğu iddiasıyla dindarların Bâbıâli'ye, bunun caiz olmadığını söyleyerek baskı yapmaları üzerine basım işi tehir edilmiştir.[427]

Domuz yağı meselesinin doğru olup olmadığını bilemiyoruz, ancak söz konusu Kur'an-ı Kerim'in baskısının sekteye uğradığı, hatta yasaklanacağı şeklindeki ifadelere Namık Kemal'in mektuplarında da rastlıyoruz. "Kur'an

422 *Muvakkaten*, 21 Teşrinievvel 1870, no. 4, s. 60.

423 *Muvakkaten*, 21 Teşrinievvel 1870, no. 4, s. 60-63.

424 *Muvakkaten*, 21 Teşrinievvel 1870, no. 4, s. 63.

425 *Muvakkaten*, 21 Teşrinievvel 1870, no. 4, s. 64.

426 Mösyö Fanton, Londra'da Fransızca yayınlanan, *International* isimli gazetenin sahibidir. Aynı şahsa ait Paris'te de birkaç gazete vardır. Fanton Osmanlı lehine neşriyat yapmaktadır. Yalnız bunu halisâne niyetlerle yaptığını söylemek zordur. O, Bağdat demiryolu ihalesini almak için Viyana sefirimiz Haydar Bey'den Ali Paşa'ya hitaben tavsiye mektubu almıştır. Her ne kadar bu teşebbüsü gerçekleşmemiş ise de Fanton'a 1.500 kuruş değerinde bir mahfaza, 200 altın ve dördüncü rütbeden bir mecidi nişanı verilmiştir. Ayrıca bu zat Namık Kemal'e yazdığı bir mektupda M. Fazıl Paşa'dan aldığı 200 Osmanlı altınına karşılık *Levant Herald* gazetesinde kendisinin lehinde yazılar yazdığını bizzat ifade etmiştir (Fanton'un konu ile ilgili Namık Kemal'e mektupları için bkz. Kuntay, *Namık Kemal*, cilt II, s. 33, 50, 64). Mösyö Fanton *International*'i Yeni Osmanlılara açmış, Ziya Bey başlangıçta bu gazetede şark meselesi ile ilgili yazılar yazmıştır. Ayrıca 1867'de Paris'e yeni gelmiş olan Yeni Osmanlılar aleyhinde Fransız basınında çıkan yazılara Ziya Bey *International*'da cevaplar neşretmiştir (*Le Mukhbir*, no. 18, 2 Janvier 1868, s. 1). İnternasyonal'ın M. Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlıları öven bir yazısı hakkında bkz. "La Jeune Tuquie" *Levant Herald*, 13 March (Mart) 1868.

427 *Muvakkaten*, no. 6, 9 Teşrin-i sâni 1870, s. 82-83.

işinden emin olun; madem ki Tefsir İstanbul matbaalarında basılmıştır, ta muahedeleri lağvetmedikçe bizim Mushaf'ı men'edemezler."[428]

Suavî'nin Namık Kemal aleyhindeki ifşaatından dolayı gerek bizzat Namık Kemal, gerekse hayranları Suavî'yi ne hayatında ne de ölümünden sonra asla affetmemişlerdir. Bunun içindir ki bu zümre Suavî'nin müsbet yönlerini de her fırsatta kötülemiştir. Bunların başında *Yeni Osmanlılar Tarihi*'nin yazarı Ebuzziya Tevfik gelmektedir.

Suavî'nin Namık Kemal hakkında yazdıklarının hiçbiri iftira değildi, hepsi doğru idi. Ancak Suavî'nin bu doğruları söylemesi doğru mu idi? Bu sorunun cevabı Suavî'nin haşin mizacında ve davaya ihanet ettiğine inandığı insanlardan öç alma duygusunda aranabilir. Suavî, M. Fazıl Paşa'dan sonra Namık Kemal'i de kendisinden uzak durulması gereken adam olarak ilân etti:

"Kemal Bey, yedinde bulunan Hüsnü Paşa mektubunun muktezası üzere İstanbul'a sürülünce doğruca Zabtiye Müşirine rümal olup pazarlığı uydurmuş olduğundan kendisinden ihtizar olunması ihvân-ı vatana ihtar olunur."[429] *Muvakkaten*'de bu ifadelerin bulunduğu sayfanın hemen arkasında "Rif'at Bey'in namussuz sebeplere teşebbüsle İstanbul'a avdet ettiğini Kemal Bey ta'yib ve takbih ederek aleyhinde bendler dahi yazmıştı. Şimdi kendisi irtikâb-ı emsâl ile İstanbul'a gitti,"[430] kaydı vardır.

Suavî, ifşaatlarını üstelik ilahi bir emre de dayandırıyordu. Halil Şerif Paşa'ya dair yazdıklarından sonra "ve men ya'mel miskale zerretin hayran yera ve men ya'mel miskâle zerretin şerren yera" Ayet-i kerimesini zikretmesi bunu gösterir. Ayet-i kerimenin meâli: "Ne zerre kadar hayır, ne de zerre kadar şer karşılıksız kalmayacaktır."

Suavî'nin Agâh Efendi aleyhindeki yazıları

"Fazıl Paşa Takımı" yazısında Suavî, Agâh Efendi'yi hafife almış, Eski Posta Müdürü Agâh Efendi yerine "Eski postacı Agâh Efendi," demiştir.[431] O, yazılarında Agâh Efendi'yi pek ciddiye almamıştır. Agâh Efendi mizacı itibariyle yalnızlıktan hoşlanan, kenarda kalmayı tercih eden bir kimse olduğu için, gerçekten de Yeni Osmanlılar hareketi içerisinde bir varlık gösteremiştir.

Ulûm'un 14. sayısında "Hidiv Aleyhinde Risaleler" başlıklı bir yazı görüyoruz. Yazıya göre Agâh Efendi, Suavî'nin tabiriyle, eski postacı Agâh Efendi, Mısır Hidiv'i İsmail Paşa aleyhinde yazılmış iki risaleyi *Ulûm*'da neşret-

428 F.A. Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, s. 214.

429 *Muvakkaten*, no. 9, 12 Teşrin-i sâni 1870, s. 142.

430 *A.g.e.*, no. 9, s. 142.

431 *Ulûm*, no. 14, s. 842.

mesi için kendisine göndermiştir. Suavî, Fransızca olan bu risalelerin Namık Kemal'ın hocası Mösyö Fanton ve Agâh Efendi'nin hocası *International* gazetesinin muharriri Gettliffe[432] tarafından para karşılığı yazıldıklarını belirtir. Agâh Efendi'nin Mustafa Fazıl Paşa'nın 1.500 Frank maaşlı dağıtıcısı olmasından dolayı bu kasıtlı yayınlara *Ulûm*'da yer veremeyeceğini söyler. Suavî'ye göre M. Fazıl Paşa bu risaleler için 20.000 Frank harcamıştır. Mösyö Fanton'a ve Gettliffe'e ödenecek 4.000 Frank da Agâh Efendi'ye gönderildiği halde sahiplerini bulamamıştır.[433] Suavî'nin Agâh Efendi aleyhinde yazdığı bir diğer yazı *Muvakkaten*'de çıkmıştır.

Suavî İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Stanley'in bir beyanatından söz eder. Stanley, Osmanlı Devleti'nin er geç yıkılacağını söylemiştir. Bunun üzerine Agâh Efendi Lord Stanley'e bir mektup yazarak "ne haklı buyurdunuz, ne keramet eylediniz," demiş ve mektubunu "Fazıl Paşa politikasının Acentası" şeklinde imzalamıştır. Suavî bu duruma hayret ederek konuyu bir mektupla M. Fazıl Paşa'ya bildirmiştir. Fazıl Paşa kendisine doğrudan cevap yazmamış, ancak Mösyö Sakakini vasıtasıyla Fransızca şu karşılığı vermiştir: "C'est ton bêtise" kısaca Suavî'nin ahmaklığı demektir bu.[434]

1870 yılının sonunda Yeni Osmanlılarda durum

Namık Kemal'in 25 Kasım 1870 tarihinde İstanbul'a dönmesinden sonra Avrupa'daki Yeni Osmanlıların durumu özetle şöyledir:

Ziya Bey, Londra'daki mahkemeden sonra *Hürriyet*'i 100. sayısına kadar Cenevre'de yayınlamış ve gazete 29 Mayıs 1870'te kapanmıştır. Ziya Bey, Hidiv İsmail Paşa'dan aldığı destekle Cenevre'de sakin bir hayat yaşamaktadır.

Reşad, Mehmed ve Nuri Beyler 4 Ekim 1870'te Fransız Ordusu'na gönüllü olarak yazılmışlardır.

Agâh Efendi, başından beri içinde bulunduğu pasif, münzevi hayatına Brüksel'de devam etmektedir.

Mehmed Bey ile Hüseyin Vasfi Paşa'nın Cenevre'de 1 Mayıs 1870'te çıkarmaya başladıkları, halkı açıkça padişaha isyana davet eden *İnkılab* isimli gazete 18 Temmuz 1870 tarihli 5. sayısında kapanmıştır. Hüseyin Vasfi Paşa İstanbul'a dönme arayışları içerisindedir.

Bu duruma göre 1870 yılı sonbaharında hâlâ aktif bulunan tek Yeni Osmanlı Ali Suavî'dir. Şemdiye kadar Suavî ve Yeni Osmanlılarla ilgili olarak yapılan yayınların hemen hemen hepsinde onun *Ulûm* gazetesini çıkardık-

---

432 Ziya Bey, Türabî Efendi'ye yazdığı bir mektupta Gettliffe'den "Erâzilden bir şahıs" diye söz eder (K. Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, s. 375).

433 *Ulûm* (tarihsiz), no. 14, s. 823-824.

434 *Muvakkaten*, no. 8 (tarihsiz), s. 137-138.

tan sonra Yeni Osmanlılardan ayrılarak kendi başına kaldığı iddia edilmiştir. Bizce bu iddia doğru değildir.

Suavî'nin başından itibaren kendine has bir yol takib ettiğini yukarıda gördük. Suavî'nin ayrılmasından ziyade, Namık Kemal'in *Hürriyet* gazetesini bırakmasıyla Cemiyet dağılmıştır. Nitekim Ziya Bey de Suavî'nin durumundadır. O da Mustafa Fazıl Paşa'ya karşı isyan bayrağını açmış ve bu sefer sırtını Hidiv İsmail Paşa'ya dayamıştır.[435]

Şayet Yeni Osmanlılık, Bâbıâli'nin keyfî idaresine karşı muhalefet etme ve Osmanlı ülkesinde haysiyetli bir idare tesis edilmesi yolunda yayın yapma faaliyeti ise bu dâvâya sonuna kadar sadık kalan tek kişi Suavî'dir. Eğer bir ayrılma, arkadaşlarını terk etme söz konusuysa bunu Namık Kemal için söylemek daha doğru olur. Yukarıda belirttiğimiz gibi Suavî, 22 Aralık 1870'te Liberté gazetesine yazdığı mektupta Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin mevcut bulunduğunu ve eskisinden de kuvvetli olduğunu söylüyordu.

Muvakkaten'in 7. sayısındaki "Yeni Osmanlılar" yazısında Suavî'yi, bir yandan vazifesini yapmış olmanın rahatlığı içinde konuşur, diğer yandan arkadaşlarıyla sürtüşmelerinden dolayı bezgin buluruz. Fakat o her şeye rağmen geri adım atmamıştır. "Niçinci" olmaya kararlıdır.

> Biz filvâki idare-i hâzıranın seyyiâtını yıkmaya çalıştık. Fakat bir el ile çalışabildik. Zira yakın vakitlere kadar diğer elimiz hünkârın aleyhinde bulunan bir fırkanın kâh ağzını kapamak kâh suratına tokat atmak ile uğraşmakta idi. Mâahaza biz bir fırka-i ıslahat olduğumuz halde bizi enzâr-ı âleme party-politic yani Fransa'nın Cumhuriyet ve filân fırkaları gibi politika fırkası göstermeye çalışan hakiki â'dâmızla dahi başımızla, ayağımızla müdafaadan rahat kalmadık.
>
> İşte vatan ve millet ıslahatı için taahhüd ettiğimiz hizmet edâsında enva-ı su'übete giriftar olduğumuz halde, yine hamd olsun, şu derecelere kadar çalışmaya muvaffak olduk ki bizim şu az vakitte ettiğimiz hizmete belki dünyada bir fırka-i ıslahat muvaffak olmadı.[436]

Yazının devamında, dört yıl önce İstanbul'da millet meclisi fikrine taraftar biri Ermeni, üç kişi bulunduklarını, fakat yaptıkları yayınlardan sonra milyonların meclis fikrini benimsediğini iddia eden Suavî, Osmanlıların Petersburg dışında her yerde "Niçinci"lerin olduğunu öğrendiklerini söyler.

Yeni Osmanlıların Avrupa'daki yayın hayatı 31 Ağustos 1867'de Suavî'nin Londra'da *Muhbir* gazetesini çıkarmasıyla başladı ve yine Suavî'nin *Muvakkaten*'i ile 1870 yılı Aralık ayı sonlarında sona erdi.

---

435 Ziya Paşa'nın Yeni Osmanlılar içerisindeki yeri ve mücadelesi için bkz. Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara, 1879.

436 *Muvakkaten*, no. 7, 22 Teşrinisani, 1870, s. 100.

Ali Suavî ile Ziya Bey'in münasebetleri ve ortak bazı planları

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Ziya Bey ile Ali Suavî arasında başından itibaren Namık Kemal'le Suavî arasında olduğundan çok daha yakın bir münasebet vardır.

Ziya Bey, *Muhbir*'i ve Suavî'yi açıkça alkışlamış, *Muhbir*'in sadece muhtevasını beğenmemiş, dilini de "bizim tabiî inşamız" olarak ilân etmiştir.[437] Üstelik Ziya Bey, *Muhbir*'in kullandığı dili böyle överken Suavî'nin Avrupa'daki Yeni Osmanlılarla arası bir hayli açılmıştı. Ziya Bey ayrıca *Ulûm* gazetesinin, *Hürriyet*'te açıkça reklamını yapmıştır.

Avrupa'daki Yeni Osmanlıların en tecrübelisi ve en yaşlısı olan Ziya Bey, şüphesiz Namık Kemal'den daha tedbirli ve temkinli davranmıştır. Üstelik, Ziya Bey başından beri Namık Kemal kadar Mustafa Fazıl Paşa'ya yakın değildir.

Ziya Bey, M. Fazıl Paşa'ya karşı cephe alınca en azından aynı şahsa karşı olma ve onları yarı yolda bırakmış bir adamdan öç alma fikrinde Suavî ile beraberdir.

Ziya Bey, Fazıl Paşa'nın parasını reddedince bu sefer, Mısır Hidivi İsmail Paşa tarafından desteklenmiştir.[438]

Suavî'nin de bu dönemde para yardımı gördüğünü biliyoruz. British Library'de bulunan ve Mısır devlet adamlarından Riyaz Paşa'ya Suavî tarafından yazılan 20 Mayıs 1287 (1 Haziran 1870) tarihli bir mektuptan, paşanın emriyle Nisan 1870 tarihinden itibaren her ay kendisine para ödeneceğinin bildirildiği anlaşılmaktadır. Hatta ilk 3.250 Franklık havaleyi bankadan alan Suavî'ye banka memurunun bu paranın bir sefere mahsus olduğunu söylemesi onu endişelendirmiş görünmektedir. Suavî, mektubunda bu durumu, parayı kendisine ödeyen Mösyö Mersie'nin meseleyi bilmediğine yormaktadır. Ayrıca, Riyaz Paşa kendisinden ismi noktalarla geçiştirilen bir Paşa aleyhinde yazmamasını istemiş olmalı ki, Suavî adı verilmeyen Paşa hakkında 18. sayıda yazdığının ciddi bir şey değil, mizahımsı bir şey olduğunu belirtmiştir.[439] (Belge 42) Burada adı saklı tutulan Paşa Âli Paşa'dır.

Suavî, Namık Kemal, Kânipaşazâde Rif'at, Reşad Bey, Nuri Bey ve Âgâh Efendi aleyhlerinde *Ulûm* ve *Muvakkaten*'de yazılar yazarken Ziya Bey'e asla ilişmiyordu. Aksine onun Terkib-i Bend ve Terci-i Bend'ini içine alan bir

437 *Hürriyet*, 7 Septembre (Eylûl) 1868, no. 11.

438 Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, s. 143, 182-184; Ebuzziya Tevfik, "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 194-195, 13-14 K. evvel 1909, tefrika no. 127-128.

439 India Office Library and Records, Or12130, Coppies of Letters, newspaper reports, official proclamations etc. Written between pr. 1.A.H. 1264 and 1293.

kitabının reklamını yapıyor, bazı bendleri, beyitleri *Ulûm* ve *Muvakkaten*'de yayınlıyordu.

Ulûm'un 15. sayısında Ziya Bey'in söz konusu eserinin kendisine yazılarak temin edilebileceğini ilan eden Suavî, eser hakkında şu övücü sözlere yer verir:

> Ziya Bey Efendi'nin eski matbu Terci-i Bend'i ve yeni inşad eylediği Terkib-i Bend'i bu kere müşarünileyhin resmini dahi müştemil bulunarak taş tezgahında tab ve neşr olunmuştur....
>
> Terci-i Bend herkesin malumudur ki tanzir derecesinden âlî idi. Terkib-i Bend pek güzeldir.

Bu övücü sözlerden sonra Terkib-i Bend'den, aşağıdaki beyitlerle başlayan bendleri de aynı sayıda yayınlar.

İkbâl için ahbâbı sîâyet yeni çıktı
Bilmez idik evvel bu dirâyet yeni çıktı.
***
Her şahsı harîm-i Hak'a mahrem mi sanırsın
Her tac giyen çulsuzu Edhem mi sanırsın.[440]

Ziya Bey'in söz konusu bendlerde dile getirdiği duygular, Suavî'nin de hissettiği fakat manzum olarak dile getiremediği duygulardı. Ziya Bey'in bu bendlerle muhatabı bazı vefâsız dostlar ve Âli Paşa'dır.

8. bend'deki;

Âdem görünen harları âdem mi sanırsın
.....
Sen kendini düstûr-ı mükerrem mi sanırsın
.....
Dünyâ sana mahsûs u müsellem mi sanırsın
.....
Sen herkesi kör âlemi sersem mi sanırsın
.....
Cevrinle senin ben keder etsem mi sanırsın

mısraları Âli Paşa'ya hitap ediyordu. Suavî aynı şeyleri, kendi yalın ve yapmacıksız nesri ile defalarca ifade etmiştir. Şâirin her şeye rağmen Allah'a sığındığı son beyti, Suavî iri ve özel karakterli harflerle yazmıştır.

Allâh'a tevekkül edenin yâveri Hak'dır
Nâşâd gönül, bir gün olur şad olacaktır.[441]

440 *Ulûm* (tarihsiz), no. 15, s. 933-936.

441 *Ulûm* (tarihsiz), no. 15, s. 936.

Suavî'nin yayınladığı 10. bend'deki

Hak söyleyen evvel dahi menfûr idi gerçi
Hâinlere amma ki riâyet yeni çıktı.
İslâm imiş devlete pa-bend-i terakki
Evvel yoğ idi işbu rivâyet yeni çıktı
Milliyeti nisyan ederek her işimizde
Efkâr-ı Frenge teba'iyyet yeni çıktı.[442]

beyitlerinde dile getirilen duygular Suavî'yi de saran hislerdir.

Hürriyet ve *Ulûm*'un karşılıklı yardımlaşmalarından daha önce söz etmiştik.

Suavî, Ziya Bey'in mısralarına *Muvakkaten*'de de yer vermiştir. 6. sayıda "El-yevm İsviçre'de mukim Ziya Bey Efendi'nin yeni söylemiş oldukları gazel" kaydıyla

Görmeden âsâr-ı nîsânın bahar elden gider
Güller âhir râm olur amma hezâr elden gider.[443]

diye başlayan gazelini, 8. sayıda;

Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm
Dolaştım mülk-i İslâmı bütün vîrâneler gördüm

ile

Ne kanûna ne cebr ü zûra ne hünkâra tabidir
Bu bendergehte herkes dirhem ü dinâra tabidir.[444]

beyitleriyle başlayan gazellerini neşretmiştir.

O, bu gazelleri yayınlayarak hem Ziya Bey'le olan iyi münasebetini göstermiş, hem de kendi duygularına tercüman olan şaire "lisan-ı hâliyle" katılmıştır.

Ziya Bey'in özellikle Hidiv İsmail Paşa ve adamlarına yazdığı mektuplarda, kendisi ile Ali Suavî'nin işbirliği yaptıkları ve bu münasebetlerini bir parça gizli tutacakları ifade edilmektedir. Bunlardan anlaşıldığına göre, Suavî de Hidiv'in adamlarıyla en az Ziya Bey kadar temastadır.

Ziya Bey'in bu konuya dair elde mevcut en eski mektubu 10 Mart 1870 tarihlidir. Doğrudan İsmail Paşa'nın kendisine yazılan mektupta, Ziya Bey, Suavî ile birlikte yapacakları şeyler hakkında bilgi vermektedir.

> Şu kadar ki Londra'daki muhakeme-i ma'lûma üzerine ba'dezîn orada ikâmet mahzurdan sâlim olmayacağı gibi, Fransa'da dahi matlub olan emniyet görülmediğinden İsviçre Cumhûrî idaresinde bir beldede müteferrikan ikâmet

442 *A.g.e.*, no. 15, s. 934.

443 *Muvakkaten*, 15 Şa'ban 1287, no. 6, s. 96.

444 *Muvakkaten* (tarihsiz), no. 8, s. 115.

olunmak ve *Hürriyet* ve *Ulûm* gazetesi için başka başka birer matbaa teşkiliyle iki taraflı çalışıp hatta beynimizdeki ittifakı dahi bir dereceye kadar mektûm tutmak suretleri Suavî Efendi bendeleriyle bit-tezekkür kararlaştırılmış...[445]

Ziya Bey'in 12 Mart 1870 tarihiyle Paris'ten Londra'daki bir dostuna yazdığı mektubundan onun bu tarihte Suavî ile beraber bulunduğunu anlıyoruz. Ziya Bey, dostundan kendisinin İsviçre'ye hareketinden sonra mektuplarını Suavî'ye göndermesini rica etmektedir.[446]

Ziya Bey ve Ali Suavî'nin Hidiv İsmail Paşa ile irtibatlarını Türabî Efendi'nin sağladığı anlaşılmaktadır. Türabî Efendi'ye Ziya Bey tarafından yazılmış bir mektupta ise gönderilen 10.000 Frankın alındığı, vereceği haber üzerine Suavî'nin de kendisinin ardından Zürih'e gideceği bildirilmektedir.[447]

Bu durum, ikisinin birlikte bir şeyler yapmak niyetinde olduklarını göstermektedir. Zaten Suavî'nin *Muvakkaten*'deki bir yazısından anlaşıldığına göre, daha mükemmel bir gazete çıkarma teşebbüsü söz konusudur. Suavî İstanbul'daki dostlarına büyük bir gazete çıkaracaklarını haber verip yardımlarını taleb etmiş olmalı ki "İstanbul'dan Mektup 18 Recep" başlıklı mektupta şöyle denilmektedir: "Mevâki'-i hükümetin her dairesinden muhbirler hazırdır. Va'd ettiğimiz büyük gazetede kabulünüze muntazırlar. Her hafta Meclis-i has'tan ve Divan-ı Ahkâm'dan ve Şûrâ-yı Devlet'ten ve Evkâf'tan ve Ma'arifden ve Daire-i Askeriyye'den gazetenize tahrirât-ı mahsûsa eksik olmayacağına kaviyyen söz veririm."[448]

Ziya Bey'in Türabî Efendi'ye yazdığı 1 Mayıs 1870 tarihli mektubunda, Suavî'nin bir aylığına Cenevre'de kendisine misafirliğe geleceği bildirilmektedir. Aynı mektupta Ziya Bey çıkarılacak yeni gazete için İstanbul'dan matbaa harflerinin ve edevâtının getirilmesi için para ister. "Dünyalık pek kısaldı, dört gözle intizarda bulunuyoruz,"[449] diyen Ziya Bey, muhtemelen Suavî namına da konuşuyordu.

Mısır yönetimi, *Hürriyet*'in eski sayılarının birinde Mısır'ın silâhlandığına dair yazılan bir haberden hiç de hoşnud olmamıştır. Mısır'a göre, bu nevi haberler Bâbıâli'nin kasıtlı uydurmalarıdır. Mısır yönetimi, bir daha böyle bir şey yazılmamasını ister. Bu uyarı doğrudan Ziya Bey'e yapılmamış, kendisine iletilmesi için Suavî'ye bildirilmiştir. Suavî emri yerine getirmiş ve Ziya Bey'in Türabî Efendi'ye yazdığı 22 Mayıs 1870 tarihli mektubundan[450] öğrendiğimiz bu mesele gösteriyor ki, Suavî Mısır yönetimi ile doğrudan irtibat halindeydi.

445 Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, s. 352.

446 *A.g.e.*, s. 353.

447 *A.g.e.*, s. 354.

448 *Muvakkaten*, no. 4, 21 Teşrinievvel 1870, s. 53.

449 Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, s. 360-361.

450 *A.g.e.*, s. 361-362.

Ziya Bey 3 Temmuz 1870 tarihli mektubunda[451] çıkarmak niyetinde oldukları gazetenin bir aya kadar neşredilebileceğini ümid etmektedir. Bu İstanbul'dan matbaa levâzımatı sipariş edildiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Yine Türabî Efendi'ye gönderilen 18 Temmuz 1870 tarihli mektupta Ziya Bey, Mısır'dan dört kişinin gelerek kendilerine ödenen tahsisatın Crédit Lyonnaise şirketine havale edildiğini bildirdiklerini ve ayrıca Paris'e gidip, Suavî Efendi'yle de görüşeceklerini yazar. Söz konusu şahıslar kendisine bir kartvizit bırakmışlardır. Kartvizitte şunlar yazılıdır: "V.M. Cattavi Fighi et Co. Banquiers, Caire, Aghian Piha Gren en co. Barquiers, Alexandrie."[452]

Ziya Bey'den Türabî Efendi'ye yazılan 15 Ağustos 1870 tarihli mektupta "Bendeleri birkaç gün için Paris'e gelmiştim. Bu lütufnâmelerini orada aldım. Üç dört güne kadar Cenevre'ye azîmet olunacak ve Suavî Efendi ile haremi dahi bir aya kadar tebdil-i hava etmek için birlikte götürülecektir. Derûn-ı arîzada beyan olunduğu vechile talimat-ı cedîdeye kadar yeni gazetenin çıkarılmaması Efendi-i mümâileyhle birlikte bil-müzakere tensip olunup fakat işe alışılmış olunduğundan boş durulacağı cihetle eğlence olmak için bir mükemmel salnâme tanzimi tasavvur ettik. İnşaallah önümüzdeki muharreme kadar yetişir ve bununla millete bir azîm hizmet edilmiş olur ve me'mûlümüze göre velinimet efendimizin hoşuna dahi gider,"[453] denmektedir. Bu da gösterir ki, o sıralarda Suavî ile Ziya Bey arasında sağlam bir dostluk mevcuttur. Ayrıca bundan Suavî'nin sonraki yıllarda çıkardığı salnâmelerin Ziya Bey'le kendisinin müşterek fikri olduğu anlaşılmaktadır.

Suavî, *Muvakketen*'i çıkarmak üzere Paris'i terk etmiş, önce Troviil'e[454] oradan da Lyon'a geçmiş, Lyon'da Hotel De L'Europe'a[455] yerleşerek *Muvakkaten*'in ilk iki sayısını çıkarmıştır. Buradan ayrılan Suavî 7 Ekim 1870 tarihinde Marsilya'ya gitmiştir.

Suavî *Muvakkaten*'in 3. sayısındaki "Garibaldi" başlıklı yazısında "fi 7 Teşrinievvel-i Frengi öğleden sonra Marsilya'ya girdim,"[456] der.

Suavî buradan Türabî Efendi'ye gönderdiği mektupların cevabını alamaz. Ziya Bey'den durumu Türabî Efendi'ye yazmasını istemiş olmalı ki, Ziya Bey, 26 Teşrinievvel 1870 tarihli mektubunda Türabî Efendi'ye Suavî'nin bu şikâyetini iletmiştir.[457]

Ziya Bey'in yukarıdaki mektubu ve diğer mektupları Suavî'nin 7 Ekim

---

451 *A.g.e.*, s. 362-364.

452 *A.g.e.*, s. 364-365.

453 *A.g.e.*, s. 368.

454 *Muvakkaten*, no. 1, 30 Eylûl 1870, s. 4.

455 *Muvakkaten*, no. 1, s. 3.

456 *Muvakkaten*, no. 3, 15 Teşrinievvel 1870, s. 39.

457 Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, s. 370.

1870 tarihinden itibaren güz mevsiminin sonuna kadar Lyon'da değil, Marsilya'da bulunduğunu ispatlamaktadır. Zaten *Muvakkaten*'in ilk iki sayısının dışında Lyon ifadesine rastlamıyoruz. *Muvakkaten*'in 2. sayısının tarihi 6 Teşrinievvel 1870'tir. Bu da gösteriyor ki Suavî 2. sayıyı yayınladıktan hemen sonra Lyon'dan ayrılmış, sahil şehri Marsilya'ya gitmiştir.

Bugüne kadar Suavî'den söz eden çalışmaların hemen hepsinde onun *Muvakkaten*'i Lyon'da yayınladığı ifade edilmiştir. Yukarıdaki açıklamaların da gösterdiği gibi *Muvakkaten*'in sadece ilk iki sayısı Lyon'da, geri kalan 8 sayısı Marsilya'da yayınlanmıştır.

Ziya Bey, Türabî Efendi'ye yazdığı fi Teşrinisâni 1870 tarihli mektubunda, Suavî'ye iletilmek üzere, kendi adresine gönderilen mektubu aldığını ve Marsilya'ya gönderdiğini bildirmektedir.[458]

Suavî'nin Ziya Bey'e ait gazelleri *Muvakkaten*'de yayınlaması Şair'i bir parça endişelendirmiştir. Zira Mısır'dan aldığı emir üzerine Bâbıâli aleyhinde bir şey yazmaması gerekiyorken, Suavî, onun yarı hiciv gezellerini yayınlamıştır. Ziya Bey, Türabî Efendi'ye yazdığı fi 27 Ramazan 87 (21 Aralık 1870) tarihli mektupta, yayınlanan gazellerine mazeret olarak şöyle der:

> Suavî Efendi hâlâ Marsilya'dadır. *Ulûm* gazetesine devam ediyor. Fakat muktezâ-yı meşrebi üzere biraz söz dinlemiyor. Geçenlerde eğlence için birkaç gazel söylemiş ve eğlensin diye kendine göndermiştim. Hemen gazeteye dercetmiş. Kendine bir mektup yazdım ve canımın sıkıldığını söyledim. Aman gazeller pek güzel olduğundan dayanamadım diye cevap yazdı. Murâd-ı âcizânem şikâyet olmayıp fakat bunlar manzûr-ı âlileri oldukta şayet bendenizin de gazetede re'y-i medhalim var gibi anlaşılırsa hakikat bu minval üzre olduğunu beyândır. Neyse zavallı gücü yettiği kadar çalışıyor. Keşke öyle birkaç zât daha olsa.[459]

Ziya Bey, bu hassasiyeti göstermek zorunda idi. Çünkü Hidiv bu dönemde ona yazması için değil, susması için para veriyordu. Ziya Bey'in arkasında artık Hidiv'in bulunduğu *Hürriyet* gazetesinin yayın politikasının 64. sayıdan itibaren Hidiv lehine değişmesinden açıkça anlaşılabilirdi.

Mustafa Fazıl Paşa, İstanbul'da kulisin merkezinde idi. Bâbıâli'ye karşı Mısır desteği ile yazılan her satır yazı Bâbıâli'yi M. Fazıl Paşa lehine, Hidiv aleyhine çevirebilirdi. Ayrıca Mısır, Bâbıâli'nin avucunda bulunan Padişah'tan her an sürpriz bir fermanın çıkacağı endişesi içerisindeydi. Kuvvetle muhtemeldir ki, Ziya Bey'in çıkarmak için yanıp tutuştuğu gazete bu sebeplerden dolayı neşredilmemiştir.

Öyle ki Ziya Bey Cenevre'de tercümeye başladığı Jean-Jacques Rousse-

458 *A.g.e.*, s. 370-371.

459 *A.g.e.*, s. 371-372.

au'nun *Emile* isimli eserinin basılması için, daha doğrusu Âli Paşa'yı kızdırmayacağından Mısır yönetiminin emin olması için "Bendeniz İstanbul'da iken bir gün Âli Paşa'ya bu kitabın tercemesi niyetinde bulunduğumu söylemiştim. 'Eğer siz terceme ederseniz ben de tashihinde muavenet ederim. Zira pek severim. Bundan daha menfaatli bir kitab olamaz. Fakat çok tetebbû'a ve çok himmete mevkûftur' demişti,"[460] sözleriyle, eserine meşruiyet kazandırmak istemiştir.

Muvakkaten'in son sayısı Şevval 1287 (Aralık 1870) tarihlidir. Suavî'nin bundan sonra bir süre daha Marsilya'da kaldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Paris'in işgali henüz kalkmamıştır. Ziya Bey, 21 Zilkade 1287 (13 Şubat 1871) tarihli mektubunda, mektuplarını Suavî vasıtasıyla, Marsilya Postası kanalıyla gönderdiğini söyler.[461] Buna göre Suavî'nin 1871 yılının ilk aylarını da Marsilya'da geçirdiği anlaşılmaktadır.

Suavî, Paris'e döndükten sonra da Ziya Bey Mısır devlet adamları ile olan yazışmalarını Suavî vasıtasıyla yapmıştır. Ziya Bey'in elde mevcut mektuplarından sonuncusu 27 Eylül 1871 tarihlidir ve Türabî Efendi'nin mektubunu Suavî vasıtasıyla aldığını bildirmektedir.[462]

Ziya Bey'in mektuplarında "Muahharen Suavî Efendi vasıtasıyla takdim eylediğim arîzanın...",[463] "fi 17 Câ sene 88 tarihli lütufnâmesi Suavî Efendi vasıtasıyla vâsıl-ı dest-ı mefharet ve...",[464] "Cevabnâme-i sâmileri Suavî Efendi vasıtasıyla vâsıl-ı yed-i ihtiram oldu",[465] "bir iradeleri olduğu halde serîan Suavî vasıtasıyla irsal buyurulması menût-ı lûtf-ı sânîleridir,"[466] gibi ifadelere sıkça rastlıyoruz. Keza o, Türabî Efendi'ye yazdığı Fi 27 Haziran 1871 tarihli mektupta Suavî'den "Bizim Suavî" diye söz eder.[467]

Ali Suavî ve Mısır yönetimi

Suavî'nin Riyaz Paşa'ya ve Ziya Bey'in Hidiv İsmail Paşa ve Türabî Efendi'ye yazdığı mektuplar göstermektedir ki Suavî Mısır'dan para yadımı görmüştür.

Bilindiği gibi *Ulûm* gazetesi 21. sayıdan itibaren kendi matbaasında basılmıştır. Mustafa Fazıl Paşa'nın yardımını kesmesinden sonra Suavî'nin *Ulûm*

460 *A.g.e.*, s. 372.
461 *A.g.e.*, s. 374.
462 *A.g.e.*, s. 381.
463 *A.g.e.*, s. 375.
464 *A.g.e.*, s. 379.
465 *A.g.e.*, s. 381.
466 *A.g.e.*, s. 381.
467 *A.g.e.*, s. 378.

gazetesinin satışlarından elde edilen paralarla bir matbaa kurduğunu düşünmek zordur.

Ulûm'un matbu ilk sayısı 1 Temmuz 1870 tarihlidir. Ziya Bey'in Mısır Hidivi'ne kendisi ve Suavî için ayrı ayrı matbaalar kurulması isteğini yazdığı mektubun tarihi ise 10 Mart 1870'tir. Muhtemeldir ki, Mısır'la olan bağlantısı henüz açığa çıkmamış olan Suavî'ye bir matbaa kurmak Mısır yönetimince mahzurlu görülmemiştir. Aslında Suavî'nin teşebbüsleri çok daha önceye dayanıyordu.

Daha *Ulûm*'un 3. sayısında "hurûf matbaası tedarik olunmaktadır"[468] 4. sayısında "hurûf matbaası tedarik olunmuştur, yakında inşaallahı Ta'ala hurûf ile tab'olunacaktır,"[469] denmekte, 5. sayıda, 4. sayıdaki aynı ifade tekrarlanmaktadır.[470] 6. sayıda ise "Hurûf matbaası hep âlât ve edevâtıyla hazırdır. Müşterilerimizin adedi mesârifi koruyacak dereceye vusûlüne kadar *Ulûm* gazetesinin hurûf ile tab'ı te'hir olunacaktır,"[471] ibaresi yer almaktadır. Bu te'hir, zannediyoruz ki, masraftan ziyade matbaanın hazır olmamasından kaynaklanmaktadır. Suavî bunu müşteri toplamak için de yapmış olabilir. 8, 9, 10 ve 11. sayılarda "Hurûf ile basıldığı vakit resimler de konacaktır,"[472] ifadesi yer alırken, 12, 13, 14 ve 15. sayılarda matbaa konusundan söz edilmemektedir. 16. sayıdan itibaren de gazetenin 20. sayıdan sonra matbaa ile basılacağı ilanları vardır.[473] 16. sayının tarihi Muharrem 1287'dir (3 Nisan 1870). Bu da gösteriyor ki, Suavî'nin bir matbaa kurma teşebbüsü, *Ulûm*'u çıkardığı ilk günlere dayanıyorsa da başarılı olamamıştır.

Suavî'nin matbaa kurmak için başlangıçta Mısır'ı ikna edememiş olması ihtimal dahilindedir. Çünkü Riyaz Paşa'ya yazdığı mektubundan da anlaşılıyor ki, Mısır Suavî'ye Nisan 1870'ten itibaren para ödemeye başlamıştır. Parayı alan Suavî artık iki ay içerisinde bir matbaa kurabileceğine emindir. Bunun için de 3 Nisan 1870 tarihli *Ulûm*'da, gazetenin 20. sayıdan sonra matbu olarak çıkacağını ilan etmiştir. Matbu olan *Ulûm*'larda kullanılan harfler İstanbul'dan gitme harfler değildir. Büyük bir ihtimalle Avrupa'dan veya Mısır'dan temin edilmiştir.

Suavî, daha önce eliyle yazdığı ve litografya ile kâh Paris'te, kâh Brüksel'de[474] çoğalttırdığı *Ulûm*'u gerçi kendi matbaasında basabildi, fakat bu çok sürmedi. Matbu olarak sadece beş sayı çıkan *Ulûm* işgalin kalkıp Su-

468 *Ulûm*, no. 3, iç kapak.

469 *Ulûm*, no. 4, iç kapak.

470 *Ulûm*, no. 5, iç kapak.

471 *Ulûm*, no. 6, iç kapak.

472 *Ulûm*, no. 8, 9, 10, 11, iç kapaklar.

473 *Ulûm*, no. 16, 17, 18, 19 arka kapaklar.

474 *Ulûm*'un bazı sayılarının Brüksel'de basıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. *Ulûm*, 15 Şevval 1286, no. 12, s. 744.

avî'nin Paris'e dönmesinden sonra devam etmemiştir. Bu önemli bir soru işaretidir.

Lyon'da, *Muvakkaten*'in ilk sayısında yazdığına göre o, matbaasının başına bir hal geleceği endişesi içerisindedir.: "İnşaallahı Ta'âlâ şu muharebe beliyesi an-karib mündefi' olur da bizim matbaa ve eşya cümleninki ile beraber halâs olur."[475]

Yardımcısı Hasan Efendi'yi Paris'te eşyalarının başında bırakan Suavî onun ailesinin endişelerini gidermek için Hasan Efendi'nin yabancı olmasından dolayı "Paris'e bir keder gelse bile" kendisine bir şey olmayacağını ilan etmiştir.[476] Fakat Hasan Efendi, her şeye rağmen, belki de tedbir olarak Paris'ten ayrılması gerektiği zaman zorluk çekmemek için Türkiye'nin Paris sefiri Cemil Paşa'dan yol tezkeresi istemiştir. Fakat Cemil Paşa, bunu vermemiştir.

Paris'in işgalden kurtulmasından sonra Suavî'nin matbaasına hiçbir şey olmadığı anlaşılmaktadır.

Nitekim Suavî daha sonra yayınladığı kitapları aynı matbaada basmıştır. Buna rağmen savaştan sonra *Ulûm*'un çıkmamış olması, kanaatimizce Mısır yönetiminin tutumuna bağlıdır.

Ulûm'un kapanmasına sebep, Suavî'nin kayıt altına alınamayan mizacıdır. Ziya Bey, çıkarmak istediği gazeteye Mısır'dan ruhsat verilmeyince Cenevre'de 1871 yılı sonbaharına kadar, yine Mısır'ın parasıyla münzevî bir hayat yaşamayı kabullenmiştir. Suavî'nin ise en tahammül edemediği şey birilerinin onu yapmak istediklerinden alıkoymasıdır. Başlangıçta belki de Mısır'la olan münasebeti bilinmediğinden, kalemini serbetçe kullanmasına göz yumulmuştur. Ancak Suavî, Riyaz Paşa'ya yazdığı mektuptan da anlaşıldığı gibi, Osmanlı devlet adamlarına yönelttiği tenkitlerden dolayı uyarılmıştır.

Uyarılara rağmen Suavî gerek *Ulûm*'da, gerek *Muvakkaten*'de, başta Âli Paşa olmak üzere, Halil Paşa, Cemil Paşa, Hüsnü Paşa, Halil Şerif Paşa ve genel olarak "Vükelâyı Hâzıra" aleyhinde sert yazılar yazmıştır.

Mısır, belki Suavî'yi başlangıçta olduğu gibi kabul etti. Ancak onun Mısır'ın adamı olduğu anlaşılmaya başlanınca susması gerekiyordu. Ziya Bey'in mektuplarına göre, Suavî ile olan münasebetleri gizli tutulmuştu. Hatta sonradan M. Fazıl Paşa'nın safına geçen Hüseyin Vasfi Paşa, Cenevre'de defalarca Ziya Bey'in ağzını yoklayarak bu münasebeti öğrenmeye çalışmıştır.

Bir seferinde, bir Ermeni'den Ziya Bey'le Suavî'nin Mısır'ın adamı olduklarını duyduğunu söyleyen Hüseyin Vasfi Paşa çok geçmeden İstanbul'a dön-

475 *Muvakkaten*, no. 1, 30 Eylül 1870, s. 3.

476 *A.g.e.*, aynı sayı, s. 3.

müştür.[477] Kaldı ki Bâbıâli'nin bu yakınlığı Suavî'nin yazılarından çıkarması da zor değildi.

Suavî *Ulûm* gazetesinde, Mısır yönetiminin uyarılarına rağmen Bâbıâli aleyhindeki yazılarına devam etmiştir. Fakat gerek gördüğü ihsanlara karşılık, gerekse M. Fazıl Paşa'yı hırpalamak için Mısır idaresine *Ulûm*'da oldukça fazla yer vermiştir.

Londra'da yayınlanan *Muhbir*'de doğrudan doğruya Mısır'a hiç yer verilmezken, *Ulûm*'da bu kadar çok yer verilmesi tesadüfî olamaz. Suavî bu yazılarda hep Mısır'dan yana, hafif de olsa, propagandaya kaçan bir dil kullanmıştır.

Bu yazıların pek çoğu politik yazılar değildir. Daha ziyade Mısır'daki gelişmeler, örnek hamleler, basın-yayına verilen önem, eğitim faaliyetleri, maliye vs. gibi konularla ilgilidir.

***Ulûm*'da Mısır'la İlgili Yazılar**

Yazının başlığı	Muhtevası	Yayınlandığı sayı
"Mısır-İstatistik"	(Mısır'ı uzun uzadıya tanıtan bir yazı)	11
"Mehmet Âli Paşa Vaktinde Mısır Ma'arifi"	(Basılan kitaplar, yaptırılan tercümeler)	11
"Mesâil-i Müteferrika"	(Mısır Maliyesinde gelir fazlalığı, Osmanlı maliyesindeki açık)	12
"İyi maliye iyi politikadan olur"	(Mısır Maliyesi)	13
"Hidiv Aleyhinde Risaleler"	(M. Fazıl Paşa'nın Hidiv Aleyhinde para ile yazdırdığı risaleler)	14
"Tab' ve Matbu'ât"	(Mısır basını)	15
"Mısır'da Cemiyet-i Maârif"	(Mısır'da basılan kitaplar)	15
"İslâm İçin Bir Kıt'ada Teselli Yok mu?"	(Mısır'ın İslâm alemi için verdiği ümit)	17
"İtibar, Kredi, İstanbul ve Mısır Maliyeleri"	(İki maliyenin karşılaştırılması)	17
"Demokrasi"	(Yazının bir bölümünde Mısır'ın liderliğinde bir Kuzey Afrika İslâm devletinin kurulmasının isabet olacağı fikrine yer veriliyor)	18
"Mısır Demiryolu"	(Hidiv'in şahsî mallarından fedakârlık ederek demiryolu yaptırması)	19
"Mısır Maliyesi"	(Mısır'ın borçlanma usulüne medhiye)	19
"Mısır Cemiyet-i Maârifine ihtar"	(Firüz Abâdî'nin Kamûs'unun yeniden düzenlenip basılması gerektiği)	24

477 Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, s. 363.

Dikkat edilirse Mısır'la ilgili yazıların ikinci ciltte yer aldığı görülür. Bu da Suavî'nin başlangıçta *Ulûm*'u sadece kendi gayretiyle çıkardığı ve daha sonra Mısır'dan destek gördüğü kanaatini kuvvetlendirmektedir.

Ulûm'un 10. sayısındaki "Tarih-i Mahmûdî, Mecidî ve Azizî" yazısında bile Sultan Abdülaziz'in Mısır'a tanıdığı imtiyazlar onaylanmaz.[478]

İstanbul *Muhbir*'i Hidiv İsmail Paşa'nın aleyhindedir.[479] Londra *Muhbir*'inde ise, her ne kadar Mısır yönetiminin lehinde yazı çıkmamışsa da, *Hürriyet*'te olduğu gibi, doğrudan Mısır yönetimini hedef alan yazılar da yoktur.

Ali Suavî'nin İstanbul'a dönme teşebbüsü

Âli Paşa, 6 Eylül 1871'de vefat etti. Avrupa basını Paşa'nın ölümüne oldukça geniş yer vermiştir. Âli Paşa Avrupalı devletlerin istediği tarzda ıslahat yapma taraftarı olduğundan Avrupa diplomatik çevrelerince de kabul görmüştür.[480]

Âli Paşa hayatta iken Avrupa'daki Yeni Osmanlılardan sadece Namık Kemal yurda dönmüştür.

> Sultan Abdülaziz'in 42. doğum yıldönümü mübarek Berat Kandiline (14-15 Şa'ban) rastlaması vesile edilerek sadece siyasi mahkûmlar için kısmî af ilân olunmuştu.[481]

Bunun üzerine Reşad ve Nuri Beyler Fransa'daki Türk elçiliğine müracaat ederek İstanbul'a dönüş izni ve pasaport istemişlerdir. Sefir Cemil Paşa, isteklerini İstanbul'a bildirmiş, fakat gelen cevapta affın adı geçenleri kapsamadığı ifade edilmiştir. Ancak bu şahısların yazılı olarak başvurmaları halinde başvuruları değerlendirilecektir. Bunun üzerine Reşad ve Nuri Beyler padişaha ve devlete sadakat sözü ve methiyelerle dolu dilekçelerini Cemil Paşa'ya 11 Kasım 1871 tarihinde sunmuşlar, dilekçeleri İstanbul'a iletilmiş ve 22 Kasım 1871 tarihli cevapla af istekleri kabul edilmiştir.[482]

Osmanlı Hariciyesinden Paris sefaretine çekilen 23 Kasım 1871 tarihli bir telgrafta Ziya Bey'in de istediği takdirde İstanbul'a dönebileceği bildirilir. Bu-

---

478 *Ulûm*, gurre-i Ramazan, 1286, no. 10, s. 555.

479 *Muhbir*, 27 Şevval 1283, no. 28, 25 Şevval 1283, no. 26, 29 Şevval 1283, no. 30, 4 Muharrem 1284, no. 40.

480 İngiltere'nin İstanbul Elçisi Ali Paşa'nın vefatı münasebetiyle Londra'ya yazdığı raporda, Paşa'nın ölümünü gayet trajik bir dille haber verir. (P.R.O.F.O. 78 2177, no. 318, From Sir Elliot to F.O., 7 September (Eylül) 1871 Constantinople).

481 Ebuzziya, *Yeni Osmanlılar Tarihi* (Ziyad Ebuzziya'nın ilave ettiği belgelerden), cilt III, İstanbul, 1974, s. 377.

482 *A.g.e.*, s. 378-384.

nun üzerine Ziya Bey 19 Kasım 1871 tarihli bir dilekçe ile dönmek istediğini bildirir.

Brüksel'de bulunan Agâh Efendi, aftan sonra ilk dönen Yeni Osmanlı olmuştur.

Bu durumda Avrupa'da kalan Yeni Osmanlılar Ali Suavî ile Mehmed Bey'dir. Ali Suavî Aralık 1871'de geri dönmek için başvurmuştur. Cemil Paşa 16 Aralık 1871 tarihli telgrafla Suavî'nin dönüş isteğini İstanbul'a iletir. Telgraf şöyledir:

> Suavî Efendi İstanbul'a dönmek için pasaport istiyor verebilir miyim?

İstanbul'dan alınan 24 Aralık 1871 tarihli cevapta "16 tarihli teliniz alınmıştır. Suavî Efendi İstanbul'a dönmeye mezun değildir. İmparatorluğun başka bir tarafına gitmek isterse zat-ı Devletiniz kendisine pasaport verebilirler," deniyordu.

Cemil Paşa durumu Suavî'ye bildirmiş, kendisi de bunun üzerine İspanya, belki Fas ve Tunus'a Osmanlı vatandaşı olarak seyahat etmek üzere pasaport verilmesini istemiştir. Cemil Paşa 19 Aralık 1871 tarihinde konuyu İstanbul'a iletmiştir.[483]

Suavî'ye pasaport verilip verilmediğine dair Başbakanlık Devlet Arşivi'nde tasnif edilmiş belgeler arasında herhangi bir kayda rastlayamadık. Suavî'nin bazı eserlerinden İspanya'ya gittiği anlaşılmaktadır.[484] Ancak onun bu seyahati bir Osmanlı vatandaşı olarak mı yoksa Fransa'da oturma müsaadesi olan bir siyasî firarî olarak mı yaptığını tesbit edemiyoruz.

Suavî, sonraki yıllarda Sultan Abdülhamid'e geri dönüş için yaptığı başvuruda, bütün arkadaşlarının dönüşüne izin verildiği halde kendisine müsaade edilmediğinden dolayı uğradığı haksızlığı dile getirir.[485] İleride bunun metnini vereceğiz.

Suavî'nin Paris'te *Ulûm* kapandıktan sonraki hayatı

Suavî, büyük bir ihtimalle, Mısır yönetimi tarafından susturulmuştur. Çünkü bir gazetesi veya dergisi olan Suavî'nin rahat durmadığı ve durmayacağı ortadaydı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, o *Ulûm*'un yayın politikasını belirlerken asla siyasetten, polemikten söz etmiyordu. Fakat zamanla *Ulûm*'da

---

483 Ebuzziya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, cilt III, s. 377-393. Yukarıda Yeni Osmanlıların yurda dönüşü ile ilgili verilen bilgiler Ziyad Ebuzziya'nın *Yeni Osmanlılar Tarihi*'ne ilave ettiği "Belgeler" bölümünden alınmıştır.

484 Ali Suavî, *Lugaz-ı Kabis (Tableau de Sébès)*, Paris, 1873, s. 2.

485 *Sadakat* gazetesi, 4 Şubat 1877, no. 75.

sert yazılar yazmaya başladı. Hele *Muvakkaten*'de son derecede sert davranıyor, devlete, padişaha ve Yeni Osmanlılar dâvâsına ihanet ettiğine inandığı kimseleri acımasızca teşhir ediyordu.

Ulûm'un devam etmesi halinde, Suavî'nin siyasi tenkidlere girmeyeceğini garanti edemeyen Mısır yönetimi muhtemelen onu maddî desteği kesme tehdidiyle susturmuştu. 1871'de Mısır için müstakil bir salnâme hazırlayıp yayınlaması da onun Mısır'la bağlarının devam ettiğini gösterir.

O, mizacı gereği köşesine çekilip oturamazdı. Frenlenemeyen coşkunluğunun mecrasını bu sefer tamamen içeriden dışarıya çeviriyordu. Bu sefer Osmanlı'nın dahilî politikasıyla değil, dış dünyanın Osmanlı için oluşturduğu tehditlerle ilgileniyordu.

Nitekim Âli Paşa'nın 1871 Eylül'ünde ölümünden sonra Suavî'nin 1876 sonbaharındaki dönüşüne kadar işbaşındaki idare aleyhinde herhangi bir yazısına rastlamıyoruz.

O, siyasî tenkid defterini Âli Paşa'nın ölümü üzerine yazdığı *Defter-i Amâl-ı Âli Paşa* isimli risalesiyle kapattı.

Paris'teki Suavî, bir yandan çeşitli şahıs ve cemiyetlerle münasebetlerini sürdürürken diğer yandan yayın faaliyetine devam ediyordu. *Ulûm* gazetesini yayınlarken bir taraftan da bazı kitap ve kitapçıklar neşretmiştir.

Ulûm'un 11. ve 12. sayılarında satışa sunduğu kitapların adları, fiyatları ve neden bahsettikleri "Satılık kitaplarımız" başlığı altında ilân edilmiştir.

Bu ilânlarda şu eserlerin isimleri vardır:

1. *Fenn-i Tanzim-i Defter*
2. *İlm-i Hesabdan Cevâmi'i'l-ilmür-riyazî Tercümesi*
3. *Şerh-i Hadis-i Mirac - El Hakim İbni Sina* (Farisi)
4. *Terci-i Bend-i Uhdî* (Farisi)
5. *Almanak* (Politik ve İstatistik)

Ne yazık ki yukarıdaki eserlerden hiçbiri bugün elimizde değildir. Suavî, *Ulûm* gazetesi kapandıktan sonra da 1871-1876 yılları arasında boş durmamış, çeşitli yabancı gazete ve dergilere yazılar yazmış, aşağıdaki eserleri yayınlamıştır. Bu eserlerden bazıları elimizde olmakla beraber, bazılarına şimdiye kadar rastlanmamıştır.

Göremediğimiz eserlerin isimleri Suavî'nin elimizdeki eserlerinden alınmıştır. "Satılık Kitaplar" ilânlarında adıgeçen bu eserlerin günün birinde bulunmasını ümid ediyoruz.

Telif Eserler

1. *Defter-i Âmâl-ı Âlî Paşa* (1871)
2. *Türkiye Fi 1288* (1871) (Salnâme)
3. *Mısır fi 1288* (1871) (Salnâme)
4. *Türkiye fi 1290* (1873) (Salnâme)
5. *Ulemâ* (1873)
6. *Dört Yüz Hikmet* (1873)
7. *Dendere Hikâyesi* (1873)
8. *Hive* (1873)
9. *Le Khiva* (Fransızca-1873)
10. *(I) A Propos de L'Hèrzégovine* (1875)
11. *(II) A Propos de L'Hèrzégovine* (1876)
12. *(III) A Propos de L'Hèrzégovine Montenégro* (1876)
13. *Question of The Day Turk or Christian* (İngilizce 1876)
14. *Preuve de L'existence de Dieu* (1873)
15. *Tarîh-i Necat* (yayın tarihi tespit edilemedi)
16. *Nasır-ed-Din Chah D'IRAN* (1873)
17. *Devlet 116.5 Milyon Borçtan Kurtuluyor* (1875)

İlâvelerle Yayınladığı Eserler

18. *Tacryr ou Relation de Mohammed Effendi* (Fransızca-Türkçe 1872)
19. *Tableau de Sèbès-Lugaze'l-Kabis* (Arapça 1873)
20. *Takvimü't-tevârih zeyli* (Türkçe 1874)

Tercümeleri

21. ... *David Urquhart Efendi'nin bu kere Umûr-ı Ecnebiye Komitelerinden New Castle Cemiyeti'nin Reisi Mister Crawshay'e yazdığı Tahrirât-ı Nesâyih-âyâtın kendi kalemiyle olan İngilizce aslından Lisan-ı Osmaniye Tercümesi* (1875-Paris)
22. *İngiltere Umûr'ı Ecnebiyye Komiteleri Cânibinden Seksen Dört Buçuk Milyon Liralık Hakk-ı Düyûn Lâyihasını Kabul Niyazıyla Arzuhal* (Huzûr-ı Şevket-mevfûr-ı Padişahîye) (1876)

Yukarıdaki yayınlardan elde edebildiklerimizi "Eserleri" bölümünde inceleyeceğiz.

Suavî'nin bu yıllarda, Avrupa'daki bazı gazete ve dergilerde de yazılarına rastlıyoruz. Tesbit edebildiğimiz yazılarla yayınlandıkları yerlerin kronolojik listesi şudur:

Gazetenin veya derginin adı	Basıldığı yer	Sayı/sayfa	Yazının başlığı	Tarih
Extrait du Bulletin de la Société de Géographic	Paris	528-536	A Propos de la Mer D'Aral	Nov. 1873
Le Mémorial Diplomatique	Paris	35/561-562	Insurrection de Bulgarie Pièces Révolutionnaires Trouvées sur les cheff Des Insurgés en Bulgarie	1876
Le Mémorial Diplomatique	Paris	37/591-592	Affaires de Bulgarie, Lettre á lady Strangford	1876
Le Mémorial Diplomatique	Paris	38/607-608	M. Schuyler A.M le Directeur du *Mémorial Diplomatique*	1876
Le Mémorial Diplomatique	Paris	39/623-625	Parallèle Politique Entre L'Angleterre et le Comité de Moscou A Monsieur Le Directeur du *Mémorial Diplomatique*	
Le Mémorial Diplomatique	Paris	39/702	Klecrk Ef Suttorina A Monsieur le Directeur du *Mémorial Diplomatique*	1876
The Diplomatic Review	Londra	Vol.24/4-244-248	The Bulgarian The New Report of Notables Insurrection of Philippopoli	Oct. 1876
The Diplomatic Review	Londra	Vol.24/4-248-258	Revolutionary Documents Found Upon The Leaders of The Insurrection in Bulgaria[486]	Oct. 1876
The Diplomatic Review	Londra	Vol.24/4-270-276	Letters By Ali Suavî Efendi No: 1 To Viscountess Stragford The Report of Mr. Schuyler No: 2 To The Editor of The *"Mémorial Diplomatique"*	Oct. 1876
The Morning Post	Londra	Sayfa: 5	Turkey and The Powers	9 Sep. 1876

Suavî'nin, Bulgar isyanı üzerine Türkiye'yi müdafaa eden, bölgedeki Müslüman halkın masumluğunu ve Bulgarların kışkırtıldığını ortaya koyan yazılarının yayınlandığı İngiliz *Diplomatic Review* ve Fransız *Le Mémorial Diplomatique* gazetelerinin ikisi de Yeni Osmanlılar hareketine karşı olan gazetelerdir. Geçen sayfalarda David Urquhart'ın kendi gazetesi *Diplomatic Review*'de Mustafa Fazıl Paşa aleyhindeki yazılarından söz ettik.

486 "Bu belgeler Fransızcadan tercüme edildi. Bu dokümanların yayınına önce *Le Rome* gazetesinde başlandı, *Le Mémorial Diplomatique*'de devam edildi. (*Diplomatic Review*'nun düştüğü dipnot, cilt 24, sayı 4, October 1876, s. 248.) Dipnottan anlaşıldığına göre Suavî'nin söz konusu makalesi önce İtalya'nın *Le Rome* gazetesinde yayınlanmıştır.

Le Mémorial Diplomatique de Türkiye ile ilgili hemen bütün yazılarında Türkiye'yi desteklemiş olmakla beraber Mustafa Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlılar hareketinin aleyhindedir. *Mémorial*, daha Yeni Osmanlılar Paris'e henüz varmışken, Mustafa Fazıl Paşa ile takımının padişah ve Osmanlı idaresi aleyhinde çalışan komplocular olduklarını yazmıştır. Bunun üzerine Ziya Bey, Fransız adliyesine müracaat ederek kendilerine hakaret edildiği iddiasıyla adı geçen gazete aleyhine dava açmıştır.[487]

Diplomatic Review'yu Urquhart münasebetiyle yeteri kadar biliyoruz. *Le Mémorial Diplomatique* hakkında bir fikir edinmemiz için gazetenin Türkiye ve Türklerle ilgili bazı yazılarının başlıklarını ve referanslarını vermek yetecektir.[488]

İleride kendisinden sıkça söz edeceğimiz G.B. St. Clair'in (Suavî'nin ve Türk milletinin dostu) *Mémorial*'de Bulgaristan'daki isyan ile ilgili yazıları yayınlanmıştır.[489]

Hemen belirtelim ki, şimdiye kadar Ali Suavî üzerinde yapılan çalışmaların hiçbirinde onun Avrupa basınında çıkmış makalelerinden söz edilmemiştir.

Yayınladığı kitaplar ve makalelerden de anlaşılacağı üzere, 1871-1876 yıllarında Paris'teki Suavî, kendisini tamamen memleketinin haklı davalarını ispatlamaya vermiştir. O artık ne eskisi kadar ihtilalci ne de eskisi gibi bütün Osmanlı teb'asının yer alacağı bir millet meclisine taraftardır.

Suavî, İslâmiyetin özünde olduğu gibi yönetimin meşverete dayanması gerektiğine ve tek kişi yönetiminin zararlarına inanmakla beraber halktan seçilecek temsilciler meclisinin karar mercii değil, teklif mercii olması icap ettiğini, esas kararın Meclis-i Âli'ce verilmesi lazım geldiğini savunmaktadır: "Hülâsa bizdeki Meclis-i Âli tevsi olunur bir de ahâlinin intihabiyle Şûrâ-ul Nevvab meclisi açılır, vüzerâ mesul tutulur,"[490] der.

Aynı fikir, *Diplomatic Review*'de 1876 meşrutiyetinin ilanı yaklaştığı günlerde ele alınmıştır. Urquhart'ın görüşlerine dayanan bir yazıda Osmanlı Devleti'nde yeniden bir meclis oluşturulacağına "Great Council"in yani Meclis-i Âli'nin diriltilip işlerlik kazandırılmasının daha hayırlı olacağı, başka tarzda bir meclisin devadan ziyade dert getireceği ve son derecede tehlikeli olduğu belirtilmiştir.[491]

---

487 *Le Mukhbir*, 21 Septembre (Eylül) 1867, no. 4, s. 3.

488 "Affairs d'Orient", yıl 6, no. 48, 1868, s. 785-792; "Conflict Turco-Grec", yıl 6, no. 52, 1868, s. 860-861; "Affairs de Bulgarie", yıl 13, no. 41, 1876, s. 656-658; "Agilation L'anti-Turque en Anglettere", yıl 13, no. 38, 1876, s. 602; "Ambassadeur de Russie et le Sourrernement ottoman", yıl 13, no. 49, 1876, s. 782-783.

489 "Lettre de L'Insurrection Slave en Turque", yıl 13, no. 36, 1876, s. 574-75; *La dette Turque*, yıl 13, no. 38, 1876, s. 608-609.

490 *Ulûm*, 29 Muharrem 1287, no. 18, s. 1105.

491 "Reform in Turkey", cilt 24, July (Temmuz) 1876, s. 160.

Ali Suavî, bu yıllarda devletine, padişahına tam sadık ve son derecede mutedildir. Her ne kadar zaman zaman padişahı daha aktif olmaya, meselelere el koymaya davet ederse de, ifadelerinde çok saygılıdır. Zaten başından beri Suavî'nin doğrudan padişahın aleyhinde hiçbir yazısı yoktur.

Suavî, bu yıllarda en fazla Osmanlı'nın dış siyaseti üzerine kafa yorar. Bütün yayınlarında Rus tehlikesine dikkati çeker. Rusya'nın Orta Asya'daki yayılmacılığına karşı hem Avrupa'yı, hem de bütün Müslümanları uyarır. 1873'te yayınladığı *Hive* isimli eserinin aynı zamanda Fransızcasını da neşreder. Bu kitaplar, Orta Asya'daki Müslüman Türk hanlıklarının Ruslar tarafından birer birer yutulmasını, bölge insanlarının özelliklerini ve her zaman Müslümanları mahvettiğine inandığı ihtilafları inceleyen Suavî, Avrupalıları da Rus tehlikesi karşısında susmamaya çağırır.

Öte yandan Suavî, 1875'te çıkan Bulgar isyanı üzerine gerek yazılı, gerekse sözlü olarak isyanın ardındaki gizli elleri ve tezgâhları ortaya koyan yayınlar yapmış ve bu konuda Avrupalı dostlarının desteğiyle başarılı da olmuştur. Yukarıda referanslarını verdiğimiz makalelerinden de anlaşılacağı üzere, o, Osmanlı Devleti namına son derecede mühim bir propaganda faaliyeti yürütmekteydi.

Bulgar isyanı çıktığı zaman özellikle İngiltere'de konu iç politika malzemesi yapılmıştır. Muhalefette olan Liberal Parti'nin başkanı Gladstone, İngiliz kamuoyunu yanına çekmek ve iktidardaki Conservative Party lideri Başbakan Benjamin Disraeli'yi yıpratmak için Bulgaristan meselesini istismar etmiştir. Gladstone, Bulgar isyanını bastırmak amacıyla Osmanlı askerinin müdahalesini Müslümanların Hıristiyanları katliamı olarak İngiliz kamuoyuna yansıtmıştır. O, daha önce *Daily News* gazetesinde konuyla ilgili yazdığı bir seri yazıyı sonradan kitap halinde bastırmıştır.[492] Hatta bununla da yetinmemiş, bir yıl sonra aynı konuya dair ikinci bir kitap yayınlayarak Türklere ve "Osmanlı Hıristiyanlarını kurtarmak" amacıyla Rusya ile işbirliği yapmaya çağırdığı Disraeli Hükümeti'ne şiddetle hücum etmiştir.[493] Bütün Avrupa Hıristiyanlarını Bulgaristan'a yardıma çağıran Gladstone'a fanatik bazı kilise mensupları ve mahalli teşkilâtlar da katılmıştır.

Diğer yandan Bulgar isyanının Rus tezgâhı olduğuna inanan Disraeli, Gladstone'un kampanyalardaki sözlerini "Coffee house babbles of no importance"[494] (önemsiz kahve dedikoduları) olarak yorumlamış ve İngiliz kamuoyuna Gladstone'un tahriklerine kapılmamaları yönünde telkin-

---

492 William Ewart Gladstone, "Bulgarian Horrors and The Question of East", 6 September (Eylül) 1876, Londra.

493 William Ewart Gladstone, *Lessons in The Massacre* (The Conduct of The Turkish Goverment in and About Bulgaria, Since may 1876) 1877, Londra.

494 *Dictionary of National Biography*, Supplement 2, s. 301.

lerde bulunmuştur. Disraeli ve ekibi, Rus tehlikesi karşısında Osmanlı'nın hem Avrupa hem de İngiltere'nin Asya'daki sömürgeleri için bir teminat olduğunun şuurunda idi. Şayet Rusya Osmanlı engelini aşarak Boğazlara hâkim olursa, Avrupa'nın içlerine kadar yayılırdı. Bundan dolayıdır ki, Disraeli Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü hep müdafaa etmiştir. Gladstone ve Disraeli'nin Şark Meselesi'ndeki ihtilâfları yüzlerce araştırmaya konu olmuştur.[495]

1875-76 İngiltere'sinde Gladstone ve Disraeli'nin Osmanlı'ya bakışı yanında bir de Foreign Affairs Committee'ler vardır. Gladstone, Türklere en ağır hakaretleri yağdırırken, Disraeli Osmanlı'nın yaşamasını İngiltere'nin menfaati için kaçınılmaz görürken adı geçen komiteler Osmanlı'nın İngiltere veya şunun bunun menfaati için değil, kendisi için, kendi haysiyeti için yaşaması gerektiğini savunuyorlardı.[496]

İşte bu sırada Paris'te yaşayan Ali Suavî, Montreux'da otaran Urquhart'la sıkı temasta idi.

Onun desteği ve muhtemelen katılımı ile Balkanlar'daki isyanların sebeplerini ve hal çarelerini anlatan ve Şark Meselesi'ni ele alan dördü Fransızca biri İngilizce beş eser yayınlamıştır.[497]

Bunlardan dördü elimizdedir. Urquhart'ın gazetesi *Diplomatic Review*, Hersek ve Bulgar isyanları sırasında çok açık bir şekilde Türkleri desteklemiştir.[498]

Bulgar isyanı esnasında Suavî'nin Fransa ve İngiltere'de Osmanlı Devleti'nin haklılığını savunan faaliyetleri Foreign Affairs Committee'lerin desteği ile yürütülmüştür.

Söz konusu cemiyet mensuplarının Osmanlı lehindeki yayınları son derece etkili olmuştur. Bu insanlar her fırsatta Osmanlı ülkesinde asıl mağdurların Hıristiyanlar değil, Müslümanlar olduğu tezini ısrarla savunmuşlardır.[499]

---

495 En önemlileri için bkz. Seton Watson, *Disraeli, Gladstone and Eastry Question*, Londra, 1935; Richard Millman, *Britain and The Eastren Question*, Oxford, 1979.

496 *Diplomatic Review*, "Caracter of Turks", 3 April (Nisan) 1867, s. 58-64. 2 October (Ekim) 1867, s. 158; *Diplomatic Review*, "Adress of Mr. Crawshey to The Newcastle Foreign Affairs Committee", October (Ekim) 1876, s. 297.

497 *Basiret* gazetesi, 23 Cemaziyelevvel 1294 (16 Mayıs 1877), no. 2114.

498 *Diplomatic Review*, "Historical Data for Juging of The Insurrection in the Herzégovina", October (Ekim) 1875, s. 277; "Manifest of Herzegovina Insurrection", October (Ekim) 1875, s. 309; "Caracter of Herzegovinian Insurrection", January (Ocak) 1876, s. 30; "Insignificance of Herzegovinian Insurrection", April (Nisan) 1876, s. 97; "Documents Relative to the Bulgarian Insurrection", December (Aralık) 1877, s. 26; "The Bulgarian Insurrection", October (Ekim) 1876, s. 244-270; "Protest Againts the Popular Franzy", October (Ekim) 1876, s. 276-297.

499 *Diplomatic Review*, "The Eastern Questions", 7 April (Nisan) 1869, s. 50; "Mussulmans an Example to Christians", May (Mayıs) 1869, s. 78; "Position of the Christians in Turkey", January (Ocak) 1871, s. 36; "New Testimonyin Favour of Turkey", 6 April (Nisan) 1870, s. 55; "Non-intervention in the Affairs of Turkey", October 1875, s. 282; "Russian Policy towards the Christians population of Turkey", January (Ocak) 1877, s. 28.

Bu komite mensuplarından Gladstone'a ilk tepki muhafazakâr milletvekili ve Suavî'nin çok yakın dostu Butler Johnstone'den gelir. Johnstone, Glodstone'a mektup şeklinde yayınladığı kitapçığında onun Türk milletine ve Osmanlı idaresine karşı olan ithamlarını reddeder, verdiği veya çarpıttığı bilgileri tashih eder. Johnstone, kitapçığında genel olarak Türk-İslâm medeniyetini över, Şark Meselesi'nde, Gladstone'un yanlış tavrını protesto eder.[500]

Gladstone'un ilk kitapçığı çıktıktan sonra özellikle *Diplomatic Review*, *Morning Post* ve *Pall Mall Gazette*'de yüzlerce protesto ve karşı görüş bildiren yazı, yorum yayınlanır. Ayrıca Fransız gazetelerinden *Mémorial Diplomatique*'nın yoğun lehte kampanyalarını da ilave etmek lazım. *Diplomatic Review* ile *Mémorial Diplomatique* birbirlerinden sık sık alıntılar yapan gazetelerdir. Urquhart'ın *Mémorial* ile çok yakın teması olduğu anlaşılmaktadır.

Gazete makalelerinin dışında, kitap ve kitapçıklarla da Gladstone'a cevaplar verilmiştir. Gladstone'un ikinci kitabına Agustus Daly'dan[501] cevap gelir.[502] Daly, Gladstone'u, Rusya'nın ekmeğine yağ sürmekle suçlar. Bulgaristan'daki isyanın masumca ve isyancıların hiç de Gladstone'un ileri sürdüğü gibi masum olmadıklarını görgü tanıklarının ifadelerine, konsolos raporlarına dayanarak ispatlayan Daly, Hıristiyanların Osmanlı ülkesinde ezilmediğini, aksine imtiyazlı bir sınıf oldukları konusunda da ısrar eder. Daly, ilk kitabından sonra da spesifik olarak, Rusya'nın sun'î olarak ürettiği Şark Meselesi'nin artık ortadan kaldırılması için medeni dünyaya çağrıda bulunan, konuyu Avrupa ve Osmanlı Devleti açısından ele alan ikinci kitabını yayınlar.[503]

Bulgaristan konusunda Osmanlı tezini savunan ve Gladstone'u protesto eden bazı kimseler de eserlerini isimsiz veya kısaltılmış rumuz harflerle yayınlamışlardır. Bunlardan biri B.C.S. imzasıyla yayınlanan bir kitapçıktır. Broşürde Gladstone'a karşı gayet alaycı bir dil kullanılmış ve Müslümanlara karşı olan fanatik tavrından dolayı ayıplanmıştır.[504]

İsimsiz yayınlanan bir diğer yayın Gladstone'un ilk eserini hedef alan bir

Bu yazılardan bir kısmının Türkçeye tercümesi için bkz. Hüseyin Çelik, *Osmanlı Yanlısı İngiliz Dışişleri Komiteleri*, İnkılab Yayınları, İstanbul, 1994.

500 H.A. Munro Butler Johnstone, (MP), *Bulgarian Horrors and the Question of The East* (A letter Addressed The Right Honourable W.E. Gladstone (MP), Londra, 1876.

501 Agustus Daly, Foreign Affairs Committee mensuplarından bir gazetecidir. Daly, *Trade Review*'nun sahibi ve yazarıdır.

502 Agustus Daly, *Greater Lessons in massacre*, A Reply to The Right Honourable W.E. Gladstone (MP), Londra, 1877.

503 Agustus Daly, *The Duty of Civilized Europe of The Settlement of The Eastern Question or Warning Cry to Russia*, Londra, 1877.

504 B.C.S, *Holy Russia and Mr. Gladstone*, A Protest By B.C.S., Londra, 1877.

kitapçıktır. Bir görgü tanığının ifadeleriyle birleştirilerek yayınlanan kitapçığın yazarı belli değildir.[505] Bu kitapçığın Suavî tarafından yayınlanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Görgü tanığı olan İngiliz Saint Clair'dir.[506] Suavî'nin İstanbul'a dönmek üzere olduğu günlerde *Vakit* gazetesinde çıkan bir haber bizi bu sonuca götürmektedir.

Vakit gazetesindeki haber şöyledir:

> Paris'ten yazdıklarına göre Ali Suavî Efendi, Mister Gladstone'un risalesine bir İngilizce bir de Fransızca reddiye hazırlamış. Bu iki lisanda reddiyeler birbirinden tercüme olmayıp başka başka imiş. Her birinde Vücûh-ı red başka başka imiş. İngilizcesi bugünlerde çıkacak ve şimdiye kadar Bulgaristan vak'ası üzerine Morning Post gazetesinde doğru bendlerle iftiraları redde çalışmış olan Saint Clair'in telif ve imzası altında bulunacak, Fransızca Paris'te çıkacak ve mesail-i hazıradan dolayı yazdığı asârda devlet-i Alîye'nin müda-

505 *Question of The Day, Turk or Christian? Mr. Gladstone's Pamphlet, with a true Narrative of The Bulgarian Horrors*, By An Englishman an Aye Witness, Londra, 1876.

506 G.B. Saint Clair, İskoçyalı bir asilzâdedir. Baba tarafı eski İskoç krallarına dayanır. Annesi ise Polonyalıdır. Kendisi bir subay olan Clair, İngiltere'nin Osmanlı müttefîği olarak Kırım Savaşı'na girmesiyle Kırım Savaşı'na katılarak çok yararlılıklar göstermiştir. Ülkesinde birçok askerî görevlerde bulunan Clair, Polonyalıların Rusya'ya baş kaldırmasına öncülük etmiştir. Bizzat gönüllü olarak Polonya ihtilaline katılan Clair, Ruslara esir düştü. Clair esaretten sonra Tuna vilayetinde ikamet etmeye başlar. Müslümanları çok seviyor ve onlarla yaşamaktan zevk duyuyordu. Hersek ve Karadağ isyanları kopmadan, İstanbul'a gelerek durumdan yetkilileri haberdar etmiştir. Osmanlı idaresi tarafından isyanı bastırmakla Osmanlı ordusunda subay olarak görevlendirilmiştir. Suavî Paris'te iken kendisi ile yazışan Saint Clair, *Diplomatic Review* ve *Morning Post* gazetelerinde Osmanlı'nın lehinde birçok yazısı vardır. Sadece ingiliz gazetelerinde değil *Mémorial Diplomatique*'de de yazıları yayınlanan Saint Clair, Tuna vilayetinde oturduğu 1869'da orada yaşayan Müslümanlarla Hıristiyanların durumunu karşılaştırmalı olarak ortaya koyan ve Müslümanlara hayranlığını dile getiren bir eseri, eski Tuna konsolosu olan arkadaşı C.A. Brophy ile beraber yazıp yayınlamışlardır. *A Residence In Bulgaria* isimli bu eser yayınlandığı zaman *Diplomatic Review* onu okuyuculara *A New Book On Turkey* (Türkiye Üzerine Yeni Bir Kitap) başlığı ile tanıtmış ve övmüştür (*Diplomatic Review*, 1 September (Eylül) 1869, s. 135). Bir yıl sonra yine *Diplomatic Review* aynı eseri *New Testimony In Favour of Turkey* (Türkiye Lehinde Yeni Bir Şahit) başlığı ile yeniden tahlil etmiştir (*Diplomatic Review*, 6 April (Nisan) 1870, s. 55). Bulgaristan isyanından sonra gelişen olayları da dahil ederek, eserlerini yeniden geliştirilmiş olarak yayınlayan St. Clair ve Bromphy bu sefer ismini *Twelve Years Study of The Eastern Question in Bulgaria* olarak değiştirdiler (Londra, 1877). Osmanlı-Rus savaşı başladığı zaman Clair İstanbul'dadır. Clair ile Suavî'nin yazılarını ayırmak bile bir hayli zordur. Saint Clair, ileride söz edeceğimiz gibi, Midhat Paşa'nın sürülmesi üzerine *Vakit* ve *Mûsavat* gazetelerinde Suavî ile aynı paralelde yazılar yazdı. İngiliz elçisi Henry Layard'ın raporlarında da Saint Clair'in Suavî ile olan beraberliğinden söz edilir. Buna yeri geldikçe değineceğiz. Clair de Suavî gibi savaş taraftarıdır. Son görevi de Kırcaali'de ateşkese rağmen oradaki Müslümanların başında Ruslara karşı savaşmasıdır. "Çırağan Hadisesi"ni ele alırken bu konuya döneceğiz. İngiliz biyografi kitaplarında Clair'in ismine rastlayamadık. Biz onun hayatını kendisi ve Suavî'nin yazıları, İngiliz elçisinin raporları, gazetelerdeki makaleleri ve *Mûsavat* gazetesinde hayatı ile ilgili yayınlanan fakat teferruatlı olmayan biyografisinden yararlanarak tesbit etmeye çalıştık (*Mûsavat*, 14 Mart 1877, no. 106).

Osmanlı Rus Savaşı münasebetiyle Varna'ya giden Saint Clair'e barut temin edilmesi ile ilgili bir yazı için bkz. BOA.HR.MKT. 577/34.

faasını nasb-ı aynı etmiş olan eski diplomat mösyö Poujade'nin imzası tahtında olacak.[507]

Fransa'daki araştırmalarımız neticesinde Mösyö Poujade'nin adı ile Bulgaristan meselesi hakkında yazılmış bir esere rastlayamadık. Biz Bibliothèque Nationale kayıtlarını esas aldık. Ancak Fransa'da yayınlanan her eserin de bir Bibliothèque Nationale kayıtlarına girmediği bilinmektedir. Dolayısıyla Poujade'nin[508] adıyla Bulgaristan isyanı konusunda bir eserin varolabileceği ihtimali gibi, yazıldığı halde yayınlanmamış olma ihimali de vardır. Diğer bir ihtimal daha var ki *Vakit* gazetesinin böyle bir haberi Suavî'ye dayanarak uydurmuş olabileceğidir. Ancak biz buna pek ihtimal vermiyoruz. Çünkü Suavî Urquhart'ın vefatı üzerine *Basiret* gazetesine yazdığı yazıda Urquhart ve eşiyle beraber, Balkanlar'daki isyanlarla ilgili 5 kitap yazdığını söylemektedir. Bugüne kadar bile bunlardan sadece ikisi biliniyordu. Şu anda bu beş eserden dördü elimizde bulunduğuna göre beşincisinin de uydurulmadığı kuvvetle muhtemeldir. Günün birinde bulunabileceğini ümit ediyoruz.

Suavî'nin Avrupa'daki faaliyetleri Türk basınında nasıl yer aldı?

Suavî'nin özellikle 1875-1876 yıllarındaki faaliyetlerinin yoğun bir şekilde *Vakit* gazetesinde yer aldığını görüyoruz. 4 Kasım 1876'da yurda dönüşünden sonra *Sadakât*, *Mûsavat* ve *Ümrân* gazeteleri de kendisine ve Avrupa'daki faâliyetlerine oldukça geniş yer vermişlerdir.

Bu faâliyetlerinin en önemlisi, onun Bulgar isyanı münasebetiyle Avrupa kamuoyunu Osmanlı'nın lehine kazanma çabasıdır.

Vakit gazetesinin 327. sayısında[509] Suavî'nin Bulgar isyanına dair *Mémorial Diplomatique* gazetesine yazdığı yazılardan söz edilerek yorumlar yapılmıştır. Bunlara göre, Suavî 26 Ağustos 1876 tarihinden itibaren adı geçen gazeteye yazdığı yazılarla epey tesirli olmuştur. Onun İngiliz dostlarından bi-

507 *Vakit* gazetesi, 30 Eylûl 1876, no. 333.

508 Mösyö Poujade'nin uzun adı Eugéne Poujade'dir. Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerinde konsolosluk yapan Poujade Osmanlı Devleti hakkındaki intibalarını, düşüncelerini şu eserlerinde dile getirmiştir: *Chrétiens et Turks* (Scènes et Souvenirs de la vie Politique, militarie et religiuse en Orient), Paris, 1859, 345 sayfa. Yazar daha önce bu eserini *Revue des deux Mondes* dergisinin 12. sayısından itibaren tefrika ettirmiştir (12. sayı, 1855); *La diplomatie du Second Empire*, Paris, 1871, 242 sayfa; *Le Liban et La Syrie 1845*, 1860, Paris, 315 sayfa. Poujade gerek eserlerinde ve gerekse gazete ve dergilerde yazdığı makalelerde Batı'nın özellikle Şark Meselesi konusunda haklı olmadığını, Osmanlı Hıristiyanlarının iddia edildiği gibi ezilmediğini savunmuştur. Poujade ayrıca Osmanlı Devleti'nin 19. asırdaki ekonomik durumu ile ilgili çeşitli makaleler yayınlamıştır. Bkz. "Des, Nécessités Financières de la Turguie". *Revue Contemporaine*, no. 33, 1857, s. 138-152; "Edutes Economiques sur le l'Orient. Les Finances de la Turquie", *a.g.e.*, no. 25, 1856, s. 60-81, 702-732.

509 *Vakit*, no. 327, 23 Eylûl 1876.

ri bu yazıları İngiltere'deki bazı madencilere okumuş ve madenciler bunun üzerine Gladstone'a bir protesto mektubu yazarak *Daily Chronicle* gazetesinde yayınlatmışlardır. Suavî, adı geçen gazetedeki protestoyu okuyunca, *Mémorial Diplomatique* müdürüne bir mektup yazmıştır. Burada, her ne kadar madenciler kendi yazısını kaynak göstererek böyle bir beyannâme neşretmişlerse de esas hizmetin *Mémorial*'a ait olduğunu belirtmiş ve "Millet-i İslâmiyye" adına teşekkür etmiştir.[510]

Vakit'teki yazıda, Suavî'nin *Mémorial*'ın Bulgar Meselesi hakkında yaptığı yayınlardan bazılarını yanlış bularak adı geçen gazeteye bir yazı gönderdiği ve bu yanlışlıkları düzelttiği bildirilir. *Mémorial*'ın yazdığına göre özellikle Amerika'nın İstanbul serafeti konsoloslarından Mösyö Schuyler'in Bulgar isyanı ile ilgili görüşleri Suavî tarafından tenkid edilmiştir.[511]

Vakit gazetesi, Suavî'nin Paris'ten Londra'ya gitmesiyle İngiliz kamuoyunun Osmanlılar lehine değiştiğini ve Bulgaristan'da yaralanan Osmanlı askerlerine yardım sandıkları açıldığını haber verir. Bu haberde Suavî'nin İngiliz kamuoyundaki olumlu tesirine bir delil olmak üzere şöyle denir:

> Eski dost düşman olmaz, meselinin medlûlünü bu defa dahi müşahede ettiğimizden dolayı medeniyet ve insaniyetin hâmi-i vefâ-şiârı olan İngilizlerin akıbet hakikatı idrak ve iltizama başlayan efkâr-ı hâlisânelerine Osmanlılık namına beyân-ı memnuniyetle beraber iğfâl ü tezvîrden imal olunmuş perde ile ezhân-ı umûmîyeyi tereddüde ilka eden Panislavist desâisine kapılmak seyyiatının nihayet bulduğunu âlem-i medeniyete tebşir eylemek bahtiyarlığıyla iftihar ederiz.[512]

Özellikle belirtmek gerekir ki yukarıdaki ifadeler *Vakit* editörlüğüne aittir, Suavî'ye değil. Suavî ne *Muhbir*'de, ne *Ulûm*'da, ne de başka bir yerde İngilizler hakkında bu şekilde medhedici ifadeler kullanmamış, aksine onları hep yermiştir.

Suavî'nin dost dediği İngilizler ise bütün İngilizler değil gerçekten Osmanlı Türkünün dostu olan İngilizlerdir. Bunların faaliyetlerinden yukarıda yeri geldikçe söz ettik.

Bazı araştırmacılar İngiltere kamuoyunda o günlerde etkili olan ve Suavî'nin yakın dostları bulunan Foreign Affairs Committee'lerinden haberdar olmadıkları için onun bu faaliyetlerini ya küçümsemiş ya da şantaj kabul etmişlerdir. Hatta bazıları buna dayanarak Suavî'yi tam bir İngiliz hayranı kabul etmişlerdir. Ve hatta Midhat Cemal "Suavî İngilizciydi," der.[513]

---

510 Bu teşekkür mektubu için bkz. *Mémorial Diplomatique*, no. 39, Ağustos 1876, s. 623-625.

511 Bkz. *Mémorial Diplomatique*, no. 38, 1876, s. 607-608.

512 *Vakit*, no. 328, 24 Teşrin-i evvel 1876.

513 Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 237; Kuntay, *Sarıklı İhtilalcı*, s. 79, 157.

Foreign Affairs Committee'lerin Bulgaristan Meselesi'nde Gladstone'un Osmanlı aleyhindeki yoğun propagandalarına karşı faaliyette bulunduğu bilinmektedir. *Vakit*'teki bir haberden bu cemiyetlerin çabasıyla İngiliz kamuoyunun Türkler lehine meseleyi anlamaya başladığı bildirilmiştir. *Vakit*'in haber kaynağı *Memorial Diplomatique*'dir.[514]

Vakit'in 333 no'lu sayısında, Suavî'nin Avrupa'da, Osmanlı Devleti'ne yönelmiş saldırıları bertaraf etmek için yazdığı veya yazdırdığı kitaplardan söz edilmiştir. Ayrıca kendisinin Avrupa'da "Counter-Revolution Cemiyeti"ne mensup Avrupalı ilim adamları ile görüşmek üzere İsviçre, Berlin, Londra ve Viyana'ya gideceği ve oradan da yurda döneceği haber verilir.[515]

328 nolu *Vakit*'te, Suavî'nin *Mémorial*'a yazdığı bir yazıda Gladstone'un Bulgaristan meselesini iç politika malzemesi yaptığını belirttiği kaydedilmiştir. Gazetenin aynı sayısında New Castle Foreign Affairs Committee'nin Gladstone'a karşı sürdürdüğü etkili karşı propaganda faaliyetinden de söz edilmektedir.[516]

Suavî'nin *Mémorial*'da yayınladığı "Paralele Politique Entre L'Angleterre et lc Comite de Moscov" başlıklı yazısı *Vakit*'te tercüme edilerek yayınlanmıştır. Bu yazı Rusya'nın Panislavist faaliyetleri le ilgilidir. Yazar, Avrupalıların Rusya'nın tırmanışı karşısındaki gafletine dikkati çekmiş ve özellikle İngiltere'nin Osmanlılara bu konudaki ihaneti üzerinde durmuştur.[517]

Keza *Vakit*'in 345. sayısı adeta Suavî'ye tahsis edilmiştir. Öncelikle kendisinin Filibe ulemâsı ile yazışarak Bulgaristan meselesinin gerçek yüzünü aydınlatışı konu edilmiş ve bu konu ile ilgili olarak *Diplomatic Review*'de yayınladığı yazı[518] tercüme edilerek yayınlanmıştır.[519]

Gazetenin aynı sayısında Suavî'nin Avrupa'daki bütün faaliyetlerini özetleyen "Bilene Bilmeyene Cevab" başlıklı bir yazı yayınlanmıştır.

Bu yazıdan *Vakit*'in Suavî ile ilgili olarak yaptığı yayınlardan ve onun *Vakit*'teki yazılarından rahatsız olanların bulunduğu anlaşılıyor.

Vakit, Suavî'nin yakında İstanbul'a geleceğini, ona karşı çıkanların "kabul olundukları halde" gidip kendisine itiraz ettikleri noktaları sorabileceklerini belirtir. Teferruatı Suavî'nin kendisine bırakan *Vakit* onun genel olarak Avrupa'da Osmanlı Devleti lehinde ve Avrupa ilim âlemindeki faaliyetlerini sıralar. Gazetenin yazdığına göre;

514 *Vakit*, no. 351, 2 Teşrin-i evvel 1876.

515 *Vakit*, no. 333, 30 Eylül 1876.

516 *Vakit*, no. 328, 24 Eylül 1876.

517 *Vakit*, no. 337, 5 Teşrin-i evvel 1876.

518 *Diplomatic Review*, October (Ekim) 1876, s. 244-248.

519 *Vakit*, no. 345, 14 Teşrin-i evvel 1876.

1. Le Play'ın *Ouveries du Monde* (*Dünya İşçileri*) isimli altı ciltlik kitabı okunursa, birçok bölümün başında "İşbu fasıl Ali Suavî Efendi'nin verdiği malumat ile ikmal olundu," kayıtları görülür.[520]
2. Union'un[521] yayınlarından özellikle büyük cilt yıllığında birçok Constitutionlar (burada tüzük anlamında kullanılmıştır), Ali Suavî Efendi tarafından tetkik edilmiştir.
3. Fransa'daki "Credit Fond-sûr"[522] isimli şirketin İstanbul'da açmak istediği şubenin kuruluş nizamnâmesinde –litografya baskıyla– Suavî'nin adı vardır. Suavî bu nizamnâmeyi gözden geçirmiş ve tashih etmiştir.
4. Basra demiryolu haritalarına nihaî şekli Suavî vermiştir. Bu konu köprüler ve şoseler mühendisi "Meşhur Dumont'un lâyihasında" yazılıdır.
5. Mösyö Delor,[523] Suavî'nin coğrafya ve jeoloji ile ilgili eser ve haritalarını kendi gazetesi olan *Exploration*'da yayınlamaktadır.

Yazıda ayrıca Suavî'nin *Diplomatic Review*, *Mémorial Diplomatique* ve *Morning Post* gazetelerinde çıkan yazılarından da söz edilmiş ve övülmüştür.[524] Bununla beraber yukarıda verilen bilgilerin çoğunun kaynakları belirtilmediğinden onların doğruluk derecesini kontrol edemedik.

Suavî'nin İstanbul'a dönmeden önce Vakit *gazetesinde çıkan yazıları*

Suavî'nin 1876 yazında Avrupa'dan gönderdiği ilk yazısı 301 nolu *Vakit*'te yayınlanmıştır.[525] Bu yazıda yazar, Rusya'nın Osmanlı'ya olan ezeli düşmanlığını dile getirdikten sonra, Avrupa'nın da dost yüzü göstererek arkadan düşmanlık ettiğine dikkati çeker. Şark Meselesi'nde Avrupa'nın Rusya'nın ekmeğine yağ süren bir politika güttüğü iddiasında olan Suavî hükümeti daha uyanık olmaya çağırır.

Onun Paris'ten *Vakit*'e gönderdiği ikinci yazı "Paris'ten Mektup"[526] başlı-

520 Yaptığımız araştırma sonucu Le Play'ın bu isimde altı ciltlik bir eserinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Le Play'ın altı ciltlik *Les Ouvriers Européens* isimli bir eseri vardır. Ancak bu eserde de Suavî'nin adına rastlayamadık. Özellikle 2. ciltte Doğu ülkelerinin işçilerinden söz ederken, yazarın o konuyu iyi bilen birinden yararlandığı anlaşılmakta ise de bu şahsın kim olduğu belirtilmemiştir.

521 Esas adı "Unions de la Paix Sociale" olan bu cemiyet, Sosyal Barış Birlikleri anlamında bir cemiyetler birliğidir. 1871 yılında Paris'te Le Play tarafından kurulmuştur.

522 Bir Fransız finansman şirketi olup, o günlerde birçok Avrupa ülkesinde şubeleri vardır.

523 Mösyö A.Delor, Union'un üyelerindendir ve Le Play'ın yakın dostudur (bkz. *Le Réforme Sociale en Limousin*, Lettre de M.A. Delor a M.F. Le Play, Paris, 1875).

524 *Vakit*, no. 347, 16 Teşrin-i evvel 1876.

525 *Vakit*, no. 301, 16 Ağustos 1876.

526 *Vakit*, no. 323, 19 Ağustos 1876.

ğını taşır. Bu yazı hep Suavî'nin meşrutiyet aleyhinde kesin bir tavrı olarak takdim edilmiştir. Aslında söz konusu yazı, öncelikle meşrutiyet aleyhinde bir yazıdan çok İngiltere'deki sorumsuz muhalefetin ve kapitalizmin tenkidini esas alan bir makaledir. Bu makaledeki fikirler biraz da Foreign Affairs Committee'lerin ortak fikirleridir.

Yazar, İngiltere'de Meşturiyet'in birinin ak dediğine diğerinin kara dediğinden ibaret olduğunu, muhalefetin rakibine sırf muhalefet etmek için her vasıtayı denediğini ve bu vasıtaların icabında yığınla insana veya topyekûn bir millete zarar verebileceğini söyler ve Gladstone'un Disraeli'ye muhalefet için Bulgaristan Meselesi'ni bahane ederek Türklere akıl almaz iftiralarda bulunmasını örnek verir.

Yazının ikinci bölümünde, Fransa'da bütün sermayenin 280 elde toplandığı ve bunun da yığınla insanın sefaleti anlamına geldiği belirtilerek sosyal adaletin olmadığı bu kapitalist sistem tenkid edilir.

Suavî'nin yurda dönüşünden önceki son yazısı, İngiltere'den Paris'teki bir dostuna yazdığı mektuptur.[527] Bu mektupta onun Paris'te, Le Play ve Union'un diğer mensupları ile münasebetlerine dair ipuçları vardır.

Yazıda, Suavî, Fransa'daki devrimci-ihtilalci fikirlerin 1870-71 hezimetiyle beraber bozguna uğradığını, artık "Counter-Revolution" diğer bir ifade ile "Sem' u Ta'ât" görüşünü benimseyen Union'cuların fikirlerinin revaçta olduğunu ve kendisinin de fiilî olarak onlarla beraber çalıştığını söyler. Suavî bu yazısında "Liberté" (hürriyet) ile "Ordre"u (düzen) bağdaştıramayan Fransız hürriyet toplumunun vardığı neticeden söz etmiştir.

Suavî mektubu yazdığı dostuna, Le Play tarafından hüsn-i kabul görmesi için bir de takdim mektubu vermiştir. Bu da onun Le Play ile çok yakın temasta olduğu anlamına gelir.[528]

Suavî ve Le Play

Kanaatimizce Suavî ile Le Play[529] arasındaki münasebet Urquhart tarafından temin ve tesis edilmiştir. Çünkü Urquhart ekolünün fikirleri ile Le

527 *Vakit*, no. 347, 17 Teşrin-i evvel 1876.

528 Tanpınar, yukarıdaki yazıdan söz ederken, "Suavî'nin teklifleriyle Fransız içtimai mektebinin müessisinin fikirleri arasında elbette ki hiçbir münasebet yoktu," der. Ancak şu da belirtilebilir ki, Le Play'ın getirmek istediği cemiyet düzeni ile bu sırada Suavî'nin peşinde olduğu rejim, din farkı ile aynıdır. Ayrıca Tanpınar söz konusu yazıda, Suavî'nin Le Play etrafındaki edebiyattan aldığı "Oeuvre," "Union" gibi kelimelerle işi muğlaklaştırdığını ve bu kelimelerin lüzumsuz olarak sıkça geçtiğini söyler. Ancak söz konusu yazıda "Union" kelimesi iki defa geçer ve yukarıda belirttiğimiz Union isimli cemiyetin adı olarak kullanılır. Bu yazıda "Oeuvre" kelimesi hiç geçmez. Herhalde yazıdaki (Ordre) kelimesi "Oevre" şeklinde okunmuştur (Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 236-237).

529 Frédéric Le Play (1806-1882). Sosyoloji biliminin temellerini atmış bilim adamlarından biri olan Fransız Le Play, aslında bir maden mühendisidir. Monografi metodu denilen araştır-

Play'ın Union'un siyasi ve ahlâki fikirleri tam bir paralellik arz eder. Öyle ki, Urquhart bir yazısında, Le Play hakkında "kötülüğün, düzensizliğin turmanışına karşı duran herkes için günümüzde yeri doldurulamaz insan," ifadelerini kullanmaktadır.[530]

Yine başka bir yazısında Urquhart onun için "Avrupa'da faziletine inanılır nadir insanlardan biri,"[531] demektedir. Urquhart'a göre Le Play, sadece Fransa'nın çözülüşüne karşı durmuyor, genel olarak ahlâkî çöküntüye bilimsel çözümler getiriyordu.

Öyle anlaşılıyor ki, bir yandan Urquhart, diğer taraftan Le Play Suavî'nin 1867 yılında zirvede olan ihtilalci fikirlerini, yok edememişlerse de, epey törpülemişlerdir. Suavî'nin bu iki mütefekkir ile iyi anlaşabilmesinin en önemli sebeplerinden biri, kanaatimizce ikisinin de dini ön plana çıkarmış olmalarıdır.

Suavî'nin ölümünden sonra *Tercüman-ı Şark* gazetesi onun Avrupalı dostları olarak Mösyö Delor, Butler Johnstone, Le Play ve Amirale Selwyn'i sayıyor ve onların kimse tarafından tanınmadığını iddia ediyordu. Şayet adı geçen gazetenin iddiası ciddi ise bundan, Le Play gibi o tarihte şöhretinin zirvesinde olan bir sosyoloğun Osmanlı cemiyetinde tanınmadığı sonucu çıkar.

Dahası var:

Suavî, Midhat Paşa'nın sürülmesinden sonra, ona gidip Le Play'den ders almasını tavsiye eder.[532]

İngiltere aleyhinde yazdığı bir yazıda ise Urquhart ve Le Play'e olan yakınlığını dile getirir.[533]

---

ma metodunun geliştiricisi olan Le Play temel olarak işçi aileleri üzerinde çalıştı. 1789 ihtilâlinden sonra bir türlü dinmeyen Fransız toplumunun buhranlarına çare aramak üzere yola çıkan Le Play 1830-1848 yılları arasında bütün Avrupa'yı dolaşarak işçi aileleri üzerinde araştırmalar yaptı. Araştırmalarının sonunda "Kök aile" dediği aile tipini idealize etti. Mirasın, toprağın paylaşılmadığı, dinin ve ahlâki değerlerin esas alındığı bu aileyi, aynı değerlere sahip olan Fransız toplumunun temeli kabul etti. Le Play, Fransa'nın huzursuzluğunda en büyük payın ahlâkî değerlerin zayıflaması olduğunu söylüyordu. Ona göre, dinini kaybetmiş olan bir toplum yok olmaya mahkûmdu. Aile hayatında baba otoritesi, manevi hayatta da Allah'ın otoritesine itaat edilmesi toplum düzeninin vazgeçilmez unsurları idi. Durkheim'ın geliştirdiği birçok sosyolojik kavramın kökleri Le Play'e dayanır. Sosyoloji dünyasında 1860-1940 yılları arasında çok önemli yeri olan yazar hâlâ günümüzde Roman Katolik sosyologlarının ilham kaynağıdır. Le Play'ı Türkiye'de kendi sosyolojik görüşünün temeli yapan Prens Sabahattin olmakla beraber ondan ilk söz eden Türk aydını Ali Suavî'dir. Le Play için bkz. Jese R. Pitts, "Le Play", *Encyclopedia of Social Science*, 1933, IX, s. 84-90. Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, İstanbul, 1955, s. 318-328; Tahsin Demiray, *Le Play Sosyolojisinin 100. Yılında Dünyada ve Türkiye'de Tesirleri*, İstanbul, 1958.

530 *Diplomatic Review*, "M. Le Play on The Social Disorganisaiton of France", XIX, no. 4, October 1871, s. 165-169.

531 *Diplomatic Review*, 3 April (Nisan) 1867, s. 57.

532 *Vakit*, no. 462, 10 Şubat 1877.

533 *Vakit*, no. 684, 20 Eylül 1877.

Suavî'nin Counter-Revolution karşılığı olarak kullandığı "Sem'u ta'at" ibaresi Kur-an-ı Kerim'deki bir ayetten alınmadır.[534] Bu kavramın manası, amire itaatti.

Devletin zor günler geçirdiğinin idraki içinde görünen Suavî birlik ve beraberliğin ve padişah etrafında kenetlenmenin zamanı olduğu inancındadır. Avrupa'da geçirdiği on yıl ve edindiği tecrübeler onu bu çizgiye getirmiştir. Ancak bu, her türlü haksızlık ve yolsuzluğa boyun eğmek anlamına gelmiyordu.

Bazı araştırmacılar[535] onun "sem u ta'at" isimli bir cemiyet kurduğunu söylerler ki en azından eldeki belgelere ve gazete yazılarına göre böyle bir cemiyet yoktur. Gerçi Suavî Osmanlı-Rus savaşının kapıda olduğu bir zamanda hep itaati tavsiye etmiştir. Ancak böyle bir cemiyet kurduğuna dair en ufak bir ipucu yoktur.

Kaldı ki devlete ve padişaha bağlılık esasları üzerinde kurulacak böyle bir cemiyetin gizli olmasına gerek yoktur. Tarihin hiçbir döneminde iktidara sadakati esas alan bir yeraltı faaliyeti görülmemiştir. Şayet Suavî böyle bir cemiyet kuracak olsaydı, bunu açıkça ve kendisinin sarayla çok iyi olduğu bir zamanda yapardı.

Galatasaray'daki görevinden alındığı ve sarayla bozuştuğu bir dönemde de onun "Sem' u ta'at" diye bir cemiyet kurması mantığa aykırıdır.

Suavî'nin yurda dönmek için Sultan II. Abdülhamid'e müracaatı, kendisine dönüş izni verilmesi ve Avrupa'daki propaganda faaliyetlerinin devletçe desteklenmesi

Sadakât gazetesindeki bir yazıdan, Suavî'nin Hersek konusunda Fransızca olarak yazdığı 3. kitabı, yani *Monténegro* isimli kitabını Sultan Abdülhamid'e sunarken aynı zamanda geri dönmesine müsaade edilmesi istirhamını ihtiva eden bir "arz-ı hal" arz ettiği kaydı vardır. Bu "arz-ı hal"in *Sadakât* gazetesinde yayınlanan sureti aşağıdadır.

> Suret-i Arz-ı hâl
> Sadr-ı sâbık Mahmûd Paşa'nın birinci sadaretinde Paris sefiri Merhum Cemil Paşa kullarının İstanbul'a dühûlüm "bâ-irâde-i katiyye men buyurulduğu" ba telgrafnâme-i sâmî" bildirilmesi üzerine maskat-ı re's-i âciz olan vatanımdan bigayr-i hak dûr edildiğim ve egerçi bu güne dek Paris gibi bir dâr-ı ecnebiyede fakr u zaruretle musâraadan fazla vatan ve milletimi iftira-i ecâ-

534 Kalu semi'na ve eta'na: Müminler derler ki işittik ve itaat ettik.

535 Kuntay, *Sarıklı İhtilalci*, s. 149-151; İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavî*, İstanbul, 1991, s. 214. Doğan, Cemal Kutay'ı kaynak göstermiştir. *Örtülü Tarihimiz* isimli eserinde Ali Suavî'ye bir bölüm ayıran Kutay, bir hayli yanlış değerlendirmeler yapmıştır. Bkz. *a.g.e.*, s. 1049-1145.

nibe karşı müdafa'a bâbında elsine-i müteaddide üzere kitaplar ve gazetelerde bendler neşr ederek ve Avrupa ehl-i umûrunun vatanımız hakkında efkârını tashih maksadıyla layenkati ve zahmetli seyahatler eyleyerek bitevfikihi Ta'âlâ çalıştığım cihetle irade-i mezkûre senelerce ömr-i âcizânemi bütün bütün beyhûde telef etti, diyemezsem de öyle ber vech-i mahkûmiyetle mağdur bulunduğum ve bilcümle hukuk-ı tâbi'iyyetten ve hatta diyâr-ı ecnebiye dahilinde seyahat için bir yol tezkeresi icab eyledikte onu istihsalden dahi mahrum ve mehcûr kılındığım inşallahu Ta'âla muhat-ı ilm-i adalet-penâhîleri oldukta irâde-i sâbıkanın lağv buyurulması ve en ednâ teba'aya bile müsaadesi vâcib olan pasaport ve yol tezkeresi makûlesinin da'î-i devam-ı devletiniz ve tâbî-i hâlis-i sâdıkınız Suavî'den dahi dirîğ edilmemesi bâbında niyâz-ı çâkeriye bir vesile olmak üzere bu kere mesâil-i hâzıra münasebetiyle tenbih ve ikaz için Fransızca telifine muvaffak olduğum eser-i âcizî'yi nâm-ı nâmî-i şehinşahîlerine bit-tahrir ve't-tab' huzûr-ı ma'ârifperver-i adalet-evfere takdime cesaret eyledim. Ol babda ve her halde emr ü ferman...

Edriû'l-ilme ve sûdû ehleh
An zulûmi hüssâdın an tebcilih
İnnemâ ya'rifu kadre'l-ilmi men
Seheret aynaha fî tahsîlih.[536]

Suavî[537]

Suavî'nin Sultan Abdülhamid'in tahta çıkmasından yaklaşık bir ay sonra yaptığı bu müracaat kabul edilmiş ve yurda dönmesi için özel af çıkarılmıştır.[538] Padişah iradesi 10 Ramazan 1293 (29 Eylül 1876) tarihlidir.

Mabeyn Başkâtipliğinden Sadarete İrade-i Seniyyeyi Bildiren Tezkere:

Maruz-ı Çaker-i Kemîneleridir ki,
Bir müddetten beri Paris'te bulunan Ali Suavî Efendi, afv-ı âli-yi Şehin-şâhîye mazhar olmuş olduğundan Dersâadet'te ve memâlik-i şâhânede istediği yerde bulunmakta muhtar olduğunun kendisine tebşiri şeref sünûh-i südûr buyurulan emr ü ferman-ı merâhim nişân-ı cenab-ı cihandârî icab-ı celilinden bulunmuş olmağıla ol babda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. 10 N. 1293.[539]

536 İlmin kıymetini idrak ediniz ve ilim ehlinin el üstünde tutulmalarından dolayı onları kıskanan, kıskançlardan koruyunuz. İlmin kıymetini, onu tahsil etmek için gözleri uykusuz kalanlar bilir.

537 *Sadakat*, no. 75, 4 Şubat 1877.

538 Fevziye Abdullah, Suavî'nin Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra yurda döndüğünü yazar. Bkz. Tansel, *Namık Kemal'in Mektupları*, cilt II, s. 153. Suavî'nin yurda dönmesine izin veren padişah iradesi için bkz. BOA.İ.DH.731/50970.

539 Bekir Sıtkı Baykal, "1877-78 Harbi ve Bununla İlgili Meselelere Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, cilt II, no. 8, s. 148. Cemal Kutay Suavî'nin dönüşünün Midhat Paşa'nın sadaretinin ilk haftası-

Sultan Abdülhamid Suavî'nin yurda dönüşüne izin vermekle kalmamış, onun İngiltere'de Gladstone'un Bulgarlar lehine açtığı kampanyaya karşı propaganda yapması için Londra'ya seyahatinin masraflarını da ödetmiştir.

Bu maksatla Paris elçiliğine Hariciye Nezareti'nden çekilen bir telgrafta Suavî'nin İngiltere'deki propaganda faaliyetinin ve dönüş masraflarının ödenmesi istenmiştir.

> Bâbıâli
> Hariciye Nezareti 25 Ekim 1876
> Telgraf:
> No. GL 45.264 -, no. 51.196 (Genel Sekreterlik Kayıt No, 8916).
> Safvet Paşa Hazretlerinden Sadık Paşa Hazretlerine
> Paris
> Sp 302 sayılı teliniz alınmıştır.
> Osmanlı Bankası, Suavî Efendi'nin Londra seyahati sırasında yaptığı masraflara karşılık 3.000, keza İstanbul'a kadar da harcırah karşılığı olarak da 2.000 Frank size tediye bulunması için talimat almıştır.[540]

Bütün bunlardan sonra Suavî İstanbul'a dönmüştür. Onun gelişini, daha önce yakında döneceğini defalarca bildirmiş olan *Vakit* gazetesi, mühim dahili haberler arasında 1. sayfada şöyle vermiştir:

> Devlete ve milletin hukuk ve menfaatine dokunan müfretiyat ki bedhâhlarımız tarafından neşr olunurdu. Onlara karşı hakaik-i ahvâli neşr ile hukuk-ı devlet ü milleti vikâye hakkındaki mesa'î-i vâkıa'sı hamiyet-i milliyesini gösterir delâilden olup bir zamandan beri Avrupa'da bulunan Ali Suavî Efendi hazretlerinin Dersaadet'e avdeti hakkında şeref-sûdûr eden inâyet-i seniyye mucibince Paris'ten hareket ederek dünkü gün Dersaadet'e muvasalat eylemiştir.[541]

Osmanlı Arşivi'nde yeni bulduğumuz belgelere göre, Suavî'nin Sultan'a dönüş için müracaatının ardından Paris Sefiri Ethem Paşa, Hariciye Nazırı Safvet Paşa ile Sadrazam Sadık Paşa arasında bir dizi yazışma yapılmıştır. Bu yazışmalara göre Suavî başta İstanbul olmak imparatorluğun istediği yerine gidebilir. Kendisi bu sırada Londra ilke Paris arasında mekik dokumaktadır. Bulgar İsyanı'ndan sonra, Avrupa'da özellikle de İngiltere'de, Gladstone'un

---

na rastladığını söyler. Bu yanlıştır. Çünkü Midhat Paşa'nın 2. sadareti 19 Aralık 1876 tarihindedir. Suavî ise 3 Kasım 1876'da İstanbul'dadır (bkz. *Örtülü Tarihimiz*, İstanbul, 1979, s. 1061).

540 Ebuzziya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, cilt III, s. 397, haz. Ziyad Ebuzziya (adı geçen eserin III. cildindeki belgeler Ziyad Ebuzziya tarafından ilave edilmiştir).

Suavî'nin İngiltere'deki lobi faaliyetleri ve yurda dönüşü için kendisine yapılan ödemeler için bkz. BOA.HR.SYS.01789/00007-17.

541 *Vakit*, no. 365, 4 Teşrin-i sani (Kasım) 1876.

başını çektiği aleyhte kuvvetli bir lobi oluşturulmuştur. Suavî, bu lobiye karşı İngiliz dostlarının da yardımıyla karşı bir hamle başlatmıştır. Başbakan Sadık Paşa bunun için ilk etapta Suavî'ye 5.000 Frank ödenmesini, icabı halinde bu miktarın 10.000 Franka, hatta daha da fazlaya çıkarılabileceğine dair Safvet Paşa'ya talimat vermiştir. 28 Eylül 1876 - 25 Ekim 1876 tarihleri arasındaki bu yazışmalara göre Suavî'nin hizmet ve gayretleri takdir edilmekte, kendisine İstanbul'a dönüşü esnasında harcırah dahil olmak üzere her türlü destek verilmiştir. Berlin üzerinden İstanbul'a gelecek Suavî'nin seyahati ile ilgili tüm detaylar Berlin Sefiri ile de paylaşılmıştır.[542]

Sabah gazetesi onun dönüşünü ancak 6 Kasım'da duyurmuştur.[543] *Sabah* gazetesinin haberi bir söylentiye dayanır. Bizce bu konuda en sağlıklı haber *Vakit* gazetesininkidir.

Suavî İstanbul'da

Suavî 9 yıl 5 ay önce ayrıldığı İstanbul'a büyük ümitlerle dönmüştür. O, bütün rahatsızlıklara rağmen Osmanlı'nın ancak kendine güvenerek eski kudretine kavuşacağına inanmaktaydı.

İstanbul'a dönen Suavî, her ne kadar Avrupa'daki hizmetlerinden dolayı saray üzerinde iyi bir tesir meydana getirmişse de, düşmansız değildi. Bu günlerde en büyük muhalifi Namık Kemal ve onun etrafındaki insanlardı. Namık Kemal kendisini *Muvakkaten*'de teşhir etmiş olan Suavî'yi ömür boyu affetmeyecektir.

Sultan Abdülhamid, devletin Avrupa'daki propagandasına yönelik bir "Mütercimin Cemiyeti" kurdu. Gayesi hem yabancı dil bilen Yeni Osmanlıları devlet hesabına kazanarak muhalefet alışkanlıklarını kırmak, hem de Avrupa'dan Osmanlı Devleti ile ilgili neşriyatı takip ettirmek, bunlara gerekli cevapları yazdırmak idi.

Tasarlanan cemiyetin başkanı bizzat padişahın kendisidir. İkinci başkan Mabeyn Feriki (İngiliz) Said Paşa, üyeler ise Ziya Paşa, Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik, Nuri Bey, Sultan Abdülaziz'in yakın adamlarından Emin Bey ve daha birkaç kişidir.[544] Bazı kaynaklara göre ise başkan Ziya Paşa'dır.[545]

Nazım Paşa'nın Ziya Paşa'dan naklen bildirdiğine göre, cemiyetin daha ilk toplantısında Said Paşa tarafından Ali Suavî'nin de cemiyete katılacağının bildirilmesi üzerine Namık Kemal "Bu cahil adamın aramızda işi yoktur. Cemiyetimizde kimlerle teşrik-i mesai edeceğimiz, bizzat bizim tarafı-

542 Paris Sefareti, Hariciye Nezareti ve Sadrazamlık arasındaki konu ile ilgili yazışmalar için bkz. BOA.HR.SYS.01789/00007-0004, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18.

543 "Ali Suavî Efendi'nin buraya geldigi soyleniyor", *Sabah*, no. 209, 6 Teşrin-i sâni 1876.

544 Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, s. 229.

545 Nazım Paşa, "Bir Devrin Tarihi", *Cumhuriyet*, 22-25 Şubat 1932.

mızdan tayin olunur. Ve bu kararımızı Zat-ı Şahâne yalnız tasdik eder. Yoksa ilk celsede cemiyetimizin umûruna bu suretle mûdahale muvafık olmasa gerek,"[546] diyerek büyük bir reaksiyon göstermiştir.

Namık Kemal'in mektupları da aynı hadiseyi doğrulamaktadır.[547]

Nazım Paşa'nın Ziya Paşa'ya dayandırdığı beyanlardan anlaşıldığına göre Suavî'ye tepki Ziya Paşa ile Namık Kemal'den değil, sadece Namık Kemal'den gelmiştir. Zaten Ziya Paşa'nın Suavî'ye karşı bir düşmanlığının olmadığını biliyoruz.

Bununla beraber Tanpınar "Namık Kemal'le Ziya Bey'in şiddetli itirazları üzerine toplantıda bulunamaz ve bilindiği gibi heyet o gün feshedilir,"[548] demektedir.

Bu meclisin toplantı tarihi hakkında çelişkili bilgiler vardır. Namık Kemal'in bir mektubunda bu tarih 13 Şevval 1293 (31 Ekim 1876) olarak verilir.[549] Eğer bu tarih doğruysa, meclis ilk defa toplandığı tarihte Ali Suavî İstanbul'da değildir.

Muhtemelen Sultan Abdülhamid, Tercüme Heyeti'nin yapacağı hizmet bakımından en tecrübeli ve bu konuda ortada yabancı dillerde eserleri olan Suavî'yi gıyabında bu kurulda görevlendirmiştir. Kanaatimizce de bu işi mevcut isimler arasında en iyi yapacak Suavî idi. Gerçekten de Suavî'nin Avrupalı dostları ile meselâ Namık Kemal'in dostları karşılaştırılırsa bu durum daha açık şekilde ortaya çıkar. Namık Kemal'in dostları, başta hocası Mösyö Fanton olmak üzere Osmanlı Devleti'nden şu veya bu yolla menfaat sağlama peşindeydiler. Sundukları hizmeti para karşılığında yapmışlardır. Ancak Suavî'nin dostları yani Urquhart ekolü ile Le Play ekolü için böyle bir şey söylemek mümkün değildir.

Sultan Abdülhamid dış propagandaya, devletin doğru tanıtılmasına o derece önem vermiştir ki İngiliz, Fransız, Alman, Avusturyalı gazetecilere yazılarından dolayı yığınla para ödemiş ve birçok hediyeler dağıtmıştır. Devlet rüşveti de olsa bu bir saray politikası idi.[550] Hal böyle iken, Suavî'nin Avrupa'da yabancı dillerde eserler yayınlayarak, Tanpınar'ın ifadesiyle, "tek başına açmaya çalıştığı kapılardan biri"ni[551] zorlaması elbetteki sarayın dikkatinden kaçmayacaktı.

---

546 Nazım Paşa, "Bir Devrin Tarihi", *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1932.

547 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt II, s. 169, (Damadı Rif'at Bey'e), s. 265 (Ahmet Midhat Efendi'ye).

548 Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 233.

549 Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, s. 229.

550 Sultan Abdülhamid'in saltanatının ilk üç yılında Batılı gazetecilere verdiği ihsanlar için bkz. Başbakanlık Arşivi, iradeler no. 16660, 16767, 16766, 16705, 16703, 16554, 16661, 16421, 16516, 16456, 16497, 16487, 16473, 16382, 16471.

551 Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 247.

Suavî, Sultan Abdülhamid'in sarayında

Suavî'nin İstanbul'a gelişinin üzerinden sadece birkaç gün geçmiştir ki, *Ceride-i Havadis*'te "tevcihat" sütununda şu haber çıkar:

> Faziletli Ali Suavî Efendi'nin Mabeyn-i Hümâyun Kitapçıbaşılığına ve Şehzadegân hazeratının Muallimliğine tayin buyurulduğunu Sabah yazıyor.[552]

Suavî'nin saraya alınması kimilerine göre isabetli bir karar, kimilerine göre de kendisinin yıllarca savunduğu fikirlere yine kendisinin sırt çevirmesi ve hatta ihanet etmesi idi. Vakıa şu ki, Suavî yurda dönerken tam padişahçıdır ve bu fikirlerinde de samimidir. O, geniş bir meşrutiyetin ülkenin derdine deva olmayacağını çoktan anlamış ve Avrupa'daki son yıllarını bu düşünce etrafında geçirmiştir. Ancak fikirlerini ele alırken belirteceğimiz gibi hiçbir dönemde Meclis fikrine karşı olmamıştır.

Suavî'nin İstanbul'a döndüğü günlerde İngiliz Elçisi Henry Elliot'un desteğindeki Midhat Paşa grubu havaya hâkimdi. Elliot, İran maslahatgüzarı Malkum Han, Cleanti Scalieri, Namık Kemal gibi isimler Sultan Abdülaziz'in halinde Midhat Paşa'ya destek olmuş ve Sultan V. Murad'ın tahta çıkmasında rol oynamış kimselerdir. Ve hemen belirtelim ki, adı geçenlerin en yakın bağları hepsinin mason olmalarıdır.[553]

Elliot, görevinden ayrılıp Londra'ya döndükten yıllar sonra Sultan Abdülaziz'in ölümü üzerine yazdığı hacimli bir makalede Midhat Paşa'nın gayretlerini övmüş ve Paşa'nın birçok meseleyi kendisiyle istişare ettiğini itiraf etmiştir.[554]

Elliot'un kızı tarafından 1908'de yayınlanan bir makale ise, onun Midhat Paşa ile irtibatlı olarak 1876 Türkiyesi'nin en hayati meselelerine ne kadar nüfuz etmiş olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir.[555]

Sultan Abdülaziz'i hal' etmiş olan Midhat Paşa grubu, Sultan Murad'ın kısa süren saltanatı esnasında devlete hâkim olmuştur. Sultan Abdülhamid'i de tahta çıkaran aynı şahıslardır. Sultan Hamid, Padişahlığın adeta sembolik bir müessese haline getirildiğini amcası Sultan Aziz'in saltanatı döneminde yıllarca gözlemiştir. Bunun içindir ki hâkim güçlere bazı vaadlerde buluna-

---

552 *Sabah*'ın bu sayısını bulamadık. *Ceride*, haberini *Sabah*'tan aldığına göre haber muhtemelen *Sabah*'ta 8 Kasım'da yayınlanmıştır. Haberin 8 Kasım'da *Sabah*'ta yayınlanması için atamanın 4-7 Kasım günleri arasında yapılmış olması gerekir.

553 Constantin Svolopoulos, "L'initiation de Murad VA La Franc-Maçonnarie Par Cl.Scalieri", *Balkanic Studies*, V, 21, 1980, s. 452.

554 Sir Henry Elliot, "The Death of Abdülaziz and of Turkish Reform", *Nineteenth Century*, no. 23-132, February (Şubat) 1888, s. 276-296.

555 Gentrude Elliot, "Turkey in 1876 A Retrospect", *Nineteenth Century*, no. 64-380, October (Ekim) 1908, s. 552-556.

rak tahta geçmiş[556] fakat, devlet dizginlerini ele alınca başta Midhat Paşa olmak üzere, kendi üzerinde bir konsey, bir baskı grubu olarak görmek istemediği bu şahısları bertaraf etmiştir. Nitekim ekibin başı Henry Elliot Midhat Paşa'nın sürülmesinden sonra Londra'ya çağırılmış, yerine Henry Layard tayin edilmiştir.

Suavî, Midhat Paşa'nın 1876 yılında Kanun-ı Esasî'yi ilân etme faaliyetini yoğunlaştırdığı tarihe kadar kendisine karşı hep saygılı ve övücü bir dil kullanmıştır.[557] Hatta Sultan Murad'ın tahta çıkışından sonra yayınladığı *Monténegro* kitabında bile Midhat Paşa'nın 1872'deki Bulgar Meselesi'nde yabancıların müdahalesini engellemesini övmüştür. "Türkiye için bir nimettir ki, işin başında Midhat Paşa gibi bir devlet adamı vardı ve ecnebilerin siyasi müdahale tekliflerini reddetti."[558]

Adı geçen kitabı Suavî'nin Urquhart'ın desteği ile yazdığını daha önce belirtmiştik. Bu demektir ki Urquhart ve ekibi için de Midhat Paşa 1876 yılının ortalarına kadar hâlâ bir ümittir. Ancak Midhat Paşa'nın Kanun-ı Esasî ve meşrutiyet ilan etme çabalarına hız verdiği günlerde Urquhart'ın gazetesi, onun bu teşebbüsünü Osmanlı Devleti için son derece tehlikeli buluyordu.[559]

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Urquhart Sultan Abdülaziz'e yığınla mektup arz ederek devletin dizginlerini Avrupalı Sefirlerden, onların oyuncağı haline gelmiş Bâbıâli idaresinden almasını ve devleti kurtarmasını istemiştir. Bu mektuplardan en sonuncusu ve en mühimi Butler Johnstone'nin İstanbul'a getirdiği halde Hünkâra ulaştıramadığı uzun mektuptur ki yukarıda belirttiğimiz gibi Suavî tarafından Türkçeye tercüme edilip basılmıştır.

Urquhart ayrıca Şeyhülislâm'a yazdığı bir mektupta, Johnstone'un getirdiği mektubun padişaha ulaşması konusunda onun yardımını istemiştir. Mektupta aynı amaçla "Bildiğim Bâbıâli Vüzerâsından mu'ammer kalmış zevat" diye nitelenen Sami Paşa, Namık Paşa ve Rıza Paşa'ya da mektuplar yazıldığı belirtilmiştir. Suavî'nin adı geçen paşaları beğenmesi ve övmesi tesadüf değildir.

Şeyhülislâm'a yazılmış bu mektubu Suavî, Johnstone'un padişaha ulaştıramadığı metupla birlikte yayınlamıştır.[560] Aynı mektup bir defa da *Vakit* gazetesinde neşredilmiştir.

---

556 Elliot'un yazdıkları doğru ise, Sultan Abdülhamid tahta çıkmadan Elliot'a emrinde bulunan bir İngilizi gönderip tavsiyelerini istemiş, İngiltere'ye olan dostluğundan söz etmiştir ve Mavi Kitapları (Blue Book) tercüme ettirip okuduğunu belirtmeyi ihmal etmemiştir. Bkz. Sir Henry Elliot, "The Death of Sultan Abdülaziz an of Turkish Reform", *Ninetcenth Century*, no. 23-132, February (Şubat) 1888, s. 291.

557 *Le Mukhbir* no. 7, 12 October 1867, no. 21, 22 Fevrier (Şubat) 1868, no. 28, 29 Mars (Mart) 1868.

558 *Monténegro*, 1876, Paris, s. 36.

559 *Diplomatic Review*, "Reform in Turkey", July (Temmuz) 1876, s. 162.

560 *Huzûr-ı Şevket-mevfûr-ı Pâdişahîye*, Paris, 1876, s. 14-16.

Urquhart mektubunda Şeyhülislâm'dan dış borçtan vazgeçilmesi, israfın önlenmesi konularında müdahale etmesini istemektedir. Mektup şu sözlerle biter:

> Saltanat-ı Seniyye tenzil-i sâbıktan bakiye kalacak düyûndan bütün bütün kurtarılıp ve refah ve imaret-i kâmileyi mütekeffil bulunan ahkâm-ı şeriât-ı şerife usûl-ı kadîmesine irca' olundukta işte ol vakt –fakat ol vakt– şân-ı kadîmi iade buyurup ser-i istiklalini elcâm-ı esâret encâm ile bend eylemiş olan Paris Muâhedesi ve deklerasyon emsâli mukavelât-ı gadriyye-i Efrenciyyeden âzâd olduğu nesayih-i Rusiyeyi istima'a bile tenezzül buyurmadığını tebeyyün eyler. Keyfiyet muhat-ı ilm...[561]

Bütün bunlar gösteriyor ki Suavî, bazı mevkiler elde etmek için padişaha yaranmıyor, bildiği ve inandığı tarzda hareket ediyordu. O, mücadeleye atıldığı ilk günden beri Bâbıâli'nin Batılı elçilerce kumanda edildiğine inanıyordu. Ve üstadı Urquhart gibi inanıyordu ki, şayet padişah dizginleri ele alır, bu dış müdahaleleri bertaraf ederse devlet kurtulurdu.

Fakat bu günlerde Midhat Paşa'nın gayreti tamamen başka bir istikamette idi. O hazırladığı Anayasa'da Padişah'a İngiltere Kraliyet sisteminde olduğu gibi sembolik ve oldukça pasif bir yer verme niyetindeydi. Ayrıca Suavî'nin artık fikren de ters düştüğü Yeni Osmanlılar; Namık Kemal, Ziya Paşa, Sadullah Bey, Nuri Bey, Midhat Paşa'nın etrafındaki halkayı oluşturuyorlardı. Midhat Paşa Sultan Abdülhamid'le cülûsundan önce yaptığı görüşmede, kendisinden adı geçen şahısları sarayda tutmasını istemiştir.[562]

Bu şahıslarla işbirliği içinde olan Midhat Paşa Padişah'ın haberi ve iradesi olmadan yakında çıkması muhtemel Osmanlı-Rus savaşı için "Asâkir-i Milliyye Cemiyeti" adı altında bir cemiyet kurdurmuştur. Ziya Paşa'yı bu cemiyetin başına getirirken Yeni Osmanlılardan Namık Kemal, Reşad ve Nuri Beyler'e de 23 kişiden oluşan cemiyet üyeleri arasında yer vermiştir.[563] Midhat Paşa bugünlerde ihtilâlci arkadaşı Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa'nın bile onaylamayacağı, kadar başına buyruktur.[564]

İsmail Kemal Bey, İngilizce yayınlanan hatıralarında Suavî'nin İstanbul'a gelip padişahın yakın adamları arasına gişini anlatırken şöyle der: "O, Padişah'a giderek garip bir tarzda, o güne kadar çıkardığı yayın organlarında iddia ettiği fikirlere tamamen zıt olan bir tavırla Padişah'a ecdadının bu koca imparatorluğu oluşturan muazzam haşmetini korumasını ve gücü elinde toplamasını teklif etti. Padişah, bu buluşmadan çok hoşlandı ve onu Galata-

561 *A.g.e.*, s. 16.

562 Ali Haydar, *Midhat Paşa'nın Hayat-ı Siyasiyesi, Hidemâtı, Şehâdeti*, 1322, İstanbul, s. 187.

563 Kaya Bilgegil, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, s. 236-237.

564 Süleymanpaşazâde Sami, *Süleyman Paşa Mahkemesi*, cilt 1, İstanbul, 1328, s. 70-71.

saray Lisesi'ne müdür tayin etti."[565]

Ancak İsmail Kemal Bey, Suavî'nin 1870'li yıllardan itibaren eski meşrutiyetçi Suavî olmadığı gerçeğini gözden kaçırıyordu.

Dikkate değer bir başka konu da, Sultan Abdülhamid'in Suavî aracılığıyla Urquhart'ın yıllardır söyleyip durduğu fikirleriyle tanışmış olmasıdır. Sultan, onun Osmanlı Devleti ve Osmanlı Hanedanı'na karşı olan sempatisine inanıp müteşekkir olmalı ki 1877'de Montreux'de vefat edince Suavî vasıtasıyla eşine ta'ziyetlerini bildirmiştir.

Suavî'nin, Padişah'ın adını kullanarak Urquhart'ın eşine çektiği bu telgraf hem Suavî'nin bu tarihte padişaha ne derecede yakın olduğunu, hem de Sultan Hamid'in Urquhart ailesine sempatisini göstermesi açısından son derece mühimdir.

> Tercüme-i Telgraf
> İsviçre'de Montrö'de Madam Urquhart'a
> Madam
> Urquhart, familyasından ve ahibbâsından mufarakat etti. Urquhart ölmedi, zira Urquhart olan ölmez.
>
> Madam,
> Şevketlü padişahımız efendimiz hazretlerinin sa'd içre Urquhart'a selâm irsal buyurduğunu derhatır ediniz. Millet-i Osmaniyye'nin Padişahından hamalına kadar Urquhart malumdur. Ne kendi, ne eseri, ne familyası ne yadigârları unutulmaz.
> İmza Ali Suavî[566]

Sarayda Şehzadelerin hocası ve padişahın kitapçıbaşısı olarak kaldığı dört küsûr aylık sürede Suavî'nin Padişah'la ne kadar yakınlaşabildiğini bilemiyoruz. Yalnız bilinen bir şey var ki o da, Suavî'nin kendi muhaliflerinden çok daha fazla saraya yakın olduğudur. Mabeynde kaldığı süre içerisinde yazdığı yazılara bakılırsa Sultan'a kayıtsız şartsız bağlıdır ve hukukunun müdafi'idir.

Bu dönemde Suavî'nin *Vakit*, *Sadakât*, *Basiret* ve *Ümran* gazetelerinde yazıları yayınlanmıştır.

Bu makaleleri konularına göre bazı başlıklar altında toplamamız gerekirse şöyle bir tasnif yapabiliriz:

1- Avrupa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı siyasî oyunlarına dikkati çeken ve çareler öneren yazıları.

2- Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesini alkışlayan yazıları.

3- Urquhart ve ona bağlı komitelerin Osmanlı Devleti ile ilgili bazı yayınlarının tercümesi.

565 *Memoirs*, Londra, 1920, s. 120.

566 *Basiret*, no. 2114, 23 Cemaziyelevvel 1294.

Avrupa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi oyunlarına dikkati çeken ve çareler öneren yazıları

Suavî'nin Avrupa'dan döndükten sonraki ilk yazısı İstanbul Tersane Konferansı ile ilgilidir.

Yazara göre, Avrupa devletleri ne kadar birbirleriyle savaşırlarsa savaşsınlar, Osmanlı'ya karşı müttefiktirler. Hele Şark Meselesi'nde bunun böyle olduğu muhakkaktır. Suavî, fikirlerine Avusturya dışişleri bakanı Beust'un 1866'da Avrupa kabinelerine gönderdiği mektubu örnek verir. Beust bu mektubunda, Türklerin Avrupa'dan atılmasından söz etmektedir. Suavî, Beust'un mektubunu daha önce *Republic France* gazetesinde yayınladığını söyler.[567]

Başka bir yazısında, Islahat Fermanı'nın gereğinden fazla uygulandığını, Hıristiyanların üstün sınıf durumuna geldiğini belirten Suavî, Rus generali Gorçakof'un Islahat Fermanı üzerine ısrar etmesini kasıtlı bulur ve gazeteleri bu konuda kamuoyu oluşturmaya çağırır. Şayet kendisine de bir şey sorulursa fikrini söyleyecektir.[568] Suavî *Vakit*'te daha sonra Gorçakof'un Osmanlı aleyhtarı faaliyetlerini konu alan uzun bir yazı yayınlamıştır.[569]

Rusya ile savaşın ayak sesleri duyulurken Suavî devleti daha uyanık olmaya, daha tedbirli davranmaya çağırır. Rusya'nın Paris'teki konsolosu Gorlof'un savaş taraftarı olmadığı için görevden alınıp yerine Savalof'un tayin edilmesini olumlu bir gelişme olarak görmeyen Suavî, bu adamın Fransız ve İngilizleri de Osmanlı'nın aleyhinde kışkırtacağına dair endişelerini dile getirir.

Yazısının son cümlesi "İhtiyat eyleyen zahmet çekmez"dir.[570]

Tedbir ile ilgili olarak "Himar ve Cemel" hikâyesini nakleder. Merkep, sadece ayaklarının önüne baktığı için, uzağa da bakmadığı için sağa sola çarpar, hendeklere düşer; ancak deve ileriyi de gördüğü için selâmetle yürür. Politikada ileriyi görmenin önemine dikkati çeken yazar, hikâyesinin hisse kısmını şöyle bağlar:

> Hisse
> *Avakibe murakabe eden zillet görmez*
> *Kable'l-vukû' tedbir eyleyen zahmet çekmez.*[571]

Sadakât gazetesinde yayınlanan "Cemel ve Himar" hikâyesi ayrıca *Vakit*'te de çıkmıştır.[572]

---

567 *Vakit*, no. 382, 22 Teşrin-i sâni 1876.
568 *Vakit*, no. 389, 28 Teşrin-i sâni 1876.
569 *Vakit*, no. 445, 24 Kanûn-ısâni 1877.
570 *Vakit*, no. 433, 12 Kanûn-ı sâni 1877.
571 *Sadakât*, no. 63, 12 Kanun-ı sâni 1877.
572 *Vakit*, no. 453, 1 Şubat 1877.

"Politika Cadısı Beust"[573] başlıklı bir yazısında Şark Meselesi'ni "Mesele-i Rusîye" olmaktan çıkarıp "Mesele-i Avrupaîye" haline sokan eski Avusturya dışişleri Bakanı Beust'un Londra büyükelçiliğine atanmasına dikkati çeken Suavî bu tehlikeli adamın faaliyetlerinin dikkatle takip edilmesini ister.[574]

Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesini alkışlayan yazıları

Suavî'nin, Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilişini onaylayan ilk yazısı *Sadakât* gazetesinde yayınlanmıştır. "Tard ü Tağrîb"[575] başlıklı bu yazıda önce kendisinin on yıl evvel padişahın iradesi dışında keyfî olarak sürüldüğünü, bunun *Courier D'Orient*'in yazdığı yazıda da belirtildiğini, Sultan'a başvurmalarının hiçbir netice vermediğini anlatır.

Ona göre Midhat Paşa'nın sürülmesi gösterir ki artık sadece korumasız kimseler değil, bizzat sadrazam da kanunun hükmüne tabidir.

Suavî, Âli Paşa ve Fuad Paşa'nın elinde oyuncak olan Sultan Abdülaziz'in pasif tavrı ile Sultan Abdülhamid'in aktif olarak meselelere sahip çıkmasını mukayese etmiş ve Sultan Hamid'i alkışlamıştır. Hatırlayalım ki, o tam meşrutiyetçi olduğu zamanlarda bile sürekli olarak Padişahı meseleye el koymaya çağırıyordu. Bunlardan en dikkate değen olanı Londra *Muhbir*'indeki "Behram'ın Hikâyesi"dir.[576]

Midhat Paşa ki, ülkenin iki numaralı devlet adamıdır, Sultan Abdülaziz'in hal'i, Sultan Murad'ın tahta çıkışı ve indirilmesi, hatta Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışında sahnenin önünde hep o vardı. Sokağa da Midhat Paşa hâkimdir. Ayrıca dönemin süpergücü İngiltere'nin büyükelçisi onun yanındadır. Bütün bunlara rağmen Sultan Abdülhamid'in, ister kendi tahtını sağlamlaştırmak, isterse gerçekten kendi başına buyruk Midhat Paşa'nın daha tehlikeli hale gelmesini önlemek için onu sürgüne göndermesi Suavî tarafından Padişah'ın ülkesinin kaderine el koyması olarak yorumlanmıştır.

Midhat Paşa'nın kendi hazırlattığı Kanun-ı Esasî'nin yine kendisinin koydurduğu 113. maddesi gereği sürülmesini Suavî şöyle değerlendirir:

> İşte hakkaniyet, işte â'lâ ve ednâ'nın müsâvâtı.

---

573 *Vakit*, no. 451, 30 Kanûn-ı sâni 1877.

574 Suavî'nin Count Beust ile ilgili olarak ileri sürdüğü fikirler daha önce Urquhart'ın gazetesi *Diplomatic Review*'de yayınlanmıştır. Bkz. *Diplomatic Review*, "Position of the Christians in Turkey", January (Ocak) 1871, s. 36-45.

575 *Sadakât*, no. 68, 27 Kanûn-ı sâni 1877.

576 *Le Mukhbir*, no. 16, 12 Decembre (Aralık) 1867, s. 1-2.

Midhat Paşa'nın sürgün sebebine gelince:

> Herkes devletimizin müşkilâtını bilir, altı yüz bin nüfus asker işlerinden, güçlerinden kârlarından, kisblerinden, evlâd u iyallerinden cüda düşüp harekette bulunuyorlarsa, birinci rastgelen neferden sual ediniz. Bunlar dâhilen ve hâricen emniyet-i âmmenin hâfızı olan Padişah için geldiler. Yoksa bir sadrazamın gasb-ı nüfuz için kurduğu fırıldaklara alet olmak için gelmediler.[577]

Midhat Paşa'nın sürülmesinin Avrupa'da tahmin edilenin aksine olumlu bir tesir uyandıracağını iddia eden Suavî, ülke için teminatın Padişah'ın kendisi olduğunu söyler. Bu fikrine de Batı'dan bazı örnekler verir. Lord Derby, Rus dışişleri bakanı Gorçakof'tan bir konu ile ilgili teminat isteyince, Gorçakof Çar'ın şahsını ve sözünü göstermiştir. İstanbul Konferansı'na murahhas olarak gelen İngiliz devlet adamı Lord Salisbury de teminatı vezirlerden değil, padişahtan istemiştir.

Suavî, yazısının devamında Midhat Paşa'ya nasihat eder: Ona göre sürgündeki Midhat Paşa'nın yapacağı iki şey vardır. Ya Midhat Paşa Avrupa'ya gider, bir yığın gazeteciyi etrafına toplar, devletini onlara şikâyet eder, kendisinin bulunmadığı zamanlarda ülkenin çok kötü idare edileceğini söyler, o zaman vatan hâini addolunur. Ya da Suavî'nin tuttuğu yolu tutacaktır. O, her ne kadar şahıslara karşı olmuşsa da devletini Avrupalılara asla şikâyet etmemiştir. Aksine devletine karşı yapılan bütün ithamlara imkânları nisbetinde cevap vermiştir.

Suavî, Midhat Paşa'ya kendi tuttuğu yolu tavsiye ederken Urquhart'ın bir sözünün kendisini esir ettiğini söyler. Urquhart'ın sözü Mevlânâ'nın şu mısralarından ilham alınarak söylenmiştir: "Ey birader, tü. heman endişe-i..., mabeka tü üstühan-ı rise-i..." Urquhart kendisine "Sen nesin? Fikir ve endişeden başka bir şey değilsin. Öyle ise düşün, yine düşün, daima düşün, isabet edersin. Lâkin ne vakit ki düşünmeğe kendi nefsini de karıştırsan elbette hata edersin," demiştir.

Suavî'ye göre Midhat Paşa'nın da yapması gereken budur. Şayet Midhat Paşa gittiği yerde Avrupalılara "Ben iş başında bulundum, Devlet-i Osmaniyye idaresinde sizin müdahalenizle size uymaktan başka bir fenalık mevcut olmadığını yakînen anladım," derse sahihan hizmet eder.[578] Aynı yazı bir kere de *Vakit*'te yayınlanmıştır.[579]

Sadakât'ın bu sayısında "Ali Suavî Efendi"nin Paris ve Londra'daki büyük zatlara Midhat Paşa'nın sürgünü hakkında bir telgraf çektiği haber verilmiştir. Telgraf şudur:

---

577 Burada Midhat Paşa'nın kurduğu "Asakir-i Milliye Cemiyeti" ima edilmektedir.

578 *Sadakât*, no. 68, 27 Kanûn-ı sâni 1877.

579 *Vakit*, no. 460, 8 Şubat 1877.

> Devlet kurtuldu, müsâvât-ı kâmile. Çünkü Osmanlı Constitutionu'ndan 113. bend birinci kere bir sadrazam hakkında icra olundu. Nasıl ki bu mânâda bend başka vakitler bikes ve sahipsiz eşhâs haklarında icra olunmakta idi. Bu müsavât-ı kâmileyi gazetelerde neşr ettiriniz. Suavî.[580]

Midhat Paşa aleyhindeki yazılarında Suavî tam manasıyla "Zebûnküş"tür. 10 Şubat tarihli *Vakit*'te Paşa'ya Avrupa'da kimden ne öğreneceği hakkında ders vermeye kalkışmıştır.[581] Onun bu yazıda Midhat Paşa'ya öğrensin diye tavsiye ettiği şeyler, Paşa'nın bütün bir cehaletini ortaya koyan hususlardır.

Suavî'ye göre Midhat Paşa ilk olarak Paris'te Le Play'e gidip onun "Saltanatlar sarayın âdâb ve teşrifatına uyulmadığı için yıkılır," hükmünü dinlemelidir.

Sonra Mekteb-i Şarkiyye'ye gider, Mora'nın nasıl Yunanistan olduğunu, Navarin'de donanmamızın yok edilmesiyle Rusya'nın nasıl büyük bir fırsat elde ettiğini öğrenir.

Paris'te Rus elçisi Gorlof'a gider. Gorlof ona Rusya ne zaman Osmanlı'ya savaş açmışsa iki sene hazırlandığını, ne zaman Osmanlı ona bu fırsatı vermişse savaşı ona kazandırdığını anlatır.

Sonra Suavî, Paşa'yı Londra'ya gönderir. Londra'da Lord Derby ona Osmanlı hanedanının neden devam ettiğini ve devam etmesi gerektiğini anlatır.

Sonra Mister Roland'a gider. Mister Roland, Paşa'ya Lord Derby ile görüşmeden önce, onun Mavi Kitaplar'daki iki yazısını okumasının isabet olacağını anlatır. Bu makalelerden biri artık Türklerin de Paris muahedesinden sıyrılmaları gerektiği, diğeri ise Osmanlı Devleti'ne teklif edilen reformların bu ülkenin şartlarına uyması lazım geldiğidir.

Yazı şöyle devam eder:

> Midhat Paşa işte bu seyahatlerle burada ve yerinde görmediği şeyleri harice çıkmakla görür.
>
> Mısra
>
> *Gezer deryâda mâhiler niçin deryâyı bilmezler*
> *Ol vakt ve yalnız ol vakt Paris'te ikamet edip başlar Avrupalılar*
> *cühelâsıyla uğraşmağa*

Suavî, Avrupa kültürü zayıf olduğu bilinen Midhat Paşa'ya bu tarafını hatırlatıyor ve bir mânâda kendisini ona örnek gösteriyordu. Üslup son derecede alaycı ve acımasızdır.

Suavî bu çizgide de durmaz, Midhat Paşa'yı resmen hâin ilân eder. Üstelik onun hıyânetini Fuad Paşa'nın vatanperverliği ile karşılaştırır.[582]

---

580 *Sadakât*, no. 68, 27 Kanûn-ı sâni 1877.

581 *Vakit*, no. 462, 10 Şubat 1877.

582 *Vakit*, no. 463, 11 Şubat 1877.

Rus Dışişleri Bakanı Mençikof İstanbul'a gelişlerinden birinde protokole uymadan doğrudan hünkâra gider ve kabul edilir. Fuad Paşa, Hariciye Nâzırı olarak bundan alınır. Durumu sadarete bildirir, fakat oradan da kabul görmez. Bunun üzerine o gece İngiltere sefareti 1. Tercümanı Fuad Paşa'ya gelir. Kendisi gibi değerli bir devlet adamının feda edilmesinden dolayı üzüntüsünü belirtir. Fuad Paşa ve emsali şahısların devlet için vazgeçilmez olduğunu, aksi takdirde devletin büyük zorluklarla karşılaşacağını söyler. Fakat Fuad Paşa tercümanın niyetinin ağzından lâf almak, bazı devlet sırlarını elde etmek olduğunu anlar. Ona dönüp, devletin asla batmayacağını, kendisi gibi kimseleri yetiştiren bir devletin, kendi yerine onun işini daha iyi yapabilecek birini getirecek kudrette olduğunu söyler.

Yukarıdaki olayı nakleden Suavî, Fuad Paşa için "Fuad Paşa, işte devlet ve vatan, işte haddini bilir büyük adam,"[583] der.

Suavî'nin iddiasına göre, Midhat Paşa sürgüne giderken "Artık bu millet battı," demiştir. Bundan dolayı Suavî ona "işte muhîn-i devlet ü vatan, işte haddini bilmez küçük adam," diye saldırır. Haddizatında Suavî bu hırçınlığı ile kendisini küçültüyordu.

Suavî'nin Midhat Paşa'nın sürülmesi ile ilgili olarak yazdığı son yazı 16 Şubat tarihlidir. *Vakit*'te çıkan bu yazıda[584] aynı zamanda Avrupa'daki sürgün uygulamalarına değinilmiştir.

"Kanûn-ı Tard u Tağrîb" başlıklı bu makalede sürgün cezasına Avrupa'da "Banishment" dendiği ve bir kimsenin mahkeme kararı olmadan sürülmesinin birçok ülkede Anayasa gereği olarak devlet başkanı tarafından yapılabildiği ileri sürülmüş, dolayısıyla 1876 Anayasası'nın Padişah'a verdiği bu yetkiye dayanılarak Midhat Paşa'nın sürülmesinde hukukî bir usulsüzlük olmadığı sonucuna varılmıştır.

Midhat Paşa'nın da mahkeme kararı olmadan yakın geçmişte bazı kazaskerleri sürdüğünü söyleyen yazar, makalesinin sonunda bir Hıristiyanın Midhat Paşa'nın sürgünü ile ilgili sözlerine yer verir:

> İşte bu meselenin verdiği derse mebnidir ki, Çarşamba günü Hıristiyandan bir büyük ve ârif zat şu kelâm-ı söyledi. "Zât-ı Şevket-Simât-ı Pâdişahîye şimdi Midhat Paşa bir arzuhal ile, "Bana tevdi buyurduğunuz iktidar ile sarhoş olup, ne yaptığımı bilememiştim. Şimdi ayıldım, ifakat buldum" diye yazar ve bu mektubu Avrupa gazeteleriyle neşreylerse Muhabbet-i Vatanîyesini isbat eder.[585]

583 Suavî, *Muhbir* ve *Ulûm*'da zaman zaman Fuad Paşa'yı tenkid ederse de Âli Paşa'ya yönelttiği taarruzları hiçbir zaman ona çevirmemiştir. Bir yazısında Fuad Paşa ile şahsen dost olduğunu, sofrasına oturup yemeğini yediğini, hatta Paşa'nın onun Şehzade Camii'nde derslerine katıldığını, buna rağmen hatasını bulduğu anda tenkid etmekten geri kalmayacağını söyler. *Le Mukhbir*, "Şahsiyat", no. 28, 28 Mars (Mart) 1868.

584 *Vakit*, no. 467, 16 Şubat 1877.

585 *Vakit*, no. 467, 16 Şubat 1877.

Suavî'nin sözünü ettiği bu Hıristiyan, Saint Clair'dir. Saint Clair de *Vakit* ve *Mûsavat* gazetelerinde Midhat Paşa'nın aleyhinde ve Suavî ile tam bir fikir beraberliği gösteren şiddetli yazılar yazmıştır. Hatta Suavî Şubat ayı içerisinde Midhat Paşa aleyhindeki yazılara son verdiği halde Clair hızını alamamış, devam etmiştir.[586]

Saint Clair'in Suavî'nin yakın dostu olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu zat, Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda Sultan Abdülhamid'in aleyhine dönmüştür. Çırağan Hadisesi üzerinde dururken Saint Clair'e tekrar döneceğiz.

Suavî'nin Urquhart ve ona bağlı komitelerin Osmanlı Devleti ile ilgili bazı yayınlarından yaptığı tercümeleri yayınlaması

Suavî *Vakit* gazetesinin 22 Ocak 1877 tarihli sayısında "Gorçakof'un Mektubu" başlığı altında Foreign Affairs Committee'lerin Sultan Abdülaziz'e 1867 yılında arz ettikleri bir mektubu tercüme etmiştir. Mektupta Rusya'nın Osmanlı'ya yönelik emellerine dikkat çekilir. Komiteler, Sultan'dan tedbir alarak hem ülkesini, hem de Avrupa'yı korumasını istirham ederler.[587]

Yazının hemen devamında: "İngiliz Urquhart'ın Montrö'den İstanbul'a Şeyhülislâm Efendi'ye yazdığı mektubun sureti" başlığıyla Urquhart'ın bir mektubuna yer verilmiştir.[588]

Suavî, Urquhart'ın Osmanlı'nın dış borçlarına dair New Castle Foreign Affairs Committee'ye gönderdiği bir kitapçık hacmindeki mektubu 1875'te Paris'te tercüme ederek risale halinde basmıştır. Aynı tercümeyi bu sefer *Sadakât* gazetesinde "Mütercimi Ali Suavî" imzasıyla tekrar görüyoruz.[589]

Suavî Mabeyn'de iken gazetelerde hakkında çıkan yazılar

Sadakât gazetesindeki bir habere göre,[590] Suavî'nin Avrupalı dostları onun Avrupa'da ülkesini en iyi şekilde temsil ve müdafaa etmesinden dolayı aralarında aldıkları bir kararla "resm-i mücessem"ini[591] yaptırmayı kararlaştırmışlardır.

---

586 Saint Clair'in Midhat Paşa aleyhindeki yazıları için bkz. *Vakit*, no. 482, 30 Şubat 1877; *Mûsavat* no. 93, 23 Şubat 1877; *Mûsavat* no. 110, 18 Mart 1877.

587 *Vakit*, no. 443, 22 Kanûn-ı sânî 1877.

588 *Vakit*, no. 443, 22 Kanûn-ı sânî 1877, s. 2-3.

589 *Sadakât*, no. 73, 2 Şubat 1877. no. 74, 3 Şubat 1877.

590 *Sadakât*, no. 65, 24 Kanûn-ı sânî 1877.

591 Osmanlıca sözlüklerde bir terim olarak yer almayan "resm-i mücessem" kavramının kesin olarak heykel karşılığında mı yoksa boydan resim karşılığında mı kullanıldığını tesbit edemiyoruz.

Sadakât, Suavî'nin Avrupa'daki hizmetlerini "tâkat-i insaniyetin haricinde ve ukûl-ı beşerin fevkinde" gibi son derecede mübalağalı ifadelerle süslediği bir girişten sonra bu "resm-i mücessem" meselesini haber vermiştir. Habere göre, İtalyan ressam-heykeltıraşı Marino'ya yaptırılan bu "resm-i mücessem" Galata gümrüğüne gelmiş ve bazı kimseler gümrükten alarak Suavî'nin Fazıl Paşa ile Sultan Ahmet arasındaki evine koymuşlardır.

Sadakât'a göre Piza'lı ressam Marino "Vatan ve milleti hakkındaki fedakârlık ve hizmetinin sıyt u şöhreti bütün âlemi ihâta eden bir zatın resmini yapmağı canına minnet" bilmiştir. Gazete Suavî'nin şahsı ile ilgili mübalağalı methiyelerle, dualarla haberini bağlamıştır.

Aynı gazete iki gün sonraki bir yazısında, Suavî'nin "resm-i mücessem"ini yaptırıp gönderen İngiliz ve Fransızlara hamiyetli Osmanlıların teşekkür vazifelerini yerine getirmek istediklerini ve müşterek bir arîza hazırlanacağını bildirir. Ancak bazı ayrıntılar üzerinde değişik görüşler bulunmasından dolayı bu teşekkür vazifesinin yerine getirilmesi için nasıl hareket edileceğinin daha sonra yazılacağı belirtilmiştir.[592]

Sadakât'ın 67 nolu sayısındaki başka bir haberde ise Suavî'nin biyografisini yazan bir Fransız'dan söz edilmektedir. Haber şöyledir:

> Efendi Hazretlerinin tercüme-i haline ve bilcümle Avrupa'da geçirdiği ömre ve kendisi Osmanlı ve hem de Müslüman –lâkin halis Müslüman– olduğu halde Avrupa ulemâ ve hükemâsından cihet-i İslâm u Osmanîye celb eylediği zevâta bu celbinde sarf buyurduğu vech-i ulûm u ma'arife dair Revue Parisienne nam gazetenin Andre De Saint-Ville nam müellifi tarafından bir kitap telif ve neşr olunduğuna dair Morning Post gazetesi bir bend yazdığı Londra'dan telgrafla Almanya'ya iş'ar etmiş olduklarını bu hafta alınan Alman gazetelerinde okundu.
>
> Muşârünileyh hazretlerinin memâlik-i şâhânede geçirdiği ömrü ne suretle geçirdiği Osmanlıdan ekserisinin malumu olduğundan, bilinmesi lâzım gelen cihet, Avrupa'da bulunduğu zamanını ne yolda sarf ettiğidir. Bu kitap ise o ciheti beyanı mütekeffil olmak lâzım geleceğinden İstanbul'a geldiği anda bittercüme parça parça gazetemizde neşr edeceğimizi hamiyetli vatandaşlara va'd ederiz.[593]

Sadakât'ın 72 nolu sayısında ise söz konusu eserin sipariş edildiği ve geldiği zaman yayınlanacağı bildirilmiştir.[594]

Bu haberler dışında Suavî'nin bazı gazetelerde Hersek üzerine yazdığı 1.

---

592 *Sadakât*, no. 67, 26 Kanûn-ı sâni 1877.

593 *Sadakât*, no. 61, 24 Kanûn-ı sâni 1877. Bibliothèque Nationale'da Suavî ile ilgili yazılmış bir biyografi kitabına rastlayamadık.

594 *Sadakât*, no. 92, 1 Şubat 1877.

kitabı olan *A propos de l'Herzégovine*'in Türkçeye tercüme edilerek gazetelerde parça parça yayınlandığını görüyoruz.[595]

Avrupa'dan döndükten sonra Suavî'nin en çok yazdığı gazetelerden biri *Ümran* gazetesidir. Ancak bu gazetenin şimdiye kadar sadece üç sayısını bulabildik.

Suavî Mekteb-i Sultanî müdürü

Suavî, 1 Şubat 1877 tarihinde Sultan Abdülhamid'in şifahi emriyle Mekteb-i Sultanî'ye (bugünkü Galatasaray Lisesi) müdür olarak tayin edilmiştir.[596]

Sadakât gazetesi 1 Şubat 1877 tarihli sayısında atama ile ilgili şu haberi vermektedir:

> Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyizi ile Ali Suavî Efendi Hazretlerine tevcih buyurulmuştur.

Bu haberden sonra *Sadakât* Suavî'ye mutad övgüler yağdırmış, onun eğitim konusunda bilhassa Avrupa'da kazandığı tecrübelerden söz etmiştir. *Sadakât*'a göre, Suavî Avrupa'da bulunduğu yıllarda ilkokullara kadar Avrupa ülkelerindeki eğitim sistemlerini, onların işleyiş tarzını incelemiştir. Bu tecrübelere sahip olan Suavî "Ve zaten Ulûm-ı Şarkiyye ve Garbiyye ve Fünûn-ı İslâmîyye vü hikemiyyeyi câmi' bir kütüphane-i âlem denmeğe şâyan bir zât-ı 'âli-kadrdır."

Gazete daha sonra padişahı yapmış olduğu isabetli atamadan dolayı kutlar:

> Ali Suavî gibi hâlis, sâdık, âlim fâzıl bir bendesini Mekteb-i Sultanî ve Darü'l-fünûn-ı Osmanî gibi Hukuk ve Turûk u Me'âbir ve Mühendishane ve daha nice ulûm ve funûn mekteplerini câmi bir fezailhâneye nâzır nasb ve tayin buyurmaları zât-ı pâdişahânelerinin intihâb-ı memuriyetçe olan iktidâr-ı fevkalâdelerini irâe eder.

Söz konusu yazı, Suavî'nin okulu numune bir müessese yapacağı inanç ve temennisiyle sona erer.[597]

---

595 *Vakit*, no. 432, 11 Kanûn-ı sâni 1877 (Herzégovine'nin 5. kısmı), no. 433, 12 Kanûn-ı sâni 1877; *Sadakât*, no. 75, 4 Şubat 1877; no. 86, 16 Şubat 1877. Bu tarihler arasında *1. Herzégovine* kitabının büyük bir kısmı tefrika edilmiştir.

596 Tayin tarihi bugüne kadar hiçbir araştırmacı tarafından doğru verilmemiştir. Bkz. Ziyad Ebuzziya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, cilt III, s. 327 (13.1.1877); Prof. Dr. Yahya Akyüz, "Galatasaray Lisesi'nin Islahına ilişkin Ali Suavî'nin Girişimlerini Gösteren Bir Belge", *Belleten*, cilt XLVI, Ocak 1982, s. 122 (1.1.1877); Muhittin Sandıkoğlu, Fera Semenderoğlu, *Galatasaray Lisesi*, s. 30 (27 Ocak 1876); İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavî*, İstanbul, 1991 (Ocak 1877), s. 219; Abdullah Uçman, "Ali Suavî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 2, s. 446 (Haziran 1877).

597 *Sadakât*, no. 72, 1 Şubat 1877.

3 Şubat 1877 tarihli *Sadakât*'ın bildirdiğine göre Suavî Padişah'ı ziyaret ederek göreve başlamıştır:

> Ali Suavî Efendi Hazretleri evvelki gün berâ-yı teşekkür huzur-ı Hazret-i Şehinşâhîye çıkıp nâil-i iltifat buyurulduktan sonra Galatasarayı'nı bit-teşrif memuriyet-i âlilerine besleme-keş-i mübaşeret olmuşlardır.[598]

Aynı gazetenin bir başka haberine göre ise Suavî için eski müdür Sava Paşa tarafından devir teslim töreni düzenlenmiştir.

> Ali Suavî Efendi Hazretleri evvelki gün makam-ı âlîlerini teşrif buyurdukları sırada Mekteb-i Sultanî Müdür-i sâbıkı olup bu kere tayin ile Cezayir-i Bahr-ı Sefid vilayetine gitmek üzere bulunan Sava Paşa mektebin muallimîn ve memurînini Ali Suavî Efendi hazretlerine takdim ettiği sırada "bugünkü günde Ulûm-ı Şarkiyye ve Garbiyye'yi câmi ve bütün dünyada muhabbet-i vataniyye ile müştehir böyle bir zât-ı adimü'l-misâli padişah-ı hakâyık-âgâh Efendimiz hazretlerinin bu mektebe tayin buyurmalarını şükrü eda olunamaz bir ihsan ve inayet olduğundan biz, bilcümle vatandaşlar kendimizi bahtiyar addetmeliyiz" diye bedi'-i kelâm ederek bir güzel nutuk irad etmiştir.[599]

Suavî'nin tayini ile ilgili padişah iradesi ise göreve başlamasından 13 gün sonra çıkmıştır. Atama ile ilgili teklif ve iradenin suretleri aşağıdadır:

> Atûfetlû Efendim Hazretleri,
> Devletlû Sava Paşa Hazretlerinin Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd Vilâyeti Valiliğine memuriyeti hasebiyle münhal olan Mekteb-i Sultanî müdürlüğüne münasib ve muktedir birinin tayini iktiza edip, çünkü mekteb-i mezkûr sunûf-ı muhtelife-i teba'a etfalinden mürekkep olduğu cihetle idaresinde bulunacak zatın Fransızca bilmesi ve Avrupa'da olan emsâli mekteplerin usûl-ı tedrisiyye ve ahvâl-ı sâiresine vakıf ma'arif-mendandan olması elzem bulunduğuna ve Suavî Efendi şu beyan edilen evsâf ve malûmatı hâiz olduğuna binâen mûmaileyhin sâye-i füyûzât-vâye-i Hazret-i mülûkânede uhdesine rütbe-i sâniyye sınıfı mütemâyizi tevcihi ve maaş-ı muhassasıyla zikr olunan mektep müdürlüğüne icrâ-i memuriyeti hakkında her ne vechile emr ü fermân-ı Hümâyûn-i Cenab-ı Şehriyarî şerefsünûh u südûr buyrulur ise mantuk-ı celîli infaz edileceği beyanıyla tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim.
> 28 Muharrem 1294
> (12 Şubat 1877)

598 *Sadakât*, no. 74, 3 Şubat 1877.
599 *Sadakât*, no. 75, 4 Şubat 1877.

Marûz-ı Çâker-i Kemîneleridir ki,

Hâme-pîra'-yı ta'zim olan işbu tezkere-i sâmiye-i vekâlet-penahîleri manzûr-ı ali-i cenab-ı mülûkâne buyurulmuş ve ber-vech-i istizan efendi-i mümâileyhin uhdesine rütbe-i mezkûrenin tevcihi ile zikr olunan mektep müdürlüğüne icra-i memuriyeti müteallik ve şeref sûdur buyurulan irade-i seniyye-i cenab-ı Şehriyârî mantuk-ı münîfinden bulunmuş olmağıyla ol babda emr ü ferman Hazret-i veliyyü'l-emrindir.

29 Muharrem 1294[600]

(13 Şubat 1877)

Atama aynı gün *Vakit* gazetesinin "Tevcihat" sütununda ilk madde olarak yer almıştır: "Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü... rütbe-i sâniyye sınıf-ı mütemâyiz.. İzzetli Ali Suavî Efendiye..."[601]

Suavî'nin Galatarasay Lisesi'ne müdür olarak tayin edilmesini, onun Midhat Paşa aleyhine yazdığı yazılara bağlayanlar çoğunluktadır. Gerçi kendisinin bu yazılarda Padişah'a yaranmaya çalıştığı ve ona bağlılığını mübalağalı bir dil ve tavırla ifade ettiği açıktır. Ancak onun gerçekten söz konusu yazılardan dolayı mı Mekteb-i Sultanî müdürlüğüne tayin edildiği hususu tartışma götürür bir meseledir.

Suavî, Avrupa'dan döner dönmez, belki de daha dönmeden, giyabında Padişah onu Tercüme Kurulu'na üye tayin ediyorsa, onun katılmasının istenmediği bir Kurulu bir daha toplanmamak üzere tatil ediyorsa, daha da önemlisi geldiğinin ilk günlerinde onu sarayına alıp Şehzadelerine hoca ve kendisine kitapçıbaşı tayin ediyorsa, arada önceden teessüs etmiş bir güven var demektir. Bu tarihte Midhat Paşa Sadrazam değildir. Ne Paşa'nın sürgünü, ne de Suavî'nin onun aleyhindeki yazıları henüz ortada yoktur. Kaldı ki Suavî Galatasaray Müdürü sıfatıyla Saray'daki kadar Padişah'a yakın olamazdı.

Kanaatimizce, Suavî'nin Galatasaray'a tayininde esas sebep onun Padişah'ı Galatarasay'ın ıslahı konusunda ikna etmiş olmasıdır. Çünkü Suavî, daha Galatarasay'ın kuruluş günlerinden itibaren okulda eğitim dilinin Fransızca olmasına tepki göstermiştir. Ona göre bu durum ülkedeki Fransız nüfuzunu arttıracak ve diğer ülkelerin kıskançlıklarına sebep olacaktır.

Suavî, Londra *Muhbir*'in 31. sayısında, Sultan Abdülaziz'in Şûra-yı Devlet'in açılışı esnasında yaptığı konuşmanın Avrupa gazetelerine, Osmanlı üzerinde Fransız nüfûzunun daha da artacağı yorumlarıyla yansımasından söz ettikten sonra, onlara hak veren bazı uygulamalardan örnekler zikreder. Bunlardan biri de Mekteb-i Sultanî'dir. Şöyle diyor Suavî:

---

600 Başbakanlık Devlet Arşivi, irade no. 65013.

601 *Vakit*, no. 465, 13 Şubat 1877.

> Bâbıâli bir mektep yaptı. Onda yalnız Fransız lisanı üzere tahsil edilmesini şart koştu ve o mektebi Fransız sefirinin nezâret-i müstakilesi altına verdi. Bunu gören Yunan dahi yalnız Yunan lisanı üzere tahsil olunmak şartı ile İstanbul'da vesair Memalik-i Osmaniye'de Mektepler talep eyledi. Badehu Rusya yalnız Rus lisanı üzere mektep talep eyledi. Bâbıâli cânibinden Rusya'ya, "Fransız lisanı üzere mektep tesisinden muradımız ma'ariftir" dedi ise de Rusya sefiri dedi ki "Şark ihtilâtı hukûkuna dahil olan devletler müsavat üzere dahildir ki birine verilen imtiyaz diğerinden dirig tutulmayacaktır. Fransız lisanına hususen nezâret tahsis ederek Osmanlı mektebi açtınız. Bu ise Şark'ta Fransız tefevvukunu diğer devlet nüfuzlarına tercih etmek demektir. Binâberin bu imtiyazı herbirimiz talepte haklıyız" demiştir.[602]

Suavî'nin yukarıdaki endişeleri ve verdiği haber doğrudur. Nitekim İngiltere'nin İstanbul Elçisi Elliot'un Rus Elçisi general İgnatyef'in Bâbıâli'yi aynı konuda sıkıştırması ile ilgili raporunda kendisi de okuldan Fransız koleji diye söz eder ve bunun Fransız nüfuzunu arttıracağına dair endişelerini belirtir.[603]

Suavî, başından beri Galatarasay'ın eğitim tarzını ve yapısını beğenmiyordu. Onun Avrupalı dostları, yani Urquhart Ekolü'nün görüşleri de bu istikamettedir. *Hürriyet* gazetesinin 13. sayısında ismi açıklanmayan bir Avrupalı dostun gönderdiği yazı dolayısıyla bu meçhul dost, *Hürriyet* tarafından şöyle takdim ediliyordu.

> Avrupa akademilerinden biri azasından Türkçe bilir, Osmanlıları sever, insaniyete hizmet eder bir zat tarafından reside-i dest-i mesruriyetimiz olan mektubun hülâsasıdır.[604]

Büyük bir ihtimalle burada ismi verilmeyen Şahıs ya Urquhart veya Charles Wells'tir. Söz konusu kişinin hem Türkçe bilmesi hem Avrupa akademilerinden birinin mensubu olması[605] bu şahsın Charles Wells olduğu ihtimalini kuvvetlendirir. Kaldı ki *Hürriyet*'in aynı sayısında Wells'in Osmanlılar için ne derece hayırhâh olduğundan ve bu konudaki hizmetlerinden söz edilir.

Söz konusu şahsın *Hürriyet*'e Osmanlı Maarifi hakkında gönderdiği yazı şudur.

> Hürriyet'in beşinci nüshasında Osmanlıların ki; bilcümle ehl-i İslâmın noksan-ı ma'rifetine dair olan münderecatı bendeniz de tasdik ederim.

---

602 *Le Mukhbir*, no. 31, 20 Mai (Mayıs) 1868. Aynı yazı *Public Opinion* gazetesi tarafından iktibas edilmiştir. Bkz. *Public Opinion*, 30 May (Mayıs) 1868, s. 557.

603 P.R.O.F.O- 195-899 From Elliot to. F.O., no. 191.

604 *Hürriyet*, no. 13, 21 Eylül 1868.

605 Royal Asiatic Society.

> Size kesb-i refâh-ı medeniyet için ne askerin kesreti, ne donanmanın cesâmeti, ne de Galatasaray'da, Fransız hocalarla doldurulan mektebin muâveneti lâzımdır. Kendi mekteplerinizin tanzimine bakınız. Bir Türk çocuğunu koca imâmeli hocaların elinden alıp da keçi sakallı Fransızlara teslim etmek ne fâideyi müntic olur? İşin daha kolayı var. En evvel ulemânızı besleyiniz. Ve ekser medreselerin başı kesâfet-i imameden haricen ne kadar heybet kesb etmişse, bâtınen o kadar hâli olduğunu isbat ederiz. Vakitlerini yalnız ahirete faydası olan ulûma hasretmesinler, biraz da tarih, coğrafya gibi, hikmet-i tabiîyye gibi dünyaya elzem olan maarife baksınlar. İnsan bit-tabi vefat eder, fakat memat için değil, fakat hayat için halkolunmuştur. Bendeniz Devlet-i Osmaniye'nin Islah-ı ma'rifetine dair Avrupa gazetelerinde bazı mülâhazatı yazdığım gibi ileride Hürriyet'e dahi gönderirim.[606]

Galatasaray'ın yapısını ve programını beğenmeyenler sadece Yeni Osmanlılar, Avrupalı Türk dostları, dindar çevreler değildir. Papa bile okulu kozmopolit bulmuş ve Roman Katolik çocuklarının okula girmesine izin vermemiştir. Daha sonraki teşebbüslerle ancak eşitlik meselesi ön plana çıkarılarak Papa ikna edilebilmiştir.[607]

Galatasaray'ın Fransız nüfuzunu arttıracağı ve frenkleşme eğilimini hızlandıracağına dair özellikle *Basiret* gazetesinde bir yığın yazı çıkmıştır. Bu yazılara Suavî'nin okuldaki ıslahat programını ele alırken temas edeceğiz.[608]

Onun müdürlüğe atanmasından kısa bir süre sonra okulda köklü bir ıslahat yapacağına dair gazetelerde haberler çıkmıştır.

> İzzetlü Ali Suavî Efendi Mekâtib-i Alîye'-i Sultanîye'ye müdür olandan beri pek çok ıslahâta mübâşeret eyledi. Mekâtib şâkirdlerinden işitildiğinden Efendiyi mümaileyhden bu ıslahâtının tafsilâtının gazetemize verilmesi rica olundukta va'd buyurdular. İnşallah bu ıslahâtın tafsilâtı bir iki güne kadar gazetemiz ile neşr olunur.[609]

Suavî'nin Galatasaray'da yapmak istediği ıslahat neydi? Bu soruya cevap verebilmek için kendisinin müdürlüğe getirildiği sırada okulun durumunu bilmemiz gereklidir.

Suavî, Sava Paşa'dan görevi devraldığı zaman Galatasaray'ın idarî ve eğitim kadrosu, tedrisat şekli ve programı şöyledir:

---

606 *Hürriyet* no. 13, 21 Septembre (Eylûl) 1868.

607 P.R.O.F.O 195/923 From Elliot to Foreign Office June, 9 Haziran 1869, Constantinople.

608 Tepkiler için bkz. İhsan Sungu, "Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu", *Belleten*, cilt VII, sayı 28, Ekim 1943.

609 *Vakit*, no. 477, 25 Şubat 1877.

İdarî Durum	
Müdür	Sava Paşa (Osmanlı-Gayrimüslim)
İkinci Müdür	Mösyö Delbis (Fransız)
Mesârif Müdürü	Mösyö Yufanis (Fransız)
Öğretmen Durumu	
Türk-Müslüman Öğretmen Sayısı	12
Gayrimüslim ve Yabancı Öğretmen Sayısı	31
Öğrenci Durumu	
	Kişi
Dahilî (Yatılı)	353
Nisf-dahilî (Yarı Yatılı)	22
Haricî (Gündüzlü)	181
Toplam	560

Mekteb-i Sultanî, o zaman bugünkü statüde bir lise değildir. Okulun bünyesinde üç tane yüksek okul daha vardır. Bunların yönetimi de Mekteb-i Sultanî müdürüne bağlıydı. Yani Mekteb-i Sultanî küçük çapta bir Üniversite yapısında idi. Bundan dolayıdır ki Suavî zaman zaman kendisini Mekteb-i Sultanî Müdürü yerine "Mekteb-i Sultanî Nâzırı" olarak takdim etmiştir. Aynı tarihlerde Mekteb-i Tıbbîye, Mekteb-i Harbîye'nin müdürlerine de "Nazır" denmektedir. Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü için de günün gazetelerinde zaman zaman "Nazırlık" kelimesinin kullanıldığına şahit oluyoruz.[610]

Üç yüksekokulu bünyesinde barından Darü'l-fünûn-i Sultanî'nin durumu ise şöyledir:

	Öğretmen sayısı	Öğrenci sayısı
Edebiyat Mektebi	5	61
Hukuk Mektebi	7	61
Turûk u Me'âbır	15	43
(Yollar ve Geçitler)	-	-
Toplam	27	129

Demek oluyor ki Suavî 7 yardımcı personelle birlikte 80 personel ve 689 öğrencinin idaresine tayin edilmiştir. Okuldaki hizmetli sayısı ile ilgili bilgi ise elimizde yoktur.

610 İbnü'l-Emin ve Tanpınar, Suavî'nin kendisine "Mekteb-i Sultanî Nâzırı" demesini aleyhinde bir delil olarak kullanırlar. Halbuki Suavî'den önceki müdür Sava Paşa'nın Cezayir-i Bahr-ı Sefîd valiliğine atanmasıyla ilgili haberde kendisinden "Mekteb-i Sultanî Nâzırı" olarak bahsedilmektedir. *Ceride-i Havadis*, no. 3307, 19 Mhr. 1294 (3 Şubat 1877). Ölümünden sonra Suavî'nin aleyhinde çok çirkin yazılar yayınlayan *Tercüman-ı Şark* gazetesi dahi Suavî için, "Mekteb-i Sultanî Nâzırı" demektedir (*T. Şark*, no. 44, 24 Mayıs 1878).

Ders Programları

Türkçe Dersler

Osmanlıca	8 sınıfta

Fransızca Verilen Dersler

İdâdî Sınıf (Hazırlık)

Fransızca Lisanı ve Ta'dât (Birinci Kısım)
Fransızca Lisanı ve Ta'dât (İkinci Kısım)
Fransızca Lisanı ve Ta'dât (Üçüncü Kısım)
Fransızca hüsn-i hat
Resm-i Taklidî

Birinci Sınıf

Fransızca lisanı ve Ta'dât (Birinci Kısım)
Fransızca lisanı ve Ta'dât (İkinci Kısım)
Fransızca hüsn-i hat
Resm-i Taklidi

İkinci Sınıf

Fransızca lisanı ve Ta'dât (Birinci Kısım)
Fransızca lisanı ve Ta'dât (İkinci Kısım)
Fransızca hüsn-i hat
Resm-i Taklidi

Üçüncü Sınıf

Fransızca lisanı
Tarih ve coğrafya-yı Atik
Coğrafya
İlm-i Hesap
Fransızca Hüsn-i Hat
Resm-i Taklidi

Dördüncü Sınıf

Fransız ve Latin Lisanları
Roma ve Yunan Tarihleri
Zaman-ı Atika Coğrafyası
Coğrafya
Riyaziyât
Fransızca Hüsn-i Hat
Resm-i Taklidi

Beşinci Sınıf

Edebiyat ve Kurûn-ı Vasatî Tarihi
Coğrafya
Riyaziyât
Hikmet-i Tabiîyye ve Kimya
Resm-i Taklidi - Resm-i Hatt

Altıncı Sınıf

Hikmet-i Tablîye ve Kimya
Rıyaziyât
Tarih-i Tabiî
Edebiyat ve Kurûn-ı Vasati Şubesi
Latin Lisanı
Coğrafya
Esatir-i Evvelin
Usul-ı Defter
Resm-i Taklidi
Resm-i Hatt

Yedinci Sınıf

İlm-i Belagat ve Hikmet
Kurûn-ı Ahire Tarihi ile Devlet-i Âliyye Tarihi
Coğrafya
Latin Lisanı
İlm-i Âsâr-ı Âtika
Hikmet-i Tabîiyye ve Kimya
Riyaziyat
Tarih-i Tabiî
Resm-i Taklidî
Resm-i Hatt

Sekizinci Sınıf

Edebiyat Şubesi:
İlm-i Belagat ve Hikmet
Kurûn-ı Ahire ve Asr-ı Hazır
Coğrafya
Latin Lisanı
İlm-i Âsâr-ı Atika
Kozmoğrafya
Tarih-i Tabiî
Resm-i Taklidî
Resm-I Hatt

Fünûn Şubesi

Hikmet-i Tabiiyye ve Fünün
Riyaziyât
İmalât-ı Kimyeviyye
Coğrafya
İlm-i Âsâr-ı Atika
Tarih-i Tablî
Resm-I Taklidî
Resm-i Hatt

Tercihli Olarak Öğretilen Diller
Lisân-ı Rûmî
Lisân-ı Ermeni
Bulgar Lisanı
İngiliz Lisanı
Alman Lisanı
İtalya Lisanı[611]

Yukarıdaki genel görünüm, Suavî'nin görevi devraldığı 1877 yılının başlarına aittir. Başbakanlık Arşivi'nde bulunan bir belgede Suavî'nin okulda yaptığı düzenlemelerle ilgili detaylı bilgi vardır.[612] Bu belge, onun yaptığı ıslahatla ilgili olarak Sultan Abdülhamid'e arz ettiği bir rapordur. Bu rapor, Suavî'nin kendi dönemindeki faaliyetlerini ve okulu götürmek istediği istikameti göstermesi açısından önemlidir.

Ehemmiyetinden dolayı söz konusu belgeyi veriyoruz:

Mekteb-i Sultanî Şâkirdânı

Tarih-i Nasb-ı acizîde bulduğum şakirdan

	Nüfus
Müslim	162
Gayrimüslim	377

Ekalliyet üzere kabul olunmuş İslâmdan on altı nüfus tam ücret verdikleri halde

94 Ermeniden tam ücret veren bir nefer yok
122 Rumdan tam ücret veren yalnız bir şakird
52 Bulgardan tam ücret veren yalnız üç

Mektebin Nizamnâmesince bîiktidarlara lütfen ve merhameten ihsan buyurulacak ücret yalnız teba'a-i Osmaniyyeye mahsus iken bu hukuktan hissedar edilmiş ecânib:

4 Moskof teb'ası
16 Fransız
8 İtalyan
2 İngiliz
2 Yunanî

Geçen sene Filibe ve İslimiye sancaklarında ihtilale reis olan Bulgarlar hep Mekteb-i Sultanî şâkirdânından idiler. İslâm köylerini yakan Kaplişko idi.

611 Salname, 1294, s. 278-284.

612 Başbakanlık Devlet Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, kısım 14, zarf 126, karton 10, evrak 1274.

Vançof ve Siyarof berdest-i şekâvet tutulup mahkûm iken Bâbıâli tarafından meccânen Mekteb-i Sultani'ye idhal olunmuş ve bu kere Rusya askeri Tuna'yı geçtiğinde biraz Bulgar şakird daha ayırtarak Rus ordusuna iltihak etmişler.

Mekteb-i Sultanî Muallimlerinden

Jackmu: Rusya sefiri İgnatyef'in çocuklarının muallimi olup merkum tarafından mektebe idhal olunmuş ve Devlet-i Aliyye aleyhinde açıktan ders vermekte bulunmuş.

Zankof: Keza Rusya serfareti tarafından mektebe sokulmuş ve geçen Bulgar vak'asında Londra'ya gidip Devlet-i Aliyye aleyhinde mitinglerde çalışmış ve bu kere Rusya tarafından Tuna'da bir mahalle (galiba Bela) mutasarrıf nasbedilmiş (müddet-i âcizîde mektepte mevcut değil).

Sinove: Fransız Coğrafya müallimi olup ilân-ı harp olunduğu sırada Rusya sefareti tercümanı Avno ile muhbirlik mukavele eylediği Zaptiye müşiriyet-i celilesi cânibinden bit-tahkik savb-ı âcizîye iş'ar kılındı.

Mihaelovski: Mektepte Bulgar lisanı muallimi olup tahrikten hali olmayan.
3 Bulgar Kalfa
Usûl-Tedrisiye

Mekteb-i Sultanîde altı yıldan beri Elifba sınıfını geçememiş şâkird var. Hele iki üç yıllıklar çok.

Nizamnâmeye göre lise beş sene iken tedrisin yolsuzluğundan sekiz seneye temdid olunmuş.

Şâkirdân on yıl makina gibi gece gündüz çalıştırılmış oldukları halde ne Lisan-ı Osmanîde, ne Fransızcada doğruca bir şey yazmağa muktedir bir şakird çıkmıyor. Bazı müstahaklar var ama bunlar bilcümle tahsili bu mektebe münhasır olmayanlardır. Bu hale sebep, kaide-i talim yok.

Bir de ekser muallimler şuradan buradan toplanma, usûl-ı cedîde üzere ders görmemiş ve şehadetnamesizler.

Islahat

Nasb-ı âcizîden beri Mekteb-i Sultanî'ye giren İslâm şâkirdanı altmış kadar var. Binâenaleyh bugün şakirdân-ı müslime ikiyüz yirmi kadar.

Bulgarlardan nizamı veçhile ücret talep olunarak suhûletle def' ve teb'idleri müyesser oldu. Fakat isyan etmemiş memleketlerden ve çalışkan uslu olanlara bir şey denmedi.

Moskoflar ihraç edildi.

Ecânîb içlerinde şayet bir nevi hizmet-i sadakâte mebnî nâil-i mükâfat ol-

muş ve bu mükâfat irade-i seniyyeye müstenid bulunmuş var ise onlar tefrik olunarak sairlerinden ücret talebine teşebbüs olundu.

Jackmo'nun kontratosu feshedilerek çıkarılmıştı.

Sinove'ye izin verildi.

Mihaelovski, Lisan-ı Bulgar mecburî olmadığından mektep maaş veremeyeceği beyanıyla ve diğer Bulgar kalfalarla beraber ib'ad edildi.

Islâh-ı tedris için muallimlerden diploma sual olunup hocalık etmesini bilmeyenlerin, diplomalı ve daha az maaşlı muallimlerle tebdiline teşebbüs olundu ve bilcümle bundan birbuçuk mah mukaddem Ma'arif Nezaret-i Celilesine takdim eylediğim lâyiha mucibince kaide-i tedris tesis olunarak icraya mübâşeret edildi.

Mesâil-i mezkürenin kâffesinde Ma'arif Nâzırı'nın muâvenetine öteden beri müracaat oluna geldiyse de hiçbirini icraya müsait görünmediğinden ve bu babda yazılan muharrerât-ı resmiyyeye cevap vermeğe bile cesaret eylemediğinden Cenab-ı Hakk'a mütevekkilen ve zaman-ı hakkaniyet-i adaletpenâhiye müsteniden vazife-i âcizi icrâsına cesaret kılındı. Olbabda ve herhalde emr-ü ferman Hazret-i veliyyü'l-emrindir.

14 Şaban 294 ve 11 Ağustos 93

Rapordan da anlaşıldığı gibi, Suavî göreve başladığı zaman okulun Türk ve Müslüman olmayan yerli ve yabancı unsurlara adeta bir me'kel olduğunu ima etmektedir.

Maarif Nazırı Münif Paşa'dan destek görmeyen, hatta resmî yazılarına cevap alamayan Suavî buna rağmen tasarladığı programı icra etmiştir. Bunu yaparken de, kendi ifadesiyle, önce Allah'a ve sonra padişahın adaletine güvenmektedir.

Söz konusu raporda onun müfredat programı ile ilgili ıslahatı yoktur. Islahat programının bu tarafını zamanın gazetelerinden öğreniyoruz. Okuldaki gidişat ile ilgili söylentiler üzerine Suavî *Vakit* gazetesine bir makale göndererek müfredat değişikliğini ilân etmiştir:

Vakit Müdürü Efendiye

Elma'ruz

Mekteb-i Sultanî'nin ders programlarına dair bazı kîl ü kal ihtira'ı işitildi. Bu yolda iş anlamak isteyenler hâlis, garazsız insan iseler mektep müdürüne yani bana bir mektup yazıp programı sual ederler. Yoksa mektebin geldi gitti tahtası kabîlinden olan ve mekteple mevcut ve gayr-ı mevcut yoklamacısı bulunan mubassırları celb edip okunan ulûmu sual etmek acaib görünür. Biz öyle hileli hurdalı, gizli kapaklı iş sevmeyiz. Mektebin talim ve terbiyesinden müstefid bulunan familyaları bu bâbda dahi malumatsız bırakmamak için gazete-i mutebereniz vasıtasıyla açıktan açığa beyan ve ilân ederiz ki,

Mekteb-i Sultanîye Devlet-i metbua'mızın icra buyurmakta bulunduğu fedakârâne masraftan başlıca maksad memleketimizde daha ilerlememiş olan fen ve hünerleri talim ve tahsil kaziyesi olup, bu fünûn ve ma'arife rüçhaniyet verilmek lâzım gelirken nasılsa ehemmiyet verilmemiş, hatta altıncı ve yedinci denilen son sınıflarda "Hikmet-i Tabiîye ve Kimya" dersleri haftada yalnız bir kere ve "Fenn-i Defteri" yalnızca altıncı sınıfta ve üsbû'î bir def'a idi. Bu yıl programda o sınıflarda Hikmet-i Tabiî'ye ve Kimya haftada ikişer kere okunacak ve ikişer defa da muallim-i sânilerle mûzâkere iade edilecek.

Fenn-i Defteri ise iki son senelerin ikisinde dahi okunacak. Bu ziyadelerden fazla olarak mukaddema mektepte okunmayan "İlm-i Hey'et", İlm-i Nebat" ve "İstatistik" ve "İştikak" gibi fenler dahi ilâve olundu.

İşte bir taraftan Avrupa ma'arifine bu derecelerde rüchaniyet verildiği gibi bir taraftan da lisan-ı Osmanî ve Arabî ve Farisî dürûs-ı muntazama heyetine konup "Teshîlü'l-Tasrif" ve "Dusturçe" ve Nümûne-i İnşa" ve "Miyârü'l-Kelâm" ve "Menazir'il-İnşa", "Safvetü'l-Kelâm ve'l-âdab", "Sa'dad-min ilmi'l-âdab" ve "Resâil-i erba'a" ve "Seâlî'nin letaifü'l-Ma'arif"i gibi müfid kitaplar dahi tedrise verildi.

Fi 11 Ramazan
Müdür-ı Mektep
Ali Suavî[613]

Şimdi bir de Suavî'nin görevden alındıktan sonraki durumu, yani Suavî'nin bıraktığı Mekteb-i Sultanî'ye bakalım:

Öğretmen Durumu	
	Adet
Türk-Müslüman	15
Gayrimüslim-Yabancı	15
Öğrenci Durumu	
Dahili	307
Harici	68
Toplam	375

Okutulan Dersler

Edebiyat-ı Arabîye	Fransızca
Arabî	Resm-ı Hat ve Usûl-ı Defter
Farisî	Hüsn-ı Hat (Fransızca)
Akaid	Riyazîye
Hüsn-ı Hat (Türkî)	Resm-i Taklidî

613 *Vakit*, no. 684, 20 Eylül 1877.

Usûl-ı Kitabet ve Tercüme	Hikmet
	Tarih
	Hesap ve Hikmet
	Latin lisanı
	İtalyan lisanı
	Yunan lisanı
	Cimnastik[614]

Yukarıdaki durum, Ali Nizamî Paşa'nın okul müdürü olduğu 1878 yılına aittir. Suavî tam bir yıl müdürlükte kalamadığı için Sâlnâmelerde adı yer almamaktadır.

Suavî'nin koyduğu bazı derslerin kaldırılmış olması veya programa dahil ettiği bir kısım derslerin, özellikle fen derslerinin, hocalarına Suavî tarafından yol verildiği için okutulmaması muhtemeldir. Hikmet-i Tabiî'ye ve Kimya, İmalât-ı Kimyeviye gibi fen derslerinin müfredatta görünmemesi bu yüzden olabilir.

Diğer taraftan Suavî'nin Arapça, Farsça, Akaid, Arap Edebiyatı ile Türkçeyi ön plana çıkarmış olması, onun tek başına yapmak istediğini izah etmeye kâfidir.

Sava Paşa zamanında okutulan, "Esâtîr-i Evvelîn", "Yunan ve Roma Tarihleri", "İlm-i Âsâr-ı Atika" gibi dersler ile seçmeli dillerden olan İngilizce, Rumca, Ermenice ve Bulgarca da Suavî'nin bıraktığı Mekteb-i Sultanî müfredatında görünmüyor.

Davinson, Suavî'nin Galatasaray Müdürlüğünü, okulun İstanbul'un İslâmî atmosferine taşınması olarak değerlendirir ki[615] doğrudur. Gerçekten de Suavî'nin bütün gayreti Galatasaray'ı içinde fen ilimleri de okunan, İslâmî temeller üzerine oturmuş modern bir medrese haline getirmekti. O, daha önce müfredatta bulunduğu halde, her nedense Sava Paşa'nın müdürlüğü sırasında okutulmayan Akaid derslerini mecburî ders haline getirerek Müslüman öğrencilerin, birçoğu misyoner veya ateist olan Fransız hocalardan etkilenmelerini önlemek istemiş olmalıdır. Özetle, Suavî Galatasaray'ın kozmopolit yapısını Türkleştirmek ve Müslümanlaştırmak peşindeydi.

Bu amaçla olmalı ki, okulda büyük bir budama hareketine girişmiştir. Bu tasfiye hem öğrenciler, hem de hocalar için söz konusuydu. Raporunda belirttiği gibi, kimisi "def' ve teb'îd" kimisi "ihraç", kimisi "ib'ad" edilirken bazı hocaların mukaveleleri feshedilmiş, bazısına izin verilmiştir.

Zaten *Vakit* gazetesinin Galatasaray ve Suavî'yi konu alan bir yazısı onun Mekteb-i Sultanî'yi modern bir "medrese" yapma niyetini yeteri kadar açıklamaktadır.[616]

614 Salnâme, 1295, s. 250.

615 Roderic H. Davison, *Reform in The Ottoman Empire 1856-1878*, New Jersey, 1963, s. 248.

616 *Vakit*, no. 597, "Mekteb-i Sultanî", 25 Haziran 1877.

Gazete söz konusu yazısında önce Mekteb-i Sultanî yönetiminin olumlu icraatını ele almıştır. Buna göre

1– Okul idaresinin aldığı tedbirler neticesinde salgın halde olan sıtma hastalığı okula girmemiştir.

2– Okulun her sene şatafatlı olarak düzenlediği mükâfat ve diploma törenleri yapılmayacak, öğrenciler kendi istekleriyle mükâfat bedellerini ve merasim masraflarını Iâne-i Harbiye Komitesi'ne bağışlayacaklardır.

3– Mekteb-i Sultanî'nin Hendese-i Mülkiye bölümünden 13 mühendis mezun olarak diplomalarını alacaklardır. Bunların inşa işleriyle ilgili taslakları projeleri okulda sergilenmektedir.

4– Suavî, okula verilen tahsisatı her yıl beşte bir azaltarak beş sene içerisinde okulu sadece öğrencilerin verdiği parayla idare edilen bir müessese haline getirmeyi planlamıştır.

Vakit, daha sonra Suavî'nin şahsına dönerek, onun daha 20-22 yaşlarında Simav ve Bursa'da iki yüz öğrenciye ders verdiğini ve öğrencilerinden bazılarının müderrisliklerde, bazılarının kaymakamlıklarda bulunduklarını belirtir.

Vakit'e göre, Suavî Avrupa'dan dönünce şayet bir camide ders vermeye başlasa idi yüzlerce mezun öğrencisi bile bu dersleri almaya hazırdı. Onu seven kimseler her taraftan talebelerini onun okutması için teklifler yapmaktadırlar.

Vakit'teki bu yazının esas amacı Müslüman çevrelerin okula rağbetini arttırmaktır. Gazete "Mekteb-i Sultanî" başlıklı yazısını şöyle bitirir:

> Şimdi Galatasaray gibi bir vâsi ve mütehammil bir medresenin müdürüdür. Şüphe etmeyiz ki yalnız taşralar iki yüz şakird gönderir. Bu davamıza şu dahi delildir ki Efendi'nin Mekteb-i Sultanî'ye nasbından beri daha şâkird alınacak vakit gelmemiş ve ilân olunmamış iken yalnız İslâm olarak elli neferden ziyade tâlip girmiştir.[617]

Vakit'teki bir başka haberde ise Suavî'nin okulda uyguladığı tasarruf tedbirleri övülür:

> Mekteb-i Sultanî idaresi mektepçe hiçbir şeye nâkıs irad eylemediği halde mesârif-i seneviyyesinden iki yüz altmış kuruş tenkihe muvaffak olmuştur.[618]

Suavî'nin icraatını *Vakit*'ten başka *Basiret*, *Ümran* ve *Müsavat* gazeteleri de desteklemektedirler.

Müsavat'taki bir habere göre, daha önce Galatasaray'da öğrencilere ayrı,

617 *Vakit*, no. 597, "Mekteb-i Sultanî", 25 Haziran 1877.

618 *Müsavat*, no. 117, 26 Mart 1877.

öğretmen ve memurlara ayrı, hizmetlilere ayrı yemek çıkmakta iken, Suavî bu durumu ortadan kaldırmıştır. Getirdiği yeni uygulamayla herkesin aynı karavanadan yemek yemesini sağlamış ve daha önce çalıştırılan fazla personele ödenen para öğrencilerin karavanasına ilâve edilmiştir. Suavî, ayrıca yemek yemeğe hakkı olmayan mukavelesiz hocaların okulda yemelerini de yasaklamıştır.

Müsavat konuyla ilgili yorumunda, "bazı ta'amşinasânı rahatsız ama öğrenci aileleri bundan memnun olacaktır," der.

Basiret'e göre ise, Mekteb-i Sultanî hep Fransızların Osmanlı toplumunu frenkleştirme politikasına hizmet etmiştir.

Rus elçisi İgnatyef çocuklarının özel hocası Jackmo'yu Galatasaray'a öğretmen olarak tayin ettirmiştir.

Müslüman öğrenciler Bulgar ve diğer gayrimüslimlerin artmasıyla azınlığa düşmüştür.

Suavî'nin göreve gelmesinden sonra okula başvurmalar artmıştır.

Basiret, Suavî öncesi Galatasaray'a yönelttiği tenkitlerden sonra, Suavî'nin icraatını alkışlamış ve onun yapmak istediği ıslahatın engellenmeye çalışıldığından söz etmiştir.

Gazete, Suavî'nin Jackmo'yu okuldan atmaya çalıştığı halde engellendiğini, ancak onun her şeye rağmen olumlu adımlar attığını, tasarrufa önem verdiğini kaydeder.

Basiret'in haberine göre, Suavî okulun ıslahat programı hakkında en teferruatlı raporu *Ümran* gazetesinde yayınlamıştır.[619]

Mekteb-i Sultanî müdürünün icraatını takdir edenler yanında onu tenkid edenler de çoktur. Aslında Suavî icraatıyla ateşle oynuyordu. Çünkü bir yandan Fransız Elçiliği'nin manevi himayesi altında olan Galatasaray'dan Fransız hocaları kovuyor, bir yandan Bâbıâli'nin korkulu rüyası olan Rus Elçisi General İgnatyef'in himayesindeki kimselerle uğraşıyor, bir taraftan da biraz sonra göreceğimiz gibi, günün süpergücü İngiltere'ye açıktan açığa saldırıyordu.

Suavî'nin düşmanları sadece bu yabancılar değildi. O bütün şimşekleri o kadar üzerine çekmiş olmalı ki, hakkında çıkan söylentiler yere göğe sığmıyordu. Bu sefer kendisi icraatından kimlerin, niçin memnun olmadığını açıklar. *Vakit*'teki yazısına göre[620] o, Galatasaray'ın bir rüştiye seviyesine indiğine dair İstanbul'da dolaşan dedikoduları işitmiştir. Onun için okulun eski ve yeni durumunu karşılaştırmıştır.

Bu karşılaştırmada verdiği bilgiler padişaha sunduğu rapordaki bilgileri teyid etmektedir. "Mekteb-i Sultanî'de 57 Bulgar, 5 Moskof ve 32 ecnebî

619 *Basiret*, no. 2339, 17 Şevval 1294 (25 Ekim 1877).

620 *Vakit*, no. 676, 12 Eylûl 1877.

mevcut idi. Moskoflar yüzdürüldü. Diğerlerinden nizamı vechile ücret istenildi. Mektebi hezele imâreti ittihaz edip de para vermek istemeyenler, çünkü hazine-i celîleden ücretçe muâvenet teb'a-i sâdıka-i Devlet-i Osmaniye'nin bi-iktidarlarına mahsus olduğundan, o makuleler müdefi' oldular.

İşte yüz kadar nüfus bana rahmet okuyacak değil ya! Elbette cümlesi ve onların aşinaları Moskof'u ve ecânibi seven en aşağı dört beşyüz kimse aleyhimde bulunacaklardır."[621]

Suavî yazısında, devamla başkalarının da kendisinin aleyhinde olduğunu veya olabileceğini şu tasnifle sıralar.

1– İstanbul'da Mekteb-i Sultanî'nin rakibi olan Papaz okulları ve bunların taraftarları (Beşyüz aile kadar)

2– Okulun alafranga saatini, alaturkaya çevirdiği için, İstanbul'da namazı hiç hesaba katmayan ve bu yolla Avrupalı olunacağını zanneden alafrangacılar (10.000 Aile kadar)

3– "Ulûm ve Maarifin terakkisinden nâhoşnud, Mekteb-i Sultanî'nin şereflenmesinden nahoşnud, İslâm usûl ve ahlâkının devamından nâhoşnud, Devlet-i Alîye'nin adam yetiştirmesinden nâhoşnud, cebel-i terakkinin İslâm idaresi eline geçmesinden nâhoşnudlar"

4– "Mektep, tedris nedir bilmediği halde Frengistan'da şöyle imiş böyle imiş diyen ve okulun başına şapkalı birini getirerek her şeyin yoluna gireceğini zanneden cühelâ"

Aleyhinde olanları öylece sıralayan Suavî onların toplam on-on beş bin aile, kendisine taraftar olanların ise sadece İstanbul'da onların dört beş katı olduğunu iddia eder. Muhaliflerine karşı son derece kararlıdır. Onlara söyleyeceği ise "Ne halt ederlerse etsinler, Cenâb-ı Hak sâirlere zeval vermesin"dir.

Suavî, sözlerini şöyle bağlıyor: "Hasılı Mekteb-i Sultanî'de bir şey bozulmadı şu kadar ki bazı eşrâr (şerler) ahrâr (hayırlar) ile tebdil olundu. Emsalinin darısı başına."

Söz konusu yazıda belirtilen okul saatinin namaz saatleri esas alınarak alafrangadan alaturkaya çevrilmesi "İslâm usul ve ahlâkının devamı", "Cebel-i terakki"nin İslâmın eline geçeceği korkusu gibi meseleler, Suavî'nin okuldaki gayrimüslim ve Frenk havayı kırmak teşebbüsünün tezahürleridir.

Onun düşmanlarından biri de Rum milletvekili Sulisidis Efendi'dir. Galatasaray bünyesindeki Hukuk mektebinin kapalı olduğunu iddia eden Sulisidis Efendi, meseleyi meclise götürmüş, verdiği soru önergesi kabul edilmiştir.

Bunun üzerine Suavî *Vakit* gazetesinde bir ilan yayınlar.[622] Burada, okulun, iddia edildiği gibi kapalı olmadığı, okulun normal öğretimine devam ettiği ve Haziran'da imtihanların başlayacağı bildirilir.

621 *Vakit*, no. 676, 12 Eylül 1877.

622 *Vakit* no. 601, 18 Haziran 1877.

Suavî, ayrıca Sulisidis Efendi'nin istediği takdirde her sabah gelip derslere veya imtihanlara girebileceğini de ilân eder.

Yine Suavî Hukuk mektebinin hocalarına ve talebelerine hitaben verdiği bir konferansta ilk nizamî hukuk mektebinin 425 tarihinde İstanbul'da açıldığına işaret ederek Galatasaray bünyesindeki Hukuk mektebinin çok hızlı bir ilerleme kaydedeceği ümidinde olduğunu söyler.[623]

Suavî'nin kendi beyanına bakılırsa, onun Galatasaray'a müdür tayin edilmesi rüyalarının gerçekleşmesi olmuştur. Bu konudaki duygularını Galatasaray'da Ramazan ayında kendisinin düzenlediği bir dizi konferansın açış konuşmasında dile getirmiştir.

Kendi ifadesine göre, Londra'da kaldığı yıllarda Regent Street'te bulunan bir Polytecnic'te[624] gördüğü ve defalarca katıldığı bazı gece mütalâalarından, faaliyetlerinden çok etkilenmiştir. Orada akşamları hocalar okulda öğrencileri ile ilmî konuları derinlemesine müzakere ederlermiş. Bu uygulamayı çok beğenen Suavî şöyle devam eder:

> Oraya çok devam ederdim. Gönlümden birgün vatanıma gitsem de şöyle bir vech-i talim açmağa muvaffak olsam derdim. Hamdulillâhi Ta'âla, sâye-i şâhânede vatanıma geldim. Mekteb-i Sultanî müdürü olup, işte Polytecnic'e benzer bir konferans salonunu hem de ulûm-ı müberhen tahsil etmekte bulunan talebeyi buldum. O manâda Polytecnic bir Londra'da, bir de İstanbul'da olacak.[625]

Hatta o, Londra'daki Polytecnic'in işi ticarete döktüğü için bozulduğunu, Galatasaray'ın ise birinci olacağını söyler.

Suavî, yukarıdaki girişten sonra konferansının esas konusu olan "Hicr-i Mıknatis"e geçer.

Fakat Ramazan'da okulda verdiği bu ilk konferanstan sonra *İstanbul* gazetesi, öğrencilerin salona zorla doldurulduğunu iddia eden bir yazı yayınlar.[626]

Bunun üzerine konferansın ikinci bölümü ile ilgili olarak, okul öğrencilerinden Cevad *Vakit* gazetesine bir cevap gönderir. Çok muhtemeldir ki bu yazıyı Suavî ya bizzat yazmış veya yazdırmıştır.

Cevad, söz konusu yazıda, öğrencilerin hiçbir zorlama olmadan konferan-

---

623 *Vakit*, no. 467, 16 Şubat 1877.

624 İsmail Doğan Polytecnic'leri "uygulamalı fizik kimya derslerinin yapıldığı teknik üniversitelerin halka açık bölümü" diye tanıtır. Bkz. *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavî*, İstanbul, 1991, s. 349. Doğan'ın bu tanımı yanlıştır. Polytecnicler İngiltere'de Üniversitelerin bir alt kademesini oluşturan yüksek okullardır. Bizdeki meslek yüksek okullarının daha gelişmiş ve ara eleman yetiştirmeyi hedefleyen kurumlardır. Halka açık olmaları söz konusu olmadığı gibi fizik, kimya veya fen derslerine de münhasır değildirler.

625 *Vakit*, no. 679, 15 Eylül 1877.

626 *İstanbul*, 13 Eylül 1877.

sa kendi istekleriyle katıldıklarını söyledikten sonra iştirak edenlerin sadece okulun kendi öğrencileri olmadığını anlatır:

> Ramazan-ı şerifin dokuzuncu gecesi pazar akşamı saat ikiyi çeyrek geçerek salat-ı teravih tamam olup konferans salonuna toplanıldı. Ulemâdan ve Mekteb-i Tıbbîye efendilerinden hayli zevât-ı ma'ârif-simât hazır idi.
>
> Müdürümüz, hocamız fazilet-penâh Ali Suavî Efendi dersin ma'bâdını tefhim ve talim eylediler.[627]

Daha sonra Cevad, öğrencilerin tuttukları notları birleştirerek Suavî'ye de tashih ettirdiklerini beyanla konferansın metnini yayınlar.[628]

Cevad, konferansın ilk bölümü üzerine yaptığı değerlendirmede müdürlerini adamakıllı över.

> Müdürümüz, hem de hocamız, mecma'-ı ulûm u ma'arif Ali Suavî Efendi'nin beyanatı ne kadar vüs'at-ı ma'lumat ve ne derece câmi'iyyet üzere olduğunu diğer defalar dahi bu bedâhati yine bize verdiği derslerden bilmiş ve anlamış olduğumuza.....[629]

Mekteb-i Sultani müdürünün, o dönemde, gazetelerdeki yazıları ve diğer faaliyetleri

Suavî'nin Galatasaray'a müdür olması, onun aktif politika yapmasını engellememiştir. Galatasaray'ın müdürlüğünde kaldığı 11 aylık süre içerisinde *Vakit*, *Basiret*, *Müsavat* ve *Ümran* gazetelerinde bir yığın yazısı çıkmıştır. Yazıların çoğu dış politikayla ilgili olup, ağırlık Osmanlı-Rus savaşı üzerindedir.

Bu dönemde yayınladığı yazıları şu başlıklar altında özetlemek mümkündür:

1. Galatasaray'daki faaliyetleri, okulun ıslahatı ile ilgili haberler, itirazlara cevaplar.
2. Osmanlı-Rus savaşını doğrudan konu alan yazılar.
3. Osmanlı Devleti'ne karşı tutumlarından dolayı Avrupa, özellikle İngiltere aleyhindeki yazılar.
4. İstanbul'daki Rumeli muhacirlerine yardımla ilgili yazılar.
5. Ülkenin kalkınması, kaynakları vs. ile ilgili yazılar.
6. Macar dostluğuyla ilgili yazılar.

627 *Vakit*, no. 686, 21 Eylûl 1877.

628 *Ulûm* gazetesinin 1. ve 2. sayılarında oldukça hacimli "Kuvve-i Mıknatisiye Tarihi" başlıklı bir makale vardır. Konferans metni bu makalenin özeti gibidir.

629 *Vakit*, no. 686, 21 Eylûl 1877.

Birinci maddedeki yazılara yukarıda kısaca temas ettik. Şimdi ötekileri görelim:

Osmanlı Rus Savaşı'nı doğrudan konu alan yazılar

Suavî 22 Şubat 1877 tarihli *Vakit*'te çıkan yazısında Rusya'nın yıllardan beri izlediği Pan-slavist fikirlerden dolayı Rus vatandaşlarının savaş istediğini ve bunun için çarlık yönetiminin savaştan kaçınmayacağını ileri sürer. Yazar, Bosna-Hersek'teki isyanlar esnasında Osmanlı askerlerinin bölgeye müdahale etmesinin, Rusya'da Hıristiyan kardeşlerinin katliama uğratıldığı şeklinde halka yansıtıldığını, bundan dolayı da Rusların Osmanlı'ya karşı çok derin bir kin beslediğini söyler.

Suavî Çar'ın durumunu şöyle tanımlar:

> Harp ederse güç muvaffak olur, harp etmezse namusu bir para etmez. Ahâlisi aleyhinde kıyam edebilir. Avrupa aleyhinde, ahâlisi aleyhinde tac ü tahtı tehlikededir.[630]

Suavî'nin savaşın kaçınılmaz olduğu şeklindeki tahmini doğruydu. Nitekim ne dokuz kere toplanan ve 20 Ocak 1877'de sonuçsuz biten İstanbul Tersane Konferansı, ne de 31 Mart 1877'de Londra'da imzalanan –ki Osmanlı Devleti'nin imzası yoktur– Londra protokolü savaşı önleyebilmiştir.

Suavî'nin 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı hakkındaki kanaatleri, irtibatlı bulunduğu Urquhart Ekolü'yle aynıdır. Bunların görüşüne göre, bütün sıkıntılarına rağmen Osmanlı, Rus'tan güçlüdür, Osmanlı ordusu Rus ordusundan daha sağlamdır. Osmanlı'nın zaafı, güven duygusunun propaganda neticesi yok edilmiş olmasıdır.

Savaş bütün hızı ile devam ederken "sulh" söylentilerinin dolaşması üzerine, Suavî bir yazısında[631] bu haberlerin "yüz elli bin Moskof'un Tuna vilayetinde İslâm'ın malına ve yeni mahsûlâta çekirge düşmüş, üşüşmüş, asf-ı me'kul etmiş" olduğu bir zamanda ortaya atılmasını mânâsız bulur.

Rusya, o güne kadar uğradığı 2.602.000.000 Franklık maddi kayıplarını Osmanlı'dan alacağı savaş tazminatı olarak ilân etmişken "sulh" kelimesinin ağza bile alınmamasını tavsiye eden yazar, Osmanlı'ya düşenin, oturup Ruslardan alacağı tazminatı hesaplamak olduğunu ve bunun için de bir "Tazminat Meclisi" kurulması gerektiğini söyler. Bu konuda hiçbir hazırlığın olmamasını ise tedirsizlik kabul eder:

> Tazminat talebi için defter lâzım. Hani bizim defterimiz? Defterimiz olmalı. Ettiğimiz istikrazlar, çıkardığımız kaimeler, topladığımız iâneler hep kaydolunmalı. Bu kere Tuna vilâyetinde Moskof'un yıktığı memleketlerin ve İslâm-

630 *Vakit*, no. 474, 22 Şubat 1877.

631 *Vakit*, no. 619, 17 Temmuz 1877.

dan gasp eylediği emlâk ve emvâl ve mevâşinin kıymeti ve kestiği rical, inâs ve sıbyan kanlarının pahası hep yazılmalı.

Varidât-ı devlete ve ticaret ve zirâata ve sına'âta sinîn-i adîdeden beri Rusya entrikası yüzünden gelen sekte hep hesaba girmeli.[632]

Suavî'ye göre barış, ancak Rusya'nın bu zararları tazmin etmesi halinde söz konusu olabilecektir.

Yukarıdaki ifadeler bir galibin kararlılığı ile söylenmiş sözlerdir. Gerçek şu ki Osmanlı - Rus savaşına giren Osmanlı hiç de Rusya'dan daha zayıf değildi. Osmanlı paşalarının kendi aralarındaki çekişmeler, Sultan Abdülhamid'in komutayı büyük nisbette saraya intikal ettirmesi gibi sebepler savaşın kaybedilmesinde rol oynayan faktörlerdendir.

Suavî, savaş günlerindeki yazılarında bir taraftan halka moral ve cesaret aşılamaya çalışırken, bir yandan da birlik ve beraberlik içerisinde olmaya davet ediyordu. Bu tavrıyla o tam mânâsıyla devletçi, muhafazakâr, başka bir ifadeyde "Sem'ü ta'at"çıdır.

Vakit'teki bir yazısı bu tavrının adeta beyannâmesi hükmündedir:

Vakit Müdürü Efendiye
Elma'ruz

Bir iki gündür eyâdî-i nasda tedâvül eden Neue Freie Presse gazetesinden me'huz ve matbu bir bend ki meali safsatadan başka bir marifeti olmayan bazı eşhası sitâyiş ve midhat ve tedvir-i umûr-ı hazırada bulunan bazıları zem ve gıybet ile Osmanlıları kıyam ve hüruca davet ediyor.

Fransa dahi öyle kaybetmişti. Prusyalı'nın en şiddetli silahı Avusturyan ve İngiliz gazeteleriyle Parisliler'i tahrik edip düşman kapıda iken içerde Napolyon taraftarı, Cumhur taraftarı, Chambourd taraftarı, des Orliens taraftarı ve Commune taraftarı fırkaları peyda eyledi. Her fırka biriyle uğraştı, birbirini paraladı. Düşman işini kolayca becerdi. Dolu ve ateşlenecek bir top içinde oturan, koşan ve oynaşan farecikler birbiri aleyhine miskin miskin haris haris entrikaları artık terk edip bi'l-ittifak kartucu yırtmağa ve topu boşaltmağa çalışsalar haklarında bâis-i necât olur.

Şöyle bir vakitte böyle bir darbe nereden gelebileceğini izah edenlerin üzerine nasihat vâcibidir.

Ali Suavî[633]

Yukarıdaki yazıda verilmek istenen birlik mesajı 630 nolu *Vakit*'teki bir başka makalede tekrarlanmıştır.[634] Bu yazı onun savaş etrafındaki spekülasyonlarla ilgili olarak yazdığı en teferruatlı makaledir.

632 *Vakit*, no. 619, 17 Temmuz 1877.

633 *Vakit*, no. 619, 17 Temmuz 1877.

634 *Vakit*, no. 630, 28 Temmuz 1877.

Suavî savaşın kaçınılmaz olduğunu ve ümitsizliğe asla gerek olmadığını söylerken padişahın varlığını bir teminat gibi öne sürer:

> Ser u pa sâlim bir padişahımız var ki genç ve dinç bulunduğu halde üç padişah muâyene etti. Birinin hasenâtını dîde-i iktidâ ile gördü, diğer bir padişahın hatiâtını çeşm-i ibretle süzdü. Bir padişahın da vehme haşyet neticesi olan halatını ayn-ı metânetle müşâhede eyledi...
>
> Böyle bir metbu' nice yüzbin müsellah dilâverin başında bulundukça Cenab-ı Müsebbiu'l-esbâb yardımcımızdır.

Yazının devamında, ordunun mağlup olmadığı, Rusların İstanbul önlerinde bile bozulabileceği ileri sürülerek İstanbul istihkâmlarının dökümü yapılmıştır.

Suavî'ye göre bu zor günlerde gereken en önemli şey Allah'ı unutmamaktır. Vatandaşlardan mağlubiyet söylentilerine aldırmamalarını, bu dedikoduları yayanları hemen karakola haber vermelerini isteyen yazar, "İstanbul ahali-i İslâmı usûl-ı atîka üzere zabt ü rabta bakmalı," derken fevkalâde hali idrak etmiş bir sorumlu edasındadır.

Onun, vatandaşa cesaret veren yazıları Osmanlı ordusunun ciddi kayıplar verdiği tarihlerde de devam etmiştir. Rusların Tuna'yı geçip Plevne'ye dayandığı ve Plevne savaşlarının olanca kanlılığıyla devam ettiği bir sırada yazdığı bir makalede[635] savaşın psikolojik tarafı üzerinde durur:

Suavî, savaşta zafer kazanmanın önemli faktörlerinden birinin askerin ve milletin kendini düşmanından üstün, güçlü görmesi, hissetmesi olduğunu söyler. Osmanlı askerinin maddî ve manevî üstünlüğünü belirterek hem moral verir, hem de bir gerçeği ifade eder.

> Lâkin iman, hususen iman-ı İslâm her vakitte en büyük itikad-ı rüçhaniyet bahş eyler. Binâenaleyh ehl-i İslâm en muntazam askerlere mukavemetten korkmaz.

Yazı, "Büyük kumandan ölür, lâkin makamı bâki kalır," cümlesiyle biter.

Suavî'nin savaşla ilgili daha birçok yazısı vardır. Ancak işlenen fikirler aşağı yukarı aynı olduğundan burada hepsinin üzerinde durmuyoruz.

Osmanlı Devleti'ne karşı tutumlarından dolayı Avrupa özellikle İngiltere aleyhindeki yazıları

Suavî İstanbul konferansının toplanacağı günlerde yazdığı bir yazıda, Avrupalıların birbirleriyle menfaat anlaşmazlıklarına düşseler bile işin içine Osmanlı girince birleşebileceklerinden söz ediyordu.[636]

635 *Vakit*, no. 637, 4 Ağustos 1877.

636 *Vakit*, no. 382, 2 Teşrin-i sânî 1876.

22 Şubat 1877 tarihli bir yazısında ise Avrupalıların Hersek isyanından beri Rusya ile kol kola olduklarını söylüyordu.[637]

Osmanlı - Rus savaşı devam ederken birçok Müslüman Rusya'nın baskısına karşı İngiltere'yi bir ümit olarak görmeye başlamıştı. Kırım Savaşı'nda Osmanlı ile müttefik olan İngilizlerin yine imdada gelecekleri inancı İstanbul'da kuvvet kazanmıştı. Suavî ise öteden beri Osmanlı'nın kendi kendisine yetmek zorunda olduğu, esasen başkalarına ümit bağlanamayacağı fikrindeydi.

O, nihayet 20 Eylül 1877 tarihli bir yazısında[638] İngiltere'yi doğrudan hedef alıyordu. Bu yazı İngiliz basını ve İstanbul'daki İngiliz elçiliğini ayağa kaldıracak kadar sertti.

Yazar, söze başlarken Avrupa'da Le Play, Urquhart, Delore gibi dostlarından söz eder. Kendisi yurda dönünce, başkaları gibi "Avrupa'nın murad-ı âlisi şudur budur diye etrafa tergibat veya tahvikat meslek-i mu'tadını" tutmadığını, aksine "Avrupa'da politika yok, Avrupa'da hakkaniyet yok, Avrupa'da insaniyet yok, eğer Rusya'nın kudreti yetişebilirse Avrupa bırakır," dediğini belirtir. Bu sözleri sadece arkalarından değil Avrupa'da bulunduğu zamanlarda onların yüzlerine karşı da söylediğini iddia eden Suavî, "İngiltere devleti yardım edecek, etmedi, etmeyecek gibi lâkırdılar ne demek?

Nerede İngiltere?

İngiltere nedir?

Ben İngiltere ile uğraşıyorum. Çünkü dünyada ne kadar fenalık oluyorsa hep İngiltere hükümetinden çıkıyor. Benim itikadımca İngiltere düzelirse bütün dünya düzelir," cümleleriyle İngiltere'ye açıktan açığa saldırır.

Suavî'nin bu yazıdan amacı, İngiltere'ye bel bağlamanın yanlışlığını göstermek ve bu ümidi taşıyanları ümitlerinin beyhudeliğine inandırmaktır. Nitekim yine bu amaçla olmalıdır ki İngiltere'nin askerî ve ekonomik gücünü hafife alır.

Yazısının sonunda, "Devlet-i Aliye'nin saadet-i hali için çalışmakta bizim mesleğimiz var ki, şahsiyet değil bütün dünyaya hizmettir. Bütün alemi mehmaemken düzeltmek gibi. Bu fikirde garabet yoktur. Hatta bu mektubun tercümesi bu çuma postasıyla İngiltere'ye gidecektir.[639] Yani İngilizlerden dahi bizimle beraber çalışanlar vardır. Öyle ise İngiltere'nin her fenalığa menba oluşunu ve tedarik etmezse kendi kendisini dahi bitirmiş ve Rusya'dan başka her yeri harap etmiş olacağını ve bu babda onun ve ona kulak asanların cehaletini, velhasıl bu mektubun İbtidasında söylediğim kelamın manasını

637 *Vakit*, no. 474, 22 Şubat 1877.

638 *Vakit*, no. 684, 20 Eylül 1877.

639 Bu sırada Butler Johnstone, Amiral Selwyn ve Saint Clair İstanbul'da Suavî ile birliktedirler.

size vak'alarla ve vak'aların delilleriyle şerh ve beyan edeyim,"[640] diyen Suavî aslında Urquhart'ın yarım asırdan beri söylediklerini özetliyordu.

Bu yazının, yayınlanması üzerine *The Times* gazetesinin İstanbul muhabiri, İngiltere'ye çektiği telgrafta, Galatasaray Müdürü'nün İngiltere aleyhinde şiddetli bir yazı yazdığını ve yazının bazı Avrupa gazeteleri tarafından hemen iktibas edildiğini bildirir.

Muhabir, yazının muhtevasından ziyade yazarın Galatasaray gibi özel bir yer ve öneme sahip bir müessesenin müdürü olması üzerinde duruyor ve uzun uzadıya Galatasaray'ı tanıtıyordu.

Times muhabirine göre, söz konusu yazının yazarı, Sarayın ve iktidardaki ekibin adamıdır. O, yazısıyla onların görüşünü dile getirmiştir. Yazının muhtemelen Suavî'ye yazdırıldığını da iddia eden muhabir kendisinin aslında yazıyı ciddiye almadığını ancak İngiliz elçisinin yazıya tepki göstermesinden sonra kendisinin de konuya değindiğini belirtir.

Bu arada, *The Times* muhabiri İngiliz elçisinin bir Türk memurunun hem de üst kademedeki bir Türk memurunun bir Türk gazetesinde İngiltere'ye saldırmasına asla izin vermeyeceğini ve bunun da İngiliz elçilik geleneği ve İngiliz gururunun gereği olduğunu söyler. Geçmişte Bâbıâli'nin İngiliz elçisinin şikâyetine sebebiyet verecek böyle bir durumun ortaya çıkmaması için oldukça hassas davrandığını, meydana gelen ufak tefek hadiselere de İngiliz elçilerinin müdahale ettiklerini söyleyen muhabir, savaştan sonra devlet adamlarının bu yazıya müsaade etmek gibi bir tavırla İngiltere'ye kayıtsızlıklarını gösterdiklerini, ancak bu tavrın genel olarak kamuoyunun fikri olmadığını, zira diğer bazı Türk yazarlarının İngiltere'ye övgüler yazdıklarını ilave eder.

Times'taki bu yazı, aynı zamanda meselenin İstanbul'daki İngiliz elçisi için bir imtihan olduğunu ima ediyordu[641] (Belge 19).

Suavî'nin İngiltere aleyhine yazdığı yazı sadece bununla kalmaz. *Vakit* gazetesinde "İngiltere ve Efkâr-ı Osmaniyye"[642] başlıklı bir yazı serisi yayınlanır. Bu yazıların altında Suavî'nin imzası olmamakla beraber, gerek bu makalelerdeki dil ve üslup özellikleri gerekse üzerinde durulan fikirler, bunların Suavî tarafından kaleme alındığına şüphe bırakmaz. Nitekim İngiltere'nin İstanbul Elçisi ileride sunacağımız bir raporunda Suavî'nin *Vakit*'te İngiltere aleyhinde yazdığı bir seri yazıdan söz eder. Öte yandan *Times* gazetesi bu yazılardan bazı paragrafları sütunlarında yayınlayarak bir yandan İngiliz kamuoyunu *Vakit*'in yayınından haberdar eder, diğer taraftan İstanbul'daki Büyükelçi Layard'ın dikkatini çeker.[643]

640 *Vakit*, no. 684, 20 Eylûl 1877.

641 *The Times*, "The Telgram from Tveste, from our Special Correspondant", Pera, 10-11 October (Ekim) 1877.

642 *Vakit*, no. 730, 734, 763, 5, 9 Teşrin-i sâni, 7 Kanûn-ı evvel 1877.

643 *The Times*, 20 November (Kasım) 1877.

Yine *Vakit*'te yayınlanan "İngilizleri İğfalin Tariki"[644] ve "Hürriyet-i Hazıra"[645] başlıklı yazılar İngiltere'yi sert dille tenkid eden yazılardır.

İmzasız yayınlanan bu yazıların Suavî'ye ait olmaları kuvvetle muhtemeldir.

İstanbul'daki Rumeli muhacirlerine yardımla ilgili yazılar

Suavî, Galatasaray Müdürlüğü esnasında aynı zamanda camilerde va'zetmektedir. Bu va'zlarının birinde yardım ve cömertlik konusunu işleyeceğini ilân etmiştir. Buna sebep cemaatin, savaş dolayısıyla perişan bir şekilde İstanbul'a doluşan Rumeli muhacirlerine yardımını temin etmektir. Konu ile ilgili olarak *Ceride-i Havadis*'te şöyle bir ilan yayınlamıştır:

> Masrafsız Cem'-i l'âne
> Ramazan-ı Şerif'in fi pazar günü Ayasofya Cami-i Şerifinde salât-ı asrı akibette yardım ve cömertlik hakkında hadis-i şeriflerin rivayetiyle bir va'z edeceğim.
>
> Orta kapının makçurlarında iki, bir dış kapıda üç ma'rûf ve muhterem ve şöhretleri ilân olunacak zevât-ı hamiyet, bu zatların önlerinde mühürlü ve üstü delikli çekmeceler olacak. Herkes bu çekmecelere kudretine ve mürüvvetine göre mahza iâne-i muhacirin için para atacak.
>
> Cemaat dağıldıktan sonra çekmeceler açılıp para sayılarak iâne-i muhacirîn komisyonu riyaset-i celilesine hemen orada teslim olunacak.
>
> fi 27 Ramazan, Ali Suavî[646]

Suavî, muhacirlere ait başka bir yazısında onların yerleştirilme ve beslenme meselesiyle ilgili olarak kurulan komitenin görev bölümünden söz etmektedir. Yazı "Mekteb-i Sultanî Müdürü İzzetlü Ali Suavî Efendi'nin Muhacirînin iskân ve iâşesi hakkında tanzim ettiği bir lâyihadır"[647] başlığı ile sunulmuştur.

Yazıda, muhacirlere yardım amacıyla oluşturulmuş komisyonun çeşitli komitelere ayrıldığı belirtilmekte, her komitenin başkanları ve vazifeleri tanıtılmaktadır. Buna göre komisyon üç komiteden oluşmaktadır.

- İskân komitesi
- İâne komitesi
- İdare komitesi

644 *Vakit*, no. 732, 7 Teşrin-i sânî 1877.

645 *Vakit*, no. 749, 20 Teşrin-i sânî 1877.

646 *Ceride-i Havadis*, no. 3517, Ramazan 1294 (5 Ekim 1877).

647 *Vakit*, no. 644, 11 Ağustos 1877.

lâne komitesinin vazifeleri sıralanırken 6. maddede "idare-i memurîn hizmeti dairesinde bulunan muhacirîni yalnız iâşe için bakmaktan ibaret olmayıp maddî ve manevî terakkî-yi hallerine çalışmaktır. Meselâ hamam biletlerine varıncaya ittihaz-ı tedâbîr edeceği gibi amelelikte çalışacaklar yahud ednâ ve a'lâ hizmetlerde bulunacaklar ve mekâtibe girecek esnada bulunan sıbyanı tavsiye ve tesvik ve teşvik eyler," denmektedir.

Bu komisyonda Suavî'nin vazifesi ne idi, bilmiyoruz. Ancak yazıya bakılırsa, bu işlerden sorumlu biri belki de başlıcası olduğu sonucuna varabiliriz.

Ülkenin kalkınması, kaynakları vb. ile ilgili yazıları

619 nolu *Vakit* gazetesindeki bir yazısında[648] Osmanlı Maliyesi'nden söz eden Suavî şöyle diyor: "Avrupa'da iken Gladstone'un risalesine yazdığım reddiyede maliyece tehlike meselesine verdiğim cevapta demiştim ki, "Devleti Osmanîyenin maliyesinde ızdırap vardır, tehlike yoktur. Bir memleket ki İngiltere gibi menâbi'-i serveti açılmış, işlenmiş, tükenmiş, o memleketin maliyesi tehlikededir. Memleket-i Osmanîye ise menâbi'-i serveti değil işlenmiş, tükenmiş, henüz açılmamış bile."[649]

Suavî ayrıca, ülkedeki kaynakların henüz tespit bile edilmemiş olduğuna dair *Basiret*'te bir seri yazı yazmıştır. Bunları yazmasına, kendi ifadesine göre, *Basiret*'te okuduğu bir yazı sebep olmuştur. Söz konusu yazıda Osmanlı ülkesindeki gelir kaynaklarının bilinmediği, dolayısıyla ne yapılabileceğinin kestirilemediği konusuna dikkat çekilmiştir.

Suavî, *Basiret*'te yazdığı seri yazılarının ilkinde[650] ülkeyi sahibi tarafından işletilmeyen, sadece mezbelelik olarak kullanılan bir tarlaya benzetmiştir. O, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının farkında olunmadığı, ülkenin bunun için fiziki haritalarının bile bulunmadığını söyler. İngiltere ve Amerika'daki madencilik sektörlerine uygulanan teşviklerden söz eden yazar "Niçin yapmıyoruz, niçin bırakmıyoruz yapsınlar?" der.

Ülkedeki zenginliklerin işletilmesinden doğacak refaha ve iş potansiyeline de değinen Suavî, bunun için ilk olarak Üsküdar'dan başlamak üzere Anadolu'nun haritalarının çıkarılması gerektiğini söyler.[651]

Bu amaca hizmet edeceği ümidiyle kendisi "Anadolu'nun Coğrafya-i Tabiisi" başlıklı bir yazı dizisine başlar. Bu yazılarda Anadolu'daki dağlar, ne-

---

648 *Vakit*, no. 619, 17 Temmuz 1877.

649 Bu fikir Davit Urquhart'a aittir. Bkz. *Turkey and It's Recoruces*, Londra, 1833 ve *Diplomatic Review*, "Latest Resources of Turkey Available for Discharging her Debt", October 1875, s. 298.

650 *Basiret*, no. 2384, 8 Mart 1294 (21 Mart 1877).

651 Suavî'nin koca Osmanlı coğrafyası içerisinde, öz kaynaklar açısından dikkatini Anadolu üzerinde yoğunlaştırması kayda değer bir konudur.

hirler, göller, yollar tanıtılmakta, ülkenin su kaynaklarının bir dökümü yapılmaktadır.[652]

Daha sonra da Anadolu'nun iklimi, iklim ve insan ilişkisi işlenmiştir.[653]

Macar dostluğu ile ilgili yazılar

Gerek Balkanlar'daki isyanlar, gerekse Osmanlı - Rus Savaşı esnasında Macarlar genel olarak Osmanlı'yı manen desteklemişlerdir. Desteklerini bazen gösterilerle, bazen gazetelere gönderdikleri yazılarla, bazen de Padişah'a arz ettikleri toplu imzalı mektuplarla izhar etmişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak dönemin gazetelerinde bir yığın yazı vardır.[654] Kurulan bu dostluk çerçevesinde parlamentolar arasında, halklar arasında karşılıklı ziyaretler olmuştur. Macarların ziyaretine iade-i ziyaret olmak üzere bir grup Osmanlı seçkini de Osmanlıların teşekkürlerini ve iyi dileklerini Macar halkına iletmek üzere Macaristan'a gitmişlerdir. Bu heyetin dönüşünden sonra Millet Meclisi üyeleri tarafından kendilerine Galatasaray'da bir yemek verilmiştir.

Basiret'in konu ile ilgili haberi şöyledir:

> Macaristan'a gidip gelen müntehabân-ı millet için millet meclisi âzâ-yı kirâmı tarafından geçen pazar akşamı Galatasaray'ın bir büyük salonunda verilen ziyafette eâzım-ı memurînden bazı zevât-ı kiram hazır olmuşlardı. Bu ziyafet ve ba'de't-ta'am sohbet-i sahîha şân-ı dîrîn-i Osmaniyân olan sükût-ı sekinet mekânet ile cereyan edişi şâyân-ı tahsindir.
>
> Kable't-ta'am esna-i musâhabette Türk ve Hungaria karâbetine dair söz cereyan etmesi üzerine Mekteb-i Sultanî Müdürü Ali Suavî Efendi, "Müsaade buyurunuz, bu karâbete dair bazı şey söyleyeyim" deyip cümlenin kemal-i hâhişle insat ve istima'ı üzerine şöyle beyan-ı mesele eyledi.[655]

Suavî'nin konuşmasını "Nutk-ı Suavî" başlığıyla yayınlayan *Basiret*, aynı yazıyı bazı yanlışlıklar yapıldığını ifade ederek bir gün ara ile bir daha yayınlamıştır.[656] Suavî nutkunda Macarlar ve Türklerin yakınlıkları konusuna açıklık getirmeye çalışmıştır. Burada ileri sürdüğü fikirleri yazarın milliyetçilikle ilgili görüşlerini ele alırken değerlendireceğiz.

Galatasaray Müdürü Suavî'nin Macarlara dair ikinci makalesi ilân mahiyetinde bir yazıdır.[657] Yazıya göre Macarlara dostluk ve selamlarını göndermek

---

652 *Basiret*, no. 2387, 11 Mart 1294 (23 Mart 1877).

653 *Basiret*, no. 2388, 12 Mart 1294 (24 Mart 1877).

654 Örnek olarak bkz. *Vakit*, no. 552, 1 Mayıs 1877.

655 *Basiret*, no. 2111, "Nutk-ı Suavî", 20 Cemaziyelevvel 1294 (2 Haziran 1877).

656 *Basiret*, no. 2113, "Nutk-ı Suavî", 22 Cemaziyelevvel 1294 (4 Haziran 1877).

657 *Vakit*, no. 549, 10 Mayıs 1877.

isteyen on beş bini aşkın Osmanlı vatandaşı isim ve imzalarını Suavî'ye göndermişlerdir. O da bunları Budapeşte'de bulunan Şeyh Süleyman Efendi[658] Hazretlerine yollayacaktır.

Bunun için kendisi özel ve güzel bir defter düzenlemiştir. Kâğıtlar üzerindeki isim ve imzalar bu deftere yapıştırılacak, üzerine ve içine "fi Rebiülahir, sene 1294 Osmanlıların Macarlara Selâm ve Uhuvvet Sicilidir" ibaresi yazılacaktır.

Suavî, başka katılmak isteyenlerin isim ve imzalarını kendisine göndermelerini istemektedir.[659]

Osmanlı Arşivi'nde yeni bulduğumuz belgelere göre, Padişah milletvekillerinin Macaristan seyahati için "cib-i hümayun"dan 1.500 Osmanlı altını vermiştir. Daha sonra bu parayı genel bütçeden geri istemiştir.[660] 132 Osmanlı altınını ise Suavî, Galatasaray Sultanisi'nin kasasından emaneten vermiştir. Bu paranın yerine konması, Suavî'nin müdürlük dönemi de dahil, yapılan yazışmalarla genel bütçeden defalarca istenmiş ancak konunun çözümü yılları almıştır. Söz konusu belgelerde bu iki kaynağın dışında bazı katkıların yapıldığı anlaşılmaktadır. Aynı belgeler Ali Suavî'nin Macaristan seyahatinin organizasyonunda çok etkin rol aldığını da göstermektedir.[661]

İngiltere Büyükelçisi Suavî'nin görevden alınmasını istiyor

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, *Times* gazetesi muhabiri, İngiliz Elçisi'nin Suavî'nin İngiltere aleyhindeki yazılarına göz yummayacağını yazıyordu.

Bu tarihte İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Sir Henry Layard'dır.[662]

---

658 Bu şahıs Macaristan'a gönderilen Osmanlı dostluk heyetinin başındaki zattır. Kendisi ve heyeti Macaristan'da çok şatafatlı törenlerle karşılanmışlardır. Bkz. *Vakit*, no. 552, 1 Mayıs 1877.

659 Midhat Cemal, Suavî'nin bu yazısını kendisi aleyhinde bıraktığı bir belge olarak değerlendirmiştir. Kitabında, 15 bin kişinin Macarlara selam göndermek için Suavî'yi seçmesine ihtimal vermeyen alaycı bir ifadeyle bu yazıyı tenkid eder (*Sarıklı İhtilalci*, s. 161-163). Ancak söz konusu yazıdan 21 gün sonra Macaristan'a gidip dönen heyete Suavî'nin müdür olduğu okulda bir ziyafet verilmesi ve onun bu topluluğa hitap etmesi, Macarlarla olan dostluk münasebetlerinde faal rol oynadığını ve böyle bir görevin kendisine verilmesinin hiç de yadırganmaması gerektiğini gösterir.

Nitekim İngiltere Büyükelçisi Henry Layard, Londra'ya gönderdiği "gizli" damgalı bir raporda, Macaristan'a giden Milletvekili heyetinin masraflarının, İstanbul'da Ali Suavî'nin evinde misafir olarak kalan İngiliz Milletvekili Butler Johnstone tarafından karşılandığını bildirir. Bkz. PRO.FO.- 2572 From Layard to Foreign Office.

660 BOA.BEO.MF.MKT.53/123.

661 BAO.ŞD.208/47.

662 Sir Austen Henry Layard (1817-1894). Layard, Osmanlı ülkesini iyi bilen bir oryantalist idi. Daha 1853 yılında Londra'da önce İngiliz Avam Kamarası'na sunduğu sonra da kitapçık halinde yayınladığı *The Turkish Question* (Londra, 1853, 66 s.) isimli eserinde Türkiye'yi iyice tanıdığını göstermiştir. Çeşitli kazılar yapmak üzere bütün Osmanlı topraklarını dolaşan Layard, ilim

Henry Elliot'un gerek Midhat Paşa'ya olan yakınlığı, gerekse Sultan V. Murad'la uzun yıllar öncesine dayanan ve Sultan Murad'ın mason olmasından sonra iyice pekişen dostlukları onun Sultan Abdülhamid idaresiyle uyumlu çalışamayacağı endişesini doğurmuştur. İstanbul Konferansına murahhas olarak gelen Lord Salisbury de Elliot'un gidişatını beğenmemiş ve bunun üzerine Başbakan Disraeli, Elliot'un yerine Henry Layard'ı tayin etmiştir.

Gerçekten de Sultan Abdülhamid gibi vesveseli bir padişahın ağabeyi Sultan Murad'la daha şehzadeliğinden beri içli dışlı olan Elliot'a güvenmesi çok zordu.

Disraeli Layard'ı İstanbul'a gönderirken padişah üzerinde müessiriyet kurmasını ve ufukta görünen Osmanlı-Rus Savaşı'nı önlemeye çalışmasını istemiştir.[663]

Birçok yazara göre Layard bir Türk dostu idi. Ancak Layard Benjamin Disraeli kadar ve onun gibi bir Türk dostudur. Bunlar, Osmanlı'nın yaşaması ve toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini, görünüşte dahi olsa, savunuyorlardı, ancak Batı'nın teklif ettiği reformların uygulanması şartıyla. Yani kendisi olan Türkiye'ye değil, onların istedikleri Türkiye'ye hayat hakkı tanıyorlardı. Bundan dolayıdır ki Urquhart, Disraeli'yi Türkiye'ye ihanet etmekle suçlamıştır.[664]

Layard'ın daha İstanbul'a gelişinin ilk günlerinde Osmanlı - Rus Savaşı başladı. Layard, amcasının tahttan indirilmesine, sonra da intiharına, belki de katline, ardından ağabeyinin aklî dengesini yitirmesine, kanlı Çerkez Hasan Hadisesi'ne, tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Sultan Murad'ın yeniden tahta çıkarılması teşebbüslerine şahit olan, vehmi iyiden iyiye kamçılanmış Sultan Abdülhamid'in bu zaafını çok kısa sürede keşfetti. Bütün olanların üzerine bir de Osmanlı - Rus Savaşı'nın gelmesi Sultan ile Layard'ın kısa sürede yakınlaşmasını hızlandırdı.

Şüphesiz ki Sultan'ın da bu dostluğa ihtiyacı vardı. Layard'ın İstanbul'a gelişinin beşinci ayında, o, artık Sultan'ın sofrasına sık sık oturanlardan biridir.

Sultan Abdülaziz, Avrupa seyahatinden döndükten sonra ziyaretine gelen Rus elçisinin elini sıkıp oturması için yer gösterince Avrupa basınında haber haline geliyordu.[665] Çünkü o güne kadar Osmanlı padişahları Avrupa elçilerini hep ayakta kabul etmişler ve o şekilde görüşmüşlerdir.

adamlığı yanında iyi bir diplomattır. 31 Mart 1877 tarihinde İstanbul Elçiliği'ne atanmadan önce İngiltere'nin Madrit Büyükelçiliği'nde bulunuyordu. Ancak 1877 yılı Nisan ayının ortalarında İstanbul'a gelerek görevine başlamıştır. Kendisi muhafazakârlardan olduğu için 1880'de İngiltere'de iktidara gelen Liberal Parti, yani Gladstone hükümeti tarafından geri çağrılmıştır. Layard'ın biyografisi için bkz. *Dictionary of National Biography*, Supplements, cilt 3, s. 82. Yulug Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1968.

663 Richard Millman, *Britain and The Eastern Question*, Oxford, 1979, s. 547.

664 *Diplomatic Review*, "Lord Beaconfield's Own Account of His Betrayal of Turkey", July (Temmuz) 1876, s. 221-223.

665 Davison, *Reform in The Ottoman Empire, 1856-1878*, s. 238.

Layard Londra'ya gönderdiği 31 Ağustos 1877 tarihli 54 sayfalık gizli bir raporda Dışişleri Bakanı Derby'e: "Lordum ilk defa, evet ilk defadır ki bir Osmanlı Sultanı bir yabancı elçiyi özel sofrasına davet ediyor, hem de karısıyla beraber,"[666] diyordu. Elçi raporunda kendisinin artık Sultan'a çok yakın olduğunu belirtiyor, sofrada Sultanla havadan sudan konuştuklarını ("mesela Sultanın kuş zevki, Londra'daki bahçelere hayranlığı, İspanya'daki boğa güreşleri, bu vesileyle hayvanlara eziyetin İslâm dinince yasak olduğu vs.) bile yazıyordu.

Diplomat olarak Sultana son derece yakın olan Layard gerçekten de ona karşı bu derece samimi miydi? Buna olumlu cevap vermek çok zordur. Layard, özel evrakı içerisindeki bir mektupta Sultan için Midhat Paşa meselesinden dolayı, "an accoplished hypocrite" (becerikli bir ikiyüzlü) sıfatını kullanıyor.[667]

Çırağan Hadisesi'ne de ışık tutacağını düşündüğümüz için Layard'ın misyonu hakkında biraz teferruata girmeyi uygun gördük.

İşte mevki'i bu olan Layard, Sadrazam'a gidiyor ve Suavî'nin İngiltere aleyhinde yazı yazan, camilerdeki vaazlarında İngiltere'nin aleyhinde konuşan entrikacı bir şahıs olarak hâlâ Galatasaray'ın başında bulundurulmasının Osmanlı yönetimi için itibar zedeleyici olduğunu söylüyordu.

Elçilikten, Londra'ya gönderilen 2 Kasım 1877 tarihli raporda, Dışişleri Bakanı'na hitaben, Layard şunları yazar:

Tarabya/2 Kasım 1877

Lordum,

Türk gazetelerinden biri olan Vakit'te İngiltere'ye şiddetli saldırılar yönelttiğini size daha önce bildirdiğim, Galatasaray Koleji'nin Müdürü Ali Suavî Efendi, bu sefer bazı camilerde verdiği va'zlarda İngiltere'ye yönelik bu ataklarını devam ettiriyor. Ayrıca İstanbul'daki duvarlara Maarif Nâzırı Münif Paşa'nın bir ateist ve Rus ajanı olduğunu iddia ve ilân eden afişler astırdı.

Ben bunu fırsat bilerek dün meseleyi Sadrazama götürdüm. Sadrazama Ali Suavî gibi entrikacı bir şahsın Galatasaray gibi bir devlet müessesesinin başında tutulmasının ne derece itibar zedeleyici olduğunu söyledim. Sadrazam Ali Suavî'nin delirmiş olduğunu, onu hemen görevden alacağını bildirdi.

En derin saygılarımı arz etmeği şeref addediyorum Lordum.

Lordluğunuzun en itaatkâr ve mütevazı hizmetlisi

Henry Layard[668] (Belge 20)

---

666 P.R.O.F.O: 78/2584 From Layard to Derby, no. 1026.

667 B.M. Add-MSS 38938, s. 257 (Layard'ın özel evrakı).

668 P.R.O.F.O. 78/2590 From Layard to Derby, no. 1290.

Bu yazıya, Lord Derby'nin verdiği cevapta, Layard'ın Suavî ile ilgili olarak Sadrazam nezdinde yaptığı teşebbüs ve kullandığı üslup onaylanmıştır[669] (Belge 21).

Layard'ın raporundan, daha önce hiçbir yerde geçmeyen bir şey öğreniyoruz ki, şudur: Eğer doğruysa Suavî Münif Paşa'nın ateist ve Rus ajanı olduğuna dair İstanbul sokaklarına afiş astırmıştır. Osmanlı-Türk tarihinde, birinin aleyhinde bulunmak için duvarlara afiş astırma usulü önceden bilinen bir yol değildir. Bu, Suavî'nin Paris yıllarından öğrendiği bir şey olacak ki, ezelden beri yıldızının barışmadığı Münif Paşa için böyle bir kampanya başlatmıştır.

Suavî'nin görevde bulunduğu sürede Münif Paşa ile yıldızının hiç barışmadığını, Sultan'a okulla ilgili olarak verdiği raporda görmüştük. Suavî'ye göre, Maarif Nâzırı Galatasaray'ın ıslahı için yaptığı müracaatları karşılıksız bırakmıştır.

Aslında en büyük hata, karakter ve zihniyet itibariyle birbirine taban tabana zıt olan bu insanların birlikte çalışmaya mahkûm edilmiş olmalarıdır. Suavî'nin Galatasaray'da göreve başlaması ile Münif Paşa'nın Yusuf Paşa'nın yerine Maarif Nazırı olması aynı güne rastlar. Gazeteler, bu sırada Tahran Sefiri olan Münif Paşa'nın yola çıktığını haber verirler.[670] Bu durumda Suavî Galatasaray'da göreve başlarken, Münif Paşa henüz Tahran'dadır.[671]

Suavî'nin Münif Paşa'yla olan kavgasının uzun bir geçmişi vardır. O, daha 1869'da *Ulûm*'da yayınladığı bir yazıda, Münif Efendi'yi açıkça "mürted" (dinden dönen) olarak itham etmiş ve Tercüme Odası'na başkan olarak atanmasını son derece yanlış bir tercih olarak yorumlamıştır:

> Şimdi de Tercüme Dairesi açılmış, lâkin İslâm dini aleyhinde protestanet hezeyan-nâmeleri tercüme ede ede irtidadını izhar etmiş ve milletin menfûru olmuş olan Münif o daireye reis olursa ne hayır gelir.[672]

Görülüyor ki, Suavî sekiz yıl önce mürted ilan ettiği Münif Paşa'yı sekiz yıl sonra da ateist ve Rus ajanı olarak itham etmektedir. Suavî'yi bu aşırı ithamlara götüren Münif Paşa'nın liberal düşünceleridir.

Suavî, Padişah'a okulla ilgili olarak sunduğu raporda Ruslar namına casusluk yaptığını söylediği Sinove isimli bir Fransız öğretmeni okuldan uzaklaştırmıştır. Sinove'nin Rus casusluğu Zabtiye Nezareti tarafından da tasdik edildiği halde, bu zat Münif Paşa'ya gitmiş, haksız bir muameleye maruz kal-

669 P.R.O.F.O. 78/2563 From Layard to Derby, no. 750.

670 *Sadakât*, 3 Şubat 1877, no. 74.

671 Suavî'nin Münif Paşa'dan bir ay önce tayin edildiğini yazan Prof. Dr. Yahya Akyüz ile İsmail Doğan yanılmışlardır. Bkz. Akyüz, *Belleten*, cilt XLVI, Ocak 1982, sayı 181, s. 128; Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavî*, İstanbul, 1991, s. 352.

672 *Ulûm*, no. 9, "Encümen-i Daniş-i Şarkî", s. 533.

dığını beyan etmiş, bunun üzerine Münif Paşa Suavî'ye karşı Sinove'yi desteklemiştir.

Bu desteğe rağmen Suavî, Sinove'yi okula sokmamıştır. Sinove, Suavî'nin müdürlükten alınmasından sonra görevine iade edilmesine rağmen mağduriyetine sebebiyet verdiği gerekçesiyle onun aleyhinde dava açmıştır. Suavî'ye, soruşturmaya gelmesi için mahkemece celp pusulası gönderilmiş ancak o usulsüzlük yapıldığını öne sürerek soruşturmada bulunmayı reddetmiştir. Bunun üzerine, kendisiyle ilgili casusluk ithamının Zabtiye Nezareti'nden çıktığını öğrenmiş olacak ki, Sinove bu sefer Zabtiye Nâzırı Mehmet Paşa hakkında dâvâ açmıştır.[673]

Münif Paşa'nın, Rus ajanlığı devletin polisi tarafından da onaylanmış bir Fransız öğretmene sahip çıkması Suavî'nin kendisine "Rus ajanı" demesine sebep olabileceği gibi bu tarihlerde muhalif aydın veya devlet adamlarının birbirlerine yapıştırdıkları en yaygın itham yaftasının "Rus ajanlığı" olduğu da hesaba katılmalıdır.

Osmanlı Arşivi'nde bulduğumuz yeni bir belgeye göre, Suavî'nin görevden alınmasında dönemin Maarif Nazırı Münif Paşa'nın da önayak olduğunu gösteriyor.

Osmanlı Arşivi'nde yeni bulduğumuz bir belge, Suavî'nin görevden alınmasında dönemin Maarif Nazırı Münif Paşa'nın da etkin bir rol aldığını göstermektedir.

Münif Paşa'nın Suavî'nin görevden alınması için Sadrazam'a yazdığı yazının tarihi 10 Şevval 1294'tür (29 Ekim 1877). Bu tarih, Elçi Layard'ın Suavî'nin görevden alınmasını talep ettiğine dair Londra'ya gönderdiği raporun tarihi ile örtüşmektedir. Layard'ın söz konusu raporu 2 Kasım 1877 tarihlidir. Sadrazama gidişi raporu yazdığı tarihten önce olduğuna göre Münif Paşa'nin Suavî'nin azlini talep ettiği tezkere ile aynı tarihe denk düşmektedir.

Münif Paşa, tezkeresinde, Suavî'nin Galatasaray'daki tecrübeli öğretmenleri gönderdiğini, başına buyruk olduğunu, kendisinin yaptığı resmî uyarılara da aldırmadığını uzun uzadıya izah ederek görevden alınmasını ve yerine ehil birisinin getirilmesini talep eder.[674]

Suavî görevden alınıyor

Suavî'nin gerek okulda birçok çevrenin hoşuna gitmeyen ıslahatı, gerek Maarif Nezareti ile çatışması ve gerekse açıkça İngiltere'nin aleyhinde yazılar yazıp camilerde vaazlar vermesi görevden alınmasına sebep olmuştur. An-

673 *Ceride-i Havadis*, "Mekteb-i Sultanî Muallimlerinden Mösyö Sinove'nin tab'ı iltimasıyla matbaamıza gönderdiği varakadır", no. 3631, 17 Safer 1295 (20 Şubat 1878).

674 BOA.MF.MKT. 51/153.

cak şüphe yok ki onun görevden alınmasında İngiltere Elçisi Layard'ın payı en büyüktür.

Nitekim bir önceki raporunda Sadrazam'ın Suavî'yi görevinden hemen alacağı sözünü verdiğini belirten Layard, bu sefer 14 Aralık 1877 tarihli raporunda, Suavî'nin görevden alınmış olduğuna dair memnuniyetini dile getiriyor ve kendisinin Bombay'a konsolos olarak atanmasını da engellediğini bildiriyordu. Söz konusu raporun tercümesi şudur:

İstanbul/14 Aralık 1877

Lordum,

Birkaç gün önce Sadrazam, benden Ali Suavî'yi Bombay'a konsolos göndermeleri halinde buna karşı çıkıp çıkmayacağımı sordu. Sadrazam O'nu başından atmağa kararlı idi. Ben, Suavî gibi entrikacı ve muzırlığı ile tanınan bir adamın Bombay'a konsolos olarak tayin edilmesi kadar yanlış bir tercih olamayacağını belirterek buna kararlı ve çok şiddetli tepki gösterdim.

Fakat size memnuniyetle şunu ifade edebilirim ki, Ali Suavî Galatasaray Koleji Müdürlüğü'nden alındı. Yerine eski Peşte konsolosu Ali Nizami Paşa getirildi ki öğrendiğime göre sağlam karakterli biridir.

En derin saygılarımı arz etmekten şeref duyarım.

Lordluğunuzun en itaatkâr ve mütevazı hizmetlisi

Henry Layard[675] (Belge 22)

Daha önce de belirttiğimiz gibi Suavî icraat ve davranışlarıyla sadece İngiliz Elçisini değil, okulda manevî hâkimiyetlerine son vermeye çalıştığı Fransızları, gayrimüslim Osmanlı teba'asını, Maarif Nezaretini ve Sedareti de kendisine düşman etmiştir. Kısacası o, kendi ifadesiyle, Allah'a ve padişaha güvenerek başa çıkamayacağı güçleri karşısına almıştı.

Aslında Suavî, 19. asrın son çeyreğinde, İngiltere'nin ve İngiliz Elçiliği'nin onayı olmadan Osmanlı yönetiminde birçok şeyin gerçekleşemeyeceğini bilmeyenlerden değildi. Fakat o, bütün tehlikelere rağmen inandıklarını, doğru veya yanlış yapan, riske girmekten çekinmeyen bir mizaca sahiptir.

Basiret'te çıkan bir habere göre, Galatasaray'daki Müdürlüğü esnasında Suavî "Meclis-i Mebusan"a aday gösterilmiştir. Söz konusu haber şudur:

> Bi mennihi Ta'alâ bu sene-i mübârekede küşâdı mukarrer olan Meclis-i Meb'usan âzâlığına Ali Suavî Efendi Hazretlerinin intihab olunduğunu musaddak Dersaadet ahalisi taraflarından vürûd eden varakaların hıfz olunduğu ve Efendi'yi mumâileyhin namzed bulunduğu bundan çend gün mukaddem Şehremâneti celîlesinden gazetelerde resmen ilân ve tebşir buyurulmuştu. Bu surette müttehaz ve münteşir olan intihabât nizamnâmesi ahkâ-

675 P.R.O.F.O. 78/2594 From Layard to Derby, no. 1481.

mına tevfîkan müntehibînin hîn-i ictima'ında Efendi-i mumâileyh hakkında re'y vermeleri lâzım geldiği halde, intihab olunan zevâtın isimlerini mübeyyin mu'ahharen vukû'bulan ilân-ı resmîde Efendi-i mumâileyhin ismi görülmemiş ve binâenaleyh tahkikât-ı tevakkufiye nazaran nâmzedliği hâiz olmayan bazı zevâtın meb'usân azalığına intihab olunmuş olması ahâli beyninde bit-tabi güft u gûyu mûcib olacağı derkâr bulunmuştur. Fakat bize kalırsa Emanet-i müşârünileyhin evvelki ilân-ı resmisi vechiyle Efendi-i mümâileyh hakk-ı intihabı kazanmış olduğundan her halde açıkta bulunan bir meb'ûs mahalline ta'yin kılınmış olacağı cây-ı mülâhaza ise de bu bâbda netice-i ilâna intizar etmeliyiz.[676]

Gerçekten de Şehremaneti Ali Suavî'nin adaylığını bir ilanla duyurmuştur. Söz konusu ilân şöyledir:

> Şehremaneti Celilesinden
> Meclis-i Mebusan için Dersaadet mülhakâtından intihab olunacak azâlardan birine Mekteb-i Sultanî müdürü İzzetlü Ali Suavî Efendi'nin intihab olunduğunu musaddak İstanbul ve bilâd-ı selâse ahâlisinden ve hakk-ı intihâba sahip olanlar tarafından intihâb beyannâmesi mucibince emanete tebliğ ve ita olunan varakalar hıfz olunduğu gibi mümaileyhin ismi dahi mebusan namzed defterine kaydedilmiş olmağıla ilân-ı keyfiyete ibtidar olundu.[677]

Suavî kendisini aday gösterenlere teşekkür etmek için bir "Teşekkürnâme" yayınlamıştır. Kendisini seçtirmek isteyen ulemâdan, subaylardan, memurlardan, işçilerden oluşan ve sayılarının üç dört bin kişi olduğunu zikrettiği kimselerin âlicenaplığının kendisini ağlattığını beyan eden Suavî, bu dostlarına teşekkürde zorluk çektiğini söyler.

Teşekkürnâme'sinde şahsına "lâyık olmadığı halde" gösterilen teveccühü bir jest kabul eden Suavî, burada her zamankinden çok mütevazı görünür. Ancak bu tevazu içinde bile tekebbür vardır:

> Kırk milyon teb'a-i Osmaniyyenin ve belki ikiyüz milyon İslâmın menfaatini veya mazarratını müntic re'y verecek olan bir heyete intihab ediyorsunuz.
>
> Müntehibiniz âciz-i nâçiz, hüsn-i zannınızdan başka sermayesi ma'dûm, teveccühünüzden gayrı istinadı mefkûd. İş büyük, yük ağır, vakit dar, zaman yaman, düşman bî-imân bî-âmân. Nusret-i ilâhiyye kendi kendilerine nusret edenlere mev'ûd ve "mennasru" (ilaahir) ve "intensurukum" (ilaahir).[678]

---

676 *Basiret*, no. 2263, 12 Zilka'de 1294 (19 Kasım 1877).

677 *Vakit*, no. 737, 13 Teşrin-i sani 1877.

678 *Vakit*, no. 746, 22 Teşrin-i sani 1877.

Tanpınar, Namık Kemal'e dayanmış olacak ki, Suavî'nin milletvekilliğine aday gösterilmesinin kendisi tarafından uydurulmuş olabileceğini dikkati çeker.[679]

Kanaatimizce, Galatasaray gibi o günkü şartlarda medreselerin dışında en yüksek bir eğitim kuruluşunun başına getirilen birinin milletvekili seçilmesi hiç de garipsenecek bir hadise değildir. Suavî'nin her ne kadar yığınla düşmanı ve muhalifi varsa da, çeşitli çevrelerden kendisini destekleyenler de mevcuttu. Bir taraftan Galatasaray'da müdürlük yaparken, diğer taraftan vâiz kürsülerinde konuşması, muhacirlere yardım kampanyaları düzenlemesi, gazetelere yazılar yazması, onu cemiyette belli bir "popularite"ye sahip kılıyordu.

Basiret'teki bir habere göre, Suavî meclise bir "arz-ı hâl" yazmıştır. Dilekçenin mahiyetini açıklamayan *Basiret*'in bir gün önceki sayısında "Ali Suavî Efendi tarafından dün bir varaka aldık. Mezkûr varaka matbaamıza geç vakit gönderilmiş olduğundan yarınki nüshamızda neşr olunacaktır,"[680] diye bir haber vardır.

Sonraki sayıda ise "İzzetlü Ali Suavî Efendi tarafından aldığımız varakanın, bugün derc edileceğini yazmış idik. Mezkûr varakada Efendi-i mümâileyhin Meclis-i Mebusâna takdim eylediği bir arz-ı hâlin sureti münderic olup, meclis-i mebusanın zabıtları ise sırayla gazetemize derc olunmakta bulunduğundan mezkûr arzuhalin ayrıca dercinden sarf-ı azar olunmuştur"[681] denir.

Söz konusu dilekçe, Suavî'nin Galatasaray Müdürlüğü'nden alınmasından yaklaşık iki ay sonra gündeme gelmiştir. Bu dilekçenin kesin olarak niçin sunulduğunu bilmiyoruz. Ancak bazı ihtimaller üzerinde durmak mümkündür. *Basiret* gazetesinin sudan bahaneler ileri sürerek söz konusu "arz-ı hal"i yayınlamamış olması, muhtevasının gazetenin başına iş açacak kadar sert olması ihtimalini akla getirir. Burada, Suavî'nin şahsen uğradığı bir haksızlığı mı? (Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü'nden alınma, milletvekili olarak tayin edilmeme gibi) yoksa ülkenin genel bir problemini mi? dile getirmiş olduğunu öğrenemiyoruz.

Bu tarihte, Namık Kemal Midilli'de sürgündedir. Kendisinin sürgün hayatı yaşadığı bir zamanda Suavî'nin Saray'ın gözdesi sıfatıyla Galatasaray Müdürü olmasına elbette ki tahammül edemezdi. Bunun içindir ki Suavî ile yakından ilgilidir.

Suavî'nin milletvekili olacağı haberleri üzerine Ahmet Rıfat Bey'e yazdığı 25 Kasım 1877 tarihli bir mektupta Kemal Bey, "Suavî intihap olunmasa ge-

679 Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1976, s. 238.

680 *Basiret*, no. 2341, 24 Kanun-i sani 1293 (Rumî)/6 Şubat 1878.

681 *Basiret*, no. 2342, 25 Kanun-i sani 1293 (Rumî)/7 Şubat 1878.

rek. Çünkü bu intihap lâfz-ı murad bir şey olacak, devlet kimi isterse adeta mebus nasbediyor. Suavî ise İngiliz sefaretini bütün bütün aleyhine düşürdüğü gibi Said Paşaları, falanları da gücendirdi. O cihetle teşekkürnâme kendi tarafından bir hod-füruşluktan ibaret olması ağleb-i ihtimaldir,"[682] diyor.

Namık Kemal'in mektubun devamında, Suavî'nin "Teşekkürnâme"de kullandığı dili hakkındaki tenkitleri de son derece hissidir.

Ve bu hissilik, daha aşağıda bayağı bir hakarete dönüşür:

> Bir rivayete göre, güya Suavî ile Midhat[683] hırlaşmış, fakat hiçbir yerde "av" avlamalarından eser görmedim. Eğer sahih ise haber verir misiniz?[684]

Suavî'nin mebusluğunun, Galatasaray'daki görevinden alınacağı söylentilerinin gündemde olduğu sıralarda Kemal Bey sık sık sorar:

"Bir de Suavî'nin ne olduğu etrafıyla öğrenilmeli ve yazılmalı."[685] Buna rağmen cevap alamayınca: "Canım Beğim, şu Suavî yadigârı ne oldu? Birkaç defadır soruyorum, haber alamıyorum,"[686] diye sitem ediyor.

Görüldüğü gibi, Namık Kemal, Suavî'nin her an adeta bir felakete uğraması temennisinin mesut telaşı ve sabırsızlığı içindedir: Suavî ile dokuz yıllık "münaferet"i olan Namık Kemal'in kini ona karşı son olarak Midhat Paşa aleyhindeki yazılarından dolayı daha da bilenmiştir.

Yalnız burada dikkate değer bir nokta vardır. Namık Kemal, Suavî'nin neden milletvekili olamayacağına dair engelleri sayarken bunların birincisi olarak onun İngiliz elçiliğini aleyhine çevirmiş olmasını zikreder. Bu doğrudur ve o dönem Türk devlet adamları gibi Türk aydınlarının da zihniyetini bütün çıplaklığı ile ortaya koyar. Değil dış politikada, iç politakada bile İngiliz elçiliği tam bir nüfuz sahibidir. Siyasetin kaidesi hiç değişmez: Zayıf olan daima kuvvetliye tâbi olmak, onu dinlemek zorundadır.

Suavî'nin Galatasaray Müdürlüğü'nden alınma gerekçesi, kendisinin yerine tayin edilen Ali Nizami Paşa'nın atama teklifinde ifade edilmiştir. Buna göre Suavî, Ma'arif Nazırı'nı dinlemeyerek başına buyruk hareket etmiş ve devlet memuriyetiyle bağdaşmayan makaleler yayınlamıştır. Hatta denilebilir ki, aşağıdaki teklif arzı Ali Nizami Paşa'nın tayininden ziyade Suavî'nin azil gerekçesidir:

> Devletlü Efendim Hazretleri
>
> Mekteb-i Sultanî'nin idare-i mahsûsu hasbe'l-kaide Ma'arif Nezareti'ne merbût olduğu halde Ali Suavî Efendi'nin müdürlüğe memuriyetinden beri bu

682 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt II, T.T.K., 1979, s. 90-91.

683 Ahmet Midhat Efendi.

684 Tansel, *a.g.e.*, s. 91.

685 Tansel, *a.g.e.*, s. 111.

686 Tansel, *a.g.e.*, s. 127.

irtibata riayet etmeyerek bir harekât-ı hod-serâne ittihaz eylemiş ve mâahaza mektepçe tedrisatın hüsn-i cerayanını ve idare-i dahiliyyesinin intizamını mucib olacak tedâbîrin aksini icra etmesi üzerine Nezaret-i müşarünileyh tarafından Bâbıâli'ye müracaat kılınmasına ve filhakika bu hallere dair şikâyât dahi işitilmesine mebni, Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükelâ karar-ı müzakerâtı mûcibince Mekteb-i Mezkûrun umûr-ı mahsûsuna daire-i maarif'in devamı nezâreti ve bu yolda iktiza eden tedâbîr-i ıslahiyyenin icrâsı iki tarafa dahi bildirilmiş ise de Nezareti müşarünileyh tarafından irsal kılınan tezkerede de beyan olunduğu vechile mumâileyh Ali Suavî Efendi'nin mücerreb ve ma'lûm olan etvar ve ahlâkı icabınca karar-ı vâki' dairesince hareket etmesi ihtimalı olmadığını, hilâf-ı san'at-ı memuriyet bazı neşriyât ve makalâtı dahi müeyyed olduğundan azl ve tebdiline lüzum görülmüş ve yerine Nezâret-i müşarünileyh ile menasıbı lede't-taharri Mekteb-i Mülkiye Nâzırı ferik Saadetlü Ali Nizami Paşa hazretleri, idare-i mekâtibe vâkıf, vukûf ve malumatı ve fünûn ve ma'arife intisabı hasebiyle ehil bulunmuş olmağla müdürlüğe mahsus altı bin beşyüz kuruş maaştan üç bin kuruşunun rütbe-i askeriyesi maaşına zam ile müşarünileyhin Mekteb-i Sultanî müdürü nasbı tezekkür olundu ise de ol babda ve her ne vechile emr ü fermanı hümayûn-ı Hazret-i Şehinşahî şerefsünûh u sudur buyurulur ise mantuk-ı münîfi infaz edileceği beyanıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı, Efendim 1294 J (Şevval) 26.[687]

26 Şevval 1294 (5 Kasım 1877) tarihinde Suavî'nin azli ve Ali Nizami Paşa'nın tayini ile ilgili Sultan'a arz edilen teklif yazısına ancak 3 Zilhicce 1294'te (9 Aralık 1877) irade çıkmıştır.[688] Bu demektir ki Sultan, Suavî'nin görevden alınması hususunda 34 günlük bir beklemeden, muhtemelen tereddütten sonra karar vermiştir. Halbuki Sava Paşa'nın yerine Ali Suavî Efendi'nin atanması teklifi ile irade arasında sadece bir günlük fark vardır. Sultan'ı, Suavî'yi görevden alırken tereddüde düşüren sebep veya sebepler ne olabilirdi?

Acaba Suavî'nin cami cemaatiyle yakınlığı, basınla ilişkileri, bazı Avrupalı dostları tarafından desteklenmesi ve Galatasaray'da Müslümanlar lehine yapmış olduğu değişikliklerden dolayı muhafazakâr çevrelerce desteklenmesi mi Sultan'ı tereddüde sevk etmişti?

Belki de Sultan, Suavî ile onu bir çırpıda kenara itemeyecek kadar yakındı. Suavî Avrupa'dan Sultanı destekleyen, onu haklı gören Urquhart Mektebi'nin dost sesini getirmekle kalmamış, Midhat Paşa'nın sürülmesinde ve Osmanlı - Rus Savaşı esnasında büyük sadakât göstermiştir. Bütün hissiya-

687 Başbakanlık Devlet Arşivi, Meclis-i Mahsus, irade 2672.

688 Fevziye Abdullah, Suavî'nin yerine "Evkaf-ı Hümayun Nezareti Mektupçusu Halil Bey'in tayin edildiğini söyler. Halbuki Halil Bey, Ali Nizami Paşa'nın yerine atanmıştır. Bkz. Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt II, s. 153.

tı ve mizacı ihtilalci olmasına rağmen, Suavî, Urquhart ile Le Play'ın tesiri ve memleket şartlarının sevkiyle uzun sürmese de kendini aklının emrine vererek "Sem' ü ta'at"çı olmuş, Hünkâr'ın ve Saltanatının bekasına dua etmiştir.

Üstelik Galatasaray'da yaptığı icraâtta, Suavî, sadece Allah'a ve kendisine güvendiğini Sultan'a raporunda açıkça bildirmiştir. Gerçekten de bu günlerde, Sultan'dan başka ona destek olacak kimse yoktur. Ancak Sultan'ın da özellikle dış baskılara karşı koyacak gücünün olmadığı da bir vâkıadır.

Vakit gazetesi, Ali Nizamî Paşa'nın tayin haberini irade çıktıktan 3 gün sonra vermiştir:

> Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü Ferik Saadetlü Ali Nizami Paşa Hazretlerine tevcih buyurulmuştur.[689]

Ali Nizami Paşa, ilk icraat olarak Suavî'nin tasarruf amacıyla öğretmen ve diğer personelin maaşlarında yaptığı indirimi geri almıştır.[690]

Suavî'nin Galatasaray Müdürlüğü'nden azledilme sebebi olarak birçok araştırmacı Abdurrahman Şeref Bey'in şu beyanlarını ileri sürmüştür:

> Lâkin hem güftârı, hem etvârı perişan idi. Hazırcılardan aldığı yakası düşük ceket ve paçaları yerde sürünür pantolonu ile mektep içinde gezmesi softalık halini hatıra getirir ve bâdi'-i hande olur idi. İdaresizliği ile ve çok bilmişlik iddiasıyla intizam ve tedrisatın altını üstüne getirmiştir. Güya muallimesi sıfatıyla Avrupa'dan peşine taktığı bir güzel kadın ile mektepte beytûtet etme saygısızlığında bulunduğu cihetle o yolda dahi ayrıca lisana gelmişti. Mektep müdürlüğünde bekâsı min külli'l-vücûh câiz olmadığından azl olundu.[691]

Abdurrahman Şeref, işi tamamen şahsiyata dökerek Suavî'yi çok kötü bir şekilde tanıtmıştır. Çünkü çizilen tablo son derece abartılı ve kasıtlıdır.

Suavî'nin en hissî düşmanlarından Ebuzziya Tevfik bile onun gayet temiz ve titiz giyindiğini teslim ederken,[692] Abdurrahman Şeref'in onu paçaları yerde sürünen bir derbeder şeklinde tasvir etmesi, kendisinin Sultan Abdülhamid dönemi devlet adamı olmasıyla ve tabiatiyle Çırağan vak'asıyla izah edilebilir. Unutmayalım ki *Tarih Musahabeleri* vak'adan yıllar sonra yazılmıştır. Dahası Suavî'nin Avrupa'dan muallimesi sıfatıyla getirdiği birisi yoktur. Bah-

689 *Vakit*, no. 767, 12 Kanun-ı evvel 1877. Suavî'nin görevden alınma tarihi şimdiye kadar hiçbir araştırmacı tarafından doğru olarak verilmemiştir. Midhat Cemal, bu tarihi Ali Nizamı Paşa'nın atanmasının gazetelerde ilan edildiği tarih olarak verir (*Sarıklı İhtilalci*, s. 106). İsmail Doğan, Ali Nizamî Paşa'nın tayininin ilan edildiği *Vakit* gazetesinin 28 Teşrin-i sani 1293 tarihli nüshasındaki haberi esas tutmuştur. Ancak Doğan, günü rumi takvimden, yılı miladı takvimden alarak 28 Kasım 1877 gibi melez bir tarih ortaya çıkarmıştır. Bkz. Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavî*, İstanbul, 1991, s. 210.

690 BOA.BEO .MF.MKT. 52/17.

691 Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul, 1339, s. 286.

692 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 11, 16 Haziran 1909, tefrika no. 10.

sedilen kadın kendi hanımıdır. Onun nikâhlı hanımıyla okulun müdür lojmanında kalmasını ahlâksızlık olarak yorumlamak en azından demagojidir.

Abdurrahman Şeref, Suavî'nin Midhat Paşa aleyhinde, *Basiret* gazetesinde yazdığı yazılarla saraya girdiğini iddia eder. Yukarıda onun 3 Kasım 1876 tarihinde İstanbul'a geldikten birkaç gün sonra Saray'a alındığını belirtmiştik. Bu günlerde Midhat Paşa meselesi daha gündeme bile gelmemişti. Ayrıca o, Midhat Paşa aleyhindeki yazıları *Basiret*'te değil, *Vakit* ve *Sadakât* gazetelerinde yazmıştır.

Suavî'ye yöneltilmiş çirkin iftiralardan biri de Mahmut Celâleddin Paşa'dan gelmiştir. Paşa'ya göre, Suavî karısının güzelliğini kullanarak mabeyndeki bazı beyleri ve onlar vasıtasıyla da mabeyn feriki Said Paşa'yı elde etmiş, bu sayede Saray'a girmeyi başarmış, fikrine müracaat olunur bir yer elde etmiş, nihayet bu yolla Galatasaray Sultanisi Müdürlüğü'ne atanmıştır.[693]

Suavî'nin daha İstanbul'a dönmeden gıyabında Padişah tarafından Tercüme Heyeti'ne tayin edildiğini, 3 Kasım'da gelişinden birkaç gün sonra şehzadelerin hocalığına ve Sultan'ın kitapçıbaşılığına atandığını yukarıda belirtmiştik. Atama haberinin 8 Kasım 1876 tarihli *Sabah* gazetesinde çıktığı göz önünde bulundurulursa, kendisinin 4-7 Kasım tarihleri arasında Saray'a alınmış olması lazım gelir. Hal böyle iken Suavî'nin, üç gün içerisinde karısının güzelliğini kullanarak mabeyn mensuplarını elde etmesi, onların da Sultan'ı kandırıp kendisini saraya aldırmış olmaları iddiası mantıksızlığın ötesinde gülünç ve hazindir.

Çırağan Hadisesi'ni ele alırken göreceğiz ki, Suavî'yi suçlamak bir dönem aydınları için, Saray'a karşı sadakât isbatının vesilesi olmuştur.

Suavî'nin Mekteb-i Sultani müdürü iken, Avrupa'dan misafir gelen dostları

Sultan Abdülaziz'e Foreign Affairs Committee'lerin bir mektubunu arz etmeye gelen, fakat Sultan'a ulaşamayan İngiliz milletvekili Butler Johnstone'ı Suavî'nin dönüşünden sonra tekrar İstanbul'da görüyoruz. Johnstone'un bu gelişi hakkında bazı yerli ve yabancı eserlerde birtakım bilgilere rastlanıyorsa da hepsi tahminlere dayalıdır ve kesinlikle gerçeklere aykırı bilgilerdir. Sırası geldikçe bunlara temas edeceğiz.

Özellikle Suavî'ye yakın gazeteler, Johnstone'un İstanbul'a gelişine büyük ilgi göstermiştir. Daha önce Suavî, İstanbul'a geldikten on gün sonra, Johnstone'un Gladstone'a cevap olarak yazdığı risalesini Türkçeye çevirerek veya çevirterek *Vakit*'te tefrika ettirmiştir. Tefrika şu girişle başlar:

693 *Mir'at-ı Hakikat*, cilt III, İstanbul, 1327, s. 138-139.

İngiltere Parlamentosu âzâsından Mösyö Johnstone nam zat bizim aleyhimizde bulunan esbak Başvekil Gladstone'a cevâben bir risale neşr etmiş ve mündericâtının bize ta'alluku cihetiyle şâyân-ı mütalâa olduğundan bittercüme sırasıyla neşri münasip görünmüştür. Suret-i Risale...[694]

Johnstone'un gelişine yakın günlerde Suavî bu Türk-Müslüman dostu milletvekiline parlak bir karşılama merasimi düzenlemeyi de ihmal etmez. Ancak geminin tehirli gelişinden dolayı iki defa toplanan kalabalık dağılmıştır.[695]

Beklenen misafirin İstanbul'a varması üzerine *Vakit* ilk sayfasını bu habere ayırmıştır. Johnstone'a methiyeler dizen gazetede ayrıca kendisi ile yapılmış bir röportaj yayınlanmıştır.[696]

Röportajın girişinde, uzun uzadıya Johnstone'un dostluğundan, faziletinden ve hizmetlerinden söz edildikten sonra esas konuya geçilmiştir.

Muhabir, Johnstone'a kendisini ulemâ, yüksek rutbeli memurlar ve halktan bir yığın insan tarafından karşılanmak üzere hazırlık yapıldığını, fakat geminin gecikmesi ve ne zaman varacağının kesin olarak bilinmemesi yüzünden merasimin iptal edildiğini söyler ve bundan dolayı üzüntülerini bildirir.

Bunun üzerine Johnstone, gösterişli karşılama, âlâyiş ve nümâyişlerin Avrupalılara has olduğunu, kendisinin buna ihtiyacı bulunmadığı gibi Osmanlıların da böyle bir şey yapmasının gerekmediği yolunda cevap verir. Johnstone, Türkler için yaptıklarından dolayı teşekkür beklemediğini, çünkü yaptıklarını, doğruluğuna inandığı için yaptığını, esas teşekkür etmesi gereken birileri varsa bunların İngilizler olduğunu ilâve eder. Ona göre İngilizlerin Türklere teşekkür etmesi gerekir. Çünkü Rus tehlikesini Türkler göğüslüyor ve bu sayede Avrupa ve İngiltere rahat nefes alıyordu.

Daha da mühimi, Johnstone, Osmanlıların Rusya'ya karşı silâha sarılmaları halinde İngiltere'nin de kendileriyle müttefik olmaya mecbur kalacağını belirtir. Ve sonunda, tekrar âlâyiş ve nümâyiş beklemediğini, kendisiyle görüşmek isteyen Osmanlıların hepsiyle konuşmaktan zevk duyacağını bildirir.

Röportajın yayınlandığı günün ertesindeki *Vakit*'te, bir gün önce yayınlanan Johnstone'un beyanatındaki bazı ifadeleri tashih eden bir yazı vardır. Yazının altında Suavî'nin imzası yoktur, ancak birçok ipucu bu yazının onun tarafından kaleme alındığını göstermektedir.[697]

Birincisi: Johnstone Suavî'nin misafiridir. Röportaj Suavî'nin evinde yapılmıştır. Suavî'nin tercümanlık yapmış olması da kuvvetle muhtemeldir.

---

694 *Vakit*, no. 375, 14 Teşrin-i sani 1876.

695 *Vakit*, 14 Kanun-ı evvel 1876.

696 *Vakit*, 16 Kanun-ı evvel 1876.

697 *Vakit*, 16 Kanun-ı evvel 1876.

İkincisi: *Vakit* gazetesindeki "Vakit Müdürü Efendiye, Elma'ruz" diye başlayan, Suavî'nin yazılarından başka yazı yoktur. Bu başlangıç âdeta onun imzası gibidir.

Yapılan düzeltmenin ise özü şudur: Mister Johnstone silaha sarılmak ve harp gibi sözler sarfetmemiş, bunlar kâtiplerin hatalarından kaynaklanmıştır. "Mister Johnstone'un asıl beyanı müşkilât-ı hâzırada Osmanlı'nın haklı olduğu âşikâr olduğundan işbu haklılıkta hizmet yerli ve ecnebi olsun, insan olana vâcibtir, kaziyesinden ibarettir."[698]

Bu düzeltme, aslında bir kaçamaktı. Daha savaş çıkmadığı ve İstanbul Konferansı'nın henüz toplandığı bu günlerde, halkın savaş sözlerinden hoşlanmayacağı açıktı. Ancak Suavî de, misafiri de bu savaşın kaçınılmaz olduğunu anlamışlardı.

Gerçek şu ki, Johnstone İstanbul'a Müslümanları Ruslara karşı savaşmaya teşvik ve tahrik etmeye gelmişti. İstanbul Konferansı'nın başladığı günlerde, o, hükümet yetkilileri ile görüşmüş, Rusya'ya taviz verilmemesi konusunda onları cesaretlendirmiş ve ümitlendirmiştir. Hatta Osmanlıların Rusya üzerine yürümesi halinde İngiltere'nin onu desteklemeye mecbur olacağını hükümet yetkililerine de söylemiş olmalı ki, İstanbul'da murahhas olarak bulunan Salisbury, Dışişleri Bakanı Lord Derby'e gönderdiği bir telgrafta,[699] kendi muhbirlerinden birinin verdiği bilgileri nakleder. Buna göre: İstanbul'da Türkleri Ruslar aleyhinde ayaklandıran bazı İngilizler vardır. Bunlar kendilerinin Lord Derby ve Lord Beacounfield'in(Disraeli) desteğinde olduklarını iddia etmektedirler. Bundan dolayı Sadrazam İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yardım edeceğine inanmaktadır. Ancak kendisi söz konusu şahısların kimler olduklarını henüz tesbit edememiştir.

Salisbury'nin bu telgrafı üzerine, Lord Derby Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Musurus Paşa'yı çağırmış ve ona sert bir dille, çıkacak bir savaşta, İngiltere'nin Osmanlılara zerre kadar yardım etmeyeceğinin bilinmesini ve kendi hükümeti ile irtibatlı olan hiç kimsenin de bundan başka bir tarzda konuşamayacağını bildirmiştir. Derby, Musurus Paşa'ya yaptığı bu sert uyarıyı İstanbul'da bulunan Lord Salisbury'e iletmeyi de ihmal etmez[700] (Belge 23).

Profesör Watson, Butler Johnstone'ı Disraeli'nin özel ve gizli bir görevlisi olarak İstanbul'a gönderdiği ihtimali üzerinde durur.[701] Bizce bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü Disraeli'nin, Layard'ı İstanbul'a elçi olarak tayin ederken kendisinden savaşı önlemeye çalışmasını istediğini, Osmanlı'nın çıkacak bir savaşta Rusya'ya dayanamayacağını bildirdiğini yukarıda nakletmiştik.

---

698 *Vakit*, 16 Kanun-ı evvel 1876.

699 P.R.O.F.O. 78/2678 From Salisbury to Derby, no. 35, 8 January (Ocak) 1877, Constantinople.

700 P.R.O.F.O. 78/2674 From Derby to Salisbury, no. 248, 9 January (Ocak) 1877.

701 Watson Seton, *Disraeli-Gladstone and Eastern Question*, 1935, Edinburg, s. 130.

Watson da Johnstone'dan söz ederken, onun Türkleri yeryüzündeki en kibar, en temiz, en disiplinli ve en saygıdeğer millet olarak gördüğünü ifade eder.[702]

Buna göre, Johnstone'un Disraeli'nin adamı veya ajanı olduğunu düşünmek çok zayıf bir ihtimaldir. Her şeyden evvel Johnstone Disraeli'nin tam aksine, Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan daha güçlü olduğuna inanıyordu. Disraeli Osmanlı Devleti'ne ancak Hıristiyanlar lehine reformlar yapmaları halinde yardım edebileceklerini söylerken, Johnstone tam tersine Hıristiyanlar için reform diye bir şeye inanmıyordu. O da, üstadı Urquhart gibi, Osmanlı Devleti için Batı'nın istediği tarzda reformların devletin sonu olacağına inanmaktaydı.

Johnstone'un İstanbul'daki faaliyetlerini ve Ali Suavî ile olan irtibatlarını daha sonra çok teferruatlı bir raporla Londra'ya bildirecek olan elçi Layard, 26 Mayıs 1877 tarihli bir telgrafında, Midhat Paşa'nın geri getirilmesi, Redif Paşa'nın görevden alınışı ve Ardahan'ın düşüşü konularında hesap sormak amacıyla yaklaşık 5.000 medreselinin İstanbul'da yaptığı protesto gösterisinin arkasında Butler Johnstone'ın bulunabileceğini bildiriyordu[703] (Belge 24).

Fakat Layard yanılıyordu. Nitekim bu yanılgısını daha sonraki bir raporunun sonuna ilave etmiştir. Çünkü Midhat Paşa'yı geri getirmek isteyen bir Butler Johnstone'un Suavî'nin evinde misafir kalması, onunla çalışması mantıklı değildir.

Henry Layard, 26 Mayıs 1877 tarihli bu raporda, Johnstone'un İstanbul'daki faaliyetleri ile ilgili oldukça teferruatlı bilgi vermiştir. Bu raporu, aynı zamanda Suavî'nin bu günlerdeki faaliyetlerine ve ardından gelen Çırağan Hadisesi'ne ışık tutması bakımından olduğu gibi tercüme ediyoruz:

> Çok Gizli — Tarabya - 26 Mayıs 1877
>
> Lordum,
>
> Size Muhafazakâr Milletvekili Butler Johnstone'un İstanbul'da olduğunu bildirmiştim. Kendisi beni aramadı ve anladığım kadarıyla buna niyeti de yok. O, büsbütün Müslümanlarla oturup kalkmakta ve Galatasaray Kolejinin Müdürü Ali Suavî'nin evinde kalmaktadır.
>
> Onun burada bulunuşunun amacı, Türkleri Ruslarla savaşmağa devam etmeğe ikna etmektir. Bana anlatıldığına göre, kendisi, imkânları elverdiği müddetçe Türklere yardım edecektir. Ki hatırı sayılır servete sahiptir.
>
> Amiral Selwyn, deniz Albay Manthrop (emekli denizci), Mr. Adams, deniz Yüzbaşı Drammund ve daha başkalarına bizzat kendisi para ödemektedir. Adı geçen şahısları Rusya'ya karşı Osmanlı'yı destekleme konusunda elde etmiştir.

---

702 *A.g.e.*, s. 131.

703 P.R.O.F.O. 424/55, From Layard to F.O., telegram no. 161, Therapia 26 May (Mayıs) 1877.

Bu ekip, Türklere çok çeşitli ve Rus birliklerini yok edecek silahlar temin ediyorlar ki, bu silahlar şimdiye kadar hangi ülkeye verilmişse korkunç sonuçlar doğurmuştur. Bunlar, bir parça Sultan'ı etkilemiş görünüyor. Hobart Paşa ise bu silahların tesirine inanmış görünmüyor. Kendisi Rusya'nın Karadeniz'deki limanlarına karşı sefere çıktığı zaman Mr. Adams ona eşlik ediyor.

Mr. Collingswood Dickson, ki bu konuyu kendisi ile konuştuğum kimsedir, söz konusu silahlardan birisinin özelliklerinden söz ederken, bunun temel bileşiminin petrolden meydana geldiğini, atıldığı yerde çok büyük tahribat yaptığını, çıkardığı söndürülemez alevlerin kapalı yerlere atıldığı zaman bütün canlıları boğucu ve öldürücü olduğunu söyledi. Mr. Collingswood Dickson'ın bildirdiğine göre, bu karışım 1854-55 yıllarında Mackintosh isimli birisi tarafından icad edilip Majeste Kraliçe'nin Hükümetine sunulmuştur. Fakat hükümet insanlığa felâket getireceği gerçeğini göz önünde bulundurarak reddetmiştir. Mr. Butler Johnstone yanlış nasihatleriyle beraber bu dehşetli silahları da Türklere sunmaktadır. Lordum, sizin de bildiğiniz gibi buradaki insanlar böyle bir adamı dinlemeyi, İngiliz hükümetinin bir görevlisini dinlemeğe tercih ediyorlar. Mr. Butler Johnstone, Mr. Urquhart'ın malum olan fikirlerini benimsemiştir. O, Osmanlı Devleti'nin her bakanlığında Rus altınları ile satın alınmış insanlar olduğuna inanmaktadır. Ona göre Eğer Türkler sadece kendileri olsalar ve amansız bir cesaretle savaşsalar, Rusya'yı yeneceklerdir.

Ben temin edildim ki, Mr. Butler Johnstone, Midhat Paşa'yı geri getirmek için çabalayan bazı şahıslarla beraber, onların da tahrikiyle, entrikalar çevirip medreseli öğrencilerin gösterilere devam etmeleri için çalışıyor.

Mr. Butler Johnstone, ayrıca Budapeşte'ye giden Türk temsilcilerinin masraflarını da karşılamıştır. O, Mr. Urquhart'ın bu savaşın Türkler tarafından milliyet ve dine dayalı mukaddes bir savaş haline getirilmesi gerektiği şeklindeki fikrine dayanıyor görünmektedir. Cihad-ı Mukaddes ilân edilerek Rusya'nın yok edilmese bile yenilebileceğine inanmaktadır.

Kim kendisinin bu fikirlerine karşı çıkarsa, onları Rusya'ya satılmış kimseler olarak nitelemektedir.

O, bu nasihatleriyle beraber Türklere para yardımında da bulunduğu için fikirleri kendilerine tehlikeli görünmemektedir.

Onu barındıran Türk Ali Suavî, kendisiyle bu görüşleri paylaşmaktadır. Ali Suavî'nin medrese öğrencileri üzerinde büyük bir tesiri vardır. Onları çok rahat bir şekilde tahrik etme gücüne sahiptir. Ali Suavî'nin mensup olduğu grup, son derece kuvvetli olup, Rus çarının yaptığı gibi savaşa dinî bir mahiyet kazandırarak onu İslâma yönelmiş bir haçlı savaşı şeklinde gösterme çabasındadır. Onlar ancak o zaman, padişahın Müslümanların gözünde haçlılardan Müslümanların intikamını almış bir lider olacağına inanmaktadırlar. Böyle bir şey ürkütücü bir katliama da yol açabilir.

Hindistan'daki Müslümanları İngiltere'ye karşı ayaklandırıp onların Türkiye'ye yardımını sağlama çabası içerisinde olanlar da vardır. Bu konu ile ilgili olarak size daha teferruatlı yazacağım. Majeste Kraliçe'nin Hükümetince zaten bilinmektedir ki, Bâbıâli, ajanları vasıtasıyla Cezayir ve Fas'taki Müslümanları Hıristiyanlara karşı savaşa girmeğe ikna etmektedir.

Hal böyle iken, Mr. Butler Johnstone'un, kendisini çok iştiyakla dinlemeğe hazır kimselere, verdiği nasihatler kadar yanıltıcı bilgi olamaz.

En derin saygılarımızı arz etmeği şeref addederim, Lordum. Lordluğunuzun en itaatkâr ve mütevazı Hüzmetlisi

İmza (Henry Layard)

Bu raporu daha göndermeden, Layard, yeni bir bilgi almıştır ve onu da ayrı bir sayfaya yazarak raporuna ilâve etmiştir. Bu bilgi şudur:

Şunu da belirtmem doğru olacaktı ki, bu raporu yazdıktan sonra öğrendiğime göre Mr. Butler Johnstone, devlet adamlarına en ikna edici deliller sunarak kendisinin hiçbir surette medrese öğrencilerinin gösterisiyle ilgili olmadığını ispatlamıştır.

İmza (Henry Layard)[704]

Layard'ın özel evrakı arasında bulduğumuz, ancak kime yazıldığını tespit edemediğimiz bir mektubunda, Johnstone'un Haziran 1877'nin sonlarında Türklere para bulmak üzere İstanbul'dan ayrıldığını ve bu esnada kendisinin Albert Grant'la irtibatlı olduğu yazılıdır.[705]

Osmanlı Arşivi'nde bulduğumuz bazı belgeler, Layard'ın bu iddiasını desteklemektedir. Johnstone'nun eşi Eleine Butler Johnstone, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra, yeni Sadrazam'a yazdığı 31Aralık 1909 tarihli bir mektupta, Sultan Abdülhamid'in 1905 tarihinde kendisini İstanbul'a davet ettiğini, dönüşünde Paris bankalarından tahsil edilmek üzere 400 bin Frank'lık bir çek verdiğini ancak bu parayı hiçbir şekilde alamadığını beyan ederek gereğinin yapılmasını ister. Bayan Johnstone, mektubunda yeni yönetimin bundan haberdar olmadığını, aynı bilgiyi içeren bir mektubu Mahmut Şevket Paşa'ya da yazdığını beyan ederek Sadrazam'dan yardım ister. Bunun üzerine Londra Sefareti, Hariciye Nezareti, Maliye Nezareti ve Sadrazamlık arasında yapılan uzun boylu yazışmalardan sonra Bayan Johnstone'ın kafasının karışık olduğu, kendisinin hayalperest olduğu gibi bir sonuca varılır ve konu kapatılır.[706]

Sadrazam'dan sonuç alamayan Bayan Johnstone, bu sefer Sultan'a 27 Mart

704 P.R.O.F.O. 78-2572, From Layard to F.O., no. 523.

705 B.M.M.S.S. 39130, no. 111.

706 Tüm yazışma detayları için bkz. BOA.BEO. 3717/27841.

1910 tarihli bir mektup yazarak paraya açıklık getirir. İddiasına göre 1877 yılında kocası ile İstanbul'a gelmişler ve Sultan'a iki taksit halinde 300 bin Frank borç vermişlerdir. Kocasının vefatından sonra onun cenaze masraflarını bile karşılayamayacak durumda olduğunu, hasta ve muhtaç olduğunu, en azından paranın bir bölümünün kendisine geri ödenmesi istirhamında bulunan Bayan Johnstone, paranın Londra'daki ünlü bankerlik şirketi Coutts and Co. üzerinden ulaştırıldığını belirterek kendisinin ve kocasının yıllar öncesinden avukatlığını yapan ve tüm bu iddiaları bizzat Butler Johnstone'dan dinleyen Londra Barosu avukatlarından Clement John Colse Pridham'ın sekiz maddeden oluşan yazılı tanıklık tutanağını da mektubunun eki olarak Sultan Reşad'a arz eder.

Bayan Johnstone, mektubunda ayrıca İstanbul'a gelmeleri, Osmanlı Rus Savaşı'nda Türklere yardım etmelerinin, dönemin İngiltere Başbakanı Disraeli'nin bilgisi dahilinde olduğunu da iddia eder.

Avukat Pridham, Butler Johnstone'nın Türklerle ilişkileri, Sultan Abdülhamid'le münasebetleri ile ilgili bazı detaylar verir. Bu detaylara göre Johnstone, 1877'de eşiyle İstanbul'a gittiğinde altı ay boyunca padişahla sıkı fıkı olduklarını, padişahın kendisine çok değer verdiğini daha sonra birilerinin Padişah'la aralarını açtığını artık kendisini bir daha göremediğini söylemiştir. Bu bilgiler Elçi Layard'ın raporlarındaki iddiaları teyid etmektedir.

Avukat Pridham'ın ifadelerinden anlıyoruz ki, Osmanlı Rus Savaşı'nda, Sultan, Johnstone'ı, tıpkı evinde karısıyla birlikte misafir kaldığı Ali Suavî'yi olduğu gibi, hayal kırıklığına uğratmıştır. Bundan dolayı olmalıdır ki, Johnstone Paris'te, Sultan'a muhalif olan ve firari olarak Paris'te yaşayan kendi yeğenleri Prens Sabahattin ve Prens Lutfullah Beyler'le görüşmekte hatta onlara destek olmaktadır.[707]

Bu konunun nasıl neticelendiği, Bayan Johnstone'a bir ödeme yapılıp yapılmadığı ile ilgili olarak ne yazık ki arşivlerde bir belge veya bilgiye ulaşamadık.

Kanaatimizce, eğer İngiliz araştırmacılar, Watson ve Millman yukarıdaki raporu görmüş olsalardı, Butler Johnstone'un Disraeli'nin özel elçisi olabileceğini ileri sürmezlerdi.

Layard'ın yukarıdaki raporunda dikkati çeken noktalardan biri, Macaristan'a giden heyetin masraflarının Butler Johnstone tarafından karşılanmış olmasıdır. Suavî'nin Macaristan meselesi ile olan ilgisini yukarıda belirtmiştik. Layard'ın bu konu ile ilgili ifadeleri Suavî'nin Macaristan meselesi için Mabeyn Başkâtibi Said Paşa'ya teslim ettiği 400 liranın nereden alındığı konusunda ipucu vermektedir.

Suavî'nin Süleyman ve Lebib Beyler'in yanında yazdığı tutanakta, 9 Şev-

707 Tüm yazışma detayları için bkz. BOA.HR.TO., 539/64.

val 1294 (17 Ekim 1877) tarihli bir kayıt vardır. Bundan kendisinin Osmanlı Bankası'na 400 lira yatırdığı ve makbuzunu da Mabeyn Başkâtibi Said Paşa'ya teslim ettiği anlaşılmaktadır.

Devlet Arşivi'ndeki ilgili belgenin sureti şudur:

> 22 Nisan Sene 93 Cuma günü Bank-ı Osmanîye teslim etmiş olduğum dörtyüz liranın ibraz edene verilmek üzere ilmuhaberini Yıldız Kasr-ı Hümayûnu Karakolluğunda Mâbeyn-i Hümayûn Başkâtibi Devletlü Said Paşa Hazretlerine teslim eylediğimde bir yaver çağırıp bir zarf derununda telgraf müdürü Saadetlü İzzet Efendiye gönderdiler. Bendeniz yanlarından çıktığımda birinci gün teşekkül etmiş olan Umûr-ı Harbiye Komisyonuna yani devletlü, atıfetlü Mahmud Paşa hazretlerinin odalarına girdim ve orada ferik saadetlü Said Paşa hazretlerine dahi teslim etmiş olduğum dört yüz lirayı nakil eyledim. Meselede hatırdan güzar etmiş bir köşe var ise Bank-ı Osmanî ve telgrafhâne defterlerine müracaat olundukta sahih tarihi ve keyfiyeti ve cihet-i sarfı ma'lum olur.
>
> Ancak bendenizin arz eylediğim mesele Macaristan işi için denmesi üzerine, bir hüsn-i hizmete gayret için parayı tedarik edip Başkâtip Paşa hazretlerine teslim kaziyesinden ibarettir. Müşârünileyh hazretleri dahi telgrafhane kayûduyla cihet-i sarfı irâe buyuracakları derkâr ve müsellem bulunduğundan bu köşesi bendenizin vazife-i âcizanem haricindedir.

Derkenardaki notta ise:

> Dörtyüz liranın talep olunmasının aslı Peşte konsolosu Sermed Efendi'nin Hariciye Nezâret-i Celîlesine telgrafnâmesi olduğu hâtır-ı çâkerîye geldiği gibi parayı bendenizin tedarikine dahi sebep, yevm-i cuma olduğundan ve para mutlaka cumartesi sabahına kadar Peşte'ye bâ-telgraf verilmesi dahi matlub bulunduğundan ol vechile hareket olunmuş olduğu dahi hatır-ı âzicîdedir.[708]

Yukarıdaki belgenin özü şudur: Budapeşte Konsolosu, 400 lira istemiştir.[709] Telgrafın alındığı gün cuma günüdür, yani resmî tatildir. Bürokratik işlemlerin yapılıp paranın Cumartesi günü Budapeşte'ye ulaştırılması mümkün görünmemektedir. Bunun için emâneten paranın birinden bulunup gönderilmesi gerektir. Burada dikkat çekici olan husus, yığınla Nâzır, Paşa, Ağa arasında "400 lira"yı Suavî'nin temin etmiş olmasıdır. Kanaatimizce Suavî bu parayı zengin misafiri Butler Johnstone'den almış ve işi halletmiştir.

---

708 Başbakanlık Devlet Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, kısım 17, zarf 64, karton 23, evrak 1445.

709 Bu tarihte Macaristan'a gönderilen dostluk heyeti Budapeşte'ye gitmek üzere yola çıkmıştır. 1 Mayıs 1877 tarihli *Vakit* gazetesinde heyetin parlak merasimlerle karşılandığı haber verilmektedir. Suavî'nin parayı 22 Nisan'da temin etmesi, heyetin bu tarihlerde Macaristan'a gitmesi, Layard'ın raporunun 26 Mayıs'ta yazılmış olması yukarıdaki tahminimizi doğrulamaktadır. Suavî'nin verdiği 22 Nisan tarihi rumidir. Bu da 5 Mayıs'a tekabül eder.

Daha sonra Suavî, 18 Şevval 1294 (26 Ekim 1877) tarihinde Said Paşa'ya yazdığı bir yazıda beş ay önce verdiği paranın birçok kere istenmesine rağmen hâlâ iade edilmediğinden şikâyet eder ve ihtiyacı olduğundan söz konusu paranın ödenmesini ister.

Buradaki ihtiyacın kendisinin şahsi ihtiyacı mı, yoksa içinde bulunduğu organizasyonların ihtiyacı mı olduğunu tesbit etmek zordur:

> Devletlü Efendim Hazretleri
> Fi 22 Nisan Cuma günü Yıldızda Karakollukta Yed-i âlinize teslim etmiş olduğum dörtyüz lirayı istirham eder suretlerde kerrâren istid'a olunmuş iken beş aydır tediye olunmadığından ve müzayakam sebebiyle meblağ-ı mezbûru dertdest etmeğe muhtaç olduğumdan bunun tesviyesine lutf u merhameten inâyet-i devletleri masruf buyurulmak bâbında cevab-ı âsafanelerine intizar ederim. Ol babda emr u ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.[710]

Suavî'nin İstanbul'a gelerek kendisini ziyaret eden misafirlerinden biri de Mister Verin'dir.

8 Kasım 1877 tarihli *Vakit*'te, Suavî, gazetelerde Mösyö Verin'in İstanbul'a trenlerle ilgili bir görev için geldiği hakkında bir haber okuduğunu, fakat bu haberin doğru olmadığını, Mösyö Verin'in İngiltere "muteberânı"ndan olup İstanbul'a gezmek maksadıyla geldiğini ve hanımıyla beraber kendi evinde misafir kaldığını ilân eder.

Suavî'ye göre misafirinin trenlerle ilgili bir görev için geldiği söylentisi, adı geçenin Amerika ve Avrupa'da birçok trenler yapmış olmasından kaynaklanmıştır.[711]

Kanaatimizce, Suavî'nin Galatasaray Sultanisi Müdürlüğü'nden alındığı tarihten bir gün önce yayınlanan haber veya tashihi aslında Mister Verin'in İstanbul'a niçin geldiğini bildirmekten çok, Suavî ile onun mizaç ve karakteriyle ilgilidir. Onun kendisinin nasıl aranan, hatırı sayılan bir insan olduğunu hatırlatmaya yönelik küçük bir hesabıdır. Avrupalı dostlarının olması, Amerika ve Avrupa'da trenler konusunda şöhret yapmış bir mühendisin kendisini araması, evnide misafir kalması o günkü Türk toplumu için herhalde büyük prestij sağlıyordu.

Gerçeği şu ki, o günlerde Suavî'nin en çok ihtiyaç duyduğu şey destekti.

---

710 Başbakanlık Devlet Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, kısım 17, zarf 64, karton 23, evrak 1445. Yukarıdaki belgeleri Çırağan Hadisesi ile ilgili belgeler arasında yayınlayan İsmail Hakkı Uzunçarşılı şöyle bir not düşmüştür: "Yukarıda sureti yazılı olup 18 Şevval tarihli tahriratında müzayakasından bahs ile parayı istiyor ve 9 Şevval yani tahriratından dokuz gün evvelki ifadesinde ise paranın Macaristan'a gönderileceğini beyan eyliyor. Acaba Suavî bu parayı kendisine mi almak istiyordu? İki ifade birbirini tutmamaktadır." Biz Uzunçarşılı'nın kurduğu bu münasebeti anlayamadık. Bkz. "Ali Suavî ve Çırağan Sarayı Vak'ası", *Belleten*, 1944, cilt VIII, sayı 29, s. 118.

711 *Vakit*, no. 762, 8 Kanun-ı evvel 1877.

Çünkü o, birçok olay sonunda, idare çevrelerindeki dostlarını kaybetmekle kalmamış, Saray ile bütün köprülerin atıldığını görmüştü. Artık açıktan açığa reddedilen yalnız bir insandır.

Suavî'nin işsiz ve karanlık günleri

Daha önce, Galatasaray Sultanisi Müdürlüğü'ne tayin edilmesinin Suavî'nin rüyalarının gerçekleşmesi demek olduğunu kendi ifadelerinden nakletmiştik. Onun bilinen şartlarda görevden alınması bu rüyanın kaybolmasıydı. O, bundan sonra artık mesleksiz, memuriyetsiz ve resmî makamların itibar etmediği insandır. Münif Paşa ile olan kavgasında kazanan Paşa olmuştur.

Onun görevden alındığı tarih, 93 harbinin Osmanlı ordularının tamamen aleyhine sonuçlanmaya başladığı tarihtir. Nitekim azledildiği tarihten (9 Aralık 1877) bir gün sonra 10 Aralık 1877'de Plevne düştü. Doğu cephesinde Osmanlı orduları zaten yenilmiş, Kars, Ardahan ve Bayezid Ruslar tarafından işgal edilmişti.

Bâbıâli'nin mütareke istemesi üzerine 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi'yle ateşkes imzalanmıştı. Fakat Grandük Nikola'nın karargâhı Yeşilköy'deydi. Rus Çarı, Balkanlar'daki Hıristiyanlardan Romanyalı, Sırp ve Karadağlıları da ordusuna katarak adeta bir haçlı ordusu teşkil etmiştir. Zaten Çarın Türklere savaş açmasının görünürdeki sebebi bile Balkanlar'daki Hıristiyanları korumaya yönelikti. 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması, Balkan Hıristiyanlarına beklentilerinin ötesinde avantajlar sağlarken Osmanlı Devleti'nin buradaki varlığını adeta sona erdiriyordu.

Yukarılarda da belirttiğimiz gibi, Suavî savaşla bir vatandaşın, hatta bir aydının ilgilendiğinden çok daha fazla alâkalıydı. O, Johnstone ekibiyle beraber savaşın devamından yanadır. Layard'ın raporunda belirttiğine bakılırsa, onlar belli bir noktaya kadar Sultan'ı da etkilemişlerdir. Rusya'nın göründüğü kadar güçlü olmadığı fikrini sürekli olarak gazetelerde ele alan Suavî, Müdürlükten azledildikten sonra birden sessizliğe gömülür. Onun bu tarihten itibaren gazetelerde yazılarına da rastlamıyoruz. Bunun birkaç sebebi olabilir.

Birincisi: Resmî çevrelere karşı bütün güvenini kaybetmiş ve çevresince reddedilmiş Suavî'nin yazacağı yazıların bundan böyle yayınlanmayacak kadar sert olması ihtimali.

İkincisi: Galatasaray Müdürlüğü esanasında, kendince şer güçlerle mücadele ederken, onların desteklenip kendisinin Sultan tarafından azledilmesi ve bundan dolayı içine düştüğü bedbinlik ve ümitsizlik psikolojisi.

Üçüncüsü: –Ki bizce en kuvvetli ihtimal budur– Suavî'nin gazetelerde yaz-

masına kısıtlama getirilmesi. Onun yazı yazmasını yasaklayan resmî bir emir belki yoktu. Fakat İngiltere aleyhinde yazdığı yazılardan sonra, iyi günlerinde kendisiyle beraber olan gazetelerin onun yazılarına yer verip başlarına iş açmak istememiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Çırağan Hadisesi'nden sonra, geçmişte kendisini göklere çıkaran gazetelerin onu lanetleme yarışına girmeleri bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Nitekim, Çırağan Hadisesi'nden sonra, *Ceride-i Havadis*'in yayınlayıcısı Çörçil'in bir yazısında "Halbuki bunun varakalarının ne muzahrafat olduğunu hatta devlet bile bilerek diplomasiye ait iken şikâyât-ı ecnebiyyeyi îcab ettirmesiyle men etmişti,"[712] denir.

Yarı resmî *Ceride-i Havadis* açıkça "devlet.... men etmişti," ifadesini kullandığına göre üçüncü ihtimal kuvvet kazanır.

Bu arada şu hususu da düzeltelim:

Bir çalışmada "Suavî, Avrupa'dan yazı gönderdiği *Basiret* ve *Vakit* gazetelerinde Elma'ruz başlıklı yazıları İstanbul'a döndükten ve Galatasaray Lisesi Müdürlüğü'nden alınmasından sonra da sürdürmüştür,"[713] denilmektedir.

Suavî Avrupa'dan *Basiret* gazetesine yazı göndermemiştir. İkinci olarak bu yazıların onun müdürlükten alındıktan sonra da devam ettiği ifadesi yanlıştır.

Kaldı ki Suavî'nin en çok yazı yazdığı gazete olan *Vakit*, ölümünün ardından onun Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü'nden azledildikten sonra bir süre bütün bütün sessiz kaldığını belirtmiştir.[714]

Suavî ile Avrupalı dostları Sultan Abdülhamid'e devlet yönetimini Batılı elçilerin kontrolünden çıkarır diye ümit bağlamışlardı. Fakat Suavî, bu sefer Padişah'ın kendisinin bu kontrol altına girdiğini görüyordu. Çırağan Hadisesi ile ilgili olarak yayınlayacağımız belgeler bunu apaçık göstermektedir. İngiliz Elçisi, atanacak nâzırlar, hatta sadrazamlar konusunda kendisini söz ve yetki sahibi sayıyordu.

Disraeli'ye yazdığı 1 Ağustos 1877 tarihli mektubunda, Layard: "Hararetle, sadrazamlık gibi sorumluluk isteyen yüksek bir makamın üstesinden gelebilececek devlet adamına ihtiyaç vardır, ancak gerçekten ben henüz böyle bir adam tanımıyorum,"[715] derken, öte yandan Derby'e gönderdiği bir mektupta: "Eğer padişaha yol gösterecek ve onu kontrol altında tutabilecek bir veya iki devlet adamı olsaydı, talihsiz ülkeleri için bir şeyler yapabilirlerdi, fakat ben boş yere adam arıyorum,"[716] diyebiliyordu.

Layard, başından beri aradığı fakat bulamayacağına inandığı Osmanlı dev-

712 *Ceride-i Havadis*, 22 Mayıs 1878, no. 3709.

713 İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul, 1991, s. 212.

714 *Vakit*, no. 927, 22 Mayıs 1878.

715 B.M. MSS-38978, 1 Ağustos 1877, From Layard to Beaconsfield.

716 B.M. MSS-38938,12 September (Eylül) 1877, From Layard to Derby.

let adamları yerine padişaha yol gösterme ve onu kontrol altında tutma işini bizzat kendisi üstlenmiştir. Aslında Sultan Abdülhamid, her ne kadar saltanatının ilk yıllarında ise de, bir elçiye çok kolay kanacak kadar saf değildi. Ancak ne var ki, şartlar Sultan'ı buna itmiştir.

Diğer taraftan Edirne Mütarekesi ve Ayastefanos Muahedesi'nin ezici hükümleri ortada dururken Ruslar İstanbul'un yanı başında karargâh kurmuş bekliyorken İngiltere kendisinin İstanbul'daki vatandaşlarını ve mal varlığını korumak bahanesiyle deniz filosunu İstanbul Boğazı'na gönderiyordu. Devlet tam bir acz içerisindeydi. İngiliz donanması Bâbıâli'nin izni olmadan Boğaz'a kadar gelip demirlemişti. Bâbıâli donanmanın İstanbul Boğazı'na girmesi halinde Rusların İstanbul'u işgal edeceklerinden korkuyordu. Çünkü Çar tehditler savurmaktaydı.

Lord Derby, elçi Layard'a çektiği telgrafta şu emri verir: "Bâbıâli'ye Çanakkale'den geçecek İngiliz doanmasına, kuvvetlerinin müdahale etmemesi konusunda baskı yap, yoksa iyi olmaz." Emri alan Layard Sadrazam Sadık Paşa'yı sıkıştırır. Sadık Paşa, resmen izin veremeyeceklerini, ancak Rusya'ya karşı mazeret olmak üzere İngiliz Filosu'nun Marmara'ya girişini protesto edeceklerini söyler. Yani Sadık Paşa Layard'a kısaca "biz sizi görmemiş olalım," diyordu.

Gemilerin Boğaz'a girmemesi için bizzat Sultan'ın Kraliçe'ye çektiği telgraflar da işe yaramamıştı. Kraliçe, donanma girdikten sonra Sultan'a "telgrafınız bana geç ulaştı," gibi gülünç bir cevap vermişti.

Sultan bu sefer Rus Çarı ile İngiltere Kraliçesi arasında kalmıştı. Nihayet Sultan'ın Kraliçe'ye ısrarlı ricaları neticesinde Filo lütfen İzmit önlerine çekildi.[717]

Suavî, 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Muahedesi'nin Avrupa'da Türk varlığını hemen hemen sona erdiren şartlarından ve yukarıda zikrettiğimiz durumlardan sonra Sultan'a olan güvenini tamamen kaybetmiştir. Zaten Suavî ve Urquhart Ekolü mensupları başından beri Sultan'a İngiltere'nin menfaati gereği Rusya'nın İstanbul'a girmesine müsaade etmeyeceğini söylemekteydiler. Butler Johnstone'un, İstanbul'a gelirken kendisiyle yapılan röportajda vurgulamak istediği de buydu.[718]

Aslında İstanbul'un istihkâmları Rusların şehri kolayca işgaline müsait değildi. Suavî, varılan sonu daha önce en kötü ihtimal olarak değerlendirmiş, *Vakit*'teki bir yazısında İstanbul'un ne derecede iyi savunulabileceğini ortaya koymuştu.[719] Abdurrahman Adil Bey, "Ali Suavî Rusya ile uzlaşma taraftarı

717 P.R.O.F.O. 424-67, no. 178, 195, 197, 205, 218, 223, 228, 336, 360, 441. Babiali, İngiliz elçiliği, F.O. Sultan ile Kraliçe arasında cereyan eden yazışma.

718 *Vakit*, 15 Kanun-ı evvel 1876.

719 *Vakit*, no. 630, 16 Temmuz 1877.

değildi. Ruslar üzerine yürümek ve mukavemet etmek taraftarı idi. Bu fikre Sultan Hamid'i ikna edemedi,"[720] der ki, bizce de doğrudur.

Üsküdar Cemiyeti

Abdurrahman Adil'e göre, Suavî Mekteb-i Sultanî müdürlüğünden ayrıldıktan sonra Üsküdar, Şemsi Paşa'da Direkliyalı'da oturmuştur.[721]

Bugünlerde Süleyman Asaf Bey'le[722] irtibat halindedir. Süleyman Asaf Bey, Sultan Murad'ın hayranlarındandı.

Süleyman Asaf Bey'in oğlu Ali Rıza Paşa babasının hayat hikâyesinde konu ile ilgili olarak şu bilgilere yer vermiştir: "Öteden beri tereddüdü bulunduğu ve pek ziyade meftûn-ı fezâili olduğu Sultan Murad-ı Hâmis hakkındaki teveccüh ü itimad-ı umumiden, berâ-yı istifade müşarünileyhi mahall-i mezkûre[723] kaçırmak ve kıyamın başına geçirmek üzere Ali Suavî ile o havali erbab-ı nüfûzundan mürekkeb Üsküdar'da bir cemiyet-i hafiye tesis kılınmış ve icap eden mahaller ile bilmuhabere işin fiiliyatına dahi teşebbüs edilmiş ise de Çırağan Vak'a-i ma'lumesinde hakan-ı müşarünileyhin biraz tereddüt ile vakit geçirmesi sebebiyle teşebbüs-ı vâki akîm kalmıştır."[724]

Bu cemiyetin nasıl kurulduğu, kimlerden oluştuğu hakkında elde belge oluşturacak bilgi yoktur. Ancak Çırağan Hadisesi'nden sonra yapılan sorgulamalarda kesin olmayan bazı ipuçları elde edilmiştir.

Çırağan Hadisesi'nden sonra Said Paşa başkanlığında toplanan komisyonun yaptığı sorgulamalar neticesinde elde edilen bilgilere göre cemiyette faal rol oynayanlar şunlardır:

Arnavut Salih, Hacı Mehmet, Molla Mustafa, Filibeli Ahmet Paşa ve damadı Hafız Nuri, Uzuncaâbâd Hasköylü Hacı Mehmed, Hafız Ali, Süleyman Asâf Bey, Bağdatlı Süleyman Bey, Üsküdarlı Nuri.[725]

Çırağan Hadisesi'nden kısa bir süre önce Suavî, Necib ve Şeyh Ahmet Efendi isimli iki zatın daha halkı idare aleyhine tahrik ettiklerinin bildirilmesi üzerine, Serasker Rauf Paşa tarafından Bâb-ı Seraskerî'ye getirilmeleri

720 Abdurrahman Adil, *Hadisat-ı Hukukiye Mecmuası*, cüz 12, Teşrin-i sani 1293, s. 170.

721 *A.g.e.*, s. 169.

722 Sokullu Mehmed Paşa'nın soyundan bir Divan şairi olan Süleyman Asaf Bey'in ailesi "Sopasalan" olarak anılır. Kendisi 1257 (1841) Bağdat'ta doğmuş, 1331'de İstanbul'da vefat etmiştir (Kuntay, *Sarıklı İhtilalci*, s. 149). Üsküdar Cemiyeti kurulduğu sırada, Süleyman Asaf Bey'in babası Ahmet İzzet Paşa Seraskerdir (Uzunçarşılı, *Belleten*, cilt VIII, sayı 29, 1944, s. 100).

723 "Mahall-i mezkûre" denen yer bugün Bulgaristan'ın sınırları içerisinde yer alan Rodop'tur. Türkçe adı Kırcaali'dir. Kırcaali ahâlisi, Despot dağlarında Rusların ilerlemesini engellemek için Osmanlı Ordusu'nun geri kalanı ile birleşerek Rusya'ya karşı direnişi sürdürmüştür. İleride bu konuya döneceğiz.

724 İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1. cüz, İstanbul, 1930, s. 53.

725 Başbakanlık Devlet Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, kısım 17, zarf 64, karton 23, evrak 930.

istenmiş, fakat sadaret makamının emri ile vazgeçilmiştir.

Konuyla ilgili olarak Rauf Paşa'nın Zabtiye Nezâreti'ne yazdığı yazı şudur:

> Zabtiye Nezaret-i Celîlesine
> Dün akşam Bâb-ı Seraskerî'ye irsaline yazmış olduğum Necib ve Ali Suavî ve Şeyh Ahmet Efendi'nin şimdilik celbinden sarf-ı nazar olunması bâ-irade-i Sadaretpenahî arz olunur. Lütfen Kemal-i sür'atle memurlarınıza evâmir-i lâzime îtasıyla mumâileyhime asla serrişte verilmemesi mütemennâdır, efendim.
> Rauf[726]

Rauf Paşa'nın ifadesinde "şimdilik sarf-ı nazar edilmesi" ve "adı geçenlere asla ipucu verilmemesi" gibi ifadeler, adı geçen şahısların takipte olduklarını ve yapmak istediklerinin iyice açığa çıkması için kendilerinin ürkütülmeden bir yere kadar serbest bırakıldıklarını göstermektedir.

Burada adı geçen Necib, muhtemeldir ki Suavî'nin çok yakın dostu olan Sami Paşa'nın oğlu Necip Bey'dir. Necip Bey de Sami Paşa'nın diğer çocukları Abdulhalim Baki ve Hasan Beyler gibi Suavî'nin hayranıdır. Suavî 1875'te Paris'te elçilik kâtibi olan ve aynı zamanda Fransızca öğrenen Necip Bey'le çok yakından ilgilenmiş, ona izzet ve ikramda bulunmuş ve kendisine en büyük teselli olmuştur. Necip Bey Ağabey'i Abdulhalim Bey'e gönderdiği mektuplarda Paris'teki Suavî'nin faziletinden ve hayırlı hizmetlerinden söz etmiştir.[727]

Diğer şahıs, isminden ve lâkabından da anlaşılacağı gibi, sıradan bir kimse değildir. Şeyh Ahmet Efendi muhtemelen Suavî'nin sır ortaklarındandır.

Üsküdar Cemiyeti'nin mensupları içerisinde "Hacı", "Molla" ve "Hafız" lâkaplarının sıkça geçmesi, hatta çokluk olması da dikkat çekici bir diğer noktadır.

Çırağan Hadisesi ve Suavî'nin öldürülmesi

Suavî, Çırağan Hadisesi'nden bir gün önce, *Basiret* gazetesine son derecede kısa ve soru işaretleriyle dolu bir yazı yazmıştır. Aslında bu bir yazıdan çok bir ilân, hatta örtülü bir mesajdır:

> Herkes ve hep evrak-ı havâdis hâl-i hâzırın tehlikesinden bahsetmektedirler. Hakk-ı âcizânemde mevcud olan emniyet-i âmmeye mebnî söyleyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğine şüphem yoktur.
> Müşkilât-ı hâzıra pek büyüktür, lâkin çaresi pek kolaydır.

726 B.D.A., Yıldız Esas Evrakı, kısım 17, karton 23, zarf 64, evrak 943.

727 Midhat Cemal Kuntay, *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi*, İstanbul, 1946, s. 17-18.

Yarınki nüshanızda cümlenin müsâadesiyle bu çareyi kısacık şerh ve beyan edeceğim. Bugün şu mektubum yarınki neşre enzâr-ı umumiyeyi celb içindir, efendim.

Ali Suavî[728]

Bu yazıdan sonra, herkes *Basiret*'te onun çözüm getiren yazısını beklerken Çırağan'dan gelen silah sesleriyle irkilir.

Çırağan Hadisesi'nin nasıl meydana geldiğinden çok, bizce niçin olduğu önemlidir.

Hadisenin nasıl meydana geldiği ana hatlarıyla bellidir:

18 Cemaziyelevvel 1295 (20 Mayıs 1878) tarihinde Ali Suavî daha önce organize ettiği birkaç yüz muhacir[729] ile Çırağan Sarayı'nı basmış, nöbetçileri etikisiz hale getirerek Sultan Murad'ın harem dairesine girmiş ve "mahlû" Sultan'ın kolundan tutup "Sultan Murad çok yaşa," naralarıyla onu dışarıya doğru çıkarmaya çalışırken Beşiktaş Zabıta Amiri Hasan Paşa, askerlerle olay yerine gelmiş, muhacirlerin üzerine açılan ateş sonucu 23 muhacir ölmüş, 15'i yaralanmış ve bu arada Ali Suavî, Hasan Paşa tarafından kafasına vurulan sopayla öldürülmüştür. Sağ kalan muhacirler, askerlerce kuşatılarak tutuklanmışlardır.

Hadise kısaca bu şekilde cereyan etmekle beraber neticeleri ve meydana getirdiği sansasyon itibarıyla yakın Türk tarihinin üzerinde en çok konuşulan olaylarından biri olmuştur.

Bu olayın tertipçileri olarak Ali Suavî ve bilinen şahısların dışında, özellikle üst kademede bulunan bazı devlet adamları ve askerlerin bu işte parmağının olup olmadığı o günkü gibi bugün de merak konusudur.

Ayrıca hadisede Avrupa'nın rolü var mıdır? sorusu daima bir düğüm olarak kalmıştır. Hadiseden çok fazla etkilenmiş ve vehmi adamakıllı kamçılanmış olan Sultan Abdülhamid Yıldız Sarayı'nda özel olarak kurdurduğu bir komisyon vasıtasıyla meseleyi enine boyuna ve muhtemel bütün uzantı ve bağlantılarıyla inceletmiştir.

Komisyonun sorgulamaları sonunda bazı ipuçları elde edilir gibi görünmüşse de daha sonra ilgili şahısların iddiaları reddetmeleri üzerine hadisenin görünen ve bilinen cephesinden başka bir bilgi elde edilememiştir.

Meselâ, Suavî'nin Üsküdar Cemiyeti'ne mensup Hafız Nuri isimli bir şahsın sorgulama esnasındaki ifadesine göre: Suavî Üsküdarlı Nuri vasıtasıyla Sultan Murad'a bir mektup göndermiş, mektubunda kendisinden, İngiltere

728 *Basiret*, 17 Cemaziyelevvel 1295 (19 Mayıs 1878), no. 2444.

729 Sayı konusunda 250-300'den 1.000'e kadar farklı rakamlar verilmiştir. Hadiseden sonra, soruşturma için Padişah tarafından oluşturulan komisyonun resmî raporunda sayı yerine "bir hayli eşhas" denmektedir. Keza olayın hemen ertesi günü gazetelerde yayınlanan resmî bildiride de kesin bir rakam verilmemiştir. Burada "birtakım" gibi belirsiz bir ifade kullanılmıştır.

Hükümeti'nin yardımını temin etmek için İngiltere'ye gönderilmek üzere bir mektup istemiştir. Üsküdarlı Nuri mektubu Sultan Murad'a götürmüş ve ondan da bir mektup almıştır. Hafız Nuri, mektupları görmediğini, ancak içindekileri Suavî'den öğrendiğini söylemiştir.

Bunun üzerine komisyon, Üsküdarlı Nuri'yi sorgulamıştır. Adı geçen, ifadesinde, eskiden Sultan Murad'ın sarayına mensup olduğunu, zaman zaman Çırağan'a gidip oradaki dostlarını gördüğünü, fakat uzun süreden beri bu ziyaretler için bile olsa Çırağan'a gitmediğini söylemiş ve bu mektup meselesini de tamamen inkâr etmiştir.[730]

Yine Hafız Nuri'nin ifadesinde geçen bir olay, Çırağan Sarayı civarında bir ev tutularak oradan Çırağan'a lağım kazılmasının planlandığı iddiası cemiyet mensuplarından hem Süleyman Asaf Bey, hem de Bağdatlı Süleyman tarafından inkâr edilmiştir.[731]

Diğer muhacirlerin ise aldatıldıklarına inanılmış ve resmî açıklamada bunlar için "Nik u bedi temyîze muktedir olmayan bir takım sebükmagzan,"[732] ifadesi kullanılmış, sorgulamalar esnasında fazla sıkıştırılmamışlardır.

Hadiseden sonra Padişah'ın hassasiyetini fırsat bilen bazı kimseler, ileri gelen devlet adamları aleyhinde jurnaller vermişlerdir. Bunlardan en tipik olanı Nusret Paşa'nın jurnalleridir.

Nusret Paşa'nın bir jurnaline göre;[733] Suavî'nin cemiyetine mensup kimseler olaydan önce Gazi Osman Paşa'nın makamına giderek niyetlerini açıklamışlar ve yardımını istemişlerdir. Her ne kadar Paşa kendilerine yardım va'detmemişse de, Ordu-yı Hümayûn müşiri ve ordu başkomutanı olarak bu fesat komitesinin üzerine gitmediği gibi onları gizli tutmuştur.

Nusret Paşa'nın jurnalindeki bir diğer iddiaya göre; Gazi Osman Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile beraber olaydan bir gün önce Kâğıthane'de yoğurt yerken, yoğurdun bir kısmı artmış, başkalarının bu artan yoğurdu istemesi üzerine, ikisi birden: "Hayır biz bu artan yoğurdu yarın yüzümüze süreceğiz," demişlerdir.

Nusret Paşa'ya göre, Gazi Osman Paşa'nın yaptığı sadece bunlar değildir. O, İslâm halifesinin ve Osmanlı hanedanının en büyük düşmanı olarak her türlü cezaya müstahak bulunan Süleyman Paşa'yı tutuklu kaldığı odada ziyaret etmiş ve kapalı kapılar ardında bir saat kadar görüşmüştür.

Jurnalinde, Süleyman Paşa'nın Suavî hareketinin tahrik edicisi olduğunu ve ona 300 lira para gönderdiğini iddia eden Nusret Paşa, Mütercim Rüştü

730 Başbakanlık Devlet Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, kısım 17, karton 23, zarf 64, evrak 930.

731 B.D.A., Yıldız Esas Evrakı, kısım 17, karton 23, zarf 64, evrak 930.

732 *Basiret*, no. 2446, 21 Mayıs 1878; *Vakit*, no. 926, 21 Mayıs 1878; *La Turquie*, 21 Mai (Mayıs) 1878 (Fr.).

733 B.D.A., Yıldız Esas Evrakı, kısım 17, karton 23, zarf 64, evrak 941.

Paşa'yı da harekete ortak etmiştir.

Ancak bu jurnalin sahibi de başkaları tarafından jurnal edilmiştir. Sadece Nusret Paşa değil, eski Bahriye Nâzırlarından İbrahim Paşa, Mirahûr Mustafa Paşa, Bahriye komutanlarından Hasan Paşa, Mesudiye Zırhları Süvarisi Mehmed Bey de hadise ile ilgili oldukları ithamıyla jurnal edilmişler ve komisyonca ifadeleri alınmıştır.[734]

Mabeyn Başkâtibi Said Paşa'nın başkanlığındaki soruşturma komisyonunun diğer üyeleri Mehmet Rauf, Ahmet Besim, Ali, Münif, Osman Reşad, eski İşkodra Valisi Mustafa ve Zabtiye Nâzırı Mehmet'tir.

Soruşturma komisyonu raporlarına göre, Nusret Paşa'nın jurnallediği Gazi Osman Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve zaten tutuklu olan Süleyman Paşa'nın ifadelerine başvurulmadığı anlaşılmaktadır.

Bir diğer jurnalci, Nişli Mahmud'dur. Verdiği jurnalde meselenin Midhat Paşa ile bağlantılı olduğu iddiasıyla yetinmeyen Nişli Mahmud, zamanın Başvekili Sadık Paşa, Akif Paşa (Şûra-yı Devlet üyesi) Ahmet Vefik Paşa ve İzzet Paşaların (Serasker) da olaydan haberli olduğunu iddia etmiştir.[735] Adı geçen şahısların sorgulandıklarına dair de bir kayda rastlamıyoruz.

Bizzat Çırağan Sarayı'nda Suavî ve adamlarına yol gösterenlerin bulunduğunu jurnal eden sarayın sorumlusu Dilaver Ağa'nın iddiaları üzerine saraydaki aşçıdan kapıcıya, bahçıvanlardan cariyelere kadar birçok kimse sorgulanmış, ancak hepsi de Dilaver Ağa'nın iddialarını reddetmişlerdir.[736]

Suavî ve adamları saraya girerken Sultan Murad'ın oğlu Selâhattin Efendi telâşlanmış, pencereden bir merdivenle bahçeye inmiş ve sahile doğru koşmuştur. O sırada Boğaz'da manevra yaptıran Mesudiye Fırkateyni'ndeki bahriye komutanlarından Hasan Hüsnü Bey, zırhlıyı sahile yaklaştırıp Çırağan'dan gelen silah seslerinin neyin nesi olduğunu anlamaya çalışmış ve şaşkınlık içerisinde, muhacirler tarafından basıldıklarını söyleyen Selâhattin Efendi'yi gemiye aldırmıştır.

Bu hadise üzerine, Mesudiye Fırkateyni'nin Sultan Murad'ı kaçırmak üzere sarayın önlerinde çalışır vaziyette beklediği şayiası çıkmıştır.

Hasan Hüsnü Bey, hemen ertesi gün Padişah'a bir arîza takdim ederek geminin manevra için orada bulunduğunu söyler ve hadiseyi kendi gördüğü kadarıyla anlatır.[737]

Bu arada Suavî 'yi öldüren Hasan Paşa da üç gün sonra padişaha bir arîza sunarak vak'adan nasıl haberdar olduğunu, nasıl müdahale ettiğini ve Suavî'yi nasıl öldürdüğünü arz eder.[738]

734 B.D.A., Yıldız Esas Evrakı, kısım 17, karton 23, zarf 64, evrak 930.

735 A.g. evrak.

736 A.g. evrak.

737 B.D.A., Yıldız Esas Evrakı, kısım 17, karton 23, zarf 64, evrak 935.

738 B.D.A., Yıldız Esas Evrakı, kısım 17, karton 23, zarf 64, evrak 945.

Hasan Paşa'nın verdiği bilgiye göre o, Suavî'nin kafasına vurduğu sopayı kapıcıların birinden almıştır. Kendi ifadesince, Sultan Murad'ın koluna girip onu dışarıya çıkarmaya çalışan seyrek sakallı kişinin elebaşı olduğunu tahmin etmiştir. Bu şahsın Ali Suavî olduğunu bilmediğini söyleyen Hasan Paşa, kafasının sol tarafına indirdiği sopa ile onu yere yıktığını açıkça belirtmiştir.

Suavî'nin ölmesi üzerine Sultan Murad'ın diğer koluna yapışan Çerkez kılıklı şahıs da kenara çekilmiştir (Hasan Paşa'nın sözünü ettiği bu Çerkez kılıklı şahsın olay esnasında öldürülen Çerkez Salih olması muhtemeldir).

Hasan Paşa arîzasında, Sultan Murad'ın elinde silah bulunduğunu ve kendi emrindeki askerlerden Hasan Ağa'nın Sultan Murad'ın silâhını elinden almaya davrandığını, ancak kendisinin buna mani olduğunu belirtmiştir.[739]

Osmanlı Arşivi'nde yeni bulduğumuz, Hasan Paşa'ya ait ifade tutanağı, Ali Suavî'nin öldürülme şeklinin aynen yukarıda belirtildiği şekilde olduğuna kesinlik kazandırmaktadır.[740]

Çırağan Hadisesi'nin iç yüzünü ortaya çıkarmak üzere kurulan komisyon, on üç gün süren araştırma ve soruşturma sonunda Padişah'a nihaî rapounu arz etmiştir.

Komisyon raporunda soruşturmanın bütün teferruatı anlatılmış, suçlu bulunan şahıslar ve göz altına alınanlarla ilgili bilgi arz edilmiştir. Göz altındaki muhacirlere dair söz konusu raporda şu ifadelere yer verilmiştir: ""Ali Suavî 'nin ve refîki Hafız Nuri'nin iğfalat ve teşvikâtına kapılarak bu yola gittiklerinden ve harp ve hicret sebebiyle dûçar oldukları mesâibden bahs ile merhamet-ı seniyyeye delâlet etmekte olmalarına nazaran iktizâsının icrâsı menut-ı re'y-i âlidir."[741]

Komisyon raporuna dayanan Divan-ı Harb, Alyanak Mustafa'nın başkanlığında toplanmış, olayla ilgisi olan ve soruşturma komisyonunca da suçlu bulunan şahıslar hakkında karar vermiştir. Divan-ı Harb'in konu ile ilgili olarak Sultan'a sunduğu fezlekenin son bölümü şöyledir:

> Tafsilât-ı ma'rûzadan müstefad olacağı vechile bunlardan Hafız Nuri Efendi birinci derecede muharrik ü mürettib-i fesad olduğundan kanûn-ı cezanın elli beşinci maddesine tevfikan idamına ve Ahmed Paşa ve Hafiz Ali ve Hacı Mehmed Ağa mevki-i hadisede bulunmamışlar ise de, fesada dair akd olunan cemiyet-i hafiyede bir kere bulunmaları cihetiyle kanun-ı cezanın elli se-

739 Suavî'yi öldüren Hasan Paşa ile emrindeki neferlerden Hasan Ağa birbirine karıştırılmış olacak ki Ali Suavî ile ilgili bazı yayınlarda onu Hasan Ağa'nın öldürdüğü kaydedilmiştir. Bkz. Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1976, s. 233; Abdullah Uçman, "Ali Suavi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt II, s. 445. Ancak gerçek şu ki Hasan Paşa daha Sultan Abdülaziz zamanında Mirliva olmuştur. Çırağan Hadisesi esnasında ise Beşiktaş zabıta amiridir (bkz. Ebuzziya Tevfik, "Tarih mi, Masal mı?", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 544, 28 Mart 1911).

740 BOA.Y..EE.. 23-26.

741 B.D.A., Yıldız Esas Evrakı, kısım 17, karton 23, zarf 64, evrak 930.

kizinci maddesine tevfikan Ahmed Paşa'nın Kütahya'ya ve Hafız Ali'nin Ankara'ya ve Hacı Mehmed Ağa'nın Kastamonu'ya müebbeden nefy olunmalarına ve Nuri Bey ve İzzet Paşazâde Süleyman ve Bağdatlı diğer Süleyman Beylerin dahi Suavî ile itilâfları olması ve yevm-ı mezkûrda bir vesile ile mevki'-i hadise civarında dolaştıkları, işe vukûf delâlet etmekte bulunması cihetiyle mezkûr elli sekizinci maddenin fıkra-i sâniyyesi hükmünce bunlardan Nuri Bey'in Rodos'ta ve İzzet Paşazâde Süleyman Bey ile Bağdatlı diğer Süleyman Bey'in dahi Sakız ceziresinde üçer sene müddetle muvakkaten kal'ebend edilmelerine hükm olunmuştur. Ol babda ve her halde emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.

21 Mayıs 294[742] (4 Haziran 1878)

Divan-ı Harb'in bu kararı Hey'et-i Vükelâ tarafından 8 Cemaziyelahir 1295 (9 Haziran 1878) tarihinde onaylanmıştır.[743]

Bu elebaşlardan başka, çoğunluğunu Filibelilerin oluşturduğu 37 kişiye de üç, dört veya beş yıllık kürek cezası verilmiş ve bu karar da Hey'et-i Vükelâ'nın 28 Cemaziyelahir 1295 (1 Temmuz 1878) tarihli toplantısında onaylanmıştır.[744]

Sultan, verilen cezaların infazı için ayrıca Şeyhülislâm'dan fetva almıştır.[745]

Bu arada gazetesinde olaydan bir gün önce Suavî'nin meşhur yazısını yayınlayan *Basiret* gazetesinin sahibi Ali Efendi'nin gazetesinin kapatılmasına, kendisinden 25 lira nakit para cezası alınmasına ve Kudüs'e sürgün edilmesine karar verilmiştir.[746]

Hemen belirtelim ki hadiseye dair şimdiye kadar yazdıklarımız, resmî devlet belgelerine dayanarak varılan sonuçlardır.

Diğer taraftan, Sultan Abdülhamid'in ağabeyi Sultan Murad'ı ortadan kaldırmak için böyle bir hadise tertiplediğini söyleyenlerden hadisenin aslında

---

742 B.D.A., Yıldız Esas Evrakı, kısım 17, karton 23, zarf 64, evrak 930.

743 A.g. evrak.

744 A.g. evrak.

745 Söz konusu Fetva Hüseyin Kocabaş tarafından bir antikacıda bulunmuş ve yayınlanmıştır. Fetva metni şudur: "Minallahu't-tevfik. Eimme-i Hanefiyeden cevap bu vechiledir ki, kendüye arz olan cünun-ı mutbikten naşi şer'an makam-ı hilafetten sakıt olan zatın müteallikat ve mesunbatından bazı kimesneler nası fitne ve fesada sevk ve sa'y ider müfsid oldukları şer'an sabit ve mütehakkık olsa ol kimesnelere tahzir-i şedit ve haps-i medid lazım olur mu, ne buyurula? Elcevap: Olur. Ketebehu Elfakir Ahmet Muhtar Afa Anhü Bu suretle vücud-ı sebebi nizam-ı âlem olan padişah-ı âlem-penah ve şehinşâh-ı dekaik-iktinah-ı eydellahu ve kavvah efendimiz hazretleri ol kimesnelerin siyaseten katil ve idamlarını veyahud bilad-i bâideye nefyi ve ta'ziplerini rey buyrursa meşru olur mu? Ne buyurula? Allahü ta'ala a'lem Elcevap: Olur Ketebehu Elfakir Ahmet Muhtar Afa Anhü" (Hüseyin Kocabaş, *Ali Suavi Vak'ası Üzerine Verilmiş Fetva*, 1949, Bursa, s. 2).

746 Ali (Basiretçi), *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi'-i Mühimme*, İstanbul, 1325, s. 67.

teşkilatlı bir ihtilâl hareketi olduğu, ancak zamanlama hatasından dolayı bu boyutlarda kaldığını söyleyenlere kadar bir yığın yorumcu ve yorum vardır.

Bazılarına göre Suavî bir Rus ajanı, kimine göre ise İngiliz ajanıydı.

Bunların tahliline geçmeden önce hadisenin iç ve dış basında, kamuoyunda, yabancı sefaretlerin raporlarında nasıl yer aldığını görmekte fayda vardır.

Çırağan Hadisesi yerli basında nasıl yer aldı

Çırağan Hadisesi'nden sonra adeta bütün yerli basın Suavî'yi lânetleme yarışına girmiştir. Hele bazıları (*Basiret* ve *Vakit* gibi), Suavî'ye olan yakınlıklarından dolayı kendilerine zarar gelmemesi veya gelecek zararın en hafif şekliyle atlatılması için ona ağza alınmaz hakaretler yağdırmışlardır. Diğer taraftan hükümete yakın *Ceride-i Havadis* ve *Tercüman-ı Şark* gazeteleri olmadık senaryolar uydurmuşlardır.

Önce *Basiret* gazetesi:

Basiret gazetesi, hadisenin hemen ertesi günü hükümetin olaya dair gönderdiği resmî açıklamayı 1. sayfa sağ baş köşeye koymuş, arkasından yayınladığı yorumda, Suavî'nin 19 Mayıs 1878 tarihli *Basiret*'te çıkan şifreli yazısından dolayı günahının olmadığını ispata çalışmış ve Suavî'ye düşmanlarının bile zor edebileceği iftiralarda bulunmuştur. *Basiret* ki, Suavî'nin Galatasaray'daki bütün icraatını "bend-ı mahsus"larla desteklemiş ve sayfalarını onun yazıları için sonuna kadar açmış bir gazetedir. Gazetenin sahibi Ali Efendi'nin Çırağan Hadisesi'nin ertesi günü Suavî hakkındaki yazısının bir bölümünü aşağıya alıyoruz:

> Hâin-i din ü devlet ve mel'ûn-ı merkum, Cumartesi günü akşam üzeri bir adamıyla bir varakasını irsal edip yarınki gazeteye girmesini ve bir de bend-i mahsus yazacağını haber göndermesi üzerine mel'ûnun sâir evrâk-ı havâdise bend-ı mahsuslar yazıp neşr ettirdiği gibi, biz de bu kabilden olarak varakasını derc etmiştik. Meğer mel'ûnun niyet ve efkârı hâinlik imiş. Her halde hulûs-ı niyetimiz, sadakât ve istikamet olduğu cihetle mel'ûnun bu hâinlikte bulunması zerre kadar hayal ve hatıra gelmemiştir. Her ne ise hâin-i bî-dinin vücûd-ı hebâisi'l-veedîinin ortadan kalkması hezâr kere teşekkür olunacak mevaddandır.
>
> Lâ'netullahialeyh[747]

Basiretçi Ali Efendi, bu lânet yağmurundan sonra, 22 Mayıs 1878'de birincisinden daha ağır, daha hakaretler ve iftiralarla dolu ikinci yazısını yazmıştır.[748]

---

747 *Basiret*, no. 2446, 9 Mayıs 1294 (21 Mayıs 1878).

748 *Basiret*, no. 2447, 10 Mayıs 1294 (22 Mayıs 1878).

Yazıya,

Sanma ki hâin berhûdar olur
Ya başı kesilir ya berdâr olur

beytiyle başlayan Ali Efendi şöyle devam eder:

> Böyle bir cinayetin ne rütbe kâfirü'n-ni'am ve nemek-beharam ve nasıl müfsid olduğuna ve tercüme-i hâl-i bed-meâline dair sonradan edebildiğimiz tahkikatın dahi bu nüshaya dercini münasip gördük. Tâ ki hâinin halini bilmeyenler nazarında ne rütbe rezil, nasıl denî, alçak, hâin, dinsiz arsız, akılsız edebsiz olduğunu ve kuyûd-ı mütehayyize-i insaniyyeden bir kayd ile mukayyed olmadığı anlaşılsın.

Ali Efendi, Suavî'nin tercüme-i hali diye yazdığı yazıda, onun Bursa Rüştiyesi'nde bir çocuğa kötü niyetle bakmış olmasından ve kütüphanede hırsızlık yaptığından dolayı görevden alındığını, Filibe'de fesad çıkardığını, İstanbul camilerinde "Şakk-ı Kamer" ve "Miraç" mucizeleri ile ilgili hadisleri inkâr veya kendi batıl görüşlerine göre yorumladığını, cünup olduğu halde vâiz kürsülerine çıktığı için Kastamonu'ya sürüldüğünü iddia eder.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, *Basiret*, Suavî'nin Galatasary Sultanîsi'ndeki ıslahat teşebbüslerini hararetle savunduğu halde,ölümünden sonra sahibi Ali Efendi aynı konuda şöyle diyordu:

> Hâinin fikri devlet ve millete hizmet olmayıp, mücerret hiyanet olduğundan mektebin idaresini telvis ettikten başka, vazifesi haricinde işlere karıştığından merkumun mektep nezaretinden affıyla iktifâ olunmuş ve vücuduna kat'a ehemmiyet verilmemiştir.[749]

Ali Efendi'nin ileri sürdüğü bir iddia da Suavî'nin en çok yazı yazdığı *Müsavat* ve *Ümran* gazetelerinin tirajlarının 15'e kadar düştüğüdür. Ona göre düşüşün sebebi, Suavî'nin bu gazetelerde yazmış olmasıdır.

Çırağan Hadisesi'nden önce Suavî için "Devletlü", "Faziletlü" sıfatlarını kullanan, onu her fırsatta yücelten, yazılarını süslü ilânlarla yayınlayan Basiretçi Ali Efendi, hadiseden sonra kendisini din ve devlet düşmanı, lânetlenmiş bir "denî" alçak, arsız, akılsız, edepsiz, her türlü insanî meziyetten ve ilgiden yoksun bir hâin olarak vasıflandırıyor, vücudunu dışkıya benzetecek kadar ileri gidiyordu.

Basiretçi Ali Efendi'nin Suavî yüzünden zarar göreceği belli idi. Ancak, daha iki gün önce onun kurtarıcı ilânını gazetesine koyacak kadar faziletine inanmış birinin, iki gün sonra yukarıdaki ifadeleri yazabilmesi "Zebûnküşlük" olduğu kadar dönemin aydın ve basın sefaleti hakkında da bir fikir verir.

749 *Basiret*, no. 2447, 20 Mayıs 1294 (22 Mayıs 1878).

Bu sefalet burada noktalanmamıştı. Sadece o tarihlere münhasır değildi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bütün Sultan Abdülhamid düşmanları kahraman sayılırken bu defa Suavî de bir kahraman, bir "şehid-i hürriyet" olarak "ta'ziz" ve "ta'zim" ediliyordu. Bu sıralarda Basiretçi Ali Efendi bir nevi şahsî hâtırâtı olan eserini yayınlamıştı. Devrinde Suavî'ye en galîz hakaretleri yağdıran yazar, bu sefer onun için şunları yazıyordu:

"Abdülaziz zamanında Avrupa'ya gitmiş olan efâzıl-ı ulemâ-yı islâmiyye ve ecille-i ricâl-ı Devlet-i Aliyye'den Ali Suavî Efendi. Muşarünileyh meşâhîri muharrirîn-i Osmaniyyeden olup, kendilerini pek iyi tanıdığım cihetle aralıkta hanelerine gidip Basiret'e derc edilmek üzere felsefî ve siyasî makalelerini alır ve gazeteye derc eyler idim."[750] Ali Efendi'ye göre Çırağan baskını on sene evvel dediği gibi bir hiyanet teşebbüsü değil, aksine bir kahramanlık, bir cesaret örneğiydi. Suavî, ne yaptığının farkında olan, fakat bir hesap hatasına kurban gitmiş bir vatan fedaisi idi.[751]

Yukarıda Suavî hakkında üç ayrı dönemde: sarayın adamı iken, saraya başkaldırmışken ve Sultan Abdülhamid devrilmişken, Basiretçi Ali Efendi'nin fikirlerini zikrettik. Bunlardan hangisi doğru idi? Şüphesiz hiçbiri. Çünkü üç ayrı dönemde ve durumda Ali Efendi devrin hâkim güçlerine ve temayüllerine "tabasbus" ediyordu. Bahsettiğimiz "aydın ve basın sefaleti" siyasi ve ahlâki oportünizm işte budur.

Vakit gazetesi:

Suavî hakkında hâkim rüzgârlara göre yön değiştiren bir diğer gazete *Vakit*'tir.

Üstelik *Vakit*, *Basiret* gibi de değildi. Çünkü *Vakit* demek Suavî demekti. Suavî daha Avrupa'da iken onun dönüşü için kamuoyunu hazırlayan gazete onun Avrupa'da Vatana, Millete ettiği hizmetleri çok defa mübalağalı bir dille yazan gazete, onun Galatasaray Müdürlüğü'nü ve oradaki icraatını en yüksek sesle alkışlayan ve duyuran gazete hep *Vakit* gazetesi idi. *Vakit*'in sahibi, Suavî'nin gazeteciliğe sütunlarında başladığı *Muhbir*'in sahibi Filip Efendi idi.

21 Mayıs'ta Çırağan Hadisesi ile ilgili resmî ilanı yayınlayan *Vakit*, 22 Mayıs tarihli nüshasının 1. sayfasını "Suavî'nin Mel'aneti" başlıklı uzun bir yazıya ayırmıştır. *Vakit*, sadece Çırağan'ın fâili Suavî'yi vurmuyor, daha düne kadar övmek için kelime bulmakta güçlük çektiği Galatasaray Sultanisi müdürü Ali Suavî Efendi'ye de darbe üstüne darbe indiriyordu:

> Ali Suavî, ahîren Mekteb-i Sultanî müdüriyeti gibi devlet-i metbu'asından gördüğü azîm bir nimetin kadrini bilerek memuriyeti dairesi dahilinde hasr-ı

750 *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi'-i Mühimme*, İstanbul, 1325, s. 58.

751 *A.g.e.*, s. 59-60.

> iştigal ile çalışacak yerde bilâkis haddinin ve vazifesinin haricinde bir takım teşebbüsât-ı mühimmeye cesaretle beraber Mekteb-i Sultanî'nin dahi mahvına kadar neticeler verecek sû-i idaresinden nâşi azl olundukta zaten zamîri demek olan mefsedetle bil-iştigal bir aralık gizli lâyihalar tertibine teşebbüs eylemiş olduğu anlaşılmış idi.[752]

Vakit'in iddiasına göre Suavî, muhacirleri Rumeli'de Ruslara karşı başkaldıran Müslümanlara yardıma gideceklerini ve Çırağan Sarayı civarında kendilerine silâh dağıtılacağını söyleyerek kandırmıştır.

Vakit, Çırağan Hadisesi ile ilgili bazı bilgiler de vermiştir. Buna göre Suavî isyanın ileri gelenleriyle beraber Kuzguncuk'tan mavnalarla olay yerine gelmiş, daha önce ayarlandığı şekilde Çırağan civarında biriken muhacirlerle Sarayın kapısına gelince bizzat elindeki revolverle ateş ederek bir nöbetçiyi şehit etmiştir. Gazete parantez içerisindeki "başka bir rivâyete göre de kılıçla" nöbetçiyi öldürdüğünü belirtmiştir.[753]

Suavî'nin öldürülme şekli de *Vakit*'e göre tamamen başka idi: İşin kötüye gittğini gören Suavî ağaçların arasına kaçıp gizlenmiş, teslim olmadığı için açılan ateşle birkaç kurşun ve sonra da birkaç süngü darbesiyle öldürülmüştür.[754]

Vakit, bir sonraki sayısında, olayla ilgili yeni bilgiler diye bazı iddialarda bulunmuştur. Bu iddialara göre Suavî, olay esnasında Rumeli muhacirlerinin kıyafetine bürünmüştür. Öldürüldükten sonra "sırtındaki Frenk gömleğinin bir tarafında kendi nâm-ı habâset-ittisamına delâlet eyleyen markası görülerek ve sonra cephesine dikkat edilirken ol vech ile tanınmıştır."[755]

Cerîde-i Havadis gazetesi:

Yarı resmî *Ceride-i Havadis* gazetesi de üzerine düşen vazifeyi ihmal etmemiştir.

1867 yılında Suavî'nin Giyotiyos tercümesini gazetesinde yayınlayan Çörçil, Suavî'yi ve *Muhbir*'deki yazılarını mübalağalı bir dille överken[756] Çırağan Hadisesi'nden sonra yazdığı yazıda, 1867'de Suavî'nin "Kitapsız Hoca" olarak şöhret kazandığını söyler.[757]

21 Mayıs 1878 tarihli sayısında, sadece Çırağan Sarayı çevresinde bir karışıklığın olduğunu, şayet aslı öğrenilirse bir sonraki gün yazılacağını bildiren *Ceride-i Havadis*, 22 Mayıs'ta olayla ilgili resmî ilanı basmış, ardından da Suavî'nin şahsı ve olayla ilgili uzun bir yorumda bulunmuştur.

752 *Vakit*, no. 927, 22 Mayıs 1878.

753 *Vakit*, no. 927, 22 Mayıs 1878.

754 *Vakit*, no. 927, 22 Mayıs 1878.

755 *Vakit*, no. 928, 23 Mayıs 1878.

756 *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, 29 Kanun-ı sani 1867.

757 *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, no. 3709, 22 Mayıs 1878.

Gazetenin iddiasına göre, Suavî kendilerine defalarca müracaat etmiş, fakat onun yazılarını yayınlamayı kabul etmemişlerdir:

> Bu adam daha o vakt-i ikbalinde matbaamıza defaatle müracaat etmiş ise de şimdiye kadar muhafaza etmiş olduğumuz meslek-i istikametimizden inhiraf etmeyip redd-i mesul etmiştik. Halbuki bunun varakalarının ne muzahrafat olduğunu, hatta devlet bile bilerek diplomasiye aid iken şikâyât-ı ecnebiyye-yi icab ettirmesiyle men etmişti.[758]

23 Mayıs 1878 tarihli ceride, Suavî'nin öldürülme şeklini şöyle tasvir eder: "Suavî'nin ise başına zabitandan biri ve bir rivayete göre Hasan Paşa bir sopa vurup sersemletmiş ve ahîren bir çavuş bir bıçak ile merkûm-ı habîsin vücudunu ikiye biçmiştir."[759]

Ceride'nin aynı günkü bir başka haberine göre, Suavî'nin evinin aranması görevi "Yaver-i Harb-i Şehriyarî Ali Bey'e verilmiştir. Evde yapılan aramalar esnasında Suavî'nin bütün evrakı elden geçirilmiş, fakat elle tutulur bir şey bulunamamıştır. Suavî'nin çoğu Fransızca olan evrakı da tercüme edilmek üzere alınmıştır."[760]

Tercüman-ı Şark gazetesi:

Suavî'nin öldürülmesinin ardından ona en ağır hakaret ve iftiraları müstahak gören gazete *Tercüman-ı Şark*'tır.

Gazete, 11 Mayıs 1294 (24 Mayıs 1878) tarihli sayısında Suavî'nin hayat hikâyesini son derecede alaycı bir dille ve her şeyi çarpıtarak vermiştir.

Tercüman-ı Şark'ın kanaatince, Suavî'nin Galatasaray'da yaptıkları ıslahat değil ifsattı ve azledilmesinin sebebi de buydu. Onun Avrupalı dostları Le Play, Butler Johnstone, Amiral Selwyn ve Delore de kimse tarafından tanınmayan frenklerdir.[761]

"Suavî'nin Avrupa'daki Yaşayışı"[762] başlıklı bir yazısında, *Tercüman-ı Şark* iddialarını, onun Avrupa'daki yaşayışını yakından görmüş ve sözüne itimad edilir bazı kimselerin bilgilerine dayanarak yazdığını iddia etmiştir. Buna göre, Suavî, Fransa'da dolandırıcılık ve yankesicilikten iki sefer en adi suç işleyenlerin konduğu hapishane olan Sainte-Pélagie'ye atılmıştır. Bir ara da Fransız gizli servisinde hafiyelik yapmış, fakat sonradan azledilmiştir. Kıyafet değiştire değiştire dilencilik yapan Suavî'yi Fransız makamları sınırdışı etmişlerdir. Bu sefer Londra'ya gitmiş, orada da aynı fiilleri işlemiş ve oradan da sınırdışı edilmiştir. Bir daha Fransa'ya gelmiş, bir süre hapiste yat-

758 *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, no. 3709, 22 Mayıs 1878.

759 *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, no. 3710, 23 Mayıs 1878.

760 *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, no. 3710, 23 Mayıs 1878.

761 *Tercüman-ı Şark*, no. 44, 11 Mayıs 1294 (24 Mayıs 1878).

762 *Tercüman-ı Şark*, no. 47, 14 Mayıs 1294 (27 Mayıs 1878).

tıktan sonra şehir şehir dolaşıp dolandırıcılığa devam etmiş, sonunda "alâmet-i merhamet olan" padişah'ın tahta çıkması sayesinde yurda dönmesine izin verilmiştir.

Tercüman-ı Şark, Suavî'nin Bursa'daki Rüştiye muallimliğinden alınmasına ahlâki bir suçun sebep olduğunu *Neue Freie Presse*[763] gazetesinin Çırağan Hadisesi'nden bir yıl önce yazdığını, onun Galatasaray'daki bütün Fransızları uzaklaştırmak istemesindeki esas sebebi ise Sainte-Pélagie'de geçirdiği günlerden kalma kinine bağlamak gerektiğini iddia eder.[764]

Namık Kemal, *Tercüman-ı Şark*'taki bu yazıları gördükten sonra Menemenlizâde Rıfat'a yazdığı bir mektupta, Suavî'nin arkasından *Tercüman-ı Şark*'tan daha acımasız konuşuyordu:

> Suavî'nin Avrupa'daki maîşetine dair Tercüman-ı Şark'ın yazdığı bendi okudum. Habîsin benim bildiğim zamanki hâli, ondan bin kat şenî idi; fakat onun yazdığı vukuâtı bilmiyordum. Hal-i hayatında biz onun halini risalelerle dünyaya neşretmiştik. Galiba görmemişsin. Hakkında Reşad Bey'in, Nuri Bey'in birer güzel risalesi vardır. Ben kalemen bir şey yazmağa tenezzül etmemiştim. Fakat mabeynde mün'akid olan Mütercimin Cemiyeti'nde bildiğim her halini söylemiş ve hatta, onun bulunduğu bir cemiyette bulunmayacağımı dahi beyan eylemiş idim. Bakalım bir terceme-i halini de yazmak istiyorum.[765]

İstanbul'da, o zaman "Beyoğlu Gazeteleri" olarak bilinen yabancı dilde çıkan gazeteler yerli basınla kıyaslanmayacak kadar tarafsız bir dil kullanmışlar ve verdikleri bilgileri ihtiyatlı tuttukları gibi Suavî'nin şahsıyla ilgili hiçbir karalamada bulunmamışlardır.

İstanbul'da yabancı dilde çıkan gazeteler

Yarı resmî *La Turquie* gazetesi, 21 Mayıs'ta Bâbıâli'nin yayınladığı resmî bildiriyi Fransızca olarak aynen neşretmiş,[766] sonraki günlerdeki yayınlarında sadece yeni haberleri ilâve ederek fazla yoruma girmemiştir.

Keza Fransızca *Stamboul* gazetesi de 21 Mayıs 1878 tarihli sayısında olayı resmî çevrelere yakın bir dille nakletmiştir.[767]

---

763 Midhat Paşa'yı ve Osmanlı Devleti'ndeki ihtilalci fikirleri destekleyen bu gazete hakkında Suavî bir yazı yazmış ve onun ileri sürdüğü düşünceleri zararlı ve safsata olarak yorumlamıştır (*Vakit*, no. 617, 15 Temmuz 1877). Suavî'nin Galatasaray Müdürlüğü esnasında bu gazetenin onun aleyhinde yazılar yazmış olması ihtimal dahilindedir.

764 *Tercüman-ı Şark*, no. 47, 14 Mayıs 1294 (27 Mayıs 1878).

765 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt II, s. 159.

766 *La Turquie*, 21 Mai (Mayıs) 1878.

767 *Stamboul*, 21 Mai (Mayıs) 1878.

Beyoğlu'nda İngilizce ve Fransızca olarak yayınlanan *Levant Herald* gazetesi hadiseyi biraz daha teferruatlı vermiştir.[768] *Herald*, muhacirlerin Rodop'taki din kardeşlerine yardım etmek üzere silâhlandırıldıklarını, padişah olarak V. Murad'ı bildiklerini ve Suavî tarafından Padişah'ın huzuruna kabul edilip kendilerine ihsanlarda bulunulacağı vaadiyle Çırağan'a getirildiklerini yazar. Muhacirlerin sayısını yaklaşık 100 olarak veren gazete, bunların çoğunun Filibe ve civarından gelme olduklarını kaydeder.

Suavî'den "Galatasaray Sultanîsi'nin eski müdürü Ekselâns Ali Suavî" şeklinde söz eden gazete, onun vaktiyle Genç Türkiye Partisi'nin (Yeni Osmanlılar) sürgündeki meşhur edebiyatçısı olduğunu ilâve eder.

Levant Herald'ın haberine göre muhacirlerin aldatıldıklarının anlaşılması üzerine Padişah, aralarında yaralı olanlar için her türlü tıbbi bakımın hassasiyetle yapılmasını emretmiştir.

Herald'ın 21 Mayıs'ta Çırağan Hadisesi hakkındaki yayını İngiliz Elçisi tarafından bilgi olmak üzere Londra'ya bir raporla birlikte gönderilmiştir.[769]

Ancak *Levant Herald*'da çıkan bir başka makale, yazı işleri müdürü Mr. Whitaker'ın sınır dışı edilmesine ve *Levant Herald*'ın kapatılmasına sebep olmuştur.

Söz konusu yazı, sahibi belli olmayan bir mektuptur. Mektup "Bütün Osmanlı Milleti Nâmına" imzasını taşır. *Levant Herald*, mektubu "Çırağan Baskını" başlığı altında yayınlarken ihtiyat olarak da şu notu ilâve eder:

> Bize gönderilmiş bulunan, bu kışkırtıcı ve kötü niyetli mektubun aslını, gayûr Zaptiye Nâzırı hazretlerince bu hususta bir tahkikat açılmasına lüzum görülürse emrine hazır olarak muhafaza ettiğimizi bildiririz.[770]

Levant Herald müdürüne hitab eden mektup, özetle, gazeteden, hükümetin oyununa gelip Sultan Murad aleyhinde bir tavır takınmamasını, yapılan haksızlıkları alkışlamamasını ister. Mektupta, Sultan Murad'ın haksız yere tahtından uzaklaştırıldığı vurgulanır ve *Levant Herald* müdüründen Sultan Murad'ın şifasız bir hasta olduğuna dair yayınların kesilmesi, böylece istibdada alet değil, tarafsız, hakperest olunması ve daha önce bu konuda yapılan hataların düzeltilmesi talep edilir.

Mektubun son cümlesi adeta bir tehdittir:

> Aksi halde, idraksizliğinizin sebebiyet vereceği nahoş neticeler konusunda size teminat veremeyiz.[771]

---

768 *Levant Herald*, 21 May (Mayıs) 1878.

769 P.R.O. F.O. 424-70, no. 71, From Layard to The Marquis of Salisbury.

770 *Levant Herald*, 1 June (Haziran) 1878.

771 *Levant Herald*, 1 June (Haziran) 1878.

Padişah'ın ruhen ve zihnen en buhranlı anlarını yaşadığı, Çırağan kurbanlarının daha kanlarının kurumadığı bir zamanda *Levant Herald*'ın böyle bir mektubu, üstelik "Bütün Osmanlı Milleti Namına" imzasını taşıyan bir mektubu yayınlaması, Saray'ı ve Bâbıâli'yi çok kızdırmıştır. Nitekim, ardından Mr. Whitaker'ın 48 saat içerisinde ülkeyi terk etmesi istenir. Dikkate şâyân olan nokta şudur ki İngiliz Elçisi Henry Layard, Londra'ya yazdığı raporda, Mr. Whitaker'i tedbirsizlikle suçlar ve öyle bir zamanda söz konusu mektubu yayınlamasını akıllıca bulmaz. Layard'a göre, şayet Mr. Whitaker'e yönelmiş bir tehdit var idiyse bunun tedbiri mektubu yayınlamak değil, onu polis yetkililerine vermek olmalıydı. Böylece kendisini daha iyi emniyet altına alabilirdi.

Yine de Layard, Hariciye Nazırı Safvet Paşa'dan Mr. Whitaker'e ülkeyi terk etmesi için tanınan sürenin uzatılmasını taleb eder. Safvet Paşa, Layard'a adı geçenin en azından birkaç aylık süre için ülkeyi derhal terk etmesi gerektiğini, mevcut tansiyonun kendisinin İstanbul'da daha fazla kalmasına uygun olmadığını ve bu konuda ısrar etmemesini söyler.[772]

Çırağan Hadisesi The Times *gazetesi sütunlarında*

The Times gazetesi, İstanbul ve Viyana'daki muhabirlerine dayanarak 24, 27, 28 Mayıs 1878 tarihli sayılarında hadiseye yer vermiştir.

The Times muhabiri, hadisenin olduğu günden (20 Mayıs) 24 Mayıs'a kadar elde ettiği bilgileri gazetesine göndermiş ve ilk haber 24 Mayıs 1878 tarihli gazetede yayınlanmıştır. Bu ilk haberde sadece hadisenin bilinen şekli verilmiştir.

Suavî'nin muhacirleri Rodop'taki (Kırcaali) Müslümanlara yardıma gidilecek diye topladığı burada da tekrarlanmıştır.

Gazete, bu ilk haberinde Suavî için "Genç Türkiye Partisi'nin (Yeni Osmanlılar) iyi şöhreti olmayan üyesi" tabirini kullanmaktadır.

24 Mayıs tarihli bir diğer telgrafta, Suavî'nin irtibatlı olabileceği kimsenin henüz bulunamadığını, yalnız ailece yakından görüştüğü ve Galatasaray Sultanisi'ndeki kötü yöneticiliği sırasında kendisini destekleyen Damad Mahmud Paşa'dan şüphe edildiğini belirten *The Times* muhabiri, Sultan Murad'ın annesinin komplocularla beraber olduğuna inanıldığını, Sultan Murad'ın olay esnasında giyinik ve silâhlı bulunmasından dolayı bazı ard niyetli kişilerin onun da entrikacılarla işbirliği yaptığını iddia ettiklerini bildirir.

Habere göre, Sultan Abdülhamid'in bizzat kendisi Sultan Murad'ı sorguya çekmiştir. Sorgulama esnasında Sultan Murad'ın tamamen annesinin di-

772 P.R.O. F.O./78-2790 From Layard to Marquis of Salisbury, Therapia, 7 June (Haziran) 1878, no. 744.

rektifleriyle hareket ettiği ve verdiği cevaplardan şuurunun yerinde olmadığı bir kez daha anlaşılmıştır.[773]

Times muhabirinin 22 Mayıs tarihli bir telgrafında[774] daha önce geçilen haberin sansüre uğradığı ve hareketin niçin yapılmış olduğunu açıklayan bölümün çıkartıldığı haber verilir.

Muhabire göre, İstanbul'da Sultan Murad'ın sıhhatine tamamen kavuştuğuna inanan çok sayıda insan vardır. Ali Suavî de Galatasaray Sultanisi müdürlüğünden alındığından beri bunlardan biridir. Suavî'nin genel olarak kararsız ve ne yapacağı belli olmayan bir adam diye nitelendiği bu haber-yorumda, İstanbul'un sakin olduğu, komplonun herhangi bir uzantısının henüz ortaya çıkarılamadığı bildirilir.

Times muhabirinin kanaatince hadise; Hükümdar'ı tahttan indirmek için girişilmiş, fakat erken doğmuş bir ihtilâl teşebbüsünden başka bir şey değildir.

Times'ın haberinde yer alan diğer bazı teferruat şudur:

Suavî, silâhını Hasan Paşa'nın üzerine doğrulturken bir asker tarafından süngülenerek öldürülmüştür.

Ahmed Vefik Paşa'nın Sultan Murad'ın annesinden öğrendiğine göre, "mahlû" sultan, iki günde bir tamamen iyileşiyor. Fakat müzmin hastalığı olan suikaste uğramak vehmi, o şiddetli korku devam ediyor.

Yetkililerin verdiği bilgilere göre Sultan Murad'ın kendisi entrika ile ilgili değildir.

Ali Suavî, kötü şöhret sahibi bir yazar, daha doğrusu broşür yazarıdır. Bir İngiliz kadınla evlidir veya öyle sanılmaktadır. Kadın daha sonra kendisini terk etmiştir. Butler Johnstone'ı misafir etmiş olmasından dolayı iyi bir Türk aydını olduğu sanılmaktadır. Fakat kendisinin bir şarlatan olduğuna dair tanınmış Osmanlılar görüş belirtmektedir.[775]

Aynı tarihli *Times*'da yayınlanan St. Petersburg çıkışlı bir telgrafta Suavî'nin çılgınca teşebbüsü ve Hükümet kuvvetlerinin duruma hâkim olduğu bildirilmektedir.[776]

Kezâ *The Times*'ın yine 27 Mayıs tarihli nüshasında Viyana'dan gelen değişik bir haber vardır. Telgrafa göre, Çırağan Hadisesi'ni bizzat Saray düzenlemiştir. Amaç Sultan Murad'ı ortadan kaldırmak ve İstanbul'a doluşan muhacirleri oradan çıkarmaktır.[777]

The Times'ın Viyana kaynaklı bir diğer haberinde ise, Sultan'ın Çırağan Hadisesi'nden dolayı sinirlerinin bozuk olduğundan söz edilmektedir. Ha-

773 *The Times*, 24 May (Mayıs) 1878, s. 5.

774 *The Times*, 27 May (Mayıs) 1878, s. 5.

775 *The Times*, 27 May (Mayıs) 1878, s. 5.

776 *The Times*, 27 May (Mayıs) 1878, s. 5 (from St. Petersburg).

777 *The Times*, 27 May (Mayıs) 1878, s. 5 (from Vienna).

bere göre, Sultan ehliyetsiz, entrikacı kayınbiraderi Damat Mahmud Paşa'yı Harbiye Vekili tayin etmiştir ki, bu gerek siyasî, gerekse askerî açıdan affedilmez bir hatadır.

Gazetenin yorumuna göre söz konusu tayin sadece Padişah'ın psikolojik durumu açısından mantıklı olabilir. Padişah onun kendisine sadık biri olduğuna inanmaktadır. Zira içinde bulunduğu durum itibariyle birilerine güvenmek ihtiyacı hissettiği muhakkaktır.[778]

İngiliz gizli belgelerinde Çırağan Hadisesi

Ali Suavî'ye yöneltilmiş ithamlardan biri de onun İngiliz ajanı olduğudur. Buna sebep de bir İngiliz kadınla evli olması ve evinde misafir kalacak kadar samimî ve sıradan insanlar olmayan İngiliz dostlarının bulunmasıdır.

Bazı yazarlar bu konuda ihtiyatlı konuşurken,bazıları onun kesinlikle İngiliz ajanı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Enver Ziya Karal, Ali Suavî'nin bir İngiliz dostu olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan ancak İngiltere'nin yardımı ile kurtulabileceğine inandığını söyler.[779]

İbnü'l-Emin, Yıldız Evrakı arasında bulduğu Sultan Abdülhamid'e ait bir "layiha"da, Sultan'ın, Çırağan Hadisesi'ne İngiltere Elçiliği 1. kâtibi Mr. Sandison'un[780] da karışmış olabileceği ihtimali üzerinde durduğunu söyler.[781]

Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem'e göre Suavî "İngilizci" idi. Ali Ekrem bu konuda şöyle diyor: "Sultan Murad'ı hakk-ı sarîhi olan taht-ı saltanata iclâs edecek idi. Şayet buna muvaffak olmazsa padişah-ı mahlû'u limandaki İngiliz gemilerinden birine iltica ettirecek, sonra onu teslim için Abdülhamid'den ne isterse alacaktı."[782]

Bernard Lewis, Butler Johnstone'un İstanbul'a gelişi ile Çırağan Hadisesi arasında bağlantı kurar. Ona göre Johnstone, Disraeli'nin özel görevlisi olarak İstanbul'a gelmiş ve ardından da Çırağan Hadisesi vuku bulmuştur.[783]

Mustafa Müftüoğlu ise Suavî'nin İngiliz ajanı olduğundan zerre kadar şüphe etmez. Ona göre; Suavî kesinlikle İngiliz ajanıdır.[784]

778 *The Times*, 28 May (Mayıs) 1878, s. 5.

779 *Osmanlı Tarihi*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1983, cilt VIII, s. 500.

780 Alfred Sandison, 1859 yılından itibaren Türkiye'de bulunan İngliiz diplomatı. Cidde, Trabzon, Bursa konsolosluklarında bulunmuştur. 17 Nisan 1874'te İstanbul İngiliz Elçiliği'nin "Oriental Second Secretary" (Şark uzmanı 2. kâtibi) kadrosuna atanmıştır. Daha sonra birinci kâtip olan Mr. Sandison yıllarca bu görevde kalmıştır. Çok iyi Türkçe bilen Sandison'un Sultan Abdülhamid'le de yakın bir dostluk kurduğu veya öyle göründüğü Foreign Office'deki belgelerden anlaşılmaktadır (Foreign Office, 1860-1878, s. 179).

781 *Son Sadrazamlar*, Dergâh Yayınevi, 1982, cilt II, s. 778, teferruat için bkz. s. 778-781.

782 *Yeni Gün*, "Sehayif-i Hatırat", tefrika. 12, 24 Kanun-ı sâni 1920.

783 *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı, İstanbul, 1984, s. 173-174.

784 "Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler", *Tanzimat Devri*, İstanbul, 1987, s. 261.

Meselenin can alıcı siyasî noktalarından biri de Çırağan Hadisesi ile Kıbrıs'ın İngiltere'ye bırakılmasının peş peşe gelmesidir.

Yukarıdaki iddia, yorum ve tahminler ne dereceye kadar doğrudur? Suavî gerçekten İngiliz ajanı mıydı? Gerçekten İngilizler mi Çırağan Hadisesi'ni tertipledîler? Şimdi bu soruların cevaplarını İngiliz gizli belgelerini esas alarak araştırmaya çalışacağız.

Suavî'nin şahsen İngiliz politikasına karşı tavrını, İngiliz dostlarıyla hangi esaslar çerçevesinde dost olduğunu geçen sayfalarda tesbit etmeye çalıştık. Burada bu bahse tekrar dönmeyeceğiz.

İngiliz Arşivleri'nde Çırağan Hadisesi ile ilgili olarak tesbit ettiğimiz belgeleri dört grupta toplamak mümkündür:

1. Çırağan Hadisesi hakkında haberler, gelişmeler ve sansasyonlar. Bu arada Suavî'nin şahsına dair yorumlar.
2. Çırağan Hadisesi'nin Sultan üzerindeki tesiri, Sultan'ın içinde bulunduğu psikolojik durum.
3. Çırağan Hadisesi'nin yarattığı havada cereyan eden Kıbrıs pazarlıkları.
4. Suavî'nin İngiliz vatandaşı olan karısı ile ilgili bilgiler.

Bazı belgelerde ilk üç madde bir arada söz konusu edilmiştir.

Çırağan Hadisesi'ne dair İngiliz elçisinin Londra'ya gönderdiği ilk rapor 20 Mayıs 1878 tarihini, yani hadisenin olduğu günün tarihini taşımaktadır.[785]

Elçi, hadisenin mahiyeti hakkında henüz tam bilgi sahibi değildir. Raporunda, Çırağan Sarayı civarında toplam 100 kadar muhacirin eski Sultan'a kendisini tekrar padişah olarak görmek istediklerine dair bir arzıhal vermek istemeleri ve muhafızların bunlara mani olmaları üzerine çıkan çatışmada 15-20 kadar muhacirin öldürüldüğünü ve olay mahalline çok sayıda birlik sevk edildiğini belirtir. Ayrıca İstanbul'da alarm havası yaşandığı, hadisenin fazlasıyla abartıldığı fikrindedir. Burada Suavî'nin adı geçmez (Belge 25).

Layard'ın ertesi günkü raporunda durum değişmiştir. Bu sefer söz konusu olan Suavî'dir. "Çok gizli" damgası taşıyan bu raporda Layard, Dışişleri Bakanı Salisbury'e Suavî'nin adını hatırlatırken "Lordum, eminim ki Ali Suavî ismini hatırlamakta güçlük çekmeyeceksiniz. Hani bir süre önce Galatasaray Koleji'nin müdürlüğünden azlettirmeyi başardığım adam," demektedir. Daha sonra, Suavî'nin İstanbul'daki bazı faaliyetleri ve şahsiyeti ile ilgili açıklamalara geçer. Elçi'ye göre, Suavî İstanbul'da fitne çıkartmak için duvarlara afişler astırmıştır. Camilerde verdiği vaazlarda Müslümanların fanatizmini tahrik etmeye çalışmıştır. Layard'ın hükmünce, Suavî entrikacı, muzır biridir. Onun çeşitli Avrupa merkezlerinde kaldığına, bir İngiliz kadınla evli

785 P.R.O. F.O. 78/2819 From Layard to Marquis of Salisbury, no. 494.

olduğuna, medreseli olmasına rağmen ileri derecede liberal görüşleri bulunduğuna da dikkat çeken Elçi, birçok sebepten dolayı bu harekete niçin giriştiğini anlayamadığını söyler.

Raporda daha sonra İstanbul'da hadisenin yarattığı fevkalade durum ve gergin hava anlatılmıştır.

Olaydan hemen sonra Layard Başvekil Sadık Paşa'nın yanına gitmiştir. Sadık Paşa ve bütün Bâbıâli'yi telâş içerisinde, alarm halinde bulmuştur. Sadık Paşa'yı Sultan Saray'a çağırmıştır. Layard, Tarabya'daki elçilik binasından Bâbıâli'ye gelirken Çırağan mevkiinde bütün yolların, hatta deniz yolunun bile tutulduğunu görmüştür.

Bu arada Elçi, Bâbıâli'nin kapısına dayanmış, hemen hepsi çocuk ve kadın, 250-300 kadar muhacirin günlerden beri yemek yiyemediklerini söyleyip hükümetten yiyecek istediklerini ve içinde bulundukları acılı durumu anlatır. Layard'a göre, zaten Çırağan Hadisesi'ne sebep olan vaziyet budur. Çünkü devlet bu insanları besleyemez haldedir. Çırağan Hadisesi'ne katılan muhacirler Ali Suavî tarafından kendilerine para verileceği, esas Padişah'ın Çırağan'da olduğu yalanıyla kandırılarak olay mahalline götürülmüşlerdir.

Layard'ın raporundaki en ilgi çekici nokta, İngiliz elçiliğinin Çırağan'a girmeyi başarmış bir elemanı, hükümetin açıkladığı rakamların aksine orada 60-70 ceset gördüğünü beyan etmiştir.

Layard, Suavî'nin Sultan Murad'ın huzurunda süngülenerek öldürüldüğünü ve karısının, evdeki evrakını yaktığını da raporunda belirtir.

Elçi, her şeye rağmen hadisenin fazla büyütüldüğüne inanmaktadır[786] (Belge 26).

Henry Layard'ın özel evrakı arasındaki bir mektupta hadisenin Ruslarla bağlantılı olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Mektup Lord Salisbury'e 22 Mayıs 1878 tarihinde yazılmıştır.

Layard, mektubunda, olaydan önce Rus elçisi Labarof'la görüştüğünü, Labarof'un kendisine Sultan'ın kamuoyunda hiç sevilmediğini ve bu yüzden şehirde kışkırtma faaliyetlerinin arttığını söylediğini nakleder.

Mektupta bildirildiğine göre, "Suavî macerasından bir gün önce, Rus kampında, Sultanı rahatsız eden, V. Murad'ı tahta yeniden çıkarmaya yönelik bir hareket olduğuna dair haber yayılmıştır. Rus subaylarının sonradan Galata'ya kutular içerisinde silâh getirdikleri ortaya çıkarılınca bunların, bazıları tarafından kamplarından çalınıp Galata'da satılmaya çalışılan silahlar olduğu söylenmiştir. Said Paşa, hadiseden birkaç gün önce, Layard'a, Sultan Murad'ı tahta çıkarmak isteyen entrikacıların bulunduğunu ve bunun için tedbirleri arttırdıklarını söylemiştir. Elçi, 17 Mayıs'ta Yıldız'a giderken etrafta çok sayıda askerin yığıldığını görmüştür.

786 P.R.O. F.O: 424/70 From Layard to Marquis of Salisbury, no. 711.

Şehirde kıtlık içerisinde olan muhacirlerin durumu büyük tehlike teşkil etmektedir. Elçiye göre açlıktan kıvranan muhacir yaklaşık 100.000 kadardır. Fakat fevkalâde bir şey vardır: Sükûnet kısa zamanda sağlanmıştır.

Mektupta, Suavî'nin şahsıyla ilgili olarak şu ifadelere yer verilmiştir: "Butler Johnstone'nın, zannedersem sonraları araları açıldı, çok yakın arkadaşı ve işbirlikçisi, entrikacı, muzır, yarı deli"[787] (Belge 27).

Layard 22 Mayıs 1878 tarihli Mr. Carme'ye yazdığı şahsî mektubunda, hadiseyi haber verir, yapılanları tasvip etmez, şayet hadisenin uzantıları yoksa Suavî'nin kendi hayatını yaktığını, ordunun ve halkın Padişah'a sadık kalmaya devam ettiğini bildirir[788] (Belge 28).

Layard'ın Çırağan Hadisesi'nden sonra Salisbury'e gönderdiği bir şifre telgrafta (Cypher) konu, Kıbrıs meselesidir. 25 Mayıs 1878 tarihli bu çok gizli telgraf şöyledir:

> Sizin kişiye özel, üç telgrafınız bu sabah elime geçti. Sultanı gördüm. Onu bu son hadisenin tesiriyle çok hasta, gerilimli buldum. Kendisi başvekil Sadık Paşa'ya tamamen benim tavsiyelerim doğrultusunda hareket etmesini emretti. Ümid ediyorum ki taslak yarın imzalanacaktır.
>
> İmza (Layard)[789] (Belge 29)

Telgraftaki taslak Kıbrıs adasının İngiltere'ye üs olarak verilmesi ile ilgili taslaktır. Osmanlı-Rus savaşından perişan bir şekilde çıkan Osmanlı Devleti'ne İngiltere yardım edeceğini vaad etmektedir. Ancak bunun karşılığında Kıbrıs adasını istemektedir.

Layard'ın bir sonraki raporundan öğreniyoruz ki, Salisbury 24 Mayıs'ta taslağı İstanbul'daki elçiliğe ulaştırmıştır. Layard Salisbury'nin emri üzerine vakit kaybetmeden taslağı Sultan'a sunmuştur.

Ancak ne var ki, Çırağan Hadisesi'nden sonra zaten vehimli olan Sultan'ın evhamı ızdırap haline gelmiştir. Sonraki raporlarda görüleceği gibi Layard, Padişah'ın bu ürkekliğini, telâşını usta bir ressam gibi tasvir etmiştir. Bu durumdaki Sultan'ın pazarlık gücü yoktur. Bâbıâli'ye ve etrafındakilere güvenmeyen Sultan'ın bu halini, geleneksel İngiliz diplomasisi, Layard'ın şahsında çok iyi değerlendirmiştir.

Layard'ın Çırağan Hadisesi'nden bahseden 21 Mayıs 1878 tarihli bir başka raporu değişik bazı ayrıntılar ihtiva eder. Hadiseyi araştırmak ve adı karışanları sorgulamak amacıyla kurulan komisyonun başkanı Said Paşa kendisine, hadise ile ilgili askerî ve sivil uzantıların henüz ortaya çıkmadığını söylemiştir. Ancak resmî çevreler, işin içinde Rus ajanlarının parmağı olduğuna

787 BM-MSS, 39131, 22 May (Mayıs) 1878, From Layard to Marquis of Salisbury.

788 BM-MSS, 34131, 22 May (Mayıs) 1878, From Layard to Mr. Carme.

789 P.R.O. F.O. 78-2820, From Layard to Marquis of Salisbury, no. 506, 25 May (Mayıs) 1878.

ve bu iş için çok para harcadıklarına inanmaktadırlar.

Ancak Layard, böyle bir şeyin sürpriz olmayacağına inanmakla beraber hadiseyi Rusların tertiplediğine kani değildir. Çünkü, Ali Suavî ile sürekli irtibat halinde ve olay akşamı onunla beraber bulunan ancak Türk olmayan birisinin Layard'a anlattığına göre, olay akşamı Suavî'nin ve ekibinin Rus düşmanlığı had safhada imiş. Suavî Rusya'nın İstanbul'u işgal edemeyeceğini, buna İngiltere'nin mani olacağını anlatmıştır. O, Sultan Abdülhamid'in tekrar savaş açıp Ruslardan Müslümanların intikamını alacak güçte olmadığına, bir çağrı yapılması halinde dünyadaki bütün Müslümanların Osmanlı Devleti yanında Rusya'ya karşı savaşacaklarına inanmakta imiş.

Layard'ın tesbit ettiği diğer can alıcı bir nokta da Suavî'nin bu hareket esnasında bizzat Kırcaali'de ayaklanan Müslümanların komutanlığını yapan Saint Clair ile irtibatlı olmasıdır. Elçi Saint Clair'i Salisbury'e kısaca tanıttıktan sonra, onun da bazı diğer İngilizler gibi Suavî'yle aynı görüşü paylaştığını belirtir. Elçi'ye göre Suavî ve adamları bilinmeyen bazı kaynaklardan para desteği görmüşlerdir[790] (Belge 30).

Layard'ın 27 Mayıs 1878 tarihli bir raporundan öğrendiğimize göre, Sultan, Suavî hadisesinden sonra, kendisini daha emniyette hissetmek için, kendisinin tahta çıkmasında çok emeği olan kayınbiraderi Damat Mahmud Paşa'yı Serasker tayin etmiştir. Fakat başta Başvekil Sadık Paşa olmak üzere pek çok devlet adamı ve kamuoyu bu tayinden hoşnut değildir.

Sadık Paşa Layard'dan bu tayinden sonra Bâbıâli'nin İngiltere'ye karşı politikasının değişeceği gibi bir zanna kapılmamalarını rica etmiştir.

Ayrıca Damat Mahmud Paşa, İngiliz Elçisine bir mesaj göndererek onun tavsiyeleri doğrultusunda hareket edeceğine güvenmesini istemiş ve en kısa zamanda görüşme talebinde bulunmuştur[791] (Belge 31).

Layard'ın 27 Mayıs 1878 tarihli, "çok gizli ve mahrem" damgalı bir diğer raporu vardır ki, Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesine Çırağan Hadisesi'nin padişah üzerindeki olumsuz etkisinin sebebiyet verdiğini ortaya koyması bakımından son derece mühimdir. 24 sayfa hacminde olan rapor dönemin Türk-İngiliz politikasının da önemli bir belgesidir.

Rapora göre, Layard, Salisbury'nin 24 Mayıs tarihli telgrafını alır almaz Sandison'u görüşme talebinde bulunmak üzere Saray'a göndermiştir. Sultan derhal gelmesini rica etmiş ve kendisi de hemen Yıldız'a gitmiştir.

Sultan, Layard'ı dışarıdan görülen fakat sesin duyulmadığı bir odada ayakta kabul etmiştir. Halbuki Sultan her zaman kendisini özel olarak kapalı kapılar ardında kabul edermiş. Layard, Sultanı şiddetli bir depresyon altında ve çok hasta bulmuştur.

790 P.R.O. F.O. 78-2789, From Layard to Marquis of Salisbury, no. 679.

791 P.R.O. F.O. 78-2789, From Layard to Marquis of Salisbury, no. 680.

Sultan, Ali Suavî'nin son olayından sonra üç günden beri uyuyamadığını, bundan dolayı da şiddetli bir baş ağrısından muzdarip olduğunu söyler. Bunun üzerine Elçi, kendisini neşelendirmek ve ümitlendirmek için, böyle bir olaya rağmen halkının ve ordusunun kendisine sadık kaldığını ve bunun da son zamanlardaki dedikoduları (Sultan Murad'ın yeniden tahta çıkarılması) sona erdireceğini belirtir.

Layard, Lord Salisbury'nin kendisini Majeste Kraliçe ve hükümetinin sempatilerini bildirmekle vazifeli kıldığını söyleyince Sultan bundan çok memnun kalır.

Görüşme esnasında Mr. Sandison ve Said Paşa'dan başka huzurda kimse yoktur. Layard, Sultan'dan Başvekil Sadık Paşa'yı da çağırmasını istemiş, ancak Sultan uygun görmemiştir.

Layard, Padişah'tan şimdi vereceği haberin gizli tutulacağına dair Hünkâr sözü istemiş ve bu sözü almıştır. Taslağı özetle anlatan Elçi, Sultan'ın rahatsız vaziyetini gözönünde bulundurarak teferruata girmemiştir. Yalnız Majeste Kraliçe'nin ve hükümetinin kendisine ne kadar dost ve müttefik oldukları üzerinde durmuştur. Sultan da yeryüzündeki tek dostunun Majeste Kraliçe ve İngiltere olduğunu söylemiş ayrıca Layard'a da sınırsız güvendiğini belirtmiştir.

Elçi, İngiltere'nin Avrupa ve Asya'daki politikasını Sultan'a anlattıktan sonra, ülkesinin Osmanlı Devleti ile Rusya'ya karşı bir savunma işbirliği yapmak istediğini bildirir. Hünkâr, bunu son derecede olumlu karşılar. Fakat uykusuzluk ve rahatsızlıktan dolayı artık Layard'ı dinlemeye mecali yoktur. Sultan kendisinden özür diler ve istirahate ihtiyacı olduğunu, savunma işbirliğinin teferruatını Sadık Paşa'yla görüşmesini söyler. Layard buna rağmen ısrar eder, bütün anlattıklarının yapacağı teklifin yalnız bir parçası olduğunu belirtir. Ancak Sultan Abdülhamid devam edecek vaziyette değildir.

Layard, Sadık Paşa ile görüşmeye başlarken Said Paşa gelir ve Sadık Paşa'ya Sultan'ın emirlerini bildirir. Sultan Paşa'dan Layard'ın savunma işbirliği ile ilgili ne teklifi varsa kabul etmesini istemektedir.

Layard, teklifini açıklar. Bu teklife göre, İngiltere Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarını Rusya'ya karşı koruyacak, Avrupa'daki topraklarına yönelik dış müdahalelere karşı ise garantör vazifesini üstlenecektir. Bunun karşılığında Kıbrıs İngiltere'ye üs olarak verilecek ve Osmanlı Devleti, esasları sonradan iki ülke tarafından tesbit edilecek reformlar gerçekleştirecektir.

Daha sonra Layard, Sadık Paşa ve Hariciye Nâzırı Safvet Paşa ile bir araya gelir, onların konu ile ilgili sorularını cevaplandırır, tereddütleri giderir. Geçici antlaşma metni 26 Mayıs 1878'de Sadık Paşa ve Layard tarafından im-

zalanır. Daha sonra metin Sultan'a okunur, Sultan hiçbir noktasına itiraz etmez. Sadık Paşa ve Sandison metni Fransızcaya çevirirken Sadık Paşa Sultan için bir de Türkçe metin hazırlar.[792]

Layard, metni son bir kez görmesi için Salisbury'e gönderir ve bilindiği gibi Sultan esas antlaşma metnini 4 Haziran 1878'de imzalar. Böylece Kıbrıs elden çıkar, İngiltere'ye verilir.

Bir taraftan Kıbrıs İngiltere'ye bırakılırken diğer taraftan Sultan Abdülhamid Suavî'nin Çırağan'da gerçekleştirdiği hadisenin göründüğü kadar basit olmadığı, gerek askerî ve gerekse sivil uzantılarının bulunduğu vehmine kapılmış ve İngiliz Elçisi Layard'dan şahsına ve ailesine karşı bir hareket olması halinde İngiltere'nin kendilerini korumasını istemiştir.

27 Mayıs'ta İstanbul'dan Londra'ya çekilen telgraflardan konu ana hatlarıyla anlaşılmakla beraber, meselenin içyüzü Layard'ın 31 Mayıs 1878 tarihli ve çok teferruatlı raporundan anlaşılmaktadır.

Padişah'ın korunma veya herhangi bir tehlike ânında sığınma talebinden sonra Henry Layard, Osmanlı-Rus Savaşı münasebetiyle İzmit Körfezi'ndeki İngiliz filosunun komutanı Amiral Hornby'den "Helicon" zırhlısını Ortaköy önlerine göndermesini istemiştir. Bunun üzerine Hornby, İzmit'ten Londra'ya çektiği telgrafta Elçi'nin isteğini bildirir ve görüş ister:

> Telgraf
> Amiral Hornby'den
> Gönderilen Yer: İzmit, Tarih: 27 Mayıs, Saat: 12.15 (sabah)
> Alınan Yer: Londra, Tarih: 27 Mayıs, Saat: 5.40 (akşam)
> Elçi Helicon'un Sultan'a yönelik bir komplo olması halinde onu almak üzere İstanbul Boğazı'na gitmesini istiyor.
> Ben de onayladım (son iki şifre anlaşılmıyor)[793] (Belge 32)

Bu telgraf üzerine aynı gün Dışişleri Bakanı Salisbury, Layard'a şu telgrafı çekmiştir:

> Efendim,
> Amiral Hornby'nin bana ulaşan telgrafında, Helicon'un İstanbul'da olabilecek bir ihtilâl anında Padişahın kurtarılması amacıyla istendiği bildiriliyor.
> Bana, gerçek bir tehlike olup olmadığını bildirin[794] (Belge 33)

Layard, 28 Mayıs 1878 tarihli şifre telgrafla Salisbury'e cevap verir:

---

792 P.R. O. F.O. 78-2789, From Layard to Marquis of Salisbury, no. 692.

793 P.R.O. F.O. 78-2891, From Admiral Hornby to Admiralty, no. 110.

794 P.R.O. F.O. 195-1168, From Foreign Office to Layard, no. 656.

Şifre: 9.10 (sabah) Tarabya 28 Mayıs 1878

Çok Gizli

Dünkü telgrafınız üzerine,

Sultan iki gün önce benden Helicon'un getirilerek Ortaköy önünde demirlenmesini istedi, Çünkü O, komplonun göründüğünden çok daha ciddi olduğuna inanıyor.

Dün Sultan Helicon'un geri gönderilmesini istedi, ben de gönderdim.

Ben gerçek bir tehlike olduğu kanaatinde değilim. Fakat bu vaziyette Sultan'ın isteğini reddedemem.

İmza (Layard)[795] (Belge 34)

Layard'ın 30 Mayıs 1878 tarihli raporu yine Çırağan Hadisesi ile ilgilidir:

Sultan, ağabeyi Murad'ın Suavî'nin komplosundan haberdar olmadığına inanmış, bunu Layard'a da bildirmiştir. Ağabeyini Çırağan'a geri gönderen Sultan, Suavî ile beraber harekete katılan muhacirlerin de cahil ve kandırılmış kimseler olduğunu anlayarak serbest bırakılmaları için emir vermiştir.

Layard, Sultan'ın bu müşfik tavrını takdir etmiş ve hadisenin, başından itibaren çok ciddi omadığı yolundaki görüşlerini Sultan'a arz etmiştir[796] Belge 35).

31 Mart 1878 tarihli ve "çok gizli" damgası taşıyan bir raporda, elçi, son dört beş günlük gelişmelere temas etmektedir.

Layard, raporuna, bir önceki görüşmede Sultan'ın kendisini özel odasında değil, büyük salonda, bankeri Zarifî Efendi'nin yanında kabul etmesinin, sinirli davranmasının, ne söyleyecekse bir an önce söyleyip gitmesini ister gibi bir tavır takınmasının sebebini izah ederek başlar.

Layard'a göre bunların sebebi, Sultan'a kendisi hakkında verilmiş yanlış bilgilerdir. Güya kendisi Sultan'a karşı komplo hazırlıyormuş. Sultanı böyle bir kanaate, bazı İngilizlerin Suavî'yle olan yakın beraberlikleri götürmüş olabilir. Tabii kendisi söylentileri yalanlamıştır.

Sultan, Savunma İşbirliği metni üzerinde düşündükten sonra Sandison'u çağırtmış ve taslak hakkındaki memnuniyetini bildirmiştir. Sultan ayrıca bir önceki görüşmede Layard'a karşı takındığı tavırdan dolayı özür dilemiş, hastalığına yorulmasını istemiştir.

Daha sonra Layard, Said Paşa'dan bir mektup almıştır. Paşa mektupta Padişah'ın Suavî hadisesinden dolayı vehimler içinde olduğunu ve hayatına veya hürriyetine kastedilmek istenmesi halinde İngiliz gemilerinden birine sığınmak istediğini bildirmiştir.

795 P.R.O. F.O. 78-2820, From Layard to Marquis of Salisbury, no. 513.

796 P.R.O. F.O. 78/2789, From Layard to Marquis of Salisbury, no. 693.

Layard'ın ifadesine göre, kendisi, böyle bir durumda, Sultan'ın İngiliz Elçiliği'ne sığınabileceğine dair çok önceleri Lord Derby'den yetki almıştır.

Said Paşa'nın müracaatı üzerine Layard kaptan Stafford'a emir vermiş ve Helicon'u Çırağan Sarayı'nın önünde demirletmiştir.

Ertesi gün Said Paşa iki acele mektup göndererek Sultan'ın Helicon'un eski yerine dönmesi isteğini iletmiştir. Sultan Helicon'un Çırağan Sarayı'nın önünde beklemesinin başka söylentilere yol açacağından endişe etmektedir.

29 Mayıs Çarşamba günü Sultan, Layard'ı Saray'a davet etmiştir. Elçi orada kendisi için akşam yemeği hazırlandığını görmüştür. Yemeğini yedikten sonra Said Paşa kendisini Harem'e götürmüştür. Haremde kapıyı açan siyah köle (Harem ağası) Said Paşa'ya[797] Sultan'ın Layard'ı yalnız görmek istediğini bildirmiştir. Ki Said Paşa daha önceki bütün mahrem görüşmelerde tercüman olarak bulunmuştur.

Layard içeri girince, Sultan'ın son derecede bitkin ve hasta olduğunu müşahede etmiştir. Bu sefer Said Paşa yerine tercümanlığı o anda huzurda bulunan Rum doktoru Mavroyeni yapmıştır.

Sultan Layard'la olan bu görüşmesinde şu noktalar üzerinde durmuştur:

Kendisi çaresiz ve çok zor durumda olduğu için elçiyi çağırmıştır. Durum zannedilenden çok daha vahimdir. Eski Sadrazam Sadık Paşa itimad edilir biri değildir. Birkaç gün önce gittiği bir kışlada askerler çalıların arasından silahlarını onun üzerine doğrultmuşlardır. Sultan artık halk arasındaki tesir ve sevgisini yitirdiğine inanmaktadır. Rusların katlettiği binlerce Müslümanın ölümünden kendisinin sorumlu tutulduğuna, memleketin yaşadığı tedhiş ve felâketlerin hesabının şahsından sorulacağına inanmaktadır. Fakat o ne yapmışsa halkının refahı ve mutluluğu için yapmıştır. Böyle olduğu halde, tahta çıktığı günden beri bir gece rahat uyuyamamıştır. Günleri elemle doludur.

Sultan, ölümden korkmadığını, fakat hayatının geri kalan kısmını çoluk çocuğundan ayrı, zindanlarda, hürriyetinden mahrum olarak yaşamaya tahammül edemeyeceğini söylemiş ve Layard'dan böyle bir durumda, yani öldürülmek istenmesi veya ülkeyi terke zorlanması halinde kendisini ve çoluk çocuğunu himaye edip edemeyeceğini, ülkeden kaçmalarına yardımcı olup olamayacağını sormuştur.

Tam bu esnada dışarıdan bir gürültü duyulur. Aslında duyulan, dışarıdaki askerî birliklerin trampet sesleridir. Fakat Sultan telâşlanmış, hemen bir harem görevlisini ne olup bittiğini öğrenmek için dışarıya göndermiştir.

---

797 Burada adı geçen Said Paşa Mabeyn Başkâtibi Küçük Said Paşa değil, Mabeyn Feriki "İngiliz" lakaplı Said Paşa'dır. Said Paşa'ya bu lakap tahsilini Edinburg'da yaptığı, iyi İngilizce bildiği için verilmiştir. Eğinli Said Paşa olarak da bilinir.

Doktor Mavroyeni'ye göre Sultan zihnî bir kargaşa içerisinde, şiddetli bir bunalım geçirmektedir. Günlerce uyku uyuyamamıştır.

Layard Sultan'ın rahatlaması için bütün gayretini göstermiştir. Sultan'a her zamanki akıllılık ve sağduyusuyla yapacağı reformlarla ülkesinin çok daha iyi günler göreceğini, mevcut durumda bile İngiltere'nin kendi yanında olduğunu söylemiştir.

Elçi, gece saat 11.00'de Harem'den ayrılırken Sultan'ın durumu daha iyidir. Ancak Sultan sabahleyin 5-6 sıralarında kendisini ve Sandison'u tekrar aramış, kendisinin ve aile fertlerinin hayatlarının tehlikede olduğunu tekrarlamış ve bir an önce harekete geçip, ne yapmaları gerekiyorsa yerine getirmelerini istemiştir. Layard, kendisinin tekrar Yıldız'a gitmesinin faydasız olduğunu düşünüp Sultan'a bir mektup yazmıştır. Mektupta Said Paşa'ya veya Dr. Mavroyeni'ye güvenmesini, herhangi bir durumda adı geçen şahısların kendisiyle temasa geçebileceklerini bildirmiştir.

Bu gelişmelerden sonra Layard, Sultan'ın geçici bir şuur kaybı buhranı geçirdiği sonucuna varmıştır. Bu durumda Başvekil Rüşdü Paşa'yı[798] konudan haberdar etmenin faydalı olduuna inanan elçi, Sandison'u kendisine göndermiştir. Sandison Elçi ile Sultan arasında geçen konuşmaları Rüşdü Paşa'ya iletince Başvekil Rüşdü Paşa kendilerinin de Sultan'ın durumundan endişe ettiklerini ve bundan dolayı bütün Nâzırların çaresizlik ve kararsızlık içinde olduklarını söylemiştir. Ayrıca böyle bir konudan kendilerini haberdar ettikleri için İngiliz Sefareti'ne teşekkür etmiştir.

Layard'ın bildirdiğine göre, ne yazık ki Sultan sadece ondan yardım istememiş, aynı zamanda Prens Recess'e de kendisini himaye etmesi için müracaat etmiştir.

Raporunun sonunda Elçi, Padişah'ın bir an önce yaşadığı krizi atlatıp sıhhatine kavuşmasını ümid eder. Aksi takdirde durum Osmanlı Devleti için felâket olacaktır[799] (Belge 36).

Sultan Abdülhamid, kendisinin içinde bulunduğu fevkalade vahim durumdan yararlanılarak Kıbrıs'ın elden gittiğini aklı başına gelince anlamış, ancak iş işten geçmiştir. İ.H. Uzunçarşılı'nın yayınladığı bir muhtırasında Sultan, İngilizlerin Çırağan Hadisesi'ni Kıbrıs'ı koparmak için tertipledikleri ileri sürmüştür.

Muhtıranın konuyla ilgili 5. maddesi şöyledir:

> Kıbrıs ceziresini Devlet-i Aliyye'den ne suretle taht-ı idarelerine almağa muvaffak olduklarına ve Suavî Vak'ası'nı Kıbrıs Muâhedenâmesi'nden evvel vu-

798 Sadrazam Rüşdü Paşa, Sadık Paşa'nın 27 Mayıs 1878'de görevden alınmasından sonra bu makama 5. sefer getirilmiştir. Sultan'ın en bunalımlı ve kararsız dönemine rastlayan tayin ancak 7 gün sürmüştür. Rüşdü Paşa, 4 Haziran 1878'de görevden alınmış, yerine Saf'vet Paşa tayin edilmiştir.

799 P.R.O. F.O. 78-2789, From Layard to Marquis of Salisbury, no. 693.

kua getirmeleri ve Kıbrıs'ın terkiyle Suavî Vak'asının birbirine münasebet-i tâmmesi bulunduğu...[800]

Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği üzerinde doktora yapan Yuluğ Tekin Kurat, Kıbrıs hadisesine temas ettiği halde yukarıda özetlediğimiz belge ve bilgilere değinmemiş yahut onları görmemiştir.[801]

Sultan II. Abdülhamid, her fırsatta Kıbrıs konusunda pişmanlığını dile getirmiş, ancak Kıbrıs geri gelmemiştir. Yıldız Esas Evrakı arasında bulduğumuz belgelerde, Sultan'ın işin oldu bittiye getirildiğine ve konunun yeniden müzakere edilmesi gerektiğine inandığı görülmektedir. Hatta Sultan ayrıca İngiltere'nin Kıbrıs'a karşılık olarak vaad ettiği desteği de sağlamadığını ifade etmiş, antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesini istemiştir[802] (Belge 37).

Layard'ın sonradan reformlarla ilgili olarak sunduğu raporlara, Sultan verdiği cevaplarda, Kıbrıs meselesinin kötü bir zamanda gündeme geldiğini, oldu bittiye getirildiğini bildirmiş, dolayısıyla antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesini ima etmiştir.[803] Ancak İngiltere Yönetimi Kıbrıs konusunda yeniden görüşme açılmasına hiçbir zaman yanaşmamıştır. Kaldı ki 1880'de Gladstone iktidara gelince, diplomatik entrikalara dahi gerek görülmeden 1882'de bir işgal harekâtıyla Mısır da Osmanlı Devleti'nden koparılmıştır.

Çırağan Hadisesi'yle ilgili olarak İngiliz Elçisi'nin 6 Haziran 1878 tarihli ve "çok gizli" kaydıyla gönderdiği rapor yepyeni bir iddiayı ihtiva eder.

Rapora göre, Sadık Paşa Başvekilliği sırasında Layard'a Çırağan Hadisesi'nin Rus ajanlarının desteğiyle tertiplendiğini söylemiştir. Bunun üzerine Elçi, bu iddianın aslının olup olmadığını başka kaynaklardan inceletmek üzere Mister Mannich'i (elçilik dragomanlarından) görevlendirmiştir. Mannich konuyu Damat Mahmud Paşa'ya açmış, Paşa, Çırağan baskınını düzenleyenlerden bazılarının üzerinde Rus yetkililerinin kartları çıktığı gibi, Ali Suavî'nin de Ruslardan ayda 5.000 Frank para aldığını iddia etmiştir.

Damat Mahmud Paşa'ya göre, Çırağan baskınının amacı Sultan Murad'ı yeniden tahta çıkarmak ve böylece Suavî ve ekibinin Devlete hâkim olmasını sağlamaktır[804] (Belge 38).

Layard'ın Çırağan Hadisesi ve sonuçlarıyla ilgili 8 Haziran 1878 tarihli rapor öncekilerin aksine, Sultan'ın düzeldiğini, sıhhatine kavuşmaya başladığını haber vermektedir.

Elçi, kendisi ile görüştüğü iki saat boyunca moralinin düzelmiş, eski şüphe

800 "II. Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıraları", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, 1964, cilt VII, sayı 10, s. 44.

801 *Henry Layard'ın İstanbul Büyükelçiliği*, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1968.

802 B.D.A., Yıldız Esas Evrakı, kısım 9, zarf 72, karton 4, evrak 1094.

803 B.D.A., Yıldız Esas Evrakı, kısım 14, zarf 126, karton 7, evrak 163.

804 P.R.O. F.O. 78-2790, From Layard to Marquis of Salisbury, no. 732.

ve vehimlerinden kurtulmuş olduğunu müşahede etmiştir. Sultan bu durumunu bizzat ifade etmiştir. Sultan Abdülhamid Layard'a "gözüm gerçeği görmek üzere yeni açıldı. İnandım ki, bu teşebbüs birkaç deli adamın işidir. Hadiseye karışan hiçbir mühim devlet adamı ve asker yoktur. Halk da hadiseye itibar etmedi. İnanıyorum ki ağabeyimin da bu işte payı yoktur," demiştir.

Sultan, kendisinin böyle bir olayı ağabeyi Murad'ı ortadan kaldırmak için bizzat düzenlediği şeklinde dedikoduların çıkarıldığını, ancak bunun asla varid olmadığını, bu günahı işlemek gibi bir niyeti bulunmadığını ve bulunmayacağını söylemiştir.

Görüşmede, Sultan, ayrıca ülkesinin refah ve saadetiyle ilgili tasavvurlarından uzun uzadıya söz etmiş ve sohbete devam etmek üzere Layard'ın akşam yemeğine kalmasını istemiştir. Ancak Layard mazeret beyan edince, yemek ertesi güne bırakılmıştır.

Raporun sonunda Layard, Sultan'ı memnun edebilecek Hariciye Nâzırının Karatheodori Paşa olduğuna ve muhtemelen onun tayin edileceğine işaret eder[805] (Belge 39).

Layard daha sonraki raporlarında da zaman zaman Çırağan Hadisesi'ne temas etmiştir. Ancak bunlar yeni bir gelişme veya bilgi ihtiva etmezler. Sadece 23 Temmuz 1878 tarihli rapordan şu cümleyi verelim:

> Ümid ederim ki, Sultan, Ali Suavî'nin Sultan Murad'ı yeniden tahta çıkarma teşebbüsünden sonra geçirdiği sinir krizinden kurtuluyor.[806]

İngiliz belgelerinde Ali Suavî'nin karısı

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Ali Suavî 1867 yılında Londra'da Marie isimli bir İngiliz kadınla evlenmiştir. Bazılarının Suavî'yi İngilizci ve İngiliz ajanı saymasında bu kadınla evli olmasının payı büyüktür.

Suavî'nin öldürüldüğü haberi İngiltere'ye ulaşınca Marie'nin ailesi telaşa kapılmış, onun da hayatından endişe etmişlerdir. Kızlarının durumundan haberdar olmak isteyen aile yaşadıkları Bideford kasabasındaki resmî makamlara başvurmuşlardır. Bideford'daki yetkili Suavî'nin kayınpeder ve valdesinin isteklerini bir yazı ile Dışişleri Bakanlığı'na iletmiştir. Yazının tercümesi şudur:

> 27 Milton Palace/Bideford 25 Mayıs 1878
>
> Lordum,
>
> Ali Suavî'nin İstanbul'da pazartesi günü meydana gelen hadisede öldürüldüğü haberi hanımının ailesine ulaştı. Ali Suavî bu kasabada yaşayan Stanley ai-

805 P.R.O. F.O. 78-2790, From Layard to Marquis of Salisbury, no. 752.

806 P.R.O. F.O. 78-2790, From Layard to Marquis of Salisbury, no. 941.

lesinin kızı ile evli idi. Kızın anne va babası kızlarının durumu hakkında çok ama çok endişe etmektedirler.

Lordum, kızlarının herhangi bir şekilde himaye edilip edilmediği veya ülkesine serbestçe dönmesi için herhangi bir imkâna sahip olup olmadığı konularında lütfen bize yazar mısınız? Saygılarımla.

Lordum, en itaatkâr hizmetliniz J.M.S. Clarke[807]

Bu yazı üzerine İngiliz Dışişleri Bakanlığı, İstanbul'daki Elçiliğine şu yazıyı gönderir:

Lordum, 6 Haziran 1878

Dışişleri bakanlığı

Size, İstanbul'da meydana gelen hadise esnasında ölen Ali Suavî'nin İngiliz vatandaşı olduğu anlaşılan karısının durumu ile ilgili bilgi isteyen J.M.S. Clarke'ın mektubunun bir suretini gönderiyorum.

Bu İngiliz vatandaşı kadınla ilgilenip, gayr-i resmî yollardan elinizden gelen desteği vererek ülkesine dönmesini sağlamanızı istiyorum.

Aslında bu hükümetimizin müdahale edeceği bir mesele değildir ama siz yine de kendisini arayınız. Selamlar.

İmza (Salisbury)[808]

İngiliz elçiliği Suavî'nin eşi ile irtibata geçmiş, kendisine öncelikle Türk hükümetinin sorgulama esnasındaki tutumundan şikâyeti olup olmadığı sorulmuş, ancak o, Türk yetkililerinin kendisine çok iyi davrandıklarını, hiçbir şikâyetinin olmadığını ifade etmiştir.

Layard'ın İstanbul'dan Londra'ya gönderdiği yazıya dayanan İngiliz Dışişleri, Bideford'daki J.M.S. Clarke'e Suavî'nin eşi hakkında özetle şu bilgiyi vermiştir:

Dışişleri Bakanımız, İstanbul'daki elçimizin 26 Temmuz 1878 tarihli mektubuna dayanarak, Ali Suavî'nin dul eşinin 24 Temmuz'da İngiltere'ye gelmek üzere gemiye bindiğini bildirmemi emretmiştir. Saygılarımla.[809]

Osmanlı arşiv belgelerine göre Ali Suavî'nin karısı

Osmanlı Arşivi'nde yeni tespit ettiğimiz belgelere göre Ali Suavî'nin karısı, Çırağan Hadisesi'nden sonra önce memleketi İngiltere'ye dönmüş, bir süre sonra Paris'e taşınıp orada yerleşmiştir.[810]

807 P.R.O. F.O. 195-1169.

808 P.R.O. F.O. 195-1169, From Salisbury to Layard, no. 703.

809 P.R.O. F.O. 78-2893, From F.O. to CLARCE.

810 Kitabımızın 1. basım 1. baskısında, düştüğümüz 789 nolu dipnotta, Abdurrahim Adil'in "Bu kadın Ali Suavî'nin katlinden sonra bir Ermeni ile izdivaç ederek Paris'te imrar-ı hayat eyledi,"

1881'de, Osmanlı vatandaşı olup Paris'te değerli taş ticareti yapan Martino Tatvanian'ın oğlu Paul Tatvanian ile evlenmiş, 1893 yılında ise adı geçenden boşanarak tek başına Paris'te yaşamaya devam etmiş ve hayatını idame etmek için değerli taş komisyonculuğu yapmıştır.

Bütün bunları, Suavî'nin eski eşi Bayan Stanley'in Kasım 1910'da Sultan Mehmed Reşad'a Paris'ten yazıp Osmanlı Büyükelçiliği vasıtasıyla ulaştırdığı dilekçesinden ve sonrasındaki yazışmalardan öğreniyoruz.

Bayan Stanley, dilekçesinde merhum Ali Suavî'nin eşi ve Osmanlı vatandaşı olduğunu ve bütün ömrü boyunca Osmanlı vatanının selametini dilediğini, eşi idealleri uğrunda canıyla bedel ödeyen, 60 yaşında, kimsesiz ve yardıma muhtaç bir kadın olduğunu, artık kendi çabasıyla maddeten hayatını sürdüremediğini ifade ettikten sonra Padişah'tan kendisine maaş bağlanmasını talep eder.[811]

Bayan Stanley'in dilekçesinden, Suavî'nin öldürülmesinden sonra Sultan Abdülhamid tarafından kabul edildiğini, Sultan'ın İstanbul'da kalmasını istediğini ancak kendisinin, eşi öldürülmüş bir dul olarak İstanbul'da kalmak istemediğini de öğreniyoruz.

Çırağan Hadisesi'nden 23 yıl sonra kendisine maaş bağlanması için Osmanlı makamlarına başvuran Bayan Stanley'in bunca zaman beklemesinin kendi durumundan çok, hiç şüphe yoktur ki, Osmanlı Devleti'nin siyasi durumu ile ilgilidir. Bütün Sultan Abdülhamid dönemi boyunca Suavî'nin sadece ismi değil resmi bile tehlike teşkil ediyordu. O, resmî makamlar nezdinde "düşman-ı din ü devlet", "hain", "bedtıynet", "mel'un" gibi vasıflarla anılıyordu. Resmî yazışmalarda, adı geçtikçe kendisinden merhum olarak değil, daha çok gayrimüslimler için kullanılan ve adi, bayağı kimse anlamına gelen "merkum" olarak söz ediliyordu.

Böyle bir siyasi atmosferde Bayan Stanley, Sultan'a dilekçe yazsa bile hiçbir diplomat onu İstanbul'a göndermeye cesaret bile edemezdi. II. Meşrutiyet ilan edilince, hele hele Sultan Abdülhamid tahttan indirilince, Sultan'ın muhalifleri tarafından yıllarca hürriyetçi fikirlerin sembolü haline gelmiş olan Ali Suavî'nin adı artık saygı ile anılıyordu. Bu ortamı başvurusu için uygun bulan Madam Stanley, bu fırsatı değerlendirmiştir. Nitekim dilekçesi, Paris Büyükelçisi Rif'at Paşa tarafından kabul edilmiş, adı geçen hakkında bir araştırma yapılması için Paris Konsolosu Arif Bey'e 18 Nisan 1911 tarihli resmî bir yazı ile talimat verilmiştir. Gelen rapor üzerine Elçi, dilekçeyi 10 Mayıs 1911 tarihinde İstanbul'daki Hariciye Nezareti'ne göndermiştir. Bayan Stan-

şeklindeki iddiasının, o gün eldeki verilere dayanarak doğru olmadığını ifade etmiştik. Bu yeni bilgilerle Abdurrahim Adil'in haklılığını teslim ediyoruz. Bkz. Abdurrahman Adil, *Hadisat-ı Hukukiye*, cüz 12, s. 168.

811 BOA.HR.MTV.00573.0009.

ley aradan aylar geçmesine rağmen kendisine bir sonuç bildirilmemesi üzerine 6 Temmuz 1911'de başvurusunun akıbetini öğrenmek için Paris Konsolosluğu'na yeni bir dilekçe verir.[812]

Paris Konsolosluğu, Paris Büyükelçiliği, Hariciye, Sadaret, Maliye ve Saray arasında yapılan uzun boylu yazışmalardan sonra nihayet Maliye Nezareti, yeni emeklilik kanununun 4. maddesine dayanarak Bayan Stanley'e maaş bağlanabileceği, yasaya uymasa bile Ali Suavî'nin vatanperverliği, fedakârlığı ve sahip olduğu hür fikirlerden dolayı eşine yardım edilebileceği yönündeki görüşünü belirtir ve adı geçene "muhtacin tertibi"nden aylık 150 kuruş maaş bağlanmasını önerir. Padişah iradesinin alınmasından sonra, nihayet Hariciye Nezareti 20 Temmuz 1327 (1 Ağustos 1911) tarihli bir yazı ile Paris Büyükelçiliği'ne kararı bildirir.[813]

Bayan Stanley, bir süre sonra Padişah'a hitaben, bu sefer Fransızca ve sade olan birinci dilekçesinin aksine son derecede ağdalı bir Osmanlıca ile yeni bir dilekçe yazar. Tarihsiz olan bu dilekçede, padişaha uzun boylu dualar ettikten sonra kendisine Maliye Nezareti tarafından tahsis edilen 150 kuruşluk maaşın temel ihtiyaçlarını bile karşılayamadığından yakınarak tahsisatının arttırılmasını talep eder.

Dikkate değer olan şey, bu dilekçede kullanılan dil ve üslubun Suavî'nin bir ömür boyu eleştirdiği dil ve üslup olmasıdır. Suavî'ye göre, Batı'da insanlar bir şeye talip olduğu zaman kendi durum ve özelliklerini zikrederek hak ettiklerini düşündükleri şeylerle ilgili olarak normal bir dille dilekçe yazarlar. Dilekçelerinde karşı tarafı gereksiz yere övmedikleri gibi kendilerini de alçaltmazlar. Bizde ise, bir makama müracaat edildiği zaman zillete düşüldüğünü, karşı tarafın merhametine sığınıldığını, başvurulan makam sahibine çok mübalağalı övücü sıfatlar yakıştırıldığını, bunun bir çeşit dilencilik olduğunu söyler.[814]

Aşağıda metnini vereceğimiz dilekçeyi yazacak şekilde Osmanlıca okur yazarı olmayan Bayan Stanley, eminiz ki, bu dilekçede kullanılan ifadelerin ne anlama geldiğini bile bilmiyordu. Muhtemelen Paris Konsolosluğu veya Sefaretindeki kâtiplerden bir dilekçe yazmalarını istemiş, onlar da yazmışlardır. Dilekçe'nin bir suretini kitabın sonundaki belgeler kısmına koyuyoruz. Dilekçe şudur:

> Hak-ı pay-ı felekmertebe Padişah-ı Ekremiye
> Cenab-ı Hak ve feyyaz-ı mutlak padişah-ı Osmaniyan ve Halife-i İslamiyan efendimiz hazretlerini ila ahirid'devam erike-pirâ-yı şevket ve şan buyursun, amin.

812 BOA.HR.MTV.00573.00053.003.

813 BOA.003896.292150.001,BOA.BEO.003963.297177.001, BOA.HR.MTV.00573.00053.013-014-018.

814 *Ulûm*, no. 11, s. 667; no. 16, s. 976-980; no. 12, s. 1315-1316.

Cariyeleri, merhum Ali Suavî Efendi'nin zevcesi olup bundan akdem sadakat-ı efser Hazret-i Hilafetpenahi olmak üzere terfihim hakkında sadır olan irade-i Seniyye-i Hilafetpenahi üzerine Maliye Nezaret-i celilesinden cariyelerine yalnız 150 kuruş maaş tahsis olunmuştur.

Ya hiçbir yerden medar-ı maişeti ve iltica edeceği bir me'vası olmayan ve zevcinin gerek ilmen ve gerek siyaseten Devlet-Aliyye'lerine hizmeti müsellem olan bikes bir kadının havayic-i müberhesine bile kâfi gelmeyecek bir maaş tahsisine, merhamet-i müsellem-i Hazret-i Zıllulah-ı a'zamları kail olmayacağı cihetle lütfen ve 'atiyyeten maaş-ı câriyenin tensiplerinize buyurulacak bir miktara iblağıyla tesririmi kemâl-ı tazarru'la hâk-ı pay-ı mualla-i Hazret-i Zıllulah-ı a'zamiden niyaz eylerim.

Ol babda ve kâtib-i ahvâlde emr u ferman ve lütuf ve ihsan, şevketlü, kudretlü, azametli padişahımız hazretlerinindir.

Merhum Ali Suavî Efendi Zevcesi

Cariyeleri[815]

İngiliz olduğunu, İngiltere'de doğduğunu ve en azından genç kızlığına kadar İngiltere'de yaşadığını, anne ve babasının İngiltere'de bulunduğunu bildiğimiz Bayan Stanley, kendisi için niçin "bikes" yani kimsesiz ve sığınacak bir ülkesi olmadığından söz ediyordu? Suavî öldürüldüğü zaman adı geçenin anne ve babasının İngiltere'de yaşadığını İngiliz belgelerinden biliyoruz ve yukarıda bu konuya değinmiştik. Söz konusu dilekçeyi yazdığı zaman 60 yaşındadır ve büyük ihtimalle anne ve babası ölmüştür. Bayan Stanley, Ali Suavî ile evlendiği zaman 18-20 yaşlarındadır. Bu sırada Suavî ise 28 yaşındadır. Eğer bu evlilik, Bayan Stanley veya Ali Suavî için geçici bir heves veya macera olsaydı kendisi Osmanlı vatandaşlığına geçmezdi. O zaman çifte vatandaşlık da kabul edilmediği için Osmanlı tebaiyetine geçtiği zaman aynı zamanda İngiliz vatandaşlığından çıkmıştır. Her ne kadar İngiliz makamları, muhtemelen anne ve babasının beyanlarına dayanarak kendisinden "İngiliz vatandaşı" olarak söz ediyorlarsa da bu doğru değildir. Çünkü İngiltere ile Türkiye arasında çifte vatandaşlık anlaşması ancak 1948'de yürürlüğe girmiştir.

Suavî'nin karısının adı Maria Stanley'dir ama o resmî yazışmalarda E. Stanley imzasını kullanır. Muhtemelen "Maria" göbek adıdır.

Suavî'ye "İngilizci", zaman zaman "İngiliz ajanı" diyenlerin bir gerekçesi de bir İngiliz kadınla evli olmasıdır. Eğer Suavî'nin kendisi veya karısı İngiliz ajanı olsaydı, İngiltere Bayan Stanley'i üç kuruştan mahrum bir şekilde kendi haline terk etmezdi.

Yukarıdaki dilekçe üzerine yine Elçilik, Hariciye Nezareti, Maliye Neza-

815 BOA.BEO.0004295322121.007.

reti, Meclis-i Mebusan ve Saray arasında yıllarca sürecek bir yazışma trafiği başlar.[816]

Muhtacin tertibinden daha fazla maaş bağlanamayacağının anlaşılması üzerine bu sefer "Hidemat-ı Vataniyye Tertibinden" Bayan Stanley'e aylık 500 kuruş maaş bağlanması için formüller aranır. Bu fasıldan kendisine maaş bağlanması için Meclis-i Mebusan'dan kanun çıkması gerekmektedir. Sadrazam ve Maliye Nazırı'nın imzasını taşıyan kanun tasarısının kısa metni şöyledir:

> Madde- i Kanuniye -Layiha
> Ali Suavî merhumun hidemat-ı vataniyyesine mükafaten zevcesi Madam Stanley'e hidemat-ı vataniyye tertibinden beşyüz kuruş.
> Bu madde-i kanuniyyenin icrasına maliye nazırı me'murdur.
> Maliye Nazırı (İmza) Sadrazam (İmza)[817]

Sadaretten gönderilen bu kanun tasarısı, Meclis-i Mebusan'ın 18 Haziran 1330 (1914) tarihli birleşimde gündeme alınmış, Meclis Reisi, kanun tasarısını okumuş ve konu, Meclis-i Mebusan Maliye Komisyonu'na havale edilmiştir:

Zabıt Ceridesi'ndeki kayıt şöyledir:

> REİS- Merhum Ali Suavî Efendi'nin tabiiyyet-i Osmaniye'den olan zevcesi Madam Stanley'e, Hidemat-ı Vataniyye Tertibi'nden 500 kuruş maaş itası hakkındaki kanunun gönderildiğini mütezammin Sadaret'in bir tezkeresi var. Muvazene-i Maliye Encümeni'ne havale ediyoruz.

Maliye Komisyonu adı geçenin Suavî'den sonra evlenip evlenmediğini, mevcut halde evli olup olmadığını öğrenmek istemiş ve Hariciye Nezareti aracılığıyla bu bilgiler alınmıştır.

Tüm süreçler tamamlanmadan Bayan Stanley, Padişah'a gecikmeye müdahale etmesi ve kanun çıkmadan kendisine uygun görülen maaşın hemen ödenmesi için yine Osmanlıca yeni bir dilekçe yazar.[818]

20 Aralık 1912 tarihli bu dilekçenin işlemleri pek hızlandırmadığı anlaşılıyor.

Tahminimizce Birinci Dünya Savaşı şartlarında gündemin tamamen farklı konulara kayması ile söz konusu kanun tasarısı Genel Kurul'da görüşülmeden kadük olmuştur. Çünkü Meclis-i Mebusan zabıtlarında tasarının ka-

816 BOA.BEO.0004295.322121.001,002,003,004,005,006;BOA.004301.322501.001,002; BOA.HR .MTV.00573.00053.010,011,012,015,016,021,023,024.

817 BOA.BEO.004295.322121.003.

818 BOA.BEO.004295.3221.

nunlaştığına dair bir kayıt mevcut değil. Madam Stanley'e aylık 150 kuruşluk maaşın dışında bir yardım yapılıp yapılmadığı ve kendisinin akıbeti ile ilgili olarak ne yazık ki arşivlerde bir bilgiye rastlayamadık.

Bu olay, bir dönem "hain" kabul edilenlerin devran değişince "kahraman" veya "kahraman" kabul edilenlerin "hain" damgası yiyebileceğine dair ibret verici bir örnektir.

Bazı Türk yazarlarının Çırağan Hadisesi'ne bakışları

Çırağan Hadisesi'nden sonra, hadisenin tertiplenişi ve amacı hakkında çok değişik yorumlar ve tahminler yapılmıştır.

Kimilerine göre Hadise'yi İngilizler tertip etmiştir. Bu görüşü paylaşanlardan biri de bizzat Sultan Abdülhamid'dir. Yukarıda belirttiğimiz gibi kriz atlatıldıktan ve Kıbrıs elden gittikten sonra Sultan bu sonuca varmıştır.

Sadık Paşa, Damat Mahmud Paşa ve Namık Kemal'e göre hadisede Rus parmağı vardır, Suavî Ruslardan destek görmüştür.

Namık Kemal, Hadise'den dört gün sonra M. Rif'at Bey'e yazdığı 24.5.1878 tarihli mektubunda konu ile ilgili şu yorumu yapar, Suavî'ye lânetler yağdırır, küfreder:

> Rusya'nın harekât-ı askeriyyesi ile Suavî vak'asının bir zamana tesadüfü şâyân-ı dikkat şeylerdir.
>
> Suavî'nin mel'aneti, mücerred Rusya dostumuzu İstanbul'a sokmak için yapılmış bir şey olduğuna bence şüphe yoktur. Habîsin ne makûle mahlûk olduğunu bilirim. Pezevenk, dünyada şeytanın irtikâp edemeyeceği hiyaneti, iki lira için kabul ederdi. Bir takımı adını, kendi maksadının hakikatini bile bildirmeksizin can fedakârlığa götürmek, yüreğinde zerre kadar insafı olanların kabul edeceği hiyânetlerden midir?
>
> Hele geberdi, belâsını buldu. Cenab-ı Hakk'ın inâyeti yetişti de vatanı bütün bütün mahvedebilecek bir muhâtaradan kurtardı. Avrupa gazetelerinin ekserisi de bizim gazeteler kadar herzegûdûr; ama mamafih bu meselede rivayâtı zihnimde düşündüğüm hakikate pek muhalif göremiyorum.[819]

M. Rif'at Bey'e bir diğer mektubunda N. Kemal, Suavî'nin muhacirlere para vererek onları peşinden sürüklediği söylentisine ihtimal vermiyor. 8.6.1878 tarihli mektubunda bu konuda şöyle diyor:

> Suavî'nin erbâb-ı kıyâma muaveneti yalandır.
>
> *Kendisi muhtâc-ı himmet bir dede*
> *Nerde kaldı gayriye himmet ede*

819 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt II, s. 156.

> Parayı nereden bulup da iâne edecek? İngilizler Suavî'ye altmış para inanmaz; Rusyalılar ise Rusya'nın iğfalâtına kapılıp da erbâb-ı kıyama para verecek kadar budala değildir.[820]

En tanınmışları Abdurrahman Şeref,[821] Mahmud Celaleddin Paşa[822] ve İbnül Emin olan bir diğer grup ise Suavî'nin Sultan Abdülhamid zamanında kendisine hiçbir şekilde itibar edilmeyeceğini anlaması üzerine ümitsizliğe kapıldığını ve Sultan Murad'ı tahta çıkararak ikbal sahibi olmak istediğini iddia etmişlerdir.

İbnül-Emin bu görüşü en net ifade edenlerdendir:

> Suavî, herkesin üstünde tasavvur ettiği nefsi için tahayyül ettiği en büyük makama değil, en küçük hizmetlere bile, Sultan Abdülhamid'in zaman-ı saltanatında nâil olamayacağını takdir ederek onu devirmek, yerine –şuuruna hâkim olmayan– hakan-ı mahlû'u getirip devlet makamlarının en büyüğünü yakalamak ve iclâs ettiği nâ-muradı istediği gibi kullanmak hülyasıyla ve sırf kendi menfaati için bu vak'ayı ihdas ettiği şüphesizdir.[823]

Bazılarına göre ise, Çırağan Hadisesi'ni bizzat Sultan Abdülhamid düzenlemiştir. Bu görüşü paylaşanlardan Ebuzziya Tevfik, "Hadisenin Abdülhamîd ile Suavî arasında kararlaştırılmış olduğu hakkında delâil-i kaviyye vardır. Onun mevki'-i izah u neşr yeri ise burası değlidir. Yeni Osmanlılar tarihinin zeylinde o da görülür,"[824] der ama bu izah bir türlü gelmez.

Sonraları, Namık Kemal'e ait 1.500 mektup ile Suavî'nin Çırağan Hadisesi'nin gerçek yüzünü ortaya koyan 15 kadar mektubun kendisinde bulunduğunu, ancak tutuklandığı zaman bu mektupların Nazım Paşa tarafından evinden alındığını söyleyen Ebuzziya Tevfik şöyle der:

> Hele Ali Suavî'ye dair olan on, on beş mektubun bu meyanda bulunmasına ne kadar teessüf edilse yeri vardır. O mektuplar elde bulunsa idi, bugün muâsırînin pek çoğuna meçhul olan bir iki mes'ele-yi siyasiyyenin ve bâhusûs Çırağan Sarayı kıtâlinin henüz gayr-ı mekşûf ve bir sırr-ı mektûm u mahsûf olan safahâtı fotoğrafı ile alınmış gibi ashâb-ı mütalâ'aya arz-ı hakikat ederdi.[825]

Ebuzziya'nın görüşünü meşhur jurnalcilerden saray memurları Nişli Mahmud ile Başhafiye Yusuf Bey de paylaşmaktadırlar. Adı geçen iki şa-

820 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt II, s. 165.

821 *Tarih Musahabeleri*, İstanbul, 1339, s. 289-291.

822 *Mir'at-ı Hakikat*, İstanbul, 1327, s. 138-139.

823 *Son Sadrazamlar*, 1982, İstanbul, cilt II, s. 773.

824 *Mecmua-i Ebuzziya*, 1330, cilt 14, cüz 142.

825 "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, no. 98-99, 6-7 Eylül 1909, tefrika no. 31-32.

hız, hadiseden sonra Sultana verdikleri jurnallerde meseleyi Midhat Paşa'ya bağlamışken, bilinmeyen bir sebeple Saray'dan kovulduktan sonra bu iddiaya sahip çıkmışlar ve Ali Ekrem'e yeminler ederek Sultan'ın, ağabeyi Sultan Murad'ı ortadan kaldırmak için bu hadiseyi bizzat tertiplediğini söylemişlerdir.

Ali Ekrem bunlara inanmamaktadır. Ona göre, Sultan Abdülhamid kan dökmekten hoşlanmayan bir padişahtır. Namık Kemal'in oğlu, Sultan Murad'ın hiçbir suikaste uğramadan Çırağan Hadisesi'nden 28 yıl sonra eceliyle ölmesini Sultan Abdülhamid'in böyle bir niyetinin olmadığının ispatı olarak ileri sürer ki bizce de doğrudur.[826]

V. Murad'ın Hayatı kitabının yazarı Ziya Şakir ise saray mensuplarına dayanarak hadisenin gerçek tertipleyicisinin Şehzâde Kemaleddin Efendi olduğunu söyler. Adı geçene göre, Kemaleddin Efendi ile beraber Damat Mahmud Paşa, Şehzade Süleyman Efendi, Seniha Sultan, Fatma Sultan da işin içerisindedirler.

Hasan Paşa'nın o sırada Beşiktaş Zabıta âmiri olmadığını, savaştan yaralı dönmüş olup Beşiktaş'ta çayhanenin önünde oturuyorken hadiseyi duyduğunu, silâhsız olarak tek başına saraya koştuğunu, silâhı olmadığı için de kapıcının elindeki sopayı alıp Ali Suavî'yi öldürdüğünü yazan Ziya Şakir, bu kadar büyük bir yanlışlıkla diğer söyledikleri konusunda da inandırıcılığını kaybetmektedir.[827]

Basiretçi Ali Efendi, Çırağan Hadisesi'yle ilgili sorgulama esnasında olaya karıştığı iddia edilip tutuklanan birinin: "Ali Suavî Efendi'nin böyle mühim bir işi dört buçuk muhacirle görmek mümkün olmadığını bilerek birçok ricâl ve erkân-ı askeriyye ile görüşüp ittifak etmiş olduklarını ve kuvvetli bir fırka teşkil eylemiş olduğunu da bilir idim. Belki hüzzar arasında müşârünileyh ile akd-ı ittifak eylemiş zavât vardır. Böyle mükemmel bir tertibin vakit yanlışlığından dolayı neticesiz kalacağını ümid etmek kerametine mütevakkıf idi,"[828] şeklinde ifade verdiğini söyler.

Ali Efendi söz konusu şahsın kim olduğunu söylemez. Üstelik tutanaklarda böyle bir ifade yoktur. Kaldı ki bu sözleri o gün söyleyecek bir cesur kişi biraz zor bulunurdu. Ayrıca sorgulamalar teker teker yapılmıştır. Böyle iken Ali Efendi nasıl olup da söylenenleri duymuştur?

Kanaatimizce Ali Efendi, Suavî'nin "Pîr-i can-fedâ-yı Hürriyet" ilân edildiği II. Meşrutiyet sonrası atmosferinde bu senaryoyu Suavî ve hürriyet dostlarına yaranmak için uydurmuştur.

Ali Efendi, hadiseye katılan muhacirlerin sayısını da abartarak 1.000 ki-

826 *Yeni Gün*, "Sahayif-i Hatırat", 24 Kanûn-i sani 1920, tefrika 12.

827 *V. Murad'ın Hayatı*, İstanbul, 1943, s. 15-175.

828 *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme*, İstanbul, 1325, s. 66.

şi diye göstermiştir. Ona göre Ali Suavî Taşkışla'daki askerleri ayarlamıştır. Ancak muhacirlerin işe erken başlaması planları bozmuştur.[829]

Çırağan vak'asına dair bazı belgeler yayınlayan İ. Hakkı Uzunçarşılı Basiretçi Ali Efendi'yi yukarıdaki beyanlarına dayanarak "Ali Suavî gibi münevver ve vaziyeti iyice müdrik bir adamın böyle üç beş yüz muhacirle saltanat değişikliği yapılamayacağını bileceği pek tabiidir; bu işte askeri bir kuvvet elde edilmedikçe teşebbüsün muvaffakiyetle bitmesine de imkân olmadığı malumdur,"[830] hükmüne varır.

Halbuki Taşkışla'daki komutan Mehmed Paşa'ya, Çırağan Hadisesi'ni bastırmada gösterdiği başarıdan dolayı Sultan Abdülhamid tarafından "ikinci rütbeden bir kıt'a Nişan-ı Osmanî ihsan buyurulmuştur."[831]

Çırağan Hadisesi'nden sonra kazananlar ve kaybedenler

Çırağan Hadisesi'nden sonra Sultan Abdülhamid kapıldığı evham ve düştüğü bunalım neticesinde bir süre hiç kimseye güvenemez olmuştur. Öncelikle kendisini emniyete almak için kayınbiraderi Damat Mahmud Paşa'yı Seraskerliğe getirmiştir.

Sadrazam Sadık Paşa azledilmiş, yerine tayin edilen mütercim Rüşdü Paşa'nın da sadareti bir hafta sürmüştür. Rüşdü Paşa'nın yerine Hariciye Nâzırlığı uhdesinde kalmak şartıyle Safvet Paşa getirilmiştir.

Sultan, en çok güvendği, mütercimi ve mâbeyn-ı hümâyun müşiri (İngiliz) Said Paşa'yı bile görevden almış, onun yerine Gazi Osman Paşa'yı getirmiştir.

Çırağan Hadisesi'nden sonra kabine ve üst kademelerdeki aziller ve tayinler çok sık olmak üzere bir süre devam etmiştir.

Nusret Paşa'nın verdiği jurnaller işe yaramamış olmalı ki Gazi Osman Paşa Mabeyn Müşirliğine getirilmiştir.

Nişli Mahmud ve baş hafiye Yusuf Bey'in verdikleri jurnallere rağmen Saray'dan kovulmuş olmaları[832] Sultan'ın her jurnale itibar etmediğini, gerekirse jurnalciyi de cezalandırabildiğini göstermektedir.

Suavî'nin dostları olan Sami Paşa ailesi de Çırağan'dan payını almıştır. Sami Paşa'nın oğlu, Suavî'nin hayranı Baki Bey Kastamonu mektupçuluğu, kardeşi ve Suavî'nin Paris'te himaye ettiği Necib Bey, Paris Elçiliği kâtipliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardır.[833]

---

829 *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme*, İstanbul, 1325, s. 59.

830 "Ali Suavi ve Çırağan Vak'ası", *Belleten*, 1944, cilt VIII, sayı 29, s. 97.

831 *Vakit*, 26 Mayıs 1878, no. 931.

832 Ali Ekrem, *Yeni Gün*, "Sehâyif-i Hatırât", 24 Kanûn-i sâni 1920, tefrika 12.

833 İ. Alaattin Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 280.

Çırağan Hadisesi'nin kısa sürede bastırılmasında emeği geçenlere Sultan tarafından rütbeler, nişanlar ve hediyeler verilmiştir. Konu ile ilgili *Vakit* gazetesindeki haberler şöyledir:

> Suavî icrâ-yı mel'anet eylediği gün ilk silâh sesi işitilir işitilmez cümleden evvel men'-ı vukuât için isbat-ı vücûd eden devletlü Namık Paşa Hazretleri olup şu gayret ü hamiyet-i serî'asından dolayı pek çok iltifât-ı Cenâb-ı Padişahîye nâil oldukları misüllü, bu vak'anın etrafıyla tahkikatı için teşekkül eyleyen heyetin riyâseti dahi zât-ı âlîlerine havale buyurulmuştur.[834]

İki gün sonraki *Vakit* gazetesinde ise şu haber vardır:

> Beşiktaş muhafaza memuru saadetli Hasan Paşa hazretlerinin vak'a-i ma'lûmede ibraz ve ifâ ettiği hidemât-ı sâdıkanesine mükâfaten taraf-ı eşref-i Hazret-i Padişahîden müşârünileyhe birinci rütbeden bir kıt'a Mecidî ve ikinci rütbeden bir kıt'a Osmanî nişan-ı zîşanları ihsan buyurulmuştur. Kezalik Taşkışla-i Hümayûn kumandanı saadetli Mehmed Paşa hazretlerine dahi ikinci rütbeden bir kıt'a nişan-ı âlî-i Osmanî ihsan buyurulduğu gibi Beşiktaş cihet-i zabitân-ı askeriyye ve zabtiyyesine dahi muhtelif rütbelerden nişanlar ihsan buyurularak cümlesi taltif olunmuştur.[835]

Çırağan Hadisesi'nin meydana gelmiş olmasından en kârlı çıkan şüphesiz İngiltere oldu. 1571 yılından itibaren Türklerin olan Kıbrıs, savaşsız, kansız, hasarsız İngiltere'ye bırakıldı. Bu arada Henry Layard, Kıbrıs'ı Sultan Abdülhamid'den rahatlıkla koparmayı başardığı için "İngiliz Kraliçesi tarafından, hem de antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra, 'Grand Cross of The Bath' nişanı ile ödüllendirildi."[836]

Çırağan Baskını'ndan sonra Ali Suavî ile uzaktan yakından ilişkili olan herkes Saray'ın hışmından bir şekilde nasibini almıştır. Çok sayıda insanın memuriyetine son verilmiş, onlarca insan imparatorluğun ücra köşelerine sürgüne gönderilmiştir. Bunların bir kısmı, cezalarının bitiminde müracaat ederek görevlerine dönmüş ama önemli bir kısmı ise bütün Sultan Abdülhamid dönemi boyunca takibata uğramıştır. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bütün Çırağan mahkûm ve mağdurları normal hayatlarına dönebilmiştir.[837]

Ülkenin çok fırtınalı günler geçirdiği bir zamanda iktidara gelen Sultan Abdülhamid, Çırağan Hadisesi'nin psikozu altında yaptığı pazarlıklarla Kıb-

834 *Vakit*, no. 929, 24 Mayıs 1878.

835 *Vakit*, no. 931, 26 Mayıs 1878.

836 Richard Millman, *Britain and The Eastern Question*, Oxford, 1979, s. 44.

837 BOA. BEO.4165/312774, 4186/313917; BOA.DH.EUM. 30/3, BOA.DH.MKT.1392/26,16881307;BOA.DH.ŞFR. 321/17; BOA.I..DH. 1163/90024; BOA.ŞD. 468/41; BOA.Y. .A.HÜSEYİN 208/81; BOA. Y. .EE. 23/25; Y..PRK.ALJ, 35/16; Y. .PRK.TKM. 26/34; BOA. ZB. 18/41.

rıs'ı ülke namına kaybetti, ancak bu hadiselerden bazı dersler aldı. Sultan'ın saltanatının ilk yıllarında İngilizlere daha yakın olan siyaseti, sonraki yıllarda Almanlar lehine değişti. Bu değişmede ana faktör Sultan'ın İngilizlerin hesaplarının farkına varmasından çok 1880'de İngiltere'de Liberal Parti'nin yani Gladstone'un iktidara gelmesidir. Sultan Abdülhamid istese de fanatik bir Hıristiyan olduğu kadar aşırı bir Türk düşmanı olan Gladstone ile yakın dost olamazdı.

Ancak, burada Sultan Abdülhamid'in 33 yıllık idaresinde yapılan müsbet icraatları da görmezlikten gelmek haksızlık olacaktır. Biz Sultan'ın sadece saltanatının ilk üç veya iki buçuk yılını değerlendirdik.

Şüphesiz Sultan Abdülhamid'in 33 yıllık saltanatını bir çizgi olarak görmüyoruz. Hata-savap cetvelinde, her insanda olduğu gibi, onda da zikzaklar bulmamız mümkündür. Onu "Ulu Hakan" veya "Kızıl Sultan" olarak değil, Sultan Abdülhamid olarak görmek ve değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz.

Çırağan Hadisesi'nin genel bir değerlendirmesi

Yukarıda ortaya koyduğumuz belgeler ve çeşitli görüşlerin ışığı altında Çırağan Hadisesi'nin bir değerlendirmesini yapıp bazı sorulara cevap arayacağız.

1- Suavî'nin böyle bir "kıyam"a teşebbüs etmesinin sebepleri:
Bu sebepleri iki kategoride ele almak doğrudur.

a) Suavî'nin şahsiyeti ve mizacıyla ilgili sebepler:

Daha önce de belirttiğimiz gibi Suavî, ömrünün on yıla yakınını Avrupa'da geçirdikten sonra büyük ümitlerle yurda dönmüştü. Döner dönmez Saray'ın kapıları kendisine sonuna kadar açılmış, ikbal yüzüne gülmüştü. Daha da önemlisi Sultan Abdülhamid kendisini Mekteb-i Sultanî gibi dönemin en yüksek Batılı eğitim müessesesinin başına tayin ederek onun yıllarca sadece yazdığı, söylediği şeyleri icra etmesine fırsat vermişti. Suavî'nin lugatinde hâkim kelimelerden biri "Maarif"tir. Bu arada o sadece Galatasaray'ın müdürü değil, aynı zamanda İstanbul'daki Selâtîn Camileri'nin kürsülerinde halka hitab eden, problemlere çareler öneren biridir. Muhacirlere yardım cemiyetleri ile ilgileniyor, gazetelerdeki makaleleriyle halkı Osmanlı-Rus Savaşı'nda cesaretlendiriyor, Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan daha güçlü olduğuna inandırmaya çalışıyordu. Diğer taraftan Avrupa'dan gelen Türk dostu misafirleriyle beraber Rusya'ya boyun eğilmemesi hususunda devlet adamları ile temaslarda bulunuyordu. Bütün bunlara Macaristan halkının gösterdiği dostluğa karşılık verme gayretinde bulunanlardan biri olmasını da ilâve edelim.

Suavî, yıllar önce yapısını tenkit ettiği Mekteb-i Sultanî'yi yeniden şekil-

lendirmeye çalışır ve bunları Sultan'a güvenerek yaparken görevden alınmıştır.

Azliyle ilgili belgeden anlaşılacağı üzere, Sultan onu görevden alırken bir hayli tereddüt geçirmiş olmalıdır. Abdülhak Hâmid, Suavî'nin yurda dönmesinden on, on beş gün önce yazdığı bir mektupta,[838] onun için Şûra-yı Devlet azalığı gibi bir görevi bile az görürken, o, şimdi Galatasaray'ın başından da alınmış, üstelik başka bir görev verilmeden ortada bırakılmıştı.

Kısa bir süre önce "İzzetlü", "devletlü" olan Ali Suavî Efendi'ye ikbalinin sönmesiyle beraber gazeteler de sütunlarını kapatmışlardı. Yetişme tarzı, üstadı Davit Urquhart'ın yıllar süren telkinleri ve Le Play'ın anti-ihtilâlci fikirleriyle tam bir muhafazakâr olan, Osmanlı hanedanının bu büyük dostu ve hayranı Suavî Efendi kendi haline bırakılmışlığa, unutulmuşluğa tahammül edemezdi.

O iyilik ve destek gördüğü insanlara her zaman, her hususta, hele inandığı fikirlere ters düşüyorlarsa, sonuna kadar sadık kalmayı "arz-ı ubudiyet" etmeyi kabullenen bir tip değildir. Mustafa Fazıl Paşa'nın parasıyla çıkardığı gazetede Paşa'nın fikirlerine ters düşen yayınlar yapmış, *Muhbir*'in sütunlarında onun düşmanlarına yer vermişti. Bâbıâli'nin aleyhinde yazmaması için Mısır'ın kendisine ödediği paraya rağmen susmamıştır. Bu açıdan biraz hırçın ve uzlaşmaz bir mizacı olan Suavî, Sultan Abdülhamid kendisini affedip bazı görevlere getirdi diye ona da her konuda itaat etme mecburiyetini hissetmemiştir. Bu tavrı kimine göre nankörlük, kimine göre izzet-i nefis sahibi olmak şeklinde yorumlanmıştır.

Galatasaray'ın müdürlüğünden azledilen Suavî, artık Sultan'ı, "ateist" ve "Rus ajanı" dediği Münif Paşa'yı tutan, yabancı elçilerin baskısına boyun eğen biri olarak görmekteydi. Sultan'ın şahsına büyük ümitler bağlanırken büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı.

Sultan'a Okul'un ıslahı ile ilgili olarak sunduğu raporda, okuldaki zararlı unsurları temizlediğini bildirmiş ve bunları önce Allah'a, sonra kendisine güvenerek yaptığını arz etmiştir. Bu durumda o, kendisini millî ve İslâmî bünyeye zararlı unsurlarla mücadele ettiği için azledilmiş bir mağdur, zulme uğramış biri olarak görebilirdi. Eğer yapılan zulüm ise, tabiatıyla bu zulmün aslî sorumlusu Sultan Abdülhamid'in kendisi idi.

Kâbe yollarında zulüm aleyhinde söylenmiş hadisler ezberleyen Suavî, şu yazdıklarıyla yıllar önce kendi âkıbetini hissetmiş gibidir:

> Şöyle ki bir damla vücûdum ile zâlime hücum etmeğe ve mağlup olduğum halde tarafından katlolunmağa razı olurdum. Ve bu yolda maktûliyeti bermücib-i ehâdis-i şerîfe efdâl-ı şehadet i'tikad eylerdim.[839]

838 *Mektuplar*, İstanbul, 1335, s. 245.

839 *Ulûm*, no. 15, s. 897.

Suavî, doğru veya yanlış, bir fikrin, bir idealin adamıdır. O, Londra'da meşrutiyetçiliğinde ne derece samimî ise yaklaşık on yıl sonra yurda dönerken de o derecede samimi olarak meşrutiyetin derde deva olamayacağına inanmaktaydı. Bundan dolayı onun Çırağan Hadisesi'ni sadece şahsî menfaatleri için tertiplediğini söylemek zordur. Eğer Galatasaray'ın müdürü iken o da işleyen çarka kendini kaptırsa, zamaneye uysaydı ne yabancı elçileri, ne Saray'ı, ne de bizzat okul muhitini karşısına alırdı.

Namık Kemal, O'nu, hiçbir kimsenin adamı değil, sadece kendi menfaatinin adamı olmakla suçlar[840] ki bu ithama katılmak mümkün değildir. Şayet o, Mustafa Fazıl Paşa'nın emirlerine harfiyen uysaydı, Avrupa'da maaşını sonuna kadar alır ve arkadaşlarıyla beraber yurda dönerdi.

Suavî aynı zamanda son derecede mağrur bir insandır. Kendisine göre, o, sözü dinlenecek, sayılacak bir insandır. Fakat birdenbire boşluğa itilmesi onu kahretmiş olmalıdır. Kanaatimizce Suavî 1878 yılı başından 20 Mayıs'a kadar geçen 5 aylık sürede hayatının en zor dönemini geçirmiştir. Ve hemen ilave edelim: Bu her an galeyan halindeki adamı boş bırakmak en büyük hata idi. Belli bir görevi varken bile her gittiği yerde şikâyetlere öncülük etmiş, cemiyetçilik yapmış olan Suavî, boşlukta asılı kalacak, kendini tam bir yalnızlık, terk edilmişlik ve unutulmuşluk içinde melânkoliye kaptırıp bir köşede ağır ağır sönecek yaratılışta bir insan değildi.

b) Sosyal ve siyasî sebepler:

Suavî'nin kendisi Anadolulu olduğu halde Rumelililerle kader birliği etmiştir. O, Filibe'de bulunduğu yıllarda çok sevilmiş olmalı ki, Filibeli dostları ölümüne kadar kendisiyle beraber oldular. Avrupa'da iken bile onlarla yazışıyor, haberleşiyordu. Çırağan Hadisesi'nden sonra Divan-ı Harp kararıyla mahkûm edilenlerin dörtte üçü Filibeli'dir.

93 Harbi'yle beraber binlerce Rumelili göçmen perişan vaziyette İstanbul'a doluşmuştu. Savaştaki bozgun yetmiyormuş gibi yapılan ateşkes antlaşması ve Ayastefanos Muahedesi Osmanlı'nın Rumeli'deki varlığını büyük nisbette sona erdirmişti.

Suavî, Avrupa'da iken yazdığı Fransızca eserlerde hep Balkanlar'daki Müslüman-Türk halkının haklılığını, mazlumluğunu savunmuştur. Şimdi o bölgede Rus ve Rus'un himâye ettiklerinin hâkimiyeti vardı. Rusya'nın galibiyetinden dolayı şımaran Balkan Hıristiyanları, Müslümanları perişan etmişti. Çar, Savaş'ı kutsal bir savaş şekline sokmuş, Romanyalısından Sırplısına kadar bütün Ortodoksları yanına almıştı.

Rus Çarı, Slav milliyetçiliği nâmına kutsal savaş ilân ederken, Suavî ve ekibi Sultan Abdülhamid'in bütün Müslümanlara mukaddes cihad çağrısın-

840 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt II, s. 266.

da bulunmasını istemişlerdir. Ancak bu yapılmamış, çok ağır hükümler ihtiva eden Edirne Ateşkes Antlaşması ve ardından Ayastefanos Muahedesi imzalanmıştır.

Suavî, mütarekeyi ve antlaşmayı bir teslimiyet olarak görmüştür. Ona göre Sultan Abdülhamid elindeki avantajları kullanmamıştır. Halbuki Osmanlı Sultanı'nın büyük gücü ve prestiji vardır. *Muhbir*'den şunlar okunsun:

> Müslümanlar Padişahı bir kral gibi itikad etmezler, kraldan çok büyük itikad ederler. Şöyle ki "peygamber postunda oturuyor, peygamber vekilidir", derler. "Halife, imam, emir-il-mü'minin". Nazarlarında o derecededir ki Müslümanlığı padişah muhafaza ediyor bilirler. Bu cihetle şimdi bizim padişahımız camilere gelse, minberlere çıksa, Müslümanları muharebeye davet etse ve bu davetini ilân eylese değil yalnız teba'sı, bütün dünyada Arabistan ve Türkistan ve Hindistan ve Çin'de, hâsılı Şark'ta ve Garp'ta tecemmü' olan ikiyüz milyon Müslüman silâhlanır, hepsi padişahın başına toplanırlar. Çünkü kendilerini cemaat ve padişahı imam bilirler. Padişah Londra'ya geldiği vakit Hint'li bir Müslüman imamü'l-müslimînin cemalini gördüm diye sevincinden ağlamıştı.[841]

Şüphesiz ki, o günkü şartlarda İslâm âleminin paramparça vaziyetini bilen Suavî, böyle bir beklenti içerisinde olmakla çok fazla iyimserdi.

Ateşkes antlaşmasına rağmen Kırcaali halkı Rusların Türklere vurduğu darbeyi hazmedememiş ve silâhlarını bırakmamıştı. Suavî'nin çok yakını, Sultan Abdülhamid'in de eski dostu İngiliz Subay Saint Clair, Kırcaali'deki Müslüman ahalinin başında Ruslara karşı savaşmaya devam ederken Suavî de elbette İstanbul'da bir şeyler yapmalıydı.

Yukarıda *Muhbir*'den zikrettiğimiz yazısında, halifenin Müslümanların koruyucusu olma sıfatını yitirmesi halinde, kendisine artık eski gözle bakılamayacağını da belirten Suavî için Sultan Abdülhamid artık bu noktada idi.

Suavî, bütün faaliyetleri için dinden fetvalar bulan insandır. O, haksızlık yapan zalim bir idareye itaat edilmemesini savunurken[842] de, Avrupa dönüşü, Le Play'ın Counter-revolutionist ekolünün tesiriyle, sem'u taat'cı olurken de kendisini haklı kılan dinî deliller öne sürüyor, Padişah'a itaat edilmesi gerektiği fikrini savunuyordu.[843]

Suavî'nin başkaldırdığı ve yazılarının çoğunda dile getirdiği konulardan biri de "müdahalât-ı ecnebiyye", dış müdahalelerdir. O, idarenin Bâbıâli'den Saray'a geçmesiyle bu müdahalelerin önüne geçileceğini ümid etmiştir. Aynı müdahalelere bu sefer Saray'ın boyun emiş olması bu derdin devam ettiğini gösteriyordu.

841 *Le Mukhbir*, no. 27, 14 Mart 1868, s. 4.

842 *Le Mukhbir*, no. 27, 14 Mars (Mart) 1868, s. 4.

843 *Vakit*, no. 630, 28 Temmuz 1878.

Bütün bunlardan sonra Suavî, on yıl önceki haline rücu etmiş, yine tam ihtilâlci kesilmiştir. Zalim olan yöneticilere isyan etme fikri Suavî'de bir fikr-i sabit halindedir. Onun 1867 yılından itibaren bu konuda yazdıklarından bazı örnekler, bunu doğrular mahiyettedir:

> Ma'arifte terakki eden millet hukûk-i milliyyeyi paymâl eden despot vükelâ üzerine ihtilâl dahi yapar.[844]

> Ey Bâbıâli, tırnaklarıyla toprak kazarak senin zevk ve sefâna para yetiştiren Türkcağızların bir kerecik enin-i hazînini dinle, sonra pişman olursun ha.[845]

Suavî, Müslümanların vazifesinin "emr-i bil-ma'rûf nehy-i ani'l-münker" (kötülüğü engelleyen ve iyiliği emreden) olduğunu belirttikten sonra İslâm tarihinden bir örnek verir. Hz. Ömer, hutbesinde, cemaate hitaben yanlış yapması halinde tavırlarının ne olacağını sorar. Sahabelerden Bilal-ı Habeşî ve Selman-ı Farisî "yanlışta ısrar edersen seni kılıçlarımızla doğrulturuz," demişlerdir. Hz. Ömer de cemiyetinde kendisini doğrultacak insanların bulunmuş olmasından dolayı Allah'a şükreder. Aynı konuyu teyid eden ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerden örnekler veren Suavî millete şöyle seslenir:

> Ey adalet isteyenler, sümüklü böcekler gibi başınızı saklayarak gezmek isterseniz hiçbir vakitte zalimler size baş çıkarttırmayacaktır. Eğer Selman ve Bilal gibi seyf-i dermeyan, merd-i meydan olursanız, zalimlere karşı dursunuz, insansınız, hürsünüz.
>
> İşte miskin davranışımıza dikkat edelim de artık Hıristiyan teba'anın nâil olageldiği imtiyazâtını ve bizi fersah fersah müsabakatını çiğnememek etmeyelim.[846]

> Bugünkü za'fiyete bir sebep dahi zalimlerin harekâtına millet tarafından sükût olunmaktır.
>
> O zalim üzerine hücum edip baltasını yani rütbe ve mansıb ve servet gibi âlât-ı kudretini elinden alanlar bil-cümle ebnâ-yı vatanlarının hayat ve bekasına ve lede'l-tahkik bizzat nefs-i zalime bile hüsn-ı hizmet etmiş olur.
>
> Eyvah eyvah ki Osmanlılara miskinlik çöktü. Erkekler karı oldu. Baltalılara sükût ve müdâhane olundu. Koca sefine-i devlet deliniyor[847] (burada kullanılan "sefine" ve "balta" kelimelerini yazar cemiyette yanlış yapanlara müdahale edilmesi gerektiği ile ilgili bir hadis-i şeriften almıştır). "Yahû, mem-

844 *Le Mukhbir*, no. 10, 12 Novembre 1867, s. 2.

845 *Le Mukhbir*, no. 14, 28 Novembre 1867, s. 1.

846 *Le Mukhbir*, no. 14, 28 Novembre 1867, s. 2.

847 *Le Mukhbir*, no. 19, 10 Janvier 1867, s. 4.

leketimizde efkâr pek galeyana vardı. Halk aç,vatan tehlikede, hal fenâ, ilerisi belâlı. Bu muamele devam edip gidemez. bugün yarın bıçak kemiğe dayanacak. Küçük nazarla bakılan işte o vakit kalkar hukûkunu ve saadet-i halini kolunun kuvvetiyle almak ister. Galeyân-ı efkâr bir seyl-ı belâdır. Dünyada ne kadar esaret zenciri, ne kadar zulüm şemşiri var ise toplansa da önüne sed edilse yine hepsini kırar geçer. Fakat harekât-ı nassın nihayet dereceye varması, gazabın hudûd-ı aklı tecavüz etmesinden neş'et edeceğinden, düşmanların istemeyeceği ve en vehhâm olanların tahattur edemeyeceği şeyler gelir çıkar.

Eğer (idare) anlamak istemezse teba'a hakkını zorla alacaktır.[848]

İcrâ-yı adalet etmek hükûmetin en büyük ve birinci vazifesidir. Çünkü sebeb-i teşekkül ve bekasıdır. Devlet bu vazifesini düşünmezse ahali bit-tabi düşündürmeğe mecbur olur.[849]

Şüphe yok ki bir kimse zalim veya muîn-i zalimi katl ederse, şer'an katil helâl ve kâtil mesab ve me'cûrdur.[850]

İşte "haksızlık gördüğü ya işittiği anda sabrı yanar, ateş kesilir"[851] bir babanın oğlu olan Suavî kendince mevcut durumu bir zulüm olarak görüyordu. Ona göre hem şahsına zulmedilmişti, hem de bütün Müslümanlara.

Kanaatimizce Suavî'nin esas maksadı Sultan Murad'ı tahta çıkarmaktan çok Sultan Abdülhamid'i indirmekti. Ancak Sultan Murad'ı tahta çıkarabilmesi halinde kendisinin doğru bildiği fikirleri ona uygulatabileceğini de ümit etmiş olabilirdi.

İstanbul'daki, açlıktan sefil ve perişan muhacirler ve Suavî'nin onlar arasındaki şöhreti, Çırağan Baskını'nı daha da kolaylaştırmıştır.

Bu hareketin, "gazabın hudûd-ı aklı tecavüz etmesinden neş'et" etmiş olabileceğini Suavî on bir yıl önce söylemiştir. Zira, onun bu son davranışının akılla izahı mümkün değildir. Birkaç yüz zavallı muhacir ile Padişah değiştirmek elbette ki imkânsızdı, göle maya çalmak gibi bir şeydi. Ancak "ya tutarsa" ihtimali kadar, Suavî galeyan halinde olan halkın, kendisinin attığı ilk kurşundan sonra arkasından geleceğini de ümit etmiş olabilirdi. Çünkü o günün İstanbul'unda buna çok müsait bir ortam vardı. Özellikle medreseliler Rus elçiliğine yakın kimselerin işbaşına getirilmesinden müthiş rahatsızdırlar. Daha 1877 Nisan'ında Damat Mahmud Paşa Seraskerliğe getirildi diye Medreseliler muazzam bir gösteri yapmışlardı. Layard henüz göreve başla-

848 *Le Mukhbir*, no. 26, 7 Mars (Mart) 1868, s. 2.

849 *Le Mukhbir*, no. 28, 28 Mars (Mart) 1868, s. 1.

850 *Ulûm*, no. 9, s. 552.

851 *Ulûm*, no. 15, s. 893.

madan elçiliğe vekâlet eden Mr. Joleyn'ın Londra'ya yazdığı bir raporda "kan dökülmesi her an ihtimal dahilindedir,"[852] denmektedir.

Bu, Çırağan Hadisesi'nden bir yıl önceki havayı yansıtıyordu. Layard göreve başladıktan ve Osmanlı-Rus savaşının çıkmasından sonra yazılan başka bir raporda, Osmanlıların savaşta çok kayıp vermesi halinde bir padişaha (Sultan Abdülaziz'e) tahtını kaybettiren gösteri ve ayaklanmaların yeniden başlayabileceği ve kamuoyunun çok gergin olduğu bildiriliyordu.[853]

Çırağan Hadisesi'nden sadece 22 gün önce Layard'ın Londra'ya gönderdiği çok gizli bir rapora göre, Rus düşmanlığı ülkede o derece şiddetli hale gelmiştir ki, birçok İslâm beldesinden (Bağdat, Suriye, Mısır, Lazistan, Anadolu), İngiltere'nin kendilerini ilhak edip korumasına dair İngiliz Elçiliği'ne mektuplar yazılmıştır.

Layard'a göre, eğer İngilizler iyi bir politika uygulayabilirlerse bu havadan yararlanıp Rusya'nın Osmanlı ülkesini harap etmesini engellemeye karşılık onlara her şartı kabul ettirmek mümkündü.[854]

Padişah'ın bizzat kendisi de, halkının dökülen bunca İslâm kanından kendisini sorumlu tuttuğunu, dolayısıyla artık sevilmediğini söylemişti.[855]

Tarihindeki en büyük darbelerinden birini yiyen Türk Milleti'nin bu şartlarda Padişah'tan hoşnut olması tabiatıyla beklenemezdi.

İşte Suavî, bu hava içerisinde yapacağı bir teşebbüsün halktan da destek görebileceğini, belki de haklı olarak, ummuştu. Toplumun galeyan halinde bulunduğu anlarda ilk adım, ilk kurşun her zaman çok mühimdi. En azından Türk tarihinde bir Patrona Halil örneği vardı.

Bütün darbeler için genel kaidedir: Darbeciler başarılı olurlarsa, kendileri iktidarda kaldıkları sürece, kahraman olurlar. Darbe başarısız olursa, vatan hâini sayılırlar.

Çırağan Baskını'nın başarısız olmasından sonra başta büyük devletlerin elçilikleri olmak üzere, Rum Patrikliği, neredeyse bütün kurumlar, muhacir temsilcileri, Suavî ve adamlarını lanetlemiş, baskının başarısız olmasından dolayı sevinçlerini ifade etmiş, geçmiş olsun dilekleriyle beraber Padişah'a sempatilerini, ya yazdıkları resmî yazılarla veya yayınladıkları deklarasyonlarla bildirmişlerdir.[856]

Eğer Suavî'nin darbe teşebbüsü gerçekleşseydi belki de o yine "izzetlü", "devletlü" olacak, belki de darbenin lideri sıfatıyla Sadrazam yapılacaktı. An-

852 P.R.O. F.O. 78-2567, From Mr. Joleyn to F.O., 3 April (Nisan) 1877, no. 387.

853 P.R.O. F.O. 78-2572, From Layard to Marquis of Salisbury, 28 May (Mayıs) 1877, no. 526.

854 P.R.O. F.O. 424-70, From Layard to Marquis of Salisbury, No 56.

855 P.R.O. F.O. 78-2789, From Layard to Marquis of Salisbury, No 693, 31 May (Mayıs) 1878.

856 BOA.HR.TO.205/10; BOA.Y..A.. HUS.208/81; BOA.Y..EE..23/22,23/2323/28; BOA.PRK. BŞK.1/33.

cak tersi oldu ve Suavî "hâin-i din ü devlet" olarak Osmanlı resmî tarihinde yerini aldı.

Suavî Londra'da *Muhbir*'i çıkarırken, orada öldüğü haberleri İstanbul'da yayılmıştır. Bunun üzerine kendisine yazılan bir mektupta ölüp ölmediği sorulur. Buna cevabı şudur:

"Vefata gelince, ben Suavî'yim, ölüp ölmediğimi yine benden soruyorlar. Yahu ben ölmedim ve ölmesini de canım istemiyor. Zira görülecek işler var," diyordu. Onun göreceği son işin Çırağan Sarayı'nı basmak olacağını o zamanlar kimse aklından geçiremezdi.

Yine Paris'te çıkarmaya başladığı *Kamusu'l-ulûm ve'l-Ma'arif* ansiklopedisinin 10 cilt olacağını ve 26 yılda tamamlanacağını bildirdikten sonra: "henüz otuziki, otuzüç yaşında olup bugüne dek ağrı sızı görmeyen, kalemiyle bunca a'dâ-yı din ü adalet muzmahil olacağı maznun bulunan bir Suavî'ye 26 yıl daha ömrü ilm ü adalet isteyen Allah çok mu görür?" diyen Suavî Çırağan'daki akıbetini hesaba katmamıştı.

Suavî'nin Sultan Murad'la münasebeti ve Sultan Murad'ı Çırağan Sarayı'ndan kaçırmaya veya yeniden tahta çıkarmaya yönelik diğer teşebbüsler

Suavî'nin Sultan Murad ile yazıştığına veyahut görüştüğüne dair elde en ufak bir delil mevcut değildir. Sultan Murad'ın tahta çıktığı günlerde Suavî Paris'te yayınladığı *Menténégro* kitabının baş sayfasına onun resmini koymuş ve kendisine hitaben bir giriş yazmıştır.

Bunun dışında ne Suavî'nin eserlerinde, ne de gazete makalelerinde Sultan Murad'ın hatta adına rastlamıyoruz.

Çırağan Hadisesi'nden sonra, sanıklardan Hafız Nuri ifadesinde, onun Sultan Murad'a Üsküdarlı Nuri vasıtasıyla bir mektup yazdığını ve cevabını aldığını söylemişse de Üsküdarlı Nuri'nin bunu kesinlikle reddettiğini yukarıda belirtmiştik.

Çırağan Hadisesi'nden başka Sultan Murad'ı tahta çıkarmak amacıyla hazırlanan iki teşebbüs daha ortaya çıkarılmıştır.

Bunlardan biri, Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışından üç ay sonra meydana gelen hadisedir.

İkisi Türk, biri Polonyalı (bu şahsın Prodos Mason locasının 1. başkanı olduğu sonradan ortaya çıkmıştır)[857] ve birisi de Rum olan dört kişi kadın kıyafetinde Çırağan Sarayı'na girip V. Murad'ı kaçırmaya teşebbüs ederlerken yakalanırlar.

857 İ.H. Uzunçarşılı, "V. Murad İle Oğlu Selâhattin Efendi'yi Kaçırmak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan'a Girmek İsteyen Şahıslar", *Belleten*, 1944, no. 32, s. 594.

Zamanın İngiliz elçisi Henry Elliot, hadiseyi Londra'ya bildirirken, o anda Çırağan'ın önünde çalışır vaziyette bir gemi bulunduğunu ve plan gereği V. Murad'ın gemiye alınarak önce Odesa'ya, oradan da Londra'ya götürülüp yeniden hükümdar ilan edileceğini yazar.

Elliot'un raporunda bildirildiğine göre, sanıklar Rus elçiliğinin talimatı üzerine hareket ettiklerini söylemişlerdir. Ancak elçi buna pek ihtimal vermez.

Elliot, İstanbul'da Sultan Murad'ın sıhhatine kavuştuğuna dair haberler dolaştığını, fakat bunların sadece söylenti olduğunu, eski Sultan'ın durumunun her zamankinden daha kötü olduğunu bildirir.[858]

Ziya Şakir, Scalieri'nin de bu olayda bulunduğunu söyler.[859]

V. Murad'ın kaçırılması tertibinde rol oynayan bir diğer komite Scaliéri-Aziz Bey komitesidir ki Çırağan Hadisesi'nden bir buçuk ay sonra ortaya çıkarılmıştır.[860]

Sultan Murad daha şehzadeliği günlerinde Mason locasına kaydolmuştur. Bu konuda temasta bulunduğu en yakın mason üstad Cleanty Scaliéri'dir. Scaliéri, İngiliz elçisi Henry Elliot'la çok içli dışlıdır. Çünkü Elliot da masondur. Elliot, Sultan Murad'la ilgili raporları görünce ondan ümidini kesmiş, fakat Scaliéri yakalanıncaya kadar tertiple ilgisini kaybetmemiştir.

Henry Layard elçiliğe atandıktan bir buçuk ay sonra, Londra'ya yazdığı gizli bir raporda, İstanbul'da Sultan Murad'ın sıhhatine kavuştuğuna ve saltanatın onun hakkı olduğuna dair haberler yayıldığını, bu söylentilere kendi adının da karıştırılmak istendiğini, fakat kendisinin bunu şiddetle reddettiğini bildirir.

Rapora göre, Sultan'dan ağabeyi Murad'ın Cuma namazlarını kılması için camilere gitmesi ve halk içerisine çıkması için müsaade istenmiştir. Fakat Sultan'ın danışmanları, izin verilmesi halinde, halkın Sultan Murad'ın iyileştiğine olan kanaatinin pekişeceğini söylemiş ve buna engel olmuşlardır. Hatta halk arasında, Sultan Abdülhamid'in tahta çıkarken, ağabeyinin iyileşmesi halinde saltanatı ona bırakacağını va'dettiğine dair bir söylenti vardır. Bazılarına göre ise bu vaad yazılı olarak verilmiştir.

Halk, Saray üzerinde tesirli olan Redif Paşa, Damat Mahmud Paşa gibi kimselerin orada bulunmasından çok rahatsızdır. Çünkü adı geçenlerin Rusya'ya satılmış kimseler olduklarına inanılmaktadır. Şayet Asya ve Avrupa'daki Osmanlı orduları Rusya'ya karşı büyük kayıplar verirse, daha yakın

858 P.R.O. F.O. 424-46, From Elliot to Lard Derby, no. 340.

859 Uzunçarşılı, Ziya Şakir'in iddiasına karşı çıkarak Scalieri'nin o sıralarda henüz ortada olmadığını söyler. Ancak V. Murad'ın ilk kaçırılma teşebbüsünde tertipçinin Scalieri olduğuna dair kuvvetli deliller vardır (bkz. Constantin Svolopaulos, "L'Initation de Murad...", *Balcan Studies*, 1980, cilt 21, s. 444-457).

860 İ.H. Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri ve Aziz Bey Komitesi", *Belleten*, 1944, no. 30, s. 245-340.

zamanda bir padişahın tahtını kaybetmesine sebep olan ayaklanmalar tekrar başlayabilir.

Sultan ne olup bittiğinden haberdardır ve bunun için de çok sinirli ve rahatsızdır. Sultan Murad'ın derdi devasızdır. Padişah muhtemelen kendisini Bursa ya da daha içerideki bir yere göndermek niyetindedir. Böylece İstanbul'dan uzaklaştırılması, orada bulunmasından daha az tehlike teşkil edecektir.

Layard'ın raporundaki şu sözler, Sultan Murad'ın İstanbul'da kalması halinde onun durumundan yararlanıp bir şeyler yapmak isteyenlerin niyetini çok güzel açıklamaktadır:

> Onun sağlığına tekrar kavuşması için ümit olmamakla beraber yaşadığı ve İstanbul'da kaldığı sürece, politik veya diğer amaçlarla onun durumundan yararlanıp yeni bir ihtilâl teşebbüsüne girişen şahıslar şüphesiz olacaktır.[861]

Layard bu sözleri Çırağan Hadisesi'nden yaklaşık bir yıl önce yazmıştır. Anlaşılıyor ki Sultan Murad, şu veya bu amaçla kargaşa çıkarmak için iyi bir vesileydi. Hele Sultan Murad'ın annesi Şevkefzâ Sultan'ın oğlunu tekrar tahta çıkarması için her şeyden medet uman tavrı buna ilâve edilirse durumun ne kadar kritik olduğu daha iyi anlaşılır.

Layard, yukarıdaki raporundan 10 gün sonra yazdığı diğer bir gizli raporda, kendisine Sultan Murad'ı kurtarması isteğiyle gelen bir şahıstan söz eder. Bu şahıs Rum Cleanty Scaliéri'dir.

Scaliéri'nin Layard'la görüşmesini, dönemin meşhur masonlarından İran maslahatgüzarı Malkum Han sağlamıştır. Scaliéri Layard'a, eski İngiliz elçisi Henry Elliot ile arasındaki samimiyet ve itimattan söz etmiş, kendisinin sıradan biri olmadığını söylemiştir.

Scaliéri, Sultan Murad'ın annesinden bir mektup getirmiştir. Mektupta Sultan Murad'ın zehirlenmek istendiği ve hürriyetinin elinden alındığı anlatılmakta, İngiliz Elçisi'nden ona hürriyetini iade ettirip yurtiçinde ve dışında dolaşmasının sağlanması talep edilmektedir.

Scaliéri Layard'a, Sultan Murad'ın kendi yazısı olduğunu söylediği bir mektup daha getirmiştir. Layard'ın istemesi halinde kendisini Sultan Murad'la görüştürebilecektir. Sultan Murad'ın annesi de Scaliéri gibi oğlunun tamamen iyileştiğini iddia etmektedir.

Scaliéri'ye göre Sultan Murad'ı muayene eden Türk doktorlar onun hastalığını anlamıyorlar; Avrupalı doktorlara ise kendisini adamakıllı muayene etmeleri için fırsat tanınmamış hatta Avusturyalı doktora aleyhte rapor tanzim etmesi için rüşvet verilmiştir. Ancak Layard raporunda, Scaliéri'ye ve söylediklerine itibar etmediğini belirtir.[862]

861 P.R.O. F.O. 78-2572, From Layard to Lord Derby, no. 526.

862 P.R.O. F.O. 78-2574, From Layard to Lord Derby, no. 635, 18 June (Haziran) 1877.

Dışişleri Bakanı Lord Derby, Layard'ın Scaliéri'ye itibar etmeyen, genel olarak Sultan Murad ile ilgili sansasyonlara karışmayan tavrını, bir yazı ile onaylamıştır.[863]

Sultan Murad'ın Çırağan'dan kurtarılması veya yeniden tahta çıkarılması için gayret gösteren tek mason Scaliéri değildir. Yıldız Evrakı arasında bulduğumuz 12 Cemaziyel-ahir 1294 (24 Haziran 1877) tarihli bir belge bu konudaki yoğun faaliyeti ortaya koymaktadır. Dikkate değer olan nokta, söz konusu belgenin tarihi ile Scaliéri'nin Layard'a müracaat ettiği tarihin birbirine çok yakın olmasıdır. Bu belgede Sultan Murad taraftarlarının Ortaköy'de afişler astıkları ve Alman İmparatoru'ndan İngiltere Veliaht Prensi'ne kadar bir yığın masonun Sultan Murad'a olan ilgisi dile getirilmektedir[864] (Belge 39).

Yukarıdaki belgeler gösteriyor ki her ne kadar Cleanty Scaliéri - Aziz Bey komitesi Çırağan Hadisesi'nden birbuçuk ay sonra ortaya çıkarılmışsa da Scaliéri'nin Sultan Murad ile olan münasebeti çok eskiye dayanmaktadır.

Scaliéri'nin torunu Svolopoulos'un Osmanlı masonlarının bağlı bulunduğu Paris'teki mason locası Grand Orient de France'ın arşivine dayalı olarak yaptığı araştırma bu konudaki karanlık noktaları kısmen aydınlatmaktadır.

Svolopoulos, adı geçen kuruluşun kayıtlarına göre, o günkü Osmanlı masonlarının bir listesini vermiştir. Bu listede Midhat Paşa ile Namık Kemal'in de adı vardır. Ancak listede Ali Suavî'nin adına rastlamıyoruz.[865] Ayrıca şimdiye kadar Türk masonları üzerine yapılmış hiçbir araştırmada Ali Suavî'nin mason olduğuna dair bir kayıt yoktur. Sadece Tarık Zafer Tunaya hiçbir kaynak belirtmeden Ali Suavî'nin mason olduğunu söyler.[866]

Çırağan Hadisesi'ne adı karışan Üsküdarlı Nuri ile Ortaköylü Esad Efendi'nin Scaliéri-Aziz Bey komitesine de karışmış olmalarından dolayı, Suavî'nin Scaliéri'ye irtibatı araştırılmış, ancak en ufak bir bağlantıya dair bir delil bulunmamıştır. En azından Yıldız Evrakı'nda mevcut belgeler arasında böyle bir yakınlığın izine rastlanmaz.

Kanaatimizce Sultan Murad'ın annesi için mühim olan oğlunun yeniden tahta çıkması ve kendisinin tekrar Valide Sultan olmasıydı. Bunu kimin temin edeceği önemli değildi. İngilizler olabilir, Scaliéri olabilir, Suavî olabilirdi. Şevkefzâ Sultan için netice önemli idi. Başka bir yaklaşımla, bir anne olarak oğlunun sarayda da olsa dört duvar arasına mahkûm edilmesine itiraz etmesi ve onun hayatından endişe duyması tabii idi. Bu endişesini legal ve illegal her vasıtaya başvurarak telafiye çalışıyordu.

---

863 P.R.O. F.O. 78-2562, From Lord Derby to Layard, no. 268, 2 July (Temmuz) 1877.

864 B.D.A. Yıldız Esas Evrakı, kısım 17, karton 23, zarf 64, evrak 929.

865 Constantin Svolopoulos, "L'initation de Mourad...", *Balcan Studies*, 1980, cilt 21, s. 442.

866 *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, 1984, cilt 1, s. 381.

Nitekim Çırağan Hadisesi'nden sonra, başta Başvekil Sadık Paşa olmak üzere bazı devlet adamları Sultan'a, Sultan Murad'ın Kütahya, Isparta veya Sivas illerinden birine, annesinin de Hicaz'a gönderilmesini teklif eden bir lâyiha sunmuşlardır.[867]

Bütün bu bilgilerin ışığında, Suavî'nin hareketi ile Masonların V. Murad'ı kurtarma teşebbüsleri arasında bir irtibat olmadığı söylenebilir.

Zaten Suavî'nin faaliyeti ve amacı da masonlarınkine hiç benzemiyordu.

Kaldı ki Suavî'nin kurduğu Üsküdar komitesinde masonlara rastlanmamıştır.

Ali Suavî'nin mezarı

Bütün araştırma ve çabalarımıza rağmen Suavî'nin mezarına dair bir bilgi veya ipucuna rastlayamadık. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerindeki birçok yayında cesedinin yok edildiği ifade ediliyor. Muhtemelen Suavî'nin bir mezarının olmasını istemeyen Saray, böyle bir tedbir almıştır. Mezarının bile muhalif çevreler için ilham kaynağı olmasını istemeyen idare ona bir mezarı çok görmüş olabilir. Bu, Suavî'ye has bir durum değil, tarihte birçok örneği vardır.

Çırağan Hadisesi'nde yabancı devletlerin parmağı

Çırağan Hadisesi'nin tertiplenmesinde İngiltere'nin bizzat elçiliği veya ajanları vasıtasıyla rolü bulunmadığını kendi gizli belgeleri göstermektedir.

İngiltere'nin 1876-1878 yıllarında Sultan Abdülhamid'e karşı olması mantıken mümkün değildir. Çünkü Sultan Abdülhamid, saltanatının bu ilk yıllarında İngilizlerin menfaatine ters düşen bir politika uygulamamıştır. Sultan Abdülhamid'in, özellikle Gladstone'un 1880'de Benjamin Disraeli'yi mağlup ederek iktidara geçmesinden sonra görülen İngiliz aleyhtarı politikası ilk yıllarındaki politikasına benzemez. Çünkü Sultan, isteseydi bile, Türk ve Müslüman düşmanı olarak tanınan Gladstone ile samimi ilişkiler kuramazdı. Sonraki yıllarda Osmanlı politikasının Almanlar lehine gelişmesinin sebepleri arasında, İngiltere'de Liberal Parti'nin Muhafazakârları mağlup ederek iktidara gelmesi ön planda rol oynamıştır.

Layard'ın 28 Nisan 1878 tarihli bir raporunda, İngiliz politikasının İstanbul'da benimsenmesi ile ilgili olarak şu ifadeler görülür:

> İngiliz politikası o kadar güçlü ki (İstanbul'da) şayet Sultan Rusya ile ufak bir işbirliğine yanaşırsa muhtemelen tahtını kaybedebilir. Ancak güzel olan şu

867 B.D.A. Yıldız Esas Evrakı, kısım 17, karton 22, zarf 63, evrak 1786.

ki, Sultan'ın da halkı gibi İngiliz politikasının lehinde olduğuna elimdeki bütün delillere dayanarak inanıyorum.[868]

Sultan Abdülhamid İngilizlerin menfaatine dokunacak, onların şark politikasına ters düşecek bir politika takip etmediği sürece, onun yerine yarı deli olduğu iddia edlen ağabeyini tahta çıkarmak İngilizlerin işine gelmezdi. İngiltere Rusya karşısında büsbütün zayıf bir Osmanlı Devleti'ni başından beri istemiyordu. Sultan Murad'ın hasta haliyle tahta tekrar oturması işlerin çok daha kötüye gitmesi demekti ki, bu da Avrupa'da güçler dengesini bozardı. Aslında 19. asırda dünyanın en büyük gücü olan İngiltere Osmanlı Devleti'ne, kurudukça sulanan, uzadıkça budanan bir ağaç muamelesi yapmak taraftarı idi. Bu ağaç ne kurumalıydı, ne de çok dal budak salmalıydı.

Sonra Suavî başından beri İngiliz politikasını benimsememiştir. Onun hiçbir yazısında İngiltere'nin lehinde topyekûn bir fikir bulunmaz. Suavî'nin şahsı ile ilgili resmî İngiliz belgelerini geçen sayfalarda verdiğimiz için burada bu konu üzerinde tekrar durmayacağız. İngiltere'nin Suavî'yi böyle bir iş için kullanmış olması eldeki bilgi ve belgelere göre mümkün değildir. Ancak İngiltere, Çırağan Hadisesi'nin yarattığı bulanık sudan yararlanarak Kıbrıs'ı avlamıştır.

Muhtemelen Suavî, Çırağan Hadisesi'ni planlarken Türk dostu olan İngilizlerden yardım görmüştür. Bu sırada Londra'da bulunan Butler Johnstone'un Suavî'ye mali destekte bulunması ihtimal dahilinde olduğu gibi zaten Saint Clair, Kırcaali'de Türklerin başında Ruslara karşı savaşmakta, muhtemelen İstanbul'daki Suavî'den takviye beklemekteydi. Ancak adı geçen İngilizlerin Suavî ile olan beraberliğinden bizzat İngiltere hükümeti ciddi olarak rahatsız ve şikâyetçiydi.

Hadisenin bir Rus tertibi olduğu iddiasına gelince, bunun en zayıf ihtimal olarak dahi düşünülemeyeceği kanaatindeyiz. Suavî hayatının her safhasında amansız bir Rus düşmanıdır. Onun Rus politikası ve Ruslar aleyhinde yazdığı yazılar toplansa birkaç cilt kitap olur. *Hive* adlı eserinde, Rusya'nın Orta Asya'daki Müslüman-Türk devletlerini ortadan kaldırıp hızla yayılmasını, Hersek üzerine Fransızca yazdığı üç kitapta, Rusya'nın Balkanlar'daki entrikalarını işleyen Suavî, İstanbul *Muhbir*, Londra *Muhbir*, *Ulûm*, *Muvakkaten Ulûm Müşterilerine*'de konusu doğrudan Rus politikasını eleştirmek olan yüzlerce yazı yazmıştır. Ayrıca Suavî'nin Bulgaristan İsyanı hakkında İngiliz, Fransız ve İtalyan gazetelerinde yazdığı yazılarda da temel mesele Rusya'nın yayılmacılığıdır.

Ayrıca Suavî'nin şahsen hedef alıp aleyhinde yazdığı yabancılardan biri de uzun yıllar Rusya'nın İstanbul büyükelçisi olan General İgnatyef'tir.

---

868 P.R.O. F.O. 424-70. From Layard to Marquis of Salisbury, no. 525.

Kanaatimizce Suavî'nin asla yapmayacağı bir şey varsa o da Ruslar namına bir ihtilâl teşebbüsüne girişmekti.

Bizce, Sadık Paşa'nın Başvekil olduğu zaman Layard'a Suavî'nin Rus ajanları ile irtibatlı olduğunu ve Damat Mahmud Paşa'nın da Suavî'nin her ay Ruslardan 5.000 Frank aylık aldığını söylemeleri aslında ciddiye alınacak bir iddia değildir. Çünkü Çırağan Hadisesi'ni araştıran komisyonun resmî raporlarından anlıyoruz ki Suavî'nin özel evrakı arasında adı geçenlerin iddialarını destekleyen hiçbir şey bulunamamıştır. Eğer böyle bir şey olsaydı, Rus düşmanlığının dorukta olduğu İstanbul'da bu hemen ilan edilir, halkın Suavî'ye lâneti daha da keskinleştirilirdi.

Ölümünden sonra ona yığınla iftiralar eden basın bile kendisinin Rus ajanı olduğunu iddia etmemiştir.

Aslında gerek Sadık Paşa'nın, gerekse Damat Mahmud Paşa'nın Suavî hakkında böyle bir iddiada bulunmalarının, hele bunu İngiliz elçisine söylemelerinin sebebi, Rusların Sultan Murad'ı desteklediklerini bahanesiyle Sultan Abdülhamid'e İngiliz desteğini temin etmektir. Ancak İngiliz elçisi buna kanacak kadar saf değildi. Raporunda Suavî'nin Ruslar namına çalıştığına asla inanmadığını açıkça belirtir.

Suavî bir yandan Rusya'ya karşı kesin tavır alırken diğer yandan bu tavrını İngiliz veya Fransız sempatisine kadar götürmüyordu. O da Avrupa'daki ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin hep tepkiler üzerine kurulmuş dış politikasının farkına varmış ve bunu tenkid etmiştir. Ona göre tek tehlike Rusya değildir. Rus tehlikesini gösterip Osmanlı devlet adamlarının bu korkusundan yararlanan Avrupalılar hakkında şöyle diyordu Suavî:

> Avrupa bize hâlâ bu meseleyi söyleyecek. Artık bize kendi halini söylemeğe başlasa ya "Filan faidenizi Rusya kapacak" deyip kendisi kapmaktadır. Şimdi Rusya umacısı namıyla nelerimizi kapmadılar. Akıbet bir hale getirdiler ki kıyafetimizi bozdular, lisanımızı bozdular, ahlâk ve adetimizi bozdular, ticaretimizi aldılar. İyice anladık ki şimdiden sonra ecnebilere uşaklık etmedikçe geçinemeyeceğiz.[869]

Suavî'nin bağlı bulunduğu Urquhart Ekolü'nün Osmanlı Devleti için selâmetin dış müdahaleden kurtulmak olduğu yolundaki görüşünü yukarıda belirttik. Dolayısıyla Suavî'nin Rus ajanı olması hiç varid olmayan bir ihtimaldir. Sultan Abdülhamid'in Mabeyn Müşiri İngiliz Said Paşa'nın görgü tanıklarına dayanarak bildirdiğine göre, Suavî, olay esnasında Sultan Murad'ın kolundan tutarak "Aman Efendim, gel bizi Moskoflardan halâs et,"[870] demiştir.

---

869 *Le Mukhbir*, no. 36, 27 Mai (Mayıs) 1868, s. 1.

870 İ.H. Danişmend, *Ali Suavî'nin Türkçülüğü*, 1942, s. 18.

Ölümünden sonra Ali Suavî, onu lanetle ananlar

Suavî'nin, ölümünden sonra dönem dönem ya övüldüğüne, ya da yerildiğine şahit oluyoruz.

O, bütün Sultan Abdülhamid devri boyunca yurtiçinde "mel'ûn", "hain", "düşmen-i din ü devlet" olarak yad edildi. Bu dönemde Suavî'ye lânet okuyanlar birkaç çeşittir.

Birincisi: Onun Yeni Osmanlılık devresinden arkadaşları olan Namık Kemal ve etrafındakiler.

Namık Kemal, artık onun için "hamiyet-i milliyesini maarif-i diniyye ile tezyin etmiş Ali Suavî Efendi",[871] "Bu, nev-zuhûrân-ı irfanın zînet-i mefharetidir,"[872] demiyor, ölümünden sonra en kaba küfürleri savuruyordu.

Abdülhak Hâmid'e yazdığı 17.2.1879 tarihli bir mektubundaki ifadeler şudur:

> Suavî, hiç de senin tahminin gibi adam değildi. Bir çehre nümâyişine aldanmışsın. Hem kim ne derse desin iki sene arkadaşlık ettim. O adam öyle 'biraz garazkâr, biraz da mağlûb-ı emel, değil, dünyada misli görülmedik br şarlatan idi...[873]

Abdülhak Hâmid, Paris'te defalarca görüştüğü Suavî hakkındaki intiba'ını Bahaeddin Bey'e yazdığı bir mektupta şöyle dile getiriyordu:

> Suavî ile pek çok görüşüyorum. Halini, fikrini istediğimden, beğendiğimden âlâ buldum. Bizde ziyan edilmesi adet olan efâzilden ve pâymâl-ı hakaret edilen definelerden biri de Suavî Efendi'dir. Beş on güne kadar İstanbul'a gidiyor. Zannediyorum ki onu dahi Kemal Bey gibi, Şûrâ-yı Devlet'e tıkarlar.[874]

Suavî için Şûrâ-yı Devlet âzâlığını bile "tıkamak" olarak gören Abdülhak Hâmid, ölümünden sonra onu kendi tanıdığı gibi değil, üstadı Namık Kemal'in anlattığı gibi yad edecektir.[875]

Ebuzziya Tevfik'in Suavî'ye karşı tavrının Namık Kemal çizgisinde olduğuna *Yeni Osmanlılar Tarihi* münasebetiyle yukarılarda temas etmiştik. Ancak Ebuzziya, oğlu Velid Ebuzziya'ya yazdığı 10 Aralık 1903 tarihli bir mektupta Suavî'yi, Namık Kemal ve Ziya Paşa ile beraber "bu milletin Rousseau'su, ter'i, Diderot'u," olarak kabul eder. Bu da gösteriyor ki Ebuzziya vic-

871 *Tasvir-i Efkâr*, no. 455, 22 Kanûn-i sâni 1283.

872 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt I, s. 175.

873 *A.g.e.*, cilt II, s. 383.

874 Abdülhak Hâmid, *Mektuplar*, İstanbul, 1335, s. 245.

875 Abdülhak Hâmid, *Mektuplar*, İstanbul, 1335, s. 245-246.

danıyla başbaşa kaldığı zaman Suavî'ye karşı hiç de *Yeni Osmanlılar Tarihi*'ndeki gibi acımasız değildir (Belge 43).

Namık Kemal, Ebuzziya'ya yazdığı 30 Kasım 1878 tarihli, yani Suavî'nin ölümünden yaklaşık altı ay sonraki bir mektupta "Allah belâsını versin Suavî'nin..."[876] diyecek kadar kızgındır.

Burada hepsini sıralamaya gerek duymadığımız Namık Kemal hayranı yazarlar, şairler Suavî'ye hep Namık Kemal'in hissî bakış açısından bakmışlardır.

Suavî'yi lânetle yad eden ikinci grup, Sultan Abdülhamid sempatizanları veya o günkü şartlarda Devletin içerisinde buunduğu fevkalâde nazik durumda onun böyle bir harekete kalkışmasını çılgınlık olarak kabul edenlerdir. Bu grupta Suavî hadisesinden sonra mevkiini kaybedenler olduğu gibi, velinimetleri olan Sultan Abdülhamid'e yaranma gayreti içerisindeki devlet adamları da vardır.

İngiliz Said Paşa, Mahmud Celâleddin Paşa, Abdurrahman Şeref, Sadık Paşa, Damat Mahmud Paşa bu gruptan olanlardır.

Suavî'yi ölümünden sonra, özellikle Abdülhamid döneminde hayırla yad etmeyenler konusunu Ayıntablı Hafız Mehmed Ağa'nın onun ölümüne tarih düşüren mısraları ile bitirelim:

Bir vak'a-i uzmâ idi devletçe bu vak'a
Yazılmalı tarihte elbet vukû'at
Hafız der idim ben de bu efkâr ile her dem
Geldi iki mısra iki tarih bu kazâya
Vah vah, o da Nuh oğlu gibi dedi Sâ'avi
Bir kimse beyan eylemedi bahsini hâvi
Her ne ki olursa ya mehâsin ya mesâvi
Bir başlıca tarih ile olsam bunu râvi
Hasbelkader oldu biribirine mü'sâvî
Tûfân-ı belâya düşerek battı Suâvi[877]

Ali Suavî'yi hayırla ananlar

Ali Suavî, Sultan Abdülhamid taraftarları için ne kadar kötü idiyse, aleyhtarları için de "Pîr-i Can-fedâ-yı hürriyet" idi. Sultan Abdülhamid idaresine karşı özellikle yurtdışında faaliyet gösteren Jön Türkler, Suavî'yi bir mânâda bayrak haline getirdiler. Suavî bu insanların yayınlarında kendisi olmaktan çıkıp bir destan kahramanı haline geldi. Onun ve Çırağan'ın etrafında bir edebiyat oluşturuldu. Kimisi ona şiirler yazıyor, kimisi onun adına tiyatro eserleri kaleme

876 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt II, s. 326.

877 İbnülemin Mahmud Kemal Inal, *Son Asır Türk Şairleri*, 3. cüz, s. 475.

alıyor, kimisi de resimlerini özel kenar süsleri ile basıyordu. Öyle ki 1899'da Ali Suavî'nin, Yunus Bekir Bey tarafından yapılmış bir fotoğrafının Filibe'de bir kahvehaneye asılması, Sultan Abdülhamid'e bağlı güçlerle Jön Türkler arasında büyük bir çatışmaya sebep olmuştur. Resmi çizen Yunus Bekir Bey'le diğer Jön Türkler Makedonya Komitesi'ne sığınmak zorunda kalmışlardır.[878]

Şaşırtıcı olan şu ki, bu insanlar aynı zamanda Namık Kemal'i de seviyorlardı, onun da hayranı idiler. Jön Türkler Suavî'nin şahsiyetinden ve fikirlerinden çok, hedefleri Sultan Abdülhamid'e başkaldırırken can vermiş bir "şehit" olması ile ilgileniyorlardı. Jön Türklere göre Sultan Abdülhamid, hürriyet ve meşrutiyet düşmanı idi. Dolayısıyla ona başkaldırmış olan Suavî hürriyet uğruna can verenlerin piri idi.

Halbuki Jön Türklerin tebcil ettiği Suavî, Avrupa'dan dönünce Meşrutiyet konusunda Sultan Abdülhamid'le aynı çizgidedir. Onun Sultan'a kızgınlığı ne Anayasa'yı askıya alması ne de Meclis'i kapatmasından değildir.

Jön Türklerin, Suavî'de beğendikleri en önemli taraf onun mücadeleci ve boyun eğmeyen kişiliğidir.

Bütün destanların dilden dile geçerken orijinalinden uzaklaşması gibi Jön Türklerin "Çırağan Sarayı Destanı" da böyle bir değişime uğramıştır. Kahramanlar, menfî ve müspet kişiler olmak üzere tipleştirilmiştir. Bir tarafta şimşek gibi çakan gözleriyle, elinde hançer, belinde revolver Çırağan'a, yani esarete karşı yürüyen Suavî, diğer tarafta zulmün uşaklığının sembolü eli sopalı Hasan Paşa vardır.

Suavî'yi ölümünden sonra alkışlayan Jön Türklerin başında Mizancı Murad Bey gelir.[879] Murad Bey Cenevre'de çıkardığı *Mizan* gazetesinin 26. sayısının 1. sayfasına Suavî'nin sarıklı ve son derecede canlı bir resmini koymuş ve gazetenin o sayısını "Ali Suavî Merhum" başlıklı yazıya tahsis etmiştir.

Murad Bey, Suavî için: "Bu softa yaşamasını bilmediyse ölmesini şâhâne bildi. Bu millet-i mağdûreye pek büyük bir ders-ı amel gösterdi. En son bir hareketle bütün mesâvi-yi ömrünü filhakika vaki' idiyse bâligan-mâbelağ unutturdu," demektedir.

"Bereket versin ki Ali Suavî, velev maksûda ermemiş olsa da yine her devrin, her tarihin, her milletin yüzünü ağartmaya kâfi bir hareket-i haydar-pesendâne ve vatan-pesendâne ile yüreğimize su serpti," sözleriyle Suavî'nin misyonunu yücelten Murad Bey, onun kendileri için bir örnek olduğunu söylüyordu:

> Artık böyle bir gazâ ile rûh-ı Suavî'yi makberde bir an evvel şad etmeliyiz.

878 M. Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, cilt 1, İstanbul, 1985, s. 298.

879 *Mizan*, no. 26, 28 Haziran 1897 (Cenevre).

Suavî'nin şahsiyeti ve fikirleri ile ilgili olarak da Murad Bey şöyle demektedir:

> Tasviri de gösterir ki Ali Suavî zeki ve fa'âl yaratılmış bir insandı.
>
> Kendisi câmi'il-ciheteyn bir fazıl-ı bî-menend olduğundan, yazdığı makaleler de ekser ulemânın efkârında inkılâblar husule getirmiş ve millet, vatan, hürriyet hislerini uyandırmıştır.
>
> Asya-yı vustâya, Mısır'a, Girit'e ve Hersek-Bosna ihtilâline ve Karadağ'a dair Türkçe ve Fransızca neşrettiği âsârla Asya ve Şark meselelerinde vukûf-ı nâmını âleme göstermiştir.

Murad Bey, Suavî'nin katili Hasan Paşa'yı da ihmal etmez.

> Daha gariptir ki böyle bir fedakârın halen Beşiktaş muhafızı olan Zaptiye Hasan'ın sopası altında telef olmasına o ahali seyirci gibi kalmayı vicdanlarına sığdırabilmişler idi.

Abdullah Cevdet, Mekteb-i Tıbbîye'de ilk olarak Ali Suavî ve diğer Yeni Osmanlıların resimlerinden oluşturduğu bir albüm yüzünden tutuklandığını söyler.[880]

Jön Türklerin bu ateist üyesi, olaylara dinî açıdan bakan Ali Suavî için "Arş-Makam Ali Suavî Efendi,"[881] diyor, onun mücadelesini, keyfî ve zalim idareye karşı çıkan Rus din adamı Gapone'nin mücadelesine benzetiyordu.[882]

Diğer taraftan *Doktor Abdullah Cevdet* Ali Suavî için yazdığı "İksîr-i İnkılâb" başlıklı şiirinde adeta onun ruhaniyetinden medet ummaktadır.

> *İKSİR-İ İNKİLAB*
>
> *(Cennet-makam Ali Suavî'ye)*
> *Meyve-i maksadı oldurmadı feyz-i kelimât*
> *Sen mu'în ol bize ey darbe-i feyyâz-ı memât*
> *Kal'a-ı zulme eser etmedi kuvvetli sadamât*
> *Sen mu'în ol bize ey darbe-i feyyâz-ı memât*
> *Cebr ile kaim olan şirzime-i istibdat*
> *Arz-ı lütf etmek ile olmaz adalet mu'tad*
> *Eyle nirân-ı ecel-pâş-ı kıyâmı îkad*
> *Sen mu'în ol bize ey berk-i şerer-bâr-ı memât*
> *Yalınız sanmayınız hikmet ü irfan ister;*
> *Bu tagayyür, bu fesad âlemi tufan ister*

880 Şükrü Hanioğlu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981.

881 *İçtihad*, "Infılâk-ı Subh-ı İnkılab", no. 10, 3 Ağustos 1906, s. 155-156.

882 *İçtihad*, "Ali Suavî et Gapone", no. 3, Şubat 1905, s. 11 (Fransızca ek).

Şevk-i hürriyet ile fışkıracak kan ister
Sen mu'în ol bize ey darbe-i kahhâr-ı memât
Eritir âteşimiz, olsa çelikten leşker,
Nurumuzla ezilir zulmet-i ejder-peyker
Verelim âlem-i ahrâra hayat-ı dîğer
Sen mu'în ol bize ey darbe-i pûr-nur-ı memât
"Saray"ı, "zindan"ı yık taşlarını başlara vur
Yere indir güneşi "yıldız"ı eflâke savur
Ser-i bîdâdı kopar kalb-i ta'addîyi kavur
Ol bize âb-ı hayat âteş-i seyyâl-ı memât[883]

Dr. Abdullah Cevdet'in *İçtihad* isimli mecmuası Suavî'nin fotoğrafını kapak resmi yapınca hassaten Suavî'nin ismi zikredilerek mecmuanın imparatorluk sınırları dahiline sokulması genelgelerle yasaklanmıştır.[884]

Süleyman Midhat adlı bir Jön Türk 1316'da (1898) Ali Suavî'yi konu alan manzum bir piyes yazarak aynı yıl Cenevre'de basmıştır. Piyeste Suavî'nin hürriyet uğruna canını fedâ eden bir kahraman olduğu gayet hissî bir şekilde işlenmiştir. Eserin önsözünde Suavî şöyle yüceltiliyor: "Ali Suavî, en mutavassıt bir mevki'den en büyük rütbe-i maneviyyeye bir hamlede sıçrayarak, milletimizin tarihinde en şanlı bir surette isimlerini yazdıran ekâbir-i ümmet sırasına, yalnız bir günlük kahramanlığıyla ve hakkıyla geçmiş, istikbalde aynı kabilden olan hem mesleklerine birincilikle tekaddüm etmiş ve hayatından bir zerresini hiçe feda etmeyerek,mehabetle de heyhat biz vatandaşlarına, hemşehrilerine en büyük ders-i imtisâli verebilmiş, Osmanlı İmpartorluğu'nun en büyük dâhilerindendir."[885] Bu eserin de yurda girişi kesin ve müteaddit emirlerle yasaklanmıştır.[886]

Aslen Arnavut olan Jön Türklerden Derviş Hima, taşbasması *Makber-i Ahrâr* isimli eserinde, Ali Suavî'yi yüceltmekte ve onun için "şehid-i mukaddes" demektedir.[887]

Ahmed Kemal, Kahire'de çıkardığı *Doğru Söz* gazetesinin ismini Ali Suavî'den ilham alarak koyduğunu şöyle anlatır:

> Doğru söz ... bu isim benim değil, pir-i can-fedâ-yı hürriyet Ali Suavî merhumundur. Benim gazeteye bu ismi intihab edişim doğruluğumu, yahud doğru söz söyleyeceğimi iddia etmekten ziyade merhumun peyrev ü perestişkâr-ı mesleği olduğumu anlatmak içindir.[888]

883 Abdullah Cevdet, *Kahriyat*, Paris, 1899, s. 85-87.
884 BOA.Y...MTV. 289/57.
885 *Ali Suavî Efendi*, Cenevre, 1316, s. 2.
886 BOA.MF.MKT. 527/69; BOA.HR.TH.247/24.
887 *Makber-i Ahrar*, Cenevre, 1901, s. 3.
888 *Doğru Söz*, no. 1, 1325, Kahire, s. 1.

Adı geçen gazetenin aynı sayısında Suavî'nin bir fotoğrafı süslü bir çerçeve içerisinde tam sayfaya basılmış ve karşı sayfaya da Ahmed Kemal'in kendi yazdığı "Pir-i Can-Fedâ-yı Hürriyet" şiiri konmuştur.

PIR-İ CAN-FEDÂ-YI HÜRRİYET

Nigâhlar ki emellerdir eyliyor feverân
Nigâhlar ki güneştir leyât-i per ü rekîn
Nigâhlar ki kazalardır eylemiş isyan
Bu çehre çehre-i mânâsıdır Suavî'nin
Ümîdlerle gülen çehre-i tecellîye
O hilkatin ebedî hande-i tehekkümüdür
Sema sema sarılan hâme-i Suavî'ye
Gelen zamanların etbâk-ı ruh-ı müphemidir
Kıyâm işte Suâvi'den aldığım mânâ
Kıyâm işte Suâvi bununla sâkindir
Kıyamlar, heyecanlar cidallerle ona
O fikr-i hâyice ancak sükûn-ı ruh gelir
Kıyâm bunda uyur rûh-ı gaye-i emelin
Kıyam bunda güler çehre-i bekâya fenâ
Kıyam işte Suâvî o kahir-i ecelin
Bunun yüzünde yaşar lâhd-ı pür-vakâr-ı beka
Bekâ ki, nâmın nisbet fenâya siyyândır
Ezel seninle lebâleb hayât-ı ümrândır
Ebed seninle kararmış sabâh-ı hüsrândır
Ezel ebed sana ait ma'anî-yi şandır[889]

Aynı şiir, birçok dergide defalarca yayınlanmıştır.[890]

Jön Türklerden Halil Halid, Londra'da yayınladığı İngilizce hatırâtında, Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülhamid dönemi baskı rejimi ve buna karşı çıkan teşebbüslerden söz ederken Çırağan Hadisesi ve Suavî için şunları söyler:

> Bu teşebbüslerden en cesurcasını, daha önce sözünü ettiğim, bir zamanların güçlü Yeni Osmanlılar hareketinin organizatörlerinden ve ulemâ sınıfının çok cesur ve son derece kültürlü mensuplarından biri olan meşhur Suavî Efendi gerçekleştirdi.[891]

---

889 *Doğru Söz*, no. 1, Kahire, s. 1.

890 *İçtihad*, no. 10, 13 Mart 1906, s. 156; *Donanma* mecmuası, no. 86, 25 Mart 1915, s. 38; *Mehtap*, no. 12, 27 Eylül 1327, s. 152-153.

891 *A Diary of A Turk*, Londra, 1903, s. 188.

Selânik'te çıkan *Bahçe* mecmuasında Suavî'nin meşhur sarıklı fotoğrafı basılmış ve altına "Şehid-i Hürriyet Ali Suavî Efendi"[892] ifadesi yazılmıştır. Aynı dergi 32. ve 33. sayılarında Suavî'nin *Ulûm*'da yayınladığı "El Hâkimu Hüvellah" başlıklı yazısını yorumsuz olarak yayınlamıştır.[893]

Moralızâde Vassâf'ın 1911'de neşrettiği *Sultan Murad* isimli piyesinin ikinci kahramanı Ali Suavî'dir.

Piyeste, Çırağan Baskını sahnesi şöyle tasvir edilmektedir:

> Bunların arasından beyaz sarıklı, orta boylu az ve siyah sakallı bahadır vaziyetli birisi görülür ki bu Ali Suavî Efendi'dir.
>
> Ali Suavî Efendi, maiyetindeki iclâs fırkası erkânıyla beraber adeta iktidar-ı beşerin fevkinde bir kuvvet, bir cür'et-i azimkârâne ile taşı toprağı yıkmak, daha doğrusu dünyaları devirecek bir hücum, bir harika ibraz ederler.
>
> Hasan Ağa ismindeki jandarma zabiti kılıklı bir şahıs tarafından mücahidîn-i vatan reisleri olan Ali Suavî öldürülür, kafası parçalanır.[894]

Saffet Nezihî'nin *Müsebbib* isimli romanının ilham kaynağı yine Çırağan Hadisesi'dir.[895]

Tarsusîzâde Münif 1914'te yayınladığı *Zafer* isimli şiir kitabını Suavî'ye ithaf etmiş ve onun için bir de dörtlük yazmıştır.

> Hamiyetin medâr-ı iftihârı, şehid-i ekber Ali Suavî merhumun ruh-i pâkine
>
> *Ne mutludur vatan ve milleti için ölmek*
> *Ne mutlu sence şehidler dilâveri, gerçek*
> *Senin mukaddes olan nâmını zaman silemez*
> *Meleklerin eli üstünde gez, semâları gez*[896]

Osmanlı Arşivi'nde yeni bulduğumuz bir belgeye göre, İstanbul'da Suavî isminde bir gazete yayınlanmış ancak bu yayın, üstelik II. Meşrutiyet'ten sonra, Dahiliye Nezareti tarafından zararlı bulunarak kapatılmıştır.[897]

II. Meşrutiyet döneminde Suavî'ye sahip çıkan yalnız Jön Türkler değildir. İslâmcılar da Suavî'nin İttihad-ı İslamcı tarafına sahip çıkmışlardır. 31 Mart Vak'ası'ndan sonra şimdiki İstanbul Üniversitesi merkez binasında kurulan Divan-ı Harb-i Örfi'de ifade vermek üzere çağrılanlardan biri de Bediüzzaman Said Nursi'dir. Hurşid Paşa'nın başkanlığındaki mahkemede Bediüzzaman'a kendisinin de "İttihad-ı Muhammedî" cemiyetine mensup olup olma-

892 *Bahçe*, no. 8, 1324, s. 10.

893 *Bahçe*, no. 32, 33, 35, 1324-1325, s. 36, 84-87, 103-104.

894 Moralızâde Vassâf, *Sultan Murad*, İstanbul, 1327 (1911).

895 Saffet Nezihi, *Müsebbib*, İstanbul, 1326 (1910).

896 Tarsusîzâde Münif, *Zafer*, İstanbul, 1914, s. 1.

897 BOA.DH.EUM.THR. 52/16.

dığı sorulmuştur. Bediüzzaman, İttihad-ı Muhammedî kavramından ne anladığını mahkemeye izah ettikten sonra, kendisinin Sultan Selim'e biat ettiğini, onun İttihad-ı İslâm konusundaki fikrini benimsediğini söyler. Daha sonra Bediüzzaman İttihad-ı İslâm konusunda seleflerini sayar ki bunlardan birisi de "müfrit âlimlerden Ali Suavî"dir.[898]

Suavî'nin yüceltildiği yazılar, Mütareke dönemi ile Cumhuriyet yıllarında da, II. Meşrutiyet dönemi kadar olmamakla beraber devam etmiştir.

Mütareke dönemi Suavî hayranlarından en ateşlisi Abdurrahman Adil Bey'dir. Her ne kadar A. Adil, Jön Türkler gibi Suavî'yi his ve heyecan planında ele almamışsa da Suavî'yi ilmî bir incelemeye tabi tuttuğu da söylenemez. A. Adil Suavî'nin düşünce ve şahsiyeti ile ilgili bazı önemli noktaları yakalamakla beraber, ona bir müridin şeyhine baktığı gibi bakmaktan kendini alamamıştır.

Bu dönemde Suavî'nin ilim ve faziletini teslim eden bir diğer şahsiyet Bursalı Mehmed Tahir Efendi'dir. *Osmanlı Müellifleri*'nde Suavî için: "Zekâ-yı fevkalâde ashâbından bir zat,"[899] der.

Cumhuriyet dönemine gelince, Suavî yine Çırağan Hadisesi'nin unutulmaz kahramanıdır. Ancak bu sefer Suavî'ye Cumhuriyet'le beraber gelen inkılâplar ve tarih anlayışı perspektifinden bakılmıştır.

Cumhuriyet gazetesinin *Haftada Bir Gün* ilâvesinde yayınlanan hacimli bir yazı bu dönemin bakış açısını yansıtması açısından son derecede tipiktir.

Söz konusu yazının başlığı "Ali Suavî, Sultan Abdülhamîd'i Nasıl iskat Edecekti"dir. Yazı, tarihî gerçeklere baştan başa aykırıdır. Tek doğru olan şey, Suavî'nin Çırağan Baskını'nın tertipçisi olduğudur. Yazı hikâye, roman veya bir piyes olarak değil, tarihi bir tefrika olarak sunulmuştur. Dergiye göre, Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra "Hürriyet-perverân-ı vatan birer ikişer İstanbul'a avdet etmeğe başlamışlardı."

> Suavî, Saray'ın istibdadından bizar olan memlekete tekrar meşrutiyeti tesis etmek için çalışıyordu.[900]

Haftada Bir Gün'ün iddialarından biri de, Suavî'nin öğrencileri Sultan Abdülhamid'in aleyhinde kışkırtmasından dolayı Galatasaray'ın müdürlüğünden azledilmesidir.[901]

Çırağan Hadisesi ve Suavî'nin öldürülmesi ile ilgili olarak derginin ileri sürdüğü fikirler daha da gariptir:

---

898 Bediüzzaman Said Nursi, *İki Mekteb-i Musibetin Şehâdetnamesi veya Divan-ı Harb-ı Örfî*, İstanbul, 1960, s. 19.

899 *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1334, s. 328.

900 *Haftada Bir Gün*, no. 12, 1926, s. 4.

901 *A.g.e.*, no. 13, s. 3.

Suavî, yaralı olarak Beşiktaş muhafızlığına kadar yerden sürüklenerek götürüldü. Orada Hasan Paşa'nın amansız sopaları altında can verdi.

Müsademe yarım saat sürdükten sonra silah sesleri çat pat işitilmeğe başladı. Bu anda Abdülhamid bir köşeye büzülmüş, mukadder akıbete intizar ediyordu. İçeriye pür telaş ve soluk soluğa Hasan Paşa girdi. "Padişahım sayenizde ussâtı tepeledim," diye haykırdı. Abdülhamid birden bire canlanmıştı. Hasan Paşa'yı alnından öptü, göğsündeki nişanı çıkararak eliyle Beşiktaş muhafızının göğsüne taktı ve "Sadık kulumuz olduğun zaten malumumuzdur," dedi.[902]

Bunların manası şudur: Yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti, yeni kahramanlara ihtiyaç duyuyordu. Osmanlı tarihinin ve onun içinde yetişmiş kahramanların silinmesi icap ediyordu. Ali Suavî için de böyleydi.

Osmanlı saltanatına başkaldırmış kimseler Cumhuriyet döneminde kahraman sayılmaya başlandı.

Bu cümleden olarak Çırağan Hadisesi'nin yıldönemininde Halkevleri'nde Suavî'yi anma toplantıları düzenleniyor ve nutuklar söyleniyordu.

Bu nutuklardan biri de İhsan Sungu'ya aittir:

20 Mayıs 1942'de Ankara Halkevi'nde düzenlenen anma toplantısında konuşan Sungu'nun konuşmasını *Ulus* gazetesi 21 Mayıs'ta "B. İhsan Sungu'nun, büyük milliyetçi Ali Suavî hakkında dün Ankara Halkevi'ndeki değerli konuşmasının bir özünü aşağıya koyuyoruz," girişi ile yayınlamıştır.

Söz konusu konuşmanın sadece son paragrafını nakletmekle yetiniyoruz:

Osmanlı tarihinin Vahdettin'den sonra en murdar lekesi olan bir zalimden kurtarmak için canını millet ve hürriyet yolunda fedâ etmekle topu topu 39 sene süren hayatındaki bütün hatasını temiz kanıyla temizlenmiş olduğuna kaniyim.

Yüksek hatırası önünde hürmetle eğilirim.[903]

Ulus gazetesinin aynı sayısında, yine Suavî'nin ölüm yıldönümü münasebetiyle bir yazı yazan Kemal Zeki Gençosman isimli bir şahsın ifadeleri çok daha keskindir.

Suçu bu memleketi 33 yıl inim inim inleten Kızıl Sultan'a karşı ayaklanmış olmasıydı.

Ali Suavî halk, millet ve yurt duygularının kül bağladığı bir devirde kor kor yanan bir ateş gibi zalimi yakmış ve mazluma ışık tutmuştur. Suavî'yi Çırağan Sarayı önüne seren hainler, onun her kötülüğe ve ahlâksızlığa karşı isyana hazır ruhunu öldüremediler.[904]

902 A.g.*e*., no. 14, s. 6.

903 *Ulus*, 22 Mayıs 1942.

904 A.g.*e*. (aynı sayı).

Cumhuriyet döneminde Ali Suavî'yi yüceltmek için yazılan ilk kitap İsmail Hami Danişmend'e aittir. Danişmend'in, 1941 Eylül'ünden itibaren *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilen eseri 1942 yılında CHP Genel Sekreterliği tarafından *Ali Suavî'nin Türkçülüğü* adı altında basılmıştır.

Danişmend'e göre, "Ali Suavî mazide yaşamış istikbal adamlarındandır. Onun vücûdu Tanzimatçılarla ruhu bizimle muasırdır. 1839'dan 1877'ye kadar yalnız otuz sekiz sene yaşayabilen bu ateşten mahluk, teokrasi devrinde laiklik, mutlakiyet devrinde Cumhuriyet ve Osmanlılık devrinde Türklük, Türkçülük rüyaları görmüş, bu rüyalarını tabire çalışmış ve nihayet yine bu rüyalar uğrunda şehid olmuştur."

Suavî'nin şahsiyeti ile ilgili olarak da Danişmend şöyle diyor:

> Bu şehid iyi adam mıydı, yoksa fena adam mıydı?
>
> Tabii insan olarak o da bütün insanlar gibi bir takım iyiliklerle fenalıkların halitasıydı. Her halde onun kusurları herkesteki kusurlardı, fakat meziyetleri herkeste yoktu.
>
> Mutlakiyet onun ölümünü az gördüğü için mezarını bile yok etmişti. Fakat Ali Suavî'nin varlığı bu maddi yokluğa gömülmüş muhteşem bir mana halinde devam etti.[905]

Midhat Cemal'in, 1946 yılında yayınladığı *Sarıklı İhtilalci Ali Suavî* isimli eserde, Ali Suavî, Çırağan Vak'ası denen destanın kahramanıdır. Midhat Cemal Suavî'yi, Sultan Abdülhamid'e başkaldırmış olmasından dolayı sever, alkışlar; ancak eseri Danişmend'inkine nisbetle biraz daha ilmîdir.[906]

Falih Rıfkı Atay, 1951'de yayınladığı *Başveren İnkılapçı* ile Danişmend'i tasdik etmiştir.[907] O da laik, ilerici, inkılapçı, Türkçü, tevhid-i tedrisatçı, dalkavukluk ve keyfi idareye başkaldıran bir Suavî tipi çizmiştir.

Atay, Atatürk'ün kurduğu milli devleti, Suavî'nin düşüncelerinin gerçekleşmesi olarak kabul eder.

> Kuvvetlerimizin tutabileceği bir anayurt sınırları içinde sağlam ve devamlı bir devlet kurmak sadece hâkim milleti yetiştirmekle uğraşmak fikri, Ali Suavî'den Mustafa Kemal'e kadar havada kalmıştır.[908]

Suavî'yi halktan çıkma bir ihtilâlci olarak daha da takdir eden Atay "Ali Suavî bu toprağın ve halkın bağrından kopmuştur. Halbuki bizim teceddüt hareketimiz aristokratik bir karakter gösterir. Saray ve devlet imtiyazları arasında idi. İnkılapçılar sürülseler, hatta boğulsalar da paşadırlar, vezirdirler.

---

905 İ.H. Danişmend, *Ali Suavî'nin Türkçülüğü*, Ankara, 1942, s. 5.

906 *Sarıklı İhtilalci Ali Suavî*, İstanbul, 1946.

907 *Başveren İnkılapçı*, İstanbul, 1951.

908 *Başveren İnkılapçı*, İstanbul, 1951, s. 54.

Çoğu ya mutasarrıf, ya vâli, ya büyükelçi olarak "melkûp"tur. Halbuki Garp ihtilâlleri tarihlerinde gördüğümüz örneklere bizde belki de tek uyan fikir adamı Ali Suavî idi. Rütbesiz, sırmasız ve aç ölmüştür. Sokağa fırlamıştır, halkı ayaklandırmıştır, ihtilâl kanları içinde boğulmuştur,"[909] der.

Atay'ın Suavî hakkındaki son hükmü şudur:

> Ali Suavî, bir davayı sonuna kadar güden ve onun uğruna korkusuz, telaşsız gurur ve imanla başını vermiş bir inkılapçıdır. Ali Suavî, Türk İnkılâbı tarihinde eşsiz bir fikir kahramanlığı misali bırakmıştır. Mezarı yoktur; gönüllerimizde bir yeri olmalıdır.[910]

1962 yılında İlhan Tarus'un yazdığı *Suavî Efendi* isimli piyes Devlet Tiyatrosu Repertuvarı'nın 8. kitabı olarak Milli Eğitim Bakanlığı'nca basılmıştır.[911]

Üç perdelik bir oyun olan bu piyes 1962'de Devlet Tiyatroları'nda defalarca oynanmıştır.

Çırağan Baskını'ndan önceki komite faaliyetini konu alan piyeste Suavî Efendi'yi Baykal Saran oynamıştır.

Suavî Efendi'ye evindeki toplantılarda uzun uzun tiradlar yaptıran Tarus, onun kendi döneminde yadırganabilecek fikirlerini ön plan çıkarma ve ilerici bir molla tipi çizme çabasındadır. Ancak bu Suavî aynı zamanda İngilizlere hayrandır. Bir gün Nuri'ye, kendisi ne kadar ileri düşünürse düşünsün, orta sınıftan bir İngiliz kadar iyi düşünemeyeceğini söylemiştir. Piyeste Suavî'nin İngiliz karısı da vak'anın tertipleyicileri arasındadır.

Cumhuriyet döneminde Suavî'nin Türkçülüğünü ön plana çıkaran bir hayli makale vardır.[912]

En son Ataol Behramoğlu, araştırmamızdaki bilgileri esas alarak Ali Suavî isimli bir piyes yazarak yayınlamıştır.[913]

Suavî ile ilgili olarak yapılan bazı akademik çalışmalara tezimizin muhtelif kısımlarında yeri geldikçe temas ettiğimiz için burada, onları tekrar ele almıyoruz.

---

909 *A.g.e.*, s. 9.

910 *A.g.e.*, s. 64.

911 *Suavî Efendi* (Piyes), Ankara, 1962.

912 Bu makalelerden bazısı: Fahrettin Kırzıoğlu, "Ali Suavî'nin Hıyva Kitabı", *Orkun* dergisi, 1951, no. 25, s. 4-6; Ali Canib Yöntem, "Ali Suavî Nasıl Bir Adamdı", *Yakın Tarihimiz* mecmuası, cilt IV, no. 51, s. 353-355 (yazının yayınlandığı 51. sayının kapağında Suavî'nin resmi vardır); Fethi Gözler, "Ali Suavî'yi Tanımalıyız", *Türk Kültürü*, no. 64, 1968, s. 2; Ord. Prof. Süheyl Ünver, "Ali Suavî'nin Görüşüyle Türkler ve Türklük", *Hayat-Tarih*, no. 4, 1973, s. 7; Ercüment Kuran, "Ali Suavî'nin Hive Fi Muharrem 1290 Başlıklı Kitabı ve Osmanlı Devletinde Türkçülüğün Doğuşu", *Turkestan Als Historischer Factor und Politische Idee Ferstschrift für Baymirza Hayıtzu Seinem 70 Geburstag*, Köln, 1988.

913 Ataol Behramoğlu, *Ali Suavî*, Tekin Yayınları, İstanbul, 2019.

İKİNCİ BÖLÜM

ESERLERİ

Ali Suavî, yeri geldikçe de belirttiğimiz gibi, bir yığın eserinden bahsedildiği halde eserlerinin çoğu elimize ulaşmamış bir yazardır.

1866 yılının sonlarında, Rumeli'den İstanbul'a döndüğü zaman 127 eseri bulunduğunu, çoğunun küçük risaleler olup öğrencilerin ellerinde dolaştığını söyleyen Suavî'nin bu beyanına "Gazetecilikten Önceki Yayınları" başlığı altında temas etmiştik. Suavî'nin 27-28 yaşlarında 127 eser veya risale yazıp yazamayacağı, eğer hakikaten yazdıysa niçin bulunamadığı sorularına da aynı başlık altında cevap aramıştık.

Burada yazarın elimizde mevcut olan eserlerinin tanıtımı yapılacak, adı zikredilen, ancak bulunamayan eserleriyle ilgili olarak gerek kendisinin, gerekse başka kaynakların verdiği bilgiler aktarılacaktır.

Önce, Suavî'nin mevcut veya adı zikredilen eserlerinin bir sınıflandırmasını yaparak onları topluca görmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Kitap ve risaleler

a) Elde mevcut olanlar

b) Suavî veya başka kaynaklar tarafından sözü edildiği halde bulunamayanlar

c) Suavî'nin telif veya tercümeye başlayıp yarım bıraktığı eserleri

d) Telif veya tercümeye niyetlendiği eserler

Süreli yayınlar

a) Koleksiyonları elde mevcut olanlar

b) Adı olup da bulunamayanlar

c) Kendi neşrettikleri dışında yazı yazdığı gazete ve dergiler

Kitap ve risaleler

Elde mevcut olanlar

Telif eserler:

1. *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal* (Filibe-1865)
2. *Santorin Risalesi* (Filibe-1866)
3. *Hukuku'ş-Şevâri'* (İstanbul-1908)
4. *Defter-i Amâl-ı Ali Paşa* (Paris-1871)
5. *Türkiye Fi 1288* (Salnâme) (Paris-1871)
6. *Mısır Fi 1288* (Salnâme) (Paris-1873)
7. *Türkiye Fi 1290* (Salnâme) (Paris-1873)
8. *Hive Fi Muharrem 1290* (Paris-1873)
9. *Le Khiva* (*Hive*'nin Fransızcası) (Paris-1873)
10. *Nasır-ed-Din Chah D'IRAN* (Paris-1873)
11. (I) *A Propos de L'Herzégovine* (Paris-1875)
12. (II) *A Propos de L'Herzégovine* (Paris-1876)
13. (III) *A Propos de L'Herzégovine-Monténégro* (Paris-1876)
14. *Question of The Day-Turk or Christian*[1] (Londra-1876)

İlâvelerle yayınladığı eserler:

15. *Tacryr Ou Relation de Mohammed Effendi* (Fransızca-Türkçe) (Paris-1872)
16. *Le Tableau de Sébés-Lugaz-ı Kabis* (Arapça) (1873-Paris)
17. *Takvimü't-Tevârih* (Türkçe) (1874-Paris)

Tercümeleri:

18. *Giyotiyos'un Ahlâka Aid Risalesi'nin Tercümesi* (1863-?)
19. *Arabi İbare Usûl'l Fıkıh Tercümesi* (Londra-1868)
20. *David Urquhart Efendi'nin Bu Kere Umûr-ı Ecnebiyye Komitelerinden New Castle Cemiyeti'nin Reisi Mister Crawshay'e Yazdığı Tahrirât-ı Nesâyih-âyâtın Kendi Kalemiyle Olan İngilizce Aslından Lisan-ı Osmanîye Tercümesi* (Paris-1875)
21. *Huzûr-ı Şevket-Mevfûr-ı Padişahiye İngiltere Umûr-ı Ecnebiyye Komiteleri Canibinden Seksen Dört Buçuk Milyon Liralık Hakk-ı Düyûn Lâyihasını Kabul Niyazıyla Arzuhal* (Paris-1876)

1 Adı geçen eser, G.B. Saint Clair adına yayınlanmıştır.

Suavî veya başka kaynaklar tarafından sözü edildiği halde bulunamayanlar:

1. *Nesâyih-i Ebû Hanife Şerhi*
2. *Irakî'nin Siyer-i Elfiyesi Üzerine İki Cild-i Kebir Şerh*
3. *Şibbaku'l-Ulûm*
4. *Mektuplar*
5. *Makamât Tarzında Kendi Hayat Hikâyesi*
6. *Tarih-i Fars*
7. *Buharî'nin Usûl-ı Cedid Üzere Tanzimi*
8. *Fazl ve Hesabü't-Tamam ve't-Tefâzel*
9. *Mevzuâtü'l-Ulûm Tercümesi*
10. *Cevâmi'-i İlmü'r-riyazî Tercümesi*
11. *Uhdî'nin Terci-i Bendi*
12. *Sen de Gemidesin*
13. *Ahvâl-ı Hâzırayı Ta'rif Eden Münşiyâne Bir Risale*
14. *Müslümanlık Terakkiye Mâni Değildir*
15. *Kayde'l Mevcûd Sayde'l-Mefkûd*
16. *Ulemâ (Terâcim-i Ahvâl-ı Ulemâ)*
17. *Almanak (Politik ve İstatistik)*
18. *Dörtyüz Hikmet*
19. *Dendere Hikâyesi*
20. *Maliyeye Dair Yedi Cüz Eser*
21. *Şerh-i Hadis-i Mirac el-İbni Sina*
22. *Fransızların (1870 Alman-Fransız Savaşı) Mağlubiyetinin Sebeplerine Dair Bir Risale*
23. *Harita-ı Kevâkib-i Seyyâre*
24. *Heredot Tarihi*
25. *Fenn-i Tanzim-i Defter*
26. *Preuve de L'existence de Dieu*
27. *Tarîk-ı Necat*
28. *Tarih-i Efkâr*
29. *Muhtasar-ı İhyâ-yı Ulûm Tercümesi*
30. *Bulgaristan Meselesi* üzerine yazılıp Poujade adına yayınlanan Fransızca eser
31. *Devlet 116.5 Milyon Borçtan Kurtuluyor*
32. *Muharrerât-ı Nâdire*
33. *Tahrirât-ı Suavî Âlâ Tarih-i Türk*
34. *Ta'rifatü'l-Suavî*

Suavi'nin telif veya tercümeyle başlayıp yarım bıraktığı eserleri:

1. *Muhakemetü'l-Lugateyn Tercümesi*
2. *Yayalar* (Piyes)

Telif veya tercümeye niyetlendiği eserler:

1. *Keşşâf-ı Istılahât-ı Fünûn*
2. *Fetâvâ'yi Alemgîriye*
3. *Asiatic Society'lerin Faydalı Neşriyatı İle İlgili Kılavuz*

Süreli yayınlar:

a) Koleksiyonları elde mevcut olanlar

1. *Muhbir* (İstanbul-55 sayı) 25 Şaban 1283 (1 Ocak 1867); 23 Muharrem 1284 (27 Mayıs 1867)
2. *Muhbir* (Londra-50 sayı - 31 Ağustos 1867 - 3 Kasım 1868)
3. *Ulûm* (Paris-25 sayı) (15 Temmuz 1869 - 1 Eylül 1870)
4. *Muvakkaten Ulûm Müşterilerine* (Lyon-Marsilya-10 sayı) (30 Eylül 1870 - Ocak 1871)
5. *Kamûsu'l-ulûm ve'l-Ma'arif* (Ansiklopedi) (Paris-5 fasikül) (1 Temmuz 1870-1 Eylül 1870)

b) Adı olup da bulunamayanlar

1. *Bâbıâli* (Gazete)
2. *Mehdî* (Gazete)
3. *Lâ'netullahi âla'z-zalimin* (Gazete)

Neşrettikleri dışında yazı yazdığı gazete ve dergiler:

Türkçe gazeteler:

- *Tasvir-i Efkâr*
- *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*
- *Hürriyet*
- *İttihad*
- *Vakit*
- *Basiret*
- *Ümran*
- *Sadakat*
- *Müsavat*

Arapça gazete:
- *El-Cevâib*

Fransızca gazete ve dergiler:
- *Le Memorial Diplomatique*
- *Extrait du Bulletin de La Societê Geographie*

İngilizce gazeteler:
- *The Diplomatic Review*
- *The Morning Post*

İtalyanca gazete:
- *Le Rome*

Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal (Tedbir-i Servet)

Yazar, bu eseri hakkında şunları söylemektedir: "Filibe'de bulunduğum bir aralık, *İhya*'nın mal kitabından tedbir-i servete dair bazı ifadatını bi't-tahric Türkçe bir risale yazmıştım. Bu risale bir vakit *Tasvir-i Efkâr*'dan tefrikaya tabi olunmuştu."[2]

Yukarıda "Gazetecilikten Önceki Yayınları" başlığı altında, Namık Kemal'in Filibe telgraf memuru Rüştü Bey'e yazdığı mektupta adı geçen risaleye dair övücü sözlerini zikretmiştik.

Tasvir-i Efkâr'ın 333-338. sayılarında[3] "Ehemmiyet-i Hıfzı Mal hakkında meşâhîrden bir zatın te'lifatından bir risaledir" kaydıyla bu risale Suavî'nin adı belirtilmeden yayınlanmıştır.

Osmanlı Müellifleri'nde bu eserden *Tedbir-i Servet* olarak söz edilmiştir.[4] Söz konusu tefrikayı biz risale şeklinde göremedik. Yazarın kendisi yukarıdaki ifadelerinde "Tedbir-i Servet'e dair bir risale" dediğine göre, bu eserin isminin *Tedbir-i Servet* olması da muhtemeldir.

Bu eserde kullanılan dil dönemin klasik dilidir. Yazarın sonraki eserlerinde gördüğümüz, hemen hemen bugünkü Türkçeye yakın kısa ve yalın cümleleri bu risalede yoktur. Cümleler yer yer uzun ve dil nisbeten ağırdır.

Eser, dört bölüme ayrılır: Birinci Bölüm: Tenbih (Mal Kelimesinin Ma'nası). İkinci Bölüm: Mukaddime (Mahiyet-i Dünya). Üçüncü Bölüm: Netice (Hakikat-ı Mal). Dördüncü Bölüm: Hâtime (Ehemmiyet-i Hıfz Beyanındadır).

---

2 *Ulûm*, no. 7, s. 377.

3 *Tasvir-i Efkâr*, 5 Cemaziyelevvel 1282 (26 Eylül 1865); 23 Cemaziyelevvel 1282 (14 Ekim 1865).

4 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1334, s. 329.

Yazar, insanın "dünya-yı zâhire" ve "dünya-yı bâtına" diye birbirinden ayrılması mümkün olmayan iki dünyasının bulunduğunu ve özellikle zahirî dünyasında maddeye yani mala ihtiyaç duyduğunu söyler.

Elektrik, araba, telgraf vs.'nin de insanın emrine verilen binek hayvanları gibi nimet olduklarını belirten Suavî, malın hayattaki vazgeçilmezliğine rağmen onun için yolsuzluk yapmanın, başkasına zillet göstermenin, dilencilik etmenin İslâm dini açısından çirkinliğine değinir.

Eserde, dünya malı için falcılık yapmanın, muska, varaka yazmanın, insanların malını veya teveccühünü kazanmak için va'z ve nasihat etmenin de soygunculuk olduğu belirtilmiştir.

Suavî, döneminin az gelişmiş, tıbbî imkânlarına rağmen kocakarı usulü tedaviye karşı çıkar, "ottan çöpten devâlar" dağıttıklarını iddia edenleri de soyguncular sınıfına sokar.

Eserin son bölümünde İslâm dininin mal ve servete verdiği önem ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerle belirtilmiş, zekât ve hac gibi İslâmın beş şartından ikisinin mala dayalı ibadetler olduğuna dikkat çekilmiştir. Cami, okul, kütüphane inşa etme, yol açma, hastahaneler, çeşmeler yapmanın ve yaptırmanın servete bağlı olduğunu söyleyen yazar, İslâm dininin medeniyete verdiği önem üzerinde durur.

Malın insana emanet olarak verildiğini, onu israf etmenin, sefahate harcamanın günah olduğunu söyleyen Suavî, israf sonucu çulsuz kalıp, sözde Allah'ı zikretmek için tekkelere, manastırlara kapanmayı, çalışmadan ibadeti deli saçması olarak niteler.

Risale şöyle biter:

Bir nasihattır sözüm hıfz eyle anı haşre dek
Gûşvâr-ı gevher et, gûşundan asla etme tek
Malı cem' et, cehd eyle israf kılma sakla pek
Düşmana kalırsa kalsın dostuna muhtaç olma tek

Santorin Risalesi

Bu esere kitapçık halinde rastlayamadık. *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*'te tefrika halinde bulunmaktadır. Yazar, Filibe'de bulunduğu sırada bu eseri yazdığını söylemektedir.[5] *Rûznâme*, tefrikayı yayınlamaya başlarken Suavî'nin adını vermeden onu okuyucuya şöyle takdim etmiştir: "Santorin kurbunda zuhur eden cezirenin sebeb ve hikmeti ve volkan hali mebhasıyla bazı fevaidi hâvi bir hâkim, edib ve lebibin kaleme aldıkları risale-i muhtasara la ecli't-tab' matbaamıza gönderilmiş olduğundan teberrükan tab' ve temsil olundu."

5 *Ulûm*, no. 10, s. 599.

Tefrikanın bitiminde "Suavî" şeklinde bir imza vardır. Suavî bu risalede Akdeniz'de bulunan Santorin adasının yakınında volkanik bir patlama sonucu ortaya çıkan bir yeni adanın oluşumundan hareketle volkanlar hakkında bilgi vermektedir. Santorin yakınında ortaya çıkan Serasiye adasının dışında volkanik hareketler sonucu ortaya çıkan diğer ada ve adacıklar hakkında da risalede bilgiler verilmektedir.[6]

Hukûku'ş-Şevâri'

Suavî bu eserinden hiçbir yayınında söz etmez. 1324 (1908) yılında Kolağası Ahmed Kamil tarafından Sırat-ı Müstakim Kütüphanesi'nin 3. kitabı olarak basılmıştır. 16 sayfalık bir risaledir.

Abdurrahman Adil söz konusu eserin 1282'de (1865) yazıldığını söyler.[7] Ahmed Kamil'in yayınladığı kitapçıkta eserin ne zaman yazıldığı belirtilmez. Eserin diline bakılırsa Suavî'nin bu eseri gazeteciliğe başlamadan önce yazdığı tahmin edilebilir. Eserin dili *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal* risalesinin dili ile hemen hemen aynıdır. Eserde zamanın hükümeti hakkında övücü sözler söylendiğine bakılırsa yazarın bu eseri hükümetle henüz kapışmadığı bir dönemde yazdığı anlaşılır.

Eseri için "Hüccetü'l-İslâm İmam Gazalî Rahmetullahi Aleyh Hazretlerinin İhyâ-yı Ulûm nam kitabının 'Babe'l-Münkirate'l-Şevari' faslının tercümesidir," diyen Suavî, İmam-ı Gazalî'nin sözlerine geçmeden önce temizlik, tertip, düzen ile ilgili ayet ve hadisleri zikreder.

Sa'd (R.A.)'dan rivayet edilen "Hanelerinizin önünü, etrafını tathir ediniz. Çünkü taife-i Yehûdun bu temizliğe himmetleri yoktur. Yani taife-i mezbûre gibi pis ve erbâb-ı telvis olmayınız" meâlindeki hadis-i şerifi nakleden yazar, "El-haletü hâzihi Yehûd mahallesinden geçenlerin ta'affünattan burunları düşer," der.

Eserde, işyerlerini rastgele inşa edip yolları tıkayanların, gelişigüzel yapılaşmaya müsaade edenlerin en büyük zulmü işlediği, amme arazisine tecavüz etmenin büyük vebal olduğu İmam-ı Taberanî'den rivayet edilen hadislerle açıklanır.

Yazarın İmâm Gazalî'den tercüme ettiklerini iki maddede toplayabiliriz.

1. Yolları işgal etmek, yollara cumba çıkarmak, süprüntü atmak, direk dikmek, sokağa su akıtmak, kuduz köpeği açıkta bırakmak vs. İslâm dinince men edilmiştir.

---

6 *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, no. 417-420, 4-7 Haziran 1866.

7 "Ali Suavî", *Hadisât-ı Hukûkiye*, cüz 11, s. 146.

2. Adem-i tazyik, adem-i telvis (Ammeye ait mahalleri ferahlatmak, tıkamamak, kirletmemek, güzelliğini bozmamak esastır).

Bu risalenin sonunda hükümete dair sözlerden bu eserin adeta bir sipariş üzerine yazıldığı intibaı uyanabilir:

> Binaberin kürsî-î imamette kaid bir vâiz-i muhlis ve esleh-i halimiz için bizi irşad ve terbiye eden şefkatli babamız makamında bulunan bir hükümet-i seniyyenin bize bu bâbda irad ile ihsan buyurmakta olduğu nesâyih-i müessire ve evâmir-i akideyi işittikçe can kulağıyla dinleyip levâzım-ı insaniyet ve teklifât-ı şer'iyyeden bulunan mebhüsede kat'a tekâsül göstermemeliyiz (s. 16).

Bu eserle ilgili olarak A. Adil'in değerlendirmesi şöyledir:

> Ali Suavî medeniyet-i İslâmiyye esasâtı üzerine yürünerek i'marât ve tekemmülât icrasına taraftar idi. 1282'de kaleme aldığı Hukûku'ş-Şevari' risalesi de bu fikre hizmet eylediğine bürhandır. Hukûku'ş-Şevari', ulemâ-yı fıkhın akvâlinden mürekkep olarak ilk Türkçe yazılmış bir belediye nizamnâmesi hükmündedir.[8]

Eserle ilgili çeşitli yazarların değişik yorumları vardır.[9]

Defter-ı A'mâl-ı Âli Paşa

Yeni Osmanlıların esas hedefi Âli Paşa, öldükten sonra da Suavî'den kurtulamadı.

Sağlığında *Hürriyet* gazetesinin 78. sayısında onu "zalim", "kâfir" ilân edip katline fatva veren Suavî, ölümünden sonra da kendince günah defterini yayınlar.

Suavî her ne kadar David Urquhart ve Le Play'ın tesiriyle ihtilâlci mizacını zorlayarak, geçici de olsa, bastırmakla beraber, "reform yapıyoruz" diye Batılı sefirlerin emriyle hareket ettiğine inandığı Âli Paşa'yı asla affetmemiştir.

Fuad Paşa, Âli Paşa'nın icraatına ortak olmakla beraber Ziya Paşa gibi Ali Suavî de onun aleyhinde çok az bulunmuştur. İkisinde de Âli Paşa düşmanlığı çok aşırı bir noktadadır.

---

8 "Ali Suavî", *Hadisât-ı Hukûkiye*, cüz 11, s. 146.

9 Midhat Cemal, eseri Suavî'nin ileri görüşlülüğüne yorarken, Behice Kaplan tam aksine, Şinasi ve Namık Kemal'in şehircilikle ilgili konuları Avrupaî düşüncelerle ele aldıklarını, Suavî'nin ise meseleye Şark zihniyeti ile yaklaştığını ve söz konusu eserde konu ile ilgili ayet, hadis ve İslâm kitaplarında ne varsa bir araya getirip şerh ettiğini belirtir ve şu hükme varır: "Suavî'nin en medeni bir meselede dahi iskolastik olduğunu göstermek bakımından şayan-ı dikkattir". Bkz. Midhat Cemal Kuntay, *Sarıklı İhtilalci Ali Suavî*, İstanbul, 1946, s. 187; Behice Kaplan, *Ali Suavî*, İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü, basılmamış mezuniyet tezi, 1944, s. 60.

Suavî'nin Âli Paşa hakkında yazdıklarında mübalağa payı bulunmakla beraber bazı iddiaları düşündürücüdür.

Defter-i A'mâl-ı Âli Paşa muhtemelen 1871 veya 1872 yılında Paris'te basılmıştır. Eserde baskı tarihi yoktur. Âli Paşa 6 Eylül 1871'de vefat ettiğine göre, söz konusu kitapçığın aynı yılın sonlarında veya 1872 başlarında yayınlanmış olması muhtemeldir. Çünkü eserin giriş kısmındaki ifadeler, Âli Paşa'nın ölümünün üzerinden çok zaman geçmeden yazıldığını göstermektedir.[10] Eser, 1325'te (1909) Kolağası Ahmed Kemal Bey tarafından *Âli Paşa'nın Siyaseti* adı altında yeniden basılmıştır.

Suavî'nin bu 27 sayfalık risalede tamamen Âli Paşa'ya mal ettiği günahlar, aslında Osmanlı bürokrasisinin çeyrek asırlık bilançosunun eksiler kısmıdır.

Kitapçığın kapaktan sonraki sayfasında, Sultan Abdülaziz'in Âli Paşa'nın ölümünden sonra söylediği rivayet edilen "Vay... herif bir yıl daha kalaymış devleti batıracakmış," sözlerine yer verilmiştir.

Eserde Âli Paşa, Âli Paşa olarak değil, sürekli Kapıcızâde adıyla geçer. Yazar, Âli Paşa'nın sadaretini muhakeme etmek üzere eskilerin devlet adamlığı anlayışını sıralayarak konuya girer. Buna göre:

1. Vezirler önceleri bizzat yaptıklarından, hatta kendi sorumluluk alanları içerisinde başkalarının yaptıklarından kendilerini sorumlu hissederlerdi.
2. Meseleler bir divanda görüşülür, istişare sonunda bir karara bağlanırdı.
3. Dış müdahalelere boyun eğilmez, karşı konulur ve şer'-i şerife göre hareket edilirdi.

Buna karşılık Âli Paşa yaptıklarından sorumsuz, kendi başına karar veren ve dış müdahalelere boyun eğen bir devlet adamıdır. Söz konusu kitapçıkta Suavî'nin Âli Paşa'ya yönelttiği tenkitler şöyle özetlenebilir:

Âli Paşa devletin başına bir konferanslar gailesi sarmıştır. Osmanlı ülkesinde vatandaşlar arasında kavga olsa hemen İngiliz, Alman, Fransız, Rus murahhaslar gelir, onlar karar verirler.

Islahat Fermanı gayrimüslimlere ve yabancılara verilmiş bir imtiyazlar fermanıdır. Bunun sorumlusu Âli Paşa'dır. Nitekim Reşid Paşa da Islahat Fermanı'nın her meselede yabancılara, iç işlerimize müdahale hakkı verdiğini anlamış ve bunu açıkça söylemiştir.[11]

---

10 *Hive* eserinin Fransızcası olan *Le Khiva*'nın arka kapağında Suavî'ye ait satılık kitapların bir ilânı vardır. Burada *Biographie d'Ali Pacha* isimli bir eserin de ilânı mevcuttur. Bu eser *Defter'i A'mâl-ı Âli Paşa*'nın Fransızcası olabileceği gibi, Türkçe eserin Fransızca ilânı da olabilir.

11 Reşid Paşa'nın, Ali Paşa yönetiminin aleyhinde tenkitlerini de içine alan hatıraları *Mémories de Rechid Pasha* adıyla 1868'de Yeni Osmanlılar tarafından Londra'da *Hürriyet* matbaasında basılarak dağıtılmış ancak Ali Paşa adı geçen eserin ülkeye girişini yasaklamıştır (bkz. P.R.O. F.O.

Yabancılara emlâk satışı, mahkemelerin birleştirilmesi ve diğer birçok nizamnâmeyi Âli Paşa Fransızcaya tercüme etmiş, sultan imzalamıştır. İcraat Âli Paşa'ya, mes'uliyet ve ülkedeki insanlara, kırgınlıklarından dolayı muhatap olma Padişah'a aittir. Nizamnâmelerin aslı ile Fransızcaları arasında bir hayli fark vardır.

Âli Paşa devleti yabancı elçilere râm etmiştir. Ülkede yaşayan yabancılar Âli Paşa sayesinde birinci sınıf insan, Osmanlı vatandaşı ikinci, üçüncü sınıf insan olmuştur. Onlar adam öldürseler tevkif bile olunmazlardı.

Âli Paşa, maliyenin altını üstüne getirmiş, kendisi bir kapıcı oğlu olduğu halde devletin malından servetler yapmıştır.

Müslümanların kanlarıyla alınmış kaleler, topraklar Âli Paşa tarafından "küffara" hibe, hediye edilmiştir.

Âli Paşa, özellikle Girit'e giderken aldığı kararlar yüzünden adadaki Müslümanların zulüm görmesine sebep olmuştur.

Paris Konferansı'nın 11. maddesi Rusya'nın Karadeniz'de donanma bulundurmamasını, 9. maddesi ise yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmemelerini karara bağlamışken ve bu konferansta Osmanlı delegesi Âli Paşa iken, aynı Âli Paşa sayesinde yabancılar o kadar içişlerimize burnunu sokmuştur ki mahkemelerin birleştirilmesinden polis nizamnâmesine kadar pek çok karar İngiliz Elçisi Stratford Canning'in kaleminden çıkmıştır. Diğer taraftan Âli Paşa vefat etmeden önce de 11. maddeye rağmen Karadeniz'i Rus donanmasına açmıştır.

Islahat Fermanı'nın metnini İngiliz, Fransız ve Avusturya elçileri kaleme almışlar, Âli Paşa'ya metni tercüme etmek düşmüştür.

Âli Paşa, devletin aleyhindeki icraatları için bile Padişah'tan ihsanlar, paralar koparmıştır.

Korkunç miktarlarda dış borç alan Âli Paşa devletin, dışarıya karşı pazarlık ve direnme gücünü yok etmiştir.

Suavî'nin Âli Paşa hakkındaki son sözleri ise şöyledir:

> Bunca ihanetleri eden Âli Paşa acaba ne ceza gördü? Evet, vefatına kadar ihanetlerini beyan babında 47.760 satır gazete ve resâil tahrir ve neşr olundu.
>
> Evet, üç ay kadar karnı gâh iner, gâh şişer hastalık çekerek öldü ve cenaze namazından sonra İmam Efendi cemaate hitaben "nasıl bilirsiniz" diye adet üzre sual eyledikçe bir hamiyetli insan "en fena insandı, bu mülkü harap etti" diye bağırdı. Ona da Zabtiye Müdürü Hüsnü Paşa dayak attırdı.
>
> Şimdi tab'-ı selim ile düşünelim. Mutlak adalet var mı, yok mu, yani herkes ettiğinin cezasını çekecek mi? Adalet mutlaka var, herkes âmâlinin ceza-

195-898, no. 273, 404, 410 ve P.R.O. F.O. 195-832, no. 832).
Bu yasaklama için ayrıca bkz. BOA.HR.İD..1429/37.

sını çekecek öyle ise yahu Allah var, öyle ise yahu bir yevm-i ceza var. Zira kapıcızâde âmâline mukabil olacak derecede ceza görmedi, herif elbette cezasını görecek (s. 27).

Salnâmeler

Suavî, 1871-73 yılları arasında biri Mısır'a ait olmak üzere üç tane salnâme yayınlamıştır.[12] Bursalı Mehmed Tahir Ali Suavî'nin 1289 yılında bir *Türkiye Salnâmesi* yayınladığını söylerse de bütün arama ve incelemelerimize rağmen ne böyle bir Salnâmenin kendisine, ne de böyle bir Salnâmenin yayınlanmış olduğuna dair bir ipucuna rastladık.

İlk yayınlanan Salnâme *Türkiye fi sene 1288*'dir. Söz konusu Salnâmenin adı ve konu başlıkları Fransızca olarak verilmiştir.

Fransızca başlıkta, "Türkiye 1871"; alt başlıkta ise "Coğrafî, Ziraî, Endüstriyel ve Ticarî açıdan Türkiye" ifadelerine yer verilmiştir.

1290 (1873) yılı *Türkiye Salnâmesi* daha geniş olup *1288 Salnâmesi*'nin hacim olarak tam iki katıdır (52-104 s.). *1288 Salnâmesi*'nde sadece Türkiye'yi tanıtıcı bilgilere yer verilirken *1290 Salnâmesi*'nde yılın teferruatlı bir takvimi verilmiş, hicrî, miladî, rûmî ve kıbtî takvimlerinin ne olduğu ve özellikleri açıklanmıştır.

Miladî tarihlerin hicrî tarihlere, hicrî tarihlerin miladî tarihlere çevrilmesi bol örneklerle izah edilmiştir.

Yazar, salnâmelerde sadece bilgi vermekle yetinmemiş, çoğu zaman konularla ilgili yorum ve tenkitlerde de bulunmuştur.

Meselâ 1288 Salnâmesi'nde, İstanbul'un ve İstanbul'daki sanat eserlerinin harikulâde güzellikleri anlatıldıktan sonra, sokaklarının dar ve pis olması, evleri ahşap olduğu için her an yangınlara maruz bulunması tenkid edilmiştir (s. 24).

Aynı salnâmede sanayi ve ziraatın gelişmemesinin sebepleri üzerinde durulur, geçmişten miras kalan vasıta ve tekniklerin geliştirilmeden sürdürülmesi, Avrupa'da fabrikasyona karşılık bizde el emeğinin maliyeti yükseltmesi, ihracat vergisinin yüksek olması tenkid edilir.

Suavî, *1288 Salnâmesi*'nde, ticaretin yabancıların tekelinde bulunmasını ve onlara bu konuda tanınan imtiyazları tenkid eder.

Türkiye Fi 1288'de yer alan konu başlıkları şunlardır:

- Mevki ve Ahali
- İklim ve Hasılat, Nebat-Hayvan ve Maden

12 Türkiye'de bir şahıs tarafından çıkarılan ilk salnâme Suavî'ye aittir. Ebuzziya Tevfik'in sonradan çıkardığı salnâmelerde Suavî'nin salnamelerindeki planı uyguladığı görülmektedir.

- Enhâr
- Turûk ve Mesâlik
- Sanayi, Destgâh, Kârhâne, Ocak
- Sefain-i Ticariyye
- Ticaret limanları
- Ticaret
- Mizan ve Mikyas
- Banka ve Kumpanya
- Gümrûk

1290 Salnâmesi'nde yer alan konu başlıkları:
- Yılın teferruatlı takvimi
- Tarih-i Hicrî
- Miladî tarihleri
- Miladî Tarihleri Hicrî'ye, Hicrî Tarihleri Miladî'ye Çevirme Usulleri
- İstatistik ve Ziraat ve Ticaret ve Sanat Salnâmesi 1290
- Mevki
- Arazi
- Ahâli
- Taksim-i idare
- Vilâyet
- İklim
- Hâsılât-ı Araziyye
- Senevî Vâridât
- Maden
- Enhâr
- Turûk ve Mesâlik
- Müzakerede Olan Şimendifer
- Telgraf
- Sanayi
- Sefâin-i Ticariyye
- Ticaret limanları ve iskeleler
- Postahaneler
- Hanlar ve oteller
- Gazeteler
- Tüccar
- Vilayetlerin Ticari Durumu ve Geçim Kaynakları
- Türkiye İle Külliyetli Ticaret Eden Ülkeler
- Meskûkât
- Mütedavil Olan Meskûkât-ı Muhtelifenin Ta'rife-i Kıymetleri

- Maliye
- Asker
- Sefâin-i Harbiyye

1290 Salnâmesi'nde, hemen hemen her başlık altında, yazarın o konuya dair görüş veya tenkitleri yer alır.

Suavî'nin Paris'te yayınladığı 3. salnâme *Mısır fi 1288* isimli salnamedir. 69 sahife olan salnâmede genel olarak Hidiv İsmail Paşa ve Mısır yönetimi övülmüştür.

Suavî'ye göre, "bilcümle kıtaât-ı İslâmiyye arasında Mısır'ın itibar-ı malîsi yolundadır" (s. 62).

Mısır yönetimindeki veraset meselesine de diyeceği olmayan yazar, para aldığı Mısır Hidivi'nin hiçbir konuda tenkidine girişmez.

> Mısır hükûmeti âl-i Muhammed Ali'ye veraset tarikıyle münhasır. Bu veraset hâliye Hidiv-i Mısır İsmail Paşa hazretlerinin doğrudan doğruya evlâdınadır. Elveym Veliahd Tevfik Paşa, Mısır Bâbıâli'ye senevi maktu' ve diğer bazı şürût ile irtibatı var (s. 2).

Mısır'ın Şûrâ-yı Nüvvabı (Millet Meclisi), Süveyş Kanalı'nın açılması ve diğer gelişmeler tanıtılır ve övülür.

Salnâmedeki konu başlıkları şunlardır:

- Hükûmet
- Mevki-Vahât
- Mısır Sekenesi
- Taksim-i İdare
- İklim
- Nil-Mikyas-ı Ravza
- Hasılat
- Göl
- Enhâr
- Kervan Yolları
- Telgraf
- Sanayi
- Sayd
- Ticaret limanları ve iskeleler
- Süveyş Kanalı
- Portsa'id
- İsmailiye
- Süveyş

- Ticaret
- Meskûlât
- Mikyas, Mihyal ve Mîzan
- İtibar-ı Mali ve Mekabele

Hive Fi Muharrem 1290

Bu eser 1873 yılında Paris'te yayınlanmıştır. Aynı yıl *Le Khiva* (*en Mars 1873*) adıyla Fransızca tercümesi de çıkmıştır.

Ali Suavî'nin böyle bir eseri niçin yazdığını tesbit ettikten sonra eserin tanıtımına geçmek daha uygun olacaktır.

Yazarın hayatının çeşitli safhaları üzerinde dururken onda Rus meselesinin bir fikrisabit olduğunu belirtmiştik. 1873'e gelmeden, İstanbul'da yayınladığı *Muhbir*'de, Londra *Muhbir*'inde, *Ulûm*'da ve ağırlıklı olmak üzere de *Muvakkaten*'de Suavî, Rusya'nın Asya ve Avrupa'daki yayılmacılık emellerine dikkat çekmiş ve sürekli olarak hem Avrupa'yı, hem de ülkesini bu tehlike konusunda uyarmıştır.

Yazar, Londra'da Rus düşmanlığı ile tanınan David Urquhart'la tanışıp onun yakın çevresine de girince bu fikirleri iyice kuvvetlenmiştir. Üstadı Urquhart'ın Rus düşmanlığını Suavî şu cümlelerle ifade eder: "İngiltere'de Urquhart Şark'ta her ne zarar zuhur etse 'Rusya yaptı' der."[13] Kendisi ikisine de hak verir. Gerçekten Urquhart'ın pek az siyasi makalesi vardır ki Rusya'nın Türkiye ve Avrupa için oluşturduğu tehlike söz konusu edilmemiş olsun.

Suavî'nin herkes üzerine yazdığı üç eser ise Bulgar isyanına dair kaleme aldığını söylediği, birini bulamadığımız, iki eserin yazılışı konusunda destek veren Urquhart, muhtemeldir ki, *Hive*'ye ve özellikle Fransızca tercümesine de yardım etmiş olsun. *Le Khiva*'daki dil Fransız filologları tarafından profesyonelce bulunmaktadır. Bu da gösterir ki, Suavî'ye ana dili Fransızca olan ve Fransızcayı ana dili gibi kullanabilen birisi yardım etmiş veya doğrudan eseri Fransızcaya çevirmiştir. Urquhart orta öğrenimini İsviçre'de yapmıştı ve Fransızcayı ana dili gibi yazıp okuyabiliyordu.

Suavî'nin *Hive*'yi yazmasındaki temel amaç, kendi iç problemlerinden dolayı Doğu'daki Müslümanları ihmal etmiş olan Osmanlı yönetimini uyarmaktır. Gerçekten de Sultan Abdülaziz'in saltanatı döneminde, en azından Âli Paşa hayatta iken, ne Doğu'daki Türk-İslâm toplulullklarına, ne de diğer İslâm devletlerine gerekli ilgi gösterilmiş, yahut gösterilebilmiştir. Orta Asya'da, Çin'in ve Rusya'nın baskısı altında inleyen Türk hanlıklarının İstanbul'a, "Halife-i rûy-ı zemin"e gönderdikleri elçiler çoğu zaman sıcak ağırlama ve uğurlamalardan öteye ciddî manâda bir destek bulamamışlardır. Ni-

13 *Ulûm*, no. 20, s. 1231-1232.

tekim Henry Elliot, 1867 Aralık'ındaki bir raporunda bu konuya temas ederek, Osmanlı Hükûmeti'nin Yakup Han'dan gelen elçiye şatafatlı bir ağırlama ve uğurlamadan öteye destek vermediğini ifade eder.[14]

Reform bahanesiyle hiç eksilmeyen Batı baskısı, Balkanlar'daki rahatsızlıklar, Girit Asyanı, istese de, Osmanlı Devleti'ni dışarıdaki Müslümanlara yardım edemez hale getirmiştir. Orta Asya'daki Müslümanların acıklı durumu, genel olarak, oralardan gelen dervişler tarafından öğrenilmiş, dindar halk arasında onlara karşı sempati ve sadece manevi de olsa, desteği arttırmıştır.[15]

Cevdet Paşa *Tezakir*'inde, bu tarihlerde Orta Asya Müslümanlarına karşı İstanbul'da uyanan duyguları ve yapılan temasları anlatır.[16]

Her ne kadar 1871'den sonra özellikle Yakup Han'a bazı askerî mühimmât ve personel takviyesi yapılmışsa da[17] bu, Osmanlı Devleti'nden, belki de yükselme devirlerinden kalan bir alışkanlıkla, beklenen destek değildi.

Bu tarihlerde Rusya, İngiltere, Fransa, Hollanda birçok Türk ve İslâm topraklarını sömürgeleştirmişlerdir. Sumatra'da Hollandalılara karşı çarpışanlardan Hindistan'daki, Buhara'daki, Semerkant'taki, Hokand'dakilere kadar bütün Türkler ve Müslümanlar için yeryüzünde tek ümit vardır, o da İstanbul'daki Türk Sultanı, İslâm halifesidir. Bu ümitler hayal kırıklığıyla sona erince, özellikle Orta Asya'daki birçok Müslüman-Türk topluluğu Rusya ve Çin'in baskılarına karşı İngiltere'ye başvurmak zorunda kalmıştır. İngiltere bu başvurulara, politikasına uygun düşecek tarzda, şu veya bu şekilde yardım ederek yahut da ilgisiz kalarak karşılık vermiştir.

Nitekim, 1862 yılı Aralık ayında İngiltere Kraliçesi Victoria'ya son derecede trajik bir mektupla başvuran Dağıstan Hanı Mehmed Han'a Kraliçe'nin Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile verdiği cevap özetle şudur: "Bizi mazur görün, Kraliçe bu konuda herhangi bir şey yapmak niyetinde değildir."

Mehmed Han, mektubunda Ruslardan, özellikle dinî konularda gördükleri baskıları teferruatlı olarak anlatmış, Hıristiyan olan Kraliçe'ye Müslümanların boynuna zorla takılan haçlardan dolayı şikâyette bulunmuştur. Ancak netice yine hayal kırıklığıdır.

Mehmed Han'ın Kraliçe'ye mektubunu ve kendisine yazılan cevabı gazetesinde yayınlayan Urquhart, İngiltere'nin vurdumduymazlığını protesto etmiş ve Kraliçe Victoria'nın cevabının altına iki satırlık bir yorum eklemiştir.

> Mehmed Han o kimsedir ki, Kraliçe Victoria'nın ceddi Kraliçe Elizabeth 1561'de onun atasının ayağına elçi gönderdi.[18]

14 P.R.O. F.O. 78-1965, From Elliot to Stanley, 4 December 1867, no. 55.

15 D.C. Boulger, *The Life of Yakoop Beg*, Londra, 1878, s. 170.

16 *Tezakir*, yay. Cavid Baysun, Ankara, 1953, no. 1-12, s. 45-47.

17 R.H. Davison, *Reform in Ottoman Empire 1856-1878*, s. 272.

18 *The Free Press*, 4 February (Şubat) 1863, s. 15.

Yeni Osmanlılar, başka amaçla kullandıkları düşünülse bile, siyasî ideoloji olarak "İttihad-ı Anasır" kadar "İttihad-ı İslâm"a da taraftardırlar. Bunlar arasında millî konulara en çok temas etmiş olan Ali Suavî bütün dünya Türklerinin ve Müslümanlarının sesi olarak en fazla konuşan yazardır.

Suavî'nin dış dünyadaki Türklerle ilgilenmesi *Hive* ile başlamamıştır. Daha 1868 yılının Temmuz'unda Londra'da çıkardığı *Muhbir* gazetesinin 41. sayısında "Çin-i Garbi'de Müslüman Türkler" başlıklı sonu gelmeyen bir tefrikaya başlamıştır. Tefrikanın kaynakları, Londra'da yayınlanan *The Journal of Natonal Society of Geography*'nin (*Milli Coğrafya Cemiyeti Yayın Organı*) yayınladığı, Henry Andre Sarel ve Dr. Alfred Burton'un kalemlerinden çıkan uzun yazı, Albay Henry Youl'un *China and Tibet* isimli kitabı ve Waler Williams'ın *Middle Asia* (*Orta Asya*) isimli eseridir.

Bütün bunlar Suavî'nin daha bu yollarda Osmanlı sahasının dışındaki Türklerle ilgilendiğini ve bu konuda Batılıların yazdıklarını okuduğunu göstermektedir. Şüphesiz bunlar *Hive* için de bir nevi hazırlık olmuştur.

Ancak hemen şunu belirtelim ki Suavî, Orta Asya'daki Türklerle sadece Türk oldukları için değil, Müslüman oldukları için de ilgilenmiştir. Hatta Müslüman olmaları da yetmez, sünni oldukları için ilgilenmiştir.

Nitekim, *Hive*'nin mukaddimesi şu sözlerle bağlanmıştır:

> Hive ki bugünkü günde Asya-yı vustâda ondan başka İslâm, sünnî hanlık kalmamıştır. Artık böyle bir kıt'anın ahvâl-ı hâzırası İstanbul'da ve bilcümle memâlik-i İslâmiyyede meçhul kalmak lâyık olmaz (s. 12).

Hive kitabı, bir mukaddime ve iki bölümden meydana gelmiştir.

Giriş'te (s. 2-12) Rusya'nın 18. asrın başından itibaren *Hive*'ye karşı beslediği emeller ve yaptığı askeri akınlar; Aral Gölü'nün doğusu ile Hazar Denizi'nin güneydoğusunu tamamen eline geçirmesi; İngiltere'nin de 1839'dan itibaren başta Afganistan olmak üzere bölgede işgal faaliyeti içerisinde olduğu belirtilmiştir.

Yazar, Deli Petro'nun "Bir kere *Hive*'yi alınca öte yanı bizim olur," şeklindeki sözlerine 1. sayfada yer vermiş ve Petro'nun niyetini şöyle açıklamıştır: "Petro'nun efkârı Bahr-ı Hazer'de gemiler inşa edip *Hive*'yi ve Ceyhun'u alarak Rusya'ya Hint yolunu açmak idi" (s. 2).

Aslında bu sözler, işin İngiltere için tehdit oluşturan yönüne de dikkati çekiyordu. İngiltere'nin bu dönemde en büyük korkularından biri, Hindistan'ı Rusya'ya kaptırmaktır.

Birinci Bölüm, "Rusya'nın Asya-yı Vusta'da Terakkisi" başlığını taşır (s. 13-32).

Rusya'nın 1865'ten itibaen bütün bölgeyi elde etmek için yavaş yavaş ilerlediğini, Rusya ile İngiltere'nin bölgeyi nasıl bölüştüklerini anlatan Suavî,

özellikle Yakup Han'ın mücadelesi üzerinde durur, Hokand, Buhara, Kaşgar Türk-İslâm Hanlıkları hakkında bilgi verir.

Yazar, Rusya'nın başarısını politikasının kararlığına bağlar, bu arada Osmanlı siyasetini tenkid eder: "Rusya bir kere tutmuş olduğu mesleği daha bırakmayıp; seneler asırlar geçer çarları, umurları değişirler, her daim o mesleği tutup giderler. Bizim devlet ise bunun aksinedir. Bir Sadrazam gelir şöyle yapar, sonra başkası gelir selefinin yaptığını bozar, yerine gelen dahi onu tebdil eder ve hem-icra bir meslekte dâim olmayıp gelen bir türlü helva yer. Devam ve sebat yoktur" (s. 13-14).

Eserde, Ruslarla, İngilizlerin işgal ettikleri topraklarda Müslümanların hukukuna saygı gösteriyor görünerek onlar üzerinde hâkimiyet kurdukları ve bunun da eğitilmiş idareciler tarafından yapıldığı vurgulanır (s. 15-16).

Suavî, meseleye Müslümanların birlik ve irtibatı cihetiyle bakmaktadır.

> Bir kere Rusya bu veçhile İngiltere ile hem-hudûd oldu mu artık oradan Şark ve Garb Müslümanlarının ittisali kesilir. Bir harita alıp bakınız. Mağribde Okyanus kenarından yani Fas'dan Şark'a doğru bir hat üzerinde Çin'e kadar bütün İslâm idi. Acem devleti birkaç asırdan beri bir iki milyon nüfus ile şialık bid'atını mezheb edinip ve ayrıca bir din gibi sünnet ve cemaattan ayrılıp İran denilen kıt'a ile bir hatt-ı fâsıl çekmiş ve bir iki yüz milyon İslâmı birbirinden ayırmak gibi tarihlerin lânetiyle yad edecekleri meslek-i tefrik'te bulunmuş idi. Şimdi de bu hudut ile Rusya ve İngiltere ikinci bir hatt-ı fâsıl çekecek (s. 22-23).

İkinci Bölüm, Hive Hanlığı'nın tanıtımına ayrılmıştır (s. 32-129). Hanlığın tarihi, coğrafyası, ekonomisi, nüfusu etraflıca işlenmiştir. Hanlığın tarihinin ilk dönemlerini, yazar, Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime*'sinden almıştır.

İkinci Bölüm'de ayrıca, Osmanlı Sultanlarından Kanuni'nin, III. Murad'ın, III. Ahmed'in, II. Mahmud'un Hive'ye yaptıkları askerî yardımlar üzerinde durulmuş, Müslüman-Türk hanlıklarının kendi içlerinde ve birbirlerine karşı yaptıkları iktidar kavgaları vesilesiyle tefrikaların her zaman İslâm toplumlarını nasıl harap ettiği belirtilmiştir.

Eserin Sonuç Bölümü'nde ise, Suavî, Müslümanların hamiyet duygularına hitap eder.

> Fransızlar fi 1277 Suriye'de Katolik kardeşlerine gadr olacakmış diye ayaklandılar ve Partir nağmesini çalarak Beyrut'a asker çıkardılar.
>
> İngiliz Fi 1285 bir iki neffer teba'asını Habeş hapsinden kurtarmak için asker sevk etti.
>
> Bir vakit Müslümanlar da öyle yapmışlardı.

Amuriye'de esir düşüp "ve mu'tesima" (imdat) diye figan eden bir Müslümanın feryadı Bağdat'tan işitildi ve sensen bir süvari onu halâs için Anadolu'ya girdi.

Al-i Osman dahi Kırım muharebesine dek hep din kardeşlerinin nâlesini işitirdi. Hatta öyle bir muharebenin gaileli zamanında Kadehar ve Kabil karışıklığına kuvve-i harbiyye ile müdahale eyledi.

Lâkin o zamandan beri iş değişti. Haliya camilerde ve medreselerde kitaplarını okuyup iki sözlerini bellemekle iftihar edegeldiğimiz ulemâ ve hükemânın vatanları olan Maveraünnehr'i Rusyalı istilâ etti. İstanbul rûy-ı te'essûf bile göstermedi.

İşte Asya-yı vustâ'da yalnız bir Hive Hanlığı kalmıştı. Ona da Rusya asker gönderdi. Bizim dinimizden ve kavmimizden ve familyamızdan olan Türk Müslümalar acaba ne haldeler...

Benim gibi âcizin elinden ne gelir?

Tarihleri ve bizimle geçen ve mevcut olan alâkaları unutmamak için bildiğimi yazdığımdan fazla Hive'nin başına ne gelirse okuyanlar bu kitabın sonuna ilhak etsinler (s. 127-129).

Hive, Suavî'nin ölümünden sonra birkaç kez basıldığı gibi çok da ilgi görmüştür.[19]

İlginç olan şey, bu eserin de yurda girişinin yasaklanmış olmasıdır. Bu konuda Osmanlı Arşivi'nde yeni tespit ettiğimiz belgelere göre söz konusu yasaklama ile ilgili bir hayli gayret edilmiştir. Sanırım bu yasaklama kitabın içeriğinden ziyade daha çok Suavî'nin ismine getirilmiş bir yasaklamadır.[20]

Nasır-ed-din Chah D'IRAN

Türk asıllı İran Şahı Nasreddin Şah'ın Paris'e yapacağı seyahat üzerine yazılmış 15 sayfalık Fransızca bir kitapçıktır.

Yazar, Nasreddin Şah'ın Sultan Abdülaziz ve Hidiv İsmail Paşa'dan sonra

---

19 Mehmed Fuad isimli bir Türkçü *Hive*'yi 1326 (1910)'da İstanbul'da yeniden basmıştır. *Hive*, 1977 yılında Abdulhaluk Çay tarafından sadeleştirilerek yayınlanmıştır (*Ali Suavî'nin Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, İstanbul, 1977). Ayrıca bu eser üzerine bir mezuniyet tezi hazırlanmıştır (Gülen Sevük, "Ali Suavî'nin *Hive* adlı kitabının Tetkiki ve Muassır Seyyahların Malumatı ile Mukayesesi", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi mezuniyet tezi). *Hive*, Dış Türkler söz konusu olunca akla ilk gelen eserlerden olduğu için bu konuda yazılan çok sayıda yazı ve kitapta kullanılmıştır. *Hive* üzerine son olarak bir makale yazan Ercüment Kuran, bu eserin ortaya çıkışını Osmanlı Devleti'nde Türkçülüğün doğuşu olarak kabul eder. Kuran aynı makalede Suavî'yi Namık Kemal ve Ziya Bey'le beraber 1869'da Avrupa'ya gönderir. Bu yanlışlığa sebep yazar'ın müracaat ettiği *Türk Ansiklopedisi*'dir.*Türk Ansiklopedisi*'ndeki Suavî maddesinde onun 1869'da Avrupa'ya kaçtığı yazılıdır (cilt II, s. 96).

20 BOA.MF.MKT. 659/15.

Avrupa'yı ziyaret eden üçüncü Türk hükümdarı olduğunu[21] ve üçünün de 1830'da doğduklarını belirtir.

Kitapçıkta önce Nasreddin ve Şah kelimelerinin mânâsı üzerinde durulmuş, Şahın soy kütüğü çıkarılmıştır.

Suavî, daha 18 yaşında genç bir şehzade iken tahta geçen ve o zaman tam bir kargaşa yaşayan ülkesindeki Türk Arap, Kürt kavgalarına son veren Nasreddin Şah'a hayranlığını dile getiriyor. Nasreddin Şah'ın bu zorlu günlerine ait hatıralarını Fransızca yayınlamış olduğunu, kendisinin bunları okuyup üslûbuna hayran kaldığını söyler.

Kitapçıkta Nasreddin Şah'ın başarıları şöyle anlatılır:

Nasreddin Şah 1860 yılından itibaren ordusunu Avrupaî metotlarla geliştirmiş, hukuk ve yönetimde olumlu yenilikler yapmıştır. Hüseyin Mirza'yı Sadrazam naspettikten sonra Avrupaî bir kabine kurdurmuştur.

Ülkesinde göçlere sebep olan kıtlık ve yoksulluğu gidermek için ülkesinin ekonomisini gözden geçirmiş, demiryolları inşasına başlamış ve Avrupa'ya öğrenci göndermiştir.

Bu kitapçıkta üzerinde durulmaya değer en önemli nokta Suavî'nin Nasreddin Şah'ın Avrupa'ya öğrenci göndermesi üzerine yaptığı yorumlardır.

Nasreddin, Şah, Avrupa'ya öğrenci gönderirseniz, öğrencileriniz orada dine ve monarşiye karşı olumsuz fikirlerle beslenerek geri gelecekler," demiştir. Ve nitekim öyle olmuştur.

Risalenin son bölümünde Nasreddin Şah'ın da mensup olduğu Kaçar Türkmenlerinin, Nadir Şah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan kargaşada iktidarı nasıl ele geçirdiği ve Nasreddin Şah'a kadar gelişen olaylar özetlenir. Ayrıca İngiltere'nin Tahran büyükelçiliğinin İran'la ilgili olarak hazırladığı istatistikler değerlendirilir ve Nasreddin Şah'ın buna yaptıkları yanında daha yapması gereken çok şey olduğu hükmüne varılır.

1873 yılında yayınlanan *Hive* kitabında İran'ın İslâm âlemi içinde lânetlenecek bir mevki tuttuğunu söyleyen Suavî'nin aynı yıl yayınladığı bu kitapçıkta İran'a ve İran şahına bu derecede önem vermesi bir çelişkidir. Bu çelişki kitapçığın sipariş üzerine yazılmış olması ihtimalini akla getiriyor.

(I) A Propos de L'Herzégovine

Suavî'nin bu isimdeki üç kitabının ilkidir. 1875 yılında Paris'te yayınlanmıştır.

Kitap Suavî'nin en profesyonelce ve ilmî denebilecek eseridir. İddiaların çoğu dipnotlarla kaynak gösterilerek belgelendirilmiştir.

21 Hidiv Ismail Paşa'nın burada müstakil bir hükümdar olarak sunulması dikkate değer bir noktadır.

Kitabın baş tarafında Suavî'nin fesli bir resmi ile kendisini tanıtan kısa bir giriş vardır:

> Ben İstanbul'da doğdum. Osmanlı ve Müslümanım. Osmanlı ülkesinin her tarafında; Anadolu, Irak, Suriye, Arabistan, Afrika ve Avrupa'da seyahatler ettim. İlimleri, ma'arifi, dinleri ve mezhepleri yerinde tedkik ve tahsil ettim. Bu tahsilim sayesinde hoca oldum. Bazı vezirlerin kötü idarelerine karşı açtığım şiddetli muhalefet beni siyasî bir kurban haline getirdi. Bugün Hersek Meselesi dolayısıyla hayalî "Şark Meselesi" abidesine bir darbe indirebileceğimi ümid ediyorum.
>
> 1 Teşrin-i evvel 1875

Bu eserin adı, her ne kadar onun Hersek üzerine yazılmış bir kitap olduğunu gösteriyorsa da aslında muhtevasının tamamı Hersek'le ilgili değildir, Yazar, Hersek'teki rahatsızlıklardan yola çıkarak umumiyetle o günkü Osmanlı dış siyasetinin bir değerlendirmesini yapmıştır. Aslında bu eserin adı "Şark Meselesi" de olabilirdi.

Suavî, serinin bu ilk kitabında Hersek ve Karadağ üzerinde çok durmamış, Osmanlı Devleti, Batılı ülkeler ve Rusya'nın Osmanlı Hıristiyanları üzerindeki görüş ayrılıklarını ve politikalarını ele almıştır.

96 sayfa olan eser dokuz bölüm ve bir sonuçtan ibarettir.

Eserdeki bölüm başlıkları şunlardır:

I. Şark Meselesi Diye Bir Şey Var mıdır, Yok mudur?
II. Milliyetçilik
III. Panislavizm
IV. Osmanlılar-Din-Milliyet
V. İnsanlık, Osmanlılara İstanbul'u Fethetmiş Olmalarından Dolayı Neler Borçludur?
VI. İstanbul ve Rusya
VII. Osmanlı'nın Avrupa'daki Topraklarında Nüfus
VIII. Osmanlı Kuvveti – Rus Kuvveti
IX. Şark Meselesi İskenderiye'dedir

Sonuç:

Eser, baştan sona Davit Urquhart'ın tesiriyle yazılmıştır. Özellikle Şark Meselesi, Panislavizm, Osmanlı'nın Kuvveti ile Rusya'nın kuvvetlerinin karşılaştırılması, Rusya'nın İstanbul üzerine emelleri konularında Urquhart'ın bir yığın makalesi vardır.[22] Ayrıca kitaplarında bu konular ağırlıklı olarak işlenmiştir.

22 – "The Six Power Against Turkey", *Free Press*, 20 December 1856.
– "Resitance of The Turks to European Interference", *Free Press*, 6 September 1856.

Suavî'nin bu eserinde işlediği fikirlerle Urquhart'ın üzerinde ısrar ettiği noktalar aynıdır. Zaten yazarın bu serideki eserlerini Urquhart ve hanımının yardımıyla yazdığına dair olan ifadesinden yukarıda söz etmiştik.

I. Bölüm'de Hersek isyanının Batılı güçler, özellikle, Avusturya tarafından kışkırtıldığı ileri sürülmekte ve buna bölgede faaliyet gösteren İngiliz, Fransız, Rus, Avusturyalı ve Alman konsolosların tutumları delil olarak zikredilmektedir. İngiltere'de ve Avusturya'da Hersek isyancılarını desteklemek için dokuz komite kurulduğunu ve bu komitelerin isyancılara maddi destek sağlamak üzere yardım sandıkları açtıklarını iddia eden yazar isyanın bölge halkının isteğinden çok adı geçen güçlerin kışkırtmalarıyla ortaya çıkıp geliştiğini göstermektedir.

Daha sonra Şark Meselesi diye bir şeyin gerçekte var olup olmadığı sorusuna geçilmiştir. Yazar, Şark Meselesi'nin suniliğiyle beraber Şark'ta toprakları olmayan Avusturya ve Rusya'nın böyle bir meselede konuşmaya hakları bulunmadığını söyler ve özellikle Avusturya Dışişleri Bakanı M. de Beust'un Şark Meselesi'nin yaratılmasındaki olumsuz rolü üzerinde uzun uzadıya durur.

II. Bölüm'de yani milliyetçilik konusunun işlendiği bölümde yazar, Fransız tarihçisi H. Thiers'in Osmanlı Hıristiyanlarının milliyetleri üzerine olan görüşlerini tenkid etmekle söze başlar.

Thiers, bütün Şark Hıristiyanlarını Ruslarla soydaş göstermiştir.

Bundan dolayı yazar, Thiers'i milliyet meselesine pazarlar gibi baktığı için tenkid eder. Suavî, "Nationalite" kelimesine "ırki" bir mana vermenin yanlışlığını belirtir ve bütün Osmanlı Hıristiyanlarının Çarı sanki ruhanî reis olarak tanıyormuşlarmış gibi göstermesine karşı çıkar.

Balkan Hıristiyanlarının büyük çoğunluğunun Ortodoks dahi olmadıklarını belirten Suavî, onları mezhep bağı ile dahi Ruslara bağlı imiş gibi göstermenin yanlışlığında ısrar eder.

Bu bölümde Suavî'nin bakışı tam manasıyla Osmanlıcılık açısındandır.

III. Bölüm'de Rusya'nın Pan-İslavizm ideali üzerinde durulmuştur. Suavî, burada geliştirdiği fikirlerini daha önce *Muvakkaten*'de Deli Petro'nun Ruslara verdiği 15 maddelik *Ahd ve Misak*'ı yayınlarken de dile getirmiştir.[23]

- "Turkey the Stangest Power in Europe", *Free Press*, 4 February (Şubat) 1863.
- "The Principialities the Keyof Eastern Question", *Diplomatic Review*, 5 June 1867, s. 84.
- "Military Strenght of Turkey", *Diplomatic Review*, 4 September 1867 (bu yazı serisi, belirtilen tarihler arasında her sayıda yer almıştır), 6 June 1869.
- "The Eastern Question", *Diplomatic Review*,7 April 1869, s. 50.
- "Position of Turkey as a Maritime Power", *Diplomatic Review*, October 1874, s. 346.
- "Historical Data for Judging of the Insurrection in the Herzégovine", *Diplomatic Review*, October 1875, s. 277.
- "Insignifiance of the Herzegovinian Insurrection", *Diplomatic Review*, April 1876, s. 97.

Bu makaleler, Urquhart'ın konuya dair yazdığı makalelerden sadece bazılarıdır.

23 "Rusya Kralı Birinci Petro'nun Moskoflara Ahd ve Misakı (Moskof'un Tevratı)", Türkçeye tercümesi, *Muvakkaten Ulûm Mûşterilerine*, no. 5, 28 Teşrin-i evvel 1870, s. 65-72.

Ayrıca yine *Muvakkaten*'de "Pan-İslavizm" başlıklı makalesiyle Suavî, aynı konuyu altı yıl önce ana hatlarıyla incelemiştir.[24]

Yazar, Rus yazarı Pegodine'nin *Leh Meselesi* isimli kitabında yüz milyon İslav'dan söz ederek bunun yirmi milyonunun, Osmanlı idaresi altında ezildiği iddiasını ele alıp Rusya'nın aslında Avrupa dışında bir ülke olduğunu ve Pan-İslavizmin ancak bir ütopya sayılmak gerektiğini belirtir.

Suavî, Pan-İslavizmin hayali bir ideal olması bir kenara bırakılsa bile, bunun 16 milyon İslav nüfusa sahip Avusturya'yı birinci dereceden ilgilendirdiğini söyler.

IV. Bölüm'de, Din ve Milliyet konusu ele alınmıştır.

Suavî bu bölümde, gayrimüslimler söz konusu olunca Osmanlıcı, yalnız Müslümanlardan söz edildiği zaman İttihad-ı İslâmcı bir bakış açısıa sahiptir.

Müslümanlar arasındaki samimî kardeşlik sıkı dayanışma, onların kendi dinlerinden olmayanlara karşı müsamahası konularında bilgi edinmek isteyenleri A. Ubicini,[25] Dük Walmly,[26] Emile de Girardin,[27] M. Vaillant'ın[28] eserlerine havale eden Suavî, ülkesinde insanlara inançlarından dolayı kötü muamele edilmediğini anlatma çabasındadır.

Ona göre Osmanlı ülkesinde 21 milyon Müslüman ve 10 milyon gayrimüslim vardır, ancak hepsi de 31 milyon nüfustan ibaret Osmanlılardır.

V. Bölüm'de, Osmanlı Devleti'nin varlığının İnsanlık ve Avrupa tarihi açısından önemi üzerinde durulmuş, Fatih'in İstanbul'u ve Osmanlıların Rumeli'yi fethinden sonra, Doğu Avrupa'da kargaşa çıkaran unsurların kuvvetli bir idare altına toplanıp her yönüyle bölgeye huzur ve sükûnet getirilmesi övülmüştür.

Bu bölümde ayrıca Bizans'ın zulmüne İstanbul'un fethiyle son verildiği, Hıristiyanların kendi aralarındaki mezhep kavgalarını, her mezhebe kendi patrikhanesini kurdurarak yine Osmanlıların bitirdiği noktası üzerinde durulmuştur.

Lamartine'nin, Müslümanların ne kadar merhametli oldukları üzerindeki gözlemlerini nakleden Suavî, Müslümanlar arasında Hıristiyanlara karşı, Hıristiyanların haçlı seferlerinden kalma kinleri gibi bir kin bulunmadığını iki örnek vererek açıklar:

Birincisi: İsmini vermediği dostlarından bir Osmanlı aydını Avrupa'daki tahsilinden sonra, bir haçlı tarihini Türkçeye çevirmiş ve böylece Hıristiyanların Müslümanlara karşı besledikleri kini ortaya koymak istemiştir. Söz ko-

24 "Pan İslavizm", *Muvakkaten Ulûm Müşterilerine*, no. 6, 9 Teşrin-i sânî 1870, s. 88-91.

25 *Lettres Sur la Turquie*, 1854, Paris.

26 *La Turquie et L'Europe*, 1867, Paris.

27 *Solution de La Question d'Orient*, 1871, Paris.

28 *Solution de La Question Sur la Turquie*, 1869, Paris.

nusu şahıs, tercüme ettiği eseri Şeyh Yahya Efendi'ye gösterince, Yahya Efendi, tebessüm ederek: "Evladım, tercümeyi yakınız, yakınız. Çünkü tercümeniz eski kinleri yenilemekten başka bir şeye yaramayacaktır. Ecdadımızın böyle bir eser kaleme almamalarının sebebi onların cehaleti değil, evlatlarına eski kinleri diriltecek bir eser bırakmak istemeyişleridir," demiştir.

İkincisi: Namık Kemal'in haçlı tarihini Selâhaddin adıyla yayınlamak istemesi üzerine hükümet meseleyi uzun uzadıya müzakere etmiş ve Kemal Bey bu yüzden Kıbrıs'a sürülmüştür.[29]

Bu açıklamalardan hareket eden Suavî, haçlı zihniyetinden kalma Şark Meselesi'ni Avurpa'nın artık ortadan kaldırması gerektiğini söyler.

VI. Bölüm'de Rusya'nın geçmişi çok eskiye dayanan İstanbul hülyası konu edilmiştir.

Rusya'nın İstanbul'a sahip olması insanlık ve Avrupa için büyük felaketler doğuracaktır. Bunları bir bir sayan yazar, Rusya'nın bu emeline ulaşmak maksadıyla durmadan Osmanlı Devleti'ne problemler icad ettiğini ileri sürer.

Suavî, Rusya'nın bu emeline alet olduklarını düşündüğü Batılı diplomatlara, konuyu aklıselimle bir daha muhakeme etmeleri çağrısında bulunur.

VII. Bölüm, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki nüfusu ile ilgilidir. Suavî, Avrupa topraklarındaki Osmanlı teba'asının çoğunluğunun Müslüman olduğunu, ilave ettiği bir dinler haritası yardımıyla, ispatlamaya çalışmış ve bu duruma göre bölgede bir İslav devleti kurmaya kalkışmanın mümkün olamayacağı sonucuna varmıştır.

VIII. Bölüm'de, Osmanlı'nın maddi kaynakları açısından aslında Rusya'dan daha güçlü olduğu tezi savunulmuştur. Ancak Suavî'ye göre bunun için Osmanlı Devleti'nin dirayetli bir yönetime ihtiyacı vardır. Kaynakların ve avantajların istikrarlı ve dirayetli idareler tarafından kullanılabileceği görüşünde olan Suavî, İstanbul'a döndükten sonra yazdığı makalelerle de bu görüşünü sürdürmüş ve bu inancını koruyarak ölmüştür.

IX. Bölüm, H. Thiers'in iddiasına cevaptır. Thiers, Şark Meselesi'nin İskenderiye'nin alınmasıyla halledilebileceğini söylemiştir.

Buna karşı Suavî tarihin derinliklerine inip de herkesin geçmişte sahip olduklarına yeniden sahip çıkma iddiasına kalkışmasının yanlışlığına değinir: "Biz antikiteyi, buldukları harabeler üzerinde, buldukları malzemelerle tekrar inşa etmek isteyen mimarlardan değiliz. Biz bugünün siyasetini gerçek temeller üzerine dayandırıyoruz. Yani ekonomik menfaatler," der.

---

29 Namık Kemal'in böyle bir sebeple Kıbrıs'a sürüldüğü ilk defa Ali Suavî tarafından iddia edilmiştir. Bilinen sebep *Vatan Yahud Silistre* piyesinin oynamasından sonra oluşan gergin havadır. Ancak Namık Kemal'in sürgününde böyle bir sebebin bulunup bulunmadığı araştırılmaya muhtaç bir konudur.

Eserin Sonuç Bölümü'nde, Bâbıâli'ye seslenilmiştir. Bu hitap, Foreign Affairs Committee'lerin yıllardan beri Sultan'a ve Bâbıâli'ye gönderdikleri mektuplardaki seslenişlerden farklı değildir.

Bâbıâli'ye haysiyetli ve vakarlı bir dış politika tavsiye edilir. Ne zulmedecek, ne de kendisine zulmettirecektir. Şayet Osmanlı Devleti kendi gücünün ve avantajlarının şuurunda olursa kimse onu yenemez. Dış müdahalelerden sıyrılmadıkça hiçbir şey yoluna girmeyecektir.

Suavî Avrupa'dan döndükten sonra bu eserinin Türkçe tercümesini *Sadakat* gazetesinde kısmen tefrika ettirmiştir.[30]

Aynı eserin 5. Bölümü, yani İstanbul'un fethi ile Osmanlılara insanlığın ve Avrupalıların neler borçlu olduğu kısmı *Vakit* gazetesinde yayınlanmıştır.[31]

(II) A Propos de L'Herzégovine

1876 yılında Paris'te yayınlanan bu Fransızca eser, aynı seriden birinci kitapta olduğu gibi, doğrudan doğruya Hersek İsyanı'nı konu almış bir risale değildir.

35 sayfalık kitapçık altı bölümden oluşmaktadır.

I. Himaye ve Garanti
II. Âli Paşa'nın Muhtırası
III. Sultan III. Selim'in Rusya Politikası
IV. Stratford Redcliffe İle Birkaç Söz
V. Lord Derby'ye Bir Mektup
VI. İlk Osmanlı Anayasası (Charte)-Osman Bey'in oğlu Orhan Bey'e Vasiyet Yoluyla Bıraktığı Temel İdare Prensipleri

I. Bölüm'de: Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunacağını, içişlerine müdahale edilmeyeceğini hükme bağlayan antlaşmalara Batılı Devletlerce uyulmadığı meselesi ele alınmıştır.

II. Bölüm'de: Âli Paşa'nın 1855'teki meşhur muhtırasından hareketle Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri ve Rusya karşısındaki durumu, hakları ve bunların nasıl ihlâl edileceği söz konusu edilmiştir.

III. Bölüm'de: III. Selim'in Rus politikasını belirleyen bir belge (1807 krizi ile ilgili olarak Sadrazama yazdığı bir ferman) ele alınarak Osmanlı-Rus diplomasisinin tarihçesi üzerinde durulmuştur.

IV. Bölüm'de: Tanzimatın ilk yıllarında İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi olan meşhur Stratford Canning'in Kırım Savaşı esnasında Sinop limanına

30 *Sadakât*,no. 75-83, 4 Şubat 1877 - 15 Şubat 1877.

31 *Vakit*, no. 432-433, 11-12 Kanûn-ı sânî 1877.

Rusların yaptığı ve çok büyük kayıplar verdirdikleri baskınla ilgili beyanatlarına karşı David Urquhart'ın tenkitleri konu edilmiştir.

V. Bölüm'de: Suavi'nin 28 Aralık 1876'da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby'ye yazdığı ve yazarın Hersek isyanına dair görüşlerini ihtiva eden bir mektubu yer alır.

VI. Bölüm'de: Osman Gazi'nin vefatından önce, oğlu Orhan Bey'e vasiyeti olan yönetim prensipleri, Osmanlı idaresinin ilk anayasası şeklinde vasıflandırılmıştır. Adil bir idarenin esasları olarak sunulan bu prensiplerin, Batılıların Osmanlı Devleti'nde Hıristiyanlara zulüm yapıldığı iddialarının arttığı günlerde, yayınlanması ayrıca anlamlıdır.

Söz konusu prensipler şunlardır:

1. Drouiture (İstikamet)
2. Consulter pour délibérer (istişare)
3. Egards pour tous (herkese hürmet ve riayet)
4. Privilèges de suprématie des Sectateurs de la Religion de l'Etat (İmtiyaz-ı Fazilet-i Milliyet = Din Serbestliği)
5. Respect aux Commandements de Dieu (Ta'zim fi Emrillahi = Allah'ın emirlerine itaat)
6. Compassion pour les créatures de Dieu (Şefkat Ala Halkillah = Allah'ın yarattıklarına karşı şefkat)

(III) A Propos de L'Herzégovine - Montenegro

Eser, 1876 yılında Paris'te basılmıştır. Kitabın baş tarafında "Sultan Murad Han Hazretlerine" başlıklı bir takdim vardır. Burada Osmanlı Devleti Piza Kulesi'ne benzetilerek şöyle deniyor:

> Eğilmeğe yüz tutmuş Piza kulesine bakarken bir düşünür diyor ki, "neredeyse düşeceğe benziyor... ve sağlamlığı bir yer sarsıntısına daha meydan okudu."

Gerçekten de bu kitap yazıldığı zaman Osmanlı Devleti iyice eğilmiştir ve tam bir deprem geçirmektedir.

Hemen ardından "Bugünkü Avrupa'ya göz atarken, bir İngiliz düşünür, Mr. Urquhart'ın "Hükümetler temelleri üzerinde sarsılmaz görünüyorlar ve onlar çökmeğe yakındırlar," sözlerine yer veren yazar, kitabına ayrıca Sultan Murad'ın bir resmini de koymuş ve altına "El Sultan Murad Han" yazmıştır.

63 sayfa olan eser iki bölümdür. Birinci bölüm, Karadağ'ın konumu, tarihi, Osmanlı Devleti'nin Karadağ'ı alması ve orada kurduğu yönetime ayrılmıştır. İkinci bölümde ise Karadağ isyanının nasıl hazırlandığı ve kimlerin bu isyanı çıkardığı üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümün başında, yazar *Gazette allemande*'nin 9 Ekim 1872 tarihli sayısında yayınlanmış Karadağ'la ilgili bir yazıdan şu bölümü nakleder:

> Karadağ devlet olarak bir ucûbedir. Burası Türklerin başlarını, kulaklarını, burunlarını kesmenin fazilet sayıldığı bir vahşiler ve haydutlar diyarıdır. Avrupa haritasında silinmesi gereken bu eşkıya devletini yaşatmağa çalışan Avusturya ve Rusya bundan mes'ûldur: Rusya tuzaklarını bir gün oraya uzatacak. Avrupa, bir gün gelecek ki, bu eşkıya devletini yaşatmağa çalışan basiretsiz Avusturya devletinin bu siyasetini lânetleyecektir (s. 6).

Suavî, adı geçen gazetenin tavsifiyle bu eşkıya ülkesinin Osmanlılarca alınışı ve idare edilişi üzerinde kronolojik bir tarih yazar, bazı Avrupa gazetelerinin bölge ile ilgili iddialarına cevap verir.

La République Française gazetesinin, 24 Ekim 1872 tarihli sayısındaki Türklerin hiçbir zaman bölgeye hâkim olamadıklarını ve Karadağlıların dört beş asırdan beri onlarla kavgalı oldukları şeklindeki iddiasına karşı açıklamalarda bulunur (s. 6-18).

İkinci bölüm, Karadağ'daki problemlerin, şikâyet ve isyanların Osmanlı Devleti ile Avrupalı güçler arasında siyasî platformlarda tartışılmaya başlandığı Paris Konferansı'ndan isyanın başlangıcı olan 1873 Haziranı'na kadar Osmanlı makamları ile Avusturya, Rusya ve Fransa arasında cereyan eden yazışmalara ve görüşmelere ayrılmıştır.

Yazar, gelişmeleri ay ay, yıl yıl takip ederek Batılı güçlerin konunun çözümü için iyi niyetli davranmadıklarını ortaya koyar.

Rusya ve Avusturya Karadağ isyanını kışkırtmış, Fransa ise yatıştırıcı görünerek el altından asilere destek olmuştur (s. 19-43).

Esere yapılan ilavede, Suavî, görüşlerini destekleyen bazı resmî yazışmalara ve gazete yorumlarına yer vermiştir (s. 44-63).

Eser son derecede dikkatle hazırlanmıştır. Geniş bir bilgi birikiminin sonucudur. Ayrıca fikirlerin belgelendirilmiş olması eseri daha inandırıcı kılmıştır.

Question of the Day, Tur kor Christian

Bu eser Suavî'nin imzasını taşımamakla beraber onun tarafından hazırlandığını tesbit ediyoruz. Geçen sayfalarda bunun açıklaması yapıldı.

Eser, 1876 yılında Londra'da yayınlanmıştır. Gladstone'un Bulgar meselesi ile ilgili yayınlarına cevap olarak hazırlanmış kitapçığın ilk 16 sayfası konuyu ana hatları ile ele almakta, geriye kalan 37 sayfada ise 1875 yılındaki Bulgar isyanı esnasında bölgede olan G.B. Saint Clair'in gözlemlerine yer verilmektedir. Tamamı İngilizce olan kitapçık Osmanlı Devleti'nin Balkan politikasını destéklemektedir.

İlavelerle yayına hazırladığı veya tercüme ettiği eserler

Tacryr Ou Relation de Mohemmed Effendi

1720'de Damat İbrahim Paşa'nın Fransa'ya gönderdiği Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin *Sefaretname*'sini Suavî bazı ilâve ve hâşiyelerle 1872'de Paris'te yeniden yayınlamıştır.

Eserde biri Fransızca, diğeri Türkçe iki sunuş yazısı vardır. Eserin sonunda *Sefaretnâme*'de geçen Fransızca özel isimler, Fransızcadaki yazılışlarıyla liste halinde eklenmiştir.

Suavî, Mehmed Efendi'nin metnine 24 tane dipnot düşerek bazı konularda görüşlerini açıklamıştır.

Önsöz'de, İbrahim Paşa zamanında sanat ve edebiyata verilen önem, birçok mühim eserin Türkçeye tercüme edilmesi, kütüphaneler kurulması gibi faaliyetler övülmüştür.

Suavî'ye göre, her ne kadar İbrahim Paşa Mehmed Efendi'yi Fransa ve İspanya ile savunma antlaşmaları yapmak için göndermişse de, şifahî olarak, oradaki ilmi ve fenni, teknolojiyi, fabrikaları inceleyip kaydetmesini istemiştir. Mehmed Efendi bunu yapmaya çalışmıştır.

Suavî, bu eseri yayınlarken iki devir arasındaki farkı göstermek niyetindedir. Mehmed Efendi, İstanbul'dan Paris'e beş ayda varmıştır. Bunun kırk günü karantina süresidir. Mehmed Efendi ile kendi zamanını mukayese eden Suavî, geleceğin çok daha değişik olacağını şöyle ifade etmekedir:

> Şimdi İstanbul Paris'e altı yedi günlük yoldur ve meselâ yüz elli sene evvel Osmanlı ve Fransız ve diğer devlet memurlarının debdebe ve ihtişamları ve şimdi en büyük memurun diğer faniler gibi Çuha elbise ve elinde bir şemsiye ile sadeliği mizân-ı akl-ı selim ile muvazene olunmalıdır. Vesait-i ihtilâtiyye ve neşriyye sayesinde ma'lûmât tevessü' eyledikçe büyük zannolunanların küçük zannolunanlarla müsavat derecelerine nasıl tedricen tenezzüle mecbur oldukları anlaşılmalıdır ve ileride ne olacağı kıyas edilmelidir (s. 2).

Mehmed Efendi'nin, Fransa'ya gelen herkes gibi, bulaşıcı hastalık taşıyıp taşımadığını tesbit etmek için karantinaya alındığını ifade eden sözlerine dipnot düşen Suavî, Fransızların bu karantina sistemlerinin acaibliği ile alay eder. Bütün bulaşıcı hastalıkların nihayet 15 gün içerisinde kendisini belli ettiğini, insanların 30 gün, 40 gün karantinada tutulmasının işkence olduğunu söyleyen Suavî şöyle der:

> Müşarünileyh Montpellier karşısındaki adada harap kilise dahilinde 40 gün karantina bekletildiler. O tarihlerde Avrupalıların bu derecelere dek cehalet-

leri hayret verici meseledir. Öyle şedid karantina rezaletleri bundan yirmi sene mukaddeme dek bâki idi (s. 6).

Le Tableau de Sébés (Lugaz-ı Kabis)

İbni Miskeveyh'in[32] Giyotiyos'tan Arapçaya tercüme ettiği *Pinakis* ya da *Sebes'in Tablosu* isimli eserini Suavî Paris'te 1873 yılında ilavelerle ve aslı ile karşılaştırarak yeniden basmıştır.

Eserin kendisi ve Suavî'nin düştüğü notların tamamı Arapça olmakla beraber üst kapak Fransızcadır. Kapakta adı *Tableau de Sébés ou L'Image de La Vie Humaine* olan eserin iç sayfada Arapça ismi *Lugaz-ı Kabis Sahib-Eflatun* şeklindedir.

Suavî 1 numaralı haşiyede eserle ilgili bazı açıklamalarda bulunur. Bu açıklamalardan elde ettiğimiz bilgiler şunlardır:

a) Kabis, Giyotiyos'un Arapçalaşmış şeklidir.

b) Bu Arapçalaştırma Frenklerin Giyotiyos'un adını tahrif edip Sébés yapması gibidir.

c) Kabis, Eflatun'un arkadaşı ve Sokrat'a mensup bir filozoftur.

d) Eflatun'un Phedon isimli, ruhun bekasına dair eserinde konuşanlardan biri de Kabis'tir (Giyotiyos).

e) İbni Miskeveyh yaptığı tercümeye *Lugaz-ı Kabis* (Kabis'in muamması) adını vermiştir. Çünkü İbni Miskeveyh onu Mısır ehramlarında insan başlı aslan heykeli Ebu'l-hevl'a benzetmiştir.

f) Latin ve Frenk filozofları Kabis'in *Pinakis* eserine çok önem vermişlerdir. Sadece Latincede on beşe yakın tercüme vardır.

g) Kendisi *Pinakis*'in bir de Arapça tercümesi olduğunu Salmasyos Francis'in bir eserinden öğrenmiş ve bu eseri hep aramıştır. Suavî adı geçen Şarkiyatçı hakkında uzun uzadıya tanıtıcı bilgilere de yer vermiştir.

h) Suavî, İbni Miskeveyh'in *Pinakis* tercümesini İspanya Kraliyet Kütüphanesi'nde bulmuştur. İbni Miskeveyh, tercümesini *Cavidân-ı Hired* ismi ile yayınlamıştır.

Diğer haşiyelerde ise eserin orijinali ile İbni Miskeveyh tercümesi arasındaki bazı farklılıklar ve Suavî'nin yorumları yer almaktadır.

Suavî, İbni Miskeveyh'in tercümesindeki hatalara da değinir. Miskeveyh, tablonun manasını açıklayan İraklis diye bir şahıstan söz eder ve kitabının sonuna kadar bu ismi tekrarlar.

Halbuki bu bir hatadır. Orijinalinde kelime İraklis değil, "Avayiraklis"tir

32 Esas adı, Abû Ali Ahmed bin Muhammed bin Ya'kup'tur. Hayatı hakkında fazla şey bilinmemektedir. 1030 yılında vefat etmiştir. Kendisi tarihçi, ahlâkçı ve filozoftur. İbni Miskeveyh aslen İran'lıdır (İbni Miskeveyh için bkz. Ahmed Ateş, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 5/2, 1968, s. 775).

ve bir şahıs ismi değil, bir hitap edatıdır. "Ey adam", "ey şahıs" anlamında bir hitaptır.

Suavî, Miskeveyh'in *Pinakis*'i tercüme ettiğini öğrenince Arapların felsefi konulara fazla dalmış olmalarına hayret eder ve "sanki onları yanlış yola itti," der (s. 23). Bununla, maddi ve manevi ilimlerde zamanın çok ilerisinde oldukları halde sonradan atalete düşen Arapları tenkit ediyor olmalıdır.

Suavî bu eseri daha 1863'te Türkçeye tercüme etmiştir. Eserin İbni Miskeveyh'e ait olan tercümesini İspanya'da bulduğunu söylediğine göre ilk tercümeyi Yunancadan yapmış olmalıdır. Zaten kendisi Miskeveyh'in tercümesini aslı ile mukayese ettiğini söylerken Yunanca bildiğini ifade etmektedir.

Namık Kemal 1867'de yazdığı bir mektupta Suavî'nin Rumca bildiğini söylemiş,[33] ancak Kemal Bey, Suavî'nin ölümünden sonra yazdığı bir diğer mektupta onun kendisini Rumca biliyormuş gibi yanılttığını belirtmiştir.[34] *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki ilgili maddemin yazarı Ahmet Ateş, Suavî'nin bu çalışmasından söz etmemiştir.[35]

Takvimü't-Tevârih

Suavî, Kâtip Çelebi'nin *Takvimü't-Tevarih*'ini 1291 (1874) senesinde Paris'te taşbasması olarak yayınlamıştır. Elimizde sadece 47 sayfalık bir bölümü vardır.

Eserin mukaddimesinde, *Takvimü't-Tevarih* hakkında bilgi verilmiş ve yeni baskıda eserin nasıl bir tertiple yayınlanacağı bildirilmiştir.

> Kâtip Çelebi merhumun Takvimü't-Tevarih kitabı 1300 kutûb-ı tevârihten hülâsa edilmiş bir fihrist ve medhal ve olmuş geçmiş büyük işlerin evkâtını zabt ve tayin eden düstûru'l ameldir.
>
> Bu kitabı tarih-i Hut'dan kendinin ikinci halife (uzman memur) nasb olduğu zamana kadar 1058 ahirine dek cem'-i tevârih kılmış, ondan sonra Emir Buharî Şeyh Mehmed Efendi merhum 87 senelik vekayi'i hakkıyla zeyl etmiş. Ba'dehu bizde matba'a tesis eden İbrahim Efendi iki senelik vuku'ât ilâvesiyle 1146 senesine dek doldurmuş ve o hal ile tab' ve neşr etmiş.
>
> Öyle bir eser-i nâfi' nâkıs kalmamak için 1146'dan 1266 Zilhicce evâsıtına kadar vekayi'in cemiyle ikmal eyledim.
>
> Asıl kitabı ve iki zeyilleri aynen tab' ettim. Şu kadar ki İbrahim Efendi'nin metne karıştırıvermiş olduğu hâşiyeleri kıraate sekte getirmemesi için harice

33 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt I, s. 75.

34 *A.g.e.*, cilt II, s. 383.

35 *İslâm Ansiklopedisi*'nde İbni Miskeveyh'in, *Cavidan-ı Hired* isimli tercümesi ve bu eserin *La Tableau Sébès* vers. *Arab d'Ibn Muskaweith* adı altında Cezayir'de 1898'de yapılan başka bir baskısından söz edilir (*İslâm Ansiklopedisi*, cilt 5/2, s. 775).

ya'ni zir-i sehâife aldım. Tertip olundukça, tashih ederken lûzum gördüğüm bazı ihtarı hâşiye tarzında kayd eyledim. Müellifin hâşiyesine (minh) ve benim haşiyeme ismimi yazarak tefrik ettim. Kitap ile iki levhadan ibaret olan asıl Takvimü't-Tevarihi cild-i evvel yaptım. Selâtîn-i âlem ve hademe-i devlet-i alîyye levhalarını dahi inşaallah dahil edip cild-i sâninin neşrine muvaffak olurum.
Suavî

Suavî, eserin mukaddimesinde, ayrıca uzun uzadıya insanlığın kültür mirasları üzerinde durmuş, eski Mısır, Yunan efsaneleri, ilk eserlerin kimler tarafından ve ne zaman yayınlandıkları, Yunan mitolojisinin bir yığın yanlış tercüme ve uydurmalarla oluşturulduğu gibi değişik görüşlere yer vermiş, bunlara kendi görüşlerini de ilâve etmiştir.

Giyotiyos'un ahlâka ait risalesinin tercümesi

Bu eser, Sokrat'ın öğrencisi olan Giyotiyos'un *Pinakis* isimli eserinin tercümesidir. Suavî aynı eserin Paris'te yaptığı Arapça baskısında bu eseri 1280'de (1863) tercüme ettiğini söyler.[36] Eser, Yunancadan Türkçeye yapılmış bir tercümedir. Bu tercümenin bir nüshası Milli Kütüphane'de Nadir Eserler bölümünde mevcuttur.[37]

Suavî'nin bu tercümesi, 1283 Ramazan'ında *Rûznâme-i Ceride-i Havadis* gazetesinde tefrika edilmiştir.

Birinci tefrikada "Tercüme-i Hal-i Musannif" başlığı altında Giyotiyos'un hayatı ve eseri hakkında şu bilgilere yer verilmiştir:

> Giyotiyos, Sokrat Hakîminin Şakirdi ve Eflatun'un Şeriki bir hakîm ismidir. Tarih-i velâdeti Milâd-ı Isa'dan (Aleyhisselâm) takriben dörtyüz elli sene akdemdir. Maskat-ı re'si Mora'da Tayva şehridir. Hakîm-i mumâileyh Eflatun'un Pheton[38] nam kitabının mütekellimlerinden biridir. Pek çok âsârı olduğu rivayet olunur ise de hayf sad hayf ki "Pinakis" nam kitabından (ki Suavî'nin tercüme eylediği işbu levha-i resmdir) gayrı eseri müte'ahhirînin eline geçmemiştir. Bu kitapta gözönüne bir levha-i resm koyup bütün ömr-ı insanîde olan melâib, esami' ve evsâf ve ahvâl hakaikiyle göstermiştir.[39]

Bu tanıtımlardan sonra, Suavî'nin bir dostuna yazdığı mektuba geçilir. Kitapçıkta "Suret-i Mektub-ı Suavî" başlığı ile yayınlanan bir mektupta, yazar terbiye ile ilgili görüşlerini belirtir:

36 *Le Tableau de Sébès*, 1873, Paris (kapak içi).

37 Milli Kütüphane, Nadir Eserler, 1948A-2446 (34 s).

38 *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*, no. 583, 23 Ramazan 1283 (29 Ocak 1867), s. 2332. Kitapçık ile gazetedeki tefrikayı karşılaştırdık, yazmadaki kelime hatalarının dışında fark göremedik.

39 Bu eser için bkz. Cemil Sena, *Filozoflar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1973, 2. cilt, s. 32-34.

Yaratılışta herkes temiz ve kusursuzdur. İnsanlar aldıkları terbiye sonucu iyi veya kötü olurlar. Tabii olan her şey yaratılırken kötülüğe, şerre, çirkinliğe karşı savunma mekanizmaları ile donatılmıştır. Hiç kimse isteyerek kötü olmaz.

Suavî, iddialarına Hadis-i Şeriflerden ve Hâfız-ı Şirâzî'den deliller getirir.

Mektubun ikinci kısmında, maddî ilimlerin geçmişle mukayese edilmeyecek kadar ilerlemesine karşılık manevî ilimlerin o derecede gerilediği belirtilir.

Mektubun sonunda, manevî ilimlerin Avrupa sahasında da gerilediğini göstermek amacıyla böyle bir tercümeye girişiştiğini söyleyen yazar, şöyle devam eder:

> Lâkin bu kitabı nazar-ı im'an ile mütalâ'a edip, nâ-ehil eline dahi vermemenizi rica ederim. Çünkü böyle bir deryâ-yı hakikatten, bir dürr-ı bâ-kıymet istihsali için gavvâs-ı fikret hezâr gûte yemek gerek. Yoksa ka'r-ı deryâda olan gevherden sakin sahile bir şey hasıl ve tahte'l-arz tulu' eden ahterden fevka'l-arz mütemekkinine hiç nur vâsıl olmayacağı nezd-i âlinizde dahi âşikâr olmakla buraları ihtara kalkışmak tahsili hâsıl gibidir.

Giyotiyos'un eseri sembolik imajlarla dolu bir tablo karşısında yapılan yorumlar ve karşılıklı konuşmalardan ibarettir. Tablo, iç içe birkaç hisardan ve çeşitli pozisyonlarda bir şeylerle meşgul olan bir yığın insandan oluşmuştur.

Pir, tablodaki görüntüleri, yüz ifadelerini, değişik figürleri ve pozisyonları

> ömür, şehvet, tama', hıyanet, şeref-i sadık, hata, kısmet, müdahane, hüzün, şeref-i kâzib, cehl, hüsün, sirkat, yeis, itidal, zan, ifrat, cinayet, keder, metanet, heves, israf, isyan, nedamet, cinnet, itimad, istikamet, yemin-i kizb, mülk, hamakat, cesaret, insaf, ihsan, gayretsizlik, zulüm, ilim, edeb, saadet, haysiyetsizlik, izzet, kıymet, hürriyet, gurur, salah, zafer, hakkaniyet, perhiz, kasavet, adalet, dert

kavramları ile izah eder, bunlardan ahlâkî dersler çıkarır.

Bu eser Suavî'nin vefatından sonra ayrıca *Hikmet* mecmuası tarafından tefrika edilmiştir.[40]

Arabî ibare usulu'l-fıkh tercümesi

Bu tercüme, *El İşbâhü'l-Nezâir* isimli eserin "fenn-i evvel" olan "kavaid" kısmının tercümesidir. Suavî, bunu mukaddimede belirtmektedir.

9 sayfalık bu risale, önce Londra'da *Muhbir* gazetesinin 40. ve 41. sayılarında yayınlanmış, daha sonra mercekle okunabilecek kadar küçük harflerle broşür şeklinde basılmıştır. *Muhbir*'in 41. sayısında "Mâbâdı gelecek numaramızda" notu vardır.

40 *Hikmet*, no. 64-74, 23 Haziran 1327 (1911), 1 Eylül 1327.

Muhbir'in 42. sayısını bulamadığımız için bu sayıda devam edip etmediğini bilmiyoruz. Ancak kitapçık olarak basılan metin 40. ve 41. sayılarda yayınlanan metindir. Anlaşılan o ki Suavî, eserin sonraki bölümlerini de tercüme etmek niyetindeydi, ancak herhangi bir sebeple bunu yapamamış veya yapmamıştır.

Risale yazarın amacına yeteri kadar hizmet etmiştir. Çünkü o, mukaddimede, İslâm şeriatının çağın gereklerine uymadığı iddiaları üzerine bu eseri tercüme etmeye karar verdiğini söyler:

> Vakta ki bildim Şeriat-ı İslâmiyye şu asırda ümmetin mesâlih ve siyasetinden kasırdır tevehhüm olunuyor. Usûl-ı ahkâmı câmi' bir kitap telifini murad ettim. Hatta o kitap ile tebeyyün ede ki şu tevehhümle şeriate muhalefet etmeğe cür'et eden her kimse siyasette hudûd-ı İlahîden enva'-ı zulmü bid'ate hurûc etmiş olur. Evet benim cem' edeceğim usûl, ulemâmız indinde malum olmuş kavâiddir. Lâkin bu teliften garaz, Türkçeye ve Avrupa lisanlarına tercüme olunmağa kabil bir muhtasar kitap neşr etmektir. Hatta onunla Avrupa'da dahi zâhir ola ki Memâlik-i Osmanîye'de siyaset-i hamîde icrâsına ecnebîlerin ve bazı câhil memurların tenfirlerinden başka mani' yoktur (s. 2).

Mukaddimede ayrıca, bazı Avrupalı ilim adamlarının özellikle Mu'tezile ve İmamiye gibi ehl-i sünnet akidesine aykırı akide mezheplerinin fıkıh usûlü hakkındaki kitaplarını Batı dillerine tercüme ettikleri ve bunun da Batılıları gerçek İslâmı öğrenmekten mahrum bıraktığı belirtilir.

Suavî, *Mukaddime*'de Namık Kemal'in asla hoşlanmadığı Hayrettin Paşa'nın *Akvemü'l-Mesâlik*'inden bol bol örnekler verir.

Bu kitapçığın mukaddimeden sonraki bölümünde, İslâm fıkhının mahallî şartları, örfü, zamanın şartlarını göz önünde bulundurduğu, dolayısıyla zamanla ihtiyaca cevap verememesi diye bir engelin yersiz olduğu anlatılır.

Eserin adı, kapağa hem Türkçe, hem de İngilizce yazılmıştır. Arap harfleriyle *Arabî İbare Usûlu'l-Fıkıh Tercümesi*'nin altında İngilizce *The Principle of JURISPRUDENCE* (*Kanun Yapma Esasları*) ismi mevcuttur.

Kapakta ayrıca eserin Londra'da, *Muhbir* matbaasında, 1868 yılında basıldığı da belirtilmiştir.

David Urquhart'ın New Castle Foreign Affairs Committee'nin başkanı Mister Crawshay'e Osmanlı dış borçları ile ilgili olarak yazdığı mektubun tercümesi

Urquhart'ın söz konusu mektubunu Suavî 11 Zilka'de 1291 (11 Kasım 1875) tarihinde Paris'te tercüme ederek bir risale halinde neşr etmiştir. Ka-

pakta "Letter, From Mr.D. Urquhart to The New Castle Committee on the Subject of The Turkish Debt Translated in Turkish 11 December 1875" yazılıdır.

İç sayfasında ise Osmanlı harfleri ile şu başlık yer almaktadır:

> İngiliz hükemâsından vâkıf-ı umûr-ı âlem ve hayırhâh-ı ümem David Urquhart Efendi'nin bu kere Umûr-ı Ecnebiyye komitelerinden New Castle Cemiyeti'nin reisi Mister Crawshay'e yazdığı tahrirât-ı nesâyih-âyâtın kendi kalemiyle olan İngilizce aslından Lisan-ı Osmanîye tercümesi.

Söz konusu mektupta Urquhart, Osmanlı Devleti'nin 1838 yılından itibaren dışa bağımlı ekonomisinin bir özetini yapmakta ve 1853'te alınmaya başlanan dış borçların devleti nasıl çıkmaza ve çöküşe götürdüğünü çok açık bir şekilde tahlil etmektedir.

Urquhart, İngiliz hükümetinin görevlisi olarak ilk borcu, kendisi 1836 yılında ısrarla Osmanlı yöneticilerine kabul ettirmeye çalışmıştır. Ancak o zaman Akif Paşa dine ve töreye aykırılık dolayısıyla kabul edemeyeceklerini söylemiştir. Akif Paşa'nın devletin altından kalkamayacağı böyle bir borca girmekten kaçınmasına karşılık sonraki idareciler sağlıklı bir ekonomi için değil, idarenin günlük işleyişini sağlamak için hesapsız dış borç almışlardır.

Urquhart, mektubunda Osmanlı Devleti'nin ekonomisi ile ilgili tahlil ve yorumlarda bulunduktan sonra, New Castle Foreign Affairs Committee'nin Omanlı dış borçlarının en azından haksız katlanmalarla kabartılmış faizlerinin silinmesi için faaliyet göstermesini istemiştir.

Bu mektubun İngilizcesi, Suavî'nin tercümesinden sonra *Diplomatic Review*'da iki bölüm halinde yayınlanmıştır.[41] Başlığın altına "These letters have been already published in Turkish"[42] notu konarak Suavî'nin tercümesine atıfta bulunulmuştur.

Suavî, Avrupa'dan dönünce bu tercümeyi *Sadakat* gazetesinde yayınlamıştır.[43]

Suavî'nin tercümesi ile mektubun aslı karşılaştırıldığı zaman tercümenin mükemmel olduğu görülür.

Foreign Affairs Committee'lerin Sultan Abdülaziz'e yazdıkları bir mektubun tercümesi

Söz konusu tercüme 1876 Ocak ayında Paris'te basılmıştır. Bu mektuptan, Butler Johnstone'un İstanbul'a gelişi münasebetiyle söz etmiştik. Her ne ka-

41 *Diplomatic Review*, January (Ocak) 1876, s. 7-25.

42 Bu mektuplar hâlihazırda Türkçe olarak yayınlanmıştır.

43 *Sadakat*, no. 73, 2 Şubat 1877; *Sadakat*, no. 74, 3 Şubat 1877.

dar mektup Foreign Affairs Committee'ler tarafından imzalanmışsa da fikirler tamamen Urquhart'a aittir. Johnstone'un, mektubu Sultan'a ulaştıramayınca İngiltere'ye döndüğünü ve Suavî'nin Paris'te tercüme ederek kitapçık halinde bastığını da daha önce belirtmiştik.

Bu mektubun İngilizce orijinalini basılmış olarak bulamadık. Ancak mektubun bir kopyası İngiltere büykelçisi Henry Elliot tarafından Foreign Office'e gönderilmiştir.[44]

Suavî'nin tercümesinin başlığı söyledir:

> Huzur-ı Şevket-mevfûr-ı Padişahîye
> İngiltere Umûr-ı Ecnebiyye Komiteleri Canibinden Seksen Dört Buçuk Milyon Liralık Hakk-ı Düyûn Lâyihasını Kabul Niyazıyla Arzuhal.

Mektupta 21 Foreign Affairs Committee'nin temsilcilerinin imzaları vardır.

Sultan'a son derecede saygılı bir dille hitab edilmiştir. Komiteler, kuruluş amaçlarının, kendi ülkelerindeki insanların Türklerle ilgili yanlış kanaatlerini düzeltmek olduğunu belirterek söze başlamışlardır.

Mektupta yer yer "üstadımız Urquhart bize öğretti ki, ... gösterdi ki..." gibi ifadelere rastlanır. Esasen mektubun baş tarafındaki fikirler Urquhart'ın bir önceki metubunda yer alan fikirlerin tekrarı mahiyetindedir.

Komitelere göre, kendi ülkelerinde, Osmanlı Devleti, dolayısıyla Türkler hakkında düzeltmek istedikleri üç büyük ve yanlış zan vardır:

1. Osmanlı Devleti Rusya'dan zayıftır. Avrupalıların yardımı olmazsa Rusya'ya mukavemet edemez.
2. Osmanlı Devleti, din ve inanç hürriyetine saygılı değildir. Hıristiyanlara işkence etmektedir. Dolayısıyla onlar Avrupalı din kardeşlerinin himayesine muhtaçtırlar.
3. "Devlet-i Osmaniyye Avrupa nizamâtını taklit ile Kur'an-ı Kerim'i Napolyon kanunlarıyla değiştirmeli"dir.

Komiteler bu üç yanlış zannı reddederek kendilerince doğru olan şu fikirleri ileri sürerler.

1. Rusya aslında Osmanlı'dan daha zayıftır. Ancak Avrupalılara dost yüzü göstererek onları Osmanlı Devleti aleyhinde kullanıp bulunduğu mevki'i koruyor.
2. Osmanlı Devleti din ve vicdan hürriyetine saygılıdır. O kadar saygılıdır ki, Avrupa'da dinlere karşı en müsamahakâr olan İngilizlerin ken-

44 P.R.O. F.O. 2454, From Elliot to Lord Derby, no. 56. Suavî'nin tercümesinde mektubun aslında olmayan bazı ilaveler vardır.

di mezheplerinden olmayanlara (Katoliklere) gösterdiği müsümahadan çok daha fazlasını göstermektedir.

3. Osmanlı Devleti'nin selâmeti ancak Kur'an-ı Kerim'in hükümlerine bağlı kalmasındadır (s. 2).

Mektubun sonraki kısımlarında, Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısındaki durumu, Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupalı devletlerin tutumu ve dış borçlar ile Osmanlı Devleti'nin bundan nasıl kurtulacağına dair görüşler ileri sürülmüştür.

Daha aşağıda ise Sultan'dan, hiçbir devletin uymadığı Paris Antlaşması'ndan kendilerinin de çekilmeleri, yabancı sefirlerin ülkenin iç işlerine müdahale etmelerinin önlenmesi istenir:

Suavî'nin tercüme ettiği mektup şu paragrafla sona erer:

> Zât-ı hakkaniyet-simât-ı mülûkânelerinden hülâsa-ı niyaz-ı esdakaları şudur ki, memâlik-i mahrusalarının imareti ve bilcümle müslim ve gayrimüslim teba'a-i şâhânelerinin refah ve himayesini mütekeffil bulunan Kur'an-ı Azimüşşan ahkâm-ı şerîfesine itimad buyurup, Avrupalıların hürriyet-i ticaretine mâni' ve tarh ve tevzi'-i tekalifde sadeliğe muhalif olan mecnûnâne ve mü-te'addiyâne nizamlarını memâlik-i adliyye-i şâhânelerine idhâle müsaade verilmeye ve Devlet-i Aliyye'lerinin iyiliğine dair diye tasni' edilip, mahza hatadan ibaret olan "Paris Muahedesi" kaydından saltanat-ı seniyyelerinin halâsı bir irade-i katiyye-i şâhâneleriyle ilân buyurula[45] (s. 13).

Suavî, kitapçığa, ayrıca David Urquhart'ın Şeyhülislâm'a yazdığı bir mektubu da tercüme ederek koymuştur.

Urquhart, bu mektupta, kendisi ve arkadaşları Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının faizlerini sildirmek için gayret gösteriyorlarken, hatta İngiliz Parlamentosu'ndan bir karar çıkarmaya muvaffak olmuşlarken Bâbıâli'nin yeni yeni senetler basıp borçları arttırmasından duyduğu teessüfü bildirir.

Urquhart'ın Şeyhülislâm'a yazdıklarından bir kısmı şudur:

> Saltanat-ı seniyye tenzil-i sâbıkdan bakiye kalacak düyûndan bütün bütün kurtarılıp ve refah-ı imâret-i kâmileyi mütekeffil bulunan ahkâm-ı şeri'at-ı şerîfe usûl-ı kadîmesine irca' olundukta işte ol vakt –fakat ol vakt– şan-ı kadîmini iade buyurup ser-i stiklâlini elcâm-ı esaret-encâm ile bend eylemiş

45 Mektubun İngilizcesinde bu son paragraf aşağıdaki gibidir: "Finally we beseech Your Majesty to restore your Empire to happiness and prosperity by following those maxims of the Koran which while protect the Christian Rayah, do not permit the abuses and follow of Europe, but which enjoin liberty of commerce and simplicity of taxation ond wc further intreat that Your Majesty will declare yourself liberated from all the obligation, which have been fundamentally imposed on Turkey by a compact which has never been observed when in her favor, the so called Treaty of Paris."

olan Paris Muahedesi ve deklerasyon emsâli mukavelât-ı gadriyye-i Efrenciyye'den âzâd olunduğu ilân ve ihlâk ve imâteden başka bir kasda mebnî olmayan nesâyih-i Rusîyeyi istima'a bile tenezzûl buyurmadığını tibyan eder. Keyfiyet muhat-ı ilm (s. 16).

Bu mektubu Suavî, Avrupa'dan dönüşten sonra *Vakit* gazetesinde ayrıca yayınlamıştır.[46] Bu kitapçığın bir nüshası Paris'te Bibliothèque Nationalé'de bulunmaktadır.

Bizzat Suavî veya başka kaynaklar tarafından sözü edildiği halde bulunamayan eserleri

Nesâyih-Şi Ebu Hanife Şerhi

Suavî bu eser için, "birinci telifimdir," der. Yine kendi beyanına göre, bu eseri İstanbul'da 16-17 yaşlarında iken yazmıştır. Daha sonra tashih için Bayezid Camii müderrislerinden Tosyalı Hüseyin Efendi'ye vermiştir. Hüseyin Efendi on beş günlük bir mütalâadan sonra eseri beğendiğini, tashihe ihtiyaç duyacak yerinin bulunmadığını, sadece bir yerde "tefâsil" kelimesi yerine "tafsil" kelimesinin kullanılmasının uygun olacağını söyleyerek eseri iade etmiştir. Yazar, bu tek nüsha yazma eseri Hicaz'da parasız kaldığı bir zamanda, Hanefi Fars âlimlerinden birine, talebeye okutacağına dair söz alarak, 100 kruşa sattığını nakleder.[47]

Irakî'nin Siyer-i Elfiyesi Üzerine İki Cild-i Kebir İçre Şerh

Yazar bu eserinden, en çok beğendiği eserlerinden biri olarak söz eder. Bursa'da iken yazmış ve Vâli Süleyman Paşa'ya takdim etmiştir.[48]

Şibbaku'l-Ulûm

Suavî, bundan da çok beğendiği bir eseri olarak bahseder:

"Kitaplarım içinde beğendiğim ..... ve satır-ı vâhidde yirmi bir fenni müştemil, Ünvanü'ş-Şeref[49] tarzında, Şibbaku'l-Ulûm'dur ki bazı fen bî-nukat ve bazı mevzûn ve kimi Arabî, kimi Farisî, kimi Türkî satır-ı vâhidde müştebik olduğu halde on beş cüz'e bâlığ. Bunları Bursa'da Süleyman Paşa namı-

46 *Vakit*, no. 443, 22 Kanûn-ı sâni 1877.

47 *Ulûm*, no. 15, s. 894.

48 *Ulûm*, no. 15, s. 894.

49 Bu eser Saçaklızâde Mehmed Efendi'ye aittir.

na yazmıştım." Ayrıca Şeyhülislâm Vassaf Abdullah Efendi'nin "Nazîre-i Ünvanü'ş-Şeref" isimli eserini tanıtırken "Bu hakir dahi, Bursa'da bulunduğum vakit bu yolda bir Ünvanü'ş-Şeref naziresi yapmıştım ki satır-ı vahidde yirmi bir fenni cami' olduğu için bazı ekâbirin tensibi vechiyle "Şibbaku'l-Ulûm" tesmiye kılınmıştı,"[50] demektedir.

Mektuplar

> Dört mektubum var ve nüseh-i müte'addidesi eyadide münteşirdir ki her biri uzun uzun mektup olduğu halde Türkçe okunur ve Arabî dahi okunur, her iki lisanda da bî mânâ değildir.[51]

Makamat tarzında yazılmış kendi hayat hikâyesi

Yazar, ilk gençlik yıllarındaki hayatından söz ederken, "Benim ilim içinde yürüyüşüm ve onaltı onyedi yaşımdan beri arz-ı Hicaz'da, Anadolu'da ve Avrupa'da seyr ü seyahatim ve tederrüs ve tedrisim hemen birinci reddede yani pek açık ma'rûf olduğundan Sofya'da bulunduğum esnada Arabî ibare ile makamat tarzında yazmış olduğumdan şimdi yaprağı fethe lüzum görmem,"[52] der.

Tarih-i Fars

> Dârâ: Eski Fars şahlarının tacı.
> Ekser mesâilin kapalı kalışı dal olan ismin me'hazı ve mana-yı aslîsi bilinmemekten neş'et edegeldiğini biz "Tarih-i Fars" kitabımızda dâvâ edip şevâhid-i kesîre ile isbat ettik.[53]

Sahih-i Buharî'nin Usûl-i Cedide Üzere Tanzimi

> Bursa'da Haraççıoğlu Kütüphanesi elimde bulunduğu müddette Sahîh-i Buharî'den bit-tetebbu mükerrer hâdisi iskattan sonra isnadda aded-i butûna riayetle he-i sûlasîü'l-isnada kadar fasıl fasıl tertiple Buharî'yi bir üslûb-ı cedide telhis ettim. Bu telhisi dahi koynumdan ayırmazdım.[54]

50 *Ulûm*, no. 8, s. 431.

51 *Ulûm*, no. 15, s. 895.

52 *Ulûm*, no. 8, s. 893.

53 *Ulûm*, no. 8, s. 473. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde yazmalar arasında bulunan *Haşiye-i Suavî Alâ Tarih-i Eşkaniyan* isimli yarım kalmış bir eserin müsveddesi vardır ki tahminimizce bu Suavî'nin *Tarih-i Fars* diye bahsettiği eserdir.

54 *Ulûm*, no. 15, s. 896.

Fazl ve Hesabü't-Tamam ve't-Tefâzül

> Filibe'de Dabbakhâne Medresesi'nde dersime hazır olan talebeye mesâha ve hendese okuttuğum sırada bu fenne dair hususan Fazl ve Hesabü't-Tamam ve't-Tefazül tarik-i müte'addidesine dair bir kitap telif ederek tedris etmiştim. Kitab-ı mezbûrdan yedinde bulunanlara rica ederim, Paris'te mahall-i âcizîye bir nüsha irsal eylesinler. Burada tab' ile irsal-ı himmet eden zata dahi müte'addid nüshalar veririm.[55]

Mevzuâtü'l-Ulûm Tercümesi

> Mevzuâtü'l-Ulûm ki bu hâkir fi sene 1283 Türkçeye tercüme etmiştim. Bu kitabın ruhu medrese derslerinde şurûh ve hevaşi tedris olunmasını ve bilcümle mufassalât ta'limini tahsin etmez ve kütüb-i mutavassıtadan ders kitapları tertib ile tavsiye eder.[56]

Bu eserin bir bölümü İstanbul *Muhbir*'inin 5. sayısında yayınlanmıştır. Ancak burada eserin adı *Tertibü'l-Ulûm* olarak verilmiştir.[57] *Osmanlı Müellifleri*'nde de Suavî'ye ait bu tercüme *Tercüme-i Tertibu'l-Ulûm* olarak kaydedilir.[58] Hilmi Ziya eser hakkında şunları söylemektedir:

> Meselâ, daha III. Ahmed zamanında Saçaklızâde Arapça olarak yazdığı Tertibu'l-Ulûm adlı kitabı ile medrese teşkilâtını ve skolastik tedrisatı tenkid ediyordu. Ali Suavî, Sultan Aziz zamanında bu eseri Türkçeye çevirerek eski tenkitleri canlandırdı.[59]

Cevami'ül-İlmü'r-Riyazî Tercümesi

> İlm-i hesap bahsine gelince biz onu okuduk ve okuttuk. Kitap da yazdık. Fakat şimdiye dek gördüğümüz elsine-i muhtelife vü ecnebiyye üzere yazılmış kitaplar içinde Arabîü'l-İbare "Cevami'ül-İlmü'r-Riyazi" nam kitap kadar câmi' ve mükemmel görmedik. Bu sebepten kitab-ı mezbûru Arabî'den Türkçeye tercüme eyledik. 20 kuruş baha ile satılmaktadır.
>
> Arabîsi Kalkûta basması elli kuruştan ziyadeye satılmakta olduğundan bizim tercüme pahalı değildir. Hesaptan hangi meseleyi merak eden olursa ona müracaat etmesini ihtar ederiz.[60]

55 *Ulûm*, no. 7, s. 419.

56 *Ulûm*, no. 8, s. 440.

57 *Muhbir*, no. 5, 9 Ramazan 1283, s. 1-2.

58 *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1334, s. 328.

59 *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, s. 749.

60 *Ulûm*, no. 10, s. 616.

Bu eser, *Ulûm*'un 11. sayısındaki satılık kitaplar listesinde de ilân edilmiş ve şu bilgi verilmiştir:

> 166 büyük sahifeli, Ahîrinde 17 yaprak eşkâl-ı hendeseîye.[61]

Uhdî'nin Terci'-i Bendi

> Fars şu'arâ-yı meşhûresinden Uhdî'nin meşhur hakikat-mend terci'-i bendi elimize geçti, tab' eyledik. Yarım Franka (doksan paraya) fürûh olunmaktadır. Talib olan zevatın tarafımıza bildirmesi ilân olunur.[62]

Yazar bu açıklamasında, söz konusu terci'-i bendi tahlil edip etmediğini veya bazı notlar ilâve edip etmediğini belirtmez.

Sen de Gemidesin

Suavî'nin üsttekilerin alttakilerden sorumlu oldukları, aksi takdirde batacak gemide beraber boğulacakları fikrini ihtiva eden bir hadis-i şerife dayanarak yazdığını söylediği bir eserdir.

Yazarın Kastamonu hayatından söz ederken bu esere ve hadisin meâline temas etmiştik. Kendisi bu eser hakkında şöyle diyor:

> İki mah zarfında ve tedris esnasında her devletin nizamât-ı mukannenesine ve servet ve kuvvetine dair Türkçe bir kitap yazdım. İsmi Sen de Gemidesin.[63]

Ahvâl-ı Hâzırayı Tahlil Eden Münşiyâne Bir Risale

Suavî, Kastamonu'da sürgün iken bu risaleyi yazdığını söylemektedir:

> Bir de ahvâl-ı hâzırayı ta'rife olmak üzere münşiyâne Arabî bir risale yazdım.[64]

Müslümanlık Terakkiye Mani Değildir

Bu risalenin adı Londra'da yayınlanan *Muhbir*'in ilk sayısında geçer:

> Şeriat-ı İslâmiyye hükümeti, Constitution ve milletle meşveret üzerine tesis etmiştir. Buna dair makale "Müslümanlık Terakkiye Mani Değildir" diye yazdığımız risalede beyan olunmuştur. Tab' olunacaktır.[65]

---

61 *Ulûm*, no. 11, s. 679.

62 *Ulûm*, no. 8, s. 473.

63 *Ulûm*, no. 15, s. 914.

64 *Ulûm*, no. 15, s. 915.

65 *Le Mukhbir*, no. 1, 31 Aout (Agustos) 1867.

Yazarın bu isimde bir makalesi 7 Nisan 1868 tarihli (no. 30) *Muhbir*'de yayınlanmıştır. Biz bu nüshayı hiçbir yerde bulamadık. *Public Opinion* gazetesi söz konusu makaleyi tercüme ederek "Mohammedanism not Opposed to Civilization" başlığı altında neşretmiştir.[66]

Kayde'l-Mevcûd Sayde'l-Mefkûd

Bu da yazarın Kastamonu'da iken yazdığını söylediği eserlerindendir:

> Ve iki cilt de şarkta mevcut olan Ulûmu tarif ve Garbdakilerle muvâzene babında bir kitap daha yazdım. Cild-i sâni ahirinde lisanımızın, hattımızın imlamızın keyfiyet-i ıslahına dair bazı mütalâalar da irad ettim.[67]

Bu eserin adı ilk defa İstanbul *Muhbir*'inde geçmiştir. *Muhbir*'in 47. sayısından itibaren bu eserden bir bölüm şu girişle yayınlanmıştır: "Ali Suavî Efendi'nin Kayde'l-Mevcûd Sayde'l-Mefkûd namıyla müsemma olan kitabından coğrafya bahsine dair bir makaledir."[68] Aynı yazı *Muhbir*'in 49.[69] ve 52. sayılarında da devam etmiştir.[70]

Londra *Muhbir*'inin ilk sayısında aynı eserden söz edilmekte ve eserin derlenip basılacağı bildirilmektedir. Buradan eserin muhtevasını daha teferruatlı öğreniyoruz.

> Ben bir kitap cem' ettim. Basılıp neşr olunacaktır. O kitap iki bâb üzere tab' olundu. Bâb-ı evvel Kayde'l-Mevcûd namıyla vaktiyle Müslümanların cem' ve icad ettikleri ulûm ve ma'arifi birer birer yazar. Ve o ilimler için telif olunmuş kitapların müfid ve nâfilerini beyan eder. Ve her ilmin zeylinde o ilmin zamanımızda terk mi olunmuştur yoksa yeni yeni tahkikatle tevsi' mi etmiştir, ve hangi meseleleri değişmiş veya tafsil kılınmıştır, zikreder. Hasılı gelmiş geçmiş dedelerimiz ne koca hocalar ne ulu adamlar olduklarını eserleriyle gösterir ve bizim onlara bed halef olmamamızı tavsiye eder.
>
> Bâb-ı sâni Sayde'l-Mefkûd ismiyle ulûm ve ma'arifin herkesin anlayacağı Türkçeye tercüme olunmasına lüzum beyan eder. Bunun kolay yolunu gösterir. Lisanımızın ve imlamızın öteden beri mazbutuna dokunmamak şartıyla ıslah olunmasının tarihini irae eder ve tahsilin yollarını teshil eyler.[71]

---

66 *Public Opinion*, 31 April 1868, s. 399-400.

67 *Ulûm*, no. 15, s. 915.

68 *Muhbir*, no. 47, 14 Muharrem 1284 (18 Mayıs 1867), s. 12. Bu makalenin yayınlandığı gün Suavî Kastamonu'dan firar etmiştir. Bu da gösteriyor ki kendisi İstanbul'la irtibat halindedir. 31. sayısından itibaren *Muhbir* Suavî'siz çıkmıştır. Kastamonu'da yazdığı eserden bir bölümünü gazeteye gönderdiği anlaşılıyor.

69 *Muhbir*, no. 49, 16 Muharrem 1284 (20 Mayıs 1867), s. 12.

70 *Muhbir*, no. 52, 19 Muharrem 1284 (23 Mayıs 1867), s. 12.

71 *Le Mukhbir*, no. 1, 31 Aout (Ağustos) 1867, s. 1.

Reşad Bey'in kendisini, çağdaş ilimlere karşı olmakla suçlaması üzerine, İstanbul'dan sahhaf esnafından bir zatın yazdığı yahut Suavî'nin kendisine yazılmış gibi yayınladığı bir mektupta, bu eserle ilgili olarak "Kayde'l-Mevcûd, demek isterim ki mevcûd olan ilim ve ma'rifeti güzelce zapt ve kayd etmeli. Sayde'l-mefkûd demek ki bizde her ne ma'rifet-i nafi'a yoğise onları edinmeli,"[72] der.

Yazar gerek *Muhbir*'de, gerekse *Ulûm*'da kitabının muhtevası içinde saydığı bütün konularla ilgili yazılar yazmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, bu eser yazma olarak kalmıştır. İçindekilerin parça parça neşredildiği tahmin edilebilir.

Meselâ Suavî *Ulûm*'un 4. sayısında Defter-i Hesabiyye başlığı altında, İslâm âleminde yazılmış 129 tane matematik kitabının adını, yazarını, hatta hangi kütüphanelerde bulunabileceklerini kaydetmiştir.[73]

Ulûm'un 8. sayısında, "Hülasatü'l-Haber Fi İlm Ve'l-Eser Der Karn-ı Sânî-i Aşr"[74] başlığıyla 12. hicrî asırda çeşitli sahalarda eser vermiş 22 Osmanlı müellifinin 141 eseriyle beraber Batı'dan yapılmış tercümeler tanıtılmıştır.

Keza *Ulûm*'un 11. sayısında,[75] İbni Sina'nın 45 eseri, 7. sayısında İmam-ı Gazalî'nin 87 eserinin isimleri sıralanmış,[76] bazılarının çok kısa olarak muhtevasından söz edilmiştir. Ayrıca bu eserlerin bulundukları kütüphaneler de belirtilmiştir.

Ulûm'un 3. sayısında ise "Defter-i Kütüb-i Siyaset" başlığı altında Şark'ta siyaset ve devlet idaresi üzerine yazılmış 66 eser tanıtılmıştır.[77]

Londra *Muhbir*'inde "Hattımızın Islahı",[78] *Ulûm*'da "Lisan ve Hatt-ı Türkî"[79] makaleleri yayınlanmıştır.

Ulemâ

Bu eserle ilgili ilk ilân Suavî'nin Tacryr adıyla Paris'te ilavelerle yeniden yayınladığı Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin *Sefaretname*'sinde yer almıştır. İlân şudur:

> Ulemâ ismiyle tertip eylediğim kitabı tab'a başladım. Üç cilt.
>
> Cild-i evvel: Bugüne dek geçen ulemâ-i İslâmın hurûf-ı heca tertibi üzere esâmîsi, her birinin teferrüd eylediği ilim, mesela tıb ve hey'et ve tarih her ne

72 *Ulûm*, no. 10, s. 613.
73 *Ulûm*, no. 4, s. 195-213.
74 *Ulûm*, no. 8, s. 426-462.
75 *Ulûm*, no. 11, s. 648-653.
76 *Ulûm*, no. 7, s. 375-386.
77 *Ulûm*, no. 3, s. 149-161.
78 *Le Mukbhir*, no. 47, 31 August (Agustos) 1868.
79 *Ulûm*, no. 2, 3, 4, s. 69-78, 115-134, 214-228.

ise, gösterilerek tarih-i asrına dahi işaret olunur. Dokuz bin ile on bin arasında ulemâ mezkûr.

Cild-i sâni: İki kısım. Kısm-ı evvel: Ulemâ-i İslâmdan bugüne kadar Avrupa ulemâsına maruf olanlar. Kısm-ı sâni: Bu ma'rûfların müellefâtı ve şu müellefattan elyevm mevcûd olanların ve olmayanların beyanı.

Cild-i sâlis: Üç kısım, 1- Bugüne dek gelen Avrupa ulemâsının esâmîsi (cild-i evvel tertibinde), 2- Bunlardan "oryantalist" denilen Şarkiyyûnun esâmî ve âsârıyla, teracim-i ahvali, 3- Şarkda mevcud olan kütübhanelerin defterleri.

Bu kitaba müşteri olacaklar şimdiden tarafımıza iş'ar edip isimlerini kayd ettirmek lâzımdır. Haftada tab' olunan cüzler her hafta postasıyla irsal olunur.

Kitabın bahası üç cild 12 Frank. Tâlib olanlara cild-i evvel bedava gönderilir. Bu cüz'ü mütalâadan sonra müşteri olmasını isteyenler, tam on iki Frank tarafımıza gönderdikleri halde her hafta cüz cüz alırlar. Cild cild müşteri olmak isteyenler, her cild beş Frankadır. Bu suretle müşteri olmak isteyenler her cildden cüz-i evvel vusûlünde beş Frank irsal ederler. Fi zilka'de 1288.

Suavî[80]

Ulemâ ile ilgili ikinci ilân Suavî'nin Paris'te yayınladığı *Türkiye Fi 1290* isimli salnâme'dedir.[81] Burada 1289 Şevvali'ne kadar abone olanlara çıkan fasikûllerin 12 Franktan verileceği, bu tarihten sonra abone olacakların ise 20 Frank ödemesi gerektiği bildirilir. Mehmed Efendi'nin sefaretnamesinde yer alan ilânla bu ilân arasında tam bir yıllık süre vardır. Bu da eserin bu süre içerisinde, en azından bazı fasikûllerinin, yayınlandığını ve rağbet gördüğünü göstermektedir.

Bursalı Mehmed Tahir, Suavî'nin "Muttali Olduğum Asârı" dediği eserleri arasında *Ulemâ*'yı da zikreder.[82]

Le Moniteur Universel gazetesi 13 Temmuz 1872 tarihli sayısında, Suavî'nin çalışmalarını mübalâğalı bir dille övdükten sonra (mesela her eserinin hadiseler yarattığı gibi) onun yayınlamakta olduğu *Ulemâ* (*Les Savants*) isimli eserin sadece Şarklılar için değil, bütün kültürler için büyük bir boşluğu dolduracağı yorumunda bulunur.

Suavî gazetenin bu tanıtım yazısını 1873'te Paris'te yayınladığı *Hive*'nin Fransızcası *Le Khiva*'nın arka kapağına da koymuştur.[83]

Ancak Suavî'nin ilanda belirttiği şekilde onbinlerce âlimi içine alan böyle geniş çaplı bir ansiklopedik eseri tamamladığını zannetmiyoruz. Hiçbir fa-

80 Tacryr, *Relation de Mohammed Effendi*, Paris, 1872, s. 4 (Edte et Accompagne de Notes Par Suavi Effendi).

81 *Türkiye fi 1290*, 1873, Paris, s. 102.

82 *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1334, s. 329.

83 Ali Suavi, *Le Khiva*, 1873, Paris (arka kapak).

sikûlünü de görmediğimiz için ne kadar yayınlandığı hakkında fikir sahibi değiliz.

Almanak (Politik ve İstatistik) - El Münakkah

Bu eser için *Ulûm*'un 8. sayısında müstakil bir llân vardır. Burada bunun bir salnâme olmadığı, altı ayda bir yayınlanacağı ve ilk sayısının da 1286 Ramazan'ında çıkacağı bildirilmiştir.[84]

Suavî, Almanak kelimesinin Arapçadaki El-Münakkah'ın Batı dillerine geçmiş şekli olduğunu ileri sürer.[85]

Namık Kemal, Ebuzziya'ya, Suavî'nin ölümünden sonra yazdığı bir mektupta, *El Münakkah* ile ilgili şunları söyler:

> Yadigâr başımıza bir de "el-münakkah" çıkardı. Endülüs'te falanda öyle şey yok idi. Manâh, falan kelimesinin tahrifatına dair Fransız lugat kitaplarında gördüğüm şeyler hep Suavî'yâne te'vilat kabilindendir.
>
> Meclis-i Ma'arif, Suavî'nin ahterî-kerdesi olan Münakkah ismi ile mevsû olacak bir kitaba nasıl cevaz veriyor da takvim falan gibi esami'i kabul etmiyor.[86]

Ebuzziya Tevfik ise, Batılıların "Almanakı da El Münakkah mahrufu olarak ahz u istimal etmiş olmaları melhuz ise de bu lâfız ile dahi mevzu'u beyninde bir münasebet göremediğimizden bazı şarlatanlarımız gibi aslı Arabî malıdır, bir hatt-ı tasavvur edemeyiz,"[87] demektedir.

Bu *Almanak* hakkında *Ulûm*'un 11. ve 12. sayılarında çıkan "Satılık Kitaplar" ilânlarında da bazı bilgiler vardır.

11. sayıdaki ilânda 6 Frank fiyat konan *Almanak*'ın muhtevasına dair şunlar yazılıdır:

> İçinde lâzım olan zayîçe ve takvim hesab-ı sahih ile münderic bulunduğundan başka, evvelen İslâm devletlerinin siyasetçe ahvâli, meselâ aded-i nüfus ve maliye ve kuvâ-yı berriyye ve bahriyye ve suret-i idareleri.
>
> Sâniyen, dünyada mevcud İslâmın gayrı bilcümle düvelin hâlâtı muharrerdir. Altı mahda bir çıkacaktır. Birinci kitap 500 sahifedir. Fi Muharrem sene 1287'de neşr olunacaktır.[88]

---

84 *Ulûm*, no. 8, s. 487-488.

85 *Ulûm*, no. 8, s. 487.

86 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt II, s. 326.

87 Ebuzziya Tevfik, *Salnâme-i Ebuzziya*, 1296, s. 53. Bu salnâme devletçe toplatılmıştır. Namık Kemal'in mektubundaki müsaade meselesi bununla ilgilidir.

88 *Ulûm*, no. 11, s. 680.

Daha önce "İnşallah" kaydıyla Ramazan'da yayınlanacağı ilân edilen *Almanak*'ın bu sefer Muharrem 1287'de neşredileceği ilân edilmiştir. Bu tarihte çıkıp çıkmadığını bilemiyoruz.

Ulûm'un 12. sayısındaki bir ilanda ise söz konusu Almanağın adı "El-Münakkah (*Almanak*) (Politik ve İstatistik)"tir.[89]

Dört Yüz Hikmet

Bu eserin adı *Türkiye fi 1290* salnamesinde satılık kitaplar listesinde geçmektedir.

Yazar, ulemâ fasikûllerine abone olacaklara *Dört Yüz Hikmet*'in bedava verileceğini, ayrıca isteyenlerin ise 100 para karşılığında alabileceklerini ilan etmiştir.

Eserin muhtevası hakkında şu açıklama vardır:

"Endûlûs ulemâsının cümle ahâliye talim etmiş oldukları hükûm ve emsâl".[90] Bu eseri, Suavî bir yerlerden derleyerek mi ortaya çıkardı yoksa bu isimde bir eseri mi tercüme etti? Bunu bilmiyoruz.

Ancak fiyatından anlaşılıyor ki, küçük hacimli bir kitaptır.

Dendere Hikâyesi

"Suavî'nin Dendere Seyahatine dair bir hikâye"[91] fiyatı 2 Frank olarak belirlenmiştir. Fiyatına göre diğer eserleriyle mukayese edince adı geçen eserin 40-50 sayfalık bir kitapçık olduğu tahmin edilebilir.

Maliye'ye Dair Yedi Cüz Eser

Ulûm'un 12. sayısında Osmanlı Maliyesi'nin içerisinde bulunduğu durumla ilgili bir soru cevap faslından sonra, Suavî, "Bu sual ve cevap, maliyeye dair yazmış olduğum yedi cüz kitabın hülâsası ve ruhudur,"[92] der.

Şerh-i Hadis-i Mirac - El Hakîm İbni Sina

Bu da Suavî'nin yayınladığı kitaplardan biridir. Kitabın aslı İbni Sina'nın *Risale-i Mirac* isimli eseridir. *Ulûm*'un 12. sayısındaki satılık kitaplar ilânında 1 Frank fiyatla satışa sunulan eser hakkında yazar, İbni Sina'nın eserleri-

89 *Ulûm*, no. 12, s. 743.

90 Ali Suavî, *Türkiye 1290*, Paris, 1873, s. 102.

91 Ali Suavî, *Türkiye 1290*, Paris, 1873, s. 102.

92 *Ulûm*, no. 12, s. 714.

ni tanıtırken şöyle der: "Farisîdir. Mirac-ı Nebî'nin imkânını tahkik eyler ve hadis-i mi'racı te'vil eder. Bu hakîr kitab-ı mezbûru bu kere tab' eyledim. 1 Franka yani dört kuruş 10 paraya satılmaktadır."[93]

Yazarın esere notlar ilave edip etmediği belli değildir.

Fransızların (1870 Fransız-Alman Savaşı'nda) Mağlubiyetinin Sebeplerine Dair Bir Risale

> Fransızın bu kere esbâb-ı mağlubiyetine dair bizce pek faideli ve ibretli bir risale yazıyorum. Gelecek hafta gönderilir.[94]

Harita-i Kevâkib-i Seyyâre

> 1865 tarih-i milâdiye dek görülmüş Seyyaratı Filibe'de bulunduğum vakit, henüz bir tarafta kitaplarla neşr olunmazdan evvel gazetelerden cem etmiş ve meyl-i coğrafî mikyasıyla bu'd-ı mutavassıtlarınca bil-hisap bir büyük kevâkib-i seyyâre haritası yapmıştım. Ol vakt tahtit ile müteaddid nüshaları neşr olundu. Ve bazı taraftan Maarif Nezareti'ne dahi gösterildi ise de tab'ına ve belki ikmâline vaktimiz olmamıştı.[95]

Heredot Tarihi

Suavî daha Filibe'de iken, Telgraf memuru Rüştü Efendi, Namık Kemal'e Suavî'nin kitaplarının bir listesini göndermiştir.

Kemal Bey, yazdığı cevapta işin maliyet yönünü ele alır. "Heredot Tarihi'nin tab'ına gelince,"[96] dedikten sonra açıklamalara girişir. Burada eserin tercümesinin tek başına, Suavî'ye ait olduğuna dair bir ifade yoktur.

Ebuzziya Tevfik, bu eserin Rasim Paşa tarafından tercüme edildiğini söylemektedir.[97]

Aynı iddiaya Reşad'ın Suavî'nin aleyhinde yazdığı ikinci broşür olan *Suavî'ye Ta'ziye*'de de rastlıyoruz: "Doğrusu acınacak hallere dûçar oldun. Heredot'u tercüme ettim diyorsun. Bu ne cesûrâne yalan söyleyiştir. Sen Rumca okumak bilir misin ya. Heredot'u Ra ... Paşa'nın tercüme ettiğini herkes bilir."[98]

---

93 *Ulûm*, no. 11, s. 652.

94 *Muvakkaten Ulûm Müşterilerine*, no. 3, 15 Teşrin-i evvel 1870 (Marsilya), s. 48.

95 *Ulûm*, no. 5, s. 278-279.

96 Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, s. 33.

97 *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 22 Eylûl 1909.

98 *Suavî'ye Ta'ziye*, Paris, 1286, s. 9.

Kendisi ise *Kamûsu'l-Ulûm ve'l-Ma'arif*'in 3. yani *Ulûm*'un 23. sayısında bu eserle ilgili olarak şöyle demektedir:

> Kudemâdan en mükemmel tarih ve coğrafya yazan Heredot'tur ki milâddan 408 sal akdem vefat etmiş Halikarsur'dan (Bodrum) bir seyyah idi. Dokuz kitap üzere tarihi Helenos lisanıyla mevcuttur. Ve Avrupa lisanlarına tercüme olunmuştur.
>
> Tahkikimize göre Suphi Bey Mısır'da iken bu kitabı Arapça'ya tercüme ettirmiş ve bu tercüme Mısır'lı Şerif Paşa'da kalmış, vefatında terekesinden aranmış ise de bulunamamış. Biz Rasim Paşa ile müştereken Türkçeye tercüme etmiştik. Ve ben yalnızca icab eden mahallerini şerh eyledim ve coğrafyasına haritalar yaptım.[99]

Fenn-i Tanzim-i Defter

Ulûm'un 8. sayısında, Avrupa ilimlerinin sırayla Türkçe kitaplar halinde okuyuculara sunulacağı ilân edilmiş ve işe "Fenn-i Ticaret" ile başlanacağı bildirilmiştir. İlânda ticarette defter tutma usûlünün önemine değinilmiş ve bunun için *Fenn-i Tanzim-i Defter* başlıklı bir tefrikaya başlanacağı haber verilmiştir.[100]

8. sayıda başlayan tefrika, yine aynı sayıda kalmıştır. Ancak *Ulûm*'un 11. ve 12. sayılarındaki satılık kitap ilânlarında *Fenn-i Tanzim-i Defter*'in kitap olarak basıldığı ve 1 Frank fiyatla satıldığı kaydedilmiştir.[101]

Bu kitapçık, anlaşıldığı kadarıyla Avrupa'da câri olan muhasebe usûllerinden söz etmektedir.

Preuve de L'Existence de Dieu

"Allah'ın Varlığının İspatı" anlamında olan bu Fransızca eser 1873'te Paris'te basılan *Le Khiva*'nın arka kapağında, Suavî'nin diğer bazı eserleriyle beraber reklam edilmiştir.

Suavî, özellikle *Ulûm*'da, inkârcılara karşı Allah'ın varlığını isbat eden makaleler yayınlamıştır. Bu konudaki çalışmalarına "Fikirleri" bölümünde temas edeceğiz.

Ancak onun böyle 1 formalık da olsa, Fransızca bir kitapçık yayınlayarak materyalistlere karşı çıkması ayrıca mânâlıdır.

Kitapçık "Yüksek Edebiyat" anlamına gelen "Haute Littérature" olarak

99 *Ulûm*, no. 23, s. 1340.

100 *Ulûm*, no. 78, s. 478-479.

101 *Ulûm*, no. 11-12, s. 679-743.

reklam edilmiştir. Bu kayıt aslında "İnce Meseleler" anlamındadır. Fransa'da, yüksek zümreyi ilgilendiren, herkesin anlamayacağı derin felsefi konulara bu tip başlıklar konur.

Tarik-ı Necât

Bu eserin adı Midhat Cemal'in *Sarıklı İhtilalci Ali Suavî* isimli eserinde geçmektedir.

Kuntay, Namık Kemal ile Ali Suavî arasındaki görüş ayrılıklarını ele alırken ikisinin Tunuslu Hayrettin Paşa ve onun meşhur eseri *Akvemü'l-Mesâlik* hakkındaki görüşlerine yer verir. Ali Suavî'nin *Tarik-ı Necât* isimli eserinin dört yerinde *Akvemü'l-Mesalik*'ten alıntı yaptığını söyler.[102]

Kuntay, alıntıların bulunduğu sayfaları dipnotta 49, 54, 57 ve 63 olarak verir ki bu da eserin en azından 63 sayfadan daha hacimli olduğunu gösterir. Ayrıca Kuntay'ın yorumlarından *Tarik-i Necât*'ın da *Arabî İbare Usûlu'l-Fıkh Tercümesi* gibi İslâm hukukunun müdafaası ve Osmanlı Devleti için siyasette tutulacak en uygun yolun ne olduğu hakkında bir eser olabileceğini tahmin ediyoruz. Bu tahmine kitabın "Kurtuluş Yolu" anlamına gelen isminin delâletiyle varabiliriz.

Tarih-i Efkâr

Bu eser, aynı isimle *Ulûm*'da yayınlanmıştır.[103] Ancak 16. sayıdaki tefrikanın sonunda "mâbadı gelir" kaydı olması, eserin tamamının *Ulûm*'da yayınlanmadığını göstermektedir.

Yazar, ya eserini tamamlayarak yahut da *Ulûm*'da yayınlanmış kadarıyla kitap haline getirerek neşretmiş olmalı ki, 1317 (1899) tarihinde devletçe yurda sokulması yasaklanan kitaplarla ilgili listede Suavî'nin *Tarih-i Efkâr*'ı da vardır.[104]

Bu yasaklama, kanaatimizce, Suavî'nin ismine getirilmiş bir yasaklamadır. Çünkü *Tarih-i Efkâr*'ın *Ulûm*'da yayınlanan bölümlerinde yasaklamayı gerektiren bir şey yoktur.

Muhtasar-ı İhyâi Ulûm Tercümesi

Yazar, *Ulûm*'un 7. sayısında İmam-ı Gazalî'nin Muhtasar-ı *İhyâi Ulûm* isimli eserinden söz ederken, "Türkçe tercümesi bu fakirin olup, hâlâ tab'ına

102 *Sarıklı İhtilalci Ali Suavî*, s. 71.

103 *Ulûm*, no. 3, 4, 6, 16, s. 105-115, 169-182, 297-331, 937-950.

104 *Memalik-i Mahrûsa-i Şahane'ye dühûl ve İntişarı Memnu' Bulunan Kütüb ve Resail-i Muzırranın Esâmisini Mübeyyin Cedveldir*, Darü'l-Hilafetü'l Aliyye, İstanbul, 1317, s. 92.

muvaffak olunamadı,"[105] demektedir.

Hilmi Ziya Ülken[106] ve Bursalı Mehmed Tahir[107] de *Muhtasar-ı İhyâi Ulûm*'un Suavî tarafından tercüme edildiğini belirtirler.

Bulgaristan Meselesi üzerine yazılıp Poujade adına Fransızca yayınlanan bir eser

Bu eser ve Poujade'den yukarıda bahsedilmiştir.

Devlet 116,5 milyon borçtan kurtuluyor

1875 yılında Osmanlı Devleti'nin 200.000.000 dış borcu vardır. Bunun 84,5 milyonu ana para iken 116,5 milyonu katlanmış faizlerdir. Urquhart, Şeyhülislâm'a yazdığı yukarıda sözü edilen bir mektubunda kendisi ve arkadaşlarının yoğun çabası sonucu 116 milyon kûsûr borcun silinmesi için İngiltere Parlamentosu'ndan karar çıkartıldığını söylemiştir.

Yukarıdaki eser bu konunun teferruatı ile ilgili olmalıdır. Eserin adı Seyfettin Özege'nin kataloğunda geçmektedir. Buradaki kayda göre eser 16 sayfalık bir risaledir.[108]

Muharrerât-ı Nâdire

Tanzimat I isimli kitapta, Faik Reşit Unat ve Selim Gerçek tarafından hazırlanan "Tanzimat Bibliyografyası" başlıklı yazıda Suavî'ye ait *Defter-i Amâl-ı Ali Paşa* ve *Muharrerât-ı Nadire* isimli iki esere yer verilmiştir.[109] Birincisi bilinmektedir. Ancak ikincisi için 1873'te İstanbul'da basıldığına dair olan kayıt bizi daha çok tereddüde sevk etmektedir. Bilindiği üzere bu tarihte Suavî'nin kendisi Paris'tedir ve eserlerini kendisi orada neşretmektedir.

1873'te Suavî'nin bir eserinin İstanbul'da yayınlanmış olması çok zor olmakla beraber imkânsız da değildir. Ancak biz rastlayamadık.

Taharriyât-ı Suavî Alâ Tarih-i Türk

Bu, müstakil bir eser gibi anlaşılmış olmakla beraber[110] bize göre böyle bir eser mevcut değildir. Yazar, *Ulûm*'un 1. sayısındaki "Türk" makalesinde

105 *Ulûm*, no. 7, s. 375.

106 "Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri", *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, s. 773.

107 *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1334, s. 329.

108 *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, no. 3917.

109 "Tanzimat Bibliyografyası", *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, s. 979.

110 *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 244; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1334, s. 329.

"Burada muradımız Osmaniyânın, yani Türklerin mesa'i-i zihniyyelerine misal irad etmekti, işte ettik. Yoksa Osmaniyan elinde mevcut ulûmu ve müellefâtı ta'dad değildir. Biz "Kayde'l-Mevcud" nâm kitabımızda tafsil üzere yazdık ve onlarla şimdi Avrupa beyninde bulunabilecek farkı dahi bast eyledik. Kezalık muradımız Türk tarihi yazmak dahi değil. Biz onu Taharriyât-ı Suavî Alâ Tarih-i Türk ünvânıyla ayrıca kitapta yazdık,"[111] demektedir.

Bize göre burada "kitapta" kelimesi ile *Kayde'l-Mevcud* isimli eser kastedilmektedir. Aksi takdirde "kitapta" yerine "bir kitapta" gibi bir tamlama kullanılırdı. Yazarın kullandığı "ayrıca" kelimesiyle de *Taharriyat-ı Suavî Alâ Tarih-i Türk*'ün *Kayde'l-Mevcûd*'un bir bölümü olduğuna işaret edildiğini sanıyoruz. Buradaki "ayrıca" kelimesinin zarf olduğuna dikkat edilirse yine aynı neticeye varılır.

Ta'rîfatü'l-Suavî

Bu eser İstanbul *Muhbir*'inin 1, 2, 3, 4, 21, 22 ve 23. sayılarında kısmen tefrika edilmiştir.

Tefrikaya başlanırken "Tenbih"te eserin yazılış amacı ve muhtevası hakkında şu bilgilere yer verilmiştir.

> İsbat olundu ki havâdis-i müte'addide telâhuk-ı efkâra bâis olup nice ulûm peyda etmiştir. Zamanımızda dahi her cins ins ile vuku' bulan ihtilât tecdid ü tevsi'-i efkâr edip, işitilmedik ve mütedavil bulunan, Arabî'ye ve Farisî'ye ve Türkî'ye lugat ve ıstılahlarında zabt ve kayd olunmadık bir takım ıstılahât u esâmi'-i A'cemîye peyda olmuştur. İşte ihtilâtın tevlîd ettiği ulûma dair bazı ıstılahât ve esami'i ta'rife olmak üzere işbu risale yazılmıştır.[112]

2. tefrika'nın başında ise "bu risale iki kısma taksim olunup biri Istılahât-ı Politika ve ikinci kısmı Esami'-i A'cemîye-i Tarih ve Coğrafya beyânındadır,"[113] denir.

Gazetede yayınlanan birinci bölümdeki siyasî terimler alfabetik sırayla verilmiş ve en son "T" harfindeki ıstılahlarda kalınmıştır. Yani ancak ilk üç harfle başlayan ıstılahlar bugün elde mevcuttur.

Yayınlanan ıstılahların hepsi siyasî terminolojiyi ilgilendiren ıstılahlardır (ihtilat, içtima-ı düvel, itimadnâme, beyannâme, bî-tarafî-i ihtiyarî, tavsiyenâme, teşrifat-ı sefaret vs. gibi).

---

111 *Ulûm*, "Türk", no. 1, s. 12.

112 *Muhbir*, no. 1, 25 Şa'ban 1283 (1 Ocak 1867), s. 4.

113 *Muhbir*, no. 2, 27 Şa'ban 1283 (3 Ocak 1867), s. 3-4.

Suavî'nin telif veya tercümeye başlayıp yarım bıraktığı eserleri

Muhakemetü'l-Lugateyn Tercümesi

Ulûm'un matbu' olan 22. sayısında bu eserin tercümesine şu girişle başlanmıştır:

> Mir Ali Şir Nevaî elsineyi ve hususan Türk ve Fars dillerini muhakeme bâbında bir nefis kitap fi cemaziyelevvel sene 905 telif etmiş. Muhakemetü'l-Lugateyn bu kitabın ismidir. Kitab-ı mezbûr asıl lisanımızın vüs'at ve şerefince malumat-ı müfîdeyi câmi' olduktan fazla nice kavâid-i edebiyye vü tarihiyyeyi şâmildir. Ancak aslı üzere tab' ve neşr ettiğimiz surette asıl Türkçe'yi bilmeyenler mütalâ'asından istifade edemeyeceklerinden, anlaşılmayan lugatları şimdi kullandığımız lugatlara tahvil ile tercüme gibi kaydı münasip görüldü. Bu tercümemiz verâ-yı perde-i hafâda kalan mesâil-i lâzımeyi göstereceği gibi hafâyâ-yı lisanını tahsile hâhişi olan zevâte aslıyla lede'l-tatbik hizmet edeceği dahi me'muldur.[114]

Daha sonra eserin tercümesine başlanmış, ancak tercüme *Ulûm*'un 22. ve 23. sayılarındaki 10 sayfalık kısımdan ibaret kalmıştır. Belki de tercüme tamamlandığı halde gerisi yayınlanmamıştır.

Yayalar (piyes)

Ulûm'un 13. sayısında Suavî, *Yeni Osmanlılar Tarihi* ile beraber bir de *Yayalar* isimli bir tiyatro eseri yazacağını ilân etmiştir.[115] Ancak oyunun kadrosu ve konusu açıklanmış, fakat tamamı muhtemelen yazılmamıştır.

Oyunun baş oyuncusu Mustafa Fazıl Paşa'dır ve oyundaki adı Hacı Baba'dır. "Yayalar" ise Paşa'nın hiyanetine uğramış Yeni Osmanlılar'dır.

Yazarın telif veya tercümeye niyetlendiği eserler

Keşşâf-ı Istılahât-ı Fünûn

Ulûm'un 3. sayısındaki bir yazıda, her ilmin kendine has olan terimlerinin bilinmesi gerektiği ve özellikle bunun Avrupa ilminin gelişmesinde gösterdiği kolaylık ifade edilmiştir. Bu arada aynı amaçla Şark'ta bu türden eserlerin yaygınlaştırılması ve yazma olanların basılması zarureti üzerinde durulmuştur.

114 *Ulûm*, no. 23, s. 1305.

115 *Ulûm*, no. 13, s. 781-785.

Şark'a ait eserlerin bile Batılılar tarafından basıldığını yine Şarklılara örnek gösteren Suavî, İngiliz Cemiyet-i Şarkiyyesi'nin (Royal Asiatic Society) Kalkûta'da bastırdığı bir eseri tanıtır. Bu eser Şeyh Muhammed A'lâ bin Ali Tehânevî tarafından 1158'de yazılmıştır. Eser iki cilt 1.564 sayfa olarak basılmıştır. Suavî bu kitap hakkında "ulûm u fünûn-ı İslâmiyye ıstılahâtına mahsus ise de ecma' ve ekmeldir,"[116] der.

Keza *Ulûm*'un 4. sayısında kapak içerisindeki bir ilânda basım masraflarını karşılayacak birilerinin bulunması halinde eserin Türkçeye tercüme edilerek basılacağı ilân olunmuştur.

Ulûm'un 5, 6, 7, 8, 9 ve 10. sayılarında kapak içerisinde tekrarlanan ilân şöyledir:

> Üçüncü numaramızda zikir ve ta'rif olunmuş olan "Keşşâf-ı Istılahât-ı Fünûn" nam kitabı her kim ticareti kendinin olmak üzere Türkçe tercüme olarak tab' ve neşr etmeyi ta'ahhüd ederse biz Türkçeye tercümesini ta'ahhüd ederiz.
>
> Suavî

Fetâvâ-yı Alemgîrîye

Londra *Muhbir*'inin 1. sayısında Suavî, İslâm hukuk sisteminin zamanla ihtiyaca cevap vermediği şeklindeki zannı yok etmek için fıkıh konusunda herkesin anlayabileceği bir eseri çoktandır tercüme etmek istediğini söyler.

Tercümesine başladığı eserle ilgili olarak şöyle der:

> Lâkin fıkıh kitaplarından hangisini tercüme için tercih olunmak lâzım geldiğini düşünürdüm. Nihayet en mükemmel ve zamanca yakın olan "Fetâvâ-yı Alemgîrîye"[117] intihap olundu. İşte bu kitap tercüme olunacaktır.
>
> Ve İbni Abidin âsârındaki havadis dahi icâb eden yerlere zammedilecektir. Öyle bir lisan ile tercüme olunacaktır ki, ıstılâhât-ı fukahâ bile okuyanlara hafî kalmayacaktır.[118]

Bu eser *Muhbir*'in 2. sayısında tanıtılır. Burada verilen bilgilere göre Hind Şahlarından Muhammed Evrengzîb-i Alemgîr'in[119] vazifelendirdiği ve maddî olarak desteklediği bir alimler heyeti tarafından hazırlanmıştır.

Hanefî mezhebi esas alınarak bütün fıkıh kitaplarında dağınık olan fıkhî meseleler Şeyh Nizam'ın başkanlığındaki heyet tarafından toplanmış ve mükemmel bir eser olarak yayınlanmıştır.

116 *Ulûm*, no. 3, s. 165.

117 Bu eser günümüzde *Fetâvâ-yı Hindiyye* olarak meşhurdur. Eserin, sonraki yıllarda, eski harflerle, daha sonra da Latin harfleriyle birçok tercüme ve baskısı yapılmıştır.

118 *Le Mukhbir*, no. 1, 31 Aout (Ağustos) 1867, s. 1-2.

119 Muhammed Evrengzîb-i Alemgîr, "Hindistan'da 1657-1707 yılları arasında hükmetmiş, Timuroğullarından bir hükümdar" (1618-1707).

Ancak eser yazma olduğundan zamanla tahrifâta uğramıştır. Nihayet İngilizler tarafından Kalkûta'da nüsha karşılaştırması yapılarak ve alimlere tashih ettirilerek basılmıştır. Eserin basılmış şekli 6 cilt halinde, 4.210 sayfadır.

Bu açıklamalardan sonra yazar, "işte tercümesine başladığımız kitap budur,"[120] der.

Ancak Suavî'nin daha sonraki yayınlarında adı geçen eserin tercümesine rastlamıyoruz.

Asiatic Society'lerin Faydalı Neşriyatı ile İlgili Kılavuz

Ulûm'un 9. sayısında çıkan "Encümen-i Daniş-i Şarkî (Royal Asiaic Society)" başlıklı yazıda, Avrupa'da bulunan ve Avrupalıların çeşitli yerlerde kurdukları Asiatic Society'lerin tanıtımı yapılır, Osmanlı Devleti'nde bu tür cemiyetlerin olmadığına ve Avrupa'dakilerin de Osmanlılarca tanınmadığına teessûf edilir.

Bu yazıdan hemen sonra bir "ilân-ı mühimme" yayınlanmıştır. İlân şudur:

> Milletime hasbî bir hizmet olmak üzere, Avrupalı encümenlerin bizce nâfi matbuatının bir kıt'a defteri Türkî ve Arabî ve Farisî lisanlar üzre yapıp tab' edeceğim. Bu defter ayrıca matbu' bir risale gibi olup içinde kitapların isimleri ve nerelerde tab' olundukları ve şimdi hangi memlekette, hangi kitapçıda satıldığı ve bahası kaydolunacaktır.
>
> Bu defteri mahza bir hizmet olmak üzere tab' edeceğimden müşterilerimize ve talip olan zevâta bedava vereceğiz. Kitap mütalâasına tâlip olan zevat, defterde göreceği kitabı, işaret olunan memleketteki kitapçıya yazdığı halde, mukayyed olan bahasıyla celp ve iştira edebilir. Avrupa ve Hind kitapçılarıyla muhâbere edemeyecek zavat, eğer istediği kitabı taraf-ı acizâneme bildirir ise, hasbeten-lillah bulur ve iştira eder, kendisine gönderirim.[121]

Ancak Suavî, böyle bir kitapçık yayınladı mı? Bilemiyoruz.

Süreli yayınlar

Koleksiyonları elde mevcut olanlar

Muhbir (İstanbul)

Sahibi Filip Efendi olan gazetenin ilk sayısı 25 Şa'ban 1283'te (1 Ocak 1867) çıkmıştır. Her ne kadar *Muhbir*'deki bütün yazıların Suavî'ye ait oldu-

120 *Le Mukhbir*, no. 2, 7 Septembre (Eylûl) 1867, s. 4.

121 *Ulûm*, no. 9, s. 537.

ğu söylenmişse de[122] bizzat Suavî, gazetenin 1. sayısının tamamen kendisi tarafından yazıldığını, daha sonra arada bir bendler yazdığını söyler.[123]

Muhbir 32. sayısında hükümetçe bir ay süreyle kapatılmış ve daha sonra Suavî Kastamonu'ya sürülmüştür. Gazetede 33. sayıdan itibaren yorum ağırlıklı yazılar pek yayınlanmamıştır. Bu devrede Suavî'nin gazeteye yazı vermediği hemen hissedilir. Ancak 47. sayıdan itibaren bir seri yazısı yayınlanmıştır.

Muhbir'in son sayısı olan 55. sayı 23 Muharrem 1284 (27 Mayıs 1867) tarihlidir.

Muhbir (Londra)

Mustafa Fazıl Paşa'nın parasıyla Londra'da çıkarılan *Muhbir* gazetesinin ilk sayısı 31 Ağustos 1867 tarihlidir. Gazetede Yeni Osmanlılardan, Suavî'nin dışında, kimsenin imzası yoksa da Namık Kemal, Kânipaşazâde Rif'at Bey ve Ziya Bey'in de bazı yazılar yazdıklarını tesbit ediyoruz.

Namık Kemal'in Suavî'ye yazdığı bir mektuptan[124] 11. sayıda çıkan "İstanbul'dan 28 Teşrinievvel-i Firengi" başlıklı yazının Namık Kemal'e ait olduğunu anlıyoruz.

Öte yandan Suavî'nin Kânipaşazâde'ye yazdığı bir mektubundan anlaşılıyor ki aşağıdaki yazıları Kânipaşazâde tarafından yazılmıştır:

No. 22, 6 Fevrier 1868, s. 2: Maliye ile ilgili bir yazı (Şeyhülislâmın aleyhinde)

No. 22, 6 Fevrier 1868, s. 1-3: "İstanbul Muhabirimizden" başlıklı yazı (Paris sefiri Cemil Bey ve Elçilik görevlilerinin aleyhinde)

No. 26, 7 Mars 1868, s. 2-3: (Sultan ve Fuad Paşa aleyhinde bir yazı)

No. 34, 13 Mai 1868, s. 3-4: Mahsûsât (Şeyhülislâm Hasan Efendi aleyhinde)

No. 36, 27 Mai 1868, s. 1: (Dış borçları protesto ile ilgili ilân)

No. 37, 3 June 1868, s. 1: (Dış borçları protesto ile ilgili ilân)

Ayrıca *Muhbir*'in 36. sayısında "Bir Zat Tarafından" başlığıyla yayınlanan verâsete dair makaleyi Ziya Bey'in yazmış olması muhtemeldir. Çünkü söz konusu makale Ziya Bey'in veraset mektupları ile gerek fikir, gerekse üslûp bakımından benzerlik gösterir.[125]

---

122 Ahmed Rasim, *Şinasi*, İstanbul, 1922, s. 15.

123 *Ulûm*, no. 15, s. 909-910; *Le Mukhbir*, no. 5, 28 Septembre (Eylül) 1867, s. 2.

124 F.A. Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt 1, s. 138-139. Bu yazının tam metni için bkz. Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul, 1972, s. 211-213.

125 *Le Mukbhir*, no. 36, 27 Mai (Mayıs) 1868, s. 3-4.

Suavî Kânipaşazâde'ye bir mektubunda, özellikle Ali Paşa ve Vükelâ aleyhinde *Muhbir*'de yayınlanan birçok yazının kendisi, yani Kânipaşazâde tarafından yazıldığını iddia etmiştir.[126]

Gazetenin 5-12. sayılarının Fransızca özetleri, 37-50. sayılarının ise İngilizce özetleri yayınlanmıştır. Fransızca özetler Kânipaşazâde Rıfat Bey tarafından yapılmıştır.[127]

Muhbir'in son sayısı olan 50. sayı 3 Kasım 1868 tarihlidir.

Ulûm

Suavî'nin 1869 yılı Temmuz'unda Paris'te çıkarmaya başladığı *Ulûm* gazetesinin ilk yirmi sayısı yazarının el yazısı ile litografya olarak yayınlanmıştır. 21-25. sayıları matbu olan *Ulûm* aslında adı gazete, kendisi dergi olan bir periyodiktir. Ali Suavî'nin gerçek şahsiyetini ve fikriyatını *Ulûm*'da buluyoruz. Çünkü gazete tamamen kendi eseridir ve kendi kontrolü altındadır.

Ulûm'un son sayısı (25. sayı) 1 Eylül 1870'te çıkmıştır. Fransız-Alman Savaşı'nın başlaması üzerine Suavî Paris'i terk etmiş, dönüşte *Ulûm*'u neşre devam etmemiştir.

Muvakkaten Ulûm Müşterilerine

Alman-Fransız Savaşı'nın başlaması üzerine evini ve matbaasını Paris'te bırakan Suavî, posta hizmetlerinin kesilmediği bir yere gidip *Ulûm*'u çıkarmaya devam etmek üzere şehirden ayrılmıştır. *Muvakkaten*'in ilk iki sayısı Lyon'da geri kalan sekiz sayısı ise Marsilya'da çıkmıştır.

Muvakkaten, *Ulûm*'dan çok *Muhbir* havasındadır. Derginin muhtevasını siyasî haber, yorum ve tenkitler doldurur.

Her nüshası 1 forma olan *Muvakkaten*'in ilk sayısı 30 Eylül 1870, son sayısı Kasım 1870 tarihlerini taşır.

Kamûsu'l-Ulûm ve'l-Ma'arif (Bir Ansiklopedi Teşebbüsü)

Matbu çıkmaya başlayan *Ulûm*'un eki olarak yayınlanan bu ansiklopedi, Türkiye'de Batılı tarzda, alfabetik ilk ansiklopedi teşebbüsüdür.

Ulûm'un 21-25. sayılarıyla beraber ancak 5 fasikül çıkarılabilen bu ansiklopedi "Atabek" maddesinde kalmıştır. Ansiklopedinin dönemi içerisindeki diğer bir önemi resimli olmasıdır. Beş fasikülde toplam 9 resim vardır.

126 "Ali Suavi, Fransa'da Paris Şehrinde Misafireten Mukim Elhac Ali Suavi Efendi Tarafından Yine Paris'te Kânipaşazâde Ahmed Rif'at Bey'e Yazılan Mektubun Sureti", 15 Kanûn-ı sâni 1870, Paris, s. 2-3.

127 Aynı mektup, s. 2.

Suavî, geçmiş fasikûllerde şu veya bu sebeple yer almamış önemli maddelerin sonda zeyl olarak yayınlanacağını da *Ulûm*'un 24. sayısında ilân etmiştir.[128]

1. fasikûlün başında, ansiklopedinin ilim ve maarifin yayılmasında oynadığı rol ve faydalar üzerinde durulmuş, Şark'ta ilk defa Seyyid Şerif ve Muhammed A'lâ-et-Tehevânî tarafından ansiklopediye benzer alfabetik eserlerin yayınlandığı söylenmiştir.

1. fasikûlde, ayrıca, yabancı dillerden Türkçeye alınması gereken ıstılahlar üzerinde ısrarla durulmuş ve bu konuda uyulması lazım gelen esaslar ortaya konulmuştur.

Aslında bu ansiklopediye "Istılah Lugatı" da denilebilir. Çünkü bu ansiklopedi, tamamen isimler, eserler, olaylar ansiklopedisi değildir. Özel isimler dışındaki maddelerde önce madde olarak alınan kelime veya terkibin sözlük mânâsı daha sonra ıstılah manası ve türevleri verilmiştir.

Yazarın yayınladığını veya yayınlayacağını söylediği fakat bulamadığımız gazeteler

Mehdi gazetesi

Ulûm'un 23. sayısındaki bir ilânın 2. maddesi şöyledir: "Her kim 24 Frank verip *Ulûm* gazetesine bir senelik müşteri olursa ona Mehdi ismiyle çıkacak gazetenin her nüshasından meccânen verilir. Bu gazete idare-i devletten bahseder, haftalıktır. Bir yılda 52 nüsha çıkar. Çıkacak Mehdî ancak *Ulûm* gazetesi müşterileri için olduğundan para ile satılmaz ve nüsha nüsha iştira' edenler ona sahip olamaz."[129]

Ulûm'un 25. sayı ile kapanmış olmasından dolayı bu gazetenin de çıkmamış olması muhtemeldir.

Bâbıâli gazetesi

Ulûm'un 23. sayısındaki ilânın 3. maddesi ise şöyledir: "Her kim 24 Frank verir de *Ulûm* gazetesine bir seneliğine müşteri olursa Bâbıâli ismiyle çıkacak gazetemizin her nüshası bedava verilir. Bu gazete kitap şeklinde olup ayda bir kere çıkar. Bir ay içinde Bâbıâli hafî ve celî ne yaptıysa onları havadis olarak tarih gibi kayd eder ve tedkik ve muhakeme için bendler dahi yazar. Havadis ve vukuâtın kesret ve kılletine göre kâh büyük olur, kâh küçük."[130]

---

128 *Ulûm*, no. 24, s. 1383.

129 *Ulûm*, no. 23, s. 1337.

130 *Ulûm*, no. 23, s. 1337.

Lâ'netullahi ala'z-Zâlimîn

Ulûm'un 12. sayısında, Suavî, "Londra'da bastırıp memâlik-i Osmanîye'de neşr etmekte olduğum 'La'netullahi ala'z-Zâlimîn' nâm gazetenin birinci nüshasındaki bir meselenin sureti," diyerek yazdığı kısa bir yazıda, hâkimiyetin ancak Allah'a mahsûs olduğunu söylerken, bu isimde bir gazete çıkardığını haber verir.[131]

131 *Ulûm*, no. 12, s. 722.

FİKİRLERİ

Suavî'nin fikir kaynakları

Hayatı bölümünde, Suavî'nin yetişme tarzından bahsetmiştik. O, bir taraftan Şark ilimlerini tahsil etmiş, diğer taraftan kendini dış dünyaya, özellikle Batı'ya açmış, kendine göre Batı ilimlerini de öğrenmiştir.

Suavî'nin esaslı bir cephesi, öteki Yeni Osmanlılar gibi gerek muhalefet dayanağı olarak, gerekse siyasî ve sosyal sıkıntılara çareler ararken islâmiyeti ön planda tutmasıdır.

Her ne kadar, Mustafa Fazıl Paşa Sultan Abdülaziz'e gönderdiği mektupta: "Ancak Padişahım Efendim, Zât-ı Şâhâne'niz benden daha ra'na bilirsiniz ki din ve mezhep ruha hükmeder ve bize ni'am-ı uhreviyye va'd eder, şu kadar ki milletlerin hukûkunu tahdid eden din ve mezheb değildir. Din hakayik-i ezeliyye makamında durup kalmazsa, yani umûr-ı dünyeviyyeye dahi müdahale ederse, cümleyi itlâf eder, kendisi dahi telef olur,"[1] diyor idiyse de, sadece Ali Suavî değil, diğer Yeni Osmanlılar da bunların aksine pek çok dünyevî konuyu, bazı teferruatın dışında, İslâm dininin esasları çerçevesinde ele almayı tercih etmişlerdir.

Mustafa Fazıl Paşa'nın, Osmanlı tarihinde ilk laiklik teklifi olan bu sözler, o günkü Osmanlı toplumunun gerçekleri görmezlikten gelinerek söylendiği için yaşları 25-30 arasında olan Yeni Osmanlılar arasında itibar görmemiştir.

Bununla beraber Yeni Osmanlılar İslâmiyete müracaat ederken ne derecede samimi idiler, hangi maksatla böyle davranıyorlardı? Sorusu araştırmacıları hâlâ meşgul eden bir konudur.

1 Mustafa Fazıl Paşa, "Paris'ten Bir Mektup", *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, cilt II, İstanbul, 1978, s. 10 (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil).

İslâmcılığın siyasî bir ideoloji olarak ortaya çıkması üzerine değerli bir tez çalışması yapan Mümtazer Türköne, Yeni Osmanlıların İslâmiyeti bir muhalefet aracı olarak kullandıkları ve samimi olmadıkları kanaatindedir.[2] Türköne'ye göre, Bâbıâli'ye muhalefet ederken bu aracı en başarılı şekilde kullanan ve diğerlerine örnek teşkil eden Ali Suavî'dir.[3]

Yeni Osmanlıların dinden de bir muhalefet vasıtası olarak yararlandıkları doğru olmakla beraber onların samimiyetleri konusunda Türköne'ye tamamen katılmak mümkün değildir. Biz, Suavî'nin bu konuda samimi olduğu kanaatindeyiz.

Kaldı ki Yeni Osmanlıların Avrupa'da, İslâmiyete aykırı bir hayat tarzı yaşamış olmaları, bazı maceralara kapılmaları, onların bu konuda samimî olmadıklarını göstermez. Her insanın hayatında amel ile akidenin her zaman beraber yürümediği bilinen bir gerçektir.

Ayrıca Türköne'nin, İstanbul *Muhbir*'inde dinî unsurlara fazlaca yer verilmediği yolundaki görüşü[4] de eksik bir kanaattir. Çünkü İstanbul *Muhbir*'inde Suavî'ye ait olan yazıların hemen hemen hepsinde meselelere İslâmî bir perspektiften yaklaşılmıştır: İlk sayıdaki "mukaddime"nin özü çalışma konusundaki bir hadis-i şeriftir. İkinci sayıdaki "ma'arif" yazısında, Endülüs'teki ileri İslâm medeniyetinden ve bu medeniyetin Avrupalılara yazıyı öğrettiğinden söz edilir. Suavî'nin yazdığı anlaşılan birkaç sayılık medrese nizamının bozulması hakkındaki yazılarda,[5] zekât, fitre ve sadakaların bir merkezde toplanıp oradan dağıtılması ile ilgili yazıda,[6] bir kadın hastahanesinin inşa edilmesi konusundaki yazıda,[7] ilim üzerine yazılmış yazıda,[8] Girit'teki Müslümanlar için *Muhbir*'in açtığı yardım kampanyası,[9] İslâm şeriatında eşitlik[10] gibi konularda İslâmiyete ağırlıklı olarak yer verilmiştir.

Kaldı ki Ali Suavî'nin diğer Yeni Osmanlılardan farklı bir tarafı vardır: O, düzenli bir medrese tahsili olmadığı halde kendisini ulemâdan sayıyor veya öyle kabul ediliyordu. Biyografisinde görüldüğü gibi, daha 17-18 yaşlarında Kâbe yollarında hadis ezberleyen, 19-20 yaşlarında Bursa ve Simav'da İslâmî ilimleri öğreten, bunu Filibe'deki Dabbakhane Medresesi'nde devam ettiren, Rumeli'den İstanbul'a dönüşünde Şehzade Camii'nde dersler veren, vaaz

2 Mümtazer Türköne, *Siyasal Bir İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, A.Ü. Sos. Bil. Enst. (Doktora Tezi), 1990, s. 49-52.

3 *A.g.e.*, s. 50.

4 *A.g.e.*, s. 56.

5 *Muhbir*, no. 4, 5, 7, 8.

6 *Muhbir*, no. 11.

7 *Muhbir*, no. 7.

8 *Muhbir*, no. 25.

9 *Muhbir*, no. 26, 27, 28, 29, 30, 31.

10 *Muhbir*, no. 30.

eden Ali Suavî Efendi, ilk gençlik yıllarından itibaren dinî bir atmosfer içerisindedir. Avrupa'ya gitmeden önce yazdığı *Hukuku'ş-Şevari*, *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal*, Gazalî'den yaptığı *Muhtasar İhyâi Ulûm Tercümesi* gibi eserler de onun İslâmî konularla ne kadar iç içe olduğunu göstermektedir.

Avrupa'dan döndükten sonra da onu, resmî vazifelerinin dışında, yine vaiz kürsülerinde görüyoruz.

Çeşitli konularda tertip ettiği fetvaların isabetli olup olmadığı bir yana bırakılırsa, Suavî'nin Yeni Osmanlılar arasında dinî unsurları en samimiyetle kullanan yazar olduğu muhakkaktır.

Şerif Mardin de, diğerlerinin İslâmî konuları aşırı derecede istismar etmelerine karşılık Suavî'nin yazdıklarında samimi olmasını aralarındaki belirgin farklardan biri olarak kabul eder.[11]

Suavî, ileride göreceğimiz gibi, Batılı kavramlardan söz ederken bile onları İslâmî bir süzgeçten geçirir. Hülâsa Suavî'de İslâmiyet esastır, pek çok fikir ve meselenin kaynağıdır. Zaman içindeki değişmeler kendi mihveri etrafında gelişmelerden ibarettir.

Sosyal ve siyasal fikirleri

Monarşi-despotizm ve idarede kontrol mekanizmaları

Suavî'nin istediği yönetim şekli Meşrûtî Monarşi'dir. O, Monarşi ile Despotizmi birbirinden tamamen farklı siyasî sistemler olarak görür.

Yazara göre, İslâmî idare sistemini en iyi anlayan iki Batılı ilim adamı Montesquieu ile Ubicini'dir. Montesquieu'nun İslâm'da devlet tarifine katılan Suavî şöyle diyor: "Şüphe mi vardır ki İslâm'da devlet Montesquieu'nun "Kavanin-i müessese ve mukarrere mucibince siyaset-i vahid" diye tarif ettiği monarşi suretidir; yoksa despotizm değildir. Zira despotizm, şer' ve kanunsuz kendi heva ve hevesi muktezasıyla hükümet-i vahidden ibarettir.

Devlet-i İslâmiyyede şer' ve kanun sultan ve halifeden a'lâdır. Hükümet şer' ve kanun nâmınadır."[12]

Suavî, bir insanın, hangi sıfatla olursa olsun, diğer insanlar üzerinde mutlak hâkimiyet kurmasını şiddetle reddeder. Bu iddiada bulunanlar padişah, kral, halife şu veya bu olabilir, fark etmez. Aslında o, bir meclis vasıtasıyla dahi olsa, insanların insanlar üzerinde tahakkümünü kabullenmez. Bu görüşlerini de İslâmî esaslarla izah eder:

---

11 Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, s. 374.

12 *Ulûm*, "Kudret-i Siyasiye Der Düvel-i İslâmiye", no. 16, s. 998.

> Hâkim ancak Allahu teâlâ'dır. İnsandan hiç ferd hâkim değildir, insandan hiç fert sultan değlidir. Yani kimsenin kimse üzerinde tasallut ve kahr ve tegallübe hakkı yoktur. İnsandan hiç ferd mâlik-i rikâbü'l-ümem değildir. Yani kimse padişahın bendesi değildir. Evet bir padişah vardır, lâkin padişah emirdir, ecîrdir, nâzırdır. Mâlik-i rikâbü'l-ümem değildir. Sultan değildir, hâkim değildir, mes'ûldur, kudretli değil. Borçludur, inâyetli değil
>
> Evet, vezir vardır, müşir vardır, lâkin vekâlet-i mutlaka yoktur. Vezir-i mutlak yoktur, düstur-ı ekrem yoktur.
>
> İşte bizim istediğimiz ve isteyeceğimiz budur. Biz bu ibare ile ve bu mânâda nutk-ı padişahî isteriz.[13]

Bunları söyleyen Suavî, Yeni Osmanlılar arasında devrin padişahı veya bütün Osmanlı padişahları konusunda en hassas olanıdır.

Suavî, ismini bir ayetten alan "El Hâkimu Hüvallah" makalesinde yukarıdaki fikirlerini daha da geliştirir. Fransızcadaki "Souveraineté du Peuple" yani "Halk Hâkimiyeti" kavramının tahlilini yapan Suavî, bunun İslâm dini açısından yanlışlığını ortaya koyar:

> Peki kendiliğinden hükmeden ve bilcümle eşya üzerine kudret-i kâmilesini vaz' eden kimdir? Cenab-ı Allah'tan gayrı bu sıfatla muttasıf yoktur. İşte bu manaca insandan hiç ferd yoktur ki "Souverainetè"si olsun. Zira kimse ne idrâkinde ve ne iradesinde kendiliğinden değildir.[14]

Cemiyetleri idare ve temsil etmekle görevli olan meclislere gelince, Suavî onların da mutlak hâkim olamayacağına inanır:

"Her ferdi me'mur ve münhi bildikten sonra böyle efraddan hasıl olan cümle, elbette âmir ve nâhidir, diyemezsin. Öyleyse bize emr ve nehy eden kimdir?" sorusuna uzun uzadıya izah getirdikten sonra şu hükme varır:

> Öyle ise bu "souveraineté" nedir ve kimindir?
> Elbette insanın olmayıp bir hâkimindir ki o hâkim insan değildir. Cümleden âlidir, hâkimdir, âdildir, garazsızdır, demek ki Allah'tır.[15]

İddialarını makalenin adı olan ayet-i kerimeye dayandıran yazar şöyle devam eder:

> İşte şeriat-ı Muhammediye'nin alâ sâhibine ekmelü't-tahiyyat[16] El Hâkimu Hüvallah (Hâkim Allah'tır) haberi dahi bu mazmundur. Fıkh-ı İslâm tamamıyla bu esas üzerinedir.[17]

13 *Ulûm*, no. 12, s. 722-723.

14 *Ulûm*, "El Hakimu Hüvallah", no. 1, s. 18.

15 *Ulûm*, "El Hakimu Hüvallah", no. 1, s. 23.

16 Sahibine, Selam ve övgülerin en yücesi olsun.

17 *Ulûm*, "El Hakimu Hüvallah", no. 1, s. 25.

Suavî'nin bu görüşleri, Namık Kemal'in "Cemiyet-i beşerde ise umûmun kuvvetinden büyük bir kudret olmadığı fennen ve bedaheten sabit olduğundan..."[18] şeklindeki halk hâkimiyeti görüşü ile ters düşmektedir.

Abdurrahman Adil, "İhtimal ki Türklerde "Hâkimiyet-i Halk" tabirini ilk istimal eden Ali Suavî olsun,"[19] sözleri ile Suavî'yi halk hâkimiyetine taraftarmış gibi tanıtmaktadır. Halbuki Suavî "Halk Hâkimiyeti" kavramını İslâm fıkhına dayanarak reddeder.

Padişahlık müessesesini kabul eden, fakat sınırsız yetkilere sahip olan bir padişahlık sistemine karşı olan Suavî, "Aya bu âlem-i insanîde bir imâmet-i fi'liyye ki onun hak ve selahiyeti na-mahdut olsun. Bu olur mu? Her ne nâma isnad olunursa olunsun, selâhiyeti tahdid gerektir. Selâhiyet-i gayr-ı mahdûde, düşmez kalkmaz, yanılmaz, şaşırmaz, garaz etmez bir kudret-i kâmileden başka yerde nasıl tasavvur olunabilir? İşte bu kudret-i kâmile hükûmet-i ulûhiyettir."[20]

İdarenin başında bulunan kimsenin şahsen iyi olmasının yetmediğini rejimin mutlakiyet olması halinde iyi bir hükümdarın bile iyi icraat yapamacağı inancında olan yazar, "İşte takririmizden zahir olur ki en sâlih ve âdil bir zat bile hükûmet-i müstakîleye hâkim olsa, bulunduğu makam yine kendisini efkâr-ı hâliseden hariç memlekette bulundurmaya sebep olur,"[21] sözleriyle devlet başkanının bazı müesseselere karşı sorumluluğuna işaret eder.

Suavî'nin savunduğu rejim, Batılı bir kavramla ifade edilecek olursa, bir nevi Nomocrasi'dir. Yani ilahî kudret her şeyin üzerindedir, iş başındaki yöneticiler ise Allah'ın yer yüzündeki vazifeli ve sorumlu memurlarıdır.

Londra *Muhbir*'inde Despotizm, "Hükûmet-i Mutlaka" olarak isimlendirilir ve keyfî hareket etme esasına dayalı bu rejim reddedilir.[22]

Suavî'ye göre, İslâm fıkhının gereği olarak mutlak hâkim olmayan padişahı ve onun vazifelendirdiği memurları sınırlayacak kontrol mekanizmaları gereklidir. Görüşlerini temel olarak İslâmın ilk dönemlerine dayandıran yazar, zaman zaman Kanunî dönemindeki uygulamalara da müracaat eder.

Şeriat kitaplarında kaide haline getirilen "Emîrler halkın hâkimleri, âlimler emîrlerin hâkimleri, ilim ise âlimlerin hâkimidir," mealindeki Arapça ibareyi zikreden Suavî, kontrol, murakabe gücü olarak ulemâyı devlet adamlarının, hatta padişahın üstünde tutan İslâmî teoriyi kabullenir.

İcra makamları üzerinde kontrol edici güç olan ulemânın bir kenara itilmiş bulunmasını bir sıkıntı kaynağı kabul eden Suavî, Londra *Muhbir*'inde

18 "Efkâr-ı Umumiye", *İbret*, no. 40, 26 Şa'ban 1289 (28 Ekim 1872).

19 "Hakimiyet-i Halk ve Ali Suavî", *Hadisat-ı Hukûkiye*, cüz 6, s. 74.

20 *Ulûm*, "El Hakimu Hüvallah", no. 1, s. 29-30.

21 *Le Mukhbir*, no. 20, Janvier (Ocak) 1868, s. 2.

22 *Le Mukhbir*, no. 27, "Usûl-ı Meşveret", 14 Mars (Mart) 1868, s. 1.

yayınladığı "Emrâz-ı dahiliyye" başlıklı yazı serisinin 1. maddesine "Mevt-ı Ulemâ"yı yerleştirir. "Mevt-ı Ulemâ" yazısı "Ey Müslümanlar, halkı hayra davet eder ve iyiliği malum olan şeyleri emr ve takbih ve red olunan işlerden men eyler bir fırkanız daima mevcut bulunsun. Felah ve necât bulanlar ancak bu fırkadır," meâlindeki ayet ile başlar. Yazının devamında bu fırkaya "ukalâ" (akıllılar) da dahil edilir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Harun Reşid zamanlarında ilim adamlarıyla birçok konuda meşveret edildiği, ulemânın yanlışlıklara müdahale ettiği belirtilir.

Esasında İslâmî idarenin kayfiliğe meydan vermediği ve birbiri içerisinde kontrol mekanizmalarına sahip bulunduğu şöyle özetlenir: "Yani mülûk ve vüzera teba'asına ve ulemâ dahi o mülûk ve vüzeraya ve şeriat dahi o ulemâya hükmeder. Elhasıl İslâm hükümet-i meşruasında hiçbir hükmün hiçbir şahsa isnadı olmayıp mahza şer'a nisbet olunmak kaide idi."[23]

Londra *Muhbir*'inin 27. sayısında aynı fikirler daha bol örnekler verilerek açıklanmıştır.[24]

Ulemânın devlet idaresinde söz sahibi olduğu dönemler için Suavî, "Bu tarik-i ilmî vükelâ-yı devlete mukabil bir millet meclisi hükmünde idi," der ve ulemâ dinlendiği müddetçe devletin yükseldiğini, devreden çıkarılınca gerilediğini iddia eder. Ona göre ulemâya itibar edilmemesi yüzünden "Vükelâyı devlet için artık hiçbir ihtiraz edecek nokta kalmadı."[25]

Suavî, son devirlerde Yeniçerilerin durumunu sert bir dille eleştirmekle beraber[26] onların ortadan kaldırılmasının keyfî idareye meydanı boş bıraktığı kanaatindedir.[27]

Ulûm'da yayınlanan "Şurût-ı Şâhî" başlıklı yazıda, İsveç Kralı Charles'in oğlu Gustav Adolf'a yazdığı bir mektuba yer verilmiştir. Bu mektupta Kral Charles oğluna bir kralı sınırlandıran 32 bağlayıcı unsurdan söz etmiştir. Suavî, bunları bir bir sıraladıktan sonra, bu şekilde kendilerini sınırlayan devlet başkanlarına sahip olan milletlerin mutlu olduğunu söyler.[28]

İslâm dinine göre, âmirlere itaatin farz olduğu noktasından hareketle Su-

---

23 *Le Mukhbir*, no. 19, "Emraz-ı Dahiliye", 10 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.

24 *Le Mukhbir*, no. 27, "Usûl-ı Meşveret", 14 Mars (Mart) 1868, s. 1-3.

25 *Le Mukhbir*, no. 19, "Mevt-ı Ulemâ", 10 Janvier (Ocak) 1868, s. 1.

26 Yazar, Sultan Mahmud dönemini değerlendirirken Yeniçeri ocağı için "Yeniçerilerin memlekete ateş saçan ocağı" diyor ve Sultan Mahmud'un bu ocağı kaldırmasını hayırlı bir hizmet olarak yorumluyor (*Ulûm*, no. 9, "Sultan Mahmud-i Sâni", s. 894-95). III. Selim'in tahta çıktığı devirde devletin durumunu tasvir eden Suavî, Yeniçerilere ağız dolusu küfürler eder: "Devletin kuvve-i beriyyesi ise Yeniçerilerden ibaret; bunlar, muharebe yerine kendi ordularını yağma eder, geçtikleri bilâdı harab eyler, meydan-ı harpten tüfenk atmadan kaçar bir takım dinsiz, namussuz, çapkın, edebsiz Bektaşiyân idi." (*Ulûm*, no. 19 "Nizam-ı Cedid, Sultan Selim-i Salis", s. 1142-1143)

27 *Le Mukhbir*, no. 12, 14 Novembre (Kasım) 1867, s. 1.

28 *Ulûm*, no. 14, "Şürût-ı Şahî", s. 809-819.

avî, doğru yolda olmayan idarecilere, itaat bir yana, isyan etmenin bir hak ve bu hakkın sadece ulemânın veya askeriyenin değil bütün Müslümanların hakkı olduğunu söyler. Kur'an-ı Kerim'deki "Allah'a, Resulüne ve emirlerine itaat ediniz," meâlindeki ayeti "yani şer'-i şerife itaat ediniz ve sizden yani şer'a mutilerden olan ümerâya itaat ediniz, diye ferman buyurmuştur,"[29] şeklinde yorumlar.

Suavî, Hz. Ömer'in devlet idaresini yetim vesâyetine benzettiğini hatırlatarak, padişahın bostan sahibi değil, bostanın emanetçisi, nâzırı olduğunu söyler.[30]

Hz. Ebubekir'in meşhur hutbesindeki "şimdi eğer ben iyi yaparsam bana yardım ediniz ve eğer fena yaparsam beni doğrultunuz... Ben Hazret-i Allah'a ve onun resûlüne itaat ettiğim müddetçe siz de bana itaat ediniz, ama ben Hak Teâlâ'ya ve onun resûlüne itaaatsizlik ettiğim vakit de artık sizin bana itaat etmeniz lâzım gelmez,"[31] sözlerini ve Hz. Ömer'in hutbesinde "Ey insanlar sizden her kim bende eğrilik hissederse beni doğrultsun," demesine karşılık Bilâl-i Habeşî ve Selman-ı Farisî'nin cevaben "Vallahi hükümdar, sende bir eğrilik görecek olursak seni kılıçlarımızla doğrulturuz," şeklindeki ifadelerini nakleden Suavî, Hz. Ömer'n Bilal ve Selman'ın tavrından duyduğu memnuniyeti ve benzerlerinin varlığından dolayı şükretmesini, İslâmî idare sisteminin ne derecede keyfilikten uzak olduğuna bir örnek diye gösterir. Ona göre Müslümanlar ya Bilâl ve Selman gibi olacaklar, ya da "Sümüklüböcekler gibi" zalimlere karşı başlarını saklayarak gezeceklerdir.[32]

Avrupalılar Müslümanların halifelerine, hükümdarlarına kayıtsız şartsız itaat etmekle yükümlü olduklarını zannederler. Bu zanna şiddetle karşı çıkan Suavî şöyle diyor: "Heyhat Sem' u tâ'at hadisini bize tahdis eden Buharî (r.a.) 'İmam mûti'-i şer' olmadığı halde sem u tâ'at yoktur' hadisini dahi tahric etti."[33]

"Allah'a, resûlüne ve emîrlerinize itaat ediniz," meâlindeki ayet-i kerimeyi, Kadı Beydavi'nin, ancak "sırat-ı müstakim"de (doğru yolda) bulundukları sürece emîrlere itaat edileceği şeklinde tefsir ettiğini ifade eden Suavî, daima İslâmî idare şekli ile despotizmin bağdaşmadığını ispatlamaya çalışmıştır.

Zulme karşı isyan ve itaatsizlik

Yukarıda da görüldüğü gibi, Suavî, imam, halife dahi olsa, hak yolundan ayrılması halinde devlet başkanına baş kaldırmayı İslâmiyetin tanıdığı bir

29 *Le Mukhbir*, no. 23, 13 Fevrier (Şubat) 1868, s. 1.

30 *Le Mukhbir*, no. 27, "Usûl-ı Meşveret", 14 Mars (Mart) 1868, s. 2.

31 *Le Mukhbir*, no. 7, 12 Octobre (Ekim) 1867, s. 3.

32 *Le Mukhbir*, no. 14, 28 Novembre (Kasım) 1867, s. 3.

33 *Ulûm*, no. 16, "Kudret-i Siyasiye Der Düvel-i İslâmiye", s. 993-994.

hak olarak kabul eder. İslâm fıkhının "Bâğiler"[34] hakkındaki hükümlerini nakleden yazar, Fetâvâ-yı Âlemgîriye'den zalim olan imama karşı başkaldıranların "Bâği" olmadığı hükmüne dayanarak itaatsizlik konusundaki görüşünde ısrar eder.[35]

Özellikle Londra'da yayınlanan *Muhbir*'de, Suavî, sık sık halkı zalim olan yöneticilere isyan etmeye çağırır. Her ne kadar o, halifenin doğru yoldan ayrılması halinde ona da başkaldırılabileceğini zaman zaman söylemişse de hiçbir yayınında Sultan'ın hak yoldan ayrıldığı, zulmettiği gibi bir iddiada bulunmamıştır. O, sürekli olarak sultanın masumiyetinden ve kendisinin vezirlerce yanıltıldığından söz ederek Sultan Abdülaziz'i temize çıkarma çabasındadır. Ancak iş Bâbıâli'ye, vüzerâ'ya geline Suavî tam bir ihtilâlci kesilir.

Londra *Muhbir*'inin 10. sayısında Bâbıâli'nin eğitim politikası üzerinde durulurken, vükelâ'nın özellikle halkı eğitmek istemediği, şayet halk eğitilirse Fransız İhtilali gibi bir ihtilal hareketi olacağından korktukları iddia edilir.[36]

O, ıslahat namına halkı oyaladıkları, fakir vatandaşın sırtından alınan vergilerin dış borçların sefahate harcandığını ileri sürdüğü vükelâ'nın bu hallerini tasvirden sonra bazen açıkça tehdit eder:

> Ey Bâbıâli! Tırnaklarıyla toprak kazarak senin zevk ve sefana para yetiştiren Türkcağızların bir kerecik enîn-i hazînini dinle. Sonra pişman olursun ha...[37]

İstanbul'dan *Muhbir*'e gönderilen bir mektubun bildirdiğine göre, bir mecliste *Muhbir* okunurken bir Hoca Efendi yazılanlara itiraz etmiş, Kur'an-ı Kerim'de âmirlere itaati emreden ayetleri okumuştur. Bunun üzerine Hoca Efendi'nin bu tavrı ve yorumları Suavî'ye sorulmuştur. Suavî cevabında, İbni Mace, İbni Hibban ve Tirmizî'nin rivayet ettikleri bazı hadislere yer verir.

Rivayetçilere göre, Hz. Ebubekir bir gün hutbede itaat ile ilgili ayeti okuduktan sonra, Hz. Peygamberin konu ile ilgili bir hadisini nakletmiştir. Hadis şudur: "İnsanlar zalimi gördükleri vakit ellerini tutmazlarsa yani cebren mâni olmazlarsa Cenabı Hak onların kâffesine azabını ta'mim eder."

"İşte o hoca ayet-i kerimeyi bu hadis-i şerif ile tefsir etmesi lâzım gelirdi. Filhakika zaleme şerrinden necât ve felâh bulabilenler ancak emr-i bilma'ruf nehy-i anil münker icrasında kusur etmeyenlerdir,"[38] diyen ve açıklamalarını değişik örneklerle devam ettiren Suavî, Mehdî'nin gelip kendilerini kur-

---

34 Kendilerine meşru gördükleri bir teville haksız yere imama, halifeye isyan eden kimseler, siyasi suçlular ("Bâğiler" için bkz. Doç. Dr. İbrahim Canan, *Ahir Zaman Fitnesi ve Anarşi*, İstanbul, 1982, s. 358-362 ve Prof. Dr. Halil Cin - Doç. Dr. Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, cilt I, İstanbul, 1990, s. 323-324).

35 *Ulûm*, no. 16, "Kudret-i Siyasiye Der Düvel-i İslâmiye", s. 995-997.

36 *Le Mukhbir*, no. 10, "Hakikat-ı Hal", 2 Novembre (Kasım) 1867, s. 2.

37 *Le Mukhbir*, "Islahat", no. 14, 28 Novembre (Kasım) 1867, s. 1.

38 *Le Mukhbir*, no. 14, 28 Novembre (Kasım) 1867, s. 2.

tarınasını bekleyenleri miskinlikle, sümüklüböcek gibi davranmakla itham eder. Ona göre "ağlamayan çocuğa mama vermezler."[39]

Suavî'nin Türk siyasi hayatına getirdiği yeni bir kavram da "Niçinci" kavramıdır. "Niçinci"nin günümüz demokrasilerindeki karşılığı muhalefettir.

Muhbir'in 14. sayısından itibaren bir seri "Niçinci Mektubu" başlıklı yazı çıkmıştır. Bu yazılarda hükümetin maddî ve manevî icraatı tenkid edilir, bazen daha ileri gidilerek hükümet tehdit edilir.

İlk "Niçinci Mektubu"nda niçincilerin çoğalması gerektiği fikri savunulur. Bu yazılar üslup bakımından polemik edası taşırlar. İtiraz edilen konu belirtildikten sonra "Niçin" soru edatı, bir balyoz gibi iner.

Muhbir'de "Paris'ten Bir Müslüman Mektubu" başlığıyla yayınlanan bir yazıda, Suavî'nin, yukarıda sözü edilen Hoca Efendi'ye verdiği cevap teyid olunur:

> Hükümdarlar ve emîrler adalet ve insaf ve istikametle memur olup bir metbu' velev hükümdar olsun istikametten inhiraf edecek olursa teba'a tarafından itiraz olunmak, hatta itiraz ile kabil-i ıslah olmazsa silâh ile cebren zulmü men edilmek şer'an farz imiş ve millet-i İslâmiyyenin ahval-ı maziyyesi ile ahval-ı hâzırası tatbik ve kıyas olundukta bugünkü mühlikeye düşmesine işte beyan olunan farz ile ameli terk edişi bâis olmuş.[40]

Paris'ten mektup yazan zat, bu sefer Suavî'ye, zulme karşı çıkanların akıbeti için "kömür kayığına koydukları gibi sürerler. O halde ne yapmak lâzım gelir? Şeriat-ı İslâmiyye meselenin bu köşesine bir emir vermiş midir, vermişse nasıldır?" diye sorar.[41]

Verilen cevapta daha önce söylenenler teyid edilmekle kalınmaz bu sefer topyekûn bir kıyam gerekli görülür:

> Peki bazı adam zuhûr edip edâ-yı farza çalıştı, zulüm gördü. Demek oldu ki zalimi men edelim derken zulüm tezâyüd etti. Bu sefer herkes elbirliği ile âle'l-umûm o mazluma tesâhüb etmek ve kurtarmak farz olur. Hülâsa bir millet yalnız metbûların hayır ve şer emrine muntazır olarak sükût etmesi büyük günah ve bâis-i izmihlâldır. Haksız emirlere ve hareketlere mukavemet etmeye daima borçludur.

Cevabının devamında, Suavî, Osmanlı toplumu için "Hilfu'l-Füdûl"[42] uygulamasının farz olduğuna, Hz. Peygamberin, Peygamberliğinden sonra da

39 Aynı, s. 2.

40 *Le Mukhbir*, no. 17, 25 Decembre (Aralık) 1867, s. 2.

41 *Le Mukhbir*, no. 17, 25 Decembre (Aralık) 1867, s. 3.

42 Hilfu'l-Füdûl: İslâmiyet'ten önce aralarında Hz. Muhammed'in de bulunduğu Mekkelilerin, kime zulmedilirse elbirliği ile zalime karşı koyacaklarına dair bir araya gelerek ettikleri yemindir. Bu yemin daha sonra bir kavram, bir müessese haline gelmiştir (*Le Mukhbir*, no. 17, 25 Decembre (Aralık) 1867, s. 4).

bu uygulamaya devam ettiğine dikkati çeker.

Muhbir'in 21. sayısında "Hilfu'l-Fûdûl" meselesi tekrar ele alınmış ve önemi üzerinde ısrar edilmiştir.

Haksız uygulamalara, zalim yöneticilerin devleti batırmalarına karşı milleti silkinmeye, uyuşukluktan vazgeçmeye çağıran Suavî, bazen açıkça tahrik edici ifadeler kullanır: "Nedir bu üstümüze çöken miskinlik, nedir bu uyuşukluk, nedir bu karılık."[43] "İcrâ-yı adalet etmek hükûmetin en birinci ve en büyük vazifesidir. Çünkü sebeb-i teşekkül ve bekasıdır. Devlet bu vazifesini düşünmezse âhalî bit-tabi düşündürmeye mecbur olur."[44]

Eğer hükûmet meşveret meclisi açma konusunda milletinin isteğini anlamazsa "teba'a hakkını zorla alacaktır,"[45] sözleriyle de hükûmet açıkça tehdit edilir.

Suavî, *Ulûm*'un 9. sayısında zalimin katledilmesi gerektiğine İslâmî kaynaklardan fetvalar çıkarırken,[46] yine *Hürriyet* gazetesinde Âli Paşa'nın katline fetva verirken de[47] dayandığı temeller yukarıdaki esaslardır ki bunların özeti "Emr-i bil ma'ruf nehy-i ani'l-münker" prensibidir.

Bu prensibin aslı Hz. Muhammed'in bir hadisine dayanır. Hadis-i şerif şöyledir: "Ya ma'rufu emreder, münkerden de nehyedersiniz, yahut Allah şerirlerinizi hayırlılarınıza mutlaka musallat edecektir. O zaman hayırlılarınız dua etse de duaları kabul edilmez."[48]

Sünnî İslâm akidesinde bu hadis-i şerif, daha çok irşad etme ve fitneyi men etme konularında esas alınmıştır.

Suavî ise bu hadis-i şerifi, halk isyanına cevaz veren bir İslâmî kaide olarak ve diğer bazı hadis, ayet ve İslâm âlimlerinin yorumlarıyla birleştirerek kullanmıştır.

Sünnî İslâm fıkhının da farz-ı kifâye olarak kabul ettiği zalime baş kaldırma, zulmü önleme konularında Suavî'nin bilhassa gizlediği veya bile bile gözden kaçırdığı bir husus vardır: Bu görev kim tarafından ve nasıl yerine getirilecektir? Hz. Peygamber'in "İnsanlar zalimi gördükleri vakit ellerini tutmazlarsa, cebren men etmezlerse Cenab-ı Hak onların kâffesine azabını ta'mim eder," hadisini, herkesin gördüğü bütün kötülüklere ânında müdahale etmesi gerektiği şeklinde yorumlarken[49] aynı anda İslâmî bir devlette mahkemelerin, hukukun, zaptiyenin, infazın ne işe yaradığından söz etmez.

---

43 *Le Mukhbir*, no. 17, 25 Decembre (Aralık) 1867, s. 4.

44 *Le Mukhbir*, no. 28, 28 Mars (Mart) 1868, s. 1.

45 *Le Mukhbir*, no. 26, 7 Mars (Mart) 1868, s. 2.

46 *Ulûm*, no. 9, s. 552.

47 *Hürriyet*, no. 78, 20 Decembre 1868, s. 1-2.

48 Doç. Dr. İbrahim Canan, *Ahir Zaman Fitnesi ve Anarşi*, İstanbul, 1982, s. 129.

49 *Le Mukhbir*, no. 14, 28 Novembre (Aralık) 1867, s. 3.

İmamın yani İslâmî devletteki reisin azli konusunda olduğu gibi, halkın isyanı konusunda da Suavî, Şi'a'ya şiddetle karşı olduğu halde, Şii âlimlerin görüşlerine yakın fikirler ileri sürmüştür. Sünnî geleneğinde azamî itaat esas alınırken Şi'a'da bunun tersi söz konusudur.[50]

Suavî'nin biyografisinde de belirtmeye çalıştığımız gibi, o, 1872-1877 yılları arasında bu ihtilâlci tavrını, geçici de olsa, bir yana bırakmış, "Sem u ta'atçı" olmuştur. Ancak şartların değişmesi neticesinde duvara astığı ihtilal kılıcını tekrar kuşanmış ve bu ateş Çırağan Hadisesi ile sönmüştür.

Meşrutiyet-Kanun-ı Esasî (Anayasa)

Despotun yahut siyasî iktidarın zulüm ve istibdadını ortadan kaldırmanın hem İslâmca, hem de meşrû bir başka yolu vardır. Bu meşrutiyet ve kanun-ı esasî rejimidir.

İstanbul *Muhbir*'i devresi

Suavî'nin İstanbul *Muhbir*'indeki yazılarında meşrutiyetle ilgili berrak bir tavrı yoktur. Bu gazetedeki millet meclisi hakkındaki yazılar, İstanbul'da yabancı dilde yayın yapan gazetelerden, özellikle *Courier D'Orient*'dan iktibas edilmiştir.

Muhbir'in 16. sayısında, *Courier D'Orient* gazetesinden şu haber tercüme edilir:

> *Morning Post* gazetesinin rivayetine göre, Rusya devleti bir millet meclisi teşkiliyle Umûr-ı maliyyesinin meclis-i mezkûr idaresine havalesi efkârında imiş.
>
> Mütalâa
>
> İşbu meclis geçenlerde lüzumunu ihtar eylediğimiz meclis değil midir? Devlet-i müşarünileyhin umûr-ı maliyyesi nisbetiyle oldukça yolunda olduğu halde böyle bir fedakârlık edince, Devlet-i Aliyye'nin artık ne yapması lâzım gelir? Eğer Devlet-i Aliyye böyle bir işe teşebbüs edecek olursa Avrupa'nın pek büyük memnuniyetini mûcib olacağından bu iş Devlet-i Aliyye'nin düşmanlarına karşı bir fütûhat addolunmaz mı?[51]

Haberin hemen altına, parantez içinde "Bu fikrin pek de yolunda olmadığını ileriki nüshalarımızda beyan ederiz,"[52] şeklinde bir not düşülmüştür.

50 "Sünni İslâm Fıkhında İtaat" üzerinde neden ısrar edildiği, itaat ve isyanın şartları ve hükümleri konusunda bkz. Doç. Dr. İbrahim Canan, *Ahir Zaman Fitnesi ve Anarşi*, s. 272-317.

51 *Muhbir*, no. 16, 9 Şevval 1283, s. 3.

52 *A.g.e.*, aynı sayı ve tarih.

Courier'in haberinde pek de yolunda olmayan ne idi? Millet meclisi fikri mi? Yoksa Osmanlı'nın böyle bir teşebbüste bulunması halinde Avrupa'nın memnun olacağı mı? *Muhbir*'in 23. sayısında, yine *Courier*'de millet meclisi ile ilgili olarak yayınlanan bir başka haber söz konusu edilmiştir:

> Courier, mukaddemâ millet meclisi üzerine bir bend-i mahsus neşr eylemiş ve sonraları bir hayli zat bu bendin iyice mütalaa olunmak üzere tekrarını istediklerinden Courier dahi bir daha yazmış idi. Bunun üzerine cumartesi günkü nüshasında İzmir ahali-i müslimesinden bir zatın 13 Şevval 83 sene tarihiyle gönderdiği mektubu yazmıştır. Bu mektubun meâli bu bahsin daima yazılması ve ilerletilmesinden ibaret imiş.[53]

Yukarıdaki haberin altına bu sefer "Muhbir buna dair efkârını ileride beyan edecektir," notu vardır.

Bu notların bir nevi açıklaması 28 numaralı *Muhbir*'deki "Hülâsa-i Politikiyye" yazısında verilmiştir.

Yazıya, İngiltere'de seçmen kitlesinin genişletilmesi ile ilgili bir haber ve yorumla başlanmış, daha sonra Osmanlı Devleti'ne geçilmiştir.

> İstanbul'da basılmakta olan Fransızca, İngilizce hurûfatlı ve Ermenice ve Türkçe'den başka sâir lisanlardaki gazeteler çoktan beri Devlet-i Aliyye hükümetinde dahi intihap usûlünün icrâsını ve bir millet meclisi açılmasını tasvip ederek herkes aklına geleni söyleyerek yazıyorlar ve Türkçe gazeteleri böyle faydalı işleri yazmadıkları için pek ta'yib ediyorlar.
>
> Lâkin o gazetelerin müelliflerine bir sual edelim: Acaba onlar Devlet-i Aliyye nedir ve şeriat ve kanunu nasıldır ve taşraların ahvâli ve halkımızın istidadı ne reddelerdedir, biliyorlar mı? Eğer o gazeteler "Biz Devlet-i Aliyye'nin kanununu ve halkın ahvâlini biliyoruz" derlerse, yine soralım ki kanunda mı kusur görüyorlar, yoksa icrasında mı?[54]

Yazının devamında Osmanlı Devleti'nde câri kanunun asla kusurlu olmadığı, icrâsında problemler bulunduğu belirtilir. Devletin emirlerini ve kanunlarını icra edecek memurların bu vazifelerini aksatmaları halinde cezalandırılacakları kanunnâmelerde açıkça yazıldığı söylendikten sonra, söz konusu gazetelerin buna dair yapabilecekleri itiraza yer verilir:

> Eğer gazeteciler "cezayı bir kâğıda yazmakta fayda yoktur. Ceza her ne ise müstahak olana icra olunmalıdır. Meselâ kanunca asılması kesilmesi lâzım gelen memurun değil, hatta pek cüz'ü zulmü veya irtikabı olan veya icraya iktidarı olmayan nakısları getirip işbaşına geçirmemeli ve o makûlelere bun-

53 *Muhbir*, no. 23, 21 Şevval 1283, s. 1.

54 *Muhbir*, no. 28, 27 Şevval 1283, s. 3.

ca bir ibadullahı ezdirmemeli. Halbuki bir memur hakkında ceza edecek yine diğer memur olursa o dahi icra etmediği halde, memurları icraya cebr edecek bir kuvvet lâzım değli mi? İşte o kuvvet millet meclisinden başka ne olabilir? Efkâr-ı âmmenin millet meclisi istediği bunun içindir. Bunu istemek ise devlet ve millete hayırhâhlıktır" derlerse, nasıl ki her gün diyorlar ve açıktan açığa yazıyorlar; artık bunun cevabı Devlet-i Aliyye'nin bu günlerde icra buyuracağı ıslahattan anlaşılacaktır.[55]

Hakikatte bu ifadeler Suavî'ye ait olduğu halde sonuna bir "derlerse" kelimesi ilâve edilerek, yabancı dilde yayın yapan gazetelere izafe edilmiştir. Millet meclisi fikrini, hükümetin gazabına uğramamak için bu şekilde bir üslup hilesiyle ortaya koyan yazar, gerçekten söz konusu gazetelerin fikrini mi, yoksa kendi fikrini mi ortaya koyuyordu? Bu soru iki türlü de yorumlanabilir:

Birinci olarak, bu yazıda, vatandaşın memurlara ezdirilmemesi, âciz kimselerin icranın başına getirilmemesi, kamuoyunun millet meclisi isteği gibi fikirler –başka bir ağızdan söyleniyormuş gibi– ortaya konulmuştur.

Yazar, meclisin memurlar ve icra organı üzerinde bir kontrol mekanizması kurup kuramayacağı konusundaki fikrini gizleyerek devletin yapacağı ıslahatı müphem bırakır. Aslında "Devlet-i Aliyye'nin bugünlerde icra buyuracağı ıslahat" sözleri temenniden başka bir şey değildir.

Midhat Cemal, Suavî'nin bu dönemde de tam bir meşrûtiyet taraftarı olduğunu söyler ve kelime oyunlarını, onun meşrutiyet fikrini dolaylı olarak anlattığı şeklinde yorumlarsa da[56] biz özellikle *Muhbir*'in 28. sayısındaki "Serbestlik" makalesine dayanarak Midhat Cemal gibi emin olamıyoruz.

Söz konusu makalede, serbestlik kavramının Batılılar ve İslâm için ifade ettiği mana üzerinde durulmuş, Avrupalıların her konuda olduğu gibi serbestlik konusunda da ifrat ve tefritten kurtulamadığı belirtildikten sonra şöyle devam edilmiştir:

> Avrupalılar isterler ki, bu adalet aşağıdan yukarı gider kuvvetle icra olunsun. Bunun için söz millet meclisine ve nihayet bilir bilmezin ağzına düşüp görülen karışıklıklar oluyor, yazık, yazık...
>
> Halbuki adalet yukarıdan aşağı bir kuvvetle gelmelidir. Çünkü adalet kocaman bir taş gibidir ki, yukarıdan bir tek kişinin dokunmasıyla düşebilir. Aşağıdan yukarı atılması pek çok kuvvetlere muhtaçtır. Takriben üç bin sene evvel geçmiş Homeros bile "La hayre fi kesreti'r-rüesa"[57] dediğini Şehristanî tercüme etmiştir. Türkçesi "Nerde çokluk, orda bokluk" demektir. Ada-

55 *Muhbir*, no. 28, 27 Şevval 1283, s. 4.

56 *Sarıklı İhtilalci Ali Suavî*, s. 29-32.

57 Başkanların çokluğundan hayır gelmez.

letin yukarıdan aşağı gelmesi iş başında ehliyetli bir memur bulunmakla olur. Çünkü memur ehliyetli olunca kendisini dahi kanuna sokup kanunu hıfz eder. İşte bu hıfzla müsavat ve serbestlik, yani adalet dâim olur.

Hakikat, serbestlik için bu yol iyidir. Çünkü bir yerde ki, iş başında bir tek ehliyetli adam olsa, iş yoluna girecek ola.

Artık öyle yerde işi muhtelifü'l-agrâz nice bin kişinin eline verip örseletmek akıl kârı mıdır? Ama bir yerde ki, ehliyetli adam yok zannonulursa aransın, bulunsun. Ve bulunması da ümid kesilrse, yahut halkta ehliyetliye itaat kalmayıp, bedeviyet ve vahşiyet sıfatı olan serbazlığı[58] isterlerse, artık ne çare, tabiatıyla söz ayağa düşer. İşte korkulacak şey, gördünüz mü budur...[59]

Suavî'nin burada savunduğu fikir İslâm hukukundaki "Vahdet-i imamet" meselesidir. O, aynı konuyu "El Hakimu Huvallah" makalesinde de işlemiştir.

Kendisi, 1870 sonlarında, *Muvakkaten Ulûm Müşterilerine* isimli dergisinde "İşte biz bundan dört sâl akdem İstanbul'da millet meclisi taraftarı üç, fakat üç kimse: iki İslâm bir Ermeni bulmuştuk. Bugün şu üç, yani şu üç nefs üç milyon nüfus oldu,"[60] sözleriyle Avrupa'ya kaçmadan önce de millet meclisi taraftarı olduğunu söyler.

Londra *Muhbir*'i devresi

Londra'da yayınlanan *Muhbir* gazetesinin yayınlayıcısı Ali Suavî ise de gazetedeki bütün yazılar kendisine ait değildir. Hatta bazı yazıların yayınlanması için kendisine baskı bile yapılmıştır. Gerçi o *Muhbir*'e müdahaleleri asgarîye indirmeye çalışmışsa da buna tam olarak muvaffak olduğu söylenemez.

Muhbir'de meşrutiyetle ilgili olarak yayınlanan yazıların tonu hemen hemen *Hürriyet*'teki yazılarla aynıdır. Bazı yazıların üslûbundan onların, kesin olarak Suavî'ye ait olduğuna hükmedebiliyoruz. Ancak bazılarını kendisi yazmamışsa da bu yazıların altına imza koymuştur. Dolayısıyla biz, başka kaynakların da yardımıyla kesin olarak onun olmadığını tespit ettiğimiz yazıların dışındaki makaleleri kendi yazıları kabul ederek değerlendirmek durumundayız.

Gerçekte Suavî'nin kendisini bize *Ulûm* gazetesi verir. *Ulûm* Suavî ile özdeşleşmiştir.

Londra *Muhbir*'indeki meşrutiyet yazılarında ilk dikkati çeken husus, meselenin tamamen İslâmî çerçevede ele alınmış olmasıdır. Yeni Osmanlıların

58 Yazar, "serbaz" kelimesini olumsuz manasıyla kullanıyor. Bazı yazılarında ise serbestliğe meşru "hürriyet", "serbazlık"a ise başıboşluk mânâsını veriyor.

59 *Muhbir*, no. 28, 27 Şevval 1283, s. 2-3.

60 *Muvakkaten*, no. 7, 22 Teşrin-i sâni 1870, s. 101.

meşrutiyet karşılığında kullandıkları ıstılah "Usûl-ı Meşveret"tir. Sadece bu terkip bile çok İslâm, çok Müslüman'dır.

Keyfî idareyi reddeden Suavî, pek tabii olarak, bu rejimin zıddı olan Usûl-ı Meşveret'i İslâmî çerçeve içerisinde müdafaa ediyordu. O da diğer Yeni Osmanlılar gibi, meşrutiyeti, İslâm dininin aslında, özünde var olan fakat zamanla terk edilen bir sistem olarak gündeme getiriyordu.

Meşrutiyetle ilgili olarak *Muhbir*'de çıkan ilk derli toplu yazı gazetenin 20. sayısında yayınlanmıştır. Ancak Suavî, 19. sayıda başlattığı "Emrâz-ı Dahiliyye" serisinde bu konuyu da ele alır. Ona göre dahilî dertlerin sebeplerinden biri "Terk-i Meşverettir".

Yazıda Hz. Peygamber ve dört halife devrinde meşverete verilen önem, örnek olaylar zikredilerek anlatılır. "Ve şavir hum fi'l-emr"[61] ayetinden hareketle istişârenin idaredeki önemi üzerinde durulur.

> Elhâsıl hükûmet-ı İslâmiye şûra üzere tertip olunmuştur. Milletle istişare eden devlet terakki eder.
>
> Ne güzel hükûmettir o ki, varidat ve sarfiyatı birkaç kimsenin eline kalmayıp umûmunun, yani millet tarafından intihap olunmuş beş altı yüz zevâtın nezareti altında buluna ve israf vuku bulundurulmaya.[62]

Burada sözü edilen meclis, Avrupa demokrasilerindeki meclislerin aynısıdır. Millet tarafından seçilecek ve her tabakadan insana yer verilecektir. Bu mecliste Âli Paşa ile beraber Ahmed Ağa da oturabilecektir.

22 nolu *Muhbir*'de meşveretle ilgili sorulu cevaplı bir yazıda, Esnaf Ahmed Ağa'nın meclise girip Âli Paşa'nın karşısına geçerek oturup oturamayacağı sorulur. Verilen cevap "Evet, meşveret için," şeklindedir. "O Ahmed Ağa oda kapısından girerken Paşa'ya secde edecek mi? Sonra ayakta durmaya müsaade buyurulursa el pençe divan durmayacak mı?" sorusuna ise "Yok yok, böyle şeyler olmadıktan başka o Ahmed Ağa, Paşa'dan yangın iânesi paralarını soracak, kal'alar Sırba niçin verilir sual edecek ve memurların ahvâlinden bahs eyleyecek"[63] cevabı verilir.

"Meşveret Meclisi Olmadıkça Devlet Yaşamaz" yazısında, meşveret meclisinin hem teba'ayı, hem de devleti koruduğu fikri işlenir: "Zira mahkûm-ı tabiat himaye olunmak ister; vüzerâ hâkim, teba'a mahkûm, hani hâmi?"[64]

Suavî'nin müdafaa ettiği meşveret usulünde, idarecilerin danışacakları kimseler kendilerinin tayin ettiği memurlar değildir. Ona göre, böyle olması

---

61 Bu ayet-i kerime, daha sonra çıkan *Hürriyet* gazetesinin ilk sayısında "Meşveret Usûlü" ile ilgili yazının başlığı olmuştur. (*Hürriyet*, no. 1, 29 Haziran 1868, s. 1-4.)

62 *Le Mukhbir*, no. 20, 18 Janvier (Ocak) 1868, s. 1-2.

63 *Le Mukhbir*, no. 22, 6 Fevrier (Şubat) 1868, s. 1-2.

64 *Le Mukhbir*, no. 22, 6 Fevrier (Şubat) 1868, s. 4.

halinde "her halde emr ü ferman efendimizindir" teslimiyeti devam edecektir. Şayet bu memur kendi fikrinde ısrar ederse hemen azledilir. Ancak meclis için aynı şey söz konusu değildir: "İşte meşveret meclisi dediğimiz, veziri kanun icrasına mecbur edecek kuvvet demektir ve bu kuvvete vezir 'çık dışarı' diyemeyecektir."[65] Yeni Osmanlılar, tasarladıkları idarî sistemde padişaha mutlaka yer vermişlerdir. Ancak Suavî'nin Namık Kemal ve Ziya Paşa'dan ayrı olarak Sultan'a verdiği yer sadece göstermelik, sembolik bir yer değildir. Bunun içindir ki o, İngiliz sistemini asla benimsemez.

Suavî, Fransa ve İngiltere'deki babadan oğula veya kıza geçen saltanat sistemlerinin bu milletlerin cahiliye dönemlerinden kalma sistemler olduğunu iddia eder. Osmanlı padişahının bu ülkelerdeki kral veya kraliçeler gibi tahsisatını alıp bir kenarda keyfine bakmasını İslâmî sistemdeki imâmet müessesesine aykırı bulur. Ona göre, İslâm padişahı mutlaka işin başında bulunmalı ve "Umûr-ı âmme" denen 10 maddelik vazifesinden sorumlu olmalıdır. İslâm hukukunda devlet başkanı için tayin edilen bu on maddeyi, Suavî, yukarıdaki yorumlardan sonra *Muhbir*'de yayınlar.[66]

Maddeler şunlardır:

1. Dini hıfz ve himaye etmek.
2. İnsafı a'laya ve ednâya ta'mim ve tesviye ile tenfiz-i ahkâm eylemek ki buna adalet tesmiye olunur.
3. Beyza-i hükûmeti himaye (Beyza kelimesi fukaha ıstılahında daire-i mülke ıtlak olunur ki beyza-i saltanatı himaye demek, yolları ve boğazları düşmandan ve haydutlardan korumak ve tacir ve seyyaha seyr ü seferinde emniyet vermek demektir).
4. Mahkûm olanların cezâ-yı sezasını bila-ihmâl icra.
5. Hudûd ve seğuru tabyalar ve istihkâmlar ve muhafızlar ve sair esbab-ı lâzıma ile muhafaza.
6. Cihad-ı fisebilillah etmek.
7. Şer'an mensûs ve içtihaden muayyen olan emval-i malîyeyi te'hirsiz ve ta'addisiz tahsil.
8. Me'murin ve müstahdemine israfsız ve taksirsiz maaş takdir edip mukannen olan vaktini takdim ve te'hir etmeksizin i'ta.
9. Hizmetlere emin ve nâsih zatları intihab ve ta'yin.
10. Bu umûr-ı amme ve tasaffuh-ı emvâl için bizzat kâim ve nâzır bulunup şu nezâret vazifesini sadrazama tefviz etmek. Velev ki sadrazam nâsih ve emin olsun.

65 *Le Mukhbir*, no. 22, 6 Fevrier (Şubat) 1868, s. 4.

66 *Le Mukhbir*, no. 36, 27 Mai (Mayıs) 1868, s. 3-4.

Padişahın meşveret sistemi uygulandığı zaman daha rahat edeceğini, ancak bunun büsbütün sorumsuz olma anlamına gelmediğini açıklayan yazar, şöyle der: "Maahaza usûl-ı meşverette padişahın tasarrufat-ı muayyenede hukuk-ı mahsûsası vardır ki, onlar tefrik olunup padişahın idaresine bırakılır, kimse müdahale edemez... Madem ki emr ü nehy vahiddir ve bu vahdet-i imametin medarıdır. Bu halde meşveret için taaddüd-ı eşhas vahdit-i imâmete münafi değildir, kaidesi mestur-ı kütûb-ı şer'iyyedir."[67]

Muhbir 26. sayısında, meşveret meclisinin değişik ırk ve kültürlerden oluşan Osmanlı Devleti'nde tefrikaya sebep olacağı şeklindeki iddiaya cevap verilmiştir. Cevapta, aksine millet meclisi olmaması halinde, Osmanlı Devleti'ne tâbi milletlerin hakları tanınmıyor gerekçesiyle, ayrılmak isteyecekleri belirtilir.[68]

Söz konusu yazının üslubu Ali Suavî'nin üslubundan çok Namık Kemal'in üslubunu andırmaktadır. Suavî, yazılarında Sultan Abdülaziz'e karşı her zaman saygısını korumuştur. Bu yazıda ise Sultan'ın Bâbıâli tarafından bir çocuk gibi kandırıldığından söz edilmektedir. Aynı yazıda bir avuç İngiliz'in 150.000.000 Hintliyi idare ettiği örnek gösterilerek Osmanlı Devleti'nin de sair milletleri aynı yolda idare edebileceğine dair bir görüş ileri sürülmüştür.

Ancak İngiliz parlamentosunda sömürgelerin temsil edilmediği, başka milletlerin Osmanlı'nın sömürgesi değil, teba'ası olduğu hususları bu yazıda hatırlanmamıştır.

Namık Kemal'in *Hürriyet* gazetesindeki "Usûl-ı Meşveret"[69] yazısı ile yukarıdaki yazı aynı eksen etrafında döner.

Suavî'nin *Muhbir*'de meşveret sistemi ile ilgili olarak yazdığı en ayrıntılı makale 27. sayıdaki "Usûl-ı Meşveret"tir.[70]

Yazıda hükümet şekilleri, kaba olarak, "Mukayyed" ve "Mutlak" diye ikiye ayrılmış ve İslâmî hükümet şeklinin mutlak değil, mukayyed olduğu belirtilmiştir. Daha önceki yazılarda Asr-ı Sa'adet, dört halife dönemi ve kısmen Abbasîler döneminden ideal İslâmî hükümetler için örnekler getirilirken, bu dönemlerdeki meşveret anlayışı "nümune-i imtisal" gösterilirken, burada Kanûnî döneminden örnek verilmiştir:

> İslâm hükümeti evâilde "Mukayyede" olup şeri'atın tayin ettiği dereceyi tecavüz edemez idi. Mesela biri tecavüz etmek dilese, şeri'atı bilenler ki ulemâdır, hukuk-ı şer'i himaye ve müdafaa ederler idi. Bu müdafaanın ismine "Emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker" tesmiye kılınır idi. Sonra bu himayeye halel

67 *Le Mukhbir*, no. 27, 34 Mars (Mart) 1868, s. 2.

68 *Le Mukhbir*, no. 26, 7 Mars (Mart) 1868, s. 1-2.

69 *Hürriyet*, "Usûl-ı Meşveret", 14 Septembre (Eylül) 1868, s. 6.

70 *Le Mukhbir*, "Usûl-ı Meşveret", no. 27, 14 Mars (Mart) 1868, s. 1-3.

geldi. Tâ ki Âl-i Osman'dan Sûleyman (Aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân) bu mûdafa'ada za'fiyet ve bu za'fiyet sebebiyle devlette tenezzûl gördüğünden ulemâ-yı şeri'at ve ricâl-ı devleti cem' edip onların iânesi ile bir kanun tertip etti ki, o kanunun muhafazasını ulemâ ve vüzerânın uhdesine bıraktı. Ve bu muhafazayı tesis için ümerâ ve selâtîn hakkında Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker icra etmek üzere şu iki sınıfa imtiyaz verdi. Hatta kanûn-ı mezbûrda "padişah hilâf-ı maslahat bir şeyin icrâsını murad edip de ısrar edecek olursa hall olunup hanedân-ı Osmanî'den diğeri onun yerine iclas olunur" diye tasrih buyurup ulemâ ve vüzerâdan ittifak üzere ahd ü misak aldı.

Vücub-ı meşveret ve tağyîr-i münkere vâkıf olan ulemâ ve siyaset ve icab-ı maslahat ve reviş-i vakti âgâh bulunan vüzerâ şeri'ata ve şeri'atın hâdimi bulunan Kanun-ı Süleymanî'ye muhalif bir hal gördüklerinde evvel emirde bervech-i şer'î kavlen men'e çalışırlar ve şayed matlub hasıl olmazsa asker ümerâsına haber verirler "nasihatımız tesir etmedi, artık siz icabına bakınız" derler, ol vakit ocaklar ayaklanır, işin önü alınmadıkça ihtilâl teskin olunmazdı.[71]

Başka bir yazısında ise Suavî, Kanûnî'nin oluşturduğu bu meclisin modern idarelerdeki senato vazifesini üstlendiğini söyler.[72]

Bu yazının Suavî tarafından yazıldığına şüphe yoktur. Çünkü yazının devamında Tunuslu Hayrettin Paşa'nın İslâm fıkhı üzerine yazdığı *Akvemü'l-Mesâlik* isimli esere, delil olmak üzere, sık sık başvurulmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Namık Kemal Hayrettin Paşa ve eserini beğenmez, hatta küçümser. Bunu bir mektubunda açıkça belirtmiştir.[73]

Osmanlı ülkesinde meşrutiyetin mümkün olamayacağı iddiasına gelince, milletin yapısının meşrûtî idareye uygunsuzluğu fikri yanlıştır. Çünkü İspanya'dan Hindistan'a kadar uzanan büyük bir medeniyetin sahibi olan Müslümanlar herkesten ve her milletten çok meşrûtî idareye lâyıktırlar. Şayet millet bu konuda henüz reşid olmamış bir çocuk kabul ediliyorsa onu olgunlaştırmanın yolu da meşveret sisteminde aranmalıdır.

Yazar, Meşrûtî idare sistemine geçmenin Avrupa kanunlarını kabul etme anlamına gelmeyeceğini de ayrıca belirtir.[74]

Muhbir'in 34. sayısında yayınlanan "Hutbe"nin konusu Constitution'dur (anayasa). Konusu anayasa olan ilk yazılı hutbe her halde budur. Hutbe, klasik hutbelerdeki gibi salat ve selâmla başlar. Hutbede Constitution'un ne olduğu, meşrûtî idarelerde Constitution'un önemi üzerinde durulur ve Fransız Anayasası'nın 19 maddeden oluşan metni yayınlanır.

---

71 *Le Mukhbir*, no. 27, "Usûl-ı Meşveret", 14 Mars (Mart) 1868, s. 1.

72 *Le Mukhbir*, nr 34, "Hutbe", 13 Mai (Mayıs) 1868, s. 2.

73 Midhat Cemal Kuntay, *Sarıklı İhtilalci Ali Suavî*, s. 70-72.

74 *Le Mukhbir*, no. 36, 27 Mars (Mart) 1868, s. 3-4.

Suavî'ye göre Müslümanların anayasası şeriattır: "Demek oldu ki suret-i hükûmeti tayin eden Kavânin-i Esasiyye şeriattır. Yani bizim şeri'atımız bu ciheti siyaseti şâmildir. Ve tafsîl-i umûra ait olan kavânin-i tâliyye tanzimattır."[75]

Dahası da şu ki, Suavî, anayasayı dinle aynîleştirir ve onun himayesine verir:

> Devlet-i İslâmiyyede ise constitution aklen ve tecrübeten lüzumundan fazla dince lazımdır. Demektir ki dine itibar olunduğu müddetçe constitution bâkidir.
>
> Hayf, sad hayf ki dine itibar atmeyerek Constitution tesisine kalkışanlar, bir bâki ve dâimi constitution'u bir mütegallibin bir küçük müdahalesiyle münhadim olacak gayr-ı bâki constitution ile tebdil etmek istiyorlar.

Sultan Abdülaziz Şûrâ-yı Devlet'i açarken ferdî ve siyasî hürriyetlerden söz etmiştir. Bunun üzerine Suavî, *Muhbir*'in 37. sayısında fert ve cemiyet hakları ve hürriyetleri ile bunların kullanılması hakkında yeni bir hutbe yazmıştır.

Bu "Hutbe"de en dikkate değer nokta, Suavî'nin "ehl-i hall ve'l-akd"[76] kavramı ve uygulaması üzeride durmasıdır. İslâmî idare sisteminde seçmen karşılığı kullanılan bu tabir, aynı zamanda Batı demokrasileri ile İslâmî cumhuriyet arasındaki en mühim farkı meydana getirir. Yazar bu seçkin seçmen topluluğu için şöyle der:

> Eski zamanlarda ahâli tarafından bil-fiil intihapları icra olunur değil idiyse de bil-kuvve intihap var idi. Bilfiil intihap olunmuşlar gibi ahâli onlara teslim olurlar idi. Çünkü Şeri'at-ı mutahharada emr-i bil-ma'rûf nehy-i ani'l-münker vazifesi şer'an âmmece farz-ı kifâyeden olup usûl ve fürû'una vâkıf olarak ta'ayyün eden zevâta farz-ı ayndır ve diğerlerinden sâkıttır.[77]

Ulûm devresi

Ulûm gazetesi devresinde Suavî'nin meşrutiyet anlayışında bazı değişmeler olmakla beraber, o, yine de bir millet meclisi kurulmasından yanadır. Ancak bu meclisin seçilme şekli ve bütün devlete şamil olması konusunda ciddî tereddütleri vardır.

Suavî, *Ulûm*'un 15. sayısında, dünya basınını tanıtır ve belli bir ideal etrafında yayın yapan gazetelerden söz ederken "Meselâ benim şu Ulûm gazetesi, millet meclisi ve şûra-yı nüvvâb-ı ümmet taraftarıdır,"[78] der.

75 *Le Mukhbir*, no. 34, "Hutbe", 13 Mai (Mayıs) 1868, s. 1.

76 Devlet işlerini bağlayıp çözenler. "Ehl-i hall ve'l akd" için bkz. Prof Dr. Halil Cin - Doç. Dr. Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, cilt I, İstanbul, 1990, s. 208-209.

77 *Le Mukhbir*, no. 37, "Hutbe", 3 Juin (Haziran) 1868, s. 1.

78 *Ulûm*, no. 15, s. 879.

Ulûm'un 18. sayısındaki "Demokrasi -Hükûmet-i Halk- Mûsavat" makalesinde, milletin bütününe dayalı idare sistemi olan Demokrasi övülür. Ancak Suavî, Osmanlı Devleti'nin mevcut yapısını demokrasi için uygun bulmaz.

Demokrasiyi, Monarşi ve Aristokrasi rejimlerine tercih eden Suavî, İslâmiyetin ilk devirlerinde ümmetin reyine dayalı bir yönetim şekli bulunduğunu söyler: "Evâil-i İslâmda şekl-i hükûmet demokrasi idi. Yani padişah, sultan, melik yok, mûsavat var idi."[79]

Ancak buradaki demokrasi, yazarın kendisine göre yorumladığı bir demokrasi anlayışıdır. Çünkü o, bu demokrasinin ahlâk ve faziletin hâkim olduğu bir toplumda uygulanabileceğini söyler. Sahâbelerin doğrudan yönetimin kararlarına katıldıklarına örnekler verdikten sonra "Onlarda Allah yolunda hizmetten başka işler yok, onlarda hüsn-i ahlâktan başka tanzimat yok, hâsılı onlar Allah adamları idiler. Eflatun'un hayalâtı olan mûsavat onlarda fiil ve amele çıktı," der.[80]

Fransa'da aklına her esenin istediğini söylediğini, dine ve ahlâkî değerlere küfretmenin demokrasi ve hürriyetçilik sayıldığını belirten Suavî, aynı zihniyetin sadece Fransa'da kalmayarak yayılacağını söyler. İstanbul'daki ahlâkî çöküntüyü, yolsuzluk ve vurdumduymazlığı tasvir eden yazar, böyle bir toplumun mûsavat ve demokrasi ile idare edilemeyeceğini, onu kanunlara boyun eğmeye ancak padişahlık otoritesinin muktedir olduğunu ilave eder: "Şimdi bize Ömer dahi gelse ne yapar," diyen yazar, ardından "Kim bilmez ki demokrasi mûsavat usûlünün en şer'î en âlâ hükûmet olduğunu? Ne çare ki İstanbul halkı hep Gümüşhaneli şeyh değil,"[81] diyerek halkın artık eski itaatkâr ve faziletli halk olmadığını belirtir.

Yeni Osmanlılar arasında demokrasi kavramını bir siyasî sistemin adı olarak ilk defa ele alıp inceleyen Suavî'dir. Aslında onun burada "demokrasi" olarak isimlendirdiği idare şekli, içinde Suavî'nin de bulunduğu Yeni Osmanlılar tarafından "Usûl-ı Meşveret" adı altında *Muhbir* ve *Hürriyet*'te müdafaa edilmiştir. Zira devleti oluşturan bütün milletlerin seçme ve seçilme hakkına dayanan bir meclis fikri demokrasiden başka bir şey değildir.

Ancak Suavî, Urquhart'ın da tesiriyle, bir geri adım atmak ihtiyacını hissetmiştir. Yanlış ve kaçınılması gereken bir uygulamayı başka bir kavram ile ortaya koyma düşüncesi, onu demokrasi meselesine götürmüştür. O, Mustafa Fazıl Paşa'nın maceracılığının farkına varmış, Osmanlı Devleti'nin o günkü şartlarda kesinlikle Avrupa'daki Meşrûtî uygulamaları kaldıramayacağı kararına varmış ve bunu açıkça ifade etmiştir:

---

79 *Ulûm*, no. 18, "Demokrasi, Hükûmet-i Halk, Mûsavat", s. 1083.

80 *Ulûm*, no. 18, aynı makale, s. 1087-1088.

81 *Ulûm*, no. 18, "Demokrasi, Hükûmet-i Halk, Mûsavat", s. 1091.

Memâlik-i Osmaniyye'de demokrasinin adem-i imkân-ı icrâsına vech yalnız ahlâk bozukluğu mudur? Biz bir misal olmak üzere ahlâktan bahsetmiştik.

Memleketin kıta'ât-ı muhtelifede parça parça olması ve vüs'atı ve elsine vü âdât u edyân-ı muhtelife eshâbı akvam-ı kesîre ile meskûn bulunması hep demokrasi ve mûsâvat önünde birer seddir.[82]

Demokrasi üzerine geçen şu bahisler fehm olunduysa şimdi bakalım ki meselâ memleket-i Osmaniyye'de demokrasi, mûsavat nasıl mûmkûn olur? Bunca ecnâs u edyân u mezâhib û elsine-i muhtelifeyi cem' ve tevhid ne keyfiyetle mûyesser olur?

Acaba Amerika ve İsviçre gibi usûl-ı ittifak teşkil olunabilir mi?

Bu teşkilin imkânına zehab Avrupa'daki Sırb'ın, Afrika'daki Mısır ile ve Avrupa'da ve Şark'taki Bulgar'ın Afrika'da ve Garb'daki Tunus'la akd-i ittifak imkânına zehab demek, ne hayaldir?

Bizim anlayabildiğimiz mesele, meselâ Devlet-i Osmaniyye bulunduğu mevkiine ve hâline ve cemâatine sâlih bir devlet ki padişahlık olmalı.[83]

Ancak Suavî bu sözleriyle meşveret sistemine karşı çıkmıyordu. Zaten onun başından beri hem padişahın istişare ettiği, hem de murakabe edildiği meclislerden söz ettiğini biliyoruz. Onun vazgeçtiği şey, Ahmed Ağa'yı, veya ifade edilmediği halde netice itibariyle varılacak nokta olan Rum, Yahudi, Ermeni vs. millet temsilcilerini sadrazamın karşısına dikmektir.

Suavî bütün bunlara rağmen, bu dönemde bir meclisin varlığına yine de taraftardır. Ancak bu meclisi "ehl-i hall ve'l-akd" teşkil edecektir. Bu da bütün teba'a seçme ve seçilme hakkına sahip olmayacak demektir:

"İstanbul'da idare-i hâzıra böylece kalsın mı?" diye bir soru sorar ve cevap olarak "kalmasın... bizdeki Meclis-i Âli tevsi olunur, bir de ahalinin intihabıyla Şûra-yı nüvvab meclisi açılır, vüzerâ mes'ul tutulur,"[84] der.

Muhbir'deki yazılarda, muasır Osmanlı idarecilerle dört halife devri idarecileri arasındaki fark örnek gösterilirken ahâli de Sahabelerin tavrına sahip olmaya çağırılıyordu Halbuki "Demokrasi" makalesinde Suavî artık idarecilerin Hz. Ömer, idare edilenlerin de Ebuzer-i Gıfarî olmadığı gerçeğini kabullenmiştir. Bu konuda şöyle diyor: "Ömer gibi emir istenirse, Osman ve Ali ve Halid gibi Allah adamları olmalı."

Demokrasi usûlünü vaktiyle Haccac'a teklif ettiler, Haccac dedi ki: "Tebazeru et Ömer lekum" yani siz Ebuzer olunuz, ben de size Ömer olayım."[85]

Suavî, bu yazısında, cemiyetten bîzardır, müşahede ettiği hallerden me-

82 *Ulûm*, no. 18, aynı makale, s. 1095-1096.

83 *Ulûm*, no. 18, "Demokrasi, Hükûmet-i Halk, Mûsavat", s. 1101-1102.

84 *Ulûm*, no. 18, aynı makale, s. 1105.

85 *Ulûm*, no. 18, "Demokrasi, Hükûmet-i Halk, Mûsavat", s. 1093.

yustur. Halkın vurdumduymazlığını, kendi meselelerine sahip çıkmayışını sert bir dille tenkit eder:

> Öyle bir halk ki koca Cezayir gibi bir uzvu koptu da hiç hissetmedi. Semerkant ve Taşkent ve Buhara gürültülerini sivrisinek vızıltısı gibi işitti. Üzerinden otuz dokuz Ali Paşa aşıracak derecelerde domaldı.
>
> Biz öyle bir kavim olmuşuz ki dört mektep çocuğumuz bir yere gelse biri padişah olup diğerlere manasıb tevcihiyle oyun oynarlar. Dört saçlı sakallı Umûr-dide salhorde ricalimiz cemiyet namıyla tecemmü etse her biri riyasetini ilân ile kumandan olmaya kalkışır. Şöyle bir ahlâkta olan halka uhuvvet, müsavat kaziyelerini kim alır, kim satar.[86]

Yazının devamında, bu manevi sukut halinin maddi ihtiyaçtan kaynaklanmadığını Mustafa Fazıl Paşa örneği ile izah eder. Paşa ihtiyacı olmadığı halde, kendisini makama satmış ve en büyük bir kaypaklık örneğini bizzat kendisi vermiştir.

Suavî tenkitlerinin dozunu arttırarak cemiyete hakaret derecesine varır:

> Böyle miskin, böyle ahlâksız halkın yalnız ihtiyacât-ı cismaniyelerini değil, ihtiyacât-ı hulkiyyelerini dahi tesviye edecek hükümet lâzım.[87]

Onun cemiyete karşı bu şekilde bedbin duygular beslemesi, en çok bel bağladığı arkadaşları ile arasının açılması, Mustafa Fazıl Paşa'nın kendilerini yüzüstü bırakması, İstanbul'daki basının keyfî idareyi alkışlaması ve devletin uğradığı üst üste musibetler karşısında halkın seyirci kalması gibi sebeplerden kaynaklanmıştır.

Suavî, *Ulûm*'un 18. sayısında adeta haykırdığı bu fikirlerini sonuna kadar muhafaza edecektir.

Ulûm'un kapanışından sonraki devre

Biyografisinde de belirttiğimiz gibi, Ali Suavî, *Ulûm* gazetesi kapandıktan sonra kendisini kitap neşriyatına vermiştir. Bir taraftan Urquhart ve etrafındaki komitelerle, diğer taraftan Le Play'ın Union'u ile temaslarını sürdüren Suavî'nin 1876 sonbaharına kadar siyasî rejim ile ilgili bir yazısına rastlamıyoruz.

Urquhart, Osmanlı Devleti için Avrupaî tarzda bir meşrutî idareye taraftar değildir. O, aslında bunun gerekli olduğuna da inanmaz. Sadece Urquhart değil, bütün Foreign Affairs Committee'lerin mensupları İslâmî esaslara dayalı bir idarenin zaten Despotizm veya Aristokrasi olmadığı, meşruti olduğu kanaatindedirler. Onlara göre, bu ahenk ve düzen Avrupalıların müdahale-

86 *Ulûm*, no. 18, aynı makale, s. 1092.

87 *Ulûm*, no. 18, "Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat", s. 1093.

siyle bozulmuştur. Bozulan bu düzeni yeniden rayına oturtmanın çaresi ise, Avrupa'nın gerçekte ideal olmayan düzenini Osmanlı'ya transfer etmek değil, Osmanlı'nın şer'î esaslara dayalı eski adaletli düzenine dönmektir.

Meselâ bunlardan Suavî'nin çok yakın dostu İngiliz milletvekili Butler Johnstone, İngiltere Avam Kamarası'nda 8 Şubat 1876 tarihinde yaptığı konuşmada Gladstone'un Türk siyasî rejiminin despotizm olduğu şeklindeki suçlamasına cevap vermiştir. Şöyle diyor Johnstone:

> Osmanlı idaresi murakabe ve karşı murakabe esasına dayalı bir idare idi.
>
> Paşalar Divan tarafından, kadılar Şeyhülislâm tarafından seçilirdi. Her vilâyette mülkî amirliklerin muhtariyeti vardı. İstanbul'da Sultan'ın bütün kararları görüşülürdü. Fakat 1856'da Kırım savaşının da tesiriyle Avrupa devletleri Osmanlı idaresi üzerinde hâkimiyet kurdular. Bu ortamda Âli Paşa yönetimi divanı kaldırarak ülkeyi anayasal kontrol mekanizmaları olan bir düzenden çıkarıp keyfî bir idare tesis etti. Bundan dolayı vilâyetlerdeki işlerde çözülme başladı, padişahın ve vezirlerin icraat ve emirleri kontrol edilemez hale geldi. Öte yandan dış borçlar sebebiyle ülke malî bir kargaşa içerisine girdi.[88]

Johnstone, konuşmasının devamında, Osmanlı idaresinin bozulmasından, işe müdahalesi bulunan herkesin sorumlu olduğunu, Türklerin keyfî idareye alışmamış olmalarından dolayı bu yönetimi kaldıramayacaklarını ve çarenin eski şer'i sisteme dönülmesi olduğunu söyler.[89]

Johnstone'un bu konuşması üzerine yaptığı yorumda, Urquhart, kanun ve nizama göre hareket etmeye alışmış olan Türklerin Kırım Savaşı'nda müttefikleri Fransa ve İngiltere'nin baskıları yüzünden düzenini kaybederek kanunsuzluğun ızdırabını çektiğini söyler.[90]

Urquhart, Sultan Abdülaziz'e yazdığı bir mektupta Yüce Divan dediği Meclis-i Hümâyun'u ihya etmesini ve fetva sistemine işlerlik kazandırmasını teklif ediyordu.[91] "İslâm and The Constitutional System" (İslâm ve Anayasal Sistem) başlıklı yazısında ise aynı fikirleri geliştiriyor ve Osmanlı'nın Avrupa'dan farklı olarak yeni kanunlara ihtiyacı olan değil, kendi kanunları zaten var olan bir toplum olduğunu ileri sürüyordu.[92]

Urquhart, daha da ileri giderek Midhat Paşa'nın önderliğini yaptığı meşrutiyet meclisi teşkil etme fikrini son derecede tehlikeli buluyordu: "Aynı şekilde duyduk ki, Midhat Paşa bütün ırk ve dinlerin temsil edileceği ve her

88 *Hansard's Parliamentary Debates*, cilt 233, 1876, s. 107-108.

89 *A.g.e.*, s. 108-109.

90 *Diplomatic Review*, April 1876, s. 85.

91 *Diplomatic Review*, "To Sultan Abdülaziz For The Restoration The Great Council", July 1876, s. 172.

92 *Diplomatic Review*, July 1876, s. 177-181.

vilayetin kendi temsilcilerini seçip göndereceği bir meclis oluşturulması planıyla meşguldür.

Şimdi ortada görünen tehlike odur ki, eski Divan'a (Old Council) hayatiyet kazandıracaklarına, seçilmiş bir meclis tesis edilmeye çalışılıyor. Hatta Divan usulünü isteyenler ile bu iki meclis arasında ne kadar hayatî bir fark olduğunu anlayamayabilirler.

Türklerin bilmek zorunda oldukları bir şey var ki, o da temsilî bir meclis ile Divan'ın aynı şey olmadığıdır. Millet meclisi kanun tasarıları hazırlar, teklif eder, fakat Divan karar verir."[93]

Daha sonra İngiltere'nin Millet Meclisi sistemine özenenlere, Urquhart, uzun uzadıya "House of Commons" denen Avam Kamarası'nın hiç de tahmin edildiği gibi fonksiyonel ve faydalı olmadığını izah eder.

> Bizim Avam kamaramız şimdi kötülükten başka hiçbir şeye hizmet etmeyen bir müessesedir. Çünkü birbirleri ile asla bağdaşmayan unsurlardan ve düşüncelerden oluşmuştur. Dahası da şu ki, bakanları tayin eden bu müessesenin onlar üzerindeki kontrolü bitmiştir. Gerçekten de Avam Kamarası hükümete karşı bir kontrol mekanizması değildir.[94]

Suavî'nin Paris'te, siyasi rejim konusundaki sessizliğini *Vakit* gazetesine gönderdiği bir makale bozar.[95] Bu makalede Urquhart'ın ağzından, onun fikirleriyle konuşur.

Yazar, bu makalede, birisinin kendisine beş soru sorduğunu söyler ve bunlara cevap verir. Bu soru ve cevaplar Avrupa ve Osmanlı'nın durumu ve siyasî yapısı ile ilgilidir.

Yazı iki nokta üzerinde yoğunlaşmıştır: Biri "İngiltere'deki Efkâr-ı umûmiye ne surette", diğeri "Avrupa'da politika ne yolda?"

Suavî, İngiltere'de efkâr-ı umûmiyenin olmadığını, Constitution ve kabinenin olduğu yerde efkâr-ı umûmiyenin olamayacağını iddia eder:

> Hey'et-i hükûmetin âzâsı, ahâlinin intihap ettiği meclisten çekilip alınırsa kuvveteyn kalır mı ki muvazene mevcut olsun?
>
> Bir yerde ki kabine var, âzâsının yetişmesi ve bekâsı, hâli meclisinin velev kılleten tahsisine tevakkuf eder, orada hâkim ve mahkûm, âmir ve me'mur, nâhi ve menhi hep şey'-i vahid.

Suavî'nin bu fikri, Urquhart'ın yukarıda temas ettiğimiz, meclisin kendi tayin ettiği ve kendilerinden olan bakanlara muhalefet edemeyeceği fikrinin aynıdır.

---

93 *Diplomatic Review*, "Reform in Turkey", July 1876, s. 162.

94 *Diplomatic Review*, "Reform in Turkey", July 1876, s. 162-163.

95 *Vakit*, no. 323, 19 Eylûl 1876.

Gerek Urquhart, gerekse Suavî, devlet işlerini yürütecek bakanların tayinle gelen devlet memurları olmaları gerektiğini, meclislerin de bunların karşısında halkı temsil eden bir güç olmasını savunuyorlardı. Suavî'nin "kuvveteyn" ve "muvazene"den kastettiği şey budur.

Bu yazıda onun üzerinde durduğu önemli noktalardan biri de, Batı demokrasilerinde rakibini yıpratmak için her vasıtayı meşru gören muhalefet anlayışıdır. Buna da Disraeli ile Gladstone'un mücadelesini örnek verir. Gladstone, Disraeli'ye muhalefet etmek için Bulgaristan meselesini kullanmıştır. Rakibini devirmek uğrunda bir yığın uydurma raporla ortaya fikir atmanın adına İngiltere'de "Debate" dendiğini belirten Suavî, buna da Gladstone'un *Daily News* gazetesinde Bulgar isyanı vesilesiyle Türkler aleyhine yazdığı yazıları örnek verir. Ona göre Avrupa'da sebatlı ve kararlı politika yoktur. Avrupa'ta tek kararlı ve istikrarlı devlet Osmanlı Devleti'dir:

> Avrupa'da yalnız bir hükûmet var, Osmanlı. Beş asırdır Osman Gazi evlâdı. Tebeddül yok, takallüb yok. Bu sebepten evet fakat bu sebepten bizde revolution yok. Lâkin Frenkler kabil-i tebeddül olduğuna inanıp da o yolu tutacak olursak ne olacak?[96]

Bu sözleri yazan Suavî, bu sıralarda tam bir muhafazakârdır. O kadar muhafazakârdır ki "Tebeddül" kavramına yaklaşmak bile istemez. Avrupa tarzı parlamentarizmin despotların sayısını arttırdığı kanaatinde olan Suavî şöyle diyor:

> Evet her yerde millet meclisleri bu mal bahanesiyle başladı, sonra "muteberan" battı, "müntehabân" çıktı. Havas şûrişi bitti, avam şûrişi geldi. Müntehabân: ah işte bu fabrikacı, murabahacı, şiirci, misalcı, havadisçi, bakkal, manav, kasap, hekim mekim, her biri otuz kırk bin eşhasın ihtiyacâtına yed-i vâhidi ve re'yi hodu ile karar ve hükûm vermeye başladı. Ahâlînin mehâzir hakkı, Cumhur hakkı iptal olundu, despot ta'addüd ve tekessür etti. Burada "Cumhur" kelimesini Avrupalıların tarif-i bi ma'nasınca kullanmıyorum. Bizce ve manalı cumhur'a işaret ediyorum.

Suavî'nin söz konusu makalede son sözü şudur: "Elhasıl Devlet-i Aliyye'nin sebatı, mahz-ı hayatıdır."

Bu yazı onun Avrupa'da geçirdiği 9 küsûr yıl sonunda edindiği müşahede ve kanaatler sonucu, siyasî rejim konusunda Batı aleyhtarı bir ruhla yazdığı makale idi. Söz konusu makale, bazı yazarlar tarafından onun Sultan Abdülhamid'e yaranmak ve ülkeye dönebilmek için inandığı değerleri inkâr etmesi şeklinde yorumlanmıştır.[97]

96 *Vakit*, no. 323, 19 Eylül 1876.

97 Mesela bkz. Midhat Cemal Kuntay, *Sarıklı İhtilalci Ali Suavî*, s. 9.

Kaldı ki, bu yazı yazıldığı tarihte, büyük ihtimalle Sultan Abdülhamid henüz tahta çıkmamıştır. Yazı, *Vakit*'te yayınlandığı gün Sultan Abdülhamid 19 günlük padişahtır ama Suavî'nin bunu yazması, postada geçen 15-20 günlük süre hesaba katılırsa "yaranma" iddiaları boşa düşer.

Bu yorumların haklılığı veya haksızlığının ötesinde 1876 Eylül'ünde İstanbul'a dönmek üzere olan Ali Suavî buydu. Onun bu değişim mecrasını biyografisinde vermeye çalıştığımız için burada tekrar etmeyeceğiz.

Abdurrahman Adil, Suavî'nin bu tavrını "Ali Suavî Garb meşrutiyetinin meftunu değildir. Onu dahi tenkit eder,"[98] şeklinde yorumlar.

Şerif Mardin ise bu yazıyı Avrupa parlamentarizmi konusunda hayal kırıklığına uğramasına bağlar.[99]

Ayrıca Mardin, onun 1876 yılının başlarında dönmemesini, Midhat Paşa'nın reformist faaliyetlerine katılmak istemeyişi sebebine dayandırır.[100] Ki biz bu görüşe katılmıyoruz. Çünkü Suavî 4 Kasım 1876'da İstanbul'a döndüğü zaman Midhat Paşa aynı reformist faaliyetlerine bütün hızıyla devam ediyordu.

Suavî, bu yazısında Avrupa'nın sadece Parlamentarizmini değil, kapitalist ekonomik sistemini de tenkit ediyordu:

> Avrupa'da tagallubâtın nazariyatına değil, fakat ameliyâtına, netayicine mütedâir bir tarih yazılacak olsa ne görülür?
>
> Milyon milyon insan ve milyar milyar Frank telefatı, servet-i âmmeyi bazı eyâdi-i ma'dûdeye hasr ve bazı milyonla prensler ihdas birle âhâliyi dûçar-ı fakr u meskenet eylediği zâhir olur.
>
> Meselâ en zengin görünen Fransa'da bilcümle ticaret ve san'at yalnız 280 elde münhasır olmuştur.[101]

1876 Kasım'ında yurda dönen Suavî, Avrupa'ya gitmeden önce Filip'in gazetesi *Muhbir*'e yazdığı "Serbestlik" makalesinde[102] olduğu gibi, ehliyetli ve dirayetli adamın dizginleri ele almasını istiyordu.

Önceleri bu adamı Sultan Murad olarak görmüş, ancak herkes gibi onun da ümitleri Sultan Murad'ın kısa saltanatı gibi uzun sürmemişti. Şimdi, onun için ehliyetli ve dirayetli adam Sultan Abdülhamid idi.

---

98 "Ali Suavî", *Hadisât-ı Hukûkîye*, cüz 11, s. 146.

99 *The Genesis of Young Ottoman Thought*, s. 382.

100 *A.g.e.*, s. 383.

101 *Vakit*, no. 323, 19 Eylül 1876.

102 *Muhbir*, no. 28, 27 Şevval 1283.

Laiklik ve İslâm hukuku

Şüphesiz ki Suavî, Yeni Osmanlılar arasında, dinî konu ve kavramlara en fazla yer veren yazardır.

Londra *Muhbir*'in ilk sayısında "Müslümanların kanunu fıkıh ve fetâvâ'dır," diyen Suavî, fıkhın zamanın şartlarına göre ihtiyaca cevap veren ve esaslardan taviz vermeden değişebilir özelliğinden söz ediyordu.[103] İslâm fıkhının bu özellikleri Londra *Muhbir*'in 4. sayısında ele alınan Şahadet Meselesi (muhakemelerde) vesilesiyle daha da etraflıca ele alınmıştır.

Bazı devlet adamlarının, hatta memurların, Avrupalılara karşı hukûkî ve idarî hatalarına, eksikliklerine mazeret olarak "Ah, biz de isteriz öyle olsun ama ne yapalım, din mani oluyor," dediklerini belirten Suavî, "Böyle i'tizar dilemek bizde yeni çıkma bir hikmettir, Avrupa'ya zerâfet göstermek için bir modadır,"[104] der.

İslâm devletlerinin şeriata bağlı kaldıkça yaşadıklarını ve ilerlediklerini ileri süren Suavî, "Vakta ki din başka şeydir, siyaset başkadır diyen Cengizîler zuhûr edip şu "En-Nazar-Fil-mezâlim" vazifesine hükm-i siyaset tesmiye ettiler, ol vakitten çok geçmeksizin unutuldu, çıktı gitti,"[105] der

Aynı yazıda, dünya işleri ile din işlerini ayırmanın İslâm toplumları için söz konusu olamayacağı belirtilir: "Bazı kibar ile mülâkatta "şeriat dünya umuruna karışırsa devlet için terakki yoktur," sözünü işittik. Hıristiyan şeriatı ve devleti üzerine bu kelâm söylense pek doğrudur. Zira elyevm bile Avrupa'da bulunan Tevrat ve İncil içinde ahkâm-ı muamelât yoktur. Fakat İslâm şeriatı üzerine bu kelâmı tefevvühten garaz nedir?"[106] Suavî bir hayli yabancı kelime kullanmasına rağmen ne burada, ne de başka yazılarında "laiklik" kelimesi ile karşılaşmıyoruz. Ancak, o laikliğin dayandığı temel prensibi reddeder. Bu zihniyeti İslâm alemine getirdikleri için "Cengizîler" dediği Moğollara lânetler yağdırır. Cengiz'i dinsiz diye vasıflandırır ve onu yırtıcı bir hayvana benzetir.[107]

Suavî, siyasetle şeriatın birbirinden ayrı düşünülemeyeceği kanaatindedir. Ona göre, adil siyaset, şeriatın icra edilmesidir: "Bu kanunu yani siyaset-i âdile, zâlime diye ikiye taksim edecek olsak siyaset-i âdile ihkak-ı hukuk eden kanundur deriz. Böyle kanun ise ahkâm-ı şer'iyedendir. Elhasıl bu manaca siyaset başka bir şey demek olmayıp mücerred şeri'atı İslâmiyyedir."[108]

---

103 *Le Mukhbir*, no. 1, 31 Aout (Ağustos) 1876, s. 1-2.

104 *Le Mukhbir*, no. 4, 21 Septembre (Eylül) 1876, s. 1-3.

105 *Le Mukhbir*, no. 25, "En-Nazar Fil-Mezalim", 29 Fevrier (Şubat) 1868, s. 2.

106 *Le Mukhbir*, no. 25, "En-Nazar Fil-Mezalim", 29 Fevrier (Şubat) 1868, s. 2.

107 *Le Mukhbir*, no. 25 (aynı makale), s. 2.

108 *Le Mukhbir*, no. 25 (aynı makale), s. 3.

Yukarıda, onun Anayasayı dinin korumasına verdiğine ve Anayasa'nın bekâsını din ile mümkün gördüğünü belirtmiştik.[109]

Arabî İbare Usûlu'l-Fıkıh Tercümesi isimli risalesinde yazar, İslâm hukukunun zamanın geçmesiyle değerini kaybetmediğini ve kaybetmeyeceğini ispatlamaya çalışmaktadır. Risalenin Mukaddime'sinde şöyle yazar:

> Vakta ki bildim, şeri'at-ı İslâmiyye şu gibi asırda ümmetin mesâlih ve siyasetinden kasırdır, tevehhüm olunuyor; usûl-ı ahkâmı câmi bir kitap telifini murad ettim. Hatta o kitap ile tebeyyün ede ki şu tevehhümde şeriate muhalefet etmeye cür'et eden kimse siyasette, hudûd-ı ilahîden enva-i zulüm ve bid'ata hurûc etmiş olur.[110]

O, "El Hâkimu Hüvallah" makalesinde halk hâkimiyeti kavramını reddeder, makalesinin başlığından itibaren İslâm toplumunda hâkimiyetin Allah'a ait olduğu fikrini savunur. Bu makalede hükümetin görevlerini üçe ayırır: "Kanun ve onu kaza ve kanuna muhalefet edeni men ve te'dip demiştik. Bunun bizim fıkıhta misali müftü ve kadı ve vâlidir. Yani bir kimse müftüden fetvasını alır, götürüp kadıya mucibince hükmettirir, o hükmü valiye yani icra memuruna götürüp icrâ ettirir."[111]

Suavî bu üç müessesenin vazifelerini bu şekilde belirledikten sonra en önemli noktaya gelir. Ona göre idarede kuvvetler ayırımı diye bir ilke yoktur:

> Maahaza merci-i vâhide dayanmak üzere bu üç iktidar birbirine merbuttur. Yani fil-asl icra hükme, hüküm dahi fetvâya, fetva ise şer' ve kanuna, şer' ve kanun dahi adalet-i ezeliyye kavâidine bağlıdır. İşte vahdet-i imamet kaidesi bu takrir ettiğimiz rabıtadan çıkar gelir.[112]

Suavî'nin sözünü ettiği üç kuvveti Namık Kemal de aynen kabul eder. Ancak o, Suavî'nin aksine kuvvetler ayırımı (Tefrîk-i kuvvâ) prensibini savunur.[113] Namık Kemal'in savunduğu prensip de laiklik değildir.

Suavî, bir taraftan hâkimiyetin Allah'a at olduğunda ısrar ederken diğer taraftan Allah'ın eşyanın tabiatına yerleştirdiği ve insan aklıyla aranıp bulunan, netice itibariyle de yine Allah'ın kanunlarına uygun olan siyasî sistemlerin şeriatın dışında olmadığı kanaatindedir.

> Kaldı ki hükümet Allahu Teâlâ'nındır, kaziyesinden fiilen hükümet nizamâtı, Allahu Teâlâ'nın tesbih dizer gibi tertibiyle tanzim olunmak lâzımdır, diye iddia eden papazların kavli sahih olmak lâzım gelmez. Yani tertibât-ı ilâ-

109 *Le Mukhbir*, no. 34, 13 Mai (Mayıs) 1868, s. 2.

110 Ali Suavî, *Arabî İbare Usûlu'l-Fıkıh Tercümesi*, Londra, 1868, s. 2.

111 *Ulûm*, no. 2, "El Hakimu Hüvallah", s. 79.

112 *Ulûm*, no. 2, "El Hakimu Hüvallah", s. 79-80.

113 *Hürriyet*, no. 1, "İnnellahe Ya'muru Bi'l-Adli", 19 Juin (Haziran) 1868.

hiyye tabiat-ı eşyaya tamamıyla uygun olan vech üzere düzgündür ki tabiat-ı eşyayı taharrîden ulûmun varabildiği tertibat çıkagelmiştir. Eğer kuvve-i hükûmetten bilfiil imamete aklen ve tab'en bir güzergâh vardır. Demek ki terekküp eden bir cemaat aklı ve ihtiyarıyla tertib-i imamet etmeye mükelleftir.[114]

Yazısının devamında İslâm toplumlarında imamet müessesesini ayrıntılarıyla izah eden yazar, kurulan bir İslâmî hükûmet için "adalet-i ilahiyyenin mahall-ı zuhûrudur,"[115] der.

Suavî'nin burada üzerinde durduğu temel nokta, bir devletin siyasî teşekkül ve idaresinin bütün teferruatıyla Allah tarafından indirilmediği, ancak Allah'ın verdiği akıl ile onun adaletini yeryüzünde icra ettirecek siyasi organizasyonlar kurulabileceğidir. Nitekim kurulan bu siyasî teşekküle "Adaleti ilâhiyyenin teşahhusu gibi bir şeydir," demektedir.

Onun burada geliştirdiği mantık kelâmcıların "akıl ile nakil" üzerine yaptıkları tartışmaların, aklı ön plana çıkaran bir devamıdır. Nitekim birçok kelâmcıya göre, akıl ile nakil çatıştığı zaman, akıl üstün bir meleke olmak şartıyla esas alınır.

Suavî bu açıklamalarını İslâm kelâm alimi Cürcanî'nin düşüncelerine dayandırır:

> İşte Seyyid Şerif Cürcanî (r.a.) Şerh-i Hikmetü'l-Ayn Haşiyesi'nde der ki, "hikmet-i medeniyyenin mülk ve saltanata müte'allik kısmı ki ilm-i siyasettir" Şeri'at-ı ilâhiyye tarafından değildir.[116]

Seyyid Şerif Cürcanî'nin kullandığı "şeriat-ı İlâhiyye" tabiri, bugünkü "anayasa" kavramının karşılığıdır. Suavî'nin ortaya koymak istediği şey ise, nakli olmayan, yani açık açık Allah tarafından emir inmemiş teferruatta akıl ile yürünebileceği meselesidir. Bununla beraber, akıl ile esasları kurulan siyasî teşekkülün Allah'ın değişmez adaleti üzerine tesis edileceğinden söz eder. Nitekim yazının devamında söylediği şudur:

> Şimdi bu esas-ı meşrûh üzere deriz ki, cemiyet-i siyasiyenin imâmet-i fiiliyyesi, adalet-i ezeliye-i gayr-i mütegayyirenin kavâidi üzere tesir olunup onlarla teşebbüs ve takayyüde memurlar tayin kılındıkta, bu teşebbüs ne içindir?..[117]

Abdurrahman Adil, Suavî'nin Cürcani'den naklettiği sözleri ona mal ederek "Ali Suavî, 'Şekl-i hükûmet şer'î değildir' nazariyesini ilk meydana koymuş ve onu bir münazara-i İslâmî ile isbat eylemiştir," der. Ayrıca Suavî'nin

114 *Ulûm*, no. 1, "El Hakimu Hüvallah", s. 25.

115 *Ulûm*, no. 1, aynı makale, s. 25-26.

116 *Ulûm*, no. 1, aynı makale, s. 29.

117 *Ulûm*, no. 1, "El Hakimu Hüvallah", s. 30.

bu hükümle cumhuriyet inkılâpçılarının imdadına yetiştiği şeklinde bir yorumda bulunur.[118]

Danişmend ise Abdurrahman Adil'in bu yorumunu Suavî'nin laiklik taraftarı olduğuna bir delil sayar.[119]

Kezâ, Danişmend, "Ali Suavî fıkıh ve Usûl-ı fıkhın aleyhinde yazılar yazıyor ve devlet idaresinde dinle dünyanın birbirinden tamamıyla ayrılmasını istiyordu,"[120] sözleriyle Suavî'de, lüzumsuz bir zorlamayla, Cumhuriyet inkılâplarına dinî zeminler aramaktadır.

Suavî'nin laisizm taraftarı olduğunu ısrarla belirten Danişmend'in yukarıdaki sözlerinin gerçekle ilgisi yoktur. Zira Suavî fıkıh'ı ve Usûl-ı fıkıhı kötülemek şöyle dursun hep övmüş ve bizzat kendisi bu konuda yazılmış eserleri tercüme etmiştir. Danişmend'in fıkhı ve usûl-ı fıkhı kötülüyor dediği Suavî, "Yarın Fakih Din Yıkar" başlıklı yazısında, "Ben usûl-ı fıkhı ve Fıkhı sena ettim ve ederim. Lâkin, edebîye ve kavaid-i Arabîye üzerine bina olunmuş usûl-ı fıkhı değil. Ancak Eşbâh gibi kitaplarda birtakım kavâid-i ma'kule var ya, işte onları. Ki Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z-Zünûn'da 'hakikatte usûl-ı fıkıh öyle kavâiddir' dediği gibi, ben de senâ ettim,"[121] diyor.

Yazarın, fıkıh ve usûl-ı fıkıh adı altında kelime oyunlarına dayalı bir fıkıh anlayışına karşı çıkmasını, onun fıkıh ve fıkıh usulü aleyhtarı olduğu şeklinde yorumlamak yanlıştır.

Suavî'nin burada ileri sürdüğü esas, "El-Hâkimu Hüvallah" makalesindeki şu fikirdir: Siyaset ilmi, yani dünyevî yönetimin teferruatı ilahi emirler değildir, insanoğlunun aklına bırakılmıştır. Ancak ince bir ayrıntı vardır ki o da şudur: Yönetimde, siyaset ilminde yine Kur'an-ı Kerim esas alınmalıdır:

> Kur'an bize meselâ mülkte adalet ediniz, insaf ediniz, ihkâk ediniz diye emr ediyor. İşte bu miktardır bu. Yoksa bize memleketi şöyle vilâyetlere, sancaklara, kazalara taksim ediniz, şöyle şöyle 228 bend üzere idare nizamnâmesi yapınız ve şu kadar bendlerle zabtiye kanunu yapınız, demez ve hakeza, vakit ve hâle ve memleketin coğrafyasına mutabık tafsilât vermez ya. Halbuki bir mülkü idare ve zabt için nizam ve kanun lâzım gelmez mi?
>
> Hülasa fıkıhtaki ibâdeti, muamelat-ı dünyeviyyeden ayırıp, dünyaya müte'allik umûru başkaca ve müstakilen tedvin etmeli ve bu müstakilen müdevven ilmin mebnâsı edebîye ve kavaid-i Arabîye olmayıp her ilim mebnâ-yı sahîhine bina olunmalı.
>
> Meselâ ilm-i siyaset, akıl ve teçrübe gösteriyor ki mebâdisi üçtür: Coğraf-

118 *Hadisat-ı Hukûkiye*, cüz 11, s. 46.

119 *Ali Suavî'nin Türkçülüğü*, Ankara, C.H.P. Neşriyatından, 1972, s. 23.

120 *Ali Suavî'nin Türkçülüğü*, Ankara, 1972, s. 21.

121 *Ulûm*, no. 17, "Yarın Fakih Din Yıkar", s. 1028.

ya, tedbir-i servet, ahlâk. Şu üç ilmin kazâyâsı içtima ettiğinde cemâat-i mütemeddinenin nizamât-ı siyasiyye neticesi tebeyyün eder ki ilm-i siyaset dedikleri budur. İşte bu bunlardan çıkar. Yoksa Ebu Yusuf'un ibaresindeki fa edatından çıkmaz. Böyledir bu.[122]

Kaldı ki idarede mahalli unsurlara müracaat etmek Hanefi fıkhının bir özelliğidir. Bunu Suavî icad etmiş değildir. Bu tartışma İslâm fıkhının bir iç tartışmasıdır.

Suavî'nin yukarıda saydığı prensiplerin getirdiği zaruretlerledir ki Osmanlılar bir yığın kanunnâme hazırlayıp uygulamışlardır. "Düstur" ve "Mecelle" bu konunun en iyi örnekleridir.

Görüldüğü gibi Suavî'nin burada peşinde olduğu şey, dinî otorite ile dünyevî otoritelerin birbirinden ayrılması, yani laisizm prensibi değildir. Nitekim o, Osmanlı Devleti için son zamanlarda İslâmî temel prensipler çerçevesinde dünya işleriyle ilgili kanunlar yapılmayıp Fransa'dan tercüme kanunların alınmasına şiddetle tepki gösterir.[123]

Günümüzde biri çıkıp da laik sistem içerisinde kanun yapma usûllerini tenkid ettiği zaman kendisine laiklik düşmanı denemeyeceği gibi, Suavî'nin de fıkıh ve fıkıh usûlü hakkında bazı tenkitler ileri sürmesi, onun laiklik taraftarı olduğu şeklinde yorumlanamaz. Suavî'yi bugünkü manasında laik kabul ettiğimiz zaman başta onun fikirlerini dayandırdığı Seyyid Şerif Cürcanî'nin ve bu tartışmaya katılmış, örfî hukuk ve fıkıh usûlünde aklı ön plana çıkarmış bütün İslâm ulemâsının da laiklik taraftarı sayılması lazımdır.[124]

Yazar, "El Hâkimu Hûvallah" makalesinin sonunda İslâm dünyasında İslâmî hükümlere dayalı, fakat zamanlarının şartları göz önünde bulundurularak yazılan 66 siyaset kitabının tanıtımını yapar, *Osmanlı Kanunnâmeleri*'ni de bu cümleden sayar.[125]

"Her devlet-i İslâmiyye'nin mülûk ve vüzerâsı 'fıkıhsız idare-i mülk olmaz' itikadında bulunduklarından yalnız ahz u istifadeye kanaatle imrâr-ı vakt değil, bizzat kendileri dahi fıkıh ile meşgul idiler," der ve bir yığın örnek sıralar.[126]

"İlm-i Usûl-ı Hukuk"[127] yazısında da İslâm'da kanun yapma usûlünde aklın rolü üzerinde durulmuştur.

---

122 *Ulûm*, no. 17, "Yarım Fakih Din Yıkar", s. 1047-1048.

123 *Ulûm*, no. 17, aynı makale, s. 1034.

124 Siyaset-i Şer'î de denen Örfî Hukuk ve bunun şer'î hukuktan farkları için bkz. Doç. Dr. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, cilt I, İstanbul, 1990, s. 49-63.

125 *Ulûm*, no. 1, "El Hakimu Hûvallah", s. 143-161.

126 *Ulûm*, no. 1, "El Hakimu Hûvallah", s. 145.

127 *Ulûm*, no. 18, s. 1065-1082.

Suavî adı geçen makaleye şöyle bir problemi ortaya koyarak başlar: Batı'da da, İslâm âleminde de hukukun kaynakları Hüsün ve Kubh (iyi, kötü) olarak kabul edilmektedir. Avrupa'da iyiliğin ve kötülüğün kaynağı akıl, İslâm dünyasında ise şeri'attır zannedilir. Bundan dolayı da birçok Müslüman Avrupa'nın kalkınmasını, hukukunu akla dayandırmış olmasına bağlar ve onlara özenir.

Problemin çözümüne "hüsün" ve "kubh" kavramları tarif edilerek başlanmıştır. Buna göre, hüsün ve kubh'un temelde üç ölçüsü vardır.

1. Bir şeyin tab'a mülâyim olması (Şap ve şeker gibi, bunları aklen ayırmak mümkündür.)
2. Bir şeyin sıfat-kemal olması (ilim ve cehalet gibi, bunlar da aklen bilinir).
3. Bir şeyin müte'alliki'l-medh olması (bunlardan bir kısmı aklen bilinirken bir kısmı şer'îdir.Namazların kaç rek'at olması, şer'îdir. Adaletle ilgili bazı şer'î kaidelerin aynı zamanda aklen de bilinmesi).

Yazar, daha sonra Eş'arîye, Maturidîye ve Mu'tezile gibi akide mezheplerinin üçüncü şık üzerindeki ihtilaflarından söz eder. Bir şey emr olunduğu için mi güzeldir, yoksa güzel olduğu için mi emr olunmuştur? mealindeki tartışmadan sonra hüsün ve kubhun ilk iki anlamı esas alınınca, Suavî, ilm-i usûl-i hukuk konusunda Batı ile İslâm hukuk usûllerinin birleşmelerine engel görmez. Üçüncüsünde ise birçok Hanefi ve Mu'tezile alimlerinin sözlerine dayanarak ciddi bir engel görmez.

Suavî, Hanefi mezhebine göre fıkıhta re'y ve istihsan'ın (görüş belirtme, şahsî yorum) yeri bulunduğunu, dolayısıyla dünyevi muamelâtta usûl-ı fıkıh için hüsün ve kubhun aklî olduğunun kabul edilebileceğini söyler.[128]

Muhtemelen Suavî'nin Batı'nın kanun yapmada aklî olan ölçüleri ile İslâmî usûl-ı fıkhı arasında bir senteze gitme çabası, kendisinden hep övgüyle söz ettiği ve eserlerinde kitabından alıntılar yaptığı Tunuslu Hayrettin Paşa'nın[129] tesiriyledir.

Hayrettin Paşa, Batı'dan akla ve nakle aykırı olmayan, yani aklen ve naklen İslâmî prensiplere aykırı düşmeyen manevi kültür unsurlarının alınabileceğini söylemektedir. Paşa, *Akvemü'l-Mesâlik*'te "Hikmet mü'ninin kaybolmuş malıdır, her nerede bulunursa alacaktır" prensibinden hareketle Ba-

128 *Ulûm*, no. 18, "İlm-i Usûl-ı Hukûk", s. 1076.

129 Daha sonra Sultan Abdülhamid'in sadrazamlığını yapan Paşa'nın hayatı için bkz. İbnül Emin M.K. İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1982, s. 895; Atilla Çetin, *Tunuslu Hayrettin Paşa*, Ankara, 1988. Çeşitli vesilelerle Paşa'nın aslı Arapça olan ve 1296 yılında Abdurrahman Efendi'nin tercüme ettiği *Akvemü'l-Mesalik* isimli eserinden söz ettik. Eserin tam adı *Mukaddime-i Akvemü'l-Mesalik fi Ma'rifet-i Ahvali'l-Memalik*'tir.

tı'dan fen ve teknolojinin dışındaki faydalı şeylerin de kabul edilebileceğini savunur.[130]

Ancak Suavî, bünyeye uygunluğu hesaplanmadan Fransa'dan tercüme yoluyla, dünyevi işlerle ilgili de olsa, kanun alınmasına şiddetle karşı çıkar: "Yazık yazık! Osmanlılar taklitte bir dereceye vardılar ki Fransız kanunnâmesinden dört lâkırdı tercüme edip işte bu kanun ile amel ediniz diye halka haber ettiler. Sanki altı yüz şu kadar seneden beri bu koca devlet ve millet şeriatsız, kanunsuz imiş de, vükelâ onlara şeriat yapmaya kalkışmış."[131]

Arabî ibare Usulu'l-Fıkıh Tercümesi isimli kitapçığında Suavî, bazı Avrupalı ilim adamlarının İslâm fıkhını özellikle Mu'tezile ve İmamîye gibi ehl-i Sünnet'in kabul etmediği kaynaklardan alarak esas İslâm fıkhı imiş gibi yayınlamalarını kasıtlı bulur. Ancak Suavî aklı ön plana çıkarırken kendisi de Eş'ariye ve Maturîdiye'den ifrat ederek Mu'tezileye yaklaşmıştır.

"İlm-i Usûl-ı Hukuk" yazısının ikinci bölümünü "Tabii Hukuk" kavramına ayıran yazar, tabii hukukun insanların icadı olmadığını, her şeyden evvel Allah tarafından konulan hak ve ödevler olduğunu söyler. Bu arada tabii hukukun insan gücü ile korunduğu iddiasında olan Hobbes'e itiraz eder.

Makalenin sonundaki "Tenbih"te ise Fransa'da artan ateistliğe temas eder ve kendilerini tabatın oyuncağı, tesadüflerin meyvesi gören kimselerin hukuktan söz etmelerini, "hürriyet, libertè, ihtiyar" gibi kavramlardan dem vurmalarını abes bulur. Bu konuda şöyle der:

> Ne şaşkın herifler, bir yandan hukuk ve hürriyetten bahsederler, diğer taraftan Fâil-i Muhtar'ı inkâr eder Cebrî'lerdir. Benim bildiğim şudur ki hukuktan bahsetmek, adalet ve zulüm taharri etmek Fâil-i Muhtar'a inanmış müminlere sezâdır.[132]

Yazar, "Avrupa itirazı" yazısında "Meşihat" müessesesinin önemi üzerinde durur. Şeyhülislâmlık makamının devletin hayatında çok önemli bir makam olduğunu ve gerçek âlim olan bir Şeyhülislâmın, Avrupa'ya gönderilip yetiştirilecek binlerce kimseden daha hayatî önem taşıdığını söyler.[133]

Netice olarak Suavî, şer'î hukuku her fırsatta ve her dönemde savunmuştur. Ona göre Osmanlı'nın sıkıntılarının kaynağı, şer'î hukuk değil, uygulamadaki aksaklıklar ve dış müdahalelerle yozlaşmış idaredir.

---

130 Mümtazer Türkône, *Siyasal Bir İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, A.Ü. Sos. Bilimler Enstitüsü doktora tezi, 1990, s. 73. Hayrettin Paşa'nın Doğu-Batı sentezi ile ilgili arayışları için bkz. aynı tez, s. 71-75.

131 *Le Mukhbir*, no. 20, 18 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.

132 *Ulûm*, no. 18, "İlm-i Usûl-ı Hukuk", s. 1082.

133 *Ulûm*, no. 20, "Avrupa Itirazı", s. 1185-1191.

Onun, İslâm fakihleri arasında asırlardan beri tartışma konusu olan bazı ihtilâflı konuları gündeme getirmesi kendisinin laiklik istediği şeklinde yorumlanmıştır. Gerçekte Suavî hayatının hiçbir döneminde laiklik taraftarı olmamıştır. Aksine, Mezalim mahkemeleri dahil, terk edilmiş şer'î müesseselerin diriltilmesini savunmuştur.[134]

Tanpınar, Suavî'nin, Mustafa Fazıl Paşa'dan sonra laikliği teklif eden ikinci şahsiyet olduğunu ve fıkhın aleyhinde bulunduğunu söylerken[135] Şerif Mardin, onun laiklik taraftarı olduğu görüşünü kabul etmez.[136] Unutulmamalıdır ki Suavî, Foreign Affairs Committee'lerin Sultan Abdülaziz'e yazdığı ve özü "Devlet-i Osmaniye'nin selâmeti, ancak ahkâm-ı Kur'anîye'ye ittibaındadır,"[137] cümlesinde özünü bulan uzun mektubu ölümünden iki yıl önce tercüme edip yayınlamıştır.

Hilafet

Suavî'nin Hilâfet hakkında birbiriyle çelişen fikirleri vardır.

Londra *Muhbir*'inin 13. sayısında, Papa ile Osmanlı sultanını birbirine benzeten bazı Avrupalı gazetecilere verilen cevapta "Ezcümle padişahımız kırk milyon nüfusun cismanî ve rûhanî hâkimidir,"[138] denilmektedir.

Londra *Muhbir*'indeki bir başka yazıda şunlar söylenir:

> Müslümanlar padişahı bir kral olarak itikad etmezler. Kraldan çok büyük itikad ederler. Şöyle ki: Peygamber postunda oturuyor, pemgamber vekilidir derler. Halife, İmam, Emirü'l-mü'minin, Hâmi-i din tesmiye ederler. Padişah Müslümanlar arasında o derecededir ki Müslümanlığı padişah muhafaza ediyor, bilirler. Bu cihetle şimdi bizim padişahımız camilere gelse, minberlere çıksa Müslümanları muharebeye davet etse ve bu daveti ilân eylese, değil yalnız teba'ası, bütün dünyada Arabistan ve Türkistan ve Hindistan ve Çin'de hâsılı Şark'ta ve Garb'ta tahmin olunan iki yüz milyon Müslüman silahlanır, hepsi padişahın başına toplanır. Çünkü kendilerini cemaat, padişahı İmam bilirler. Padişah Londra'ya geldiği vakit, Hintli bir Müslüman İmamü'l-Müslimîn'in cemalini gördüm, diye sevincinden ağlamıştı.[139]

Yukarıdaki ifadeler Suavî'nin bizzat şahsi kanaati olmaktan çok umumiyetle Müslümanlar arasında Osmanlı padişahı ile ilgili kanaattir. O bunları

134 *Le Mukhbir*, no. 25, "En Nazar fi'l-Mezâlim", 29 Fevrier (Şubat) 1868, s. 2.

135 *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 241, 242.

136 *The Genesis of Young Ottoman Thought*, New Jersey, 1962, s. 374.

137 *Huzûr-ı Şevket-mevfûr-ı Padişahiye*, Paris, 1876 (Terc. Ali Suavi), s. 2.

138 *Le Mukhbir*, no. 27, 14 Mars (Mart) 1868, s. 4.

139 *Le Mukhbir*, no. 13, 21 Novembre (Kasım) 1867, s. 1.

gözlemiş, Osmanlı yönetiminin, Girit'teki ayaklanmadan sonra Hıristiyanlar lehinde, Müslümanlar aleyhinde düzenlemelere girişmesi üzerine yazmıştır.

Söz konusu yazının devamında, Hıristiyanların padişaha sadece sıradan bir kral gibi baktıklarını, Müslümanların kendisi hakkında, yukarıda dile getirdiği, kanaatlerini yitirmesi halinde Hıristiyanların beslediği sathî kanaatin padişahı ayakta tutmaya yetmeyeceğini söyler.

Yazar, burada Hilâfet ve imâmet müessesesinin gerçekte ne olduğu veya ne olması gerektiği üzerinde değil, bu müessesenin zamanla Müslümanlar arasında kazandığı mana üzerinde durmuştur.

"El Hâkimu Hüvallah" makalesinde ise Suavî, imametin bir şahısta toplanmasının mutlak gereklilik olmadığı kanaatindedir. Ona göre imamet bir şahsa verilebileceği gibi, bir heyete veya bütün bir "cumhur"a da verilebilir:

> Demek ki terekkûb eden bir cemâat akıl ve ihtiyarıyla tertib-i imamet etmeye mükelleftir. Bu mükellefler kendilerinin zımnî veya sarihî ihtiyarlarıyla imâmeti bir zâta ya ba'zına tevcih ederler. Yahut kudret-i imâmetin cümle üzerinde icra olunması için o cemâatin âzâsı nezaret eder. Yani riyâset-i vahid ve riyaset-i ba'z ve Cumhuriyet suretlerinden biriyle idare olunurlar.[140]

Suavî'ye göre, İslâm toplumunda iş başındaki hükümet, Allah'ın ezeli adaletini uygulamakla görevlidir. Bu hükümet Allah'ın adaletinin beşer planında tecellisidir. Bundan dolayı da imam veya halife olan fert veya cemâat zıllullah'tır. Padişahın zıllullah (Allah'ın gölgesi) olduğu tabiri manasız değildir. İnsanlar, Allah'ın adaletini yeryüzünde icra eden cemaatin liderine dilin ifade acizliğinden dolayı "Zıllullah" demişlerdir.

Bu fikirleri bir de kendi ifadeleriyle nakledelim:

> Bir cema'at-ı siyasiyye üzerindeki hükümet-i fiiliyye, hükümeti ilahiyyenin mazharıdır, yani adalet-i Ezeliyye'nin mahall-i zuhûrudur. Öyleyse imamet dediğimiz hilâfettir. Hilâfet olduğu içindir ki Asl-ı Ezelî kavâidine tatbik olunarak cevaz ve meşrûiyeti aranır. Öyle ise "İmam Zıllullah'tır" tabiri halkı aldatmak için telkin olunmuş mânâsız bir lâkırdı zannolunmasın. Bunu tabiat-ı insan vech-ı meşrûh üzere bulup, lisân-ı kâsırıyla öylece Zıllullah tercüme ve ifade edebilmiştir.[141]

Dikkat edilirse burada imamet ve hilâfet müessesesinin özellikle siyasî tarafı üzerinde durulmuştur.

"Kudret-i Siyasiyye Der Düvel-i İslâmiyye"[142] makalesinde ise hilâfetin cismanî mi, ruhanî mi olduğu konusu işlenmiştir. Söz konusu yazı, meşhur

140 *Ulûm*, no. 1, "El Hakimu Hüvallah", s. 25-26.

141 *Ulûm*, no. 1, "El-Hakimu Hüvallah", s. 26.

142 *Ulûm*, no. 16, s. 981-1000.

bir Yunan dostu olan Chateaubriand'ın İslâm padişahını despot bir rûhanî reis olarak vasıflandırmasına tepki olarak yazılmıştır.

Suavî, Chateaubriand'ın Osmanlı Sultanını kulların kendisine taptığı bir puta, bir kuşun üzerine atılacak gibi pusuda duran bir yılana benzetmesine ve padişah'a "despot", "zalim" gibi vasıflar yakıştırmasına şiddetle karşı çıkar.

Ona göre, Ohsoun ve Montesquieu İslâm'daki liderlik kavramını nisbeten anlamışlardır. Ancak onlarda da bir yığın hata vardır.

> Filvâki ben Müslüman olduğum halde Müslümanların padişahına "Halife" dendiğini işiterek büyüdüm. Lâkin bu lâkaptan ecnebîler gibi bir mânâ-yı takdis ve hükümet-i ruhâniye anlamadım. Niçin anlamadım, işte beyan edeyim. Hep ehl-i sünnet bilir ve teslim eder ki, Peygamber (s.a.v.) Müslümanlara bir reis, yani bir vekil buyurmayarak vefat etti. Ve bir reis tayinini Cumhuriyet usûlünde olduğu gibi intihaba havale etti. Öyle ise hani nerde halife-i Resulullah... Ebubekir (r.a.) ihtiyar-ı ashâb ile tayin kılındı. Vâkıa ol vakit ashâb ona "Halife-i Resulullah" dediler. Lâkin takdis için mi, yoksa İslâm imamlarına bir ünvan-ı ihtıra'î için mi? Zannetmem. Çünkü bu lâkab ba'de't-ta'yin almış olduğu bir ünvan olmayıp zaman-ı hayat-ı Nebî'de dahi hâsıl idi. Yani vakt-ı sa'adette birkaç hizmette Peygamber (s.a.v.) onu kendi yerine vekil bıraktığı için ol vakt Halife-i Resulullah denmişti ki kâim-î makam mânâsına, o hizmetler ise kütüb-i hadiste mufassal olduğu vechile cismanî hizmetlerden idi. Eğer halife ıtlakı takdis için olaydı, ya Hazret-i Ömer'e (r.a.) niçin Halife-i Resulullah denmedi? Evet denmedi. İşte Tehzibü'l-Esma'da ve diğer kitaplarda musarrahdır ki Ömer (r.a.) makam-ı imamete geçtiğinde ona "Halife-i Halife-i Resulullah" dediler. Sen o vakit hazır olaydın şu Halife-i Halife-i Resulullah lâkabından Ömer Ebubekir'e halef olmuş yani ondan sonra gelmiş mânasından başka ne anlayabilirdin?[143]

Daha sonra "Halife"nin kelime manası üzerinde duran yazar, Sultan Abdülaziz'e Halife denince, bundan Sultan Abdülmecid'in halefi, yani ondan sonra gelen kimse anlaşılması gerektiğini söyler. Suavî, şairlerle meddâhların padişahlara taktıkları yığınla lâkaplar bulunduğunu ve bunların gerçeği yansıtmadığını ileri sürer:

> Eğer sen şuârânın ve meddahların padişahlara taktıkları elkâbda mânâ arayacak olursan, "Şehinşâh-ı Âlem", "Mâlik-i Rikâbü'l-ümem" kabilinden bulursun.[144]

Yazıda hilâfetin ıstılah mânası üzerinde de durulmuştur. İslâm kaynaklarında hilâfetin "Hilâfet-i kâmile" ve "Hilâfet-i gayr-ı kâmile" diye ayrıldığı,

143 *Ulûm*, no. 16, "Kudret-i Siyasîye Der Düvel-i İslâmiyye", s. 984-985.

144 *Ulûm*, no. 16, aynı makale, s. 985.

sadece dört halifeye "Hulefâ-ı Râşidîn", bazen de "kâmilîn" dendiği belirtilmiştir.

Başlangıçta Hazret-i Ömer'e Halife-i Halife-i Resulullah dendiği halde bu lâkabın uzunluğu ve söyleyişteki zorluğu dolayısıyla terk edilip kendisine "Emîrü'l-mü'minîn" dendiğini İmam Nuri'den nakleden Suavî: "İslâm'da Hilâfet-i Mukaddese ve hükümeti rûhanîye olmadığını Avrupalılardan Ubicini[145] fark etti ve cild-i evvelde isbat dahi etti,"[146] der. Daha önce konu ile ilgili olarak yazılanlar şu paragraf ile özetlenir:

> Hilâfet kelimesinin mânâsı ve lisan-ı şer'î'de kuvvet-i isti'mâli ve İslâm esasında ihtiyar olunan reise bil-ihtiyar itaat ve reisi bil-ihtiyar taklîb usûlü anlaşıldıysa artık kemâl-i cesaretle ve bilâ-tereddüt hükmederiz ki halife, imam, padişah hâsılı her ne nâm ve ünvan ile olursa olsun hiçbiri Peygamber'in kaim-i makamı ya vekili değildir. Riyasete geçtiğinde Peygambere vekâlet mânâsı Hulefâ-i Râşidîn'in bile hatırlarına gelmedi. (Nerede kaldı sonradan gelen sümüklülere) Hatta Ebubekir imam olduğunda Minber-i Nebi'ye (s.a.v.) su'ûd eyledikte zât-ı Risâletpenâhî'nin basmış olduğu kademeden bir derece aşağıda durdu. Hazret-i Ömer bir ayak daha aşağı indi. Hz. Osman bir kadem yukarı çıktı. Hani nerde Peygamberimize hilâfet derecesi?[147]

Görüldüğü gibi Suavî, Hulefâ-i Râşidîn ile sonradan gelenler arasında mukayese yapmak için sonradan gelenlere "sümüklüler" diyor. Suavî'nin zaman zaman en ciddi meseleleri izah ederken bile argo kullandığını biliyoruz. Kanaatimizce o burada özellikle hakaret amacıyla bu ifadeyi kullanmamıştır. Bu onun bazen fazla sınır tanımayan üslûbunun bir özelliğidir. Çünkü o sadece yükselme dönemi Osmanlı padişahlarına değil, gerileme dönemi padişahlarına karşı da hep saygılı bir dil kullanır, isimleri geçtikçe Rahmetullahi aleyh,[148] Rahmetullahi ta'âlâ[149] gibi dualar eder.

Netice olarak denilebilir ki, Suavî cismanî yani siyasî bir lider ve İslâm

145 Meşhur Fransız oryantalisti J.H. Abdolonyme Ubicini. Suavî'nin yazılarında sıkça başvurduğu Batılı yazarlardan biri de Ubicini'dir. Ubicini Türk-İslâm medeniyetini kavramış bir Avrupalıdır. Suavî'nin üstadı, dostu Urquhart da Ubicini'nin çalışmalarını takdir edip yazılarından zaman zaman faydalanmıştır. Suavî'nin burada sözünü ettiği eser Ubicini'nin *Lettres Sur La Turquie* isimli ikiciltlik eseridir. Bu eser daha önce 1850'den itibaren *Moniteur Universel*'de parça parça tefrika edilmiş, daha sonra 1854'te Paris'te basılmıştır. Eser 19. asır Türk-İslâm tarih ve sosyolojisi açısından son derece önemlidir. Ele alınan konular Kırım Savaşı öncesinde Osmanlı kültür ve medeniyeti ve siyasî idaresi ile ilgilidir. Bunun dışında, yazarın Türkiye ve Türklerle ilgili başka bazı eserleri şunlardır: *Etudes Historiques Sur les Populations Chretiennes de la Turquie* (Paris, 1867, 60 s.); *Etat présent de l'Empire Ottoman* (Paris, 1876, 267 s.); *La Constitution Ottomane du 7 zilhicce 1293* (Paris, 1876, 69 s.)

146 *Ulûm*, no. 16, "Kudret-i Siyasiyye der Düvel-i İslâmiyye", s. 989.

147 *Ulûm*, no. 16, "Kudret-i Siyasiyye Der Düvel-i İslâmiyye", s. 989-990.

148 *Ulûm*, no. 10, s. 501.

149 *Ulûm*, no. 16, s. 1129.

devletinin reisi olarak halifeyi ve hilâfeti kabul etmekle beraber onun papalık gibi bir ruhanî reislik şeklinde telâkki edilmesine karşıdır. Onun esas çıkışı, Avrupalıların İslâmda da ruhbanlık varmış gibi Osmanlı padişahını bu kategoride değerlendirmelerini çürütmek amacına yöneliktir.

O, Osmanlı Padişahının Müslümanların lideri olduğu gerçeğini hep kabul etmiş ve 1878'de Sultan Abdülhamid'i bu iradesini kullanarak Osmanlı-Rus savaşını sürdürmesi için iknaya çalışmıştır. Bu konudaki teferruat daha önce "Çırağan Hadisesi" başlığı altında incelenmiştir.

Ancak bütün bunlarla beraber, onun Hilafetten söz ettiği yazılarında hep aynı noktayı belirttiği ve insicamlı fikirler ileri sürdüğü söylenemez.

Osmanlı toplumunun manevi rahatsızlıkları

Ulemâ'nın nüfuzunun kırılması - dinden uzaklaşma - taklitçilik

Yukarıda Suavî'nin dünyevî olaylara da dinî bir bakış açısıyla yaklaştığını belirttik. O, Osmanlı Cemiyeti'nin başına gelen felâketleri dinden uzaklaşmanın bir sonucu olarak kabul eder:

> Yahu giriftâr olduğumuz derd ü maraza neden müptelâ olduğumuzu daha niceye dek bilmeyelim? Şüphe var mıdır ki, milletimizi vaktiyle i'lâ eden sebep "Emr-i bil-Ma'ruf Nehy-i Ani'l-Münker" fiili idi. Bu fiil terk olunalıdan beri hükümet tenezzüle başladı.[150]

"Emrâz-ı Dahiliyye" başlıklı yazısına Suavî şu soru ile başlar: "Hükümet-i İslâmiyyenin zayıflaşmasına sebep ve göründüğü derecede hastalığına bâis maraz nedir?" Cevap tek cümleliktir: "İcmâlen cevap veririz ki dinsizliktir."[151]

Yazar bu kesin hükümden sonra dahilî dertlerin birincisi olarak "Mevt-ı Ulemâ"yı zikreder. Dinî sınıfı temsil eden, "ilmiyye" denen bu sosyal kategorinin 19. asır boyunca yetkisinin azaltıldığı, maddî kaynaklarının her geçen gün kısıldığı bir vâkıadır.

Bu uygulamaların sonucu, ulemâ'nın bütün nüfûzunu bürokratlar devralmış ve böylece dinin idare üzerindeki kontrol gücü her geçen gün zayıflamıştır.

Daha 1829'da Hariciye Nazırı Pertev Paşa, devleti dört temel esas üzerine oturtan bir taslak hazırlarken orduya ve bürokratlara ilk iki sırayı vermiş, ulemânın adından bile söz etmemiştir.[152]

---

150 *Le Mukhbir*, no. 14, 18 Novembre (Kasım) 1867, s. 3.

151 *Le Mukhbir*, no. 19, 10 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.

152 Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, New Jersey, 1962, s. 151.

Suavî, vakıfların devletleştirilerek Ulemâ'nın ve medreselerin sefalete itildiği kanaatindedir.[153] Daha sonra *Hürriyet* gazetesi de aynı sıkıntıya parmak basmış ve ulemânın 1838'den beri her geçen gün biraz daha fakirleştirildiğini ileri sürmüştür.[154]

Son zamanlarda Ulemâ'nın olup bitene seyirci kalışlarını Suavî, onların maişet derdi içinde olmalarına bağlar:

> Canım Ulemâ'da nüfuz mu bıraktılar, Ulemâ'nın dîk-i maişet düşünmekten ağzını açmaya vakti mi var?[155]

Şûrâ-yı Devlet'in açılışı esnasında Sultan Abdülaziz'in yaptığı konuşmayı tahlil eden Suavî, iftâ (kanun yapma) hakkının ulemânın elinden alınmış olmasını tenkid eder. Ayrıca bu hakkın Ulemâ'nın elinden alınmasına seyirci kalan, sesini çıkarmayan Şeyhülislâm Efendi'yi de vazifesini yapmaya çağırır.[156]

"Mevt-i Ulemâ" yazısında "Ulemâ-yı Rüsum" meselesi de ele alınmıştır. Yazıda Ulemâ-yı Rüsûm'un icadıyla bir yığın cahil insanın resmi otoriteler tarafından alim diye ortaya sürüldüğü ve bunun sadece ilim hayatını mahvetmekle kalmayıp bürokratları, gerçek alimlerin murakabesinden kaçırdığı da iddia edilmiştir.[157]

Bir başka yazısında, Suavî, Ulemâ'nın Osmanlı toplumundaki fonksiyonunu veya haiz olması gereken fonksiyonunu, şöyle izah eder:

> Bizde ulemâ demek Avrupalıların anladıkları gibi Cami hademesi olmayıp şu zatlardır ki erbâb-ı hükümetin ve ahâlinin vazifesi onlardan öğrenilir. Fıkıh ve siyaseti onlar bilir. Biz lisanımızı ve her bildiğimizi onlardan öğrendik. Hesap, mantık, hey'et ve hikmeti onlar ta'lim eder.[158]

Memleketin içinde bulunduğu kötü durumun beş sebebinden birini "Adem-i Tesâhüb-i Din" olarak tesbit eden yazar, özellikle Osmanlı ülkesindeki misyonerlik faaliyetlerine dikkati çeker. Yazıda, özellikle Fransız ve İngiliz misyoner cemiyetlerinin Osmanlı topraklarında, Osmanlı idaresinden de destek görerek, harıl harıl Hıristiyanlığı yayma faaliyetlerini yürüttükleri, İslâm dini aleyhinde kitaplar dağıttıkları konularında somut örnekler verilmiştir.

Yazara göre, misyonerler üstelik bu faaliyetlerini "Civilization" (medeniyet) adına yürütmektedirler.[159]

---

153 *Le Mukhbir*, no. 16, 12 Decembre (Aralık) 1867, s. 4.

154 *Hürriyet*, no. 10, 24 Ağustos 1868, s. 1.

155 *Le Mukhbir*, no. 9, 26 Octobre (Ekim) 1867, s. 3.

156 *Le Mukhbir*, no. 37, "Muhlikât", 3 Juin (Haziran) 1868, s. 2.

157 *Le Mukhbir*, no. 19, "Mevt-i Ulemâ", 10 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.

158 *Le Mukhbir*, no. 37, 3 Juin (Haziran) 1868, s. 2.

159 *Le Mukhbir*, no. 20, "Adem-i Tesahüb-i Din", 18 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.

Ulûm'daki "Avrupa'nın ve Amerika'nın Neşr-i Nasraniyet Cemiyetleri" başlıklı yazısında Suavî, Hıristiyanlığın yayılması için harcanan korkunç para ve gayretleri uzun uzadıya anlattıktan sonra Müslümanlara şöyle seslenir:

> İbret yahu ibret! Hıristiyanların ellerinde gayr-ı ma'kûl olan bir dinleri var, bunu tervîce ne kadar çalışıyorlar!
>
> İslâm ma'kûl olan dinini neşre dair hiçbir sebebe teşebbüs etmedi. Zarûriyât-ı diniyyeyi bildiren akaid kitaplarımız camilerde edebiyat tarzında müntehî talebeye mükâfat ile tedrîs olunur.[160]

Memleketin başına gelenlerin dinî hükümlere uymamaktan kaynaklandığı konusunda Namık Kemal de Suavî ile aynı görüşleri paylaşmaktadır. *Hürriyet*'teki bir yazıda şöyle der:

> Avrupa Devletleri... bilmezler ki bize ârız olan uygunsuzluk, hükümetin esas ve mebnâsı olan şeriat ahkâmına riayetsizlikten husule geldi ve her ne zaman biz bu esası bırakır isek muzmahil oluruz. Avrupalılar bilmelidirler ki eğer Devleti Osmaniyye'nin Şark'ta bekası muvâzene-i umûmiyye için lâzım ise kat'a esasına dokunulmamalıdır. Zira bu devlet, İslâmiyet üzere kurulmuş olduğundan her ne zaman esasına tagayyür gelse vücudu muhatarada kalır. Hülâsa devletimiz muammer olmak isterse şeriat-ı Ahmedîye'ye ittibadan ve devlet-i İslâmiyye halinde kalmaktan ayrılamaz. Demek ki şeri'at devletimizin canı ve mâ-bihi'l-hayatıdır. İşte bizim bildiğimiz ilâçların en müessiri budur.[161]

Suavî'ye göre Osmanlı'nın zayıflamasının en önemli sebeplerinden biri de "Taklitçilik"tir:

"Bugünkü za'fiyete bir sebep dahi taklittir. Şu taklit marazı Osmanlıların anâsır-ı milliyesini tebdil edecek dereceye dek te'sir etti,"[162] diyen yazar, bu taklit hastalığının devlet büyüklerinden kaynaklandığı görüşündedir:

> Hazır olan vezirlerimiz Avrupa'yı taklid edeliden beri milletimizin ahlâk ve adât ve ayin ve rüsûmu başkalaştı. Şiâr-ı milliyet bütün bütün unutulmaya yüz tuttu.

Yazar, başka milletlerden faydalı olan şeylerin alınmasının taklitçilik olmadığı, ancak her toplumun kendine has olan özellikleri bir kenara iterek başkalarını taklit etmesinin çok yanlış olduğu inancındadır:

> Fakat her milletin dinine ve dünyasına müteallik bir takım şeâiri vardır ki, o millet diğerlerden onlarla tefrik olunur. Eğer o alâmetleri terk ederse milliye-

160 *Ulûm*, no. 22, s. 1315.

161 *Hürriyet*, no. 9, 17 Aout (Ağustos) 1868.

162 *Le Mukhbir*, no. 20, "Taklid", 18 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.

tini terk etmiş hükmündedir veya diğer kavmin şe'âirine benzetip taklit ederse o dahi onlardandır.

Yazıda, gelenek, görenek ve dinlerini koruyan milletlerin vatanlarını kaybetseler bile yaşamaya devam ettikleri ancak zıddı olursa o milletin ölmeye mahkûm bulunduğu vurgulanmış ve delil olarak Yahudiler gösterilmiştir.

Suavî'ye göre taklit sadece giyim, kuşam ve muâşeret şekli değildir. Ona göre asıl taklit bütün dinî, ahlâkî, millî çözülüşlerin bütünüdür.

Londra'da İngilizce yayınlanan *British Star*[163] isimli Rum gazetesinin "Türklerin hücumla ve zorla mahvedilmesine gerek yok, onlar kendi kendilerini zaten mahvediyorlar," meâlindeki görüşünü nakleden yazar, aynı gazetenin Türklerin ahlâkî çözülüşleri hakkındaki şu yorumuna yer verir:

> Hani o kitaplarda okuduğumuz ve bazısını çocukluğumuzda gördüğümüz Türkler? onlar kalmadı. Şimdi Türk dediğimiz o takım kavim olmayıp bunlar bir başka şeylerdir. Bir kere lisanlarına ve kıyafetlerine ve binalarına ve âdetlerine dikkat olunsun; bunlar yeni çıkma bir kavimdir. Eski Türkler camiye, mescid'e giderlerdi. Bu yeni çıkmaların en büyük vüzerâsına bakılsın. Camiye, mescide gittikleri var mı? Eski Türkler işreti haram i'tikad ederlerdi. Bir kere yeni çıkmaların en büyüklerine bakılsın, arak meclislerinden hiç baş kaldırdıkları ve sarhoş olmadıkları var mı?[164]

İçkinin nesilleri mahvettiğini söyleyen Suavî, bu etkili silahın gayrimüslimlerce Müslümanlara karşı ustaca kullanıldığına örnek olarak yine *British Star*'da yayınlanmış olan İstanbullu bir Rum meyhanecinin beyanını verir. Şöyle dermiş Rum meyhaneci:

Bütün yunanîler elbirliği ile ittifak edip Türklere zarar etmek isteseler, benim ettiğim zarar hizmetine muktedir olamazlar." Bununla ilgili Suavî'ye ait yorum ise şöyledir: "Merkum demek ister ki, ben İstanbul'da arak satıyorum. Bu arak vasıtasıyla o miktar Müslüman katlediyorum ki bir büyük muharebe bu derece katle muktedir değildir."[165]

Bir başka yazısında İngilizlerin dinlerine ve âdetlerine olan bağlılıklarına dikkati çeken Suavî, bizde ise mukaddes değerlere ve örfe hakaret etmenin medenilik sayıldığını şöyle belirtir:

> Medeniyet denen şey bizim Osmanlı memâlikine ters tarafından girmiş. En ziyade medeniyetli sayılan meselâ Londra'da kiliseye gitmemek ve Pazar günü dükkân açmak yahut alış-veriş etmek veya dikiş dikmek pek büyük gü-

163 Bu gazetenin Osmanlı Devleti sınırları içerisine sokulmasının yasaklandığına yukarıda işaret ettik.

164 *Le Mukhbir*, no. 20, "Taklid", 18 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.

165 *Le Mukhbir*, no. 20, "Taklid", 18 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.

nah sayılır ve en serbest İngilizler irtikâp edemezler. Bizde ise âdâb-ı dinîye ve âdât-ı atîkayı tahkir etmek medeniyet addolunuyor. Bu ne ters mânâ!

Hülâsa-i kelâm şu taklid marazı bizi bitirmezden evvel bize onu bitirmek farzdır. Şimdiye dek dinimize, âdetimize, milliyetimize bu zatların artık ettikleri tecavüz yeter oldu. (İllâllah)[166]

Taklitçilik konusunda böyle düşnen tek Yeni Osmanlı Suavî değildir.[167] Suavî'nin, isimlerini vermeden, Londra'da David Urquhart ve Butler Johnstone ile yaptığı görüşmeyi *Muhbir*'de yayınladığını yukarıda belirtmiştik. Bu mülakatlarda ele alınan temel mesele Osmanlı'da görülen dinden uzaklaşma ve taklittir. Urquhart Suavî'ye "Osmanlılar kendi kendilerini bitirecekler," der. Suavî "ne ile?" diye sorunca Urquhart, tek kelime ile "taklitle," şeklinde cevap verir. Uzun görüşmenin sonunda Suavî kendi kendine "sahih sahih, Osmanlıları işte bu hal bitirecek,"[168] der.

O, Avrupa devletlerinin Rus tehlikesi bahanesiyle Türklere yaklaşmalarının bile onların manevî hayatını bozmak için bir hile olduğu görüşündedir. Bu görüşünü şöyle ifade eder:

Şimdiye kadar Rusya umacısı nâmıyla nelerimizi kapmadılar. Akıbet bir hale getirdiler ki kıyafetimizi bozdular, lisanımızı bozdular. Ahlâk ve âdâtımızı bozdular.[169]

Yazar, 1870 Alman-Fransız Savaşı esnasında Paris'ten Marsilya'ya yani Kuzey Fransa'dan güney sahiline kadar seyahat etmiş ve Fransızların bozgununu, bir savaş muhabiri dikkatiyle *Muvakkaten Ulûm Müşterilerine* isimli dergisinde yazmıştır. Ona göre Fransızların yenilmesinin sebebi ahlâkî çöküntü ve sefahattır. Bunun böyle olduğunu düşünen yalnız Suavî değildir. Onun Fransız dostu meşhur sosyolog Le Play de aynı kanaattedir. 1871'de yazdığı *Felaketten Sonra Sosyal Barış* isimli eserinde Fransız yenilgisini o da ahlâkî sebeplere bağlamıştır. Le Play Fransa'nın bu talihsizliğini 18. asrın yarısından itibaren J.J. Rousseau ve etrafındakilerin yeşerttiği olumsuz fikirler ve ahlâk telakkisinin bir meyvesi olarak görür.[170]

Suavî, Fransa'nın başına gelen felâketi aslında Osmanlılara bir ders olmak

166 *Le Mukhbir*, no. 20, "Taklid", 18 Janvier (Ocak) 1868, s. 3-4.

167 Namık Kemal taklitçilik konusunda Suavî ile aynı görüştedir. Hatta zaman zaman Suavî'yi bile geride bırakacak kadar hararetlidir. Bir yazısında uzun uzadıya İslâm medeniyeti üzerinde durduktan sonra taklitçiliğin medeniyet olarak idrakine şu sert tepkiyi gösterir: "... Eğer sizin medeniyet zannettiğiniz şeyler karıların açık saçık sokağa çıkması ve meclislerde dans etmesi ise onlar ahlâkımıza mugayirdir. Biz istemeyiz, istemeyiz bin kere istemeyiz" (*Hürriyet*, no. 11, 7 Septembre (Eylül) 1868, s. 2).

168 *Le Mukhbir*, no. 34, 13 Mai (Mayıs) 1868, s. 2.

169 *Le Mukhbir*, no. 36, "Mesele-i Şarkiye'ye Nazar", 27 Mai (Mayıs) 1868, s. 1.

170 F. Le Play, *La Paix sociale Après Le Désastre*, Paris, 1871, s. 6-7.

üzere ele almaktadır. Fransa'daki israf, ahlâksızlık vs.'yi tasvir ettikten sonra şöyle diyor:

> Fesubhanallah! Kız çizmesi giymek ne aceb muhlik imiş! Süse âşüfte olmak Sahîhan sıfat-ı nisvan imiş.
>
> Galiba bir hikmet-i müntakime-i mütekebbirânedir ki hâcet mikdarından ziyade uzanan elleri kırıyor.
>
> İstanbul bu vak'adan mütenebbih olmak lâzım. Kaldı ki İstanbul Paris'ten beter karı olmuştur. Çünkü Fransa'ya sefahat girmiş, ama sefahat nâmıyla girmiştir. İstanbul'a ise sefahat medeniyet nâmıyla girdi.[171]

Suavî, cinsî ahlâksızlığın bürokrasiye kadar girdiğine dikkati çekmiş, o gün için Osmanlı toplumunda belki de pek ağza alınmaya cesaret edilemeyen bir ahlâksızlıktan söz etmiştir:

> Kezalik oğlanlardan memur ve paşa yetiştirmek âdet-i habîse-i lûtîyyesini terk edip devlet işi için namûs ve iffet ve istikamet ve ilim ve diyanet sahibi adamları memuriyete geçirsinler. Tevrat ve Kur'an okuyacak kadar ilim sahibi olsunlar. Cenab-ı Hakk'ın kavm-ı Semûd'a[172] ettiği gazaptan ibret alsınlar.[173]

Tek başına bu ifadeler, *Muhbir*'in İstanbul'a sokulmaması için yeterli sebepti. Böyle bir şeyin bir gazetede yazılması 1867 İstanbullu'sunun alıştığı bir şey değildi.

"Demokrasi" makalesinde, onun İstanbul'daki ahlâksızlıktan nasıl yakındığını belirtmiştik. Türköne, bu makale vesilesiyle "Suavî'nin ahlâktan anladığı da sadece cinsî ahlâktır,"[174] demektedir ki bu hüküm doğru değildir. Yukarıdan beri onun ahlâksızlıkla ilgili olarak aktardığımız görüşleri bir yana, aynı makalede, Cezayir'in kopmasına, Semerkand, Buhara ve Taşkent'e Rusların girmesine seyirci kalan, rahatsızlık duymayan Osmanlı kamuoyunun bu tavrını da bir ahlâksızlık ve miskinlik örneği gibi gördüğünü, Mustafa Fazıl Paşa'nın tavrını örnek vererek mevki ve makam için hamiyetini satanların çoğaldığı cemiyete nasıl kahrettiğini ve bunları demokrasiye yakıştırmadığını biliyoruz.[175]

Ulûm'un 12. sayısında, "kevkeb-i Şarkî"de Aleksan Sarafyan'ın kendisi aleyhinde ve Âli Paşa'nın çok mübalağalı bir dille övüldüğü yazı üzerine, Suavî, yine İstanbul'un vurdumduymaz, uykuda olan halkına "vah İstanbul

171 *Muvakkaten Ulûm Müşterilerine*, no. 1, s. 15.

172 Kur'an-ı Kerim'de, livatayı âdet haline getirdikleri için helâk edildikleri bildirilen topluluk. Lût Peygamber'in kavmi oldukları için Kavm-i Lût olarak da bilinir.

173 *I.e Mukhbir*, no. 10, 12 Novembre (Kasım) 1867, s. 2.

174 Mümtazer Türköne, *Siyasal Bir İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, 1990, A.Ü. Sos. Bil. Enst. (Doktora Tezi), s. 80.

175 *Ulûm*, "Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat", no. 18, s. 1092-1093.

vah" teessüfleriyle başlayan bir paragrafla uykudan uyanma, kendine gelme ve değerlerine sahip çıkma çağrısında bulunur.[176]

Rüşvet - yolsuzluk

Rüşvet, yakın çağ Osmanlı bürokrasisinde o derecede yer etmiştir ki, daha 1839 Tanzimat Fermanı'nda ondan "şer'an menfûr olup harabiyet-i mülkün sebeb-i âzamı olan rüşvet madde-i kerihâsı,"[177] şeklinde söz edilmektedir. Her ne kadar Ferman'da rüşvetin önlenmesi için gerekli tedbirlerin hemen alınacağı va'dedilmişse de uygulamada önüne geçilememiştir.

Yeni Osmanlıların Bâbıâli'ye karşı Avrupa'dan yaptıkları muhalefet bombardımanında rüşvet iddia ve suçlamaları önemli bir yer tutar. İddialarına göre rüşvet Âli Paşa'nın iktidarında dahilî bir hastalık olmaktan çıkmış, adeta milletlerarası bir hale getirilmiştir.

Londra *Muhbir*'inde rüşvet ve yolsuzlukla ilgili olarak üzerinde en çok durulan mesele, 1866'da İstanbul'daki büyük yangında evleri, işyerleri yanan felâketzedelere verilmek üzere vatandaştan toplanan paraların yerine ulaşmayıp meçhule gitmesidir.

Muhbir'in 7. sayısında, Suavî "Hani yangın için toplanan 21 bin kese iâne nereye gitti?"[178] diye sorarken, 10. sayıda "Hırsız paşalardan ibâd-i İlâhî'nin malını tahsil etsinler"[179] der. Bu yangın parası *Muhbir*'de birçok vesileyle hep gündeme gelmiştir.[180]

Suavî'ye göre, vükelâ devlet işlerini yürütmek için bile padişahtan rüşvet alıyor ve bunun adına "ihsan" deniyor:

"Bunların usullerindendir ki, ihsan kapmadıkça işe yapışmazlar. Mukaddemâ Napolyon tarafından zât-ı padişahî kongreye davet olunduğu vakit Âli Paşa dört beş yüz kuruş ihsan kapmadıkça cevap yazmadı. Mustafa Paşa kendine ve soyuna sopuna bol bol maaşlar ve rütbeler almadıkça Girit'e gitmedi. Bu defa Âli Paşa gitmek için bir çiftlik ihsanı olsun kopardı. Hemen para, hemen para, yine iş yok."[181] Aynı usulle Fuad Paşa'nın da Şam hadisesinden sonra oraya gitmesi üzerine hazineden 480 bin kese senedsiz para ödendiği iddia edilmiştir.[182]

Muhbir'in 15. sayısında, Kırım Savaşı esnasında müttefik devletlerden

176 *Ulûm*, no. 12, s. 720-721.

177 *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, cilt 1, İstanbul, 1974, s. 3, haz. Mehmet Kaplan - İnci Enginün - Birol Emil.

178 *Le Mukhbir*, no. 7, 12 Octobre (Ekim) 1867, s. 1.

179 *Le Mukhbir*, no. 10, 2 Novembre (Kasım) 1867, s. 2.

180 *Le Mukhbir*, no. 10, s. 3, no. 13, s. 3, no. 16, s. 3.

181 *Le Mukhbir*, no. 12, 14 Novembre (Kasım) 1867, s. 2.

182 *Le Mukhbir*, no. 12, 14 Novembre (Kasım) 1867, s. 2.

gümrük alınmaması gerekirken gümrük alıp cebine atan İzmir gümrüğü memuru Raşid Efendi'nin neden rüşvet yediğiyle kaldığı, "Âli Paşa'nın dalkavuğu" Billurîzâde Mehmed Efendi'nin Telgraf Müdürlüğü'nde yaptığı büyük yolsuzluktan sonra Hariciye Nezareti'ne mükâfaten niçin başkâtip tayin edildiği sorulur.[183]

Suavî'nin dış basınca da kabul edilen en ciddi rüşvet iddiası, Osmanlı devlet adamlarına, bir grup İngiliz ve Fransız sermayeci tarafından dağıtılan 22 milyon Franklık rüşvetle ilgilidir. Konuya dair ilk haber, *Muhbir*'in 27. sayısında çıkmıştır.[184] Söz konusu haberde aynı konunun *The Economist* gazetesi tarafından da yazıldığı bildirilmiştir. *Muhbir*'le *The Economist*'in konu ile ilgili verdikleri haber ve hadisenin teferruatı aşağı yukarı aynıdır.

The Economist'e göre, hadise özetle şudur: İçlerinde İngiliz Milletvekili Sir Drummond Wolff'un da bulunduğu dört İngiliz, Fransız bankerlerden Mösyö Erlanger ve Mösyö Marton, bazı imtiyazlar elde etmek, Osmanlı Hükümeti'nin kendilerinden borç para almalarını sağlamak üzere aralarında topladıkları 22 milyon Frank rüşveti, İstanbul'a gidip dağıtmak üzere görevlendirdikleri Mösyö Marton'a vermişlerdir. Mösyö Marton İstanbul'a gelip parayı dağıtmıştır. Dönüşünde ortakları, kendisinden yaptığı dağıtımla ilgili teferruatlı bir belge istemişlerdir. Mösyö Marton böyle bir belge vermeye yanaşmamıştır. Bunun üzerine ortaklar Paris Ticaret Mahkemesi'nde adı geçenin aleyhine dava açmışlardır.

Mahkeme tarafları dinledikten sonra, bizzat olayı ve kurulan ortaklığı ahlâka ve kanuna aykırı bulmuş ve davayı reddetmiştir.[185]

Muhbir 28. sayıda da hadiseye geniş yer vermiştir. Suavî'nin çıkardığı sonuç şudur:

> Bir alışveriş ki becerilmesi için yüz bin kese rüşvet verilmiştir. Ya şirket edenler ne kazanmışlardır? Yani zavallı hazine yahud millet-i Osmanîye kaç milyon kese ziyan etmiştir? Asıl mahall-i dikkat ü teessüf burasıdır.[186]

Dalkavukluk

Memurun âmirine karşı saygısı ve âmir-memur ilişkisini aşan "filan köleniz, merhamet-i ulyânıza şâyân bendelerinizden, bu bâbda kulunuz dahi hâk-ı pây-ı âlînizden müsaade buyurmanızı rica ederim..."[187] gibi sözleri onaylamayan Suavî, bu konuda, Sultan Abdülmecid'in örnek bir tavrını nak-

183 *Le Mukhbir*, no. 15, 11 Decembre (Aralık) 1867), s. 3.

184 *Le Mukhbir*, no. 27, 14 Mars (Mart) 1868, s. 3.

185 *The Economist*, 22 February (Şubat) 1868, s. 213.

186 *Le Mukhbir*, no. 28, Mars (Mart) 1868, s. 3-4.

187 *Le Mukhbir*, no. 22, 6 Fevrier (Şubat) 1868, s. 4.

leder. Bir gün, Şeyh Murad, Sultan Abdülmecid'e "Şevketlü, devletlü" diye dua edince, Sultan "Eğer ben şevketlü, kudretlü isem duaya ne hacet, Şeyh Efendi! Ben bir abd-ı âcizim, beni aczimle yad et," demiştir.

Suavî bu hadiseyi anlattıktan sonra, "Muharreratta abd, kul, köle gibi bîmânâ tabirâtı istimalden nehy eden dahi odur (Rahmetullahi aleyh)," [188] der.

"Teşrifat ve Mülûka Tahiyyat" [189] başlıklı yazıda da aynı konuya değinilmiştir. Yazıda önce Avrupa ve Asya'da büyük devlet adamlarına, hükümdar ve krallara yapılan el etek öpme, sözle övmenin şekillerinden ve manasızlığından bahsolunmuş, Osmanlı Devleti'nde İngiltere'de 80 yıl önce uygulanan teşrifat usûllerinin varlığı tenkid edilmiştir.

Yazar, bizzat İslâm dininin el etek öpmeyi yasakladığını, ancak âlim olan padişahın elinin öpülebileceğini söyler. Fermanlarda padişahların kendi kendilerini övmelerini, paşaların "Kubbe-altı teşrifatı", "Saçak öpme Tahiyyâtı"nı da, Suavî, karikatürize ederek gülünç bulur.

Lüzumsuz, gereğinden fazla mübalağalı övgülere de değinen Suavî, "Lâkin hikmet-i ameliyye lisan-ı sıdk ile haber verir ki, bu mânâsız elkabın ahlâka ne derece su-i te'siri vardır," der.

"Müsavat fil-ubûdiye" başlıklı yazıda, Şam'ın İslâm orduları tarafından fethi esnasında meydana gelmiş bir olay anlatılır. Buna göre, Ba'albek'teki Hıristiyan emîr İslâm ordusundaki Said bin Zeyd'e bir Rum papaz göndererek barış istemiştir. Papaz huzura gelince iki büklüm eğilmeye davranmış, ancak etraftakiler hemen mani olmuşlardır. Papaz komutana saygı göstermek için böyle davrandığını söylemiş, acaba yanlış bir şey mi yaptım diye korkmuştur. Kendisine "Allah'tan gayriye secde câiz olmaz," denmiştir. Bunun üzerine papaz: "Ha, işte siz bu itikad ile bizim ve diğerlerinin aleyhimize mansur oldunuz," karşılığını vermiştir. [190]

Milliyetçilik - "İttihad-ı İslâm"

Yeni Osmanlıların kullandıkları birçok kavram gibi "millet", "ümmet", "kavim", "nation", "kavmiyet", "cins", "race" gibi kavramlar da çoğu zaman bugün anladığımızdan farklı mânâlar ifade ederler.

Bunun en önemli sebebi, bu kelimelerin Avrupa dillerinde kullanılan bazı ıstılahların tercümesi olması veya Avrupa dillerindeki şekilleri ile kullanılmış bulunmasıdır. Kaldı ki Arapçada "millet" kelimesinin "bir dinin mensupları" anlamına geldiğini ve Osmanlıcada da 20. asra kadar bu anlamıyla

188 *Ulûm*, no. 11, s. 667.

189 *Ulûm*, no. 16, s. 976-980.

190 *Ulûm*, no. 12, s. 1315-1316.

kullanıldığını biliyoruz.[191]

"Millet" kelimesinin 19. asırda ifade ettiği anlamı bugün "ümmet" kelimesi karşılamaktadır. Halbuki Suavî, ümmeti "teba'a", "vatandaş" karşılığında kullanmaktadır. Gayrimüslimler Osmanlı ümmetinden idiler ama İslâm milletinden değildiler.

Bu dönemde, kavramların net olduğu söylenemez. Bunun sebebi, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Yeni Osmanlıların Batılı kavramlara Arapça, Farsça veya Türkçeden karşılık bulma çabalarıdır.

"Türk" kelimesini bile Suavî, zaman zaman "Müslüman" karşılığında kullanır.

Suavî'nin yetiştiği dönemin devlet politikası "Osmanlıcılık" esasına dayanır. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin kurucuları ve Hanedan Türk idiyse de devlet, bir milli devlet olmadığı gibi, esasında bir imparatorluk da değildi. Osmanlıların kendileri için son zamanlara kadar asla kullanmadıkları bu "İmparatorluk" yakıştırması Batı'nın ona taktığı bir isimdi. Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Britanya İmparatorluğu'nda olduğu gibi hâkim bir ırkın diğer milletleri yönetmesi veya onlar üzerinde maddî ve manevî hâkimiyet kurması söz konusu değildi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, bünyesinde barındırdığı bütün din ve ırk mensuplarını "devlet" ve "teba'a" kavramları etrafında bütünleştirmiştir.

Bu yapı belli bir zamana kadar devam etmiş olmasına rağmen sürdürülememiştir. Büyük Fransız İhtilâli ile yayılan ve 19. asırda artan milliyetçilik hareketleri Osmanlı Devleti'ni büyük çapta etkilemiştir. Çeşitli güçlerin "milliyetçilik" unsurunu Osmanlı'ya karşı bir silah olarak kullanmaya başlamalarıyla da iyice alevlenmiştir.

Tanzimat Fermanı'nda "Teba'a-i Osmaniye" gibi bir ifade kullanılmayıp "ahâli-i İslâm" yanında "Milel-i saire"den bahsedilmiştir.

Islahat Fermanı'nda ise "Milel-i Sâire"nin yerini bu sefer "Memâlik-i mahrûsa-i Şâhânede bulunan Hıristiyan vesâir teba'a-i gayr-i müslime" ifadesi alıyordu. Yukarıda geçen "milel" kelimesi milletin çoğulu olup, "cemaatler" karşılığında kullanılmıştır. O halde 19. asrın 2. yarısında Osmanlı toplumu iki "millet"e ayrılıyordu: Müslim ve gayrimüslim...

Tanzimat Fermanı'nı ilân etmiş Osmanlı Devleti'nin kimliği daha da belirsizleşmiştir. Bir taraftan devlet, şer'i şerife bağlı olduğunu söylerken ve baştaki hükümdar bütün Müslümanların halifesi iken, diğer taraftan gayrimüslimlerin her konuda eşitliği söz konusu olunca, devlet kendi etnik yapısını ve hukuki statüsünü izah etmekte zorluk çekiyordu. İşte bu durumda "Osmanlıcılık" sun'î bir devlet ideolojisi olarak ortaya çıktı. Ancak buna

191 Bkz. Aug. Cherbonneau, *Dictionnaire Arabe-Français*, cilt II, Paris, 1976, s. 1198; Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*.

ne Müslümanlar ne de gayrimüslimler inandılar: O kadar ki Tanzimat ve Islahat Fermanları'na rağmen, 1. Meşrutiyet'in ilânını, Beyrut'ta, Vâli Paşa bir Şeyh Efendi'nin duasıyla haber verirken, Şeyh Efendi "Allahım Müslümanların düşmanı olan kâfirleri helâk et," diye duaya başlamıştır.[192]

Suavî de, diğer Osmanlı aydınları gibi, bunlardan şu veya bu şekilde etkilenmiştir.

Ancak diğer Yeni Osmanlılar hem "İttihad-ı anâsır"ı, hem de "İttihad-ı İslâm"ı savunurlarken, Suavî'de bu ikisiyle beraber bir de "Türklük" fikri vardır.

O, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünden söz ettiği zaman Osmanlıcı, Müslümanları ve Türkleri Osmanlı Türklüğünün varlığında ezme politikasına karşı İttihad-ı İslâmcı oluyor, nihayet mensubu bulunduğu Türk milletinin değerleri ve varlığı inkâr edildiği zaman Türklük fikrini savunuyordu.

İstanbul *Muhbir*'inde "Türk" kelimesine çok nâdir rastlanır. Londra *Muhbir*'inde ise "Türk", bazen Müslüman, bazen Osmanlı bazen de gerçek anlamında kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin adı ilk olarak Londra *Muhbir*'inde "Türkistan" şeklinde geçer.[193] Bunun sebeplerinden biri, Batılıların o günlerde Osmanlı Devleti'ne "Turkey", "Turquie" demiş olmalarıdır. Yeni Osmanlılar kendilerine "Yeni Osmanlı" derken, Fransızlar onlara "Jeune Turquie", İngilizler ise "Young Turkey Party" diyorlardı. Bunun tesiriyle olmalıdır ki, özellikle *Hürriyet*'te, zaman zaman "Yeni Osmanlılar" ifadesi yerine "Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı" terkibinin kullanıldığını görüyoruz.

Ayrıca Batılılar da, özel kullanışların dışında, "Türk" kelimesiyle içinde Türklerin de bulunduğu Osmanlı Müslümanlarını kastediyorlardı. Çünkü 800 yıl boyunca Avrupa, yani Haçlılar, Türklerin bayraktarlığını yaptığı İslâm orduları ile savaşmışlar veya Türklerle karşı karşıya gelmişlerdi.

Yeni Osmanlılar, özellikle siyasi fikirlerini ortaya koyarlarken Batılı kavramlara daha çok İslâmî bir kisve giydiriyorlardı. "Young Turkey Party" yerine "Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı", "Turkey" yerine "Türkistan" demelerinin sebebi buydu.

Muhbir'de, birkaç satır yukarıda, Osmanlı topraklarında gözü olan bir buçuk milyon nüfuslu Yunanlıların "21 milyon Müslüman Osmanlı" için bir şey ifade etmediği söylenirken, üç satır altta "bir arpa kadar yer vermemek için Türklerin bihakkın müdafaa edeceklerini hatırlarına getirmiyorlar,"[194] denir. Buradaki "Türkler" kelimesi ile 21 milyon Müslümanın kastedildiği muhakkaktır.

192 Roderic H. Davison, *Reform In The Ottoman Empire*, New Jersey, 1963, s. 384.

193 *Le Mukhbir*, no. 1, 31 Aout (Ağustos) 1867, s. 3.

194 *Le Mukhbir*, no. 2, 7 Septembre (Eylül) 1867, s. 3.

Kezâ Osmanlı ülkesinde, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında birbirine alışılmışlık, yakınlık olduğu söylenilirken: "Biz ki Türkleriz, bunca senelerden beri Hıristiyanlarla karışık ve menâfi'imiz birbirine merbut olarak..."[195] denilmektedir. Konu, İslâm Hilâfet sisteminin papalığa benzemediği meselesidir.

Bir diğer yazıda, "Türk" ezilen, devletin yükünü çeken masum köylü tabaka karşılığında kullanılmaktadır. Bâbıâli'ye hitâben: "Tırnakları ile toprak kazarak senin zevk ve sefana para yetiştiren Türkcağızların bir kerecik enîni hazînini dinle,"[196] denir.

Suavî, İngiliz parlamentosunun çalışma yılına başlaması münasebetiyle hızlanan "Türk" aleyhtarı Rum lobisine karşı bir lobi kurulması için yapılan çağrıda: "Zira Türkler, eski Türkler değildir. Türklerden öyle fırkalar zuhur etti ki Rusya ve Yunan entrikalarına ve bunlara karşı koymayan idareye mukabele ve müsâdeme üzeredirler,"[197] der.

Burada "Türkler" kelimesi hem gerçek anlamında, hem de "Osmanlı Müslümanları" karşılığında kullanılmıştır.

Rus tehdidi karşısında Osmanlı idaresinin tavizci tavrını Suavî, "acaba bizim milletimizde vatanını ve dinini ve evlat ve iyâlini ve menfaatini sever insan kalmadı mı? Hani vaktiyle cihanı titreten Türk milleti, şimdi polisten korkup Moskof'un esaretine razı mı olacak?"[198] diye vasıflandırır.

Aynı yazıda, bu ifadelerden birkaç paragraf yukarıda: "Ya Rabbü'l-âlemin, yirmi otuz milyon nüfus-ı İslâmiyye ki saltanat-ı Osmaniyye'nin bekâsı sayesinde duruyorlar. Ya bunların hali ne olacak?"[199] denir.

Bir başka nokta da şudur: Suavî, Londra *Muhbir*'inin 1. sayısında "Türkistan" başlığı altında Osmanlı Devleti'ni tanıtırken, Türk ırkının evlilik ve kaynaşmalar sonunda değiştiğini ileri sürer. Türklerden "Tatarlar" diye bahseder:

"Türkler, yani Tatarlar sair cinslerle karışıp kaybolmuş gibidir. Çerkezler ve sair cinslerle vuku bulan izdivaçları aşılanıp soy sop başkalaşmıştır. Ecnâs-ı muhtelife içinde Arab ve Rum ve Ermeni ve memleketin ahâlisinde Roman ve İslav bellidir,"[200] diyen Suavî, ancak bir İngiliz gazetesinin benzer iddiasına şiddetle tepki göstererek *Muhbir*'deki "Türk" makalesini yazar.

Muhbir'in 38. sayısında çıkan "Türk" makalesinin yazılmasına Londra'da yayınlanan haftalık *Saturday Review* isimli gazetenin bir yazısı sebep olmuştur. Gazete, Anadolu'da tahmin edildiği kadar Türk nüfusu bulunmadığı, Er-

195 *Le Mukhbir*, no. 13, 21 Novembre (Kasım) 1867, s. 2.

196 *Le Mukhbir*, no. 14, 28 Novembre (Kasım) 1867, s. 1.

197 *Le Mukhbir*, no. 14, 28 Novembre (Kasım) 1867, s. 4.

198 *Le Mukhbir*, no. 21, 27 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.

199 *Le Mukhbir*, no. 21, 27 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.

200 *Le Mukhbir*, no. 1, "Türkistan", 31 Aout (Ağustos) 1867, s. 3.

tuğrul Gazi ile, Anadolu'ya gelen ailelerin de zamanla başka kavimler tarafından asimile edildiği ileri sürülmüştür.[201] Suavî aynı iddianın bazı Avrupalı tarihçiler tarafından da ortaya atıldığını belirtir ve bunları çürütmek için "Türk" makalesini yazar.[202]

Söz konusu makalede, Türk tarihinin bir özeti yapıldıktan sonra "Osmanlı" tabirinin bu tarih içerisinde ne ifade ettiği konusuna geçilir.

Burada Türklerin geçmişi ve soyu hakkında verilen bilgiler *Heredot Tarihi*'ne ve *Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terakime*'sine dayandırılmıştır.

Yazıya, "Türk, Türkmen, Moğol, Tatar, Özbek, Yakut hepsi bir familyadandır," diye başlanmış ve bu kelimelerin yazara göre etimolojik izahı yapılmıştır. Türkmen'in Türklerin İslâmiyeti kabul etmesiyle "Türk" ve "İman" kelimelerinin birleşip kaynaşmasından meydana geldiği, Moğol'un birleşik bir Türkçe kelime olup "Moğ"un saf, sâde, sondaki ol'un da gönül anlamını taşıdığı halde "Moğol"un "Sâdedil" demek olduğu şeklinde izahlarda bulunulmuştur.

Suavî, Türklerin soyunu Özhan'a dayandırır: "Özhan, Oğuz Han, Goz Han hep birdir. Oğuz, Uygur, Ur, Hungur (Macar) bu familyadandır. İbrahim Aleyhisselam'a muasır idi."[203]

Makalesinde Hunlar ile ilgili övücü sözlere yer veren Suavî, daha sonra onlara "kan dökücü, barbar," diyecektir. Şöyle diyor Hunlarla ilgili olarak:

> Milad-ı İsa Aleyhisselam'dan 4. asırda Avrupa'da bulunan ve İstanbul kralını haraca kesen ve Edirne ve Yanya taraflarına hücum eden "Huns" Türklerdendir.
>
> Eski Yunanîlerin "Huns Ephtalites" dedikleri yani medeniyetlerine ve hüsn-i ahlâklarına mebnî beyaz Hunlar diye tesmiye eyledikleri kavim Türklerdir.

Makalenin devamında, Navarin kalelerini inşa eden Avarların Türk, 562 yılında Avrupa'ya Kral Justinyen'e elçi gönderen devletin de Türk devleti olduğunu söyleyen Suavî, bütün bunları Osmanlı'nın kim ve ne olduğunu anlatmak ve Anadolu'da Türk bulunmadığı tezini reddetmek için yazdığını söyler.

Türklerin Anadolu'daki varlığı ve Osmanlı Hanedanı'nın Türk tarihi içerisindeki yeri ile ilgili olarak yazar şöyle diyor:

> Türklerin Anadolu'ya kerrâren geçtikleri Heredot'tan anlaşılır. Ve Acemistan ve Suriye ve Anadolu'da hüküm süren Selçukî Türkler Özhan neslindendirler. Şimdi Türkistan Padişahı Abdülaziz Han dahi o familyadandır. Bu bir bü-

201 *Saturday Review*, 30 May 1868.

202 *Le Mukhbir*, no. 38, "Türk", 12 June (Haziran) 1868, s. 1.

203 *The Mukhbir*, no. 38, "Türk", 12 June (Haziran) 1868, s. 1.

yük familyadır ki İbrahim Aleyhisselam asrından beri yani üç bin iki yüz seneden beri rû-yı arzda saltanatı malumdur.

"Türk" makalesinin ikinci bölümü olan "Osman"[204] başlığı altındaki makalede ise Avrupalıların Osmanlılar hakkındaki yanlış iddialarına cevap verilmiştir.

Saturday Review'nun Osmanlılarla Selçukluların akraba olmadığı iddiasına karşı Suavî, Selçuklu sultanı Alâeddin'in Osman Gazi'ye verdiği Farsça imaret fermanını gösterir. Ona göre, Sulçuklu Sultanıyla daha önce Anadolu'ya gelen Türkmenler Osmanlı'nın ecdadıdır. Bunlar, "Büyük Türkistan"dan (Orta Asya) hicretin 450. yılından itibaren (1071-1072) kitleler halinde Anadolu'ya göçmüşlerdir. Dolayısıyla Anadolu'daki Türk nüfusunu Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin özünü oluşturan birkaç yüz kişilik aileden ibaret görmek yanlıştır.

"Osman" makalesinde yazarın üzerinde durduğu diğer bir nokta "Yeniçeri" meselesidir. *Saturday Review*, söz konusu yazısında, Yeniçerilerin Hıristiyanlardan, özellikle de Rumlardan teşkil edildiğini, tarihte Yeniçerilere verilecek bir iftihar payı varsa onun Rumlara ait olduğunu iddia etmiştir.

Suavî, bu iddianın doğru olmadığına dair açıklamalarından sonra, Osmanlı askerinin yalnızca Yeniçerilerden oluştuğu şeklindeki yanlış kanaate değinir. Aynı makalenin İngilizce özetinde ise Osmanlı ordu teşkilâtını merak edenlerin II. Selim dönemi Kaptan-ı Deryası Müezzinzâde'nin konu ile ilgili eserini okumaları tavsiye edilmiştir.

Vuku bulmuş olan eski büyük muharebelerin haritalarına nazar olunsun, düşman ile kavgayı Türkler ederler ve Yeniçeriler tâ geride padişahı muhafazada bulunurlardı" diyen Suavî, Avrupa'ya korku salanların Yeniçeriler olmayıp bu korkunun daha eski olduğu fikrindedir: "Heyhat, bu korku eski bir şey olup tâ 4. asr-ı milâdîde Türkler (Huns) İstanbul kralından haraç aldılar ve Avrupa'yı garet ettiler.

Avrupalı Tarihçi ve yazarlardan Miklovich, Boyè, Schuvartz ve Hammer'in Türk Tarihi üzerindeki yanlış kanaatlerini ele alan Suavî, Hammer'in şahsında Avrupalı Türkologlara sert tenkitler yöneltir:

> Hele Hammer o derece cahil idi ki, Halil Paşa'nın Arapça söylediği bazı kelâmı Kur'an zannederek tefsir etti. İşte Avrupa'ya Şark ahvâlini neşr edenlerin en âlimini anlamalı.[205]

"Türk" ve "Osman" makalelerinden sonra, Suavî bunlara ilave olarak yayınladığı bir yazıda Osmanlı Devleti'nde ırkın esas olmadığını, insanların

204 *The Mukhbir*, no. 38, "Osman", 12 June (Haziran) 1868, s. 1-2.

205 *The Mukhbir*, no. 38, "Osman", 12 June (Haziran) 1868, s. 2.

mensup bulundukları ırklara göre sosyal mevki ve statülere kavuşmadıklarını belirtir. Osmanlı Türkleri ile Avrupalılar arasındaki asıl fark buradadır.

Değerlendirmesine, Avrupalıların Şark'ı kendilerine kıyasla anlamak ve hükümlendirmek gibi büyük bir yanlışlığa düştüklerini belirterek başlayan yazar, bu iki dünya arasındaki zihniyet farkını şöyle ifade eder:

> Bilmek lâzımdır, Şark ile Garb beyninde bir meselede büyük fark vardır. Şöyle ki Avrupa'da cinslik dâvâsı vardır. Meselâ İngiliz hükümetinde bir Fransız vezir olamaz. Kezâlik Cezayir Arabı Fransız imtiyazına nâil olamaz.
>
> İşte bu cinslik dâvâsı Şark'ta yoktur.

Burada "cinslik", "ırkçılık" karşılığında kullanılmıştır. Şark'tan amaç ise Osmanlı Devleti'dir. Yazar, söylediklerinin isbatı olarak Osmanlı tarihinde önemli mevkilere getirilmiş Hırvat Paşalardan Mahmud Paşa, Siyavuş Paşa ve Rüstem Paşalar'ı, (Rum) Mahmud Paşa, (Frenk) İbrahim Paşa, Arnavud Paşalardan Ferhad, Ayaz, Lütfü ve Sinan Paşalar'ı gösterir.

Suavî'ye göre Şark'ta Türklük diye bir dava yoktur, "Tevhid" davası vardır. Onun bu konudaki fikirlerini bir bütün olarak vermek meseleyi daha iyi aydınlatacaktır:

> Türk devleti zuhur etti ama cinslik dâvâsına itibar etmeyip her cinsten bulduğu ehliyetlileri istihdam eyledi.
>
> Evet, Şark'ta cinslik dâvâsına bedel Tevhîd dâvâsı vardır. Yani Türklük hâkim değildir, Müslümanlık hâkimdir. Avrupa'da ise din hâkim değil, cinslik hâkimdir. İşte Şark ile Garb'ın farkı budur. Nafile yere Avrupa kitapları ve gazeteleri "Türk kalmadı" filan gibi bahislerle uğraşmasınlar. Zira Şark'ta "Türklük" dâvâsı yok. Kaldı ki Garbın cinslik dâvâsı mı daha ziyade bekaya medardır, yoksa Şark'ın Müslümanlık dâvâsı mı?
>
> Bu meselenin muhâkemesine gelince elbete Şark'ın hali daha iyidir. Zira meselâ Fransız Fransızlık dâvâsıyla otuz milyon kadardır. Lâkin Türkler Müslümanlık dâvâsıyla ikiyüz milyondur. Cins mahvolabilir, Müslümanlık mahvolmaz. Binâenaleyh hiçbir vakitte Türkler mahvolmayacaktır. İşte mesele budur. Bahsimiz cins ve millet meselesidir.[206]

Burada Suavî'nin Türklük ve Müslümanlık arasında bir çeşit "ayniyet" gözettiği açıkça görülmektedir. O kavmiyeti kabul etmek, kendisinin de mensubu olduğu Türk milletinin faziletlerine sahip çıkmakla beraber tek başına ırkçılığı benimsemez. Gerçek şu ki o sonuna kadar Türklüğü İslâmiyetin dışında bir siyasî ideolojinin temeli yapmamıştır. Esasen Türkçülük o tarihte henüz ne kavram olarak ne de bir ideolojik muhteva olarak mevcuttur. Yeni Osmanlılar arasında Türk ve Türklük kavramlarını en çok kullanan Su-

206 *The Mukhbir*, no. 38, 12 June (Haziran) 1868, s. 2.

avî olmakla beraber onun siyasî bir ideoloji olarak Türkçülük davası güttüğü söylenemez. Kaldı ki, Türkçülük ancak II. Meşrutiyet'ten sonra aktif bir siyaset ve kültür ideolojisi olmuştur. Tıpkı "İttihad-ı İslâm" fikrinin temelleri Yeni Osmanlılara dayanmakla beraber, II. Meşrutiyet yıllarında ideolojik bir muhteva kazanması gibi...

Suavî'nin şu ifadeleri, onun İslâm birliği fikrine, manevi ve siyasî ağırlık verdiğini gösterir:

> Öyle bir cemiyet içinde bulunmakla iftiharımı ilân ederim ki, cemiyetin muradı dünyada mevcut olan bilcümle ikiyüz milyon Müslümanı birleştirmek cihetine masruftur.[207]

Yazar, söz konusu tahlilinde ayrıca ümmet kavramını izah etmiştir. Meseleye gayrimüslimler de dahil olunca, Suavî bu sefer devletin resmî ideolojisi Osmanlıcılığı ön plana çıkarır. Gerçi burada da bütün ırk ve mezheplere, ülkenin çeşitli hizmetlerinde yer veren, onlara toleransın en âlâsını gösteren, Türklerin ırkçı olmayan siyasî yapıları işlenmiştir fakat "Osmanlı Nation"u gibi bir kavramın –Avrupalıların kastettiği mânâda– kullanılmasını, Suavî doğru bulmaz.

Suavî'nin bu konuda, yine *Saturday Review*'ya cevap olan fikirleri şöyledir:

> Ama siyasete gelince, orada mesele ümmete (naton) intikal eder. Ümmet demek (Webter) der ki [memlekette sakin olmakla, yahut kendi hükümdarının veya hükümetinin idaresi altında birleşmeye tecemmu etmiş halk demektir. Velev ki ecnâs-ı muhtelifeden mürekkep imiş, ümmettir.] İşte siyasetçe memalik-i ma'lûme sekenesine ümmet-i Osmanîye ta'bir olunur. Yoksa Saturday Review'nun "Osmanlı Nation'u demek sahih değildir" dediği lâkırdı ıstılah-ı siyasete muvafık değildir. İmdi her ümmetin hukuku, idare-i hâkimesinin himayesi altındadır. Buna binâen Memalik-i Osmanîye'de sakin hangi cinsten ve hangi mezhepten olursa olsun eski ve yeni memurlar ve vezirler bile bulunur.[208]

Muhbir'deki "Osman" makalesinde temas edilip teferruatına girilmeyen bir diğer konu Türklerin ilim dünyasına katkılarıdır. Bu konuda şöyle denir: "Bazı Avrupa Muharrirleri Türk'de zuhûr eden ulemâyı Arap ulemâsı zannediyorlar. Boyè, lugatinde Türklerin ulûm istidadı olmadığını dâvâ eder. Halbuki Avrupalılar zaman-ı cehâlette iken Türklerin Nişabur'da Darü'l-Fünûnları var idi."[209] *Muhbir*'de sadece birkaç cümle ile değinilip geçilen bu konuya Suavî *Ulûm*'un ilk sayısında yazdığı "Türk" makalesi[210] ile dönüş yapar.

---

207 *The Mukhbir*, no. 47, 31 August (Ağustos) 1868, s. 2.

208 *The Mukhbir*, no. 38, 12 June (Haziran) 1868, s. 2.

209 *The Mukhbir*, no. 38, "Osman", 12 June (Haziran) 1868, s. 1-2.

210 *Ulûm*, no. 1, "Türk", s. 1-17.

Nitekim makalenin ikinci cümlesi "Bu ehl-i nazar'dan bazı meşâhîr Türkleri mesâî-yi zihniyyeden ârî, yalnız bir kaba kahraman gibi mütalâa ediyorlar. Bu mütalâ'anın yanlış olduğunu göstermek isterim," der.

Makalenin sonunda se, Boyè'nin iddiası tekrar ele alındıktan sonra reddedilir.

Makalesinin girişinde "Evvel emirde Türk'ü icmâlen tarif edeyim," diyen Suavî, yine Heredot'tan hareketle Türklerin soyundan ve uzak yakın boylarından söz eder. Bu açıklamalar *Muhbir*'deki "Türk" makalesi ile paralellik gösterir.

"Türk" makalesinin esas konusu ve amacı bu kısa açıklamalardan sonra gelir. "Türklerin Mesâi-î zihniyyeleri" alt başlığı ile sunulan bölümde, Türklerin Müslüman olduktan sonra ilim dünyasına, maddî ve manevî alanlarda getirdikleri yenilikler ve katkılar incelenmiştir.

Yazıda, Türk bilginleri Osmanlı sahası ve bu sahanın dışındakiler olarak ikiye ayrılmıştır.

Osmanlı sahası dışından Farabî, İbni Sina, Ebu Mansur Maturidî, (İmamü'l-Muhaddisin) Buharî, (Şeyhü'l-Fukâhâ) Mergivânî, Cevherî, İshak, Kazvinî, Uluğ Bey, İlhanî gibi bilginlerin çalıştıkları alanlar ve bazı eserleri kısaca tanıtılmıştır. Hemen hemen her bilginin adından sonra "...dahi Türk'dendir," şeklinde bir ifade kullanılmıştır.[211]

Yazar, ayrıca, Gazalî, Tusî, Zemahşerî, Taftazanî ve Cürcanî gibi alimlerin Türk olduklarını ispat etmenin zor olduğunu, ancak bunların da Türk hükümdarlarının himaye ve teşvikleriyle eser verdiklerini belirtir.[212]

Osmanlı sahasından ise, Şemsettin Fenarî, Kadızâde, Ali Kuşçu, Hocazâde, İbni Müeyyed, Mirim Çelebi, İbni Kemal, Kınalızâde, Şahabeddin Hâfâcı, Hacı Halife, Gelenbevi, Şerif Rıza, Ali Aydemir gibi bilginlerden söz edilmiştir.[213]

Makalede, Osmanlı padişahlarının Fatih'ten beri Batı'dan yaptırdıkları tercümeler ve Batılıların kendi dillerine tercüme ettikleri Türkçe kitaplara da yer veren Suavî, edebiyat sahasında ise "Türk'te bir asırda nice Shakespeare'ler bulunur," iddiasının da sahibidir.[214]

Suavî, bu mübalağalı fikriyle de yetinmez. Bir adım daha atar. Türklerin ne kadar "şehrî ve edîb ve nazik" oldukları hakkında Mösyö Galand'ın kitabını örnek gösterir.[215]

Suavî, Türklerin camilerinde de eğitim-öğretim yapıldığını, buraların ki-

211 *Ulûm*, no. 1, "Türk", s. 3-6.

212 *A.g.e.*, s. 6.

213 *A.g.e.*, s. 6-11.

214 *A.g.e.*, s. 9.

215 *A.g.e.*, s. 9.

liseler gibi Allah'a şirk koşulan yerler olmadığını, hem ibadethane hem de okul fonksiyonunu icra ettiklerini söyler: "Âsâr-ı Osmaniyân olarak İstanbul'da dokuz yüz kadar câmi' vardır ki bunlar kilise gibi İbnullah vaz'ına mevkûf olmayıp bedava ulûm tedris ve tederrüsüne meftuhtur."[216]

Yazar Lamartine'nin Türkler için "politikadan bî-haber, fakat insan ve Şark'ın bir büyük milleti," şeklindeki değerlendirmesini de kabul etmez. "Türkler büyük millet oldukları gibi hem de ehl-i siyasettirler," der ve buna altı asırlık Osmanlı hânedânını örnek gösterir.

Suavî, makalesini üç maddeyle özetleyerek bitirmiştir. 3. maddede, Şark'taki ilimlerin ve Arapça yazılmış bütün eserlerin Avrupalılarca Araplara mal edilmesinin yanlışlığına değinilir ve bu eserler için "Türklerin ve bilcümle ehl-i Şarkındır," hükmüne varılır. Ona göre Arap'ta "hâkî (rivayetçi, nakleden) zuhur etti ancak âlim nadirdir," bunun sebeplerini öğrenmek isteyenler İbni Haldun'un *Mukaddime*'si ile *Keşfü'z-Zünün*'un mukaddimesini okumalıdırlar.[217]

Başka bir makalesinde ise Suavî, Arapçanın sadece Arapların dili değil, aynı zamanda İslâm lisânı olduğunu, dolayısıyla, Türklerin eserlerini Arapça yazmış olmalarında garipsenecek bir taraf bulunmadığını söyler. Arapça İslâm birliğini sağlamak gibi bir fonksiyonu haizdir. Bu itibarla Arapça, Türkçe, Osmanlıca tartışması, tefrika yaratmaktan başka bir sonuç vermez:

> Yine tekrar ederim ki şu lisan Arap lisanı olmayıp, İslâm lisanıdır. Şu ulûm Arap ulûmu olmayıp İslâm ulûmudur. Be birader, şu Arapça'dır, bu Türkçe'dir, bu da Osmanlıca'dır gibi bahisleri İslâmı kavmiyet ve cinsiyet dâvâsına düşürmek isteyenler çıkardı. Biz de politika imiş zannıyla tervîc ettik.
>
> Sakın zannolunmasın ki fil-asl Arabî olan şu lisanın amme-i İslâma lisan olmasına Kur'an'ın Arabî oluşu ve adem-i tercümesi cebr etmiştir. İşte bu da böyle değildir. Zira İmam-ı Azam Ebu Hanife değil midir ki Arab olmayanlar için Kur'an'ı kendi lisanına tercüme ile namazda bu tercümeyi okumaya fetva verdi. Halbuki İmam-ı müşârünileyh mezhebi üzre gelen ulemâ fetvâyı ma'mûlün-bih tutmayıp hatta nice müftîler şu Arabîyi bilcümle İslâma umûm lisanı ve ulûm lisanı yapmaya çalışan sır ve hikmet Kur'an ve din kaziyyesi olmayıp, elbette başka bir şeydir. Bu şey ise İslâm akvâm ve ecnâsından kavmiyyet ve cinsiyyet ve ihtilâf-ı efkâr fitnelerini kaldırıp, cümlesini kelime-yi vâhideye cem' eylemek fikridir. Başka bir şey değildir. Vâkıa Marakeş'ten Pekin'e kadar gitmiş olsan her yerde hutbeleri bir lisanda bulduğun gibi, her cinsi dahi asl-ı mes'elede bir hayal üzre bulursun.

216 *A.g.e.*, s. 14.

217 *A.g.e.*, s. 16.

Ama diyecekmişsiniz ki Avrupa'nın politika-fürûşları bizi bu bâbda dahi tağlîd edip İslâm'dan her kavmin kendi lisanına bakmayarak bu vechile Arapçaya düşmeleri siyaseten haklarında muzırdır" diyorlar.

Fesübhanallah... Bizde bu lâkırdıyı söyleyenler kimlerdir? Onlar, şunlar değil midir ki, şu Arapçanın İslâm'a münasebetini Latincenin eski Fransızlara nisbeti mikdarınca bir şey zu'm ettiler. Aya bunca ecnâs-ı muhtelifeyi nokta-yı vâhideye cem' eden kelime-i vâhideyi ittihaz, cihangirlerin, sâhip kıranların, papaların bunca kanlarla kazanamadıkları bir tedbir ve siyaseten iksir gibi mütalâ'a olunmaktan niçin gaflet olunur? İkiyüz elli milyon nüfus-ı İslâmiyyenin bir sınâat-ı lisaniyye câmi'asıyla edeb ve mazmun ve hayal ve fikir ve akide ve ahlâklarını bir müştak-ı mu'ayyeneden alarak birleşmeleri şu kavmiyet ve cinsiyyet dâvâsıyla şöyle küçük küçük parçalara müteferrik ve perişan olanların usûlünden daha âlâ değil midir?

Şu bahis malum olduysa, artık bizden edeb ve inşa ve ilim sual edenlere bizim İslâm ve ilim lisanında olan âsârımızı ibraz ederiz. Zira bunları biz yazdık. Ama bizi Arap zannederler imiş. Müslüman zannetseler hata etmemiş olurlar.[218]

Suavî, "Türk" makalesini yazmakla Avrupalılara karşı bir davayı isbat ve Türkler lehine bir hakkı teslim etmiş oluyordu. Muhtemeldir ki onun bu makaleyi yazmasında Türklerin aleyhinde bulunanlar kadar, onların İslâmiyet içinde kurmuş oldukları medeniyete hayranlıklarını gizlemeyen Ubicini, Galand, Lamartine, Walmy, Waillant, Poujade, Johnstone, Wells ve Urquhart'ın hak ve hakikati arayan eserleri de tesirli olmuştur.

Şüphesiz ki Suavî, bir tarih uzmanı değildi. Bize göre, onun Türk Tarihi üzerine, Heredot'a ve kendi çağdaşı olan Oryantalistlere özellikle Arthur Lumley Davids ve Bailly'e; İbni Haldun ve diğer Şark kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilerin ne derece doğru olduğundan çok onun bu bilgiler etrafında yaptığı yorumlar önemlidir.

Muhbir ve *Ulûm*'daki "Türk" makaleleri dışında Türk ırkı ve Türk tarihi ile ilgili müstakil makale yoktur. Ancak "Mesele-i Müteferrika" başlığı altında, birkaç satırla o günkü Türk devletlerine temas edilmiş, daha doğrusu Türklerin idare ettiği devletler sıralanmıştır.[219]

Hive isimli eserde de Suavî'yi Orta Asya'ya çeken hâkim duygunun ırkçılık ve milliyetçilikten çok İslâm-Türk kardeşliği olduğunu bu eseri tahlil ederken belirtmiştik.

Yazarın, *A Propos de L'Herzégovine* serisinin 1. kitabında ise siyasî birlik için "Osmanlı Milliyeti" kavramı ileri sürülmüştür.[220]

218 *Ulûm*, no. 3, "Lisan ve Hatt-ı Türkî", s. 126-127.

219 *Ulûm*, no. 19, s. 1192.

220 *Propos de L'Herzégovine (I)*, Paris, 1875, s. 21.

Adı geçen kitaptaki "din-milliyet" başlıklı bölümde, *Muhbir* ve *Ulûm*'daki "Türk" makaleleriyle çelişen fikirler vardır. Kitapta, Türklerin Hazar Denizi'nin kuzeyinde oturan Sarîlerden geldikleri, bunların Anadolu'da yerleşmeden önce zengin ve medenî oldukları belirtildikten sonra, "Onlar hiçbir zaman kendilerinin gayr-ı medeni anlamına gelen "Turks" adıyla anılmalarına tahammül etmediler. Bu onlar için en büyük hakaretti. Bu halk Anadolu'ya geldikten ve Bursa Osmanlılar tarafından hükûmet merkezi yapıldıktan sonra kendilerine milliyet olarak "Osmanlı" dediler. İstanbul'un fethinden sonra ise barbarlarla ilgilerini kesmek için kendilerine has bir şive (idiome) yarattılar. Buna bugün Osmanlı lisanı deniyor... Osmanlıların "Türk" menşe'li olduklarını inkâr edecek değiliz, ancak bunları, Osmanlı tarihlerinde "Türk" ismine niçin hakaret edildiğini ve Osmanlıların bugün kendilerine neden Türk demediklerini izah etmek için yazıyoruz."[221]

Yukarıdaki ifadelerden birkaç satır sonra Suavî, Osmanlı'nın ırk gerçeğinin en iyi Waillant tarafından anlaşıldığını, bu yazarın Hungur ve Hunların Türk olmayıp Macar oldukları, Macarların ise hâlihazırda Osmanlılarla aynı medenî seviyede bulundukları görüşüne katılır. Bunların manası şudur: Artık tıpkı Frankların ve Teutonların var olmayışı gibi barbar Macarlar ve barbar Türkler de yoktur.

Halbuki aynı Suavî *Muhbir*'deki "Türk" makalesinde Hunların ısrarla Türk olduklarını ileri sürüyordu. Yazar, propaganda amaçlı bu kitabında, bütün gayretiyle "Türk" adının Avrupalılarda çağrıştırdığı "barbar" imajını silmek, en azından Osmanlıları bu yaftadan kurtarmak gayretinde görünür.

Yine aynı eserde Suavî, "Biz İslâm birliği ile meşgul olalım. İslâmlarda ne ırkçılık meselesi, ne de başka türlü tefrika vardır. Bir Müslümana Türk, Bulgar yahut Arnavut demek ona ağır surette hakaret etmek demektir,"[222] der.

Suavî ölümünden önce ırk ve milliyet konusunda en son fikirlerini, Galatasaray'daki bir nutkunda ortaya koymuştur. Söz konusu nutuk, Macaristan'a gidip gelen Osmanlı-Macaristan Dostluk Heyeti'nin şerefine milletvekilleri tarafından Galatasaray Sultanîsi'nde verilen bir yemek esnasında söylenmiştir. Yemekte milletvekilleri ve devlet büyükleri vardır. Bu sırada okulun müdürü olan Suavî, yemekten sonra topluluğa Osmanlı-Macar münasebetleri ve tarihî geçmişleri üzerine bir konuşma yapmıştır.

Bu konuşmada ileri sürülen fikirler de *Muhbir* ve *Ulûm*'daki "Türk" makaleleriyle çelişmektedir. Suavî, *Muhbir*'deki "Türk" makalesinde "Hungur" dediği Macarların da Öz Han soyundan Türk olduğunu söylerken,[223] keza

221 *Propos de L'Herzégovine (I)*, Paris, 1875, s. 33-34.

222 *A.g.e.*, s. 29.

223 *The Mukhbir*, no. 38, 12 June (Haziran) 1868, s. 1.

Ulûm'daki "Türk" makalesinde "Macarlar dahi Osmanlılar gibi Uygur'dandır,"[224] derken, bu nutkunda söze şöyle başlar:

> Hungarian-Engeruslar, Macarlar değildir. Hungarianlar o kavimdir ki Farisîler bunlara "Hunhor" tesmiye eylediler.
>
> Bakınız bir kere Macarlara ne güzeller! Vechelerinde öyle hûnhar ve ifrit siması var mı?
>
> Macarlar Hungarian değildir.
>
> Engeruslar o kıtada ancak Atilla'nın helaketine dek yani kırk altı yıl hükmettiler. O tarihte Cifid kavmi kalktı, memleketlerini ellerinden aldı.

Buradaki açıklamalara göre, Macarların Macaristan'a gelişi Engerustan yani Atilla'dan 436 yıl sonradır. Osmanlıların Macarlarla münasebeti sadece aynı vatandan gelmiş olmalarından da ibaret değildir. Osman Gazi'nin ceddi Süleyman Şah kan dökücü Cengiz'den kaçarken Orta Asya'da Macarların orada kalmış ve Müslüman olmuş kısmını da beraberinde getirmiştir. Hal böyle iken Macarlara niçin "Engerus-ı hûnhor" densin? "Macarlara Hungarian demek bize Türk denmiş gibi de değildir,"[225] diyen yazar bu sefer Osmanlılara geçer.

"Avrupalılar bize Türk diyorlar, biz de onlardan alarak söylüyoruz, hiç düşünmüyoruz," cümlesinden sonra, *Muhbir*'deki "Türk" makalesinde, Osman Gazi'nin Anadolu'daki diğer Türkleri de katarak Osmanlı Devleti'ni kurduğunu söylemişken, burada şöyle diyor:

> Osman Gazi öyle göçebe gibi birkaç yüz çadırla kıtalar feth etti değil. Çoktan yerleşmiş İslâm devletleri yıkılırken enkazını başına topladı. Türk değil, İslâm devleti oldu.

Suavî, nutkunun bir yerinde "Türk" kelimesi için şunları söylemektedir: "Türk kelimesi gerek Çin lisanında köpek mânâsında olsun, gerek ism-i şahıs olsun yahud ism-i nehir olsun, ne olursa olsun, bize lâzım şudur ki, Âl-i Osman'ın ecdadı daha Asya-yı Vusta'da iken bile kendilerine "Türk" tabirini kabul etmezlerdi. İşte bundan gelir ki "Türk" dedikleri, bizim tarihlerimizde "Etrak" kelimesi yazıldıkça "Etrâk-ı nâpâk" ve "Etrâk-ı bî idrak" zemlerini görüyoruz.

Âl-i Osman ecdâdı, Cengizîlerden kaçarken "Utriku't-Turke kema terekukum"[226] mealinde ehâdis-i şerîfeye isnad eyledikleri kadime-i Osmanîde okunmaktadır.

---

224 *Ulûm*, no. 1, s. 2.

225 Suavî'nin nutku ilk defa *Basiret* gazetesinin 21 Mayıs 1293 tarihli sayısında "Nutk-ı Suavî" başlığı ile yayınlanmışur. Ancak 23 Mayıs 1293 tarihli sayıda önceki yayında dizgi hataları olduğu bildirilerek bu sayıda nutkun metni yeniden yayınlanmıştır. Yukarıdaki cümle ilk yayında "Macarlara Hungarian demek bize Türk demiş gibidir" şeklindedir.

226 "Türklerin sizi terk etmesi gibi siz de onları terk edin" anlamında olan bu Arapça ibare sahih hadis kitaplarında olmayan uydurma bir hadistir.

> Onun için bundan gelir ki bugün sana birisi Türk dese adeta barbar, vahşi demek gibi tahkir hissediyoruz.

Nutkun sonunda mesele yine Macarlara getirilmiş, Macaristan'a "Hungaria" denmesinin tıpkı Anadolu'ya "Rum ili" denmesine benzediği, bu ismin orada, Macarlardan önce hâkim olan Engerus'tan (Hunlar) geldiği ileri sürülmüştür.

Suavî nutkunu şu cümlelerle bitirmiştir:

> İşte ben size isbat ettim ki barbar Hungarian yok, barbar Türk yok. Medenî Macar, medenî Osmanlı... iki kardeş var.[227]

Türk dili ve edebiyatı üzerine düşünceleri

Türk dili

Suavî'nin Türk Dili üzerindeki görüşlerini, yazarın bu konuda fikrî gelişim veya değişimini belirlemek amacıyla kronolojik olarak vermeyi uygun buluyoruz.

Dilde sadelik meselesi

İstanbul *Muhbir*'inin ilk sayısında gazetenin yayın politikasından söz edilirken kullanılacak dille ilgili olarak şöyle denir:

> Tasrihi câiz olan her şeyi Asitane'de kullanılan âdî lisan ile yani herkesin anlayabileceği ibare ile yazacaktır.[228]

Gerçi herkesin anlayabileceği dilden yazmak düşüncesi Suavî ile doğmuş bir düşünce değildir. Daha 1860'ta *Şinasî Tercüman-ı Ahvâl*'in mukaddimesinde "Umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede, işbu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu dahi makam münasebeti ile şimdiden ihtar olunur,"[229] diyordu. Bu teşebbüs *Şinasi* ile başlayan "gazete dili"dir. Ancak şunu da kabul etmek gerekir ki ne Şinasi, ne "Şiir ve İnşa" makalesinin yazarı Ziya Paşa, ne de birçok vesileyle Osmanlı lisanının ıslahından söz eden Namık Kemal, Ali Suavî gibi konuşma diline yakın bir yazı dili kullanmışlardır.

---

227 *Basiret*, no. 2111, "Nutk-ı Suavî", 21 Mayıs 1293 (Rumi) 21 Mayıs tarihli olmayıp 23 Mayıs tarihli sayıda yer alan bir diğer görüş de, Molla Cami'nin Osman Gazi neslinin Şerefa'dan (Seyyit) olduğu görüşüdür [*Basiret*, no. 2111, "Nutk-ı Suavî", 21 Mayıs 1293 (20 Cemaziyelevvel 1294) *Basiret*, no. 2113, "Nutk-ı Suavî", 23 Mayıs 1293 (22 Cemaziyelevvel 1294)].

228 *Muhbir*, no. 1, "Mukaddime", 25 Şa'ban 1283 (1 Ocak 1867).

229 *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, cilt 1, s. 511.

Suavî, İstanbul *Muhbir*'indeki yazılarından itibaren son derecede kısa ve Türkçenin sentaksına uygun bir Türkçeyle yazdı. Gazetenin 28. sayısında ise dilde sadeleştirme meselesi somut örneklerle çözümlenmek istenmiştir. Yabancı dilde yayınlanan gazeteleri okuyamayan, dolayısıyla olup bitenlerden haberi olmayan halkın aydınlatılması için Türkçe çıkan gazetelere sade yazma çağrısında bulunulmuştur:

> Mesela "şarap" diyecek yerde "ab-ı ateş-renk" demeyelim, düzce "şarap" diyelim vesselâm. Muradımız mesele anlatmak, lâkin niçin halkı bir de ibare için düşündürelim. Gazeteleri avam lisanı olan Türkçe ile yazalım.[230]

Muhbir'in 37. sayısında, gazetenin yayın politikasını beğenen, öven bir okuyucu mektubu yayınlanmıştır.[231] Bu sırada Suavî Kastamonu'da sürgündür. Bu teşekkürnamenin kendisi tarafından gazeteye gönderilmiş olması muhtemeldir. Çünkü buradaki fikir ve üslûp kendisininkini andırmaktadır.

Teşekkürnâmede, *Muhbir* editörlüğüne hitaben "Tuttuğunuz meslek vatanımızın lisan-ı millîsidir. Herkese kolaylıkla tefhim-i efkâr yolunu açtığından asıl burası teşekküre şâyândır," denir.

Teşekkürnâme dolayısıyla yapılan değerlendirmede ise, halkın cahil kalmasının sebebi olarak, gazete ve kitaplardaki yazıların bir şeyi doğrudan anlatma yoluna gitmeyip sanat oyunlarına başvurmaları gösterilir.

Meselâ çiftçiler için yazılan bir ziraat kitabı örnek verilir: "Ne olur "telkih" yerine "aşı" yazılsa," denir. Yazıda, akşam yerine "ahşam", yoksa yerine "yohsa" yazılmasına da karşı çıkılır. Gazetelerin ancak elbirliğiyle halkın dilini kullanarak eğitimin gelişmesine büyük çapta katkıda bulunabilecekleri belirtilir.

Muhbir'de başlatılan sâde dil hareketine dair Suavî üç yıl sonra *Ulûm*'da şunları yazar:

> Bu işe parmak sokmaktan asıl muradım vatanımız gazetelerinin köhne inşalarını ve mutad-ı kadim üzre bî-mânâ sitayişlerini bozmak idi. Hem lisanı bozdum,hem de memlekete hürriyet-i aklâm soktum.[232]

Londra'da çıkan *Muhbir*'in ülkeye sokulmasının yasaklanması üzerine, Suavî, zararlı fikirler neşreden Rus ve Rum gazetelerinin ülkeye serbestçe girdiğini söyler ve sorar: "Bu halde ümmet ve devlete nasihat vazifesini tahmil eden *Muhbir* gazetesinin kabahati nedir? Evet kabahati herkesin anlayacağı Türkçe ile yazılışı ve husûsen yazan muharririn Müslümanlığıdır."[233]

---

230 *Muhbir*, no. 28, Şevval 1283.

231 *Muhbir*, no. 37, 29 Zilhicce 1283.

232 *Ulûm*, no. 15, s. 909.

233 *The Mukhbir*, no. 38, 12 June (Haziran) 1868, s. 2.

Ulûm'da, yayınlanacağı ilân edilen "Fenn-i Tanzim-i defter" isimli eser mnasebetiyle, Suavî, Batı'daki ilimlerin Türkçeye aktarılması gerektiğinden söz eder ve şunları söyler:

> Bizim vaktiyle Türkçe yazmak demekten muradımız kaba kelimeler ve gün görmedik lâfızlar kullanmak demek olmayıp ancak Mir Ali Şir gibi eski Türklerin üslûb-ı inşâsı üzere yazmak mânâsına idi. Eski Türklerin üslûb-ı inşâsı, kelâmı kısa kısa kesmek yani müptedâ ile haber beyninde zarûret olmadıkça fasletmemek tarîki idi. Bu tarîk ile yazılan meram pek açık ifade ve istifade olunur. Bununla beraber mânâsı açık kelimeleri kullanmak dahi lâzımdır.[234]

Bununla beraber dilde sâdelik taraftarı olan Suavî, hiçbir zaman tasfiyeci olmamıştır. O herhangi bir dilin diğer dillerden kelime almasını tabii, hatta gerekli bulur. Arapça, İngilizce ve Fransızcanın yapılarını ve lugâtlerini örnek gösteren yazar, sâf dil olmadığı görüşünde de ısrar eder. Hatta o Türkçeye Arapçadan kelime girmesini Türkçe adına bir "ziynet" ve "şeref" kabul eder:

> Fakat içinde elfâz-ı Arabiyye dahi duhûl bahsine gelince, bu duhûl ona ziynettir, belki şereftir. Çünkü lugât-ı Arabiyye, hep lugatların eşrefi ve etba' ve sîga ve üslûpça ebde'îdir. Bunu kimse inkâr edemez. Meğer ki cahil ve muannid ola.[235]

Aynı yazıda, ihtiyaçtan kaynaklanması halinde Batı dillerinden de Türkçeye kelime girebileceği ve bunun da mahzurlu olmadığı ifade edilmiştir.

Ancak Suavî kelime alımlarında seçmeci bir tavırdan yanadır: "mesela Arabî'den âlim ve kâtip lugatlarını alıp sîgaları gibi zaptetmişiz. Amma cem'inde ketebe ve küttâb ve ulemâ demeye mecbur değiliz. "Âlimler, kâtipler" diyebiliriz. Dünyada herlisanın tabiatı dahi böyle bizim lisan gibidir."[236]

Suavî'nin bu görüşünden kırk küsur yıl sonra Selânik'te *Genç Kalemler* mecmuası ile başlatılan "Yeni lisan" hareketinin varmak istediği nokta, Suavî'nin vardığı bu noktadan pek de uzak değildir.

Onun kendi çağdaşı olan ve dilin sadeleşmesinden söz eden yazarlardan en büyük farkı, söylediklerini bizzat uygulamasıdır. Gerçekten de Suavî'nin gerek iki *Muhbir*'de ve gerekse *Ulûm*'daki dili eski bazı kelime ve terkiplerin dışında günümüz Türkçesine çok yakındır. Kendisinden yaptığımız alıntılar bunu yeteri kadar göstermektedir.

Bize göre, onun sade bir dil ile yazmayı tercih etmesi, "musannâ" bir dil kullanamadığından değildir. Çünkü, *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal* ve *Hukûku'ş-Şe-*

---

234 *Ulûm*, no. 8, s. 479.

235 *Muhbir*, no. 10, 25 Ramazan 1283, s. 2.

236 *Ulûm*, no. 3 "Lisan ve Hatt-ı Türkî", s. 123. Diller arasındaki kelime alışverişi için bkz. aynı sayı, s. 120-124.

vari isimli risaleleri ile Riyaz Paşa'ya yazdığı mektuplardaki dil son derecede ağır ve yüklü bir dildir. Bu da onun, istediği zaman, klasik Osmanlıcayı rahatlıkla kullanabildiğini göstermektedir.

Suavî, aynı sâde dille yazmaya, Avrupa'dan döndükten sonra *Basiret*, *Vakit*, *Ümran*, *Sadakat* ve *Müsavat* gazeteleriyle de devam etmiştir.

Yazı ve imlânın ıslahı - alfabe değişikliği

F.A. Tansel, Suavî'nin de Arap alfabesinin değiştirilip yerine Latin alfabesinin alınmasını teklif ettiğini söylerken[237] Hilmi Ziya Ülken, onun Latin harflerini kabul etmekte hiçbir sakınca görmediğini iddia eder.[238] Bu iddialar temelsizdir. Onun hiçbir yazısında, Arap alfabesinin terk edilerek yerine Latin alfabesinin alınması gerektiğine dair bir ifadeye rastlanmaz.

Arap harfli Türk hattı için İstanbul *Muhbir*'inde: "Millet-i İslâmiyye'nin ilerletmiş olduğu ta'lik ve nesih gibi hatları görenler san'at-ı insanî olduğuna ta'accüb ederler,"[239] diye başlayan bir methiye vardır. Yazının ıslahı ile ilgili olarak İstanbul *Muhbir*'inde şu görüşlere yer verilmiştir: "Eğer imlâmız, çapraşıklıktan kurtulmak ihtimali yoktur, derseniz, yine bu usulümüzü bozmayarak, işaret gibi yeni bir iş daha çıkarmayarak şu elimizde bulunanı ıslah mümkündür. Haydi ıslaha çalışalım. Ve bunun için bahis açalım. Nihayet bir yere baş bağlayalım."[240]

Londra *Muhbir*'inde ise konuyla ilgili olarak kaleme alınan müstakil bir makalede, o güne kadar, alfabe değişikliği de dahil, yazının ıslahı ile ilgili öne sürülmüş dört görüş tahlil edilmiştir.

Yazar, son görüş olan alfabenin aynen muhafazası ancak okumada kolaylık sağlayacak bazı vokallerin ilâvesi ve okumaya yeni başlayacaklar için metinlerin harekeli verilmesi şıkkını tercih eder.

Suavî, ıslah ederken geçmiş ile olan köprülerin yıkılmaması konusunda şu uyarıda bulunur: "Ma'ahaza biz hattımızı ıslaha kalktığımız vakitte öyle ma'rûf yolda ıslah etmeliyiz ki o yeni hatta ilişenler nice yüz senelerden beri yazılmış veya basılmış kitaplarımızı okumaktan mahrum olmamalı."[241]

Aynı fikrini *Ulûm*'da Türk Dili ve yazısı üzerine yazdığı oldukça geniş

---

237 "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri" (1862-1884), *Belleten*, cilt XVII, 1983, s. 230-31. Tansel, Londra *Muhbir*'inin koleksiyonunu görmediğini ancak Suavî'nin adı geçen gazetenin 48. sayısında böyle bir teklifte bulunduğunu söyler. *Muhbir*'in 48. sayısı elimizde mevcut değildir. Ancak 47. sayıda "Hattımızın Islahı" başlıklı bir yazı vardır. Burada Suavî bu fikre şiddetle karşı çıkar.

238 *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1979, s. 80.

239 *Muhbir*, no. 2, 27 Şaban 1283/3 Ocak 1867, s. 2.

240 *Muhbir*, no. 28, 27 Şevval 1283, 20 Şubat 1867, s. 2.

241 *The Mukhbir*, no. 47, 31 August (Ağustos) 1868, s. 1.

makalede de tekrar eder. Ona göre alfabenin muhafaza edilmesi "Vacibü'l-hıfz"dır. Hatta alfabe değişikliğinin lafı bile edilmemelidir. Arap harfli Türk yazısının, Latin harfli Avrupa yazılarına göre daha hızlı yazılmak, ayakta, otururak yazılabilirlik, daha az yer kaplamak gibi üstünlükleri vardır."[242]

Suavî'ye göre alfabenin aynen korunmasını gerektiren bir diğer önemli sebep de Müslümanlar arasındaki birliği sağlamasıdır.[243] Ancak o, burada da harflerin korunmasının, ıslaha ihtiyaç olmadığı anlamına gelmediğini söyler ve ıslahın nasıl olması gerektiğini yukarıda zikredilen 4. görüşe ilaveleriyle açıklar.[244]

Din ile münasebeti

Suavî, İmam Ebu Hanife'nin her miletin namaz surelerini kendi dillerinde okuyabileceklerine dair fetvasına rağmen kendi mezhebindeki imamların bile bu fetvayı İslâm kavimleri arasındaki birliği bozacağı düşüncesiyle uygulamadıklarını beyan eder. Bu birliğin varlığına kendisi de inanmakla beraber bir kimsenin dinini öğrenmek için ille de Arapça yazılmış eserler okumak zorunda olmadığını, Türkçede de en az Arapçadaki kadar muhtevalı ve güzel tefsirler yazıldığını ve yazılabileceğini söyler.

"Zamane Hutbesi"[245] başlıklı yazısında, hutbenin amacının cemaati çeşitli konularda bilgilendirme, emir ve yasakları bildirme, zaman ve zeminin durumuna göre mü'minleri aydınlatma olduğu halde, onun musiki makamlarıyla süslenip cemaate sunulmasına karşı çıkan Suavî, böylesine ciddi bir konuyu mizahî bir üslûpla ele almıştır.

Yazıda, Hz. Peygamber ve Dört Halife döneminde yaşamış, hutbe dinlemiş bir sahabî hayalen Asayofya Camii'ne getirilir. Hutbeyi okuyacak Hoca Efendi süslü cübbesi ve imamesiyle huşû içinde diz çöken cemaate hutbesini Arapça olarak irad eder. Namazdan sonra sahabî İmam Efendi'ye okuduklarının mânâsını sorar. Hoca Efendi "Araban"dan başlayıp "Acem"e, oradan da "Isfahan"a geçtiğini söyler. Sahabî bu söylenenlerden hiçbir şey anlamaz, sorusunu tekrarlar. Bu sefer Hoca Efendi onu, musiki makamlarını bilmemek cehaletiyle suçlar. Sahabînin hocaya hutbeyi okurken neler hissettiğini sorması üzerine de, o düm-tek tutturduğunu, manayı düşünüp makamları karıştırarak rezil olmak istemediğini söyler. Üstelik Hoca Efendi'nin okuduğu hutbe kim bilir, hangi tarihten kalma bir hutbedir ve ezberlenmiştir.

---

242 *Ulûm*, no. 4, "Lisan ve Hatt-ı Türkî", s. 217-218.

243 *A.g.e.*, s. 214.

244 *A.g.e.*, s. 218-228.

245 *Ulûm*, no. 18, s. 1116-1118.

Sahabî mülâkat sonunda, Arapça olarak, "Bu adamlar dinlerini eğlence şekline çevirmişler," der.

Bu konuda hakem olarak bir sahabînin seçilmiş olması Suavî'nin ölçüyü yine Asr-ı Saadet'te yaşanan İslâmiyette arama temayülü ile açıklanabilir.

Bu yazıdan anlaşılıyor ki, o, hutbenin hitap edilen cemaatin dilinden olmasını istemekte ve dinin meclis ve merasim havasından çıkarılarak hayata mal edilmesini savunmaktadır.

Türkçenin üstünlükleri

"Lisan ve Hatt-ı Türkî" makalesinde Suavî, Türkçenin birçok yönleriyle diğer dillerden üstün olduğuna kanidir.

"Türkçe lisan sair lisanlar üzerinde vücûh-ı adîde ile tercih olunmak meselesinden ta'accûp etmemelidir," diyen yazar, Türkçeyi fonetik, morfolojik, etimolojik ve sentaks özellikleri bakımından Batı dilleri, Arapça ve Farsça ile mukayese etmiştir. Onun Türkçede diğer dillere göre üstün bulduğu özellikler şöyle özetlenebilir:

1. Türkçe eklemeli bir dil olmak dolayısıyla kısa bir kelime ile çok mânâ ifade edebilir ve bir ses veya hece ilavesiyle mânânın çok daha genişletilebilme imkânı vardır.

   Makalede özellikle İngilizce ile Türkçenin bu özellikleri karşılaştırılmıştır. Örnekler Arthur Lumley Davids'in *Türkçe Grameri*[246] kitabından alınmıştır.

   "Seviştirmemek" kelimesinin verdiği anlamı İngilizcede ancak on kelime ile temin etmek mümkündür: "to cause that we do not love ona another mutually". Sadece bir -e sesinin ilâvesiyle, yani "seviştirememek" kelimesi ise İngilzcede on iki kelime ile karşılanabilir: "to cause that it be impossible for us to love another mutually".[247] Türkçenin zengin ve kuvvetli vurgu sistemi dile tatlı bir ahenk vermektedir.
2. Türkçenin gramerinin karışık ve karmaşık olmaması öğrenmede kolaylıklar sağlamaktadır. Bu kolaylıklar şunlardır:
3. Arapça ve Fransızcadaki gibi harf-ı tarif yoktur.
4. Türkçede çokluklar çokluk eki ile yapılır. Fransızca ve Arapçada çokluk yapma yolları çoktur ve kaidesizdir.
5. Türkçede erkeklik ve dişilik için özel kullanışlar yoktur.
6. Bütün mastarlar -mek, -mak ekleri ile yapılır.

246 Arthur Lumley Davids, *A Grammar of the Turkish Language*, Londra, 1832.

247 *Ulûm*, no. 3, "Lisan ve Hatt-ı Türkî", s. 117.

Nihayet Suavî, Türkçenin ne kadar seçkin ve üstün bir dil olduğunu göstermek için Farsçayla kıyaslar ve Âli Şir Nevaî'nin *Muhakemetü'l-Lugateyn* isimli eserini örnek vermekle yetinmez, bu eseri *Ulûm*'un 22. sayısından itibaren sadeleştirerek yayınlamaya başlar, ancak tamamlayamaz.

Resmî dil meselesi

Suavî'nin resmî dil ile ilgili fikirlerine daha çok Londra *Muhbir*'inde rastlanır.

Girit'teki isyandan sonra Ada'ya giden Ali Paşa, orada bir reform planını uygulamaya koymuştur. Plana göre, Ada'da resmî muameleler hem Türkçe, hem de Rumca yapılacaktır. Bu uygulama *Muhbir*'deki bir yazıda tepkiyle karşılanır. Yazıya göre, bu başka eyaletlerde olmayan çok yanlış bir uygulamadır.[248]

Türkçenin ülkede tek resmî dil olması gerektiği hakkında Charles Wells'in yazdığı makaleyi[249] Suavî "Emrâz-ı Dahiliyye" serisinde "Terk-i Lisan" başlığıyla yayınlamıştır. Ülkenin içerisinde bulunduğu sıkıntının, Suavî'ye göre yedi sebebinden biri herkesin üzerinde anlaştığı, bir "lisan-ı umûmînin olmamasıdır." Ortak bir dilin bulunmayışı üç büyük problem doğurmaktadır. Birincisi: Eğitimde güçlük; ikincisi: Hükümet işlerinde zorluk, üçüncüsü: Aralarında ortak bir dil olmayan kavimlerin kaynaşmasındaki zorluk.

Bu girişten sonra Wells'in makalesini gazetesinde yayınlamakla Suavî onun fikirlerine katıldığını belirtmiş oluyordu.

Wells, makalesinde bir ülkede resmî bir dilin hangi faydaları temin ettiğini ve Osmanlı'nın herkes tarafından kullanılan resmî bir dile sahip bulunmamasının nelere mal olduğunu örnekler vererek izah eder.

Dahası da şu ki, Wells, Osmanlı Devleti'nin, vatandaşlarına Türkçe öğretemediği için birliği sağlayamadığına, birçok dış temsilciliklerinde konsolos ve büyükelçi olarak görevlendirdiği kimselerin Türkçe bilmediğine işaretle bizzat devletin kendi diline önem vermediğini söyler.

Wells'e göre Osmanlı hükümeti Türkçe bilmeyenleri dış temsilciliklerde görevlendirmemeli ve daha da mühimi, dışarıdan kendi ülkesine gelen sefaret mensuplarının Türkçe bilmesini şart koşmalıdır. Türkçe bilmeyen Fransız, İngiliz vs. Batılı sefirler ancak yarım yamalak yabancı dil bilen gayrimüslimlerden aldıkları yalan yanlış bilgilerle ülkelerine döndükleri vakit ileri geri konuşuyorlar.

Ayrıca umumî bir dilin olması ve bu dili bilmeyenlerin bazı avantajlardan mahrum kılınması durumunda ülkede resmî dili yaygınlaştırmanın müm-

248 *Le Mukhbir*, no. 18, 2 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.

249 *Le Mukhbir*, no. 20, 18 Janvier (Ocak) 1868, s. 4.

kün olacağına inanan Wells kendi ülkesinin bu konudaki tecrübelerinden örnekler verir.

Muhbir'in 22. sayısında "vâkıa her yerde elçilerimiz Osmanlı hükûmetinin hukukunu değil, lisan-ı resmîsini bile bilmez," denir ki bu sırada Londra büyükelçimiz aslen Rum olan Musurus Paşa'dır.[250]

Istılahlar (terimler) meselesi

Suavî'nin yazı hayatına başladığı dönemden itibaren ıstılahlar konusu üzerinde önemle durduğu görülür.

İstanbul *Muhbir*'inde tefrika edilip ancak yarım kalan "Ta'rifatü's-Suavî" siyasî ıstılahlar sözlüğüdür.

Bu konunun devletçe ele alınıp yoluna konması için "Daire-i İlmiyye"ye tavsiyelerde bulunan yazar, konunun önemini ve yapılması gereken şeyi şöyle dile getirir:

> Kitaplar tercüme ettirilmek üzere "Daire-i İlmiyye" tertip olunup iki bin kese senevî tahsis edilmiş.
>
> Bu Daire-i İlmiyye ricâline âcizâne ihtar ederiz ki telif edecekleri birinci kitap Istılahât-ı Ulûm olsun. Ve evvel be evvel bu kitap tab' olunup her mütercim bundan hariç ıstılahat kullanamasın. Zira ulûmu ancak ıstılahat zapt eder. Fakat şu ıstılahât kitabı İslâm meslek-i ulûmuna muvafık olmalı. Yani Avrupalıların ıstılahâtı olan mitolojik ta'birat-ı büt-perestîyi memlekete sokmamağa dikkat buyurmalı. Bunun tarîki ise bizde mevcud ıstılahât-ı ulûmu istimal etmeli. Bulunamayan ta'birat için bu müsta'mellerden terkip kabildir.[251]

Suavî, terimlerin yaşayan dilden ayrı bir ilim dili olduğunun farkındadır. *Ulûm*'un 3. sayısında tanıttığı *Keşşâf-ı Istılahâtı Fünûn* isimli eser dolayısıyla, "Malumdur ki müdevven olan her ilmin kendine mahsus ıstılahâtı vardır. İşte ekseriya esbâb-ı mütalâ'ayı fehm ve idrakten mahrum kılan bu ıstılaha cehalettir,"[252] der ve Avrupa'da ilim öğrenmedeki kolaylıklardan birinin de bolca ıstılah kitaplarının bulunması olduğunu söyler. Nitekim *Keşşâf-ı Istılahât-ı Ulûm*'u tercümeye teşebbüs etmesi de bizdeki bu eksikliği gidermek içindir.

Suavî'nin terimlerle ilgili en net görüşü, *Kamûsu'l-Ulûm ve'l-Ma'arif* ile ilgili ilânda yer almıştır.

Ansiklopedisine girecek terimlerin hangi ölçülere göre alınacağını belirtir-

250 *Le Mukhbir*, no. 20, "Terk-i Lisan", 18 Janvier (Ocak) 1868, s. 4.

251 *Ulûm*, no. 7, s. 411-412.

252 *Ulûm*, no. 21, "Lisan-ı Kamûsu'l-Ulûm ve'l-Ma'arif", s. 1277.

ken fenlerle ilgili terimlerin tercüme edilmeyeceğini veya yeni terimler türetme yoluna gidilmeyeceğini, diğer dillerde ortak olarak kullanılan terimlerin aynen muhafaza edileceğini belirtir.

O'na göre fen bilimlerinde kullanılan terimler "Yunanca, ya Fransızca, ya İngilizce olmaktan çıkmış ilim lisanı, umûmun lisanı olmuştur". Örnek olarak oksijene "oksijen" diyeceğini belirten Suavî, bunun yerine "ümmü'l humuza" veya "havâ-yi hayatî" demeyeceğini, "ıstılah tevlidi gibi abesle iştigal" etmeyeceğini söyleyerek özellikle fen bilimlerinde ortak bir milletlerarası terminoloji fikrini savunur.[253]

Türk edebiyatı üzerine görüşleri

Suavî'nin kendisine ait edebî bir eseri yoktur. Onun yazılarında sanat ve süse rastlanmaz. Üslûbu oldukça yavan, fakat nettir. Onda esas olan şey, meramını okuyucuya aktarmaktır. Ancak zaman zaman cemeati coşturan bir vaiz edasıyla konuştuğu da görülür. Bu durumda fikirle his onda beraber yürür.

Muhbir'de bazı parçalar vardır ki, Müftüoğlu'nun *Çağlayanlar*'ındaki ruh halini andırmaktadır. Meselâ şu parça onun yerine göre hissî bir dil kullanabildiğini göstermektedir:

> Ey millet! Bakınız şu deniz kenarlarındaki memleketlerimize... Nedir o minare kırıkları, nedir o cami ve mektep parçaları, nedir o eski biçim Türk konakları, âsârı. Bakınız oralarda biz oturuyormuşuz. Oralar bizim imiş. Şimdi oralarda şapkalılar süslü konaklar yapmışlar, biz içerilere doğru çekilmişiz ve hâlâ çekilmekteyiz.
>
> Daha öte yanı ne kaldı? Biz böyle mülkümüzü, malımızı elden çıkararak içerilere doğru çekile çekile altı yüz yıl evvelki Türklerin geldikleri yerlere mi gidelim? Vah, biçare arslan Osmanlı vah! Dişin tırnağın yerinde olup, gösterdiğin kadar ihtiyar değil iken ya niçin kulağını ve burnunu farelere yediriyorsun?
>
> Seni muhafazaya kâfi ve etrâfı avlamağa muktedir bunca şirpençe yetiştirmişsin, farelerden kurtarsın diye kedi zuhûruna mı muntazır bulunuyorsun?
>
> Ah vatanım, beni doğurdun, hem bana beşik oldun, hem daye. Besledin, büyüttün. Bunca seneler âba ve ecdâdım gibi beni dahi sırtında taşıdın.
>
> Kurusun o ayaklar ki senin hizmetinde rencide olmaya. Çürüsün o kollar ki seni sıkı sıkı kucaklamaya!
>
> Ah anam babam, beşiğim, dayem, rızkım, mürekkebim, memleketim, kör olsun o gözler ki sana ihanet nazarı ile baka! Kurusun o diller ki seni yağ-

253 *Ulûm*, no. 21, s. 1277.

maya va'd ede! Ah mahfaza-i dima'-ı ecdâdım! Ah makbere-i ecsâd-ı eslâfım, toprağım!

Yok olsun o akıllar ki senin hukukunu anlamaya. Kör olsun o gözler ki sana çektiğim şu ahları okuyup da ağlamaya![254]

Bu örnekten sonra onun Edebiyat ve Türk Edebiyatı hakkındaki görüşlerine geçebiliriz:

Suavî "mey ü mahbûb" türü edebiyattan hoşlanmaz. Namık Kemal'in tabiata aykırı ve hayatın gerçeklerine zıt olduğunu iddia ettiği Eski Türk Edebiyatı hakkında Suavî de olumlu düşünmez. İstanbul *Muhbir*'inde hayalî bir medrese mezununa söylettiği sözler onun edebiyata da dinî ve ahlâkî bir gözle baktığını gösterir:

Daha fenası var, orasını söylemeyecektim ama artık halk ne derse desin bakmayacağım, söyleyeceğim.

Şu ki okuduğum bir takım divanlardan ve ebyât ve eş'ârdan ve mesellerden hayâlât ve evhâmdan başka ne belleyebildim?

Sû-i ahlâktan ve işret ve aşk gibi şehevattan ve nefsanî telezzüzattan gayrı bunlardan ne kazandım? En fenası şurası değil mi ki, birtakım bekrî, mahbûb, dost ve zenpâre heriflerin çapkınlık lâkırdılarını gûya ilim ve zerâfet ve ma'rifetmiş itikadıyla okudum. Yazıklar olsun ki bir daha ele geçmeyecek aziz ömrümü telef ve sarf ettim.[255]

Burada şu tahminde bulunabiliriz:

Suavî, tasavvufa karşı olduğu için tasavvuf edebiyatına itibar ettiğini zannetmiyoruz. *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal* risalesinde, tekke ve zaviyelere çalışmadan kapanmayı tembellik ve İslâmiyete aykırı bir davranış olarak değerlendirirken[256] *Ulûm*'da dervişliği ruhbanlık kabul eder. Sadi'nin *Gülistan*'ında, tekke ve zaviyelerin İslâma Hıristiyanlardan geçtiğini nakleden Suavî'nin kendisi de bu görüşe katılır.[257]

Böyle olmasa bile, onun, sükûnet ve halvet üzerine kurulu tasavvuf edebiyatından hoşlanması, mizacı gereği, çok zordur. Çünkü kendi hayatında sükûnet yoktur. O, en muhafazakâr olduğu zamanlarda bile yapısından kaynaklanan bir galeyan ve feveran içindedir.

Onun önem verdiği edebiyat, idealizmin emrindeki edebiyattır. Buna tezli veya sosyal ve politik edebiyat da diyebiliriz. Devri düşünürsek Suavî'nin bu görüşünde tek başına olmadığını görürüz.

---

254 *Le Mukhbir*, no. 17, 25 Decembre (Aralık) 1867, s. 4.

255 *Muhbir*, no. 8, 21 Ramazan 1283, s. 2.

256 *Tasvir-i Efkâr*, no. 338, 23 Cemaziyelevvel 1283 (14 Ekim 1865).

257 *Ulûm*, no. 17, "Ruhbaniyet-Riyazet", s. 1062-1063.

Ulûm'da "Her Müslümanın virdi farz olan Kaside" başlığıyla yayınlanan Yahya El Kurtûbî'nin, Müslümanların gafleti sonucu yıkılan Endülüs'e bir nevi mersiye olan kasidesinin metninden önce Suavî'nin kaside ile ilgili bir değerlendirmesi vardır. Burada millete hitaben şöyle der:

> Ey millet! Hâlâ sakînâme mi okuyalım? Daha nice bir Şehrengîz ile tarab edelim.
>
> Geliniz Kaside-i Yahya'yı vird edelim.[258]

Diğer taraftan Suavî, "Türklerin, edebiyat bahsine gelince, işte bu bâbda onlarla aşık atışmaya hiçbir milletin mecâli yoktur. İngiltere bir Shakespeare'i nice karında yetiştirirken Türk'de bir karında nice Shakespeare'ler bulunur,"[259] sözlerinin sahibidir. Ancak o bu Shakespeare'lerin kimler olduğunu açıklamaz.

"Eş'ar-ı Türk" makalesinde ise İstanbul'da asırlarca Fars şairlerine itibar edilip "hemcinsimiz" dediği Türk şairlerine değer verilmediğinden yakınır, Fars şairlerini çok geride bırakan Türk şairlerinin yetiştiğini söyler. Ancak dikkate değer olan husus büyük Türk şairleri olarak zikrettiği şairlerin hepsi Doğu Türkçesi sahasında eser verenlerdir. Yazıda şu şairlere yer verilmiştir: Sekkakî, Haydar, Atayî, Mukimî, Yakinî, Emirî, Gedâyî, Sultan Babür, Sultan Bahadır, Nevaî ve Mevlana Lütfî. Daha sonra Lütfî ve Nevaî'den bazı örnekler alınır.[260]

Ancak "Eş'ar-ı Türk" yazısı Namık Kemal'in Âli Paşa aleyhindeki dörtlüğünün yayınlanması için bir bahane olduğu intibaını vermektedir. Çünkü yazının sonunda "ki ayrıca ders edilmeğe şâyân üslub-ı nazım Türklerindir," denip Namık Kemal'in sahiplenmediği

> *Âli acaba âhire ermez mi zamânın*

diye başlayan dörtlük yayınlanmıştır.[261]

Tiyatro

Suavî, *Ulûm*'da Yeni Osmanlıların macerasını konu alan *Yayalar* adında bir piyes yazacağını ilân ederken bir de dipnot düşmüştür. Dipnotta şunlar yazılıdır: "Avrupalıların tiyatroları bizim Şark lisan ve âdât ve ahlâkına münasip olmayıp ancak Çin tiyatroları bizce muvafık ve münasip olacağına dair gelecek nüshada bir bend yazarız."[262]

---

258 *Ulûm*, no. 12, s. 684-685.

259 *Ulûm*, no. 1, s. 9.

260 *Ulûm*, no. 20, "Eş'âr-ı Türk", s. 1243-1245.

261 *Ulûm*, no. 20, "Eş'âr-ı Türk", s. 1246.

262 *Ulûm*, no. 13, s. 781-782.

Ancak vadedilen bend yazılmamıştır. Avrupa tiyatrosuna hayran olan Reşad ve Nuri Beyler'in tiyatro tiyatro dolaşmaları üzerine Suavî'nin Reşad Bey'e verdiği sıfat "Tiyatro Sürtüğü"dür.[263]

Namık Kemal'in de Batı tiyatrosuna hayran olduğunu biliyoruz.[264] Bütün bunlar Suavî ile Avrupa'daki arkadaşlarının birçok konuda ayrı dünyalarda yaşadıklarını göstermektedir.

Eğitim

İstanbul *Muhbir*'inin Mukaddime'den sonraki ilk yazısı, "Ma'arif" başlıklıdır. Bu gazetede "Ma'arif" adı altında yayınlanan yazılar, gazetenin 32. sayıdan itibaren 1 ay süre ile kapatılıp Suavî'nin Kastamonu'ya sürülmesine kadar genellikle başmakale olarak çıkmıştır.

Bu yazıların Suavî tarafından yazıldığı muhakkaktır. Bunlardan bazılarında zaten kendi imzası vardır. "Ma'arif" başlıklı yazıların gazetenin 32. sayısından sonra kesildiğini görüyoruz. Ne zaman ki Suavî'nin *Kayde'l-Mevcud, Sayde'l-Mefkûd* isimli eserinden bir bölüm Kastamonu'dan getirilerek gazeteye konmuşsa "Ma'arif" başlığı tekrar görülmeye başlamıştır. Ayrıca söz konusu yazılardaki dil ve fikirlerin Suavî'ye ait olduğunu anlamak pek de zor değildir.

Aslında İstanbul *Muhbir*'inde yer alan yazılar arasında en kayda değer olanları "Ma'arif" başlığı altında yazılanlardır. Bunlar arasında medreselerin bozulması ve ıslahı hakkındaki yazılar özel bir önemi haizdir.

Suavî'nin yazılarında eğitim mühim bir yer tutar. Gerek makale yazdığı süreli yayınlarda, gerekse kitaplarında bu konuya hep temas etmiştir.

Medreselerin bozulması ve ıslahı

Muhbir'in 1. sayısındaki "Ma'arif" yazısında ferdin ve cemiyetin saadeti için medeniyetin şart olduğu, medeniyet için ise çalışmanın ve usûlüne göre çalışmak için ilmin yani eğitimin gerekliliği konusu işlenmiştir.[265] 2. sayıda, geçmiş asırlarda eğitim vasıtalarının azlığına ve ilim tahsil etmenin zorluklarına rağmen Homeros gibi şairlerin ve İbni Sina gibi ilim adamlarının yetiştiği belirtilmiştir.[266] 3. sayıda, geçmiş asırlarla kıyaslanmayacak derecede eğitim vasıtalarının artmasına rağmen İbni Sina gibi alimlerin neden yetişmediği sorusu sorulmuştur.[267] Yazar, 3. sayıdaki sorusuna 4. sayıda cevap verir.

263 *Ulûm*, no. 14, s. 802.

264 F.A. Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, cilt I, s. 119, 159.

265 *Muhbir*, no. 1, "Ma'arif", 25 Şa'ban 1283, s. 2-3.

266 *Muhbir*, no. 2, "Ma'arif", Şa'ban 1283, s. 1-2.

267 *Muhbir*, no. 3, "Ma'arif", Şa'ban selh (son gün=29) 1283, s. 1-2.

Bu cevapta "Ta'lim San'atı"nın eksikliğinden söz edilir ki, bu, günümüzdeki Modern Eğitim Bilimi'nin ta kendisidir. Ona göre, "İnsan yine o insandır, ilim vâhiddir ama ta'lim san'attır." Yazıda, bundan sonraki fikirler bu esas etrafında örülmüştür.

"Halka 'okuyunuz' diye teşvik ediyoruz. Ama 'ne okuyalım, nasıl okuyalım, neler okuyalım?' diye bir sual etmiş olsalar buna kâfi ve şâfi bir cevap veremiyoruz. Çünkü, 'usûl-ı medrese üzere okuyunuz' demiş olsak bu türlü okumak ile tahsil en aşağı on beş seneye tevakkuf ediyor. Bu müddet ise elbette herkesin gözüne çok görünür," diyen Suavî, bu sürede tahsil edilen ilmin hakikatte dört beş senede tahsil edilebileceğini söyler ve on beş yıllık eğitime rağmen geçmişte olduğu gibi büyük alimlerin yetişmemesini bir metot meselesi olarak görür:

> Demek olur ki bizi ilimden mahrum koyan sebeplerin başlıcası ta'lim ve ta'allüm usûlünde vukû' bulan kusurdur. İşte bu âciz şu itikaddayım.[268]

Yazar, bu fikrinde yalnız olmadığını, geçmişte birçok âlimin aynı yaraya parmak bastığını söyler. Gazetenin daha sonraki sayılarında medrese ile ilgili tenkitler Saçaklızâde'nin *Tertibü'l-Ulûm* isimli eserinin mukaddimesindeki fikirler etrafında döner.

Saçaklızâde'nin mukaddimesinde, üzerinde durulan ve Suavî'nin de katıldığı ana mesele şudur: Gemişte, medreselerde temel bilimler öğretilirken ve bunlarla ilgili esas metinler okutulurken daha sonra onların yerini lüzumsuz bir yığın teferruat, şerh ve hâşiyeler almıştır. Saçaklızâde'ye göre, şerh ve hâşiyelerin gitgide artması eğitimi daha da zorlaştırmış ve tabiatıyla eğitim süresini uzatmıştır. Dahası işin kolayına gidilmiş birçok faydalı ilim ya tamamen, ya yarı yarıya yahut da büyük nisbette terk edilmiştir.[269]

Suavî'ye göre, şerh ve haşiyelerin ayıklanıp temel ilimlerin tahsil edilmesi halinde 15 yıllık süre 4 yıla indirilebilir.

Tenkit edilen bir diğer konu, medreselerde uygulanan müfredattır. Kâtip, tüccar, asker, şu veya bu sanat dalını seçecek birinin "Emsile"den başlayıp, "Kadı Mir"den icazet alıncaya kadar medreseye devam etmesinin hiçbir pratik faydası ve lüzumu yoktur.[270]

Muhbir'in bir sonraki sayısında, Suavî, "Manavzâde" lâkabıyla hayalî bir medrese mezununu konuşturur. Manavzâde, beş yaşından beri tahsil ettiği ilimlerin kendisine bazı dinî bilgiler kazandırmasının dışında hiçbir faydası olmadığını söyler. Medreseden çıkacak herkes din hocası olmayacağına göre, bir zenaat veya maharete sahip olamayan bu mezun, bunca yıl her birini

268 *Muhbir*, no. 4, "Ma'arif", 3 Ramazan 1283, s. 1.

269 *Muhbir*, no. 5, "Ma'arif", 9 Ramazan 1283, s. 1.

270 *Muhbir*, no. 7, "Ma'arif", 18 Ramazan 1283, s. 1-2.

sathi olarak öğrendiği ilimlerle uğraşıp ömrünü telef ettiğine esef eder, neticede babasının manav dükkânına da dönemez. Bu hayalî veya gerçek medrese mezunu ile yapılan sorulu cevaplı konuşmadan sonra, hem yazar hem de mezun eğitimin ne olduğundan, ne için yapıldığının bilinmediğinden şikâyet ederler. Suavî, tahsil yapan kimselerin baba mesleğini ilmiyle birleştirip "daha düzgün bir yolda yürümek hususunu hatırına bile getirmediğinden" yakınır ve mevcut zihniyeti şöyle tarif eder:

> Kezalik ma'arif birtakım marifetler ki onları öğrenmek, san'at icrası ve imali için olmayıp hazine-i devletten boş yere ma'aşa nâil olmak içindir, itikad olunursa terakki mümkün olmaz.[271]

Suavî, bu görüşleriyle pratik meslek kazandırma ve üretime dönük bir eğitim politikasının gerekliliğinden söz ederken, daha sonraki yazılarında da üzerinde duracağı gibi, mühim bir rahatsızlığa parmak basıyordu.

Medreselerde yıllarca Arapça öğretilir. Nasıl ve ne maksatla?

Muhbir'deki "Arabîye" başlıklı yazıda, on üç ayrı ilim olarak okutulan Arapçanın aslında Fransızların bütün dil kaidelerini "Gramer" adı altında toplamaları gibi tek kitap ve tek ilim halinde birleştirilmesi gerektiği, böylece yıllarca şerh, bab ve hâşiyelerle ömür tüketmenin önüne geçilebileceği görüşü ileri sürülmüştür. Yazar sonunda, bütün zorluklara rağmen gençlere, bir an önce Arapçayı öğrenerek kütüphanelerdeki faydalı eserleri "herkesin anlayacağı Türkçe ile tercüme edip neşr" etmeleri çağrısında bulunur.[272]

Suavî'ye göre medreselerin iyice bozulmasının bir başka sebebi "Ulemâyı Rusûm"dur. Londra *Muhbir*'indeki "Mevt-i Ulemâ" başlıklı yazısında bu uygulamanın medreseyi, dolayısıyla ilim hayatını mahvettiğini belirten yazar şöyle der:

> Ehil ve erbabına itibar etmeyerek ve ceheleyi ve taraftarlarını tarik içine sokarak ilm-i fıkıh ve cedeli öldüren ve bunca hazineler dolusu kitapları mu'attal kılan ve bunca medreseleri yalnız nasara yensura hasr edip harap eden.... vükelâ-yı devlet için artık hiçbir ihtiraz edecek nokta kalmadı.[273]

Vakıfların çoğuna, devletin el koyması medreselerin ve ulemâ'nın maddi bakımdan çökertilmesine yol açmıştır. Medresenin tarihçesiyle başlayan ve Osmanlı'nın bütün eğitim sistemini tahlil eden bir yazısında,[274] Suavî, Mukrizî'ye dayanarak ilk düzenli medresenin Türkler tarafından Nişabur'da kurulduğunu söyler. Aynı yazıda, 1867 yılı Osmanlı Devleti'nin eğitim bütçe-

271 *Muhbir*, no. 8, "Ma'arif", 21 Ramazan 1283, s. 3.

272 *Muhbir*, no. 29, "Arabîye", 28 Şevval 1283, s. 3.

273 *Le Mukhbir*, no. 19, "Mevt-i Ulemâ", 10 Fevrier (Şubat) 1868, s. 4.

274 *Le Mukhbir*, no. 22, 22 Fevrier (Şubat) 1868, s. 1-2.

sinin genel bütçe içerisindeki payının 252'de 1 olmasına karşılık bazı Avrupa devletlerinin eğitime ayırdıkları dilimin çok daha büyük olduğuna dikkat çekilerek eğitime bu derecede az önem veren yöneticiler ve politikalar kınanır. Yazarın ifade ettiğine göre, aynı tarihte, Belçika'nın eğitime ayırdığı pay bütçesinin dörtte biridir.

Suavî eğitimdeki bu korkunç geri kalmışlığı önlemek için iki teklif önerir: Devlet, ya Ermeni ve Rumlara müsaade ettiği gibi Müslümanlara kendi okulunu yapma ve işletme izni verecek, veyahut özel olarak ma'arif vergisi koyup ma'arif bütçesini sefaletten kurtaracaktır.[275]

Ulûm gazetesinde, politik konuların dışındaki makalelerin büyük bir kısmı ya doğrudan veya dolayısıyla eğitimle ilgilidir. *Ulûm*'un 7. sayısında yayınlanan "Ma'arif-i Umûmîye" başlıklı yazıda, Suavî, hem 1869 yılına kadar olan eğitim faaliyetlerinin bir tarihçesini vermiş, hem de alt başlıklar koyarak Osmanlı eğitiminin temel meselelerine temas etmiştir.[276]

Bu makalede, İstanbul ve Londra *Muhbir*'inde medreselerle ilgili olarak ortaya konan eksiklikler ve yanlışlıklar maddeler halinde sıralanmış ve yine maddeler halinde çözümler teklif edilmiştir.[277]

Söz konusu yanlışlık ve noksanlıklara yukarıda temas ettik. Burada Suavî'nin medreseler dolayısıyla ülkenin genel olarak yükseköğretimi için öne sürdüğü ıslahatın esaslarını sıralamakla yetiniyoruz:

1. Meşihat dairesi, mülâzımlıktan Meşihat'a kadar olan ilmiyye kadrolarına yetecek sayıda elemanı yetiştirmek üzere iradeyle kurulmuş medreseleri bırakıp diğerlerini "Mekâtib-i Husûsîyye" açmak isteyen Müslüman şahıs veya cemaatlere devretmelidir. Bu sayede hem "İlmiyye" sınıfı korunmuş olacak, hem de halka birçok hazır okul temin edilecektir.
2. Vakfiyelerinde özellikle tıp, mühendislik vs. ilimlere tahsis edilmesi açıkça belirtilen medreseler (Süleymaniye, Şehzade medreseleri gibi) bu dallarda fen okullarına dönüştürülmek üzere ahâlîye bırakılmalıdır. Böylece medreselerin bir kısmı sadece ilâhiyat tahsil edilen eğitim müesseseleri halinde bırakılacaktır.
3. Medreseler kademelere ayrılmalı ve birinci kademede, Türkçe de programlara alınmalı, geometri, coğrafya, astronomi, tarih ve diğer faydalı fenler okutulmalıdır.
4. İkinci kademede, Arapçayla beraber Farsça da okutulmalıdır. Bu kademede ayrıca meşihatın ara eleman ihtiyacını karşılayacak şahıslar için ayrı bir eğitim verilmelidir.

275 *Le Mukhbir*, no. 22, 22 Fevrier (Şubat) 1868, s. 2.

276 *Ulûm*, no. 7, "Ma'arif-i Umûmiye", s. 390-415.

277 *Ulûm*, no. 7, aynı makale, s. 396.

5. Üçüncü kademede devlet kanunlarının fıkha nasıl uygulanacağı, kelâm ilmini ve felsefeyi tetkik eden bir uzmanlaşma yer alacaktır. Ayrıca şunun için ki, Avrupa fenlerinin girdiği yerde iyi öğrenilmezse dinî duygular zayıflamaktadır. Bu tehlikenin önüne ancak bu konuların incelenip cevaplandırılması ile geçilebilir.
6. Meşihat dairesi bir tercüme ve telif kurulu kurup gerekli kitapları tercüme veya yeniden telif ettirmelidir.
7. Meşihat dairesi, medreselerde okutulacak kitapların basılacağı bir matbaa kurmalıdır.
8. Keza Meşihat dairesi bir yazar kadrosu oluşturarak belirli sürelerle çıkacak bir ulemâ gazetesi yayınlamalıdır.[278]

Diğer taraftan Sarıklı-Fesli kavgasanın yersiz olduğuna inanan Suavî, "Ma'arif-i Umûmîye"nin başlamasından sonra eğitimin "Usûl-i Atika" ve "Usûl-i Cedide" diye ayrılmasını yanlış bulur. Gerekçe şudur: İslâm dini Hıristiyanlık gibi fen ilimlerini reddetmez, bilakis teşvik eder. Nitekim kendisi Filibe'de iken geometri, tabiat bilgisi, astronomi, matematik öğretmiş ve medreselerden akın akın talebeler dersini dinlemeye gelmişlerdir. Ayrıca Derviş Paşa'nın İstanbul'da verdiği Fen derslerine duydukları aşırı ilgi medreselilerin Fen ilimlerine karşı olmadıklarını göstermiştir.[279]

Prof. Akyüz, İstanbul *Muhbir*'inin 1. sayısında on beş ilkokula bedava gazete verileceği ve daha çok okula gazete vermek için hayırsever vatandaşların bağışlarının kabul edileceği şeklindeki haberi, "Ali Suavî, okula gazeteyi sokmakla medreseye karşı da eyleme girişmiş oluyordu,"[280] şeklinde yorumlar.

Bir başka yazısında ise "Medreseyi toplumun ileri gitmesine en büyük engel görüyordu,"[281] der.

Bu düşüncelerin yanlışlığını, yukarıda verdiğimiz özetlerle bizzat Suavî ortaya koymuştur.

Diğer okullar

Suavî, medreselerden başka diğer okulların meseleleriyle de ilgilenmiştir. Ona göre "Maarifin mebdeî sıbyan mektepleridir. Eğer bunlar yoluna girerse, o vakit herkes maarifin ne demek olduğunu ve ne için tahsil olunacağını, ibtidâ-yı neş'etinden anlamaya başlar."[282]

278 *Ulûm*, no. 7, "Ma'arif-i Umûmîye", s. 414-415.

279 *Ulûm*, no. 7, aynı mak. s. 412-413.

280 Prof. Dr. Yahya Akyüz, "Okula Gazete Sokan Öğretmen Ali Suavi Efendi", *Belleten*, 1978, sayı 167, s. 439.

281 Prof. Dr. Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmelere Etkileri*, Ankara, 1978, s. 49.

282 *Muhbir*, no. 8, 21 Ramazan 1283, s. 2.

İstanbul'daki ilkokulların sayısını 1197 (1782) tarihli resmî kaynaklara göre 1.255 olarak veren yazar, 1267'de (1850) bu sayının 396'ya düştüğünü bildirir. Ona göre, bu düşüşün sebebi, yananın yapılmaması, harap olanın bakılmaması ve bazılarının da değişik amaçlarla kullanılmasıdır. Bu gidişi hayra yormayan Suavî, aradaki açığı kapatmak için devleti göreve çağırır.[283]

"Maarif-i Umûmîye" başlıklı yazısında, Rüşdîyeler, İdadîyeler, Mekteb-i Maarifler, Mekteb-i Tıbbîye ve Harbîye hakkındaki görüşlerini açıklayan yazar, bu okulların varlığını, bazı endişeleri olmakla beraber, temelde doğru bulur ve ders kitabı, hoca temini, müfredat gibi meseleler üzerinde durur.[284]

Bir başka husus da şudur:

Hıristiyanların cemaat olarak kurup işlettikleri okulların üzerinde devletin kontrolü yoktur. Ülkeye zararlı olacak fikirlerin tohumları bu okullarda atılmaktadır.[285]

"İstanbul'da Hıristiyan Mektepleri" başlıklı yazısında, Osmanlı Hıristiyanlarının Avrupa fenlerinin öğretildiği modern okullar açmalarını olumlu bir gelişme olarak değerlendiren yazar, 1283 Şevval'inde hazırlanmış bir istatistiğe dayanarak, İstanbul'da Hıristiyanlara ait 20 modern okul bulunduğunu ve burada 3.130 öğrencinin okuduğunu tesbit etmiş ve bu okulların isim, adres, müfredat ve diğer özelliklerini gösteren bir tablo yayınlamıştır.

Yazının tonu ve üslubu aslında bu yüksek eğitim seviyesinin Müslümanlara bir örnek olmak gayesi güttüğünü göstermektedir. Yazının sonunda devletin Müslüman ahâliye de kendi okullarını kurup idare etme hakkını vermesi istenir.[286]

"Ermenilerde Ulûm ve Maarif" başlıklı yazısında ise, Suavî, Ermenilerin özellikle fen bilimlerinde kaydettikleri mesafeyi ve 1866'da sadece İstanbul'da 16 gazeteye sahip olduklarını bildirerek yine İstanbul'da sadece 8 Türk gazetesinin bulunmasına teessüf eder:

> Yazık İstanbul'un hey'et-i cemiyetine ki ulûm ve maarifte dahi ittihad-ı milel ü akvâm olmayıp her kavim kendi lisanını ve tarik-i mahsûsunu tutmuş terakki ediyor. Elbet bir gün olacak ki çalışan milletlerden fakat biri ileri geçecek.
>
> Şu yazdığım bendden islâm kardeşlerimizin dahi büyük ve mühim hisse alacaklarını me'mûl ederim.[287]

283 *Ulûm*, no. 7, "Ma'arif-i Umûmîye", s. 391-401.

284 *A.g.e.*, s. 404-411.

285 *A.g.e.*, s. 397-398.

286 *Ulûm*, no. 5, s. 287-292.

287 *Ulûm*, no. 22, s. 1313.

Fen bilimleri

Suavî, Avrupa'ya gitmeden önce *Muhbir*'de yazdığı bazı yazılarda fen bilimlerinin "Cüziyyat" kabul edilerek medreselerden kısmen veya tamamen kaldırılmasını tenkit etmiştir.[288]

Önce *El-Cevaib* gazetesinde yayınlanan, daha sonra tercüme edilerek *Muhbir*'e de konan bir yazısında,[289] Suavî, ilimleri bedenle ve ruhla ilgili ilimler olarak ikiye ayırır. İnsanın maddî ihtiyaçları sağlık, yeme-içme, barınma ve savunmadır. Bu ihtiyaçları tıp, siyaset ve sanayi ilimleri karşılar.

Bu itibarla "Dinin nizamı, dünyanın nizamıyladır,"[290] diyen Suavî, din ilimleriyle yetinilmeyip fen ilimlerinin de mutlaka tahsil edilmesi gerektiği inancındadır.

İstanbul *Muhbir*'indeki "Lüzumu Olan İlimler"[291] başlıklı makalede, matematik, geometri, coğrafya ve tarih gibi ilimlerin herkes tarafından bilinmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Aynı yazıda bir devletin yaşaması için şu ilimlere ihtiyaç olduğu beyan edilmiştir:

1- Tedbir-i mülk (ekonomi), 2- Tedbir-i Asker (savunma), 3- Fenn-i Derya (Denizcilik), 4- Fenn-i Miyah (Hidrografi), 5- Cerr-i Eskal (Taşımacılık), 6- Fenn-i Sefaret (Diplomasi), 7- Hendese-i Askeriyye (askerî geometri), 8- Topçuluk, 9- Sebk-i Ma'adin (Metalürji), 10- Kimya, 11- Fenn-i Tıp, 12- Felahât (Tarım), 13- Tarih-i Tabiiyyat (Biyoloji), 14- Kitabet (Matbaacılık), 15- Tercüme.

Ulûm gazetesinde o tarihte Osmanlı ülkesinde belki de hiç bilinmeyen birçok ilmî ve teknolojik gelişmeye dair yazılar yer almıştır. Aşağıdaki liste Batı'nın bu sahadaki üstünlüğü kadar Osmanlı'nın zaafını gösteren bir tablodur. Ayrıca bu tablo Suavî'nin ilmî tecessüsünün nerelere kadar vardırdığını, kendine göre nasıl bir "èrudition"a sahip olduğunu, "medeniyetçilik"ten ne anladığını çok güzel gösterir. Tanzimat aydınının ilim ve eğitim sahasındaki "eclectism"ini o devirde Münif Paşa ile beraber en iyi temsil eden Ali Suavî'dir. Ve adı üzerinde *Ulûm* bir nevi "mecmua-i fünûn"dur.

---

288 *Muhbir*, no. 8, 21 Ramazan 1283, s. 2.

289 *Muhbir*, no. 25, 23 Şevval 1283, s. 1-4.

290 *Muhbir*, no. 25, 23 Şevval 1283, s. 3.

291 *Muhbir*, no. 28, 27 Şevval 1283, s. 2.

Ulûm Gazetesinde Yer Alan Fen Bilimleri İle İlgili Yazılar

Yazının başlığı	Yayınlandığı sayı	Sayfa
Kuvve-i Mıknatisiyye	2	41-78
İlm-i Hesap	4	183-226
Kevâkıb-ı Seyyâre	7	416-419
Hesabü't-Tamam ve't-Tefâzül	8	466
Sıklet-i Kürre-i Hava	8	467
Tahte'l-süle Hararet	8	468
İlm-i Tabaka-i Arz	8	470-471
Hey'et	11	654-662
İlm-i Teşrih	12	733-734
Yeni Mürekkeb	13	745-746
Keşfiyat Der Sâl-ı Sabık	13	747
Seyyârât-ı Cedîde	13	748
Gökten Düşen Taş	13	752
Şemste Su Buharı ve Sirob'un Rasat Dürbünü	13	754-760
İlm-i Mekanik	13	761
Bizar-Uzaktan Resim Alan	13	762
Hava Arabası	13	769
Süveyş Cedvelinde Elektrik Lâmbaları	14	821
Telgraf Pillerinin İkmâli	16	952
Neft İle Gemi Yürütme (Diesel Motor)	16	953
Londra'da Musahhar Balon	19	1164-1168
Der Tarih-i Mevâlid	21	1279-1283
Kamere Seyahat	23	1339-1340

Fıkıhta arzın küreviyâtı

İslâm dini ile bilimin çatışmadığı fikrinde olan Suavî,[292] bilimi dine aykırı zannedenlere adeta acır. Dünyada gazeteciliğin çeşitli ülkelerdeki durumunu inceleyen "Jurnal" başlıklı yazısında, sözü Fas'a getirerek "Gafil Fas, coğrafya okutmak isteyen hocayı beş sene müddetle içerilere nefy etti,"[293] der.

Felsefe

Ali Suavî, başta *Ulûm*'da tefrika halinde çıkan "Tarih-i Efkâr" olmak üzere bazı yazılarında felsefî konuları da ele almıştır. Daha 1863 yılında Giyotiyos'un Ahlâka dair olan bir eserini tercüme etmesi onun daha Avrupa'ya gitmeden felsefe ile ilgilendiğini göstermektedir.

Hilmi Ziya Ülken'in ifadesiyle: "Suavî Ulûm'da 'Tarih-i Efkâr' başlığı altında ilk defa felsefe tarihi bilgisi veriyor. Münif Paşa'nın 'Hikemîyât'ından çok

292 *Ulûm*, no. 7, s. 412.

293 *Ulûm*, no. 15, "Jurnal", s. 885.

zengin ve sağlam bilgiye dayanan bu yazılarda, Sokrat'a kadar Yunan filozoflarını etraflı olarak anlatıyor."[294]

Suavî daha *Ulûm*'un çıkışında, *Hürriyet* gazetesinin 70. sayısı içerisinde dağıttırdığı el ilanında gazetenin aslî hedeflerinden biri olarak "redd-i felsefiyât-ı bâtıla"dan bahsediyordu. "Tarih-i Efkâr" bir bakıma bu düşünceden doğmuştur. Ancak bu eserde sadece "redd-i felsefiyat-ı bâtıla" değil, ciddi bir felsefe tarihi araştırması vardır. Bu eserin en dikkate değer taraflarından biri Suavî'nin Batılı felsefî kavramlara Osmanlı Türkçesinde bulduğu karşılıklardır. İleride yapılacak bir araştırma, Türkçe felsefe terminolojisinin Ali Suavî'ye neler borçlu olduğunu gösterecektir.

Yazar "Tarih-i Efkâr"a başlarken bu teşebbüsünün amacını şöyle ifade eder:

> Tenbihe sezâ bir mesele de şudur ki Felsefiyatın arazî ve tahmini olan esasları İslâm ulemasının nazarları değmekle münhadim olmuştur ve bu inhidam hâlâ Memalik-i Garbiyye'de layıkıyla mesmu' olmamıştır.[295]

Ali Suavî'nin felsefî sistemler içinde, üzerinde en çok durduğu ve özel başlık altında incelediği akide "materyalizm"dir.

Materyalizm

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Suavî, medrese eğitiminin üç kademede yapılmasını teklif ediyor ve üçüncü kademede, kelâm derslerinde felsefi "incelikler"in İslâmî görüşle ele alınıp incelenmesini, böylelikle Batı'dan gelecek bilimlerin sebep olacağı "dalâlet"lerin önüne geçilebileceğini söylüyordu:

> Üçüncü derece medâriste, kavânîn-i devletin fıkha tatbiki ve ilm-i kelâm yani Ulûm-ı hikemiyyenin tedkiki gibi dekaik bulunması. Çünkü, "inne lil-ilmi tuğyanen" hadis-i şerifi mâsadakınca şu Avrupa ulûmu denilen şeyin girdiği yerde elbette bir tuğyanı olacak. Bu tuğyan ise bahs ve tedkikten başka hâil ile red olunmak mümkün olmayacak.[296]

Bu tuğyanın başında "Materyalizm"den kaynaklanan sapmalar vardır. Bazı Batılı bilim adamlarının materyalist düşüncelerini bilim maskesi altında sunmalarını Suavî, bizzat bilimin kendisine aykırı bulur:

"Demek isterim ki ehl-i his materyalistler kavil ve iddialarını ilim namına isnad ederler. 'İlim, vacibü'l-vücûdu inkâr ediyor' derler, 'ilim ruhu inkâr et-

294 *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Istanbul, 1979, s. 85.

295 *Ulûm*, no. 3, s. 106.

296 *Ulûm*, no. 7, "Ma'arif-i Umûmiye", s. 415.

ti' derler, 'ilim ahireti tezyif eyledi' derler,"[297] diyen yazar, Botanik, Jeoloji, Astronomi, Matematik ve Antropoloji bilimlerinin uğraştıkları alanları izah ettikten sonra bunların ilâhiyatı reddetmek gibi bir özelliğe sahip olmadıklarını ispatlamaya çalışır.

İddialarına, meşhur Fransız Astronomu Mösyö Camble'ın ilmin sadece arayıcı olduğu, ilâhiyatı inkâr veya isbatla uğraşmadığı yolundaki görüşlerini delil olarak verir. Mösyö Camble'ın *Dieu dans la Nature* isimli kitabında varılan sonuçları Suavî, Allah'ın sanatındaki güzelliğin tabiatta her yerde ve her eserde kendini gösterdiğine delil olarak zikreder.

> Fransız yazar Camble geçen sene yazdığı kitapta (Dieu Dans la Nature) dediği gibi hüsn-i sâni-i yezdân pek açık nümâyan olup âsârda görülen nizam "ve huvellezi ahsenu ve atkenu külli şey"[298] dedirtiyor.[299]

"Materyalizm" başlıklı makalesinde materyalizmin geniş bir tenkidini yapan Suavî, kendisini "Tabiiyyûn"a karşı "İlâhiyyûn"dan biri olarak bu felsefeye karşı ilân eder."[300]

Materyalizmi hem İslâmî ilimlerle, hem de karşı olan Batlı bilim adamlarının ileri sürdükleri düşüncelerle çürütmeye çalışan yazar, bu makalesinde, en çok Fransız Fizyolog Claude Bernard'ın *Introduction à la Medicine Expérimentale* isimli eserinden yararlanmıştır. Bernard, eserinde bilimin ancak neyin, neyle, nasıl ilgili olduğunu tesbit edebileceğini, eşyanın mahiyetinin, varlık gerçeğinin daima bilime meçhul kalacağını söylemiştir.[301]

Ulûm'un 7. sayısındaki Gazalî bahsinde Buchner'in materyalist fikirlerine körü körüne kapılanlar için:

"Ukûl-ı sefîhe erbâbı biçareler, bürhandan mürhandan haberdar olmayıp doktor bunu ispat etti vehmederek taklîden gâvur olur gider,"[302] der.

"Materyalist" makalesinde "Şimdi Fransa'daki ehl-i hissin peygamberi Buchner'dir," diyen Suavî, onun *Natur und Geist* isimli, zamanında hayli şöhret bulmuş kitabını tenkit eder.[303]

Gariptir ki Buchner'e hayran olan ve onun adı geçen eserini Türkçeye tercüme eden Abdullah Cevdet aynı zamanda Suavî'nin de hayranı idi.[304]

Ulûm'da tenkid edilen bir diğer materyalist bilim adamı Doktor Dozy'dir. Biyolojik materyalizmin savunucularından olan Doktor Dozy'nin evrim te-

297 *Ulûm*, no. 17, "Materyalist", s. 1012.

298 Bu bütün dünyanın gerçekten hayrette kaldığı bir hükümdür.

299 *Ulûm*, no. 8, s. 470.

300 *Ulûm*, no. 17, "Materyalist", s. 1019.

301 *Ulûm*, no. 17, "Materyalist", s. 1018-1019.

302 *Ulûm*, no. 7, s. 353.

303 *Ulûm*, no. 17, "Materyalist", s. 1009.

304 Şükrü Hanioğlu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Istanbul, 1981, s. 13-14.

meline dayandırılmış inkârcı fikirlerini tahlil eden Suavî şöyle der: "Doktor Dozy bu kitabı yazıp silsile-i hayvanâta dair böyle hikmetler savurmasıyla ne demek ister, Allah vücudunu inkâr etmek zu'm eder." Doktorun, hayatın başlaması, canlıların yaratılması ile ilgili fikirlerine de değinen yazar, onun bütün varlığa Allah'ın değil, bir anlık enerjinin hayat verdiği iddiasıyla alay eder: "Doktor hayy imiş, onu ihyâ eden kendi zâtında hayy değilmiş... Doktor âkıl imiş, ama ona akıl veren gayr-i âkıl bir seyyâl imiş."[305]

Aynı makalede bilimi dinsizliğe götüren bir yol olarak görenler için varılan hüküm şudur: "Medeniyeti hedm edecek birinci düşman mutlaka şu dinsizlerin cehl ve küfrüdür."[306]

Avrupa'ya ilim tahsil etmeye gidenlerin bu konularda dikkatli olmaları gerektiğini söyleyen Suavî şöyle der:

> Her kim Avrupa ulûmu, rûhaniyatı inkâr ediyor derse mutlaka yalancıdır, câhildir. Hendese Allah bahsine karışmaz ki ondan inkâr ya isbat çıksın.
>
> Türk'ten, Arap'tan, Acem'den, Ermeni'den, Rum'dan, Yahud'dan filândan Avrupa'ya tahsil için gelenler hesap okusunlar, hendese okusunlar, fakat mühendis olsunlar; tıp okusunlar, fakat tabib olsunlar ve hâkezâ... Yoksa mevzu'u mahsûlâttan ibaret olan ulûm-ı tecrûbîyye ile ilâhiyat bahsine girişmek ve memleketinde mevcûd ruhânîyât itikadına karşı bir takım hayâlât ve hezeyanât ile avdet etmek pek abestir.[307]

Nasreddin Şah isimli risalesinde, bu hataya düşen İranlı gençlerin Şah tarafından geri çağrıldığını söyleyen Suavî, "Jön Türkler ve Genç İranlılar" dediği bu öğrencilerden: "Bu zavallı gençler, henüz hipotez ile ilim arasında ayırım yapacak kadar tahsil görmeden Avrupa'ya gelmişlerdi. Bu güne kadar ülkelerine faydalı olamadan sefil bir hayat sürdüler,"[308] diye bahseder. İlim ile hipotez arasıdaki farkı bilmeden, önce kendi ülkelerinde iyi bir eğitim görmeden Avrupa'ya gittikleri için "bilim hüküm verir, bilim tasdik eder, bilim reddeder"[309] gibi bir sapkınlığa düşen bu gençlerin akıbeti hakkında "modern ilmin acı rüzgârları esip onları dağıttı,"[310] cümlesini yazar. Bununla beraber İslâm dünyasında, Avrupa'ya öğrenci olarak gidip hakiki ilmi öğrenen, sapmayan, az da olsa, gençler vardır. Mesela başını Şeyh Rifat'ın çektiği bir grup Mısırlı öğrenci bunlardandır. Onlar önceden hazırlıklı oldukları için Avrupa'da ne ilmî ne de dinî dalâlete düşmüşlerdir:

---

305 *Ulûm*, no. 18, "Der Tarih-i Mevâlid", s. 1165-1167.

306 *A.g.e.*, s. 1169.

307 *Ulûm*, no. 17, "Materyalist", s. 1020.

308 *Nasreddin Chah D'Iran*, Paris, 1873, s. 7.

309 *A.g.e.*, s. 7.

310 *A.g.e.*, s. 7.

Ülkelerinden esasen âlim olarak çıktılar ve Avrupa'da ilmin kemal derecelerini aradılar.[311]

Bir taraftan gençleri Avrupa fenlerini öğrenmeye teşvik eden Suavî, diğer taraftan, onları her fırsatta materyalist düşünceye karşı uyarır: "Fransızların büyük şehirlerinde ilahiyat hemen hemen kalmamış, münkirullah dehrîlerle dolmuş; bu dehrîler eşyayı tesadüfe ve tabiata isnad eder oldukları halde gazete yazıp "liberté"den bahs ederler,"[312] diyor.

Onun materyalizme karşı savunduğu en kuvvetli fikir, Gazalî'nin felsefe karşısındaki tavrıdır: "Gazalî mesleğinden ders alanlar bin Buchner, bin Houlbach'ın binlerce farazîyâtını sarrâf-ı nâkd gibi seçer, temyiz eder."[313]

1873'te Paris'te yayınladığı *Preuve de L'Existance de Dieu* (*Allah'ın Varlığını İspat*) isimli eseri, Suavî materyalizmin yayılmasına karşı duyduğu endişeyle yazmış olmalıdır.

Ekonomik fikirleri

Terakki (kalkınma) fikri

Suavî'de "Terakki" kavramı önce manevî kalkınma manasındadır. Hatta ona göre iktisadî kalkınmanın bile temeli odur. Bunun içindir ki, fen ilimleri ile manevî ilimlerin bir arada okutulması gerektiğine inanan Ali Suavî, manevî değerlerden boşalmış bir devletin maddeten güçlü olsa bile, yıkıma uğrayacağını söyler. Hatta bu maksatla *Müslümanlık Terakkiye Mani Değildir* isimli bir risale yazdığını ve yakında basılacağını ilân eder.[314]

Aynı gazetenin elimizde olmayan 30. sayısından *Public Opinion*'un "Mohammeedanism not Opposed to Civilization"[315] (Müslümanlık Medeniyete (Kalkınmaya) Mani Değildir) başlığıyla tercüme ettiği bir makalesine, Suavî Allah'a inandığı ve İslâm dinine mensup olduğu için binlerce hamd ve senâlar ederek başlar. Ardından daha 8. asırda İslâm medeniyetinin ulaştığı seviyenin sonucu olarak İspanya'da Tagus nehrinden Hindistan'ın Ganj nehrine kadar uzanan İslâm fetihlerini över.

Yazar, Endülüs medeniyetini uzun uzadıya tanıttıktan sonra, İslâmiyetin ilk asırlardan beri Müslümanların Kurtuba, Gırnata, Mısır, Şam, Bağdat, Basra, İsfahan ve Semerkand'ı sanat ve bilim merkezleri haline getirdiklerini ve Avrupa'ya bu konuda örnek olduklarını söyler. O'na göre, ilk defa Fransız dinî lide-

311 *A.g.e.*, s. 7.

312 *Ulûm*, no. 18, "Demokrasi", s. 1081. Ayrıca bkz. *Muvakkaten*, no. 1, s. 11, 15-16.

313 *Ulûm*, no. 6, "Hülâsatü'l-Muhakeme Beyne'l-Gazalî ve'l-Felâsife", s. 353.

314 *Le Mukhbir*, no. 1, "Türkistan", 31 Aout (Ağustos) 1867, s. 4.

315 *Public Opinion*, no. 231, 18 April 1867, s. 399-400.

ri II. Sylvester Endülüs'e bilim öğrenmeye giderek Avrupa Hıristiyanlarına bilimin kapısını açmıştır. Yine ilk defa Endülüs'te kâğıt modern tarzda üretilerek kitapların yayılması sağlanmış, dünyanın ilk üniversitesi Endülüs'te kurulmuş, burada Logaritmik Aritmetik dersleri okutulmuştur. Avrupa'ya pusula ve barutun kullanılmasını öğretenler de Endülüs Müslümanlarıdır.

"Müslümanlar daha o günlerde modern tıbba ulaşma yolunda idiler. Onlar birçok ülke insanı ile münasebetlerini sürdürdükleri halde karakterlerini yitirmediler. Aksine fethettikleri topraklarda insanlara sanat ve bilim öğrettiler. Onlar ticaret ve üretimde öyle bir noktaya ulaşmışlardı ki insaflı Avrupalılar, bulundukları noktayı onlara borçlu olduklarını itiraf ediyorlar,"[316] diyen Suavî, Fransız Eğitim Bakanı ile bazı Fransız bilim adamlarının aynı konudaki itiraflarını nakleder.

Suavî, Müslümanların bu durumuna mukabil aynı dönemde Avrupa'nın cehalet karanlığı içerisinde yüzdüğünü, ipek ve ipek ürünleri, deri ve deri ürünleri ile daha birçok malı almak için Avrupalıların Kurtuba'ya gittiklerini söyler. Ancak bu gerçek, bu yüksek ilim ve medeniyet daha sonra durmuştur. Avrupalılar Endülüs'ten ve diğer Müslümanlardan öğrendiklerini çok iyi kavrayıp geliştirmişler ve denge gittikçe Müslümanların aleyhine değişmiştir. Zenaat, sanayi, ticaret ve üretim onların ellerine geçmiş, onlar bu avantajlarını kullanarak Müslümanlara hâkim olmaya başlamışlardır.

Yazısının devamında, İslâm âleminin gerilemesini zenaat ve bilimin terk edilmesiyle izah eden Suavî, bunun sebeplerini bir mantık zinciri kurarak açıklar. Buna göre:

- Refah sanattan gelir (burada sanat sanayi, teknoloji anlamındadır).
- Sanat bilimle elde edilir.
- Bilim arama ve öğrenim ile elde edilir.
- Öğrenme ve araştırma güven ortamında olur.
- Ümit ve güveni iyi idare sağlar.
- İyi idare devletin âdil olmasıyla mümkündür.
- Adalet kanuna, şeriate bağlı kalınarak sağlanır.
- Kanuna saygı, yönetim mekanizmalarının kendi sorumluluklarını bilmesi demektir.
- Yönetime sorumluluğunu hatırlatan şey ise halkın kendi meşru haklarına sahip çıkmasıdır.

Suavî'nin kanaatince, bu zincirin kopmasıyla İslâm âlemi geri kalmıştır. Öyle ki ellerinde bulunan ham maddeleri Avrupalılara yok fiyatına satarak onların ürettiklerini birkaç katına fiyatla satın almak zorunda kalmışlardır.

316 *Public Opinion*, no. 231, 18 April 1867, s. 399.

Suavî, makalesinin sonunda, Müslümanların hamiyet ve gayret duygularına hitap eder. Müslümanlar elbirliğiyle çalışıp eskiden sahip oldukları mevkiye tekrar gelmelidir.[317]

Suavî, söz terakkiden açıldıkça, Hıristiyanlığın terakkiye engel, İslâmiyetin ise taraftar ve teşvikçi olduğunu belirtir.

Papa ile İslâm halifesi arasında benzerlikler kuran bazı Fransız gazetecilerin İslâm dinini kalkınmaya engel görmelerine karşılık "işte bu haksızlıktır. Zira bu ikisinin beyninde terakkiye mümâna'at ve istidatça çok fark vardır...

Yahu! terakki dediğiniz nedir? Bir kere gelmiş geçmiş Müslümanlara bakalım ve millet-i İslâmiyye'nin su'ûd eylemiş olduğu evc-i terakkîye nazar eyleyelim..." diyerek tarih boyunca Müslümanların medeniyete katkılarını sıralar. Avrupa'da birçok kralın imzasını atmasını bile beceremediği, okuma yazmanın papazlara has bir imtiyaz olduğu çağlarda Müslümanların tıp, hendese, tabiat bilimleri gibi ilimlerin öğretildiği müstakil medreselere sahip olduklarını söyler.[318]

Ancak meselenin bir başka yönü vardır.

İngiltere'de teleferik icadını konu alan bir yazısının sonunda "Frenkler havada araba yapıyorlar, Âli Paşa'nın elinde öğendre öküz arabası ile terakki ilân ediyor,"[319] diyen Suavî bir taraftan Âli Paşa'ya çatarken, diğer taraftan müsbet ilim ve teknolojyi yakalamadan kalkınmanın mümkün olamayacağı fikrini tekrarlıyordu. Gerçekten de daha o devirde Doğu ile Batı arasındaki fark, kağnı ile teleferik arasındaki fark kadar muazzamdı.

Dahası var: Suavî matbaanın ülkeye geç gelişini daima tenkit etmiştir. Ancak o, gerek istanbul'da, gerekse Mısır'da basılan çeşitli eserlerin tanıtımını yapar ve basılan kitap sayısını kalkınmanın bir ölçüsü kabul eder.[320]

İslâm âleminde fen bilimlerinin kısmen veya tamamen terk edilmesinden sonra sanat ve ticaretin de yok olduğu, kaynakların kullanılmadığı ve tarımın Hz. Adem usulünce yapılmaya devam edildiği fikrinde bulunan Suavî, kalkınma modelinde Avrupa'ya bağlı kalmadan yana değildir. Onun için Reşid Paşa'ya kadar başarılı yöneticilerin gayretiyle, Reşid Paşa'dan sonra ise Avrupalıların tesiriyle yürütülen ıslahat programlarının ve kalkınma hamlelerinin ikisine de karşıdır. Ona göre kalkınma milletin içinden, milletçe topyekûn ve kendine has olmalıdır.

> Burada bir mühim söz ilâve ederek hatm-ı makal edelim. O şu ki Reşid Paşa'dan akdem icrâ olunagelen ıslahat başta olan fâzıl zatların mücerret hikmet

317 *A.g.e.*, s. 400.

318 *Le Mukhbir*, no. 13, 21 Septembre (Eylül) 1867, s. 1.

319 *Ulûm*, no. 8, s. 458-460.

320 *Ulûm*, no. 9, s. 530-534, 549; *Ulûm*, no. 15, s. 873-875.

ve faziletleri sayesinde idi. Reşid Paşa'dan sonra bugüne dek vuku'a gelen ıslahat Avrupa hükûmetlerinin te'sir-i nüfuzuyla olmuş ve olmakda. Lâkin bugünkü Ümmet-i Osmaniyye ne eskisi gibi yalnız bir kafanın faziletiyle ve ne de Avrupa'nın nüfuzuyla ilerlemek istemez. Ancak kendi hey'et-i mecmûasının kuvvetiyle dahilden terakki etmek istiyor.[321]

Sanat ve ticaretin terk edilmesi

Ulûm'un 12. sayısındaki "Sanayi' Der Memâlik-i Osmanîye"[322] makalesinde Osmanlı ülkesinde sanatın ve üreticiliğin yerini devlet memurluğu ve tüketiciliğe terk etmesi hakkında geniş bir tesbit ve tahlil vardır.

Bizzat peygamberler ve İslâm büyükleri birer sanat kolunda çalışarak insanlığa hizmet etmiş, örnek olmuşlardır. Ancak zamanla insanlar devlet kapılarına çöreklenip sanat ve ticareti bir kenara itmişlerdir. Özelllikle Osmanlı Devleti'nde durum budur. Devlet kapısı adeta bir ideal olmuştur:

> Evet şimdi İstanbul İslâmında san'attan istinkâf görülüyor. Şu derecede ki pek fakir ve meskenete düşmüş birine nasihat olarak bir san'at tarif edilse, o san'ata teşebbüsü kendisine münasip görmez, düzce âr eder. Bu âr muktezâyı islâmiyetten yahut bazılarının zu'mu gibi minel-kadîm politikaca hâkimiyet icabından neş'et etmeyip yakın vakitte diğer sebeplerden zuhûra gelmiştir. Bu sebeplerin halli ise müşkilâttan değildir. Şöyle ki Reşid Paşa idaresi, İstanbul ahâlîsini hazine-yi devlete ağız açacak bir halete koymuştur. Hele o rütbeler ve nişanlar bezli, çok kimsenin sanayi'den istinkâfına bâis olmuştur. Herifin bir kapıcıbaşılık ya bir diğer rütbe alınca yahud bir nişan takınca nefsini erbâb-ı hükûmetten addedip, eğer kitâbeti var ise bir daha pirinç tüccarına yazıcılık etmeğe, ya arzuhalciliğe tenezzül etmez ve dülger ise sinesindeki nişan ile icrâ-yı san'attan ar eder, ve hakeza...
>
> Hele o aklâm ve mecâlisin kesreti pek çok esnafın zürriyetini hademe-i hükûmet etmiştir. Türk'de öteden beri "bir paşa bir maşa" darb-ı meseli zebanzed idi. Şimdi Türkçe "paşa, çok yaşa" demektedir. Ya ağalık, ya paşalık mesleği. Ma'a-zallah...
>
> Merhumdan sonra Âli Paşa idaresi o yolda idareyi daha tevsi' ve hazineye ağız açanları teksir eylemiştir. Bundan yirmi otuz sene akdem "zaleme kapısına ayak basmak günahtır" diyen Müslümanlar şimdi beşikteki çocuklarına "kâtip olur maşallah, paşa olur inşallah" diye dua etmekdeler. Artık İstanbul ahlâkı bir raddeye tenezzül etmiştir ki ahâlîde erbâb-ı hükûmete takarrübten başka efkâr yoktur. Çünkü bu tarîkle geçinebilirler. Hani o batn-ı sâ-

321 *İttihad Terakki*, no. 1, 15 Mayıs 1869, s. 3.

322 *Ulûm*, no. 12, s. 727-732.

bıkda sadrazamlara dayatan Trabzonlu Hacı Ahmed Ağa gibi otuz kırk gemi sahibi tüccarlar, hani o mezâlime itiraz ile kıyam eden, daha doğrusu esnâfın hukuk-ı mahsûsa ve imtiyâzât-ı muhikkasını mezâlimden vikâyeye müttefik olan esnaf kâhyaları ve yiğit başıları.

Bu tenbih ettiğimiz nazarla İstanbul'a bakan öyle görecektir ki idare-i meşrûha eseri olarak İslâmın hazineye ağız açtığından beri memleketçe muhtaç olunan sanâyi ve esnâflık Hıristiyan eline geçmiş ise de çend seneden beri onlar için dahi hazineye medhal açılıvermiş olduğundan şimdilerde bu açılan meskenet Hıristiyanlara dahi müstevli olmuştur. Onlar dahi erbâb-ı hükümete çatmak ve hazineden doyunmağa, ağız açmak mesleğine girmeğe başlamışlardır. İşte bu gidişten bir doğru hesap yaptığımız halde bugün elde kalmış olan manavlık, bakkallık daha bir batın daha geçer geçmez ecnebîler ellerine geçecektir. Zira yerliler hep Efendi, Bey, Ağa olacak (Acîb terakki). Avrupa, masnûâtını âlât vasıtasıyla ucuz çıkardığından ve adetçe zerafet başka biçimlere girdiğinden, husûsân nakl-i eşyada suhûlet vesâitini tedarik eylediğinden diğer kıt'alara nisbetle ilerledi. Lâkin Osmanlılar acaba eski halinde mi kaldı?..[323]

Bu soruya verilen cevap "hayır"dır. Eski halinde kalmayan Osmanlı ilerlememiş, aksine gerilemiştir. İşkodra'dan Bağdat'a kadar büyük merkezlerde bulunan ipekçilik, attarcılık, kadifecilik, dericilik, kuyumculuk, seramikçilik, basmacılık, yarmacılık, aynacılık, halıcılık, ipek boyacılığı gibi tezgâh zenaatlarının 19. asrın başından 1869'a kadarki gerileyişlerini hatta yüzde yetmiş, seksen oranında ortadan kalkışlarını yer, meslek adı ve sayı vererek listeleyen Suavî'ye göre varılan sonuç şudur:

> Öyle ise Avrupa terakki etmiş kaziyyesi doğru olup, biz eski halde kalmışız kaziyyesi doğru değildir. Yahu biz tenezzül ve te'ehhür etmişiz, te'ehhür...[324]

"Memalik-i Osmaniye'de Ticaret" başlıklı yazıda, Osmanlı ülkesinde özellikle Müslümanların ticaretle uğraşmadıkları, bu kârlı kazanç yolunu ya yerli Hıristiyan ve Yahudilere, yahut da Avrupalı tüccarlara kaptırdıkları belirtilmiştir.

Türkiye'de devletin kendi vatandaşlarına getirdiği ticarî zorluklarla Avrupalılara tanıdığı kolaylıklara temas eden Suavî, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa'ya 1266 (1849) yılında ihraç ettiği malların bir dökümünü yaparak, bu malların büyük bir kısmının ham madde olduğunu, orada işlendikten sonra fahiş fiyatlarla ülkeye döndüğünü izah eder.

Aynı yazıda Gazalî'den san'at ve ticarete dair bir metni tercüme eden yazar, altına şu değerlendirmeyi ilâve etmiştir:

---

323 *Ulûm*, no. 12, s. 728-729.

324 *Ulûm*, no. 12, s. 732.

> Sûphanallah, şimdi Avrupa'da sanayi'i tarif ve taksim eden kitaplar dahi tıpkı Gazalî gibi yazıyorlar. Şu kadar ki ben İmam Gazalî'den tercüme ettiğim için "Suavî sekiz yüz yıllık eski şeyler yazıyor" diyeceklerdir. Eğer Môsyô Louis Fighier böyle diyor diye yazmış olsaydım "Suavî ulûm deryasına dalmış" diyeceklerdi.[325]

Suavî Paris'te yayınladığı *1288 (1871)* Salnâmesi'nde sanayi'in gerileme sebeplerini kendini yenilememesi, yüksek ücretli el emeğinin maliyete getirdiği yük ve ihracat vergisinin ağır olmasına bağlar.[326] Aynı salnâmenin "Ticaret" bahsinde ise "Ticaret-i hariciye hemen bütün bütün eyadi-yi ecnebiyyede gibidir,"[327] denir. 1288 ve 1290 Salnâmeleri'nde o günkü Türkiye'nin zirâî, ticarî, sınaî vs. durumu ile ilgili geniş istatistikî bilgiler verilmiştir.

Kaynakların kullanılmaması

Gerek *Muhbir*'lerde, gerek *Ulûm*'da ve gerekse 1288, 1290 Salnâmeleri'nde Türkiye'nin yer üstü ve yer altı zenginliklerine dikkat çekilmiş ve bu zenginliklerin gereği şekilde değerlendirilmemiş olması büyük bir israf olarak değerlendirilmiştir.

Ulûm'un 1. sayısındaki "Türkiye'de Ma'adin,"[328] 12. sayıdaki "Memâlik-i Osmaniyye'de Pamuk Hâsılâtı"[329] makaleleri, iyi değerlendirilmeyen madenciliğin ve ziraî alandaki kaynak israfının tahlilidir.

Suavî'nin, Urquhart'ın *Türkiye ve Kaynakları* isimli kitabından aldığı "bir memleket ki onda menâbi'-i servet kapanmış değil, hâlâ açılmamış. O memleket kocamış değil, daha civan ve tazedir,"[330] fikrini her fırsatta kullandığına yukarıda işaret etmiştik.

Ayrıca salnâmelerinde, bu fikre bağlı olarak Türkiye'nin âtıl kaynak potansiyelinden örnekler verilmiştir.

İsraf ve devlet borçları

Bir taraftan mevcut kaynaklar kullanılmaz veya kullanılamazken, diğer taraftan devletin dış borçlanmayla adeta günü gününe yaşamaya çalışması, Yeni Osmanlılar tarafından ağır bir şekilde tenkit edilmiştir.

---

325 *Ulûm*, no. 12, s. 742-743.

326 *Türkiye fi 1288*, Paris, 1871, s. 12.

327 *A.g.e.*, s. 47.

328 *Ulûm*, no. 1, s. 32-36.

329 *Ulûm*, no. 12, s. 724-726.

330 *Propos de L'Herzégovine*, Paris, 1875, s. 96; *Ulûm*, no. 13, s. 789; *Vakit*, no. 619, 17 Temmuz 1877; *Basiret*, no. 2384, 28 Mart 1294.

Özellikle Suavî' tenkitlerinde o derece ileri gitmiştir ki, yukarıda belirttiğimiz gibi, maliyeyi iflâsa sürüklediği gerekçesiyle Âli Paşa'nın katline fetva bile vermiştir.[331]

O, sadece Londra *Muhbir*'inde Bâbıâli'ye karşı keskin bir muhalefet yaptığı zamanlarda değil, yurda döneceği sıralarda bile dış borçlar hakkında son derecede hassas davranmıştır.

Urquhart'n New Castle Foreign Affairs Committee'nin başkanından, Osmanlı Devleti'nin dış borçlarına ait faizlerin silinmesi maksadıyla faaliyet göstermelerini istediği uzun mektubunu tercüme etmesi, bir yıl sonra *Devlet-i Aliyye 116.5 milyon Borçtan Kurtuluyor* adıyla bir kitapçık yayınlaması, onun bu konudaki hassasiyetine bir başka delildir.

Londra *Muhbir*'inde en çok ele alınan konulardan biri, Osmanlı Maliyesi'nin içinde bulunduğu krize rağmen devlet erkânının hesapsız harcamalarıdır. Suavî, temelde borca karşıdır. Ancak zarurî hallerde bilhassa yatırım amacıyla dış borç alınabileceğini, fakat devletin günlük işlerini yürütmek, memurlara maaş ödemek için borçlanmanın mantıksızlığını her fırsatta belirtmiştir. Ağır faizlerle dış borçlanmaya devam eden Osmanlı hükümeti Suavî'nin iddiasına göre Girit İsyanı'nı daha bir çıkmaza sürüklemişti. Zira borç veren devletler isyanı uzattırarak yeni borçlar alınmasını sağlamaya çalışıyorlardı.

Londra *Muhbir*'inin iki temel konusu borçlanma ve israftır. Borç sadece dış borçla kalmamış, ayrıca Siham tezkireleri ve Kaimeler yoluyla iç borçlanmaya da gidilmiş ve bunlar vatandaşa vadesinde ödenmemiştir.[332] Suavî, bu konuda şaşırtıcı bir adım daha atarak *Muhbir*'in 37. ve 38. sayılarında, özel bir ilânla, Bâbıâli'nin aldığı dış borçların kabul edilmeyeceğini ümmet namına borcu veren devletlere ilân etmiştir.[333]

Londra *Muhbir*'inde devletin borçlanması ve israf ile ilgili bir yığın yazı vardır.[334] Bu yazılar daha çok konunun teferruatıyla ilgili olduğu için burada temas etmeyeceğiz.

Suavî, dış borç konusunu *Ulûm*'da da yazmaya devam etmiştir. Meselâ *Ulûm*'un 5. sayısında, mevcut dış borçların nasıl eritilebileceği konusunda ince bir dikkatle on sayfalık milimetrik tablolar çıkartmıştır.[335]

---

331 *Hürriyet*, no. 78, 20 Decembre 1869, s. 1-2.

332 Siham: Hisse senedi. Kaime: Sultan Abdülmecid zamanında basılan Osmanlı kâğıt parası. Bu paralar senet gibi işlem görmüştür. Bkz. Siham için: Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1983, s. 145. Kaime için bkz. Aynı eser, s. 240.

333 *Le Mukhbir*, no. 37, 3 Juin (Haziran) 1868, s. 1; *The Mukhbir*, no. 38, 12 June (Haziran) 1868, s. 1.

334 *Le Mukhbir*, no. 6, s. 3-4, no. 7, s. 1-2, no. 9, s. 1-3, no. 10, s. 2-3, no. 11, s. 2-4, no. 14, s. 1-2, no. 15, s. 3-4, no. 17, s. 1-2, no. 18, s. 2-3, no. 25, s. 3, no. 27, s. 3, no. 37, s. 1; *The Mukhbir*, no. 38, s. 1.

335 *Ulûm*, no. 5, "İtfâ-yı Düyûn", s. 251-266.

7 nolu *Ulûm*'da "Ekonomi"[336] ve "Tasarruf"[337] başlıklı yazılarla bu kavramlar incelenmiş, Bâbıâli'nin Ekonomi ve Tasarruf anlayışı hicvedilmiştir.

9 nolu *Ulûm*'da Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerindeki dış borçlar ile harcamaların bir mukayesesi yapılmıştır.[338]

13. sayıda "İyi maliye iyi politikadan olur"[339] ve 17. sayıda "Kredi-itibar"[340] yazıları, Osmanlı maliyesinin buhranlarına işbaşındaki kötü idarenin sebep olduğu tezi etrafında yazılmış makalelerdir.

Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal risalesinde, İmam-ı Gazalî'nin israf ve tasarruf kavramlarına bakışını inceleyen Suavî, bu konudaki fikirlerine İslâmî kaynaklardan deliller nakleder.

Dış politika ve müdahalecilik

Bâbıâli'nin dış politikası

Yeni Osmanlılar Âli ve Fuad Paşa'nın uyguladıkları dış politikayı hep tavizci, daima idare-i maslahatçı olarak görmüşlerdir. Namık Kemal ve arkadaşları Âli ve Fuad Paşalar'ı tenkid ederken onları her fırsatta Reşid Paşa ile mukayese ediyorlardı.[341] Reşid Paşa'nın hatıralarını Londra'da *Hürriyet* matbaasında basıp dağıtmaları da bundandır. Nitekim Âli Paşa idaresi, *Hürriyet* gibi Reşid Paşa'nın Fransızca hatıralarının da ülkeye sokulmasını ve dağıtılmasını yasaklamıştır.[342]

Londra *Muhbir*'inde de zaman zaman Reşid Paşa'nın dış politikası örnek gösterilir.[343] Ancak buna dair fikirlerin kesin olarak Suavî'ye aidiyetini söylemek güçtür. Zira o *Ulûm*'da, Reşid Paşa idaresini, İstanbul halkını Devlet hazinesine ağız açar hale getirdiği ve yabancılara imtiyazlar verdiği için tenkit eder.[344] Ayrıca *İttihad* gazetesindeki bir makalesinde, Reşid Paşa'nın ekonomik poltikasını dışa bağımlı bulur.[345]

Suavî'nin, daha Avrupa'ya gitmeden, Belgrad Kalesi'nin Sırbistan'a verilmesinin hesabını Bâbıâli'den sorduğunu, bu hareketinin Kastamonu'ya sürülmesine ve *Muhbir*'in bir ay süreyle kapatılmasına yol açtığını "Hayatı" Bö-

336 *Ulûm*, no. 7, s. 420-422.
337 *Ulûm*, no. 7, s. 423-424.
338 *Ulûm*, no. 9, "Tarih-i Mahmudî, Mecidî ve Azizî", s. 502.
339 *Ulûm*, no. 13, s. 772-777.
340 *Ulûm*, no. 17, s. 1049-1060.
341 *Hürriyet*, no. 27, 28 Decembre (Aralık) 1868.
342 P.R.O. F.O. 195/832, F.O. 195/898, no. 273, 404, 410.
343 *Le Mukhbir*, no. 28, 28 Mars (Mart) 1868, s. 3.
344 *Ulûm*, no. 12, s. 728.
345 *İttihad*, 15 Mayıs 1869, no. 1, s. 2.

lûmû'nde belirmiştik.

Ona göre, Bâbıâli İslâm kanıyla sulanmış toprakları Avrupalı diplomatların baskısı ile şuna buna hediye ediyordu. Belgrad Kalesi için "Acaba hediye edilecek kadar ucuz mudur?"[346] diyerek açıkça Âli Paşa'yı hedef alıyordu.

Suavî'nin Bâbıâli'yi en çok tenkid ettiği konulardan biri, Girit İsyanı'nda uyguladığı politikadır. Londra *Muhbir*'inin hemen her sayısında o gün aktüel olması hasebiyle Girit'le ilgili bir haber veya yorum vardır.

Girit'teki isyanın bir türlü bastırılamaması, Âli Paşa'nın bizzat adaya giderek Müslümanlar aleyhinde ve Hıristiyanlar lehinde düzenlemeler yapması, Avrupa'ya hoş görünmek uğruna Girit eşkıyasına devletin affedilmeyecek tavizler vermesi şeklinde yorumlanmıştır.

Suavî, Bâbıâli'nin tavizci olduğu kadar uysal politikasına da karşıdır. Ona göre yeri geldiği zaman yabancı müdahalecilere kılıç gösterilmelidir:

"Hukuk-ı millete dokunan ecnebilere kılıç göstermek lâzım gelen yerde dahi güler yüz, tatlı dil hediye behiye gösterilir,"[347] diyen yazar, Âli ve Fuad Paşalar ile maiyetlerini satranç taşlarına benzetir. Batlı diplomatlar Osmanlı ülkesini satranç tahtası, adı geçen paşaları satranç taşları olarak kullanmaktadırlar. Taşların yeri değişir ama bu bir şey ifade etmez.[348]

Urquhart, Girit isyanı üzerine Fuad Paşa'ya yazdığı bir mektupta,[349] Hz. Peygamber'in "zulmetmeyiniz ve kendinize de zulüm ettirmeyiniz" hadisini hatırlatarak kendilerini Batılı güçlere ezdirmemelerini istemiştir. İşte Suavî, "İngiliz ricâlinden ve ulemâsından bir zat," diyerek Urquhart'ın adını vermeden bu mektuba dikkat çeker ve mektupta zikredilen hadisin iç ve dış politikada esas alınmasını ister.[350]

Suavî'ye göre, bütün olup bitenlerin sorumlusu vükelâ'dır. Sultan devletin za'afa uğramış politikasından haberdar değildir. Ancak birilerinin kendisine ulaşıp vaziyeti anlatması lâzımdır. Şayet bu olursa "Zât-ı Şâhâne'nin bu nükteye tenebbüh edip miskin ve karı gibi memurları def' ve onların yerine erkek kahramanlar nasb buyurmasını bekleriz,"[351] der.

20 nolu *Muhbir*'de, Âli Paşa'nın Girit'teki tavizleri ve Müslümanların aleyhindeki uygulamaları anlatıldıktan sonra "ah bir kuş mu olsam, ne olsam da gidip zât-ı şâhâne'ye Girit halini, husûsan ehl-i İslâmın muzâyakasını anlatsam,"[352] denilir.

---

346 *Muhbir*, no. 31, 2 Zilka'de 1283, s. 4.

347 *Le Mukhbir*, no. 14, 28 Novembre (Kasım) 1867, s. 2.

348 *Le Mukhbir*, no. 15, 28 Decembre (Aralık) 1867, s. 2.

349 *Diplomatic Review*, "Insurrection in Candia, Mr. Urquhart to Fuad Pasha", 7 April 1869, s. 60.

350 *Le Mukhbir*, no. 15, 28 Decembre (Aralık) 1867, s. 3.

351 *Le Mukhbir*, no. 15, 28 Decembre (Aralık) 1867, s. 3.

352 *Le Mukhbir*, no. 20, 18 Janvier (Ocak) 1868, s. 1.

Suavî, Girit'teki isyancıları kışkırtan, konsoloslar dahil, yabancıların yakalanıp derhal idam edilmelerini ister. Ancak ona göre, bunu yapacak devlet adamları iş başında değildir. "Devlet tavşanların elinde kalmış"tır.[353]

Suavî, Osmanlı Devleti'nin dış politikasının başka ülkelerin destek ve yardımları üzerine kurulmasına karşıdır. Ona göre Fransa, Avusturya, Prusya, İtalya ve İngiltere Rus tehlikesinden dolayı bazı konularda Osmanlı'ya dost yüzü göstermektedirler. "Husûsan biz kendi kendimize kuvvet vererek çaremize bakmayıp da ecnebîlerden muâvenet ummak kadar büyük kabahat mi var?"[354] diye sorar.

Nitekim *Defter-i Amâl-ı Âli Paşa* isimli kitabında Âli Paşa başta olmak üzere bu dönem Osmanlı devlet adamlarının Avrupalı diplomatların talimatı üzerine hareket ettiklerini ileri sürmüştür.[355]

Avrupalıların Osmanlılara Rus tehlikesini göstererek Rusya'nın kapacağını söyledikleri menfaatleri, Devlet Rusya ile uğraşırken kendilerinin kaptığını ifade eden yazar, İngiltere ve Rusya'nın mezhep ve menfaat uyuşmazlığından dolayı İstanbul'u aralarında paylaşamayıp Türkiye'ye bıraktıkları fikrindedir.[356]

Hersek üzerine yazdığı üç kitapta ve Avrupa dönüşü gazetelerdeki makalelerinde Suavî, ne zaman "Şark Meselesi" söz konusu olduysa, Batı'nın, dinî ta'assubundan dolayı Türkleri Avrupa'dan çıkarmak fikrini ortaya attığı düşüncesindedir. Nitekim İstanbul Tersane Konferansı münasebetiyle *Vakit* gazetesine yazdığı bir makalede, Avrupalılarla Rusya'nın din birliğine dikkati çekerek onların kendi aralarında savaşsalar bile karşılarında Osmanlı Devleti olunca rahatça birleşebileceklerini ifade ediyordu.[357]

Suavî'nin Rusya ve İngiltere aleyhtarı düşünce ve faaliyetlerine "Hayatı" Bölümü'nde temas ettik. Nihayet dönemin Rusya Büyükelçisi General İgnatyef ile Avusturya Dışişleri Bakanı Beust'ün, aleyhlerinde yazı yazdığı devlet adamları olduklarını belirtelim.

Hıristiyanlara tanınan imtiyazlar

Islahat Fermanı'yla beraber gayrimüslimler, özellikle Hıristiyanlar, Müslümanlardan daha imtiyazlı bir sınıf statüsüne yükselmişlerdir. Tarafsız Batılı araştırmacılar da,[358] Hıristiyanların gerek Islahat Fermanı'nın temin etti-

353 *Le Mukhbir*, no. 18, 2 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.

354 *Le Mukhbir*, no. 21, 27 Janvier (Ocak) 1868, s. 2.

355 Ali Suavî, *Defter-i Amal-ı Âli Paşa*, 1873, Paris.

356 *Le Mukhbir*, no. 36, 27 Mai (Mayıs) 1868, s. 1.

357 *Vakit*, no. 382, 22 Teşrin-i sânî 1876.

358 Bkz. Eugène Poujade, *Chrètiens et Turcs*, Paris, 1859; A. Ubicini, *Etudes Historiques Sur Les Po-*

ği avantajlar, gerekse Batılı devletlerin himayeleri sayesinde adeta dokunulmazlıkları olan vatandaşlar haline geldiklerini belirtmişlerdir.

Bu ferman dış baskı ve müdahaleler sonucu ilân edilmiştir.[359] Öyle ki Tanzimat'ın mimarı Reşid Paşa bile fermanı kölece bir teslimiyet olarak vasıflandırmıştır.[360]

Islahat Fermanı'yla beraber en savunmasız ve mazlum ahâli Anadolu'daki halk olmuştur. Onların ne dış güçlerden, ne gayrimüslimlerin patriklerinden aldıkları destek gibi, ne meşihat makamından, ne de Batılı konsoloslardan bir destekleri vardı.[361]

Bütün bunlara rağmen hâlâ Hıristiyanların Osmanlı ülkesinde esir olduğu, tahakküm altında ezildiği şikâyetleri yükseliyordu. Suavî'nin Avrupa'da iken en çok çürütmeye çalıştığı iddialardan biri budur. O Hıristiyanların değil esir, mutlak surette daha imtiyazlı bir sınıf olduğunu iddia ediyor ve her fırsatta Müslümanlar namına sesini yükseltiyordu:

"İslâmın arzu edip de nâil olamadığı bazı imtiyaza bunlar nâil. Meselâ Hıristiyan bedel vermekle kur'adan kurtuluyor. Müslüman asker vermeğe mecburdur, bunlar değil."[362] Onların himaye edildiği konusunda ise şöyle diyordu:

> Hukuk ve muamelatça müsavat bahsine gelince, Hıristiyanlar bu babda İslâm ile değil müsavat, kat kat geçmişlerdir. Çünkü Hıristiyanların millet çorbacısı ve millet vekilleri ve patrik maiyetinde millet meclisleri vardır. Avrupa'da hâmileri var. Meselâ bir Hıristiyan bir kaymakamdan zulüm görse evvel saat çorbacıya[363] koşar, derhal keyfiyet patrikhaneye bildirilir, Patrik Bâbıâli'ye dayanır. O aralık ecnebî konsoloslar dahi tesâhüp eder. Akıbet kaymakamı azlettirirler.
>
> Müslümanların müracaat edecekleri bir mahal var mıdır?[364]

O, eşitliğin ancak kanun karşısında olabileceğini, fakat hiçbir fermanın Bosna ve sâir bölgelerdeki "cahil ve terbiyesiz" Hıristiyanları Müslümanlarla eşit hale getiremeyeceğini söyleyerek[365] insanlara verilecek değerin onların eğitim ve faziletlerine göre olması gerektiğini belirtir.

---

pulation Chrétiennes de La Turquie, Paris, 1867; David Urquhart, "Position of the Christians in Turkey", *Diplomatic Review*, January 1871, s. 36-52.

359 Roderic H. Davison, *Reform in The Ottoman Empire 1856-1876*, New Jersey, 1963, s. 53.

360 *A.g.e.*, s. 57.

361 *A.g.e.*, s. 63.

362 *Le Mukhbir*, no. 2, 7 Septembre (Eylül) 1867, s. 2.

363 Çorbacı: yeniçeri ocağında bölük başılarına verilen isimdir. Halk ağzında ise çorbacı, zengin Hıristiyan tüccarları için kullanılır. Suavî bu ikinci anlamıyla kullanmaktadır. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt 1, İstanbul, 1983, s. 380.

364 *Le Mukhbir*, no. 2, 7 Septembre (Eylül) 1867, s. 3.

365 *Le Mukhbir*, no. 2, 7 Septembre (Eylül) 1867, s. 3.

Suavî, bazen Osmanlı Hıristiyanlarının durumunu Avrupa ülkelerindeki aynı dine mensup, fakat mezhebi değişik Hıristiyanların vaziyeti ile karşılaştırır:

> Dünyada birinci libertede sayılan Londra'dır. Orada yalnız Protestan mezhebi himaye olunuyor. Katolikler Hıristiyan iken çan bile çalamaz. İrlanda Katoliklerinin kiliseler idaresince giriftar oldukları muzâyakadan dolayı meydana gelen ihtilâlin hâlâ önü alınamıyor.[366]

Diğer taraftan "Fransa devleti Cezayir'deki teba'sı olan Müslümanlar'a mülazımlıktan yukarı rütbe vermiyor. Devlet-i Osmanîye müşirlik veriyor."[367]

Muhbir'in 16. sayısında Charles Wells şöyle der: "Avrupa Katolikleri İrlanda'daki Katoliklere zulmediliyor diye, Osmanlılar 'Hindistan'daki Müslümanlara zulmediliyor' diye İngiltere'ye hesap sorarlarsa İngiltere bu durumu kabul eder mi?"[368]

Bu kıyaslamadan yola çıkarak Avrupalıların da Hıristiyanları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya hakkı olmadığını söyleyen Wells, düşüncesinde yalnız değildi. Bütün Urquhart Ekolü mensupları aynı fikirdedir. Hatta Urquhart, Yeni Osmanlıların 1867 komplosunun ortaya çıkarılması üzerine yaptığı bir yorumda, Avrupa devletlerinin Hıristiyanlara zulmediliyor diye onlara Müslümanların tahammül edemeyecekleri derecelerde imtiyazlar sağladıklarını, bundan dolayı artık kendi devletlerine başkaldıracakların Müslümanlar olacağını yazıyordu.[369]

Aynı fikre Suavî'de de sık sık rastlarız. Nitekim *Muhbir*'de "Hâsılı Hıristiynlar himaye oluna oluna ve Bâbıâli dahi idarede aczinden dolayı onlara imtiyaz vere vere iş bir hale geldi ki Müslümanlar Hıristiyanların imtiyazlarına bayağı gıpta etmeğe başladılar. Ve bu gıpta gide gide hasede ve rekabete yüz tuttu,"[370] demektedir.

Keza Hıristiyanlara tanınan imtiyazlar Müslümanların hukukuna indirilen darbelerdir. "Bizde, Müslümanların hukukuna halel gelmiştir. Bu cihetle liberte itasında Bâbıâli, Fransız ve İngiliz'i geçip hukuk feda edilmiştir.[371]

Muhbir'deki "Niçinci" mektuplarında da aynı konulara temas eden ve zaman zaman tonu şiddetlenen tenkidlerle karşılaşıyoruz. Bu yazılarda Os-

---

366 *Le Mukhbir*, no. 13, 21 Novembre (Kasım) 1867, s. 3.

367 *Le Mukhbir*, no. 13, Novembre (Kasım) 1867, s. 3; *The Mukhbir*, no. 38, 12 June (Haziran) 1868, s. 2.

368 *Le Mukhbir*, no. 16, Decembre (Aralık) 1867, s. 2.

369 *Diplomatic Review*, "the Conspiracy in Turkey", September, 1867, s. 141.

370 *Le Mukhbir*, no. 13, 21 Novembre (Kasım) 1867, s. 3.

371 *Le Mukhbir*, no. 13, 21 Novembre (Kasım) 1867, s. 3.

manlı Devleti'nin dış temsilciliklerinde Hıristiyanların bulunması, Hıristiyanların oturduğu Beyoğlu, Tarabya, Yeniköy, Kadıköy, Büyükdere gibi semtlerin her geçen gün imar edilirken Müslümanların yaşadıkları semtlerin kendi haline bırakılmasının hesabı sorulur.[372]

Nihayet Suavî, "Müslümanların Padişah Hakkındaki Zannı" başlıklı yazısında, Padişah'a imam, halife, Müslümanların koruyucusu gözüyle bakan Müslümanların, Hıristiyanlara hükümetçe gösterilen bunca itibardan sonra onun hakkındaki hürmet ve riayetlerini kaybedebileceklerini söyler. Hatta bu duruma sebep olan Âli Paşa için "kısâs" talebinde bulunur.[373]

Hıristiyanlara tanınan imtiyazlar konusunda *Hürriyet* gazetesi de aynı tavrı benimsemiştir.[374]

Afrika'da bir İslâm devleti kurulması teklifi

Ali Suavî'nin dış politika ile iç politikayı bir arada düşünerek o devre göre çok şaşırtıcı, hatta imkânsız bir teklifi vardır. Osmanlı Devleti geniş coğrafyasını koruyan askerî ve siyasî gücünü artık kaybetmiştir. Hıristiyan Avrupa'nın Kuzey Afrika'daki Müslüman emaretleri ele geçirmesinin önlenmesi mümkün değildir. O halde yapılacak tek bir şey vardır: Mısır, Tunus ve Trablusgarb'ı içine alan yeni bir İslâm devleti kurmak... Bu devlet Osmanlı Devleti'nin desteğinde, fakat müstakil olacaktır. Bunu tasavvur halinde "Misak-i Milli"ye doğru atılmış bir ilk adım saymak da mümkündür. Mısır'ın, Suavî'nin ölümünden sadece dört yıl sonra İngiltere tarafından ele geçirilmesi de onun bu konuda ne derece ileri görüşlü olduğunu gösterir.

Ulûm'da bu konuya dair çıkan yazıyı aynen veriyoruz:

> Sual: Bu tedbir ile maliye derhal para buluverir mi? Devlet memâlik-i vâsi'asına ve emaretlere hükmünü yürütebilir mi?
>
> Cevap: Bu meseleler bütün bütün başka meselelerdir. Bizim söylediğimiz tedbir ile Devlet-i Osmaniye Rumeli'de ve Anadolu'da aynı bugünkü gün doğrudan doğruya askere vergi almakta olduğu memâlik-i ma'dûda ve muayenesinde devletini bir esas-ı kavî üzere te'sis etmiş olur. İşte bu kadar. Maliyeye parayı uzun uzun zamanların tedbir-i serveti bulur. Emaretlere tasallut kuvvet-i kâhire mes'elesidir. Öyle kuvet-i kâhireyi İstanbul devleti iktisâb etmek (benim zu'm-ı mahsûsuma göre) geçmiştir, buna ihtimal yoktur.
>
> Afrika'ya bakınca Tunus, Trablusgarb ve Mısır üçü birleşip (eğer akıllarını başlarına toplayabilirlerse) dünyada en âlâ ve en payidar bir devlet-i İslâmiyye teşkil edeceklerdir. Bu olmadığı halde Avrupa'nın kuvve-i kâhiresi Af-

372 *Le Mukhbir*, no. 15, 21 Decembre (Aralık) 1867, s. 4.

373 *Le Mukhbir*, no. 27, 14 Mai (Mayıs) 1868, s. 4.

374 *Hürriyet*, no. 15, 3 Mai (Mayıs) 1868.

rika'yı zabt edecektir. O halde İstanbul Cezayir'de yaptığı kadarca bir protesto yapabilecektir. İşte o kadar.

Bizim nazarımızda olanlarca bu emir mukadderdir, yani çaresizdir.

Ama İstanbul devleti, Afrika memâlik-i müte'addidesini tevhid politikasını tutup da bir Afrika devleti tevhidine şimdiden göz açarsa kendi bekâsına bir büyük yardımcı bulmuş olur ve ila yevmü'l-kıyame hanedan-ı Osmanî tarihlerde bu şeref ile dahi yad olunur.[375]

Yazar doğrudan Tunus'la ilgili olarak yazdığı "Tebşir ve İhtar" başlıklı kısa bir yazının sonunda bu fikrini bu sefer biraz daha örtülü olarak şöyle ifade eder:

> Şunu ihtar ederiz ki, Tunus, Tunus'ta yaşayamayacaktır. Afrika'da yaşayabilecektir. Bu mazmundan gaflet câiz değildir.[376]

Suavî, Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın en yakın adamlarından olan Riyaz Paşa'ya Paris'ten yazdığı 13 Safer 1287 (15 Mayıs 1870) tarihli bir mektupta yukarıda söz konusu edilen İslâm devletinin kurulması için çaba gösteren bir cemiyetten söz eder.[377]

Ancak onun ileri görüşlülüğüne yorulabilecek bu konuyu Abdülkadir Karahan ülkesine karşı bir hiyaneti veya bir çılgınlık örneği olarak değerlendirmiştir.[378]

Müteferrik konular

Faiz meselesi

Ulûm gazetesinde faiz meselesine 40 sayfalık geniş bir yer verilmiştir. Yazar önce matematik olarak faiz hesaplarının teferruatlı izahlarını yapmış ve faizin tarihçesini yazmıştır.[379]

375 *Ulûm*, no. 18, "Demokrasi", s. 1106-1107.

376 *Ulûm*, no. 18, s. 1108.

377 India Office Library and Records Or. 12130.

378 Doç. Dr. Abdülkadir Karahan, "Ziya Paşa'nın Avrupa Mektupları ve Yeni Osmanlılar", *Yeni Sabah*, 23 Mayıs 1961. Karahan'ın konu ile ilgili ifadeleri şöyledir: "15 Mayıs 1870 gününde Suavî'nin bir çılgınlık krizi geçirdiğini düşünmekten başka onu kurtarma yolunu bulamadığımızı söyleyeceğiz. Bir Afrika İslâm devleti kurulmasını ve bunun başına Mısırlıların geçmesini teklif, Tunus-Trablus ve Mısır'dan mürekkep müstakil bir devletin tesisi gayesini güden bir cemiyetlerinin bulunduğunu da ifade eden böyle bir mektubun Osmanlı vatandaşı bir münevver tarafından yazılabileceğini doğrusu havsala almamaktadır. Kutuların kapaklarını fazla açmağa da gelmez." Prof. Karahan yukarıdaki yazısından 12 yıl sonra Suavî'nin söz konusu mektubunu VII. Türk Tarih Kongresi'ne bir tebliğ konusu olarak sunmuş ve aynı görüşü tekrarlamıştır. ("Bilinmeyen Bir Mektuba Göre Ali Suavi'nin Kişiliği ve Mısır Yönetiminde Bir Afrika Devleti Kurma Hayali", VII. T.T. Kongresi'ne sunulan bildiriler, cilt II, Ankara, 1973, s. 586-590.

379 *Ulûm*, no. 5, s. 266-276, no. 6, s. 312-341.

Suavî, faiz hesaplarını ele alışının amacını şöyle açıklar:

> Bu hesapları bilen Yahudiler ve Avrupalılar halkımızı daima soymaktadır. Bu sebepten faiz-i mürekkep hesabını sadeleştirerek beyan etmeye işte bu nüshada başlayarak ve sırasıyla ileriki numaralarda yazılır. Ta ki ihvân-ı vatanın can yongasına bir yadigâr-ı âcizî kala.[380]

Yazar, "faiz" ile "riba" arasındaki farka dikkati çekerek konuya girer:

> Malum ola ki faiz ve riba bunlar iki kelimedir. Manalarını ve meselelerini birbiriyle karıştırmamalıdır. Gerçi faiz-i 'âm, riba mübâdele-i ecnâsa has olmasıyla bunlar bazı mesâil-i mehsûsada birleşir. Lâkin ale'l-ıtlak bir hükümde olamazlar. İşte şu iki meseleyi ayırt etmek için faizi tarif edelim.
>
> Faiz: İstikraz olunan meblağ için mukabelesinde faide olmak üzere verilen şeye diyoruz. O şey ne olursa olsun âmdır. Bu faizin mukayyes-î aleyh icare meselesidir. Mesela bir hâne ya tarla isticar edenler haps ettiği müddetçe sahibine bir faide verir ya, bunun adına kira diyoruz. Kezalik bir meblağı istikraz eden meblağı nezdinde tevkif ettiği müddetçe sahibine vereceği faideye faiz ismini veriyoruz.[381]

Suavî, yazısının devamında borç alıp vermeden yaşanamayacağını, Asr-ı Saadet'in dışında her dönemde faiz bulunduğunu belirttikten sonra, İslâm âlimlerinden İmam Muhammed'in verdiği bir fetvayı zikreder. İmam Muhammed, birinin tarlasının başkaları tarafından ekilip biçilmesine karşılık aldığı 1.000 dirhemin helâl olup olmadığı sorusuna, bunun helâl olduğunu, ancak kendisinin bu kârı hoş görmediği cevabını vermiştir.

Suavî bu cevabı imamın takvasına yorarken öte yandan imamın "haramdır" demediğine dikkati çeker ve bunu faizin helâl olduğuna bir delil olarak ileri sürer.

İmam-ı Azam'a mal edilen, "kâr elde etmek maksadıyla borç verip faiz almanın her türü haramdır," sözünün sadece bir rivayet olduğunu, kendisinin imamın böyle bir sözüne rastlamadığını söyleyen Suavî, gerek Kur'an-ı Kerim'de yasaklanan "riba"nın, gerekse İslâm alimlerinin yasak olduğunu söyledikleri faizin "muzaaf" yani fahiş faizin ayrılmasında ölçünün o memleketin ekonomik durumu olduğunu söyleyen Suavî, Ebussuud Efendi'nin 'İne[382] meselesinde yüzde 15'ten fazla olmayan faize cevaz verdiğini zikreder:

380 *Ulûm*, no. 6, s. 333.

381 *Ulûm*, no. 5, s. 266-267.

382 İne: Borç verecek kimsenin borçluyu para olarak değil de mal karşılığında borçlandırmasıdır. Buna İslâm hukukunda "Hile-i Şer'iyye" veya "Muamele-i Şer'iyye" de denilmektedir. Ancak bu uygulamaya dinen cevaz vardır. Bkz. Doç. Dr. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri*, cilt 1, İstanbul, 1990, s. 238-240.

"Faiz fil-İslâm" başlıklı bölümde ise "bey'", "îne", "Riba" kavramlarının İslâm hukukundaki yerleri ve uygulamaları ele alınmıştır.[383]

Suavî'nin faiz konusundaki izahlarını, kendisi aleyhinde bir kitapçık yayınlayan Kânipaşazâde Rif'at, İslâm hukukundan deliller getirerek yanlış bulmuştur.[384]

İslâm'da resim ve heykel

Suavî, kendisinden İslâm'da resim ve heykelin caiz olup olmadığını soran okuyucuya verdiği cevapta, tapınma amaçlı olmamak şartıyla ikisine de cevaz verir.

Söylediği şudur: Atabeglerin, üzerinde insan resimleri olan ve etrafında kelime-i şehadet yazılı sikkeleri vardır. "Mücessem suret" dediği heykele gelince Abbasî halifesi Mansur'un sarayında elinde kılıç bulunan bir asker heykeli mevcuttu. Ebubekir Hatîp tarihinde bundan açıkça bahsedilmiştir.[385]

Suavî'nin bu konuda çok daha teferruatlı makalesi *Ulûm*'un matbu olarak basıldıktan sonraki ilk sayısındadır.[386]

Burada *Ulûm*'da resim koyduğu için itirazlar aldığını ve *Ulûm*'un 9. sayısında resim ve heykel konusunda yazdıklarına cahilce ve garazkârca karşı çıkıldığını söyler. Atabeglere ait dört resimli sikkeyi basarak iddiasını delillendirir.Resim ve heykelin İslâm dininde yasak olmadığı fikrini burada tekrarlayan Suavî şöyle devam eder:

> Hele bir de âsâr-ı eslâfımıza bakalım. Her asırda, her kıt'ada resim ve suret yaptıran bunca hülefâ ve mülûk ve vüzerâ ve musavvirîn İslâmdandı. Nice meşhur ressamlar geçti. Mukrizî meşâhîr-i musavvirînin teracim-i ahvâlini müstakil kitapta yazdı. Hicretin üçüncü karnında geçen ressamlarımız yad olundukça bize bâis-i mefharet olsalar sezâdır. İbni Aziz-i Basrî ve Kasîr-i Irakî ve Ebubekir Muhammed bin Hasan ve Ahmed bin Yusuf ve Muhammed bin Muhammed bunların ser-firâzları idi. Acaba hangi kıt'ada İslâm, suret ve timsal yapmadı? Suriye'deki hülefa-yı Emevîye'den Abdülmelik sikkesine kendini tasvir ettirdi. Kudüs-i şerifte yaptırdığı cami'in kapılarını timsali nebevi ile tezyin eyledi. Mektup yazdı ki, câmi-i hums kapısında nısfı insan ve nısfı akrep bir timsal var idi. Şam'da işleyen bunca müslimîn tezgâhlarında suretli kumaşlar çıkardı.[387]

---

383 *Ulûm*, no. 333-341.

384 *Hakikat-ı Hal, Der Def'-i İhtiyal*, Paris, 1870, s. 20-21.

385 *Ulûm*, no. 9, s. 555.

386 *Ulûm*, no. 21, "İslâm'da Resim ve Tasvir ve Timsal", s. 1283-1286.

387 *Ulûm*, no. 21, s. 1284-1285.

Hz. Peygamber'in resim ve heykeli yasaklayan hadislerinin putperestliği yasaklamak için olduğunu söyleyen Suavî, İslâm âleminde artık surete, saneme tapmak gibi bir tehlikenin olmadığını söyler. Yazar, yazısının devamında Endülüs'te, Mısır'da, Orta Asya Türkistan'ında, Selçuklularda, Taristan'da, İran'da hükümdar saraylarını süsleyen resim ve heykelleri iddiasına delil olarak gösterir. Bütün bunları sıraladıktan sonra şöyle devam eder:

> Şimdi ne diyelim? Bunca asırlarca bunca insanlar bilmemişler mi? Yahut bilmişler de din ve ayine muhalif tarik-i dalâlete mi gitmişler? Ehl-i insaf indinde insaftan başka bir zehâb câiz olamaz. Ben geçen gün Paris müzesindeki âsâra bakmakta iken Timurlenk'in Semerkand'da teşkil ettiği müzeyi düşündüm. Bir de şu bâbda Timurlenk'e sâni olacak bir âkil geçmediğinden âsâr-ı Şarkiyyenin Avrupa müzelerine taşınmakta olduğunu tefekkür eyledim. Melûl ve mahzûn oldum. Hüzün, yalnız müze fevâidinden bibehre olduğumuz için mi? Yok yok her zamanda ve her yerde servet ve ticaretin bir külliyetli parçasını kaldırıp bel' eden resim ve tasvirdir. Sen Frenklerin basmasını, kumaşını, oymasını ve diğer eşya-yı musanna'asını iştiraya niçin heves ediyorsun? Boyaları ve resimleri bizimkinden daha güzel olduğu için değil mi? Öyle ise renk ve nakşı onlar gibi sevimli yapabilmek için resim ve tasvirin her nev'inde ve her fer'inde onlar gibi kesb-i maharet edebilmeliyiz ki hatta biz dahi kazançtan onlar gibi hissedar olalım. İşte bu bâbda dahi ben bildiğimi yazdım.
>
> Garazkâr herzegûların dillerini eşek arısı soksun.[388]

Mi'rac meselesi

İbni Sina'nın *Risale-i Mi'rac* isimli eserini Paris'te yayınlayan Suavî, başka bir münasebetle şöyle demiştir:

> Mi'rac-ı Nebi (Aleyhisselâtü ve's-selâm) cismanî olmayıp ruhanî olduğunu muhakkikîn-i kiramdan İbni Kemâl (R.H.) "Ferâid" nam kitabında güzel ve açık tahkik eylemiştir.[389]

Bu sözleriyle kendisinin de Mi'rac mucizesinin bedenen değil, ruhen olduğuna inandığını anlıyoruz.

Çırağan Hadisesi'nden sonra Suavî'nin aleyhinde çok çirkin yazılar yazan Basiretçi Ali Efendi: "Diğer taraftan el iyazubillâh Şakk-ı kamere, Mi'rac bahislerine müte'allik suret-i inkârda ahrârane bahislerle bazı sâdedilânın iti-

388 *Ulûm*, no. 21, s. 1286.

389 *Ulûm*, no. 10, s. 605.

kadını tağyîre ve ehâdis-i şerifeyi inkâra veyahut itikad-ı bâtılına göre te'viline kadar ileri gittiğinden..."[390] demiştir. Bunlar şüphesiz iftiradır. Ancak Suavî'nin yukarıdakine benzer sözlerinin kökleşmiş inanç ve kanaatleri o devirde bir hayli sarstığı ve kendisinin bundan dolayı tepki gördüğü de muhakkaktır.

390 *Basiret*, no. 2447, 10 Mayıs 1294 (22 Mayıs 1878).

Sonuç

Ali Suavî, Batılılaşma dönemi Türk aydınları arasında önemli bir yere sahiptir. Rüşdiye mezunu olan yazar, aynı zamanda klasik İslâmî ilimleri de tahsil etmiştir. Bir taraftan medreselerde başında sarık ders verirken diğer taraftan rüşdiye "muallim-i evveli" olmuştur. Genç yaşında Arapça ve Farsçayı öğrenmekle beraber İngilizce, Fransızca ve Yunancaya da yabancı değildir. Medresede matematik dersleri okutan Suavî hem öğrenirken, hem de öğretirken modern eğitim ile klasik medrese eğitimini bir arada yürütmüş ve bu iki eğitim tarzını kendi şahsında mezcetmiştir.

Suavî, yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi olayları ile yakından ilgilenen bir çeşit din adamı hüviyetiyle de görünür. Cami kürsülerinde halk kalabalıklarını ülkenin gidişatı konusunda uyaran, aydınlatan Suavî, aynı anda dili ile beraber kalemini de konuşturmuştur. İstanbul'da *Muhbir*'le başlayan gazetecilik faaliyeti dönemin keyfî idarelerine karşı bir muhalefettir.

Suavî Yeni Osmanlılar hareketinin öncesinde, hareketin içinde ve sonrasında çok atak, fevrî, her an galeyan halindeki "impulsif" mizacıyla birçok devlet, siyaset ve kültür adamı ile boğuşmuş ve bu yüzden pek çok düşman kazanmıştır.

Medrese hocalığı, rüşdiye muallim-i evvelliği, ticaret mahkemesi reisliği, tahrirat müdürlüğü, vaizlik, gazetecilik, okul müdürlüğü yapan yazarın diplomat olması son anda İngiliz elçiliğince engellenmiştir.

Nihayet Suavî, son çağ Türk tarihinde, Çırağan Vak'ası'nın tertipçisi ve kurbanı olmak gibi daha baştan ümitsiz ve sonuçsuz bir siyasi isyan hareketinin "sarıklı ihtilalci"sidir.

Ali Suavî, İstanbul *Muhbir*'inde meşrutiyetle ilgili net bir tavır ortaya koy-

mazken, Londra *Muhbir*'inde hararetli bir meşrutiyet müdafiidir. Bununla beraber onun istediği meşruti monarşi rejiminde Padişah, İngiltere kral ve kraliçeleri gibi sembolik değil, aksine İslâm hukukunun kendisine verdiği on görevi yerine getirmekle mükelleftir. Suavî, İslâmî olan bir idare sisteminde despotizmin yeri olmadığını her fırsatta belirtmiş, bu sistem içerisinde devlet başkanını hem sınırlayan, hem de murakabe eden kontrol sistemlerine dikkati çekmiştir. Ancak o, 1869'dan itibaren gelişen olaylar, David Urquhart ve Le Play'in de tesiriyle çok değişik ırk, din ve milletlerden oluşan Osmanlı Devleti'ne Avrupaî anlamda bir meşrutî idarenin faydadan ziyade zarar getireceğine inanmış ve bu inancını makalelerinde dile getirmiştir.

1867 yılında Avrupa'ya kaçan Suavî tam mânâsıyla ihtilâlcidir. Londra *Muhbir*'indeki yazılarında "zalim" olarak niteleidiği Bâbıâli'yi çok sert bir üslupla tenkit etmekle kalmaz, aynı zamanda muhtemel bir isyanla da tehdit eder. Zalim olan idarecilere itaat edilmemesi gerektiği yolundaki tezini İslâmî kaynaklardan getirdiği delillerle besler. Onun bu davranışı, 1872 yılında Âli Paşa'nın bir nevi günah defteri olan *Defter-i Amâl-ı Âli Paşa* isimli eseri yayınlayıncaya kadar devam eder. Bu tarihten sonra Suavî'nin mutedilleştiğini ve kendisini daha çok kültür ağırlıklı konulara verdiğini görüyoruz. 1875-1876 yılları arasında ise o, tam mânâsıyla Osmanlı Devleti'nin yurtdışındaki müdafiidir. Bu dönemde yazdığı eserleri ele alırken belirttiğimiz gibi o, gerçekten kendisinden önce ihmal edilmiş bir vazifeyi imkânları, birikimi ve kabiliyeti nisbetinde yerine getirmiştir. 1876 yılında yurda dönen yazar, tam manasıyla muhafazakâr ve saltanatçıdır. Osmanlı-Rus savaşının getirdiği milli felâket, onun "Mekteb-i Sultani"deki müdürlükten alınmasından kaynaklanan ferdî felâketiyle birleşince o, şuur altında yatışmış olarak duran ihtilâlci tavrını tekrar takınmış ve Çırağan Sarayı'nı bu ruh hali içerisinde iken basmıştır.

Suavî de, diğer Yeni Osmanlılar gibi İslâm hukukunu savunmuştur. Ona göre Osmanlı Devleti'nin sıkıntıları kanunlarından değil, bu kanunları icra eden devlet memurlarından kaynaklanıyordu. O, Batı'dan tercüme yoluyla "kanun ithali"ne karşı olduğu gibi, Fıkıhın Arapça kelime oyunları üzerine bina edilmesine de karşıdır. Ona göre, İslâm hukuku her zaman ve zeminin ihtiyacına cevap verecek esnekliğe sahiptir.

Suavî'nin, özellikle dünyevî işlerle ilgili ve teferruatı ilgilendiren hükümlerin şer'î olmadığı, bunların siyaset ilminin konusu olduğu yolunda Seyyit Şerif Cürcani'den naklettiği bir cümle, onun laikliği savunduğu şeklinde yorumlanmıştır. Gerçekte Suavî'nin ne doğrudan, ne de imâ yoluyla laik bir idare istediğine dair bir ifadesine rastlanmaz.

Öte yandan o, Hilâfet müessesesi ile ilgili birbiriyle çelişen fikirler ileri sürmüştür. Londra *Muhbir*'i devresinde ve *Ulûm*'daki bazı makalelerinde

padişahın Allah'ın adaletini yeryüzünde temin ve temsil eden şahıs olduğunu söylerken, *Ulûm*'daki bir diğer yazısında İslâm halifesine sadece dünyevî bir lider olarak bakılması gerektiğini, İslâmiyette, Hıristiyanlıkta olduğu gibi, ruhanî reislik bulunmadığını belirtir. Ancak onun, her dönemde hilâfeti siyasî bir makam olarak gördüğü açıktır.

Suavî'nin eserlerinde ve makalelerinde en çok ele alınan bir diğer husus, milli ve dinî kimliği olumsuz yönde etkileyen manevi rahatsızlıklardır. Kendisi bunları "Emrâz-ı Dahiliyye" olarak nitelemektedir. Yazara göre, dahilî rahatsızlıkların birincisi, Ulemâ'nın nüfuzunun kırılmasıdır. Ulemâ'nın uyarıcı görevini yapamaması, idarenin başıboş olmasına sebep olmuştur. Öte yandan maişet derdine düşen ulemâ, ilmi bir tarafa bırakmış, baştakiler kendilerine itiraz etmeyecek olan Ulemâ-yı Rusûm'u icat etmişlerdir.

İslâm dininden uzaklaşmayı, üstelik Batılı misyonerler harıl harıl çalışırken Müslümanların kendi dinlerine sahip çıkmamalarını Suavî bir diğer "Maraz" olarak niteler.

Medeniyet zannıyla Batı muaşeret kaidelerinin taklid edilmesini, ülkede herkesin üzerinde anlaşıp yazıştığı bir resmî dilin olmamasını, dalkavukluğu, rüşveti de birer manevî rahatsızlık olarak gören yazar, Batı'nın fen ve teknolojisinin dışında Müslümanlardan üstün bir tarafının bulunmadığına inanmaktadır.

Yeni Osmanlılar arasında millî kavramlar üzerinde en çok duran Ali Suavî'dir. O, Avrupa'da kaldığı süre içerisinde tanıştığı Türk dostlarının da tesiriyle Türk milletine yönelik ithamları "Türk" başlıklı makalelerle reddetmiş, Türklerin eski, asil, ilme ve medeniyete katkıları büyük bir millet olduklarını isbat etmeye çalışmıştır. Ancak Ali Suavî'nin fikriyatında o devir için bir ideoloji olarak Türkçülükten söz etmek mümkün değildir. O, Türk milletinin İslâmiyeti kabulünden sonra vücuda getirdiği medeniyete hayrandır. İslâmiyetten önceki Türklerin Osmanlılarla ırk bağını kabul etmekle beraber onlardan zaman zaman "Cengizîler" diye bahseder.

Suavî, Osmanlı Hıristiyanları söz konusu olunca Osmanlıcı, Türk milletinin horlanması, karşısında millî değerlerin müdafii, haçlı zihniyetine muhatab olunca İttihad-ı İslâmcıdır ve meseleleri bu bakış açılarıyla tahlil eder. Ancak o İslâmın manevi birliği idealine sonuna kadar bağlı kalmıştır.

Türkçeyi diğer birçok dilden üstün bulan Suavî, sadece dilde sadelik taraftarı olmakla kalmamış, bunun bizzat pratiğini yapmıştır. Onun eserlerindeki dil, bazı terkiplerin dışında günümüz Türkçesinden pek farklı değildir. Yazılarında, gerekli olmadıkça uzun terkipler kullanmayan Suavî'nin kendisine has bir üslûp ve sentaksa sahip olduğu muhakkaktır. Bizde "ıstılah" meselesinin önemini ilk defa kavrayan Ali Suavî'dir. O sadece meselenin ehemmiyetini belirtmemiş, aynı zamanda gerek sosyal ilimler, gerekse fen ilimleriyle

ilgili ıstılahların Türkçeye mal edilmesinde uyulması gereken esasları da belirlemiştir. Bunların başında fen bilimleri terminolojisinde Avrupa terimlerinin aynen alınması fikri vardır.

Arap alfabesinin Türk imlâsı ve telaffuzuna daha uygun hale getirilerek muhafaza edilmesi gerektiğini söyleyen Suavî, yeni okuma yazmaya başlayanlar için yazı ve imlânın kolaylaştırılması gerektiğini belirtir.

Dilde tasfiyeci düşünceyi reddeden Suavî, Arapça ve Farsçadan kelime alınmasını tabii bulduğu gibi vaktiyle Arapçanın ilim dili olarak kullanılmış olmasını da yadırgamaz. Nitekim İmam-ı A'zam'ın her kavmin kendi dilinde ibadete cevaz verdiğini, ancak haleflerinin İslâm birliğini zedeler düşüncesiyle bunu uygulatmadıklarını söyleyen Suavî, onların bu davranışını doğru bulur. Fakat bir kimsenin dinini öğrenmek için ille de Arapça yazılmış eserler okumak zorunda olmadığı, Türkçe yazılmış pek çok değerli tefsirin bulunduğu fikri de ona aittir.

Suavî'nin üslûbu edebî bir üslûp değildir. Kendisinin edebî bir eseri de yoktur. O, Divan Edebiyatı'nı tabiat, hakikat ve ahlâk dışı bulur. Onun istediği edebiyat "sâkinâme" edebiyatı değil, cemiyete yönelik edebiyattır.

Tanzimat döneminde "Ma'arif" kelimesini en çok kullananlardan biri Suavî'dir denilebilir. O, gerek İstanbul *Muhbir*'indeki doğrudan "Maarif" başlıklı yazılarında, gerekse Londra *Muhbir*'i ve *Ulûm*'da eğitimin, ilmin bir milletin hayatındaki ehemmiyeti üzerinde ısrarla durur. *Ulûm*'da Osmanlı Devleti'ndeki eğitim faaliyetlerinin tarihçesini kaleme alan yazar, sıbyan mekteplerinden medreselere kadar Osmanlı eğitiminin problemleri, çıkmazları ve ıslah imkânları üzerinde durur. İlkokullara dahi gazete sokulmasını söyleyen o olduğu gibi medrese hocalarını kapandıkları dar dünyanın dışına çıkarmak için *Ulemâ* gazetesinin çıkarılması gerektiğini söyleyen de odur.

Suavî sadece din ilimleri okutulmasının taassup, sadece fen ilimleri okutulmasının ise şüphecilik, inkârcılık yaratacağı düşüncesindedir. Fen ilimlerinin her çeşidini zaruri gören yazar, bunun yaratabileceği "tuğyan"a da dikkat çeker.

Suavî, dinin kalkınmaya engel olduğu düşüncesine karşıdır. O, İslâm dininin, Hıristiyanlığın zıddına kalkınmayı, ilerlemeyi, üretmeyi emrettiğini söyler. Müslümanlar'ın Batı âleminden ileride olduğu dönemlerden örnekler veren yazar, İslâm dünyasının geri kalmışlığını özünden uzaklaşmasıyla izah eder. Sanat ve ticaretin terk edilip, devlet kapısından memuriyet arayışına çıkmayı bir nevi dilencilik kabul eden Suavî, dışarıdan alınma borçlarla kalkınmanın mümkün olamayacağı düşüncesinden hareketle dış borçlanmaya da şiddetle karşıdır. Türkiye'nin kaynaklarının el değmeden durduğunu, bunları işletecek seferberliğin devlet tarafından organize edilmesi gerektiğini, israfın önlenmesini isteyen Suavî, tevekkül diye sığınılan tembelliğe de saldırır.

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'tan beri dış politikasını tavizci bulan Suavî, özellikle Âli ve Fuad Paşalar'la tavizin teslimiyete dönüştüğü kanaatindedir. Islahat Fermanı'nın Hıristiyanları üstün duruma getirdiğine inanan yazar, bunun Müslümanları kendi ülkelerinde ikinci sınıf vatandaş durumuna soktuğunu sık sık tekrar eder. Batı'ya karşı politikalarını Rus fobisinin tesiriyle tayin eden Vükelâ'yı Suavî zaman zaman "korkak", "karı" gibi sözlerle vasıflandırır. Ona göre, Osmanlı dış politikası, dünya dengeleri de hesaba katılarak haysiyetli bir şekilde yürütülmelidir. Aslında Osmanlı Devleti her şeye rağmen çok güçlüdür, elinde yığınla avantaj vardır, ancak kendisine olan güvenini kaybetmiştir. Zulmetmemelidir, fakat kendisine zulmedilmesine de müsaade etmemelidir.

Sosyal ve siyasî meselelerin hemen hemen hepsinde Suavî'nin çıkış noktası İslâm dinidir. Ancak o bazı konularda zamanında şimşekleri üzerine çekecek kadar ortodoks İslâm'dan, başka bir ifade ile, Ehl-i Sünnet'ten ayrılmaktadır. Kendisi resimli bir ansiklopedi yayınladığı gibi, resme hatta heykele de cevaz vermektedir.

Faiz, riba, bey', îne gibi kavramları ele alan Suavî İslâm fakihlerinin "muamele-i şer'iyye" dedikleri hadiseyi faizin helâl olduğu şeklinde yorumlamış ve tabiatıyla büyük tepki uyandırmıştır. Ona göre haram olan ribadır, faiz değil.

Fevkalâde zekâsı, geniş bilgisi, mücadele azmi ve cesaretiyle beraber Suavî'nin bazı zaafları vardır. Övünme ve kendisini övdürme onun hiç de hoş olmayan bir özelliğidir. Midhat Paşa'nın sürülmesi üzerine, fikirlerini ve icraatını beğenmese bile, onun Paşa'ya karşı takındığı tavır bir "zebûnküşlük" örneğidir. İslâmî konularda zaman zaman bir müçtehid edasıyla içtihadlara varması, fetvalar vermesi, zamanında da tenkit konusu olmuştur. Suavî'de Batılılaşma dönemindeki birçok aydın gibi eksik gördüğü her şeyi adeta bir anda yakalama, elde etme acelesi ve telâşı vardır. Bu yüzden o, derinleşmeden sık sık değişik konulara atlar, yazmaya teşebbüs ettiği birçok konuyu yarıda bırakıp diğerine geçer. *Ulûm* gazetesinde yarım kalmış onlarca tefrika ancak böyle izah edilebilir. Onun daha 1866 yılının sonlarında 127 eseri olduğundan söz etmesi kendisinin geniş bir kültür ve birikime sahip olduğunu gösterdiği kadar bu aceleciliğini ve birçok şeye birden el atma tarafını da ortaya koyar. Zaten kendisi de bunların çoğunun küçük risaleler olduğunu söyler. *The Times* muhabirinin ondan "Author of Pamphlets" (kitapçık yazarı) diye bahsetmesi sebepsiz değildir. Gerçekten de Suavî'nin kitaplarından çok kitapçıkları vardır. Bununla beraber bütün bu derinleştirilmeyen acelecilik ve çok yönlülüğün Türk kültür tarihinde bir mânâsı vardır. Tanzimat aydını her şeyi bilmek ve pek çok şeyi bilmeyen, Batı'ya ve dünyaya yeni açılmaya başlayan topluma aynı anda her şeyi öğretmek zorundaydı.

Hülâsa "éclectique"ti. Ali Suavî Tanzimat'ın bu "èclectisme"ini en geniş şekilde temsil eder.

Kanaatimizce, bütün kusurlarına rağmen Suavî "şarlatan" damgasını hak etmemiştir. Özellikle sonradan muhalifi olan Namık Kemal ve onun hayranlarının kendisiyle ilgili olarak ileri sürdükleri fikirler son derece hissî ve haksızdır.

Hele onun İngiliz ve Rus ajanı olduğu yolundaki iddiaların hiçbir dayanağı yoktur. Bunu tezimize koyduğumuz arşiv belgeleri açıkça göstermektedir. Onun hiçbir dönemde ve hiçbir yazısında devletini ve milletini küçük düşürücü fikirler ileri sürdüğüne, ülkesini yabancılara şikâyet ettiğine rastlamıyoruz. Suavî'nin samimî olduğu, eserlerinde fikirlerine yer verdiği Avrupalı dostları vardır. Ancak bunların hepsi aynı zamanda Türk miletinin dostları olan, Türk'ün ve İslâmın faziletlerini teslim eden Batılı aydınlardır.

Bazı yayınlarda olduğu gibi, Suavî'nin adeta bir aziz, kusursuz ve çelişkisiz bir insan olarak tanıtılmasını, peşin bazı yargılara göre değerlendirilmesini de objektif bulmak mümkün değildir.

Ali Suavî de bütün faniler gibi ardından bazı izler, bazı hükümler bırakarak gitti. Şüphesiz ki bütün bunların müsbet ve isabetli olduğunu söylemek mümkün değildir.

Mümkün değildir, zira Ali Suavî de bir insandı.

Belgeler

BELGE 1-A

No: 145 Pera June 5th 1867

My Lord,

I have the honour to report that the night before, İsmail Pasha, the head of the police, discovered a conspiracy directed against the Sultan's ministers. Several of Leaders have already been taken up and just under arrest.

Those presently apprehended are the general Hüseyin Daim Pasha, the same who was implied in the plot in the late Sultan's reign. He was then exiled to Asia and subsequently pardoned.

Azmi Bey, the Krakaya of Mustafa Fazıl Pasha, Niyazi Bey, and other persons of note whose names have not yet been sent to me.

I have just heard, but I can't guaranty the accuracy that Mahmud Pasha, husband of Sultan nice and Mustafa Pasha, general of the jandarmery have also been arrested. It would appear according the what Fuad Pasha said to me that one of their party betrayed them.

I have the honour to be with the greatest respect.

My Lord
Your Excellancy's most obedient
and humble Servant
Pisani[1]

1 Ettienne Pisani, İngiliz Elçiliği Dragomanlarından, P.R.O. F.O. 195/887, no. 145.

BELGE 1-B

No: 245 Constantinople, June 13, 1867

My Lord,

Much excitement was caused here by an annoncement that a formidable conspiracy had been discovered on the 3th instant and that numerous arrest had taken place.

Fuad Pasha told me three days ago, that it was true that a conspiracy which might have had serious consequences had been discovered. It appeared, he said to have been in fact intended to assassinate himself, the grand Vizir, and the principal ministers.

He didn't however attach very great importance to the matter, at all events the discovery of the plot had completely removed all cause for alarm up to the time we were speaking sixteen arrest had been made. It would probably not be necessary to act with severity. Indeed he thought, it would suffice to remove the principal conspirators to a distance from the capital for some time.

He seemed to think that Mustafa Fazıl Pasha, the brother of the Vicesory of Egypt was not altogether unconnected with the plot.

I have the honour to be with highest respect,

My Lord
Your Lordship's most obedient and
humble servant
LYONS[2]

2 P.R.O. F.O. 78/1961, no. 245.

BELGE 2

No: 313 Constantinople, July 25th, 1869

My Lord,

Mustafa Fazıl Pasha, the brother of Vise Ray of Egypt arrived here two days ago and was yesterday received by the Sultan who appointed him a minister without a portfolio.

This rank of favour is not without it's significanse, for although he had been allowed to return from exile a year and a half ago. His Highness connection with the "Young Turkey Party" had caused him to be received with much distrust by the Sultan; and it was only during the Prince of Wales's visit that His Majesty contended to receive him.

I have the honuur to be with the highest respect.

My Lord,
Your Lordship's
Most Obedient and Humble Servant
Henry Elliot[3]

3 P.R.O. F.O. 78/2076, no. 313.

BELGE 3

Pera-9 Rue Aslan, January 11, 1876

Dear Sir Henry,

As the feast of Bairam is now ended. I venture to trouble you with a piece of business with which I have been charged.

I have received an address from England, written to the Turkish Language which I have been requested to present to His Majesty the Sultan. It is signed by all the Foreign Affairs Committiees in England, including the important towns of Manchester, Birmingham, Stockport, Preston, Macceliesfield, New Castle, Keihley etc...etc... the general purpose of the address is to express sympathy with His Majesty in the danger of difficulties which at the present based his Empire. And concludes by trusthing that he may overcome them all.

These same committies, it seems presented an address to His Majesty on the occasion of his visit to the Queen of England and were particularly previously received by His Majesty on that occasion at Backingham Palace.

They have charged me to the bearer of the present address and to present it to His Majesty. It gives me peculiar pleasure to do so, as I conceive that nothing is more likely to strenghten the hands of the representation of Brisith Policy in Turkey at such a moment than an address of Sympathy signed by representatives of such important.

You would be doing me a personal favor if you could procure me the apportunity of the address at the earlist appear ... possible, as I am anxious to return to England as soon as I should have discharged this duty.

I am ...

(Sign) H. Munro Butler Johnstone[4]

4 P.R.O. F.O. 78/2454.

Constantinople, 13 January 1876

Dear Mr. Butler Johnstone

If the purport of the address wish to present to the Sultan had been simply to express sympathy in the dangers and difficulties of the Empire, nothing would have given me greater pleasure than to ask for an audience for you, and after seeing you, I at once sent a message to the Grand Vizier about it.

When I read the address itself I found it so different from what I had imagined that I was much ambarrased what to do, for however glad, I should be that the Turks should know the strong feeling in favor of this country prevailing in the important centers which you name, I didnd't see how, as Brtish Ambassador, I could be a pasty to the presentation of an address, of which the object is to represent the whole part policy of England in an odious light and which concludes by entreatig the Sultan to declare himself liberated from the Trety of Paris.

It is with greatest reluctance that I come to this conclusion, but I feel sure that you will see that in my positon. I couldn't properly have came to any other.

If you wish to presented to the Grand Vizier, I shall be very happy to send a dragoman to introduce you to him.

I return the address and it's translation.

Henry Elliot[5]

5 P.R.O. F.O. 78/2454.

Belge 5

Constantinople, 13 January 1876

My Lord,

I enclose the copy of a letter which I received a few days ago from Mr. Butler Johnstone, stating that he wished to present to the Sultan an address with which he had been charged by the Foreign Affairs Committies in England, expressive of their sympathy with His Majesty in the difficulties at present besetting this Empire.

Mr. Johnstone having called upon me, and explained the address in the same way as he had done in his letter, I said I would be happy to send it to the Grand Vizier and ask if the Sultan would receive it as his hands. I requested Mr. Butler Johnstone, however, to let me have the English text.

Upon reading it I found that, instead of being a mere expression of sympathy, the address put in an offensive light all the past policy of Great Brtain towards Turkey, representing that the England and French Governments, after having prepared the massacre of Sinope, had betrayed Kars into the hands of the Russians, and concluding by entreating the Sultan to declare himself no longer bound by Treaty of Paris.

Independently of other considerations the time would be ill chosen for aiding in the presention an adddress of which to object is to warn the Sultan not to follow the advice of his allies. I Enclose a copy of the address in question.

I have honour to be with the highest respect.

My Lord,

Your lordship's most obedient humble servant

Henry Elliot[6]

6 P.R.O. F.O. 78/2454.

Belge 6

(Polis Müdürü İsmail Paşa'dan İngiltere
İstanbul Posta Müdürlüğüne)
Circulaire, Ministre Impérial de la Police, Sept. 23/67

Monsieur,

Le dernier Courier d'Europe a apporté à Constantinople plusieurs examplaires du premier numéro d'un journal publié à Londres en langue turque, sous le titre de *Le Mukhbir*. Le Journal, ayant été frappé du suppression par ordre supérieur, alors qu'il se publiait à Constantinople, La Sublime Porte a decidé que l'entrée et la circulation des numéros imprimés à l'étranger seraient interdites dans l'Empire Ottoman.

En conséquence, et pour assurer l'éxécution de cette mesure d'ordre public, je viens vous prier, M. Le Directeur, de vouloir bien retenir tout exemplaire du journal *Le Mukhbir* en destination d'un point quelconque de L'Empire Ottoman et vous abstenir d'une manière absolue d'en faire la remise ou la distribution soit aux destinataires ottomans, soit aux destinataires étrangers.

Recevez Moi
(Signé) İsmail[7]

7 P.R.O. F.O. 78/874.

Belge 7

(İstanbul İngiliz Posta Müdürlüğü'nden,
İngiltere Posta Genel Müdürlüğüne)
B.PO. Constantinople Sept. 23 1867

Sir,

I beg to enclose a letter I have received this afternoon from İsmail Pasha, Minister of Police to the Sublime Porte.

I have written to His Excelency informing him that I can't detain or return the papers, but that I have forwarded his letter to you and I beg for some instruction on the subject.

The title of the paper is the "*Le Mukhbir*" It can be obtained at 1.a grove Place Hammersmith of Mr. Bender, Little Hecoport Street, Leicester Square.

I am ...
W. Jaw[8]

8 P.R.O. F.O. 78/874.

BELGE 8-A

(İngiltere Posta Genel Müdürlüğü'nden
Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığına)

General Post Office, October 8 1867

I am directed by the Post Master General to transmit to you, to be laid before Lord Stanley, the accompaning copy of a report which has been received from the British Post Master at Constantinople together with the copy of the letter from İsmail Pasha and I am to request that you will move his lordship to inform the Post Master General whether he is of opinion that the Post Master ...

etc ...[9]

9 P.R.O. F.O. 78/874.

BELGE 8-B

(Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığından Bakana)

No: 42 Under Secratery of State

My Lord,

Should be authorized to stop all copies of the newspaper called "*Le Mukhbir*" which may be received in the mails for his office in compliance with the request cautioned in the letter from İsmail Pasha.

It will probably be within your recollection that correspondance took place between post office and the foreign office in the year 1862 relative to a similiar question raised with respect to two Greek newspaper published in London called "The British Star" and "The British Beacon"

I am ...

Tilley[10]

10 P.R.O. F.O. 78/874.

BELGE 9

(İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan
İngiliz Posta Genel Müdürlüğüne)

Foreign Office, October 12 1867

Sir,

I have laid before Lord Stanley your letter of 8th instant relative to a request preferred by the Turkish Minister of Police to the British Post Master at Constantinople that the newspaper "*Le Mukhbir*" may not be circulated in Turkey through the British Post Office and in reply I am requested that you will acquaint ..... grace the Postmaster General that Lord Stanley is of opinion that the British Postmaster at Constantinople should be instructed to inform the minister of police that a request of such a mature must be made officially to the British Ammassador in order that it may be submitted through the proper channel to His Government.

I am etc ...
Mr. Egerton[11]

11 P.R.O. F.O. 78/892.

Belge 10

(Dışişleri Bakanı Fuad Paşa'dan
İngiltere İstanbul Büyükelçiliğine)
Sublime Porte — Le 5 Octobre 1867
Ministère des Affaires Etrangères
No: 20276/35
Note Verbale
İnterdiction d'entrée
Journal "Le Mukhbir"

Le Journal Mukhbir, fondé à Constantinople et supprimé ilya quelque mois pour délits de presse, vient de reparaitre à Londres d'où ilest expédié en Turquie.

La Sublime Porte ayant interdit l'introduction et la distrubution de cette feuille dans L'Empire, Le Ministre des Affaires d'Angleterre de voulour bien donner à la Direction Postale Anglaise à Constantinople des instructions pour ne livrer aucun des numéros de cette feuille arrivant par le Courrier Anglais soit à Constantinople soit dans les autres ports de L'Empire.

Le Gouvernement impérial est persuadé que L'Ambassade de Sa Majesté Britannique ne refusera pas sans concours à une mesure provoquée par les atteques et les calomnies que le Mukhbir a pris à tacher de propager dans L'Empire.[12]

12 P.R.O. F.O. 195/893.

Belge 11

(İngiliz istanbul Posta Müdürlüğü'nden
İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığına)

British Post Office, Constantinople, 14th October 1867

Sir,

I have to acknowledge the receipt this morning of your letter of the 11th instant, and I beg leave to inform you that I am not in position to receive any instruction from Her Majesty Embassy upon the Subject.

I received on the 23th ultimo a letter from İsmail Pasha, Minister of Police requesting me not to deliver the paper referred to the 24th ultimo.

I forwarded İsmali Pasha letter to a few days, I expect to receive some instruction upon the subject.

I am Sir,
Your obedient Humble Servant
(İmza) Jaw[13]

13 P.R.O. F.O. 195/892.

Belge 12

(İngiltere Dışişleri Bakanlığından
İngiliz Posta Genel Müdürlüğüne)

No: 42, Foreign Office, October 17 1867

I transmit, for your information, the accompanying copier of correspondance as noted in the margin respecting an application which has been made to the British Post Master at Constantinople to assist in preventing the circulation in Turkey of a newspaper called *Le Mukhbir*.

I also inclose a printed copy of a correspondance laid before parliament, respecting the suppresion of the British Star newspaper in 1862.

I am with great truth
Sir,
Your most obedient humble servant
Lord Stanley[14]

14 P.R.O. F.O. 195/894.

BELGE 13

(İngiltere İstanbül Büyükelçiliğinden
İngiltere Dışişleri Bakanlığına)

Constantinople, 31 October 67

My Lord,

With referance to your excellancy despatch No: 42 17th instant to Mr. Barron, I have the honour to inform that an official request was made by the Porte that the director of the British Post Office in Constantinople shoud stop the distribution of the Turkish Journal Mukhbir published in London.

Mr. Barron honouring spur receipt made honour the request of the Porte to the British Post Master here, and having being inform by Mister Jew that he had rearly three weeks submitted the matter direct the decision of his excellancy Post Master General.

Fuad Pasha's note to Jaw I have now the honour to transmit a copy was not quaranted to his excellency government.

I am etc. ...
Henry Elliot[15]

15 P.R.O. F.O. 195/876.

BELGE 14

(İngiltere Dışişleri Bakanlığından
İngiliz Postası Genel Sekreterliğine)

F.O. November 20 1867

Sir,

I am directed by Lord Stanley to request you will state to the Postmaster General, with reference to Mr. Egerton's letter of the 12th ultimo, that as it appears by a despatch which has been received from Her Majesty's Government at Constantinople that an official application has been made by the porte to Her Majesty's Department to prevent the distributin in Turkey through the means of the British Post Office at Constantinople, of the Turkish Journal Mukhbir piblished in London. Lord Stanley conveniies that the Psotmaster General will now be justified under the criss of the case in following the same course in regard to this journal as was taken in the year 1862 in regard to the "British Star".

I am etc.
Signed[16]

16 P.R.O. F.O. 195/874.

Belge 15

(İngiliz Postası Genel Sekreterliğinden
İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığına)

General Post Office, November 3 1867

Sir,

With reference to the term of your letter of the instant I am directed by the Postmaster General to acquaint you, for the information of Lord Stanley, that the Postmaster of Constantinople has been instructed not be distribute, but to return to this office any copies of the newspaper called the Mukhbir which may reach the British Post Office at Constantnople, in compliance with the wishes of the Turkish Government expressed through Her Majesty Ambassador to the Porte.

I am etc.
Signed (J. Tilley)[17]

17 P.R.O. F.O. 195/874.

BELGE 16

(İngiliz Elçisi Henry Elliot'tan Hariciye
Nazırı Fuad Paşa'ya)
No: 14 Constantinople, December 21 1867

With reference to your note of the 5 of October last. I have the honour to inform your Highness that in compliance with the wishes there in expressed, Her Majesty Government have directed the British Post Master at Constantinople not be distribute any numbers of *The Mukhbir* newspaper.

I ...
Elliot[18]

18 P.R.O. F.O. 195/832.

BELGE 17

(İngiliz Postası İstanbul Şubesinden
İngiliz Postası Genel Müdürlüğüne)

British Post Office, Constantinople, 11 July 1868

Sir,

With reference to correspondance connected with the Mukhbir newspaper an instruction contained in your letter of 25th November last registered no: 945.

I beg leave to report that no copies of the "Mukhbir" have reaced this office during last six weeks, but the mail Via Marseilles received here yesterday contained about fifty copies of another paper printed in Turkish in London entitled the Hürriyet as I have reason to beleive this is simply a change of name, as the copies referred to were addressed to Pashas, persons who are principal members of the Government, it is probable it may lead to an application similar to that connected with Mukhbir.

I therefore think it my duty to bring the subjet under your notice.

I am etc.
W. Jaw[19]

19 P.R.O. F.O. 195/898.

BELGE 18

(İngiliz Postası Genel Sekreterliğinden
İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığına)

Sir,

With reference to the Correspondance which took place last year between the F.O. and this departments relative to the suppresion at the British Post Office at Constantinople by the request of the Turkish Government, of a Turkish newspaper published in London entitled the Mukhbir I am desired by the Postmaster General to transmit to you for the information Mr. Stanley, copy of a letter from the British Postmaster at Constantinople dated tha 11th last reporting the arrival there by the last mail from London of some copies of another paper entitled the Hürriyet which he has reasons to beleive is the same paper under another name.

I am etc.
John Tilley[20]

20 P.R.O. F.O. 195/874.

ENGLAND AND TURKEY
By Telegram from Trieste
(From our Special Correspondant)

Pera, Oct. 10

Some sancation was made here a short time ago. It doesn't take very much to make a sansation in Pera by a letter which the Director of Galata Serai College published in one of the Turkish newspaper, and which was immediately translated and reproduced by a portion of European Press. It consisted of tirade against England, very violent but not very felicitious or formidable, as may be judged from the fact that th assailant selected for attack, among other points in her harness, her commercial prosperity and her naval power. Whatever notice is merited or I should say, perhaps, received, is due chiefly to the outhor's official position as a conspicious employee of the Government. The Galata Serai College is, from European point of view, the principal place of education in Turkey, having been instituted chiefly with the object of giving such instruction in foreign languages and other modern acquirements as might best fit the students for the various branches of the Government Service.

The Institution differed in many essential respects from nearly all the other education institutions which in Turkey preceded it. The Koran and the native language of the country though duly tauht in it, were not given the almost exclusive place hitherto assigned to them in Turkish schools. The students were taken, not merely from one class of population, but from all classes, Mussulman, Christian and Jewish alike. The pofessors were for the most part Europeans. The advantage offered were, in short, so novel and gret that young men belonging to the best families flocked to the Galata Serai College in large number from all part of Country, the most promisng pupils being the Bulgarians, until the resent struggle led to their withdrawal or expulsion. Th head of an institution of this importance therefore accopies ex officio a position which entitles whatever he publicly says to some sort of consideration.

The present director is also known to be favourite with the party now in power at the palace, and may therefore be thought to express their views or at least to be unlikely to commit himself publicly to any opinions to calculated to displease them. His tirade against England was, nevertheless, so wild and overdone that, though always glad to given publicly to any genuine expresion ofTurkish opinion. I didn't think it worth noticing until I heard that it had attracted the attention of the English Embassador, and had been made by him matter of remonstrance.

Whether or not this step was well adviced, each of your readers may determine for himself accordingly to his view of the relations which ouht now to exist between the England and The Turkey Governments. It would, no doubt, have been difficult for an English Embassador to allow to pans unnoticed an attack on England made in the Turkish press of Constantinople by an official of high standing, and coched in terms of premeditated insult. Such silence would have at least involved strangely sudden departure from the precedents and traditions of the Embassy.There was a time, not so far distant, when such a remonstrance was sure to be justified by its success, if, indeed, one can conceive that it coiuld ever have been required. No government employee would probably then have thought of venturing to make such an attack upon England; but had one ventured, the Porte would not have given the English Ambassador time to request that the attack should be visited with a signal mark of it's disapproval. It is a striking illustraton of the change wrought since the commencement of was that so far from itself taking any initative in the matter, the Porte has not as yet even attended to the Ambassador's remonstrance, and on this account the attack, though not therwise of importance, seems to me worth mentioning. The almost ostentatious axiety of the Party now in power to show their indifference to English opinion is in itself an additional reason why indifference shoud be widely known. It is but right, however to say that there ise, at least room for doubt how far the view of this party is shared by the Turkish generally, since the Director's letter has called forth indignant protests fromother Turkish correspondents as full of praise of England as his letter was full of abuse.[21]

21 *The Times*, 11 October 1877.

Belge 20

No: 1290 Therabia, November 2, 1877

My Lord,

The Softa Ali Suavî Effendi, the principal of Galata Serai College, whose violent attack upon England in one of the Turkish Newspaper the *Vakit*. I have had occasion to call your Lordship's notice, has been recently preaching sedition sermons in some of the Mosques, in which whose attack were repeated, and has had placands affixed on the walls in Constantinople denouncing Münif Effendi, the Minister of Education, as an atheist and a Russian Spy. I took an apportunty yesterday of bringing this main conduct to the notice of Grand Vizier, and of pointing out to his Highnss how discreditable it was that such a person as Ali Suavî Effendi should remain at the head of a public educational establishment. His Highness Said that Ali Suavî was crayzy and that he would at once have him dismissed from his post.

I have the honour to be with the highest respect.

My Lord,

Your Lordship's most obedient and humble servant

İmza (Henry Layard)[22]

22 P.R.O. F.O. 78/2590, From Henry Layard to Lord Derby.

BELGE 21

No: 75, F.O., November 22, 1877

Sir,

I approve your Excellency having brouht to the notice of Grand Vizier the conduct of Ali Suavî Effendi, the Principal of Galata Serai College requesting at the same time how discreditable it was that such a person should remain at the head of a public educational establishment, as reported in your despacth no: 1290 of the second ultimo.

Derby[23]

23 P.R.O. F.O. 78/2563, From Lord Derby to Henry Layard.

BELGE 22

No: 1481 Constantinople, December 14, 1877

My Lord,

Some days ago the Grand Vizier asked me whether I should object to Ali Suavî Effendi being appointed Turkish Counsul at Bombay, as he was determined to get rid of him. I repplied that as Ali Suavî was known to be an intriguing and mischievous person, I couldn't conceive a worse choice for such an appointment, and that I certainly had very strong objection to it. I have the satisfaction to state to your Lordship that Ali Suavî has been dismissed from his post of Director of the State College of Galata Serai and has been replaced by Ali Nizamî Pasha, formerly Turkish Consul General at Pesthe, of whom I hear a very good character.

I have the honour to be with the highest respect,

My Lord,

Your Lordship's most obedient humble servant

İmza (Henry Layard)[24]

24 P.R.O. F.O. 78/2563, From Henry Layard to Lord Derby.

Belge 23

No: 248 Cypher,
Telegraph to Lord Salisbury January 9, 77, 3.45 pm

With reference to your telegram of yesterday in which you say "the Grand Vizier beleives he can count upon the assistance of Lord Derby and Lord Beaconfield" Musurus Pasha has been warned in the strongest terms to the countrary and has admited to me that I have discouraged any hope of this kind. It is not in my power more plainly than I have done in this subject, and I am satisfied that no person connected with Government is holding different Language.

Lord Derby[25]

25 P.R.O. F.O. 78/2674.

Belge 24

Very Confidental Therapia
No: 523 May 26th, 1877

My Lord,

I have had reason to mention in my despatches to your Lordship that Mr. Butler Johnstona M.P. is in Constantinople. He has not called upon me, and does not, I understand, intend doing so. He lives entirely with the musulmans and in the house of a certain Ali Suavî, the Head of the Lyceum. His object in being here is to urge the Turks to continue the war with Russia and to help them as far as his means, which are considerable, I am told, will allow.

With the latter object he has bought Admiral Selwyn, Captain Manthrop, a retired naval officier, and Mr. Adams, Lieutenant Drummund R.h. and others, most of whom are paid by himself, to back the Turks various diabolical engines of destruction which are to annihilate whole legions of Russians. One of most effective of these inventions has, I hear, been offered to Several Governments, and declined, whether in the ground of it's being to horrible or too useless I can not say. Experments, however, have been made of its effects partly in the peresence of the Sultan, which appear to have been successful. Hobart Pasha appears to beleive in its efficacy, and Mr. Adams is to accompany him when he goes upon his contempilated expedition against Russian Ports in the Black Sea.

Mr. Collingwood Dickson, who has made engines on the subject, is under the impression that the invention in question is one in which a certain composition (Petroleum being the principal ingredient) can be used in shells of a very deadly character (emitting flames that are supposed to be uneqtinguishable) and fatal in human life by causing suffocation when thrown into casemates and other inclosed places. Mr. Collingwood Dickson, beleives that this composition was proposed to Her Majesty's Government in 1854-55 by a person named Mackintosh, and rejected on the grounds of humanity.

Mischievous instruments of destruction with which MR. Butler Johnstone supplies the Turks, he gives them, I am afraid, equally mischievous advice. As your Lordship is aware, these people are always more ready listen to a person in his position than to one authorised to speak in the name of his Government. Mr Butler Johnstone has, I beleive, adopted to a certain extent the well known opinions of Mr. Urquhart. He sees in every Turkish Minister a man bought by Russian gold, and thinks that if Turks will only be Turks, and fight with the courage of despair, they will baffle and defeat their secular enemy.

He is now, I am assured, intriguing with the persons arrougst whom he ise living for the return of Midhat Pasha, and hence his alleged connivance with the demonstration of the Softas to which have referred in another despatch, and which appears to have been directed by persons with whom he is living.

Mr. Butler Johnstone also furnished the money for the expences of Tirkish deputation to Pesth. He seems to be of opinion, with Urquhart and his school, that the Turks should make this war ona of race and religion and should have recourse to every means to under it so. By giving it this characters they will, he seems to think, be able to defeat the Russians, if not to destroy Russia. Any one who does not agree with him, or the Ministers who do not act up to thisviews, aresold to Russia. The advice he gives to Turks, founded on theseviews cannot but the dangerous to them, especially when it is backed up by literal help in money. The man with whom he resider, Ali Suavî, is known to be a Turk who shares Mr. Butler Johnstone's convictions, and as he has considerable influence on the Softas he case do a great deal to give effect to them. The Party to which Ali Suavî belong is a strong one. Attempts are even non being made to make the war a religious one, and as the Emperor of Russia has given it, on his side, tha character of crusade against Islamism, the Sultan would be justified in the eyes of his subjects in retaliating upon Christianity. Such a determination might lead to frightful massacres. I know that there are persons who are threating to incite the Muslumans of India to rebellion in order to embarrass England, or to compel her to come to the help of Turkey. Upon this subject I shall have occasion to write to your Lordship more fully, and it is, I beleive, known to Her Majesty's Government that the Porte is already seeking by it's agents to induce the Musulmans of Algeria and Morocco to enter into a religious war against the Christians.

Under such circumstances the advicegiven by Mr. Butler Johnstone is too willing listeners cannot be otherwise than extremely mischievous.

I have the honour to be with the highest respect, My Lord, your Lordship's most obedient, humble servnat.

İmza (Hanry Layard)

P.S. It is right that I shoud add that since I have written this despatch, I have learned that Mr. Butler Johnstone gives the most positive denial to the statement that he was in any way connected with the demonstration of the softas.

İmza (Layard)[26]

26 P.R.O. F.O. 78/2572, From Layard to Lord Derby.

Belge 25

Recorder
No: 494

Therapia
May 20, 1878

An incident which has occurred today has been greatly exaggerated, and at one time caused great alarm. The facts are that a deputation of about 100 refugees wished to penetrate into Chiraghan Palace, Mourad's residence, on the plea of presenting a petition to the reigning Sultan; the sentries at the gate, on attempting to stop them were shot down, where upon a large number of troops rushed to the spot, and about 15 or 20 of tha refugees got wounded or killed in the general confison. Tranguillity has been reestablished since, and the general panic has subsided.

İmza (Henry Layard)[27]

27 P.R.O. F.O. 78/2819, From Layard to Marquis of Salisbury.

No: 657 Therapia, May 21, 1878

My Lord,

An incident occurred yesterday which might have led to serious consequences. A body of men -supposed to be refugees, but, according to some persons, only pretending to be such, headed by Ali Suavî Effendi, and all armed with revolvers- forced an entrance into the Palace of Teheragan, where the ex-Sultan Murad has hithert o resided. The statements as to their numbers differ. According to one account which has reached me they were only 40 or 50; according to another, between 200 and 300. Your Lordship will no doubt recollect the name of Ali Suavî, and that I succeeded some time ago in having him dismissed from his post as Director of the College of Galata Serai. He was a mischievous intriguer who had, one more than one occasion, endeavoured by seditious placards, and by preaching in the mosques of Constantinople, to excite the fanaticism of the Mussulman population, and to produce disorders and disturbances. Although a Softa, he professed very liberal opinions, had resided in several European capitals, at one time in exile, and had married an English-woman. For various reasons I had declined to make his acquaintance.

It appears that about ona o'clok yesterday he appeared at the head of his followers, at one of the back entrances of the Palace, which stands on the Bosphorus, and demanded admission on the plea of wishing to deliver a petiton to the Sultan from the refugees, affecting to believe that His Majesty was there. The sentinel, who refused to allow them to pass through the gate, was immediately cut down. Ali Suavî then succeeded in forcing his way into the Palace with 50 or 60 men, and reached the Sultan's apartment. He directed the persons who were with him to shout "Long live Sultan Murad," and endeavoured to induce the deposed Sovereing to follow him. In the meantime, the shot which had been exchanged with the sentinels had brought a considerable body of troops to the Palace. They soon dispersed the conspirators. Those who remained outside fled. Those who had entered were for the most part shot down. Ali Suavî himself appears to have been killed by a bayonet thrust in the presence of the ex-Sultan, who afterwards concealed himself in the harem. According to the account given by the Government 16 persons were killed and 20 wounded, and some were made prisoners. One of the cavasses of the Embassy, who succeeded in getting into the Palace, declares that he saw about 60 or 70 bodies, and as several soldiers and zaptiehs were amongst the dead, it is probebla that this number is nearer the thruth.

I happened to arrive at the Porte just as the news of the occurence reached the Ministers, and as Sadyk Pasha had been summoned by the Sultan to the Palace of Yeldiz, his

Highness was not then, he told me, fully aware of what had taken place. Great alarm prevailed at the Porte, and the usual exaggerated rumours were flying about Galata.

I passed the Palace of Tcheragan shortly afterwards, and although it was surrounded by a considerable body of troops, and no boats were allowed to approach it, everything was quiet. The fact that a conspiracy to bring about the restoration of Sultan Murad was going on had been known for some time, and precautions had been taken to meet the danger. The army having remained faithful to the Sultan and Government, and the capital being indifferent to what had happened, no serious results are apprehended from the ocurrences of yesterday. Still there ise, undoubtedly, a very uneasy feeling prevailing in Constantinople owing to the refugeis who are literally starving, and to whom the Government is no longer able to give food. When I was at the Porte a crowd of some 300 women and children, who declared that they had not touched food for nearly two days, came into the building clamouring for bread.

It is stated that only a few of those who followed Ali Suavî Effendi were refugees, and that they had been told by him that they were to go to the Sultan to receive money to return to their homes, and to support their families, on finding that they had been deceived, and that they were expected to force their way into the Palace, the greater part remained outside, and the others fled. Those who entered the building with Ali Suavî are said to have been Circassians and Pomaks, who had received money from him. When his house was searched for papers, his wife endeavoured to destroy a photograph, which appears to have been that of a Circassian Chief who was killed in the struggle.

Sultan Murad has been removed to Yeldiz Kiosk, where his brother resides.

I inclose extracts from the "*Levant Herald*" and the "Turquie," giving accounts of this affair, and a proclamation addressed to the inhabitants of the capital by the Porte.

I have, & c.
A.H. Layard[28]
(imza)

28 P.R.O. F.O. 424/70, From Layard to Marquis of Salisbury.

Belge 27

Therapia, May 22, 1878

.....

There has been a forbit attempt made to proclaim Sultan Murad. Ali Suavî who was the ostensible leader in the business has been killed was a mischievous intriguer and half madman a great friend and ally of Butler Johnstone (I think they ended however by quarrelling) and married to an Englishwoman. It is, of course, said that the Russian were at the bottom of the business and it is not impossible that such is the case. It is somewhat curious that whilst the affair was actually happening I was sitting with Labarof who was telling me that the Sultan was very unpopular and that there was great deal of agitation in the city. It appears to have been thrown in the Russian Camp that an attempt which have made to upset the Sultan and proclaim Murad and it was reported there that the event had taken place the day before Ali Suavî misadventure.

Russian officers have lately been discovered bringing arms into Galata in boxes. The matter was complained by the front then declearing that the arms had been stolen and were brought to Constantinople to sale. I hav been told some days ago by Said Pasha that he had received warning that a conspiracy to proclaim Sultan Murad was having and that all necessary precaution had been taken. When I went to the Sultan three days ago I found a considerable body of troops encamped round Yıldız. With some 100.000 starving refugees in the capital. There is great danger of some attack and it is really wonderful that order and tranquillity have been hitherto so well maintained.[29]

29 BM-MSS: 39131, From Layard to Marquis of Salisbury.

My Dear Carme,

I have not much to tell you. You will have seen by the newspaper that mischievous (okunamadı) Ali Suavî Effendi led up a plot to dethrone the Sultan and to proclaim Murad. He firefaited his life and if conspiracy has no extensive ramification. No great has been done. The population has received the affair with perfect indifferent and army remain faithful.[30]

30 BM, MSS: 39131, From Layard to Mr. Carme.

BELGE 29

Recorder — Therapia
No: 506 — May 25, 1878
Cypher — 7.30 pm.
Personal - Secret and Most Confidential

Your three telegrams arrived this morning. I have seen the Sultan, whom I found ill and very much depressed in consequence of recent events. He has given orders to the Prime Minister to act entirely upon my advice, and I have every reason to hope that the proposed arrangement will be signed tomorrow.

İmza (Henry Layard)[31]

31 P.R.O. F.O. 78/2820, From Layard to Marquis of Salisbury.

BELGE 30

No: 679, Therapia, May 27, 1878

My Lord,

A commission, of which Said Pasha, the Sultan's late chief Secretary is president, has been appointed to enquire into the circumstance connected with the plot, under the direction of Ali Suavî Effendi, to remove the ex-Sultan Murad from the Palace of Tcheraghan and to restore him to the throne. This commisison sit daily at the Palace of Yıldız, and examine the witnesses. It has already ordered the arrest of several person who are suspected of having been implicated in the affair. I am assured by those who are in a position to be well informed, that no evidence has yet been found which tends to prove that the conspiracy had any extensive ramification or that men of positon or influence in the country or in the army were connected with it. It is stated that Russian agents were not ignorant of it, and that there are proof that considerable sums of money were supplied by them to the conspirators. It is not surprising that such suspicion should exist, but I can scarcely beleive that there is much foundation for them.

I have been informed by a person (not a Turk) who was on intimate relations with Ali Suavî Effendi, and who was with him, I beleive, the night before the execution of his desperate scheme, that the object the conspirators had in view was to provoke hostilation with Russia, in the belief that, if the Russian attacted Constantinople, the Europens Powers would be compelled to interfere on behalf of Turkey, who, after the Russians were defeated as they inevitably would be, would thrown off the yoke put upon her by Russia and would regain her independence. Thay had convinced themselves that the present Sultan could not be induced to renew the war. Thay beleived that the Musulmans populations were every where ready to take up arms, and they have been organizing, through the principal fugitives now in Constantinople, in surrections in various part of Roumelia.

They have been in communications with the chief who are directing the movement in mount Rhodope and elsewhere, and Mr. St. Clair, whose name is probably not unknown to your Lordship, and who entertaints opinions similar to those of Ali Suavî end several poles, who have been connected with revolutionary movement in Poland, have actually joined the insurgents.

I am told that they expect money and arms from some secret source in Europe. It would appear that Ali Suavî and his accomplies had engaged the services of some Pomak and Circission Chief, who had come as refugees to Constantinople, but that the greater part of the persons whom he induced to accompany him to the Palace were ignorant of his real object, and had been led to beleive that they were to present a peti-

ton to the Sultan and were to receive from His Majesty money and arms to enable them to join the insurgents in Rumelia.

I have the honour to be with the highest respect,

My Lord,
Your Lordship's most obedient
humble servant
İmza (Henry Layard)[32]

32 P.R.O. F.O. 78/2789, From Layard to Marquis of Salisbury.

BELGE 31

No: 680 Therapia
Very Confidential May 27, 1878

My, Lord,

When I was with the Prime Minister yesterday morning, he told me that the Sultan had requested him earnestly to consent to the entry of Mahmoud Damad Pasha into the Ministry as Minister of War. His Highness said that the recent conspiracy to proclaim the deposed Sultan Murad, and the occurances at the Palace of Tchiraghan, had produced a very painful impression upon His Majesty, who was naturally timid and suspicious, and that he desired to have at the head of the army a person upon whose entire devotion to his person, he could rely.

Mahmoud Pasha was his near relative, and had been mainly instrumental in placing him on the throne. His Majesty had entire confidence in his brother in law's loyalty, and could feel that as long as he was at the head of the army there would be nothing to fear from that quarter.

His Highness went on to say that although he was fully alive to the objection that could be urged against the return of Mahmod Damad Pasha to the Ministry, and to the unfavourable impression that it would make upon public onion, he thought that all things considered, it was better to yield to His Majesty's wishes.

He had therefore, consented to Mahmoud Damad's nomination as Seraskier; but it was on the distinct understanding that no change whatever was to take place in the policy of the Governement and he begged me not to be under any apprehension that Mahmuod Damad would exercise an influence in the cabinet adverse to English interests.

Mahmoud Damad Pasha has already sent me a message to say that I might count entirely upon his desire to support the policy that I advised and to express his intention to call upon me without delay.

I have he honour to be with the highest respects,

My Lord,
Your Lordship's most obedient,
humble servant
İmza (Henry Layard)[33]

33 P.R.O. F.O. 78/2789, From Layard to Marquis of Salisbury.

BELGE 32

TELEGRAM
No: 110
From: Admiral Hornby

	Place	Day	Time
Despatch	İsmid	27 May	11.15 am
Receipt	-----	27 May	5.40 pm

Ambassador requests Helicon may be left in the Bosphhours to Embark the Sultan if necessary as his Majesty fears a conspiracy against his life. I have sanctioned (two final cyphers illegible).[34]

34 P.R.O. F.O. 78/2891, From Amiral Hornby to Admiralty.

No: 656 F.O., May 27, 1878

Sir,

I sent your Excellancy at 11. pm this day, the following telegram in Cypher:

"Hornby telegraphs that Helicn is wanted to rescue Sultan in case of revolution. Is there any real danger".[35]

35 P.R.O. F.O. 78/2768, From Marquis of Salisbury to Layard.

BELGE 34

Recorder 9.10 pm
No: 513 Therapia
CypherMay 27th 1878

Most Secret,

With reference to your telegram of yesterday, Sultan asked me two days ago to allow "Helicon" to anchor opposite Orta Keui, as he then appeared to think tht the conspiracy against him was more important than it really was. He yesterday requested me to withdrawe Helicon, which I have done. I do not think that there was any real danger, but I could not under the circumstances, refuse the Sultan's request.

İmza (Henry Layard)[36]

36 P.R.O. F.O. 78/2820, From Layard to Marquis of Salisbury.

No: 688

Therapia
May 30, 1878

My Lord,

The Sultan informed me Yesterday that as he was convinced that his brother Murad Effendi had no knowledge of Ali Suavî's conspiracy to replace him upon the throne, he had sent him back to the Palace of Tchiraghan, where he would reside as before. His Majesty said that as the persons who had been arrested for complicity in the plot, had been misled by Ali Suavî, of whose real objects they were ignorant, he had ordered their immediate release.

I told His Majesty that this act of clemency did him honour, and that thought he was quite right in not attaching too much importance to an attempt, which however much to be deplored, proved in its results that no persons of any importance were concerned in it, and that it met with no sympathy or support from his people or his army.

I have the honour to be with the highest respects.

My Lord,
Your Lordship's most obedient,
humble servant
imza (Henry Layard)[37]

37 P.R.O. F.O. 78/2789, From Layard to Marquis of Salisbury.

Belge 36

Most Secret — Therapia
No: 693 — May 31, 1878

My Lord,

In my most secret and confidential despatch of the 27th instant, I reported to your Lordship my interview with the Sultan on the previous day. His Majesty, as I stated to your Lordship, appeared to be ill, and to suffering from great depression of spirits. His manner was different from that which it has been when I hitherto seen him. Although he greated me with his usual kindness, I could not but observe that there was some suspicion of me passing through his mind. He seemed to fear when I came near him, and drew back. When I asked him to receive me in his private room, and not in the hall, as our conversation could be overheard, he made the excuse that it was cooler where. I suggested that the Prime Minister should be present at may interview. He said, nervously, that he would prefer that I should subsequently repeat what I might communicates is him to His Highness.

His Majesty's banker's Monsieur Zarifi, was in the Palace when I arrived. His Majesty had begged him not to leave, but to remain in an adjoining room whilst I near there. Here could no doubt that His Majesty was labouring under some delusion. I subsequently learnt that I had been told by someone, or that the idea had occured to him that I was concerned in a conspiracy against him, and that it was my intention to seize him, to cary him off to the fleet at Ismid, and to restore his brother Murad to the throne. I can not account for this delusion expect by the fact that some Englishmen were in intimate relations with Ali Suavî, and that evidence may have been found to lead to the inference that they were implicated in his plot.

However after I had seen His Majesty, and he had had time to think over the communication that I had made to him, he sent for Mr. Sandison, expressed his very great satisfaction at the prospect of an allience with England, spoke of my friendship for him in the warmest terms, asked whether I would accept the highest order he could conferupon me, and offered me many excuses for the manner in which, on account of illness, he had received me.

In the evening I received a letter from general Said Pasha requesting me to place my "Stationnaire" opposite Orta Keui, as His Majesty was under the apprehension that he might be compelled to leave the Palace and he desired to take refuge on board one of Her Majesty's ships if his life, or liberty were threatened. As I had been authorised by Lord Derby some time ago to receive His Majesty on my "Stationnaire" should he be in personal danger, I requested Captain Stopford to move the "Helicons" to the place indicated by His Majesty. On the following day I got two urgent letters from Said Pasha ask-

ing me, from the Sultan to directs the immediate return of the "Helicons" to her previous moorings as her presence near the Tcheraghan Palace might cause suspicion. I again complied with His Majesty's request.

On Wendsday afternoon a message came to me from His Majesty begging me to come to Palace as soon as possible. It was 8 oclock before I reached Yıldız. I found that dinner had been ordered for me, and that His Majesty was in the Harem, which occupies as separate building.

After I had dinned the Sultan sent for me Said Pasha who has usually interpreted when I have had private and confidential interviews with His Majesty accompanied me to the gates of the garden in which the Harem Stands. They were opened by the Chief Black Slave, who informed Said Pasha that His Majesty wished to see me alone. He accordingly retired, and I entered. His Majesty rose from a sofa and looked very ill. The only other person present was Dr. Mavroyeni, his Greek Physician who, at His Majesty's desire, acted as interpreter.

His Majesty began by saying that, having the fullest reliance upon my frienship, for him had sent to me at a moment in which he was in the greatest personel peril, the conspirancy for his dethronement and for the restoration of his brother Murad, had far more extensive ramifications than I appeared to beleive. The highest personages in the state were implicated in it, amoungst them even the late Prime Minister Sadyk Pasha. There was no one about him upon whom he could rely. His army had been set against him. Some days ago, when he was near one of the camps, he could perceive soldiers in some bushes who were pointing their guns at him. He had lost the affections of his people, although he had done all he could to show his love for them. He had granted them a constitution; he had made and was ready to make, every possible reform which might contribute to their prosperity and well-being. But they held him responsible for the war; and after all the horrors they had witnessed, the slaughter of thousands upon thousands of their countrymen by the Russians and Bulgarians, and the unparelleled suffering of those who, driven from their homes, were dying of starvation, could they do otherwise than hate him? But he had suffered as much as any of his subjects since he had been on the throne. He had never one night's rest. His days had been days of unceasing misery. He did not care to die; but he could not bear the thought of being immured for the remainder of his lie in the gloomy buildings at Seraglio Point, deprived of his liberty and of his wife and children, for whom he feared more than for himself. What were they to do if he were killed, or forced to leave the country? Would I protect them as well as himself? Could I find any means of furthering their escape should their lives be in danger.

While the Sultan was thus speaking to me, he started once or twice at slight noises. When he heard the sound of trumpets from a neihgbouring camp, he rose in great agitation and calling a negro sent him out to ascertain what was the matter. It was evident that he was in a condition of great mental excitement. Dr. Magroyeni told me that His Majesty had not slept for several nights, and that he was suffering from fever. I endeavored to soothe him and used all tha arguments that I could find to remove the delusion under which he was suffering. After a time he became calmer and talked with his usual

intelligene, and good sence, about various improvements and reforms that he intended to introduce into his Empire for the benefit of his subjects, expressing his gret satisfacton that in doing so he should now have the help and sympathy of England.

When I left him about 11 oclock he seemed to be better, and I hoped that the crisis had passed. But I received between 5 and 6 in the morning a note from him, informing me that he had reason to beleive that his life and lives of his wife and children were in imminent danger, and begging Mrs. Layard and myself to come to him at once, and to take immediate steps for their protection and safety. Thinking it unexpedient and unnecessary to return to Yıldız, I wrote to His Majesty entreating him to be calm, and suggesting that he should send Said Pasha, upon whose fidelity and devotion he might entirely rely, or Dr. Maryoveni to consult with me as to what was to be done.

I thought it desirable to send Mr. Sandison to acquaint the Grand Vizier with what taken place between the Sultan and myself. His Highness sent me his best thanks for having done so. He said that the state of His Majesty's healt, and the delusion which appeared to have taken possession of his mind, had caused the most serious anxiety to the Ministers. For the present it was desirable that the matter should be kept profoundly secret as he dreaded the effect upon public opinion if it were generally known that the Sultan were threatened with mental alienaton. Unfurtunately His Majesty had sent for Prince Recess and had also asked for his protection against the conspiracy which, he beleive existed against his life. The prince could scarcely have perceive His Majesty state and would, no doubt, have informed the Russian Government of it at once. This might led to serious mirchief.

Mehmet Rushdi Pasha said that the ministers had not yet made up their minds as to the course they should persue. They still hoped that with the return of healt and with a relief from the incessant anxiety that the Sultan had suffered since he had been on the throne, His Majesty would entirely recover. If, however, this were not to prove the case, it would be absulately necessary to adopt measures for meeting the danger in which the country would be placed.

The Sultan is naturelly of a timid and nervous desposition. The strain upon his mind during the time that he has been upon the throne has evidently been greater than it could bear. As unlike his brother Murad, he has always been sober, moderate and abstemious in his habits, it may be hoped that rest and care with restore him to complete health. Such is the Opinion of Dr. Mavroyeni who has been his medical attendant for many years, he has so many excellent qualities, is animated by such admirable intentions for the wellfare of his people, and posseses so much good sense that it would be a misfortunate to Turkey. If his malady were to render him incapable of governing.

I have the honour to be with the highest respect.

My Lord,
Your Lordship's most obedient,
humble servant
İmza (Henry Layard)[38]

38 P.R.O. FO. 78/2789, From Layard to Marquis of Salisbury.

BELGE 37

Bugün huzûrumuzda akt ettirmiş olduğumuz meclisde dermeyân-ı müzâkere olunan Kıbrıs Ceziresi meselesi gayet nâzik ve mühim mesâilden olduğundan cümlenin bilâ-taraf ma'lûmâtı olmak üzere keyfiyetin ta ibtidâsından beri nasıl cereyân etmiş olduğunu izâh ve tafsîle mecburiyet gelmiş olmakla şu mes'elenin tarafımıza devletimize hayırlı olacak ve vazife-i sadâkat u ubûdiyete muvâfık bulunacak bir suret-i tesviyenin bulunmasıyçün kemâl-ı serbestî ile te'âtî-yi efkâr olunmasını cümleye tavsiye ederim. Çırağan Vak'ası'nın ikinci günü İngiltere Sefareti tercümanı Sandison Sarây-ı Hümayûnumuza vürûd eyleyeceğini ve İngiltere devleti tarafından Devlet-i Aliyye'nin fevkal'âde menâfi'ini mûcib olacak suretde bir hayır tebşir edeceğini mabeyn müşiriyeti vasıtasıyla Başvekil Sadık Paşa'nın ma'lûmatı dahi olduğu halde tarafımıza tebliğ etmiş ve vakt-ı mezbûrda Sefir-i Müşarünileyh gelerek huzûrumuza celb olundukda dûr u dirâz birtakım makalât ve mukaddimât serd eyledikden ve zaman-ı maziden bahs ettikden sonra Devlet-i Aliyye ile İngiltere beyninde bir ittifak-ı tedafü'î ve tahaffuzî akd edileceği ve Bulgaristan'ca ve sair cihetlerce Kongre'de devletimizin menafi'i kemâl-ı kuvvetle muhafaza olunarak Anadolu tarafından dahi hudûd-ı Devlet-i Aliyye'nin kasr ve taklîl edilmemesine çalaşılacağı ve pek az bir gün zarfında Rusya askerinin civâr-ı Pây-ı tahtdan çektirileceği gibi birtakım menâfi' ve muhassenât arz ederek bunlara mukabil Kıbrıs cezîresinin İngiltere devleti idaresine terki husûsunu teklîf eylemiş olmakla kaide ve kanûnumuz mûcibince bu bâbda kendisine bir cevab-ı kat'î verilmeyerek bu teklifin Hey'et-i Vükelâmızca tezekkür olunacağı bildirilmiş ve mes'ele tamamiyle hey'et-i mezkûreye bırakılmış olduğu halde olvakit Başvekâlette bulunan Sadık Paşa ile Hey'et-i Vükelâ tarafından zîri temhîr ile tasdik olunmuş mukavelenâme huzûrumuza arz edilmiş ve mes'eleye esasen karar verildiğinde Hariciye Nazırı bulunan Safvet Paşa'nın dahi haberdâr olduğu, âhiren birkaç gün zarfında mesmû'umuz olmuş ve aradan az bir müddet geçerek Mister Layard gelip kemâl-i tehalük ü ta'accül ile işbu mukavelenin imzasını teklif eylemiş ve bu sırada ve Rüşdü Paşa'nın âvân-ı sadaretinde Hey'et-ı Vükelâmız tarafından def'a-i sâniye olarak iki mazbata dahi takdim kılınmış olmakla Hey'et-i Vükelânın taraf-ı hükümdarîden hâiz olduğu sıfat-ı emniyet ü itimada binâen mûcibince icrası tarafımızdan irade olunmuştur.

Halbuki Kongre'de İngiltere Devleti tarafından mev'ûd oan mu'âvenet görülmemiş ve Ayastefanos Muahedesi'nden ziyade zararlı çıkılacağı görünmekte ve Rusya askeri dahi elhaletü hâzihi civâr-ı pâyitahtta ikamet etmekte bulunmuş olup şu hallere nazaran İngiltere mevâidini incâz etmemiş ve Kıbrıs verilmiş ve hiçbir menfa'at mukabilinde olmayacağı teferrüs olunmakta bulunmuş olduğundan ve beyne'l-halk dahi birtakım erâcîf tehaddüs etmekde bulunduğundan şimdi mülk-i mevrûs-ı şâhânemiz olan bir cezire-i cesîmenin bu suretle İngiltere idaresine verilmesi pek ziyade şâyân-ı tedkik

ü i'tina mevaddan olduğu ve bu bâbda hiçbir gûna yanlışlık edilmeyip maslahata bir sureti sâlime vü mukayyedede karar verilmesi ve bu kararın bir an evvel ittihazı matlûb-ı kat'î-i şâhânemdir.

fi 2 receb 95/fi 21 Haziran 94[39]

39 Başbakanlık Devlet Arşivi, kısım 9, zarf 72, karton 4, evrak 1094.

BELGE 38

Very Confidential Therapia
No: 732 6 June 1878

My Lord,

Sadyk Pasha, when Prime Minister, informed me that the porte had optained evidence that Russian ajants were connected with Ali Suavî's attempt to restore the ex-Sultan to the throne and with the conspiracy which led to the occuriences at the Palace of Cheragan. I requested Mr. Mannich to ascertain from other sources whether there was any ground for His Highness' statement. He has sent me a memorandum of a conversation on the subject with Mahmoud Damat Pasha, who informed him that there was no doubt that Russian ajants were concerned in Ali Suavî's Plot; that amongst the papers of his individual, and of others who have been found; and that Ali Suavî himself received 5000 francs a month from Russian sources. The object of the conspiracy, Mahmoud Damat Pasha said, was to take possesion of the person of Murad and to place him upon the throne, with the intension of subsequently deposing him and of proclaiming as Sultan, the youngest of his brothers.

I place these statements before your lordship for they may be with.

I have the honor to be with the highest respect,

My Lord,
Your Lordship's most obedient,
humble servant
İmza (Henry Layard)[40]

40 P.R.O. F.O. 78/2790, From Layard to Marquis of Salisbury.

Belge 39

Geçen gün Ortaköy'e ta'lik edilmiş olduğu halde bulunan ve makalât-ı muzırrayı hâvi olan yaftayı tertib ve ta'lik edenler kemâl-ı dikkatle aranıyor ve şüphe olunanlar hakkında yazı yazdırılarak yaftaya tatbik ve emsâli muamelâta teşebbüs ile tedkikat icra kılınıyor.

Yazıları alınanlar içinde Ortaköy Cami'-i Şerifi müezzin-i sânisi Hüseyin Efendi'nin hattı yafta yazısına müşabehet etmesiyle mumaileyh taht-ı istintaka alındı. Hâsıl olacak netice arz olunur.

Aksaray ve Okçularbaşı ve Laleli'de on beş gün evvel ta'lik olunan yaftayı tertib ve ta'lik edenler aranır iken yevm-i ta'lîkin akşamı Defterhâne ketebesinden Rif'at Efendi, Fatih civarında Bahçeli Han demekle ma'rûf olan hana gelerek biraderi Fâik Efendi'yi sual eyledikden sonra mezkûr yaftaların mündericâtını orada bulunanları teşvik edercesine tefevvüh ettiği tahkik kılınmasından ve kendisi hevaî-meşreb bir şey olmasından dolayı derhal celb ile taht-ı istintaka alındı. Bundan ve ona aid tedkikat-ı câriyyeden hâsıl olacak netice ba'dema arz olunur.

Sultan Murad Hazretlerinin Hekimbaşısı doktor Capealyon, Sultan-ı Müşarünileyh Hazretlerinin mason mesleğine dahil olmasından ve güya hakkında sû-i kasd mutasavver olmasından dolayı masonların reisi olan Almanya İmparatoru ile İngiltere Veliahdı Prens de Gale'e, müşarünileyh hakkında himayenin lüzûmunu hâvi gönderilmiş bulunan notayı tekzib yolunda Dersa'adet'de bulunan Mason Cemiyeti'nin reisi İtalya teba'asından Galata'da zahire tüccarından Anton Focracy tarafından yazılan raporun sureti melfûftur.

Mahsûsen Edirne'den gelen Bulgarlar içinde Çırağan'a tabi' Kardenli Obalı Velço oğlu San ve Çeryanlı Dihri oğlu Panko ve yine Çeryanlı Engil oğlu Ğonço nam şahısların ahâlî-i İslâmiyyeye pek çok gadr ve eza eden sınıfdan oldukları halde hapishâne-i umûmiye'de vefat ettikleri arz olunur.

fi 12 Cemaziyelahir 1294[41]

41 Başbakanlık Devlet Arşivi, kısım 17, karton 23, zarf 64, evrak 929.

BELGE 40

Fondation de la Chancellerie de la Jeune Turquie.

Nous recevons d'un des signataires du document ci-dessous, qu'il a entre les mains, et qui s'en réserve la publication dans un moment opportun, la communication suivante, concernant l'organisation de la chancellerie de la Jeune Turquie. Nous la publions purement à titre de pièce historique, le seul point de vue auquel elle puisse présenter maintenant de l'intérêt, puisque les partis des Vieux Turc et de la Jeune Turquie n'existent plus, et ont fusionné pour contribuer ensemble au relèvement de l'empire ottoman. Voici le texte de cette communication:

Des journaux de Paris ont publié un document tronqué et modifié, concernant l'organisation de la chancellerie de la Jeune Turquie. Nous sommes en mesure de donner le texte original avec les noms de tous les membres de la direction, et nous y joindrons un second document relatif à cette organisation, aussitot que se présentera le moment favorable. Voici le texte publié avec quelques observations:

Art. I. - Le parti de la Jeune Turquie est fondé dans le but: 1° de réaliser de programme réformateur du prince Mustapha Fazyl-Pacha contenu dans sa lettre au Sultan, et par conséquent d'opérer le renversement du régime et des hommes qui oppriment et épuisent l'empire ottoman; 2° de détruirel'influence Russe en Orient par l'émancipation des populations chrétiénnes en Turquie de la tutelle Moscovite.

Art. II. - La Jeune Turquie à son chef, son comité directeur, ses agents civils et militaires, son siége principal.

Art. III. - Son chef est S.A. Mustapha-Fazyl Pacha, président du comité directeur.

Art. IV. - Les membres du comité directeur à Paris et à Londres sont: (dans le texte primitif on lit: les autres membres du comité directeur sont) S. Exc. Zia Bey, Âgâh Effendi, le comte L... P... Kemal Bey et Simon Deutch.

Art. V. - Les membres du comité directeur spécialement chargés des affaires intérieures de l'Empire Ottoman sont: Zia Bey at Agha Effendi.

Art. VI. - Les membres du comité directeur spécialement chargés des affaires internationales et diplomatiques sont: le comte L... P... et S.D. .. Ils nomment des agents dans tous les pays.

Art. VII. - Le comité directeur aura pour siége Paris et Zurich.

Art. VIII. - Il mettra promptement à l'étude l'élaboration d'une constitution et la réorganisation de l'armée.

Art. IX. - .....

Art. X. - Le principal agent du comité directeur à Constantinople est Mr. J.B.B.

Art. XI. - Si l'intérèt de la Jeune Turquie exigeait la présence du prince Mustapha-Fazyl-Pacha à Constantinople, il s'arrangerait de façon à obtenir du Sultan sa rentrée à

Constantinople, afin de donner par sa présence dans la capitale de l'empire une très-grande impulsion aux affairs de la Jeune Turquie (Cet article est tronqué et la rédaction est modérée).

Art. XII. - Dans le le cas ou le prince Mustapha viendrait à mourir avant que le grande entreprise eut réussi, M.K.Z. et le membres du comité de Constantinople poursuivraient l'oeuvre suivant le plan tracé jusqu'au jour ou la cause de la régénération ottomane aurait triomphé de ses ennemis intérieurs et extérieurs (Cet article est complétement modifié et le texte changé).

Au-dessous de ce document se trouvent l'appostille et la signature suivante (Cela n'est pas exact, car il y a encore d'autres signatures et la fixation des frais annuels pour l'entretien de la chancellerie).

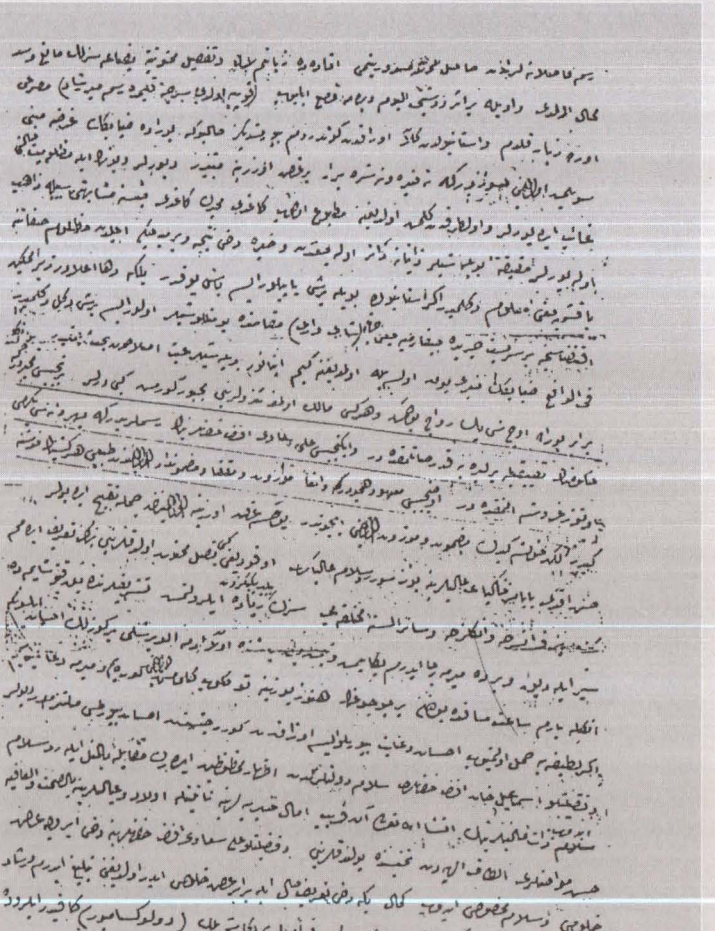
Paris, le 30 août 1867.

Approuvé Mustapha Pacha (Dans l'riginal: "Approuvé Mustapha-Fazil").[42]

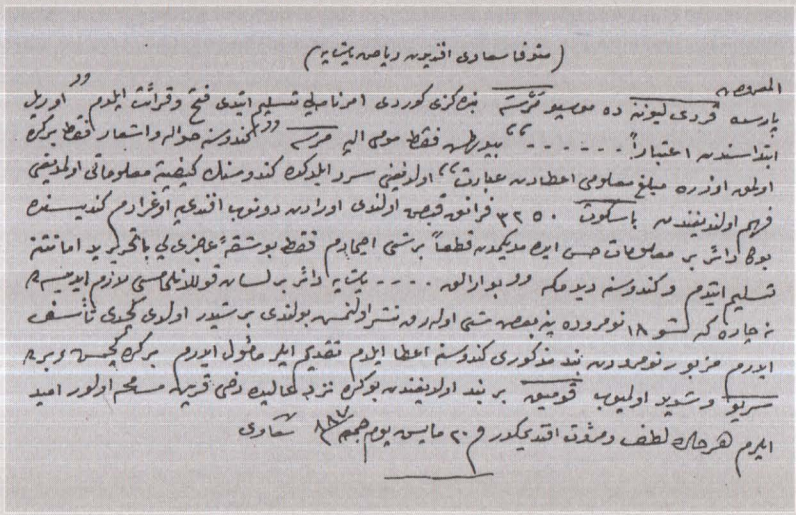
42 *Le Mémorial Diplomatique*, yıl 13, no. 25, 1876, s. 40.

BELGE 41

İstanbul'dan Londra'ya gönderilen, *Muhbir* gazetesinin ve Suavî'nin fotoğrafının İstanbul'da çokça arandığına ve yüksek fiyatla satıldığına dair bir mektup (Ziyad Ebuzziya Arşivi).

BELGE 42

El ma'ruz,

Paris'de Crédit Lyonnais'de Mösyö Mersié bendenizi gördü. Emirnâmeyi teslim etti. Feth ve kıraat eyledim. Avril ibtidâsından itibâren "....." buyurulmuş. Fakat mümâileyh Mersié kendisine havâle ve iş'âr fakat bir kere olmak üzere meblağ-ı ma'lumu itâdan ibâret olduğunu serd eyledikde, kendisinin keyfiyete ma'lumatı olmadığı fehm olunduğundan bâ-sükût 3250 Frank kabz olundu. Oradan dönüp Efendi'ye uğradım. Kendisinde buna dâ'ir bir ma'lumat his edemediğimden kat'a bir şey açmadım; fakat, bu şaka-i âciziyeyi ba-tahrir yed-i emânetine teslim ettim ve kendisine dedim ki, "bu aralık ..... Paşa'ya dair bir lisan kullanılmaması lâzım idiyse de, ne çare ki, şu 18 numarada yine bazı şey olarak neşr olunmuş bulundu. Bir şeydir oldu geçti, te'essüf ederim. Mezbur numaradan bend-i mezkûru kendisine itâ' eyledim. Takdim eyler me'mul ederim. Bir kere geçmiş ve bir de sérieux ve şedid olmayıp komik bir bend oldğundan bugün de nezd-i âlîde dahi karîn-i müsamaha olur ümid eylerim. Her halde lütuf ve mürüvvet Efendimindir.

Fi 20 Mayıs yevm-i Cum'a Sene 1287

Suavi[43]

43 India Office Library And Records, Or: 12130.

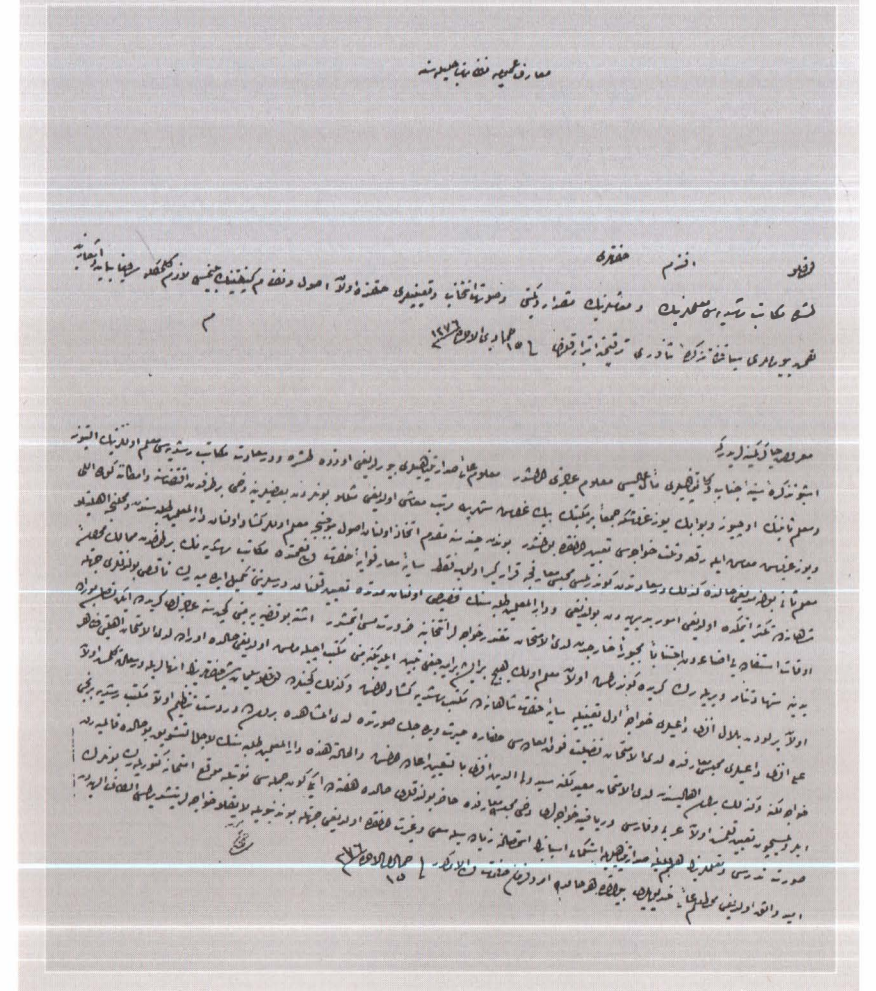
BELGE 43

Ebuzziya Tevfik'in oğlu Velid Ebuzziya'ya yazdığı bir mektupta, Suavî'yi Namık Kemal ve Ziya Paşa ile beraber bu memleketin Rousseau'su, Volter'i, Diderot'su olarak kabul etmesi (Ziyad Ebuzziya Arşivi).

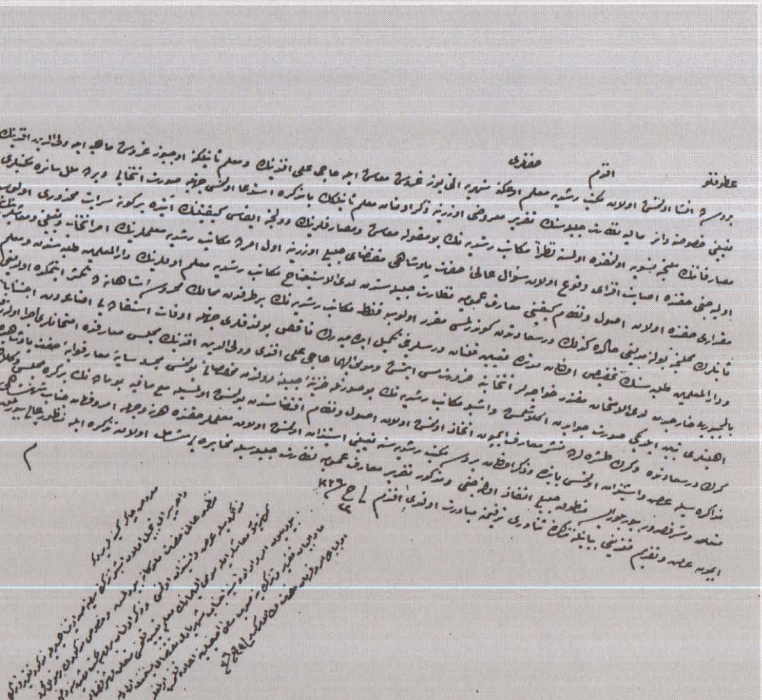
Belge 44

Ali Suavî'nin muallim-i evvel olmak için girdiği imtihanda, komisyonu hayrette bırakan bir başarı gösterdiğine dair Maarif Nazırı Sami Paşa'nın yazısı (Başbakanlık Arşivi, İrade no. 29761).

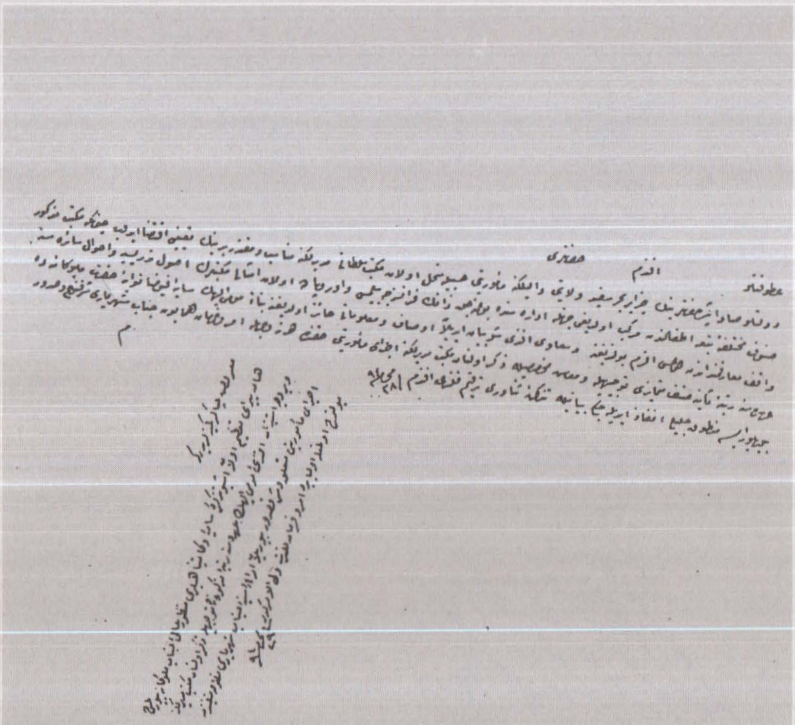
BELGE 45

Ali Suavî'nin Bursa Mekteb-i Rüşdiyesi'ne muallim-i evvel olarak atanmasıyla ilgili teklif ve padişah iradesi (Başbakanlık Arşivi, irade no. 29761).

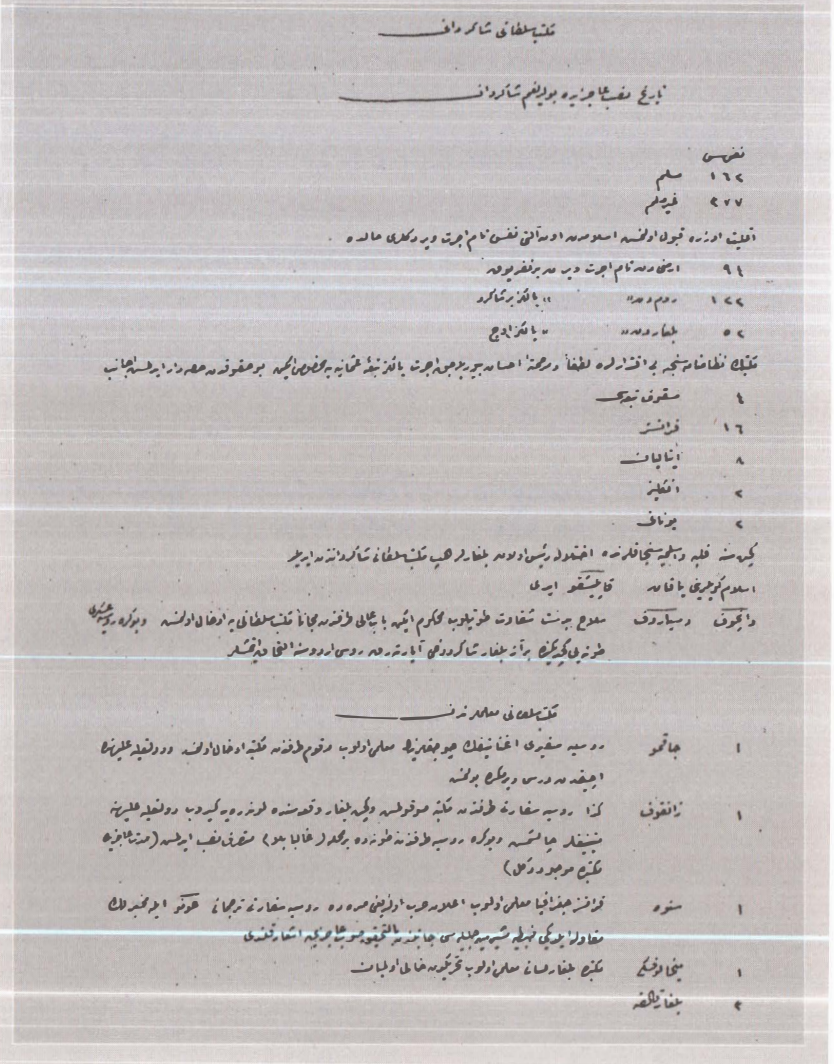
Belge 46

Ali Suavî'nin Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) Müdürlüğü'ne atanmasıyla ilgili teklif ve padişah iradesi (Başbakanlık Arşivi, irade no. 60513).

BELGE 47

Ali Suavî'nin Mekteb-i Sultanî'de yaptığı ıslahatı gösteren rapor.

اصول تدریسیه

تعلیم اولاده آنی بلیه بیلمه الفبا صنعتی کبی عامه تعلیم اولنمق لازم اولان شیلردن
نظر عامه یه کوره لیسه بیلمه شی ایچون ایکی شرطک بولنمسی لازمدر قدیم اولمسه
شاگردانه اوستاسی حاکمی کبی کورنمز چالشه یرلسه اولدقدن صکره عادته تحویل اولنوب
بعضه مختلف دار اما بونلر بالجمله قبول بولمکله مخصوص اولیانلردر

بو حالده بحث قابل تعلیم اولمقه
بر ده اکثر معلملر شو یا اوندن بوراسنه طوغریلوقدر اصول جدیده اوزره درس کورمیه دکلرمش دیه

اصل مقاصد

نفس شاجزیه نیروی نفس بشقه بر یه کیرمه اسلوم شاگردانی آلمشه قدر دکل بلکه بوکونکی شاگردلرینک یارینکی اوستاسی اولمق
بلغارلرده نفاس وجهالت اجنبی ملت اولدیغندن رفع وتبعیدلری میسر اولدی فقط عجبا بونلرده اوصاف اولدقدن صکره برشی بولنمیه
مفروض اخراج ایدلدی

اجانب ایچون شایه بر نوع خدمت صداقة بنی نافی مقاومه اولمسه ویا مقاومه اولنه جنبه مستند بولنمسه دیانت نظر دقته آلنمه اولدیغی صاتر لرنده
اجنبی ملت تبعه اولدی

جالقه نک قونطراتوسی نسخ ایدیلدیکی حیفلرینه
مشتمل بر اوزون دیدلری

معنی قونتراتوس اولمایه نفس معاهده ویا ویه جکی بیانله دیکر طرفلرک طرفدارلرینه ابعاد ایدلدی

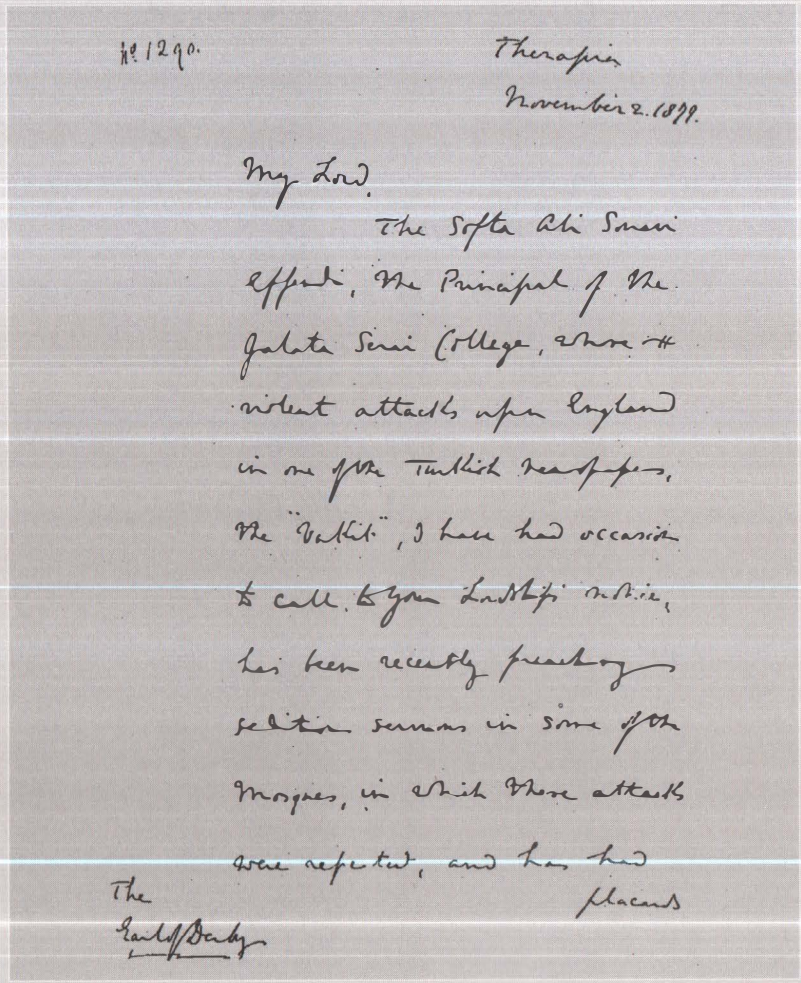
اصلا خدمتی بولنمه معلملرده دیکر اوصاف اولدقدن صکره بحث اولنوب خواجه لرینه بخش ایدیلدیکی وبوصورتله معلملک نه یه تبعه اولدی
وبالجمله بونلرده بر چوق مقدمه معارف نقاره جیلیک سنه تقدیم ایدیکم لایحه یه بنیه قاعده تدریس تاسیس اولنه رق اجنبی جاسه ایدلدی

مسائل مذکوره نک قاعده معارف ناظرینک معاونتله اوته دنبری مراجعت اولنه رق تعدیلی چوق برینی اجرایه معاونلرینه وجوباً بیانلرینه
کوره بعضه یه اجرایه دیکرینه تعلیقه جسارت ایدیلمکده بناء علیه عفو شوکلو وزیر معاونتی عالیلرینه مستند اولمقله اجنبی جاسه قلدیرلدی
اولباب وجهان اوزون عفو نامه سنی معاونلرینه تبلیغ ایدرلر

BELGE 48

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Layard'ın Ali Suavî'nin Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü'nden alınması için sadrazama baskı yaptığını gösteren belgenin ilk ve son sayfası (P.R.O.F.O. 78/2590).

No. 1290.

Therapia
November 2. 1879.

My Lord,

The Softa Ali Suavi
effendi, the Principal of the
Galata Serai College, whose
violent attacks upon England
in one of the Turkish newspapers,
the "Vakit", I have had occasion
to call to your Lordship's notice,
has been recently preaching
seditious sermons in some of the
Mosques, in which those attacks
were repeated, and has had
placards

The
Earl of Derby

His Highness said that Ali Shaw
was crazy and that he would at
once have him dismissed from his
post.

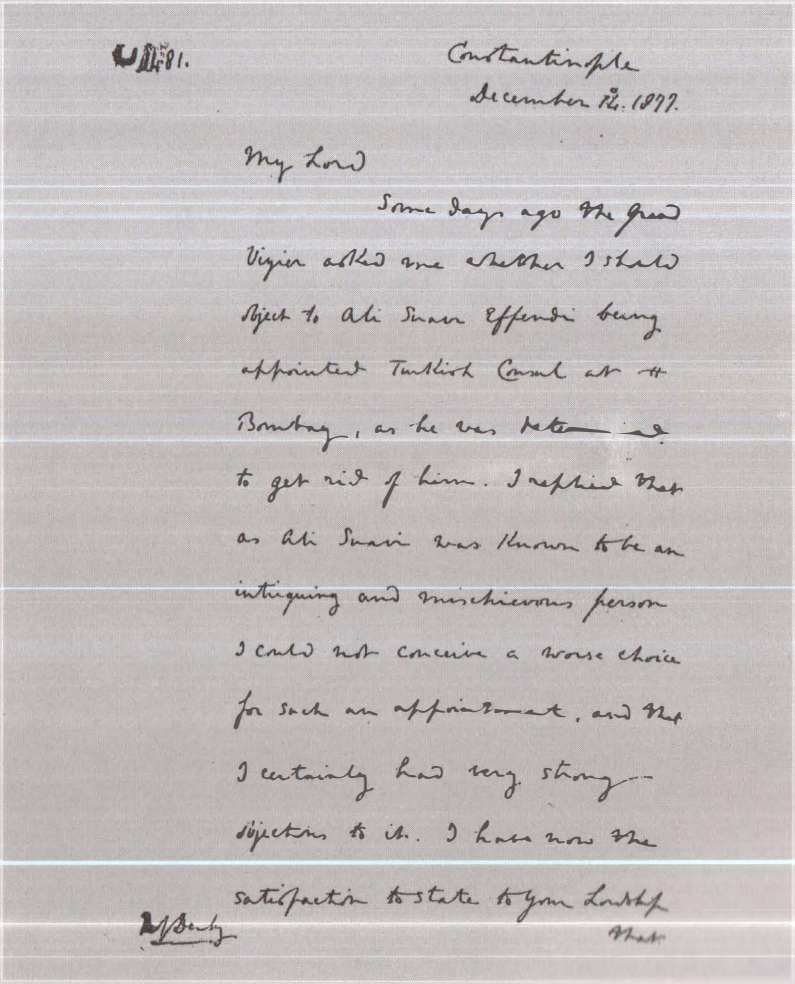
I have the honour to be,
with the highest respect.

My Lord,

Your Lordship's most obedient
humble servant

BELGE 49

İngiliz Elçisi Henry Layard'ın Ali Suavî'yi Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü'nden aldırması ve Bombay'a konsolos olarak gönderilmesini engellemesi ile ilgili belge (P.R.O.F.O. 78/2594).

No. 81.

Constantinople
December 12. 1877.

My Lord

Some days ago the Grand Vizier asked me whether I should object to Ali Suavi Effendi being appointed Turkish Consul at Bombay, as he was desirous to get rid of him. I replied that as Ali Suavi was known to be an intriguing and mischievous person I could not conceive a worse choice for such an appointment, and that I certainly had very strong objections to it. I have now the satisfaction to state to your Lordship that

Bombay

that Ali Suavi has been dismissed from his post of Director of the State College of Galata Serai, and has been replaced by Ali Nizami Pasha, formerly Turkish Consul General at Perth, of whom I hear a very good character.

I have the honour to be, with the highest respect

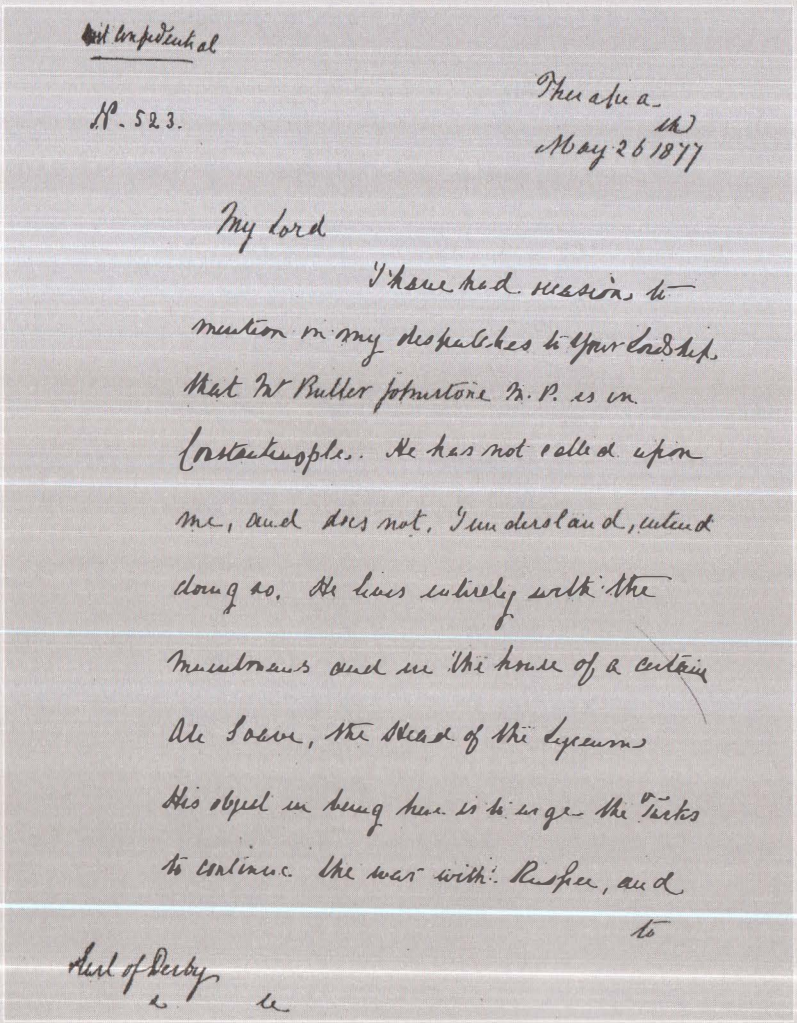
My Lord,

Your Lordship's most obedient humble servant

F. Elliot

BELGE 50

Butler Johnstone'un İstanbul'da Ali Suavî'nin misafiri olduğu ve beraberce faaliyet gösterdiklerine dair raporun ilk ve son sayfası (P.R.O.F.O. 78/2572).

Secret & Confidential

No. 523.

Therapia
May 26th 1877

My Lord

I have had occasion to mention in my despatches to Your Lordship that Mr Butler Johnstone M. P. is in Constantinople. He has not called upon me, and does not, I understand, intend doing so. He lives entirely with the Mussulmans and in the house of a certain Ali Soave, the Head of the Ligueurs. His object in being here is to urge the Turks to continue the war with Russia, and to

Earl of Derby
&c &c

to your Lordship more fully; and it is, I believe, known to Her Majesty's Government that the Pole is already seeking by its Agents to induce the Musulmans of Algeria and Morocco to enter into a religious war against the Christians.

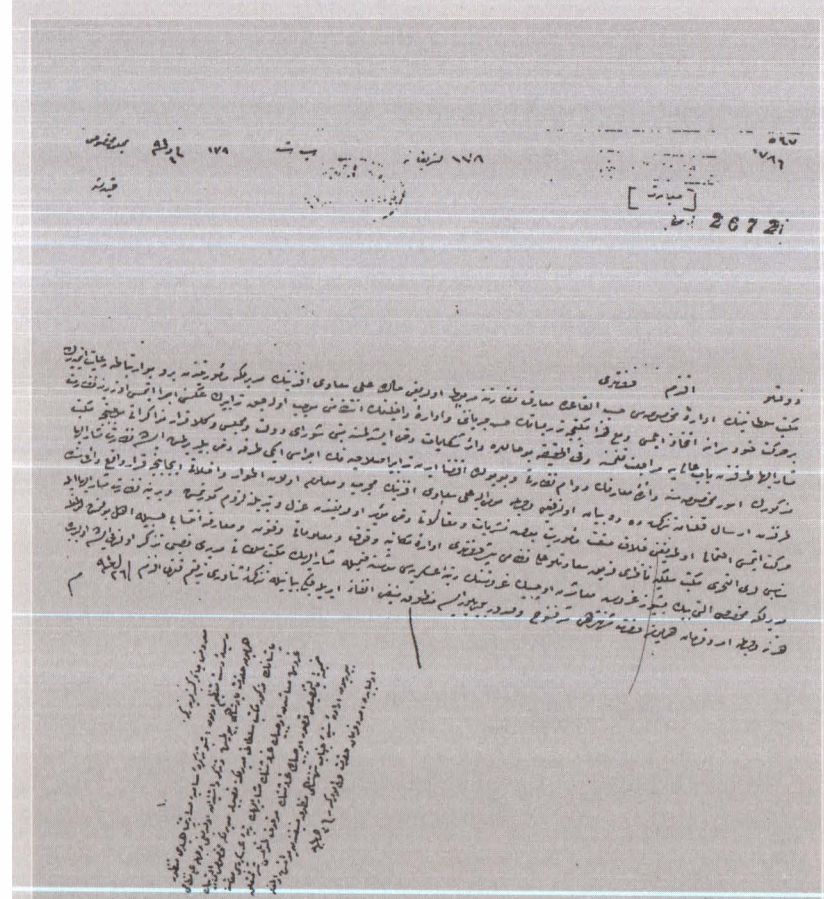
Under such circumstances the Jealousy given by Mr Butler Johnstone to too willing Listeners cannot be Observed Therein. Exchequer, May 3rd 1865.

I have the honour &c. with the highest respect. My Lord, Your Lordship's most obedient, humble Servant,

W. Ayrton

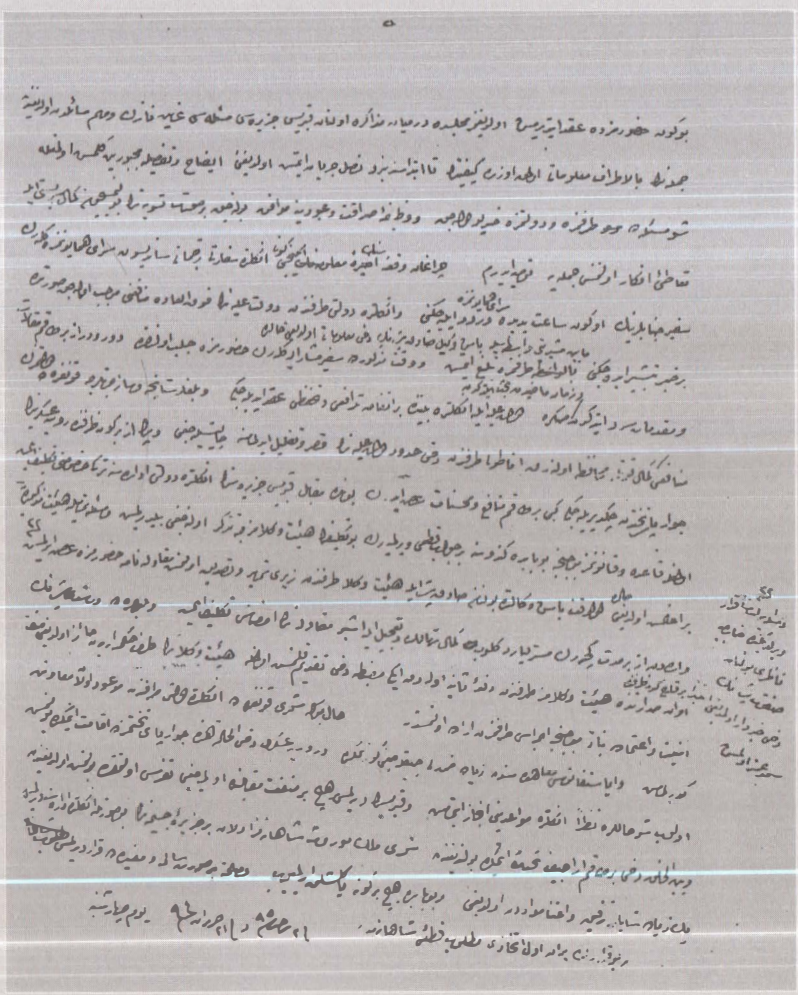
Belge 51

Ali Suavî'nin Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü'nden alınma gerekçesi ve Ali Nizami Paşa'nın göreve getirilmesi ile ilgili teklif ve irade (Başbakanlık Arşivi, Meclis-i Mahsus irade no. 2672).

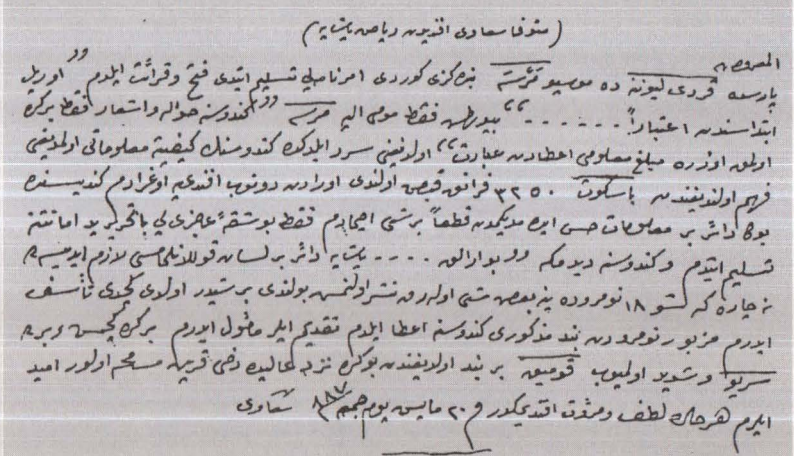
BELGE 52

Sultan Abdülhamid'in "Çırağan Hadisesi"nden sonra telaşa kapılıp Kıbrıs'ın İngiltere'ye bırakılmasını kabul etmesi ve ardından duyduğu pişmanlığı ifade eden bir layihası (Başbakanlık Arşivi, ev 2564, karton 94, kısım 31, zarf 42).

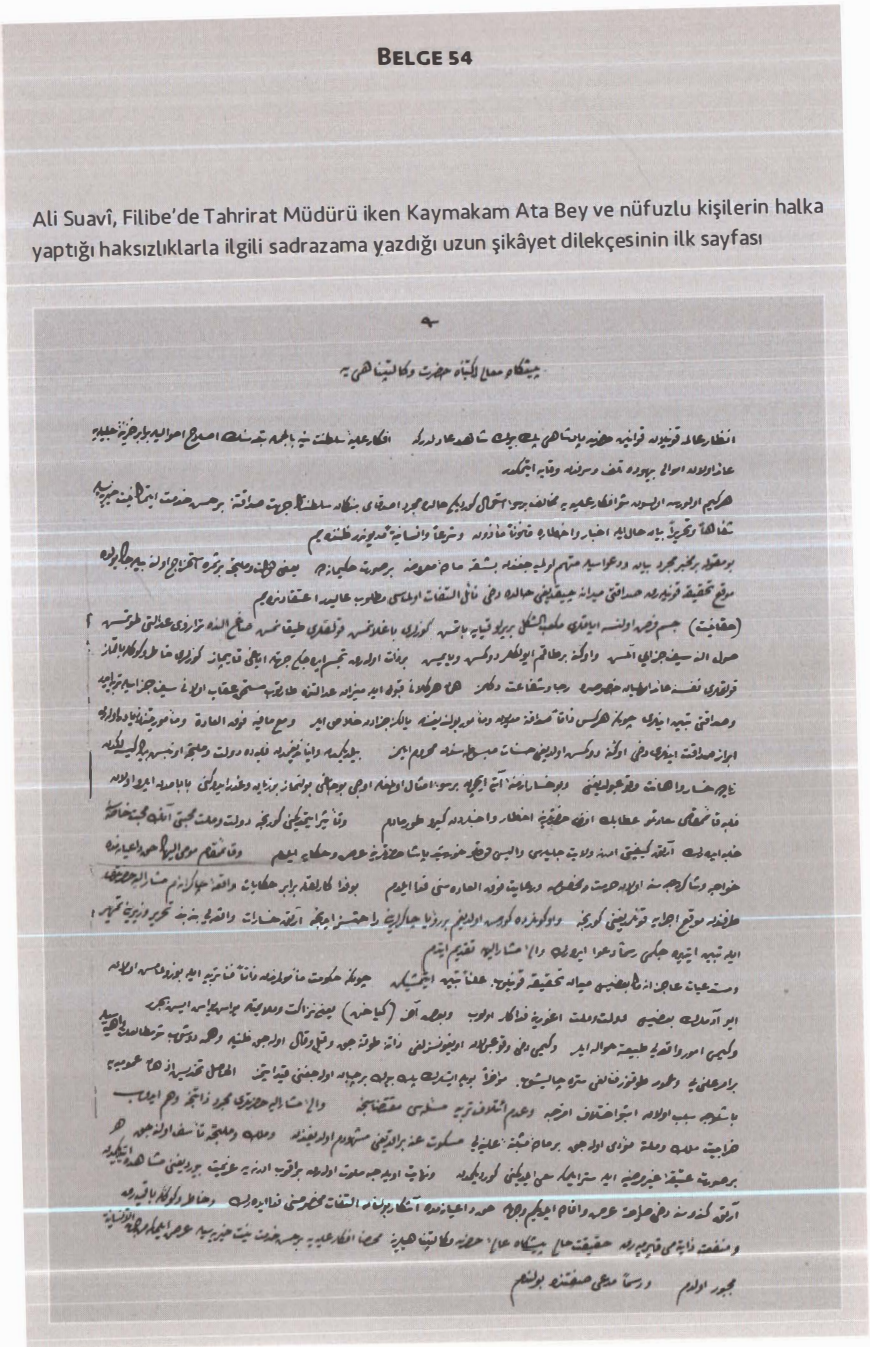
Belge 53

Ali Suavî'nin Mısır yönetiminden maddî yardım aldığına dair bir belge (India Office Library and Records Or. 12130).

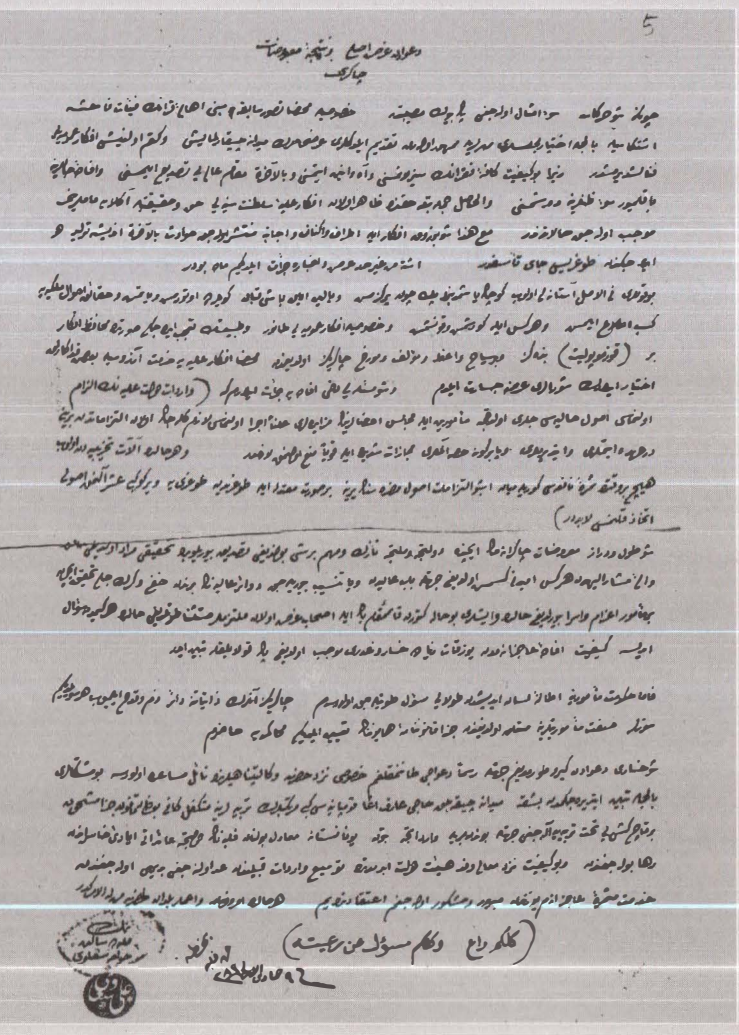
BELGE 54

Ali Suavî, Filibe'de Tahrirat Müdürü iken Kaymakam Ata Bey ve nüfuzlu kişilerin halka yaptığı haksızlıklarla ilgili sadrazama yazdığı uzun şikâyet dilekçesinin ilk sayfası

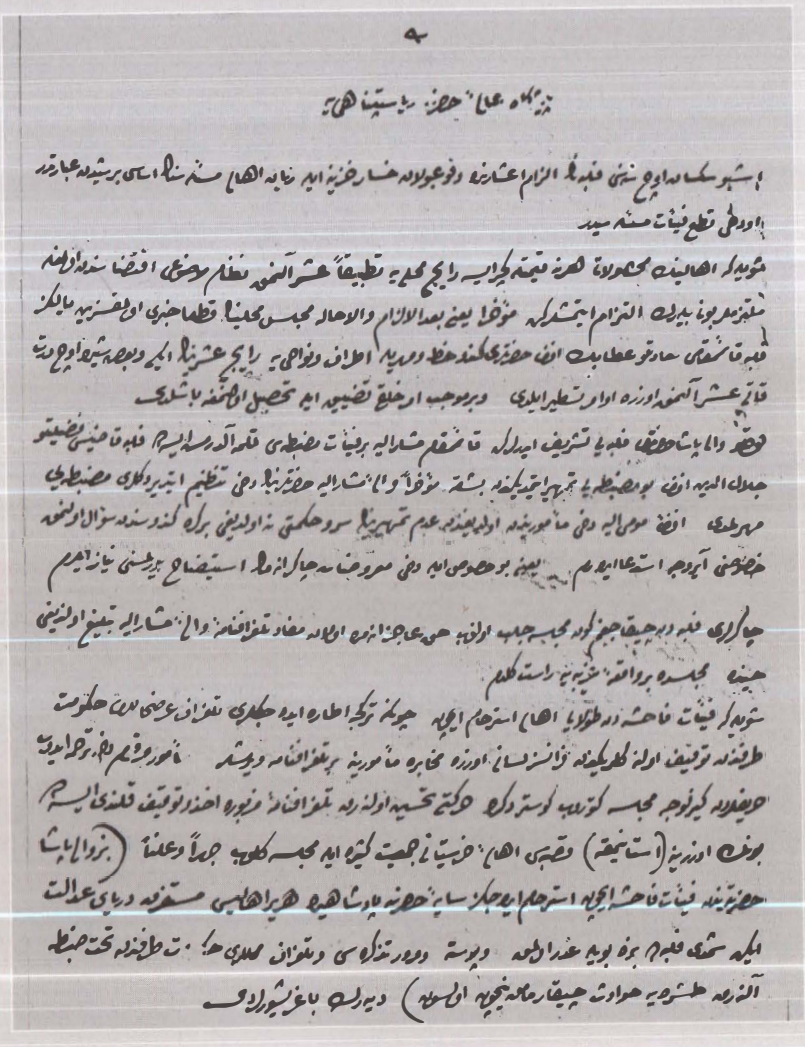
Belge 55

Ali Suavî, Filibe'de Tahrirat Müdürü iken Kaymakam Ata Bey ve nüfuzlu kişilerin halka yaptığı haksızlıklarla ilgili sadrazama yazdığı uzun şikâyet dilekçesinin son sayfası.

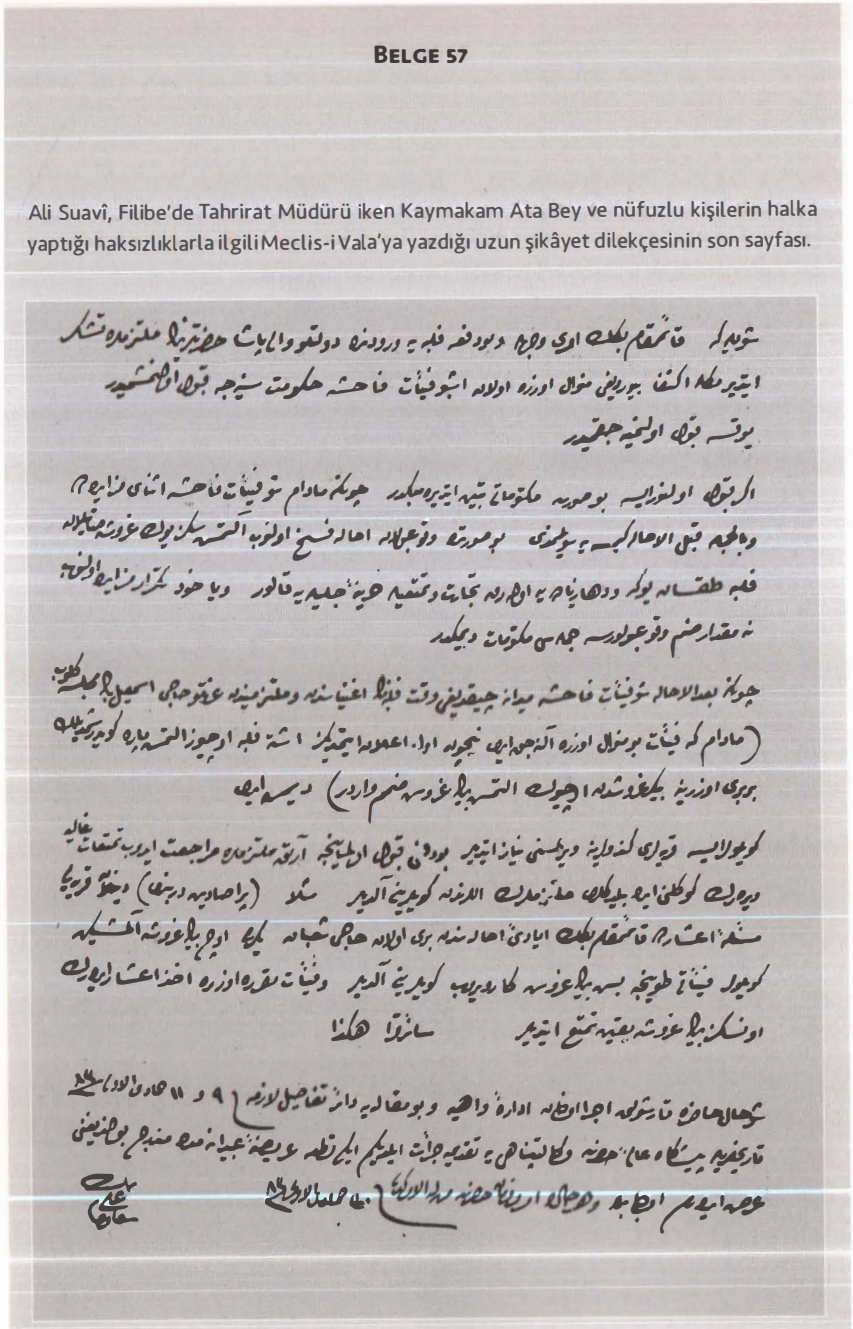
BELGE 56

Ali Suavî, Filibe'de Tahrirat Müdürü iken Kaymakam Ata Bey ve nüfuzlu kişilerin halka yaptığı haksızlıklarla ilgili Meclis-i Vala'ya yazdığı uzun şikâyet dilekçesinin ilk sayfası.

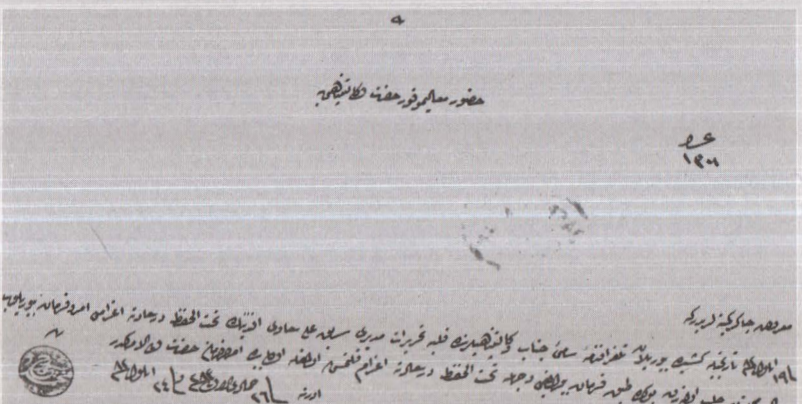
BELGE 57

Ali Suavî, Filibe'de Tahrirat Müdürü iken Kaymakam Ata Bey ve nüfuzlu kişilerin halka yaptığı haksızlıklarla ilgili Meclis-i Vala'ya yazdığı uzun şikâyet dilekçesinin son sayfası.

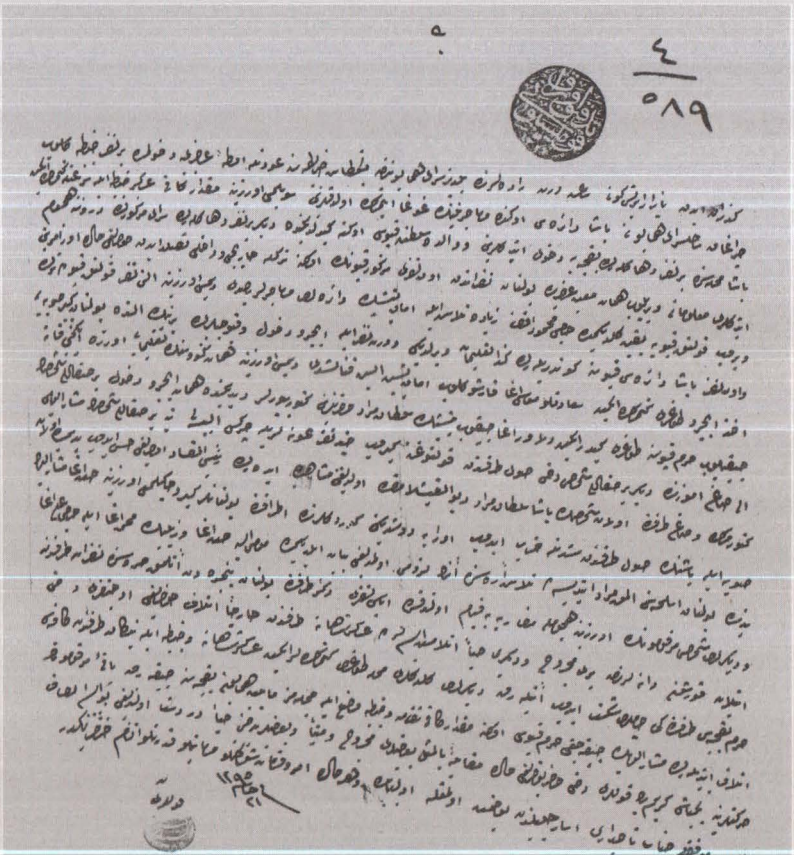
BELGE 58

Filibe Tahrirat Müdürü iken başta kaymakam olmak üzere yereldeki nüfuzlu kişilere karşı giriştiği mücadeleden sonra, Ali Suavî'nin sadrazamın emriyle koruma altında İstanbul'a gönderildiğini bildiren Edirne Valisi Hurşid Paşa'nın yazısı.

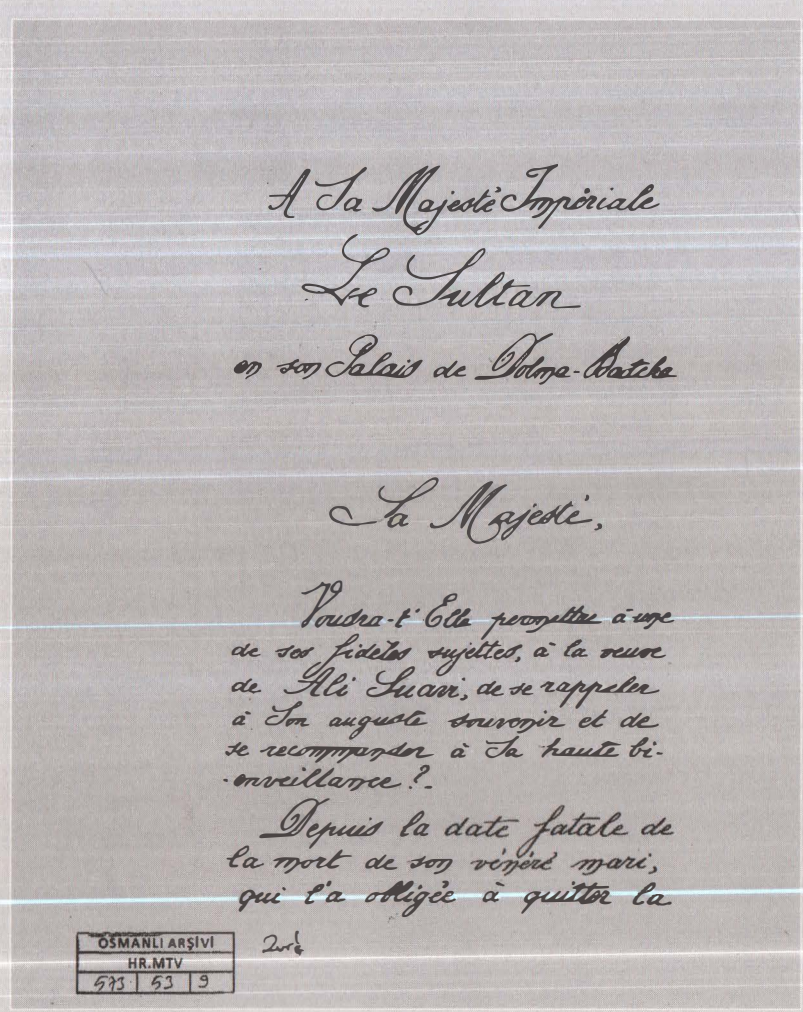
Belge 59

Beşiktaş Zaptiye Müdürü Hasan Paşa'nın (Yedi Sekiz Hasan Paşa) Ali Suavî'nin nasıl öldürüldüğüne dair ifadesi.

Belge 60

Ali Suavî'nin vefatından sonra Paris'te yaşayan eşi Bayan Stanley'in II. Meşrutiyet'ten sonra, kendisine maaş bağlanması için Sultan Reşad'a yazdığı Fransızca mektubun ilk sayfası.

A Sa Majesté Impériale
Le Sultan
en son Palais de Dolma-Batcha

Sa Majesté,

Voudra-t'Elle permettre à une
de ses fidèles sujettes, à la veuve
de Ali Suavi, de se rappeler
à Son auguste souvenir et de
se recommander à Sa haute bi-
-enveillance ?

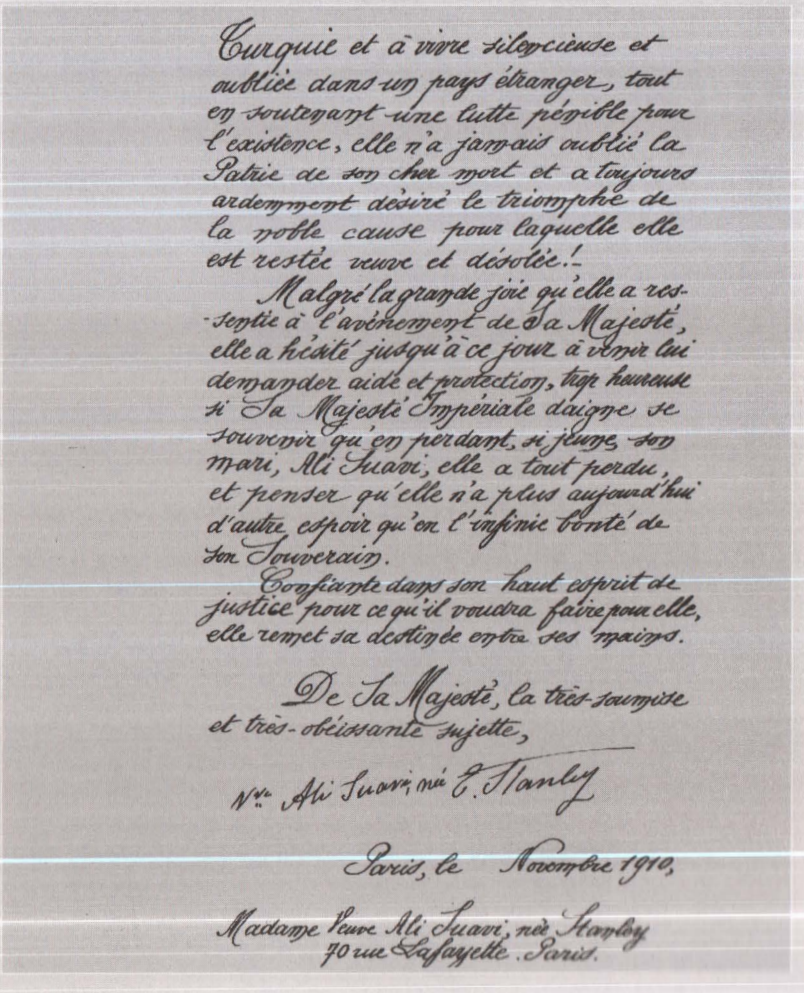
Depuis la date fatale de
la mort de son vénéré mari,
qui l'a obligée à quitter la

OSMANLI ARŞİVİ
HR.MTV
573 | 53 | 9

2 vols

BELGE 61

Ali Suavî'nin vefatından sonra Paris'te yaşayan eşi Bayan Stanley'in II. Meşrutiyet'ten sonra, kendisine maaş bağlanması için Sultan Reşad'a yazdığı Fransızca mektubun son sayfası.

Turquie et à vivre silencieuse et oubliée dans un pays étranger, tout en soutenant une lutte pénible pour l'existence, elle n'a jamais oublié la Patrie de son cher mort et a toujours ardemment désiré le triomphe de la noble cause pour laquelle elle est restée veuve et désolée!

Malgré la grande joie qu'elle a ressentie à l'avènement de Sa Majesté, elle a hésité jusqu'à ce jour à venir lui demander aide et protection, trop heureuse si Sa Majesté Impériale daigne se souvenir qu'en perdant, si jeune, son mari, Ali Suavi, elle a tout perdu, et penser qu'elle n'a plus aujourd'hui d'autre espoir qu'en l'infinie bonté de Son Souverain.

Confiante dans son haut esprit de justice pour ce qu'il voudra faire pour elle, elle remet sa destinée entre ses mains.

De Sa Majesté, la très-soumise et très-obéissante sujette,

Vve Ali Suavi, née E. Stanley

Paris, le Novembre 1910,

Madame Veuve Ali Suavi, née Stanley
70 rue Lafayette. Paris.

BELGE 62

Ali Suavî'nin maaş talebinde bulunan eşi Madam Stanley ile ilgili olarak Osmanlı'nın Paris Büyükelçisi'nin talimatıyla araştırma yapan Paris Konsolosu Arif Bey'in adı geçen hakkındaki raporunun ilk sayfası.

OSMANLI ARŞİVİ
HR.MTV
573 | 53 | 14

-- C O P I E --

Le Consulat de Turquie à Paris

à

l'Ambassade Impériale

Paris, le 9 Mai 1911.

J'ai l'honneur de vous accuser réception de votre lettre du 22 Avril 1911, N° 3531, relative à Madame E. Stanley, demeurant à Paris, 70, rue La Fayette.

De l'enquête à laquelle je me suis livré et des documents qui m'ont été présentés par l'intéressée, il semble résulter que Madame E. Stanley avait été l'épouse d'Ali Suavi Effendi et qu'elle lui était liée jusqu'à sa mort.

Madame Stanley dit qu'elle a quitté Constantinople quelques mois après les évènements de Tchiragan où Ali Suavi trouva la mort, et cela malgré les instances du Sultan-Déchu qui désirait la retenir dans la Capitale.

Madame Stanley ajoute qu'à la suite de ces évènements tous ses papiers ont été confisqués avec ceux d'Ali Suavi. Madame Stanley dit également que pendant son séjour à Constantinople elle avait eu l'honneur insigne d'être reçue par Sa Majesté Impériale qui lui aurait témoigné à cette occasion toute la bienveillance de Sa sollicitude Impériale.

En 1881, trois ou quatre ans après son arrivée en France, Madame Stanley dénuée de toutes ressources, épousait un certain Paul Tatvanian, polisseur en diamants et fils de Martino Tatvanian, négociant ottoman, établi depuis fort longtemps à Paris.

Ce mariage fut rompu par le divorce en 1893 et Madame

BELGE 63

Ali Suavî'nin maaş talebinde bulunan eşi Madam Stanley ile ilgili olarak Osmanlı'nın Paris Büyükelçisi'nin talimatıyla araştırma yapan Paris Konsolosu Arif Bey'in adı geçen hakkındaki raporunun son sayfası.

Stanley, de nouveau seule et sans ressources, se vit obligée, pour subvenir à sa subsistance, de travailler comme courtière en pierres précieuses, métier qu'elle exerce encore.

Agée de 60 ans environ, elle a l'air de se bien porter, mais elle craint de ne pouvoir, dans quelques temps, continuer sa pénible profession. Elle ajoute qu'elle tomberait alors dans la plus profonde misère, n'ayant absolument personne pour lui venir en aide.

Dans ces circonstances, elle a fait appel à la magnanimité de Notre Auguste Souverain et à la sollicitude du Gouvernement Impérial. Elle croit que sa qualité de veuve d'un fonctionnaire Impérial (Ali Suavi ayant été Directeur du Lycée de Galata Serai) et d'une personne morte victime de ses idées libérales, lui donne droit à une pension.

Je n'ai aucune qualité pour apprécier les droits que peut avoir à ce titre Madame Stanley; mais je suis d'avis qu'elle est digne de la sollicitude de Sa Majesté Impériale le Sultan, Notre Auguste Souverain, et de la bienveillance du Gouvernement Impérial.

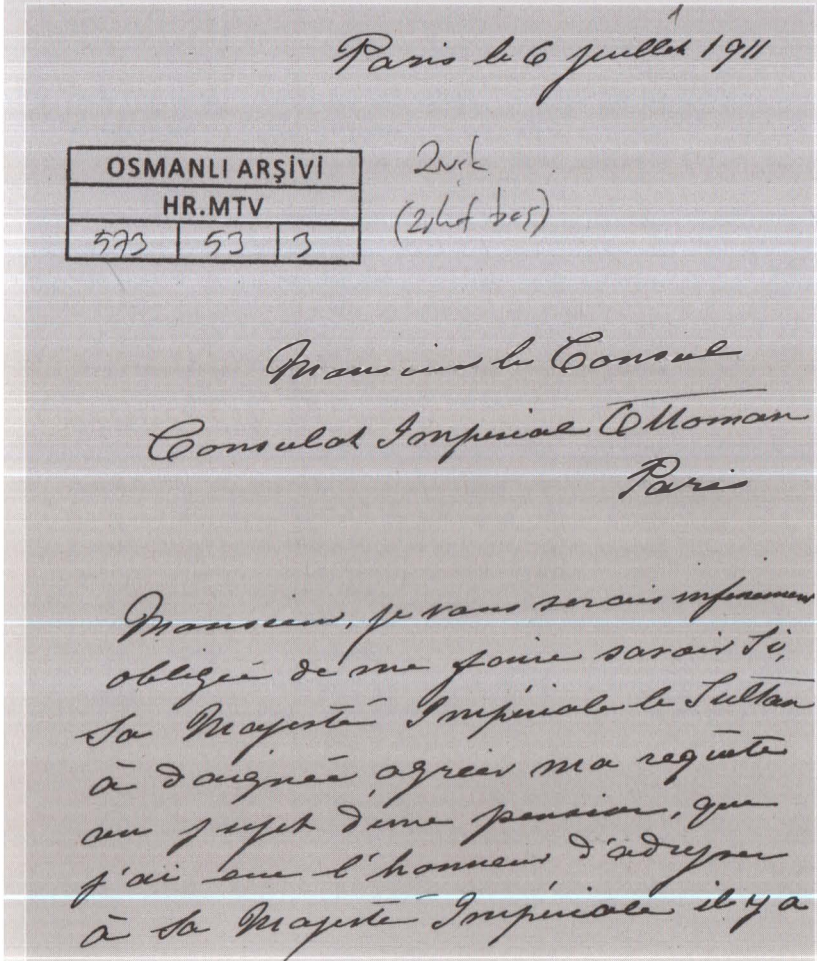
Veuillez agréer etc...

Pour copie conforme:

HR.MTV, 573/53

Belge 64

Bayan Stanley'in kendisine maaş bağlanmasının geciktiğine dair Paris Konsolosluğu'na yazdığı Fransızca dilekçesi.

Paris le 6 juillet 1911

OSMANLI ARŞİVİ
HR.MTV
573 | 53 | 3

Zwik
(Zihaf bes)

Monsieur le Consul
Consulat Impériale Ottoman
Paris

Monsieur, je vous serais infiniment
obligée de me faire savoir si
Sa Majesté Impériale le Sultan
a daigné agréer ma requête
au sujet d'une pension, que
j'ai eu l'honneur d'adresser
à Sa Majesté Impériale il y a

2

quelque temps

Dans l'espoir que

Sa Majesté le Sultan, veuille

bien accepter ma pièce

Veuillez agréer, Monsieur le

Consul l'expression de mes

sentiments les meilleurs

F. Stanley

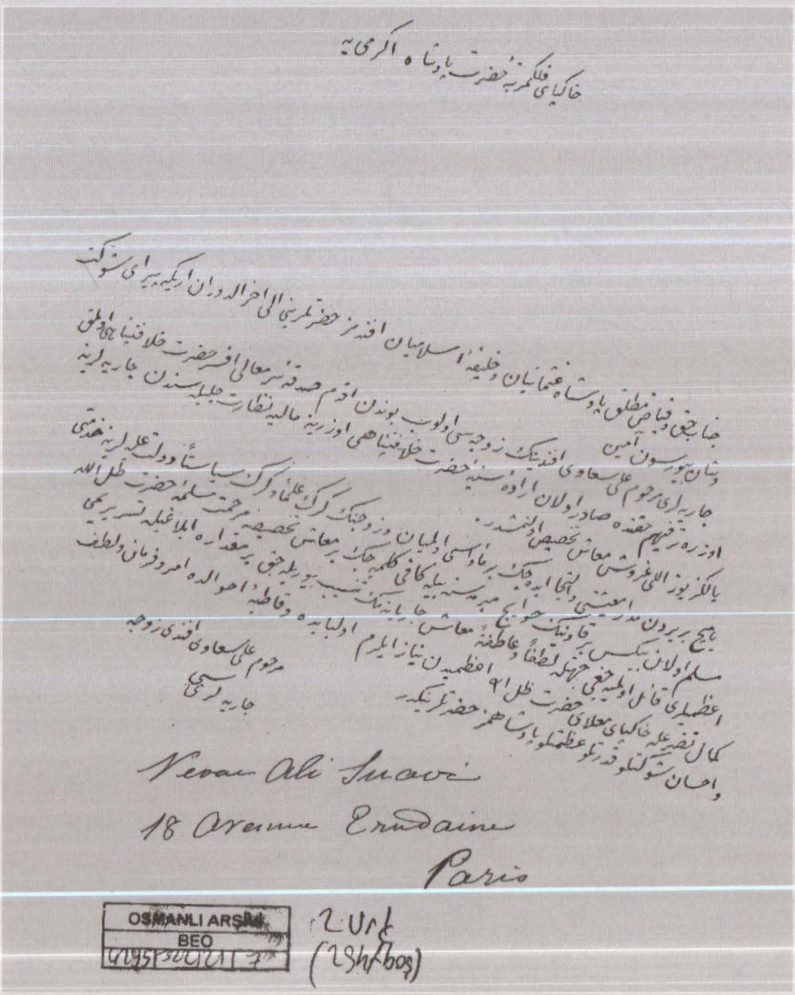
V.te Exmouth

70 rue Lafayette

Paris

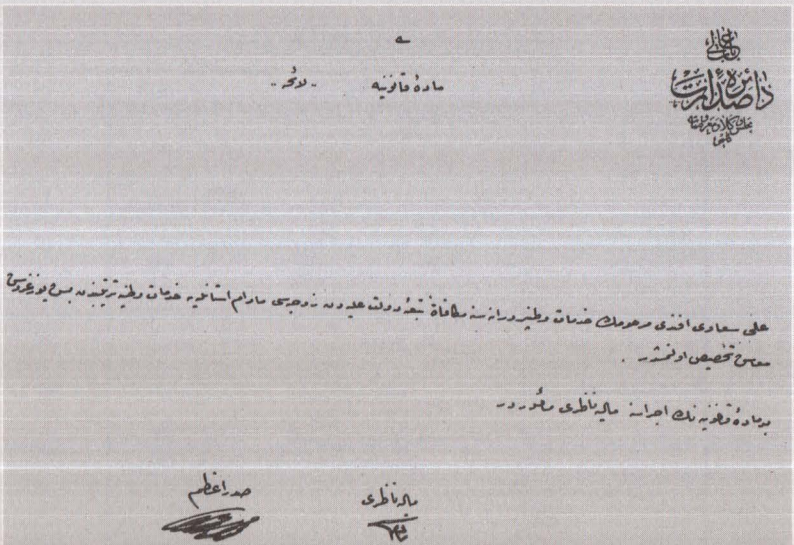
BELGE 65

Baan Stanley'in, kendisine "muhtacın tertibi"nden bağlanan 150 kuruşluk maaşın temel ihtiyaçlarını bile karşılamadığına ve bu miktarın artırılmasına dair Sultan Reşad'a yazdığı ikinci dilekçesi.

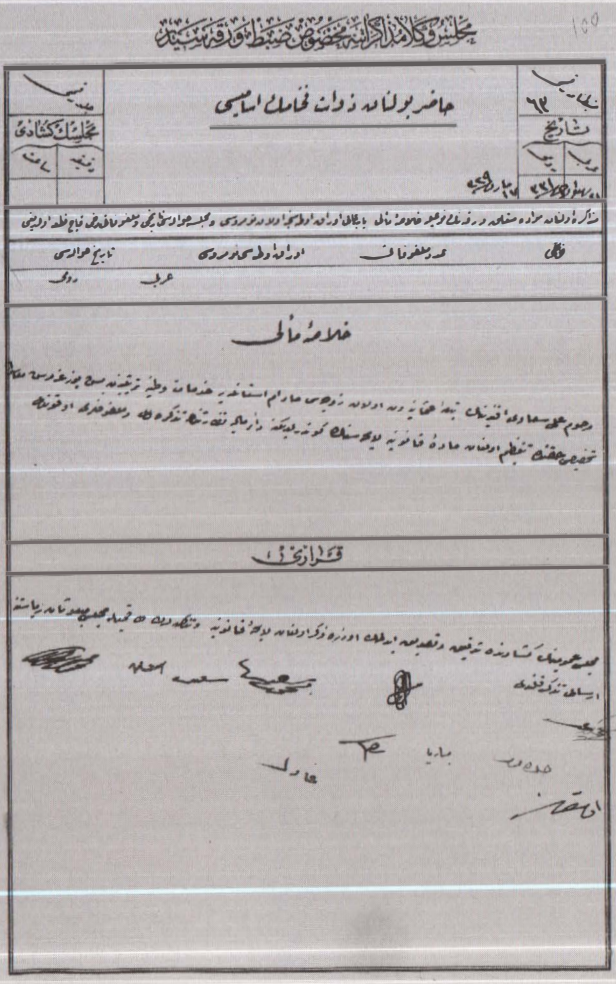
Belge 66

Bayan Stanley'e bu sefer 'hidemat-ı vataniye" tertibinden 500 kuruş maaş bağlanması için hazırlanan kanun tasarısının metni.

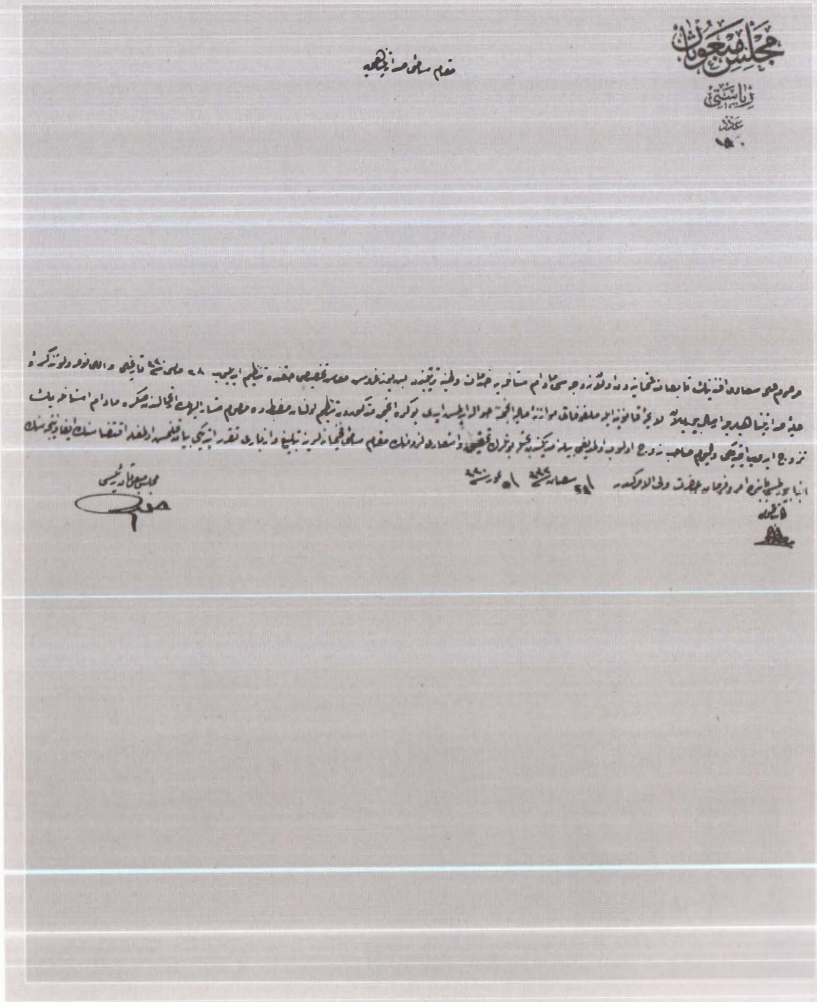
BELGE 67

Bayan Stanley'e bu sefer "hidemat-ı vataniye" tertibinden 500 kuruş maaş bağlanması için hazırlanan kanun tasarısının metninin Meclis-i Mebusan'da okunup işlem yapıldığına dair Meclis zaptı.

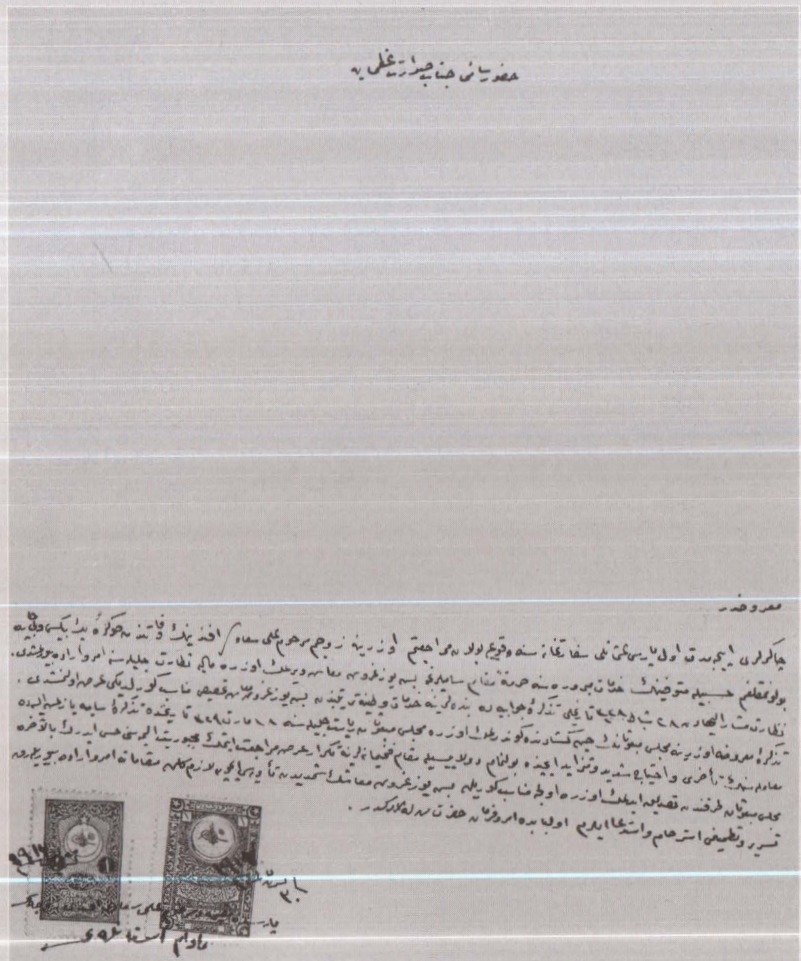
BELGE 68

Meclis-i Mebusan Başkanı'nın Bayan Stanley ile ilgili araştırma yapılmasına dair Sadaret makamına yazdığı yazı.

BELGE 69

500 kuruşluk maaşı ile ilgili işlemler bir türlü sonuçlanmayan Bayan Stanley'in Sadrazam'a arz ettiği ve kanun çıkması beklenmeden sözkonusu maaşın kendisine ödenmesini talep ettiği dilekçesi.

BELGE 70

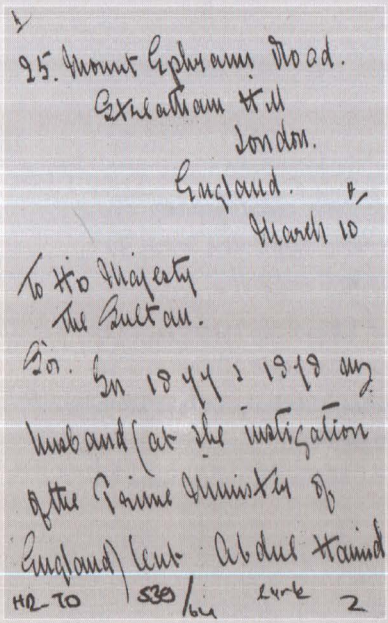
Bayan Stanley'e "hidemat-ı vataniye" tertibinden 500 kuruş maaş tahsis edilmesine dair kanun tasarısının Maliye Komisyonu'na havale edildiğine dair tutanak metni.

2. — Merhum Ali Suavi efendinin zevcesi madam Stanley'e hidemat-ı vataniye tertibinden maaş itasına dair kanun layihasının irsal kılındığı hakkında Sadaret tezkiresi

REİS — Merhum Ali Suavi Efendinin tabiiyyet-i Osmaniyyeden olan zevcesi Madam Stanley'e Hidemat-ı Vataniyye tertibinden 500 kuruş maaş itası hakkındaki kanunun gönderildiğini mutazammın Sadaretin bir tezkeresi var. (Encümene sadaları) Muvazene-i Maliye Encümenine havale ediyoruz.

BELGE 71

Ali Suavî'nin İngiliz dostlarından, milletvekili Henry Munro Butler Johnstone'ın dul eşi Bayan Eleine Butler Johnstone'ın, eşiyle birlikte 1877 yılında İstanbul'a geldiklerinde Sultan Abdülhamid'e 300.000 sterlin borç verdiklerini ve daha sonra geri alamadıklarına dair Sultan Reşad'a yazdığı mektup.

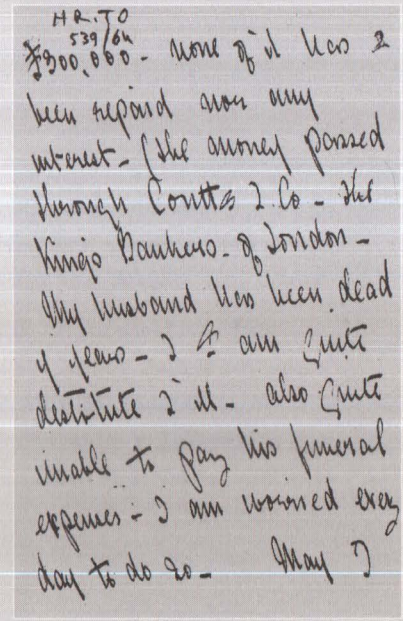

25. Thurloe Lodgings Road.
Exhibition Hill
London.
England.
March 10

To His Majesty
The Sultan.

Sir. In 1874 & 1878 my husband (at the instigation of the Prime Minister of England) lent Abdul Hamid

HR-TO 539/64 Encl 2

HR.TO
539/64
£300,000 - none of it has been repaid nor any interest - (the money passed through Coutts & Co - the Kings Bankers - of London -
My husband has been dead 4 years - I am quite destitute & ill - also quite unable to pay his funeral expenses - I am worried every day to do so - May I

2

extract from - to let me have part of this immense sum - In 1905 Abdul Hamid invited me to Constantinople (Yes.) I on my return to York to Paris a large sum of money for him which was lodged in a bank in Paris - I do still have I believe.

I beg to remain
Yours most respectfully
Elaine Butler. Johnstone

OSMANLI ARŞİVİ
HR.TO

BELGE 72

Johnstone ailesinin avukatı Clement John Coles Pridham'ın, Sultan Abdülhamide verdiği iddia eden 300.000 sterlinlik borçla ilgili beyanı.

I. CLEMENT JOHN COLES PRIDHAM of Government Buildings Michaelson Road Barrow-in-Furness in the County of Lancashire District Registrar of the High Court of Justice at Barrow aforesaid and Registrar of the County Court of Barrow-in-Furness and Ulverston do solemnly and sincerely declare and say as follows:-

1. I knew and was well acquainted with the late Henry Alexander Munro Butler Johnstone formerly Deputy Lieutenant for Rossshire N.B. and Member of Parliament for Canterbury from 1863 to 1878

2. THE said Henry Alexander Munro Butler Johnstone died in Paris in October 1902 and I was with him staying at the Hotel Continental there up to within 3 days of his death. I had acted as his Solicitor from 1898 to 1902 and was constantly seeing and visiting him either in London Paris or Brussels. The said Henry Alexander Munro Butler Johnstone was engaged during the greater part of this time in forming a syndicate to exploit certain tin mines in Cornwall and I acted as his solicitor in this and in various other matters of business.

3. THE said Henry Alexander Butler Johnstone frequently referred to Turkish politics, and while in Paris in August 1902 he introduced me to the Princes Sebahhedin and Loutfullah [redacted] nephews of the Sultan Abdul Hamid. I visited the Princes with him at their flat in the Boulevard Malesherbes Paris. They belonged to the 'Young Turkey' party and had enlisted the services of the said Henry Alexander Munro Butler Johnstone as a coadjutor in the movement. At their wish I endeavoured to raise a loan on their Turkish Estates, in England but failed.

4. THE presence of the Princes in Paris and our interviews with them caused the said Henry Alexander Munro Butler Johnstone to converse much about his relations with Turkey and particularly with the now deposed Sultan Abdul Hamid. He said that in the year 1877 in conversation with Mr D'Israeli then Prime Minister he was urged by the said Mr D'Israeli to come to the rescue of Turkey before or about the time of the Siege of Plevna by aiding the Turkish Government with a very considerable sum of money and accordingly in about March or April of the year 1877 he proceeded to Turkey having with him bills of exchange convertible at sight

OSMANLI ARŞİVİ
HR.TO
539 | 64 | 3-1 (3sh/1000)

Date £150,000 that was sent Abdul Hamid

or specie to the value of £150,000. He said that he obtained an audience of the Sultan and deposited this sum (one hundred and fifty thousand pounds) in bags containing sterling English gold currency of that value at the foot of his (the Sultan's) throne. He stated that he was personally thanked by the Sultan and that he was a favourite at the Sultan's Court and was about the Sultan's person daily for nearly six months afterwards.

5. HE stated that his constant presence at Court and the favour shown to him by the Sultan excited the jealousy of the Turkish Ministers who conspired together to bring about his downfall. They represented to the Sultan that it was foolish for one minute to think that the £150,000 was a personal aid or loan from the said Henry Alexander Munro Butler Johnstone and suggested to the Sultan that he was merely the agent of the British Government who had adopted that mode of recruiting the Sultan's coffers as being a non-committal form of so doing which would not imbroil the said Government in their relations with other foreign powers He said that something occurred at the time which induced the Sultan Abdul Hamid to accept this view of the supplies he received from the said Henry Alexander Munro Butler Johnstone as correct and that one morning in September 1877 when he drove in from Pera where he was residing to the Sultan's Palace at Yildiz Kiosk the Sultan sent out a message to him by a manservant that he (the Sultan) was suffering from toothache and unable to give Mr Butler Johnstone an audience and that notwithstanding repeated attendances and application he was refused an audience on one pretext or another and never saw the Sultan's face again.

6. THE said Henry Alexander Munro Butler Johnstone bade me to particularly remember these details as they might some day be very useful to his wife Elaine Butler Johnstone with whom I was also acquainted He particularly impressed on me the amount £150,000 and warned me against any exaggeration of his claim which might he said have disastrous results He said the amount £150,000 could be traced.

7. I had a great respect and liking for the said Henry Alexander Munro Butler Johnstone who bore all his misfortunes and the frequent hardships he suffered for want of means with a philosophy and calmness

OSMANLI ARŞİVİ
HR.TO
532 | 64 | 3-2

which amazed me The said Henry Alexander Munro Butler Johnstone knew when he gave me these details that he was suffering from and was being medically treated in London for disease of the heart to which disease he succumbed suddenly in Paris in October 1902 I believe this was his principal reason for charging me to preserve them in my memory

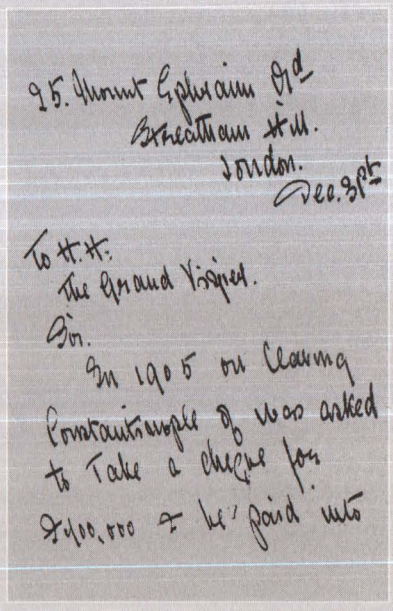
8. AT the times and dates hereinbefore mentioned concerning myself I was a solicitor practising in the City of London.

AND I make this solemn declaration conscientiously believing the same to be true and by virtue of the Statutory Declarations Act 1835.

OSMANLI ARŞİVİ
HR.TO
599 | 64 | 3-3

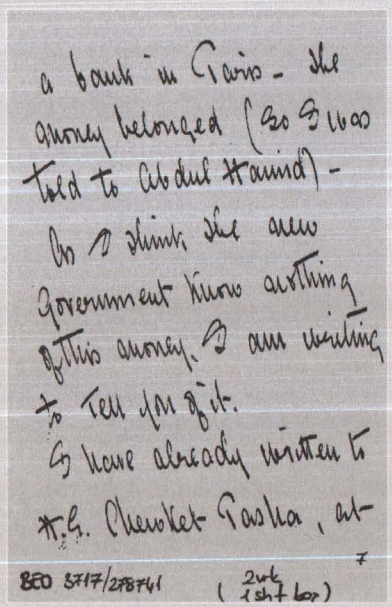
BELGE 73

Bayan Eleine Butler Johnstone'nin, 1905 yılında Sultan Abdülhamid'in kendisini İstanbul'a davet ettiğini, alacaklarına karşılık kendisine Paris bankalarından tahsil edilmek üzere 400.000 franklık bir çek verdiğini ancak tahsilatı hiçbir şekilde yapamadığına dair Sadrazam'a İngilizce olarak yazdığı mektubun sureti.

15. Hanover Square W.
Grosvenor Hill.
London.
Dec. 31st

To H.H.
The Grand Visier.
Sir.
In 1905 on Leaving
Constantinople I was asked
to Take a cheque for
£400,000 & be paid into

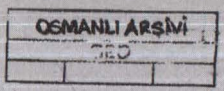
a bank in Paris - the
money belonged (as I was
told to Abdul Hamid) -
On I think the new
Government knew anything
of this money. I am writing
to Tell You so.
I have already written to
H.E. Chevket Pasha, at-

BEO 3717/278761 (2nd sheet box)

Salonika - Also to the
Minister of Finance at
Constantinople -

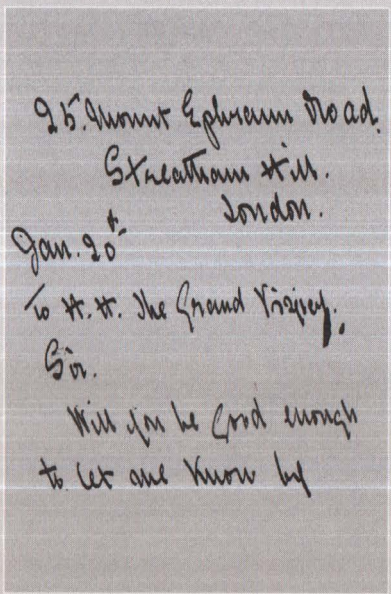
Respectfully yours.

(Thos) Elaine Butler - Johnstone

BELGE 74

Bayan Johnstone'ın 400.000 franklık çekle ilgili Sadrazam'a İngilizce olarak yazdığı ikinci mektup.

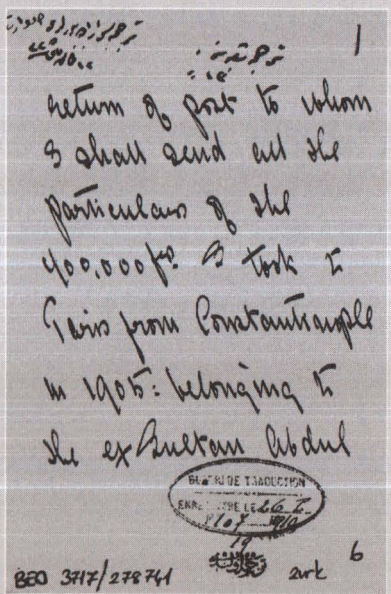

25. Avenue Ephrem Road.
Streatham Hill.
London.
Jan. 20th.

To H.H. the Grand Vizier.

Sir.

Will you be good enough to let me know by

1

return of post to whom I shall send all the particulars of the 400,000 fr. Cheque I drew from Constantinople in 1905: belonging to the ex Sultan Abdul

BEO 3717/278741

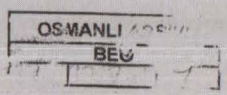
2 ark

6

Yours respectfully
Elaine Butler-Johnstone

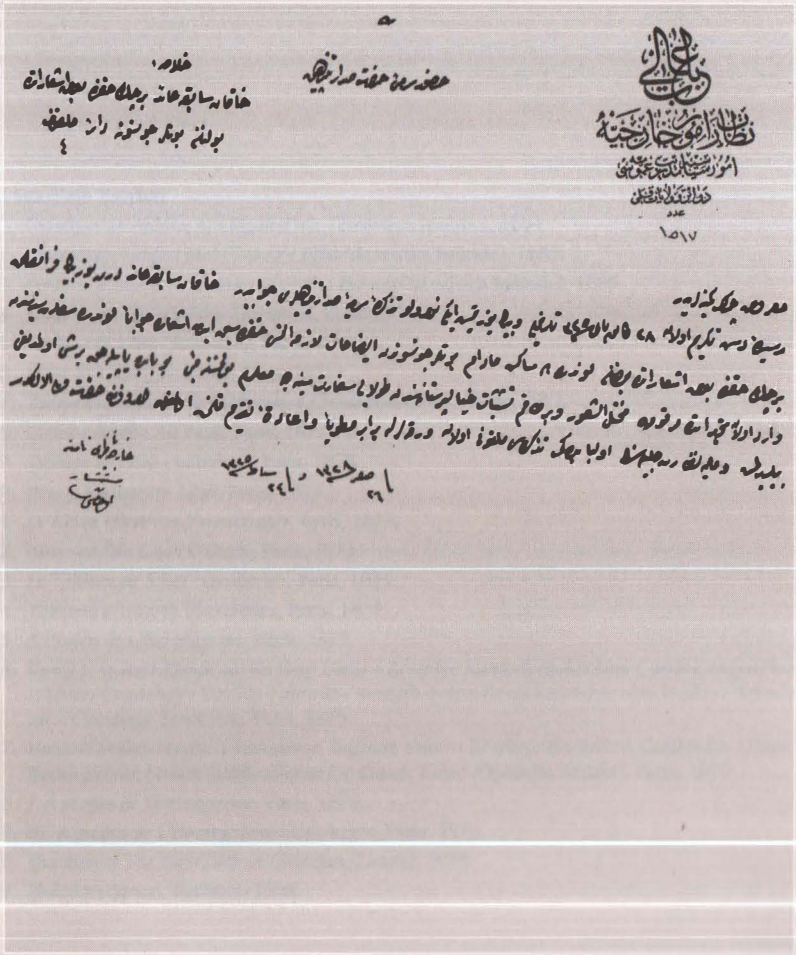
Kindly return telegraph
to write to

Mrs
Madam Butler-Johnstone
25 Mount Ephraim Road
Streatham Hill
London.
England.

BELGE 75

Hariciye Nezareti'nin Londra Sefareti'nden aldığı bilgiye göre Bayan Eleine Butler Johnstone'un yaşlılıktan dolayı akli melekeleri yerinde olmadığına, dolayısıyla söz konusu olan 400.000 franklık çekle ilgili yapılacak bir şey olmadığına dair Sadrazam'a yazılan yazı.

KAYNAKÇA

Al Suavî'nin Eserleri

1. *Giyotiyos'un Ahlâka Aid Risalesi'nin Tercümesi*, İstanbul, 1864.
2. *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal* (*Tasvir-i Efkâr*'da tefrika halinde), 1865.
3. *Santorin Risalesi* (*Rûznâme-i Ceride-i Havadis*'de tefrika halinde), 1866.
4. *Arabî İbare Usûlu'l-Fıkh Tercümesi*, Londra, 1868.
5. *Türkiye Fi 1288* (Salname), Paris, 1871.
6. *Mısır Fi 1288* (Salname), Paris, 1871.
7. *Tacryr Ou Relation de Mohemmed Efendi* (ilavelerle), Paris, 1872.
8. *Defter-i Amâl-ı Ali Paşa*, Paris, 1871-72.
9. *Türkiye Fi 1290* (Salname), Paris, 1873.
10. *Hive fi Muharrem 1290*, Paris, 1873.
11. *Le Khiva* (Hive'nin Fransızcası), Paris, 1873.
12. *Nasır-ed-Din Chah D'IRAN*, Paris, 1873.
13. *Le Tableau de Sèbès* (ilavelerle), Paris, 1873.
14. *Takvimü't-Tevarih* (ilavelerle), Paris, 1874.
15. *A Propos de L'Herzégovine*, Paris, 1875.
16. *David Urquhart Efendi'nin Bu Kere Umur-ı Ecnebiye Komitelerinden New Castle Cemiyeti'nin Reisi Mister Crawshay'e Yazdığı Tahrirât-ı Nesâyih-âyâtın Kendi Kalemiyle olan İngilizce Aslından Lisan-ı Osmaniye Tercümesi*, Paris, 1875.
17. *Huzûr-ı Şevket-Mevfûr-ı Padişahiye, İngiltere Umûr-ı Ecnebiye Komiteleri Canibinden Seksen Dört Buçuk Milyon Liralık Hakk-ı Dûyûn Layihasını Kabul Niyazıyla Arzuhal*, Paris, 1876.
18. *I. A propos de l'Herzégovine*, Paris, 1876.
19. *III. A propos de L'Herzégovine-Montenegro*, Paris, 1876.
20. *Question of The Day-Turk or Christian*, Londra, 1876.
21. *Hukûku'ş-Şevari*, İstanbul, 1908.

Suavî veya Başka Kaynaklar Tarafından Sözü Edildiği Halde Bulunamayan Eserleri

1. *Nesâyih-i Ebû Hanife Şerhi.*
2. *Irakt'nin Siyer-i Elfiyesi Üzerine İki Cild-i Kebir Şerh.*
3. *Şibbâku'l-Ulûm.*
4. *Mektuplar.*
5. *Makamat Tarzında Kendi Hayat Hikâyesi.*
6. *Tarih-i Fars.*
7. *Buhart'nin Usûl-ı Cedide Üzere Tanzimi.*
8. *Fazl ve Hesabü't-Tamam ve't-Tefâzel.*
9. *Mevzuâtü'l Ulûm Tercümesi.*
10. *Cevâmi'-i İlmü'r-Riyazî Tercümesi.*
11. *Uhdt'nin Terci-i Bendt.*
12. *Sen de Gemidesin.*
13. *Ahvâl-ı Hâzırayı Ta'rif Eden Münşiyane Bir Risale.*
14. *Müslümanlık Terakkiye Mani Değildir.*
15. *Kayde'l-Mevcûd, Sayde'l-Mefkûd.*
16. *Ulemâ.*
17. *Almanak* (Politik ve İstatistik).
18. *Dört Yüz Hikmet.*
19. *Dendere Hikâyesi.*
20. *Maliyeye Dair Yedi Cüz Eser.*
21. *Şerh-i Hadis-i Mirac-El İbni Sina.*
22. *Fransızların (1870 Fransız-Alman Savaşı) Mağlubiyetlerinin Sebeplerine Dair Bir Risale.*
23. *Harita-yı Kevâkib-i Seyyâre.*
24. *Heredot Tarihi Tercümesi.*
25. *Fenn-i Tanzim-i Defter.*
26. *Preuve de L'existence de Dieu.*
27. *Tarîk-i Necat.*
28. *Tarih-ı Efkâr.*
29. *Muhtasar-ı İhyai Ulûm Tercümesi.*
30. *Bulgaristan Meselesi* (Fransızca olarak yazılıp Eugene Poujade adına yayınlanan bir eser).
31. *Devlet 116.5 Milyon Borçtan Kurtuluyor.*
32. *Taharriyât-ı Suavî Alâ Tarih-i Türk.*
33. *Muharrerât-ı Nâdire.*
34. *Ta'rifatü'l-Suavî.*

Ali Suavî'nin Kendi Çıkardığı Gazetelerin Dışında Türk ve Yabancı Basında Yayınlanmış Makaleleri

Yabancı Basın

The Diplomatic Review (Londra)

- "The Bulgarian Insurrection, The New report of Notables of Philippopoli", cilt 24/4, October 1876, s. 244-248.
- "Revolutionary Documents Found Upon The Leaders of The Insurrection in Bulgaria", cilt 24/4, October 1876, s. 248-258.

- "Letters By Ali Suavi Effendi No: 1, To Viscountess Strangford", cilt 24/4, October 1876, s. 270-272.
- "The Report of Mr. Schuyler, To The Editor of The "Memorial Diplomatique", cilt 24/4, October 1876, s. 273-276.

Extrait du Bulletin de La Sociaté de Geéographie (Paris)
- "A Propos de La Mer D'Aral", Novembre 1873, s. 528-536.

La Mémorial Diplomatique (Paris)
- "Insurrection L'de Bulgarie, Pieces Revolutionairers Treuvées Sur Les Chefs Des Insurges en Bulgarie" no. 35, 1876, s. 561-562.
- "Affaires de Bulgaria Lettre a lady Strangford", no. 37, 1876, s. 591-592.
- "M. Schuyler A.M. Le Directeur du Memorial Diplomatique", no. 38, 1876, s. 607-608.
- "Paralléle Politique Entre L'Angletterre et Le Comité de Moscou. A Monsieur Le Directuer du Memorail Diplomatique", no. 39, 1876, s. 623-625.
- "Klerck et Suttorina. A Monsieur Le Directuer de Memorial Diplomatique", no. 39, 1876, s. 702.

The Morning Post (Londra)
- "Turkey and The Powers", 9 September 1876, s. 5.

Suavi'nin Makalelerinin Yayınlandığı Türk Gazetelerinin Tarih ve Sayıları[1]

Basiret (İstanbul)

No.	Tarih
2111	20 Cemaziyelevvel 1294 (3 Haziran 1877)
2114	24 Cemaziyelevvel 1294 (7 Haziran 1872)
2384	8 Mart 1294 (Rumi) (20 Mart 1877)
2387	11 Mart 1294 (Rumi) (23 Mart 1877)
2444	7 Cemaziyelevvel 1295 (15 Mayıs 1878)

El Cevaib (İstanbul)

No.	Tarih
275	14 Şevval 1283 (19 Şubat 1867)
276	21 Şevval 1283 (26 Şubat 1867)

Hürriyet (Londra - Cenevre)

No.	Tarih
28 4	Janvier (Ocak) 1869
42 12	Avril (Nisan) 1869
78 20	Decembre (Aralık) 1869

İttihat (Paris)

No.	Tarih
1	15 Mayıs 1869

1 Yazarın Türk gazetelerinde yayınlanan yazıları büyük çoğunlukla başlıksız olduğundan sadece bu makalelerin yayınlandıkları gazetelerin tarih ve sayıları belirtilmiştir.

Müsavat (İstanbul)

No.	Tarih
86	17 Şubat 1877
93	25 Şubat 1877
97	2 Mart 1877
106	14 Mart 1877
110	18 Mart 1877
117	26 Mart 1877

Rûznâme-i Ceride-i Havadis (İstanbul)[2]

No.	Tarih
3517	27 Ramazan 1294 (5 Ekim 1877)

Sadakât

No.	Tarih
63	12 Kanûn-ı sâni (Ocak) 1877
68	27 Kanûn-ı sâni 1877
73	2 Şubat 1877
74	3 Şubat 1877
75	4 Şubat 1877
76	5 Şubat 1877
77	7 Şubat 1877
78	8 Şubat 1877
79	9 Şubat 1877
80	10 Şubat 1877
81	11 Şubat 1877
82	12 Şubat 1877

Tasvîr-i Efkâr (İstanbul)[3]

No.	Tarih
452	11 Ramazan 1283/17 Şubat 1867
455	23 Ramazan 1283/29 Şubat 1867

Ümran (İstanbul)

No.	Tarih
—	16 Teşrin-i evvel 1294 (30 Ekim 1877)

2 Giyotiyos'un *Ahlâka Dair Pinakis* isimli eserinin Ali Suavi tarafından yapılan tercümesi de *Rûznâme-i Ceride-i Havadis*'te yayınlanmıştır. Bu tefrikanın yayınlandığı sayılar burada belirtilmemiştir.

3 Yazarın *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal* isimli eseri de bu gazetede tefrika edilmiştir. Tefrikanın yayınlandığı sayılar burada belirtilmedi.

Vakit

No.	Tarih
301	28 Ağustos 1876
323	19 Eylûl 1876
327	23 Eylûl 1876
328	24 Eylûl 1876
337	5 Teşrin-i evvel (Ekim) 1876
344	14 Teşrin-i evvel 1876
345	15 Teşrin-i evvel 1876
347	16 Teşrin-i evvel 1876
382	22 Teşrin-i sâni (Kasım) 1876
389	28 Teşrin-i sâni (Kasım) 1876
432	28 Kanûn-ı sâni (Ocak) 1877
433	12 Kanûn-ı sâni 1877
445	25 Kanûn-ı sâni 1877
451	30 Kanûn-ı sâni 1877
453	1 Şubat 1877
460	8 Şubat 1877
462	10 Şubat 1877
463	11 Şubat 1877
467	16 Şubat 1877
474	22 Şubat 1877
482	30 Şubat 1877
549	20 Mayıs 1877
552	1 Mayıs 1877
597	25 Haziran 1877
601	30 Haziran 1877
617	15 Temmuz 1877
619	17 Temmuz 1877
630	28 Temmuz 1877
637	4 Ağustos 1877
644	11 Ağustos 1877
676	12 Eylûl 1877
679	15 Eylûl 1877
681	17 Eylûl 1877
684	20 Eylûl 1877
685	21 Eylûl 1877
686	22 Eylûl 1877
730	5 Teşrin-i sâni 1877
732	7 Teşrin-i sâni (Kasım) 1877
734	9 Teşrin-i sâni 1877
744	20 Teşrin-i sâni 1877
746	22 Teşrin-i sâni 1877
762	7 Kanûn-ı evvel (Aralık) 1877
763	8 Kanûn-ı evvel 1877

A. Kitaplar

Abdülhak Hâmid, *Mektuplar*, İstanbul, 1335.

Abdullah Cevdet, *Kahriyat*, Paris, 1899.

Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul, 1339.

Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâb (I-II)*, İstanbul, 1294-1295.

Ahmed Rasim, *İstibdattan Hakimiyet-i Milliyeye (I-II)*, İstanbul, 1342.

—, *İlk Büyük Muharrirlerden Şinasi*, İstanbul, 1928.

Ahmed Saib, *Tarih-i Sultan Murad-ı Hamis*, Kahire, 1901.

Ali (Basiretçi), *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi'-i Mühimme*, İstanbul, 1325.

Ali Fuad, *Rical-ı Mühimme-i Siyasiye*, İstanbul, 1928.

Ali Haydar, *Beyân-ı Hakikat*, İstanbul, 1928.

—, *Midhat Paşa'nın Hayat-ı Siyasiyesi, Hidematı, Şehâdeti*, İstanbul, 1322.

Aksût, Ali Kemalî, *Abdülaziz'in Mısır ve Avrupa Seyahatı*, İstanbul, 1844.

Akün, Prof. Dr. Ömer Faruk, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul, 1972.

Akyüz, Prof. Dr. Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmelere Etkileri*, Ankara, 1988.

Arnold, Thomas W., *The Caliphate*, Oxford, 1924.

Atay, Falih Rıfkı, *Başveren İnkılapçı*, İstanbul, 1951.

Behramoğlu, Ataol, *Ali Suavi*, Tekin Yayınları, İstanbul, 2019.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978.

Bilgegil, Prof. Dr. Kaya, *Türkiye'de Bazı Yeni Osmanlılarla Yeni Osmanlı Taraftarlarının Bir Millet Meclisi Kurma Teşebbüsü*, Erzurum, 1974 (Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı, sayı 2'den ayrı basım).

—, *Yakınçağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, cilt I, Ankara, 1976, cilt II, Erzurum, 1980.

—, *Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara, 1979.

Çay, Doç. Dr. Abdülhaluk, *Ali Suavi'nin Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, İstanbul, 1972.

Çelik, Hüseyin, *Osmanlı Yanlısı Dışişleri Komiteleri*, İnkılab Yayınları, İstanbul, 1994.

—, *Türk Dostu İngiliz Türkolog Charles Wells*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

—, *Türkler, Karakterleri, Terbiyeleri ve Müesseseleri*, (yazar Butler Johnstone, telif ve tecüme Hüseyin Çelik), Cedit Yayınları, Ankara, 2011.

—, *Temizlik Doğudan Gelir*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2011.

Danişmend, İ. Hami, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, Ankara, 1942.

Davison, Roderic H., *Reform in The Ottoman Empire 1856-1878*, Princepton, New Jersey, 1963.

Derviş Hüma, *Makber-i Ahrâr*, Cenevre, 1901.

Doğan, İsmail (Yrd. Doç. Dr.), *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul, 1991.

Dorys, Georges, *Abdülhamid in Time*, Paris, 1901.

Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi* (ilavelerle yayınlayan Ziyad Ebuzziya), cilt I-II; İstanbul, 1973, cilt III, İstanbul, 1974.

—, *Salnâme-i Hadika*, İstanbul, 1290.

—, *Salnâme-i Ebuzziya*, İstanbul, 1296.

Emil, Doç. Dr. Birol, *Mizancı Murad Bey, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1979.

Ertaylan, İsmail Hikmet, *Türk Edebiyatı Tarihi*, cilt I, Bakü, 1925.

Fazlı, Necib, *Külhani Edipler*, İstanbul, 1930.

Gövsa, İ. Alaattin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1946.

Halil Halid, *A Diary of A Turk*, Londra, 1903.

Hanioğlu, Şükrü, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981.

—, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, cilt I, İstanbul, 1989.

İnal, ibnlemin M.K., *Son Şairler*, 1. cüz, İstanbul, 1930.

—, *Son Sadrazamlar*, cilt II (Dergâh Yay.), İstanbul, 1982.

İskit, Server R., *Türkiye'de Neşriyat Hareketlerine Bir Bakış*, İstanbul, 1939.

Kânipaşazâde Ahmed Rif'at, *Hakikat-ı Hal Der Def'-i İhtiyal*, Paris, 1870.

Kaplan, Dr. Mehmet, *Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1948.

Kaplan, Mehmet - İnci Enginün - Birol Emil, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, cilt I, İstanbul, 1974, Cilt II, 1978.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, cilt VII, "Islahat Fermanı Devri, 1861-1876", Ankara, 1956.

Kocabaş, Hüseyin, *Ali Suavi Vak'ası Üzerine Verilmiş Olan Fetva*, Bursa, 1949.

Köprülü, Fuad, *Milli Edebiyatın İlk Mübeşşirleri*, İstanbul, 1928.

Kuntay, Midhat Cemal, *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi*, İstanbul, 1946.

—, *Namık Kemal: Devrin Olaylar ve İnsanları Arasında*, cilt I, İstanbul, 1949, cilt II, İstanbul, 1957.

Kuran, Ahmed Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1956.

Kutay, Cemal, *Örtülü Tarihimiz*, cilt I-II, İstanbul, 1979.

Levent, Agâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, T.D.K. Yayınevi, Ankara, 1972.

Lewis, Bernard, *The Emergency of The Modern Turkey*, Londra, 1962 (*Modern Türkiye'nin Doğuşu*, İstanbul, 1984, çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı).

Mahmud Celalettin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, cilt III, İstanbul, 1327.

Mardin, Şerif, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princepton, New Jersey, 1962.

Mehmed Tahir (Bursalı), *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1334.

Melek Hanım, *Six Years in Europe*, Londra, 1873.

—, *Thirty Years in The Harem*, Londra, 1872.

Mekteb-i Sultani (Mekteb-i Sultani'nin 50. sene-i devriye'yi tesisi münasebetiyle yayınlanmıştır), İstanbul, 1915.

Memalik-i Mahrûsa yi Şâhâne'ye Dühûl ve İntişârı Memnu' Bulunan Kütûp ve Resail-ı Muzırranın Esamisini Mübeyyin Cedveldir, Darü'l-Hilafetü'l-Aliyye, İstanbul, 1317.

Meriç, Cemil, *Mağaradakiler*, İstanbul, 1978.

Millman, Richard, *Britain and The Eastern Question*, Oxford, 1979.

Mitler, Louis, *Ottoman Turkish Writers*, cilt 15, New York, 1989.

Moralızâde Vassaf, *Sultan Murad* (Piyes), İstanbul, 1327.

Müftüoğlu, Mustafa, "Yakın Tarihmiizde Siyasi Cinayetler", *Tanzimat Devri*, İstanbul, 1987.

Nursi, Bediüzzaman Said, *İki Mekteb-i Musibetin Şehadetnamesi veya Divan-ı Harb-i Örfî*, İstanbul, 1960.

Pakalın, Mehmed Zeki, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, İstanbul, 1940-1948, 4 Cilt.

—, *Tanzimat Maliye Nazırları*, cilt 2, İstanbul, 1940.

Pears, Edwin, *Fourty Years in Constantinople*, New York, 1916.

Redhouse Dictionary, 2. baskı (yay. Charles Wells), Londra, 1880.

Reşad, *Suavi'ye Ta'ziye*, Paris, 1870.

Safiet Nezihi, *Müsebbib* (roman), İstanbul, 1326.

Salnâme (Osmanlı Devlet Salnamesi), 1281.

Sandıkoğlu, Muhittin, Semendaroğlu, Fera, *Galatasaray Lisesi*, İstanbul, 1974

Seton, Watson, *Disraeli, Gladstone and Eastern Question*, Londra, 1935.

Sevük, İsmail Habib, *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1340.

Soku, Ziya Şakir, *V. Murad'ın Hayatı*, İstanbul, 1943.

Süleyman Midhat, *Ali Suavi Efendi* (Piyes), Cenevre, 1316.

Süleymanpaşazâde Sâmi, *Süleyman Paşa Mahkemesi*, cilt I, İstanbul, 1328.

Tansel, Fevziye Abdullah, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları*, cilt I-II, T.T. Kurumu Yayınevi, Ankara, 1967-1969.

Tanpınar, Ahmed Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1976.

Tarus, İlhan, *Suavi Efendi* (Piyes), Ankara, 1962.

Tarsusîzâde Münif, *Zafer* (Şiirler), İstanbul, 1914.

The Encylopedia of Islam, cilt II, Londra, 1954.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, cilt I, İstanbul, 1984.

Türköne, Mümtaz'er, *Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İstanbul, 1991.

Tütengil, Orhan Cahit, *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği*, İstanbul, 1969.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1979.

Vambery, Arminius, *Western Culture in Eastern Lands*, Londra, 1906.

Washburn, George, *Fifty Years in Constantinople and Recollection of Robert College*, New York, 1909.

Wells, Charles, *The Literature of The Turks*, Londra, 1891.

B. Makaleler

Abdurrahman Adil, "Hakimiyet-i Halk ve Ali Suavi", *Hadisât-ı Hukukiye*, cüz 6, İstanbul, 1923, s. 73-74.

—, "Osmanlı Türklerinde İnkılabat-ı Fikriye", *Hadisât-ı Hukukiye*, cüz 10, İstanbul, Temmuz 1923, s. 129-132.

—, "Ali Suavi", *Hadisât-ı Hukukiye*, cüz 11, İstanbul, Eylül 1923, s. 143-147.

—, "Ali Suavi ve Efkâr-ı Siyasiyesi", *Hadisât-ı Hukukiye*, İstanbul, Teşrin-i sâni 1923, s. 167-170.

Abdullah Cevdet, "İnfilak-ı Subh-ı İnkılab", *İçtihad*, no. 10, 3 Ağustos 1910.

—, "Ali Suavi et Gapone", *İçtihad*, no. 3, Şubat 1905, s. 11-12.

Abdurrahman Hasan (Samipaşazâde), "Ayetullah Bey ve Yeni Osmanlılar", *Hadisât-ı Hukukiye ve Tarihiye*, cüz 2, 1 Mayıs 1341.

Ahmed Kemal, "Doğrusöz", *Doğrusöz*, no. 1, Kahire, 1324, s. 1-3.

Aksoy, Mehmet, "Mekteb-i Sultani ve Ali Suavi", *Türk Kültürü*, yıl XIII, sayı 150-151-152, s. 225-228.

Akyüz, Prof. Dr. Yahya, "Galatasaray Lisesi'nin Islahına İlişkin Ali Suavi'nin Girişimlerini Gösteren Bir Belge", *Belleten*, cilt XLVI, Ocak 1982, s. 122-129.

—, "Okula Gazete Sokan Öğretmen Ali Suavi ve Günümüz Eğitiminde Benzer Örnekler", *Belleten*, cilt XLII, no. 167, 1978, s. 437-444.

Ali Ekrem, "Sehâyif-i Hatırat", *Yeni Gün*, no. 304, Tef: 12, 24 Kanun-i sâni 1920.

"Ali Suavi Sultan Abdülhamid'i Nasıl İskat Edecekti", *Haftada Bir Gün*, no. 12-16 (Tefrika).

Atay, Neşet Halil, "Ali Suavi Kendine Göre", *İstanbul* mecmuası, sayı 25-33, 1944 (8 sayılık Tefrika).

Baykal, Bekir Sıtkı, "1877-78 Harbi ve Bununla İlgili Meselelere Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, cilt II, no. 8, s. 148.

—, "93 Meşrutiyeti", *Belleten*, cilt VI, no. 21-22, Ocak-Nisan 1942, s. 45-83.

Gövsa, İbrahim Alaattin, "Ali Suavi", *Yedigün*, cilt XII, no. 300, 1938, s. 12.

Gözler, Fethi, "Ali Suavi'yi Tanımalıyız", *Türk Kültürü*, no. 64, 1968, s. 2-4.

İrtem, Süleyman Kani, "Saray ve Bâbıâlî'nin İçyüzü", *Akşam* gazetesi, 8 Nisan 1934, no. 260-268 (Tefrika).

İskit, Servet Rif'at, "Kaynar Bir Adam", *Resimli Tarih Mecmuası*, cilt 4, sayı 42, s. 2374-2376.

Karahan, Prof. Dr. Abdülkadir, "Bilinmeyen Bir Mektubuna Göre Ali Suavi'nin Mısır Yönetminde Bir Afrika Devleti Kurma Hayali", VII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler, T.T.K. Yay., cilt II, 1973, s. 586-590.

—, "Ziya Paşa'nın Avrupa Mektupları ve Yeni Osmanlılar", *Yeni Sabah*, 23 Mayıs 1961.

Kırzıoğlu, Fahrettin, "Ali Suavi'nin Hıyva Kitabı", *Orkun* dergisi, 1951, no. 25, s. 4-6.

Kuran, Ercüment, "Ali Suavi'nin Hive Fi Muharrem 1290 Başlıklı Kitabı ve Osmanlı Devleti'nde Türkçülüğün Doğuşu", *Turkestan Als Historischer Factor und Politische Idee Ferstschrif Gür Baymirza Hayıtzu*, Köln, 1988, s. 97-101.

Mehmed Tahir (Bursalı), "Ali Suavi Efendi", *Hadisât-ı Hukukiye*, cüz 12, Teşrinisâni 1923, s. 171-172.

Murad Bey (Mizancı), "Ali Suavi Merhum", *Mizan*, 28 Haziran 1897, Cenevre, s. 1-2.

Stratford de Redcliffe, "Turkey", *Nineteenth Century*, no. 1-4, June 1877, s. 707-728 ve no. 5, July 1877, s. 729-752.

Sungu, İhsan, "Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu", *Belleten*, cilt VII, no. 28, Ekim 1943, s. 315-347.

Tansel, Fevziye Abdullah, "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri", *Belleten*, cilt XVII, 1953, s. 223-249.

Uçman, Abdullah, "Ali Suavi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt II, s. 445-448.

Urquhart, David, "Conservation at Constantinople", *Diplomatic Review*, January 1876, s. 32-34.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "II. Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıraları", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, cilt VII, no. 10, 1954.

—, "Ali Suavi ve Çırağan Vak'ası", *Belleten*, cilt VIII, 1944, no. 29, s. 71-118.

—, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri - Aziz Bey Komitesi", *Belleten*, cilt VIII, no. 30, 1944, s. 245-340.

Ülken, Hilmi Ziya, "Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri", *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, s. 757-775.

Ünver, Ord. Prof. Dr. Süheyl, "Ali Suavi'nin Görüşü İle Türkler ve Türklük", *Hayat-Tarih*, no. 4, 1974, s. 7-9.

Yöntem, Ali Canib, "Ali Suavi Nasıl Bir Adamdı" *Yakın Tarihimiz*, cilt IV, no. 51, s. 353-355.

Faydalanılan Diğer Kaynaklar

A. Kitaplar

Akgündüz, Doç. Dr. Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, cilt I, İstanbul, 1990.

Bereketzâde İsmail Hakkı, *Yad-ı Mazi*, İstanbul, 1914.

Boulger, D.C., *The Life of Yakoop Bey...*, Londra, 1878.

Bowen, Herold, *British Contributiens to Turkish Studies*, Londra, 1945.

—, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, Londra, 1948.

Campbell, Sir George, *A Handy Book on the Eastern Question Been A Very Resent of Turkey*, Londra, 1876.

Canan, Doç. Dr. İbrahim, *Ahirzaman Fitnesi ve Anarşi*, İstanbul, 1982.

Cevdet Paşa, *Tezâkir* (1-12), yay. Cavid Baysun, Ankara, 1953.

Cin, Prof. Dr. Halil – Akgündüz, Doç. Dr. Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, cilt I, İstanbul, 1990.

Çetin, Atilla, *Hayrettin Paşa*, Ankara, 1988.

Daly, Augustus, *Greater Lessons in The Massacre* [A reply to the R.H. W.E. Gladstone (M.P.)], Londra, 1877.

Davids, Arthur Lumley, *A Grammar of The Turkish Language*, Londra, 1832.

Demiray, Tahsin, *Le Play Sosyolojisinin 100. Yılında Dünyada ve Türkiye'de Tesirleri*, İstanbul, 1958.

Descamps, Paul, *Tecrübî Sosyoloji*, çev. N.Ş. Kösemihal, İstanbul, 1950.
The Dictionary of National Biography (muhtelif ciltler), Londra.
Elliot, Sir Henry G., *Some Revoluttions and Other Diplomatic Experiments*, Londra, 1922.
—, *İntihar mı İmate mi Yahut Vak'a-yı Sultan Aziz*, haz. Kitapçı Ilyas, İstanbul.
Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1939.
Farley, J. Lewis, *The Decline of Turkey, Financially and Politically*, Londra, 1875.
Gladstone, Willam Ewart, *Bulgarian Horrors and The Question of The East*, Londra, 1876.
Hansard's Parlimentary Debates (1867-1878 tarihleri arasındaki ciltler).
Hayreddin Paşa, *Mukaddime-i Akvemü'l-Mesâlik Fi Ma'rifet-i Ahvâlü'l-Memâlik* (çev. Abdurrahman Efendi), İstanbul, 1296.
İslâm Ansiklopedisi, cilt 1-12, M.E.B. Basımevi, İstanbul, 1978.
Johnstone, H.A. - Munro Butler, *Bulgarian Horrors and The Question of The East* (A Letter Adressed The Right Honourable W.E. Gladstone M.P.), Londra, 1876.
—, *The Turks: Their Character, Manners and Institutions*, Londra, 1876.
—, *The Eastern Question*, Londra, 1875.
Kösemihal, Nurettin Şazi, *Sosyoloji Tarihi*, İstanbul, 1955.
Kurat, Yuluğ Tekin, *Henry Layard'ın İstanbul Büyükelçiliği*, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1968.
Le Play, Frederic, *La Paix Sociale Aprés Le Désastre*, Paris, 1871.
—, *Les Ouvriers Européens*, 6 Cilt, Paris, 1877.
Mustafa Fazıl Paşa, *Bir Eser-i Siyasi*, İstanbul, 1910.
Poujade, Eugéne, *Chrétiens et Turks*, Paris, 1859.
—, *La Diplomatic du Second Empire*, Paris, 1871.
Quaitch, Barnard, *A Cataloque of Work on Oriental History, Languages and Literature*, Londra, 1902.
Sahih-i Buhari Muhtasarı, Tecrid-i Tarih Tercümesi, D.İ.B., cilt 1-12, Ankara, 1984.
Said Paşa, *Gazeteci Lisanı*, İstanbul, 1912.
Salnâmeler (Osmanlı Devlet Salnameleri), 1276-1295.
Sena, Cemil, *Filozoflar Ansiklopedisi*, cilt 2, istanbul, 1973.
St. Clair, G.B. - C.A. Brophy, *Twelwe Years' Study of The Eastern Question in Bulgaria*, Londra, 1877.
—, *A Residence in Bulgaria*, Londra, 1869.
Stenton, Michael, *Who Was Who of Britisih members of Parliament*, cilt 1, 1832-1885, Londra, 1976.
Ubicini, J.H. Abdolonyme, *La Turque Actuelle*, Paris, 1855.
—, *Letters on Turkey* (Fransızcadan çev. Lady Easthope), cilt I-II, Londra, 1856.
Urquhart, David, *Pillars of Hercules*, Londra, 1850.
—, *The Spirit of The East*, cilt I-II, Londra, 1838.
—, *The Resent Events in The East*, Londra, 1854.
—, *Turkey and It's Resources*, Londra, 1833.
—, *The Turkish Bath*, Londra, 1856.
Wells, Charles, *A Practical Grammer of The Turkish Language*, Londra, 1880.
Who Was Who in U.K. 1916-1928, Londra, 1929.

B. Makaleler

Ateş, Ahmed, "İbni Miskeveyh", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 5/2, s. 775.
Çetin, Atilla, "Elcevaib Gazetesi", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, 1984, s. 475-787.
Ebuzziya Tevfik, "Farmasonluk", *Mecmua-yı Ebuzziya*, 18 Cemaziyelahir 1329 (1911), s. 683-684.
Elliot, Gentrude, "Turkey in 1876, A Retrospect", *Nineteenth Century*, no. 64-380, October 1908, s. 552-556.

Elliot, Sir Henry G., "The Death of Abdul Aziz and the Turkish Reform", *Nineteenth Century*, no. 23: 132, February 1888, s. 276-296.

Ongunsu, A.H., "Ali Paşa", *Islâm Ansiklopedisi*, cilt I, s. 335-340.

Pitts, Jesse R., "Le Play", *Encyclopedia of Social Science*, 1933, cilt IX, s. 84-94.

Svolophoulos, Constantin, "L'Initation de Mourad V, A La Franc Maçonherie Par Cl. Scalieri: Aux Origines du Mouvement Liberal en Turquie", *Balcan Studies*, cilt 21, 1980, s. 442-457.

Urquhart, David, "Islâm As A Political System", *Free Press*, Supplements (1833-1881), s. 6-20.

—, "Resistance of The Turkish to European Interference", *Free Press*, 6, 20 September1856.

—, "Turkey the Strongest Power in Europe", *Free Press*, 4 February 1863.

—, "Comparison of Christendom with The Ottoman Empire", *Diplomatic Review*, 3 April 1867, s. 53-58.

—, "Character of Turks", *Diplomatic Review*, 3 April 1867, s. 58-64; 2 October 1867, s. 158-160.

—, "Stand Taken By Turkey", *Diplomatic Review*, 1 May 1867, s. 66-67.

—, "Reform in Turkey", *Diplomatic Review*, 4 September 1867, s. 141-142.

—, "The Romen Catholics in The Ottoman Empire", *Diplomatic Review*, 4 September 1867, s. 50.

—, "Insurrection in Candia, Mr. Urquhart to Fuad Pasha", *Diplomatic Review*, 7 April 1869, s. 60-62.

—, "Mussulmans an Example to Christians", *Diplomatic Review*, 5 May 1869, s. 78-80.

—, "Military Strenght of Turkey", *Diplomatic Review*, 4 September 1867, s. 134-144; 2 October 1867, s. 146-247; 6 November 1867, s. 162-163; 4 December 1867, s. 178, 1 January 1868; 5 February 1868, s. 18-19; 3 June 1868, s. 82-84, 1 July 1868, s. 102-104; 7 October 1868, s. 154; 4 November 1868, s. 171-173; 2 December 1868, s. 188-189; 6 January 1869, s. 9-12.

—, "New Testimony in Favour of Turkey", *Diplomatic Review*, April 6, 1870, s. 55-57.

—, "Position of The Christians in Turkey", *Diplomatic Review*, October 1874, s. 36-45.

—, "Position of Turkey As a Maritime Power", *Diplomatic Review*, October 1874, s. 346.

—, "Insignifance of The Herzegovinian Insurrection", *Diplomatic Review*, April 1875, s. 97.

—, "Latest Resources of Turkey is Available for Discharging Her Debt", *Diplomatic Review*, October 1875, s. 298.

—, "Historical Data for Juging of The Insurrection in Herzègovine", *Diplomatic Review*, October 1875, s. 277-278.

—, "Non Intervention in The Affairs of Turkey", *Diplomatic Review*, October 1875, s. 282-283.

—, "Manifest of Herzegovinian Insurrection", *Diplomatic Review*, October 1875, s. 309-311.

—, "Mr. Urquhart on the Turkish Debt and Insurrection", *Diplomatic Review*, January 1876, s. 7-25.

—, "Reform in Turkey", *Diplomatic Review*, July 1876, s. 159-167.

—, "To Sultan Abdülaziz for the Restoration of The Great Council", *Diplomatic Review*, July 1876, s. 172-173.

—, "Islam and The Constitutional System", *Diplomatic Review*, July 1876, s. 177-182.

—, "Lord Beaconfield's Own Account of His Betrayal of Turkey", *Diplomatic Review*, July 1876, s. 221-223.

—, "Character of Herzegovinian Insurrection", *Diplomatic Review*, October 1876, s. 244-270.

—, "Russian Policy Towards The Christian Populations of Turkey", *Diplomatic Review*, January 1877, s. 28-30.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "V. Murad ve Oğlu Selahattin Efendi'yi Kaçırmak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan'a Girmek İsteyen Şahıslar", *Belleten*, cilt VII, no. 32, 1944, s. 589-597.

Yayınlanmamış Tezler

Akgün, Adnan, "Hürriyet Gazetesi'nin Sistematik Tahlili", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.

Çelik, Hüseyin, "Genç Kalemler Mecmuası'nın Sistematik Tetkiki", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987, yüksek lisans tezi.

Kaplan, Behice, "Ali Suavi", Türkiyat Enstitüsü, 1944, mezuniyet tezi.

Sevük, Gülen, "Ali Suavi'nin Hive Adlı Kitabının Tetkiki ve Muasır Seyyahların Malumatları ile Mukayesesi", İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Bölümü, 1941, bitirme tezi.

Koleksiyonları Taranan Yabancı Gazete ve Dergiler

Gazetenin Adı	Çıktığı Yer
Pall Mall Gazette	Londra
The Standart	Londra
L'International	Londra
The Times	Londra
The Economist	Londra
Diplomatic Review	Londra
Free Press	Londra
Morning Advertiser	Londra
Public Opinion	Londra
Morning Post	Londra
Portfolio	Londra
New York Times	New York
Le Memorial Diplomatique	Paris
Le Temps	Paris
The Nineteenth Century	Londra

Koleksiyonları Taranan Türk veya Türkiye'de Yayınlanan Gazete ve Dergiler

Gazetenin Adı	Çıktığı Yer
Cerîde-i Havadis	İstanbul
Rûznâme-i Ceride-i Havadis	İstanbul
Tasvir-i Efkâr	İstanbul
Muhbir	İstanbul
Le Mukhbir-The Mukhbir	Londra
Hürriyet	Londra-Cenevre
Ulûm	Paris
Muvakkaten Ulûm Müşterilerine	Lyon-Marsilya
İnkilab-Révolution	Cenevre
İttihad	Paris
Mümeyyiz	İstanbul
Kevkeb-Şarkî	İstanbul
Çaylak	İstanbul
İstanbul-Ayine-i Vatan	İstanbul
Vakit	İstanbul
Basiret	İstanbul
Sadakat	İstanbul
Müsavat	İstanbul

Sabah	İstanbul
Tercüman-ı Şark	İstanbul
La Turquie (Fransızca)	İstanbul
Levant Herald (Fransızca-İngilizce)	İstanbul
Mizan	Cenevre-Kahire-İstanbul
Doğru Söz	Kahire
Şûra-yı Ümmet	Kahire
Yeni Tasvir-i Efkâr	İstanbul
Tevhid-i Efkâr	İstanbul
Yeni Gün	İstanbul
Akşam (Yeni Harfli)	İstanbul
Ulus (Yeni Harfli)	Ankara
Yeni Sabah (Yeni Harfli)	İstanbul
İçtihad	Kahire-İstanbul
Bahçe	Selanik
Donanma	İstanbul
Mehtap	İstanbul
Hikmet	İstanbul
Genç Kalemler	Selanik

DİZİN

I. Meşrûtiyet 12,15, 194, 436
I. Petro 353
II. Abdülhamid 296
ayrıca bkz. Sultan Abdülhamid
II. Mahmud 20, 93, 349, 394
II. Meşrûtiyet 14, 15, 279, 299, 305, 307, 319, 328, 329, 441, 570, 571
II. Sylvester 470
III. Ahmed 349, 370
III. Murad 349
III. Mustafa 19
III. Selim 19, 20, 24, 166, 356, 394
IV. Mustafa 20

31 Mart Vak'ası 328

Abdulhalim Bey 271
Abdullah Cevdet 37, 325, 326, 467
Abdurrahman Adil 37, 45, 102, 269, 270, 299, 329, 339, 393, 414, 417, 418
Abdurrahman Şeref 257, 258, 304, 323
Abdülhak Hâmid 309, 322
Abdülmelik (Emevi Halifesi) 484
Adolf, Gustav 394
Afrika 64, 188, 352, 409, 481, 482
Agâh Efendi 25, 32, 33, 36, 75, 78, 83, 117, 156, 168, 169, 172, 176, 177, 179, 190, 222
Agop 72, 76
Ahmed Rasim 385
Ahmet İzzet Paşa 270
Ahmet Kemal 57, 326, 327
Ahmet Mithad Efendi 209, 255
Ahmet Rıfat Bey 254
Ahmet Vefik Paşa 274, 285
Akgün, Adnan 16
Akgündüz, Ahmet 396, 407, 419, 483
Akif Paşa 274, 365
Akka 31, 170
Aksaray 37, 59, 542
Aksüt, Ali Kemalî 75
Akün, Ömer Faruk 16, 58, 61, 63, 73, 79, 110, 115, 120, 146, 171, 385
Akyüz, Yahya 221, 250, 462
Albay Henry Youl 348
Albay Manthrop 261
Ali Efendi 276-279, 305
ayrıca bkz. Basiretçi Ali Efendi
Ali Ekrem (Bolayır) 286, 305
Ali Haydar 212
Ali Kuşçu 442
Ali Nizamî Paşa 233, 252, 255-257, 559
Âli Paşa 20-24, 27, 35, 46, 49, 52, 62, 64, 66, 71-73, 85, 122, 125, 130, 134, 135, 138-141, 153, 156, 158-162, 164, 165, 167-169, 172-175, 179, 180, 185, 187-189, 191, 192, 215, 218, 340-342, 346, 356, 386, 398, 403, 410, 411, 431-433, 436, 453, 457, 471, 472, 475-478, 481, 488
Ali Suavî'nin Türkçülüğü 16, 331
Ali Şir Nevaî 382, 449, 453
Almanya 32, 103, 220, 542
Alyanak Mustafa 275

Amiral Hornby 292
Amiral Selwyn 204, 242, 261, 281
Anesti 76
Angelina, Harriet 92
Ankara Halkevi 330
Arabistan 88, 122, 311, 352, 422
Ardahan 261, 267
Arif 35, 138, 139, 157, 158
Asakir-i Milliye Cemiyeti 216
Asitane (İstanbul) 447
Ata Bey 14, 50-54, 562, 564, 566, 567
Atatürk 331
Atay, Falih Rıfkı 16, 331
Atayi 457
Ateş, Ahmet 361
Atilla 446
Aydemir, Ali 442
Avusturya 21, 22, 24, 32, 78, 79, 93, 109, 209, 214, 215, 240, 317, 342, 353, 354, 358, 478
Ayasofya Camii 244
Ayastefanos Muahedesi 267, 269, 310, 311, 539
Ayetullah Bey 26, 27
Ayıntablı Hafız Mehmet Ağa 323
Ayine-i Vatan 136
Azeryan 156

Bâbıâli 14, 23, 25, 27, 28, 32, 36, 52, 62, 63, 65, 68, 70, 75, 77, 90, 98, 100, 112, 118-120, 124-128, 131, 132, 134, 138, 139, 141, 153, 155, 168, 171, 175, 178, 182, 184, 188, 207, 211, 212, 224, 230, 235, 243, 256, 263, 267, 269, 282, 284, 288-290, 309, 311, 312, 345, 346, 356, 367, 390, 396, 405, 432, 437, 475-477, 479, 480, 488
Babıâli (gazete) 336, 387
Babür (Şah) 457
Baden Baden 32, 34, 78-80, 94, 109, 120, 132, 170
Bağdatlı Süleyman 270, 273
Bahaeddin Bey 322
Bahçe (mecmua) 328
Baki Bey 306
Baron de Tott 19
Basiret (gazete) 96, 199, 213, 225, 234, 235, 238, 245, 246, 252, 254, 258, 268, 271, 272, 276-279, 336, 446, 450
Basiretçi Ali Efendi 277-279, 305, 306, 485
ayrıca bkz. Ali Efendi
Başbakanlık Arşivi 17, 229, 548-550, 559, 560
Başhafiye Yusuf 304
Başveren İnkılapçı 16, 331
Bayan Stanley 14, 299-302, 570, 571, 574, 577-581
ayrıca bkz. Marie
Bayezid 267
Baykal, Bekir Sıtkı 206
Bediüzzaman Said Nursi 328
Behramoğlu, Ataol 332
Belçika 30, 36, 121, 461
Belgrad Kalesi 68, 121, 476, 477
Belgrat Ormanları 26
Bereketzâde İsmail Hakkı 59
Berkes, Niyazi 115
Bernard, Claude 467
Bertrand, Georges 77, 118
Beust, Count 215
Bible House 117
Bibliothéque INALCO 17
Bibliothéque Nationale 17, 199, 220, 368
Bideford 297, 298
Bilâl-i Habeşî 395
Bilgegil, Kaya 16, 26-28, 73, 177, 178
Billurîzâde Mehmed Efendi 433
Bosna-Hersek 239
Bowen, Herold 103
Boyè 439, 441, 442
British Library Main Reading Room 17
British Star (gazete) 125, 429
Buchner 467, 469
Buckingham Sarayı 75, 93, 104
Budapeşte 76, 247, 262, 265
Buhara 347, 349, 410, 431
Buharî 369, 395, 442
Bulgar İsyanı 14, 207, 320
Bulgaristan 24, 96, 194, 195, 197-201, 203, 270, 320, 335, 413, 539
Bursa 39, 40, 42, 43, 45-50, 56, 234, 286, 317, 329, 368, 369, 390, 445, 549
Bursa Rüştiyesi 40, 42, 278, 282
Bursalı Mehmed Tahir Efendi 46, 48, 329, 343, 374, 380
Büyük Fransız İhtilâli 19, 435

Campbell, Forbes 31
Canan, İbrahim 396, 399
Canning, Stratford 21, 90, 342, 356
Carbonari Cemiyeti 26
Caritas 91
Celalettin Efendi 50
Cemil Paşa 34, 65, 74, 155, 161, 162, 187, 189, 190, 205
Cenevre 35, 90, 139, 148, 175, 177, 182-184, 187, 324, 326

Cengiz (Cengiz Han) 150, 415, 446
Cengizîler 415, 446, 489
Ceride-i Havadis (gazete) 25, 60, 210, 226, 244, 268, 277, 280, 336
Cerrahpaşa 37
Cevdet Paşa 347
Cevherî 442
Cezayir 263, 361, 410, 431, 440, 480, 482
Cezayir-i Bahr-ı Sefid Vilayeti 222, 226
Chateaubriand 87, 424
Cherbonneau, Aug. 435
China and Tibet 348
Cin, Halil 396, 407
Clarke, J. M. S. 298
Cleanti Scaliéri - Aziz Bey Komitesi 316, 318
Constitution 202, 217, 371, 406, 407, 412
Cookran, Bily 144
Counter-Revolution (Cemiyeti) 201, 203, 205
Courier D'Orient (gazete) 28, 31, 399
Crédit Lyonnaise 183
Cromarty 90
Cumhuriyet (gazete) 329, 331

Çankırı 37
Çay, Abdulhaluk 350
Çerkeş 37
Çerkez Hasan Hadisesi 248
Çerkez Salih 275
Çetin, Atilla 64, 420
Çırağan Baskını 14, 279, 283, 296, 307, 313, 314, 328, 329, 332
Çırağan Hadisesi 59, 198, 219, 249, 258, 261, 266, 268, 270-272, 275, 277-280, 282-290, 293, 295-299, 303-308, 310, 314-321, 327-330, 399, 426, 485, 560
Çırağan Sarayı 272-274, 280, 287, 294, 304, 315, 324, 330, 488
Çin 88, 311, 346-349, 422, 446, 457
Çörçil (*Ceride-i Havadis*'in sahibi) 63, 64, 122, 268, 280

Dabbakhane Medresesi 51, 370, 390
Daily Chronicle (gazete) 200
Daily News (gazete) 195, 413
Daily Telegraph (gazete) 103
Daly, Agustus 197
Damat İbrahim Paşa 359
Damat Mahmud Paşa 286, 290, 296, 303, 305, 306, 313, 316, 321, 323
Danişmend, İsmail Hâmi 16, 331, 418
Darülfünûn 25
Davison, Roderic H. 79, 80, 107
Davutpaşa İskelesi Rüşdiye Mektebi 38
de Girardin, Emile 354
Delore 242, 281
Demiray, Tahsin 204
demokrasi 149, 397, 403, 407-409, 413, 431
Deniz Arşivi 13, 17
Dersaadet 38, 206, 207, 252, 253
Derviş Hima 326
despotizm 391, 393, 395, 410, 411, 418
Deuch, Simon 32, 33, 71, 78, 79, 543
Deutsche Algemeine Zeitung (gazete) 117
Devellioğlu, Ferit 435
Dickson, Collingswood 262
Diderot 322, 547
Diplomatic Review (gazete) 29, 32, 33, 84, 91-96, 99, 100, 107, 166, 193, 194, 196-198, 201, 202, 215, 245, 353, 365
Disraeli, Benjamin 101, 102, 195, 196, 203, 248, 260, 261, 264, 268, 286, 319, 413
Doğan, İsmail 16, 205, 237, 250, 257
Doğru Söz (gazete) 326
Doktor Dozy 467, 468
Dolmabahçe Sarayı 22
Dr. Alfred Burton 348
Dr. Mavroyeni 294, 295, 537, 538
Durkheim, Émile 204
Dük Walmly 354

Ebu Mansur Maturidî 442
Ebu'l-Gazi Bahadır Han 349, 438
Ebu'l-hevl'a 360
Ebussuud Efendi 483
Ebuzer-i Gıfarî 409
Ebuzziya Tevfik 16, 26, 50, 58, 60, 63, 64, 123, 176, 208, 257, 275, 304, 322, 343, 375, 377, 547
Ebuzziya, Ziyad 16, 18, 123, 140, 189, 190, 207, 221, 545, 547
Edebiyat Fakültesi (İstanbul Üniversitesi) 16
Edinburg 99, 294
Edirne 50-54, 438, 542, 568
Edirne Mütarekesi 267, 269, 311
Eflatun 360, 362, 408
Eğinli Said Paşa 294
ayrıca bkz. Said Paşa
El Cevâib (gazete) 64, 65, 138, 337, 464
Elizabeth (İngiltere Kraliçesi) 347
Elliot, Gentrude 210
Elliot, Henry 32, 76, 101, 102, 104, 125, 126, 144, 210, 211, 248, 316, 317, 347, 366, 497, 499, 500, 509, 512
Emil, Birol 18

Emir Buharî Şeyh Mehmed Efendi 361
Encümen-i Daniş 141
Encümen-i Daniş-i Şarkî 384
Endülüs 375, 376, 390, 457, 469, 470, 485
Enginün, İnci 29, 432
Ermeniler 21, 22, 463
Ertaylan, İsmail Hikmet 120
Ertuğrul Gazi 150
Erzurum 72
Eş'ariye 420, 421
Ethem Paşa 207
Exploration (gazete) 202

Farabî 442
Fas 190, 263, 349, 465
Fatih (Fatih Sultan Mehmed) 354, 442
Fatma Sultan 305
Filibe 14, 50-53, 56, 57, 201, 229, 270, 276, 278, 283, 310, 324, 334, 337, 338, 370, 377, 390, 462, 562, 564, 566-568
Firûz Abadî 188
Focracy, Anton 542
Foreign Affairs Committee 91-94, 98, 100, 101, 104, 106, 108, 144, 196, 200, 201, 203, 219, 258, 356, 365, 366, 410, 422, 475
Foreign Office 125, 286, 366, 505, 508
Fortescue, Samuel Parkinson 92
Frankfurt 110, 111
Fransa 19, 21, 22, 24, 29, 42, 45, 61, 73, 83, 89, 93, 94, 106, 107, 109, 121, 160, 178, 181, 189, 190, 196, 199, 202-204, 240, 281, 347, 358, 359, 379, 386, 404, 408, 411, 414, 419, 421, 430, 431, 467, 473, 478, 480
Fransız İhtilâli 19
Free Press (gazete) 91, 92
Fuat Paşa 55

Galatasaray Lisesi 37, 221, 268, 550
Galatasaray Sultanisi 14, 108, 247, 258, 266, 267, 279, 283-285, 445
Ganesco, Gregory 29, 32, 33, 94
Garibaldi 74, 183
Gazette d'Augsbourg (gazete) 27
Gazi Ahmet Muhtar Paşa 273, 274
Gazi Osman Paşa 273, 274, 306
Gelenbevi 442
Genç Kalemler (mecmua) 449
Genç Türkiye Partisi 33, 283, 284
ayrıca bkz. Yeni Osmanlılar
Gençosman, Kemal Zeki 330
General Ignatyef 224, 230, 235, 320, 478
General Kemball 103, 104
Giampietry 31
Girit 23, 30, 44, 61-63, 74, 84, 98, 105-107, 111, 112, 121, 140, 142, 143, 325, 342, 347, 390, 423, 432, 477, 478
Girit İsyanı 23, 105-107, 142, 453, 475, 477
Girit Meselesi 98, 103, 106
Giyotiyos 63, 280, 360, 362, 363, 465, 596
Gladstone, William Ewart 100, 102, 104, 195-198, 200, 201, 203, 207, 245, 248, 258, 259, 296, 308, 319, 358, 411, 413
Gorçakof 214, 216, 219
Gorlof 214, 217
Gözler, Fethi 332
Grandük Nikola 267
Greater London Archives 17
Gülhane Hatt-ı Hümayûnu 20

Haccac (Zalim) 409
Hacı Ali Efendi 42, 43, 57
Hacı Hafızoğlu 41, 48
Hacı Halife 442
ayrıca bkz. Katip Çelebi
Hadisat-ı Hukukiye Mecmuası 102, 270
Hafız Ali 270, 276
Hafız Nuri 270, 272, 273, 275, 315
Hafız Osman 175
Hafız Ömer Efendi 111
Hafız-ı Şirazi 363
Haftada Bir Gün (*Cumhuriyet* gazetesinin ilavesi) 329
Hakikat-ı Hal 35, 108, 151, 160, 162
Hakkı Tarık Us Kütüphanesi 119
Halil Halid 327
Halil Şerif Paşa 176, 187
Hambourg 110
Hammer 439
Haraççıoğlu Kütüphanesi 40, 369
Hariciye Nezâreti 207, 208, 263, 299-302, 433, 591
Hasan Efendi (Suavi'nin yardımcısı) 187
Hasan Paşa 272, 274, 275, 281, 285, 305, 307, 324, 325, 330, 569
ayrıca bkz. Yedi Sekiz Hasan Paşa
Hasun, Rızkullah 86
Hekim İsmail Paşa 65
Helicon (Zırhlısı) 292-294, 532, 534, 536, 537
Hendesehane 19
Heredot 377, 378, 438, 442, 444
Heredot Tarihi 57, 58, 335, 377, 438
Hersek 97, 198, 205, 220, 320, 324, 351, 478
Hersek İsyanı 24, 96, 144, 196, 238, 242, 353, 356, 357

Hicaz 39, 47, 319, 368
Hikmet (mecmua) 363
Hilafet 422-426, 437, 488
Hilfu'l-Fudûl 397, 398
Hilmi Ziya (Ülken) 16, 370, 380, 450, 465
Hindistan 64, 106, 263, 311, 347, 348, 383, 406, 422, 469, 480
History of Medicine Archives 17
Hive 192, 195, 320, 334, 341, 346, 348, 350, 351, 374, 444
Hoca Tahir Efendi 59
Hoca Tahsin 25
Hocazâde 442
Hokand 347, 349
Hollanda 347
Homeros 401, 458
Houlbach 469
House of Commons Library 17
Hulefâ-i Raşidin 425
Hurşid Paşa (Edirne Valisi) 51-54, 568
Hurşid Paşa (Divan-ı Harp Reisi) 328
Hürriyet (gazete) 35, 85, 99, 107, 112-114, 116, 117, 119, 120, 124, 126, 128-132, 135-141, 145, 147, 148, 151, 152, 157-159, 164, 166, 168, 173-175, 177-179, 181, 182, 184, 189, 224, 336, 340, 341, 398, 402, 403, 405, 408, 427, 428, 430, 436, 466, 476, 481
Hürriyet ve Hamiyet 26, 170
Hüseyin Ağa 38
Hüseyin Mirza 351
Hüseyin Vasîf Paşa 35, 36, 168, 177, 187
Hüsnü Paşa 35, 129, 130, 133, 135, 153, 173, 175, 176, 187, 342
Hz. Ali 394
Hz. Ebubekir 395, 396
Hz. Muhammed 134, 397, 398
ayrıca bkz. Hz. Peygamber
Hz. Musa 134
Hz. Ömer 312, 394, 395, 409
Hz. Peygamber 67, 99, 134, 396-398, 403, 451, 477, 485
ayrıca bkz. Hz. Muhammed

India Office Library and Records 17, 561
International (gazete) 74, 84, 175, 177
Irak 352
Islahat Fermanı 21, 22, 48, 91, 93, 214, 341, 342, 435, 478, 479, 491
Isparta 319

Iade-i Hukuk Cemiyeti 26
Iane-i Harbiye Komitesi 234
İbni Abidin 383
İbni Aziz-i Basrî 484
İbni Haldun 443, 444
İbni Hibban 396
İbni Kemal 442, 485
İbni Mace 396
İbni Miskeveyh 360, 361
İbni Müeyyed 442
İbni Sina 373, 376, 442, 458, 485
İbnülemin Mahmut Kemal İnal 323
İbrahim (Peygamber) 438, 439
İbrahim Efendi (Müteferrika) 361
İbrahim Paşa 20, 359
İbrahim Paşa (Bahriye Nazırı) 274
İbrahim Paşa (Frenk) 440
İbrahim Paşa (Mehmet Ali Paşazâde) 20
İbret (gazete) 162
İçtihad (mecmua) 326
İlhanî 442
İmam Gazalî 339, 474
İmam-ı Azam Ebu Hanife 443
İmamiye 364, 421
İngiliz Devlet Arşivi 13, 101
İngiliz Elçiliği 27, 91, 100, 125, 242, 252, 255, 269, 286, 288, 294, 314, 487, 495
İngiliz Parlamentosu (İngiltere Avam Kamarası) 144, 367, 405, 411, 437
İngiliz Postası 124, 125-127, 510, 511, 513, 514
İngiliz Said Paşa 208, 306, 321, 323
İngiltere 13, 14, 19, 21, 22, 24, 27, 32, 76, 83, 90-92, 94, 96, 98, 99, 101-103, 105-108, 124-127, 130, 132, 139, 141, 143-145, 158, 163, 166, 189, 192, 195, 196, 198, 200, 201, 203, 204, 207, 211, 212, 215, 218, 224, 235, 237, 238, 242-245, 247-249, 251, 252, 259, 260, 263, 264, 266, 268, 269, 272, 273, 286, 287, 289-292, 295-298, 301, 307, 308, 314, 318-320, 334, 346-349, 351, 353, 356, 357, 366, 380, 400, 404, 411-413, 434, 457, 471, 473, 478, 480, 481, 488, 501-503, 505-511, 514, 539, 542, 553, 560
İngiltere Dışişleri Bakanlığı 103, 124, 141, 505, 507-511, 514
İnkılab (gazete) 151, 175, 177
İran 20, 39, 103, 210, 317, 349-351, 360, 468, 485
İshak 442
İsmail Kemal Bey 212, 213
İsmail Paşa 27, 28, 35, 65, 72, 124, 125, 139, 168, 169, 176-179, 181, 182, 185, 189, 345, 350, 351, 482, 501

İstanbul 16-21, 23-25, 27, 28, 30-38, 40, 42, 46-52, 54, 56, 59, 61, 63, 64, 66-73, 75-78, 81, 82, 85, 86, 88, 90-92, 99-104, 109-111, 113, 115, 117, 120-130, 132-135, 137, 149, 150, 152, 153, 156, 158, 159, 162, 166, 167, 170-178, 182-190, 198, 200-202, 205, 207-212, 214, 216, 218-220, 224, 233, 235-239, 241-244, 247-250, 252, 253, 258-261, 263, 264, 266, 268-270, 278, 282, 284-290, 292, 296-299, 303, 306, 308, 310, 311, 313, 315-322, 328, 329, 333, 334, 336, 343, 346-348, 350, 352, 354-356, 359, 365, 368, 370, 372, 373, 380, 381, 385, 390, 396, 399, 400, 402, 408-411, 414, 429, 431-433, 436, 438, 439, 443, 445, 447, 448, 450, 454, 456-458, 461-464, 472, 473, 476, 478, 481, 482, 487, 490, 501, 502, 506, 509, 513, 545, 553, 557, 568, 582, 587
İstanbul (gazete) 59, 106, 117, 129, 133-136, 154, 156
İstanbul Tershane Konferansı 214, 216, 239, 241, 248, 260, 478
İstanbul Üniversitesi 18, 328, 369
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 13
İstenfalis, Yorgi 129
İsveç Kralı Charles 394
İtalya 72, 86, 87, 193, 229, 478, 542
İttifak-ı Hamiyet 26
İttihad-ı İslâm 328, 329, 348, 354, 436, 441, 489
İttihad-ı Muhammedi 328, 329
İzmir 39, 400, 433
İzmit 66, 269, 292
İzzet Efendi (Telgraf Müdürü) 265
İzzet Paşazâde Süleyman 276

Jersey Adası 75
Jeune Turquie 32, 175, 436, 543, 544
Johnstone, Butler (H. A. Munro Butler Johnstone) 14, 99-103, 144, 197, 204, 211, 242, 247, 258-265, 267, 269, 281, 285, 286, 289, 320, 365, 366, 411, 430, 444, 498-500, 521, 522, 526, 557, 582, 584
Johnstone, Elaine 14
Journal des Débats (gazete) 73, 132
Jön Türkler 15, 73, 323-329, 468

Kabakçı İsyanı 20
Kadızâde 442
Kafkasya 21
Kahire 326
Kalkûta 370, 383, 384
Kânipaşazâde Rif'at 35, 42, 45, 74, 83, 113, 134, 139, 151, 154, 157, 158, 165, 168, 172, 179, 385, 484
Kanûn-ı Esâsî 24, 211, 215, 399
Kanunî (Kanunî Sultan Süleyman) 349, 393, 405, 406
Kaplan, Behice 16, 47, 340
Kaplan, Mehmet 16
Kaptan-ı Derya Mûezzinzâde 439
Karadağ 198, 267, 325, 352, 357, 358
Karahan, Abdülkadir 482
Kararname-i Ali 30, 68
Karatheodori Paşa 297
Kars 267, 500
Kastamonu 30, 37, 65-73, 127, 129, 137, 276, 278, 306, 371, 372, 385, 448, 458, 476
Kaşgar 349
Kâtip Çelebi 361, 418
ayrıca bkz. Hacı Halife
Kavm-i Lut 431
Kavm-i Semûd 431
Kaynarca Antlaşması 19
Kazvinî 442
Kıbrıs 72, 74, 170, 287, 289-292, 295, 296, 303, 307, 320, 355, 539, 560
Kınalızâde 442
Kırım Savaşı 21, 22, 91, 106, 198, 242, 356, 411, 425, 432
Kırzıoğlu, Fahrettin 332
King's College 103
Kocabaş, Hüseyin 276
Kont De Bonneval 19
Koşulu Medresesi 40
Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa 166
Kösemihal, Nurettin Şazi 204
Kral IV. William 90
Kral Justinyen 438
Kraliçe Victoria 347
Kuleli Vak'ası 23
Kuntay, Midhat Cemal 16, 60, 200, 205, 206, 247, 257, 331, 340, 379, 401, 413
Kuran, Ercüment 350
Kur'an-ı Kerim 94, 175, 366, 367, 395, 418, 431, 483
ayrıca bkz. The Koran
Kurat, Yuluğ Tekin 248, 296
Kutay, Cemal 205, 206
Küçük Hoca 45-48, 50, 90, 164
Küçük Said Paşa 294
Kütahya 41, 276, 319

La Liberté (gazete) 28, 73
La Patrie (gazete) 117
La Presse (gazete) 61
La Turquie (gazete) 128, 136, 282, 354
La'netullahi alaz'-zalimin (gazete) 336, 388
Labarof 288, 526
laiklik 29, 95, 331, 389, 415, 416, 418, 419, 422, 488
Lamartine 354, 443, 444
Layard (Sir Austen Henry Layard) 198, 211, 243, 247-252, 260, 261, 263-265, 267-269, 283, 284, 287-298, 307, 313, 314, 316-319, 321, 517, 519, 522, 523, 525, 528, 530, 531, 534, 535, 538, 539, 541, 553, 555
Le Memorial Diplomatique (gazete) 32, 74, 193, 194, 197, 337
Le Moniteur Universel (gazete) 374
Le Mukhbir (gazete) 18, 108, 175, 218, 397, 501, 502, 504-506, 508
Le Play (Frédéric Le Play) 202-204, 209, 217, 242, 257, 281, 309, 311, 340, 410, 430, 488
Le Rome (gazete) 193, 337
Le Temps (gazete) 32, 604
Lehli 74
Leibzig 103
Lerchenfeld, Schweiger 79
Lewark, Adam 78, 80
Liberal Parti (İngiltere) 100, 195, 248, 308, 319
Londra 17, 18, 31-33, 35, 49, 71, 74-79, 81-87, 90-92, 98-100, 103-105, 107, 108, 115, 117, 118, 120-128, 130, 132, 133, 136, 137, 139, 141-143, 145, 147-150, 155-158, 160, 161, 164, 175, 177, 178, 181, 182, 188, 189, 193, 200, 201, 207, 210, 211, 215-217, 220, 223, 230, 237, 239, 247, 249, 251, 260, 261, 263, 264, 281, 283, 284, 287, 292, 297, 298, 310, 311, 314-316, 320, 327, 334, 336, 341, 346, 348, 358, 363, 364, 371-373, 383, 385, 388, 393, 394, 396, 402, 415, 422, 429, 430, 432, 436, 437, 448, 450, 452, 454, 460, 461, 465, 475-477, 480, 488, 490, 545, 591
Lord Byron 87
Lord Derby 101, 216, 217, 249, 250, 260, 268, 269, 294, 318, 356, 357, 518, 520, 536
Lord Lyons 27
Lord Palmerston 90-92
Lord Ponsanby 90
Lord Salisbury 216, 248, 260, 287-292, 298, 520
Lord Stanley 31, 125, 144, 177, 503, 505, 508, 510, 511, 514
Lût (Peygamber) 431
Lyon 17, 27, 152, 183, 184, 187, 336, 386

Macaristan 246, 247, 264-266, 308, 445-447
Madrid 17
Mahmud Celaleddin Paşa 304, 323
Mahmud Nedim Paşa 24, 102
Malkum Han 210, 317
Manuscripts Student's Room 17
Mardin, Şerif 16, 94, 146, 391, 414, 422
Marie 82, 297
ayrıca bkz. Bayan Stanley
Marino 220
Marki de La Valette 74
Marsilya 17, 35, 71-73, 126, 129, 152, 183-185, 336, 286, 430
Maturidîye 420, 421
Mazzini 74, 78, 79
Meclis-i Mebusân 24, 252-254, 302, 578, 579
Mecmua-i Fünûn 146
Mehdi (gazete) 336
Mehmed Fuad 350
Mehmed Han 347
Mehmet Ali Paşa 188
Mehmet Bey 26, 75, 83
Mehmet Paşa 28, 251
Mekke 39, 397
Mekteb-i Bahriye-i Şahâne 103, 105
Mekteb-i Tibbiye 20, 226, 238, 325, 463
Melek Hanım 107
Mergivânî 442
Meriç, Cemil 47
Mesina 72, 73
Meslek Cemiyeti 26, 27, 66
Mesudiye Zırhlısı 274
Meşihat 421, 461, 462
Meşrûtî Monarşi 391
Mısır 20, 25, 28, 35, 39, 61, 69, 85, 86, 90, 167-169, 172, 176, 179, 182-191, 296, 309, 314, 325, 343, 345, 360, 362, 378, 409, 468, 469, 471, 481, 482, 485, 561
Mısır Valisi İsmail Paşa (Mısır Hidivi, Hidiv İsmail Paşa) 28, 35, 139, 168, 169, 176-179, 181, 182, 185, 186, 189, 345, 350, 351, 482
Mısırlı Abdullah Efendi 172
Midhat Paşa 24, 95, 124, 167, 198, 204, 206, 207, 210-213, 215-219, 223, 248, 249, 255, 256, 258, 261, 262, 274, 282, 305, 318, 411, 414, 491
Midilli 254
Miklovich 439
Millî Kütüphane 165, 362

Millingen 107
Millman, Richard 264
Mirim Çelebi 442
Mirliva Asım Paşa 65
Mister Crawshay 192, 334, 364, 365
Mister Mannich 296, 541
Mister Roland 217
Mizan (gazete) 324
Mizancı Murad Bey 15, 324
ayrıca bkz. Murad Bey
Monteith, R. 104
Montesquieu 391, 424
Montpellier 359
Montreux 17, 91, 196, 213
Moralızâde Vassaf 328
Morning Adverstise (gazete) 84
Môsyö A. Delor 202, 204
Môsyö Camble 467
Môsyö Dumont 202
Môsyö Fanton 82, 174, 175, 177, 209
Môsyö Galand 442, 444
Môsyö Mersie 179, 546
Môsyö Poujade 199, 335, 380, 444
ayrıca bkz. Poujade, Eugéne
Môsyö Sakakini 61, 113, 114, 172, 177
Môsyö Verin 266
Mr. Adams 261, 262, 521
Mr. Barron 125, 509
Mr. Egerton 505, 510
Mr. Hamound 144
Mr. Joleyn 314
Mr. Sandison 286, 290-293, 295, 536, 538, 539
ayrıca bkz. Sandison, Alfred
Mr. Verin 108, 266
Mr. Whitaker 283, 284
Mr. Carme 289, 527
Mu'tezile 364, 420, 421
Muhafazakâr Parti (İngiltere) 91, 100
Muhammed Evrengzîb-I Alemgîr 383
Muhbir (gazete) 18, 28, 30, 35, 49, 59-65, 67, 68, 71, 74, 76-78, 80-84, 86, 87, 91, 96-99, 103-109, 111-138, 140-146, 148-150, 157, 161, 164, 166, 168, 171, 173, 174, 178, 179, 188, 189, 200, 215, 218, 223, 279, 280, 309, 311, 315, 320, 336, 346, 348, 363, 364, 370-373, 381, 383-386, 390, 393, 394, 396-409, 414, 415, 422, 430-433, 436, 437, 441, 442, 444-450, 453-456, 458-462, 464, 474-477, 480, 487, 488, 490, 545
Murad Bey 15, 324, 325
ayrıca bkz. Mizancı Murad Bey
Mustafa Fazıl Paşa 27-34, 36, 54, 60-62, 68, 69, 71-73, 75, 76, 78-80, 82, 83, 94-98, 100, 108-111, 113, 114, 116, 117, 120, 138, 150-152, 154, 165-172, 177-179, 184, 185, 193, 194, 309, 310, 382, 385, 389, 408, 410, 422, 431
Mustafa Paşa 34, 62, 65, 82, 167, 432
Mustafa Reşid Paşa 20, 22
Musurus Paşa 104, 105, 139, 143, 260, 454, 520
Muvakkaten (*Ulum* gazetesinin devamı) 151, 152, 170, 171, 174-185, 187, 191, 208, 346, 353, 354, 386
Muvakkaten Ulum Mûşterilerine (gazete) 35, 152, 320, 336, 353, 402, 430
Mûftüoğlu (Ahmet Hikmet) 455
Mûftüoğlu, Mustafa 286, 455
Müller, Max 104
Mümeyyiz (gazete) 158, 165
Münif Paşa 105, 146, 231, 249-251, 267, 274, 309, 464, 465
Müsavat (gazete) 198, 199, 219, 234, 235, 238, 278, 336, 450
Mütercim Rüştü Paşa (Sadrazam Rüştü) 273
Mütercimin Cemiyeti 208, 282

Nadir Şah 351
Namık Kemal 15, 16, 26, 28, 30-32, 35, 36, 54, 55, 57, 58, 63, 65, 66, 68, 71-76, 78, 79, 82, 83, 99, 111-117, 120, 128, 136, 138, 151, 152, 156, 157, 159, 167, 168, 172-179, 189, 208-210, 212, 254, 255, 282, 286, 303-305, 310, 318, 322-324, 337, 340, 350, 355, 361, 364, 375, 377, 379, 385, 393, 404-406, 416, 428, 430, 447, 456-458, 476, 492, 547
Namık Kemal Bey 157
Napoli 91
Nasreddin Şah 350, 351, 468
Nazım Paşa 208, 209, 304
Necip Bey 271
Neue Freie Presse (gazete) 240, 282
New Castle Foreign Affairs Committee 201, 219, 365, 475
Newspaper Library 17, 84, 130
Nişli Mahmud 274, 304, 306
Nizam-ı Cedid 19
Nomocrasi 393
Nord (gazete) 28, 30, 61, 62, 68, 117
North Library 17
Nuh (Peygamber) 323
Nuri Bey 26, 31, 34, 36, 83, 120, 156, 167-169, 172, 177, 179, 189, 208, 212, 276, 282, 458
Nusret Paşa 273, 274, 306

Official Publications and Social Sciences Service 17
Oriental Collections 17
Osman Gazi 357, 413, 439, 446, 447
Osmanlı Arşivi 13, 14, 39, 52, 53, 129, 207, 247, 251, 263, 275, 298, 328, 350
Osmanlı Masonları 22, 318
Osmanlı Polis Nezâreti 124
Osmanlı-Rus Savaşı 14, 20, 24, 103, 166, 198, 205, 212, 219, 238, 239, 248, 289, 292, 308, 314, 426, 488
Oxford Üniversitesi 90, 100
Oxon 103

Özege, Seyfettin 380

Pakalın, M. Zeki 475, 479
Pall Mall (gazete) 100, 109, 197
Pan-İslavist 24
Panislavizm 352
Paris 14, 17, 19, 22, 24, 28-35, 37, 39, 42, 45, 54, 68-70, 72-77, 82, 83, 89, 94, 95, 100, 108, 115, 119, 121, 135, 138, 139, 145-148, 152, 155-161, 172, 175, 182, 183, 185-187, 189, 191-194, 196, 198, 200, 202, 203, 205-207, 212, 214, 216, 217, 219, 220, 240, 250, 263, 264, 271, 298-300, 306, 315, 318, 322, 334, 336, 340-342, 345, 346, 350, 356-362, 364-368, 370, 373, 374, 378, 380, 385, 386, 397, 412, 425, 430, 431, 433, 469, 474, 482, 485, 499, 500, 543, 544, 546, 570-574, 587
Paris Konsolosu Arif Bey 299, 572, 573
Paris Muahedesi 22, 24, 212, 217, 367, 368
Paris Sefareti 189, 208
Paris Sefiri Cemil Paşa 34, 74, 155, 187
Paris Ticaret Mahkemesi 433
Patrona Halil 314
Pegodine 354
Pertev Paşa 426
Petersburg 127, 132, 178, 285
Pinakis 63, 360-362, 596
Pisani 27, 495
Plater, Wladyslaw 32, 78, 79
Plevne 241, 267
Polonyalı 32, 74, 78-80, 107, 198, 315
Portfolio (dergi) 91, 92
Posta Genel Müdürlüğü 124, 126, 502, 503, 505, 508
Poujade, Eugéne 199
ayrıca bkz. Mösyö Poujade
Prens Lütfullah Bey 264
Prens Sabahattin 204, 264
Pridham, John Colse 100, 264, 584
Prince of Wales 32, 497
Public Opinion (gazete) 84, 130, 131, 224, 372, 469
Public Record Office 17, 124

Rasim Paşa 58, 377, 378
Rauf Paşa 270, 271
Rawlinson, H. C. 104
Redhouse Sözlüğü 104
Redif Paşa 261, 316
Republic France (gazete) 214
Reşad Bey 27, 36, 84, 116, 151, 152, 154-157, 159, 161, 172, 179, 282, 373, 458
Revue Parisienne (gazete) 220
Rıza Paşa 211
Rifat Ahmed Efendi 114
Riyaz Paşa 179, 185-187, 450, 482
Rodop (Kırcaali) 270, 283, 284
Rousseau, Jean-Jacques 322, 430, 547
Royal Asiatic Society 103, 104, 224, 383
Rumlar 21-23, 52, 74, 125, 143, 439, 461
Rus idaresi 21
Ruslar 79, 91, 195, 198, 239, 241, 250, 260, 261, 267, 269, 270, 280, 288, 290, 294, 296, 303, 311, 320, 321, 347, 349, 353, 357, 431, 444, 446
Rusya 19, 21, 23, 24, 33, 48, 79, 80, 85, 91, 93-95, 97, 101, 106, 109, 122, 127, 132, 142, 143, 171, 195-198, 201, 202, 213, 214, 217, 219, 224, 230, 239, 240, 242, 259-262, 267, 269, 270, 290, 291, 303, 304, 308, 310, 314, 316, 319-321, 342, 346-350, 352-356, 358, 366, 367, 399, 430, 437, 478, 539
Ruznâme-i Ceride-i Havadis (gazete) 56, 63, 120, 336, 338, 362
Rüstem Bey 87
Rüstem Paşa 86, 105, 440
Rüşdü Paşa 27, 295, 306, 539
Rüştü Efendi 57, 377

Sabah (gazete) 208, 210, 258
Saçaklızade Mehmed Efendi 368, 370, 459
Sadakat (gazete) 190, 199, 205, 213-216, 219-222, 258, 336, 356, 365, 450
Sadık Hoca 59
Sadık Paşa 207, 208, 269, 274, 288-292, 294-296, 303, 306, 319, 321, 323, 539
Sadi (Şirazi) 456
Sadullah Bey 28, 212

Saffet Nezihi 328
Safvet Paşa 25, 207, 208, 284, 291, 295, 306, 539
Sahih-i Buharî 40, 67, 369
Said bin Zeyd 434
Said Paşa (Mabeyn Feriki) 208, 255, 258, 264-266, 270, 274, 288, 289, 291, 294, 295, 306, 321, 323
ayrıca bkz. Eğinli Said Paşa
Saint Clair 108, 198, 219, 242, 290, 311, 320, 334, 358
ayrıca bkz. St. Clair, G. B.
Saint-Ville, Andre De 220
Sami Paşa 40, 44, 45, 48-51, 101, 164, 211, 271, 306, 548
Sandison, Alfred 286
ayrıca bkz. Mr. Sandison
Santorin Risalesi 56, 58, 334, 338, 339
Sarafyan, Aleksan 431
Saran, Baykal 332
Sarel, Henry Andre 348
Sarıklı İhtilalcı Ali Suavî 16, 247, 257, 270, 331, 340, 379
Saturday Review (gazete) 84, 118, 150, 437, 439, 441
Sava Paşa 222, 225, 226, 233, 256
Scaliéri, Cleanti 210, 316-318
Schlerwig Holstein Savaşı 103
School of Oriental and Africans Studies Library 17
Schuvartz 439
Selâhattin Efendi 274, 315
Selman-ı Farisî 312, 395
Semenderoğlu, Fera 221
Semerkant 347, 410
Sen de Gemidesin 18, 26, 67, 335, 371
Sena, Cemil 362
Seniha Sultan 305
Sevük, Gülen 350
Seyyid Şerif Cürcanî 417, 419
Shakespeare, William 442, 457
Sırbistan 61, 62, 68, 103, 137, 476
Siecle (gazete) 73
Simav 40-42, 47, 49, 50, 56, 90, 234, 390
Sivas 319
Sofya 50, 369
Sofya Ticaret Mahkemesi 50, 51
Sokrat 360, 362, 466
Sokullu Mehmed Paşa 270
St. Clair, G. B. 194
ayrıca bkz. Saint Clair
Stamboul (gazete) 282
Stenton, Michael 100
Sultan V. Murad 210, 248, 283, 288, 305, 315, 316, 319
Sultan Abdülaziz 23, 24, 28, 29, 31, 74, 75, 78, 86, 91, 93, 94, 100, 101, 104, 111-113, 189, 206, 210, 211, 215, 219, 223, 248, 258, 275, 314, 329, 341, 346, 350, 389, 396, 405, 407, 411, 422, 424, 427, 476
Sultan Abdülhamid 149, 190, 205-213, 215, 219, 221, 229, 240, 248, 257, 263, 264, 268, 269, 272, 276, 279, 284, 286, 290-292, 295, 297, 299, 303-311, 313, 315, 316, 319-324, 327, 329, 331, 413, 414, 420, 426, 560, 582, 584, 587
ayrıca bkz. II. Abdülhamid
Sultan Abdülmecid 20, 22, 91, 424, 433, 434, 475, 476
Sultan Mehmed Reşad 299
ayrıca bkz. Sultan Reşad
Sultan Reşad 264, 570, 571, 576, 582
ayrıca bkz. Sultan Mehmed Reşad
Sultan Selim (Yavuz Sultan Selim) 329
Sumatra 64, 347
Sungu, İhsan 16, 165, 225, 330
Suphi Paşa 27
Suriye 314, 349, 352, 438, 484
Suyûtî 39
Süleyman Asaf Bey 270, 273
Süleyman Paşa 40, 42, 45, 46, 212, 273, 274, 368
Süleymaniye Medresesi 461
Süveyş Kanalı 345
Svolopoulos, Constantin 318

Şahabeddin Hâfâcı 442
Şark Meselesi 101, 142, 175, 196, 197, 199, 202, 214, 215, 352, 353, 355, 478
Şecere-i Terakime 349, 438
Şehzâde Camii 54, 55, 59, 218, 390
Şehzâde Süleyman Efendi 305
Şemsettin Fenarî 442
Şerif Rıza 442
Şevkefzâ Sultan 317, 318
Şeyh Ahmed Efendi 23
Şeyh Hasan Efendi 59
Şeyh Nizam 383
Şeyh Süleyman Efendi 247
Şeyh Yahya Efendi 355
Şeyhülislâm Hüsameddin Efendi 45, 164
Şeyhülislâm Vassâf Abdullah Efendi 369
eş-Şidyak, Ahmed Faris 64
Şinasi 15, 25, 73, 340, 447

Şûrâ-yı Devlet 25, 109, 136, 162, 182, 223, 256, 274, 309, 322, 407, 427
Şûrâ-yı Nüvvâb 345, 407, 409

Tablettes d'un Spectateur (gazete) 29, 32, 94
Taftazanî 442
Takvim-i Vekayi' (gazete) 25
Tanpınar, Ahmet Hamdi 16, 36, 47, 203, 209, 226, 254, 275, 422
Tansel, Fevziye Abdullah 16, 58, 79, 82, 116, 153, 174, 206, 256, 450
Tanzimat 15, 19-24, 331, 356, 380, 407, 408, 464, 479, 490-492
Tanzimat Fermanı 20, 22, 432, 435, 436
Tanzimatın İki Ucu 16, 237, 250, 257
Tarsusîzâde Münif 328
Tarus, İlhan 332
Tasvir-i Efkâr (gazete) 25, 30, 54, 57, 58, 60, 63, 65, 66, 72, 137, 336, 337
Taşkent 410, 431
Tatvanian, Martino 299
Tatvanian, Paul 299
Terakki (gazete) 59, 131, 157
Tercüman-ı Ahvâl (gazete) 25, 60, 117, 447
Tercüman-ı Şark (gazete) 37, 42, 46, 204, 226, 277, 281, 282
Tercüme Odası 25, 72, 250
Tevrat 415, 431
The Economist (gazete) 84, 433
The Koran 94, 102, 131, 367, 515
ayrıca bkz. Kur'an-ı Kerim
The Mukhbir (gazete) 18, 108, 131, 511-514
The National Register of Archives 17
The Standard (gazete) 84
The Times (gazete) 84, 100, 105, 107, 144, 243, 284, 285, 491
Thiers, H. 353, 355
Thomas, Charles 166
Timurlenk 486
Tosyalı Hüseyin Efendi 38, 368
Toulon 75
Tuna Vilayeti 124, 198, 239
Tunus 409, 481, 482
Tunuslu Hayrettin Paşa 379, 406, 420
Tusî 442
Türabî Efendi 177, 182-185
Türkiyat Enstitüsü 16, 47, 340
Türkone, Mümtazer 16, 390, 431
Tütengil, Cavit Orhan 119

Uçman, Abdullah 47, 221, 275
Ulemâ-yı Rusûm 427, 489
Ulu Cami 49
Ulug Bey 442
Ulûm (gazete) 35, 37, 40, 47, 56, 58, 60, 71, 72, 94, 109, 118, 129, 138, 139, 141, 145-152, 154, 157, 159, 163-167, 170-174, 176, 177, 179-182, 184-191, 200, 218, 238, 250, 320, 328, 336, 346, 371, 373, 375, 376, 378-380, 382-384, 386-388, 394, 398, 402, 407, 408, 410, 428, 431, 441, 444-446, 448-450, 453, 454, 456, 457, 461, 464-467, 472, 474-476, 481, 482, 484, 488-491
Ulus (gazete) 330
Union 202-204
ayrıca bkz. Unions de la Paix Sociale
Unions de la Paix Sociale 202
ayrıca bkz. Union
University of London Senate House Library 17
Urquhart, David 29, 30, 86, 87, 90-102, 104, 109-111, 118, 144, 145, 149, 150, 166, 192-194, 196, 197, 199, 203, 204, 211-213, 215, 216, 219, 224, 239, 242, 243, 245, 248, 256, 257, 261, 262, 269, 309, 334, 340, 346, 347, 352, 353, 357, 364-367, 380, 408, 410-413, 425, 430, 444, 474, 475, 477, 480, 488, 521, 522
Urquhart Ekolü 149, 203, 209, 224, 239, 269, 321, 480
Usûl-ı Meşveret 137, 403, 405, 408
Uzunçarşılı, İ. H. 295
ayrıca bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 266, 270, 295, 306, 316
ayrıca bkz. Uzunçarşılı, İ. H.

Ümran (gazete) 199, 213, 221, 234, 235, 238, 278, 336, 450
Ünver, Süheyl 332
Üsküdar Cemiyeti 270-272

Vahdettin (Sultan) 330
Vaillant, M. 354
Vakit (gazete) 59, 102, 108, 198-202, 204, 207, 208, 211, 213, 214, 216-219, 223, 231, 233-240, 243-245, 247, 249, 257-260, 265, 266, 268, 269, 277, 279, 280, 282, 307, 336, 356, 368, 412, 414, 450, 478, 517
Vâli Hamdi Paşa 67
Vambery, Arminius 115
Vasıf Bey 111
Vekayi'-i Mısriye (gazete) 25
Veledü'l-Cevâib (gazete) 64
Veli Efendi Çayırı 27, 31, 34

Velid Ebuzziya 322, 547
Veliyüddin Efendi 59
Viyana 171, 175, 201, 284, 285
Volter 547

Walwich Tophanesi 90
Watson, Seton 196, 260, 261, 264
Wells, Charles 13, 99, 103-107, 112, 130, 133, 224, 444, 453, 454, 480
Williams, Waler 348

Xeno, Stefanos 125

Yahya El Kurtûbî 457
Yahya Kemal 15
Yakın Tarihimiz (mecmua) 332
Yakup Han 347, 349
Yedi Sekiz Hasan Paşa 569
ayrıca bkz. Hasan Paşa
Yeni Osmanlılar 15, 16, 25-27, 31-37, 50, 51, 53, 61, 66, 71, 73-76, 78-83, 86, 94, 95, 107, 108, 112-117, 119, 120, 122, 123, 126, 128, 131, 132, 135, 137, 138, 140, 141, 146, 148, 150-153, 158, 159, 165-172, 175-179, 189-191, 193, 194, 208, 212, 225, 283, 284, 304, 325, 327, 340, 341, 348, 382, 385, 389-392, 402-404, 408, 415, 432, 434-436, 440, 441, 457, 474, 476, 480, 487-489
ayrıca bkz. Genç Türkiye Partisi
Yeni Osmanlılar Tarihi 16, 26, 37, 50, 51, 61, 87, 140, 157, 165, 166, 176, 190, 207, 221, 322, 323, 382
Yeni Tasvir-i Efkâr (gazete) 73, 157, 172, 179, 275
Yeniçeri Ocağı 20
Yeşilköy 24, 267
Yirmisekiz Mehmed Çelebi 19, 359, 373
Yöntem, Ali Canib 332
Yunanistan 20, 21, 23, 84, 87, 106, 130, 144, 217
Yunus Bekir Bey 324
Yüzbaşı Drammund 261

Zarifî Efendi 293
Zemahşerî 442
Ziya Bey 30-36, 42, 60, 64, 72-76, 79, 81-83, 99, 112-114, 116, 117, 137-140, 148, 151, 157-163, 168, 172, 173, 175, 177, 179-187, 189, 194, 209, 350, 385
ayrıca bkz. Ziya Paşa
Ziya Paşa 26, 28, 60, 62, 64, 66, 68, 71, 75, 78, 79, 124, 136, 140, 178, 208, 209, 212, 322, 340, 404, 447, 482, 547
ayrıca bkz. Ziya Bey
Ziya Şakir 305, 316
Zürih 33, 182

Osmanlı toplumu içinde etkili bir yere sahip olduğu 19. yüzyılın ortalarından günümüze, adından sıkça söz edilen tarihî şahsiyetlerden, gerek fikirleri gerek eylemleriyle çoğu zaman tüm dikkatleri üzerine toplayan Ali Suavî, hakkında birbirinden farklı, hatta taban tabana zıt pek çok değişik hüküm verilen ilginç bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Ancak, hakkında verilmiş ve "dahi" ile "şarlatan" arasındaki hayli geniş bir alana saçılmış bu hükümler genellikle nesnel, bilimsel değerlendirmeler sonucunda ortaya çıkmamış, Ali Suavî'ye yaklaşımı her devirde hâkim eğilimler belirlemiştir.

Hüseyin Çelik tarafından kaleme alınan ve 13 yıllık yazı hayatının 10 yılını Avrupa'da geçiren Ali Suavî'nin bu dönemine ilişkin dökümanlara dayanan ilk çalışma niteliğine sahip *Ali Suavî ve Dönemi*, tarihimizin bu ilginç ve özgün kişiliğine ışık tutmayı amaçlıyor. Bizzat Ali Suavî'ye kulak vermekten çok Türkiye ve Batı arşivlerindeki belgeleri "konuşturmaya" önem veren ve "Ali Suavî gibi problematik bir karakteri, etrafındaki olaylar ve insanlarla beraber aydınlığa çıkarmayı" amaçlayan Çelik'in bu çalışması, hem Ali Suavi'yi hem de onun yaşadığı dönemi merak edenler için temel bir kaynak niteliğinde...

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-3178-1

KDV'DEN MUAFTIR